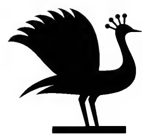
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01582

Vileĭka (Minskaia͡ oblastʹ) Memorial Book

Sefer zikaron ḳehilat Ṿilaiḳah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Farber, Kalman.
TITLE	Sefer zikaron ḳehilat Vilaiḳah : ha-meḥozit, pelekh Vilnah / ba-ʻarikhat Ḳalman Farber, Yosef Zeʻevi (Vileḳ).
IMPRINT	880-02 [Israel] : Irgun yotsʼe Vilaiḳah yeha-sevivah, 1972.
DESCRIPT	326 p. : ill., ports., map ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Vileĭka (Minskaia oblastʹ) -- History. Vileĭka (Minskaia oblastʹ, Belarus) -- History. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Vileĭka (Minskaia oblastʹ).
ADD'L NAME	Seʻevi, Joseph.
ADD'L TITLE	Memorial book of the community of Vileika.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון

קהילת וילייקה המחוזית

פלך וילנה

ספר זכרון

קהילת ווילייקה

המחוזית, פלך ווילנה

בעריכת

קלמן פרבר

יוסף זאבי (ווילק)

בהוצאת ארגון יוצאי ווילייקה והסביבה

Memorial Book

To the COMMUNITY of WILEIKA

Edited by

KALMAN FARBER

JOSEF ZEEWI

עיצוב : יעקב ארדמן

ארגון יוצאי וילייקה והסביבה בישראל

נסדר ונדפס בשנת תשל"ב בדפוס שמגר תל אביב

וחות והדפסת אופסט גרפיקה אומנים בע"מ תל אביב

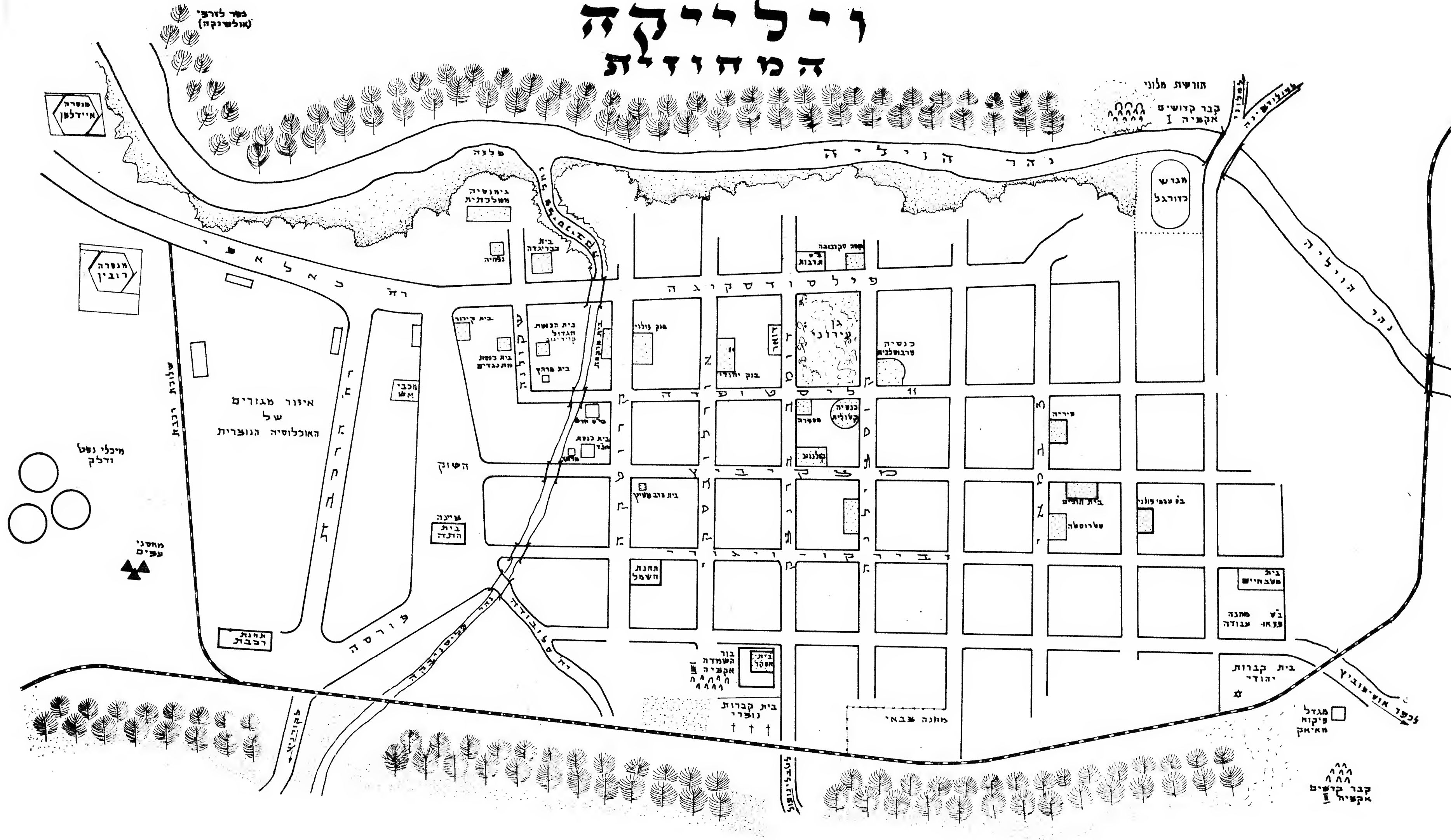
Printed in Israel 1972

תוכן העניינים

חלק שני

צווייטער טייל – אין יידיש

תודתנו נתונה: למוסד ״יד־ושם״ ירושלים על שאיפשרו לנו להשתמש בחומר מארכיונם, לצייר י. בלפר על שאיפשר לנו להשתמש בציוריו המודפסים בעמודים: 82, 95, 227, 240, 249, 301, ולמר א. גלברון עבור שרטוט מפת העיר.

שורטט עפ"י הזכרון

תאריכים בחיי העיר

המאה ה־18

ה׳תקכ״ו – 1766 בתקופת הרפובליקה הפולנית שמשה העיירה וילייקה כמרכז מחוזי כפרי והשתייכה למחוז אושמיאני. (מתוך אנציקלופדיה רוסית)

ה׳תקנ״ג – 1793 צורפה וילייקה לרוסיה – הקהילה היהודית מנתה 257 נפשות – (אנציק׳)

ה׳תקנ״ה – 1795 ב־3 במאי נקבעה כעיר מחוז בפלך מינסק (אנציק׳ 1837)

ה׳תקנ״ו – 1796 ב־22 בינואר אושר סמל העיר – ״אניה טעונה סחורות שטה על נהר״ (אנציק׳)

ה׳תקנ״ז – 1797 בית המשפט המחוזי הראשון פעל בקרטשמה של קופילוביץ. במחוז היו 1238 נפשות, מהן 926 יהודים (אנציק׳)

המאה ה־19

ה׳תקס״ב – 1802 ב־28 ביולי אושרה כעיר מחוזית בסטטוס של הפלך מינסק (אנציק׳)

ה׳תקצ״ג – 1833 גרו בוילייקה 1026 תושבים ב־187 בתי עץ, מהם 254 יהודים. (אנציק׳)

ה׳תר״ב – 1842 צורף מחוז וילייקה לפלך וילנה (אנציק׳)

ה׳תר״ז – 1857 גרו במחוז 6848 יהודים. (אנציק׳)

ה׳תר״כ – 1860 היו בעיר שלושה בתי תפילה יהודיים ובית חולים עירוני – אנציק׳

ה׳תרפ״ה – 1885 משפחות ראשונות מהגרות לארה״ב. – מפי בני העיר

ה׳תרנ״ז – 1897 היו בעיר 3560 תושבים, מהם 1328 יהודים – אנציק׳

המאה ה־20

ה׳תרס״ב – 1901 נפטר הרב דמתא, ר׳ יצחק פרלוב. – מפי בני העיר

ה׳תרס״ג – 1903 נתקבל הרב ר׳ יהודה משיץ כרב העיר. – מפי בני העיר

ה׳תרס״ד – 1904 נבנתה מסילת הברזל בקו שדלץ–בלגויה שעברה דרך וילייקה ופטרבורג, – מפי בני העיר

ה׳תרס״ח – 1908 נוסד החדר המתוקן – מפי בני העיר

ה׳תרע״ב – 1912 נוסדה חברה ״צדקה גדולה״ למתן צדקה לעניי העיר, כנ״ל

ה׳תרע״ג – 1913 הוציא לאור הרב את ספרו ״מחנה יהודה״. – מהספר הנ״ל

ה׳תרע״ג – 1914 נוסדה אגודת ״צעירי ציון״ – המייסדים

ה׳תרע״ד – 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה; צעירים התגייסו לצבא

ה׳תרע״ד – 1914 ארגן ברוך צוקרמן בית ספר לבנות. – מפי בני העיר

ה׳תרע״ה – 1915 בקיץ ברחו רוב תושבי העיר לרוסיה וללטביה מאימת הקוזקים, רוב בתי העיר נשרפו ביחד עם בית המדרש הגדול ובית הכנסת של חסידי קוידנוב, – מפי בני העיר

ה׳תרע״ח – 1918 נוסד בית הספר העברי הראשון בעיר, שהפך לבית ספר ״תרבות״ ע״ש ד״ר הרצל

ה׳תרע״ט – 1919 משפחת פרומין מוילייקה, הגיעה דרך קושטא לארץ ישראל להשתקע

ה׳תר״פ – 1920 בראשית אוקטובר כבשו הפולנים את העיר בפעם השניה והחזיקו בה עד ספטמבר 1939. בעיר נוסד ״יעקאפא״. – מפי בני העיר

ה׳תרפ״א – 1921 באסיפה כללית נבחרו חברי ועד הקהילה היהודית הראשונה ומר שלמה חיים דובין – כראש הקהילה. – מפי בני העיר

ה׳תרפ״א – 1921 עלה לארץ החלוץ הראשון עקיבא קופילוביץ, מראשוני העליה השלישית, – מפי בני העיר

ה׳תרפ״ב – 1922 נבחרה הקהילה ע״י בחירות חשאיות לוילייקה, קורניץ, רטשקה וכו׳, – מפי בני העיר

ה'תרפ"ד – 1924 נוסד "החלוץ" ו"החלוץ הצעיר", – מפי בני העיר

ה'תרפ"ה – 1925 עלו ארצה החלוצים הראשונים, – מפי בני העיר

ה'תרפ"ו – 1926 נחנכה תחנת החשמל בעיר, – כנ"ל

ה'תרפ"ט – 1929 נחנך בית הכנסת של המתנגדים, בהשתתפות הסנטור הרב יצחק רובינשטיין מוילנה, – כנ"ל

ה'תרצ"א – 1931 ב–י' באדר התקיים כנס מחוזי של קק"ל בוילייקה – מהעתונות. – באביב היה השטפון הגדול ; נהר הויליה עבר על גדותיו

ה'תרצ"ד – 1934 ב־5 בדצמבר התקיים כנס מחוזי של מורי "תרבות" בעיר – מהעתונות

ה'תרצ"ז – 1937 ב–ו' בתמוז הונחה אבן הפנה לביה"ס החדש "תרבות" בוילייקה, בהשתתפות הד"ר יעקב ויגודסקי, יו"ר הקהלה היהודית בוילנה, – מהעתונות

ה'תרצ"ט – 1939 ביוני פיזר הסטרוסטה את הקהילה היהודית ומינה את בצלאל קרצ'מר לקומיסר בקהילה, – מפי בני העיר

תאריכי השואה

ה'תרצ"ט – 1939 ב־17 בספטמבר כבשו הסוביטים את העיר והפכוה לאובלסט (פלך) – נאסר ר' ישעיהו אידלמן נחמיה קלר וחתנו, דב ברמן, בערל שולמאן, – מפי בני העיר

ה'ת"ש – 1940 עם חלוקת תעודות זהות סוביטיות, נאסר על עשרות משפחות לגור בעיר וילייקה עקב היותם חשודים, רבים הגרו לעירות אחרות, – מפי בני העיר

ה'תש"א – 1941 ב־25 ביוני כבשו הגרמנים את העיר, – מפי הניצולים

ה'תש"א – 1941 י"ז בתמוז תש"א (12.7.51) ביום השבת הובלו חלק מבני העיר (גברים) בדרכם האחרונה למאלוני (אקציה ראשונה), – מעדי ראיה

ה'תש"א – 1941 ה'–ו' מנחם אב תש"א (29־30.8.41) ביום שלישי ורביעי הובלו חלק מבני העיר בדרכם האחרונה לבור שליד המאיאק (אקציה שניה), – מעדי ראיה

ה'תש"ב – 1942 פורים תש"ב (3.3.42) אחרוני בני העיר הוצאו להורג ונשרפו ביום שלישי בבית הסוהר בוילייקה (אקציה שלישית), – מעדי ראיה

ה'תש"ב – 1942 ב־12 בנובמבר בורחים אחרוני יהודי וילייקה – "היהודים החיוניים", ליער, לפרטיזנים, – מעדי ראיה

ה'תש"ג – 1943 עם חסול גטו וילנה ב־23.9.1943 נשלחו משפחות מספר מוילייקה לאסטוניה, – מפי הניצולים

עם הספר

ברטט שבקדושה בחיל ורעדה שחוחים תחת נטל יגון, שכול ויתמות, נגשנו תוך רגשי אחריות להקים מצבת זכרון לקהילתנו הקדושה, ווילייקה הגדולה שנחרבה.
קטנה היתה העיר וצעירה, רק בת שמונה דורות של יהודים נמנו בה, יהודים נאמנים, שומרי מצוות, לומדי תורה, חסידים ואנשי מעשה ספוגים אהבת ישראל וחיבת ציון, אנשי עמל ויגע. נושאי תרבות עברית ויצירה.
למעלה ממאתיים שנה היתה ווילייקה, עם כל זעירותה - בבחינת עיר ואם בישראל. מאז עלה עליה הכורת. העלינו - אנו, אודים מוצלים מאש, יחד עם חברינו הוותיקים בארץ - את רעיון הנצחת עירנו והצבת יד ושם לה לדורות הבאים על ידי תאור חייה, על כל שלל גווניה. רבים היו לבטינו. אמרנו: הנוכל? היימצאו בתוכנו אנשים שתעמוד בהם היכולת להביע במילים, את אשר רוחש הלב; על חיי העמל והיצירה, החומר והרוח, השמחה והיגון של העיר מראשיתה ועד חורבנה? - לא נתברכה ווילייקה בסופרים ובמשוררים.
אולם נוכח המשימה שהטיל עלינו הגורל, אמרנו לעצמנו: לא מטרה ספרותית או אמנותית עומדת לנגד עינינו. אין אנו מתימרים להעלות על הניר דברי ספרות והגות. אלא להנחיל לדורות הבאים ספר זכרון, פרי עבודה משותפת של בני העיר בו יבואו תאורים וזכרונות על חיי אבותינו, בהם גם משתקפות דמות דיוקנם של יקירינו, והמוסדות אשר בין כתליהם עסקו בצרכי ציבור באמונה וחלמו את חלום הגאולה והפדות, עולם שכולו טוב. הפרקים מצטרפים לאספקלריה נאמנה על חיי הקהילה במשך שנות קיומה, חלק גדול מן החומר נרשם מפי המספרים או תורגם, וזכרונות שנכתבו בדם ואש על ידי בנים לוחמים שרשמו דף מזהיר בתולדות עמנו, הרימו את נס המרד בהלחמם בחירוף נפש בשורות הפרטיזנים, ביערות ובחזיתות וקידשו את שם ישראל בעולם.
ליקוט החומר רובו יש מאין לפי תכנית ערוכה מראש, משקף את חיי הקהילה על כל גווני הקשת של דמותה הרוחנית צבורית, לצערנו לא נמצא תחת ידינו חומר על פעולות בא־כוח היהודים בעיריה, על התאחדות הסוחרים, בעלי מלאכה, התנועה הסוציאליסטית ועוד, נתקלנו גם באבני נגף שבקושי התגברנו, מפני ריחוק הזמן וסערת הימים חלו בוודאי אי אלו חזרות ואי דיוקים, ועם קוראינו הסליחה.
יהא ספר זה נר תמיד לזכר הקדושים והטהורים.

תל־אב ב, תשל"א

המערכת

פתח דבר

בלב קרוע ומורתח וביגון קודר הננו באים להנציח את עירנו ויליקה, קהילה קטנה בגליל וילנה, שנחרבה כליל ע״י הצורר הנאצי וגרוריו, בשנים תש״א-תש״ב (1941-1943), יחד עם שאר קהילות ישראל בגולת פולין הדוויה.

מאז חורבנה, תבע הכאב הצורב בלב שארית הפליטה, דרש וחזר ודרש: הציבו יד ושם, מצבת זכרון לבני משפחותינו וקרובינו שנגזרו באכזריות מארץ החיים, ואין מצבה על קבר האחים המשותף, שגם אותו חללו ומחו הגויים הרוצחים, תושבי המקום.

בערב הזכרון בשנת תשכ״ה (1965), שבו השתתפו בני עירנו שזכו לעלות ארצה לפני השואה, וכן האודים המוצלים מהתופת הנאצית שהגיעו לישראל אחרי השואה, הוחלט להנציח את קהילתנו על ידי הוצאת ספר זכרון לזכר תפארת קהילתנו לדורות הבאים, ולחרפה ולדראון לעולם הזדון והרשע שעמד על דם אחינו ושמח על משבתנו.

בני עירנו בכל אתר ואתר, שיעיינו בספר זכרון זה, ימצאו בו אספקלריה נאמנה של החיים הדתיים, הרוחניים, התרבותיים והחברתיים שתססו בעיר במשך שמונה דורות, וחיי ההווי שלה, על כל שלל גוניהם, בכתב ובתמונות.

חלק הארי של הספר מוקדש לחיי קהילתנו בשישים השנים האחרונות, ואותו כתבו בני עירנו הקשישים והצעירים מזכרונם. הרשימות על השואה והגיטו נכתבו בדם לבם של כותביהן - האודים המוצלים - או נרשמו מפיהם של אלה אשר בגופם ובנפשם עברו את ים היסורים והפורענויות. מתפרסמים כאן סיפורי הפרטיזנים בני עירנו, שלחמו בגבורה, ונשארו בחיים, ומהם שנפלו בקרב עם האויב. כן הונצחו לזכרון עולם שמות כל הקדושים בני עירנו שנספו בשנות השואה.

משימתנו הוגשמה הודות לעזרתם ועידודם של בני עירנו בארץ ובגולה, ועל כך יבורכו. יעמדו על הברכה כל אלה שנענו לבקשתנו והעלו על הכתב את חיי הקהילה על כל גוניה.

הוקרתנו ותודתנו נתונה לעורכי הספר, מר קלמן פרבר ומר יוסף זאבי (ווילק). מר פרבר, אוד מוצל מאש השואה, שהשקיע מרץ, עמל ויגע באיסוף החומר, עיבודו ועריכתו וגם תרם הרבה מפרי עטו עצמו; מר זאבי נתן יד עוזרת לעבודת העריכה; לחברי הוועדה להוצאת הספר מר ש״ח דובין, יו״ר הארגון ויו״ר קהילת ויליקה במשך עשרים השנים האחרונות ועסקן ציוני ותיק ופעיל, שכתב ותרם לספר הרבה מפרי עטו על חיי הקהילה, ונרתם גם בעול הכבד של מימון הוצאת הספר; מר חיים שלום קופילוביץ, עסקן ציוני ותיק ופעיל, שכתב, טרח ודאג לשוות לספר צורה נאה. לצערנו הרב נלקח מאתנו בעת הדפסת הספר, חברנו הדגול הזה שכה השתוקק לברך על המוגמר, ולא זכה לכך. יהי זכרו ברוך. לחברי הדור הצעיר מ. בן־שם ומ. לנדא שלא חסכו עמל ומרץ ועזרו הרבה להוצאת הספר. כן גם לכל בני עירנו בארץ ובתפוצות שתרמו בחפץ לב וביד נדיבה, וביחוד בני עירנו שבארה״ב ה״ה יהודה בן אליהו יוסף טייץ, ויעקב איזנשטט, אשר הודות להשתתפותם הנדיבה נתאפשרה הוצאת הספר לאור.

יהא חלקם בהנצחת עיר מולדתנו שמור לדורות - לתהילה ולתפארת.

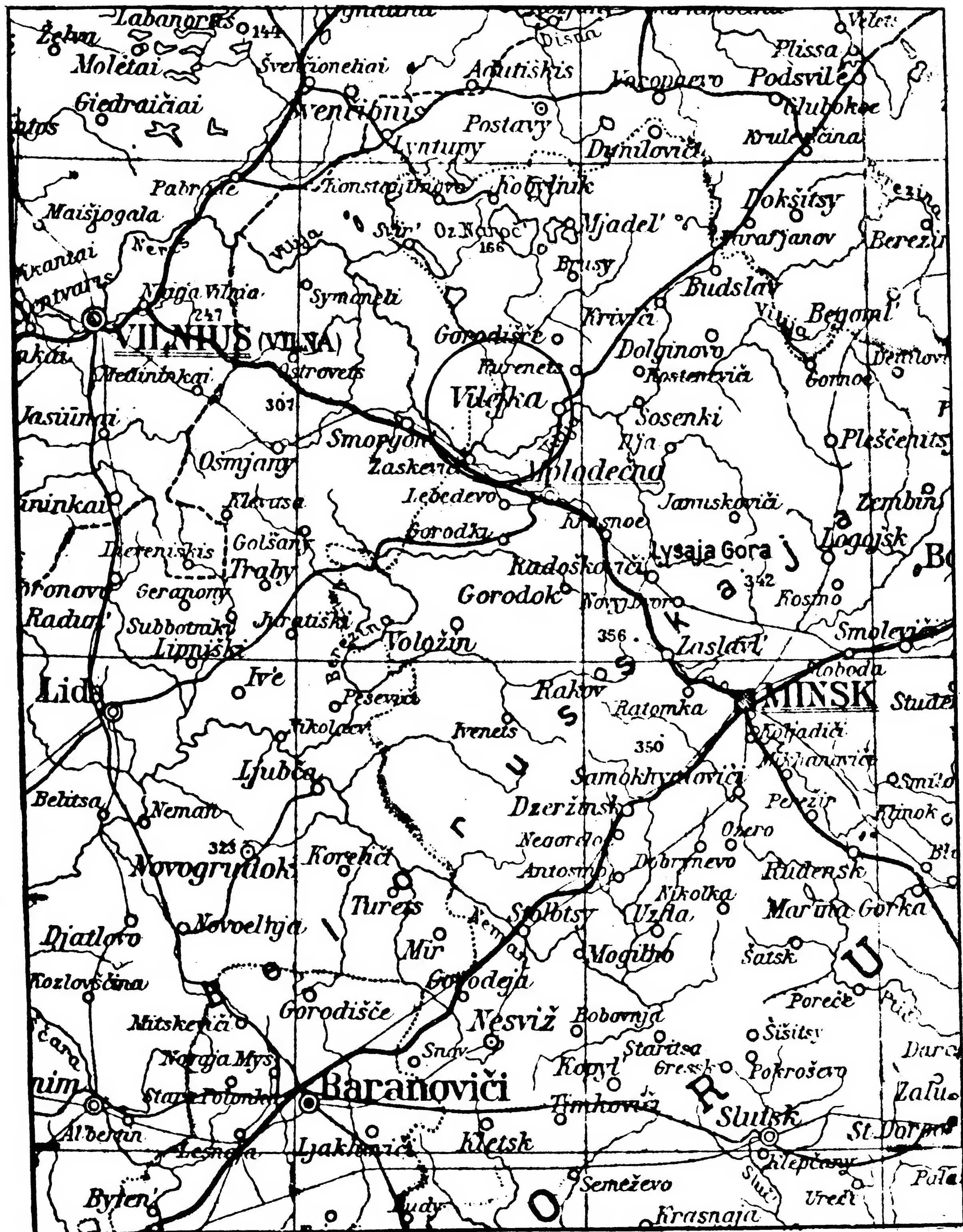
ועד ארגון יוצאי ויליקה והסביבה

תל־אביב, אייר, תשל״א

אֵיךְ הוּטְלוּ לַבּוֹרוֹת שֶׁכָּרוּ בִּידֵיהֶם
פְּאֵרֵי יִשְׂרָאֵל, כַּדְכֹּדָהּ וּזְהָבָהּ
שֶׁל גּוֹלַת יְהוּדָה,
אֵיךְ הוּטְלוּ לָבּוֹרוֹת בְּלִי תְּפִלַּת אַשְׁכָּבָה
פְּרוּמִים־זָבֵי־דָם – מִפָּנִים וּמִגַּב,
רַק בִּסְתִימַת־מַעְדֵּר־וּבַחֲתִימַת־מַגָּף
בְּגוֹלֵל־עֲפָרָם – נִגְמַר אָבְדָנָם
וְאֵינָם בָּעוֹלָם... וְכֹה שֶׁקֶט עַכְשָׁו!

וּבֵין אֵלֶּה טְמוּנֵי גַּם הוֹרַי הַשְּׁחוּטִים
אַחְיוֹתַי, בַּעֲלֵיהֶן וְהַנְּכָדִים הַפְּעוּטִים –
גְּפָנַי הַכְּרוּתִים!

אורי צבי גרינברג
מתוך "כתר קינה לכל בית ישראל"

Moletai
Giedraičiai
Postavy
Podsvil'e
Pabrade
Maišjogala
Kobylnik
Mjadel'
Dokšitsy
Budslav
Symonelt
VILNIUS (VILNA)
Gorodišče
Krivič
Dolginovo
Vilejka
Sosenki
Smorgon
Ostrovets
Pleščenitsy
Osmjany
Molodečna
Lebedevo
Jamskovič
Zembin
Gorodki
Krasnoe
Lysaja Gora
Logojsk
Golšany
Traby
Radoškovič
Gorodok
Geranony
Radun'
Subbotniki
Lipniški
Juratiški
Volozin
Zaslavl'
Smolevič
Lida
Ive
Rakov
MINSK
Ratomka
Ivenets
Ljubča
Belitsa
Neman
Samokhvalovič
Dzeržinsk
Novogrudok
Korelič
Rudensk
Turets
Stolbtsy
Uzda
Marina Gorka
Djatlovo
Novoeltija
Mir
Mogilno
Šatsk
Kozlovščina
Gorodeja
Gorodišče
Nesviž
Porečje
Mitskevič
Šišitsy
Staritsa
Kopyl
Pokroševo
Baranoviči
Timkovič
Slutsk
Albertin
Lesnaja
Ljakhovič
Kletsk
Semeževo
Krasnaja
Byten'
Klepčany
Ureč
St. Dorogi

פרקי היסטוריה

שלמה חיים דובין

וילייקה העיר

מתולדות העיר

העיר וילייקה שוכנת על הגדה הימנית של הנהר וויליה, 83 קמ׳ מהעיר מינסק, 140 קמ׳ מהעיר וילנה. שנת ייסודה אינה ידועה לנו. עד שנת 1793 היתה בגבולות פולין. אחרי חלוקת פולין בין רוסיה, גרמניה, ואוסטריה־אונגריה, עברה וילייקה לרשותה של רוסיה. בלכסיקון פולני משנת 1893 כתוב, שבשנת 1766 היתה וילייקה כפר קטן, שכלל חצר ופונדק בלבד. כפי שמספרים עברה את וילייקה בשנת 1795 הקיסרית יקטרינה הגדולה ונשארה ללינת לילה בעיירה. המקום מצא חן בעיניה והיא הורתה לעשות את וילייקה עיר מחוזית, אף על פי שאוכ־לוסייתה היתה מועטת. לפי פקודתה נערכה לעיירה תכנית־מיתאר חדשה עם רחובות ישרים מקבילים זה לזה ובאמצעם גן ציבורי.

משנת 1795, משך 47 שנים, השתייך המחוז לפלך מינסק. בשנת 1842 עבר המחוז לפלך וילנה.

לפי הספירה שהתקיימה בשנת 1833 גרו בוילייקה העיר 1026 תושבים ב־187 בתי עץ ובבנין אבנים אחד, מהם 254 יהודים.

ובשנת 1897 היו במחוז למעלה ממאתיים אלף תושבים מהם 19826 יהודים כולל וילייקה שהיו בה 3560 תושבים מהם 1328 יהודים.

וילייקה היתה מרכז לסביבה גדולה. בשטח שיפוטה היו עיירות ותיקות ממנה כמו: מולודצנה, לבדובה, קרסנה, הורו־דוק, רדשקוביץ, קורניץ, רצ׳קי, דולהינוב – מדרום; ואיליה, וויאזין, דונילוביץ, – ממזרח. מכל הסביבה היו באים לעיר המחוז בענינים שונים.

שם העיר

המקור של שם העיירה אינו ידוע. יש אומרים: על שם נחל קטן בשם וילייקה, הזורם ממערב למזרח ונופל לנהר הויליה על יד

שלמה חיים דובין
יו״ר הקהילה בוילייקה
בין שתי מלחמות העולם

וילייקה החדשה. וילייקה זכתה לכמה שמות לוואי. קראו לה וילייקה העתיקה (אלט־וילייקה) וילייקה הגדולה (גרויס וילייקה), וילייקה המחוזית (וילייקה פאוויאטאווא). שמות הלוואי ניתנו לה בכוונה אחת – להבדילה מעיירה שנייה ״וילייקה החדשה״ השוכנת 9 קמ׳ מוילנה ושנתפרסמה ברחבי פולין בבית החולים לחולי־רוח ששכן בה. באנציקלופדיה הרוסית ״לקסיקון״ משנת 1837 נקראת וילייקה בשם ״וילייקי״.

הישוב היהודי בוילייקה

אין לנו מיסמכים אשר לפיהם נוכל לקבוע בוודאות אימתי התיישבו יהודים בוילייקה. ידוע לנו כי באזור היו מפוזרות

מאות משפחות יהודים בכפרים בין האוכלוסיה הנוצרית ביאלו־רוסית (רוסיה הלבנה). במרחק 7 קמ׳ היתה קיימת העיירה קורניץ העתיקה עם בית קברות ישן, משופע במצבות. בוילייקה היה בית קברות קטן עם מצבות חדשות (לא קדומות מ־150 שנה). הזקנים היו מוסרים שראשוני וילייקה נקברו בבית הקברות בקורניץ.

פנקסי חברה־קדישא לא נמצאו. יתכן שהיו, אלא שאבדו בשרפות המרובות שהיו בעיירה. בשנים האחרונות היו נרשמים פרוטוקולים שנוהלו ע״י הגבאי של חברה קדישא, ר׳ דוב גרינהויז הי״ד, ובהם שמות הנפטרים. עם חורבן העיירה אבדו גם הפרוטוקולים הללו.

בשנת 1914 היה מספר הנפשות כ־3000 ובימי השלטון הפולני בשנות 39־1920 עלה המספר עד 4000 ובהן כ־1500 יהודים, 1500 ביאלורוסים והיתר פולנים.

בימי שלטון הסובייטים בשנות 41־1940, כשהוכרזה וילייקה כעיר פלך (אובלאסט), הגיע מספר התושבים ל־10,000 נפשות. תוספת האוכלוסיה באה מוילנה שהוכרזה כעיר הבירה של ליטא ובה גם פקידים ואנשי ממשל שהגיעו מרוסיה הסובייטית.

עם כיבוש העיר ע״י הגרמנים ב־25.6.41 נמלט חלק מהיהודים לרוסיה הסובייטית, חלק הצטרף לפרטיזנים. מספר הניצולים הגיע ל־50 משפחות. היתר, כ־200 משפחות, ניספו במיתות משונות ע״י הצוררים הנאצים וגרוריהם הליטאים, הביאלורוסים והפולנים. כך נסתם הגולל על קהילת וילייקה הקדושה.

אחרי המלחמה, בשנת 1945, חזרו לוילייקה כ־20 משפחות שרובן עלו ארצה בשנות 58־1957.

וילייקה עד מלחמת העולם הראשונה

בימי מלחמת יאפאן–רוסיה, בשנות 1904–1905, נבנתה מסילת הברזל החדשה משדלץ – מזרחה לוורשה בכוון בלגויה – מערבה מפטרבורג.

מסילת הברזל חצתה גם את וילייקה. אז נבנתה תחנת רכבת ומעל לנהר הויליה הקימו גשר ברזל שעליו עברה הרכבת.

בשנים ההן היתה וילייקה עיר שקטה, שמספר קטן של פנסי נפט האירו את לילותיה האפלים רק בחלק מרחובותיה. השלטון הצארי לא העניק, זכויות מוניציפליות ואזרחיות מלאות לאוכלוסיה בכלל וליהודים בתחום המושב בפרט. האוכלוסיה ברוסיה היתה מורכבת מהשכבות הבאות:

1. ״קריסטיאנסטבו״ – אכרים עם שלטון מקומי מצומצם – במסגרת מועצה אזורית (וואלוסטנויה אופרבלניה).
2. ״מישצ׳אנסטבו״ – תושבי ערים עם שלטון מקומי מוגבל – במסגרת מועצה מקומית (מישצאנסקיה אופרבה). או עיריה (גורודסקוי אופרבה).
3. ״קופיאצ׳סטבו – סוחרים ממדרגה (גילדה) ראשונה – שלישית עם זכויות מסוימות. לסוחרים ממדרגה ראשונה היתה זכות לגור גם בערים הגדולות שלא בתחום המושב.
4. ״דבוריאנסטבו״ – אצילים בעלי־אחוזות ויחסנים עם זכויות יתר.

האוכלוסיה בוילייקה נמנתה עם הסוג השני – תושבים עירוניים קבועים, עם הרבה יהודים שהיו גרים בסביבה הקרובה וגם תושבים במקומות אחרים שנשארו רשומים בוילייקה במירשם התושבים של העיריה וכשהגיעו לגיל הגיוס היו מחויבים להתייצב לצבא במקום רישומם בוילייקה.

כעיר מחוזית שכן בתוכה מושל המחוז. זכור לי המושל האחרון בזמן שלטון הצאר ניקולאי השני. קראו לו וישניבסקי. הוא היה מתהלך בבגדי שרד, עטור זקן לבן ומטופח, מקלו בידו וכלבו בצדו. כל אחד קד לו, הסיר כובעו דרך כבוד ובירכו לשלום.

היה גם פקיד שומה לכל המחוז הגדול ולצידו 2 עובדים. זה כל המנגנון. עם ראשי הרשות הצארית נמנה גם ראש בעלי האחוזות. הוא היה יושב ראש בוועדת הגיוס. לרשותו של מפקד המשטרה עמדו כ־40 שוטרים רוכבי סוסים. בבית המשפט השלום כיהנו שופט אחד ומזכיר.

בתחנת הרכבת ישבו מנהל התחנה וז׳נדרם לבוש מדים מהודרים. תפקידם היה להופיע ברחבת הרכבת כשזו עברה את העיר פעמיים ביום.

משרד הדואר שירת את העיר והסביבה ובכללה העיירה קורניץ. מחלק המכתבים מקורניץ היה מקבל את הדואר בוילייקה ומחלק אותו בקורניץ תמורת תשלום. מרכזיית הטלפונים, ובה כמה קוי חוץ, השתייכה לכנסיה הקתולית.

בית הסוהר המרכזי עמד על הגבעה בדרך לנרוץ. בעיר היה גם בית כלא שני לעונשים קלים, בחדר אחד בביתו של מר למפרט, שהיה מגודר גדר תיל. גם בית חולים מחוזי היה ובו חמש מטות ששימשו את כל הסביבה. וכן בנק לאשראי־הדדי.

בא־כוחם של היהודים בפני השלטון הצארי היה הרב מטעם ר׳ לייב קופילוביץ. מתפקידו היה לרשום את הלידות והפטירות של האוכלוסיה היהודית. מזכיר העיריה היה ר׳ מנדל פסטונוביץ, בעל כתב יפה וברור להפליא. במכונת כתיבה לא השתמשו אז.

מלחמת העולם הראשונה

בתשעה באב, אוגוסט 1914, פרצה מלחמת העולם הראשונה. רבים מהיהודים גויסו. בקרב האוכלוסיה היהודית השתררה מבוכה. מקור הפרנסה של חלק מן היהודים בעיר היה סחר העצים עם גרמניה ופתאום שותק כל המסחר. הסוחרים הגדולים כשלו ועמם נפלו התלויים בהם.

מדי יום ביומו היו עוברות עשרות רכבות־משא עמוסות חיילים ותחמושת אל החזית. בחדשי הקיץ של 1915, כשנחלו הרוסים תבוסה בחזית המזרחית, נפלה על היהודים אימה ופחד. הקוזקים הרוסים היו מתעללים באוכלוסיה היהודית. משפחות רבות עזבו את העיר ועברו לערי אוקראינה ולמינסק.

בסתיו 1915 כיתרו הגרמנים את העיר קובנה ואת וילנה מצד צפון מסביבת סבינציאן, ובליל ערב יום הכפורים נכנסה פלוגת רוכבי סוסים גרמניים לוילייקה כשוילנה עדיין בידי הרוסים.

קטע מרחוב אורלובסקי

הקרבות התחוללו ברחובות העיר. מרוב פחד עזבו כל היהודים את העיר. הרוב הגדול נמלט דרך קורניץ לכפרים הסמוכים ושם חיכו להבהרת המצב. כשחזרנו אחרי כמה ימים לעיר מצאנו אותה שרופה. רק בתים בודדים נשארו שלמים. הגרמנים נסוגו. החזית נעצרה בסביבות סמורגון. חלק מהאוכלוסיה נשאר בסוויר, בוילנה ובקובנה אצל הגרמנים והרוב המכריע נדד למינסק, פולטבה, חרקוב, רוסטוב ועוד. רק משפחות בודדות נשארו בוילייקה ומצאו בה פרנסתם.

את העיר עברו עשרות אלפי אזרחים רוסיים מכל העדות, שעבדו בשרות הצבא. בלילות נראו הצפלינים הגרמניים והרקיטות שהאירו את הסביבה. רעמי התותחים משני צידי החזית הגיעו לאזנינו. הגרמנים הפגיזו לא פעם את תחנת הרכבת ואת גשר הברזל. מצב זה נמשך כשנתיים, עד מהפיכת פברואר 1917. במשך השנתיים הללו לא היו שום חיי חברה. גם בית ספר לא נפתח, כי לא היו ילדים.

בימי מהפכת פברואר 1917

עם המהפכה בפברואר הוקמה הממשלה הזמנית בראשותו של הנסיך לבוב. הידיעה על המהפכה הגיעה לוילייקה באיחור. העתונים לא הגיעו במשך כמה ימים. רק כעבור זמן־מה נכנסו לעיר יחידות צבא מנאמני הממשלה הזמנית, שסילקו את המשטרה הצארית ובחרו במיליציה ובה כמה מיהודי המקום.

כעבור זמן קצר הועמד בראש הממשלה אלכסנדר קרנסקי. תכונה גדולה היתה בוילייקה כשהגיע קרנסקי לחזית ונאם באסיפות חיילים וקצינים וקרא להמשיך במלחמה עם הגרמנים עד לנצחון הסופי. השמחה בקרב האוכלוסיה היהודית היתה גדולה. הממשלה הכריזה על בחירות לאסיפה המכוננת.

היהודים בחדשי החרות

פברואר – אוקטובר. מלחמת הבחירות ניטשה בכל רחבי רוסיה. גם בין החיילים בחזיתות. עיקר המחלוקת היה בין המפלגות הסוציאליסטיות – המנשביקים, הבולשביקים והסוציאל־רבולוציונרים. הופיעו מרצים ידועי שם. מצב זה נמשך עד אוקטובר 1917. זכורה לי אסיפת חיילי החזית באולם המועדון במרכז הפארק הציבורי העירוני. נאמתי בה ברוסית בזכות הממשלה הזמנית בראשותו של קרנסקי והאסיפה המכוננת. הופעתי כבר אז כציוני.

תחת שלטון הבולשביקים

אוקטובר 1917. מהפכה פרצה בפטרוגרד. הבולשביקים פיזרו בכוח את האסיפה המכוננת שנבחרה באופן דמוקרטי. המהומות ומלחמת אזרחים התחילו מיד עם הכרזת השלטון הסובייטי. גנרלים ומתנגדי הבולשביקים הקימו צבאות באוקראינה, בצפון ובסיביר ולחמו בשלטון הסובייטים.

קומץ היהודים בוילייקה חי בפחד מהפרעות. החיילים שערקו מהחזיתות שוטטו בארץ ואיש הישר בעיניו עשה.

אחרי מו״מ כושל בין הבולשביקים ובין הגרמנים בבריסק דליטא, הכריז טרוצקי על הפסקת הקרבות, ללא מלחמה וללא שלום.

הגרמנים בוילייקה

בהתחלת 1918 התקדמו הגרמנים בכל החזיתות מזרחה. הואיל והחזית היתה בסמורגון הגיעו אחרי כמה שעות לוילייקה. הבולשביקים עזבו את וילייקה יום לפני כניסת הגרמנים ועמם ברחו כמה מצעירי העיירה, ברוך איזקסון, יוסף בזפרוזבני, גוטמן לויטן, ועוד. בימים הספורים ששלטו בוילייקה כלאו סוחרים יהודים, לאו דוקא סיטונאים, בבית הסוהר, וביניהם אמי, וכן את ר׳ מרדכי אפשטיין, יהודי אדוק. כאשר שוחרר אחרי מספר ימים, היה זקנו הארוך והפטריארכלי גזוז. התקדמות הגרמנים מזרחה היתה מהירה. כעבור זמן קצר כבשו את כל אוקראינה ורוסיה הלבנה וקיימו קשר תחבורה עם מינסק וקיוב. בכל שטחי החיים ניכר שינוי לטובה.

המצב הכלכלי

אצל היהודים חודשו החיים הכלכליים, הלאומיים והחברתיים. התצרוכת של הצבא הגרמני היתה גדולה. הגרמנים הוציאו מיצרכים רבים, כגון: בשר ותבואה לגרמניה הרעבה וסוחרים יהודיים התפרנסו מזה.

המשפחות שנמלטו מוילייקה התחילו לחזור קמעה קמעה, וביניהן משפחות אברהם נורמן, ברוך נורמן, אברהם קופילוביץ, ועוד, שנתקעו בכיבוש הגרמני וכשלוש שנים רעבו שם ללחם. גם מהצד הרוסי – מינסק וערי אוקראינה, חזרו משפחות איידלמן וסבירסקי. בפברואר 1918 חזר לוילייקה חיים שלום קופילוביץ.

ראשית פעילות ציונית

עם בואו של הח׳ חיים שלום קופילוביץ נסתעפה העבודה הציבורית והציונית. התקשרנו עם המרכז במינסק, קיבלנו שקלים והתחלנו להפיצם. דאגנו להקים בית־ספר לילדים המעטים שחזרו לוילייקה והסתובבו ברחובות ללא חינוך. הושג חדר בביתו של ר׳ אהרן למפרט, הוכנסו בו רהיטים – וכך קם בית ספר עברי עם לימודי קודש, שבמרוצת השנים היה לבית הספר העברי הראשון בעיירה מיסודה של חברת ״תרבות״.

מורה לעברית הוזמן ממינסק וללימודי דת שימש ר׳ אברהם זלמן לנדא, פדגוג אמן, יהודי נלבב, אוהד התנועה הציונית. רוסית לימד יעקב פריידוס. הבנים והבנות למדו יחד, כי מספר התלמידים היה קטן.

נסיגת הגרמנים וכניסת הבולשביקים

אחרי תבוסת הגרמנים בחזית המערב בצרפת, בסתיו 1918, והמהפכה בברלין – נסוגו הגרמנים מכל חזית המזרח ברוסיה נסיגה מבוהלת. שבוע ימים נשארה העיר ללא שלטון. היהודים הקימו מיליציה. כעבור שבוע נכנס הצבא האדום. פקידים סובייטיים הגיעו ממינסק והתחילו להשליט ״סדר״. המצב הכלכלי הורע. נסתתמו מקורות הפרנסה. שטרי הכסף שהיו במחזור – ניטל ערכם. האכרים סרבו לקבלם תמורת תוצרתם. המסחר עם האכרים היה בעיקר בחליפין. תבואה וירקות היו מחליפים בבגדים, סחורות טקסטיל, סוכר ומלח ובמטבעות זהב.

הכיבוש הפולני

עד חודש יולי 1919 כבשו הפולנים את מחוזות מערב רוסיה הלבנה עם מינסק בירתה והגיעו עד קיוב. הצבא האדום נסוג מזרחה עד פולוצק־אורשה. כשנה שלטו הפולנים ברוסיה הלבנה ובאוקראינה. בקיץ 1920 ערכו הבולשביקים התקפת נגד. הלחץ הרוסי היה חזק. לאחר כמה שבועות כבר עמדו הרוסים במבואות ורשה–פרגה. ברגע האחרון התאושש צבא פולין ועל גדות הנהר ויסלה קרה ״הנס״: צבא פולין הביס את הצבא האדום והתקדם עד מבואות מינסק–פולוצק. בראשית אוקטובר 1920 חזרו הפולנים לוילייקה המחוזית. בצהריים נכנסו חיילים פולניים רוכבי סוסים מדרך טקלינופול העירה. היהודים התחבאו במרתפים, אצל שכנים פולנים. הפחד היה גדול. הגיעו אלינו שמועות מחרידות על התעללות הפוזננצ׳יקים ביהודים במקומות כיבושם.

ראשית מעשיהם היתה – חיפוש אחרי בולשביקים בבתי היהודים. גדול היה הפחד כאשר חיל החזית נע מזרחה. החיילים שבאו אחריהם היו יותר ממושמעים ומרוסנים. נחתם חוזה שלום בין הפולנים והסובייטים.

וילייקה תחת השלטון הפולני

1920. עם התבססותו של השלטון הפולני החלה תקופה חדשה ליהודי וילייקה. חיי הכלכלה שבו לאיתנם. חודש המגע עם יהודי חוץ לארץ. כעבור זמן קצר הגיע לוילייקה מושל הנפה (סטארוסטה) ניטוסלבסקי, איש ליברלי, נוח לבריות ומשכיל. שטח המחוז השתרע בתוך הגבולות שהותוו בזמן הרוסים לפני המלחמה.

וילייקה נעשתה שוב מרכז לתושבי העיירות והכפרים הסמוכים. הנזקקים לשלטונות הנפה היו באים לוילייקה. היחס של השלטונות לאוכלוסיה היהודית בנפה היה הוגן, ברב או במעט, בזכותו של מושל הנפה, מחסידי אומות העולם. בעזרתו יכלו מאות יהודים להימלט מהטרור והאלימות ששררו ברוסיה בזמן מלחמת האזרחים.

מושל הנפה

המוני יהודים פליטים הבריחו את הגבול מרוסיה והגיעו אחרי סבל בל־יתואר לוילייקה. מושל הנפה העניק להם מקלט זמני ודרכונים, כדי שיוכלו לצאת לחוץ לארץ לאחר זכות ישיבה בוילייקה עד שישה חדשים. המושל ניטוסלבסקי קבע גם שבפליטים יטפלו אך ורק מוסדות מהימנים של היהודים.

בוילנה כבר היה קיים מוסד פילנטרופי בשם ״יעקאפא״ (יעוורעיסקי קאמיטעט פאמאשצ׳י). כבא כוח המוסד בוילייקה

נתמנה כותב השורות האלה, ששימש באותו זמן כראש הקהילה היהודית. בתפקיד זה עלה בידו ליצור יחסים תקינים עם מושל הנפה ובעזרתו לשחרר מאות פליטים שנאסרו. היו מקרים שהמשטרה החשאית תפסה את האומללים וכלאה אותם בבית הסוהר, כדי להאשימם בריגול או לגרשם לרוסיה – ועלה בידי לשחררם. סייע הרבה בפעולות אלו ר׳ משה סבירסקי הי״ד, חבר הנהלת הקהילה דאז.

העיריה

אחת הפעולות הראשונות של מושל המחוז היתה מינוי פולני קשיש מ״השלאכטע״, שבא מפולין כקומיסר לניהול עניני העיר. הוא שימש בתפקיד זה כשנתיים, עד לבחירות למועצת העיריה ב־1922. הוא גם נבחר כראש העיריה. כסגן נבחר ביאלורוס, נוסודוביץ, שהיה איש משטרה בימי הצאר. כחבר מועצת העיריה נבחר ר׳ משה סבירסקי. ראש העיריה הראשון היה איש נעים־הליכות, נוח לבריות וליהודים, שיתף פעולה עם סגנו ועם חברי מועצת העיריה. העיר היתה מוזנחת, הרוסה, ללא כבישים, ללא תאורה ומוסדות חינוך. ראש העיריה הקשיש שקד על שיפור כל השירותים. יום יום היה עובר ברחובות העיר ונתן דעתו על כל דבר הטעון תיקון. הוא הקים בנין לבית־ספר עממי בשפה הפולנית. שמחה הקיפה את העיר כאשר הוקמה בשנת 1926 תחנת החשמל ובפעם הראשונה מאז הווסדה הוארו כל רחובות העיירה. תוך זמן קצר סופק חשמל לכל בתי העיר וגם לקולנוע שנפתח בבנין עץ בפנת רחוב מיצקביץ.

בשנת 1922 נבחרתי כחבר מועצת העיריה וכיו״ר ועדת הבקורת בה, ומטעם העיריה – למועצת המחוז וכסגן יו״ר הבנק הפולני המוניציפלי במחוז. מילאתי את התפקידים האלה עד ספטמבר 1939, עת הכיבוש הסובייטי. בבחירות שהתקיימו בשנות השלושים הוחלף ראש העיריה, תחת לחץ מושל הנפה, בפולני צעיר בשם זובלביץ. גם סגנו הוחלף לבילורוס, בריל. ב״כ היהודים, ר׳ משה סבירסקי, המשיך בתפקידו. יחסו של ראש העיריה ליהודים היה הוגן כי היה זקוק לקולות הבילורוסים והיהודים שהיוו רוב במועצת העיריה.

ראש העיריה היה איש חרוץ ובעל מרץ. טובת העיר היתה לנגד עיניו ולא התערב בעניני פוליטיקה. אחרי שתי קדנציות במשך 8 שנים איבד את תמיכת השררה האנטישמית הפולנית ומושל הנפה שהוחלף בינתיים.

ביוני 1939 התקיימו בחירות אישיות למועצת העיריה. חדשיים היתה נטושה תעמולת בחירות אנטישמית ארסית. הדבר היה אחרי הפוגרום בפשיטיק והגזירה על השחיטה. עד היום זכור לי נאום־בכורה של אשת קצין מקורפוס הגבול במועצת העיריה ששפע ארס ושנאה ליהודים.

מושל הנפה הפעיל לחץ על בחירת ראש עיריה חדש, מועמד אנטישמי. הקימונו קואליציה עם הבילורוסים ונבחר שוב זובלביץ, ראש העיריה הקודם. אחרי זה הוזמנתי למושל הנפה שמחה בפני בחריפות על הבחירה הזאת. ״מטעמי בטחון״ הורחקתי מן התפקידים שמלאתי בעבר (כגון יו״ר מכבי אש).

באותו פרק זמן נקראתי אל הסטרוסטה ונתבקשתי להשפיע על הפועלים במנסרה שלי שיעזבו את מפלגת פ.פ.ס השמאלנית ויצטרפו לגוש ב.ב. הבלתי מפלגתי (מפלגת השלטון) תשובתי היתה: אינני מוכן להתערב בענינים הפנימיים של העובדים במנסרה שלי מאחר וגם אני שייך למפלגת פועלים יהודית.

תשובתי לא מצאה חן בעיניו, מה גם, שעובדי המנסרה השניה הצטרפו בלחץ גורמים שונים ל־ב.ב. היחס אלי הלך ורע, הרגשתי זאת על כל צעד ושעל, חששתי שדבר זה יתנקם באוכלוסיה היהודית ולכן כנסתי ישיבת ועד הקהילה ובקשתי לקבל את התפטרותי.

הסטרוסטה ניצל את ההזדמנות, פיזר את הקהילה ומינה כ״קומיסר״ את מר בצלאל קרצ׳מר. זה היה חדשיים לפני מלחמת העולם השניה. בינתיים ניהל את הענינים המזכיר הקודם מר סירוטקין ועד שמר קרצ׳מר נכנס לענינים, פרצה מלחמת העולם השניה, ששמה קץ לא רק לפעילות ועד הקהילה, אלא לכל חיי בני קהילתנו הבלתי נשכחים ולכל יהדות אירופה שנחרבה.

היתה לי ההרגשה שאם לא הושלכתי לכלא ע״י הסובייטים בשנת 40—1939 כבוגד העם, הרי זה הודות לבילורוסים ולפועלים היהודים שעמדו לצדי, בזכות התנגדותי לדרישת מושל הנפה, ולא נתתי את ידי לבחור ביו״ר שהממשל הפולני מעונין בו, ולא התערבתי בענינים הפנימיים של העובדים במנסרה.

הקהילה תחת שלטון הפולנים

1939–1920. אחרי שחזר הרוב הגדול של האוכלוסיה היהודית, נבחר בקיץ 1921 ועד הקהילה, שמשרדו שכן בבית חיים יונה כהן ברחוב אורלובסקי. הקהילה התנהלה לפי מיטב המסורת היהודית, אירגנה את חיי הצבור. נבנו בתי כנסת, מוסדות עזרה וצדקה, והחזיקו רבנים ידועי שם ושוחטים. תשומת לב רבה הוקדשה לחינוך הילדים בבתי ספר שונים וב״חדרים״.

קהילת וילייקה כללה את העיר וילייקה, קורניץ הסמוכה, רצ׳קי ונייקה – חוה חקלאית – ועוד שש קהילות קטנות בחלק המערבי של המחוז.

ההתעוררות הציונית בישוב היהודי רבתה. כל חברי הקהילה הראשונה היו קרובים לרעיון הציוני. בין הנבחרים היו: ר׳ יהודה פריידוס, סגן יו״ר הקהילה, ר׳ יעקב בר׳ צבי קופילוביץ (יענקל השילס) מזכיר. ש. ח. דובין – יושב ראש הקהילה. חברים בקהילה: אברהם קופילוביץ, ברוך גורביץ, אברהם נורמן, דוב ברמן והרב משיץ.

תפקידי ועד הקהילה

ועד הקהילה ריכז בידו את כל העבודות הצבוריות בעיר. מלבד הייצוג בפני השלטונות בעניני תושבי עירנו, הופיע בכל הבעיות הקשורות בעיירות במחוז. לפי דרישת השלטונות נבחר כסגן יו״ר הקהילה בא־כוח מקורניץ, ר׳ מנדל אלפרוביץ.

את ישיבות ועד הקהילה קיימנו לא פעם בקורניץ. מאידך גיסא, בכל בעיה קשה שהתעוררה בישובים הסמוכים היו פונים אלינו. זכורני, בשנות השלושים נתקבלה ידיעה מעציבה מדולהינוב, שבעיירה קיימת מתיחות רבה: נפוצה השמועה שביום הראשון הקרוב עומדים האכרים לפרוע ביהודים. בליל שבת, אחרי קבלת שבת, באו אלי הביתה הרב הקשיש מוה״ר יהודה משיץ עם גבאי בתי הכנסת וביקשו ממני לנסוע ברכבת היוצאת בשעה אחת בלילה לוילנה, לראיון אצל מושל הפלך (וואיע־וואדע) רצקביץ. הרב התיר לנסוע בשבת. עשיתי כמצווה. אחרי שנתקבלתי ע״י המושל ניתנה הוראה לשלוח כוח משטרתי מוגבר לדולהינוב והכל עבר בשלום.

ועד הקהילה דאג לעניני כשרות וטהרת המשפחה. השוחטים קיבלו משכורתם מקופת הקהילה.

בשנת 1928 נערכו בחירות רשמיות של פרנסי הקהילה בוילייקה ובקורניץ, לפי החוק. בבחירות אלו נבחרתי כיו״ר הקהילה. כסגן נבחר ר׳ לייב מטוסוב מקורניץ, איש בא בימים, שביום ההשמדה בקורניץ קפץ עטוף בטלית לתוך המדורה, בקריאת שמע ישראל, עוד לפני שפגע בו כדור המרצחים (מגילת קורניץ, דף 9).

מחלוקת

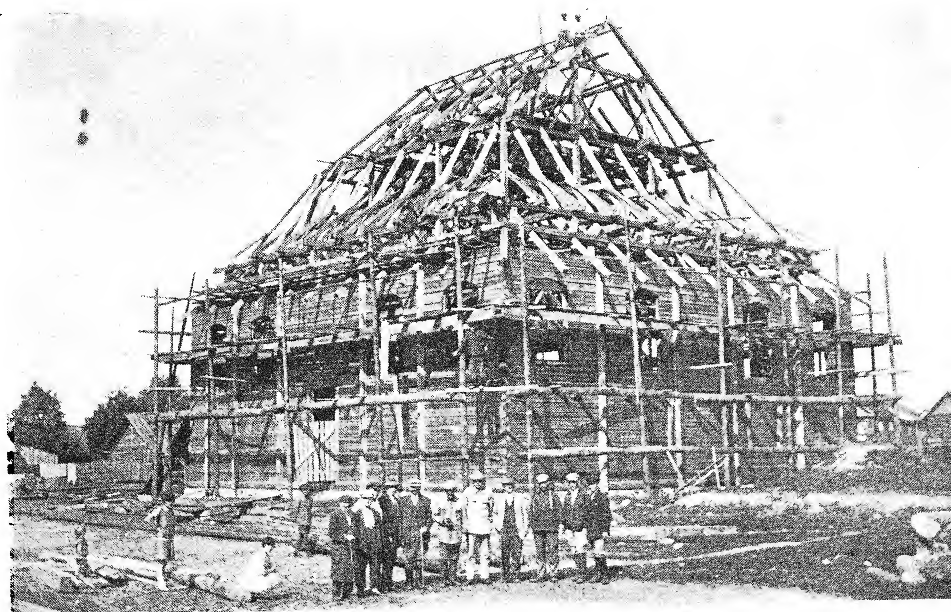
לא כל החלטות ועד הקהילה נתקבלו בהסכמת כל תושבי המקום. בשנת 1930 צצה מחלוקת בקשר להזמנת שוחט וחזן מפורסם. הנהלת הקהילה החליטה פה אחד להזמינו לבית הכנסת הגדול, וקבוצת קצבים וחסידי ליובביץ התמרדו נגד החלטת הקהילה, אך ללא הועיל.

חינוך ותרבות

גולת הכותרת של פעולות ועד הקהילה היתה החזקת בית הספר ״תרבות״ וביסוסו.

לפי תנאי החוזה עם מר קוגל, עבר בית הספר מבית קוגל לביתו של ר׳ בן־ציון קופילוביץ, מול הגן העירוני, בדמי שכירות נמוכים. כעבור שנה מכר לנו את הבנין בחצי המחיר. בשנות 1921–1925 התקיים ביה״ס במצב של הכרה למחצה, אך כעבור זמן מה התחילו להציק לנו: א) על המורים להיות מוסמכים. מבחינה זו הסתדרנו ע״י מורים בוגרי הסמינר ״תרבות״ בוילנה, או מהקורסים בגרודנה. ב) אולם הבנין הישן לא היה מתאים מטעמי בריאות. בעזרת העיריה השגנו מגרש על גדות הנהר פלסנינקה והתחלנו בבנין חדש שנמשך כמה שנים ובינתיים הרשו לביה״ס לשכון בבנין הישן.

שכר הלימוד לא היה גבוה. ניתנו הנחות למעוטי־יכולת ואף ילד לא נשאר מחוץ לכתלי בית הספר בגלל אי תשלום שכר לימוד. ועד הקהילה היה משלם את ההפרש של שכר לימוד לילדים מחוסרי יכולת. יצוינו לשבח המורים שנטעו בילדים רגש לאומי ציוני. בוגרי ביה״ס סיפקו את המילואים לתנועות הנוער ולמפלגות הציוניות, להשומר הלאומי, להשומר הצעיר, לצעירי ציון, צ.ס. להתאחדות ולבית״ר. הנוער שהתחנך בבית־הספר ״תרבות״ לא איכזב את מוריו ושימש מקור לעתודת חלוצים לכל המפלגות. הם הלכו לקיבוצי הכשרה ועשרות מהם זכו לעלות ארצה במשך 20 שנות קיום השלטון הפולני. גם הניצולים מהשואה זכו ברובם הגדול לעלות ארצה. אולם רוב הישוב הושמד בשנות החורבן – התלמידים עם מוריהם והוריהם גם יחד. ה׳ ינקום דמם!

בית הכנסת של המתנגדים בבניתו

ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКІЙ

ЛЕКСИКОНЪ

ходства, но и сплава, потому что она заграждена мельницами. *И. Ѳ. Шт.*

ВИЛЕЙКИ, уѣздный городъ Минской губерніи въ 83 верстахъ отъ Минска, въ $830\frac{3}{4}$ отъ С. Петербурга и въ $772\frac{3}{4}$ отъ Москвы, на правомъ берегу рѣки Виліи, подъ 54° 29′ 43″ сѣв. широты и 44° 35′ 27″ вост. долготы отъ Ферро. При образованіи Минской губерніи, 3 мая 1795 года, Вилейки назначенъ былъ уѣзднымъ городомъ и сохранилъ это значеніе при утвержденіи новаго губернскаго штата, 28 іюля 1802 года. Гербъ его, утвержденный 22 января 1796 года, слѣдующій: въ красномъ полѣ, съ праваго нижняго угла до верхняго лѣваго, изображена серебряная рѣка Вилія, которая протекаетъ въ его округѣ; на ней плывущее судно, нагруженное товарами и естественными произведеніями, въ видѣ двухъ связанныхъ тюковъ, съ золотымъ ржанымъ колосомъ, для означенія, что на этой рѣкѣ строятся водоходныя суда и на нихъ отправляются товары, свозимыя къ берегамъ Виліи изъ разныхъ мѣстъ. Вилейки принадлежитъ къ самымъ незначительнымъ городамъ въ Россіи. Въ 1833 году, въ немъ было 1026 жителей; въ томъ числѣ мужчинъ 509, почти половину этого населенія составляютъ Евреи; купцовъ 3-й гильдіи 5 человѣкъ. Въ томъ же году считалось въ Вилейкахъ 3 деревянные церкви, изъ нихъ одна Греко-Унитская, 1 каменный и 187 деревянныхъ домовъ; питейныхъ домовъ 5. Въ уѣздѣ этого города бываютъ слѣдующія ярмарки 1) въ заштатномъ городѣ *Радошкевичахъ*, съ праздника Св. Троицы, три дня; привозъ, примѣрно на 11,400 рублей, состоитъ изъ красныхъ и бакалейныхъ товаровъ, овощей, стекла, зеркалъ, фарфору, хлѣба, воску, мыла, бумаги, лошадей и рогатаго скота; продажа простирается до 5,800 руб.; народу стекается около 5000

וילייקי

עיר-מחוז בפלך מינסק במרחק 83 קמ׳ ממינסק, $830\frac{3}{4}$ קמ׳ מסנקט פטרבורג, $772\frac{3}{4}$ ממוסקבה. על הגדה הימנית של נהר הויליה ב-54, 43 ברוחב הצפוני, 44, 35, 27 באורך המזרחי מפרו.

כאשר הוכרז על מעמד של פלך (גוברניה) לעיר מינסק, ב-3 למאי 1795 - נקבעה וילייקה כעיר-מחוז ואושרה בתואר זה בסטטוס החדש של הפלך ב-28 ליולי 1802. הסמל שלה, שאושר ב-22 לינואר שנת 1796, הוא: רקע שדה אדום, ועליו, מן הזווית התחתונה מימין לזווית העליונה משמאל - מצויר נהר הויליה המוכסף ובו שטה אניה טעונה סחורה, מתנובת השדה, בצורת שתי אריזות גדולות עם שיבולת דגן בצבע זהב. משמעות הסמל הוא שעל נהר זה מפליגות אניות המעבירות סחורות למקומות שונים.

בשנת 1833 גרו בוילייקה 1026 תושבים, מהם 509 גברים, חציים - יהודים. סוחרים ממדרגה שלישית (גילדה 3) היו 5, באותה שנה נמצאו בוילייקה 3 כנסיות בבתי עץ (האחת מהן יונית אוניטית), 1 בבית אבן, 187 בתי עץ ו-5 בתי מזיגה.

במחוז העיר הזאת נערכו שווקים שנתיים:

1. ברדשקוביץ, בחג טרויצי הקדושה - משך 3 ימים. מחזור הסחורות בשווי של 11,400 רובל; אריגים, מכולת, ירקות, כלי זכוכית, ראי פרפור, דגן, שעוה, סבון, נייר, סוסים ובהמות. המכירות עד לסך 5,800 רובל. כ-5000 משתתפים.

2. בעיירת דולהינוב - החל מהחג ווזנייסאניה, משך 5 ימים. סחורות בשווי 5,000 רובל. מכירות עד 2,500 רובל. עד 1000 משתתפים.

3. בעיירה קורניץ - השוק האחד, מ-17 עד 19 יוני. סחורות עד 3,000 רובל. מכירות עד 1,800 רובל. עד 800 משתתפים. השוק השנתי מ-7 עד 9 בספטמבר. אותו היקף ואותו מספר משתתפים.

4. בעיירה הורודוק - מ-6 עד 9 באוגוסט. סחורות ע״ס 2,000 רובל. מכירות 1,200 רובל. 500 משתתפים.

5. בעיירה לבדובה מ-29 באוגוסט עד 1 בספטמבר. סחורות ע״ס 2,000 רובל. מכירות 1,600 רובל. 500 משתתפים. הסחורה בכל חמשת השווקים כללה הרבה מינים לצרכי האכרים באזור.

[תרגום מהאנציקלופדיה הרוסית "לקסיקון", כרך 10, שיצאה לאור בשנות 1837 בסנקט פטרבורג, בעריכת רקטור האוניברסיטה בפטרבורג, י.פ. שולגין.]

וילייקה

[מתוך אנציקלופדיה כללית פולנית, כרך 27, וורשה, 1867; הוצאה לאור: ס. אורגלברנד, בית מסחר ספרים ובית דפוס].

וילייקה, מקודם מושב ראשי של הרשות המחוזית בשם זה בפלך וילנה, מחוז אושמיאני. כיום עיר־מחוז בפלך וילנה. שוכנת על הויליה. לפי זכרונות היסטוריים קדומים היתה עיר זאת אי־פעם מכוסה יערות ונמצאה בריחוק־מה מדרכי תחבורה גדולים. לאחר חלוקת פולין האחרונה, כשקבעו את פלך מינסק, עשו את ויליי־קה בשנת 1795 עיר־מחוז באותו פלך. בשנת 1841 נקבעו כאן ירידים דו־שבועיים. בשנת 1842, כשנקבע פלך קובנה בחלק מפלך וילנה, קיבל זה האחרון בחליפין, בין היתר, את מחוז וילייקה מפלך מינסק יחד עם וילייקה. כל העיר בנויה בתי עץ. בניה דלה ואחזקה גרועה. המסחר בוילייקה הוא בר חשיבות קטנה למדי. 16 חנויות בעיר. בתי מסחר אחרים – 12. בעלי מלאכה העובדים רק לפי הזמנה – 24 (בשנת 1863) ונוסף על כך שני בתי־מלאכה ללבנים בתפוקה בשווי של 2000 רובלים בערך. רוב התושבים עוסקים בחקלאות ובענפים כפריים דומים. רבים עוסקים בהשטת רפסודות בעונת האביב והקיץ. העיר היא בעלת $122\frac{1}{2}$ וולוקות (וולוקה = 30 אקרים) של קרקע. הכנסת קופת העיר עלתה בערך ל־4,500 רובלים.

מחוז וילייקה, הנמצא בקצה המזרחי של פלך וילנה, משתרע על שטח עצום של 125 מילין מרובעים ומונה 116,753 תושבים, כלומר 918 על כל מיל. שטח המחוז מחולק ע״י הנהר ויליה, כמעט לשני חצאים שווים: צפוני ודרומי. הוא גם מתחלק לשני חלקים מבחינת טיב הקרקע: החלק הדרומי מכיל ביצות ושפע יערות, ואילו הצפוני הוא הררי וחשוף מיערות. בחלק הרמה הקרקע היא בעיקר טיט וידועה בפוריותה. בחלק הנמוך – אדמה שחורה ופחות מתאימה לעיבוד. יש הרבה מאוד ביצות במחוז, מהן אחת – וואלקולאטה היא בגודל מיל מרובע. יש גם מספר ניכר של אגמים, ובין היתר: נרוץ וסרבץ׳ הידועים בגודלם. בין הנהרות, מחוץ לויליה, מן הגדולים הוא נהר הברזינה. מכל שטח המחוז מיושב שטח של $705\frac{1}{2}$ וולוקות. קרקע מעובדת 8112, אפרים – 2740, כרי מרעה – $3375\frac{1}{4}$, יע־רות – $14405\frac{1}{4}$, שטחים ללא שימוש ומים – 2119. חיות בית בשנת 1860 היו במחוז 212,149 ראש, מהם סוסים 30,400, בקר 80,000, צאן רגילה 52,000, וצאן מגזע משובח 12,740.

ו. ק.

וילייקה

[תרגום מהאנציקלופדיה היהודית ברוסית של ברוקהאוז ועפרון שהופיעה בשנת 1913]

וילייקה עיר מחוז בפלך וילנה.

צורפה לרוסיה בשנת 1793 ונקבעה בשנת 1795 כעיר מחוז בפלך מינסק, בשנת 1842 צורפה לפלך וילנה.

על סף המאה ה־19 נמנו במחוז סוחרים ותעשיינים:

תושבים: יהודים	תושבים: נוצרים	מהם סוחרים: יהודים	מהם סוחרים: נוצרים	שנים
926	313	31	—	1797
815	358	19	—	1799
900	362	28	—	1801–1800
970	381	36	—	1803–1802

לפי הספירה של שנת 1847 התקיימו במחוז הקהילות היהו־דיות הבאות:

	הקהילה	נפשות
1.	וילייקה, עיר המחוז	257
2.	לבדובה	470
3.	הורודוק	496
4.	איליה	894
5.	דנילוביץ	326
6.	מולודצ׳נה	251
7.	קרייסק	152
8.	קרסנוסלסק	242
9.	קריוויץ	364
10.	בוצלב	175
11.	מידל	327
12.	קורניץ	844
13.	דולהינוב	1,193
14.	רצקה	161
15.	רדשקוביץ	1,701
	ס״ה	7,853 נפשות

לפי הספירה של 1897 היו במחוז וילייקה למעלה מ־200,000 תושבים ומהם 19,826 יהודים. בכלל זה – גם וילייקה, שהיו בה 3,560 תושבים מהם 1,328 יהודים. במספר מקומות במחוז, שהיו בהם לא פחות מ־500 נפשות, היוו היהודים אחוז גבוה.

שם המקום	המספר הכללי של התושבים	מהם יהודים
כפר וואלקולאט	543	69
עיירה ויזין	604	234
״ הורודוק	1603	1230
״ דולהינוב	3551	2551
״ דונילוביץ	1810	1553
״ איליה	1431	829
״ קרייסק	629	549
״ קרסנה	1077	573
״ קריוויץ	520	457
״ קורניץ	1774	1613
״ לבדובה	2275	1232
״ מולודצ׳נה	2393	1105
״ מידל החדשה	1164	436
״ רדשקוביץ	2614	1519

המקצוע הנפוץ ביותר בין היהודים, במחוז וילייקה, ובעיר, היה חייטות – תפירת בגדים שממנה התפרנסו כ־2300 נפשות וכן המסחר.

חיים שלום קופילוביץ׳

המבנה הכלכלי

מקורות פרנסה

מקורות הפרנסה עד מלחמת העולם הראשונה היו דלים. בתי חרושת לא היו בעיר. התושבים הכפריים בסביבה חיו חיי עוני. ירידים לא התקיימו בווילייקה, פרט ליום שוק כל יום ה׳ בשבוע. חלק גדול מתושבי העיר התפרנס מחנווונות. רוב החנויות (במבני עץ) היו של מכולת. מיעוטן של מנופקטורה וגלנטריה, צרכי ברזל, בירה. היו 2 חנויות לעורות. החנונים שיכלו למכור לפקידי המחוז בהקפה מהאחד בחודש עד לחודש הבא – החזיקו מעמד. היתר היו מתרוצצים להשיג גמ״ח מיום שוק אחד למישנהו.

מספר גדול של קצבים היו בעיירה, ללא יחס לצריכה, 2 דייגים - אחים. בית דפוס שהדפיס רק בשפה הרוסית.

בשנת 1908 נפתחה החנות הראשונה לנעלים מוכנות, שהיו מביאים מוילנה, האכרים נעלו הטנות (לאפצעס) או מגפים תפורים בידי סנדלרי המקום. נשים אחדות נסעו לוילנה לקנות נעלים.

היו בעיר כמה בעלי מלאכה: בנאים עושי תנורים (אחד שהצטיין בבניית תנורים קראו ״דער ליימענער גאט״), 2 נפחים, כמה סנדלרים וחייטים שלא העסיקו פועלים שכירים בלתי אם שוליות, שעיקר תפקידם בהתחלה היה לשמש עזר כנגד לבעלות הבית בשירותים שונים, ורק דרך אגב למדו את המקצוע. בעלי המלאכה בעצמם התקיימו בקושי. רק סוחרי היערות המעטים והסוחרים הסיטונאים שהביאו קרונות נפט, קמח, סוכר ועוד - מצבם החמרי היה טוב יותר. הוא הדבר לגבי בעלי בתי מלון שהיו מתאכסנים בהם פריצים או פקידי ממשלה, ויהודים מהסביבה שהיו באים לבתי המשפט או למוס־דות אחרים בעיר.

כן היו עורכי דין לא רשמיים, בעלי רשות לכתוב בקשות לבתי המשפט ולהופיע בהם בדרג ראשון.

מוסדות כלכליים

כשנתיים־שלוש לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוטב המצב הכלכלי בעיר. בעזרת חברת יק״א התחילו להקים בנקים עממיים לעזרה הדדית שעזרו לחנוונים ולבעלי מלאכה באשראי ברבית נמוכה והללו לא הוצרכו למלווים בריבית קצוצה.

נפתח גם בנק גדול לסוחרים גדולים. מנהל החשבונות הרא־

יום השוק בעיר

שון היה וירגילי כהן,* איש מעניין ממנהיגי "הבונד" ועם זה מחסידי חב"ד... סיפרו עליו שהחזיק מלמד ללימוד ה"תניא" ובחגיגת י"ט כסלו היה לוקח חלק פעיל בחגיגה ב"שטיבל" של חסידי לובביץ ואף יוצא בריקוד על השולחן. בסתיו 1915, עם כיבוש ויליייקה ע"י הגרמנים, נסגרו 2 הבנקים.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה הגיע לוילייקה צבא - צרכן גדול למזון, בגדים, מגפים ועוד, שהזרים כסף ופרנסה לעיר. בסוף קיץ 1915 עזבו רוב היהודים את העיר.

באחד ביולי 1919, כשנכבשה העיר על ידי הפולנים ונתחדש הקשר עם וילנה, פולין, התחילו לחזור לוילייקה התושבים שנדדו לרוסיה כשהתקרבה החזית בסוף קיץ 1915. התושבים החוזרים היו מחוסרי אמצעים והרבה משפחות סבלו חרפת רעב. חלק מהתושבים שהשיגו קשר עם קרוביהם באמריקה, אחרי ניתוק של שנים, התחילו לקבל עזרה כספית וחבילות מזון ובגדים. לעומתם היה רע מאוד מצבם של אלה שלא היו להם קרובים באמריקה, ורובם היו חסרי מקצוע. לעזרתם באה חברת "יעקאפא" שעברה מרוסיה לוילנה ונתמכה על ידי הג'וינט.

כנס אזורי של יעקאפא

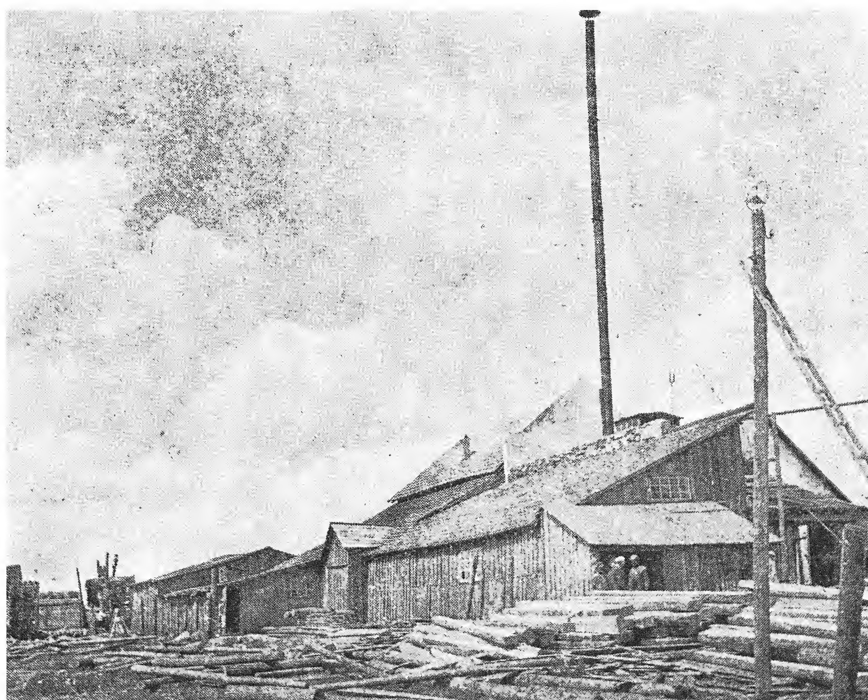
בימי 8–10 לספטמבר 1919 התקיימה בוילנה הועידה הראשונה של יעקאפא. נשלחתי כציר מעירנו וילייקה. בועידה נבחרתי כחבר הועד האזורי של יעקאפא. בגמר הועידה קיבלתי סכום כסף בשביל הנצרכים המבוגרים ומצרכי מזון בשביל הילדים כמו קקאו, חלב משומר, קמח לבן, ואורז – מיצרכים לא שכיחים אז. הרכבות טרם פעלו כסדרן והוצרכו לרשיון מיוחד להעברת צרכי המזון מעיר לעיר. על כן נסעתי בעגלה והגעתי לוילייקה. הנסיעה השניה התקיימה באמצע החורף. הרכבות כבר נסעו וראיתי השתוללות היילים פולניים, בעיקר הלרצ'יקים, שהשליכו את היהודים מהקרונות. אני ועוד בחור מסביבתנו הסתלקנו מן הקרון וחזרנו עם עגלוני אושמינה והגעתי בקור חזק לוילייקה.

ועד העזרה

עם שובי מוילנה לוילייקה אירגנו "ועד עזרה". כמה חברי ועד זה זכורים לי: ר' אליהו לייב זגרמיסטר שנבחר לגזבר, יהודה פריידוס, שלמה גורביץ, כחברי הועד, וכותב השורות כמזכיר הועד.

עם קבלת המיצרכים ניגשנו לעבודה במרץ. למבוגרים קבענו תמיכה חדשית. לילדים פתחנו מטבח בבית קטן בחצר ביתנו, שנמסר על ידי אמי ז"ל למטרה זו, בלי תשלום. יהודה קצוביץ

* בן אחיו של ההכ"נ דוד הכהן

מנסרה וטחנת קמח בעיר

נגריה – הכשרת חלוצים לפני עלייתם ארצה

נתקבל כמנהל המטבח ועשה את עבודתו במסירות ובאמונה.

הילדים הנזקקים קיבלו אוכל במטבח פעמיים ביום. בבוקר – כוס קקאו ולחמניה ובצהרים דיסת אורז, לחמניה ועוד.

המצב הכלכלי החמור נתן אותותיו. מספר משפחות מכובדות סבלו חרפת רעב ולמרות זאת לא רצו לפנות לועד לשם קבלת עזרה. כאשר נודע לי הדבר מפי שכנים, פניתי לגזבר ר׳ אליהו לייב זגרמיסטר, בעל לב יהודי חם, והוסכם בינינו להעלים את המקרים מהועד מחשש פירסום הדבר, ולהגיש את העזרה למשפחות אלו על אחריותנו ועל חשבון הועד לעזרה. מדי שבוע היה ר׳ אליהו לייב שולח מיצרכים למשפחות המכובדות כמתן בסתר, עד שהוטב מצבם. הדבר נשאר סוד כמוס עד עצם היום הזה.

עזרת ה״ג׳וינט״ תחת השררה הפולנית

המצב הכלכלי הקשה ושובם של רבים מתושבי וילייקה מרוסיה ומשטח הכבוש הגרמני, גרמו להתפשטות מחלת הטיפוס ומחלות אחרות. לאשרנו היו בוילייקה רופאים שטיפלו בחולים, והם החלימו. אולם שאלת התזונה אחרי המחלה היתה חמורה מאוד. חלב אי אפשר היה להשיג. בעיקר קשה היתה הבראת החולים במשפחות הנצרכות, שנתמכו על ידי הועד. באתי בהצעה לפני הועד: הואיל ובשביל הילדים אנו מקבלים מיצרכים לפי רשימת הילדים הנצרכים שאנו מגישים ולכן נרשום את כל הילדים בעיר גם אלה שאינם זקוקים ונחלק את מנותיהם בין המחלימים. הועד התנגד להצעה זו מפחד השלטונות. הודעתי כי אני נוטל עלי את מלוא האחריות לכך.

המוסד שהגיש את העזרה לילדי היהודים והפולנים נקרא ״הועד הפולני היהודי האמריקאי לעזרה לילדים״. אמנם הכסף היה מכיסי היהודים באמריקה באמצעות ״הג׳וינט״, אבל הדעה היתה לשלטון הפולני.

הועד האזרחי הכללי

פעם הוזמן הועד היהודי לישיבה משותפת עם הפולנים כדי לבחור בועד משותף, בישיבה זו השתתפו: כפי שאני זוכר, הסטרוסטה, הכומר, וגב׳ בונביץ (בעלת בית מרקחת) ועוד. מטעם הועד היהודי השתתפו: ר׳ יהודה פריידוס, ר׳ אליהו לייב זגרמיסטר, ר׳ שלמה גורביץ ואנוכי. הציעו לנו לשלוח נציג אחד לועד המשותף, אך לא הניחו לנו לבחור נציג אלא הסטרוסטה הצביע עלי ואמר: ״את האדון הצעיר הזה אני מציע לבחור כנציגכם בועד״. מובן שאיש מאתנו לא התנגד לבחירת ה״פריץ״. כך נראו הבחירות הדמוקרטיות של הפולנים.

יו״ר הועד המשותף הפולני-יהודי ומנהלו לא התערבו בעניינים המיוחדים שלנו.

ועד זה התקיים עד הכיבוש הסובייטי ביוני 1920, כאשר חילות הסובייטים התקדמו לעבר ורשה.

עם כניסת הפולנים לוילייקה, באוקטובר 1920, הופעל הועד לעזרה ליהודים מחדש ועמד בקשר עם יעקאפא בוילנה.

רפסודות על נהר הוילייה

תעשיה ומסחר בזמן שלטון הפולנים

עם כיבוש ה"קרסין" בשנת 1920 ע"י הפולנים, חל שינוי ניכר בחיי הכלכלה של וילייקה והמחוז. העיר הקרובה מינסק וסביבתה נותקו לגמרי מוילייקה. העיר וילנה נעשתה הספק הראשי של כל הסחורות, אם כי התחבורה עמה לא היתה קלה. את מרבית הסחורות היו מביאים בשנים הראשונות בעלי עגלות פעם או פעמיים בשבוע וכן גם ברכבות. בשנות העשרים הרא־שונות נהפך מסחר העצים למקור הכי חשוב לעבודה ופרנסה. נבנו 2 טחנות קמח ומנסרות של איידלמן ודובין. בכפרים הסמוכים קמו כמה מזפתות שסיפקו פרנסה טובה לכפרים שלמים. בעיר נפתחו בתי מלאכה כגון: בתי דפוס, בתי חרו־שת לסבון, למי סודה, לבירה.

הפקידות הפולנית החדשה שתפסה כל המשרות הממשל־תיות היתה גורם חשוב בחיי הכלכלה, את האשראי פרעו בתחילת כל חדש.

חודשו כ־10 בתי־מלון שאיכסנו את הבאים לעיר לרגלי עסקיהם.

עד 1939 גדלה האוכלוסיה והגיעה ל־4000 נפשות, מהן 1500 יהודים בערך. הסטטיסטיקה שנערכה סמוך למלחמת העו־לם השניה העלתה שבוילייקה היו 31 חנויות־מכולת יהודיות, מהן 4 בסיטונות, 21 מאפיות ומגדניות, 7 חנויות מנופקטורה, 6 למכירת ברזל, 8 לבירה, 4 לנעליים, 3 לתבואה, 2 לחשמל, 2 לכלים ו־2 לתמרוקים.

20 קצבים, 28 "בראקארעס", מהם 2 מודדים מוסמכים, 14 סוחרי יערות גדולים וקטנים, 12 פקידים, 13 סנדלרים, 10 צבעים, 6 רצענים, 5 תפרים, 4 טוחנים, 3 כובענים, 3 צלמים, 2 נגריות, 8 בעלי עגלות, 3 סוחרי סוסים, 3 מנקי ארובות, 2 נפחיות, 2 זגגים, 2 מיניקוריסטיות, שען ומתקן אופניים, רופא

כללי, 3 רופאי שניים, אחות ומילדת, 4 עורכי דין, 5 מורים, 3 מלמדים, 2 שוחטים ורב.

ליום השוק, שהיה מתקיים בכל יום חמישי, נהרו רוכלים עם דוכנים מהסביבה ומכרו כל מיני סידקית וכלי חרס, עופות, פירות וירקות, ותוצרת חלב שהובאו מן הכפרים. בשוק הבהמות ליד רחוב פורסה שלטו הקצבים.

יערות

העיר נתברכה בנהר הויליה, עמוק המים, העושה את דרכו לעיר הפלך וילנה ונופל לנהר נימן אשר בקובנה. ואם האדמה במחוז וילייקה היתה אדמת חול והצמיחה רק תפוחי אדמה ודגן לצרכים העצמיים של האכרים ולא העניקה מטובה לכפריים, הרי בעצים מכל המינים היה המחוז מן העשירים ביותר. ביערות ובחורשות גדלו בשפע עצים עבותים מכל המינים וצמחי יער וגרגירי יער שהיו נמכרים בקיץ ע״י השכנים הביאלורוסים, ששקדו לאספם.

רפסודות

בחורף היו הכפריים כורתים את העצים בביצות ומוציאים אותם בעגלות חורף, כי בקיץ לא היתה אפשרות להגיע לביצות בעגלות. את העצים היו מניחים במקומות יבשים ביער, על פי רוב בסביבות הנהר, ובאביב, כאשר גאו מימיו היו מסדרים את הקורות שתי וערב ברפסודות, קושרים אותן בחבלים ושרשרות, מורידים אותן למים ומשיטים אותן עד וילנה וקובנה, ומשם לקניגסברג שבפרוסיה.

במגרשים הריקים שליד הוילייה סאנה כל החורף תנועה ערה, וחלק גדול מהעיירה היה מתפרנס מן העובדים שעשו בכריתת העצים, בהסעת הרפסודות, בנסירה, בקיצוץ ענפים, בהנהלת חשבונות וכן מסוחרי עצים למיניהם, שהיו פוקדים את העיירה.

מזפתות

מיד לאחר כריתת העצים היתה הממשלה נוטעת עצים חדשים. את שרשי העצים הכרותים היו משאירים באדמה לשנתיים־שלוש ויותר ואז היו בעלי מקצוע עוקרים אותם מהאדמה ומעבירים אותם למזפתות ביער. השרשים הוכנסו לתנורים מיוחדים לאידוי ומהם היו מפיקים טרפנטין, זפת וגחלים בשביל הנפחים. את הטרפנטין היו מעבירים במיכליות לבתי זיקוק בדנציג. את הזפת היו קונים בעלי מספנות מחוץ לארץ.

כפרים שלמים הועסקו בכריית השרשים, עקירתם והעברתם למקומות ריכוז, ומשפחות מספר בוילייקה התפרנסו בכבוד ממסחר זה.

ערב המלחמה

ערב מלחמת העולם השניה הורגשה הפעילות העויינת של הפקידות הממשלתית הגבוהה והנמוכה ברכבת ובבית המשפט, בדואר, בבית החולים, במשרדי המחוז וכו׳. חיינו בתקוה שהאומה הפולנית, שנחלצה מהשעבוד הרוסי, תדע איך להתנהג עם המיעוטים במדינתה. אך נתחוור שהיא קיבלה את תורת הגזע משונאיה (היטלר וכנופיתו) בחשבה אותם לידידיה. שנאה זו העבירה אותה על דעתה. כך, למשל, הקואופרטיב ״ספולם״, שעבד משך שנים בגרעון, וכן בית המסחר של האחים בורודקי, שבדוחק החזיק מעמד בגלל המחירים הגבוהים והזלזול שנהג בקונים עלה אצלם הפדיון בשל החרם על החנוונים והסוחרים היהודים. כל פקיד ממשלתי וכל נוצרי חוייבו לקנות רק מהם. חוליגנים צעירים הועמדו ברחובות, בעיקר ביום השוק, לשמור על הנוצרים שלא ייכנסו לחנויות יהודיות. הם לא רק גזלו את פרנסת רוב החנונים היהודים, אלא גם העכירו את האוירה הכללית. וכל זה נעשה בגלוי, ובהסכמתו המלאה והמוצהרת של השלטון.

גזירה רדפה גזירה. נאסרה השחיטה. הוטלה על היהודים שמירת ימי המנוחה של הנוצרים וכל שוטר הדיוט נעשה מומחה לגילוי עבירות אדמיניסטרטיביות אצל היהודים, כדי לקנוס אותם ולמרר את חייהם.

עם פרוץ המלחמה ב־1939 נסתתמו במשך ימים ספורים כל מקורות הפרנסה. המסחר שותק, החנויות נסגרו זו אחרי זו. העמל והיגע שהשקיעו היהודים במפעל חייהם בחרושת ובמסחר במשך שנים ירדו לטמיון במחי יד.

ק. פ־ר

תחבורה

כבישים ודרכי עפר

התחבורה אל וילייקה וממנה התנהלה בדרך כלל באמצעות הרכבת. מלבדה היו בעלי עגלות נוסעים פעם בשבוע לעיר ווילנה, להביא סחורות שהוזמנו בשביל החנוונים. הנסיעה לווילנה ארכה יומיים וחצי. הדרך הובילה דרך סמורגון ואושמינה. חלק מהדרכים היה סלול אבנים ורוב הדרך – עפר, שהקשה על הנסיעה, בקיץ – מפני החול ובסתיו בשל הבוץ. רק בשנת 1937 הופיע אוטו־המשא הראשון שנרכש ע״י ש. רוגובין בשותפות עם העגלונים, וכן אוטובוס נוסעים.

אוטו המשא פעל בעיירה פעמיים בשבוע והאוטובוס לנוסעים היה יוצא מדי בוקר וחוזר בערב. משום מה העדיפו התושבים לנסוע ברכבת, כנראה מפאת יתר נוחות.

כל הדרכים שהובילו לכפרי הסביבה, היו דרכי עפר. ברדת הגשם נהפכו הדרכים לבוץ, וקשה היה להגיע לעיר. בעת הפשרת השלגים נותקו הרבה כפרים שבסביבה מוילייקה. המסחר של סוחרי העיר היה קשור גם עם העיירה הסמוכה קורניץ, שבה היה מתקיים כל יום שלישי בשבוע שוק ויריד.

היה קשר הדוק גם עם העיירות בוצלב, רצקה ווניקה, שמהן היו באים סוחרים ביום החמישי בשבוע לשוק בוילייקה לקנות סחורה אצל הסיטונאים. גם נהר ויליה סייע לתחבורה, כאמור, להעברת עצים ברפסודות.

ק. פ״ר

נהר הוילייה – באופק, מצפון – לזרצס

הרכבת בבנייתה

בזמן מלחמת רוסיה עם יפן, בשנת 1903, התחילו לבנות את מסילת הברזל שקשרה את ורשה עם פטרבורג דרך וילייקה ונקראה שדלץ – בולגויה. כאשר נכבשו ורשה ושדלץ ע״י הגרמנים נקראה מסילת הברזל פולסקיה. עצם בניית הרכבת, עם גשרי ברזל, גרמה התעוררות בעיירה. בשבתות היו מטיילים קילומטרים לראות איך מתקדמת הנחת פסי הרכבת. אותו יום, כשהרכבת עברה לראשונה את וילייקה – שררו ששון ושמחה בעיר. כל אחד קידם את פני חברו בברכת מזל־טוב. לפתע נתגלה שוילייקה קשורה בפטרבורג, עיר הבירה, מצד אחד, ועם ורשה דרך לידה, שדלץ מצד אחר. לוילנה היו נוסעים דרך מולודצ׳נה תוך חילוף רכבות.

תחנת הרכבת הראשונה, המרוחקת מוילייקה 21 ק״מ, היתה מולודצ׳נה ומשם היו עוברות רכבות לוילנה ולמינסק.

בשטיבל שוחחו יושבי קרנות על מלחמת יפן–רוסיה, שרבים לא האמינו בה בגלל ריחוקה. אמר ר׳ איצע גלאסנער (קופילוביץ): ״ניטא קיין פוניה, ניטא קיין יאפאניע, ניטא קיין מלחמה״, כלומר: אין פוניה (כנוי גנאי לרוסיה) אין יפן, ואין מלחמה. כאשר טענו נגדו: והרי ברכבות העוברות את וילייקה מסיעים חיילים פצועים מן החזית? רק אז נתרצה ואמר: נו. אם יש פצועים – סימן שנטושה מלחמה אי־שם.

הרכבת ממולודצ׳נה לוילנה היתה יוצאת בשעות הבוקר המוקדמות ולכן היו יוצאים בעגלות מוילייקה לפני חצות.

בטרם היה גשר על נהר ויליה היו עוברים את הנהר ברפסודה קשורה בחבלים עבים משני צידי הנהר. אחרי שנים הוקם גשר.

כשהיו מגיעים לנהר והרפסודה נמצאה בצד השני של הנהר שבו גר בעל הרפסודה (הירשל דער פאראמשטשיק) היו קוראים אליו בקול, למען ישמע: ״הב את הרפסודה!״ בדמי הלילה הידהדו קריאות אלו במרחבים רחבים. הנוסעים היו עולים עם העגלות והסוסים על הרפסודה וכך חוצים את הנהר. הנסיעה למולודצ׳נה ארכה למעלה משלוש שעות. משני צדי הדרך השתרע יער עבות. הדרך היתה באדמת חול והסוסים משכו בעמל רב. במעלה ההר היו יורדים מן העגלה ומסייעים עם הסוס.

ח. ש. ק״ץ

הנהר ויליה

הנהר ויליה נחשב למקום הבילוי היפה ביותר: על סירות פרימיטיביות היה הנוער יוצא בשירה ובזמרה לסביבות הלזרצס ועד לגשר העץ והברזל. מוליכי הרפסודות ראו בנהר מקור

לפרנסתם, וכן סוחרי העצים שהנהר העביר את עציהם הגדולים והכבדים ללא הוצאות יתרות. הדייגים הוציאו לחמם מן הדיג ברשותיהם.

נהנו מן הנהר גם הצעירים, תלמידי בית הספר, שבחורף החליקו על מימיו הקפואים במחליקיים של ברזל ובקיץ עסקו בשחייה.

אותה ויליה, אשר בשנים כתיקנן שימשה מקור שמחה ופרנסה ונושא גאוותה של העיר, נהפכה לרועץ בזמן מלחמת העולם השניה. הצד המזרחי של העיירה נשאר חשוף לכדורי הנאצים ולא היתה אפשרות להימלט מהם. הנהר העמוק נהפך לקללה לבני העיר בימי השואה. מי יודע כמה יהודים יכלו להינצל בבריחה בשעת האקציות אילולא גבול טבעי זה!

פסי הרכבת

פסי הרכבת, שהביאו חיים ופרנסה לעיירה, נהפכו גם הם בזמן המלחמה לנשק בידי שונאינו, להצר את רגלינו ולצמצם את שטח מחייתנו. כל החלק המערבי של העיירה שבו עברו פסי הרכבת נשמר על ידי הגרמנים וקלגסיהם הפולנים והבילורוסים והם מנעו מן היהודים להימלט מחלק זה של העיר. רק יחידים שמו נפשם בכפם, חצו בלילות את פסי הרכבת וברחו אל הפרטיזנים, אבל כמה מהם נתפסו על ידי הקלגסים ששמרו על פסי הרכבת.

תברואה

מצב הבריאות בעיר

וילייקה נחשבה מאז ומתמיד לעיר נקייה ומסודרת. לפקחי התברואה, רובם שוטרי המקום, לא היתה עבודה מרובה.

הנקיון ברחובות, בחצרות ומסביב לבתים נשמר ע"י התושבים עצמם. הטאטוא בכל יום ובחורף – גריפת השלגים – נעשו ע"י התושבים ולכן היו האנשים שומרים על הנקיון. הפקח הסניטרי, ולפעמים רופא התברואה, היה מבקר עם שוטר במאפיות, בחנויות במגדניות ובודק את הנקיון, וכן את התויות על מצרכי האוכל אם לא זויפו.

ק. פ"ר

בית חולים עירוני

לפני מלחמת העולם הראשונה היה בעיר בית חולים עירוני ומחוזי קטן בן 5 מיטות, שנוהל ע"י הרופא היחידי, אורלובסקי, אגב – מחסידי אומות העולם, קתולי אדוק. לא פעם היה משאיר לחולה עני כסף לקניית תרופות בבית המרקחת ולא דרש תשלום בעד הביקור. היה מקובל על הציבור ואהוב מאוד. תמיד טרוד מאוד בתפקידו. קשה היה לו להיפנות לחולים ולכן היה מייעץ להזמין את החובש הבילורוסי נאבש. לחולה אנוש היו מזעיקים רופאים מוילנה. בוילייקה היה גם חובש יהודי, קנטו־

ד"ר קוטלר (הראשון מימין) מתמחה בבית החולים עם קבוצת חברים

רוביץ, שהיה גם עוקר שיניים בלי הרדמה, מקובל מאוד על הציבור היהודי.

ביולי 1919, עם קום שלטון הפולנים בעיר, נתמנה ד״ר אורלובסקי כראש העיריה. כשנפטר - הכניסו את ארונו לבית הכנסת הגדול והרב הספידו. הרחוב פוהולנקה, נקרא אז על שמו של ד״ר אורלובסקי.

ש. ח. ד.

בית חולים מחוזי

הממשלה הפולנית הקימה בית חולים מחוזי עם 100 מיטות. מנהל בית החולים היה ד״ר קראוזה. עבדו בו מספר רופאים, גם ד״ר קומנדנטוב נמנה זמן מסוים עם צוות הרופאים.

הפקולטה לרפואה בוילנה היתה שולחת רופאים צעירים להתמחות שנתיים בבית־החולים המחוזי. בין הרופאים הצעי־רים נמצאו תמיד גם בחורים יהודים שהיו מכניסים רוח חיים בין הנוער בעיירה. זכורים עוד הרופאים הצעירים ד״ר כורג, הרבינוביצים, קוטלר, מרקון ופליסקין שנתפרסמו כרופאים טו־בים.

הרופא הכללי היהודי, היחידי בעיר, היה הד״ר בליטשטיין, ושלושת רופאי השיניים - ד״ר שימשלביץ, בלשינסקה וקינסקה.

היה גם חובש פולני. במרפאות קופת־חולים הממשלתית ניתן שירות רפואי חינם לעובדים שהשתייכו אליהם.

בתי המרחץ

ליד נהר הפלסנינקה בפינת חצר השולהויף נמצאו בבית בנוי לבנים בית המרחץ והמקווה. המקווה המוסקת וחדרי האמבטיות היו פתוחים לקהל בכל יום. בית המרחץ - רק בערבי שבתות ובערבי חגים. במרחץ השתמשו גם לא יהודים, שהיו מבקרים בעיקר בחדר ההזעה.

מנהל בית המרחץ היה ״דער וייסינקער״, שעם כל יתר פרנסותיו הוצרך לבקש גמ״ח לתת טרף לביתו, עד סוף החודש. מול השטיבל של חסידי חב״ד היה בית מרחץ ומקווה שני משוכלל יותר.

הפקח הרפואי היה מבקר תכופות בבתי המרחץ מדי פעם ושקד על נקיון המקום. המרחץ היה בעצם מוסד סניטרי ממדרגה ראשונה בעיר, כי בבתים לא היו אז לא מקלחות ולא אמבטיות.

עם כיבוש העיר ע״י הגרמנים נחרבו הבנינים ובין חורבות המקווה סידרו שני בני העיר, נורמן יוסף ומולה, ״מלינה״ לשעת הצורך.

ק־ז

גשר העץ על הויליה בדרך למלוני־מולודצ׳נה

מוסדות דת

ק. פרבר

בתי תפילה, חברות ומוסדות

ב ת י מ ד ר ש

בתי הכנסת בווילייקה, המוכרים לנו היטב משנות השלושים, נבנו אחרי מלחמת העולם הראשונה (פרט ללובאוויטשער־שטיבל), כי קודמיהם נשרפו עם רוב בתי העיר בזמן המלחמה.

בתי הכנסת הוקמו בסימטה קטנה (סימטת השולהויף), בצידו של הרחוב הראשי – פילסודסקי – שהיה מרכז העיר, שני הבני־נים הגבוהים והיפים התרוממו במיוחד על רקע הבתים בני הקומה האחת שבסביבה.

בית הכנסת של המתנגדים

״ב י ת ה מ ד ר ש ה ג ד ו ל – ה ח ד ש״

״בית המדרש הגדול״, שהוחל בבנייתו בשנת 1919, מיד לשובם של תושבי העיר שנעדרו ממנה בשנות המלחמה, היה הבנין הציבורי הראשון ששיקמו תושבי העיר החוזרים עוד בטרם שיקמו את בתיהם הפרטיים. בית מדרש זה נבנה במקום בית המדרש הישן, שהוקם בשנות הארבעים של המאה הקודמת. גבאיו היו: ר׳ משה שמעון נורמן ור׳ אלי׳ לייב זגרמיסטר – הגזבר. בבית מדרש זה התפללו בעלי מלאכה, חנוונים זעירים,

בית הכנסת הגדול (חסידי קוידנוב)

כנס מחוזי של קק״ל — 1932 — תהלוכה חגיגית

חסידים שהשתייכו לחצרות שונים, בעיקר חסידי קוידנוב, וגם מתנגדים, עם הרב ופרנסי הקהל בראש. בית המדרש שימש מרכז ציבורי לכל האירועים בעיירה, כגון: הבחירות לכל המוסדות; הקהילה, הבנק, הגמ״ח. מקום תפילתו הקבוע של חזן העיר היה בבית המדרש הגדול.

האדמו״רים מטופרוב, וברנוביץ-קוידנוב, שהיו מבקרים בויי־לייקה בשנים האחרונות, שבתו את שבתם בבית המדרש. השולחנות נערכו בחדר השני שבבית המדרש הזה. כאן דרשו בשבת רבנים שהיו מבקרים את העיר ונערכו מדי שנה תפילות חגיגיות רשמיות לכבוד מדינת פולין בהשתתפות הסטרוסטה, ראש העיר ונבחרי הקהילה היהודית.

השליחים למגביות למען קק״ל וקהי״ס, כל השמחות, מעליית חתן לתורה, ועד לתפילות חג, ובעיקר בשמחת תורה עם כל הנוער. וכן בעתות צרה ומתיחות, כמו הגזירה על השחיטה ואסיפות מחאה נגד הספר הלבן והמאורעות בארץ, ואפילו המחלוקות בעיירה – הכול מצא את ביטויו בין ארבע כתליו של בית המדרש הגדול.

בבית מדרש זה כונסו גם קדושינו בדרכם האחרונה לפני האקציה ביער מאלוני – מקום ההשמדה. כאן נערכה הסלקציה על ידי הנאצים וקלגסיהם הבילורוסים ימ״ש. כאן נפרדו מבית מדרשם בזעקת שבר והוצאו לדרכם האחרונה.

אולם עוד לפני הנאצים חולל בית המדרש ע״י הסובייטים ״המשחררים״ שהפכוהו ל״אבשטע-זשיציע״ מקום מגורים צבורי למשפחות פועלים גויים. עם ״שחרור העיר מעול העבודות״ הפקיעו גם את בית המדרש.

רק עם ה״חדר שני״ שבפרוזדור בית המדרש עשו ״חסד״ והוא נשאר כמקום תפילה בשביל מתפללי בית המדרש. הגרמנים הפכו את בית הכנסת לאורוות סוסים ועם נסיגתם ב־1944 העלוהו באש.

בית התפילה של חסידי קוידנוב
(״קוידנובר שטיבל״)

בכניסה מרחוב פילסודסקי לסימטת השולהויף מצד ימין עמד לפני מלחמת העולם הראשונה בנין גדול – השטיבל של חסידי קוידנוב. באותו בנין נמצא גם ביתו של הרב דמתא ר׳ איצעלע פרלוב, גיסו של האדמו״ר מקוידנוב.

בשטיבל התפללו רק חסידי קוידנוב הנלהבים והיחסנים ואנ־שי המעשה, כגון: ר׳ איצ׳ה גלסנר עם משפחתו הענפה, ר׳ לייב קופילוביץ, הרב מטעם, ר׳ אברהם זלמן לנדא ור׳ ישראל קופילוביץ.

בשטיבל עברו לפני התיבה בחגים ובימים הנוראים בעלי תפילה יראים ושלמים, בעלי קול ערב ורגש חסידות. האדמו״ר מקוידנוב, לפני מלחמת העולם הראשונה, שהיה בא פעם או פעמיים בשנה לבקר את חסידיו – מקום תפילתו הקבוע היה בשטיבל. בו ערך את ״השולחן״ יחד עם חסידיו שבמקום ומחו־צה לו. תפילת החסידים הצטיינה בהתלהבות ובהתרגשות, ביחוד בימים הנוראים ובמועדי שמחה.

במלחמת העולם הראשונה נשרף הבנין. ושוב לא נבנה.

בית המדרש של חסידי ליובאוויטש
("ליובאוויטשער שטיבל")

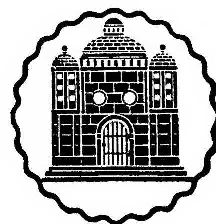
לא הרחק מהפלג פלסנינקה נבנה השטיבל של חסידי חב"ד. מעטים מאוד היו החסידים המשתייכים לחצר החב"דית. בבית הכנסת שלהם התפללו לא רק אנ"ש אלא גם סתם יהודים.

ואם כי היוו מיעוט בעיר (כי הרוב השתייך לחסידי קוידנוב ולא פעם נפלו דין ודברים בין שני המחנות), ידעו לשמור על ענייניהם ובכל המוסדות בעיר, המשותפים לכל התושבים היהודים, היה להם נציג משלהם, באשר הצליחו תמיד להופיע כגוש מלוכד ומאוחד. דומה שמעולם לא פרצה מחלוקת בגלל נוסח התפילה או מנהגי ישראל. הניגודים נתעוררו בשל ענינים עירוניים, מדיניים וכלכליים, ואנשי חב"ד אמנם ידעו תמיד להסדיר את מעשיהם בחכמה, בינה, דעת. הם ניהלו מוסדות תורה וחסד משלהם, כגון: גמ"ח, לינת צדק, חברות ללימוד ש"ס, משניות, עין יעקב, הלכות וליקוטי אמרים של בעל התניא.

גבאי השטיבל, ר' דוב גרינהויז, היה גם גבאי של חברה קדישא שנים רבות ועד השואה. היו זמנים שהביאו גם שוחט ורב משלהם. בי"ט כסלו היו עורכים בשטיבל הילולא לכל החסידים. הזקנים היו מספרים נסים ונפלאות על האדמו"רים עד מאוחר בלילה.

בשמחת תורה נהגו לערוך חגיגה לכל חסידי חב"ד בביתו של ר' שלמה גורביץ.

משנכנסו הסובייטים לוילייקה הפכו את השטיבל למחסן של תפוחי אדמה. הגרמנים בנסיגתם בשנת 1944, שרפו את בתי העיר ובתוכם את בית הכנסת של חסידי ליובאוויטש.

בית הכנסת של המתנגדים

הגרעין של מתפללי "נוסח אשכנז" התקיים עוד בשנת 1917 בבית שני של השטיבל דחסידי ליובאוויטש.

בשנת תרפ"ו ירו את אבן הפינה. ובשנת תרפ"ט חנכו את בית הכנסת המפואר שהושקעו בו הרבה עמל, מסירות, אהבה וכסף. בית כנסת זה הוקם בסימטת השולהויף באותו מקום שעמדו בו לפני מלחמת העולם הראשונה השטיבל של חסידי קוידנוב ובית הרב.

חנוכת בית הכנסת זימנה בשעתה חוויה לעיר. לטכס הוזמנו הרב רובינשטיין מוילנה, בא כוח הממשלה הפולנית וכל תושבי העיר. הכל לקחו חבל בשמחת חגיגת המצווה. כל התושבים הביאו תרומתם כפי שנדבם לבם, כבעת בנין המשכן.

עם המייסדים והמנהלים הראשונים נמנו: ר' משה סבירסקי, ר' ליפא גוטמן, ר' ישעי' איידלמן, ר' לייב מלשקביץ ור' דב ברמן, שהשקיעו מהונם ואונם בבנייתו ואחר־כך בהחזקתו ביפיו ובנקיונו, כראוי למקום קדוש. בו התקיימו כל שנות קיומו, עד כיבוש הסובייטים, שלוש פעמים ביום תפילות ומנינים ולמדו בו ש"ס, משנה ברורה ומשניות.

חתנו של הרב דמתא, הרב משה קליין, שהיה בו מתפלל קבוע הגיד את השיעורים. הגרמנים הפכוהו למשרד הז'נדרמים הגסטפואיים ובתחילת החורף 1942 העלוהו באש.

מנין חסידי סלונים

בדירתו של ר' אשר קופילוביץ, או כפי שקראו לו: ר' אשר דער בירער, התקיים מנין פרטי קטן של חסידי סלונים שויתרו על תפילה בבתי הכנסת הגדולים של החסידים, שהשתייכו לחצרות אחרים, והקימו להם מנין משלהם בדירה שכורה, ובלבד להתפלל באותו נוסח ובאותם ניגונים שהורגלו בהם מאז ומקדם.

בימות החול נתכנס מנין בקושי, אבל בשבתות ובחגים באו רבים. גבאי המנין היו: ר' אשר קופילוביץ ור' דוד טשרני, השמש ר' שלמה חיים צסקוב. מנין זה התקיים עד מלחמת העולם הראשונה.

חברות ש"ס

בכל בית כנסת היתה קיימת חברת ש"ס ולה פנקס עם תקנות החברה ושמות החברים. קרה שהורים רשמו את ילדיהם כחברים לחברה זו, לכשיתבגרו.

פנקסים אלה לא נשתמרו בוילייקה בגלל השרפות התכופות. מגיד השעור בבית המדרש הגדול עד לשואה היה ר' שמואל לוין, שו"ב העיירה. השעור התקיים יום־יום בין מנחה למעריב. ביום רגיל היו משתתפים בו כשני מנינים קבועים. בשבתות ובחגים היו באים לשמוע לקח כחמישה מנינים. עם סיום מסכת, או סיום ש"ס, ערכה החברה חגיגה שכל מתפללי בית המדרש השתתפו בה. לפני מלחמת העולם הראשונה היה ר' אברהם

ר׳ משה סבירסקי
גבאי

ר׳ משה שמעון נורמן
גבאי

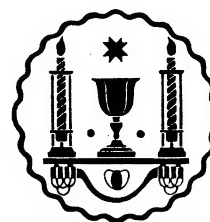

ר׳ אליה לייב זגרמיסטר
גבאי

זלמן לנדא מגיד השיעור הקבוע של "החברה" משך שנים רבות.

״חברת משניות״

בשעות הבוקר, לאחר המנין הראשון, היה ר׳ שמואל שו״ב, קורא פרק משניות. בחגים ובימי הפגרא היה שונה עם הציבור "עין יעקב".

״דף יומי״

גם בבית הכנסת של ה"מתנגדים", התקיימה "חברת ש״ס" ללימוד הדף היומי עם כל התוספות והמפרשים השונים. רוב החברים היו צעירים, מחובשי בית המדרש. מגיד השיעור היה הרב ר׳ משה קליין.

השעור התקיים יום יום אחרי תפילת מעריב, גם בתקופת השלטון הסובייטי ועד בוא השואה. ר׳ ברוך וועוויער שימש כגבאי ה"חברה".

ב"שטיבל" של חסידי ליובאוויטש התקיימה חברת ש״ס שלמדה יום יום דף גמרא בין מנחה למעריב. מגיד השעור היה ר׳ יהודה לנדא, אשר בשבתות ובימים טובים אף לימד ליקוטי אמרים של "התניא".

בכל בית כנסת שרר סדר מסויים של לימוד, שעבר מדור לדור. יהודים, פשוטי עם, הסתפקו באמירת תהילים.

ספריה תורנית בבתי כנסת

את האהבה לספר ירשנו מהורינו. ידעו אבותינו לרכז בבתי הכנסת השונים בעיירה ספרים למאות. ספרי ש״ס, בבלי וירושלמי, עם פירושים ראשונים ואחרונים, "משנה תורה" להרמב״ם, ארבעה טורים עם מפרשים, ארבעת חלקי "שולחן ערוך" מכורכים בכריכות עור יפות, עטורות אותיות זהב, היו מקשטים את האצטבאות של ארונות הספרים בכל בית כנסת. בגמרות היו משתמשים לומדי ש״ס, וכל מי אשר לבו חשקה בתורה. בארונות עמדו ספרי משניות (יכין ובועז) בכרכים מהודרים ומכל הדפוסים, עין יעקב, מדרש רבה ומדרש תנחומא, מנורת המאור, חיי אדם, משנה ברורה, חפץ חיים, וקיצור שולחן ערוך וכו׳. מחברים שונים היו שולחים ספריהם לבתי הכנסת.

קופה מיוחדת היתה בבית הכנסת בשם "תיקון ספרים" עם גבאי וחותמת שהיה מטפל בהשגת כספים ורכישתם. בימי שני וחמישי לשבוע היה השמש סובב וקופסה בידו, מקבץ פרוטה לפרוטה לתיקון ספרים ורכישתם. היו גם נדבנים עשירים שהיו תורמים לציון מאורע משפחתי לבית הכנסת ש״ס יקר ובהזדמנות זאת עורכים סעודת מצוה. נקבעו ארונות נפרדים לחומשים, סדורים, לקוטי שבת, מחזורים, סליחות ותהלים שעמדו לרשות הקהל.

את האורחים היה השמש בעצמו מכבד בסידור ובחומש. אסור היה להוציא ספר מבית הכנסת ללא רשות הגבאי, וכשנפל ספר על הרצפה, היינו מרימים אותו, נושקים ומניחים במקום. אין תימה שאהבה זו לספר נשארה חרותה היטב בזכרוננו ולא בכדי כינו אותנו בשם "עם הספר".

חסידות

ראשיתה של התנועה החסידית בעיר

על זמן הווסדה של ווילייקה הגדולה מספר מר משה בן ישראל, תושב בני־ברק, דור ששי למשפחת הקופילוביצ׳ים. המסורת במשפחה, הנמשכת זה כמה דורות, יודעת לספר שאביהם־זקנם, ר׳ דוד, דור ראשון למשפחת קופילוביץ, היה בעל אכסניה (קראֶצ׳מאֶ) שחכר מפריץ בסביבת ווילייקה הגדולה. כאשר הוצי־אה המלכה יקטרינה צו מיוחד, המתיר ליהודים להתיישב בעיירה זו, היה האזרח הראשון שהתיישב בה ר׳ דוד קופילו־ביץ. כשרבו ה״נכתבים״ המתייצבים לצבא, היו נרשמים בשם קופילוביץ. מסיבה זו רבים הקופילוביצ׳ים בווילייקה, אם כי לא היה ביניהם קשר משפחתי. בעל האכסניה היה יהודי אדוק, חסיד הרבי הראשון מלכביץ.

איך קרה שעיירה בסביבות וילנה־מינסק, מיבצרם של המת־נגדים, תיבנה כולה על טהרת החסידות ותהא מסונפת דוקא לחצר הקוידנובית תקופה של כמה דורות בעוד שכל העיירות הסמוכות היו רובן מאוכלסות מתנגדים, ואף אם היו חסידים – השתייכו רובם לחצר האדמו״רית מלובאוויטש, אבל לא היו חסידי קוידנוב? את התשובה לכך אפשר למצוא בספר ״דברי שלום״ שחיבר הרב ר׳ שלום פרלוב מלידא, ממשפחת האדמו״רים מקוידנוב, שיצא לאור בדפוס וילנה בשנת 1882, בו נאמר: א) ״הרבי הראשון מלכביץ היה ר׳ מרדכי סגל ז״ל, שנתמנה לאדמו״ר בשנת 1793.״ ואם ר׳ דוד קופילוביץ היה נוסע לרבי הנ״ל בשנים ההן והיה מחסידיו, יש לקבוע בוודאות שבזמן ההוא נוסדה העיירה. זה גם מתאים לתאריך הנקוב באנציקלופדיה, דהיינו: ב־1795 הוכרזה ווילי־קה למחוז. יש להניח כי ר׳ דוד, שהשתייך לחסידי לכביץ, סבל מרדיפות המתנגדים, שהיוו הרוב בסביבות הנ״ל. בשנים ההן היתה המחלוקת בין החסידים והמתנגדים בעיצומה, ואין ספק שמכמה טעמים היה ר׳ דוד מעונין שבעיירה החדשה, שהוא היה בה התושב הראשון, ואולי פעיל בישובה, יתווספו דווקא חסידים מאנ״ש. יתכן שרבים מהחסידים שגרו בעיירות אחרות שבסביבה היו גם הם מעוניינים להימצא בסביבה של אנ״ש. אין ספק שהרבי מלכביץ ראה בעין יפה התפתחות זו, ואולי אף תמך בה וציווה על החסידים המסתופפים בצלו להקים גרעין ויסוד לחסידות בעיירה זו. יש איפוא לקבוע שהחסידים הראשונים בווילייקה היו ״חסידי לכביץ״.

ב) כן נאמר ב״דברי שלום״, כי לאדמו״ר ר׳ מרדכי מלכביץ (1742–1810) היו תלמידים וביניהם ר׳ שלום אב״ד של ווילייקה. זהו המקור היחידי לידיעה שבווילייקה היה רב בזמנו של ר׳ מרדכי מלכביץ, דהיינו: בשנת 1793, וכן שימשו בה רבנים בסוף המאה ה־18 ובתחילת המאה ה־19. יש מקום להניח שהרב הראשון בווילייקה נמנה גם הוא עם חסידי לכביץ, ואפשר שהאדמו״ר ר׳ מרדכי הוא שמינה אותו (או השפיע שימנוהו). ברור איפוא שרב זה עשה הכול למען ישוב חסידים מאנ״ש במקום.

לפי אותו מקור, הכתירו החסידים, אחרי מותו של הרבי ר׳ מרדכי מלכביץ, את בנו ר׳ נח, שנפטר בשנת תקצ״ג (1832) ולא הניח בן יורש. אז התפלגו חסידי לכביץ. חלק מהם בחר בחתנו של הרבי ר׳ נח ז״ל, הנקרא ר׳ מרדכי השני, והרוב המכריע בחר לרבי את האדמו״ר ר׳ שלמה חיים פרלוב, נכדו של ר׳ מרדכי מלכביץ מצד אביו, ונכדו של ר׳ אשר מסטולין מצד אמו.

ר׳ שלמה חיים נולד בשנת 1797, התחנך בבית סבו ר׳ אשר, האדמו״ר מסטולין, ונבחר לרב בסטולין, ואח״כ בעיירה טורוב, ועם פטירתו של ר׳ נח האדמו״ר מלכביץ, קבע מושבו בעיירה קוידנוב, לא הרחק מעיר הפלך מינסק. ר׳ שלמה חיים קיבל תורתו מר׳ אשר מסטולין ומר׳ מרדכי מלכביץ. מכאן שחסידות קוידנוב היא המשכה של חסידות לכביץ וסטולין.

מתברר, איפוא, שר׳ דוד קופילוביץ היה מחסידי ר׳ מרדכי מלכביץ, ועם פטירתו של ר׳ מרדכי עבר עם כל חסידי לכביץ שנמצאו בווילייקה לפלג של ר׳ שלמה חיים, האדמו״ר הרא־שון לבית קוידנוב. יתכן גם שהרב ר׳ שלום, אב״ד של ווילייקה, תלמידו של ר׳ מרדכי הראשון, היה בין הגורמים והמשפיעים בכוון זה. לאור הנ״ל יש לקבוע שהעיירה ווילייקה נוסדה לפני מאתיים שנה בערך, והמייסדים עמדו תחת השפעת האדמו״רים מלכביץ־קוידנוב. הם הטביעו את חותמם על העיירה והם היו מעונינים שבעיירה יתיישבו רק אנ״ש ודוקא כאלה שיקבלו עליהם את מנהיגותו של האדמו״ר מקוידנוב. כזכור השתייכו הרבנים בווילייקה למשפחת האדמו״רים מקוידנוב. ר׳ איטשעלע פרלוב היה גיסו של ר׳ אהרון, האדמו״ר הזקן מקוידנוב, והרב האחרון, ר׳ יהודה משיץ ז״ל, היה חתנו.

ווילייקה היהודית נוסדה איפוא בסוף המאה ה־18 לספירה, היינו: לפני מאתיים שנה בקירוב, על טהרת החסידות הקויד־נובית.

עלי לציין שמצאתי בלקסיקון הגיאוגרפי הפולני משנת 1893 שווילייקה היתה בשנת 1766 אזור כפרי.

החצר ופונדק הם שהיוו את היסוד לעיר המחוז בעתיד בפלך מינסק, על־פי צו המלכה, יקתרינה השניה בשנת 1795. אז קיבלו תושבי הכפר זכויות של עירוניים, והישיבות הראשונות של בית המשפט המחוזי התקיימו בשנת 1797 בפונדק של קופילוביץ. אין ספק שבעל הפונדק קופילוביץ הנזכר הוא ר׳ דוד קופילוביץ שהיה נוסע לאדמו״ר ר׳ מרדכי מלכביץ.

ק. פרבר

ח.ש. קופילוביץ

ביקורי הרבי מקוידנוב

פעם בשנה היה האדמו״ר מקוידנוב, הרבי ר׳ יוסף פרלוב ז״ל, נוהג לבקר בווילייקה. הביקור חל תמיד בחורף. בבית המדרש הגדול היה חדר צדדי שבו התאכסנו עוברי אורח שנזדמנו לעיר. הזקנים היו מספרים שבחדר זה הוחזקו ה״חטופים״ עד שנמסרו לרשות. חדר זה היו מנקים ומסיידים, מכניסים בו רהיטים ומקשטים, ובו התאכסן הרבי כל זמן המצאו בווילייקה. בחדר זה קיבל את פני החסידים ביחידות עם ״קויטל״ (פתק) ופדיון. את ה״שולחן״ ערכו בשבת בבית המדרש הגדול ״ברוב עם הדרת מלך״. הביקור היה נמשך למעלה משבוע ימים. הימים שעשה הרבי בעיר היו ימי חג, והשמחה היתה במעונם של חסידי קוידנוב. הרבה חסידים נהרו מהעיירות הסמוכות. ר׳ מאיר סופר מסמורגון היה מגיע בדיוק לקבלת הפנים של הרבי, האחים אפשטיין באו מוילנה ומקובנה. בין הבאים רבים יודעי נגן, שהנעימו את ימי שהותו של הרבי בווילייקה בשירה ובזמרה. בשבת, בשעת הסעודה השלישית, היה הרבי אומר דברי תורה וחסידות, מחלק ״שיריים״ והחסידים שרים ניגוני קוידנוב (יה אכסוף) וניגוני שבת.

לנו, תלמידי ה״חדרים״, זימנו ימים אלה חדווה והתפרקות. עיני המלמד הקפדן לא שלטו בנו, שהרי הוא היה שרוי במצב רוח מרומם. יום הלימודים קוצר, כי מיהר לתפילת מנחה ומעריב במנין של הרבי, וזו נתמשכה זמן הגון. כן נתקבל לראיון אצל הרבי ונפגש עם הגבאים לשמוע חדשות. גם ההורים היו עסוקים אז מכדי לשים עין עלינו, ואנו ידענו לנצל זמן זה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נפסקו ביקורי הרבי. חלק מהערים שהיו בהן חסידי קוידנוב נכבשו ע״י הגרמנים (וילנה, קובנה), הרבי עצמו נאלץ לעזוב את קוידנוב בגלל קרבתה לחזית ועבר לגור למינסק, ששם גם נפטר בשנת תרע״ו (1916).

החסידים הכתירו את בנו יעקב בן השלוש עשרה, שבמשך חדשים ספורים הספיק להתחבב על החסידים, להגיד תורה וחסידות כזקן ורגיל, כי עילוי היה בכשרונותיו. כעבור זמן קצר נפטר גם הוא.

אחרי מלחמת העולם הראשונה התחילו רוחות חדשות מנש־בות ברחוב היהודי. רבים מחסידי קוידנוב לא חזרו לעיר וחלק עזב את העיר. במקום השטיבל של חסידי קוידנוב קם בית מדרש של המתנגדים, וקרנם של חסידי קוידנוב ירדה.

בשנים האחרונות היו באים מזמן לזמן הרבי ר׳ זלמן יוסף מטופורוב (גליציה), גיסו של האדמו״ר ר׳ יוסף פרלוב ז״ל, והרבי ר׳ אלתר פרלוב הי״ד, בנו של האדמו״ר ר׳ נחמיה פרלוב ז״ל מברנוביץ שהיה אחיו של האדמו״ר ר׳ יוסף ז״ל.

בשבתות היו האדמו״רים עוברים לפני התיבה בבית הכנסת הגדול ומלהיבים בתפילותיהם את הציבור. ערכו גם ״שולחנות״ בחדר הסמוך לבית הכנסת, עם תורה וחסידות ו״שיריים״. אולם בעיר לא הורגשה נוכחותם של האדמו״רים כבימים שמלפני המלחמה.

עם השואה שפקדה את יהדות אירופה ניספו גם האדמו״רים ר׳ זלמן יוסף הי״ד ור׳ אלתר הי״ד, ממשיכי השושלת הקוידנו־בית בגולת פולין.

נוסעים אל הרבי

בחודש אלול, משהתחיל בוקע קול השופר מבין כותלי בית הכנסת בווילייקה, קמה התעוררות בעיירה. אנ״ש התחילו לדבר על נסיעה לקוידנוב, להתבשם ב״ימים הנוראים״ בחצרו של הרבי. אמנם היו שנסעו אל הרבי גם לחג השבועות, אך לא הרי הימים הנוראים כהרי חג השבועות. לר״ה נוהרים חסידים בהמוניהם וטוב להימצא בקהלם.

הנוסעים הקבועים לקוידנוב היו לפי זכרוני: אבי, ר׳ יצחק קופילוביץ (גלסנר), האחים ר׳ מרדכי ור׳ לייב אפשטיין, ר׳ לייב קופילוביץ (הרב מטעם) ועוד.

כדי לחנך אותי במצוות, ובעיקר בחסידות, לקחני אבי אל האדמו״ר ר׳ יוסף פרלוב זצ״ל, אז הרבי של חסידי קוידנוב, ואני בן תשע. אולם חינוך לחסידות לחוד, וחסכון כרטיס נסיעה ברכבת לחוד.

נוסע סמוי

עלי הוטל לנסוע כנוסע סמוי, דהיינו: לשכב תחת הספסל ברכבת המובילה ממולדצ׳נה למינסק. רבים היו המשתמטים מתשלום כרטיס נסיעה. אנ״ש התיישבו על הספסל בקרון והקפוטות שלהם הסתירו אותי. הנסיעה היתה בלילה והקרון שרוי באפלה. אפשר היה בנקל להתחמק מעיני המבקר, אם כי היה נוהג להציץ מתוך ההרגל גם אל מתחת לספסלים. כשלעצמי נהניתי מהרפתקה זו ואף הספקתי לנמנם על הרצפה במשך שתי שעות הנסיעה.

במינסק עברנו לתחנת בריסק, עד הגיענו לעיירה קוידנוב, מקום משכנו של האדמו״ר ר׳ יוסף פרלוב ז״ל. העיירה – צהלה ושמחה, אם כי רוב האוכלוסים שהתגוררו בה היו מתנגדים. בערב ראש השנה זרמו לעיר המוני חסידים מכל קצוי ליטא ורוסיה הלבנה. העיירה שינתה את צורתה ועטתה צביון אחר. החסידים מילאו את האכסניות, את הבתים הפרטיים ואף את רחובות העיר.

עם התקרב החג הלכו כולם למקווה והתאספו בבית הכנסת

מסיבת־מצוה אצל חסידי קוידנוב
האדמו"ר מקוידנוב הרב ר' אלתר פרלוב
(יושב, השני מימין), והרב ר' מאיר קרליץ
מוילנה (השלישי מימין)

הגדול של הרבי. נעים היה לראות את "החברותא" בלשון החסידים, את הריעות בין קהל החסידים. כל אחד התענין בשלום רעהו, ללא הבדל בין אמיד לעני, בין תלמיד חכם ליהודי פשוט. דמוקרטיה במלוא מובן המלה שררה בכל.

התפילה

התפילה בימים הנוראים במחיצתו של הרבי – לאו מילתא זוטרתא היתה. היא מילאה אותנו רגשות עזים והעניקה לנו שפע של רוחניות לכל ימות השנה, ולפעמים – השראה רוחנית לכל החיים. הדביקות וההתלהבות היו למעלה ראש. כצמרות העצים ביער בעת נשיבת רוח שאינה מצויה, כן התנועעו הנלהבים, וכחריקת העץ לפני הישברו בסערה, כן נשמעה כל אנחה היוצאת מקרב לב. תשובה והכנעה מכאן, תפילה ובקשה מכאן. התעלות ודביקות עילאית של כל המתפללים היו מורגשות באויר. כל מוצא פה כאילו ביקש דרך להתרומם אל על. תפילת מעריב נתמשכה, אבל כשהגיעו ל"דוד מזמור" נשתררה ההרגשה, שאך עתה הגיעה התפילה לשיאה. הבכי והאנקות בקעו שמים, ורק עם הסיום: "ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה!" כאילו נרגעו הרוחות ונתמלאו הלבבות תקוה ובטחון בסליחה וכפרה.

בגמר התפילה בירכו המתפללים איש את רעהו מתוך חגיגיות ושמחה רבה בשנה טובה, ומיד פתחו בשירת הניגונים המסורתיים של חסידי קוידנוב ואף יצאו בריקוד.

הסעודה

בינתיים ערכו את השולחנות למאות החסידים בבית הכנסת הגדול. כל אחד קיבל יין לקידוש וחלה והסבו לשולחנות ללא הבדל מעמדות. הרבי היסב עמנו אל השולחן, אכל קמעא, ואמר דברי תורה בעניני "הימים הנוראים". החסידים עשו אזנם כאפרכסת שלא להפסיד מלה היוצאת מפי הרבי. ומי שלא זכה לשמוע, היה שואל את חברו המאושר, והלה היה מוסר את הדברים כשמיעתם מפי הרבי הקדוש.

משהתחיל הרבי לחלק "שיריים" פרצה אנדרלמוסיה. כל אחד חש לחטוף משהו.

אחרי ברכת המזון פרש הרבי לחדרו והחסידים נשארו עוד שעה ארוכה והמשיכו בשירה ובריקוד, ואילו אחרים נתכנסו בפינה וסיפרו ספורי החסידים, חדשים וישנים.

שחרית ומוסף סיימו במאוחר. בתפילת מוסף עבר הרבי בכבודו ובעצמו לפני התיבה. ההתלהבות היתה גדולה. דמעות נשפכו כמים. הורגש כי לא בכדי קוראים לימים אלה "ימים נוראים".

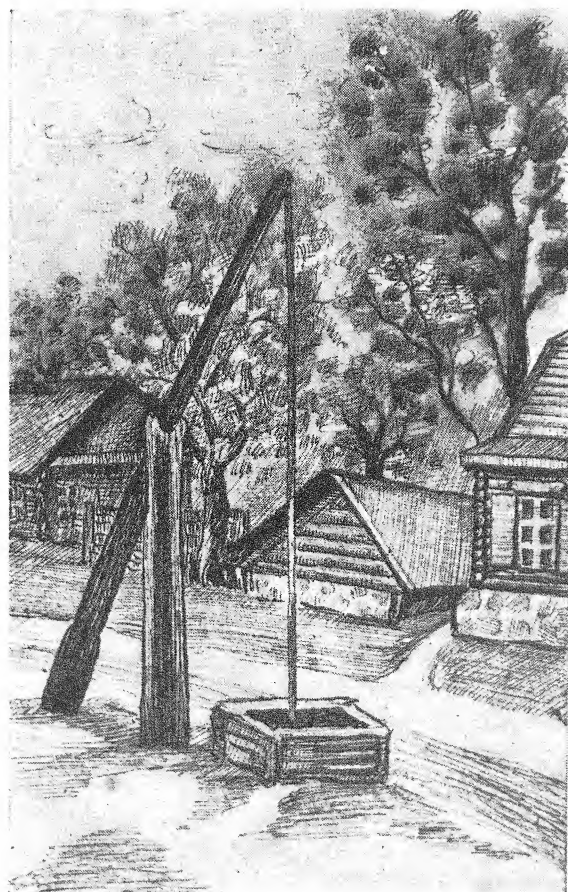
אך גמרו את התפילה ומצב הרוח נתעלה. השירה והזמרה לא פסקו בזמן הסעודה ולאחריה. החסידים נשארו נאמנים למסורתם, שהעצבות מביאה לידי עבודת אלילים, ולכן עם גמר התפילה התחילו בשירה ובריקודים שנמשכו לסירוגים כל שהותם במקום.

תפילת המנחה לא ארכה זמן רב. ההליכה לתשליך וחזרה מלווה ריקודים, שירה וזמרה היתה חויה מיוחדת.

הפרידה

הפרידה מהרבי היתה פרשה בפני עצמה. כל אחד נכנס לחדרו להתייחדות, לקבל ברכה, עצה או הדרכה. קשי לב היו מסיחים דאגותיהם, שואלים עצה ומבקשים תושיה לעסקי משפחה ועסק.

זכורני: כשערקתי מן החזית הרוסית בשנת 1915 ללא תעודה וללא אפשרות להישאר אצל קרובים או מכרים בעיר מינסק (כי לפי החוק הייתי חייב להירשם תחילה במשטרה) נמצאתי במצב נואש. הדרך היחידה שנשארה לי היתה לחזור לצבא ולעונש הצפוי לי. אמרה לי אמא: "הבה ניגש אל הרבי ונשאל בעצתו". תשובת הרבי היתה החלטית: "אין למהר לחזור". ואכן כעבור יומיים הצלחתי להשיג דרכון של איש צעיר ממני, ויכולתי להירשם בתחנת המשטרה, כחוק.

מוסדות ציבור, חינוך ותרבות

"חדרים" בעיירה

נתברכה וילייקה במלמדים שבאו מחוגים שונים ומשכבות שו־נות, ביניהם למדנים ומשכילים, בעלי מידות ונימוסים טובים, שרכשו אמונם של תלמידיהם בדרכי נועם, ואחרים שלא נרתעו מעונשי גוף, כגון: מלקות בשוט (קאנצ'יק, בלע"ז). קרה שמי־שהו נכשל בעסקיו וירד מנכסיו, נטל את שוט ההוראה לידו ונעשה "מלמד", אם כי היה הדיוט.

לכל מלמד היה "חדר" משלו, אשר כלל 3–2 כיתות ובכל אחת מהן למדו 10–8 תלמידים. הלימודים בקיץ נמשכו מ־8 בבוקר עד חשכה, ובחורף – עד 9 בלילה, עם הפסקה של שעה לארוחת צהריים. בחדר למדו תפילה, חומש ורש"י, תנ"ך, ראשית גמרא, כתיבה תמה וחשבון. שעות הלימוד המרובות לא השפיעו לרעה על התלמידים ואף לא שיעממו אותם. החדר לא היה בית לימוד בלבד, אלא בית חינוך ממש. הרבה מישחקים ושעשועים המ־ציאו התלמידים לעצמם. גם ההומור של המלמדים שיעשע לא מעט את הילדים. כל מאורע בעיירה, בבית המדרש, או אצל איש פרטי, מצא מיד את ביטויו בחדר. כל ילד תרם מכשרונו־תיו לכל החברים, אם בליצנות וחיקוי של גדולים או באופנים אחרים. גם המישחקים המותאמים לעונות השנה סייעו להוציא חלק ממרצם והעשירו את חייהם של התלמידים, כמו: מישחקי כפתורים, אגוזים וכו'.

שכר הלימוד "לזמן" נע בין 6 ו־7 רובל. ה"זמן" נחשב מר"ח אייר עד ערב ראש השנה, ומר"ח חשון עד ר"ח ניסן. מלמדי גמרא קיבלו בשכרם 12–10 רובל ל"זמן". סמוך למלחמת העולם הראשונה עלה שכר הלימוד ל־15 רובל ל"זמן".

מעניין: בעיירה חסידית זו שכל בניה קיבלו חינוכם אצל מלמדים ב"חדר", הגיעו לישיבות במשך הרבה שנים רק יחידים ומהם משמשים ברבנות הרב פלבניק – ברבנות הראשית בחיפה, והרב דוד משיץ – בארה"ב. ק־ן

"תלמוד תורה"

בשטיבל של חסידי קוידנוב שכן ה"תלמוד תורה" על שלוש כיתותיו, ובכל כיתה כעשרה תלמידים. הסדר היה: כיתה אחת לומדת עם המלמד ואותו זמן יושבים תלמידי הכיתות האחרות וחוזרים על השעור, שעתה זה למדו, ומכינים את השעור לשעה הבאה תחת עינו הפקוחה של הרבי.

ב"תלמוד תורה" התרכזו תלמידים מהשכבות העניות ביותר, שידם לא השיגה לשלם שכר לימוד למלמד הפרטי. ה"תלמוד תורה" עמד תחת פיקוחו של הרב דמתא, שהיה מבקר בו מזמן לזמן, והגבאים דאגו לכלכלתו של המוסד. פעם בחודש התקיימו בחינות בגמרא, חומש ורש"י.

בשנת 1912 היה המלמד של ה"תלמוד תורה" ר' ישעיהו קור, יהודי בר־אוריין, שתיקון תפילין ומזוזות לא סיפק לו פרנסה, ולכן אחז במלמדות. ה"תלמוד תורה" החזיק מעמד עד מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, עם התקרבות החזית לסביבות וילייקה, שאז נמלטו בני עיירתנו מהמקום.

המלמד מרקוב

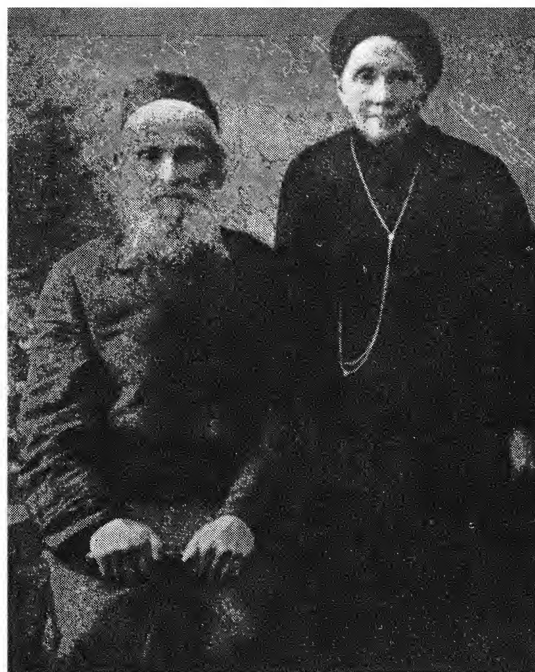
יום אחד נידברו כמה בעלי בתים, ביניהם אהרן למפרט, מרדכי (דער פישער), מ. קולבק ומ. ביכאווסקי, שלחו משלחת לעיירה רקוב והזמינו משם את המלמד רקובסקי לוילייקה. היה זה צעיר לימים, מחונן בסגולות מיוחדות. הוא לימד את תלמידיו לעבור לפני התיבה, לקרוא בטעמי המקרא, וכן דקדוק לפי שיטה מיוחדת משלו. שנה אחת הורה בוילייקה וחזר לעירו.

ש. א־ן

ר' ישראל קופילוביץ

לתלמידי החדר שלמדו גמרא היה מעמד מיוחד, כשם שגם מלמד גמרא זכה למעמד הגון יותר. שכר הלימוד היה גבוה ואחריותו של הרבי לנערי הגמרא היתה רבה. על־פי רוב התרכזו בחדר של ר' ישראל קופילוביץ ז"ל (אביו של חיים שלום) בני הטובים של העיירה. כחמישה עשר בנים למדו בשתי הכיתות רובם בני חסידי קוידנוב וליובאוויטש. הרבי, בקי בדקדוק ובשפת עבר, הקפיד שגם תלמידיו ידקדקו במבטא ובכתיב של כל מלה על טהרת הלשון.

מרגלא בפומיה: חוסך שבטו – שונא בנו (משלי) ולכן היה

ר' ישראל קופילוביץ ואשתו
מלמד בסוף המאה התשע עשרה

נוהג גם לזרוק מרה בתלמידים ולעתים אף השתמש בשבט מוסר. בדרך כלל העסיק את התלמידים שעות רצופות ועורר ענין רב במסגרת השעורים.

נהג ללמד את התלמידים גם משניות ולחייבם לשנן על פה פרקים שלמים, וכשהצליח באחת הבחינות הפומביות אחי אלכסנדר לקרוא בעל פה כמה פרקים מהמשנה, קבל מהסבא שי – עשר קופיקות – סכום נכבד בימים ההם, ויותר משהיה שי לנבחן, נתן הדבר כבוד ויקר למלמד.

ביום החמישי לשבוע היה מינהג לחזור על השעורים שלמדו במשך השבוע. היה זה כעין מבחן שבועי, שקבע את גורלו של התלמיד לכל השבוע הבא, מי לחסד ומי לשבט. ואוי לתלמיד שנכשל במבחן. בוש היה בפני החברים-התלמידים ובפני ההורים. בערב שבת היו עוברים על פרשת השבוע עם הטעמים המיוחדים שבהם ולכבוד שבת היה הרבי מרפה את המתח בדברי אגדה.

הכיתה הגבוהה למדה עם "אויסרעדענישן", דהיינו: גמרא עם תוספת ומהרש"א, ותלמיד שלמד כאן שנתיים יצא מצוייד בידיעות בגמרא ובלימודי קודש אחרים.

ביום שישי אחד אחרי הצהריים בא הרבי לביתנו וביקש מאבי הי"ד להשפיע עלי שלא אתרועע עם אחד מחברי שהתנהגותו לא נשא חן בעיניו, למען לא ישפיע עלי לרעה, וחבר זה היה ממשפחת הרבי! כאלה היו המלמדים בזמנים ההם.

רבה היתה מסירותם של התלמידים לרבי כשנפל למשכב. הרופאים ציוו עליו לנסוע לארץ שאקלימה חם, והוא בחר בארץ-ישראל ונסע עם בנו יבל"א חיים-שלום. אנו, התלמידים, יצאנו לרכבת שיצאה אחרי חצות ללוותו. הפרידה היתה לבבית. בדמעות נפרדנו מרבנו, ועד היום נשאר חי בזכרוננו כראשון שהרביץ בנו תורה ומידות טובות.

שמואל ואהרן אפשטיין

המלמד ר' זלמן יוסף שרלט

איש בא בימים, בעל זקן שחור, ששערות שיבה זרקו בו, משכיל ולמדן מופלג. כל "זמן" היה מחליף דירתו. הלימודים נמשכו בתנאים סניטריים ירודים. 20 תלמידים הסבו לשני שולחנות ארוכים בחדר צר, עם משפחה מרובת ילדים.

הרבי עצמו נראה מודרני: לא השתמש ברצועה, אלא מטיף דברי מוסר בדרשו סדר ומשמעת. "אנא, אל תרגיזוני" היה מתחנן, "הרוגז משפיע על בריאותי". ואנחנו נענינו לו וכיבדנוהו מאד.

בכל יום היה בא אל ה"חדר" מורה צעיר לשעה-שעתיים ללמדנו עברית, דקדוק וכתיבה תמה. שעוריו משכו את לבנו והם עברו תוך שקט ומשמעת. מורה צעיר זה היה מורנו, מנחם רודניצקי—אדיר, עסקן "תרבות" מפורסם בפולניה, כעת בישראל.

ה"חדר" של ר' מרדכי אליעזר רבינוביץ

המלמד ר' מרדכי-לייזר היה יהודי ענוותן ושקט. ה"חדר" שכן בדירתו הקטנה. כל תלמידי הכיתה הצטופפו מסביב לשולחן הגדול, שם התחילו באלף-בית ועברו לחומש ורש"י. המלמד הצטיין בכתב-ידו היפה להפליא ולימד את התלמידים כתיבה תמה וקריאה בשפת עבר. בזמנים מסויימים למדו אצלו גם בנות מקביל לבנים. בשעת הפנאי היה כותב חידושי תורה ומביאם לפני הרב דמתא, אולם לכלל הדפסה לא הגיעו. בין מנחה למעריב היה מגיד שיעור בביהמ"ד. רבים מתלמידיו מזכירים עד היום את שמו באהבה.

ר' אברהם "דער טערק"

מלמד גמרא לתלמידים מבוגרים. יהודי פיקח, מחסידי ליובאוויטש החריפים. את החדר שלו החזיק ליד השטיבל של ליובאוויטש. נהג לזרוק מרה בתלמידיו. הם הצטיינו בלימוד הגמרא ובלימודי חולין. לא ידוע משום מה נקרא "דער טערק".

בין המלמדים הטובים בווילייקה ייזכר לטובה שמו של המלמד ר' אברהם.

ר' דוד שלמה בן מאיר פלבניק

אבי ז"ל היה תושב ווילייקה, ואם כי היתה לו "סמיכה" לרבנות

לא השתמש בכתר זה. לבו נטה להוראה - להרביץ תורה לילדי וילייקה. ב״חדר״ שלו לימד לא רק לימודי קודש אלא גם לימודים כלליים. הקים דור של תלמידים שחינכם לתורה, למצוות ולאהבת ישראל. מחסידי ״חב״ד״. נטע בלב משפחתנו אהבה לארץ ישראל, אך כשקיבל סוף־סוף סרטיפיקט לעליה ארצה - לא זכה להגיע אליה.

נזכרת אני בלילות־שבת כשהאחים היו חוזרים מהישיבות לימי החג הביתה: הבית מואר באור יקרות של נרות שבת, על השולחן פרושה מפה לבנה, החלות מכוסות מפית רקומה, בקבוק היין זוהר והגביע לידו נוצץ.

אבי ואחי חוזרים מבית הכנסת. אורה ושמחה על פניהם, אחרי ברכת ״שבת שלום״ פותחים הם ב״שלום עליכם״ בניגון המסורתי, מקדשים על היין, ובין תבשיל לתבשיל - זמירות שבת, בסילסולי נגונים ערבים. למחרת בשבת, אחרי שנת המנוחה, היה אבי מסב עמנו ומשוחח על פרשת השבוע ופרקי אבות, דולה פנינים ממכמני התורה וספורים על חיי צדיקים, וביחוד על ארץ ישראל, מלכיה ונביאיה.

נפטר בשנת תר״ץ בוילייקה.

מינה פלבניק־פינגר

המלמד ר׳ יואל קופילוביץ

גבוה, רחב כתפיים, בעל זקן מידות, מטופח, דמות מעוררת כבוד. הועסק גם כשמש ראשי בבית־הכנסת הגדול וכיורד לפני התיבה. בר־אוריין. ב״שטיבל״ שבבית המדרש יוחד לו חדר, שבו לימד תורה לתלמידיו, וכשנוסד בית־הספר העממי, מיד לאחר המלחמה, הוזמן להורות בו לימודי קודש.

הצטיין בכתב־יד נאה ובהיר, היה חביב על תלמידיו, כי לא ידע רוגז והטלת מרה. תמיד היו דבריו בנחת נשמעים. מרגלא בפומיה: עם כל עניי - לא הפרס בעד המלמדות היא בראש דאגתי, אלא התקדמותם של תלמידי בתורה.

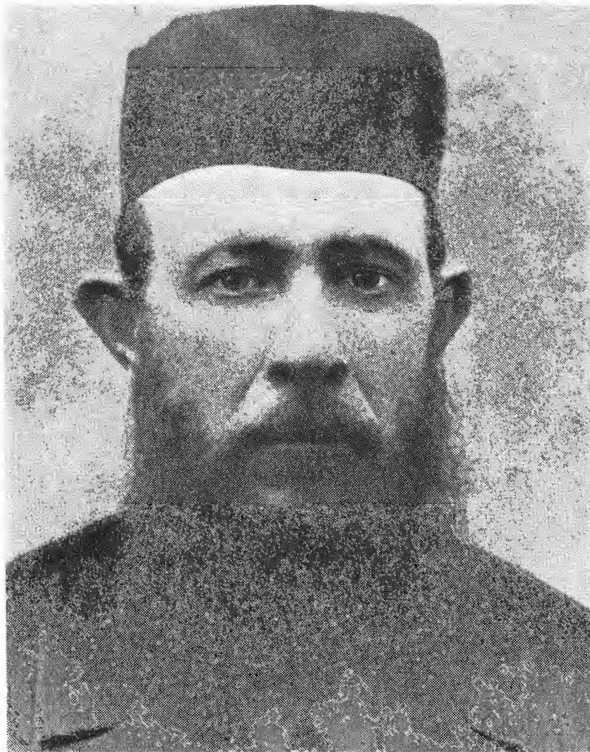
החדר לבנות

החדר של המלמד ר׳ יונה אהרון לא היה שונה מיתר החדרים, אלא שבו למדו גם בנות שנפשן חשקה בתורה. תכנית הלימודים שלהן היתה דומה לזו של הבנים, אלא שלמדו פחות שעות.

בית־ספר לבנות

בחורף תרע״ד - 1914/15 - אירגן ברוך צוקרמן בית ספר לבנות, וח.ש. קופילוביץ הוזמן להיות אחד המורים. יהושע דימנטשטיין מכאלאפי, שסיים את בית הספר העירוני הרוסי, נתקבל כמורה לרוסית. כל בנות העיר למדו בבית ספר זה ובתוכן אף בנותיו של הרב משיץ. בי״ס זה היה מיוחד בצביונו הצבורי ואפשר גם לתלמידות מבתים עניים ללמוד בו.

בית הספר התקיים ללא רשיון מהשלטונות והמשטרה לא הטרידה אותו, אולי בגלל פרוץ המלחמה. בסוף הקיץ 1915

ר׳ דוד שלמה פלבניק
מלמד בשנות העשרים

כשהחזית התקרבה לוילייקה והגרמנים כבשו בתשרי תרע״ו את העיר, נסגר בית הספר.

ישיבה קטנה

בסוף המאה הקודמת התקיימה בוילייקה ישיבה קטנה של 2 כיתות. רוב התלמידים באו מהעיירות הסמוכות ואליהם נוספו בני המקום שסיימו שלושה ״זמנים״ אצל המלמד לגמרא ונת־קבלו לישיבה. התלמידים שבאו מהסביבה היו אוכלים כרגיל ״ימים״ אצל בעלי הבתים. ראש הישיבה היה ר׳ אורי מקורניץ.

גם אחרי מלחמת העולם הראשונה התקיימה שנים ספורות (לא ברציפות) ישיבה קטנה. זמן מה היו ה״ווייסינקער״ ור׳ אפרים מגידי השיעור.

ר׳ אהרון למפרט פעל רבות למען קיומה וביסוסה של הישיבה.

חדר מתוקן

בשנת 1906 יסדו שמואל רודניצקי ואברהם נורמן ״חדר מתוקן״, אך לא החזיק מעמד בעיירה שרוב תושביה היו חסידים. אפילו ההורים המתקדמים פחדו למסור את ילדיהם לבית ספר זה וכעבור שנה נסגר מחוסר תלמידים.

בית־ספר עממי לבנות – 1914/15. המורים: ח. ש. קופילוביץ, ברוך צוקרמן, יהושע דימנשטיין

החדרים האחרונים

בעוד שברוב העיירות בגליל וילנה הוקמו אחרי המלחמה בתי ספר עממיים, מסונפים לרשת החנוך של "תרבות", "חורב" או "ציש"א", וה"חדרים" שלפי המסורת הישנה בטלו לגמרי, הוסיף בווילייקה להתקיים ה"חדר" הישן, אעפ"ע שהיה קיים בי"ס של "תרבות". אמנם ב"חדרים" למדו מספר זעום של תלמידים, המלמדים היו ר' פנחס קור ור' אפרים רקובר.

מתלמידי בית הספר "תרבות" באו גם ללמוד למודי קודש אצל המלמד אחרי שעות הלימוד בביה"ס.

המלמד ר' אפרים היה טיפוס מיוחד במינו, בעל כשרון עצום וחריפות לשון. בר־הכי בכל ענין ונושא. בעת הלימוד בחברת ש"ס היה מקשה קושיות של פוסקים ראשונים ללא עיון בהם.

בתי־ספר כלליים רוסיים

מלבד החדרים המסורתיים של המלמדים והתלמוד תורה שהת־קיימו בעיר לפני מלחמת העולם הראשונה, היה בעיר בית ספר כללי רוסי לבנים, ובו 4 כיתות. מסיימיו שלטו היטב במקצועות למודיהם. בשנים האחרונות שלפני המלחמה נפתחה בווילייקה פרוגימנסיה לבנות. היה עוד בי"ס רוסי שני בדרגה נמוכה יותר, בשנת 1908 נפתח סמינר לכמרים, ובסוף 1918 נפתחה גימנסיה רוסית שנסגרה על ידי הפולנים.

הגימנסיה הפולנית

עם כיבוש העיר ע"י הפולנים נפתח בי"ס עממי פולני וגימנסיה עירונית פולנית שהעניקה תעודות בגרות לגומריה. הגימנסיה עמדה על רמה נאותה. רוב הבוגרים נתקבלו באוניברסיטה בווילנה. שני המוסדות התחרו עם בית הספר "תרבות", ואמנם למעלה מחמישים תלמידים מווילייקה ומהסביבה נתפתו ולמדו בגימנסיה הפולנית. הלימודים בביה"ס העממי ניתנו חינם, ואילו בביה"ס "תרבות" שילמו שכר לימוד.

כדי למנוע נשירת תלמידים מביה"ס "תרבות" שלחו מהמרכז בווילנה מורים מוכשרים שיוכלו לעמוד בהתחרות זו.

ייסוד בית־ספר עברי ראשון בשנת 1918

עם הכיבוש הגרמני בשנת 1918 חזרו משפחות אחדות עם ילדיהן לווילייקה. ביתו של ר' אהרון למפרט נבחר כמקום לבית הספר. 2 חדרים שימשו ללימודים וחדר אחד נקבע למועדון לנוער עם ספריה. הנגר יצחק קופילוביץ התקין רהיטים. ממינסק הוזמן מורה לעברית ויעקב פריידוס נתקבל כמורה לרוסית. אותו זמן הגיע גם הרב משיץ מרוסיה ורצה לפתוח בי"ס חרדי. הואיל ולא היו די תלמידים לשני בתי הספר, הוסכם לאחד את שניהם. כמורה ללימודי קודש נתקבל ר' אברהם־זלמן לנדא, שהיה אהוד על הכל. התלמידים בשתי הכיתות לא היו מגיל אחד. הרבה גלגולים עברו על בי"ס זה. מביתו של למפרט עבר לביתו של יהודה פריידוס, והוסיף להתקיים גם אחרי כניסת הבולשביקים בנובמבר 1918. כשכבשו הפולנים ביולי 1919 את ווילייקה כיהנו המורים אברהם נורמן ויעקב פריידוס.

ביוני 1920, כשנכנסו הבולשביקים בפעם השניה, נסגר בית־הספר, עד אשר חזרו הפולנים וכבשו את העיר. בשנת 1921 הועבר ביה"ס לביתו של קוגל, הוגדל ל־3 כיתות ונתקבל לרשת החינוך הארצית של "תרבות" בפולניה.

ח. ש.

יוסף זאבי

בית־הספר העברי "הרצליה"

אחרי גמרי את חוק הלימודים בקורסים הפדגוגיים העבריים בוילנה, נשלחתי על־ידי המפקח על בתי הספר העבריים בחבל וילנה, מר מנחם רודניצקי (אדיר) לוילייקה, לשמש כמורה בבית הספר העברי.

בעיירה היו עדיין ניכרים עקבות מלחמת העולם הראשונה. בתים חדשים רבים עמדו בבנייתם. בית מדרש גדול הוקם מחדש. האוכלוסיה היהודית שנמלטה לרוסיה, חזרה למכורתה, והתחילה לשקם את עצמה בדירה ובפרנסה.

מפי מנהלו של בית הספר, מר גיננסקי, שעמו שוחחתי ארו־כות, נודע לי על מצב ביה"ס, חבר המורים ורמת הלימודים.

באותו הזמן כיהנו בו מר גיננסקי (מנהל), המורה פינגר, הגב' קצוביץ ושני מלמדים מהדור הישן; אחד זקן והשני בגיל העמידה.

התחלתי ללמד בכתות שבהן הורה מר פינגר, שיצא להחלמה אחרי ניתוח. התוודעתי אל התלמידים ונפשי עלי מרה. בכיתות ה'-ו', שבהן הורה אחד המלמדים ונהג לזרוק מרה בתלמידים, מצאתי גידולי־פרא, ללא תורה וללא דרך־ארץ. נסיתי כוחי בשיטות חדשות וללא הצלחה. טוב יותר היה המצב בכיתות הנמוכות, שבהן הורה המלמד ר' יואל הזקן — אדם שקט ונוח.

כעבור חודש ימים מיום הכנסי לביה"ס, יצא המנהל מר גיננסקי לארה"ב. נשארתי עם שני המלמדים ועם המורה קצוביץ.

מנהל חדש

בראותי כי לא אוכל לבדי לשאת את המשא הכבד ללא מורה נוסף, בעל הכשרה פדגוגית, הזמנתי לישיבה את ועד ההורים עם היו"ר מר יעקב לוין, והנורמנים והקופילוביצים. מסרתי להם דו"ח ממצה על המצב הירוד של בית הספר והסברתי להם שאם ברצונם להעלות את בית־הספר לרמה חנוכית נאותה, עליהם להזמין מנהל בעל הכשרה פדגוגית ולהכניס שינויים בצוות המורים. ואמנם ההצלחה האירה פנים לביה"ס. מטעם חברת "תרבות" נשלח אליו יוסף אוקון ז"ל, פדגוג בעל נסיון. בישיבה משותפת של ועד ההורים עם עסקני המפלגות, מרת שרה רייזל גוטמן ויו"ר הקהילה מר ש"ח דובין, הירצה המנהל החדש על בית הספר העברי בזמננו ותפקידו.

היו"ר, מר יעקב לוין, הודיע בשם ועד ההורים ועל דעת עסקני העיר, כי הסמכות המלאה נמסרת למנהל החדש לעשות ריאורגניזציה בצוות המורים והרשות נתונה לו לפטר מורים ולקבל אחרים במקומם. המנהל החדש היה מתון וזהיר בהחל־

בית הספר העברי הרצליה – 1922

המורים: מימין לשמאל, ר' יואל המלמד, טורנינסקי, פניה קצוביץ, גיננסקי, ש. ח. דובין (יו"ר ועד ההורים), ווילק, מורה לא ידוע

מורי בית הספר
מימין: י. ווילק, חנה שיר, ה. טורצקי, פינגר, ש. רודניצקי

טותיו וכדי שלא להרגיז את הקנאים בעיר ולמנוע פתיחת חדרים חדשים, הסתפק בפיטורי מלמד אחד בלבד. בינתיים חזר המורה פינגר מהחלמתו. ערכנו תכנית לימודים חדשה והתלמידים התחילו להיכנס למסלול רגיל. במשך חדשים מעטים הורגשה התקדמות בלימודים והרמה החינוכית עלתה. המנהל וחבר המורים השקיעו הרבה מרץ ומסירות וכבר בסוף השנה הראשונה (1922) קיבל ביה״ס צורה של בי״ס מאורגן ומסודר ושימש מרכז לכל בתי הספר של ״תרבות״ במחוז.

כינוס המורים

בשנת 1923 נתקיים בווילייקה כינוס של מורים מכל הסביבה, בהשתתפות הסופר והפדגוג מר א. אורינובסקי (בן־אור) – מנהל הקורסים הפדגוגיים, וב״כ ״תרבות״ מר מ. אדיר. הושמעו הרצאות על נושאים שונים כגון: לימוד תנ״ך, היסטוריה ושיטת הלימודים. הכינוס נסתיים באסיפת עם גדולה והרצאה על ״התרבות העברית ותחיית הלשון״.

ייסוד ספריה פדגוגית

בפרק זמן זה נפתחה בביה״ס ספריה פדגוגית בשביל מורי כל הסביבה. חברת ״תרבות״ העבירה אליה ספרים יקרי ערך.

באמצע שנת הלימודים באה תמורה בכוחות ההוראה. המורה פינגר עזב את וילייקה, המנהל אוקון הוזמן לנהל בית ספר בווילנה. במקומם באו מר הרצל טורצקי (צור) שמונה כמנהל, ומר שמואל רודניצקי מורה ותיק איש וילייקה שחזר מרוסיה.

ביה״ס שכן אז בבית פרטי, בנין של 2 קומות (בית קוגל). בקומת הקרקע היה בית מרזח, החדרים היו צרים ובעת ההפס־קות לא היה לילדים מקום מרווח למשחקים.

רכישת בנין חדש

הודות למאמציהם של ועד ההורים והעסקנים הציוניים, ומר ש.ח. דובין בראשם, נרכש בנין עם חצר גדולה במקום שקט מול הגן העירוני. הבנין הותקן במיוחד לבית ספר ובו נשמנו לרווחה.

פעולות החינוך והתרבות נסתעפו. נפתחו שעורי ערב לעב־רית לנוער ולמבוגרים. קמו ״החלוץ״ ו״החלוץ הצעיר״. בבנין זה נערכו הרצאות ואסיפות ציוניות מדי שבת, ונוסדה ספרית בית הספר.

גן ילדים עברי

בבנין זה נפתח גן הילדים העברי הראשון במחוז וילייקה. מטעם מרכז ״תרבות״ בוורשה נשלחה גננת מוכשרת, הגב׳ חנה שיר, שהצליחה לארגן את הגן על הצד הטוב ביותר, עם כלי עבודה ומכשירי מישחקים. כעבור זמן קצר שרו הילדים שירים עבריים ודיברו עברית לשביעות רצון ההורים. בשנים האחרונות נפתח גן ילדים פרטי נוסף, בהנהלתה של הגננת ריבה אנשלביץ, בת וילייקה.

שם ביה״ס יצא לתהילה מחוץ לגבולות וילייקה. מרכז ״תרבות״ שלח את המפקח, מר איינשטיין, שישב בכיתות ימים רצופים בשעות הלימודים וערך ישיבות פדגוגיות עם המורים. מר אדיר היה מבקר לעתים קרובות. מר ברוידס, עורך העתון ״אונזער פריינד״, הפדגוג הידוע ד״ר רובין, הסופר הציוני מר רובינוב, שעשה כשנה בווילייקה – כולם היו באים לבקר את ביה״ס ולהרצות על נושאים ספרותיים שונים.

נשף פורים

בבנין זה נערך בפורים הנשף העברי הראשון והוצג מחזה ע״י הילדים והשתתפו בו גם ילדי הגן. מורי בית הספר ראו ברכה בעמלם.

היות והייתי פעיל ב״חחלוץ״, קבלתי בדצמבר 1924 מיברק הזמנה לבוא לווילנה, להתייצב לפני הקונסול ולקבל ויזה לעליה ארצה. הבשורה הגיעה אלי בהיסח הדעת. אמנם ההורים טענו שבאמצע השנה אין עוזבים בי״ס בלי מורה, אולם הפחד לאבד

גן ילדים הראשון – 1924. הגננת חנה שיר

סרטיפיקט גבר על כל ההיסוסים. יצאתי עם מר יעקב לוין לוילנה ומצאנו את מר טולוב (טל), בוגר הגימנסיה העברית, שהסכים למלא את מקומי.

בינואר 1925 נפרדתי מתלמידי ביה"ס, שנפשי היתה קשורה בנפשם, ומכל ידידי ומכרי בווילייקה הציונית ועסקניה המהול־לים. תלמידי ביה"ס ליווני בדגלי הלאום לתחנת הרכבת ובברכת "להתראות בארצנו" נפרדנו.

מה גדול הכאב והיגון שמווילייקה הציונית נשארו בחיים רק שרידים אחרי השואה שפקדה את עמנו.

בנין לבית־הספר "תרבות"

הבנין לביה"ס היווה בקהילתנו בעיה קשה ביותר ורבות התל־בטנו בה. בשנת הלימודים 1929/30 למדו בביה"ס "תרבות" 95 תלמידים. 12 תלמידים יהודים למדו בביה"ס היסודי הפולני, 45 תלמידים יהודים – בגימנסיה הפולנית. סגירת ביה"ס "תר־בות" יכולה היתה לגרום לכך שמאה תלמידים בערך יעברו לביה"ס הפולני. אגב, היתה נטיה בקרב האוכלוסיה היהודית לשלוח את ילדיהם לביה"ס הפולני, כי תלמידיו נתקבלו ביתר קלות לגימנסיה הפולנית המקומית.

קיבלנו מגרש ליד הנהר פלסנינקה והתחלנו להכין תכניות. שנים עברו עד לאישור התכניות בתיאום עם דרישות משרד החינוך, ורק בשנת 1936 התחלנו בבנייה. כשהקימונו את הקומה הראשונה הגיעו טכנאים ועיכבו את הבנייה בטענה שהקרקע בסמיכות לנחל אינה יציבה בשביל בנין בן קומות. ערערנו לפני ועדות התכנון ואצל מושל המחוז בוילנה, ואחרי מאמצים כבירים, בעזרת ד"ר ויגודסקי, ראש קהילת וילנה, זכינו בערעור והמשכנו בבנייה.

אל החגיגה העממית ביום הנחת אבן הפינה הגיעו אלינו ד"ר ויגודסקי הזקן, נציגי המרכז ל"תרבות" בוורשה ובווילנה, וכל תושבי העיר צעדו בסך ובראשם הד"ר ויגודסקי והזקן ר' נתן קופילוביץ שהיה אז בן מאה ומעלה.

בשנת 1939 כבר עמד שלד הבנין בן הקומותיים על תלו, והנה פרצה המלחמה והסובייטים כבשו את העיר. לא עבר חודש ימים ובאו נציגי משרד החינוך הסובייטי ממינסק וביקשו ממני את תכניות הבנין. בכמה חדשים השלימו את הבנין והפכוהו לבית־ספר בילורוסי.

בנין בית הספר נשרף כשעזבו הגרמנים את העיירה ב־1944 ונבנה מחדש אחרי המלחמה. כיום לומדים בו למעלה מ־1000 תלמידים ואף לא תלמיד יהודי אחד.

ש.ח. דובין

בית ספרנו "תרבות" בחורבנו

הייתי בן המחזור האחרון בבית ספרנו. אחרי לא נשמעה עוד השפה העברית בין כתלי בית הספר. נכחתי בעת שהנציגים מהממשלה הסובייטית "המתקדמת והנאורה" הוציאו את הספרים העבריים מארונות הספריה שעל יד בית הספר ושרפו אותם, בדיוק כשם שעשו אבות אבותיהם, טורקומדה וחמלניצקי ימ"ש. הרכנתי ראש, הספדתי אותם בלבי ללא אומר ודברים. ידעתי גם זכרתי כמה יגיעה ועמל הושקעו ע"י כל מחזור ומחזור בביה"ס הזה באיסוף ובמיון הספרים, עד שהצלחנו להגיע לספריה של ממש.

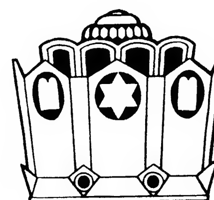
למעלה מעשרים שנה טרחו ועמלו ואספו ספר לספר. נדמה לי שלכל ספר יש היסטוריה משלו. רבים מהם נקראו ברבים בצוותא. עם כמה מהם היה כל אחד מתייחד בזמן קריאתו. הספרים אמנם נשרפו ואותיותיהם פרחו באוויר, אולם הנפשות שעשו נשארו קיימות.

המנהל האחרון

המנהל האחרון של בית הספר היה מר וילנסקי, דמות חביבה ואצילה, שידע לטפח אהבה למולדת, גאווה לאומית וציונות במאה וחמישים תלמידיו־חניכיו בביה"ס על סף חדלונו.

כשהגיע ביה"ס לרום הצלחתו, הן במספר תלמידיו והן בבנינו החדש והנהדר שעמד בשלבי גמר בנייתו, פרצה המלחמה וכבר אחרי החופש הגדול בשנת 1939, לא הכירו התלמידים את בית ספרם. הכיתות הנמוכות נשארו בבנין הישן, אולם ללא שפתנו העברית. "חסד" עשו לנו שהתירו ללמוד באידיש.

עברתי ללמוד בבי"ס תיכון ערב רוסי בבנין ה"שקולה פובשכנה" הפולנית, והנה המורה וילנסקי שוב מלמד את מקצוע המתמטיקה. זכורני כי כשקראני בפעם הראשונה בכיתה בשם משפחתי בשפה הרוסית, נזדעזעתי. רגילים היינו להיקרא בשמותינו הפרטיים. עתה השפה אמנם אחרת, אך הרוח אצל מורה זה – נדמה לי – נשארה כמקודם. היינו מבינים זה את זה במצב החדש שנוצר ובהזדמנויות שונות היינו גם משוחחים על כך, אך לא בשפה העברית.

שמואל רודניצקי

מורי ורבי ר' שמואל רודניצקי

אני מוצא לחובה להזכיר את מורנו ורבנו שמואל רודניצקי הי"ד, אשר במשך עשרות בשנים חינך וגידל דורות לתורה ולתעודה. המחנך גדל וצמח בעיירתנו והיה שייך לנוף העיירה. הכיר כל ילד ומבוגר, ידע איך לגשת לכל אחד ואחד כתלמידים ואח"כ כמתבגרים. המחנך הזה, שכל אהבתו ויעודו בחיים השקיע בתלמידיו, ילדי טפוחיו, וזכה לראות פרי עמלו בית־הספר בשגשוגו ותלמידיו בעלותם בסולם המדע והחברה, היה אנוס לסתום במו ידיו את הגולל על כל מסכת חייו ופעלו. אפילו הדיבור – שפיכת מרי רוחו – נאסר עליו. זוהי טרגדיית חייו. לא יחידי היה. המלחמה שהשתוללה באירופה הרסה לא רק את מפעלי חייהם של האנשים, אלא קיפדה גם את חייהם ממש, ובתוכם חיי מורנו ורבנו מר שמואל רודניצקי, ד' ינקום דמו.

טוביה נורמן

ספריית בית־הספר

בשנים 1923–1926 למדתי בבית הספר "תרבות" בוילייקה ונבחרתי ע"י תלמידי בית הספר למזכיר ספריית ביה"ס. תפקיד המזכיר היה לחלק בשעת ההפסקה הגדולה ספרים לתלמידים ולרשמם. בחגים היו התלמידים עורכים נשפים ואוספים כסף לרכישת ספרים. בספריה היו כ־1200 ספרים בעברית בלבד. כל תלמיד שילם חדשית פרוטות מעטות. ועד התלמידים היה מתעסק גם במכירת מחברות וכלי כתיבה לתלמידי בית הספר והרווח היה קודש לרכישת ספרים.

ש. ד־ן

יסוד הספריה הראשונה

הממשלה הצארית ערמה קשיים על קבלת רשיון לספריה ולכל מוסד שבו יכלו להתכנס צעירים, מחשש מרד בממשלה, ולכן אף לא ביקשנו דרכים לקבלת רשיון לספריה ביידיש ועברית. בחנות לצרכי כתיבה של שרלט היתה אמנם ספריית השאלה, אבל רק לספרים רוסיים. ניגשנו, אפוא, לפתוח ספריה ללא רשיון.

השגנו ארון והכנסנוהו לביתנו. קנינו קצת ספרים בוילנה וקמה ספריה.

מזמן לזמן היינו מתאספים בחדר הספריה לקריאה בצבור. פעם קראנו את "ר' אבא" של "אנוכי". נראה שאמי הקשיבה לקריאה והסיפורים מצאו חן בעיניה. פעם בשבת אחרי הצהריים, כאשר חזרתי מטיול הביתה, מצאתיה יושבת לפני הבית ומקריאה את "ר' אבא" בפני שכנות.

עם כניסתם של הגרמנים בסתיו 1915 ובריחת כל תושבי העיירה, נחרבה גם הספריה. הספרים שנשארו נתפזרו לכל רוח. רק בשנת 1918 התחלנו שוב לאסוף ספרים, והפעם רוסיים שנשארו מהפקידות הגבוהה, קנינו במינסק ספרים וחידשנו את הספריה.

אחד מבני בלשינסקי שעבד במחלקת החינוך של ה"רעווקאם" בשנת 1920, בא אלי בדרישה למסור לו את הספריה כדי להפכה לעירונית. אמרתי לו, שאם הם רוצים בספריה – שייסדו להם בעצמם, אבל אל יבואו לקבל מן המוכן. הוספתי שנעדיף לזרוק את הספרים לנהר הוילייה מאשר לתתם לרעווקאם. הוא הבין את הרמז ולא חזר בשניה על בקשתו.

ח. ש. ק.

הספריה ע"ש "שלום עליכם"

בספריה היו כ־2000 ספרים בעברית ובאידיש. בזמן האחרון פחת מספר הקוראים בעברית ואידיש ונתרבו קוראי פולנית. ההכנסה באה ממחזות שהציגו מזמן לזמן חובבי תיאטרון עם מר ג. קובלנץ וי. פריידוס בראשם. ההוצאות היו שכר הדירה של הספריה ואולם הקריאה ורכישת ספרים. תיקוני הספרים וכריכתם נעשו על ידי חברי הועד ונחשבו בעיניהם כעבודת קודש. דומה שעד היום נשארה בנו החיבה לספר העברי בזכות הימים ההם, ימי הנוער והבגרות בעיירתנו הבלתי נשכחת.

ש. דינרשטיין

בידור

בשנות השלושים הקים סויצקי קולנוע בשם "פולוניה" והשכירו ליהודי מוילנה בשם בורשטיין, שהיה מקרין לעתים גם סרטים ביידיש. הקולנוע השני הוקם בבניני משרדי המחוז. בבנינים אלה היו נערכים גם קונצרטים והצגות בשפה הפולנית. לעתים קרובות היו הצגות ביידיש מטעם החוגים הדרמטיים המקומיים שבהן הצטיינו השחקנים החובבים: דב ברמן, חיה דובין, רבקה קוגל, גרונם קובלנץ, סוניה קרצמר, שיינה שולמן ויבל"ח יאשה פריידוס.

המשתתפים תרמו מרוחם וממרצם שלא על מנת לקבל פרס. ההכנסות היו מוקדשות לצרכי חברה ותרבות. אחרי כל הצגה היו דנים ומתוכחים על הצדדים החיוביים או השליליים שבמשחק. מלבד החובבים המקומיים היו מבקרים בעיר שחקנים מהתיאַטרון היהודי בווילנה.

תזמורת מיתרים חובבים — 1930

קבוצת שחקנים חובבים – 1933

חוגים דרמטיים

אחת הפעולות הראשונות שנעשו על־ידי קן בית״ר בעירנו היתה הצגת מחזה. לא זכור לי מי היה יוזם ההצעה שנתקבלה מיד בהתלהבות נעורים. פנינו אל מר ג. קובלנץ, עסקן צבורי בגמילות־חסד, שהיה ידוע כאוהד תיאטרון ושחקן חובב, שיקבל על עצמו את הצגת המחזה. היה חשש שלא ייענה לבקשה זו, מפני שהיה רחוק מהתנועה הציונית בכלל ומבית״ר בפרט. אבל נראה שגבר אצלו יצר המשחק והאהבה לאמנות והוא ניגש לעבודה. הוא הציע את המחזה ״דבורה׳לה המיוחסת״ לי. גור־דין. בראשית הדרך נתקלנו בתקלה רצינית. במחזה צריכות להופיע שלוש שחקניות ובאותו זמן לא היתה לנו אף בחורה אחת ל״רפואה״. ה״מונופול״ על בנות בוילייקה היה ל״השומר הלאומי״ ובנות אחדות שהשתייכו לבית״ר היו אז מחוץ לעיר. פנינו לתלמידות הגימנסיה, אננה פרייס, גולדה שרייבמן מדולהינוב ועטיה פלקסר (אחותו של בעל הדפוס שמעון פלקסר הי״ד), שלמדו אז בגימנסיה בוילייקה, והצענו להן להשתתף בהצגה. ההצעה קסמה להן, ומר קובלנץ התחיל בעבודה. כמה ערבים בשבוע הקדיש מזמנו לחזרות. היתה זו עבודה קשה, כיון שלא היתה אפשרות לבחור שחקנים לפי כשרונותיהם. מספר התפקידים במחזה היה כמעט כמספר הבית״רים בקן וכך מוכרח היה קובלנץ להפוך כל אחד, בלי להתחשב בכשרונו, ל״שחקן״. קובלנץ והחברים עשו את עבודתם באמונה וכעבור כמה זמן הופיעו מודעות בעיר, שבאולם בית הספר ״הרצליה״ תתקיים הצגת חובבים ״דבורה׳לה המיוחסת״. כמה ימים לפני המועד הנקבע מכרנו כרטיסים, סידרנו את האולם ובקוצר רוח חכינו להצגה.

המאמץ לא היה לשוא. הקהל הרב שמילא את האולם קיבל את ההצגה בתשואות.

החרם על סרטים גרמניים

זכורה לי פעולה של בית״ר בוילייקה ב־1937. יוזמה היה משה ברמן. בוילייקה התגורר יהודי וילנאי בשם בורשטיין שחכר את אולם הקולנוע ״פולוניה״ והקרין סרטים. בתקופת מלחמת החרם על תוצרת גרמניה הביא בורשטיין זה סרטים גרמניים, שעלו לו יותר בזול, והקרינם בקולנוע. הודענו במודעות בבתי הכנסת על הסרטים הגרמניים, אך ללא תוצאות חיוביות. אז הציע משה לפנות באמצעות העתון, ועוד באותו ערב הכין מכתב למערכת ״ווילנער ראדיא״, ושלחו לוילנה. למחרת היום הופיעה ב״ווילנער ראדיא״ רשימה תחת הכותרת ״א ווילנער ייד דעמאנסטרירט דייטשע פילמען אין ווילייקה – גרויס אויפ־רעגונג צווישן דער שטעטעלשער יוגנט״ (יהודי וילנאי מקרין סרטים גרמניים בוילייקה – רוגז רב בין הנוער בעיירה). בכתבה סופר על מאבק הנוער נגד בעל הקולנוע. קנינו כמה גליונות, שמנו את הרשימה במסגרת אדומה ושלחנו אותם ע״י ילדים למר בורשטיין. הרשימה עשתה את שלה. הקרנת הסרטים הגרמניים נפסקה.

מ. ל.

מוסדות העזרה ההדדית

קופת גמילות חסדים

בשנת 1919 חודשה פעולת הגמ״ח שהתקיימה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. החוזרים מרחבי רוסיה לוילייקה נקלעו למצב קשה. רוב הבתים היו הרוסים. דרושים היו סכומים גדולים לשיקום ההריסות. לעזרת הגמ״ח באה חברת ״יעקאפא״ שהק־ציבה לנצרכים סכומים גדולים, מענקים והלוואות לזמן ארוך ללא ריבית. החנוונים הגדולים והזעירים התחילו לשקם את חנויותיהם קמעה־קמעה. בין אנשי הועד של הגמ״ח היו: ר׳ יעקב השיל׳ס קופילוביץ, ר׳ יואל קופילוביץ ור׳ אליהו לייב זגרמיסטר. מוסד זה עבד במרץ ועשה גדולות בשביל האוכלו־סיה המרוששת. כשהוטב המצב במקצת ונמצאו מקורות פרנסה, נתמעטו מבקשי ההלוואות. בשנת 1927 נבחרו לועד החדש אנשים צעירים מכל השכבות. ועד זה הגדיל את הקרן והאריך את זמן פרעון ההלוואות. ביחוד הגדיל לעשות הגמ״ח בשנים שלפני מלחמת העולם השניה, עקב היחס העויין של הממשלה הפולנית ליהודים. חברי הועד האחרון היו: גרונם קובלנץ – יו״ר, יצחק סירוטקין – מזכיר – ומנהל חשבונות, חנן סוירסקי – קופאי, יוסף צ׳סקוב, חיים גורדון וליפא קופילוביץ – חברים.

ר׳ יעקב קופילוביץ (השיל׳ס)
גבאי בקופת גמילות חסד, 1927—1919

הבנק העממי

בד בבד עם הגמ״ח נוסד הבנק העממי, גם הוא בעזרת חברת ״יעקאפא״ שהקציבה סכום גדול למטרה זו. אין לתאר את העזרה והתועלת שהביא בנק זה לאוכלוסיה היהודית, ביחוד בשנים שרגלי החנוונים היהודים ובעלי המלאכה נדחקו ע״י השלטונות הפולניים. לא היה כמעט איש שלא נעזר ע״י הבנק אף־על־פי שכאן היו ההלוואות בריבית. ביחוד נהנו מעזרתו החנוונים שהוצרכו לפרוע שטרות בעד הסחורה שקנו ובלי עזרת הבנק לא היו יכולים להחזיק מעמד.

מנהל הבנק היה ליפא לוינסון. מנהל החשבונות – אברהם נורמן.

ק. ר.

לינת הצדק. ביקור חולים

מוסדות הצבור הראשונים לפני מלחמת העולם הראשונה היו ״לינת הצדק״ ו״ביקור חולים״. הראשון נועד לעזרת המשפחות שהיו בהן חולים קשים. חברי לינת הצדק היו יושבים ליד החולים בלילות ומאפשרים מנוחה לבני המשפחות שנתעייפו מהטיפול בחולים במשך שעות היום. החברים לא היו נרתעים מלטפל בחולים במחלות מידבקות קשות ולפעמים אף סיכנו את חייהם. היו מחלות בממדי מגפה, כגון: טיפוס, דלקת הריאות, שָנית, סקרלטינה וקרופ, שהיו בזמנים ההם מסוכנות ביותר. המוסד ״ביקור חולים״ היה מקביל ל״לינת הצדק״, ולמעשה פעלו יחד. כאן נמצאו כמה מכשירים שחולה זקוק להם כגון: מדחום, שלפוחית להחזקת קרח, תרופה להורדת החום וסיר. בזמנים ההם טרם נתגלו הפניצילין, הסולפה והאנטי־ביוטיקה.

עם עליית רמת החיים בהתחלת מאה זו, נקיון הדירות והשמירה על ההיגיינה, פחתו המחלות המידבקות והמוסדות התחסלו מאליהם.

״צדקה גדולה״

בשנת 1912 נוסדה בוילייקה אגודת עזרה בשם ״צדקה גדולה״. הפעילה באגודה זו היתה מריל, אשת ר׳ משה סבירסקי, והרב ר׳ יהודה משיץ ז״ל. מטרת האגודה היתה להגיש עזרה כספית לסוחרים זעירים ולקיום יום־יומי לנצרכים. לשם כך תרמו תושבי העיר, איש איש כרצונו, 5-10 קופיקות לשבוע. מריל סבירסקי אירגנה קבוצת נשים מתנדבות שהיו מבקרות בכל שבוע בבתים וגובות את התשלום השבועי. גזבר הקרן היה הרב משיץ. לפי בקשתו הייתי כותב את הקבלות כל שבוע והרב עצמו היה מטביע את חותמת האגודה על הקבלה. אגודה זו התקיימה עד... שפרצה מחלוקת בגלל שוחט־חזן, שנתקבל לראשונה בעיר חסידית זו. החזן הצליח לארגן מקהלה יפה והצבור בבית המדרש, שבו התפלל החזן, היה מרוצה מאוד. הרב היה ממתנגדי החזן ומשפחת סבירסקי ממצדדיו. השוחט־החזן לא יכול לשאת את המחלוקת ונאלץ לעזוב את העיר.

ח. ש. ק.

"גמילות־חסד" בתחילת המאה העשרים

לפני כשבעים שנה הוקם המוסד "גמילות־חסד" – בית־עבוט ראשון – ליד בית הכנסת לחסידי ליובאוויטש, שהיה משמש עשרות בתי־אב בלבד, דהיינו: כמאה ועשרים מתפללים. הגישה לבית־הכנסת של חסידי חב"ד היתה בשביל צר שגבל בשטח משוקע שלא הצטיין בנקיונו, מה שפגם לא מעט בנוף בית הכנסת. אולם בין כתליו שררה אוירה של חברותא. החסידים היו נוהגים להתפלל בדביקות, לערוך "שמחות" על כוס יי"ש ולהנעים בשירי חב"ד והלגימה מקרבת לבבות. לשבחם ייאמר, כי הם הצטיינו במידה יפה של עזרה הדדית, ובעת צרה ומצוקה, או במקרה מחלה, היו מושיטים עזרה בדרכים שונות. באי בית הכנסת התפרנסו ברובם מיגיע כפיהם, או ממסחר זעיר מאד, וחיו בדוחק. כמעט כל בני העיירה חיו בצמצום פרט למספר משפחות ואף־על־פי־כן הקפידו מאוד על לבושם. על שום כך נקראו אנשי ויליייקה "זיידענע טארבעס".

אבי מורי, ישראל נחמן ז"ל, שעשה כל ימיו למען הציבור, היה מיוזמי המוסד החיוני הזה. בשבת משפטים, עם קריאת הפרשה, "אם כסף תלווה" וכו' עלו רבים לתורה ונדבו ל"גמי־לות־חסד" בעין יפה.

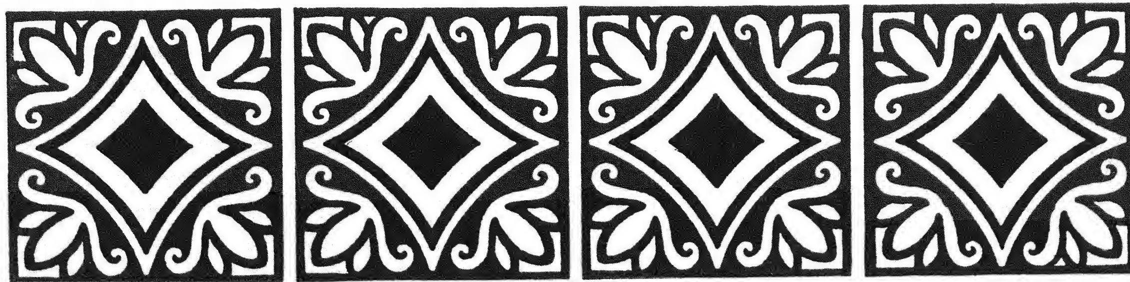
ייסוד הגמ"ח

במוצאי שבת התכנסו היוזמים והחליטו לייסד את המוסד, אם כי התרומות והנדרים הסתכמו בשלושים רובל בלבד. באסיפה זו נבחר הועד והגזבר. אבי ז"ל נבחר כמנהל המוסד. הוסכם ששעורי ההלוואות בזמן הראשון יהיו רק 3–4 רובל ו"לכשיר־חיב" – יגדילו את ההלוואות. לשם הגדלת ההון החוזר החליטו להטיל על כל משפחה מס שבועי בגודל 2–5 קופיקות. מקור שני להכנסות שימשו התרומות בכל שנה עם קריאת הפרשה "אם כסף תלוה". אבי השפיע עלי להתנדב שנה־שנתיים לגבות את המס השבועי בכל יום ששי אחרי הלימודים. הייתי מכתת את רגלי 2–3 שעות (הייתי אז בן 9–10). יחידים שילמו חמש קופיקות לשבוע והשאר 2–3 קופיקות בלבד. הגבייה היתה מסתכמת ברובל ורבע לשבוע, או ברובל וחצי. ההון החוזר גדל בשנים הראשונות ושעורי ההלוואות עלו ל־8–10 רובל.

המוסד שכן בדירתנו, במטבח המרווח שבו עמדו שני ארונות להחזקת החפצים שניתנו בעבוט, ארון גדול לבגדים, לכרים ושמיכות וכו' וקטן – לכלי בית שונים. באחת המגירות, נעולה מבפנים ומבחוץ, נשמרו כלי־כסף ותכשיטים יקרים שניתנו במשכון. לפי התקנות היה על הלווה לפדות את המשכון תוך 4–6 חדשים. אולם היו מקרים שהחזיקו את המשכון 8–10 חדשים. אחר הפסח היו נותנים במשכון עפ"י רוב את הבגדים החמים, כרים וכלי פסח, ואחרי סוכות היו פודים את הבגדים החמים. אמי, שרה ז"ל, היתה מוציאה את הבגדים וכלי המיטה לאיוורור בחצר ובני אחותי "הופקדו" לשמירה עליהן מ"עין הרע".

מנהג היה שחברי הועד היו מתכנסים בביתנו במוצאי שבת פרשת משפטים לסעודה קלה ולבדיקת הדו"ח הכספי של הגזבר, וכן היו בודקים את כל החפצים שניתנו במשכון. והנה בשעת בדיקת הבגדים והכלים נמצא כי אחד הלווים, שמעילו היה ממושכן ב־8 רובלים, שילם לגזבר רק 5 רובל ואבי ז"ל החזיר לו את מעיל החורף כשגבר הקור מתוך בטחון שישלם את שלושת הרובלים בעונת הסיוד לפני חג הפסח, כי סייד היה לפי מקצועו. שומו שמים! נתגלה גרעון של 3 רובלים בקופה והאשם הוא אבי ז"ל שחמל על הלווה הסובל מקרת החורף. ראיתי את אבי ז"ל מודאג מאוד ובמצב לא נעים. ואני אז בן 14–15 וכבר עשיתי את צעדי הראשונים במתן שעורים פרטיים שהיו מכניסים לי כחמישה רובלים לחודש. מיד הוצאתי מקופתי שלושה רובלים לכיסוי הגרעון ומסרתים לידי הגזבר. לתמהוני הרב שמחו הכל על מעשה זה והרימו כוס לחיי. זכורני, שאחד הגבאים אמר בלחש: זהו כיבוד אב! אולם לבי לא שקט עד שפתחתי לפניהם את החומש והראיתי את הפסוק בפרשת "משפטים": "אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש – תשיבנו לו, כי היא כסותו לבדה" – "והיה כי יצעק אלי ושמעתי, כי חנון אני". ואתם – הוספתי – לא הייתם רוצים בודאי לקיים את המצווה אפילו עד בוא החורף. אחדים הורידו פניהם מבושה. הגזבר רצה להחזיר לי את שלושת הרובלים, אך לא קבלתי. הייתי מאושר שלימדתי אותם פרק בהלכות גמילות חסד.

מנחם אדיר (רודניצקי)

התנועה הציונית

ח.ש. קופילוביץ

תנועות ומפלגות

התנועה הציונית בווילייקה
בראשית המאה העשרים (1900 – 1920)

הקשר המסחרי והתרבותי שהיה לווילייקה המחוזית, ששכנה בין שני מרכזים יהודיים גדולים, וילנה ומינסק, נתן אותותיו בצעירי העיירה. בשנת 1903 עבר הרצל את וילנה וההתלהבות שאפפה את תושבי העיר עם ביקורו של חוזה הציונות הועברה גם לעיירות הסמוכות. ואם כי וילייקה עמדה ברובה הגדול תחת השפעת השושלת של האדמו"ר מקוידנוב, שהתנגד בחריפות לציונות, ותחת השפעת האדמו"ר מלובאוויטש, נמצאו בה בכל זאת כמה צעירים שקיבלו השפעה ממייסדי התנועה הציונית ויסדו אגודה ציונית בווילייקה.

הציונים הראשונים

מנין הצעירים היווה למעשה את הגרעין הראשון להפצת הרעיון הציוני בעיירה ובסביבתה, והם: יעקב לוין, שרה רייזל גוטמן ואחיה שמואל רודניצקי, אברהם נורמן, בן־ציון נורמן, אחי אליעזר זאב קופילוביץ, משה נחמיה קופילוביץ, אליהו יהושע שולמן, שארלאט, מנחם רודניצקי ועוד.

כיוון שכל התארגנות חברתית נאסרה על ידי שלטונות הצאר, קשה היה לקיים כל פעילות. המקום היחיד שנשאר לפגישות ולכינוסים היה בית הכנסת, וכדי שלא לעורר חשדות, אירגנו שעור ללימוד דף גמרא בצוותא בשטיבל הקוידנובי. מגיד השעור היה ר' אברהם זלמן לנדא, אז אברך צעיר, תלמיד חכם, שזה מקרוב הגיע מקורניץ לווילייקה. אחרי השעור היו משוחחים על עניני ציונות. חסידי השטיבל לא יכלו להשלים אפילו עם עצם הרעיון שהציונים ילמדו שיעור גמרא בשטיבל. ערב אחד הופיעו ר' איצ'ע גלאסנער ועוד אחדים מאנ"ש, וכשמצאו את החבורה באמצע לימודם, גירשום מהשטיבל ופסקו: "שקצים" אלה אסורים בלמוד גמרא! רק אחי אליעזר זאב לא נכנע, וסרב לעזוב את השטיבל. החסידים סגרוהו בפנים. היה עליו לטפס אל עזרת נשים ולצאת משם.

חיים שלום קופילוביץ

מקרה שני שהייתי עד ראיה לו נחרת בזכרוני ליל יום כיפור תרס"ה–1904. אחרי תפילת מעריב התכנסה קבוצת הציונים בשטיבל ור' אברהם זלמן התחיל להרצות לפניהם שיעור בגמרא. החסידים שנמצאו אז בשטיבל, ביניהם הקנאים ביותר, ר' איצ'ע קופילוביץ־גלאסנער ור' לייב קופילוביץ – הרב מטעם, פתחו בזמרת "שיר היחוד" בקול, כדי להפריע את הלימוד.

המטיף צדיקוב

ההתנגדות של ראשי הקהל לציונות היתה כה גדולה, שכאשר הגיע לווילייקה בשנת 1903 המטיף הציוני המפורסם מוילנה, מר צדיקוב, לדרוש בבית הכנסת, נמסר לשלטונות שמהפכן

סוציאליסטי רח"ל הגיע לעיירה. מר צדיקוב נכבל באזיקים והובל לבית הסוהר לוקישקי בוילנה. רק הודות לקשריהם של האחים גולדברג בוילנה עם שלטונות הצארים שוחרר המטיף ממאסרו. משנת 1906 הופסקה כל פעילות ציונית בוילייקה עד חידושה בשנת 1913.

הציונים הכלליים

בוילייקה, כבכל משכנות ישראל ברוסיה הצארית, הסתפקה התנועה הציונית בחובבות בלבד. הדבר העיקרי בימים ההם היה להפיץ את הרעיון הציוני בעם. כל מי שנרכש לרעיון הציוני, ואפילו לשם אהדה גרידא, עשה מעשה רב, כי בעיני המתנגדים האדוקים – היינו כופרים, ובעיני המתנגדים – המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות והמתבוללים – כהוגי ריק וחולמי חלומות־שוא, ורק מתי מספר הצטרפו לתנועה הציונית. העבודה המעשית התבטאה ברכישת שקלים ומניות של הקולוניאל־בנק או במכירתם, וכשנוסדה הקק"ל – באיסוף כספים, ביחוד בערב יום כפור בבית הכנסת, ב"קערות", פרוטות שלא נצטרפו להון גדול. משום הפגנה לציונות היו ענידת מגן דוד על דש הבגד, שירת "התקוה" ושירי ציון אחרים, וביחוד בדיבור העברי.

ר' נחום הלל קופילוביץ מוילייקה היה ציר מהומל בקונגרס הציוני הראשון. ר' יעקב לוין השתתף בשנת 1902 בכינוס הציוני הרוסי במינסק. בשנות המלחמה עד למהפכה ב־1917 לא היתה בוילייקה פעילות ציונית, רק עם הצהרת בלפור בנובמבר 1917 התחדשה הפעילות הציונית. אחרי הפילוגים בהסתדרות הציונית הכללית העולמית, המשיכו החברים הנאמנים למפלגה שהפכה להיות מפלגה נפרדת, בכל הפעולות הציוניות; חלקם היה רב ופעיל למען קק"ל, קרן היסוד, בחברת "תרבות" ובכל מוסדות הציבור שבעיר. האיש המרכזי בין עסקני הציונים הכלליים היה ר' יעקב לוין, יו"ר ההסתדרות הציונית, ועם עליתו ארצה ייצג את הציונים הכלליים הח' אברהם קופילוביץ (צירעס).

הציונים הכלליים בוילייקה השתייכו לפלג הרדיקלי שבהסתדרות הציונית "על המשמר" בפולניה, שבראשו עמד יצחק גרינבוים.

י. ז.

צעירי ציון

היוזמים לארגון אגודת "צעירי ציון" היו החברים ברוך סבידלר וברוך צוקרמן – מורה לעברית. שניהם היו ממשכילי העיירה הצעירים. הפגישה הראשונה של היוזמים נתקיימה כמה ימים לפני פורים תרע"ג–1913, בביתו של ברוך סבידלר.

המארגנים עמדו בקשר הדוק עם המרכז בוילנה. פעולתי הראשונה היתה למכור בבית הכנסת בולי קק"ל בפורים, שעה שתורמים אל הקערות למטרות שונות. שמחתי מאד על תפקידי זה, אך כשבאתי עם הבולים לשטיבל נתקבלתי בהתנגדות נמרצת. החסידים אמרו להרחיקני מן השטיבל, אם כי אבי היה

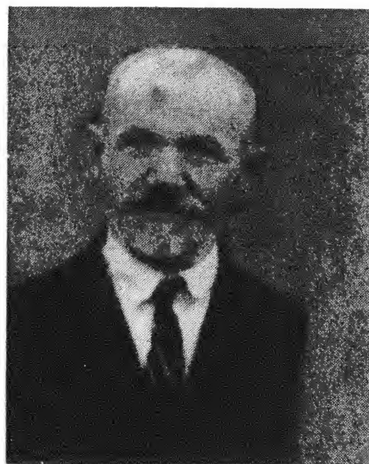
חברי ועד "צעירי ציון" – 1920

מימין בעמידה: י. אפשטיין, א. קופילוביץ, א. נורמן, א. קופילוביץ, ש. ש. נורמן. שורה ב' יושבים: בורובסקי מוילנה, לא ידוע, ניומר מארה"ב, גוץ מרוסיה. שורה ג' יושבים: סווירסקי, ח. ש. קופילוביץ, א. סולוביציק
שורה אחרונה: ע. קופילוביץ

בן ציון נורמן

שרה רייזל גוטמן

אברהם נורמן

מראשוני הציונים בווילייקה

מתפלל קבוע בו. אז התייצב לימיני ר׳ לייב אפשטיין, חתנו של ר׳ יצחק גלאסנער, שהיה חסיד מובהק ובר אוריין, ובמלוא סמ־כותו הצהיר: מי שאינו רוצה לקנות בולים - אל יקנה, אבל אין למנוע מאנשים הרוצים לקנות, ובכלל אין מגרשים מתפלל מבית הכנסת. ר׳ לייב אפשטיין לא היה ציוני, אבל את חינוכו קיבל בוילנה, ועל כן לא קיננה בו הקנאות של חסידי העיירה.

אסיפת היסוד של אגודת ״צעירי ציון״ התקיימה בחג הפסח תרע״ג—1913. בביתו של איצע השוחט, בדירתו של הח׳ ברוך סבידלר, התכנסו כ־20 בנים ובנות, ולראשונה שמענו נאום ציוני נלהב ורב תוכן מפי יעקב לוין. נאום זה נחרת בזכרוני והשפיע עלי מאוד. זמן רב התווכחנו על הנאום הזה, הוא הפך אותנו לאירגון מגובש שהכה שרשיו באדמת הבור של עיירה אנטי־ציונית ובסביבה של נוער בית הספר העירוני הרוסי, שעמד תחת השפעת הרוסיפיקציה.

בחרנו ועד פועל שהתחיל באירגון הנוער, ברכישת חברים ובפעולות תרבות: הרצאות על ציונות ושעורים לעברית. המדריכים הראשונים הקבועים היו אברהם ובן־ציון נורמן, ציונים ותיקים במקום, שרידים מזמן הרצל. הועד הנבחר של האגודה היה מורכב מהחברים: ברוך סבידלר, ברוך צוקרמן, אליעזר וח״ש קופילוביץ ובנימין אלפרוביץ. יש לציין שהיה קיים בעיר, בשנות המהפכה 1903-4, חוג צר של מהפכנים, שהשתייכו לס.ד. הרוסי, וקומץ של אנשי ה״בונד״. לחוג הראשון השתייכה האינטליגנציה הלומדת, ברובם אכסטרנים, ול״בונד״ - כמה פועלים, חייטים וסנדלרים. עם כשלון המהפכה ב־1905 והיד החזקה של המשטרה בתקופת סטוליפין התחסלו החוגים.

לא היתה אפשרות להתכנס בגלוי לישיבות ואסיפות ללא רשיון מהשלטונות, וזה לא ניתן. העונש הקל ביותר למשתייך לתנועה הציונית היה - 3 חודשי מאסר. אף על פי כן נתכנסנו לאסיפות ולכינוסים במחתרת, בטיולים ביער, בכיוון סמורגון על יד המעבר של פסי הרכבת ובשדות, בין הקמה, כביכול לשם קריאה בספרים ליגליים (רוסיים). קיבלנו ספרים וחוזרים ברו־סית ממוסקבה, וכן את ״הפועל הצעיר״ מארץ ישראל.

הפרוטוקולים

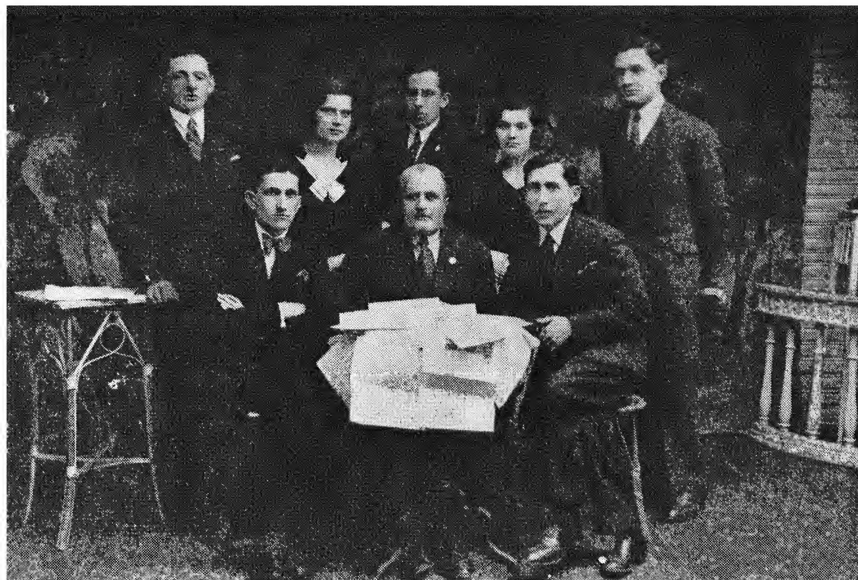
זכור לי מעשה שקרה לברוך צוקרמן: פעם חזר בשעה מאוחרת בלילה מישיבה עם פרוטוקול התנועה בכיסו. בחצר ביתו נתקל בשוטר הולך לתומו. הפחד מפני ה״כפתורים״ (שוטרים) היה כה גדול שברוך היה בטוח שהשוטר בא לאסרו, או לפחות לערוך חיפוש בדירתו. מיד שם את הפרוטוקול בפיו ובלעו. כל הזמן קינן בנו החשד שהמשטרה עוקבת אחרינו. התחלנו להשגיח בשבע עיניים. זמן מסויים הייתי גזבר התנועה והוטל עלי לאסוף את דמי החברות. הייתי רושם במספרים את שמות החברים ואת הפנקסים הייתי מחביא בעליית הגג.

עם התקרב סתיו 1913, נעשה המצב חמור יותר; בגלל הגש־מים אי אפשר היה להתכנס בשדה וביער. באגודה היו אז למעלה מארבעים חברים ולא היה די מקום לכולנו בחדר אחד מוסתר. אף על פי כן הזמנו בחורף תרע״ד את שרגא אנטוביל מוילנה להרצות בפנינו. באותו חורף התחלנו לחלק קופסאות כחולות של הקק״ל. כ־20 קופסאות חולקו בעיר.

הנשף הציוני הראשון

בחול המועד פסח תרע״ד-1914 - ערכנו נשף חגיגי. החברה פסיה קופילוביץ ממינסק דיקלמה את ״עיר ההריגה״ של ביאליק ביידיש. הרושם היה חזק. הנשף עבר בהצלחה. זה היה הנשף הציוני הראשון בווילייקה. היו בו נאומים ציוניים וביחוד נאומו של יעקב לוין.

החברים הפעילים ברוך צוקרמן, ברוך סווידלר ובנימין אלפ־רוביץ המשיכו בעבודות הארגון ובפעולות תרבות שונות.

ועד הקרן הקימת לישראל
1934

יורדים למחתרת – 1914

באוגוסט 1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שותקה הפעולה הציונית מחמת חוקי החירום המיוחדים, מאחר ש״פלסטינה״ נמצאת תחת חסותה של תורכיה, ממשלה עוינת לרוסיה. ירדנו למחתרת. את קופסאות הקק״ל אספנו וקברנו בבור עד יעבור זעם. ב־1917, אחרי המהפכה, הוצאנו אותן.

ההתארגנות הציונית בקורניץ

אחת השאלות שהעסיקה אותנו היתה: למה דוקא ארץ ישראל ולא אוגנדה או מקום אחר. קיבלנו חוברות ברוסית, בהוצאת ״ווסטוק״, ובהן תשובה לשאלה הזאת, והשתמשנו גם בחוברת ״אוטואמנסיפציה״ של פינסקר. פרשנו את רשתנו גם על קורניץ ובפגישה שקיימנו עם הנוער הקורניצאי באחת השבתות ביער הורודישץ, אורגנה לאחר הרצאתי, אגודת ״צעירי ציון״ בקורניץ. אחרי זמן קצר הלכתי עם אליעזר קופילוביץ למכור שקלים לפני הקונגרס. עברנו את רוב העיירה ומכרנו רק שקל אחד, שמחירו חצי רובל, סכום נכבד בימים ההם. זכורני שנת־קבלה אז הוראה ממרכז צ״צ להצביע בעד הסיעה הדמוקרטית שמועמדה היה יוסף שפרינצק.

ח. ש. ק.

מפלגת העבודה הציונית ״התאחדות״

לזכר חברי וידידי משה טצה ז״ל מראשי ״התאחדות״ בפולין

עד שנת 1917 התקיימה תנועת ״צעירי ציון״ כפרקציה עממית בהסתדרות הציונית העולמית. בועידה הציונית הרוסית שנת־כנסה בפטרוגרד בשנת 1917, בירחי הדבש של המהפכה הרוסית, השתתפו ״צעירי ציון״ עדיין כפרקציה עממית, ורק בשנת 1920, אחרי הועידה העולמית שנתקיימה בפראג, הפכה התנועה של צ״צ לפדרציה בתוך ההסתדרות הציונית העולמית והתפלגה לשני זרמים: לצ.ס. (ציונים סוציאליסטים) ולהתאחדות צ״צ שדגלה בציונות־העבודה וסיסמתה היתה: ״הארץ והעבודה״, היא גם היתה מן הגורמים העיקריים בתנועת ״תרבות״ באירופה המזרחית, ומתוך שורותיה יצאו הרבה מן העסקנים והמורים בבתי הספר העבריים. גם בוילייקה התקיימו שני הזרמים. בראש התאחדות צ״צ עמד ש.ח. דובין שהשתתף כציר ב״פרטייטאג״, ב־1921. מורי ביה״ס בשנים ההן השתייכו להתאחדות צ״צ. בראש צ״ס עמד א. סולובייציק. בוילייקה היה נפוץ השבועון ״פאלק און לאנד״, בטאון ה״התאחדות״ וכן ה״ארבעטס פאלק״, ו״הפועל הצעיר״ שנתקבל מהארץ. חברי ה״התאחדות״ לקחו חלק פעיל בכל המיפעלים הציוניים כמו קק״ל וקרן היסוד, ״תרבות״ וכו׳. בקונגרס הציוני ה־13 בקרלסבד השתתף כציר אזור וילייקה החו׳ ש.ח. דובין. החברים הפעילים בהתאחדות היו מאיר לנדא, גרשון קריביצקי, אשר פיסטונוביץ, חיים גורדון ויב״ל יעקב קופילוביץ.

בעת האיחוד של צ״ס ופועלי ציון שהצטרפו למפא״י בארץ. ה״התאחדות״ בוילייקה לא הצטרפה.

י. ז.

ברית הצה״ר

בארגון זה היו מאורגנים רביזיוניסטים מבוגרים, ביניהם, אשר פלורמן, הידיד הראשון של בית״ר עם היווסדו, עודד ויועץ בפעולות שונות, ואליו נתלווה שלמה שץ לפעולה אקטיבית. במשך כל השנים היו הם הכתובת הרשמית של בית״ר והצה״ר

החלוץ "שחריה" נפרד מהחבר
סנסני נפתלי העולה ארצה

לגבי השלטונות הפולניים. במשך הרבה זמן היה פלורמן גם המורשה לקרן תל־חי והרוח החיה בפעולות הארגון. עם שגשוג התנועה בפולין והתבצרות הבית"ר בווילייקה נצטרפו עוד חברים ציונים ותיקים וביניהם הציוני הותיק ר' בן־ציון נורמן הי"ד.

בן־ציון נורמן

הצטרפותו של ר' בן ציון לצה"ר חידש את נעוריו. הוא רתם את עצמו בכל מרצו, לבו ונפשו לפעילות, לא שם לב לדבריהם ומבטיהם של יריביו הפוליטיים, חבריו מאתמול, היה מבקר אצל הבית"רים הצעירים, התעניין בכל בעיותיהם. השתתף באסיפות, הביע דעתו, נתן עצתו, הדריך, לימד, הסביר. עם הבחרו ליושב ראש של סניף ברית הצה"ר בווילייקה הפיח רוח חיים בסניף, בתפקיד זה כיהן עד סוף קיום החיים הציוניים בעירנו. על אף היותו עסוק במקצועו היה תמיד מוצא זמן בשבילנו, כל פעולה היתה חשובה בעיניו, לא היסס לעשות כל "עבודה שחורה" שהוטלה עליו. בזמן משבר כשחסרו האמצעים לשכירת מעון, העמיד את דירתו לרשות הקן. בביתו השמידו הבית"רים בזמן הסובייטים את כל הרכוש, ארון המזכירות והספריה הקטנה. עוד זכה ר' בן־ציון ששתי בנותיו עלו ארצה עם סרטיפיקטים ובנו היחיד עלה בעליה "אף על פי" הבלתי לגלית זמן קצר לפני פרוץ המלחמה, אך הוא בעצמו לא זכה להגשים את חלומו ולעלות לארץ הקודש.

מ. ל.

החלוץ

בשנת 1924, עם התחלת העליה הרביעית של יהודי פולין, גדלה תנועת "החלוץ" שנחלשה מאד עקב השפל בעליה וצמצום בקבלת סרטיפיקטים מממשלת המנדט.

גם בווילייקה התארגן סניף החלוץ על ידי צעירים וצעירות שהתעתדו לעלות ארצה. הסניף מנה 20–30 חברים. אמנם הם לא יצאו להכשרה חקלאית או גופנית, אבל הכשרה רוחנית ארצי־ישראלית כן קיבלו. נפתחו שעורי ערב לעברית ולתולדות עם ישראל. מדי שבת בשבתו נערכו הרצאות בידיעת הארץ, בתולדות הציונות בכלל וארץ ישראל בפרט. המורה יוסף זאבי (ווילק) היה מרצה על נושאים שונים. מטעם מרכז החלוץ בוורשה, ביקרו הח' פנחס רשיש, יוסף בנקובר ועוד, כן התארגן "החלוץ הצעיר" של נערים ונערות כ־30 במספר, ביניהם תלמידי הגימנסיה הפולנית העירונית. המדריך היה המורה ווילק, הם למדו את הלשון העברית, תולדות הציונות, ידיעת הארץ ועל מנהיגי הציונות. ביחוד השתמשנו בספרו הידוע של יערי פולסקין "חולמים ולוחמים", ובספר "יזכור" המוקדש לחברי "השומר". בכינוסים השונים שנתקיימו בווילנה השתתפו באי כוח סניף ווילייקה והקשר עם מרכז "החלוץ" היה אמיץ. קיבלנו עתונות עברית "העתיד", בטאון החלוץ, "הפועל הצעיר", "קונטרס" וכו'.

בראשית שנת 1925 עלו ארצה חברי החלוץ: המורה ווילק, יהודה קופילוביץ, בנימין גורביץ, הגננת חנה שיר והמורה טורצקי–צור.

הסתדרות "החלוץ" התקיימה עד שנת 1930 ועם הווסד "הנוער הציוני", "בית"ר" וכו' עברה העליה החלוצית לטפול המפלגות.

י. בן שאול

יסוד השומר הלאומי —
חנוכה תר״צ

השומר הלאומי

היוזמה ליסוד הסתדרות זו באה ממרכז הסתדרות הציונים הכלליים. שמעון פרסקי מוולוז׳ין הכשיר את הלבבות והלהיב את הנוער לייסוד מסגרת לנוער לומד ועובד, כהסתדרות נוער עצמאית, שתהווה תנועת נוער לתנועה הכלל־ציונית העולמית.

ב־3.1.1930 הוצאה ע״י השומר הלאומי בווילייקה תעודת ציר לאח יעקב לוין (הפטרון של ההסתדרות הצעירה) שישמש כב״כ השומר הלאומי לועידת היסוד הראשונה של השומר הלאומי. ביוני אותה שנה התקיימה הועידה הראשונה של השו־מר הלאומי בווילייקה, שנקראה ע״י מזכירות הגליל בוילנה (ישראל זיסקינד). הנהגת הקן נמסרה לידי המורה שרה הופ־שטיין; עזרו על ידה חסיה גרינהויז וצילה נורמן. השתייכו לקן כל בוגרי ביה״ס ״תרבות״ ורוב תלמידי הגימנסיה הפולנית והנוער העובד.

אורגנו פגישות סדירות בין החברים. נשכר אולם לאסיפות ולפעולות שונות. השומרים חולקו לשלוש שכבות לפי הגיל. השכבות נחלקו לקבוצות ולגדודים. כל שומר שילם מס, ובזמני החופש היו החברים הולכים לעבוד ולהרוויח כסף בשביל קופת הסניף.

ראש הקן הראשון

לראש הקן הראשון נבחרה המורה הופשטיין. פעם בשבוע נת־קיימה אסיפת הקן ובכל ימות השבוע היו מתקיימות פעולות קבוצתיות סדירות. השכבה הצעירה נוהלה ע״י השומרת בתיה קולבק. מעיקרי הלימוד וההשתלמות העצמית היו: ידיעת השפה העברית, תולדות הציונות, ידיעת הארץ. הקק״ל היתה מספקת עלונים מנוקדים שהיו נקראים בשם ״הספריה המנוק־דת״. ספריה זו עזרה הרבה לחברים להשתלם בלימוד ורכישת השפה העברית. כשהיה צורך בקיום הרצאה עיונית או במומחה לערב של שאלות ותשובות בנושאים ספרותיים כלליים, היה זאב דימנטשטיין תמיד נענה לבקשתנו, מארגן את הערב ומכ־ניס בו רוח חיים.

פגישות משותפות היינו מקיימים עם הקן בקורניץ. וכשנת־בגרו השומרים ועזבו את הקן בקורניץ, נשאר שומר יחיד אהרן־לע, שלא עזב את הקן, עמד על משמרתו ושמר על הדגל, ועל כל מכתב היה חותם ״בשם הקן״.

מושבת קיץ

מקום נכבד בפעולות הקן תפס אירגון מושבת הקיץ. מיבצע זה לא היה מן הקלים לבצוע, בגלל אי־תמיכתם של ההורים. המושבה הראשונה התקיימה במשך שבועיים בכפר אולשנקה. במשך היום היינו מסיירים בסביבה, מקבלים שיעורים בטבע, מעבירים את האוהלים ממקום למקום, מבשלים לעצמנו, קור־אים ספרים ולומדים בהדרכת מדריך שנשלח ע״י התנועה מהמרכז. מדי בוקר – מיסדר עם הנפת הדגל ושמירתו במשך הלילה עם חילוף משמרות. אורח החיים העצמאיים במשך השבועיים הללו היה מספק הרבה חומר למחשבה, להרצאות ולבירורים במשך החדשים הבאים.

משעזבה המורה שרה הופשטיין את וילייקה, נבחר הח׳ יהודה

קופילוביץ׳ לראש הקן. יהודה המשיך במסורת. בינתיים התבגרו הצעירים ונתקבלו חדשים. המבוגרים הדריכו את הצעירים. העבודה השיגרתית גזלה הרבה זמן. כל חודש היה על הקן להמציא זוגות שומרים למיבצע הרקת קופסאות קק״ל. הלבטים שעברו על כל ההסתדרויות לא פסחו גם על השומר הלאומי, עם מחלוקות בפנים ובחוץ. כל המפלגות רצו להיבנות ע״ח השומר הלאומי, וזאת ידעה ההנהגה שעמדה על משמר אחדות השומר.

יש לציין כי השומר הלאומי היתה ההסתדרות הראשונה שאליה השתייכו כל בני הנוער, ואחרי שלמדו בקן הלכות ארגון, התחילו החותרים לחידושים לתהות על קנקנן של הסתדרויות אחרות ועברו אליהן עם מטען לא מבוטל של ציונות ואהבת המולדת.

אחרי שיהודה קופילוביץ׳ עזב את וילייקה נבחרה הח׳ צילה נורמן לראש הקן. כתלמידה בגמנסיה הפולנית היתה לה השפעה על חברותיה שהצטרפו לתנועת השומר. בפברואר 1934 חתמה כראש קן על אישור של ב״כ הנוער הציוני לועידה הגלילית בוילנה. היא המשיכה בכל הפעולות של קודמיה.

עם עלייתה של ראש הקן נורמן צילה לארץ, נבחר אהרון גוטמן בן ה־17, לראש הקן (כעת רופא, מנהל מחלקה פנימית בביה״ח ״מאיר״ בכפר־סבא). כחניך הקן במשך שנים, עמד על משמר המשמעת ותבע מכל חבר־שומר משמעת ברזל.

כתלמיד הגימנסיה (תלמיד השביעית) נאסר עליו, כמו על יתר התלמידים־חבריו, להשתייך לאיזו שהיא מפלגה. באופן רשמי אמנם לא השתייכו לקן, אולם במחתרת סיפקה עבודה זו טעם וחשק לכל הפעולות הגדולות והקטנות שבוצעו. ואכן השכבות הצעירות והבינוניות התחילו להתעניין יותר. ובמשך זמן קצר ניכרות היו תוצאות הפעולות, שנוהלו על טהרת הלשון העברית. השכבה הבוגרת מנתה ס״ה שלושה בנים, והם: ראש הקן והאחים גולקוביץ; שלושתם תלמידי הגימנסיה הפולנית.

הקשר עם התנועה ועם ההנהגה הראשית במרכז (בוורשה) ובגליל (בוילנה) היה חזק. לחנוכת הדגל היו מזמינים את כל ארגוני הנוער. הניגודים בין התנועות לא היו כל כך בולטים וחריפים.

פעולות התרבות רוכזו בחורף. עתון קיר עם ציורים יפים שצייר אליהו גולקוביץ־גת (כעת צייר מפורסם בישראל). שולחן הפינג־פונג משך שחקנים, מספורט והתעמלות לא נעדר שום שומר. הפעולות היו מגיעות לשיאן במושבות הקיץ.

ראש הקן האחרון

בשנת 1936 עזב ראש הקן אהרון גוטמן את וילייקה ונסע לאוניברסיטה בוילנה. את ראשות הקן מסר לידיו של חברו המסור, מיכאל גולקוביץ הי״ד, שהתמסר ראשו ורובו לקן, ודאג בעיקר שהמבוגרים ייצאו להכשרה ולקיבוץ ושלא יקופחו בהשגת סרטיפיקטים. על המשמעת, שהנהיג חברו, עמד גם הוא כקודמו ובכל חומר הדין.

בשנת 1939 לא היה ראש קן, כי מיכאל נתגייס לצבא הפולני. הפעולות בקבוצות נמשכו. באותו זמן יצא הח׳ שמעון גורביץ להכשרה לטרוקי, להשתלם כמועמד לראש הקן. עם פרוץ המלחמה חזר הביתה. ההכשרה שקיבל בטרוקי נתנה פרי, אבל רק אחרי מלחמת העולם השניה: כשמשפחת גורביץ נקלעה

מסדר השומר הלאומי — 1931

מושבת קיץ בכפר לזרצי

לנידרשלזיה אחרי שנות אימים במלחמה מצאו את עצמם מסוג־לים לעשות עוד משהו למען העם והארץ. האב ברוך והבן שמעון התחלקו בתפקידים. האב עסק בהצלת ילדים יהודים מהמנזרים והעברתם לקיבוצים יהודיים שאורגנו על ידם במסג־רת הנוער הציוני בדרזניוב ריכנבך, והבן שמעון היה מדריך בתי הילדים בלואה פטרולסיה בפולניה ומכין אותם לחיים בארץ. משם עבר לאוסטריה ונתמנה לראש קן, חבר ההנהגה הגלילית והראשית, ובגרמניה אירגן בית־ספר, והיה המורה בו. הוא ממשיך במקצוע זה גם בבי"ס תיכון־מקצועי בארץ.

הכשרה

השכבה הבוגרת של קן השומר הלאומי היתה מורכבת רובה מבנות שרצו לעלות ארצה ולהגשים את שאיפותיהן לעבודה בחקלאות. לא זכור המצאתו של מי היתה הפגישה עם הפריץ מישלינסקי שהסכים לקבל כמה עובדים יהודים תמורת מזון באחוזתו בטקלינופול. בשנת 1931 השתכנה קבוצה שלמה של בנים ובנות באחוזת טקלינופול וחלק מהם עלה ארצה על חשבון הכשרה זו.

הקיבוץ "למטרה"

כדי לארגן קיבוץ בעיר היה צורך ברשות מיוחדת מאת ההנהגה הראשית בוורשה וברשיון מהממשלה הפולנית. אחרי מאמצים רבים והתלבטויות קשות נתקבל סוף סוף האישור המבוקש.

בביתו של ר' ישראל בער גורביץ שכרנו חדר ואירגנו קיבוץ של 17 חברים שהגיעו מוילנה וקורניץ, ומווילייקה בן אחד ו־3 בנות.

מן ההכשרה בטקלינופול ומהקבוץ בווילייקה יצאו כמה בנות להכשרה בקבוצים בסביבות ביאליסטוק וורשה, והן: רחל גור־ביץ, בתיה לוין, רחל בזפרוזווני, מרים שווימר, דינה נורמן. כל אלו הצליחו לקבל סרטיפיקטים ולעלות לארץ.

נרשם מפי חברים

הכשרת קיץ בטקלינופול

וילייקה, על תושביה היהודים, בני הנוער, רחובותיה ובתיה, עומדת חיה לנגד עיני.

1931. אני בן שבע עשרה. באתי עם מספר בנים של "הנוער הציוני" (השומר הלאומי) מוילנה וממקומות אחרים להכשרת קיץ בווילייקה. לפני עלייתי ארצה, נאמר לנו ששולחים לווי־לייקה רק בנים וכי הבנות תבאנה מקן ווילייקה, הואיל והקן בווילייקה היה על טהרת הבנות.

יצאנו בשעה מאוחרת אחרי הצהריים מבית הנתיבות של וילנה. הגענו לווילייקה אחרי ארבע שעות נסיעה ברכבת. חברי "הנוער הציוני" קיבלו את פנינו והודיעו לנו, כי הסידורים

קבוץ "למטרה" בטקלינופול — 1931

חברי הקבוץ בעבודה עם בעל האחוזה מר מישלינסקי (ציר בסיים הפולני)

הטכניים להקמת הקבוץ עדיין לא הושלמו ובאופן זמני נתאכסן מספר ימים אצל חברות הקן.

הסניף המקומי בעיירה הודיע לנו שיוצאים להכשרה בקרבת מקום, כשבעה קילומטר מן העיירה, אצל בעל אחוזה ידוע-קצין פולני, מישלינסקי. היינו ששה בנים ושמונה בנות מוי־לייקה. מוילנה היינו שניים - אני ווינגרטן יהושע; היתר - ממקומות אחרים. מוילייקה היו - חסיה גרינהויז, גולדה נורמן, מרים שווימר, רחל גורביץ, נחמה קלקה, לאה שיניוק, חינה נורמן.

הגענו למקום המיועד. מנהל האחוזה הראה לנו את מקום מגורינו: בית איכרים בנוי עץ, 2 חדרים - אחד לבנים ואחד לבנות. תנור גדול לאפיה ובשול.

תנאי העבודה בשדה: בקיץ - מזריחת החמה עד שקיעתה. כלומר: יום עבודה של 15 שעות. תמורת עבודה זאת קיבלנו: קמח שיפון לאפיית לחם שיספיק רק לנו, תפוחי אדמה וחלב. מובן שבעל האחוזה עשה עסק לא רע. אנו הצעירים לא ידענו לדרוש תנאים יותר טובים, היינו מלאי התלהבות לעצם רעיון ההכשרה והכוננות לעליה. רק הודות לחברות שהיו מומחיות בניהול משק בית והיו בעצמן אופות את הלחם ומתקינות את המזון במטבח תוך המצאות שונות, יכולנו להחזיק מעמד.

גם הבנות עבדו בשדה יחד אתנו, אך בת אחת היתה נשארת בתורנות לניהול המטבח ולסידור הנקיון.

עבודה

ביום הראשון הוליך אותנו מנהל העבודה לאורווה, חילק לכל אחד זוג סוסים והטיל עלינו את האחריות המלאה להם. עלינו לנקותם, להאכילם, להשקותם, לרתמם ולצאת לעבודת השדה - חרישת שטחים גדולים של שדות פלחה. כאילו היינו איכרים מלידה ולא נערים צעירים, אשר רק עתה פרשו מסינור אמם. אבל במשך הימים הבאים השתלבנו בכל הענין ואפילו הובלנו לפעמים את עדר הסוסים לרחיצה באגם הקרוב.

הקימה לעבודה היתה בשעה 3.30. על זה היה מקפיד מאד שכננו אנטון, שכיר אצל בעל האחוזה, ומשכורתו: תוצרת שדה בלבד. היינו עייפים מחמת שינה בלתי מספיקה, מנהל העבודה היה בודק את טיב העבודה, כי בעל האחוזה, הקפיד שהסוסים יהיו נקיים ומטופחים. אחר כך היינו יוצאים לעבודה, על פי רוב לחרישה עם זוג סוסים.

עבדנו עד שקיעת השמש בהפסקה קצרה של ארוחת צהריים, כדי לתת מנוחה לסוסים ולא לנו.

בגלל העבודה המפרכת קשה היה לגבש חיי־חברה־ותרבות תקינים. אמנם בשבתות לא עבדנו, אבל היינו יוצאים ליער לאסוף גרגרים ותות, כדי לשבור את רעבוננו. לשבחן של החב־רות מוילייקה יצויין שהיו מזמינות אותנו בשבתות לבתיהן ומאכילות אותנו לשובע.

כינוס ביער

בהיותנו בהכשרה התקיים כינוס אזורי של הקרן הקיימת בהשתתפות כל ארגוני הנוער מוילייקה והסביבה. אל הכינוס בא גם שליח מן הארץ - יהודה קופילוביץ' (הידוע בארץ בשם אלמוג, מכהן כראש האזור סדום-ים המלח). הכינוס התקיים

קן בית"ר – מלווים חבר העולה ארצה

ביער על יד ווילייקה. כל העסקנים הציוניים מהסביבה ומאות חברי הארגונים הציוניים השתתפו בו. אחרי נאומו המרשים של השליח מא"י, שכמה מדבריו נחרתו בזכרוני עד היום, ודבריהם של יעקב לוין ועוד, נערך פיקניק ואחריו ריקודים עד שעות הערב. רושם הכינוס הטביע את חותמו על חיי הנוער בעיירה.

הרבה שנים עברו מאז והרבה מאורעות: מלחמת העולם השניה, ההשמדה והשואה. אינני בן העיר ווילייקה; שהיתי בה חודשים מספר בלבד, אולם פרק זמן זה בחיי השאיר רשמו עלי עד עצם היום הזה.

ווילייקה היתה עיירה אשר חן היה נסוך עליה; חן מלבר – עיירה יפה ונקיה, וחן מלגו – מאנשיה טובי הלב ומסבירי הפנים. החיים הציבוריים־החברתיים והתרבותיים פיכו בה לא פחות מאשר בעיר גדולה.

אינני זוכר את שמות כל העסקנים. הבולטים ביניהם היו: יעקב לוין, דובין, קופילוביץ׳, אידלמן ועוד. עסקנים ברוכי מעש וחזון.

משה סלובודסקי

בית"ר

קבוצת נערים בהסתדרות השומר הלאומי והם: ברמן משה, לפידות נחום ויבל"ח קוגל ראובן ושיניוק ברוך יזמו יסודו של "בית"ר" בווילייקה ובסוכות תרצ"א (1930) אירגנו אסיפת נוער גדולה בבי"ס הרצליה, ישב ראש באסיפה זו ר׳ יעקב לוין ז"ל, ובה הופיעו 3 אורחים ברוך אידלמן, אריה פורמן, מדולהינוב ואריה לויתן מדוקשיץ. הם סיפרו על הסתדרות נוער ציונית חדשה, בשם "ברית תרומפלדור", על יוצרה זאב ז׳בוטינסקי, על מעשיו ודרכו החדשה בציונות. לא זכור לי הויכוח שהתנהל. ידוע לי רק כי אחרי האסיפה נצטרפו ליוזמים עוד 5 חברים גלוב מ., נורמן נחום, נורמן נתן, נורמן ראובן, ויבל"ח שולמן דוד. תשעת החברים היוו הגרעין הראשון ליסוד "בית"ר" בווילייקה, שהגיע בתקופת שגשוגו עד 60 חברים. ארגון זה היה מהתוססים והפעילים ביותר בעיר. במשך 10 שנות קיומו ידע עליות וירידות, הצלחות וכשלונות, היה לו מועדון גדול ומקושט יפה, עם פלוגת הכשרה בעיר,בלי סיכויים לקבלת סרטיפיקטים לחבריו, אירגן כנוסים מחוזיים רבי רושם ועסק בעבודות יום־יומיות.

כינוס מחוזי

פעולה רבת רושם בחיי בית"ר בווילייקה היתה כינוס פעילי העיירות והסביבה. נשלחו חוזרים לראשי הקנים בסביבה וקבעו מועד עריכת הכנס. בבקשת הרשיון מאת קצין המחוז (סטרוס־טה) ציינו את העיירות שישתתפו בכנס, השייכות גם למחוז מולודצ׳נה ולכן סירב קצין המחוז לאשר את ההתקהלות. היינו אובדי עצות, חברנו קוגל יצא לווילנה, פנה לעו"ד סלונימסקי, עסקן רביזיוניסטי מובהק, והלה התקשר עם הגורמים הנוגעים בדבר והרשיון נתקבל.

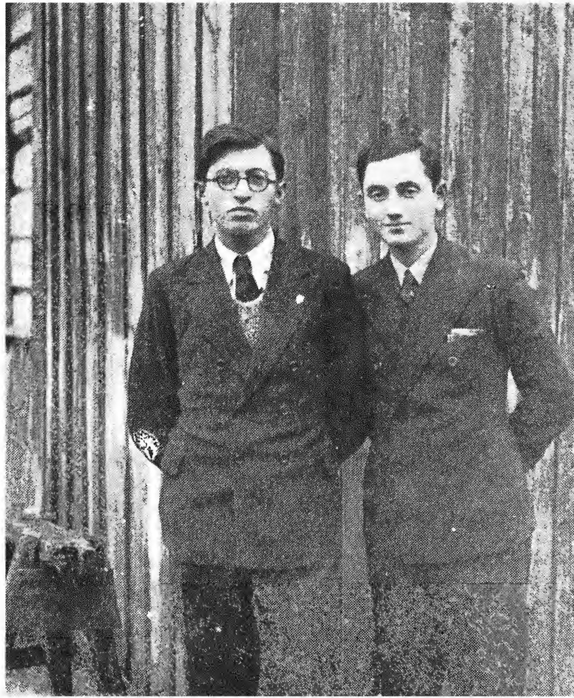
מיסדר הפתיחה

ביום השישי לשבוע בצהריים הסתדרו בחצר בית הספר "הרצליה" למעלה ממאה וחמישים בית"רים – למיסדר הפתיחה החגיגית של הכנס. עם תום הפתיחה צעד המסדר אל בית ראש הקהילה מר ש. ח. דובין. הוא קיבל את משתתפי הכנס בברכת בית"ר המסורתית "בית"רים תל חי!" והשמיע דברי ברכה. חבריו למפלגה רגזו עליו לא מעט. ביום השבת השתתפו כל באי הכנס במאורגן בתפילה בבתי הכנסת. במשך היום נשמעו הרצאות, התנהלו ויכוחים ודיונים בשאלות שונות.

המיצעד

למחרת ביום ראשון ערכנו מיצעד ברחובות הראשיים של העיר, עם התזמורת העירונית ובתלבושת מלאה.

על מרפסת מלון "בלגיה", המלון הדו־קומתי בעיר, קיבלו חברי מפקדת הכינוס ואורחים מוזמנים את המיצעד. תחרויות הספורט שהתקיימו על המגרש העירוני בסביבות הויליה, והמצעד, השאירו רושם חזק לא רק על התושבים היהודים. בערב נסתיים הכנס בעצרת עם חגיגית באולם בית הספר "הרצליה". אחרי שנתיים התקיים כנס שני ואחרון בפיקודו של מפקד הגליל דאז ישראל אפשטיין הי"ד שהיה אחד ממפקדי אצ"ל בארץ.

ח"כ מ. בגין (משמאל) בבקורו ב־1936 בוילייקה עם נ. לפידות

קרן תל־חי

כמורשה של קרן תל־חי נבחר אשר פלורמן. בתפקיד זה כיהן כל שנות קיומה של קרן זו. אחד מפעילי הקרן היה הח' נחום נורמן בן איצקע אהרן דוד'ס, שהקדיש מזמנו לפעולות בית"ר והקרן, במשך עשר שנים. חברי בית"ר והצה"ר פעלו רבות למען קרן תל־חי.

כל תורם לקרן תל־חי היה מקבל דו"ח מפורט מתרומותיו עם ברכות לראש השנה החדשה.

קן בית"ר עם חברי "מסדה" פלוגת הכשרה – 1933

הקורס במאלוני – קיץ תרצ"ד

בימי החופשה הגדולה אירגן בית"ר קורס להגנה במאלוני. מנהלי הקורס היו שני חברים מוילנה, חיים קוזלובסקי, מדריך להגנה ועמנואל כץ — מדריך תרבות. בקורס השתתפותו 40–50 חברים, ביניהם ארבעה מוילייקה: ברוך (באנקע) אלפרוביץ, מולקה לוינסון, ראובן נורמן (זעליג'ס) ורפאל (פאליע) נורמן. (פרטים ביוגרפיים הועברו לעמודים 6־145.

פלוגת הכשרה "מסדה"

באביב תרצ"ג (1933) חזרו החברים ראובן קוגל ונתן נורמן מפלוגת הכשרה בברנוביץ. באותו הזמן התחילו להתארגן קיבוצי הכשרה ע"י תנועות נוער. באחת האסיפות החלטנו להקים הכשרה בוילייקה. מפקדת הגליל אישרה בקשתנו. הבי־ת"רי קופל כהן מוולוז'ין, הגיע ראשון לפלוגת ההכשרה

כנוס בית"ר — 1932
תהלוכה ברח' פילסודסקי

"מסדה" בעירנו. שכרנו דירה ברחוב חולופובסקי. בינתיים הגיעו עוד חברים מהסביבה והפלוגה נכנסה לחייה הסדירים. מדריכה ומפקדה הנאמן בראשית דרכה היה הח' ראובן קוגל, שהתמסר בלב ונפש לקיום הכשרה זו. עזר על ידו מנהל העבודה ראובן קופילוביץ' (דער פאנאציצ'ר). החברים עבדו בכל מיני עבודות פיסיות, כחוטבי עצים ושואבי מים.

במשך הזמן כבשו מקומות עבודה טובים וקבועים כמו במנסרות של אידלמן ודובין. בהתחלה התיחסו אליהם תושבי העיירה היהודים באי אמון; אולם לא ארכו הימים ורכשו להם את אמון הצבור בנאמנותם, במסירותם ובשכלם. הפלוגה התפתחה יפה. הפיקוד עבר לידי הח' יעקב ברונשטיין מאיליה, בחור משכיל ומסור, וראובן קופילוביץ עזר לו בהשגת עבודה וחלוקתה הצודקת. אחד מחברי הפלוגה, משה וולופיאנסקי, הרוויח את לחמו בהרבצת תורת המחול המודרני שלימד והדריך בערבים לתלמידי הגימנסיה. בתקופה מסוימת הגיע מספר החברים בפלוגה ל־50. בערבים התנהלה עבודה תרבותית ענפה בהשתתפות החברים המקומיים שתרמו את חלקם ונהנו מהאוירה החברית במשך זמן קיומה של פלוגת ההכשרה בעירנו.

בנות בקן בית"ר

ההרכב של אירגוני הנוער בעירנו היה כזה: השומר־הלאומי, הנוער הציוני – ברובו על טהרת הבנות, ואילו ביתר הארגונים – בנים. כשנתקבלו שלוש הבנות הראשונות לבית"ר היה זה בשבילנו מן החידוש וההפתעה הנעימה. שתיים מן הבנות – אניה אידלמן ואומה גוטמן – למדו בוילנה בגימנסיה, ורק בימי החופש היו משתתפות בפעולות הקן. אולם עצם הקשר והאוירה העירונית החיה שהביאו עמן מהעיר הגדולה הכניסו הרבה חיים וקצב לפעולתנו. הח' גוטמן עבדה גם כמדריכה, ניהלה שיחות על נושאים שונים באסיפות ולימדה אותנו שירי בית"ר שהיתה לומדת בקן בוילנה; ריבה אנשלביץ הי"ד היתה משתתפת קבועה בקן ומדריכה לצעירי בית"ר. בדרכי אניה הלכה גם בתיה אחותה הצעירה, שהיתה פעילה ומסורה למופת. במשך הזמן הצטרפו לשורות בית"ר תלמידות הגימנסיה סוניה מרגוליין, רבקה קופילוביץ (בתו של ר' שמעון) וצילה קלר. הן היו מבקרות כל ערב במועדון ומשתתפות באסיפות הקן, וכן לקחו חלק פעיל בכל אירוע בתנועה.

מכל הבית"ריות נשארו בחיים אניה איידלמן, בארה"ב, ואומה גוטמן – גם היא בחו"ל: פרומה נמזר ביחד עם אחיה יעקב מרדושקוביץ, תלמידי הגימנסיה הפולנית בוילייקה הצטרפו לפלוגות הפרטיזנים, נקמו בחיות הטרף הנאציים ונפלו כגיבורים בשדה הקרב. יתר החברות חילקו את גורלן עם כל אחינו ואחיותינו בגולת אירופה. ינקום ד' את דמן.

המיסדר האחרון

חורף הת"ש, 1939–1940, וילייקה עירנו בשלטון הסובייטים. מעצרים ומאסרים, גרושי משפחות לסיביר, הלאמת חנויות ועסקים פרטיים, תורים ארוכים ללחם ושאר מיצרכים. הצרות מדריכות את מנוחתנו ואינן משאירות מקום למחשבה ולפעולה. וילייקה הציונית שותקה. נשארו בלב רק זכרונות – זכרונות נעימים.

והנה מתקרב יום י"א באדר, יום הגבורה והזכרון לקדושי תל־חי – יוסף תרומפלדור וחבריו. אנחנו נפגשים בערבים אצל שלמה־חיים לוין בחדר קטן ואפל, ונזכרים במיסדרים החגיגיים שהיינו מקיימים ביום זה בשנים שעברו. נזכרים באולם המקושט

קן בית"ר – באמצע מורשה
תל־חי, א. פלורמן

בתמונות הגבורים, בנר התמיד, בעמידת דום, באוירה הרצינית והחגיגית. במעמד חגיגי כזה בשנות 37–1936 נדרנו את ה"נדר" הבית"רי, ועתה בשנה העשרים לנפלם של הגבורים, לא יצויין ערב זה? היתכן? בו במקום הוחלט שאנו ממשיכים את המסורת הקדושה על אף הקשיים הסכנה הכרוכה באסיפה כזאת, כשעין רעה פקוחה על כל הנעשה.

במחתרת

שלמה־חיים היה אז שמש בית המדרש הגדול ואצלו שמורים המפתחות. בחדר השני שבבית המדרש אפשר לערוך אסיפה חשאית כזו. הודעתי זאת לחברים שיכולתי לסמוך עליהם ויתרנו על מי שאפשר לוותר. בי"א באדר הגענו אחד אחד לבית המדרש, כשכל אחד מסתכל אם אין בולשים אחריו. בחדר שורר חושך. רק האור מן התנור הבוער מאיר את החשכה ומחמם את הלבבות, המחוממים גם בלאו הכי מהתרגשות. בכל רגע מציצים החוצה מחשש עין רעה. את המיסדר התחלנו בשירת ההימנון. שרנוהו באלם ללא קול וללא דברים, רק ברגש ובמחשבה.

אשר'קה הבן סיפר בלחש ובקצרה את תולדות חייו של יוסף תרומפלדור, וכותב שורות אלה המשיך והזהיר שלא לשכוח את גבורינו שסללו לפנינו את הדרך. אנו נשאר נאמנים לתורת הציונות. לא נאבד את התקוה להגשמת חלומותינו, בכל זמן ובכל מצב שנימצא בו. נזכור את שנות פעולותינו. נשמור על הגחלת שלא תכבה.

נשארנו שקועים במחשבותינו, ברגשותינו ובכאבנו עוד זמן רב. התפזרנו בברכתנו המסורתית "תל־חי", וכל אחד הלך לדרכו.

זה היה המיסדר האחרון של קן בית"ר בוילייקה ונדמה לי שזאת היתה גם הפעולה האחרונה של כל התנועה הציונית בעירנו על כל זרמיה, האקורד האחרון של סימפוניה ציונית נהדרת במשך תקופה שלמה.

מ. ל־א.

השומר הצעיר

קן "השומר הצעיר" בוילייקה נוסד בשנת 1930. זכורה לי אותה שבת שהתאספנו באחת הכיתות של בית הספר העברי והחלטנו על ייסודו. היינו אז 15 צעירים. פעילותנו התנהלה תחילה בערבים ובשבתות באחד מחדרי בית הספר הזה. אחר כך שכרנו שני חדרים אצל מר קופילוביץ (קונוטופ). פעילותנו היתה מגוונת, החל בלימוד חובה של השפה העברית וגמור במחנות קיץ באחד הכפרים בסביבה.

ייחודה של התנועה בוילייקה היה בכך שהצליחה לחדור לכל שכבות האוכלוסיה היהודית והכניסה קצת אור ותקוה לאותם הבתים שהיו זקוקים להם במיוחד: בתי הסנדלרים, החייטים וסתם יהודים, שחיו בעוני. בקושי יכולנו לאסוף את הסכום הדרוש לתשלום שכר דירה, אבל למרות הקשיים המשכנו. חוץ מלימודי עברית השתתפנו בהרקת קופסאות הקק"ל בבתים. בשבת היינו יוצאים עם קבוצת נערים ונערות אל מחוץ לעיר ומלמדים אותם הלכות צופיות והתמצאות בשטח. כפי שכבר הזכרתי היינו עורכים מחנה קיץ מחוץ לעיר יחד עם סניף העיירה הסמוכה קורניץ. השתתפנו באופן פעיל בעבודת "החלוץ" וכו'.

לא רבים מאתנו הצליחו לעלות ארצה לפני השואה, אבל גם אלה שנשארו, לא ביישו שם ישראל בין הגויים. די להזכיר

קבוץ "שחריה"

את יצחק קופילוביץ' ז"ל, שנפל בשורות הצבא האדום נגד הפולש הנאצי, את ברטה בת הטוחן מהכפר כאלאפי, שהצטרפה לפרטיזנים ונפלה מכדור של גוי־פרטיזן, בהגינה על כבודה.

היו לנו גם אכזבות קשות; עזבו אותנו כמה מפעילינו שנתפסו לרעיון הקומוניסטי. הם עברו את הגבול לרוסיה וגורלם לא נודע עד היום.

משה שולמן

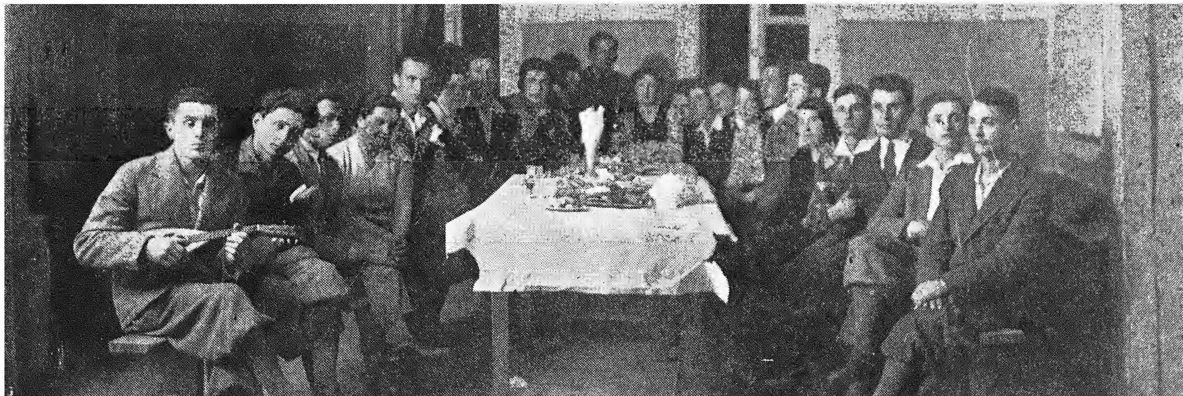
מפלגות דתיות

הסתדרויות דתיות כ"מזרחי", או "אגודת ישראל" לא היו קיימות בעיר, אם כי רבים היו מאוהדי שתי המפלגות בעיקר מבאי בית הכנסת וחסידים מהדור הישן.

מענין לציין כי דוקא השליחים הדתיים למען קרן הקיימת וקרן היסוד היו המלהיבים ביותר והמשפיעים להתרמת כספים. הרבנים המבקרים הקבועים למען הקרנות היו: הרב יצחק ברג מביאליסטוק, הרב ר' ישעיה'לה שפירא (האדמו"ר מפיאסעצנע) הר"ב שקורדין מוילנא, גם הרב ר' מאיר ברלין ביקר לא פעם בעיר למען הקרנות והתאכסן בביתו של הרב דמתא.

היהודים הדתיים שהיו מותחים ביקורת קשה על התנועות הציוניות החילוניות גם הם היו מהתורמים הנכבדים לשתי הקרנות יחד.

מסיבת פרידה לעלית זוג המורים הח' אטל ונפתלי סנזניק לארץ

ועידת קק"ל — תרצ"א, עם שליח מארץ ישראל יעקב מלמד

למען הקרן הקיימת לישראל

רק בסוף 1918, כשחזרו תושבי העיירה לוילייקה, לאחר שהיו פזורים כפליטים בגלילות רוסיה המרוחקים ובסביבה זרה, נתארגנה מחדש הסתדרות צעירי ציון ועיקר פעולתה היתה למען הקק"ל.

בשנת 1922 נבחר כמורשה של הקק"ל לעיר וילייקה יעקב בן זכריה קופילוביץ'. תפקיד זה מילא עד עלייתו ארצה ב־1935. התרמת אנשים אפילו למטרה נעלה אינה נעימה ביותר, מה גם שהגבייה – הרקת הקופסאות – היתה צריכה להיעשות בכל חודש. הדאגה להשגת כמה זוגות מהנוער הלומד והעובד להרקת הקופסאות ולהכנת רשימת התורמים לא היתה קלה. כדי להגדיל את ההכנסות ולהחדיר רוח ההתנדבות היינו מסדרים גם דואר משלנו, שהיה מעביר כרטיסי ברכה בערב ראש השנה מבית לבית, וכן הזמנות לחתונות, נשפים וכו' תמורת תשלום בעד בולי קק"ל. פעם בשנה (בל"ג בעומר) היינו עורכים יום פרח; עשרות אנשים היו מסתובבים ברחובות ובבתים ומתרימים אנשים. בערב יום הכיפורים היו החברים מתנדבים לשבת ליד הקערות בבתי הכנסת בעיר ולאסוף תרומות.

ה"שוק" (באזאר)

כחצי שנה התכוננו לעריכת השוק לטובת הקק"ל, שהתקיים בשנת תרצ"א. לא היה בית שלא השתתף בשוק זה, מי בעבודת־יד, רקמה, סריגה או מתן חפצים שונים. כל סוחר שעמד בקשרי מסחר עם פירמות מהחוץ, פנה אליהן וביקש השתתפותן לטובת הבאזאר. מענין: הפירמה "צנטרה" לסוללות היתה ידועה כאנטישמית ודוקא היא העבירה אלינו את התרומה היפה

חברי השומר הצעיר – והחלוץ

והחשובה ביותר. אמרנו אז שהאנטישמים מוכנים לעזור לנו במיטב כספם ובלבד שנעזוב את פולין.

השוק היה מהראשונים שאורגנו בפולניה. הזמנו אמנים מוילנה שהופיעו בנשף שנתקיים באולם הגדול של ביה״ס, וההכנסה היתה גדולה.

כינוס מחוזי

בהשתתפותם של נציגי המרכזים מוילנה ומורשה, ערכנו בשנת 1932 כינוס מחוזי של כל עסקני הקק״ל במחוז. בוילייקה קיבלנו רשיון מיוחד מהסטרוסטה לערוך תהלוכה ברחובות העיר, עם דגלים ותזמורת מכבי אש. כל עסקני הסביבה, מקורניץ, מדולהינוב, מבוצלב וממולדצ׳נה השתתפו בכנס ובתהלוכה; כל נציג על דגלו.

התהלוכה עברה מחצר ביה״ס את הרחוב הראשי, פילסודסקי, עד לחצר בית הכנסת הגדול. כאן התקיימה אסיפת עם, עם נאומים נלהבים. המעמד היה נהדר. שכנינו הפולנים קינאו בנו; לא יכלו לתאר כי גם אנו מסוגלים לארגן מעמד מסודר וממושמע כזה.

למחרת ל״ג בעומר התקיים המשך הכינוס ביער גלינה. ליד שולחנות ערוכים נשמעו הרצאות מפי נציגי המקום והמרכז. בין הרצאה להרצאה הנעימו הצעירים – תלמידי בתי הספר – בשירה וריקודים. את הנאום המרכזי נשא מר ביטנסקי מגליל וילנה. עבודות ההכנה היו אמנם קשות, אבל התוצאות השביעו רצון.

שליח מהארץ

באחת משבתות החורף הגיע אלינו שליח מהארץ, הרב ישעיהו שפירא. בשבת לפני קריאת התורה נאם בבית הכנסת הגדול. הנדרים בשבת זו הכניסו סכום נכבד. במוצאי שבת נאם באולם בית הספר בפני קהל רב של צעירים ומבוגרים. הרב, נואם בחסד, סיים את נאומו בשיר ״המבדיל בין קודש לחול״ בניגון ארצי־ישראלי שובה לבבות.

הנאום והשירה השאירו על המשתתפים רושם בל־ימחה, ועד היום זכורים להם רגעי התרוממות הנפש במוצאי השבת ההיא.

עיירתנו היתה נחשבת לתורמת הראשונה במעלה למען הקרן הקיימת לישראל באופן יחסי לא רק בגליל וילנה, אלא בכל פו־לין. יש לציין לשבחה של עיירתנו שכמעט לא היה בה בית יהודי שלא היתה בו קופסת קק״ל, ולא היתה משפחה שלא תרמה למען גאולת הארץ.

יעקב קופילוביץ

פינה עברית

קבוצה של חברים מבוגרים הקימו בשנת 1928 חוג ללשון ותרבות עברית, וקראו לעצמם בשם ״פינה עברית״. חוג זה היה מורכב מחברים בלתי מפלגתיים, בעלי השכלה ותרבות. אליו השתייך הנוער הלומד, רובו – תלמידי הגימנסיה הפולנית. הרוח החיה בחוג זה היה זאב דימנטשטיין. בהרצאות השתתפו החברים גרשון ואחותו צילה קריוויצקי, פליסקין דוב מפליסה ואליעזר זיסקינד.

נושאי ההרצאות היו ״מחשבת ישראל״, הספרות החדשה, תנ״ך וכו׳.

בשבתות, בערבים, היה מתכנס כמעט כל הנוער לשמוע הרצאות ב״פינה עברית״ זו. חוג זה היווה גרעין להסתדרויות נוער. יש לציין שהסתדרות השומר הלאומי – הורתה ולידתה היתה ב״פינה העברית״.

הברית העברית העולמית

עם ארגון ״הברית העברית העולמית״ בפולניה נחלץ זאב דימנטשטיין מכאלאפי והחליט להקים סניף בווילייקה. התקשר עם כל ארגוני הנוער, שוחח, הסביר ושיכנע שיש צורך בפעולה משותפת של כל ארגוני הנוער, הוא קבע את ערבי הרביעי בשבוע שיהיו קודש לפעולות הסניף החדש של ״הברית העברית העולמית״ שמישכנו בביה״ס ״הרצליה״. ואמנם הפעולות הת־נהלו על טהרת הלשון העברית. הסיסמה היתה ״מוטב לפטפט בעברית מלדבר בשפה אחרת״.

הוא אירגן כמה קורסים לעברית בדרגות שונות, בהנהלתם של מורי ביה״ס, הזוג סנזניק (היום סנסני). התקיימו הרצאות על נושאים שונים, משפטים ספרותיים, ערבי שאלות ותשובות, ויכוחים וכו׳. הכל התנהל בשפה העברית, זכורני בפגישה אחת הפליט אליהו רודרמן בהערה לנושא מסויים: ״צחוק בצד, המצב הוא לא צפורי״ (א געלעכטער אן זייט, די לאגע איז ניט פייגלדיק) תרגום מיידיש, וכל החבר׳ה פרצו בצחוק.

עו״ד צילה קריוויצקי

קורס לעברית למתקדמים

אחד הפעילים בארגון זה היה גרשון קריביצקי וכן אחותו צילה (עו״ד). את שכר עמלו ראה דימנטשטיין כשישבו חברי השומר הצעיר בצוותא עם בית״ר וחברי הנוער הציוני עם ״החלוץ״, מקשיבים ומאזינים, מתווכחים ודנים יחד בבעיות העומדות ברומו של עולם.

פעילות מבורכת זו הגיעה לקיצה בספטמבר 1939 עם כניס־תם של הסובייטים לעירנו.

בן־עמרם

״ברית עברית עולמית״
המארגן זאב דימנטשטיין, השני מימין שורה שניה

כנוס קק״ל ביער בדרך לקורניץ — 1932

מארכיונו של ציוני ותיק (יעקב לוין ז״ל)

שיחק לה המזל לוילייקה, שאחד מבניה־בוניה מהדור הקודם עלה ארצה בשנת 1935 וכעסקן ציוני שניחן בחוש ציבורי מובהק ידע לאסוף ולשמור חומר מענין בארכיונו הפרטי. מחומר זה אפשר לעמוד מקרוב על ההתפתחויות השונות בעיירה מגמר מלחמת העולם הראשונה עד לעלייתו ארצה בשנת 1935. בתוכו קובעת לה מקום מיוחד אישיותו הדגולה של יעקב לוין, המנהיג הציוני בהא הידיעה בוילייקה והסביבה. הארכיון מכיל מיסמכים על מפלגות ואישים, תעודות וקטעי עתונות, הודעות הועד הפועל המרכזי של ההסתדרות הציונית בליטא, אשר מר לוין נבחר לבא־כוחה, מכתבי הערכה להסתדרות הציונית בוילייקה מאת הדירקטוריון של הקהק״ל וקרן היסוד, על המגביות המוצלחות והעזרה הניתנת לעסקנים מן החוץ, וכן אישורים מהסטרוסטה וסגנו לעריכת מגביות ואסיפות פומביות.

מענין: ההיסטוריון המפורסם ש״ל ציטרון פנה בשנת 1928 למר לוין בדבר תביעה משפטית של הכומר סניעז׳קא מוילייקה נגד שרה רייזין, עורכת העתון ״דער טאג״ בוילנה, ואחיה זלמן רייזין, בגלל ידיעה בעתון שהכומר הסית, כביכול, את העובדת הקתולית במאפיה היהודית לשים רעל בעריבת הלחם כדי לגרום לסגירת המאפיה היהודית, ועל ידי כך להגדיל את הפדיון במאפיה הנוצרית. משפט השלום הטיל על העורכת שרה רייזין 4 חודשי מאסר ותשלום קנס של 1000 זלוטי בעוון הוצאת שם רע. הואיל והוגש ערעור והדיון יתקיים בבית־המשפט המחוזי, מתבקש מר לוין להשתדל אצל הכומר סניעז׳קא שיבטל את תביעתו (ואכן התביעה בוטלה).

באותו ענין כותב גם מר גרבובסקי מוילנה: ״אם כי אני וזלמן רייזין הננו יריבים פוליטיים ולא מחשבותי מחשבותיו, הרי כל זה נוגע להשקפות, אבל בדיני נפשות או אפילו בדיני ממונות – כל בני ישראל אחים וכל אחד מאתנו חייב לבוא לעזרת רעהו, כי כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. כן נמצא מכתב הערכה מהועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולניה על החלטת ועד ההסתדרות הציונית בוילייקה לבקר בערים הסמוכות לשם עריכת מגביות למען הקרנות והגברת הפעולות.

פלוגת ההכשרה ״למטרה״ בטקלינופול, ליד וילייקה, שולחת ברכה שומרית לבבית לאח יעקב לוין על ארגון נקודת ההכשרה ״למטרה״. מר סגלוביץ, מזכיר הקק״ל ברדושקביץ, מתפלא על שלא השתתפו הוילייקאים בפתיחת הבאזאר לטובת הקהק״ל ברדושקוביץ, ושואל אם נכון הדבר שאנשי השמאל שלחו מיברק לוילייקה והודיעו שפתיחת הבאזאר נדחתה לכמה ימים, כדי להטעות. ואמנם נתברר שהשמאל חשש שמא תאיר ההצלחה פנים למארגנים וישתתפו אורחים מהחוץ ולכן הודיעו במיברק על דחיית הפתיחה. כן נמצא בארכיון מכתב ממר קולודני, כיום ח״כ קול, בקשר ל״המהרסים והמחריבים הרוצים לעשות לשמצה את כל היקר לנו״. הכוונה לערבוביה שהכניס מר סקידלסקי לקן בוילייקה, וכן הערכות על העזרה הניתנת לשליחי הקק״ל וקרה״ס, הרב ישעיהו שפירא, הרב יצחק ברג ור׳ בנימין, עורך ״ההד״. הנה כי כן משתקפת בארכיון זה פעילות ענפה בכל ענפי החיים הציבוריים במשך שלוש עשרה שנה.

אישים ודמויות

"והיו עיניך רואות את מוריך"
(ישע׳ ל׳, כ׳)

רבנים

מקור יחיד על שלשלת הרבנות בוילייקה מצאנו בספר "דברי שלום" להרב ר׳ שלום פרלוב ממשפחת האדמו"רים בקוידנוב (ר׳ עמוד 21 לעיל). ספר זה יצא לאור ב־1882 בוילנה, ובו נאמר: "לאדמו"ר הראשון מלכוביץ׳, הרבי ר׳ מרדכי (1742–1810), היה תלמיד בשם ר׳ שלום אב"ד דוילייקה". אין ספק שר׳ שלום הנזכר היה הרב הראשון של וילייקה. גם התאריך מתאים ליסוד העיר. יש להניח שהרב הזה כיהן בזמנו של האדמו"ר מלכוביץ׳, דהיינו: בראשית המאה התשע עשרה. מאידך ידוע שר׳ איצעלע פרלוב נתקבל כרב בוילייקה בשנות הששים של המאה הקודמת. משמע – אין כל מקורות על הרבנים בוילייקה במשך חמישים שנה בערך. ידוע רק שזקני העיר היו מפליגים בשבחם של הרבנים אשר ישבו על כס הרבנות בוילייקה, כגדולים, אנשי שם.

הרב ר׳ יצחק פרלוב זצ"ל

רגילים היו לקרוא להרב דמתא "ר׳ איצ׳ע׳לע". אם משום גאונותו בתורה וצדקתו הגדולה, או משום טוב לבו; כל מר נפש ונכה רוח מצא בו עזר ומשען. מקרוב ומרחוק היו באים אליו "לקבל ברכה", והיו יודעים לספר נסים ונפלאות על ברכותיו ומעשיו הטובים. היה אהוב על כל החוגים, פעל ועשה הרבה בתחום של בין אדם לחברו ברוב חכמתו. הרבה אמרות מחוכמות ושנונות היו מוסרים בשמו.

חיבר ספר "ארז בלבנון", וכן ההדיר את הסדור "אור הישר" בהגהה מדויקת. הסידור נתקבל בחצר הקוידנובית. מעמודי התווך של חסידי קוידנוב. דאג להרבצת תורה וחסידות. בזמן כהונתו קיים בוילייקה ישיבה קטנה שבה למדו בוגרי החדרים ותלמידים מהסביבה הקרובה. בשנת תרס"ב נפטר כשהוא רק בן 52 שנה. השאיר אחריו ארבעה בנים, גדולי תורה ויראי שמים. בנו הבכור, ר׳ בועז, נתמנה לרב ואדמו"ר בקהילה חשו־בה; בנו ר׳ מרדכי שימש שו"ב, ור׳ נפתלי ור׳ אהרון היו סוחרים נכבדים. כן השאיר שלוש בנות: אסתר־הדסה, בת־שבע ורבקה.

ספר

ארז בלבנון

כולל ז׳ חבורים מתוקים מדבש ונופת צופים, א׳ ספר הניקוד, ב׳ סוד החשמל, שניהם להרב הקדוש המקובל האלקי הר"ר יוסף גיקטיליא ז"ל, בעה"מ ס׳ „שערי אורה" „ושערי צדק" ושארי ספרים, ג׳ שער השמים, ד׳ סודות מלוקטים להרי"נ הנ"ל, ה׳ צוואת מרן זקני ארמו"ר זללה"ה מקאיידנאוו, ו׳ ס׳ תשובה מאהבה, ז׳ ויעתר יצחק,

ואם הם מעטי הכמות הם רבי האיכות:

מאתי יצחק בהרב ר׳ דוב משה זללה"ה פערלאוו

חונה פה ק"ק ווילייקא.

ווילנא

בדפוס ר׳ אברהם צבי נ"י לבית קאצינעלינבויגען.

שנת תרנ"ט לפ"ק

ЭРЕЗЪ БАЛВОНОУНЪ.

Соч. Равв.

Исаака Перлова.

ВИЛЬНА.

Типог. А. Г. Каценеленбогена, Жмуд. ул., д. № 335, 1899 г.

אחרי פטירתו החליטה קהילת ווילייקה להזמין רב גדול בתורה וחסידות שיהיה חתן לבתו הבכירה ויירש מקום חותנו. לפי המלצת הגאון אב"ד דסלוצק, בעל הרידב"ז, נתקבל הרב ר' יהודה משיץ שהיה מפורסם בכנויו "העלוי מבריסק".

יעקב משיץ

מינוי רב

בשנת תרס"ג, שנתיים אחרי פטירתו של הרב הזקן והאהוב, הגאון ר' יצחק פרלוב ז"ל, הגיע לווילייקה בעל הרידב"ז מסלוצק, שהיה מפורסם כאחד מגדולי הדור, עם בן אחותו הצעיר הרב יהודה משיץ ז"ל, שנחשב לאחד מבחירי התלמידים של ישיבת "כנסת ישראל" בסלובודקה וששידכוהו עם בת הרב, הדסה. לפי הנוהג בימים ההם נמסרה ה"חזקה" לרבנות לבת.

בעל הרידב"ז דרש בשבת ובמשך השבוע בבית המדרש הגדול וב"שטיבל" של חסידי קוידנוב. שמו היה נודע לתהילה גם כדרשן נפלא וכל הקהל נהנה מדרשותיו ושוכנע כי אכן הרב הצעיר הוא המתאים למלא מקום חותנו הרב דמתא ז"ל.

גם הרב הצעיר דרש ברבים והעלה רעיונות נשגבים על דרך הדרוש, המוסר ופלפולי הלכה בדרך ההבנה. כרגיל במקרים דומים גרם הדבר לתסיסה בעיירה. ר' איצע גלאסנער הסתייג ואמר:

א. הרב הצעיר נתגלה כ"מתנגד", בו בזמן שכל עדת ווילייקה היו חסידים.

ב. תושבי העיר הורגלו ברב זקן הראוי לכבוד ולו בגלל זקנותו בלבד, בעוד שהרב החדש הוא צעיר לימים וספק אם ינחל כבוד כמו רב זקן.

למעלה משבוע ימים היתה העיירה כמרקחה. לבסוף נתכנסו נכבדי העדה בביתו של ר' איצע ובאו לידי הסכם:

הואיל והרב הצעיר גדול בתורה ובחכמה – ממנים אותו רב דמתא במקום חותנו זצ"ל. ואכן כתב הרבנות נכתב ולא זזו מן המקום עד שר' איצע חתם ראשון, שתו "לחיים", בירכו במזל־טוב. מובן שבאותו מעמד חתמו כל ראשי הקהל וכל תושבי העיירה על הכתב, כמקובל.

סיפר לי הגאון ר' יחיאל גורדון ז"ל, ר"מ דישיבת לומז'ה ופתח־תקוה, חבר נעורים של הרב משיץ ז"ל, כי בהיותו תלמיד ישיבת סלובודקה בקובנה, התגורר בחדר אחד עמו ומאחר שהרב היה מחדש נפלא, היה נוהג לבוא לישיבה ולמסור לחבריו את חידושי תורתו. כרגיל היו הבחורים מתפלפלים אתו ולפעמים סותרים את חידושיו, ואז היה מסתגר בחדרו ולומד בהתמדה כל הלילה. למחרת היה בא עם מיטען שלם של חידושים נוספים ותירוצים על ההשגות שהושמעו אתמול.

באהבת תורה שכזאת ניחן רב עיירתנו.

שיעורי־תורה

עם התמנותו של הרב משיץ ז"ל בשנת תרס"ג לרב העיר, היתה ראשית פעולתו – ייסוד חברות ללימוד תורה, שעורים ללימוד גמרא, משנה, הלכה ואגדה.

הרב ר' יהודה משיץ
רבה האחרון של ווילייקה

בחברה ש"ס החדשה, שאירגן ב"שטיבל" של חסידי קוידנוב, היה הרב מגיד השעור. צדוק בנו של ר' יצחק השוחט היה משומעי לקחו. הרב הצעיר נודע כבעל מוח חריף והבנה מעמי־קה. הואיל וגם צדוק ראה את עצמו בר אוריין, היה פותח בפלפול חריף. מובן שהרב הצעיר גם הוא לא טמן ידו בצלחת. זה שואל וזה משיב. שעות שלמות היו מתנצחים בפלפולי דאורייתא ולומדי הדף נהנים מן החיות והערנות שבלימוד.

ב"שטיבל" היה לרב עוד סדר ב"יורה דעה", שהיה לומד עם בנו של ר' מאיר סופר. בעיירה סיפרו שבסעיף הראשון בהל־כות שחיטה העמיק הרב בעת השעור ארבע שעות רצופות.

א.ש. זוסמן

רבה האחרון של ווילייקה

הרב יהודה משיץ נולד לאביו התורני, הרב ר' אהרון חיים בבריסק, בשנת 1877. משחר ילדותו נתגלו בו כשרונות יוצאים מהכלל. כילד צעיר נשלח ע"י ההורים לישיבות בקובנה. את דרכו בלימוד רכש אצל רבו הגאון ר' ברוך דוב לייבוביץ בישיבת "כנסת בית יצחק" ובישיבת סלובודקה בקובנה. עוד בהיותו עלם צעיר נתגלה בו כושר החידוש וכבר אז התחיל לרשום את חידושי תורתו שנכללו ופורסמו בספר "מחנה יהודה".

עם התמנותו לרב בווילייקה, התמסר להרמת קרן התורה והחסידות, אם כי הוא עצמו היה מתנגד. הוא שמר על הקיים,

החל ב"תלמוד תורה" שהשקיע בה מאונו וממרצו כדי שתעמוד על רמה נאותה ושהילדים שאין באפשרות הוריהם לשלחם לחדרים הפרטיים לא יתביישו בפני חבריהם בידיעותיהם, וגמור בהשגת כספים לתשלום משכורות המלמדים והמורים, ובסיוע לתלמידים בוגרי החדרים. הוא דאג לקיים שעורי תורה בכל בתי הכנסת בעיר. יסד חברת ש"ס ולימד בה בערבים בבית הכנסת הגדול, וכן חברת משניות. בבית הכנסת של חסידי חב"ד הנהיג שילמדו "עין יעקב" בין מנחה למעריב.

בעניני כשרות לא ידע פשרות. לחם על כל דבר שבהלכה. שקד לעזור לנצרכים ואביונים. כשהיה כבר מפורסם בעולם הרבנות כאחד מגדולי הדור אחרי שספרו "מחנה יהודה" יצא לאור ועורר רעש בעולם הישיבות והרבנות, נשאל משום מה אינו עוזב את וילייקה לאחר שהציעו לו משרות רבנות בערים יותר גדולות. ענה ואמר: אני שבע רצון מקהילתי כי בעלי הבתים אינם מפריעים לי לשבת על התורה. מה שחסר לי כאן הוא "כולל" של אברכים בעלי תורה שאוכל להתפלפל אתם.

במלחמת העולם הראשונה, כשהגיעה החזית לוילייקה, סבלה משפחת הרב חרפת רעב ממש, ואותו זמן נמצאו תחת ידו סכומים גדולים שהפקידו אצלו, אך נזהר מלנגוע בכסף זה שמא לא יהיה בידו להשיב. גם באותם ימים טרופים עשה לילות כימים על חידושי תורתו במסכתות קידושין וכתובות. באחד הימים, כשנסע בעגלה לכפר סמוך להשיג קמח שיפון לאפיית לחם בשביל הילדים והחזיק בידו מחברת שרשם בה חידושי תורה, עצרוהו חיילים שעברו בדרך וחשדוהו בריגול, וחייו היו בסכנה, אילולא העיד העגלון הגוי שיהודי זה מתפלל ורושם את התפילות.

"מחנה־יהודה"

בשנת תרע"ג (1913) הדפיס את חידושי התורה שלו על מסכת גיטין בספרו "מחנה יהודה – באורים וחידושים על מסכת גיטין". במכתב ההסכמה של בעל "הרידב"ז" מצפת הוא מכונה: "העלוי העצום, הרב הגאון המובהק, חריף ובקי, סיני ועוקר הרים, אוצר של יראת שמיים". בהקדמה לספר כותב המחבר בין השאר: "אני חשבתי לנוח והאניה חישבה להישבר מרוח סועה וסער". כנראה שדרכו לא היתה סוגה בשושנים. זכור לי מה שספרו בבית, כי בשנת 1907, באחד מלילות השבת, נכנסו כמה שוטרים לביתו, ערכו בו חיפוש מדוקדק, לקחו את כל הכתבים והנירות שמצאו וכלאו את הרב בבית הסוהר המפורסם בוילייקה. נראה שהיתה הלשנה. ועוד באותו לילה רצו להוליכו ברגל עם אסירים פליליים לווילנה. ר' יעקב העשיל'ס קופילוביץ' ובלשינסקי התקשרו באמצע הלילה עם האיספראוניק (מושל המחוז) ועם הנאדזיראטעל (המפקח על המשטרה), ורק לאחר שהפקידו סכום כסף וערבו שיתייצב בבית המשפט כשייקרא, שוחרר עד למשפט. אחרי כמה שבועות החזירה לו המשטרה את כל הכתבים והתנצלה. נתברר שהתלונה שהוגשה עליו – בשקר יסודה. מקרה זה השאיר רושם מזעזע על בית הרב.

לכיסוי הוצאות ההדפסה של כתביו קיבל הלוואות, ומשנדפס הספר נסע לערים הגדולות למכרו. בהיותו בוורשה ביקר אצל הרבי מגור ואחרי שיחה ארוכה נתרשם הרבי וגילה באזני חסידיו כי ראוי הגאון הליטאי הזה שהחסידים יעיינו בספרו. ואמנם חסידי גור קנו הרבה ספרים ובכסף זה פרע הרב את חובותיו. היו לו בכתובים חידושים על מסכת כתובות, יבמות וקדושין, אבל לא פירסמם בדפוס מחוסר אמצעים.

את בניו שלח ללמוד בישיבות ולבנותיו לקח חתנים בני תורה. הבת הבכירה, לאה, נישאה לרב אלחנן משיץ שנתמנה אחר־כך לרב בהידוצישוק. הבת השניה, חנה, נישאה לרב משה קליין מבחירי ישיבת קלצק. היה לו יחס חיובי לארץ ישראל וכשלשלח את בנו לארץ אמר: "אני תוקע יתד בסוכה, אולי אזכה ע"י כך לישב בארצנו הקדושה".

ספר

מחנה יהודה

באורים וחדושים על מסכת גיטין בעומק העיון בכל סוגיא וסוגיא וחדושי הלכות עפ דברי רבותינו הראשונים וגדולי הפוסקים ז"ל וגם יבוארו בו כמה סוגיות חמורות ועמוקות בירושלמי.

מאתי הצעיר

יהודה בן לא"א הר"ר המופלג וו"א מהור"ר אהרן חיים שליט"א

אב"ד דק"ק ווילייקא פלך ווילנא.

תוצאה שניה.

חלק ראשון

שנדפס בשנת תרע"ג בהוספה מפרק הנזקין עד גמירא.

ווילנא

בדפוס של ב. ציוננסן ושותפיו, רחוב טרוקי 13,

שנת תרפ"ד לפ"ק.

MACHNE JEHUDO, t. e. kazanie religijne.—Rab. J. Maszyc.

Drukarnia B. Cionson i S-ka, Wilno, Trocka 13.

בשנותיו האחרונות חלה במחלת הסוכרת ונזקק לזריקות. עם פרוץ המלחמה ב־1939 וכניסת הסובייטים לוילייקה, נשבר מטה לחמו. הקושי בהשגת זריקות אינסולין ומאורעות המלחמה החלישו את גופו החלוש בלאו הכי, וביום ח' אדר ת"ש השיב את נשמתו הטהורה לבוראו.

אבי, רבה האחרון של וילייקה, עוד זכה להיקבר בבית הקברות בעיר זו כשבני עדתו מלווים את ארונו בדרכו האחרונה ובניו אומרים קדיש על קברו.

השאיר אחריו 4 בנים נשואים ו־3 בנות, שתיים מהן נשואות.

ר׳ יצחק קופילוביץ
(איטשע דער גלאסנער)

מכל משפחתו המסועפת של הרב נשארו אחרי השואה שני בנים, כותב הטורים האלה בארץ, ואחי הצעיר, דוד, שניצל בסיביר ומכהן כרב בארה״ב.

יעקב משיץ בן־הרב

הגאון ר׳ יהודה משיץ, מראדאתרא

בנוסף ללמדנותו היה גם דרשן מצוין. מופרסם הספר שלו ״מחנה יהודה״ על סוגיות בתלמוד. הוא היה בעל הדרת פנים, פיקח ובקי בענינים שבין אדם לחברו בעסקי מסחר, ואליו היו באים לדין תורה גם אנשים חילוניים וסוחרים שדרכם בדרך כלל להיזקק לערכאות של גויים. דרכו היתה הפשרה, ובכוח השיכנוע שלו היה מצליח בכך. דרשותיו בליל יום כיפור לפני כל נדרי עוררו חיל ורעדה. לא התנגד לציונות. בישיבת מליאת הקהילה בחול המועד סוכות תרפ״א היה הסעיף הראשון על סדר היום: ארגון מגבית ל״קרן היסוד״, לפי הוראות קול קורא מהועד הפועל הציוני בלונדון. הרב משיץ בירך את היוזמים למען גאולת הארץ ובדברים מתובלים בפסוקי תורה ופתגמי חז״ל עמד על גודל ערך הרעיון של ישוב ארץ ישראל.

בשנת ת״ש נפטר הרב. חיילים יהודיים מהצבא האדום, תושבי המקום, הכניסוהו על כתפיהם לבית הכנסת הגדול וכל יהודי העיר וכל הסביבה התאבלו עליו. עמדה לו זכות שלא נפל בידי הנאצים בשנות השואה.

ש.ח. דובין

נחום הלל קופילוביץ׳

״קופילוביץ׳ נחום־הלל בן אלחנן־ברוך, נולד בעיר ויליייקה (פלך וילנה) בתחילת שנת הששים למאה העברה. ציר מהומל לקונגרס הציוני הראשון בבזל.

אביו היה גדול בתורה ואחד מאדוקי החסידים דקוידנוב, ואולם הצעיר הלך לוילנה ושם למד ורכש השכלה והיה נותן שעור בדקדוק לשני בחורי ישיבה, וגם נסה לכתוב ב״המליץ״, בחתמו בשם ״קנה״ תחת מכתביו. אביו ספחהו אל מסחרו, ויהיה אחר כן בעצמו אחד מן הקבלנים בהנהלת מסילת הברזל ליבוי־רומני ויהי אחד מגדולי הסוחרים בעיר הומל, מושבו, כל ימיו. כמעט מיום הוסד הועד, היה המורשה של חברת ״חובבי ציון״, הידועה תחת השם ״הועד האודיסאי״, וביתו היה פתוח לרווחה לכל דבר לאומי, לספר עברי, להשכלה עברית, לתנועה הלאומית. הוא נאסף אל עמיו בכ״ב תמוז, תרע״ג בהומל, ואלמנתו ושלשה מילדיו הצעירים באו להתישב בארץ ישראל״.

מתוך ספר הקונגרס – תרפ״ג

בית סבי

אומרים היו בעיירה: אילו היה סבי איצע גלאסנער מפקח על עסקיו היה עולה בעושרו על רוטשילד. משרפת היי״ש שלו בכפר פורסה על כל עובדיה נוהלה על ידי קרובי משפחתו שהושיבם כפקידים ועובדים. את הבתים שלו בסביבות השוק עם הארוות, השכיר לארבעים שוטרים שהתגוררו בהם עם משפחותיהם ועם סוסיהם שהיו צמודים לעיירה המחוזית והסביבה. הממשלה הצארית שילמה את דמי השכירות.

בית המלון שלו נוהל ע״י אשתו, שרה פייגה, והוא היה פנוי לעסוק בעניני הקהל. באחת בצהריים היה חוזר לביתו מהשטיבל שבו התפלל ולמד שעורי גמרא, שו״ע וחסידות.

לא זכור לי היכן וממי קיבל תלמודו בנעוריו. ידוע רק שאביו מת בצעירותו, ועליו, היתום הרך, הוטל עול פרנסת המשפחה. יש איפוא להניח שרק בכוח רצונו הכביר, כשרונותיו והתמדתו קנה לו שם ומעמד בחברה ובעיר.

שימש כבא כוח היהודים בעיריה (אופראווע) בזמן הצאר במאה הקודמת. מכאן שמו ברוסית – גלאסנער. כן מילא תפקיד של ״אוצ׳וני יעווריי״ (יהודי מלומד), ושימש בפועל בא כוח היהודים במוסדות העירוניים והממשלתיים. שמעון אלפרוביץ היה מזכיר העיריה, ולשניהם היתה השפעה גדולה על תושבי המקום. בעת הבחירות לעיריה היה מי שכתב בעתון ״ווילענסקי וועסטניק״ כי מי שיצחק קופילוביץ׳

יציע כמועמד ושמעון אלפרוביץ יסכים עמו – יהיה הנבחר.

לאכסנייתו נהרו בעלי נחלאות, סוחרי יערות ופקידיהם הבכירים. גם עובדי העיריה והממשלה היו מבאי ביתו. לא פעם פנו אליו שיסביר איזה חוק או ימצא פתרון לכל מיני בעיות ועניינים.

פעם ביקש הרבי מקוידנוב מאיצ'ע גלאסנער שישתדל בועדה לשחרר מחובת ה"פריזיוו" אחד מבניו. ר' איצ'ע מסר את בקשת הרבי למארשאלק ולאיספראווניק, והם נענו לבקשת הרבי ושחררו את הצעיר. אחרי המעשה אמר המארשאלעק לאיספראווניק בהלצה: "גמול על המעשה הטוב שעשינו לרבי מקוידנוב נכון לנו – אנו נשב יחד עם איצ'ע גלאסנער בגן העדן..." השיב לו האיספראווניק: "אבל איצ'ע ישב קצת יותר גבוה מאתנו..."

חסידות

היתה לו, לאיצע גלאסנער, קירבה יתירה לגדולי הדור בתורה וחסידות. כשהיה נפגש עם ר' אליהו חיים מייזל ז"ל, הגאב"ד דלודז, היו מתחבקים ומתנשקים. ידועות שיחותיו עם הרב מאירוביץ הגאב"ד דמולודצ'נה, שהיה גאון וגם משכיל (בא בכתובים עם טולסטוי – ברוסית).

ר' איצ'ע היה ממקורביו של האדמו"ר ר' אהר'לה פרלוב מקוידנוב ואחר כך – של בנו האדמו"ר יוסף, ובני ביתו. כשהיה הרבי בא לביקור בוילייקה, התאכסן לפעמים בביתו. בדרך כלל היה מעדיף רבנים חסידים על מתנגדים. עם זאת שלח את נכדו ללמוד בישיבת וולוז'ין המפורסמת; וכשביקשה העיירה קראיסק, ליד מינסק, מועמד לכס הרבנות, שלח בידי נכדו, צבי הי"ד, מכתב לראשי הקהל בקראיסק והמליץ על ר' אלתר – מתנגד – מתלמידיה המובהקים של ישיבת וולוז'ין. ואכן, הודות להמלצתו נתמנה ר' אלתר זוסמן לרב העיירה. מענין: כאשר היה מכתב המלצה לקהילת קראיסק בידי הנכד, קרא אותו באזני סבתא. אמרה הסבתא שידעה עברית: "עלי להודות שמאז חתונתו השתפר סגנונו בלשון הקודש". אגב, כשהתחתנו היו שני בני הזוג בני 12 שנים. אחרי החתונה המשיך לבקר ב"חדר", ואשתו הצעירה היתה מכינה לו כריך, צידה לכל היום.

נכדו צבי, בעל קול ערב, היה עובר לפני התיבה. מתפללי ה"שטיבל" נתנו עיניהם בו ובשבתות וחגים היו מפצירים בו שיכבדם מגרונו. הסב לא היה מרוצה מכך. פעם לקחוהו בכוח והעמידוהו לפני התיבה. כשהצליח למעלה מן המשוער, ניגש מאטע דער מולער אל סבא ושאל: ר' איצע, על שום מה אתה מעכב בעד צבי שלך לעבור לפני התיבה ולהעניק מטובו גם לנו? לחש לו ר' איצע על אזנו בבדיחותא: משום שלא ירד למקווה קודם.

כשקראתי אחרי שנים בספרו של השד"ר ר' נח על אמרותיו והנהגותיו של האדמו"ר הזקן ר' אהר'לה מקוידנוב, מצאתי שר' איצע קיים בעצמו בדיקנות את אשר נכתב בספר על התנהגותו של האדמו"ר הזקן.

כשהייתי בעיר שעפילד באנגליה כתב לי: "כל ימי השתדלתי שנכדי ילכו בדרך הישרה ולואי שלא אתבייש בהם בעולם הבא".

בליל שבת היה ער כל הלילה, לומד משניות ושונה את ספר תהלים. כשנכדו למד משניות בעל פה, נהג להעניק לו 5 אגורות (קופייקות) תמורת כל משנה. כשנכדו השני, בן החמש, עמד בבחינה ב"חדר" וקרא בחומש בראשית בע"פ, ביקש ר' איצע מסבתא שתכין קורקבנים וכבדים לסעודת מצוה בשבת לכבוד הנכד.

היו לו 5 בנים ו־2 בנות, שרובם נפטרו בחיי אביהם, פרט לבן אחד, צבי. אחרי מלחמת העולם הראשונה עזב את וילייקה, השתקע בוילנה, ושם מנוחתו כבוד.

השו"ב ר' יצחק (איצע) קצוביץ

גבוה ורחב כתפיים, בעל הדרת פנים, זקנו יורד על פי מדותיו, בקי בש"ס ופוסקים, בעל זכרון. אמרו עליו: מה שלמד בצעירותו – כמונח בקופסה. לימד גמרא לכמה תלמידים מהמצוינים בעיר. כשנפטר הרב ר' איטשעלע פרלוב והעיירה נותרה בלי רב, עד שנתמנה ר' יהודה לייב משיץ, היה ר' איטשע ממלא מקומו של הרב כל אותו זמן. פוסק שאלות ובורר את "דיני־תורה" שהובאו לפניו. אולם סירב לקבל כתר רבנות בוילייקה.

ניחן בקול ערב ובימים הנוראים היה עובר לפני התיבה ב"שטיבל" של חסידי קוידנוב. בנו צדוק נתפרסם כבעל כשרונות מופלאים.

הרב מטעם

ר' לייב קופילוביץ' מחסידי קוידנוב היה ה"רב מטעם". תפקידו היה לנהל את מרשם התושבים היהודים, של כל הילודים היהודים, ולהוציא תעודות לידה ותעודות פטירה וכו'. המחלוקת שהיתה מתלקחת מזמן לזמן בין חסידי קוידנוב לחסידי לובאוויטש, גרמה לכך שנתקבלה תלונה על הרב מטעם שרישומיו בספרי מירשם התושבים אינם מדויקים. התלונה הגיעה עד לבית המשפט המחוזי בוילייקה ור' לייב הושעה למשך שנתיים מתפקידו עד לבירור הדבר.

העד מטעם התביעה, הכורך של ספרי מירשם התושבים, טען שהרב רשם בספרים תאריכים מסולפים. כששאל השופט את הכורך מאין הוא יודע זאת, ענה: הרי אני כרכתי את הספרים. על שאלת השופט, אם הוא יודע לקרוא, ענה הכורך בשלילה. מובן שהתביעה בוטלה ור' לייב יצא זכאי והוחזרו לו כל זכויותיו.

במשך שתי שנות המשפט ניהל את הספרים ר' יקותיאל־זוסיה קופילוביץ' אביה של טובה גרינהויז ואת השכר העביר לר' לייב.

"המתנגד" — ר' שמעון מרדכי הלוי הורוויץ

איך זה קרה שמתנגד מושבע, שאף את פני הרבי לא יצא לקדם בבואו להתאכסן בעיירה, כנהוג אצל חסידים ואנשי מעשה,

יזכה להערצה כזו מפי חסידים ואפילו קיצוניים ביותר? אין זאת, כי אם בזכות מדותיו התרומיות, מזגו הנוח ואמונתו הטהורה באלקים ובאנשים.

ואכן, ידעו בעיירה שההן שלו – הן, והלאו שלו – לאו. זהיר בדבורו ומשתדל גם בימות החול למעט בשיחות ולדבר בלשון הקודש, כדי להימנע מדברים בטלים (כי איך אפשר לדבר דברים בטלים בלשון הקודש?). תמיד ספר פתוח לפניו, ואפילו בשבתו בחנותו היה מעיין בו. בכל ערב מגיד שעור בבית המדרש הגדול ועשרות אנשים נוהרים לשמוע לקח מפיהו. וכשחיפשה ישיבת וולוז'ין המעטירה נכבד למנותו לגבאי הישיבה שלא על מנת לקבל פרס, נתנה עיניה בר' שמעון מרדכי הלוי הורביץ. משבאתי אחרי שנים להתקבל כתלמיד בישיבה, פניתי לר' שמעון מרדכי והוא נתן בידי מכתב המלצה. כשהראיתי את המכתב למנהל הישיבה, לא חקר ולא דרש הרבה.

בקי בתנ"ך עם כל המפרשים, בעל סגנון נאה. שלח מפרי עטו לכתבי־העת בזמנים ההם וכשהיה צורך בעיר לערוך מכתב מיוחד, היו פונים אליו. זכורני, אחד מתושבי העיירה נדד למרחבי רוסיה ועזב את אשתו לאנחות. במקרה נודעה לאשתו כתובת בעלה והיא פנתה לר' שמעון מרדכי שיכתוב אליו וישפיע עליו לחזור אל אשתו ומשפחתו. נענה לה וכתב מכתב ושילב בו, בין השאר את המשפט: "פן ינגפו רגלי אשתך על הרי העיגון..." הדברים היוצאים מן הלב עשו את שלהם, והבעל חזר למשפחתו.

בכל יום שני וחמישי היה יושב בתענית עד שנפל למשכב והרופאים צוו עליו להפסיק את הצום. הצטער שלעת זקנתו בגד בו זכרונו. "ארבעים פעם שיננתי הלכות שבת ולא נחרתו בזכרוני" – היה מתנצל. וכשאנו הצעירים התחלנו לכתוב שירים בלשון הקודש ולא ידענו אם יתקבלו לדפוס, היינו מביאים לפניו את פרי עטנו, והוא, הסבלן הגדול, היה מלמד ומדריך אותנו.

התיחס על משפחת השל"ה הקדוש, המהר"ל מפראג וה־שטראשונים מוילנה.

הניח 4 בנות ובן אחד, שאול (אביה של צפורה הורוויץ), שמת בצעירותו.

אברהם שאול זוסמן

רשם ק־ן

ר' אברהם זלמן לנדא

טפוס מיוחד היה ר' אברהם זלמן בוילייקה. מוצאו מקורניץ. תלמיד חכם מהלמדנים הגדולים בעיר. (אחיו של הרב לנדא מבני־ברק). נשא בת וילייקה והתיישב בעיירה. לפני המלחמה הראשונה היה מגיד שעור גמרא בכל יום ב"שטיבל" של חסידי קוידנוב. זמן מסויים היינו גם אנו, כמה צעירים, משומעי לקחו. בעל הסברה מצוין. הסוגיות החמורות ביותר בתלמוד בוארו על ידו בטוב טעם. פרנסתו היתה דחוקה. מזלו לא שיחק לו. בחנות לדברי ברזל היה עומד כל היום, ובימי חורף הקרים הוצרך לחתוך פסי ברזל באיזמל ובפטיש כבד, אבל בקשת גמילות חסד לפרוע שטר, נחשב בעיניו לעבודה קשה ומפרכת יותר מזה, בשל אנינות דעתו. לא החסיר לימוד הדף היומי בין בימות הקיץ הלוהטים ובין בימות החורף הקרים. מהיותו מטבעו נוח לבריות לא נמנה עם הקנאים מבין החסידים, אם כי הוא עצמו היה חסיד חב"ד נלהב. תמיד מצא שפה משותפת עם כל אחד וביחוד עם הנוער.

בית אבי

אבי ישראל בן שמעון נפתלי הרץ קופילוביץ נימנה עם אותם מעטים שהם שלמים עם עצמם ועם מצפונם. כך נהג הוא עצמו וכך דרש מילדיו וביחוד מבניו – דקדוק במצוות ושמירת סייגים.

כאחד מחסידי קוידנוב נהג לנסוע לרבי פעם בשנה לימים הנוראים ולא חדל ממנהגו גם לעת זיקנה כשפקדוהו מחלות.

למד רוסית בבית ספר ממשלתי בשנת 1860 בערך, ועשה חיל בלמודים, כשבא מפקח מחוזי מעיר הפלך הוטל עליו לשאת נאום לכבודו בבית המדרש ברוב עם, וכשהצליח מיהר הסבא לשלחו לישיבה לעיר מינסק שנקרא "דער קליינער בית המדרש", מחשש שמא יצא חו"ש לתרבות רעה.

כשנכנס לעול המשפחה התחיל לעסוק במלמדות, עמד בבחי־נות בשפה הרוסית וקיבל רשיון הוראה רשמי בהתאם לחוק.

לא נתן דעתו על בריאותו, שיקע את מלוא כוחו בהרבצת תורה לילדי ישראל. דקדק בבחירת תלמידים לחדר שלו. ורק משהיטיבו לדעת תנ"ך התחיל ללמדם גמרא. שלא כמו החסידים שאינם מקפידים על כללי הדקדוק, וגם לימוד התנ"ך אינו ראשון במעלה אצלם, לימד הוא תלמידיו דקדוק והקפיד על קריאה נכונה בתנ"ך באמרו: "כל המשבש דקדוק המלות הורס עולמות למעלה". כן הקפיד על נימוסים נאים שהחדיר בתל־מידיו.

רוב הילדים לאחר בר־מצוה היו מוצאים את דרכם לבית־הספר הרוסי העירוני, לרבות ילדי החסידים המובהקים היושבים בראש השולחן אצל הרבי. מה שאין כן אבא, שלא נתן לנו ללמוד בבית־ספר זה בטענה ש"במו ידיו אינו רוצה לעשות את ילדיו לגויים", וכשניתקל בעקשותו של הבן האמצעי, לא הקל עליו את המלאכה. עמדה לו לבן ותרגנותה של אמא וללא ידיעת אבא שכרה לו מורה פרטי, והיה מכין את שעוריו בעליית הגג. שפר חלקי, והובטח לי שאם איטיב ללמוד גמרא – יותר לי להתקבל לבית־הספר הרוסי אחרי בר־מצוה, אולם בהגיע שעת "הפרעון" פקד עלי לנסוע לישיבה במינסק. באותם הימים היה כבר חולה. הסכמתי לנסוע לישיבה בידעי כי שם אוכל לקרוא בספרים באין מפריע.

אבא לא ביטל את זמנו. תמיד עיין בספר, ובלילות שבת הארוכים היה משכים ב־3 ללמוד משניות שהיו בכרך קטן אחד, שגילו למעלה מ־300 שנה. כרך זה נשתמר אצלי. כמה מן העמודים שחסרו העתיק בכתב ידו.

בימי שבת וחג היתה השכינה שורה בבית, בעיקר בזמן הזמירות. בימים הנוראים היתה אוירת יום הדין. יפה במיוחד

היה סדר ליל הפסח. היה שר את כל ההגדה ועוד מהדהד באוזני גם עתה קולו הנעים.

לא התערב במחלוקת. התנגד לציונות באמרו "אם ה' לא יבנה את בית שוא עמלו בוניו בו" יש לחכות למשיח. עם זאת נסע לארץ ישראל מטעמי בריאות ולקחני עמו להיות לו לעזר. קיווה שבארץ ישופר מצבו (הוא חלה בריאות) אך האקלים הלוהט בחודשי תמוז ואב – מועד בואנו לארץ – החמיר את מצבו ונאלצנו לחזור לוילייקה. בצוואתו לפני מותו ביקש ממני לקיים שלשה דברים – לשמור שבת, להניח תפילין ולחדול להיות ציוני.

אמא היתה "א יידישע מאַמע". היא נולדה בשנת 1854 בבית אמידים. בנעוריה למדה רוסית וקצת גרמנית והיטיבה לכתוב יידיש. נרתמה בעול פרנסת הבית בפתחה מאפיית לחם בה עמלה בעשר אצבעותיה כמעט ללא עזרה. משהתרחבה המש־פחה והכנסותיו של אבא הספיקו רק להוצאות יום־יום בלבד, תמכה אמי באחותי ובאחי, שהיו אקסטרנים בוילנה. אחותי הבכירה היתה פעילה מאד במהפכת 1905 והרבתה לנאום בכפרים. עם עליית סטוליפין לשלטון ננקטו אמצעים חריפים נגד המהפכנים ואמא חיתה בפחד תמיד שמא יאונה רע לבתה. משהביעו משאלתם ללמוד בשוויץ, ניצלה אמא את ההזדמנות. זה היה עול כספי כבד, אך היא עמדה בו, ובלבד שיינצלו ממאסר. משהעלה אבא את רעיון העליה לארץ – מטעמי ברי־אות, הכריזה אמא, שאין היא מוכנה להשאיר כאן בת שאינה נשואה. זו גם היתה דעת הרב מאושמינה.

למרות קשיי חייה, היתה אמא דנה כל אדם לכף זכות. היא כיבדה מאד את אבא – "אייער הייליקער פאטער" (אביכם הקדוש) – כך כינתה אותו במכתב שכתבה לילדיה. היא טיפלה בו במסירות בחלאיו הרבים ועם זאת לא זנחה את עבודתה במאפייתה. תמורת הטיפול היפה הבטיח לה אבא מחצית מחלקו בגן עדן.

למרות קשי עבודתה טרחה אמא במיוחד בהכנת שבת ומועד. לבשה את מיטב בגדיה ופניה קרנו מאושר כשהיה אבא שר את הזמירות בשבת ובחגים. לבה היה פתוח לסבל הזולת ועזרה כמיטב יכולתה לכל הנזקק. זכורני מעשה באשה מחזרת על הפתחים, שבהגיעה אלינו תקפוה חבלי לידה. במשך שמונה ימים החזיקה אותה אמא בביתנו, טיפלה בה וברך הנולד ואף ערכה את ה"ברית" בהידור רב. בימי החורף הקשים היתה אומרת לי לא אחת: "בני, איטקה החגרת – אין לה עצים להסקה. קח, בני, את מזחלתך וצא בערב, אחרי הלימודים בחדר, עם אחד מחבריך ואיספו עצים אצל אנשים טובים ברחובנו".

תמיד הזהירה אותנו שנשמור על השם הטוב, "טוב שם משמן טוב".

מתמיכתה החדשית ששלחו לה ילדיה מארה"ב לעת זקנתה היתה מלווה גמילות חסדים לחנוונים ונזקקים.

אמא ניחנה במוח צלול ובמחשבה בהירה והגיונית; היו באים אליה לקבל עצה בעניני עסקים.

באותן השנים צץ רעיון במוחה: לכתוב ספר תורה. היתה יוצאת מדי שבוע יחד עם מערע שרה, אחותו של ר' יצחק קופילוביץ (דער גלאַסנער), לאסוף את הפרוטות. אין לתאר את שמחתה משנערך בביתה טקס סיום כתיבת ספר התורה. כל הנשים התנשקו אתה. כל פני העיר התאספו והוליכו את ספר התורה לבית הכנסת תחת חופה עם כלי זמר. שמחתה היתה ללא גבול.

לפני מותה קראה לי וצוותה על חלוקת רכושה, לבן הבכור לתת שני חלקים, הואיל ומצבו קשה יותר, ויש לו בת העומדת להתחתן. כזאת היתה תמיד – מעדיפה את הנזקק ביותר.

ח. ש. ק.

ר׳ זלמן בר פיסטונוביץ

ביתו היה תמיד פתוח לכל עני ונכא רוח, ידו – פתוחה לכל דבר שבצדקה, אעפ"י שלא היה אמיד, ומחנותו הוציא בקושי פרנסת ביתו. בשבתות לא היה יוצא מבית הכנסת בלי אורח או אורחים לסעודת שבת. בשמחת תורה אהב להתבשם ולרקוד ריקודי חסידים ודוקא על השולחן. היה אומר: הנשמה היתרה בשבת וביום טוב נותנת לי כוח לעבוד קשה במשך כל השבוע.

משה איצ׳ה שולמן

משה איצ'ה השמש של השטיבל הקוידנובי, היה נמוך קומה, יהודי פיקח, בעל עיניים עירניות, פקחותו העלתה אותו לדרגת אדם שהוא "משכמו ומעלה".

הוא דאג לנקיון בית הכנסת, לתאורת המקום הקדוש, ע"י הדלקת ה"בליץ־לאַמפּ", ולהסקת התנור בימות החורף. פעילותו חרגה ממסגרת תפקידו כשמש, הוא היה איש האימונים של האדמו"ר ר' יוסף פרלוב זצ"ל מקוידנוב, ועם ביקורו של הרבי בעיר, היה הוא המוליך והמביא אצלו ודאג לכל מחסוריו. כשוה בין שוים היה בשטיבל. טרח עם ר' שמואל לפידות ובניו, ושכנע אותם, להכין את הקישוטים לבימה בשטיבל.

למעשה, היה הוא הגבאי הלא מוכתר של השטיבל. בנו, הילדים, היה רודה ביד חזקה. לא פעם טעמנו את טעם המגבת הרטובה על גבינו.

פעמיים בשנה, בפורים ובשמחת־תורה, היה יוצא מגדרו, והוא עם חברו ר' זלמן בר פיסטונוביץ היו מתבשמים כהלכה ו"עושים שמחה".

פעם בשמחת תורה ביקשתיו לערוך אזכרה לסבי ר' בנימין זאב בר' יעקב – כוונתי היתה לד"ר הרצל שהיה אז בגדר "טריף־פסול" בשטיבל הקוידנובי. הלה לא חשד בי, וערך אזכרה. כשהחברה גילו לו את התעלול, רגז עלי, ולא סלח לי זמן רב את "חטאי" זה.

בין בעלי מלאכה שהיה להם יד ושם בשטיבל, היה ר' נחמיה גולוב, סנדלר ממקצועו. בליל שבת היה בא לקבלת שבת, אחרי הטבילה, מלובש בסורדוט שחור, ומגפיים מיוחדים, לפי ה"מודה" של חסידי קוידנוב, והיה עובר לפני התיבה.

יחידי בשטיבל היה ר' איצה גלסנר, שהיה מתלבש בשבתות וחגים, בבגדי לובן מתחת לסורדוט.

כאלה היו אבותינו שאינם.

ר׳ מרדכי קופילוביץ

אביו של זלמן בעל עגלה, סבו של לייזר, החזיק בחכירה משרפות יי״ש בכפר סמוך לווילייקה. כשהממשלה הצארית הטילה מכס (אקציז) על היי״ש והיהודים המחזיקים את המש־רפות גורשו מן הכפרים ונושלו מפרנסתם, הגיע גם הוא עם המגורשים הללו והתחיל להתפרנס מאפיית לחם. יהודי בר־אוריין. תמיד מצוי אצל ספר, בעיקר שקד ללמוד גמרא, אף בשעת עבודתו, כאילו כל עבודתו טפלה ללימודו. אפילו גמרא משלו לא היתה לו והיה שואל אותה מאת אבי ז״ל.

ר׳ יעקב קופילוביץ (העשיל׳ס)

יהודי פיקח, אהב לספר בדיחה. משכיל אוהב ספר, ידע רוסית בכתב ובדיבור. התמצא בחוקים. שימש הרבה שנים בזמן הצאר כפקיד ממשלתי. עם בחירת הקהילה היהודית הראשונה בזמן הפולנים נבחר כסגן יו״ר הקהילה. נהל קופת גמ״ח במשך שנים. איש אמת. כששכב על ערש דווי וידע שיש סכסוך בין שניים מידידיו והדבר הגיע לערכאות ומעורבים שני עורכי דין מהגדולים בוילנה, קרא לשוטר פולני ואמר לו: ״שעותי ספורות עלי אדמות, רשום את דברי ומסור עדותי בבית המשפט המחוזי שלפיה פלוני הוא הצודק. כשנמסרו דברי הנפטר ע״י השוטר בבית המשפט ביטל העו״ד מהצד השני את התביעה והענין הוסדר בין הצדדים לפי הסכם הדדי.

ח. ש. ק.

יוכבד זגרמיסטר
(רעית ר׳ אלי׳ לייב)

הדודה יוכבד

כשאדם יודע כי ימיו ספורים ובכל יום הוא עלול לעזוב את העולם הזה, הרי כל הנהגתו בחיים, מחשבותיו והלך רוחו מושפעים מהכרה זו. וכשמרגישים בחוש כי כל יום העובר ניתן כשי־מתנה מרבון העולמים מקבלים החיים צורה אחרת.

ידעה הדודה את טיב מחלתה הממארת, הרגישה כי ימיה ספורים. יסורי גופה ונפשה היו ללא נשוא. אולם אף פעם לא באה בטרוניה על גורלה ואנחה לא יצאה מפיה בפני הבריות. כשהיו שואלים אם יש לה יסורים, השתדלה לכסות על מכאוביה ולהיראות כבריאה. העריכה כל יום־חיים כשי משמיים ולא הכבידה על זולתה.

אף זכרה חובותיה כעקרת בית וידעה להיטיב עם המשפחות העניות שהיו תלויות בה שלא יגרע חלקן עקב מחלתה. בכל יום רביעי בשבוע לפנות ערב היתה מכינה בשבילן חבילות קמח וסוכר, אורז ושמן, קטניות, דגים ופירות יבשים, וביום החמישי בערב, היתה דואגת שיחולקו לנצרכים, כ״מתן בסתר״. מי שנכנס לביתה רעב — יצא שבע.

לא נתברכה משפחתה בזרע, אבל היא ואישה ר׳ אליהו לייב ידעו לחנך ע״י מעשיהם הטובים ילדים כבנים. בקיץ 1936 (י׳ בתמוז תרצ״ו) הוכרז בפולין על שביתה כללית כמחאה על גזרת השחיטה. הסטרוסטה הזהיר את תושבי העיר היהודים שמי שיסגור את חנותו, או בית מסחרו, באותו יום - יהיה צפוי לקנס גדול. בעיירה התלבטו החנוונים: מצד אחד רצו לקיים את השביתה הכללית ומצד שני חששו להיכנס במריבה עם הרשות המקומית - הסטרוסטה. והנה קרה שדוקא באותו יום שנקבע לשביתה, בשעות הבוקר המוקדמות, נפטרה יוכבד זגרמיסטר. כל תושבי העיר יצאו בהמוניהם לחלק לה כבוד אחרון, וכמובן שהשביתה נתקיימה במלוא היקפה. הסטרוסטה הבין שהחנויות נסגרו לאות אבל. הילכך אמרו בעיירה שבזכותה של יוכבד הנפטרת לא פגעה הגזירה בישוב היהודי.

צ. בת־שאול

משפחה אחת

אבי, ר׳ חיים בן־יעקב קולבק ז״ל, נולד בוילנה ב־1887, למד ב״חדר״, המשיך השכלתו באינסטיטוט למורים יהודים בוילנה בימי הצאר, ששפת הלימוד בו היתה רוסית וששררה בו רוח לאומנית רוסית. היה בקי בספרות הרוסית. ספרי פושקין, לרמונטוב ודוסטוייבסקי קישטו את מדפי הספרים בביתנו. חונן בחוש פדגוגי, היה ציוני מסור. אותי שלח לקנות חכמה ודעת בגימנסיה ובסמינריון העבריים בוילנה, למרות שבמצבנו החמרי לא היה קל לישא בהוצאות. בעוד שרוב חברותי למדו בגימנסיה הפולנית בעירנו בשכר למוד מועט,

אמי, פרידה לבית כבש, היתה אם יהודיה טובה, שוחרת צדקה וחסד, מסורה לביתה ולמשפחתה. ידעה לחנך אותנו ברוח המסורת היהודית, למידות טובות. סיפוריה על סבתי פעשע ביילה, שמטרת חייה היתה לעזור לנזקקים וביחוד לכלות עניות, נחרתו בזכרוני.

אחותי אידה שחונכה בביה״ס העברי ״תרבות״ חלמה על עליה לארץ־ישראל ולא זכתה להגשים את מטרת חלום חייה. בשנת תש״ג הוצאה להורג יחד עם אמי. ינקום ה׳ דמן.

בתיה בן־ארי

יעקב לוין נרשם בספר הזהב לרגל נשואיו

ר׳ יהודה פריידוס

נולד בקרסנה בשנת 1870. אביו היה מלמד עני. בצעירותו עזב את בית אביו וגלה ללמוד תורה בישיבה בויליקה בה ״אכל ימים״, ואח״כ לישיבה המפורסמת בוולוז׳ין. התחתן בסוס־נקה ונעשה סוחר יערות זעיר, את כל הקורספונדנציה המסחרית ניהל בעברית. היה חתום על העתונים ״הזמן״ ו״הצפירה״.

מהעיירה סוסנקה הגיע לוילייקה בשנת 1918. היה חכם ומשכיל, ידע תורה ודקדוק, אהב ספר, איש ציבור ומוכן בכל עת לעזור בעצה והדרכה ובעזרה כספית. היה מעורב בין הבריות ופעיל בכמה חברות זמן מסוים. היה יו״ר ועד העזרה מיסודו של ״יעקאפא״ וכן סגן ראש הקהילה. שומר מסורת, בעל קול ערב, אהב לעבור לפני התיבה ולקרוא בתורה. בביתו היו נפגשים על כוס תה אנשי תרבות ויודעי ספר ומשוחחים על יהדות וציונות. בשנת 1938 נפטר ממחלת לב וזכה להקבר בקבר ישראל.

ר׳ יעקב לוין

גבה קומה, רחב כתפים, חזק בגופו וברוחו. דמות עממית, עדין נפש ורחב לב. עסקן רב פעלים, מסור בלב ונפש לתנועת התחיה הלאומית. מן הפעילים ביותר בתנועה הציונית בוילייקה. מלבד דאגת הפרנסה, לא היה לו בעולמו אלא ציונות וארץ ישראל. עוד בצעירותו (נולד בשנת 1880 בוילייקה), עם הופעת ד״ר הרצל בשמי העולם היהודי הצטרף לציונות המדינית והקדיש לה כל ימיו כחייל נאמן ומסור.

בימי שלטון הצאר ברוסיה התנהלה הפעולה הציונית בסתר. זמן מה במסווה ״החברה להתישבות יהודים בסוריה ובפלש־תינה״. שהיתה ליגלית במידה מסויימת. הפעולה המעשית של התנועה הציונית בימים ההם התבטאה בהפצת שקלים ומניות הקולוניאל בנק, באיסוף כסף לקרן הקיימת לישראל ע״י ״קערות״ בבתי הכנסת בערב יום הכפורים ובעיקר בהחדרת הרעיון הציוני בדור הצעיר והפצת הלשון העברית וספרותה.

העבודה הקשה ביותר היתה המאבק הרעיוני עם מתנגדי הציונות. בעיני היהודי הדתי בכלל והחסידות בפרט היו הציונים כ״דוחקי הקץ״, ובעיני השמאל – כחולמי חלומות שוא. ואם הרעיון הציוני הכה שרשים עמוקים בימים ההם בווילייקה, הרי זה הודות לר׳ יעקב לוין ורעיו אברהם נורמן, בן־ציון נורמן ועוד.

מר מנחם רודניצקי־אדיר, בעבר – מראשי חברת ״תרבות״ בווילנה, יליד ווילייקה, מספר שבבחרותו השתייך לתנועה הציונית־סוציאליסטית ס״ס, שהיו טריטוריאליסטים, כלומר: ביקשו טריטוריה ליהודים מחוץ לארץ ישראל, ורק בהשפעת נאומיו של ר׳ יעקב לוין עבר לתנועה הציונית.

בשנת 1902 התקיימה ברשיון הממשלה, הועידה הציונית הידועה במינסק, ובה השתתפו כל גדולי הציונות בזמן ההוא ואחד העם בראשם. ר׳ יעקב, שהיה עוד בשנת 1898 מורשה של חובבי ציון, השתתף כציר בועידה היסטורית זו.

בשנת 1903 נאסר ע״י המשטרה הצארית באספה ציונית חשאית ושלושה חדשים בילה במאסר.

מלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כשהתקרבה חזית המלחמה לווילייקה ותושבי העיר היו נאלצים לעזבה, העביר ר׳ יעקב את משפחתו לקרמנצוג והמשיך בפעילותו הציונית. לעיר קרמנצוג הגיעו הרבה פליטים יהודים, ביחוד מליטא, ור׳ יעקב הקדיש מזמנו לעזרתם. לעיר קרמנצוג הועברה גם הישיבה הידועה ״כנסת ישראל״ מסלובודקה בהנהלתו של הגאון ר׳ ברוך דוב לייבוביץ הי״ד, ור׳ יעקב עזר לה ע״י הספקת מזון, ביחוד בימים הקשים, כאשר השלטון עבר לידי הבולשביקים ובני הישיבה רעבו ללחם. מנהלי הישיבה הנמצאים בארץ לא שכחו את מיטיבם בימי מצוקתם וכאשר נודע להם על עלייתו לארץ ישראל קידמוהו במכתבי תודה והוקרה.

עם פרוץ המהפכה הבולשביקית, התחילו היהודים הגולים לשוב לווילייקה וגם ר׳ יעקב ומשפחתו בתוכם. תחת שלטון הפולנים חזרו החיים הכלכליים והחברתיים למסלולם. חודשה הפעילות הציונית ור׳ יעקב, עם כל טרדתו בעול הפרנסה, שהוציא יחד עם רעיתו האצילה ורבת המרץ, בעמל רב, מחנות מעדנים, התאושש וחידש את פעילותו הציונית בלי ליאות יחד עם חבריו הותיקים. הפעולה החשובה ביותר היתה החזקת בית הספר העברי ע״ש הרצל ואיסוף כספים למען הקרנות הלאו־מיות. ר׳ יעקב הטה תמיד שכם לעזרת השליחים של הקק״ל וקרן היסוד והיה יוצא יחד עם שליחי הקרנות לעיירות שבסביבה.

השתתפות בועידה הציונית

ר׳ יעקב השתייך לציונים הכלליים, לפלג הרדיקלי של יצחק גרינבוים. בווילייקה לא היו חיכוכים בין הציונים הכלליים לבין יתר המפלגות הציוניות צ. ס. ו״התאחדות״, הודות לר׳ יעקב שידע בנועם הליכותיו ובסבר פניו ובפשטותו העממית ליישר ההדורים שלעתים התעוררו בין מפלגות העבודה הציוניות ובין הציונים הכלליים. כאיש עממי וליברלי הגה אהדה למפלגות השמאל, עזר בהפצת מניות של בנק הפועלים, עזר להסתדרות ״החלוץ״ ו״החלוץ הצעיר״ שנוסדו בעיר. שמו של ר׳ יעקב כעסקן מסור ונאמן הגיע לווילנה ולורשה והוא נבחר כחבר המרכז הציוני בפולין. השתתף בכל הועידות הציוניות בחבל ווילנה ופולין ונרשם כמה פעמים בספר הזהב של הקק״ל. חובה לציין לשבח את רבקה רעיתו, שכל השנים עמדה לימינו לא רק בעול הפרנסה, כי אם גם בפעולתו הציבורית הציונית. זכורני שבשנת 1923, בהיותי מורה בביה״ס העברי, עברו חדשים ולא קבלנו את משכורתנו. המורים סבלו מחסור. כשנודע הדבר לרבקה, הזמינה את שלושתנו, המורים, ואמרה: משכו וקחו בחנותי את כל הדרוש לכם בהקפה. ואמנם נהנינו מטוב לבה.

בשנת 1935 זכה ר׳ יעקב להגשים את חלום חייו ועלה ארצה עם משפחתו. חבלי הקליטה היו קשים. הוא לא מצא לו מקור פרנסה, כראוי לציוני ותיק כמוהו; אעפ״י שבסוכנות ובקהק״ל ובקרן היסוד ידעו היטב על פעילותו הציונית למען הקרנות, לא נעזר על ידם במשהו. הוא גם שמר על המסורת שלו – לא ליהנות הנאה חמרית מההסתדרות הציונית. פתח לו בבת ים מסעדה קטנה ובעמל רב הוציא ממנה פרנסתו בעזרת רעייתו, ואף חידש את פעילותו למען הקק״ל. זכה ר׳ יעקב לעלות ארצה עם בתו ובנו שחינכם ברוחו, אבל לא זכה לראות בעיניו את תקומת מדינת ישראל – חלום חייו.

י. זאבי

אבינו, ר׳ יעקב לוין

זכה אבינו להגיע עם בני ביתו לחוף מבטחים, למולדת, בערוב ימיו ולהשתתף בגופו ובנפשו בבנין הארץ; להרגיש בחוש את בנינה ביסורים של ממש, בעבודה קשה ומאומצת, וגם לשמוח ולרוות נחת מן הנוער החלוצי הנוהר להגנת העם והארץ. לא זכה אבינו לחזות בתקומת מדינתנו, אבל ראה התחלת קיבוץ גלויות בתוכה ואת יוצאי חלציו משתתפים בפועל בבנינה ובביצוריה. שבע מעשים הלך לעולמו, כשבני ביתו, קרוביו וידידיו הרבים חולקים לו את כבודו האחרון ומלווים אותו בדרכה האחרונה – דבר שלא זכה לו הרוב המכריע של קרוביו וחבריו שנספו בגולה.

מתולדותיו

נולד בווילייקה בשנת 1880 לאביו ברכיהו ולאמו שרה רבקה לבית עפרון. את חינוכו קיבל, כרגיל בימים ההם, אצל מלמדים יראים ושלמים באמונתם. ב״חדר״ הישן ינק את אהבתו לארץ הקודש. משנתבגר – למד והשתלם בבית הספר הרוסי המחוזי.

בשנת ה־16 לחייו כבר עזר לסב מצד אמו בעסקיו הענפים – מסחר העצים. הסב קנה מאת ה״פריצים״ והממשלה יערות

כתב הכרה

לותיק משפחת הציונים

ה' יעקב לוין

לרגלי התגשמות חלום חייו

בקשר עם עליתך לארץ תקוותינו, הננו מביעים לך את הכרתנו העמוקה לעבודתך הפוריה והמסורה.—

רבות בשנים עבודת במחננו בתור חבר לוחם את מלחמת הקיום של הקבוץ העברי בגלות פולין המדינה, הקרבת את חלבך ודמך על שדה שיבת ציון הנצחית מתוך געגועי נפש למכורתנו-חלום שעשועיהם של טובי עמנו בעבר הרחוק ובהווה.—

שא נא את ברכתנו ברכת חברים נאמנה ביום עזבך את משפחתנו הציונית שבויליקה, בתוכה בלית את מיטב שנותיך, בה השקעת עבודתך עבודת מנהיג שלא נסג אחור בפני כל עבודה ציונית יום יומית, הדורשת מרץ והתמסרות.— העדרך בקרבנו ירגש זמן רב, ולא פעם יפנה מבטנו לביתך, ששמש מקום מקלט לכל חולם חלום עתידנו בעמקי הנשמה.—

ברגעים אלה נזכר, שעלינו להגביר את התאמצויותנו, ולאלה מהדור הבא, שלא זכו לעמוד בתחום עבודתך ולהיות לה חבר, נזכיר את שמך בתור סמל איש השלום, ששירת חייו ידעה רק את צלילי הקדש של החיאת העם הארץ והשפה.—

הציונות הויליקאית רואה בעליתך שלומים בעד עבודתה המאומצת זרה עשרות בשנים.- ביום עליתך אנו מצהירים חגיגית, שמהדרך אותה סללת עבורנו בעבודתך המסורה לא נטה הצדה, עדי יתגשם חלום העם העברי בארצו הנבנית.—

ברגע עזבך אותנו קבל את לחיצת ידנו ואת ברכתנו ברכת חברים מעריצים.—

בברכת ציון, חזק ואמץ, עלה והצלח!

הס. צירות הציונית

סיעת העבודה, התאחדות

פועלי ציון

ברית הצה"ר

הנוער הציוני

החלוץ הכלל ציוני

החלוץ הכללי

השומר הצעיר

כנוף תרב..

קרן הקימת

קרן היסוד

ווי"ד'א

בה"ס הרצליה

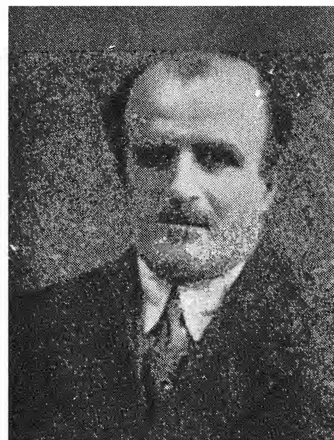
חלוץ בעל מלאכה

העובד

קבוץ "למטרה"

ויליקה — כ"ז אדר ב' תרצ"ה

כתב הכרה ליעקב לוין לעליתו ארצה – תרצ"ה

יעקב לוין

שלמים, כרת עצים ושלחם ברפסודות על הנהרות לדנייפר ומשם לים השחור, הן לרחבי רוסיה והן לארצות חוץ. הנכד התרגל לנסיעות במים ובינתיים השתלם בתורת הספנות.

לרגל העסקים ביקר בערי נמל ברוסיה.

ציונות

פעולתו הציבורית והציונית התחילה כבר בשחרותו. בשנת 1898 נבחר באודיסה כמורשה ועד חובבי ציון, והוא רק בן 18 שנה. בהסתדרות הציונית היה מן הלוחמים נגד אוגנדה, אם כי ראה את עצמו ציוני הרצליאני.

התנפלות

באחד ממסעיו על הדניפר עם רפסודות עצים בלווי עובד יהודי, ששימש גם שומרו האישי, קרה הדבר. הוא נהג תמיד להחזיק בכיסו סכומי כסף גדולים למשכורות העובדים, וכן כסף שהיה מקבל בעד שיווק עצים. היה לו רובה ציד, וכן למלווהו. באמצע הלילה התנפלו על הרפסודה לסטים מזוינים ברובים והתחילו לירות בכוון הצריף שעמד על הרפסודה ובו נמצאו אבא ומלווהו. הם השיבו אש והמתנפלים נסוגו, אבל כמה כדורי עופרת נתקעו בראשו ובכתפו של אבא. העבירוהו לביה"ח ביקטרינוסלב שעל נהר דנייפר. כששבה אליו הכרתו, הבחין בשוטר צארי, העומד על משמרתו בפתח החדר. נתברר שבאותו לילה אירעה התנפלות של רבולוציונרים על רכבת ממשלתית ונשדדו כספי המדינה. בהתנפלות זו השתתף גם סטאלין (בשנת 1909), וכשהביאו באותו הלילה את אבא לביה"ח פצוע, חשדוהו שהשתתף בשוד ושנפצע בעת ההתנפלות.

נציגי האינטליגנציה הנוצרית היו מבקרים קבועים בביתנו, כגון: ד"ר קומנדנטוב, הרוקחת בוניביץ, הכומר הפרבוסלבי (פופ). זה האחרון סיפר פעם את הסיבה שבגללה נהיה מבאי ביתנו: באחד מערבי החורף נכנס במקרה לביתנו ומצא באמצע החדר הגדול עומד כעין שולחן (ארבעה קרשים דבוקים לארבע רגליים) עליו מתוח בד קטיפה. כמה בנות כפופות אל השולחן רוקמות על הבד, פרחים, אותיות וחיות וכל אחת מתחרה בחברתה מי יוציא עבודה יותר יפה ויותר משוכללת. כששאל את הבנות כמה הן מרויחות מעבודה מאומצת זו, פרצו בצחוק. מתברר שזה עתה נבנה בית הכנסת הגדול של חסידי קוידנוב, הדודה יוכבד תרמה את בד הקטיפה לפרוכת לארון הקדש החדש, והאם, רבקה לוין, קיבלה על עצמה לארגן את הרקמה שעל הפרוכת, לשם כך התנדבו מספר בנות שהיו באות ערב ערב לביתנו לרקום ולעבוד. השולחן עם בד הרקמה עמד בביתנו במשך חדשים מספר, עד שהבנות גמרו לרקום את האריות, הפרחים והאותיות.

כששמע הכומר על התנדבות זו וראה את המסירות בעבודה והטרדה בבית בגלל זאת אמר אין זה בית יהודי רגיל, ומאז נעשה בן בית אצלנו. לוי בן הארבע הלך פעם לטייל עם המשרתת ולקחתו לכנסיה. כל הנוכחים נגשו לכומר ונשקו לצלב. לוי נגש ולא נשק, שאלו הכומר מדוע אינך מנשק את הצלב? ענה לו: אני יהודי, וליהודי אסור, מוסיף הכומר: אם זאטוט שכזה יודע בגילו מה אסור ומה מותר, סימן שקיבל חנוך בביתו ואין תימה שהיהודים יכולים להחזיק מעמד במשך אלפיים שנות גלות.

קפיטן יהודי

משפחת קצנלסון, (זו של רעיית הנשיא שז"ר), עסקה בעסקי ספנות. היו לה ספינות משלה, שהיו מעבירות משאות לאורך הדנייפר. כיון שאבא עסק והשתלם בספנות, נתקבל כחובל באניה המעבירה משאות בשטחי קיוב - יקטרינוסלב - הומל. אחת האניות נקראה בשם "תיאודור הרצל". אחרי שגמר בית ספר לימאות, נתקבל כקפיטן באניה יהודית בשם "טשמפיון" (אלוף) של חברת הספנות הנ"ל.

בשנת 1909 נשא את אמנו רבקה, לבית קרוק מליבאו וקבעו את מושבם בוילייקה. גם אחרי החתונה נשאר באותו תפקיד והיה פוקד מזמן לזמן את וילייקה. בשנת 1914, כש־התחילו לחשוש למלחמה הקרבה ובאה, בא לוילייקה, לקח את כל המשפחה והעבירה לקרמנטשוג באוקראינה. אחרי פרוץ המלחמה הצטרפו אלינו הרבה משפחות מוילייקה, שהגיעו כפליטים. צרות והרפתקאות למכביר עברו עלינו בזמן המלחמה, הפוגרומים של פטלורה, השתוללות ההיידמקים וצבא זליונה י"ש. בשנת 1918 כשהפליג אבא באניה, נתפסה אניתו יחד עם עוד כמה אניות בשבי. כחודש ימים היה שבוי יחד עם אניתו בנמל ע"י טשרקסי. באחד הערבים השקה את השובים יין שרף ונמלט עם האניה לקרמנטשוג שהיתה בשלטון הסובייטים. כאן מסר להם 2 אניות שהיו לרשותו וביקש שישחררוהו מתפקידו כקפיטן הספינה. הסובייטים מינוהו אז למנהל נמל קרמנטשוג.

באותם הימים הגיע טרוצקי לעיר לנאום בה. הצבא ששכן במקום ערך לכבודו מצעד, שבו השתתף גם חיל הים, ואבא צעד במדי קפיטן בראש חיל הים. כמנהל הנמל עבדו תחת פקודתו הרבה פועלים בעבודות שונות, פריקה וטעינה. מזון היו הפועלים מקבלים לפי תלושים. בעונת הקציר והבציר היו העובדים חוזרים לבתיהם לעבוד בזמן חופשתם השנתית. תלושי המזון שלהם נשארו בידי אבא, והוא היה מעביר את המזון לתלמידי ישיבת כנסת בית יצחק (סלובודקה) שרעבו ללחם.

בזמנו של פטלורה אירעו כמעט כל ערב התנפלויות על היהודים. היינו רצים דרך החצרות, ומגיעים לביתו של פול־קובניק רוסי בדימוס, שהיה תמיד מקבל אותנו בסבר פנים ומסתירנו באחד מחדריו. אבא לא התחבא. מוכרח היה להתהלך בבגדי חיל הים. בשנת 1921 ביקש שיחרור מתפקידו כמנהל הנמל, לא התמהמה, עקר למינסק ובזכות קשריו לשעבר, השיג רשיון לעבור לפולין. אותה שנה חזרנו לוילייקה. העיירה היתה שרופה וחרבה. השתכנו בדירתו של בערל קצוביץ ברחוב קרוטקה.

בשנת 1921 פתחנו מגדניה ובה מצאנו את פרנסתנו. לאחר ביסוס מה התחיל אבא לעסוק בענינים ציבוריים, עירוניים וארציים, שלא על מנת לקבל פרס. למעשה עלתה לנו העסקנות הציבורית בכסף רב. כל השליחים מהקהק״ל וקהי״ס היו מת־אכסנים אצלנו וקיבלו אש״ל מלא על חשבוננו. כל נסיעותיו של אבא לכינוסים, לאסיפות בוילנה, ורשה והסביבות — והנסיעות היו לעתים קרובות — היו על חשבוננו הפרטי. לא בז גם לזוטות. הוא עצמו היה נחלץ גם לגבייה, כי כל חייו היה קודש לציונות, וככל שברח מן הכבוד ונרתע מתפקידי כבוד, כן רדף הכבוד אחריו. לא היתה מפלגה או קבוצה שלא יבחרו בו כיו״ר או כציר. היה נואם בחסד, ולכן היו מזמינים אותו לעיירות הסמוכות לשם הסברה, תעמולה ואסיפות.

ביציאתו מבית־הכנסת אחרי אסיפת מחאה, נתקף בטרום־בוזה בלב והובא לד״ר בליטשטיין, שגר סמוך למקום. כל היום שכב אצלו ובערב העבירוהו חברי קבוץ טקלינופול, באותה המיטה הביתה. זו היתה התראה ראשונה. הרופא אסר עליו להתאמץ יתר על המידה. הגענו למסקנה שהגיע הזמן להגשמת הרעיון הציוני בפועל — לעלות ארצה.

קירבה נפשית מיוחדת היתה לו לשליחים הדתיים שהיו באים מהארץ, כהרב ישעיהו שפירא שהיה מתכתב אתו, והרב יצחק ברג מביאליסטוק, כשהיו הללו באים לביתנו, היו לנו הימים ימי חג וחוויות בלתי נשכחות.

אסתר קופילוביץ־לוי לוין

ר׳ זכריה קופילוביץ

בעל מוח חריף וגישה משלו לכל דבר. לפני למעלה מחמישים שנה ידע עברית על בוריה והתווכח עמי על הספר ״התועה בדרכי החיים״. בעיירה נחשב כאיש חכם והכל היו שואלים בעצתו.

ר׳ זכריה קופילוביץ

בטבעו איש טוב, בעל רגש חם. למען אנשים נצרכים וחולים עמל בכל כוחו. זכור לי: באחד מלילות החורף נודע לו על משפחה עניה, שלא השיגה ידה להכין בקיץ עצים להסקה והיא סובלת מקור. קם באמצע הלילה והסיע עגלת עצים לביתה.

חבר קבוע בחברת ש״ס, הודות לחוש הביקורת המפותח שלו היה בין המעמיקים חשוב ושואל לפעמים שאלות של מפרשים ראשונים. בכתיבתו היה דומה לדבורו: קצר וחריף. תכונות אלו ירש מאמו רשה שנחשבה לאשה פקחית בעיר. בסוף ימיו זכה לעלות ארצה, לראות בתקומתה ולחונן את עפרה.

עקיבא קופילוביץ

עקיבא בן זכריה קופילוביץ

מראשוני מייסדי ״צעירי ציון״ בוילייקה בשנת 1913. כבר עם התחלת העבודה הארגונית מצא עקיבא כר נרחב לפעילות ודבק בה בלב ונפש.

בשנת 1913 התגייס לצבא הרוסי לפני הזמן (במקום אחיו המבוגר) ולא יכול להגשים כיסופו לעליה. בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ובאחד הקרבות האכזריים ביותר נפל בשבי, והתענה שלוש שנים וחצי בשבי הגרמנים. רק בסוף 1918 חזר הביתה ומיד הצטרף לצעירים הבודדים שנשארו מהסתדרות "צעירי ציון" לשעבר, נחלץ לפעולה, לקח חלק פעיל ביסוד בית הספר העברי הראשון ובכל הפעולות למען ארץ ישראל. עם זאת נטה שכם לעזרת המשפחה, לקומם הריסותיה אחרי המלחמה. היה החלוץ הראשון מויליייקה שעלה לארץ ישראל (בשנת 1921). בארץ לא היתה דרכו סוגה בשושנים. ככל החלוצים בזמן ההוא, התחיל כפועל והיה מרוצה מאד כשנזדמן לו יום עבודה. לעתים קרובות סבל מחוסר עבודה, אך תמיד שמח בחלקו. כעבור שלוש שנים הביא לארץ את אחיו יהודה, חבר "החלוץ" בוילייקה, ולאחר זמן מה העלה את אחותו סוניה, את אחיו יעקב ומשפחתו, את גיסו קולבק ומשפחתו ביחד עם אביו. הנה כי כן ניצלה כמעט כל המשפחה משואת מלחמת העולם השניה — הודות לדאגתו של עקיבא.

משהגיע לדרגת מנהל עבודה ומפקח במחלקת העבודות הציבוריות בעירית תל־אביב, שקד ללמד את האחרים פרק ביעול העבודה, תוך הדרכתו לא הסתפק בהלכה בלבד, אלא גם במעשה, כשכלי העבודה בידו. ישר־דרך היה. פיו ולבו שווים.

אשתו לינה שתחיה ליוותה את בעלה כרעיה נאמנה בכל הקשיים וההתלבטויות. נשאה בעול במסירות ובנאמנות. גידלו שתי בנות ונטעו בהן אהבת המולדת, אהבת העבודה ואהבת הבריות. יהי זכרו ברוך.

הפרופסור פלטיאל דייקן-דיקשטיין

(עורך דין)

פרופ׳ פלטיאל דייקן (דיקשטיין)

נולד בוילייקה בשנת 1885. נפטר בתל־אביב בשנת 1969. אשתו היא ד"ר רבקה לבית קמינסקי. בנו שלום דיקשטיין – מהנדס חשמל.

בשנת 1903 עברו הוריו לתיאודסיה. שם למד בגימנסיה וגמר באות הצטיינות (מדליה של זהב).

בוגר הפקולטה למשפטים באודיסה. 1910–1913 עורך מדור המשפט באנציקלופדיה ברוקהאוז–עפרון בפטרבורג. 1921–1936 עורך "המשפט העברי" בא"י, עורך "הפרקליט". מרצה בבית הספר למשפט וכלכלה בת"א. 1935 – בין מייסדי בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה.

1921–1935 מזכיר בית משפט השלום העברי בתל אביב.

1951–1954 מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים. חיבר ספרים: דיני עונשין (ששה כרכים), פיצויי פיטורין. דיני נשואין וגירושין, המצב המשפטי של האשה בישראל, בעיות בדין האזרחי. תולדות משפט השלום העברי, ומאות מאמרים בכתבי עת ("הפרקליט", "התקופה", "הפועל הצעיר", "מאזנים", "העולם", "הארץ", ועוד).

בשנת 1957 קיבל פרס ישראל למדעי החברה.

ב־1959 עמית כבוד של האוניברסיטה העברית.

ש. דיקשטיין

יצחק מרדכי נורמן

יצחק מרדכי נורמן "נולד ציוני". קיבל חינוך ציוני בבית אביו ר׳ אברהם נורמן, אחד משלושת ותיקי הציונים מתקופת הרצל שנשארו בוילייקה החסידית, והם: יעקב לוין ובן־ציון נורמן שהיו מוריה ומדריכיה של התנועה הציונית ו"צעירי ציון". יצחק מרדכי מצא את מקומו בתנועת העבודה הציונית. תמיד ער ומוכן לכל שליחות שהוטלה עליו. חן מיוחד היה נסוך על פניו העליזים והמחייכים. אוצר מלא הומור ופולקלור מקומי. בנוכחותו היה תמיד שמח.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נמלט עם משפחתו ואביו לרוסיה. שם עברו עליו כל יסורי המלחמה ומוראותיה. אחרי גלגולים רבים הגיע לארץ ישראל עם גל העליה הגדולה לאחר קום המדינה. בדרכו מרוסיה שכל את אביו הציוני הותיק שלא זכה לעלות ולהגשים חלום חייו. לא קלה היתה קליטתו בעבודה בארץ, אך הוא נשא את סבלו בדומיה ובלי טרוניות. אמונתו הציונית לא פגה ממנו. היה נעים־הליכות והישרה מאמונתו על הזולת, וכאשר נקלט בעבודה והגיע אל המנוחה – אחרי שנות סבל – שמה המחלה האכזרית קץ לחייו ולחלומותיו. ("דבר").

ח. ש. ק.

מנחם אדיר (רודניצקי)

נולד ב־14.3.1887 ונפטר בתשל"א 1971

מסופר בתלמוד: "כשהיה רבי יוחנן מסיים ספר איוב אמר כך: סוף אדם למות והכול למיתה עומדים. אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה, טוב שם משמן טוב ויום המוות מיום היוולדו".

מנחם אדיר ז"ל גדל בתורה ועמלו בתורה משחר ילדותו. נחת רוח עשה ליוצרו בקיימו את דברי חז"ל, שאמרו: "כל הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד". ואכן, בגיל צעיר מאוד התחיל ללמד אחרים אף שבכך ציער את אמו, שלא הביטה בעין יפה על צעדו זה הראשון בדרך חייו. באוטו־ביוגרפיה שלו שמסר ללשכת בני־ברית ע"ש מ. דיזנגוף ז"ל כתב: כשהבאתי הביתה את שכרי הראשון מעבודתי בהוראה – רובל רוסי – ואני אז אך בן 15 בלבד, פרצה אמי בבכי ואמרה: בני, היום נהיית למלמד וחוששתני, שכזה תישאר כל ימי חייך.

ואכן, כזה נשאר ובמשמעה הטוב של המלה – מלמד להועיל, ולא רק לתינוקות של בית־רבן, אלא גם למבוגרים, הן בתפוצות רוסיה הגדולה לפני מלחמת־העולם הראשונה והן בישראל.

בתפוצות – במרכזים היהודיים החשובים ביותר – באקו ואודיסה, פטרוגרד וקיוב, וילנה ומוסקווה ולפני עלייתו בשנת 1924 – גם בבירת פולין – וארשה. בכל המקומות הנ"ל תפס עמדה ציבורית ותרבותית חשובה, פעל והפעיל הן כמורה והן כעסקן ציבורי.

אולם עיקר פעולתו חל בישראל. מעטים היו מוסדות ציבור ותרבות, אשר בהם נפקד מקומו של מנחם, בעיקר במוסדות חינוך ובמפעליו. ידו רב בכל התחומים ובאחדים מהם היה מן היוזמים. גולת הכותרת של פעולתו היתה הקמת הארגון של המורים הוותיקים ולו הקדיש את עשרים שנותיו האחרונות. הוא היוזם של הרעיון והוא מגשימו, הוא מקימו והוא מקיימו, הוא שנפח בו רוח חיים והוא ששמר עליו מכל משמר עד רגעי

מנחם אדיר (רודניצקי)

חייו האחרונים, הוא שטיפח את הרעיון של תודעת החג העברי והוא שהנהיג במחיצת האירגון את מסורת המסיבות החגיגיות בפרוס כל חג, לרבות יומי דפגרא. כל מסיבה נערכה בצורה תרבותית הראויה לשמה, כיאה לציבור מחנכים ותיקים. אף מסיבת חנוכה השנה הכין הוא, וזה היה ימים ספורים לפני פטירתו, כשהוא כבר שכב על ערש דווי. וסמלי הדבר כשהתאספו החברים למסיבה מצאה אותם הבשורה הרעה שבאותו לילה הוציא מנחם אדיר את נשמתו. רצה הגורל שאת נשמתו יוציא מנחם ב"שמע של חג".

כשמו כן היה. מנחם שמו ונחמה עמו. כל מורה ותיק מצא אצלו דברי נחמה ועידוד, וציבור המורים הוותיקים ככלל – דאגה לשיפור מצבו החומרי והרוחני כאחד.

יהא זכרו ברוך.

זאב איגרת

מתוך "הד החנוך", ב' בשבט תשל"א

רשמים וזכרונות

אהרן מאירוביץ

וילייקה בין שתי מלחמות העולם

וילייקה כפי שראינו אותה בילדותנו

הדברים שאני בא להעלותם בזה, שייכים לתקופה רחוקה – לימי הילדות, שבהם מצייר דמיוננו תמונות ומראות שהתמימות והפליאה הם צבעיהם העיקריים. בגנַנים אשר כאלה היתה מצטיירת לנו, בימים ההם, גם העיירה וילייקה – שכנתה הקרובה של עיר־מולדתנו, קורניץ.

תחרות של חשאין בלתי־נראית היתה ודאי קיימת בין יישובי יהודים שכנים, גם על אדמת נכר, עיירה של מי חשובה יותר ומצויינת בסגולות יתירות? והיו אלה בעיקר הילדים, שמצאו ענין במסכת זאת. המבוגרים מוטרדים היו על־ידי דאגות אחרות. מבחינה זאת היתה וילייקה – העיירה המטופחת והיפהפיה – מביאה אותנו לכעין רגש של נחיתות.

הנה במרחק של שבעה קילומטרים מאתנו שוכנת עיירה ובה הרבה דברים חדשים ומפעימים – נהר גדול, כמה בתים בעלי קומותיים, רחובות רחבים וישרים, משרדי ממשלה וכיוצא באלה, דברים שאין אתה מוצא שכמותם אצלנו. אפילו את ההתגייסות לצבא ראו השלטונות צורך לקבוע בוילייקה, משל, כחה יפה גם בענין זה.

קורניץ היתה בעצם ישוב יהודי עתיק יותר, יחד עם כל התכונות שהעתיקות מקנה להני מקומי. משפחות מסועפות, זכרונות משותפים שהופכים במשך הזמן להיות רבדי־מסורת בתולדות היישוב. אות לעתיקות זאת מצאנו גם במצבות שבבית־הקברות. מצבות מטושטשות שהעידו על ימים רבים וקדומים. ולא זו בלבד, הזקנים שבעיירה היו מוסיפים ומספרים, כי ישנם אף שרידים של בית־קברות קדום יותר.

בכל סימני־ההיכר האלה התחלנו למצוא ענין ולתהות עליהם לאחר זמן ולא בימי ילדותנו דוקא. ערכים כאלה, שהם היסטוריים כמעט, לא העסיקו אותנו בהיותנו ילדים. ויותר מאשר רמזי־העבר של העיירה, הפליאה ומשכה אותנו הישות של ההווה. וישות זאת – כך נדמה היה לנו מצויה בוילייקה מלוא חפניים.

וילייקה לא היתה סתם עיירה במרחקים. אנחנו תושבי קורניץ, ראינו את עצמנו קצת שותפים לה, כאילו יש לנו משום־מה חלק בה. ראשית, הקירבה והשכנות. מרחק של שבעה קילומטרים, שאפשר לעשותו ברגל בשעה קלה, הוא בעצם דבר של מה בכך. ואכן, ההליכה לשם היתה לנו כטיול. היו גם משפחות מוילייקה שיצאו לגור בקורניץ ולהיפך. משפחות מקורניץ שעברו להתגורר בוילייקה. משמע היתה זיקת־גומלין.

כשאני נזכר עתה כי בקורניץ, למשל, היו אומרים על אדם חסר־סבלנות ונחפז במעשיו, כי "הוויליה בוערת אצלו", שער אשער, כי גם כאן ניכרת ידה של זיקת־הגומלין, נדמה כי זכינו במימרא, שהיתה שייכת בעצם לוילייקה, כשם שנהר הוויליה היה שייך לה ולא לנו...

בזכרונותי יעלה לפעמים תיאור נסיעתי הראשונה לוילייקה. ילד קטן הייתי אז, כבן ארבע או חמש. היתה זאת נסיעה בצוותא – עם אבי זכרונו לברכה, ועם עוד יהודים מקורניץ. אין אני יודע מה היתה תכלית הנסיעה, אבל רושם פגישתי עם העיירה חזק היה. אחד הדברים שהפעימני עד מאד היה מראה הנהר, שנתגלה עם כניסתנו לעיירה – גוש המים הכביר המתנוצץ באופק. האנשים נראו לי כאן בלבוש שבתי וחגיגי יותר, אף שהיה זה יום חול. כלי־רכב מהודרים, כרכרות רבות, בתים עם מעקות יפים, אנשי־שרד ומדי שרד.

עיר מחוז היתה וילייקה ובה משרדים רבים ופקידים רבים, בית ספר תיכון, בית־משפט ועוד ועוד, על כל אלה לא יכולתי לעמוד בילדותי והדברים נתחוורו לי כשגדלתי.

את כוח משרדיה של וילייקה ניתן לי לחוש גם לאחר שנים רבות. היה זה שבועות מעטים לפני עלותי ארצה, בבקשי לקבל תעודה שגילי בה צעיר יותר, למען אוכל לצאת מפולין. היה זה קרובנו קרצמר, בעלה של קרובת משפחתי סוניה לבית גרינהויז, אשר נכנס אז לעבי הקורה הזאת ועל־ידי קשריו

עם פקידי הרשות ניתן לו למלא את מבוקשי. אפשר, איפוא לומר, כי זכות רבה לו בעלייתי לארץ ישראל.

הנהר וויליה היה שייך כולו לוילייקה, אך חלק קטן ובלתי ניכר היה גם לנו בו. אנחנו, ילדי קורניץ, ידענו כי הנחל שלנו, לאחר שהוא מפלס את דרכו בין שדות־הביצה הרבים, לאחר שזורמיו מניעים בדרכם חמש טחנות־מים, שהשתייכו ליהודים, יפול סוף־סוף לוויליה ויוסיף במימיו משהו לכוחה הגדול.

ערגה עמוקה היתה בנו, בימי ילדותנו, להגיע לוילייקה ברכבת ולא רק ברגל, הימים ימי מלחמת־העולם הראשונה. במסילת הברזל עוברות רכבות רבות. יום אחד עלינו כמה ילדים באחת מהן והפלגנו אל המרחק העלום. אז - אל וילייקה הנכספת. היתה זאת נסיעתי הראשונה ברכבת למרחק שבעה קילומטרים. נסיעה רבת התרגשות וחרדה. הפלגות קצרות, שפירושן לעלות על הרכבת העוברת, לנסוע בה כברת־דרך קצרה ולקפוץ ממנה — תרגילים אלה כבר ידענו זמן רב לפני־כן.

לא רק את הנוף החיצוני של וילייקה וסביבתה הכרתי, מבקר הייתי לפעמים בבית קרובי משפחתי, משפחת גרינהויז. בבואי אל ביתם היתה הדודה חיה מקבלת אותי באהבה ואני הייתי מתפעל כלשהו גם מפנימו של הבית, שהיה שונה משלנו. תנור של חרסינה, רצפה צבועה אדום, כסאות מרופדים מסביב לשולחן. היה בכל אלה מרישומה של עיר גדולה. גם החצר שליד ביתם עשתה רושם בכמה אילנות ירוקים והיתה בהם מעין השלמה לשם המשפחה "גרינהויז", שמשמעו בית ירוק.

פליאה רבה מצאנו, כמובן, בביתה של משפחת קוגל - בית לבנים שקומותיו שתיים ואשר לכמותו לא זכינו בקורניץ. את שלושת בתי הכנסת שלנו, עזרת הנשים בהם היתה כעין קומה שניה, לא הבאנו בחשבון באותם הזמנים הרחוקים. מקץ ימים, כשגדלנו יותר, רק אז הבינונו מה גבוהים ונשגבים היו ערכיהם של בתי כנסת אלה. גובה, ששום בית־מידות לא ישוה לו, ולו יהי זה בית רב־קומות ונישא ביותר.

בימים ההם עדיין ילד הייתי ואחד הדברים שהרהיב את רוחי היתה מרפסת ביתה של משפחת דובין. שני החלונות של המרפסת הזאת היו עשויים בתבנית מגן־דוד. זמן רב ניצב הייתי ומסתכל באותם חלונות נפלאים, שהרבה אהבה הושקעה בהתקנתם - והיתה זאת אהבה הגוררת אהבה ומעוררת כיסופים. סבור אני כי בחינוך הציוני שקיבלתי בימי ילדותי היתה יד גם לשני החלונות האלה.

בקורי האחרון בוילייקה - על גבולה של העיירה ולא בתוכה ממש, חל באחד מערבי דצמבר שנת 1932, הערב שבו עזבתי את בית הורי בקורניץ ויצאתי בדרכי לארץ־ישראל.

הנתיבה המקשרת את שתי העיירות, ספק חרפית ספק סתוית היתה, ועל־פניה ניטלטלה העגלה, שבה נסעתי אל בית־הנתיבות של וילייקה, כדי לעלות ברכבת ולהפליג משם למרחקים. מתוך חלון הקרון שלחתי אז מבטי פרידה לאורותיה המפוזרים של וילייקה העיירה, ניצנוצי־האורות, אשר נעלמו נגד מהרה בעבי החשיכה...

זכרונות מלחמת העולם הראשונה

1914 - 1925. זמן קצר אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914), יצאתי מוילייקה. באוקטובר 1917 חזרתי. העיר חרבה. רוב הבתים שרופים. התושבים היהודים שחזרו מרוסיה ומהסביבה, 70 משפחות בערך, השתכנו בשרידי הבתים.

החזית מרוחקת כ־30 ק"מ מהעיר, העיר המתה מחיילים. כל תושב שהיה באפשרותו לאפות לחם, חלות או להשיג יי"ש למכירה, היה מובטח בפרנסה, כי החיילים היו חוטפים כל דבר ומשלמים טבין ותקילין. התחילו לשקם את ההריסות ולבנות חיים חדשים במציאות החדשה.

חיי התרבות

בין החוזרים מצאתי את יהושע דימנטשטיין, אהרון קופילוביץ' (נכדו של איצע גלאסנער) ואברהם קופילוביץ'. היו גם כמה חיילים יהודים - ציונים שהיו מבקרים בעיירה מן החזית.

ב־2 בנובמבר 1917 ערכנו ערב חגיגי לכבוד הצהרת בלפור בביתו של איצע לוינסון שטרם חזר מרוסיה. השתתפו כל הצעירים שהשתייכו פעם לאגודה הציונית וגם כמה חיילים מהחזית, קצין מהצבא הרוסי הגיע לחגיגה זו ובירך אותה לכבוד המדינה בדרך.

ברחוב אורלובסקי עמדה חורבה ריקה והועדנו אותה לקלוב לנוער ולספריה. אברהם, אהרון ואנוכי תיקנו את החורבה וסיידנו אותה. בכל ליל שבת היו מתקיימים בקלוב זה שעורים לעברית והרצאות על נושאים שונים. עמדנו בקשרים הדוקים עם המרכזים במינסק ובפטרוגרד. וילנה היתה בידי הגרמנים. השאלות שנסרו בחלל העולם היהודי היו: מה תפקידנו כציונים ודרישותינו מהמשטר הרוסי החדש - אוטונומיה תרבותית, או כללית? ואת מי לבחור לאסיפה המכוננת? בשביל איזו רשימה להצביע? במרכזים הכינו את המצע לפרוגרמה הציונית. המפלגות היהודיות היו: בונד, פועלי ציון, צעירי ציון, ההסתדרות הציונית הכללית, טריטוריאליסטים. מכרנו שקלים, רכשנו חברים חדשים ואספנו כסף לקהק"ל.

ההצגה הראשונה

את המחזה הראשון הצגנו ב־1917 בגן העירוני. בין השחקנים היו חיילים יהודים מהצבא הרוסי הסדיר. המטרה היתה - הכנסה לרכישת ספרים. באחד מחדרי הקלוב שוכנה בסוף 1917 הספריה. ספרים אספנו מהבתים החרבים וגם רכשנו מן הפקידות הרוסית. עתונים, וביחוד את ה"ראזסוויעט" (בטאון ההסתדרות הציונית ברוסיה) וחוברות קיבלנו מהמרכז בפטרוגרד.

החיים הציבוריים

לאחר שנכבשה העיר ע"י הפולנים כיבוש יציב - התחלנו בפעולה צבורית ענפה. המרכז הועבר לוילנה. הקשר עם וילנה

הודש ע״י הרכבת. נפתח גם קשר עם חוץ לארץ. נתקבלה אינפורמציה על המצב בארץ ישראל. ביה״ס גדל ונתרחב. קם קשר יציב עם ״יעקאפא״ בוילנה, נוסד מחדש הבנק העממי, הספריה התרחבה ע״י ספרים שקבלנו מיעקאפא. התחלנו בהצגות חובבים. העבודה הציונית התבטאה באיסוף כספים לטובת הקרנות הציוניות וכמעט שלא היה בית ללא תרם למוס־דות הציוניים. התנועה הציונית נתפלגה לכמה מפלגות, הציונים הכלליים תחת חסותו של יעקב לוין, התאחדות – ש. ח. דובין, צ. ס. צעירי ציון – א. סולובייציק. בבית הספר היו מתקיימים ערבי עיון, ויכוחים צבוריים תוססים. החגים נחוגו ברוב עם.

אברהם סולובייציק

✶

בחירות לעיריה

בקיץ 1918 החליטו הגרמנים לערוך בחירות לעיריה (מאגיס־טראט). בבחירות הופיעו 3 רשימות לאומיות: יהודית, פולנית ובילורוסית. אמנם הפולנים חיזרו אחרינו, אבל כאגודת ״צעירי ציון״ החלטנו לעשות הסכם עם הבילורוסים שכנינו, שהיו לנו קשרים אישיים עמם. אז נבחר יהודי אחד, אברהם סבירסקי (אחיו של משה), כחבר מועצת העיריה והודות להסכם עמנו נבחר כראש העיריה ווליניץ – בילורוס.

בסוף 1918 נכנסו הסובייטים ושוב נפסקה הפעילות הצי־בורית עד יולי 1919. אגודת ״צעירי ציון״ הוסיפה אמנם להתקיים, וכן בית־הספר והספריה, אבל ללא רשיון וללא פרסומת. כל אחד הסתדר במקום עבודה אצל השלטונות. אפיזודה מענינת: אז עדיין לא היו רדיפות על הציונות. המשכנו להתקיים ללא הפרעות מצד המימשל. אולם משום מה נאסר אחד מחברינו, יהודה דרדק, מאיליה כ״קונטרבולוציונר״ והושב בבית הסוהר בוילייקה. במקרה נפגשתי עם ברוך איזקסון, חבר נעורים שלי מהחדר, שכיהן אז כקומיסר המשפטים של הרפוב־ליקה הבילורוסית במינסק, (בשנת 1917 היה ברוך המזכיר של הועד המהפכני בוילייקה) במסיבה אצל יהושע סבירסקי ניצל־תי את שעת הכושר וביקשתי מברוך לשחרר את חברנו דרדק, שנאשם ללא עוול בכפו. הוא הבטיח לעיין בדבר. למחרת ביקר בבית הסוהר בתוקף תפקידו, שיחרר מספר אסירים גויים וגם את דרדק. אילולא זאת מי יודע מה היה בסופו של דרדק, ה״קונטרבולוציונר״ בזמן הטרור של ה״טשעקא״.

חג השבועות תר״פ (1920)

הצבא הפולני, תותחנים, פרשים וחיל רגלים, התחילו לפתע לצאת את העיר ולהיסוג לכיוון סמורגון־אושמינה־וילנה.

בהלה אחזה את התושבים היהודיים. נתקבל הרושם שה־סובייטים עומדים להיכנס כל רגע לעיר.

שכננו ברל טייץ, נכנס אלינו ומסר שמועה שד״ר אורלובסקי עומד לעזוב את העיר יחד עם עוד פולנים מפחד הסוביטים. הואיל והוא הרופא היחידי בעיר וישנם הרבה חולי טיפוס, יש ללכת אליו ולבקשו להישאר בעיר.

בלי לחשוב על התוצאות האפשריות, פנינו לשכננו ר׳ אברהם דינרשטיין, יהודי פיקח בעל זקן לבן, ויחד עמו ביקשנו מאת הרופא להישאר בעיר. שאלתו היתה: ״התוכלו לערוב לי שלא יארע לי כל רע ?״ אמרנו לתומנו שאנו מקווים שהבולשביקים לא יעשו לו כל רע הואיל ואין הוא מעורב בפוליטיקה. הרוקחת הגב׳ בוניביץ, היתה נוכחת.

בינתיים נעצרה הנסיגה והשלטונות הפולניים חזרו לוילייקה.

אחרי כמה ימים קיבלנו אנכי וברל טייץ, הזמנות להופיע בדפנסיבה (משטרה חשאית פולנית). הכרנו את הקצין העומד בראש הדפנסיבה ובאנו אליו. מה הופתענו כששאל אותנו: על סמך מה הבטחתם לד״ר אורלובסקי שהבולשביקים לא יעשו לו כל רע ? נראה שיש לכם קשרים עם הבולשביקים, ואם כן תפקידי למסור אתכם לדפנסיבה לחקירה. הכרנו את החקירות של הדפנסיבה: בריאים שנכנסו אליה יצאו ממנה צללי אדם.

הסברנו לו שהחשד הוא חשד שוא. הן הוא עצמו מכיר אותנו אישית. אך ללא הועיל. ביקשנוהו שיניח לנו לגשת הביתה ולהיפרד מההורים. הסכים. ניגשנו לגב׳ לאה דוואשע דובין, והיא הרגיעה אותנו. ״העסק״ עלה לנו בכמה הפיסות גדולות של סיגריות כדמי ״לא יחרץ״.

ח. ש. ק.

מזכרונותי

בשנת 1923 חזרנו מגלות רוסיה למכורתנו. העיירה היתה הרוסה ועזובה. בהתלהבות ובשמחה התחילו החוזרים (היהודים) לשקם הריסות, לבנות בתים ולהקים עסקים. אותו זמן גם הוחל בבנין בית הכנסת הגדול, כי עניני הרוח הלכו שלובי זרוע עם עניני החומר, וכאשר שלד הקירות עמד על תילו, חנכוהו והתפללו בו.

בית הספר

מה רבתה השמחה כשקנו את הבית מול הגן העירוני ושיכנו בו את בית הספר העברי "הרצליה"! כארמון היה בעינינו. מועט היה מספר התלמידים בימים ההם, אבל כמה מרץ וכשרון מעש השקיעו ראשי העיר וחברי הקהילה במוסד זה. רבה היתה תרומתם של המורים וילק (זאבי) וטורצקי (צור) להתפתחותו והודות למאמציהם יצא שם המוסד לתהילה בכל הסביבה. גם המורה הותיק מר שמואל רודניצקי טרח והשקיע רבות מאונו בהדרכת התלמידים ובהחיאת השפה העברית. בבנין זה נפתחו שיעורי ערב לעברית, לתנ"ך והיסטוריה לנוער ולמבוגרים.

לפי הזרמים בציונות התארגנו תנועות נוער: השומר הלאומי, השומר הצעיר, החלוץ ובית"ר. אבל הצעירים מכל התנועות מצאו שפה משותפת בין כתלי בית הספר ששימש מקום למרצים מכל הזרמים ולשליחי התנועה שהיו באים מהארץ. הבנין נהפך לקן שוקק חיים תרבותיים וחברתיים. מן השעות המוקדמות בבוקר ועד מאוחר בלילה. פעלתי יחד עם חברי לכיתה לביסוס "השומר הלאומי" שקלט את הנוער הבוגר מביה"ס "הרצליה", מהגימנסיה הפולנית ומהנוער העובד. עבדנו במרץ ובמסירות. עסקנו באיסוף כספים לקרנות למען גאולת הארץ.

כשנה לאחר יסוד ה"קן" יצאה אחת הבוגרות להכשרה לעיירה מוטלה, ליד פינסק, וגדולה היתה שמחתנו כשהגיע זמן עלייתה ארצה. תכפו האסיפות ומסיבות הפרידה בעיר ובסביבה. כל העיירה שמחה בשמחתנו.

חוות הכשרה

המפעל הראשון שבוצע ע"י בוגרי הקן ביזמתו של מר יעקב לוין, היה ייסוד חוות הכשרה אצל הפריץ בטקלינופול. לחווה זו הגיעו בוגרים גם מוולוז'ין, מסביבת ווילייקה ומווילנה. דרכנו לא היתה סוגה בשושנים. תנאי העבודה היו קשים מאוד, אבל בכוח רצוננו העז התגברנו על כל הקשיים.

במסיבת הפרידה עודדנו הפריץ באמרו: "אל פחד, אם החזקתם מעמד אצלי, אין לי ספק שתוכלו לעבוד ולהתגבר על כל הקשיים בכל מקום ובכל עבודה קשה".

כל חברי ההכשרה ההיא עלו ארצה וזכו להתערות בה, לבנות ולהיבנות.

ירושלים — חסיה גרינהויז־גוזובסקי

מפולטבה דרך ווילייקה לארץ־ישראל

אבי נולד בווילייקה. בגיל רך העתיקו הוריו את מקום מגוריהם לפלך מוהילוב ברוסיה הלבנה. לאחר מכן נדד אבי לרגל עבודתו בערים שונות ברוסיה רבתי עד הגיעו לפולטבה. שם התחתן עם אמי, ילידת המקום.

אנו, הבנים, קיבלנו מגיל צעיר חינוך ציוני. למדתי ב"חדר" מודרני שנקרא אז "חדר מתוקן", עברית בעברית בהברה אשכנזית. מאז ומתמיד חלמנו לעלות לארץ־ישראל. הדבר עלה בידינו רק בשנת 1922. עזבנו את אוקראינה בדרך בלתי ליגלית וכאשר עברנו את הגבול בסטולפצי הכרזנו על עצמנו כעל "רפטריאנטים", דהיינו: חוזרים למולדת הפולנית. על סמך הפספורט הרוסי מימי הצאר אשר נשאר בידי אבי ובו היה רשום שהוא יליד ווילייקה, הובילו אותנו בכבוד גדול בליווי שוטר פולני, אשר פוטם על ידינו כל זמן הנסיעה עד הגיענו לווילייקה.

לבית המשטרה

היה זה באחד מימי תמוז תרפ"ב, בשבת לפני הצהריים. הקצין שלח שוטר לבית הכנסת להודיע כי שני בתי אב נמצאים במשטרה ויש צורך לפדותם. מיד הגיעו כמה תושבים מ"פני" העיר עטופי טליתות ובעצם השבת חתמו על ערבות ושיחררו אותנו.

בווילייקה נתגלה לפנינו עולם חדש. אנו, הבנים, לא ידענו אף מלה יידיש, והנה נתקענו בעיירה יהודית טיפוסית, אבל קשיי שפה לא היו לנו, לצעירים, באשר הדור הצעיר בווילייקה דיבר רוסית יפה. כצעירים התחלנו להתעניין בנוער שבעיירה ולהכיר את עצם העיירה ואופיה, את ההסתדרות הציונית, בית הספר "תרבות" וכו'.

שמחנו להיפגש עם נוער ציוני. בפולטבה לא כל הנוער היה ציוני. המהפכה השפיעה. חלק ניכר עבר לקומוניסטים וחלק גדול התבולל.

היינו בווילייקה מספר חדשים עד שהגיע תורנו לעלות לארץ־ישראל. במשך חדשי שהותנו בעיירה נתרקמו יחסי ידידות בינינו ובין הנוער. ידידות זו הצמיחה גם זוגות.

בשנת 1930 ביקרתי את ווילייקה כחתן משפחת סבירסקי. עליתי לתורה בבית הכנסת המפואר החדש של המתנגדים שבו כיהן כגבאי חותני, ר' משה סבירסקי הי"ד.

מאז עברו 40 שנים. החדשים המעטים שביליתי בווילייקה זימנו לי אפשרות להכיר מקרוב את ההווי היהודי הליטאי המקורי, דבר שאני רואה אותו כנכס יקר.

יאיר אלחנני

תל־אביב, תשכ"ט

*

עיירתי

עצי נוי מטופחים מקשטים את רחובותיה המרכזיים. הרחובות נקיים. העיר רגועה, כשם שרגועים ושקטים המים העוברים בטבורה של העיר, בפלג הפלסנינקה. כן גם אזרחיה היהודים, לבושים נקיים, אנשי תרבות ונימוס, בעלי לב יהודי חם ויד מוכנה לעזרה לנצרך. אנשי עבודה, בעלי עסקים ומקצוע.

בצאתך לרחובה של עיר בשבתות ובחגים, הרגשת באויר את קדושת השבת והחג. ראית ונוכחת, כי אכן עיר יהודית טהורה היא. ראויה לציון הפעילות הציונית התוססת שהקיפה נער וזקן. לא היה בית ללא קופסת הקהק"ל. הנוער נשא ברמה את דגל התחיה הלאומית וחלק ממנו הגשים את משאת נפשו ועלה לארץ אבות. הדור המבוגר והקשיש חרש חריש עמוק בלבבותיהם של הצעירים, נטעו בלבם את האהבה למולדת אבות, והצעירים השפיעו בהתלהבותם על הזקנים ועודדום לפעילות ציונית. אבי, יהודי אדוק, מחסידי חב"ד, לא היסס להכשיר את הקומה העליונה של ביתו לבית הספר הראשון "תרבות", שנהפך מיד לבית היוצר ולמרכז העברי והציוני לנוער היהודי בעיירה, וגם אותי שלח לבית ספר זה.

זכור לי: במוצאי שבת אחת היו מכונסים לאחר ההבדלה בבית המדרש של חסידי ליובאוויטש המוני בעלי בתים שלא כרגיל. משמע - איזה מאורע עשוי להתרחש. ואכן, נאום של "שליח" מארץ־ישראל. מיד לאחר הנאום התחילו היהודים להירשם לקניית חלקות אדמה בארץ הקודש. לא אוכל לשכוח את פניהם הקורנים של רבים, וביניהם אבי ז"ל, בשעה גדולה זו, ואין ספק שמעשיו אלו, התמימים והישרים, הם שהעניקו לנו, לצעירים, את התחושה הלאומית, ובהתבגרותנו - את הגאוה היהודית לעמוד עמידה אמיצה בפני פורעים וללכת בדרך ההגשמה הציונית.

הימים - ימי התייצבות לצבא הפולני. חזרנו שבת אחת מבית הכנסת, והנה אנו רואים שהטירונים שמו להם מטרה לזרוק לתוך המים כל יהודי זקן, העובר את גשר העץ שעל פני הנהר. מרחוק אנו מבחינים איך זורקים אל המים את אהרון דוד הקצב, ואחריו את יעקב חאשקעס. אבי לא היסס אף רגע ועל אף קדושת השבת, מיהר למרתף והוציא מתוכו משקלות, גרזינים ומעדרים, חילקם בין היהודים המעטים שהיו באותה שעה על יד ביתנו והסתער בראשם על הבריונים. הרבים נסו מפני המעטים. מעשים אלה חזרו ונשנו כמה פעמים במשך שנות ילדותי.

כאלו היו הורינו וחינוך זה נספג בדמנו, בניהם. למדנו מהורינו אהבת העם והזולת, גאווה יהודית ועמידת כבוד בפני פורעים ומתנכלים.

ראובן קוגל

נתניה, תשכ"ה

השטפון

ביתנו עמד על שפת הנהר וויליה, על לשון אדמה ברוחב 70 ממ"ר, המפרידה בין הנהר לבין הפלג הנקרא "פליס־נינקה". הפלג הצר חוצה את העיר לשניים וזורם בעוצמה רבה, בסחבו עמו כל דבר לנהר הוויליה.

חורף שנת 1931 היה ארוך וקר מן הרגיל; השלג שנצטבר לא נמס. רק אחרי פורים התבהרו השמים, השלג הפשיר והנהר החל "לזוז". קרחוני השלג התחילו שטים על פני המים בכוח עצום, נפגשים, נשברים, זוחלים אל החוף, מצטב־רים במקומות מעוקלים, מחליקים ומסתובבים, נתפסים בזרם הבא מן השלגים ונעלמים במימי הנהר הגואים. טרם הספיקו הקרחונים והשלגים להיעלם מחום קרני השמש, והנה שוב קור גדול ובערב חג הפסח שוב נתכסתה האדמה במעטה שלג לבן; הקור גדל והלך והשלג נשאר קפוא עד לאחר החג. הרגשנו שהחורף הבלתי רגיל טומן חובו תוצאות מסוכנות.

והנה התחילו פתאום יורדים גשמים עזים, גשמי ברכה, ורוח אביבית חזקה מנשבת ואוכלת את השלג והקרח גם יחד. עברו ימים ספורים והנהר השתחרר מהקרחונים. זרמים אדי־רים מן ההרים שבסביבה גלשו לתוך הנהר שעבר על גדותיו. הגלים החזקים, הנישאים עם הרוח, חובטים בכותלי ביתנו המחשבים להישבר. מבין לוחות הרצפה בבית מתחילות לבצבץ טיפות מים המצטברות לזרם גואה והולך, המציף כל פינה בבית.

עוגן ההצלה היא הסירה הקשורה לבית ומוכנה לכל שעת חירום. הסידורים בבית נעשו; כל הרהיטים הורמו, החפצים וצרכי הבית ניתלו או הועמדו על האצטבאות למעלה, ואנחנו חשים אל הסירה ועוזבים את הבית. עצי האורן הגבוהים הם למעשה המגינים היחידים על הבית והרכוש שלא יסחף מעצ־מת הגלים, ההומים כבמחול שדים.

גם הפלסנינקה חרגה מגדותיה והציפה את הגשר החוצה את הרחוב הראשי פילסודסקי לשניים. הבתים שבסביבות הפלסנינקה שקועים במים. העוברים את הרחוב משתמשים בסירות או בעגלות.

בינתיים "שמח" בעיירה; ילדי בית הספר, הצעירים והמבוג־רים גם יחד, באים להסתכל ולהתפעל ממראות הטבע הנדירים וכוח האיתנים שבזרם המים. אחרי 48 שעות פסקה הרוח. המים נעשו שקטים ויפים. זרחה השמש ולאט לאט התחילו המים להיסוג בשקט, ללא רעש והמולה. הצעירים ניצלו את השקט היחסי של הנהר ושטו בסירות בינות לצמרות העצים המזדקרים מן המים בסביבות הגשר ברחוב הראשי.

הפלסנינקה נכנסה למסלולה הרגיל. הוויליה עומדת עדיין בגאותה, אך אין בה כדי לפגוע. ימים מעטים עברו ומן האדמה התחילו לבצבץ ירק ועשבים. האביב בכל יופיו והדרו הופיע.

פרץ שולמן

השריפה הגדולה

השריפה שפרצה בשנת 1910 נשארה חרותה בזכרון העיירה כמועד אשר לפיו היו מחשבים חשבונות, חותמים על שטרות ורושמים תעודות.

מביתו של יודל דער פאטשטער (מחזיק הדואר) אנשלביץ יצאה מאכולת האש, ובמשך דקות ספורות אחזה בכל בתי הרחוב הראשי, עד ביתו של ר' יעקב העשיל'ס, ובבתים משני צדי הרחוב, עד נהר פלסנינקה. בעיירה היו אומרים: כאשר מישהו פולט ברחוב את המלה "שריפה" – מיד קופצים האנשים ממקומותיהם ורצים לכבות.

למכבי האש בעיירה היו 2 מכוניות כיבוי שלא שמרו עליהן די הצורך ולא תמיד פעלו כהלכה. המים למכוניות הכיבוי היו מספקים בחביות על מתקן בעל 2 גלגלים, רתום לסוסים או לבני אדם. הואיל והגישה לנהר היתה קשה בגלל שיפוע ההר, ואת החביות היה קשה להעלות מהנהר לרחוב, היו עומדים אנשים בשורה מהנהר ועד לרחוב הראשי ומעבירים דליי מים בשיטת הסרט הנע. הבארות באמצע העיר התרוקנו חיש מהר.

בשעת השריפה אי אפשר היה לעבור את הרחוב מפאת החום הגדול, ולכן סחבו את החפצים והעבירום אל מעבר לנהר הויליה.

כל הבתים היו בתי עץ, וכשהתחילה השריפה, היה זה אסון כללי לעיירה. היהודים שהיו מבוטחים בחברות ביטוח קיבלו פרוטות ורוב הבתים לא היו מבוטחים.

ד"ר דילון מתגייס

הרופא היהודי היחידי בעיירה היה ד"ר דילון. בשנת 1904 התגייס לצבא והוצרך לצאת לגדודו ברכבת ממולודצ'נה. הנסיעה מוילייקה למולודצ'נה היתה בלילה. הגשר מעל לויליה טרם הוקם אז, ואת הנהר היו חוצים ברפסודה. כאיש ציבור העוזב את העיירה ליוו כל אנשי המקום אותו בדרכו למולודצ'נה. בני העיירה הגיעו עד לנהר. משני העברים הדליקו חביות של זפת כדי להאיר את החשכה.

אייזיק, בעל הרפסודה, העלה את ד"ר דילון עם המלווים והעגלות על הרפסודה והעבירם אל מעבר לנהר בדרכם לתחנת הרכבת. לילדים היה זה לילה שמח עם חוויות ומקור לסיפורים לחדשים רבים.

י. ק ץ

מחלוקת חזן-שוחט

בשנת 1930 החליט ועד הקהילה פה אחד להזמין את החזן פלוטקין כחזן ראשי בבית הכנסת של חסידי קוידנוב וגם כשוחט, כדי שיזכה לשכר מכובד. קצבים, ובראשם גבאי בית הכנסת של חסידי ליובאוויטש, ר' בערצע גרינהויז, שהיה גם גבאי ראשון בחברא קדישא, התנגדו להחלטה, ואף פנו לשלטונות. הם גם שלחו מכתבים לחזן והזהירוהו שלא יהין לבוא לוילייקה. הייתי נאלץ לנסוע לוסילישוק ולשכנע אותו שלא ישעה לאזהרות ויבוא לוילייקה לקבל את תפקידו. שכנעתיו, והוא בא עם משפחתו, יסד מקהלה לתפארת, ורוב האוכלוסיה היתה מרוצה מהתפילה ומהמקהלה.

ש.ח.ד.

הגיוס לצבא הרוסי

באוקטובר היו חייבי הגיוס מחויבים להתייצב לצבא. יום יום היו באים בהמוניהם חייבי גיוס עם הוריהם להתייצב. חזקה היתה על הכפריים לשתות יי"ש לשכרה, ולהתהולל עד לתגרת ידים, שבירת חלונות בבתי יהודים ותקיפת יהודים. במשך כל חודש הגיוס שררה בעיירה מתיחות. מצד אחד היתה הפרנסה מצויה לחנוונים, לסנדלרים, לחייטים ולנפחים, ומצד שני היו הימים גם ימי חרדה. פחדו מפני הבריונים שיחפשו הזדמנות להוציא את עודף מרצם. עד כמה שאני זוכר לא קרו דברים רציניים, הואיל ושלטונות המחוז והמשטרה שמרו על הסדר; גם בחורי ישראל לא טמנו ידם בצלחת. הבנאים והקצבים היו ידועים כבעלי כוח ואגרוף שלא יירתעו משקצים מתפרעים. מספרים על אחיו של מיירים לוין שהנחית "מתנת יד" לפוחז שהשתולל והלה נפח נפשו במקום. הבחור היהודי היה מוכרח להימלט עוד באותו היום אל מעבר לגבול.

במאי 1915 התייצבו בוילייקה ה"שקצים" מוולוסט מיאדל הידועים כבריונים, וכאשר התחילו להתנכל אל המתגייסים היהודים, קם בחור מסמורגון שהתייצב גם הוא לגיוס, הוציא סכין ואמר: כל מי שיגע ביהודי – דמו בראשו. ה"שקצים" נרתעו.

ח.ש.ק.

משפט בייליס

ביום הכיפורים של שנת 1913 התפללנו בכונה רבה תוך בכיות לשלומו של בייליס בקיוב, אשר משפטו התחיל בז' תשרי תרע"ד.

במשך חדשים היינו מקבלים יום יום את העתון הרוסי הליברלי "קייבסקיה מיסל" חיכינו למברק שהובטח לנו ע"י העתון הנ"ל מיד לאחר הינתן פסק הדין. ואמנם לפנות ערב ב־11.11.1913 קיבלנו מברק שבייליס יצא זכאי. קשה לתאר את השמחה שאחזה את כולנו עם קבלת הבשורה.

ש.ח.ד.

שמחות בעיר

השמחות בעיר לא היו בגדר דברים יוצאים מגדר הרגיל, ביחוד בעיירה חסידית אשר רבים בה יודעי נגן, בעלי קול ערב, שהיו מסוגלים לשוות גוון מיוחד לכל שמחה פרטית ולהפכה לכללית, ואכן היה זה חלק מההווי של העיירה, ועל פי רוב כשהתקיימה שמחה בבית אביון, היה מי שדאג להפכה לשמחת רבים.

קרה שהיו מעבירים לעיירתנו התונות ושמחות ממקומות אחרים, כנראה בגלל היותה עיר מחוזית. זכורני: חתונתה של בת הרב מראקוב התקיימה בבית דודתי יוכבד, שקרובת משפחה היתה. בעיר היתה החתונה להפתעה. הגיעו אליה רבנים רבים מהסביבה, תלמידי ישיבת מיר, חבריו של החתן, וראשי הישיבה ומנהליה, בעלי בתים מראקוב וראשי הקהילה. כרגיל נערכה החתונה ביום הששי בחצר בית הכנסת. חסידי המקום ידעו לשמוח ולשמח בחגים ובשמחות ולהנעים בשירה, בנגינה ובריקוד. אולם שמחה מיוחדת זו הצטיינה במזיגה של ניגוני ישיבה מוסריים. רצופי חשבון הנפש עם שירי חסידים עליזים. ימים רבים חזרו בעיר על הניגונים החדשים, "מפני מה ירדה הנשמה", "גונבי הגבולות", שהושרו בשמחה של מצוה. החתן היה הרב ר' ישראל הלפרין, רבה האחרון של ראקוב, הי"ד.

הכנסת ספר תורה

חדשים רבים התכוננו לחגיגת סיום ספר התורה והכנסתה בבית הכנסת הגדול של חסידי קוידנוב. היה זה בשנת 1930.

הדודה יוכבד והדוד ר' אליהו לייב זגרמיסטר רצו להנציח את בני משפחתם על ידי כתיבת ספר תורה, ומה גם שמסורת היתה במשפחה זו מדור לדור להנציח ולקנות עולמות על ידי כתיבת ספר תורה ומסירתה לכלל.

ר' מאיר הסופר כתב אותה משך שנים וכששיים היתה השמחה שרויה בכל העיר. דברי מאפה, צפיחיות ועוגות דבש וכל מיני משקאות הוכנו לכבוד המאורע. ביום שהביאו את הספר המה הבית מאנשים יוצאים ובאים. לא היה גדול וקטן שלא ביקר בבית על מנת לנשק את ספר התורה שעמד ככלה מתחת לחופה. חוויה מיוחדת במינה היתה כאשר הסופר עשה "מי שבירך" והזמין אחד אחד מנכבדי העיר לרשום בעט העשוי מנוצת אוז אות בעמוד האחרון של התורה. הדרך המובילה מהבית עד לבית הכנסת הגדול היה מלא אנשים ונשים. בשירה וזמרה הוליכו את ספר התורה מתחת לחופה. כלי זמר מקורניץ הוזמנו. הנאומים היו מעטים, כנהוג בימים ההם, אבל השירה והזמרה, הניגונים של חסידי קוידנוב מילאו את החלל, כיאה לשמחה של מצוה.

צ. בת־שאול

שמחות בעיר (סיום מסיבה)

הגירה ונדידה

היציאה של חלק מהתושבים היהודים נתפצלה לשני כיוונים שונים: החלק האחד פנה למרחבי רוסיה וחלק שני – לארצות אירופה וביחוד לאמריקה, הצפונית והדרומית.

התחבורה התקינה של ווילייקה ע״י הרכבת לווילנה–ורשה מצד אחד ולמינסק–מוסקבה מצד שני, משרדי הממשלה ששכנו בה בעיר מחוזית, פקידי ממשלה רמי מעלה שהיו מבקרים בעיר, הסוחרים, והרוסים מן האצולה שהיו להם עסקים בווילייקה – כל אלה גרמו לסוחרים מקומיים, בעלי מרץ ויזמה, לצאת אל מחוץ לגבולותיה של וילייקה. עוד באמצע שנות השבעים של המאה הקודמת יצאו רבים מתחום המושב לקרים ונובורוסיה. הממשלה הצארית היתה מעוניינת לאַכלס את המקומות האלה שהיו דלי אוכלוסין. כך הגיעו ממשפחות הקופילוביצ׳ים לבאקו ועסקו במסחר הנפט והחשמל. מהם הגיעו לטאמבוב ופתחו שם טחנת קמח גדולה. נחום הלל קופילוביץ׳ עבר להומל, היה לעסקן ציוני ונבחר כציר לקונגרס הציוני הראשון בבזל (התחתן עם בתו של מרדכי בן הלל הכהן). משפחת ספוז׳ניקוב יצאה לפולטבה, דיקשטיין – לתי־אודוסיה (העו״ד הידוע פרופ׳ דייקן, שנפטר לפני שנה בארץ, היה יליד וילייקה). הנוער שלמד בבית־הספר העירוני הרוסי ושלט בלשון הרוסית ושאף להשכלה גבוהה – יצא לאוניבר־סיטאות; בניו של בלשינסקי, האחד רופא והאחד עורך דין ועוד. מנחם רודניצקי (אדיר) יצא לקורסים הפדגוגיים בגרוד־נה. היציאה אל מעבר לים, ביחוד לאמריקה הצפונית והדרו־מית, התחילה בראשית המאה הנוכחית וגברה אחרי כשלון המהפכה הרוסית בשנת 1905. אז עזבו רבים מהצעירים שהשתייכו למפלגות הסוציאליסטיות והיו מעורבים בתנו־עה הריבולוציונית, רבים מהם היו ידועים למשטרה, ומחשש של מאסר ומתוך אכזבה במהפכה נמלטו לאמריקה ולארצות אחרות. היו משפחות רבות שמפאת חוסר פרנסה נאלצו לקחת את מקל הנדודים ולבקש את הצלחתם ב״ארץ הזהב״ (כך קראו אז לאמריקה).

העזיבה קיבלה ממדים גדולים בימי מלחמת העולם הרא־שונה בשנת 1915, כאשר התקרבה החזית לווילייקה והשל־טונות העמידו רכבות לרשות האוכלוסיה והודיעו כי כל הרוצה יכול לצאת את העיר ולקחת עמו את כל רכושו. אז השתמשו רבים בשעת־כושר זו ויצאו לרחבי רוסיה. למעלה מארבעים אחוז מהיוצאים לא חזרו אחרי המלחמה לעירם.

רבים מהצעירים מילאו תפקידים חשובים בימי השלטון הסו־בייטי. לויטן גוטמן נתמנה למפקד דרכי התקשורת ביבשה, בים ובאויר, במחוז מוסקבה, והיה ממקורביו של ל. טרוצקי. ברוך איזקסון נתמנה לקומיסר המשפטים במינסק בירת בילו־רוסיה הסובייטית, חיים קגן – לשופט חוקר בטשעקא במוס־קבה. כל משפחת הרב הזקן ר׳ איטשעלע פרלוב עזבה את וילייקה והלכה לרוסיה הגדולה. אחד מנכדיו של הרב הוא הסופר הידוע יצחק פרלוב.

בכל זאת לא פחת הישוב היהודי בווילייקה כי לעומת היציאה היתה נהירה של יהודים לעיר מהסביבה. בעיר, שהיתה מחוזית שכנו, מלבד המוסדות הממשלתיים, מוסדות השכלה, בתי ספר והפרו־גימנסיה לבנות ואלה משכו את היהודים מהסביבה והכפרים לבוא ולהתיישב בה.

העליה לארץ־ישראל

עם הכרזת בלפור והתגברות התנועה הציונית שהשפיעה על הנוער, התחילה העליה לארץ. נוסד ״החלוץ״. הנוער שהשתייך לתנועה הציונית לגוניה השונים התחיל להגשים את שאיפתו־תקוותו – עליה לארץ.

בני וילייקה בארץ

הראשון שביקר בארץ־ישראל היה ר׳ ישראל קופילוביץ׳ שעלה עם בנו חיים שלום ז״ל. הוא יצא בשנת 1913 דרך אודיסה למטרת רפוי, כי השד״ר מהארץ סיפר לו שהאויר של ארץ־ישראל מבריא חולי ריאות. מובן שרופאי הארץ התפלאו על נסיעה זו לשם ריפוי. אחרי שהייה של זמן קצר נאלצו לחזור. אם כי הבן הספיק כבר במשך הזמן להתערות בארץ על אף יסורי הקליטה.

החלוצים הראשונים שעלו לארץ בשנת 1921 עם העליה השלישית היו: הח׳ עקיבא קופילוביץ׳ ז״ל והח׳ חיים גרינהויז יבל״א. כן עלתה משפחת פרומין דרך קושטא והקימה בית חרושת לביסקוויטים – הפירמה הידועה ״פרומין ובניו״ בירו־שלים. אחריהם באו, ב־1925, המורה וילק־זאבי ומשפחתו, הח׳ סולובייציק עם משפחתו, הח׳ יהודה קופילוביץ׳ בן זכריה, בנימין גורביץ, הרצל טורצקי והגננת חנה שיר, ועוד חברי ״החלוץ״ והנוער מההסתדרות הציונית. כעת נמצאים בארץ כ־180 משפחות (יחד עם אלה שהגיעו אחרי השואה).

ח. ש. ק.

ברוך (בנימין) ברונשטיין

ברוך (בנימין) ברונשטיין בן שלום משה חיים (דער האראַ־דישטשער), חייל בלגיון העברי בשנות 1920–1918.

נולד בשנת 1895 בווילייקה. היגר עם משפחתו בשנת 1910 לארצות הברית. עם יסוד הלגיון העברי בארצות הברית ע״י בן־צבי ובן־גוריון הצטרף ללגיון, ובהשפעתו נרשמו עוד 16 צעירים. שנתיים שירת כחייל בלגיון. שנה באנגליה ובמצרים ושנה בארץ־ישראל. התאכסן בחיפה, בדגניה וברפיח. נשאר חבר נאמן להסתדרות ותיקי הלגיון היהודי בארצות הברית, היה מזכיר של אגוד יוצאי ווילייקה בארה״ב - בוסטון - מיום הווסדו ועד פירוקו בשנת 1960. כל החומר הארכיוני נמסר למוסד ״ייווא״ בארה״ב.

רשימות וזכרונות מימי היותו בלגיון בארץ־ישראל בצירוף תמונותיו מהזמנים ההם שמורים בארכיון של בית הגדודים באביחיל.

בנימין ברונשטיין
חייל בלגיון היהודי בא״י

✶

מר בורנשטיין מספר אפיזודה מעניינת מלפני חמשים שנה הקשורה עם הלגיון העברי:

באביב 1919 עמדה פלוגתנו קומפני ב' מהבטליון ה־40 בשמי־רה בכפר צמח על חופי הכנרת ושמרנו על פסי הרכבת דמשק־חיפה.

לחג הפסח ובעיקר ל״סדר״ של החג הזמין קבוץ דגניה השכנה את כל הפלוגה להתארח בקבוץ ול״סדר״ הקיבוצי.

זכורני שאחד מוותיקי המקום, חקלאי מבוגר, ברך על היין. האטראקציה של הערב היה שאלת ארבע הקושיות ״מה נשתנה״ ע״י ילד מילדי המקום.

רשימה על סדר זה העביר מר ברונשטיין לבית הגדודים באביחיל.

אחרי חמישים שנה, בשנת 1969, קורא מר ברונשטיין כתבה מישראל ב״טאג מארגן ז'ורנאל״ מאת **יצחק נמצוביץ המספר על שיחה שהיתה לכתב עם אמו של מר משה דיין, שר הבטחון** של מדינת ישראל, שנשאלה מה היא יכולה לספר **על בנה** משה דיין מימי ילדותו?

אחת התשובות היתה, כי בשנת 1919 הוזמנו חיילי הלגיון העברי ל״סדר״ בפסח בדגניה, ואז בחרו קציני הלגיון **בילד** משה שישאל את ארבע הקושיות ״מה נשתנה״. **מתברר שבסדר** זה השתתף מר ברונשטיין כחייל בלגיון, והילד ששאל **אז את** ארבע הקושיות היה לא אחר מאשר **שר הבטחון הנוכחי של** מדינת ישראל, מר משה דיין.

מר ברונשטיין שלח מכתב עם הכתבה על **הערב ההוא לשר.** מר משה דיין אישר בכתב ידו והודה על **רשום הזכרונות מלפני** חמשים שנה.

THE MINISTER OF DEFENCE

Tel-Aviv, November 25, 1969

Mr. Benjamin Bronstein,
Chaplain of Lynn Post 31,
Jewish War Veterans of the United States,
196 Summer Street,
Lynn, Mass.,
USA

Dear Mr. Bronstein,

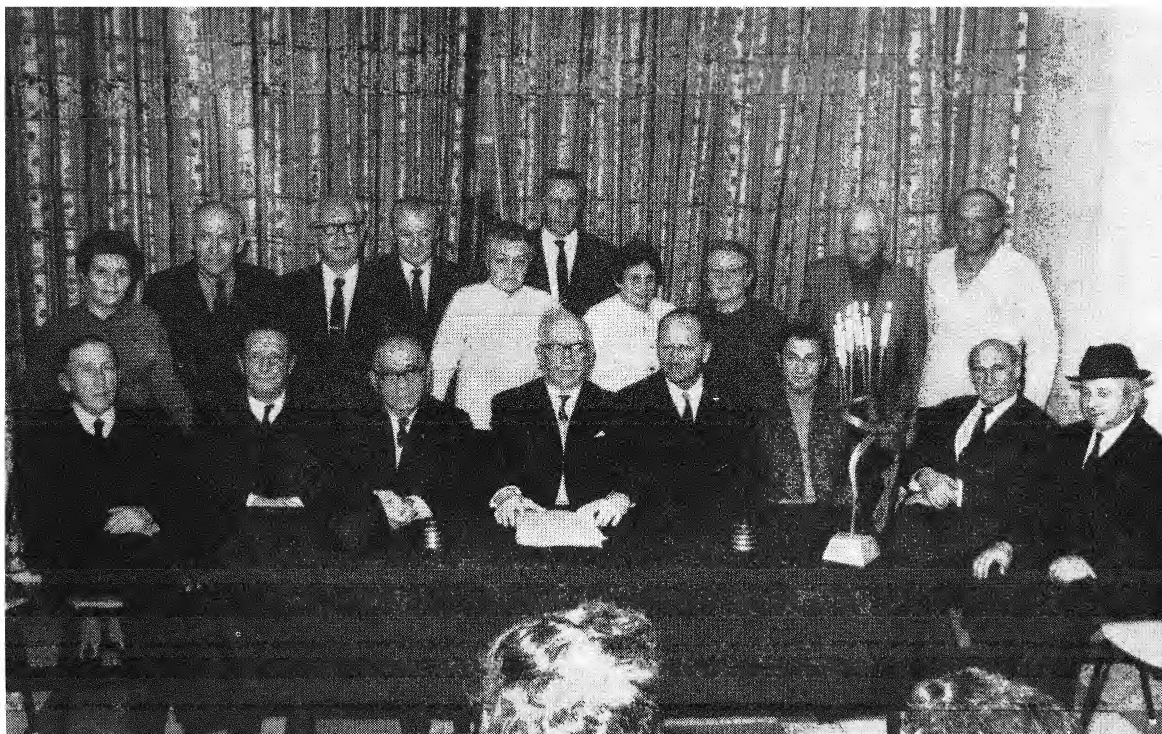
I have read with deep emotion both your letter of November 18, 1969 and the enclosed material.

Please accept my warm thanks for the memories from childhood days.

With my best regards,

Yours sincerely,

Moshe Dayan
Minister of Defence

נשיאות עצרת הזכרון – תשל״א (1971) תל־אביב פרעזידיום פון יזכור אוונט – תשל״א (1971) תל־אביב

משמאל יושבים: יעקב קופילוביץ, יהודה קופילוביץ, ח. ש. קופילוביץ ז״ל, ש. ח. דובין, ק. פרבר, י. נורמן, א. סולובייציק נ. קור.
משמאל עומדים: צ. נבון־נורמן, י. זאבי־ווילק, ה. צור־טורצקי, י. בן־ארי, ל. בית הלחמי־לפידות מ. לנדא, נ. קלקה־מלברגר, ח. גוזובסקי־גרינהויז, ח. סבירסקי, ש. נורמן.

ארגון יוצאי וילייקה והסביבה בישראל

בסוף מלחמת העולם השניה, כאשר התחילו להגיע לארץ בשורות איוב מארץ פולין הכבושה ומוילייקה, נתהדק הקשר בין בני העיר שהיה רופף עד אז.

עם כל ידיעה שנתקבלה משם היה כל אחד מוצא לחובה להחיש ולהעבירה לידיעת בני העיר, נוצרה הרגשה כי שייכים למשפחה אחת אשר האסון קירב אותה. ומעניין כי גם ההתכתבות עם קרובים מעבר לים חוזק וחודש.

כמה בודדים נדברו ושלחו חבילות לניצולים, אולם לכלל התארגנות לא הגיעו.

עם עליתו ארצה של מר ש. ח. דובין מסיביר דרך פולין, חודשה הפעילות ובשנת 1950 התקיים הכנס הראשון של יוצאי וילייקה והסביבה, אורגן ערב התייחדות עם קדושי קהילתנו. ומאז מתקיים מדי שנה בשנה למחרת שושן פורים ערב זכרון לקדושי וילייקה והסביבה. בארגון רשומים כ־180

עצרת זכרון – תשל״א (1971) תל־אביב יזכור־אוונט – תשל״א (1971) תל־אביב

עצרת זכרון המסורתי של יוצאי וילייקה בישראל שהתקיימה ביום י״ז אדר תשל״א (14.3.71) ליום השנה ה־29 להשמדת קהילתנו הקדושה.
דער טראדיציאנעלער יערליכער הזכרה – אוונט וועלכער איז פארגעקומען דעם 17־טן אדר תשל״א (14.3.71) אין תל־אביב געווידמעט דעם 29־טן יארטאג פון אומקום אונזער ווילייקער קהילה.

משפחות יוצאי העיר רובם הגיעו ארצה אחרי השואה, ביניהם גם דור שלישי שנולד בארץ.

בשנת תשכ״ה—1965 הוחלט באסיפה הכללית על הוצאת ״ספר זכרון״ לקהילת וילייקה, לשם כך נבחר ועד להוצאת הספר בהרכב: מר ש. ח. דובין, יו״ר. ח. ש. קופילוביץ, א. סולוביציק. יהודה קופילוביץ, מ. לנדא ומ. בן־שם, גזבר.

הועד קיים ישיבות ופגישות בקשר להשגת אמצעים כספיים להוצאת הספר, וכן לשם איסוף חומר, קיימת הנהלת חשבונות מסודרת ומעודכנת עם ועדת ביקורת.

הרבה עבודה הושקע במפעל זה, והודות להשתתפותם הנדיבה של בני וילייקה בארץ ובתפוצות יצא לאור ״ספר הזכרון״ המוגש לכם בזה.

טבת תשל״ב ועד הארגון

ערב השואה

מ. בן־שם ומ. לנדא

וילייקה בשלטון הסובייטי בשנות 1941–1939

ב־17 לספטמבר 1939 נכבשה וילייקה ע״י הסובייטים וכעבור ימים ספורים נשתנו פני העיר. החנויות נסגרו. ליד בתי־המסחר הסיטונאים עמדו תורים ארוכים. המחירים האמירו מיום ליום. ערך שטרות הכסף – הזלאטעס – ירד, התחיל מסחר חליפין של מיצרכי מזון תמורת סחורה וחפצים. האכרים מהכפרים הוציאו את כל הסחורות מהעיר אל הכפר תמורת תוצרתם.

העיר נתמלאה פליטים מווילנה והסביבה. ממינסק הסובייטית נשלחו מנהלים שתפסו את מקומות־העבודה המרכזיים בבית הסוהר, בדואר, בבתי החרושת ובבית החולים. כדי לקבל עבודה היית צריך להוכיח שאכן אבותיך ואבות־אבותיך היו פועלים פשוטים ולא חנוונים, ״פרזיטים״. אלה שלא יכלו להוכיח את יחוסם ה״פרולטרי״ לא קבלו עבודה, והוכרחו לעקור למקום אחר. דירותיהם הוחרמו. גורשו משפחות ש.ה. דובין ישעיה איידלמן, ברוך נורמן, דב ברמן, יצחק פוטרפס, שמעון פלקסר, שלמה גורביץ, שלמה כבש וגיסו יצחק ליפשיץ, אליעזר קפלן ועוד. חלק עבר לגור למולודצ׳נה, לקורניץ ולסמורגון.

המנסרות של איידלמן ודובין הולאמו, את איידלמן אסרו והעבירוהו לבית הסוהר במינסק. כמנהל מנסרת איידלמן נתמנה הטכנאי מפודברודז. על מנסרת דובין הופקד כמנהל הגוי מאקארוב (קאצ׳יגאר – מסיק תנור). ספק אם ידע לחתום את שמו. כסגנו נתמנה משה בעזפראזוואני.

ארטלים

הסנדלרים הוכרחו לייסד ״ארטל״ על יסודות קואופרטיביים. מנהלו היה יוסף צסקוב. גם החייטים יסדו ארטל. הדתיים, שומרי שבת, חיפשו אפשרות של עבודה ללא חילול שבת. מכיוון שהארטל היה למעשה בידי הנהלת הקואופרטיב, ולא הממשלה, יכלו לבחור יום אחד חפשי בשבוע כרצונם. לפיכך יסדו רוב היהודים הדתיים כגון: ברוך ווענויער, דב גרינהויז, לייב מלשקביץ, מאיר לנדא ועוד, ארטל לעשיית סבון ונרות. אף־על־פי־כן לא תמיד יכלו לעמוד בפני המשטר החדש ולהימנע מחילול השבת. קרה שאליעזר זיסקינד (לאזער) שעבד כשומר במוסד, לא בא בשבת לעבודה. תבעו אותו למשפט והאשימוהו ברשלנות, בחבלה בעבודה ובחתירה תחת המשטר. בעת המשפט

לאזער זיסקינד (ראשון מימין בשורה האחרונה) עם קבוצת חברים

בית הארטל לעשיית סבון ונרות (בזמן הסובייטים) ; בית המלאכה של הרצענים (בזמן הגרמנים) ; בית מלשקביץ

נשאל לאזער: "למה לא הגעת לעבודה בשבת?" אמר לשופט: "מי ביקש מכם לבוא הנה?" הוא נאסר, הואשם בחתירה תחת המשטר, נשלח לסיביר ושם נעלמו עקבותיו. כן נפתח המוסד לרישום תושבים "זאגס" שהמתחתנים והמתגרשים, הנולדים והמתים היו נרשמים בו. המנהלת היתה הגב' ריבה לוינסון־שוורץ, היא עמדה בקשר מתמיד עם הרב, והוציאה תעודות על סמך הספרים שנמצאו בידי הרב.

בתי כנסת

מהנ.ק.ו.ד. פנו ליהודי וילייקה ו"ביקשו" שיחתמו על עצומה שאינם מתנגדים לסגירת בתי הכנסת. מובן, מי שעבד במשרה ממלכתית פחד שלא למלא מבוקשם. אחרי שסגרו את בתי הכנסת הפכו את בית המדרש הגדול לבית מחסה לפועלים נכ־רים ואת בתי הכנסת של המתנגדים וחסידי ליובאוויטש למחס־נים.

הקשר שהיה עם וילנה־ליטא נפסק לגמרי. לעומת זה חודש הקשר עם מינסק ורוסיה הסובייטית. כמה משפחות נפגשו עם קרוביהם שברחו לרוסיה במלחמת־העולם הראשונה ונשארו שם. בזמן הראשון לכיבוש נסעו רבים לביאליסטוק לקנות סחורות שונות, בעיקר: עורות, מנופקטורה, סבון ועוד בשביל תושבי המקום והעובדים הסובייטיים ששילמו טבין ותקילין. כן היה ביקוש גדול מאוד מצד הסובייטים לשעונים. עם פרוץ המלחמה ביוני 1941 נמלט חלק מתושבי העיר, כ־50 משפחות ויחידים, לרוסיה הסובייטית, אל הפרטיזנים והיערות.

נרשם ע"י ק. פ־ר

ק. ראובני

ערב מלחמת העולם השניה (1939–1936)

ביום נר שלישי של חנוכה שנת תרצ"ו (1936). דרכה כף רגלי לראשונה על אדמת ויליקה ועד היום לא שכחתיה.

מאחורי דממת השקט מצאתי בכל בית חיים יהודיים שוקקים ותוססים, בתי אולפנה לילדים, נערים ומבוגרים, מוסדות צדקה וחסד, מבוססים ומופעלים במיטב המסורת היהודית לתפארת.

עיר נאורה מתקדמת, היה בה נוער לומד ומשתלם ולעומתו חסידים ואנשי מעשה, מושרשים ביהדותם, תמימים באמונתם, וההשפעה היתה הדדית. את המתקדמים פגשת בבית הכנסת, מקשיבים לרינת החזן ומקהלתו, או לדרשותיו־הרצאותיו של הרב דמתא, ואפילו ליד "שולחן" הרבי בביקורו בעיירה.

ומאידך גיסא — כשהציגו מחזה של חובבים, לא בדקו בציציות מי המציגים, ולא בדקו מי המוסד שייהנה מן ההכנסה והכל נהרו לראות את המחזה ולהתענג על האמנות ועל מוסר ההשכל בצדה.

1 בספטמבר, 1939

בשעת בוקר מוקדמת כבר הספיק מר קלקה, בעל חנות העתו־נים, מאזין רדיו מובהק, לספר ללקוחותיו ולסתם עוברים ושבים כי פרצה מלחמה בין גרמניה לבין פולין, ולפי הסכם ריבנטרופ־מולוטוב יסופח חבל ארץ זה לרוסיה הלבנה–הסובייטית. והא ראיה – העשן הסמיך המיתמר מארובות בית הבריגדה שבו נשרפים המיסמכים הפולניים הסודיים. שמעו אנשים את הבשו־רה וקיוו לטובות.

צווי הגיוס של הפולנים

כבר בימים הראשונים יצאו המגויסים ליחידותיהם. גם רחל כגן וצפורה גורביץ גויסו כאחיות לצלב האדום. המלחמה הור־גשה על כל צעד ושעל. בעיר הוקם משמר אזרחי. כל ערב יוצאים לשמור על הבריגדה, בית הסטרוסטה ועל בית קופת האוצר. המלחמה לא ארכה יותר מ־17 יום ונסתיימה בחלוקתה של פולין בין הסובייטים ובין הגרמנים. ויליקה סופחה לרוסיה הלבנה, הסובייטית. ב־27 לספטמבר הוקמה בוילנה ממשלה ליטאית רשמית עם סמטונה נרקיס בראשה. ויליקה הוכרזה כפלך (אובלאסט). הגבול שבין ליטה לרוסיה עבר בסביבות סבינציאני, אושמינה, פודברודז.

הספקתי להיות בווילנה ולתהות על מצב הענינים. פגשתי את הפליטים הראשונים שהגיעו. הלא הם בני הישיבות ומנה־ליהם שהתאכסנו בקלויזים. אחריהם הגיעו חלוצים, אנשי קי־בוצים והכשרות, ולבסוף - יהודים אמידים, בעלי מפעלים שהע־סיקו עובדים. נקבע מועד, ומי שלא יירשם עד אז במירשם התושבים - לא ייחשב לאזרח ליטאי. מצב הפליטים היה קשה. הפרנסה - מאין תבוא טרם הוקמו מוסדות לטפול בפליטים ועדיין לא ידעו את מגמתו של המשטר החדש בליטה. בינתיים פרץ פוגרום בווילנה. מרוב שמחה על התגשמות חלומם - הזדרזו הליטאים לחנוך את עיר בירתם בפרעות ביהודים.

הברחנו את הגבול

קרונות הרכבת מלאים וגדושים אנשים הנוסעים לערים: לידה, ביאליסטוק, למברג, שנכבשו ע"י הסובייטים, משום מה נתרבו הנוסעים הפולנים והבילורוסים. אולי בגלל השווקים הגדולים הקיימים בערים אלה.

ביקרתי פעמיים בביאליסטוק, התענינתי ברכישת כלים וציוד להקמת קואופרטיב לתוצרת נרות וסבון, כדי להסתדר בעבודה ולא לעבוד בשבת. בעל בית חרושת בביאליסטוק היה מוכן למכור, כי ביה"ח לא פעל מחוסר חומר גלם, ואני מוכן לקנות, אבל בראותי במקום את הפליטים שהגיעו מעבר לגבול ואת גרושם לסיביר, החלטתי להיפרד מהאדונים החדשים, לחצות את הגבול ולהגיע לאי הבודד השקט בים הגועש - לפי בטויו של מר יצחק ולק, מנהל "היאס" בעיר וילנה – ליטה. הגבול נסגר על ידי חיילים סובייטיים ושוטרים ליטאים שמרו עליו.

בחנוכה ת"ש (דצמבר 1939) בשעות הלילה הגיעה לוילייקה רכבת מלאה נוסעים מקרולבשציזנה בדרכה ללידה־ביאליסטוק. בקרון אחד נסעו 2 האחים זלמן וברל אלפרן, בני השוחט מקריביץ, שאתם נדברתי לצאת ביחד ללידה ומשם לחצות את הגבול לווילנה. בלחיצת יד חמה נפרדתי מהמשפחה. היה עלי לעשות רושם כאילו נוסע אני לביאליסטוק לשם מסחר וקנין. ביתנו נתפס מזמן על ידי זרים, יהודים וילנאים פליטים שהגיעו לוילייקה להסתדר בעבודה ולחיות תחת המימשל הסובייטי, ועוד מנהל דואר ממזרח רוסיה. נרות החנוכה דעכו. הדוד הזקן, ר' אליהו לייב הי"ד, מסתכל לעברים, מברך אותי ומאחל לעצמו ולכולנו: "רבש"ע, הלואי ונוכל להפגש בעולם החפשי". משאלתו לא נתקיימה. את דרכו האחרונה עשה באק־ציה השניה בדרך למאיאק. בטוחני שגם אז היתה ברכתו בפיו שאגיע לחוף מבטחים, שתישאר שארית פליטה, זכרון למשפחה.

בדרך לדיוונישוק

נצטווינו ללבוש את כל הבגדים הנמצאים במזוודותינו ולקחת

עמנו רק תרמיל גב. בערב יצאנו לדרך. הקור מגיע ל־30 מעלות מתחת לאפס. אנו לבושים מגפיים, שלוש חליפות בג־דים זו על זו. נוסעים לדיוונישוק. בבית אשר מאחורי העיירה הוריד אותנו העגלון. מכאן עלינו לחצות את הגבול בלילה. בבית שאליו הובאנו דולקת מנורת נפט קטנה. החושך מרובה על האור. אנו מוצאים כאן אשה ושני ילדים. נראים כפליטים. מתברר שזו היא הגב׳ סוניה בלקס, בת הרב מאיליה, שלמדה בגימנסיה בווילייקה ושני ילדיה. היא נתפסה על הגבול והוחזרה ללידה. הערב הובטח לה להעבירה את הגבול ושם תצטרף אל בעלה המחכה לה בווילנה.

במזחלה של מדריכנו יעקב אנו מוסעים לכוון סולצניקי, כפר ליד הגבול. שם מחכה לנו גוי, מבריח מקצועי, היודע את מקום הגבול.

סמוך לגבול עלינו לרדת מהמזחלה וללכת ברגל עד מקום ישוב בצד הליטאי, בכיוון העיירה ישוני. תפילה בפינו שעוד הלילה נגיע למחוז חפצנו, אבל רבות מחשבות בלב איש. בסביבות סולצניקי, בבית מבודד, נפגשנו עם הגוי המבריח. גם הוא נוסע במזחלתו ועמו עוזר. ואנחנו – בעגלתנו אחריו, אל תוך יער מכוסה שלג. הסוסים בוססים עד לבטן בשלג. אין דרך מלך. העצים הלבנים עם צמרותיהם המושלגים נראים לנו כמתים נעים.

האם עברנו את הגבול?

הגוי מסתכל וקובע כיוון להליכה. את העגלות עם הסוסים משאירים לשמירת העוזר עד שהמבריח ויעקב יחזרו בשלום. אנחנו מתקדמים ברגל עם המבריח ועם המסיע יעקב. הקור גדול מאוד. אנחנו עייפים ומזיעים תחת הבגדים הרבים שלבש־נו. רק הרגליים קופאות. על שני הילדים הקטנים קשה ההליכה. חברי זלמן מרכיב את הילד על כתפיו. כל רגע הוא שעה. המדריך נעצר ושוכב על האדמה, רוצה הוא, כנראה, לשמוע איזה הד. הנהגתו העצבנית והמוזרה חשודה עלינו. הרושם הוא שהגוי אינו מכיר את הדרך, יתכן – בגלל השלג המכסה כל סימן. יעקב מעודד אותו, אך שניהם אינם יודעים מה להחליט. אפשר שעדיין לא עברנו את הגבול, ואפשר שאנו נמצאים כבר מעבר לגבול ואנחנו איננו יודעים. בינתיים חול־פות השעות, עוד מעט ויעלה השחר. אסור לנו להישאר כאן. אנו חוזרים על עקבותינו. עתה מכרסמת אותנו הדאגה: מי יודע אם העוזר שנשאר עם העגלות מחכה עדיין? הגוי מאיץ בנו. הליכתו קלה, הוא נעול נעליים קלות ולבוש פרוות צמר המה וקלה.

סוף סוף הגענו אל העגלות ואנו נוסעים. פה ושם נובחים כלבים, יעקב מביא אותנו בעגלתו לעיירה קטנה על הגבול, קללישוק. שם נישאר במשך היום ולמחרת הערב נצא שוב לחצות את הגבול. בבית שהובאנו אליו מתגורר זוג זקנים: נפח לשעבר ואשתו. הבית עומד בקצה העיירה.

הזקן מכניס אותנו לחדר השינה ומזהיר שאסור לנו לצאת מחדר זה פן ירגישו בנו השכנים.

הזקן חוזר מבית הכנסת ומבשר שבשכנות לביתו נמצאת קבוצת אנשים שהגיעו בבוקר על מנת לעבור את הגבול. יש איפוא חשש שהמשטרה עשויה בכל רגע לגלותנו.

יוצאים לדרך

בלילה אנחנו יוצאים לדרך עם יעקב. מגיעים לבית בודד ומשם יוצא גוי, מדריך אחר. המשכנו לבית בודד שני וגם משם יצא גוי. שניהם משוחחים. משאירים את הסוס והמזחלה ואנו מתקדמים עם אחד הגויים ועם יעקב לכיוון הגבול. הרגליים קופאות מקור. תרמיל הגב מכביד. אנו עייפים וטרם רואים סוף. הילדים מחזיקים מעמד בקושי רב. לפי החישוב כבר היינו צריכים להיות מעבר לגבול ועדיין אין יודעים היכן אנו נמצאים. גם הגוי הזה נתון במבוכה, הוא מציע להגיע לבית בודד בסביבה ולנוח. שם גם יחקור אם הכיוון הוא נכון. אנו מסכימים ברצון לכך כדי לנוח בבית ולא לקפוא ביער.

במאסר

חזרנו על עקבותינו והגענו לבית בודד (כוטאר). נכנסנו לחדר. בפנים חם מאוד. בעל הבית מכיר את המדריך ואת יעקב. עוד בטרם הספקנו להוריד את תרמילינו נשמעה דפיקה על הדלת. שומרי גבול סובייטיים בלווית כלב גדול באו בעקבו־תינו. אנחנו אסורים. איך הספיק יעקב להתחמק מידיהם של החיילים עם בואם – חידה היא עד היום הזה. שומרי הגבול התענינו בעיקר במבריח, כי לא יתכן שהגענו בכוחות עצמנו למקום זה.

הסמל מחפש בבגדינו ולוקח את הכסף יחד עם התעודות. הסמל לוקח מזחלה מאת הגוי שנקלענו אליו במקרה, מושיב בה את הגב׳ בלקס עם הילדים, ואנחנו הולכים ברגל. מובילים אותנו כאסירים לכפר סווינץ.

בדיר חזירים בכפר נידח זה מצאנו קבוצה של יהודים חיילים מן הצבא הפולני. הם חוזרים מרוסיה הלבנה לליטה, ביניהם פרנר הפצוע. הם מספרים לנו שהערב יעבירו אותם הסובייטים את הגבול.

החיפושים כאן הם יותר מדוקדקים. אצל חבר גילו כמה מטבעות זהב והילכך אנו חשודים כספקולנטים. אצלי מצאו תעודת רב בשפה הפולנית. הפוליטרוק הצעיר לא יכול להבין איך בן אדם צעיר יכול להיות קלריקל מ״המאה השחורה״.

על השאלה: לאן פניכם מועדות? ענינו, כפי שאמרנו לסמל הראשון, שפנינו לליטה, למשפחותינו הנמצאות שם. הבודקים אינם מאמינים. אחרי דין ודברים חתמו האחים על מיסמך שהם עברו את הגבול לרוסיה הלבנה וכשהגיע תורי לחתום, הודעתי ברורות כי אני הולך לליטה, אולם אם אתם עומדים על כך שאחתום את ההיפך, אחתום וחתמתי.

משום מה רשם בשולי הפרוטוקול ״כיתרי רבין״ (רב ער־מומי) – דבר שגרם לי אחר כך צרות לא מעטות.

שוב אנו הולכים־רצים כמה קילומטרים בקור בעקבות החיי־לים הסובייטיים. החיילים הפצועים והגב׳ בלקס עם הילדים נוסעים במזחלות. קבוצתנו מונה 20 איש בערך.

בסביבות ביניקון עומדת גורן עץ. הכל פרוץ, פותחים לנו דלת ואומרים לנו להיכנס.

פגישה

החדר גדוש אנשים. אין מקום לשבת ואף לא לעמוד. האויר דחוס. ריח זיעה וצחנה. חושך מצרים. אנו מחזיקים איש בידי רעהו, שלא לאבד את הקשר. הנה הגיעה קבוצה חדשה של אסירים ושוב דחסוה לתוך הצריף העלוב הזה. גברה הצפיפות עוד יותר. נדחקנו בין שתי אצטבאות ונפלתי על אדם ששכב על אצטבא. הלה הגיב בקול, ובבליל הצעקות והקולות שבחלל האויר, הכרתי את קולו של חברי ישראל מז׳טיל, תלמיד ישיבת חפץ חיים (כעת בארץ). מתברר שאין זו הפעם הרא־שונה שנתפס על הגבול. הוא אחד המעטים המעביר חברים, תלמידי ישיבות, מרוסיה הלבנה לווילנה־ליטה. ומדי פעם, כשהוא נתפס, תשובתו שגורה בפיו, כי הולך הוא לחפש את אחיו שהשתחרר מהצבא הפולני והוא נמצא ברוסיה הלבנה. ע״י כך מחזירים אותו וחבריו בחזרה לליטה.

ב־12 בלילה קראו שמות וביניהם גם את שמי. הנקראים נחפזו ובחשכת הלילה יצאו עם משמרת חיילים אל הגבול.

בנ.ק.וו.ד. בלידה

ב־31 לדצמבר 1939 לפנות בוקר הוליכו אותנו ברגל לתחנת רכבת והסיעונו ללידה. שם הובאנו לנ.ק.וו.ד. שבו עבדו גם פקידים פולנים. כל אחד מאתנו עבר שוב בדיקה קפדנית. שתי המלים ״כיטרי רבין״ הן בעוכרי. מוליכים אותי ישר לצינוק, למה ומדוע? על שאלה זו אין מענה.

בצינוק קפצו לקראתי האסירים מכל העברים ובפי כולם השאלה: על מה ולמה הביאוך הלום? גנבה? פוליטיקה? בורסה? גבול? לא היה לי אמון באנשים אלה. במאסר שור־צים ברנשים מכל המינים. את אחד השואלים פגשתי אחרי זמן מה בווילנה. היה זה חלוץ מפינסק שנתפס על הגבול. יושב אני בצינוק ועדיין משלה את עצמי כי חלה אי הבנה. במשך היום נתווספו כמה אסירים ובערב הוצאו 2 אסירים. בלילה נקראתי לחקירה.

הפקיד הפולני מתכונן לבלות את ליל הראשון לינואר (1940) יחד עם איש הנ.ק.וו.ד. בשתיה ובאכילה כדת, ובזכות זו מיהר להכין את הניירות, החזיר לי את הכסף הפולני ואת התעודות ושלחני לחדר ששם נפגשתי עם כל החבורה. נודע לי, שהלילה אנו נשלחים בחזרה, לביניקון, לחצות את הגבול לליטה, והגב׳ בלקס עם הילדים שוחררו ונשלחו ללידה.

״ספקולנט״

במשך הדקות הספורות שנמצאתי בבדיקה, הייתי נוכח בעת התפרצות זעם של פליט יהודי מוורשה.

בבדיקה שנערכה בבגדיו מצאו 250 דולר ואיש הנ.ק.וו.ד. כינהו: ״ספקולנט״. פליט זה, יהודי בגיל העמידה, זקוף קומה, לבוש כסוחר, מדבר פולנית טובה ורוסית רהוטה, פתח את פיו ושאל את איש הנ.ק.וו.ד.: ״הגד נא לי, בן כמה אתה? בודאי בן 22 שנה בערך. לי יש בנים מבוגרים ממך, אתה רואה אצלי שערות שיבה. הן באו לי מעבודה מפרכת במשך כל ימי חיי ומכל רכושי שרכשתי במשך שנותי נשארו לי 250 דולר עלובים אלה, שהספקתי להוציאם מוורשה עם ברי־חתי מהקלגסים הנאצים, שרצו להרגני רק מפני שאני יהודי־קומוניסט. ועתה אתה אומר לי שאני ספקולנט? איך לא תי־בוש? המצאתני עושה עסקים מפוקפקים, הזהו השוויון הסו־ציאליסטי והיושר שהבאת מארץ החרות? הזהו החינוך שקבלת בארץ הסוציאליזם?״

אמרנו לעצמנו: מי יודע כמה שנות מאסר מונו לו על נאומו?...

הוזרים

בלילה הוציאונו לתחנת הרכבת. הגענו לביניקון והכניסונו שוב לאותה גורן גדושה. בדיוק בשעה אחת בלילה, ליל ראש השנה הנוצרית, הוציאונו החוצה. הקור גדול. שני חיילים סובייטיים מלווים אותנו. נתבקשנו ללכת בשקט. הביאונו לגבול, הראו לנו את הכיוון ונשארו במקום לראות איך כולנו מתקדמים בשלג קדימה.

בדרך ליאשון–וילנה

בזמן הנסיעה ברכבת הבחנו בכמה פולנים מהסביבה שצמודים אליהם אנשים. הבינונו שאלה הם מדריכים היודעים את הדר־כים. סיכמנו שאנו נעקוב אחריהם, ובאשר ילכו נלך גם אנו.

הגוי המדריך רצה אמנם להתחמק וללכת רק עם קליינטים שלו, אבל אנחנו הלכנו אחריהם. אחרי כמה שעות של הליכה הגענו עייפים לבית יהודים. מצאנו במקום מכרים, קבלנו אוכל ושתייה לאחר ששלושה ימים רצופים לא בא אוכל אל פינו, פרט למים רתוחים. ביום השלישי עם בוקר, יצאנו עם האוטו הראשון לווילנה הנכספת.

פסיה נורמן

משפחה ציונית בסיביר

כבר ביום הראשון למלחמה, יצאנו, אני ובעלי יצחק מרדכי נורמן ושני בנינו, אבינו ר' אברהם עם שתי בנותיו בדרך למזרח. לא פיללנו אז שזוהי פרידתנו האחרונה מוילייקה.

יסורי המלחמה עברו עלינו בסיביר: רעב, קור, מחלות – היו מנת חלקנו, ואם לא די באלה, היו לוקחים את אבינו ר' אברהם נורמן בלילות לנ.ק.וו.ד., חוקרים אותו לילות שלמים, וכשהיה חוזר עם אור הבוקר הביתה, נראה שבור ורצוץ. משנרגע במשך היום הייתי שואל אותו: מה רוצים ממך ה"חברים"? היה עונה בבכי: שאלה אחת בפיהם – מדוע הייתי ציוני? והחקירות מלוות ביסורי גוף ונפש גם יחד.

באותו הזמן גייסו את בעלי לעבודה, בהנחת מסילת ברזל בהרי אוראל. את אבא עם הבנות, שלחו לסימפרופול, שם הסתדר כמנהל חשבונות בבית ספר לקצינים. כך נתפרדה המשפחה. אני והילדים נשארנו ב"נאד-וולגה". עמנו היתה ליבה חנה דינרשטיין מוילייקה. הגויים השכנים שנאו את המשטר הסובייטי וחיכו לבואו של היטלר ימ"ש. הגרמנים הגיעו עד לסטלינגרד. האזרחים הרוסים לא תארו להם, שהגרמנים שונאים גם את הנוצרים. שנים קשות עברו עלינו, עד שהועברנו לאורל והצטרפנו ליצחק מרדכי בעלי.

קץ המלחמה

ביום בהיר אחד נודע לנו, כי המלחמה באה לקיצה ואת העובדים במסילת הברזל באוראל, עומדים להעביר לסביבות לנינגרד. הידיעה שימחה אותנו: אנו מתקרבים לביתנו, קוינו שנחזור לעירנו, נמצא את משפחתנו ונהיה בין יהודים. כשהגענו ללנינגרד היה קור גדול וראינו את הרוגי המלחמה, חיילים ואזרחים, שבלטו מתחת לערמות השלג.

תחמושת יקרה ומסוכנת, נעזבה ברחובות ואיש לא שם לב. לא נמצא בית שלם בלנינגרד, וזמן רב חיפשנו פינה בדירה הראויה לשמה. אך הסתדרנו איך שהוא והנה התחילו להטריד את יצחק מרדכי לנ.ק.וו.ד. וחוקרים אותו לילות שלמים, ובבוקר הוא חוזר באפיסת כוחות. עד שבא הקץ לסבלנו; כאזרחים פולניים, הורשה לנו לחזור לפולניה.

בשורות איוב

בינתיים נודע לנו על מעשי רצח של הנאצים בעם היהודי. קיבלנו בשורת איוב משכנה נוצריה בוילייקה, שאיש ממשפחתנו, ואף יהודי אחד, לא נשאר בחיים בעיר. ידענו שאין לאן לחזור.

התכתבנו עם אבא אברהם והוא הודיענו את החלטתו הנחושה: "דרכנו מוליכה אל זהבה", וזהבה נמצאת בארץ ישראל. אבא עם הבנות יצאו לאיטליה. עדנה הסתדרה כמדריכת נוער. אבא ושרה נעשו מורים לעברית לחברי הקיבוץ. בכל מכתב כותב אבא: ילדים, הזמן קורא לנו. ניפגש בארץ. יש להזדרז, והוא החליט לעלות ברגל, בעליה ב'.

מעפילים לארץ

הילדים שלנו הלכו לקיבוץ. יצחק מרדכי אירגן קיבוץ וחלה. כמה חדשים שכב עד שחזר לבריאותו ולקיבוץ. הבן הבכור כותב מהקיבוץ: "אנו יוצאים לדרך". הדרכים בחזקת סכנה. שנה שלמה לא שמענו על אודותיו. רק אחרי שנה נודע לנו שבננו זאב נמצא במחנה בקפריסין. האנגלים לא הירשו להם לרדת מהספינה בחיפה. בני 13 ו־14 לחמו בקופסאות של שימורים עם חיילי בריטניה הגדולה. אחד הילדים נהרג במערכה זו.

ב־1948 הגיעה גם משפחתנו לחוף ישראל, אבל אבינו אברהם לא זכה לראות את הארץ. הוא הלך עם פליטי המחנות ברגל ובאמצע הדרך לקה בהתקפת לב ונפטר.

נר זכרון

נזכרת אני בדברי הקב"ה למשה "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא". עונש קשה זה נתקיים גם באבינו אברהם. כל חייו היה קודש לבנין הארץ. הוא חינך את ילדיו בדרך זו ועל סף התגשמות חלומו, בדרך לארץ שכה השתוקק אליה, כרע נפל.

יהיו מלים מעטות אלו נר זכרון על קברו בנכר.

אלן (אהרן) איידלמן

בערבות סיביר

ב־1939 גרו הורי, יחד עם אחיותי הנשואות, בתיה ומאניה, אחי נח ואנכי בוילייקה. אחותי אניה עם בעלה ובנה הקטן, היגרו בשנת 1938 לארצות הברית, והפצירו בנו להצטרף אליהם, אבל הורי לא ראו אז סיבה לחשוש. האות הראשון, לאסונות הצפויים לנו, בא, עם מאסרו של אבי, בשלהי 1939, כמעט מיד לאחר הכיבוש הרוסי. יחד עם זה הופקעה המנסרה שלנו, על ידי השלטונות הרוסיים. בראשית 1940, גורשנו מביתנו על ידי השלטון הסובייטי, לאחר אתראה של 24 שעות. אז עוד קוינו, שאבינו ישוחרר, והדברים יסתדרו, אבל תקותנו הושמה לאַל. ב־13 לאפריל 1940, דפקו חיילים רוסיים על דלתנו, ונתנו לאמי לאחי נח ולי, שהות של שעתיים להתכונן. הוכנסנו לתוך קרון רכבת משא, שבו היו כבר 30 איש. היתה זו ראשית מסע ארוך לסיביר. הרכבת זזה רק לפנות בוקר וזה נתן את האפשרות לידידים רבים, לבוא להיפרד מאתנו ולבכותנו. כולם היו בטוחים, שאנו מובלים לקראת מות בטוח. קשה לתאר את רגשותינו ואת רגשות אחיותינו שראו אותנו בפעם האחרונה.

המסע נמשך שבועות רבים. תכופות, כשעברנו כפרים רוסיים, ראינו אנשים רעבים, שביקשו מאתנו פירורי לחם כשהרכבת היתה נעצרת. חששנו כי בעוד ימים ספורים נגיע למחוז חפצנו, ואז גם אנו נתחיל לגווע מרעב. כל זמן שהיינו ברכבת, למרות הצפיפות הגדולה, קיבלנו ארוחות קבועות, ואוכל היה די.

הגענו למחוז חפצנו – תחנת־רכבת קטנה בקזכסטן, כ־160 קילומטר מפבלודאר. שם התאספו משאיות רבות מהקולחוזים בסביבה. חילקו את כולנו – 5–6 משפחות לקולחוזים – בסביבה. למזלנו נשלחנו לקולחוז של רוסים ולא קזכים. אמי, אחי נח ואני נשלחנו לבית קטן, שבו גר זוג רוסי בגיל העמידה.

היתה זו ביקתת חמר ובה שני חדרים. אחד מהם היה מיועד לפרה, ועוד מספר חיות בית (שיחממו אותנו בחדשי החורף הארוכים), והשני שימש חדר מגורים לבעל הבית ולנו.

התושבים נצטוו לשמור עלינו בקביעות, כי היינו בחזקת אויבי המדינה. הם היו מאוד ידידותיים כלפינו. הם עמדו על כך שנח ואני נמשיך ללמוד, והיבול הטוב ב־1938 עדיין הספיק לכלכל את כולם. הצלחנו להתקיים יפה עד סוף 1941, בעזרת מכירת חפצים שהבאנו אתנו, וגם הודות לחבילות שקיבלנו מאניה וזיגמונט מארה״ב.

מחנה עבודה צבאי

בראשית 1942 גויסנו נח ואני, יחד עם אזרחים פולנים רבים, למחנה עבודה צבאי ונשלחנו למרחקים, לעבוד בבניית מסילות ברזל. תנאי העבודה היו שם בלתי נסבלים, ותוך מספר חדשים היינו מזי רעב. ידענו כי ימינו ספורים. בראשית האביב ברחנו מן המחנה, עם תריסר פולנים, והחלטנו לחזור לכפרנו. התקדמנו רק בלילות. ביום הסתתרנו בערימות שחת ומשפחות פולניות שנתקלנו בהן, לאורך הדרך, סיפקו לנו קצת מזון. בלילה השלישי הגענו הביתה, לשמחתה ולהפתעתה של אמנו. אמנם ידענו, כי בסופו של דבר ניתפס, אבל היינו בטוחים כי בית הסוהר לא יהיה יותר גרוע ממחנה העבודה. בידענו כי בקולחוז חסרים מכונאי טרקטורים, הפצנו את הידיעה כי אנו מומחים. למעשה לא ידענו על כך מאומה. בינתיים נאסרנו. בשבועות שקדמו למשפט, סבלנו מצוקת רעב חריפה, ועזרו לנו אז אסתר צ׳רני ובני משפחתה. הם ביקרו אצלנו כמה פעמים, והביאו לנו מזון וגם הפיחו בנו תקוה לעתיד. הגיע יום המשפט. לי ולנח פסקו 8 שנים, תוך הנמקה שאנו צעירים, אולם שיחק לנו המזל. ההכנה המוקדמת שלנו נשאה פרי. יושב ראש הקול־חוז, שיכנע את השלטונות שלא יוכל למלא את מיכסת היבול בלי עזרתנו ולפי בקשתו שוחררנו. הועברנו תחת פיקוחו לכפרנו ושם בילינו את הקיץ והסתיו, בעבודה על טרקטורים. באותו זמן הצלחנו לאגור גם קצת מזון לשנה הבאה, כי התברר לנו שהרעב הוא האויב הגדול ביותר של הכפר.

למחנה בדנפרוגרס

מיד לאחר שאוחסנו הטרקטורים לקראת החורף, נאסרנו שוב על ידי המשטרה והועברנו לבית הסוהר בפבלודאר. שם ביקרה אותנו אמנו כמה פעמים. מאוחר יותר הועברנו לדנפרוגרס, ששם התחילו הרוסים לבנות תחנה הידרו־חשמלית הידועה כיום כגדולה בעולם כולו. עבדו שם אלפים אסירים ואזרחים בפיצוץ הרים ובהעברת סלעים לבניית הסכר.

תנאי העבודה היו גרועים ביותר. עבדנו מזריחת השמש ועד שקיעתה, בקור גדול. קיבלנו ארוחה דלה אחת ליום וראינו את רוב ידידינו גוועים מרעב ואפיסת כוחות. נח ואני נשארנו בחיים, רק הודות לעובדה, שהיינו יחד, והשתדלנו לעודד זה את זה. לאחר שעברנו את כל החורף במחנה זה והגענו למצב של אפיסת כוחות, הגיעו עם תחילת האביב הוראות ממוסקבה, להעבירנו לבית הסוהר – חווה על יד אלמה־אטה, ששם נזקקו למכונאי טרקטורים. גם שם שררו תנאי רעב נורא, אבל אנו גרנו מחוץ למחנה ותנאינו היו טובים יותר, כי בתפוקת עבודתנו היה תלוי היבול. ניסינו אז לעזור לאסירים רבים, ואפילו לשומרים, על ידי הברחת אוכל למחנה. נשארנו שם עד סוף המלחמה, עת הכריז סטאלין על חנינה לכל האסירים שנכלאו על עריקה מגדודי העבודה.

משם הגענו לפבלודאר אשר לשם העביר ש. ח. דובין את אמנו לאחר שנאסרנו. ספק אם היתה נשארת בחיים בלי עזרתו.

בזמן מאסרנו היתה זו נחמה גדולה לדעת, שאמנו יושבת במקום בטוח ושמר ש. ח. דובין שגלה גם הוא לסיביר דואג לה.

קשה לתאר את שמחת אמנו ואת אשרה, כשראתה אותנו. היא כבר לא קיותה לראותנו בחיים. עם גמר המלחמה חזרנו כאזרחים פולניים ישר לשצ׳צין, תוך תקוה להצטרף לאחותנו אניה בארצות הברית.

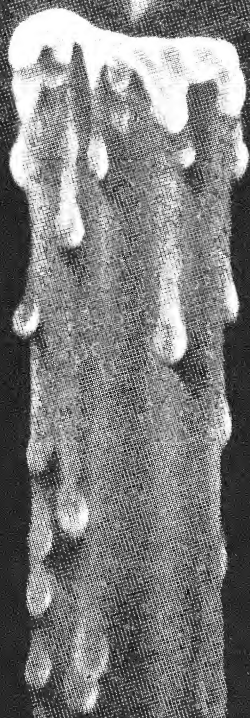
ב־1947 התחלנו בחיים חדשים בארה״ב. אמנו הגיעה ראשונה ומצאה את ביתה אצל אניה וזיגמונט. היא זכתה בשנותיה האחרונות לקצת נחת מילדיה. הבנים התחתנו וגם נכדים נוספו.

היא נקברה בבית הקברות בלונג־איילנד, בחלקת איגוד הוי־לייקאים, כשילדיה ונכדיה מלוים אותה בדרכה האחרונה.

אחרי שנים אלו שהן בחזקת חלום בלהות, אנו ממשיכים להתאבל על אבינו היקר שנפטר בכלא, ועל שאר בני המשפחה שהושמדו בזמן הכיבוש הגרמני, ועל עיירתנו ווילייקה שנחרבה ואיננה.

תרגם מאנגלית ד״ר א. גוטמן

קליוולנד 1965

יזכור

יוסף נורמן

בין מלתעות החיה הנאצית

מזכרונותיו של פרטיזן, איש וילייקה

בין המצרים

באותו יום חרפי, בתחילת שנת 1940, כשבני משפחתנו שהת־גוררו זה דורות בעירנו וילייקה, קיבלו תעודות־זיהוי סובייטיות עם "הסעיף" המפורסם, שלפיו נאסר עלינו לגור בעיר וילייקה כעיר פלך, הוכרחנו לעזוב את ביתנו־קננו, אשר בו נולדנו, גודלנו ונתחנכנו. אנוסים היינו לנדוד ולחפש דירה שכורה בעיר אחרת.

שכרנו חדר עלוב בקורניץ ובו הסתדרה כל המשפחה. הת־חלנו בחיים חדשים ב"מולדת" הסובייטית. מדי פעם, בבואנו לוילייקה ובראותנו איך זרים ירשו את יגיע כפינו, ידענו גם הרגשנו טעמם של החיים החדשים במשטר הבולשביסטי.

את הבית שלנו הפכו למשרדי ממשלה. אמנם אנחנו הסתדרנו בעבודה דוקא בוילייקה, אבל לא היתה זאת עבודה קבועה ולא עבודה רשמית מוכרת. שנה שלמה היה אחי רפאל במאסר עם עבודת פרך בגלל התנגדותו להפליה שנהגו אתנו כשהכירו בנו כבורגנים, ועל תפיסת ביתנו שלא כחוק. רק חודש לפני המלחמה שוחרר וחזר לוילייקה ונתקבל לעבודה במחלקה החקלאית.

המלחמה

עם האנדרלמוסיה שקמה ביום ה־22 ליוני 1941, כשהודיע מולוטוב מעל גלי האתר על התנפלות הגרמנים על רוסיה, היתה תגובתנו הראשונה להגיע בהקדם לוילייקה ולראות מקרוב מה קרה לביתנו. יום יום היינו מבקרים את וילייקה ואת ביתנו ובערב היינו חוזרים לקורניץ כדי לחזור שוב למח־רת. רק ביום הרביעי, 25 ליוני, חזרה כל המשפחה לביתה – קינה הישן בוילייקה, לאחר שכל המשרדים שבה הופקרו ע"י פקידיה־דייריה. שאלת־החיים שהתעוררה אז בקשר לבריחה לארץ הסובייטים לא היתה חריפה לגבינו, בעלי הסעיף המיוחד. הכרנו היטב את הדוגלים ברעיונות חופש, שוויון וחרות. נחושה היתה החלטתנו: שב ואל תעשה – עדיף. אין בורחים מן הפח אל הפחת. וגישה זו היתה בעוכרינו. אחי רפאל, מולה לוינסון, יצחק צימרמן עלו על האופניים וברחו בדרך לגבול הסובייטי הישן, אך בדרך פגשו אותם הגרמנים והחזירום לוילייקה. אחי נתן קיבל צו גיוס ב־23.6.41 לצבא האדום, אך נעזב לנפשו, כי כל הקצונה נמלטה לרוסיה.

אך הספקנו לקנות שביתה בביתנו, ללא חפצים וללא בגדים, והנה שריפה פרצה בבריגדה – מיבנה־עץ גדול ששימש ללשכת הבולשת בזמן הפולנים ובזמן הסובייטים לנ.ק.ו.ד. נראה שהסובייטים לא היו מעונינים להשאיר את המיסמכים הנוגעים לעניני פנים ומישהו דאג לשרפם. עבדנו קשה לכבות את הדליקה, כי רוח חזקה נשבה בדיוק בכיוון הבית של יעקב נורמן שבסביבתנו והיה חשש שכל בתי העץ יתלקחו. באותו הזמן נשרף גם גשר העץ הגדול שעל הוילייה.

ביום הרביעי, 25 ליוני, נכנסו הגרמנים הראשונים כשהם רכובים על אופנועים. אחרי יומיים התחיל חיל רגלי עובר ללא הרף את חוצות העיר מכביש סמורגון דרך כאלאפי, קדימה לוויטבסק־סמולנסק, ממערב למזרח.

הגרמנים הנשארים ללינה בוילייקה דורשים מקומות לינה. לקחו אותי ועוד כמה יהודים, הביאו אותנו לחדרי הגימנסיה ולחדרי המעבדה וציוו עלינו לנקותם. את המכשירים, הצלו־חיות והבקבוקים ציוו לזרוק לפחי האשפה. בחצר שלנו הקימו מטבח נודד. כששאבו מים מן הבאר לבישול, נתנו לנו לשתות מהמים, כדי להיות בטוחים שהמים בבאר לא הורעלו.

גזרות ראשונות

פלוגה של אנשי ס.ד. באה לעיר. הפקודה הראשונה היתה לתושבים היהודים. כל יהודי חייב לענוד סרט עם סמל מגן דוד צהוב על יד שמאל. בפנים ה"מגן דוד" יש לרקום את המלה "יודע" באותיות לטיניות. אסור ליהודי ללכת על המד־רכה, אלא בצידי הרחוב, ואיש אחרי חברו. אסור ליהודי להימצא ברחובות העיר משעה 8 בערב עד שעה 6 בבוקר.

החמסנים הראשונים

מאחר שחלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית ברח לרוסיה, נשארו כמה בתים עזובים. הגויים השכנים מהעיירה ומהכפרים הסמו־כים הבחינו בדבר. יום יום היו באים, מסתובבים בין הבתים ועם ערב פורצים לבתים, חומסים ושודדים מכל הבא ליד, הורסים ושוברים מה שניתן להרוס. קרה שגם לבתי מגורים היו נכנסים לשדוד. מאידך רבים התושבים היהודים, הרואים את חורבנם בחייהם, מפקידים אצל שכניהם הגויים תכשי־טים, כלים, בגדים, על מנת שיוחזרו להם אחרי ימי האימה...

אנחנו, כמה צעירים ברחובנו, יצאנו לשמירה בערבים מפני החמסנים. באותו יום רביעי בערב, 25.6.41, יומיים אחרי שעזבו הסובייטים את העיר נמצאתי ליד ביתו של ר' אהרן דוד, בדרך חזרה לביתנו, והנה אני שומע פסיעות חזקות על המר־צפת. בחוץ היה חושך. חששתי שאלו הם הגויים השכנים ההולכים לגזול רכוש יהודים.

כשהתקרבו הפסיעות, ניצבתי פנים אל פנים עם סיור גרמני של 5 חיילים, מזוינים בתת־מקלע. לא היתה לי אפשרות לברוח או להתחבא. הגרמנים שאלו אותי: אתה רוסי? התחילו לבדוק את צווארוני, אם אין סימני דרגה עליו, כשעניתי בפול־נית כי אני תושב העיר הגר בבית שממול, עזבוני לנפשי. אחד מאנשי הסיור דיבר פולנית.

לעבודה

שטשיפן ביאלואוסוב, מנהל בית הדפוס שעבד עמי יחד בדפוס פלקסר, בא לביתנו יומיים לפני האקציה וקרא אותי לעבודה, כדי שאקבל תעודת עובד ולא יגייסוני לכל מיני עבודות. הפלקט הראשון שהדפסתי היה מיועד לאוכלוסיה היהודית, שעליה להתייצב בחצר בית הכנסת. נצטוויתי להבליט את הכתוב בו. חתם עליו הגביט׳ס קומיסר א. שמידט.

האקציה הראשונה

בשבעה עשר בתמוז תש״א, שחל בשבת (12.7.41), הודבקו מודעות ברחובות העיר: ״על כל יהודי העיירה מגיל 15 עד 55 להתייצב היום בבנין בית הכנסת הגדול בשעה 10 בבוקר״. לא עלה על דעתו של מישהו שמאחורי מודעות אלו מסתתר דבר מה. מישהו העלה את הסברה שהגרמנים רוצים לבחור ״ועד קהילה״ או ״יודענראט״.

כל הגברים, ואפילו מעל לגיל המבוקש, התאספו בחצר ביהכנ״ס, זכורני איך ר׳ משה סבירסקי האיץ באנשים למהר וללכת לבחור בועד הקהילה.

חצר בית הכנסת

בחצר בית הכנסת עמדו הגרמנים וסידרו את הגברים ב־4 שורות, כשכל שורה מצווה להיכנס לביהכנ״ס.

אך עברנו את הסף, נתגלו משני הצדדים קלגסים גרמנים מזוינים במקלות עצי אורן מסוקסים והתחילו מכים בכל הנכנס. חובטים בראש, בפנים, בועטים ברגליים. זו היתה קבלת פנים ראשונה ליהודי העיירה. איש ס״ס לקח מכל אחד את תעודת הזיהוי. כל אחד נצטווה להביא מיד לביהכנ״ס 2 חפיסות טבק, שעונים, זהב וצרכי שתייה.

קבוצה אחת, ביניהם אני, אבי ואחי נתן, נצטוותה לבוא בשעה 12.00 בצהריים אל הגשר עם אתים. קבוצה שנייה נצ־טוותה להתייצב ליד הרכבת לפריקת קרונות פחם. על קבוצה שלישית הוטל לבוא לטחנת הקמח לסחוב שקי קמח.

אני נצטוויתי להביא טבק ויי״ש. מכיון שמסרתי שם בדוי וכתובת לא מדויקת, לא חזרתי לביהכנ״ס והסתתרתי בבית.

החלטה גורלית

בביתנו התגורר מיכאל גולקוביץ, שאת תעודת הזיהוי מסר בביהכנ״ס ונצטווה להופיע ליד הגשר בערב. גם אחי רפאל

יוסף נורמן
מניצולי הפרטיזנים

נצטווה כך, אך בבית הוחלט שרפאל לא ילך. נסינו להשפיע גם על גולקוביץ שלא ילך ולא הצלחנו. הוא טען, שאם לא ילך – יבואו לקחת אותו ואחרים ייענשו בגללו. רפאל אמר שלא יתן למיכאל ללכת לבדו והצטרף אליו. חיכינו כל הערב וכל הלילה והם לא חזרו. בעיר סיפרו שהבאים לגשר הועברו למח־נות עבודה. בשעה 7–7.30 בערב בקעו יריות מכיוון הגשר, אבל מי יכול להעלות על דעתו, שממיתים את אחינו, שעתה זה היו אתנו? הגויים השכנים סיפרו, שכל הקבוצה הועברה לעבודה למולודצ׳נה ופריידל גרינהויז־שפריירגן וחברתה יצאו לחפש את בעליהן. חודש ימים נדדו בסביבה כנוצריות, הגיעו ברכבת עד לסביבות קרקוב ואושווינצים וחזרו הביתה. בינתיים נודע מפי השכנים הגויים, שכל הקבוצה נהרגה ביריות ביער במאלוני ונקברה בקבר אחים גדול, שהוכן מבעוד יום ע״י הקרבנות עצמם. היחידים שניצלו וברחו מהבור היו: בנימין אפשטיין, ואיסר ריאר מויאזין. באקציה הזאת נהרגו לפי רשימה שהוכנה כ־150 גברים. בין הנרצחים: יצחק פוטרפס שחזר מקורניץ, יעקב חסיה־העניע׳ס, יוסלזון, יצחק דוד, נוח נורמן, מולה לוינסון, יצחק קלר, משה סבירסקי, מקס צרני ועוד.

ארבעת האחים הרצענים הגיעו לגשר 10 דקות אחרי שעה 6, ועוד הספיקו לראות את האנשים, העוזבים קבוצות־קבוצות את הגשר. אותם החזירו הגרמנים העירה, כנראה שגם בגיא ההריגה יש חשבון של זמן ומזל.

לאחר שנודע דבר הרצח קמה בהלה בעיירה. הגברים הת־חבאו על עליות הגג ובמרתפים ובכל מקום נסתר מעיני הרוצחים.

אני "משתזף"

היה יום חם רגיל בחודש תמוז. החלטתי לא לצאת לעבודה. יצאתי מן הבית דרך הגינות לשפת הנהר. חשבתי להתחבא במשך היום בסביבות הנהר. הפלז'ה היתה מלאה חיילים גר־מניים. שכבתי בפינה מרוחקת על החוף כאילו להשתזף וספרתי את הדקות החולפות ללא שוב. החיילים שהשתזפו בשמש לא שמו לב אלי. ברגע שהתרחקתי כמה פסיעות מן החוף, הופיעו שני חיילים במדים וציוו עלי ללכת לעבודה, כשאני לבוש בגד ים בלבד.

מאפיה ניידת

ליד הגשרון המוביל לחצר בית הכנסת עומדת מאפיה ניידת. כאן אני מקבל שיעור בנסירה במשור חשמלי. מכבדים אותנו בנסירת עצים וחטיבתם. במאפיה עבדו כבר מספר יהודים, ביניהם המורה הישיש רודניצקי, שסחב דליי מים להכנת העי־סה. עבדו שם גם "שקצים" צעירים מהפנימיה א.מ.פ. (ילדים עזובים). הואיל והייתי בן גילם נטפלו אלי והתחילו להציק לי ולצעוק לעברי:

— "כל היהודים כבר מלחכים עפר ואתה עוד חי?" נדמה לי, ששקצים אלה היו בין הגורמים להחלטתי הגורלית לברוח לפרטיזנים ולנקום את נקמת כבוד עמי שחולל.

בשעה 4 שוחררתי מהעבודה ורשמוני כעובד במקום, עלי לחזור למחרת. קיבלתי גם לחם וצידה לדרך. למחרת לא חזרתי לעבודה.

חוטפים לעבודה

החטיפות לעבודה נעשו לחם חוקם של היהודים. כמה יחידות

צבא השתכנו בעיר והיה צורך בעובדים לניקוי חדרים, להכנת עצים להסקה וגם לעבודות מקצועיות. יום־יום יוצאים הגר־מנים זוגות זוגות, עוברים מבית לבית, חוטפים גברים ונשים ומביאים אותם למקומות העבודה. תוך כך התחילו לחמוס ולקחת מה שמוצא חן בעיניהם. בבנין הבריגדה מצאתי חרב שנשארה מזמן הסובייטים, לקחתי אותה לעת הצורך. יום אחד נכנסו החיילים לביתנו, לסחוב משהו. הספקתי להוציא את החרב מחדר ההורים ולהניחה מתחת למיטתי, כשאני שוכב במיטה ועושה את עצמי חולה. אנשי ס״ס, שמישכנם בבית המשפט, תפסו 5 יהודים – ביניהם בנו של פלורמן, בלשינסקי ואחותי גלה – החזיקו אותם במרתף של בית המשפט. ביום היו מעבידים אותם ובלילה משכינים אותם במרתף, שלא יברחו מהעבודה.

דירות בצוותא

יהודי ווילייקה, שנשארו בודדים בבתים, לא יכלו להישאר לבדם בין כתלי ביתם ולכן הצטרפו בודדים למשפחות והצטופפו במספר דירות גדולות. הבתים העזובים נסגרו על מנעול ובריח כשהם ריקים מאדם. דבר זה איפשר לשכנים הגויים ולחיילים הגרמנים לשבור את הדלתות ולגזול רכוש יהודי נטוש. היחי־דות הצבאיות התאכסנו בעיר ותפסו לעצמם את הדירות הנו־חות הגדולות בבתי הממשלה לשעבר.

עבודת הנקיון בכל המשרדים והדירות שבהם התאכסנו הקל־גסים הרוצחים נמסרה לידי היהודים, שעליהם הוטלה גם כביסה, נסירת עצים וחטיבתם להסקה ובשכרם קיבלו העובדים פת לחם.

המאפיה

באחד הימים עבר ראש העיר ספיעשקא ליד מאפייתו של דוד מרדכי נורמן ופגש שם גם את אבי ואת פלורמן ואמר להם: תתקנו את תנור המאפיה, תקבלו קמח, תאפו לחם ותחלקו אותו לפי מספר הנפשות 300 גר׳, ליום לנפש, לפי כרטיסי מזון. השמחה היתה גדולה. האופה דוד מרדכי עשה את כל ההכנות וביחד עם מולה בנו התחיל לאפות לחם בשביל האוכלוסיה היהודית. הקמח נתקבל אצל לונקה יגילוביץ, מנהל המאפיה העירונית. העוסקים בדבר דאגו שלמנהל המאפיה יהיה כדאי להוסיף על מיכסת הקמח. הוצאות המתנות עלו מיום ליום, אבל כדאי היה הדבר. הנצרכים היהודים היו מקב־לים יותר מ־300 גר׳ לחם והתלות של היהודים בתושבים הגויים פחתה והלכה. האוכלוסיה הנוצרית ידעה לנצל את מצ־בנו הנורא.

המאפיה נהפכה לבית ועד של היהודים בווילייקה. העוסקים באפיה, אשר פלורמן, דוד מרדכי נורמן, משה (רייזל׳ס) קופי־לוביץ׳ ואבי ברוך נורמן, היו אנשי יודנראט בלתי נבחרים. אליהם היו פונים הגרמנים בדרישות לקבל עובדים לעבודה, להמציא להם מיטות, מזרונים וארונות.

המיפקד

בצדק טען ספיעשקא: אם מחלקים לחם לפי כרטיסים ובהתאם למספר התושבים – יש לקבוע את המספר המדויק של מקבלי הכרטיסים ובעד הלחם שמקבל כל אחד עליו לתת תמורה בעבודה. מן הדין איפוא לערוך מיפקד. כל אחד יקבל כרטיס עבודה ויחוייב לעבוד. המיפקד הראה שנשארו בווילייקה 300 נפשות. יש לציין שחלק ניכר מהיהודים לא היו תושבי ווילייקה לשעבר, כי אם פליטים מהעיירות הסמוכות, שבמקרה נקלעו לווילייקה. בדרך כלל נהיתה ווילייקה מקום מעבר ליהודים שהגיעו ממינסק, מברנוביץ ומהסביבה. זכורני שניאמע קופילו־ביץ התגורר אצלנו למעלה מחודש ימים, ואח״כ חזר לווילנה. בביתנו היו תמיד אורחים שהתאכסנו ימים ושבועות.

רואים ואינם נראים

רחובות העיר התרוקנו מאנשים. יהודים לא היו הולכים ברחו־בות, בלתי אם לעבודה. למען הקימוץ בהוצאות עצים להסקה, ובגלל הפחד להישאר לבד, היו כמה משפחות חיות בבית אחד. מי שהיה מוכרח ללכת, היה חוצה חצרות ומטפס על הגדרות. בערבי הקיץ היו מתכנסים אצלנו השכנים זונדל, הניה, דוד מרדכי ויום יום היו פונים לאבא באותה שאלה: ״מה יהיה עלינו? מה יהיה בסופנו? הרי פיקח אתה!״

חדשות הרדיו

הרדיו הגרמני פעל כל היום ופנה לאוכלוסיה הפולנית והרוסית בטענה, שהקומוניסטים והיהודים רצחו את הנוצרים, מצצו את דמם, חיללו את כבודם וחמסו את רכושם. סטלין ברח דרך מנהרה ועמו כל משרדי הממשלה. הגרמנים עומדים בשערי מוסקבה. משך שנה שלימה היו חוזרים יום יום על אותן החד־שות. והתחלנו להרגיש כי משהו מסתתר מאחוריהן. האם יש עוד מקום לתקוה ולו גם קלושה?

תעודות ופרנסות

התעודות שקיבלנו ממקום העבודה שימשו מגן מהחטיפות, אבל לא תמיד. כשאנשי הגסטפו או ס.ס. הוצרכו לעובדים, לא בדקו.

מאין התפרנסה האוכלוסיה היהודית? קשה להשיב על שאלה זו. כל בעית הפרנסה נצטמצמה בפרוסת לחם ובכמה תפוחי אדמה ואותם היה קשה להשיג, להשתכר ולהרוויח לא היה ממה. יחידים היו הרצענים שבימים הראשונים עוד היה מצבם טוב. הגויים היו מביאים להם לחם, קמח, תפוחי אדמה, חמאה וקטניות חלף עבודתם, ולידם נהנו עוד כמה משפחות. היתר היו מוכ־רים בגדיהם וחפציהם לגויים, או מחליפים בגדים בצרכי אוכל. אלה שנשארו ללא בגדים וללא כסף רעבו ללחם, 300 גר׳ לחם לנפש היו בבחינת לעג לרש.

האקציה השניה

אור ליום ג׳, ו׳ באב תש״א (29-30.7.41) בשעה 6 בבוקר, פשטו חיילי ס.ס. קבוצות קבוצות, וערכו סריקה בבתים. אנשים שטרם הספיקו לשמוע מה מבקשים מהם, הוכו באלות ונצטוו להתלבש מהר, לקחת צידה לדרך, לעבודה מחוץ לעיר. בחוץ חיכו מכוניות משא. היהודים, רובם נשים וילדים וגברים שטרם הספיקו להימלט ולהתחבא, הועלו על המכוניות שנסגרו מכל צד והוסעו אל מעבר לפסי הרכבת. יומיים נמשכה האקציה. השוטרים הפולנים והביאלורוסים לא פיגרו אחרי חבריהם הגרמנים, ובדברי חלקלקות הערימו על היהודים שכאילו לוקחים אותם לעבודה.

משה טייץ והחייט פורמן שגר בחצרו של צסקוב, כרו בור עמוק ליד המאיאק, ולא שיערו, כי אכן קבר עמוק כורים הם, לעצמם ולאחיהם בני עירם, שהובלו לבור ונקברו באותו קבר עמוק. עברו כמה ימים עד שנודע הדבר בעיר. היהודים לא האמינו, או לא רצו להאמין. השאלה: מדוע? לא פסקה, עד שר׳ משה שמעון, ואחד מהרצענים, הגיעו בחשאי למקום ההריגה, חפרו והוציאו כמה מבגדי ההרוגים והכול השתכנעו, שאכן קרה הדבר שלא פיללו לו. בין הנספים באקציה זו: גורביץ פייבע, זונדל קריינס, יהודה ויעקב לנדא. ברוך וועוויער, אליהו לייב זגרמיסטר, מרדכי אפשטיין, אהרן למפרט, זלמן קוזן, ורבים מהפליטים מווילנה וממינסק שנקלעו למקום במקרה. את אחי נתן מצאו חבוי בחצר. הוא נאבק עם הקלגסים, אך הם העלוהו בכוח למכונית. אשתו רבקה לבית מילייקובסקי, שכבה בבית החולים כגויה וילדה בן, אבל האב לא זכה לראותו. ברית המילה נתקיימה בביתנו, ברית מילה יחידה בתקופת הגרמנים בווילייקה! אחרי האקציה נשארו יחידים. מהרבה משפחות לא נשאר זכר.

מנות הלחם

אפיית הלחם בשביל היהודים במאפיה של דוד מרדכי נפסקה. אין מספקים קמח לאפיית לחם ליהודים. ״חבל על כוח אדם שיבוזבז בזמן מלחמה״, כך אמר ראש העיר של ווילייקה ספיעשקא, ולא בוש. מעתה, כשכל האוכלוסיה היהודית מונה 100 נפשות בלבד, יסופק להם לחם שיובא מהמאפיה העירונית. כל אחד יקבל 200 גר׳ במקום 300 גר׳ לפני האקציה. החלוקה תוסיף להתקיים במאפיה היהודית. בטרם יעלה השחר יוצאים חברי היודנראט אל המאפיה לקבל את מנתם הדלה.

מקומות עבודה

החיים נעשו קשים יותר. העיירה התרוקנה מיהודיה. רוב הבתים ריקים ועזובים. הגויים פרקו את החלונות והרצפות, חיפשו מחבואים, שבהם הטמינו היהודים הנרצחים את עושרם. בחלק מהבתים השתכנו גם גויים מהכפרים ומהעיר. רוב תושבי המקום הסתדרו אצל היחידות בעבודה, וקיבלו תעודת עבודה.

באחד הימים, בעת חיפוש אנשים לעבודה, מצאו אנשי ס.ס. את ר׳ משה שמעון עטור הזקן, הוציאוהו לאמצע השוק וגזזו את זקנו. מאז הליט בצעיף את פניו ולא הסירו עד יומו האחרון.

מלקות

באחד הימים באו כמה גרמנים למאפיה וביקשו לשלוח כמה עובדים לעבודה ביחידה מסוימת. הואיל והגרמנים לא היו מוכרים בעיר, לא נשלחו העובדים. למחרת בא השוטר הצולע ישינסקי, בפקודת הגביט׳ס קומיסר, לקח את אבי ברוך נורמן, אשר פלורמן ודוד מרדכי נורמן ואנשי הס.ס. הילקום חמישים מלקות על אי שליחת עובדים.

מנין - ימים נוראים תש״ב

בביתו של ר׳ משה שמעון קבענו מקום לתפילה, שלוש פעמים ביום. כל הגברים אומרים קדיש. ידוע לנו בדיוק מי ומתי נהרג כל אחד. בימים הנוראים התפללנו כולנו בביהכנ״ס של חסידי לובאוויטש, היחידי שנשאר שלם. ביהכנ״ס של המתנגדים נשרף ע״י ס.ס. בית הכנסת הגדול נהפך ע״י הסובייטים לבית מחסה לעובדים, והגרמנים הפכוהו לאורוות סוסים. מר מלשקביץ ירד לפני התיבה ושמר על ביהכנ״ס כעל בבת עינו. מי יכול לתאר את תפילות הימים הנוראים של תש״ב? כתלי בית הכנסת לא שמעו כמותן. אנו עצמנו לא ידענו עד היכן יכולה להגיע ההתעלות הרוחנית. בחצרו של משה שמעון הקימונו סוכה ועל אפם וחמתם של שונאי ישראל קיימנו מצות ישיבה בסוכה. ר׳ שמואל השוחט נאה דורש, מעודד את רוחנו בדברי תורה מזמן לזמן. הוא חוזה את סופם המהיר של שונאי ישראל.

חדשות מן החזית

החדשות אינן משמחות. מדי יום מעבירים את הדגלים הנעוצים במפה התלויה ליד העיריה, קדימה - מזרחה, סימן להתקדמות הגרמנים. אנו מחכים לנס, והוא מתמהמה. הגויים יודעים איך להסתדר בכל חילופי השלטונות. להם לא איכפת. יש גויים המביאים מזמן לזמן ידיעה בלתי מצונזרת, שהגרמנים נוחלים מפלות בחזית. הקור בחורף אוכל אותם. נושמים לרווחה, מחכים ומצפים לנס.

כיצד מחממים את הגוף

בשנים כתיקנן היו מכינים עגלות עצים שהיו קונים בשוק אצל הגויים. היום אין שווקים ואין עצים למכירה ובכלל אין מכינים כלום. מרוצים מכל יום העובר ללא התרחשויות ואקציות. אבל הקור גדול. הגדרות כבר נשרפו מזמן וכן החלונות והדלתות. הגויים הורידום. להכין עצי הסקה לחמם את הבית ולבשל דבר מה אפשר רק בלילות חושך.

נפטרים

האוכל דל, הקור עז. יעקב נורמן חלה ובסוף שבט נפטר, באותו לילה נפטרה גם ציפה קופילוביץ'. יומיים עסקנו בכריית קברים לנפטרים, כי האדמה היתה קפואה, ואנחנו רעבים וחלושים. זכו עוד השניים לבוא לקבר ישראל כששארית יהודי ויליקה מלווים אותם בדרכם האחרונה. כמה קינאו בהם, על מיתתם הטבעית בביתם, על מיטתם, בין קרוביהם ומכריהם! אשתו מריאשה נפטרה אף היא אחרי ימים ספורים.

קשר עם פרטיזנים (אוקטובר 1941)

עוד מזמן היותנו בקורניץ היה לי קשר עם הנוער שהתכונן לעזוב את העיירה ולצאת ליער. הלבטים היו גדולים. איך נוטשים את ההורים? ואם הצעירים יעזבו את מקומות העבודה ויברחו ליער, הרי ינקמו בהורים. ההורים מצדם דיברו על יציאה ליער, אלא שדחו מיום ליום. ובינתיים הגויים שהיו מרוויחים אצלנו את לחמם – נעשו שונאינו בנפש. דמנו נעשה הפקר ורכושנו – שייך להם.

במקרה נפגשתי עם נחום אלפרוביץ מקורניץ, גם הוא עובד דפוס לשעבר. נדברנו להכין גרעין להתקוממות וליציאה ליער. אך אין אנו יודעים מה עלינו לעשות. דובר שניפגש בקורניץ עם כמה חברים ונטכס עצה.

פגישה בקורניץ

ההליכה לקורניץ, ליהודי יחידי עם טלאי, היא בחזקת סכנה, ביום הראשון שעבר נהרגו 2 בחורים, בני קורניץ, ע"י שוטר בילורוסי, שרגוביץ שמו, שונא ישראל מובהק. אולם אין ברירה. ההליכה לקורניץ עברה ללא תקלות. נפגשתי במקום עם כמה חברים, ביניהם נחום צימרמן, בחורה מדולהינוב, ברטה מכאלאפי. בפגישה הוחלט: א) להקים ארגון, ב) לבוא בדברים עם עוד כמה חברים ולצרפם לארגון, ג) לאסוף אוכל ובגדים על ידי חילופין של חפצים ולאכסנם במקום סתר, ולעת האביב לצאת היערה. לא האמנו שבחורף אפשר לחיות ביער. לקבוצה זו השתייכו 30 איש מקורניץ. על גג בית בקורניץ הותקן מחסן לבגדים ולצרכי אוכל. חלמנו על נשק, אבל איך אפשר להשיג את האקדח הראשון? ארגון זה עודד אותנו כיחידים. התחלנו להרגיש שאנחנו שייכים לאיזה גוף מסונף, שאנחנו לא יחידים ובודדים, ותמורת חיינו ישלם מישהו מחיר יקר. לא נלך כצאן לטבח.

כרוזים במחתרת

בבית הדפוס אני עובד מן הבוקר עד הערב.

בפגישה שהתקיימה בקורניץ לקחתי על עצמי ל"סחוב" אותיות דפוס ולהעבירן למחתרת לקורניץ, כדי שנחום אלפרוביץ, עובד דפוס לשעבר, יוכל להכין כרוזים בשביל המחתרת. כל יום אני "סוחב" אותיות מבית הדפוס שבבית ה"גביט'ס קומיסר", עוטף אותן בסחבות ומשאירן בחוץ. אחרי העבודה אני נוטל אותן ובעברי ליד חצרו של נח דינרשטיין, העובד עם הקורניצאים, אני משאירן במקום מוסכם מראש ומסתלק הביתה.

דינרשטיין מעביר את האותיות לקורניץ ונחום דואג להדפסה. את הכרוזים במאות עותקים מחלקים לאוכלוסיה האזרחית, בעיקר בימי השוק. לפי הרוב היה הנושא "השקרים של הגרמנים", המפלות בחזיתות וקריאה לאוכלוסיה לצאת ליערות, לפרטיזנים. החתימה על הכרוז היתה "רוסקי פרטיזן". במשך החורף הספקנו להדפיס מספר ניכר של כרוזים. אחרי האקציות בקורניץ הוציאו את הדפוס ליער, אבל בטרם הוצא כרוז אחד ביער, גילו הגרמנים את הדפוס והחרימוהו.

האקציה השלישית (2.3.42)

בתענית אסתר צמו כל הגברים וכל הנשים. בלילה קראנו את מגילת אסתר בביתו של ר' משה שמעון. התפללנו בכוונה עצומה ואיחלנו איש לחברו פורים שמח, שנזכה למפלתו של המן הרשע החדש.

בשתיים בלילה נשמעו דפיקות על הדלתות והחלונות. הדלקתי את מנורת הנפט ופתחתי את הדלת. אנשי ס.ד. פרצו פנימה וצעקו ברוסית "אודיווייטעס" (התלבשו)! אני שואל חייל אחד לאן מוליכים אותנו, ותשובתו היא לקרסניה גיטו. חשבנו, שהכוונה היא לגיטו קרסנה. בינתיים הגיעה גם המשטרה המקומית, בילורוסים, ובלי אומר ודברים התחילו להכותנו ולהאיץ בנו, כי ממהרים לצאת לעבודה. בחוץ חיכו מכוניות משא מכוסות ברזנטים. האנשים הועלו למכוניות, חצי מלובשים, חצי מנומנמים. לא היתה אפשרות להימלט. באוטו מצאנו את ר' משה שמעון ואשתו, דוד מרדכי ומולה, זונדל קריינס ואשתו, הניה קופילוביץ'. הביאונו לחצר בית הכלא המפורסם בוילייקה. בחצר היה מחסן. שם פגשנו אנשים שהובאו לפנינו, ביניהם בארשאי ופלורמן. הקלגסים העמידו שולחן ועל ידו ישב גרמני עם כרטיסיה, זיהה כל אחד לפי מקום עבודתו, קיבל את פנקס העבודה וכיוון כל אחד לפי קבוצות שעמדו נפרדות, מצד ימין ומצד שמאל. בקבוצת ימין העמידו את בעלי המקצוע, ובקבוצה השניה, את הפועלים הרגילים. שלמה חיים נורמן, ששכב חולה על אלונקה הוצא ע"י בארשאי ועוד אחד, החוצה. כל פעם היו מוציאים קבוצה של 5 אנשים, מהקבוצה השניה, מצד שמאל.

הפצוע בורח

מספר בארשאי: כשלקח את האלונקה ויצא החוצה, ראה ערמה של גוויות בחצר. כשהתקרב לערמה, התחילו החיילים לירות עליהם. בארשאי הספיק ליפול על הערמה והרגיש שנפצע בצווארו ובגבו. הוא שכב על הגוויות ועשה עצמו מת. זה היה בשתיים בלילה. משהרגיש בארשאי שאין שמים לב לערמת

הגוויות והחיילים נכנסו לפנים החדר לקחת קבוצה חדשה, קפץ על גדר התיל וברח בכיוון קורניץ כשהוא פצוע וזב דם.

הסלקציה

אותי ואת מולה נורמן הצעירים בחבורה העבירו לחדר אחר, כנראה שקבעו אותנו כבעלי מקצוע: מולה כאופה ואני – כמדפיס. בחדר השני פגשנו את הרצענים עם משפחותיהם, מולה ויסמן, מלשקביץ הזקן. את שמוקלר הביאו אחרי הצה־ריים. אמו הועברה לקבוצה השניה. כפי שהתברר הופרדו בעלי המקצוע, כדי להשאיר אותם כעובדים מקצועיים. כל היום נשארנו כלואים בחדר.

הפגישה האחרונה

ליל שושן פורים – 3.3.42, בשעה 11 בלילה הוציאו אותנו לחדר הגדול, העמידו אותנו בשורה בצד אחד של החדר. בצד השני של החדר עומדות הנשים שטרם הספיקו להשמידן במשך היום, ביניהן: גיסתי רבקה לבית מילייקובסקי עם התינוק על זרועותיה; הוא נולד ביום שנהרג אביו – אחי. היא התחננה לפנינו שנוציא אותה, אבל קצרה ידנו מלהושיעה, וכשאוסקה קלר בן ה־13 התחמק ועבר לצדנו, הוכה מכות רצח והוחזר למקומו. היה ילד יחידי בין כל הנשים. גם חיה שץ היתה במקום. בתה המשותקת של סלאווה קרמניק שכבה על הרצפה על סדין לבן וסלאווה אמה עמדה על ידה. כ־20 נשים נמצאו באותו מעמד. אותנו הוציאו מהחדר הגדול החוצה. נצטווינו ללכת הביתה בלווי חיילים גרמנים. למחרת חוזרים לעבודה כרגיל.

חוזרים הביתה

אני ומולה הולכים יחד. ראשי מבולבל. איני תופס את משמעות הדברים. אני חוזר אמנם הביתה, אבל אל מי? מי מחכה לי? מי צריך אותי. את אבא ואמא הפרידו ממני כבר בשעות הבוקר ומאז לא ראיתי אותם. זכורני רק את שאמר לי אבא בישבנו באוטו: "יוסף, החזק מעמד!" "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע!" באזני מהדהדות יריות, אנקת חללים. אני משווה לנגד עיני את מבטיהן של אחיותינו המחכות בתור לגורלן הנחרץ. כמה עוז ומרץ, כמה יסורים ומכאובים ניבטו מעיניהן של יקירותינו. הן לא בכו, לא התחננו. אולי נחרב מקור הדמעה. ברק עיניהן היה מעולם אחר. הרגשתי את צוואתן האחרונה, האלמת, הזועקת: חיו על אפם וחמתם של מרצחינו, ניקמו את נקמת דמנו, כבודנו! אנו משרכים את רגלינו בחוצות וילייקה. פורים היום. היש עוד בעולם יהודי השמח בחג זה, בחוץ הושלך הס. רק הד פסיעתנו נשמע בחלל האויר. אנו מתקרבים לרחוב פילסודסקי, עורק החיים של עירנו, שהיה מיושב יהודים, תושבים ותיקים. אילו חיים שוקקים ותוס־סים היו מלאים בתים אלה! ועתה הבתים עזובים ונראים כקב־רים פעורים המצפים לקרבנות...

אנחנו נכנסים לביתנו. אך הבוקר עזבתיו והנה מה נשתנה! איזה קור ופחד ניבטים אליך מכל פינה. טוב שגם מולה אתי. לפי עצתו של הגרמני המלווה אותנו לא נפרדנו, נשארנו ביחד. "טובים השנים מן האחד, ביחוד בעת מלחמה" – אמר לתומו המלווה שלנו. כלל זה קיבלנו ללא התנגדות. באקציה הזאת ניספו אבא, אמא, אחותי, אחי הקטן, גיסתי רבקה עם התינוק בזרועותיה...

אורחים בלילה

טרם הספקנו להתאושש, והנה דפיקה על הדלת. ז'נדרם גרמני ושוטר פולני באו לקחת אותנו. לאן? לחצר בית הסוהר. נראה שקיבלו פקודה לעשות סריקה בבתי יהודים, למצוא יהודים המסתתרים ולהביאם ישר למקום ההשמדה, ויתכן שהתכוונו לביזה ובמקרה פגשו אותנו. זמן רב הסברנו להם ושיכנענו אותם כי אכן חוזרים אנו מבית הסוהר, באשר הגרמנים השאירו אותנו כעובדים מקצועיים נחוצים. מקרה זה לימד אותנו לקח: לא לגור בנפרד. מוכרחים להימצא בצוותא, על כל צרה שלא תבוא. חיכינו עד אור הבוקר, לפני שיצאנו מהבית, שברנו את כל הרהיטים והחפצים. השארנו חורבה שאינה ראויה למגורים.

ההסדר החדש

בבוקר התכנסנו בביתם של הרצענים ועשינו מיפקד, ס"ה מנתה העדה הקטנה, אחרוני תושבי וילייקה, עשרים ושתיים נפשות ובכללן משפחותיהם של ארבעת הרצענים, חיה גיטה, בעלה ובנה, מלשקביץ ואשתו. אני ומולה השתכנו בחדר אצל מלשקביץ ואכלנו אצל הרצענים. מולה הלך לעבוד אצל הרצע־נים. מלשקביץ ייצר סבון ונרות. שמוקלר שמש כזגג וויסמן – כרצען. האחים הרצענים עבדו במקצועם בבית למפרט. אני המשכתי בבית הדפוס. פעמיים ביום אנו מתפללים במנין בבית הרצענים. כולנו אומרים קדיש.

הדוד נח ניצל

נח נורמן, אשתו פייגה הניה, נכדתם, וגיסתו, בתיה, היו בזמן האקציה השלישית במרתף ביתם. הבית מחולק לשנים. בחלק הקדמי היוצא לרחוב, גר גוי סובייטי (וואסטאצניק). כשנכנסו השוטרים לחפש יהודים, אמר הגוי כמסיח לפי תומו שכאן אין יהודים גרים. השוטרים הלכו. התברר שבחלק האחורי של אותו בית במרתף, התחבאו באותו הזמן נח נורמן ומשפחתו, על כל צרה שלא תבוא. אולם הקלגסים פסחו עליהם. למחרת, כשהרגישו הניצולים שהשמידו את כל תושבי המקום, ברחו ברגל לקורניץ. משם עברו לרצקה. אני ומולה היינו בקשר עמם ע"י גויה אחת. הוא היה דודי ומדי פעם כשהיתה הגויה מביאה מכתבים ממנו, היינו שולחים בגדים ומזון. כל הזמן היו

בכפר אצל גוי, עד שהוכרחו לברוח ליער. וכשברחנו גם אנו ליער, נפסק הקשר בינינו. לפי גירסה אחת הרגו אותם הגויים ולפי גירסה אחרת נתגלו ע״י כלבי הגישוש של הגרמנים ונרצחו.

מחיר הטלאי הצהוב

בעלה של חיה גיטה ובנם עבדו יחד בתחנת הקמח של דובין שהולאמה. כטוחן היה מצבו החמרי לא רע. על כל פנים לחם לא חסר לו. גם הקשר עם הגויים בימים ההם היה דבר לא מבוטל. דירתם היתה אצלנו. אשתו חיה גיטה היתה מתכסה במטפחת גדולה (פאצ׳יילע), שכיסתה את הטלאי הצהוב ועוברת את העיר למקום העבודה של בעלה. חדשים עברו ללא תקלות. אחרי האקציה השלישית פגשה שוטר מקומי, הכירה והובילה לגסטפו בעוון הליכה ברחוב ללא טלאי צהוב. לא עזרו תחנוניה, ואף לא פדיון ממש. ביולי 1942 הוציאוה להורג. הטלאי הצהוב עלה לה בחייה.

קרבנות

שוטר בילורוסי מאחד הכפרים שעל יד קורניץ, שרנגוביץ שמו, הצטיין באכזריותו, כמה עשרות קרבנות יהודים מהסביבה הרג במו ידיו. שני בחורי קורניץ שחזרו מעבודתם בוילייקה הרג ״סתם ככה״.

מניה אידלמן-פוטרפס ומשפחתה נאלצו להחליף דירתם ולצאת לקורניץ עוד בזמן הסובייטים, בגלל הסעיף המפורסם בתעודת הזהות. בעלה יצחק, שהלך לגשר, נהרג עוד באקציה הראשונה. היא נשארה בקורניץ עם שתי הבנות. כשהרגישה שהשוטר הרוצח הולך ברחוב בכיוון דירתה, הספיקה להחביא את הבנות במרתף, אבל היא עצמה לא הספיקה להתחבא. הרוצח נכנס הביתה, שלף אקדחו והרגה במקום. הבנות נשארו בקורניץ, התקשרו עם גויים, ממכירי המשפחה ועברו אליהם עד יעבור זעם.

זמן רב לא החזיקו מעמד אצל מיטיביהן. ביום בהיר אחד הגיעו גויים לבית הרצענים והביאו את הבנות. לא היה חסר להן אצלנו כלום. ראינו בהן אחיות-לצרה, קטנות וגלמודות. סוכם בינינו, שכאשר נצא ליער, נקח אותן אתנו. כשחזרתי ערב אחד מהעבודה, לא מצאתי אותן; סופר לי שהועברו למשפחה נוצרית ממכרי אידלמן, אשר חיה גיטה הכירה אותם, מאז לא שמעתי עליהן עוד. עקבותיהן נעלמו.

ארגז סבון

אנו יוצאים יום יום לעבודה, אני ממשיך בדפוס הנמצא בבית העיריה. עבודתי אינה מכניסה כלום, מולה עובד אצל הרצענים. יש לו קשר ישיר עם הגויים, מזמן לזמן הוא מוכר את בגדיו שהביא מן הבית ומתפרנס מכך. בתנור המוסווה במרתף של דוד מרדכי טמן אבי, ביחד עם דוד מרדכי, חפצים ובגדים, בערבים אנחנו מתגנבים לבית העזוב, יורדים למרתף וסוחבים מן התנור המוסווה בגדים וכלים, מביאים אותם לדירתנו בביתו של מלשקביץ. אנחנו מוכרים אותם לגויים או מחליפים בדברי אוכל. פעם נזכר מולה שבחצרם טמנו באדמה ארגז סבון מהפירמה ״שיכט״; ביום הראשון לשבוע כשהיינו חופשים מן העבודה והגויים היו בכנסיה, ניגשנו לחצר וחפרנו באדמה, מצאנו את הארגז עם הסבון. למזלנו הרע הגיעו פתאום שקצים מן הרחוב וראו איך הוצאנו את הסבון. כשהגענו עם המשא היקר אל המעבר שעל הפלסנינקה, מאחורי בית הכנסת, הגיעו לקראתנו 2 שוטרים שהשקצים הודיעו להם על מעשינו וציוו ללכת עמם לתחנת המשטרה. שוטר בילורוסי מלווה אותי והשני – את מולה. בדרך אני טוען לפני השוטר: קח את הסבון ושחרר אותי. אבל הוא בשלו: לך לתחנת המשטרה. לפתע אני מרגיש שמולה נעלם. אני בא למשטרה מתוך הכרה שזו סוף דרכי והנה הגיע מולה עם השוטר השני ומראה לי על רגליו. השוטר לקח את מגפיו החדשים ונתן לו את נעליו הקרועות. מולה הוריד את הסבון ואני מדבר עם השוטר השני ומבקש לשחרר את שנינו, תמורת הסבון. נידברו שני השוטרים ביניהם, ואמרו לנו: לכו לכם, אבל-יד לפה! הודינו להם והלכנו. אמנם בשכר הסבון הזה יכולנו לחיות בתנאים ההם לפחות חצי שנה, ואעפ״כ היינו מרוצים שניצלנו ממות.

מול האקדח

היום יום שוק. משום מה באתי לאכול ארוחת צהריים אצל הרצענים, אך גמרתי את האכילה ויצאתי מן הבית לרחוב מיצקביטשה, והנה השוטר שרנגוביץ לפני. מפלצת זו מוכרת כהורג נפשות לבלי שבעה. כשהוא עובר ברחוב, בורחים ממנו אפילו גויים. הוא מחזיק אקדח מול לבי, ושואל: מה אתה מסתובב כאן, יהודי ארור? הדברים שנבלעו בגרוני לפני דקה אחת בלבד, חוזרים אלי ואני עונה בטון שקט ובוטח: ״אני הולך לעבודה בבית הדפוס של ס.ד. וכאן מעוני, אך עתה אכלתי ועתה אני ממהר לעבודתי. הרי לפניך תעודת העבודה של ס.ד.״. דברי נכנסו ללבו. הוא שיחרר אותי. יתכן שחשש לפגוע ביהודי העובד בגסטפו. אשתו של גדליה הרצען עמדה בחלון, כמנהגה, לראות איך אני עובר את הרחוב. כשראתה את הרוצח צמא-הדמים נטפל אלי, פיכרה ידיה וקוננה: ״ווי, הנה קרבן נוסף!״

מחנה שץ בוילייקה

פליט מאוסטריה בשם שץ נקלע בזמן המלחמה לקורניץ. השפה הגרמנית היתה שגורה בפיו ולכן נעשה ״פורמן״ – אחראי על קבוצת עובדים יהודים מקורניץ.

אחרי האקציה השניה בוילייקה הורגש בעיר חוסר ידיים עובדות ואז ארגן שץ קבוצה של 50 יהודים והביאם לעבודה בוילייקה. ביום היו עובדים ולפנות ערב חוזרים ברגל לקורניץ. אחרי האקציה השלישית, כשנתרוקנה וילייקה כליל

מיהודיה ונשארנו רק שני מנינים, הגדילו את הקבוצה של שץ למאתיים איש וסדרו למענם מחנה בבית הספר פ.ז.א. (בית ספר לנערים עובדים) ליד בית הקברות. האנשים הסתדרו במקום ונשארו כל השבוע בווילייקה, ורק בשבת חזרו לקורניץ עד ליום השני בבוקר. במשך הזמן חילקו את העובדים ל־2 פלוגות: אחת מקצועית, והקבוצה השניה עובדת בעבודה שחורה.

ערב פסח תש״ב

בבית השני שעל יד הרצענים גרה משפחת מלשקביץ. חדר אחד תפסו הזקן ואשתו, חדר שני – משפחת חיה גיטה. בחדר השלישי מתגוררים אני ומולה נורמן. מלשקביץ החליט שיש לחוג את חג הפסח על אפם וחמתם של כל שונאי ישראל ודוקא לפי המסורת – עם מצה ויין, סדר כנהוג בתפוצות ישראל. בפה מלא אמר: אף אם יהיה זה הפסח האחרון בחיינו – לא נחלל אותו! יחד עם כל ישראל בכל אתר ואתר נקרא בקול רם: ״שפוך חמתך״! הזקן לקח על עצמו את כל טרחת החג, הכשיר את הבית, את הכלים, את התנור, אפה מצות בשביל כולנו ואף בשביל יהודי קורניץ, הנמצאים במחנה. אמנם במקום יין השתמשנו בתה. מרור היה לנו מן המובחר... בליל התקדש החג התפללנו כולנו מעריב במנין. כולנו אמרנו קדיש. ל. מלשקביץ והרצענים נחלצו לערוך את השולחן ל״סדר״.

במסתרים תבכה נפשי

עד היום לא אדע מה קרה לי באותו ערב, זכורני: נכנסתי לחדרי ופרצתי בבכיה – בכי אבל על כל המשפחה, לא יכולתי להתגבר על עצמי. לנגד עיני התייצבו כל בני ביתנו שזה מקרוב היו בין החיים, ועל כולם – דמותה של גיסתי ועל זרועה התינוקת. טרם מלאו שלושים יום מאז נלקחו מתוכנו. התמונה לא משה מנגד עיני: מבט עיניה שלא מעלמא הדין, בעמדה לפני רוצחיה – וכבר לא היתה רוחה שרויה בעולם השפל הזה, מהדהדים באזני קטעי דבריהם ואמריהם של הנידונים למות, ואף דיבורים־שתיקתם, ללא אומר ודברים. שומע אני את צוואתם: אתה נשאר בחיים, יחידי, כך בחר הגורל, נצר יחידי מן המשפחה, שמור על חייך, ברח היערה... נקום נקמתנו!... בינתיים השולחן ערוך, הזקן נכנס לחדר ומוצאני מזיל דמעות, הוא מבקש ממני להתאושש, להיכנס ל״סדר״, ולא לחלל את קדושת החג. אמרתי לו: ״איך אוכל לחוג שמכל בני ביתנו נשארתי יחידי?״ ושוב זלגו עיני דמעות. מלשקביץ לא הרפה ממני, אליו הצטרפו יתר האנשים, שהתחננו לפני, שלא אוסיף יגון על יגונם, ונדמה לי שזו היתה הפעם היחידה במשך שנות השואה שנפתחו מעינות דמעותי, ואני טרם הגעתי אז לשנת השמונה עשרה.

על שאלתי: מה יהיה אם הגסטפו יבוא ויקחו את כולנו בעיצומו של ה״סדר״? קבלתי ממלשקביץ תשובה קצרה: אם גזירה היא מלפניו – נקבלנה. דומה, שאז נתחשלה אצלי ההחלטה כי לא אלך כשה לטבח, לא יתפסוני חי!

במוחי התרוצצו מחשבות של נקם. כבר באותו ערב שיכנעתי את מולה שעלינו להיות נכונים לכל צרה שלא תבוא. אם יבואו לקחת אותנו, נימלט בעד החלון ישר לבית המרחץ, ששם הכינונו ״מלינה״ להיחבא בה. נכנסתי לחדר שבו נערך ה״סדר״. בנה של חיה גיטה שאל את ארבע הקושיות וקיבל את התשובה המסורתית ״עבדים היינו״, אבל הקושיא החמישית על מה מגיע לנו כל זאת? נשארה ללא מענה ואינני יודע אם יוכל מישהו פעם לענות תשובה נכונה עד בוא משיח צדקנו.

שותף לעבודה

נחום אלפרוביץ מקורניץ בא יום יום עם קבוצת הקורניצאים ועובד עבודה שחורה בחצרו של ה״גביט׳ס קומיסר״, לפנות ערב הוא חוזר עם הקבוצה לקורניץ תחת משמר גרמני. אתו יחד עובדת רבקה אלפרוביץ מקורניץ. ביקשתי ממנהל הדפוס שיקבל לעבודה את נחום, הואיל והעבודה נתרחבה. למנהל העבודה חשבון משלו: היחידה שבהנהלתו מתרחבת ולכן הזכות בידו לקבל תוספת כוח־אדם. הרשות נתקבלה. נחום ורבקה נתקבלו כעובדי דפוס. בבוקר הם באים תחת משמר גרמני ולפנות ערב חוזרים לפ.ז.א., המחנה הקורניצאי בהנהגת מר שץ, הנמצא ליד בית המטבחיים לשעבר. פעם בשבוע ביום השבת, הם חוזרים תחת משמר גרמני לקורניץ הביתה.

אני עובד מן הבוקר עד הערב. לפעמים אני נשאר גם ללון בבית הדפוס, בידיעתו של מנהל הדפוס שטשיפן, מאחר שהעבודה רבתה ואי אפשר לגמרה במשך היום. לי יש חשבון כפול: כשאני נשאר לבדי יכול אני להוציא כרוזים בשביל המחתרת. כשנחום ורבקה הולכים לקורניץ, ימסרום לברטה מכאלאפי והיא תמצא דרך איך להפיצם. ביום אני ונחום מכינים את הנוסח המלא, בלילה אני מדפיס ומכין חבילות, השניים מכניסים אותן בכליהם בפרוזדור, וכשהם חוזרים לפ.ז.א. הם מביאים גם את הסחורה המוברחת. כבר יודע אני את השפעת הכרוזים על האוכלוסיה המקומית. פעם הבאתי לבית הרצענים כרוז. הרצענים החזיקו בו כבקמיע.

שבועיים לפני חג השבועות תש״ב לא הגיע נחום לעבודה. רבקה מסרה לי שהוא הלך לפרטיזנים. הודעתי למנהל העבודה שנחום נהרג בדרך ואין אחריותו עלינו. הוא עבד אצלנו בדפוס רק כחדשיים ימים. אני ממשיך בעבודתי הכפולה. נתחלפו היוצרות. רבקה מקבלת ממני את החומר המודפס, מעבירה לברטה מכאלאפי, ולפעמים מגיעה ברטה אלינו, לחצר ה״גביט׳ס קומיסר״, והיא יודעת היכן תלויים הבגדים במסדרון. היא מוציאה את הכרוזים והולכת ללא פחד ומורא.

הצעה

לפני חג השבועות, כאשר כל היקום קם לתחיה ולפריחה,

נתעורר בי שוב הרצון לצאת למרחב. יום יום אני מדבר על לב העובדים ומאיץ בהם לברוח, אבל הרצענים טוענים, שבלי נשק אין טעם לזוז מכאן. אם כן – אמרתי – יש לי הצעה: אנשי הגסטפו באים כמעט יום יום לבית המלאכה של הרצענים בבית למפרט להזמין תיקי עור, לעצמם, לנשיהם ולפילגשיהם, וכן נדני חרבות. אפשר איפוא להערים עליהם, להוליכם אל המרתף, כאילו לבחור את העור הרצוי להם ואז לחסלם במרתף ולרשת מהם את הנשק והבגדים. אז נוכל לברוח היערה. האחים התלהבו לרעיון זה והתחילו ההכנות להגשמתו, אולם כאן התערבו הנשים ועיכבו בעדנו.

בינתיים מודיע הגביט׳ס קומיסר, כי היהודים שנשארו בוי־לייקה נחוצים לו מאוד ולא יארע להם כל רע, אם רק ישקדו על העבודה. אם לא ישמרו היהודים על מקום עבודתם, או יצאו לפרטיזנים, ייהרגו כולם. שוב אנו מדברים על יציאה ליער כולנו יחד ודוחים יום יום בטענה כי טרם הגיעה השעה.

קיץ 1942

הקיץ עובר עלינו בכוננות מלאה, אנו ישנים בעליית הרפת של הרצענים. אני, מולה, ויסמן, בן ובת של האחים עולים יום יום בסולם אל העליה, המלאה שחת ריחנית לשם לינה. כאן מוכן לנו בגג פתח שני לשעת חרום, שבעדו נוכל לברוח. ה״מלינה״ שלנו בבית המרחץ מבוקרת על ידינו והיא נקיה. אנו דרוכים לקראת הבאות.

ההחלטה הגורלית

יומיים לפני ראש שנת תש״ג, בשעות של אחרי הצהריים, נכנסה למקום העבודה רבקה מקורניץ. ממבט עיניה הבינותי כי משהו קרה. אחרי שנרגעה קמעה, מסרה שבמחנה הקור־ניצאים בפ.ז.א. התקיימה בשעות הבוקר אקציה. כ־150 אנשים, נשים וטף הועברו מפ.ז.א. לבית בודד שמאחורי בית הקברות, והבית נשרף על אנשיו. רק שתי בנות, שהסתתרו מתחת לקרשי הרצפה, שלא יצאו לעבודה – ניצלו. אמרתי בלבי: הנה הקיץ הקץ גם עלינו. אם החליטו לחסל עובדים לא מקצועיים מהגיטו הקורניצאי – סימן שקיצנו קרוב. עזבתי את מקום עבו־דתי ורצתי ישר לרצענים בביתו של למפרט. סיפרתי להם על הנעשה, כדי שיעמדו כבר מעתה על המשמר, כי מי יודע אם לא יבואו גם אליהם? בערב אחרי העבודה הודעתי לאחים ברורות: אני יוצא היערה, ואתם החליטו. אני את שלי עשיתי. במשפחה התחילו דיונים בין ארבעת האחים ונשיהם ואחרי התלבטויות רבות שלחו שני אחים למחנה של שץ, לברר אם הם חושבים לברוח היערה או לא. האחים חזרו בידיים ריקות: אותם הספקות ואותן התלבטויות קיימים גם שם וטרם הוכרע הדבר. כולם מודים שיש לצאת ליער ובהקדם. עם זאת ישבו האחים לילה שלם על המדוכה. לבסוף החליטו עקרונית לצאת אל היער, אבל לפני כך להעביר את כל הרכוש לרשות גויים מכרים, כדי שאפשר יהיה להתפרנס בהיותם ביער. ואמנם במשך ארבעה ימים רוקנו את הבית. גם רכושנו הדל הועבר לבילצביץ, למכרים ולסימון – גוי שחזר מאמריקה וגר בבית בודד מאחורי מקובה.

בינתיים מכינים הרצענים נרתיקי אקדחים בשבילנו. אם אק־דחים אין, לכל הפחות ישמשו נרתיקי אקדחים כתחליף. בשעת הצורך אפשר יהיה להערים בהם על הגויים. כן הכינונו פסי עור מן הסוג שחיילים נושאים על בגדיהם. דברים אלה סייעו לנו לא מעט בהשגת אוכל אצל הגויים.

תאריך היציאה נקבע ליום ה׳, 12.11.42, שעה 5 בערב מבית הרצענים שע״י בית הכנסת של חסידי לובאוויטש. נדברנו שמקום הפגישה תהיה ע״י המאיאק שמאחורי פסי הרכבת, ליד סלובודה, בין כביש קורניץ לפורסה. נצא בשלשות זו אחר זו, ברווח של רבע שעה, עם תרמילים לא גדולים בידיים.

היציאה

לפני היציאה קם מלשקביץ והתנגד לה. הוא טען: ״לאן אתם בורחים? מדוע אתם רוצים להיות יוצאים מהכלל? מה שיהיה עם כולנו, יהיה גם אתכם״. מאחר שאיש לא מצא לנכון לענותו – עזב אותנו והלך. עזב גם שמוקלר והלך אל גוי מכר בווילייקה. בדיוק בחמש בערב עזבנו את הבית ותפילה בלבנו: ולואי שנצליח בדרכנו. הלכנו בחשאי, כי היתה שעת עוצר בעיר, שרכנו דרכנו בצדי גדרות. הגענו עד פסי הרכבת. שכבנו ובדקנו אם אין שמירה. חצינו במהירות את הפסים במקום שקבענו מראש, נפגשנו בחורשה שליד המאיאק. מכל החבורה חסר יוסף ברוק מדלהינוב. מאז נעלמו עקבותיו. זלמן, אחד מהאחים הרצענים, הגיע אחרי ארבעה ימים לכפר. מכל תושבי ווילייקה נשארו במקום רק גולוב הטוחן מטחנת אידלמן, אשתו חיה גיטה ובנם, ומלשקביץ ואשתו.

ביער

מהמאיאק המשכנו בכביש סמורגון. ליד הכפר בילצביץ, מצדו של הכפר מקובה נמצאת חורשה, בה שהינו כל היום. בלילה המשכנו כ־5 ק״מ והגענו לכפר הורודישטשה. שם נמצאה המזפחה של קפלן מווילייקה. בחורשה הסמוכה לכפר שהינו שישה ימים. בלילות היו הרצענים יוצאים לגויים מכרים ומבי־אים לחם ותפוחי אדמה. ביום השלישי בבוקר קמנו והנה אנו מכוסים שלג. הבערנו מדורה להתחמם בה ולבשל משהו לאכי־לה. במזפחה מצאנו את הגב׳ קפלן וילדיה. מכיוון היער מגיעים אל המחבוא שלנו קולות יריות. דומה, מתקרבים אלינו. אחר כך נתברר שאל כפר מקובה הגיעו פרטיזנים וירו בשני אחים שוטרים, משתפי פעולה עם הגרמנים. כל היום פחדנו לצאת מן החורשה שמא יתגלו פסיעותינו בשלג.

הרובה הראשון

בערב הגיע אלינו הפרטיזן הראשון, וואלינץ מבילצביץ. שיצא

לבצע פעולה פרטיזנית במולודצ׳נה, והשאיר לנו רובה בעל קנה מקוצר ו־5 כדורים. הבטיח לחזור ולקחת אותנו לפרטי־זנקה בתנאי שנשיג נשק בכל דרך שהיא. הוא גם רמז לנו איך והיכן אפשר להשיגו. אחרי יומיים יחזור לפגישה שנייה. חיכינו עד חצות ולא הופיע. הואיל והחלטנו לצאת הערב לבילצביץ – לא חיכינו לו. בינתיים עלינו להשיג נשק והכיוון הוא לכפר זה. התפלגנו לשתי קבוצות כדי להקל על ההליכה והשמירה על עצמנו.

כשל כוח הסבל

בקבוצה האחת נמצאים: אני, מולה נורמן, מולה ויסמן, דוד מייסקי (טוחן), יחיאל הרצען, אשתו פייגל ואחותו רבקה. יתר האחים עם משפחותיהם משתייכים לקבוצה השניה ועליהם הוטלה המשימה להשיג נשק בכפרים שיעברו בהם. לפי ההו־ראות של וואלינץ עלינו להיפגש אחרי יומיים אצל גוי, מכרם של הרצענים בבילצביץ.

שוב אנו הולכים בלילה ונזהרים מלעבור בכפרים מפאת נביחת הכלבים. אחרי יומיים הגענו ב־12 בלילה לבילצביץ. דפקנו על דלת ביתו של גוי אחד ונתקבלנו בסבר פנים יפות. חיממנו את עצמותינו הקפואות והגוי הזדרז לבשר לנו ״בשורה טובה״. יום לפנינו הגיעו משפחות הרצענים אליו והחליטו לחזור לוילייקה. אין הם רוצים למות ביער. הכפרי רתם את סוסיו, הובילם לוילייקה והגרמנים קיבלום בסבר פנים יפות. הם מבקשים מאתנו ללכת בעקבותיהם. האח יחיאל התלבט מאוד. רגליו כואבות מן ההליכה, הוא חולץ את האנפילאות החמות, נועל מגפיים ומחליט להישאר עד אור הבוקר, אז יראה. בבוקר החליט שהוא חוזר הביתה אל אחיו. נסיון השבוע של הנדידה ללא מטרה ביערות הספיק לו. יחיאל ואשתו ואחו־תם ומולה ויסמן חוזרים. אני כבר הייתי אז מחוסן מפני כל השפעה שהיא. התחננתי לפניו שישאר אבל הוא התעקש וחזר. בשעה ארבע לפנות בוקר שאלתי שוב: מי נשאר ומי ממשיך הלאה, והואיל ואני אינני עומד לחזור, וגם להישאר כאן אינני רוצה. הקבוצה שלנו נידלדלה, נשארנו שלושה: אני, מולה נורמן ודוד מייסקי (הטוחן של דובין). החלטנו לעזוב מיד את המקום, כי רק 4 קילומטרים מפרידים בינינו לבין וילייקה. הגוי הראה לנו את הדרך לפושצה רוסקובסקי, מקום בסיסי הפרטיזנים. נפרדנו מהגוי ומחברי קבוצתנו ואיחלנו לנו להיפ־גש בנסיבות נעימות יותר. הלכנו לכפר זימודרי. בדרך לקור־ניץ עקפנו את קורניץ והגענו לפנות בוקר אל חורשת עצי אורנים גבוהים, כ־20 ק״מ אחרי קורניץ. כל היום ירד שלג־נובמבר סמיך. התחבאנו בין ענפי העצים ואנו רטובים עד מוח העצמות, ועם זאת מרוצים מן החופש. אסירי תודה אנו לעצים המסתירים אותנו מעיני הרוצחים ללא בקשת גמול. במשך היום ראינו את הגרמנים נוסעים בדרכים. היינו במצב של רואים ואינם נראים. התפלאנו איך אין מרגישים בנו. עם חשיכה המשכנו לעבר הכפר אוזלה. שם נמצא גוי מכיר של הטוחן ואליו שמנו פעמינו. בביתו של גוי זה ישבנו ליד האח, חיממנו את גופנו הקפוא וייבשנו את בגדינו הרטובים. אכלנו ושתינו. לקראת בוקר העביר אותנו מן הבית לבית מרחץ כפרי, במרחק 500 מטר, בשדה פתוח. במרחץ שרר קור נורא, ואנו לבושים בבגדי קיץ. ישבנו שם כל היום, כדי שלא ירגישו בנו השכנים. אליבא דאמת לא היה לנו גם אימון בגוי זה. מי יערוב לנו שלא ילך וילשין עלינו? עם התקרב הערב נכנסנו לביתו. התחממנו, אכלנו ויצאנו לדרך לכיוון הכפר רוסקי. כפי שסיפר לנו הגוי נמצאים בכפר ההוא פרטיזנים. במפה שהיתה אתי רשמתי את הכפרים שעלינו לעבור. עברנו מספר כפרים. למזלנו אין פחד כאן ללכת אפילו ביום, כי הפרטיזנים שולטים בסביבה זו.

סיירים

כשהתקרבנו למחוז חפצנו, לפושצה רוסקובסקי, נתקלנו בסיירי פרטיזנים, רכובים על סוסים. נתברר שהסיירת מורכבת מיהו־דים, פליטי קורניץ. שמחתנו היתה ללא גבול. סוף סוף פגשנו יהודים מכרים, אחים לצרה, שזכו להימנות עם הפרטיזנים הסדירים, ובתפקיד של סיירים. לא יכול אז להיות בעינינו דבר נעלה מזה!

לקראת ערב הגענו ליער עבות ובו פגשנו כמה מאות יהודים, ביניהם משפחות שלמות שהגיעו הנה מקורניץ, דולהינוב, מיאדל והסביבה. כל משפחה אימצה לה פינה ביער, הבעירה מדורה ושכבה סביבה. כל קבוצה מרוחקת מחברתה מאות מטרים. כל קבוצה התחילה לבנות לה בונקר כדי לבלות בו את החורף. רושם מדכא עשו עלינו המדורות הנפרדות עם השטחים החוצצים בין משפחה למשפחה. כל האנשים היו קודרים, מפוי־חים ומלוכלכים מכף רגל ועד ראש, לבושים סמרטוטים, רעבים ללחם וצמאים למים. אולם מצב הרוח היה מרומם, כולם נראו מרוצים. אמנם ״המכה השלישית״ עשתה בהם שמות, אמרתי למייסקי: אסור לנו להישאר כקבוצה נפרדת כאן ביער. לא באנו להציל את עורנו. משימתנו היא להלחם בנאצים, לנקום את נקמת קרובינו הנרצחים. עלינו להצטרף לפרטיזנים בכל מחיר. היינו עייפים ורצוצים, בינתים פגשנו את רבקה מקורניץ שעבדה אתנו וברחה מהמחנה בוילייקה ליער. הצטרפנו למדורה שלה וחבריה. למחרת נודע לנו, שביער נמצא הד״ר שימשלביץ, שברח יחידי מליובן וזוג זקנים שניצלו מוילייקה והם: רבונ־סקי ואשתו. הלכנו לבקר אותם, מצאנום שכובים חולים מתחת עץ וללא בגדים. היו לנו כמה בגדים שהבאנו מוילייקה וכמה חתיכות סבון ולחם, שקבלנו בדרך אצל הגויים, ומסרנו להם. מצבם היה נורא ואיום, אבל במה יכולנו לעזור להם? קשה לתאר את שמחתם של הזקנים בראותם אותנו, כאילו מצאו את ילדיהם ממש, אמר הזקן: אני בוכה מרוב אושר, שזכיתי לראות במו עיני שרידים צעירים מעירנו, שודאי יתן להם הקב״ה שנים וכוח לנקום ברוצחים הגרמנים. הם ישארו כשא־רית, לספר לדורות הבאים, מה עוללו לנו הרוצחים. סופר לנו אחרי זמן מה ששניהם מתו ביער מרעב ומקור, ינקום ה׳ את דמם.

חטיבת "דיאדיא וואסיא"

למחרת נודע לנו כי פלוגת הפרטיזנים "נרודני מסטיטל" מחטיבת דיאדיא וואסיא, הנמצאת ביער זה, עוזבת את המקום בעוד שבוע ועוברת למקום אחר. בשבילנו זוהי בשורה רעה. כל תקוותנו היתה להגיע ולהתקבל לפרטיזנים עם כל הזכויות והחובות, והנה טרם הספקנו להתקבל – והם עוזבים את המקום. מיהרנו אליהם ושיטחנו בקשתנו. תשובתם היתה קשר וחד משמעית: "אין לכם נשק – אין לכם זכות להתקבל. לכו לעבר הגבול והביאו נשק". נשארנו ביער. עלינו להשיג אוכל, ויהי מה! אנו לומדים את חיי היער ומסתגלים אליהם, הקור גדול ושלג – למעלה ממטר, אני יוצא עם הקורנצאים לפשיטת לילה. על הגב רכוב מקל עבה, רובה כביכול... באים לכפר. מאחורי החלון מבקשים אוכל, וכשהתשובה אינה מספקת — מאיימים בשריפת הבית. אני מצליח להביא לחם ותפוחי אדמה, אולם חיים אלה הם לא לפי רוחנו. עלינו להתארגן ולהיות ראויים להתקבל לפרטיזנים.

התארגנות

יום לפני שעזבו הפרטיזנים "נרודני מסטיטל" את היער התארגנו מחדש. אלי ואל מולה ודוד הצטרפו עוד ארבעה אנשים: שמעון קידנוב מקריוויץ, סוניע פיסטונוביץ מויליקה (פגשנוה ביער), שפרה מדלהינוב ועוד אשה אחת. בסה"כ שבע נפשות. היינו מעונינים בקבוצה גדולה יותר, אבל יתר האנשים טוענים, שהם מקווים לבלות את הרוצחים בישיבתם ביער. לקחנו את הרובה עם הקת הקצרה ויצאנו לדרך לגבול הרוסי הישן. נאמר לנו ששם מצויים הרבה פרטיזנים ושם גם רבים הסיכויים להתקבל לחטיבת פרטיזנים כשווים בין שווים.

הלכנו בלילות בדרכי עקלתון. נתקלנו כמה פעמים בקבוצות פרטיזנים שהגיחו לפעולות חבלה. על בקשתנו שיקבלונו לחברתן – אנו מקבלים תשובה קצרה: "אם אין לכם נשק – שוא הדיבורים". באחד הכפרים – "בולשביק", בסביבת להויסק פלשצינץ, נשארנו כמה ימים באין אפשרות להמשיך. במקרה עבר בכפר זה קומיסר מחטיבת "דיאדיא וואסיא", איבן מטביביץ טימציוק, גוי סימפטי מאוד. פנינו אליו וסיפרנו לו את כל הקורות אותנו. הדגשנו שלא ברחנו מן העיר רק כדי להציל את עורנו. מגמתנו היא להילחם בגרמנים, לנקום את דם משפחותינו, כי אנו היחידים שנותרנו. אגב סיפרתי לו שעבדתי אצל הגרמנים בבית דפוס, וכבר שם הכינותי בשביל המחתרת עלונים שהיה להם הד חזק בכל הסביבה. דברי השפיעו על גוי יקר זה והוא שלח אותנו לפלוגה השלישית של "דיאדיא וואסיא" שהתארגנה לא מזמן בשם "קוטובסקי אוטריאד".

האוטריאד השלישי

הגענו לבסיס המחנה ביער עבות. הגישה למקום קשה מאוד. משלושת עבריו הוא מוקף ביצות טובעניות. ליד המחנה זורם נחל. עתה הוא קפוא. הפרטיזנים מנפצים את הקרח, עומדים חצי ערומים ומתרחצים. השבילים צרים, העצים – עצי אלון גבוהים, חורשות סמיכות. כשנושבת הרוח נופל השלג מענפי העצים ישר לתוך הצוארון. ביער נמצאות שתי מלינות (בונקרים), מחציתן – באדמה, והן מוסוות בענפי עצים. עתה אי אפשר להכירן כי השלג מכסה הכל. אורך הבונקר 20 מטר ורחבו 5. בפנים נמצאים כ־40 נפשות.

המפקד זכרוב

מפקד הפלוגה היה ברקוב (יהודי). ומפקד המחלקה היה יילצוב. כולם יוצאי הצבא הסובייטי שלא נכנעו ולא הלכו בשבי. מעמידים אותנו בשורה, שואלים שאלות. שלשלת קללות רוסיות טפוסיות משתפכות מפיו של אחד מסגני מפקד הבסיס. אין הוא יכול להבין מדוע שרתנו את הגרמנים. הוא אומר לנו ברורות, שמגיע לכולנו כדור בראש ורק צר לו שאין הוא מוסמך לעשות זאת ללא הוראה ממפקד הבסיס. ניסיתי להסביר לו שעבדתי אצל הגרמנים למען המחתרת. הדפסתי עלונים, והרי עבודתי זו לא היתה פחות חשובה מפשיטות הפרטיזנים. לבסוף הסכים לקבלנו. אינני יודע אם משום שהצלחתי לשכנעו, או כדי שיוכל לנצל אותנו, שהרי כולנו צעירים ונלהבים לפעול, ואפשר – בגלל ההפניה של טימציוק, הנחשב לסמכות גבוהה. הובילו אותנו למלינה, הנשים נשלחו למטבח ואנחנו הוכתרנו סוף־סוף כחיילים מן השורה!

אצל הפרטיזנים

באותו לילה נועדתי לשמירה בבונקר. פרטיזן אחד עמד בחוץ – בכניסה – מזוין ברובה. תפקידי הוא להעיר במקרה הצורך את הפרטיזנים הישנים ותוך כדי שמירה לשים ענפי עצים בתנור שהותקן מחבית בנזין, כדי שלא תדעך האש ושיהיה חם בפנים. מחוסר נסיון וידיעה תחבתי יותר מדי עצים לתנור. הצינורות העשויים פח האדימו כאש. הגרבים והסמרטוטים הלחים שהונחו על הפחים לייבוש החלו להתלקח. החום בבונקר גדל עד שהפרטיזנים הרגישו מחנק והתחילו להתעורר מחוסר אויר לנשימה. שקידה זו על החום כמעט שעלתה לי בחיי. שיחק לי המזל שיצאתי בשלום מענין ביש זה. למחרת בבוקר קיבלנו את הרובים המיוחלים. מרוב שמחה התנפלתי על רובי בנשיקות. יצאנו למיסדר – שבועת הפרטיזנים – וחזרנו על דברי השבועה: "להילחם ולמות בעד המולדת". בלבי אמרתי: והרי שבועה זו שמורה עמי עוד מיום האקציה הראשונה, נקמה באויב, ואפילו במחיר חיי!

הפעולה

ב־12 בצהריים לקחני זכרוב למשמר סודי, נקודת שמירה בקצה היער. עלי לשמור על שביל הפרטיזנים ובמקרה הצורך – להודיע ע"י יריה. נשארתי בשמירה, אם כי עדיין לא נהירות

לי כל ההלכות הנוגעות לדבר. אחרי חצי שעה חזר השומר שהחלפתיו. ממרחק 30 מטר קראתי לו להיעצר, הוא קרא לפני את הסיסמה הנכונה, שאלתיו מה הוא מבקש ממני וענה לי, שמפקד המשמר שלח אותו להחליפני בשמירה עד שאלך לאכול ואחזור למשמרתי. לא ידעתי שהשמירה מתחלפת רק בלווי מפקד תורן ופרטיזן יחיד אינו יכול להחליף שמירה. כשהגעתי לבונקר לאכול, פגשני זכרוב ונזף בי: "איך הנחת לפרטיזן להחליף אותך בשמירה ללא ליווי מפקד תורן? אולי הוא מרגל? רוץ וחזור מיד!" הדבר היה מבוים היטב. נאמר לי שמגיע על כך משפט צבאי מהיר שעונשו מוות. "תן תודה לזכרוב" – אמרו לי חברי החדשים – שלא הוציא את העניין מידיו לפקודיו.

זכורני שפרטיזן – יהודי (אחד מהאחים מדלהינוב) נתפס כשהוא ישן בשעת שמירה. פסק דינו – מות – בוצע במקום.

פעולה כלכלית

רוב הפעולות לא היו מבוצעות בסביבה הקרובה. אפילו לשם הפלת עמודי טלפון ופיצוץ גשרים היינו הולכים יומיים או שלושה ימים. פעולתי הראשונה היתה כלכלית. יצאנו בלילה בעגלה רתומה לסוס, וביום נשארנו בקצה הכפר אצל כפרי מתושבי המקום. אחרי שלושה לילות הגענו לכפר בסביבת פלשצינץ. השגנו ידיעות על מקום מגורו של משתף פעולה עם הגרמנים ומחביא נשק. באנו אליו, העמסנו על העגלה מן הבא ביד, החל ביין שרוף מתוצרת ביתית וכלה בבשר, שיפון וקטניות, וחזרנו לבסיס.

"אמבוש"

יצאנו ל־אמבוש – כך קראנו להתנפלות על משאיות גרמניות. את הכביש חסמנו בעצים כרותים ובאבנים וכשהיה הנהג מאיט את הנסיעה, היינו יורים בו. רוב האמבושים ביצענו בכביש מינסק–בוריסוב. את ה"לבנה" (פצצה) להפלת עמודי הטלפון היינו קושרים בחבל בגובה מטר מהאדמה על העמוד. מציתים את החוט ומסתלקים. העמוד היה נכרת כמו במשור.

שהינו במקום זה שבועיים. קיבלנו פקודה שכיתה בת 15 איש יוצאת לארגן מחנה חדש כ־20 ק"מ מכפר סטויקי ביער עבות מוקף ביצות.

יצאנו השכם בבוקר בקור של 30 מעלות מתחת לאפס, אך הזענו מהליכה מהירה. כשעמדנו לנוח היו הבגדים מתכסים קרח. לפנות ערב לקחנו בכפר אחד עגלה וסוס, גרזנים ומשורים, הוצאנו דלתות וחלונות מבתי המרחץ, העמסנו 2 חזירים שמצאנו בדרך וכן דליי פח שישמשו לנו סירי בישול. את כל הכבודה הבאנו עמנו ליער.

למחרת הבוקר הגענו לאי יבש מוקף ביצות טובעניות. במשך היום בנינו בונקר אחד גדול. העבודה היתה קשה. העצים – גדולים וכבדים, הקור עז והשלג עמוק. בלילה כבר ישנו בבונ־קר בנוי ובו תנור עשוי חבית של פח ומצוייד בארובת עשן.

בסיס מילואים

הגעתי לכאן עם מולה, ששוב חלה את רגליו ולא יכול להמשיך בהליכה. למחרת הקימונו בונקר שני בסביבת סטויקי בקרבת הבריגדה. מקום זה היה מתוכנן מראש לשמש בסיס מילואים לשעת חירום. מכאן יצאנו לכמה פעולות כלכליות.

כעבור שבוע ימים הגיע טימצוק לביקור. פגישתנו הקודמת נחרתה לו היטב בזכרונו. כפי שהבינותי נתקבלה פקודה ממוס־קבה להקים במטה "דיאדיא וואסיא" בית דפוס. כיוון שטימצוק הכירני כעובד דפוס, בא לקחתני למטה, לעבוד בבית הדפוס. כשאמרתי לו שאני מעדיף להישאר במחנה ולצאת לפעולות מלחמתיות עם יתר הפרטיזנים, ענה לי: "בעלון אחד שתדפיס תהרוג יותר גרמנים מאשר במאה כדורים. לאן שיגיע הכרוז שלך – לא יגיע הכדור".

בית דפוס

במטה היה בונקר מיוחד ובו עמד ארגז עם אותיות. היה גם קרש עם מכבש־יד פרימיטיבי ביותר. במקום פגשתי את דוב קצוביץ מגלובוקי, שהתחיל לעבוד בדפוס אבל עדיין לא הוציא עלון. הוא שמח על הפגישה אתי. יום תמים עבדנו עד שהצ־לחתי להכין את הכרוז הראשון ברוסית.

במשך 3 הימים ששהיתי במטה הוצאתי 2 כרוזים. ביום הרביעי הגיע טימצוק ולקח אותי למרכז "הצאנטאר" שהיה מרכז התנועה הפרטיזנית לאזור בוריסוב ע"ש קירוב ונמצא מאחורי הנהר ברזינה ("זא בארזינא").

מאחורי הנהר היה בסיס מטה "דיאדיא וואסיא" עוד לפני "הצאנטאר". בבסיס זה נשארתי ללון וטימצוק המשיך לנסוע. מרחק של 3–4 ק"מ. בצאנטאר ישב זוקוביץ מקורניץ, שנשלח הנה ממוסקבה עם הוראות איך לנהל את פעולות המלחמה. זוקוביץ היה מזכיר המפלגה בקורניץ. הצאנטאר השתרע על אי יבש בסביבה של ביצות טובעניות, שבימי שלום לא דרכה בו כף רגל אדם. אך נכנסתי לנוח קפצה עלי שינה. נרדמתי. לא עבר זמן רב, והנה קוראים בשמי. התעוררתי ולא יכולתי להבין מי זה מכיר כאן את שמי. והנה, בתיה קפלן, שלמדה בוילייקה, עומדת על ידי. היא נמצאת בבריגדה שע"ש קירוב, כפרטיזנית מן השורה, אחרי ששמעה מפי מלווהו של טימצוק שנמצא כאן בחור מוילייקה ויוסף שמו, הבינה שאני הגעתי לכאן. היא הלכה איפוא בלילה כמה ק"מ מהבסיס כדי לראו־תני ולהיוודע על הנעשה בוילייקה ואגב לדבר בשפת האם...

"הצאנטאר"

בבוקר לקחני טימצוק לצאנטאר. כשהתקרבתי לבסיס חשבתי שנקלעתי לעיירה קטנה בימות החורף. בין העצים הגבוהים עמדו בתים בנוים. האדמה היתה מכוסה שלג. בחוץ עמדו סוסים ובהמות קשורים לעצים. על ענפי העצים תלויים אומצות בשר שחוט. והנה ערימת שחת. בביקתה אחת סודר בית חולים כהלכה, שכבו בו פצועים, חולי טיפוס. רופא אחד שברח

מהשבי הגרמני טיפל בחולים, עשה גם ניתוחים. סיפרו לי שקטע רגל פרטיזן פצוע במשור ללא סם מרדים.

במתפרה עבדה הפרטיזנית היהודיה גליה וואנט, אשת הפר־טיזן ראובן מפוסטב. במטבח הגדוד אכלו כ־150 פרטיזנים. גם מאפיה פעלה במקום. וכן סנדלריה. למעשה היה כאן עורק החיים של התנועה הפרטיזנית.

הגעתי עם טימצוק לזוקוביץ והלה הודיע לי ברורות: "אתה נשאר אצלי כאן ומקים בית דפוס מרכזי בשביל התנועה". אצל זוקוביץ פגשתי את הקומיסר הראשון של האוטריאד שע"ש קירוב, העתונאי פטוכוב. הכרתיו היטב עוד מווילייקה, הוא עבד במערכת בזמן הסובייטים, באותו בית הדפוס שאני הייתי עסוק בו. הוא שמח בי שמחה גדולה. זוקוביץ העביר אותי תחת פיקודו של פטוכוב.

אותו זמן כבשה הבריגדה שע"ש זלזניאק את העיירה בגומל ומצאו בה בית דפוס שלם שהועבר ישר ליער. עתה עלינו לגשת לשם ולהעביר חלק מן הציוד אלינו, כדי להקים מפעל־הדפסה מרכזי.

הקומיסר פטוכוב נתמנה לעורך העתון ואני למנהל בית הדפוס. כ־80 ק"מ נסענו ביערות לזלזניאק. באמצע הדרך מצאנו חוטי טלפון ולפיהם הלכנו לבריגדה. פרטיזן מזוין עצר אותנו באמצע הנסיעה ולא נתן לנו לעבור ביער ללא נטילת רשות. נאמר לו שיתקשר עם המפקד זלזניאק, והלה הודיע לו טלפונית שיניח לנו לעבור. כ־10 ק"מ המשכנו במזחלה והגענו למפקדת הבסיס של הבריגדה ע"ש זלזניאק. והנה שוב, באמצע היער, מתגלה לעינינו עיירה שלמה, בתים בנויים עצים, כנראה בתי מרחץ, פורקו והוקמו מחדש ביער והם משמשים מעונות לפרטיזנים. יש גם חשמל וטלפון ובית הדפוס נמצא בבנין ובו מכונה אחת להדפסה על כל הציוד, כגון: צבעים, נייר, גלילים.

קיבלנו 2 ארגזים עם אותיות, צבעים, נייר וגלילים. קבלתי גם הדרכה איך לעבוד ביד, ללא מכונה. נשארתי עם פטוכוב יומיים, לסידורים ולהדרכה.

כשנכנסנו לארוחת צהריים במפקדה, זומנה לפטוכוב הפתעה נעימה. המגישה את האוכל למיפקדת הבריגדה, היתה לא אחרת אלא אשתו, שמאז פרוץ המלחמה נעלמו עקבותיה.

ינואר 1943

חזרנו לבסיס בבריגדה ע"ש קירוב. בבונקר של פטוכוב הקימו־נו זמנית את הדפוס וכעבור יומיים יצא לאור הכרוז הראשון.

בלילה הראשון הביאו לבונקר שלי גוי וידיו כבולות אחורנית. עלי לשמור עליו שלא יברח. הגרמנים מינו אותו לראש הכפר בבאראנצה. איך הגיע לכאן — לא ידעתי. למחרת, כשקם ללכת מהבונקר לחקירה, ברח מהשמירה, רדפו אחריו ביריות. פרטיזן אחד חלץ את מגפיו, רדף אחריו בשלג והדביקו. ברובה חבט בראשו והרגו.

הוצאנו, בנוסף לכרוזים, גם עתון בגודל קברטו (שמינית העמוד) ובו באו החדשות האחרונות מהחזית, סקירות על פעולות הפרטיזנים מהבריגדה שע"ש קירוב והודעות לתושבי האזור. זכורני, אחרי פעולה פרטיזנית מוצלחת הדפסנו הודעה שנתקבלה זה עתה במערכת: "האוטרד תחת פקודו של פ. תקף גרניזון גרמני בברנצה והרג אלף גרמנים, הגד! מה אתה עשית בשביל המולדת!" אחר כך הוקם בונקר מיוחד לבית הדפוס, עם קשר רדיו, שבו היינו קולטים את החדשות האחרו־נות, יום יום הוצאנו כרוזים ובבוקר היינו מפיצים אותם על ידי הפרטיזנים, היוצאים לפעולות, בכפרים הקרובים והרחוקים. הישגנו אקומולטור מאוטו והיתה לנו גם אפשרות לעבוד בער־בים. התחלנו להוציא גם עתון שבועי בשם "קראסנויה זנאמיה" ("הדגל האדום"). כשנעשיתי אזרח קבוע, התחלתי לחפש חברה יהודית. כ־5 ק"מ מהבסיס שלנו, ביער, שכנו בבונקר 2 פרטיזנים יהודים, האחים שרייבר עם בת דודתם. הם הקימו בית מלאכה לעורות. חומר גלם לא היה חסר והמפקדים היו מעונינים במעילי עור ובמגפים, הם חיו בנפרד. נדמה לי שלא היה חסר להם כלום. מזמן לזמן הייתי מבקר אצלם ומשוחח בשפת האם — יידיש. ביקרתי אצלם פעם בבונקר, ביום הששי לשבוע. השתו־ממתי במצאי אותם אופים חלות לבנות לכבוד שבת. ביקור זה עורר בי זכרונות נשכחים. כמה ימים התהלכתי כסהרורי. שוב ראיתי בעיני רוחי את ביתנו בערבי שבתות וחגים ושוב עלו בזכרוני זכרונות מימים עברו. ואין לפני מי להשיח רחשי לבך, ולפני מי תתנה רוע מזלך שבגד בך? בבלוקדה הגדולה נשרף בית המלאכה על כל מה שנמצא בו. המשפחה ניצלה בנס בהתחבאה בתוך המים בין שיחי חורשות בביצות, במרחק כמה ק"מ מביתם.

הבלוקדה הראשונה

באפריל 1943 התקיפו אותנו הגרמנים בשלושה ראשים. 20 דיוויזיות, כמאתיים אלף חיילים, עם טנקים, ארטילריה וסיוע אוירי, התחילו בסריקת הפרטיזנים, החל מביצות ביאלובייז ברוסיה הלבנה דרך ליטה ולטביה. הם הידקו את השרשרת ולחצו על כל הפרטיזנים להסוג לסביבות נהר הברזינה, על מנת לחסלם שם. הבלוקדה באה בעקבות השתלטות הפרטיזנים על הכבישים והדרכים באזורי רוסיה הלבנה שהיו תחת הכבוש הגרמני. החטיבה שלנו (בריגאדה) היתה מורכבת מארבע פלו־גות (אוטראד) ע"ש קירוב, פרונזה, פובידה, וארטילירייסקי אוטראד. בכל פלוגה 4 מחלקות ובכל מחלקה 4 כיתות, בס"ה אלף איש בכל החטיבה. היער והבצות שעליהם השתלטנו הש־תרעו על פני כמה מאות קילומטרים, מסביבות הנהר ברזינה עד לסביבות בוריסוב. כשהתחילו אוירוני האויב לסייר בטיסה נמוכה מעל הבסיסים שלנו, כדי לגלות אותנו, קיבלנו פקודה להכין תעלות ובונקרים נגד הפצצות. נאסר עלינו להדליק מדורות אפילו לצרכי בשול אוכל.

שובצתי במחלקת הסיירים, את מכונת הדפוס וכל אביזריה שמתי בבור מיוחד שחפרנו ביער בסביבות הבסיס שלנו. לקחנו נשק אישי ויצאנו לחזית.

המחלקה שלנו הועתקה מהמרכז לסביבות נהר הברזינה. תפקידנו היה לא להניח לגרמנים לצלוח את נהר הברזינה

ממערב למזרח. היינו חבויים בין עצים בביצה מול הנהר. ראינו את הגרמנים הנמצאים בשטח הפתוח ואנו איננו נראים.

לאמיתו של דבר לא היתה התנועה הפרטיזנית מוכנה להת־קפה, אפילו חפירות רגילות לא היו ולא עמדות מבוצרות. רק כשהתחילו להתקיף אותנו בעמדות הקיצוניות, קיבלנו פקודה להתכונן לקראת התקפת־נגד, אז התחלנו במרץ להכין תעלות קשר, בונקרים וכו׳. בהפגזות הראשונות נפלו לוחמים רבים.

הפקודה

פקודה בת שתי מלים נתקבלה מסטאלין האומרת: ״לא לסגת״. פקודה זו קלטנו לתוך דמינו, ידענו והרגשנו משמעותה של פקודה זו. ביקשנו נשק ממוסקבה. נצטווינו להכין ״מעטפה״, דהיינו מדורות אש דוגמת מעטפה, סימן לאוירוני מוסקבה באיזה מקום לנחות עם הנשק או בלי הנשק, אבל כשעשינו את ״המעטפה״ הבחין בה השונא והמטיר על מקומות אלו אש וגפרית. רק כעבור שבועיים הגיע אוירון ממוסקבה, נחת במַעֲרה יער בשדה תעופה קטן וישן, פרק את התחמושת, לקח בחזרה מספר פצועים וכמה נשים (ביניהן אשתו של זוקוביץ) וחזר למוסקבה.

נסיגה

אוירוני האויב הפציצו אותנו יום יום. בפלוגת הסיירים שבה השתתפתי, נהרגו רבים. הגרמנים התקרבו ממערב לנהר ופתחו באש, לרכך את עמדתנו, הפציצו אותנו מאוירונים כמה פעמים ביום, ומארטילריה כבדה ירו ישירות לתוך היער ללא ידיעה אם הם פוגעים במטרה או לא. שבועיים החזקנו מעמד, שכבנו בין השיחים בביצות וכל גרמני שהתקרב לנהר על מנת לחצותו נורה בו במקום, רבים מהם נהרגו על ידינו. כשהחגורה נהדקה היטב והופגזנו גם מצד מזרח ללא הרף, הגיעה הפקודה לסגת אל הבסיס שנמצא מצדו המזרחי של הנהר, כ־5 ק״מ ממנו.

כל הבריגדה של קירוב התאספה בבסיס, ושם הוחלט שכל מחלקה עומדת ברשות עצמה. הפקודה היא לחמוק מהאויב בדרך שכל מחלקה תמצא לנכון. ניתנו גם הוראות להקים קשר עם הבריגדה. עזבנו את הבסיס לעבר הביצות. ביום היינו חבויים בשיחי הביצות ובלילה התקדמנו בשבילים היבשים ועברנו ממקום למקום. בינתיים צלחו הגרמנים את נהר הבר־זינה מצד מערב, כבשו את הבסיס שלנו והרסוהו כשהם מתקד־מים בעקבותינו. את כל השבילים המוליכים מהבסיס ליער סרקו ובכל שביל היו כורתים את העצים כ־50 מטר מצד אחד ומשאירים קילומטרים שלמים פנויים. הם כרו שוחות ובנו בונ־קרים לשמירה במקום. מובן שבשבילים אלה אי אפשר היה לעבור ללא היתקלות בשמירה שלהם. כריתת העצים נעשתה בסיוע מפות מעודכנות.

הם הספיקו לחצות את היער בכמה מקומות ושללו מאתנו את השליטה על שטח רצוף. מחלקתנו הגיעה בביצות למקומה המסומן, לקחנו אתנו מהבסיס את כל הפרות והסוסים, אולם זמן רב לא יכולנו להתנהל אתם והיינו נאלצים להשאירם ליד הביצות בבחינת ״גם לי גם לך לא יהיה״. לפני שעזבנו אותן נשחטה פרה אחת בשביל היחידה וכל אחד לקח מנת בשר טרי לבישול למשך יומיים.

כשהגענו למקום יבש אחרי הליכה של כמה שעות ביום בביצות, בישלנו, אני וחבר, את הבשר שהיה עמנו. במרחק 3 מטר מאתנו ישבה בחורה והסתכלה בנו. הבחורה שאלה אם הבשר טעים, הזמנתי אותה לסעודה ולא סרבה. התברר שהבחו־רה היתה יהודיה ממינסק, אם לילדה בת חמש, שהשאירה בכפר אצל גוים. היא השתייכה לאוטראד ״זא רודינו״ (למען המול־דת) וזה כמה ימים לא בא אוכל אל פיה. אחרי כמה ימים בפגישה בביצות אמרה בפשטות: הצלת את חיי. מפקד חטיב־תנו, היהודי פטיה גרינדיר, שאליו הועברה, דאג לה והיא נשארה בחיים במינסק.

ביער עברנו בכיוון של תעלת בגומל צפונה. כשהרגישו בנו הגרמנים היו משליכים עלינו פצצות. המיפקדה עשתה חשבונה וציוותה עלינו לפרוץ את החזית לפני שהגרמנים יסגרו עלינו, שאם לא כן ישמידו אותנו אוירוני האויב. במשך 10 לילות ניסו כמה בריגדות לפרוץ את הטבעת המתהדקת, אך לשוא. בכל התקפה נפלו עשרות רבות של פרטיזנים ביניהם גם המפ־קד האזורי זשוקוביץ מקורניץ. זה היה כ־15 ק״מ מהברזינה.

יחידות נועזות מעטות שהכירו היטב את השטח הצליחו להתחמק ולצאת למרחב מאחורי קווי החזית. בבקרו של יום אחד הפתיעה אותנו יחידה גרמנית, שפתחה עלינו באש. מפקד האוטראד הארטילרי, לויטננט יהודי גיבור בשם קריצבסקי, נהרג כ־30 מטר ממני. בחור מצוין היה, התקשרנו כאחים. גם סגנו היה יהודי בשם לויטננט גרינדיר פטיה. חיפשנו מקום להתחבא בביצות, עברנו בזחילה את השטח הפתוח לאחר שכרתו הגרמנים את העצים. התחמקנו מידיהם והתמקמנו בבי־צות. במשך שבועיים היינו שקועים בביצות. מלאי האוכל — קמח וצנימים שלקחנו מהבסיס לשלושה ימים - אזל מזמן. רעבנו. מצצנו את לשד הקנים והעשב בביצות. את העשב היינו מבשלים למרק סמיך שלא היה לו לא טעם ולא ריח.

מישדר ממוסקבה

בזמן שהותנו בביצות שמענו מישדר ממוסקבה, כי גיטו ורשה חוסל אחרי התנגדות קשה של יהודי הגיטו כחודש ימים. צמרמורת עברה בגופי. אמרתי בלבי: זו הדרך! הם נפלו כגיבו־רים מתוך לחימה והתנגדות, זה גורלנו. ילמד העולם לדעת כי דמנו אינו הפקר ועל הרוצחים לשלם מחיר. הייתי בטוח כי לא אצא חי מהבלוקדה הזאת, אולם בשמעי חדשות ורשה, שוב רתח דמי בקרבי. אמרתי: הנה, מה שהגינו בעמקי לבבנו קם ונהיה, עלינו להראות לעולם את יכולתנו. כדאים הם החיים העלובים האלה ובלבד שיידע העולם כי היהודים אינם פח־דנים אם רק ניתנת להם אפשרות להתגוננות בנשק ביד.

באחד הלילות נפגשנו בביצות עם הבריגדה של דיאדיא קולה ושל ז׳לז׳ניאק. השניים צרפו אותנו והקימו מטה משותף במטרה לפרוץ את החזית ויהי מה, היות שלא היתה רציפות בשטח

התפוס על ידינו, כי הגרמנים חצו את השטחים לחלקים, ועל השבילים היבשים הקימו משמרות בבונקרים מבוצרים, כך שלא יכולנו להתאחד לכוח מלוכד.

אנו פורצים את החזית

בלילה יצאתי עם 2 סיירים, בדקנו את קו ההגנה של הגרמנים ובשעה 10 בלילה, כשהאיר הירח, הגענו עד ל־50 מטר מקווי האויב.

הבונקרים היו מרוחקים 50 מטר זה מזה, שני חיילים גרמנים שומרים על כל בונקר. הגרמנים נמצאים על גבי גבעה, בין עצים, ואנחנו בשטח פתוח בביצה. לו היו מרגישים בנו היו מחסלים אותנו כהרף־עין. דיווחתי למפקד והוחלט שעלינו לפרוץ את החזית ויהי מה. למחרת בלילה זינקנו או "נישאנו" על ידי איזה כוח טמיר ונעלם אל השבילים היבשים. כסייר, המכיר את הדרך, הלכתי ראשון. הרגשתי היתה שמשהו מראה לי את הדרך, כי לא יחידי אני הולך ומוליך, אלא מוליכים אותי־אותנו. הגענו בחשאי בחשכה עד לבונקרים. בבת אחת משני הצדדים, השלכנו רימונים על שני הבונקרים הקידמיים ופתחנו באש מרוכזת לשני כיוונים, עברנו ביעף את קו החזית והתקדמנו הלאה. נראה שהגרמנים חשבו מי יודע איזה כוח גדול השתער עליהם. השמים הוארו מהרקיטות שנורו ע"י הגרמנים, אך פלוגתנו הקטנה כבר היתה מאחורי קו החזית כנישאת על כנפי הרוח.

כחדשיים נמשכה הבלוקדה. במשך כל הזמן לא ידענו יום ולא לילה. אחרי שפרצנו את החזית ועברנו אל היער בביצות, צעדנו כמה לילות בשבילים היבשים ולא פגשנו לא גרמנים ולא פרטיזנים. הוברר שהסובייטים התחילו בהתקפה בחזית סמולנסק והגרמנים היו נאלצים להפסיק את הבלוקדה ולהעביר את החיילים להתקפת הנגד. בינתיים ניצלנו. הדבר היה בסוף מאי 1943.

בסיס קיצי

חזרנו לבסיס. התארגנו מחדש בבסיס קיצי כ־15 ק"מ מהבסיס הישן. שוב יצאנו לפעולות צבאיות: להשמיד פסי ברזל, לפוצץ גשרים ולהביא אספקה. כל הקיץ התעסקנו בפעולות אלו. ממוסקבה דרשו כל הזמן הגברת הפעילות המלחמתית, הקשר עם מוסקבה היה סדיר.

לקראת חורף 1943/44 הקימונו בסיס חורפי ביער עבות על אי יבש בקוטר של מאתיים מטר. משלושה צדדים היו ביצות. הבתים כעין ביקתות ("זמלנקה"), נבנו עצים כרותים ועליהם שמו אדמה ושיחים. בפנים הותקן תנור מפח בנזין עם צינור למוצא העשן.

קומיסר הבריגדה של קירוב, בשם פסיקוב, שהיה בעת ובעונה אחת גם מזכיר המפלגה בפועל, פנה אלי וביקשני להתקין באחד הבונקרים – שהוכן במיוחד למטרה זו – בית דפוס, שלושה פרטיזנים הועמדו לרשות מיפעל זה. האחד לעריכת העתון, אני – המדפיס ועוזר. הוצאנו את הדפוס הישן מתוך הבור והתחלנו להוציא עתון שבועי. יום יום היינו מדפיסים חדשות מהחזית כפי ששמענו אותן ממוסקבה במקלט שהועמד לרשותנו, והופעל ע"י סוללות חשמליות, וכן מסרנו על פעילות הפרטיזנים בבריגדה שלנו. צבע ונייר סיפקו לנו הקשרים שהשיגו אותם במינסק ובבוריסוב. החומר המודפס היה מתחלק ע"י יחידות שיצאו לפעולות בשעות הבוקר. הייתי יושב כל הלילה ומדפיס על יד מנורת נפט עשויה פח רגיל עם פתיל צמר. באחת ההתקפות תפסו חיילינו משאית גרמנית, הוצאנו את המצבר והבטריה שימשה לאור בעבודתנו. בכל יום היינו מדפיסים כ־800 עלונים. הכפריים היו צמאים לדעת את המצב בחזיתות, אצל הפרטיזנים ובעולם.

אצל האחים שרייבר מדולהינוב הייתי מבקר מזמן לזמן, כדי להיזכר כי עדיין יהודי אנוכי. פעם קיבלתי ד"ש מסוניה פיסטונוביץ שפגשוה באחד הכפרים באזורי הפרטיזנים. במשך הקיץ יצאתי כמה פעמים לפיצוץ רכבות. קבוצה של 5 אנשים הלכנו בסביבות מינסק־בוריסוב. פעם חכינו 3 יממות עד שהגיע תורנו לצאת לחבל באותה הגזרה. פגשנו במקום עוד 2 קבוצות שבאו לבצע אותה פעולה.

הבלוקדה השניה

בסוף חורף 1944 התחילה הבלוקדה השניה, למעשה התחילו הרוסים בהתקפה בכל החזיתות, וכשעמדו הגרמנים על התקפה זו והתברר להם, שכל הדרכים בחזית המזרחית צפונית נותקו על ידי הפרטיזנים, ובלילות אין אפשרות לנוע לא בכבישים ולא ברכבות, האבדות בנפש ובתחמושת הן גדולות – החליטו לשחרר את האיזור משליטת הפרטיזנים. בלוקדה זו היתה במתכונת הראשונה שטרם שכחנוה. הכוח הגרמני היה גדול וחזק. כוונתם היתה לקבצנו במקום אחד ולהשמידנו ואכן כמעט שביצעו זממם. שוב לחמנו על כל שעל אדמה. הבריגדה שלנו עברה לחזית המזרחית. התמקמנו בבונקרים בסביבות הכניסה ליער על יד נחל הורבא, ולא נתנו לגרמנים להתקדם. הגרמנים הפציצו אותנו מאוירונים, עלו עלינו בטנקים וירו מתותחים. לחמנו בהם עם בקבוקי מולוטוב, רימונים, פטיה גרינדיר השיג בכמה יחידות 50 פגזים תמורת רובים או נשק אחר. כשאזלה התחמושת נאלצנו להיסוג לפנים היער.

בינתיים חליתי באפנדיציט ובמשך שלוש יממות לא זזתי מהמקום. שכבתי בבונקר. כשהתחילו שוב להפגיז אותנו ביקשתי מהמפקד שיאפשר לי לגשת לרופא מהבריגדה. סגן מפקד הבריגדה חלה בטיפוס, והרופא לקח אותו לבית חולים סודי שהוכן מראש בלב הביצות. המפקד אמר לי שרק עתה יצא הרופא לבית־החולים "ואתה רוץ ותפוס אותו". הלכתי תוך כאבים עד לבסיס. בקושי סחבתי את הנשק והתחמושת במשך יום שלם. בערב הגעתי לבסיס. את הרופא לא פגשתי, כי יצא משם למקומות אחרים לבקר חולים. כאן מצאתי מספר פרטיזנים מיחידתנו. לנתי במקום. חשבנו לחזור למחרת ליחידה, אך בינתיים נתקבלה ידיעה כי הגרמנים התקיפו את יחידתנו וזו התחמקה ועקרה למקום אחר. נשארנו קבוצה של 5 אנשים

מנותקים. ממערב נתקרבו אלינו הגרמנים. ברחנו לכיוון הבר־זינה מזרחה. מצאנו כאן מספר בריגדות של פרטיזנים שנסוגו ועמדו לחצות את הנהר. גשר לא היה. הפרטיזנים הניחו 2 עצים ברחבו של הנהר ועברו עליהם לצד השני. לא אחד מהפרטיזנים מעד ונפל לתוך הנהר ואף טבע. אוירוני האויב גילו את המעבר הזה והפציצו אותנו מאוירונים. היינו מתפזרים לכל רוח ומשנעלמו האוירונים, שוב היינו מתכנסים וחוצים את הנהר. חיכינו במקום יום שלם ולא הגיע תורנו לעבור. נשארנו ללינה בסביבה ולמחרת בבוקר עברו אנשי יחידתנו את הנהר בשחיה. המים היו קרים ועמוקים. המשכנו בהליכה. אולם גם מעבר לברזינה נתגלינו לגרמנים שהופיעו מולנו. התחמקנו דרך היער. עברנו את הבסיס של "דיאדיה קולה", שהיה ריק מאדם. בבוקר אחד מצאנו שק של שעורים. מלאתי תרמילי. את האזור הזה במערבו של הנהר חצו הגרמנים וחילקוהו לגזרות קטנות, כרתו את העצים במרובעים, הקימו גדרות תיל, הקימו בונקרים והתבצרו בסביבה. אחרי שסגרו את האזור מסביב התחילו להפציץ את רכוזי הפרטיזנים מכל העברים. הפגזים נפלו על ידנו. אינני יודע עד היום איך יצאתי שלם מהפגזות אלה. מאות ואלפי פרטיזנים נפצעו מרסיסים ופגזים. גם בלילות היו מפציצים אותנו. באמצע הלילה כששכבתי מתחת לעץ, הופגז היער והעץ שתחתיו שכבתי נבקע לשניים כמו בגרזן. אני נשארתי תחתיו שלם. שוטטנו בשטח ממקום למקום כשבועיים ימים ללא אוכל וללא מנוחה, כי הגרמנים סרקו את השטח. אחדים מבינינו מצאו נבלת סוס, חתכו ממנה חתיכות ובישלו. באמצע הבישול הופצצנו; יתכן שהרגישו בעשן היוצא מבין האילנות. עזבנו את הסיר המתבשל וברחנו כל עוד נפשנו בנו. הגענו לאי קטן יבש של מספר מטרים, בישלנו בפחיות סרפד במים. ארבעה ימים לא בא אוכל אל פי ואף־על־פי־כן לא יכולתי לבלוע יותר משתי כפות מתבשיל זה.

באחת הסריקות גילו הגרמנים את מחבואנו וקראו: "הרימו ידיים". נשקנו היה מונח על האדמה. שלושת הפרטיזנים הגוים שהיו עמנו הרימו ידיהם. אני ושני חברי היהודים לקחנו את הרימונים שהיו תלויים עלינו וזרקנום על הגרמנים שהיו כעש־רים מטר מאתנו. תפסנו את הרובים והתחלנו לרוץ ולהתחמק בעמקי היער. ידענו מה עומד לפנינו אם ניפול חיים בידיהם. הגרמנים פתחו עלינו באש. פרטיזן אחד מחברי – אופנהיים ממינסק – נפל בעת ההתקפה הזאת. אני יצאתי בכמה סריטות. חברי השני, יוזיק מלהויסק, ניצל. הגרמנים גילו הרבה פרטיז־נים ולקחו אותם בשבי.

באחד הימים הלכתי עם יוזיק ונפגשנו עם קבוצת פרטיזנים בלתי סדירים שחיפשו דרך להתחמק מהגרמנים. הגענו בקבוצה גדולה לאי אחד מכוסה עצים סבוכים. עלינו על האי לחכות ולראות איך יפול דבר.

בשעות אחרי הצהריים הרגישו בנו הגרמנים בזמן רדיפתם אחרי יחידה שניה שנמלטה, הסתערו על האי וירו עלינו ברו־בים. הכדורים שרקו סמוך לאזנינו. התפזרנו בין הביצות, כל אחד פנה לכיוון אחר; אני, יוזיק ועוד אחד העמקנו לתוך הביצות וחיפשנו מחסה. הגענו לבונקרים גרמנים. מצד אחד רדפו אחרינו ומצד שני הגענו עד לבונקרים של הגרמנים, ואין מוצא. הסתתרנו בביצות, המים הגיעו עד הצואר, והאצות בביצה משמשות לנו הסוואה. אמרתי ליוזיק: הגיע קיצנו, נתגונן עד לכדור האחרון. ובזה האחרון נירה בעצמנו למען לא ניפול חיים בידיהם.

בינתיים ירדה אפלה. הגרמנים מתקדמים לעברנו, מחפשים תחת כל עץ ומוציאים את אלה שגילו. זרקנו את הרימונים האחרונים שנשארו לנו, ירינו גם את הכדורים האחרונים וכשירדה החשכה התחמקנו ממקום זה לכיוון אחר בביצות, התקרבנו סמוך לבונקרים של הגרמנים – כ־50 מטרים מהם – מתוך תקווה שבסביבתם לא יחפשו, שהרי לא יחשדו שמישהו יכול להמצא בסביבה זו. ביום היינו מתרחקים 200–300 מטר ממקום זה. כ־3 יממות שהינו שם, ועברנו למקום אחר. בדרך פגשנו כמה פרטיזנים שנתנו לנו קצת קמח. אני סבלתי כאב בטן, הגענו לאי קטן אחר. היינו במצב של אפיסת כוחות והחלטנו להישאר כאן ולחכות לגורלנו. על ידנו עברה יחידה גרמנית שירתה מספר יריות והמשיכה בלי שירגישו בנו. שני לילות היינו במקום. בלילה הראשון שמענו נביחות כלב, הבינונו כי אנו נמצאים סמוך לבונקרים של הגרמנים.

הגרמנים נסוגים

ביום השלישי, השכם בבוקר, שמענו שהנביחות מתרחקות והולכות ובשמים טסים אוירונים. היתה לנו הרגשה שאלה הם אוירונים סובייטיים והגרמנים נסוגים. החלטנו להישאר לילה זה ולמחרת בבוקר לראות מה נעשה בשטח. ואכן למחרת שרר שקט בסביבה. לא שמענו עוד נביחת הכלבים. ראינו רק אוירונים סובייטיים טסים טיסה נמוכה. החלטנו לעזוב את היער. נמצאנו ליד אגם הביצות בשם פאליקי.

הגרמנים נסוגו. יצאנו מהביצות ועלינו על השבילים היב־שים. פגשנו יחידות פרטיזנים ויחידים המחפשים את יחידו־תיהם. כשהתחלנו לזוז, פגשנו את הצבא האדום הסדיר הרודף אחרי הגרמנים.

מעניין לציין שהבריגדה שלנו נשארה במקומה מחוץ לבלו־קדה והיא היתה היחידה שלא סבלה אבדות מפני שהיא ישבה כל הזמן בתוך הביצות במרחק רב מהברזינה. ואני, שהלכתי לרופא, נגזר עלי לעבור את כל מאורעות הבלוקדה. אחרי הבלוקדה חזרנו לכלאפעניטשי, עיירה שהבריגדה שלנו היתה משתייכת לה. הקימונו בחזרה את השלטון האזרחי ושוב אירגנתי בית דפוס ונתמניתי למנהלו. מזכיר המפלגה, פסיקוב, דאג למנות ראש עיריה ומועצה והקים מוסדות עירוניים וממ־לכתיים. החיים האזרחיים התחילו לפעול במלא הקצב. המוס־דות הללו נוהלו ע"י הפרטיזנים ששרדו מהבריגדה שע"ש קירוב.

נשלחתי למינסק וקיבלתי אות הצטיינות דרגה א׳ ואות שני־ציון הנצחון.

נרשם ע"י ק. פרבר

ק. פרבר

בני וילייקה בגיטו וילנה

מיומני

22.6.1941. רעש הסירנות והיבבות, עם הפעלת פעמוני האזעקה השונים, בבתי החרושת בעיר, העירוני מתנומתי. ההפצצות שהומטרו ע״י אוירוני האויב, לא השאירו ספק כי אכן פרצה המלחמה.

השאלה שנשאלה מאליה היתה: איפה נעלם הכוח העצום של הסוביטים, שהגיע רק לפני שנה מעבר לגבול, לליטה? ברחובות העיר נשארו עדיין המדרכות השבורות והמרצפות המעוקמות, שהטנקים הגדולים (סטלינובץ) והקטיושות שברו ומעכו אותן, בעברם את העיר שיירות שיירות. אף יריה מהצד הסובייטי אין שומעים. האם עד כדי כך הוליכו שולל את העולם?

הרחובות נתמלאו אנשים. לפני שער החצר עומדים השכנים. גוים ויהודים (ממתי נעשו קרובים ומיודדים) ומשוחחים על החדשות ששמעו ברדיו. כל אחד מוסר את דברי מולוטוב בנוסח אחר. ״הליטאים בגדו בסובייטים, תקעו סכין בגב״. נוסחה זו אתה שומע משוער החצר הפולני, המבטא בדבריו את שמחתו לאיד, ועד לפקיד הסובייטי מהמזרח הרחוק, (וואסטאצניק) המדגיש התמרמרות ושאט נפש.

במאפיות מזדנבים תורים ארוכים, בעיקר במרכז העיר; על כל צרה שלא תבוא יש להכין לחם.

במכוניות משא ירוקות, העוברות את הרחוב, נתקל מבטך במשפחות שלמות, העושות דרכן חזרה למולדת. השכנים החד־שים – הפקידות הסובייטית שהגיעה מן המזרח, וטרם נקלטה באוכלוסיה המקומית – התמצאו מיד במצב החדש שנתהווה, והסיקו את המסקנה הדרושה. את כל רכושם אשר רכשו ״בליטה הענייה״, צררו בחבילות, ובבגדים הטובים התלבשו. עומדות הגברות בשער החצר עם ילדיהן, ומחכות לבעליהן, שיבואו במשאיות להסיען למולדת. בינתיים הן גוררות לחצר את הרהי־טים שהספיקו לקנות כאן: חבל להשאירם. מי יודע אם אי פעם יגיעו לדברים מעין אלה במולדתם?

הרב קלמן פרבר
מניצולי גיטו וילנה

יוצאי וילייקה בגיטו

במשרד לשומרי רכוש המדינה ברח׳ רודניצקי אנו מתכנסים בשעה 4.00 אחה״צ, וכאן אנו מקבלים אישור לצאת לשמירה בשעות העוצר בלילה. אהרן אפשטיין (בן ר׳ לייב) ואחיו אלכ־סנדר מיוצאי וילייקה, העובדים אתי יחד מספרים; שהיום נפגשו עם האדמו״ר ר׳ אלתר פרלוב מקוידנוב–ברנוביץ ואשתו, שהגי־עו בזמן הסובייטים לוילנה, והגישו את הניירות להגירה לחו״ל, וכן הרבנית הזקנה אלמנת האדמו״ר ר׳ יוסף זצ״ל מקוידנוב ובתה שרה, שגם הן הגישו ניירותיהן ל״נ.ק.ו.ד.״ שתי המשפחות עקרו מדירותיהן ונמצאות חבויות בעליית גג ליד בית הכנסת הגדול ברחוב נוביגורוד, הואיל וה״נ.ק.ו.ד.״ מחפש אותן לאסרן ולשלחן לסיביר בעוון הגשת בקשה להגירה. הם בקשוהו לברר, אם אין חשש למאסר, אם יחזרו לדירותיהן. בו במקום החלטנו שמוטב לחכות עד כמה ימים ולראות איך יפול דבר. ואגב, בימי ההפצצות בטוח יותר להמצא ברח׳ נוביגורוד, בקצווי העיר, מאשר במרכזה. שם גם יותר קל להשיג צרכי אוכל.

עוד באותו ערב הייתי עד ראייה למה מסוגלים ״החברים״. ברח׳ פורטובה מול בית הרב רובינשטיין הופקדתי לשמור על שתי חנויות ממשלתיות. בערב הופצצה העיר ע״י אוירוני מסרשמידט. כל השכנים ירדו למטה, בחצר, ועמדו בכניסה לשער. שהיווה למעשה המאסף למקלט, הואיל ובמקלטים החזי־קו חפצים ואוכל, וכשהתחילה ההפצצה היו יורדים למקלט. נשי הסובייטים ישבו על מזוודותיהם וחיכו לבעלים שיבואו עם משאיות לקחתן הביתה ל״רודינה״.

שוער החצר אחראי לשכני החצר. כשנכנס איש מהחוץ, הוא בודקו בשבע עיניים, חושש לפרובוקציות. נשי הסובייטים שוא־לים אותו על כל אחד אם הוא ״משלנו״... אני מבחין באזרח אחד, לבוש הדר, שבא לחצר כמה פעמים במשך הלילה מסתכל באחד החלונות, עולה על המדרגות וחוזר ויוצא מהחצר. השוער הפולני מספר לי בזעף, כי זה כמה ימים איש ״נ.ק.ו.ד.״ מחפש כאן קרבן. השכן בדירה ההיא יודע על כך, ועקר מהבית, מתחבא אצל חברים. אולם גם היום, בזמן ההפצצות, אין הם נותנים

מנוח. תשובתי לאהרן אפשטיין בקשר לבקשה הרבנית היתה כבר מובנת.

ביום השישי אחה"צ (29.8.41) יומיים לפני האקציה הגדולה ברח' דייטשע ביקרתי בבית הרבנית פרלוב, ברחוב דייטשע 8, אשר על השולהויף. סחה לי הרבנית שלפני ימים ספורים חזרה עם שרה בתה מרחוב נוביגורוד, בזמן העדרה פרצו גנבים והוציאו מהארגז (קופערט) דברי כסף נדירים ועתיקים, שעברו אליה בירושה, מדור לדור, וביניהם כוס של ברכה ש"היהודי הקדוש מפשיסחה", שהרבנית מתייחסת למשפחתו (נכדה) היה משתמש בו, בנוסף לכסף מזומן וחפצים. מראה הבית היה כמו אחרי פוגרום. אין היא מצירה על הכסף והבגדים, שעתה יכלה לקבל תמורתם אוכל, אלא על מה כן דאב לבה ? על תשמישי הקדושה שהשתמשו בהם גדולי החסידות מהדורות הקודמים, ושדוקא ממנה נגנבו.

נחמת־מה ראתה בילדיה שהאיצה בהם לעלות ארצה, והגירת הבן הרב ר' אברהם בשעה האחרונה. עם האקציה הגדולה ברחוב דייטשע ביום ראשון ח' אלול תש"א (31.8.41) נלקחו הרבנית ושרה בתה ללוקישקעס־פונר.

היודנראט

ביודנראט שברחוב שטרשונה 6 נמצאים כל היום עשרות אנשים. בשעות הבוקר באים אלה הרוצים לצאת לעבודה, כדי להפטר מה"כאפונעס" (החוטפים ומוליכים למאסר בלוקישקעס). אגב, כשיוצאים לעבודה אפשר להתקשר עם גויים מכרים, להחליף בגדים וחפצים ולקבל תמורתם דברי אוכל.

מעניין לציין כי הראשונים שבאו להירשם לעבודה היו דוקא "הפליטים", כפי שכינו אותם בעיר. אלה הם תלמידים שרידי הישיבות, חלוצים, נוער עובד, עובדים שכירים. תושבי העיר, ה"בעלי־בתים" של וילנה העצמאיים כפי שנקראו – איש מהם לא בא. חלק הארי שהכאפונעס הוליכו לפונר היו דוקא אלה.

ר' אלתר פרלוב, האדמו"ר מקוידנוב–ברנוביץ, היה בין הפלי־טים הבאים ליודנראט. נראה שהיה מי שדאג שייכלל בין עובדי היודנראט. מה רבה היתה שמחתו כשהיה פוגש אחרי העבודה. את הקבוצות שהיה רושם אותן בבוקר בצאתן לעבודה. תמיד היה שואל אם כל העובדים חזרו בשלום. באקציה של התעודות הצהובות בחשון תש"ב–1941 בסוף היום נתגלתה המלינה שבחצר הקלויז "בית שאול" ברח' שבלסקי וביחד עם חותנו של אהרן אפשטיין, נלקחו גם האדמו"ר ר' אלתר ואשתו, ללוקישק־עס־פונרי.

זכורני ביום הכניסה לגיטו פגשתים ברחוב שטרשונה בחפשם דירה. כל רכושם היה טמון בסלסלה שהחזיקה הרבנית בידה. מה רבה היתה שמחתם, כשנוסדה בגיטו, המחלקה לדיור (בוטוסקיריוס), ע"י היודנראט, וסודר שכל יחידה תצטרך לגור בצוותא בחצר אחת, ולא יהיו תלויים בחסדם של אחרים.

טבת תש"ב–1942

אני עובד כנפח ביחידה צבאית. מקום עבודתי ברוגטקס שבשני־פישוק, המפחה פתוחה לרחוב. הנוסעים הבאים מחוץ לעיר מכיוון מישגולה, וילקומיר, פודברדז'ה עוברים בקרבת המפחה.

השכנים הגויים מכירים את 2 הנפחים היהודים הנושאים את הטלאים הצהובים. הם מכירים גם את הקצין הגרמני עם הסרט האדום (איש הס"ד) היודע לצעוק ולהשתולל ולכן מונ־עים את רגליהם מלעבור ע"י המפחה.

באחד מימי טבת תש"ב–1942 רואה הנפח ברחוב עגלת חורף רתומה לסוס ועל ידה פוסע גוי גבוה אשר הילוכו מוכר לו היטב. כשהתקרב הגוי הכיר בו את מיכל העיור מווילייקה, המסיע אשת קצין פולני לווילנה לקרוביה, כיון שלא היתה תנועת רכבות.

כשיצא הנפח עם הטלאים הצהובים לרחוב העיר לקבל ד"ש מווילייקה הצטלב מיכל העגלון: "האם אתה עוד בחיים ? אומרים שכל היהודים נהרגו ע"י הגרמנים". על שאלתי מה הוא יכול לספר לי על ווילייקה ועל יהודיה, ענה לי בשפה רפה, שחיים שם כמה יהודים, אבל איזה חיים! יותר לא יכולתי להוציא מפיו. מתברר שקרובי משפחה לו ברחוב זה ולפי בקשתי שלח אלי "שקץ" אחד והודיעני שהוא מכיר את ווילייקה ועומד בימים הקרובים לצאת לשם, אחרי חדשיים יחזור. הגויים היו מובילים סחורות מהעיר לעיירות הסמוכות ומרוויחים הרבה כסף. השקץ מבטיח להעביר מכתב ולהביא תשובה אך מבקש לשלם לו מראש שכר טרחה 10 רובל זהב. עוד באותו ערב קוימה פגישה של כל הווילייקאים בדירתה של נחמה בת ר' שמואל השוחט, בה השתתפו : נחמה, אחיה יעקב, פסח לוינסון ובתיה איידלמן וסוכם שלא לתת לגוי לסחוט כסף חנם. אולם אם יביא ד"ש מפורט, תשובה למכתב, יקבל את תשלומו.

כשחזר אחרי שלושה חדשים, לא בא אפילו למסור ד"ש. כפי שמסר לקרוביו לא נשארו בווילייקה יהודים, פרט לכמה עובדים מקצועיים (הכוונה לרצענים וכו'). במקום יש אמנם מחנה עבודה, אבל חיים בו יהודים שהובאו מהחוץ עם ראש מחנה בשם שץ. חשבנו שזהו שץ בן ווילייקה אך התברר שזהו פליט מאוסטריה שנקלע לקורניץ והודות לשפה הגרמנית השגו־רה בפיו נעשה לראש המחנה של הקורניצאים בווילייקה.

מפגישותי עם ר' חייקל לונסקי
(בית עקד הספרים ע"ש שטראשון בווילנה)

את ר' חייקל לונסקי פגשתי בחורף תש"א בקלויז "בית שאול". לא הכרתיו, כי נעלמה ממנו חתימת הזקן. נאלץ היה לגלח את זקנו. היה מדוכא מאוד. פניו נפולים מרעב, עיניו תקועות בחוריהן. בדירתו בגיטו רעבו כמה משפחות ללחם והוא היה מפרנסן היחיד. כדרכו עשה מלאכה זו בענווה, בצנעה ובבושת פנים. הרגשתי איך קשתה עליו העבודה, לא רגיל הוא לבקש תרומות מאנשים, ולו גם בשביל אחרים, אם כי איש לא יסרב מלתת חלקו, ובשמחה.

בשיחתנו נגענו כמובן בספריית שטרשון. אז סיפר לי : המפ־תחות של ספריית שטרשון נשארו אצלו, מאחר שעבד בה עד יום סגירתה. יום אחד באו אנשי ס.ד. לביתו וציוו עליו לקחת את מפתחות הספריה ויוליכוהו לגסטפו. שם שאלוהו

על הספרים הנדירים יקרי המציאות הנמצאים בספריה, מקומם, מספרם וכו'. אנשי ס.ד. רשמו הכל. בינתיים הושיבוהו בצינוק, בבית הסוהר בלוקישקי בחדר מס' 16 במרתף. כשהובא לצינוק מצא שם את הפרופ' נח פרילוצקי, ד"ר אפשטיין ופרופ' לזר־סון. פרילוצקי ואפשטין היו מדוכאים מאוד. פרילוצקי עסק בחקר התקופה שבה חי ופעל הרמב"ם ואת תקופת מסעי הצלב. שלוש יממות בילה לונסקי בחברתם. "האמת ניתנה להיאמר" – המשיך ואמר – "כי אחרי שחרורי מהצינוק הייתי יותר מדוכא מאשר בכניסתי אליו". חרה לו ללונסקי על כך שאישים דגולים מלאי חכמה ודעת שרויים בדכאון, אם הם הגיעו למצב זה, מה אפשר לדרוש מפשוטי עם?

נראה שכדי לקבל תחושה של נצחיות האומה, הנוסכת עוז, אומץ ובטחון נפשי, להתגבר על מכשולים ולעבור משברים ללא התחשבות עם גורמי חוץ, תחושה כזאת יונקים ממעיני האמונה, ואם בקרבך נתייבשו המעינות – אין אמונה, אין בט־חון ואין תקוה.

מן הצינוק הובילו את חייקל לונסקי ישר לספריה. הוא הוציא מקופת הפלדה שבמרתפים שלושה ספרים יקרי־ערך, נדירים בעולם, מהדפוס הראשון, מלפני מאות בשנים. מומחי ס.ד. בדקו אותם והניחום בחזרה, החזירו את המפתחות ללונסקי ושחררוהו. אחרי שבועיים שוב אסרוהו והביאוהו לאותו החדר בכלא לוקישקי ושוב בילה בו שבועיים. את האסירים הקודמים לא מצא. כעבור שבועיים שוב הובילוהו לספריה, לקחו את הספרים הנדירים, ואותו שיחררו והחזירו לגיטו.

בגיטו עבד כפועל בעבודה שחורה. משנתארגנה הספריה ע"י היודנרט נתמנה לספרן בספריה ברחוב שטרשון 6. הוא חי כל הזמן בדחקות, אך את תקותו לא איבד עד לרגעיו האחרונים, עת הוליכוהו למחנות באסטוניה.

הידיעה שנתקבלה בגיטו שהגרמנים הפציצו את תל־אביב וחיפה, ומתקרבים לשערי הארץ היכתה בתדהמה את יהודי גיטו וילנה.

הרבנים הכריזו על צום כללי. בבתי הכנסת אמרו הרבנים דברי התעוררות ותשובה. קראו תהלים בציבור, אבינו מלכנו ו־ויחל. רבים היו המיואשים ממצבם ומחייהם גם יחד. ידיעה זאת הוסיפה אבל על אבלם. אז הגיע ר' חייקל עם הבשורה בפיו, כי מצא ספר ישן בספריה ובו נאמר על המלכות הרשעה שעתידה היא להתפשט על כל ארצות אירופה ותגיע עד שערי הארץ ושם "אראנו נפלאות כימי צאתך מארץ מצרים". לרבים היו דבריו למשיב נפש והם האמינו בלב שלם בתבוסתו של השונא, שתתחיל דוקא מארץ־ישראל.

הרב ובעיותיו

בשכנות לדירתי בגיטו גרה משפחת תנחום, בעל בית מרקחת לשעבר ברחוב פוהולנקה הגדולה.

משפחה זו מיודדת עם משפחת הרב ר' מנחם מנדל זלמנוביץ שאף היא גרה באותו רחוב.

הרב הזקן נשאר בגיטו יחידי מכל משפחתו. הוא עם הרב פילאווסקי וחתנו הרב יצחק קורניק, והרב ישראל גוטסמן היו 4 הרבנים שנשארו מוועד הרבנים של העיר וילנה. הרבנית הזקנה ובנם הרב ד"ר הלל זלמנוביץ ומשפחתו נחטפו והובלו ללוקישקי־פונרי.

משפחת תנחום קירבה את הרב הישיש. הזמינה אותו לדיר־תם, כל יום ג' היה אוכל בביתם, הם עזרו לו ועודדוהו בבדידותו.

בחורף תש"ב שפך הרב את לבו בבית ידידיו, וכמסיח לפי תומו אמר: "אינני מבין מה רוצה ממני קומנדנט הגיטו מר גנס. הוא בא אלי ושואלני: 'האם מותר למסור יהודים נכים, זקנים וחולים לגסטפו, תמורת הבטחה שעל ידי זה יחוסו על יהודי הגיטו?' הוא רוצה ממני היתר למסור יהודים להורג, כדי להציל אחרים, צעירים ובריאים הנמצאים בגיטו. אמרתי לו, איך תבקש ממני להתיר דבר שאסרה התורה, האינך יודע שאין להבדיל בין דם לדם, בין זקן לצעיר?

הבאתי לפניו את דברי הפוסקים והרמב"ם והאחרונים, והוא בשלו: היתר הוא מבקש! אינני מבין על שום מה בכלל נחוץ לו ההיתר? האם בלעדיו לא יוכל לבצע מה שהוא רוצה. תמיהני!"

הרב ממשיך: "משיחה זו התחלתי לעקוב אחרי פעולותיו של קומנדנט הגיטו. הבינותי שמצפונו אינו נותן לו מנוח וברצונו להשקיטו".

יקוב הדין את ההר...

חורף תש"ב. זה ימים רבים שהכניסה לגיטו הולכת וקשה. הברחת מזון מן הנמנעות היא. השוטרים חיפשו בכלים ובכל המקומות הנסתרים והמוסווים. רע ומר היה גורלך אם מצאו אצלך חפץ מוברח או מנת אוכל. מחיר הלחם יקר, למעלה מ־40 רובל הק"ג וגם בסכום זה קשה להשיגו. קטניות אי־אפשר להשיג כלל.

מבוגרים וצעירים התהלכו רעבים ונדכאים. עבדתי כנפח מחוץ לגיטו לכן חיפשתי אפשרות לשבור את הרעב שם ולא בתוך הגיטו, כדי שלא לקפח את חלקם הדל של בני הבית בגיטו.

הצלחתי ביום אחד למכור לשכן גוי, הגר על יד מקום עבודתי – חפצים ובגדים. תמורתם קיבלתי צרכי אוכל מועטים: תפוחי אדמה, קמח, קטניות, אבל איך להבריח את המזון לגיטו?

הגוי היה מרוצה מהבגדים שהשיג תמורת תשלום כה זעיר (תפוחי האדמה וקמח הקטנית היו מיועדים למאכל חזירים ובהמות) ולכן רצה הגוי להוכיח ליהודי העלוב, שיש בו, בגוי, מן האצילות הפולנית. הוא מזמין בשפת חלקות את שכנו, הנפח היהודי, לסעודת בוקר חגיגית, שבה השתתפו גם בנו וארוסתו.

על השולחן עמדה קערה גדולה, מהבילה, שהכילה כרוב מבושל עם בשר ושומן. הקערה השניה היתה מלאה עד גדו־תיה תפוחי אדמה. הריח החריף של הכרוב גירה את הנחיריים. מעיו הריקים של היהודי הרעב התהפכו בקרבו. נדמה היה

לו, לנפח, שרק במבט עיניו יכול הוא לבלוע את האוכל שלפניו. כשהאיץ הגוי בנפח לגשת לסעודה, הבליג הנפח על יסורי הרעב ואמר לגוי מיטיבו: "רב תודות לך על ההזמנה, אבל אינני יכול לקבלה, כי בשר טריפה אסור עלי".

השתוממותו הגלויה של הגוי לא השפיעה על היהודי העיקש ולא הזיזה אותו מעמידתו התקיפה. הגוי רצה להוכיח ליהודי את בקיאותו בדיני ישראל, והצביע על פיקוח הנפש שיש במקרה זה, אף הביא ראיות ממכריו היהודים שאינם נמנעים בזמנים אלה מלאכול מאכלים בלתי כשרים, ובלבד לשמור על חייהם. נסיונותיו של הגוי עלו בתוהו.

האחיות

שכנתי בדירתנו המשותפת בגיטו, לנה קופילוביץ' נכדתו של ר' יצחק קופילוביץ' (דער גלאסנער) שגרה בוילנה, עבדה בבית החולים כאחות, בשארית כוחותיה טיפלה בחולים הקשים. יום יום היתה חוזרת הביתה עייפה ורצוצה מעבודה קשה ומחוסר מזון לקיים את גופה הצנום, כי מפיתה (משכורתה) היא מח־זיקה גם בשתי אחיותיה החולות שאינן יכולות לעבוד ולהש־תכר וסעד הן מפחדות לקבל כדי שלא ירשמו ברשימה השחורה. עומס העבודה, הרעב, ומריטת העצבים הביאו עליה מחלה ואחרי ניתוח נפטרה באותו בית החולים שבו עבדה. קינאו בה האחיות, קינאו בה אנשי הבית, שזכתה למות מיתה טבעית ולא ע"י הרוצחים הנאצים. כשחזרתי מהעבודה, פגשוני קרובי הנפטרת, אמה של הד"ר גיללס ושכנותיה מדירתנו, עם שאלה מצפונית הלכתית: היות שאחיותיה נמצאות במצב קשה, פשוט רעבות ללחם והמשענת האחרונה שעבדה ופירנסה את המש־פחה נפטרה, והיות שלנפטרת היו כמה שיניים תותבות של זהב, האם לא ייחשב הדבר כבזיון המת, אם יוציאו את הזהב בשביל האחיות כדי שתוכלנה להתפרנס זמן מסוים. האין בכך משום הצלת נפשות הגובל עם פיקוח נפש? אולם האחיות לא יכלו לסלוח לקרוביהן: "איך נולד להן במוחן רעיון כזה? אנו מוכנות" – אמרו – "למות ובלבד שלא לחלל את כבוד אחו־תנו ע"י הורדת הזהב".

אנשי ווילייקה בגיטו וילנה

האקציה להובלת אנשים למחנות באסטוניה נמשכה בגיטו שלו־שה ימים. הראשונים בתור היו אלה שמקרוב הגיעו מהעיירות והמחנות הסמוכות לעיר כגון: אושמינה, סמורגון, סווינציאן וכו'.

האנשים קיבלו הודעות שעליהם להתייצב בחצר היודנראט. שוטרי הגיטו לא הסתפקו בהודעה בלבד, למחרת היום היו לוקחים את האנשים בכוח לחצר היודנראט. אלה שהצליחו להכין מלינות מראש הסתתרו ולא הופיעו, מאחר שהמשטרה לא יכלה להמציא את מספר האנשים הדרוש, התחילו לתפוס מכל הבא ליד.

ביום הראשון לאקציה הסתתרתי עם חברי־לחצר במעון הילדים ברחוב שטרשון 4. כל ארבע הקומות היו תפוסות ע"י הילדים. בקומה העליונה מצאנו פינה נידחת, בין חלון חדר, לבין הגג, ממש "מלינה". במעון התחנך ילד בן 12, פליט מפולין, קרובו של יצחק ליפּשיץ מווילייקה. הכרתי אותו כפליט משנת 1940. הילד הפיקח והזריז נעשה המקשר שלנו עם העולם החיצון והגיטו. כשהתחילה האקציה והשוטרים יצאו לרחובות והכריזו בכל חצר, שעל הגברים לרדת לחצר, נתבקשו גם הילדים להיכנס לחדרי הלימודים ולא להסתובב בחוץ. נשארנו ללא מקשר. חברי עזב את המלינה והלך למלינה אחרת מוכנה מראש. נשארתי לבדי, הרגשתי שבחדרים מסתו־בבים אנשים, אך לא יכולתי לדעת אם גרמנים הם או שוטרי הגיטו המחפשים קרבנות, או סתם אנשים מתחבאים. התגנבתי לחדר פנימה וראיתי בחדר השני ליד החלון, מטפל בחור מהמחתרת במכונת יריה ומתקשה להעמידה על אדן החלון. כשהרגיש בי אורו עיניו. עזרתי לו להעמיד את המכונה, נעשיתי לקשר. עלי היה להסתכל על מרפסת בבית מס' 9 שברחוב שטרשון. שם עומדת רוז'קה ועליה הוטל ליתן אות להתקפה. מצד שני עלי להסתכל אל פנים החצר מס' 6, ששם היו חברי המחתרת מוסווים עם כלי יריה שונים.

והנה באחד החלונות הבחנתי בערמות ספרים המונחים על אדן החלון ומבין הספרים מזדקר קנה של מכונת יריה מוסווית. הופתעתי לראות מאחורי מכונת היריה את בן ווילייקה, יעקב לוין, בנו של ר' שמואל השוחט, חבר מהתרת פעיל.

יומי האחרון בגיטו וילנה – יום ג' בשבוע, 14.9.43

זה שמונה ימים שהאקציה של העברת עובדים לאסטוניה נגמרה, ואולי רק נפסקה. מקומות העבודה מחוץ לגיטו נחסמו בפני העובדים היהודים, כי הגיטו סגור ומסוגר. מסביב לגיטו מסתובבים חמושים שוטרים ליטאים, לטבים וגרמנים. כל חור וכל פינה המובילה מהגיטו אל העולם החפשי נשמרים שמירה מעולה. אלפים כבר הוצאו במשך האקציה של ארבעת הימים ונשלחו למחנות ההשמדה באסטוניה, ביניהם: אהרן ואחיו אלכסנדר, בני ר' לייב אפשטיין ופסח לוינסון, בן ליפה עם אשתו, בני ווילייקה.

יחידות ספורות קיבלו היתר מיוחד מהגסטפו למען עובדיהן היהודים. הם מעונינים בהמשכת עבודתם בתנאי שחיילי היחי־דות ילוו את היהודים בלכתם לעבודה ובחזרתם לגיטו. ליחידת ה"פנצרקה", המסונפת לה.ק.פ., בא יום יום אוטו בלווי חיילים גרמנים ולוקח את עובדיו היחידים שנותרו אחרי האקציות. גם אני נמנה עם עובדים אלה. בגיטו שורר רעב. מחיר צרכי האוכל האמיר. המחיר של קטניות שחורות כבר הגיע ל־70-80 רובל הק"ג, וגם הללו אזלו מן השוק. התורים למטבחים הצי־בוריים גדלו. הטבחים יוצקים עוד דלי מים לתוך המרק הדליל ומחלקים לאנשים. המתח השורר בגיטו מאז ימי האקציה טרם פג. האנשים שנותרו מחפשים עבודה בגיטו ובתי המלאכה גדושים עובדים. בין הפרוטקציונרים שפוטרו בעיר ומצאו את דרכם לבתי המלאכה בגיטו נמצאים יחידים הקשורים לסדנאות

ואינם עוזבים את ה"מלינות". חושבים הם שיש לשמור על המלינה על כל צרה שלא תבוא. כמה זמן אפשר להחזיק מעמד במצב זה? בשעות היום אין לפגוש אדם ברחוב, אבל משעה חמש, כשמתחילים לחזור מהסדנאות בגיטו ומן היחידות בחוץ, מתמלאים הרחובות אנשים צעירים וזקנים. כל אחד מעונין לדעת את מחשבתו של השני. פורחות שמועות על מה שמשוחחים בחלונות הגבוהים. תוהים ושואלים מה אומר הקו־מנדנט. היום נקראו גנס ודסלר להתייצב בגסטפו. גנס נאסר ונשאר בגסטפו. דסלר חזר אחרי הצהריים. שמועות מהלכות שמשהו לא בסדר. כנראה שהיתה הלשנה.

היציאה למחנה ה.ק.פ.

ביחידת ה.ק.פ. קמה התרוצצות מאז הודיע האחראי לעובדי הסדנאות פלגה לגסטפו, כי מבקש הוא אישור להוציא את עובדיו בסדנאות מהגיטו, למחנה נפרד (כמו מחנה קייליס וקריגס־לזרט). קומנדנט הגיטו גנס מתנגד לתכניתו. הוא טוען, כי עובדים בעלי משקל מקומם בגיטו. הבריגדיר הלא מוכתר של יחידת ה.ק.פ. הוא פנצ'ר (מורה, פליט לשעבר) איש ישר דרך ואהוד ביחידה. הוא יושב בחדר המשמש לו כעין משרד, ברחוב יטקובה. בשעות הערב מתמלאים החדר והרחוב מולו בעובדי היחידה, המבקשים ממנו לעשות משהו למען יציאתם למחנה ה.ק.פ. מהגיטו, כי המתיחות בגיטו מורטת את העצבים. יש סבורים שבמחנה כמו "קייליס" יהיה יותר טוב. והוא, פנצ'ר המסכן, שואל לתומו: מה אתם רוצים ממני? האם לא ידוע לכם שבריגדיר היחידה קוליש הוא איש גנס, שוטר לשעבר, והם יחליטו על גורלנו? לא אני ולא אתם תשנו את הדבר. מי שואל אותנו?

ברחוב מתהלכת שמועה, שקבוצת בחורים מהגיטו, לא מחברי פ.פ.א., רצתה לצאת היערה ונתקלה בהתנגדות השוטרים. האם השוטרים היהודים שוב מבדילים בין דם לדם? קשה להבין זאת. ידוע שחלק מהשוטרים הם חברים פעילים בפ.פ.א. של המחתרת.

ליל שימורים בגיטו

חצות ליל 15.9.43. הרחובות מלאים אדם. ברחוב שטרשון הצר הדוחק רב. את מי לא תפגוש כאן? הנה הוילייקאים שלנו, שלמה כבש ואשתו, בתו ובנו. הם יצאו לרחוב לחלץ את העצמות. אשתו אומרת, שהחדר שלהם הוא כעין קטקומבה נמוכה ובזמן שהייתם בפנים, מוכרחים הם ללכת כפופי־גו. הוא עובד ברצענות ובסנדלרות. תפקידו להטליא אנפילאות. בתפקיד זה הוא עובד מאז הגיעו הנה מגיטו אושמינה. הבן והבת יוצאים יום יום עם עובדי "טאט" לבנות את האוטו־סטרדה ב"ווילצי־לאפי", במבוא העיר, בדרך לפונר. הנה אחותו רבקה ובעלה יצחק ליפשיץ, עם הבן והבת. הם טוענים שבמטבח כזה לא נתנסו כל שנות המלחמה. ליפשיץ עבד בבית חרושת למשחת נעליים, שפעם הוא היה בעליו. עתה מנהל את העסק גוי, פועל שלו לשעבר. ליפשיץ מסר לו את כל הזכויות. הגוי סידר לו תעודת יציאה אבל מאז נגזר על היציאה מהגיטו, לא יצא גם הוא. הוא מצא עבודה במסגרות בבתי המלאכה בגיטו.

יצחק מדבר בקנאה על אנשי פ.פ.א. היוצאים ליער. והנה נחמה בת ר' שמואל השוחט, בתה וגיסתה. אחיה יעקב נמצא בתפקיד בפ.פ.א. נחמה החמיצה את ההזדמנות שהציעו לה לצאת עם בתה ליער. נחמה נמצאת ביחד עם האח במלינה של אנשי פ.פ.א. התור לצאת ליער של אחיה ואשתו הגיע והוא ויתר למען אחותו. המשפחות אינן נפרדות ומשלמות בעד זה מחיר יקר מאוד. הם נתפסו עם קבוצת פ.פ.א. בזמן חיסול הגיטו, הועברו למחנות באסטוניה, ושם נעלמו עקבותיהם. גם בתיה איידלמן־גולומב ובוריה בעלה, נמצאים ברחוב. הם מרו־צים שעלה בידם לא להישלח לאסטוניה. בוריה טוען: כאן נולדתי, כאן גדלתי, כל פינה, כל חור, כל בית מוכרים לי. כיצד אסע לאסטוניה, ואפילו את שפתה איני מכיר? להסתפח לפ.פ.א. ולצאת ליער! זוהי שאיפתו אשר לכלל ביצוע לא הגיעה.

מוכרים לחם

המאפיה של היודנראט מפיצה ריח של לחם טרי. אך הרגישו האנשים בריח – וכבר עומד תור של עשרות אנשים. הם מאיימים על בעל המאפיה והוא מתחיל למכור 1/4 ק"ג לנפש. השמחה גדולה. מי שהשיג את הלחם, דומה למי שקנה את עולמו.

שעה 11 בלילה. שמועה התפשטה כי גנס נורה ע"י נויג־בויאר באשמת השתייכות וקשר עם הפרטיזנים הליטאים. אח־רים יודעים לספר, שמכריו בגסטפו הודיעו לו מראש שמתנכלים לו ויעצו לו לברוח, אך הוא אמר שאיננו יכול להסתלק מן האחריות ליהודי הגיטו. ושוב צפה ועלתה אישיותו של גנס לעיני הקהל ושוב החלו דנים בו. הכול מחווים דעה ומלמדים זכות; יהודי גאה היה. כל מה שעשה – לטובה עשה, לטובת אנשי הגיטו. מי יודע אם מחשבתו היתה רצויה בעוד פעולותיו לא היו רצויות.

עובדי ה.ק.פ. מסתודדים. חוששים מפליטת פה. מי יכול כעת להתנגד להוצאת העובדים לה.ק.פ. אל מחוץ לגיטו, כשהקומנ־דנט של הגיטו איננו?

למחרת בבוקר נודע, כי דסלר נתמנה לקומנדנט הגיטו במקום גנס, והרוצח קיטלר – לראש המשטרה.

עוזבים את הגיטו

15.9.43. למחרת בבוקר נתפרסמה הודעה, האומרת שעובדי ה.ק.פ., הרוצים לצאת למחנה מיוחד בעיר, צריכים להירשם במשרד היחידה. הגסטפו אישרה כ־300 משפחות, כ־900 איש, ליציאה מהגיטו, ל"ביליגע הייזער" – לבתי הברון הירש, ברח' סובוטש 19 (רוזעלה). אחרי שנתקבל האישור והיחידה התחילה להתארגן ולהירשם, התחילה התרוצצות. יש טוענים, שלא כדאי לצאת מהגיטו ומה שיהיה עם כלל אנשי הגיטו, יהיה גם אתנו מיחידת ה.ק.פ. – אם הגיטו לא יוכל להחזיק מעמד, איך יוכלו 1000 יהודים בודדים להחזיק מעמד?

לעומתם, סבורים אחרים: הנה גם בלוק "קייליס" מתקיים כבר שנים ויש לו זכות קיום. האנשים חיים שם אפילו חיים טובים מאשר בגיטו. כנגדם טוענים אחרים, כי ב"קייליס" יכולים להתקיים כל זמן שהגיטו מחפה עליהם וכשצצו בעיות, טיפלו בהן קומנדנט הגיטו והיודנראט. תוך טענות ומענות אלו רואים אנו פנים חדשות: באים להירשם כעובדי ה.ק.פ. הפרוטקציונ־רים המשלמים טבין ותקילין והיודעים להסתדר בכל מצב.

לנשי העובדים שנלקחו לאסטוניה רמזו מהיחידה שהן יכולות להירשם כעובדים מקצועיים – כבעליהן. בערוב היום היו כל הנרשמים צריכים לבוא לקבל אישור בכתב ולתאם שעה קבועה ליציאה מהגיטו במכוניות היחידה. לכל קבוצה נועדה שעה מיוחדת ועליה להיות מוכנה ברחוב דיסננסקי, פנת יטקובה, בשטח הפנוי, עם כל המטלטלים.

פסק דין

נרשמתי ללא היסוס וללא חשבון. כך חייבני החוש הבלתי מודע. מיחידת "הפנצרקה" נרשמו כולם. אנו חוזרים ממקום הרישום, אני יוצא למחנה ופוגש את הרב יצחק קורניק הי"ד, חתנו של הרב פילובסקי מהפיאסקעס. הוא כבר הספיק להיות חבר הרבנות בווילנה בזמנו של ר' חיים עוזר זצ"ל ונחשב לאחד הרבנים הצעירים המעולים. הספקתי לספר לו על התלבטויותי, בקשר ליציאה מהגיטו למחנה ה.ק.פ. הוא פוסק בו במקום: "אני מחייב את היציאה מהגיטו. אילו הניחו לי היום לצאת אתכם – הייתי יוצא". הוא נותן לי שיעור בעניני בטחון, יהדות וזכותה של העיר וילנה – ירושלים דליטא. הוא אינו גורס את ההיאחזות של המשפחות זו בזו והתרכזותן במקום אחד. חז"ל מצאו שהיציאה לגלות היא – "דבר חיובי", וקראו לפיזור "צדקה" שהרי "צדקה עשה הקב"ה בישראל שפיזרן בין האומות", ואנו רואים עד כמה צדקו חכמינו בדברי־הם ולמה לא נקבל את הפיזור כצדקה? אולי ע"י הפיזור יישארו יהודים בחיים. הוא כבר דואג לנו, היוצאים, שנקבל חלף כשר לשחיטה, לשעת הצורך. כן השיג ספר תורה ושופר, שלא ידום קול התפילה במחנה בווילנה. הוא טוען: "מי יודע מהי האחריות המוטלת על יהודי שומר תורה בזמנים אלה? הבעיה היא לא הנסיון של הפרט, אם יוכל להחזיק מעמד או לא; הפרט חייב לדאוג לעצמו, לחפש את הנקודה היהודית, את הבטחון, ואז אין ספק שימצא אותו. גם הכלל הוא לא עני בדעת, ולא ביראת שמים. זכותו של הכלל, הוא שהוא מוצא פרט אחד, או פרטים אחדים, המתעלמים מעצמם והוא מרימם עמו. ומי שזוכה לעמוד בפרץ, לעודד יהודים במצבים קשים – ה' יהיה בעזרו. אין ליפול ברוח. בטוחני, שמן השמים הוא, שבני ישיבה יתגלגלו למחנות כדי לשמור על הגחלת ועל השארית עד כמה שאפשר. בחישוב הכללי של האומה יש לכך תכלית, ואפילו היחיד לא יזכה להיגאל, אבל לתכליתו בעולמו הגיע".

דירתנו בגיטו נעשתה מרווחת לאחר שמשפחות אחדות יצאו לאסטוניה. הבאתי הביתה את הבשורה, שעלינו להתכונן מחר לעזוב את הבית. דיירי הבית לא קיבלו את הידיעה בעין טובה. לא חו"ש בגלל קנאה. להיפך: אתה שומע בדברי בני הבית כעין השתתפות בצער: לאן מובילים אתכם יחידים מסכנים? מי יודע אם אין זו מלכודת, כעין פונאר? ברטה ומניה קופי־לוביץ', נכדותיו של ר' יצחק גלאסנער, אינן יכולות לתאר להן, שפתאום נעזוב אותן. "הלא רוב הצרות עברתם כאן" – אומרות הן – "ולמה לכם לצאת למקום בלתי בטוח?" אף־על־פי־כן אנו מתחילים להתחלק בירושה הדלה: התנור הקטן העשוי פח (פטנט מיוחד), 3 נסרי עץ.

באשר לאריזת החפצים, אין הדאגה גדולה. הם מעטים מאוד. כל הרכוש יצומצם בשק אחד, או בשנים. הפרידה משכני הבית אינה קלה. עברנו כברת ארץ של סכנות עם אנשים אלה, שות־פים־לגורל. ואי אתה יודע אם אין זו הפרידה האחרונה. על עגלת ילדים שהפכה לעגלת סבלים אני מעביר את כל הכבודה שלי לרחוב דיסננסקי ואנו מחכים לאוטו שיגיע מה.ק.פ.

הרב ר' יעקב זלדין

והנה נקרה בדרכי הרב ר' יעקב זלדין (מאזירער), מטובי ישיבת "בית יוסף" ומנהלה הרוחני של ישיבת לוצק, אשר נדד עם תלמידיו מלוצק ו"נתקע" בווילנה כפליט.

פניו רעים, לבנים כסיד. אין תימה – במשך ארבעת ימי האק־ציה של חטיפת יהודים לאסטוניה היה חבוי ב"מלינה" ללא אוכל, ללא מים וללא מעט אויר צח לנשימה. הוא רציני מאוד, עיניו בוערות בחוריהן. הוא עסוק מאוד: מחפש טרף לבני משפחתו המאומצים. אני יודע כי 40 משפחות לערך – אלמנות שנלקחו בעליהן, יתומים שנלקחו אבותיהם – תלויות בו. דאגת הרב לזולת – מוניטין יצאו לה עוד בבית הכנסת של "בית שאול" (ר' שאולקע'ס קלויז). האנשים מתחלקים עמו בפיתם ובכספם.

את משפחתו השאיר בלוצק. אין שום ידיעה ממנה. הוא מקבל בחיוב את היציאה מהגיטו. אם נותר אפילו אחוז אחד של אפשרות בריחה והצלה כדאית היציאה. ולא רק כדאית אלא מצווה גמורה היא

אתה מכיר את אימרתי "המשמעות של קידוש ה' בשבילנו, כלואי הגיטו, היתה והינה המאבק להישארות בחיים". דבר זה צריכים אנו לשנן לעצמנו השכם והערב ולעודד את עצמנו; לנצל את כל הדרכים; להשתמש בכל האפשרויות ובלבד להישאר בחיים ואפילו רק בשביל שיהיה מי שיוכל לספר לדורות הבאים מה עוללו לנו הנאצים ימ"ש, בני "העם התר־בותי והנאור בעולם".

במה זכינו

אני מכיר את ר' יעקב והלך מחשבותיו. נפגשנו לעתים תכו־פות. אני זוכר שיחה אחת בפגישה ארעית אחת שנחרתה בזכרוני. הדבר קרה אחרי האקציה של שלושת הימים, כשגילו את המלינה בעליית הגג של ר' שאולקעס קלויז. הרבה רבנים ובני תורה נלקחו לפונאר. כשנודע שגם ר' אלחנן וסרמן נלקח

מגיטו קובנה, שאלתיו באיזו זכות נשארנו היחידים בחיים בגיטו, בו בזמן שכל הגדולים והצדיקים, ראשי הישיבות כהגר״א וסרמן ור׳ שלום מאישישוק, ה״שותק משצוציין״, וכל יתר המנהלים הרוחניים, רבנים צדיקים ובחירי תלמידי הישי־בות הלומדים ומתמידים – כולם ניספו ורק אנחנו, מתי מספר, נשארנו בחיים ?

תשובתו היתה: ״הסבר הענין הוא, שהמדרגה הכי גבוהה של יהודי בן תורה שואף אליה היא הדרגה של מסירות נפש, בדומה ליהודי הראשון בעולם, אברהם אבינו ובנו יצחק, שהגיעו לדרגת ״עקדה״. וכשאדם זוכה להתעלות למצב שמוכן למסור נפשו על קידוש השם, כשהאנוכיות הפרטית שלו איננה קיימת עוד, נשאר בו רק החפץ להתעלות ולהיכסף לאין סוף. לדרגה זו יכולים להגיע רק יחידים מוכשרים, אלה שמטענם הרוחני הוא גדול מאוד. לכן צדיקים גדולים הגיעו לדרגה זו, ולכן הלכו. לגבינו הדרך עדיין רחוקה וכדי להגיע אליה דרוש זמן. ההכנה אליה יכולה להיות על ידי יסורים המביאים לידי חשבון הנפש, ולכן יש עוד צורך בהרבה התרחשויות, נסיונות ויסורים, שנגיע על ידן להתעלות זו ונהיה גם אנו ראויים לקדש שמו. אז גם נלך כמוהם״.

ושוב אני מבקש מר׳ יעקב הסבר: אמרת זה עתה שקידוש השם בזמננו צריך להתבטא בהישארות בחיים ואם כן – עלינו להשתדל בכיוון זה. האם אין גישה זו נוגדת את דבריך שאמרת לי לפני שנתיים בגיטו. מהותן של קידוש השם – עקדה, שהיא תכליתו של אדם – המעלה בזה העולם, ואליו יש לכוון את כל המאמצים.

אין סתירה

״ברור שאין סתירה״ – ענה לי ר׳ יעקב מניה וביה: ״אי אפשר לו לאדם לעלות בשלבי הסולם עליה ללא חיים. אין המת חייב במצוות. ברור שנסתרים מאתנו דרכי ה׳. אדם המאמין והמקווה יש לו כל כך הרבה אפשרויות של עליה, בפרט בימים אלו. במלה אחת של עידוד אתה פשוט מחייה נפשות היום. וכש־המלה יוצאת מלב מאמין, דהיינו; כשאתה עצמך מאמין במה שאמרת – אתה זורע אמונה ותקווה באנשים, אתה מרים על ידי כך אנשים מאשפתות ומתעלה אתם. הדרך פתוחה לפניך ללמוד תורה ומוסר לעבוד על שבירת המידות הרעות – גם במצבנו הנוכחי. כל זה תוכל לעשות רק כשהינך בחיים ולא אחרי המוות. איך אמר בעל ׳החפץ־חיים׳ זצ״ל: אפילו פסוק אחד מפרקי תהילים או מישנה אחת מפרקי משניות לא יתנו לך שם ללמוד ולהכין, אם לא הכינות כאן, בזה העולם השפל. אם כן העולם הזה הוא לגמרי לא שפל. מי שיש לו מוח בקדקדו יכול לנצלו היטב־היטב. מאליו מובן שהאוגר במשך שנות חייו תורה ומצוות, הרי בבוא עיתו לעזוב את עולם השקר – לא בידיים ריקות יעזוב. הדרך להגיע לדרגה של ׳מסי־רות נפש – קידוש־השם – עקידה׳ היא דרך החיים. על כן יש לשים את הדגש על החיים; יש להאבק למען החיים בכל הדר־כים ובכל האמצעים״.

באותו מעמד פתח את סגור לבו והתחיל לדבר בשטף, אך דומה שלא ראני כי הסתכל בעננים שצפו בשמיים, בעמדו בין חורבות רחוב דיסנינסקי ופינת רחוב יטקובה.

הנפח במחנה ה.ק.פ. בווילנה

חורף תש״ד. הסניף של מחנה העבודה ה.ק.פ. בווילנה נמצא בקסרקטין של הפנצרקה ברחוב וורקובסקי (סביבות שניפי־שוק) שהיה למעשה מוסך לתיקון כלי־רכב ממונעים. במקום עמד צריף ובו 2 חדרים בשביל כ־120 עובדים ללא משפחו־תיהם (המשפחות נמצאות במחנה הראשי ברחוב סובוטש).

בכל יום, בשש בבוקר, נערך במקום מפקד. השוטר האחראי היהודי מונה את העובדים ומוסר דו״ח למשמר הליטאי במחנה, ולאיש הס״ס הממונה על השמירה.

גם אחרי העבודה נערך מיפקד. באמצע החורף הועבר הנפח מהפנצרקה למחנה הראשי לעבודה במפחה. כאן, במחנה, קיי־מים נוהלים אחרים. העובדים המקצועיים חייבים להופיע במרו־כז למקום עבודתם בהאלע (חדר גדול) של המסגריה, חותמים את שמם במחברת השייכת ליחידה ולמקצוע, להוכחת נוכחותם בעבודה. מכאן מתפזרים העובדים כל אחד למקום עבודתו. רק את העובדים הפשוטים בחצר סופרים ומונים כמו בפנצרקה. אותו סדר נהוג גם בשבת. על העובדים לבוא, לחתום שמם במחברת ולחזור לעבודה. הנפח שלא ידע סדר זה בא בשבת לעבודה (אגב, הוא הספיק לבוא לידי הסדר עם האחראי על המפחה שלא יצטרך לבצע עבודות המהוות איסורא דאורייתא – ל״ט אבות מלאכה – אלא יטפל בסחיבת ברזלים, מוקצה בל־בד). הוא לא חתם שמו במחברת הכללית ויצא עם כל המחלקה למפחה למקום עבודתו.

כרגיל מי שאינו חתום שמו במחברת סימן שלא בא לעבודה, ברור שהסיבה יכולה להיות מטעמי בריאות, ואז יוצא איש הס״ס עם הרופא לבדוק אם יש לעובד חום גבוה. אם אין – הוא נחשב למחבל וענשו ידוע...

שעה 7 הבריגדיר שניידר בא בריצה אל הנפח ואומר לו: ראיתיך במסגריה בשעה 6 בבוקר בזמן חתימת העובדים במחברת ועל שום מה אין שמך מופיע במחברת. השכחת? האינך יודע שלנו אסור לשכוח? לך מהר לחתום. אך מה הופתע הבריגדיר בשמעו מפי הנפח כי במתכוון לא חתם, משום שאינו כותב בשבת. ״השתגעת״ – קרא בקול לא לו – ״על איזה כוכב־לכת אתה חי? מהר וחתום״. וכאשר נוכח לדעת שהאיש עומד במריו, רץ למנהל העבודה הכללי וביקש התערבותו, שהרי זהו כעין מרד החותר תחת אשיות ההנהגה.

מנהל העבודה הבטיח לעשות סידורים לשבת הבאה, אבל השבת מוכרח הנפח לחתום. המלים ששמע מנהל העבודה מפי הנפח הועברו במחנה מפה לאוזן, הוא הזכיר ליהודים מושגים חדשים שלא שמעו עליהם כל זמן היותם במחנה ובגיטו: האמונה באלוקי ישראל ושמירת מצוות ושבת, איסורים, פיקוח נפש.

המחנה היה כמרקחה, מחלוקת על השבת, קמו מקטרגים

וסניגורים, וכשהודיע הנפח שהוא מוכן ללכת לפונר ולא יחלל את השבת בפרהסיה, הרפו ממנו. ביום השישי הבא קראו הבריגדיר והחתימו למפרע במחברת של יום השבת. בשבת, בשעה 6 בבוקר כשהתייצבו כל העובדים במקום הריכוז לחתימה הופיע גם הנפח, ומה הופתע בראותו שהגרמני איש הס"ס בא, לקח את המחברת לפני שהתחילו לחתום והתחיל לדפדף, על־מנת לבדוק אם העובדים היהודים האוהבים לישון בשבת מאוחר, לא חתמו במחברת ביום השישי.

הבריגדיר עומד מול הנפח לבן כסיד, שיניו דא לדא נקשן, אין הוא מוריד את עיניו מאצבעותיו העצבניות של איש ס"ס, איך הלה מדפדף במחברת הלוך וחזור ומחפש למצוא חתימה במחברת, כדי שיוכל "לשמח" את לבו עם יהודוניו בשבת...

איש ס"ס הניח את המחברת ויצא, לא הרגיש שאכן חתימתו של הנפח נמצאת במחברת. דקות ספורות נשאר הבריגדיר שניידר תקוע על מקומו כמאובן, ולא יכול להוציא הגה מפיו. כשנרגע אמר לנפח: אתה רואה?

כך ניצחה השבת את איש ס"ס, והנפח היהודי – לא חתם את שמו לא בשבת זו ולא בשבתות הבאות.

המהנדס יוסלזון

המהנדס יוסלזון הי"ד עבד כבלן בבית המרחץ במחנה ה.ק.פ. בווילנה. נדמה לי כי מאז הובא למחנה עם הניצולים מגסטפו לא נשא את עיניו להסתכל מה למעלה הימנו מרוב דיכאון. נעלי העץ הכבדות, בגדיו המטולאים, בגדי העבודה העשויים שקי קמח וסוכר הוסיפו לו חשיבות...

בית המרחץ נמצא בקומת הקרקע שבבלוק א'. בכל יום, בלכתי לעבודה וממנה אני נפגש עמו. בשבת אחרי הצהריים וביום הראשון לשבוע, בשעה פנויה לנו אנו משוחחים על ענינים שונים. היכרותנו נמשכת מאז היותו סוחר סיטונאי מצליח.

בעל מחשבות גם בשעת עבודתו, שאלתיו פעם למה הוא כה מתבודד? האם יחידי הוא עם צרותיו? הרי צרת רבים – חצי נחמה? – "בהזדמנות אספר לך" – היתה תשובתו.

באחת השיחות נענה ואמר: על שני דברים איני יכול לסלוח לעצמי, פעם – על שנחפזתי ועשיתי מעשה (קום ועשה), ופעם – על שהחמצתי ולא עשיתי (שב ועל תעשה). הדבר קרה כשחיילי הגסטפו גילו את ה"מלינה" שלנו. אחרי חיסול הגיטו, הביאו אותי, את אשתי, את בתנו ואת האם לתא מאסר ה־17 בגסטפו. ידענו שדרכנו מוליכה לגיא ההריגה לפונר. למחרת בואנו הוציאו אותי לעבודה וגורל הנשים נחרץ. נודע לי מפי עובדי הגסטפו, כי קרו מקרים שבעד בצע כסף (זהב) העבירו אנשים מהמאסר למחנה ה.ק.פ. לעבודה וכי מרטין וייס, תליין הגסטפו, הוא הקובע. עשיתי לי חשבון נפש ואמרתי: מה שווה לי כל הרכוש הנמצא טמון באדמה אם אנחנו בני המשפחה לא נהנה ממנו? פעם באה ההזדמנות ואמרתי לווייס: יש לי מטמון גדול בעיר ואם תשחרר אותי ואת משפחתי הנמצאים בתא 17 בגסטפו, אני מוכן למסור לך את כל האוצר (זהב ויהלומים). וייס התחיל לדבר בנוסח עדין, הבטיח לי בהן צדקו של קצין גרמני שישחרר את המשפחה, ובינתיים אמר לי: היכון, מחר ניגשים אנו להוציא את המטמון. ואם אתה משטה בי – "רעה תהא אחריתך".

המשפחה התכוננה לשיחרור. למחרת בשעות הבוקר לקחני במכוניתו לרחוב פילסודסקי. אנשי גסטפו עמדו בחוץ ושמרו על חצר ביתנו.

אני עם וייס נכנסנו למרתף הבית. לקחתי מוט ברזל, טוריה ואת לחפירה. התחלתי לחפור. היה צורך לחפור קרוב למטר באדמה. וייס החליף אותי, לקח ממני את האת והתחיל גם הוא לחפור. עמדתי במרתף עם מוט הברזל ביד ואמרתי לעצמי: הנה הרוצח אשר עשרות אלפים קרבנות יהודים נרצחו על ידו ללא אשמה, ועתה בידי האפשרות להרגו כאן ולנקום את נקמת אחי. כששקלתי בדבר, צצה במוחי מחשבה אחרת: "על עצמך אתה יכול לגזור כליה, אבל מה אשמה המשפחה?, אולי על ידי כך ינצל מישהו וישאר בחיים".

המחשבות התרוצצו במוחי, והבור נעשה עמוק יותר, הגענו למטמון, ידי וייס רעדו כשפתח את הקופסה וראה מה בתוכה. ואני מלא רוגז על עצמי ועל חולשתי: "למה לא הרגתי את הרוצח הזה במרתף? מי יודע כמה יהודים עוד יירצחו על ידיו". אנו ממהרים לגסטפו. הדבר הראשון שאני מבקש ממנו הוא לשחרר את בני ביתי מתא המאסר.

בחצר הגסטפו התברר כי בזמן היותנו במרתף הוציאו את היהודים האסורים מהתא 17 והעבירו אותם לפונר, ובתוכם אשתי, בתי ואמא, והם ניספו שם. אמרתי לווייס: "הזוהי הבטחתך בהן־צדק של 'קצין גרמני'?". מאז אני מכרסם את עצמי: איכה זה הוכיתי בסנוורים? איך האמנתי לרוצח שידיו שפכו דם ישראל? ולמה בכלל הצעתי לו עיסקה זו שיש בה משום "הרצחת וגם ירשת"?

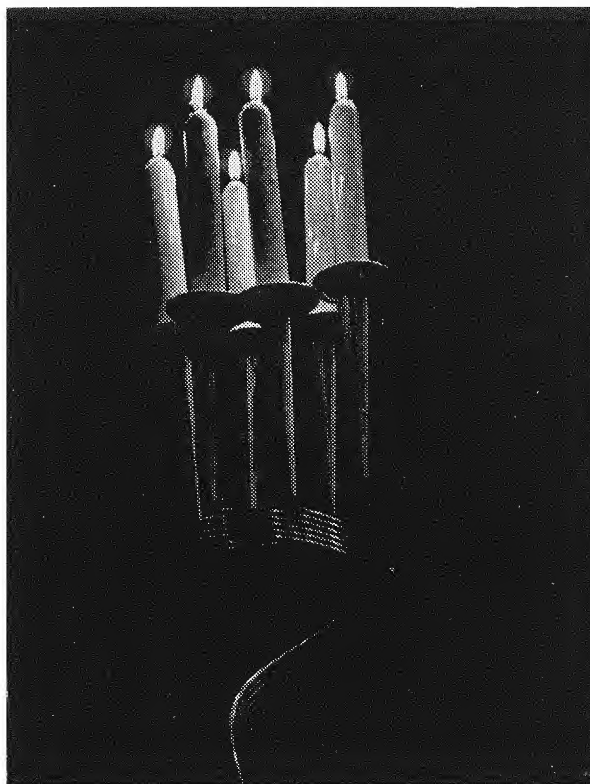
יתוש זה אינו נותן לי מנוח לא ביום ולא בלילה. אני רואה סביבי רק חושך ואף לא ניצוץ של אור. כל זמן שהעם הטמא נמצא עלי אדמות – אין אור בבית ישראל. זהו סיפורי הפרטי, וכשאני ממשיך לעשות את חשבון הכלל, איני רואה שום ערך לחיים. איני יודע אם כדאים הם כל התלאות והיסורים שאנו מתנסים בהם רק כדי להישאר בחיים ולראות את העולם החדש של מחר... אינני מתאר לי את מראהו של כלל ישראל אחרי השואה. מה דמות תהיה לאומה היהודית בלי יהדות פולין וליטא? הבט וראה: הנה הם שרידי ליטא כאן במחנה, מ־90,000 יהודים תושבי וילנה נותרו היום בעיר כאלפיים איש (2.2%) במחנות. כמה גאונים וצדיקים תמצא ביניהם? כמה אנשי מוסר, רופאים, מהנדסים, משפטנים, אנשי ציבור? נודה על האמת: נשארו כמה בני מזל, בעלי מרפקים וכוח סבל על־אנושי. כמה דורות של תלמידי חכמים ולומדי ישיבות צריכים לשבת בהתמדה על התורה במשך שנים עד שיימצאו ראוים להוציא מתוכם אחד גדול כמו ה"חפץ־חיים", ר' חיים עוזר או אישיות דגולה כמו ד"ר ויגודסקי ודומיו?, הרי מאלה שיישארו לא תהיה אפשרות לבנות מחדש את בית ישראל. ומכל המקצועות החפשיים, רופאים, מהנדסים, סופרים, מי

נשאר ? ואפס קצה של יהדות פולין וליטא שאנו רואים אותם היום מי יודע אם וכמה ישארו בחיים עד לשיחרור ? ומי שישאר בחיים – באיזה דור יחיה ? מי יהיו מנהיגיו ? היש איפוא תקווה לכלל ישראל ?״

אמרתי לו : יתכן שאתה צודק, דבריך נאמרו בהגיון, אולם ידוע לנו שהטבע מראה פלאים שאנו מרגישים אותם בחושינו, כך, למשל, כשאדם מאבד אבר־מגופו עדיין ממשיך הוא לחיות ולפעול והאברים האחרים ממלאים את מקומו של האבר החסר

ולמה לא נקווה לנס הזה שבטבע, שגם העם היהודי יקום לתחיה בהארה ממרום ? ומה שיכול לעשות הזמן – לא יעשה השכל־ההגיון ! אולי יבואו לעולם, אחרי השואה, התפכחות והתעוררות רוחנית והעולם יהיה יותר יפה, ועם ישראל יתנער לחיי תורה ועבודה ?

כך שוחחנו במחנה ה.ק.פ. בווילנה בשנת תש״ד, עת שרב־בות אחים הובלו יום יום למשרפות ולכבשנים.

יצחק בן צבי קופילוביץ (נכד של ר' איצע "דער גלאסנער")

מגיטו קובנה למחנה דאכאו

בכניסתנו לגיטו מנתה משפחתנו שש נפשות, אבא, אמא, שני הבנים, אחי אבא זיאמע ואחות אמא, הציירת הידועה צילה אפשטיין מקובנה.

עם פרוץ המלחמה נשאר זיאמע בוילנה, שהיתה כבר בידי הגרמנים ללא אפשרות של יציאה, אך בכל זאת חזר ברגל לקובנה, ביום סגירת שערי הגיטו, הובל זיאמע עם האקציה של ה־500 אל הפורט השביעי.

כל ארבע שנות הגיטו בקובנה היינו יחד. כולנו עבדנו. עברו עלינו כל יסורי הגיטו, עם ה"אקציעס" מדי פעם. ביולי 1944, כאשר חוסל הגיטו, העבירו אותנו בקרונות רכבת למחנות העבודה בדאכאו־לנדסברג.

אחי הבכור זוסיה, אז בן 21, חבר פעיל במחתרת, רכש לו אקדח והתנגד ליציאה מהגיטו, בטענו כי הגרמנים מרמים אותנו, ומטרתם היא להוציאנו להורג בפורט השביעי, לכן נשאר בגיטו במחתרת. פעמיים ניסה לפרוץ דרך ולהתחמק ליער, אך לא עלה בידו, ולבסוף נספה בגיטו.

עם חיסול הגיטו שרפו הנאצים את הבתים על האנשים החבויים בהם, כדי להיות בטוחים שלא נשארו יהודים בקובנה.

מקובנה הובילונו בקרונות רכבת סגורים של בהמות במשך 2 יממות ללא אוכל ומים, ללא אורור וללא אפשרות חניה, עד להצטלבות דרכים שליד שטוטהויף; בעוד אנו נמצאים בקרונות הרכבת התקיימה סלקציה שקטה, הגרמנים הודיעו: כי על הגברים מגיל 16 ומעלה לעזוב את הקרונות, ולהתיצב למפקד, בו במקום התחילו לזרז את היוצאים במכות בקתות הרובים.

פרידתנו האחרונה היתה בקרון הרכבת; אמא ודודתי נשארו במקום, אני ואבא הופרדנו מהן. הוזעקנו במכות וגדופים החוצה, האמנו אז כי עוד נפגש באחד ממחנות העבודה.

בינתיים הועברנו ברגל עם יתר העובדים כ־2000 קילומטר עד דאכאו־לנדסברג, שם עבדנו 9 חדשים. עבודה מפרכת: כריתת עצים עבים, הנחת פסי רכבת, חפירות מתחת לאדמה לשם בניית בית חרושת לאוירוני "מסרשמידט". היינו כ־1500 יהודים, יחידה נפרדת. במחנה זה מתו יום יום עשרות אנשים נפוחי רעב ומעבודה קשה.

כל הזמן הייתי יחד עם אבא. ביום נשלח כל אחד למקום עבודה אחר, אבל בלילה היינו ישנים ביחד, העבודה המפרכת והאוכל המועט והגרוע, השפיעו לרעה עלי ועל אבא, והוא דעך מיום ליום.

באפריל 1945 הודיעו לנו ששולחים אותנו, את היהודים, לטירול אשר בגבולות שווייץ, כדי להחליף אותנו בשבויים גרמניים. לא האמנו לידיעה. חשדנו שזה המצעד האחרון אל המות, בלילות הריצו אותנו 30–40 קמ"ר, כדי שהתושבים המקומיים לא יראו ביום, כיצד מתעללים הגרמנים בעובדי הכפיה שלהם. במשך זמן זה לא בא אוכל אל פינו, ביום היינו נחים בחורשות, ביערות ובמקומות שאין אפשרות לבוא במגע עם אנשים. על ידי וואלפראצהאוזן נוכחתי לדעת בעת ההליכה, שאבא לא נמצא אתנו במחנה, התחלתי לחפש אחריו, כשהגענו לתחנה חפשתיו בכל המחנה משך כמה שעות ולא מצאתיו.

האנשים שהכירו אותו, והיו במחיצתו, מסרו לי כי לאבא לא עמד הכוח להמשיך לרוץ עם כולם. הגרמנים והאוקראינים שומרי המחנה, הלמו בראשו בקתות הרובים, ושיסו בו כלביהם, עד שנפל ולא יכול לקום. תושבי המקום הרגישו בו, רחמו עליו והביאו לו מזון, חלב ולחמניות, אולם מכיון שזמן רב סבל מרעב וכוחותיו אפסו – הזיק לו האוכל והוא התענה ביסורים נוראים. האזרחים מסרוהו לידי הז'נדרמים (משמר אזרחי) ואלה האחרונים, הביאוהו אלינו, למקום החניה בדרך, כשהוא כולו נפוח מרעב ופצוע מהמכות, ונשיכות הכלבים. כשראה אותי, התעודד ואמר לי בשמחה: "איזינקה, יש לי בשבילך לחמניה" הוציא לחמניה קטנטונת שהיתה טמונה לו מתחת לחולצתו, הגישה לי ונשאר שוכב. השבויים הסובייטים שהיו אתנו, בראותם מאיזה מקום הוציא את הלחמניה, התנפלו עליו, היכוהו והוציאו ממנו בכוח עוד שתי לחמניות, מתחת לחולצתו. למחרת היום היה האחד במאי 1945, כל היום ירד שלג, אבא שכב תחת השלג כל היום, ולא יכול לזוז, נסיתי לדובב אותו ללא הצלחה, הקור והמכות החלישוהו. כשהתחילו הגרמנים שוב להאיץ בנו לרוץ הלאה, נשארתי שוכב לצד אבא, אמרתי שאיני יכול לזוז ממנו. הוכיתי מכות נמרצות. "אתה צעיר ויכול לרוץ" — צעקו עלי ובכוח לקחוני מאבא והריצוני הלאה.

שביתת הנשק כבר שררה באיזור ואנחנו לא ידענו. הגרמנים המרצחים לא הודיעו לנו על כך. טענה אחת היתה בפיהם: קיבלנו פקודה להביאכם לטירול ועלינו לקיימה.

וכך שכלתי את אבא בדרך לטירול כשהשלום המקווה כבר הגיע. הוא עבר את כל דרך היסורים ועל סף הפדות כרע ונפל. אחרי הליכה של חמישה קילומטרים פגשנו את חיילי ארצות הברית — המשחררים, אבל אבא לא היה עמי.

גורלן של אמי ודודתי היה דומה לשל אבא: בהצטלבות הדרך לשטוטהויף נשלחו אמי ואחותה לאחד ממחנות העבודה שב־שטוטהויף (באומגרט), שם המשיכו לעבוד בעבודת כפייה במשך כל החורף, עם התקרבות החזית הרוסית באביב 1945 העבירו אותן ברגל ב"פוס־מארש" המפורסם למחנה אחר, אמא היתה במצב של אפיסת כוחות. כל גופה ורגליה נפוחים מרעב, בדרך כרעה ונפלה. דודתי שנלוותה אליה, והיתה איתה יחד כל הזמן לא יכלה יותר לשאת את היסורים וכשלא ראתה יותר תכלית ומטרה בחיים אחרי אבדן אחותה התייאשה והתמוטטה גם היא. וזאת ימים ספורים לפני השחרור. תהיינה מלים מעטות אלה נר זכרון על קברם של אבי, אמי ודודתי אי שם בנכר.

נרשם ע"י ק.פ־ר.

זכרונות מגיטו ורשה

היה זה ב־7 באוגוסט 1944 בוורשה, בזמן המרד של הגנרל בור קומורובסקי. לאחר שנאלצתי לעזוב את מקום מגורי כפולני, ברחוב אוגרודובה 26 מצאתי יחד עם אשתי ובני, מיקלט במרתף בנין המיניסטריון לשעבר למסחר ולתעשיה ברחוב אלקטורלנה 2. במרתף נמצאו כמה מאות אנשים.

אחרי הצהרים נאלצו המורדים לעזוב את העמדות בסביבה והבנין נכבש על ידי הגרמנים. בשעה 9 בערב נכנסו למרתף 2 ז'נדרמים גרמניים וציוו על כל הגברים לצאת החוצה. הם סידרו אותנו בשלשות ואמרו לנו שמוליכים אותנו לעבודה. ואכן, אחרי זמן קצר הביאו אותנו לככר מירובסקי. פה היה עלינו לפנות בריקדות, ולאסוף עשרות גויות של מורדים ואזרחים, שהיו מפוזרות בשטח.

העבודה נעשתה בלווי מכות רצח וגידופים מצד הגרמנים. לאחר עבודת פרך של כשעה וחצי, סידרו אותנו שוב בשלשות. כל הזמן הכריחו אותנו לעמוד, כשהידיים מורמות למעלה. ישיש שעמד לפני ולא הספיק לו הכוח להחזיק את הידיים למעלה, הוכה קשות על ידי אחד הז'נדרמים. לאחר עמידה של כעשר דקות הובלו חמש השלשות הראשונות, ואני ביניהם, תחת לווי של 5 ז'נדרמים מזוינים בתת־מקלעים לאחד הבנינים הסמוכים. היה זה ביתן הרוס של השוק הנקרא שוק מירובסקי.

כשנכנסנו לבנין הזה ראיתי שם בור גדול שאש בערה בתוכו ועשן סמיך ושחור התאבך ממנו. אותנו העמידו אחד אחד לאורך קיר, ליד בית שימוש ציבורי, כשפנינו לקיר והידיים למעלה. לאחר כמה דקות פתחו כל הז'נדרמים באש שוטפת. האש לא פסקה והגניחות והצעקות גברו מרגע לרגע. לאחר שפסקה האש מצאו במקום רק 13 גויות, ואז החלו לחפש אחרי 2 הנעדרים. בנקל מצאו את השנים שהסתתרו בתוך בית השימוש. היה זה אב ובנו כבן 16. הז'נדרמים הוציאום והרגום בו במקום. עוד הספיקו לקרוא בקול Jeszcze Polska nie zginela (עוד לא אבדה פולין). כעבור זמן מה של שכיבה בין המתים נשמעו צעדים וקולות של פולנים המתקרבים אלינו. הרימותי את ראשי וראיתי את הגרמנים כשהם עומדים ליד הבור שממנו קולחת האש והפולנים מביאים לשם לפי סדר את הגוויות של קבוצתנו וזורקים לתוך האש, השתמשתי בשעת הכושר והסתלקתי מהמקום. מצאתי מחסה על גגון שעל תא בית השימוש.

למחבואי זה בא לאחר זמן קצר אדם נוסף שניצל בדרך דומה. כך נשארנו במקום בלי להוציא הגה עד 2 בלילה. כל אותו זמן לא פסקו היריות וריח הגויות השרופות הגיע לאפנו. לאחר שהשתרר שקט יחסי בחוץ עזבנו את מחבואנו והצלחנו להגיע לעמדות המורדים ברחוב קרוכמלנה.

תרגום פרוטוקול מס' 23/2 מבולטין מס' 1 של הועדה המיוחדת לחקירת פשעי הנאצים בפולין. הוצאה בשפה הפולנית בשנת 1946 עמ' 265–267. עדות שנמסרה על ידי בן עירנו מר יהודה קופילוביץ' (בן משה נחמיה) מניצולי גיטו ורשה.

יהואש אלפרוביץ

מן המיצר

הולכים לעבודה – לוילייקה

הגרמנים כבשו את איזור וילייקה זמן קצר אחרי פרוץ המלחמה. רוב הגברים נהרגו שבועות מספר אחרי הכיבוש, ולכן גייסו הגרמנים לעבודה בוילייקה אנשים מקורניץ. אני נרשמתי יחד עם אבי כנגרים, אף על פי שלא עבדנו אף פעם במקצוע זה. כל יום שני בשבוע היינו הולכים מקורניץ לוילייקה, וחוזרים הביתה ביום השבת לפנות ערב. יום ראשון הוא יום מנוחה לגרמנים ואין עובדים בו.

ה״גביטס־קומיסר״

וילייקה נעשתה בזמן הכיבוש לעיר ״מחוזית״ (גביטס־שטאט״) ובה התאכסן ה״גביטס־קומיסר״ שמידט, בבנין הסטרוסטה לשעבר הקימו את המשרדים, רוב הפקידים הגרמנים גרו בסביבה הזאת. הקומיסר עצמו התגורר בביתו של הד״ר קומנ־דנטוב. הוא הפך את הבית לארמון. אנחנו – הנגרים התקנו לו ריהוט. בכל יום היו באים 20 איש (גם מקורניץ) לעבוד אצלו בגינה.

הגסטפו

מרכז שני של הגרמנים היה ליד בית הסוהר. שם השתכנו הס״ד והגסטפו. בסביבה ההיא פחדו להיראות בחוץ. בשתי היחידות עבדו יהודים שאורגנו אחר כך במחנות עבודה. יהודי קורניץ עבדו בעיקר אצל הגביטס קומיסר. בס. ד. עבדו יהודים מאזורים שונים ברוסיה, שהובאו הנה ע״י הגרמנים. במשך כל שבוע שהייתנו בוילייקה התגוררנו אצל אשה זקנה, באחד הרחובות המקבילים, לרחוב שבו היה גר הסטרוסטה. מקום עבודתנו היה בבית דפוס לשעבר, ליד הגביטס קומיסר. במקום היו בעלי מקצוע שונים: נגרים, מסגרים, צבעים, מעבדי עורות ובעלי מקצוע אחרים. לפעמים היו מזמינים אותנו לעבודה בס. ד. פחדנו ללכת לשם, כיון שלא היינו בעלי מקצוע מעולים, ובעד אי ביצוע עבודה לפי טעם הגרמנים – משלמים בחיים.

בימים הראשונים קיבלנו 250 גרם לחם ליום, וכשהודענו פעם שאין אנו יכולים לעבוד ללא אוכל, שלחו אותנו הגרמנים ליודנראט הוילייקאי, שיספק לנו צרכי אוכל. בזמן ההוא היו עוד בוילייקה כמה יהודים. למראית עין הלכנו אליהם. פגשנו את דוד מרדכי נורמן האופה ואת אשר פלורמן. נדברנו אתם שאם ישאלו הגרמנים, יגידו שהם מספקים לנו צרכי אוכל. למעשה אכלנו מה שהשגנו מאיכרים תמורת בגדים ורכוש.

השחיטה בפורים תש״ב

ביום זה נסע דודי לבקר את המשפחות בקורניץ. נשארנו אני, אבי ובן דודי. בערב ישבנו יחד עם שתי הנשים, בעלות הבית, ודיברנו על פורים, שיעשעה אותנו התקוה; אולי גם כאן יתרחש נס ונישאר בחיים. בימים ההם טרם שמעו על פרטיזנים ביערות, ולכן לא ראינו מוצא ממצבנו הנורא. אמנם בעומק לבנו הרגשנו שאין לנו כל תקוה. מדי יום היו מגיעות בשורות איוב מעיירות בסביבה. הלכנו לישון במצב רוח מדוכא.

באמצע הלילה, שמעתי דפיקות חזקות בדלת, ועוד בטרם התמצאנו בנעשה, שברו הקלגסים את הדלת ואת החלונות. הבית נתמלא אנשי ס. ד. ושוטרים. ״להתלבש״! צרחו והכו אותנו במקלות. למעשה לא הניחו להתלבש. פניתי לאיש הס.ס. ואמרתי לו שאנו עובדים אצל הגביטס קומיסר. הראינו לו את התעודות. במקרה הכיר את אבי, ״דאס איז דער טישלער״ (זהו הנגר). אבא תיקן לו פעם שולחן. אם כן ״אלה ישארו פה״. למרות טענת השוטרים הפולנים והביאלורוסים, שהיהודים מערימים עליהם, וצריך לקחת גם אותנו, השאיר הגרמני אותנו בבית. בעד החלון ראינו שבכל הבתים בסביבתנו היה אור. שמענו צעקות וצריחות. ראינו איך סוחבים ברחוב נשים זקנות, שמענו יריות מכל קצות העיר. פחדנו שמא תבוא קבוצה שניה לקחתנו, ולכן יצאנו מן הבית, וישבנו עד אור הבוקר בבית השימוש שבשדה. עם זריחת החמה, הורדנו את הטלאים הצהו־בים, אני לקחתי גרזן ואבא – משור. היינו לבושים במעילי פרווה ארוכים כאכרים. יצאנו דרך השדות אל הכביש והלכנו לקורניץ. בדרך פגשנו את רחל אלפרוביץ, אשת יוסף בעל חנות לחמרי ברזל בוילייקה. גם היא ניצלה בנס. הבאנו לקור־ניץ את הבשורה החדשה והמרה. השואה עברה על וילייקה והת־קרבה לקורניץ. בסביבה הקרובה כבר לא היו קהילות יהודיות.

מחנות בוילייקה

אחרי האקציה בפורים, אסור היה ליהודי, להימצא ברחובות וילייקה אפילו לעבודה. הגביטס קומיסר שלח לקורניץ את פקידיו, והם לקחו אותנו ואת המשפחות, והביאו אותנו לצריף גדול ליד בית המטבחיים. לפי פקודת הגרמנים הוקמה גדר תיל. במחנה זה התגוררו כ־300 נפשות. נוסף לבעלי מקצוע היו גם פועלים פשוטים. עבדנו ללא תמורה, אוכל לא קיבלנו אף על פי כן היו מצביעים בכל הזדמנות, על הטובה שעושים לנו הגרמנים, בהניחם לנו לעבוד עבורם. היו גם גרמנים שהיו מתעללים בנו: ליד מועדון הקצינים התקנו מגרש לטניס בשביל

הגרמנים, ובכל יום ראשון בשבוע, היו ארבעה יהודים נמצאים במיגרש, כדי להגיש את הכדורים בשעת המשחק, ואוי ואבוי היה לזה, שלא מצא או שלא הגיש את הכדור כל כך מהר.

לתפקיד זה היינו הולכים לפי התור, כי כל אחד פחד לעסוק בו.

שני מחנות

לא ארך הזמן, והמחנה חולק לשנים. את בעלי המקצוע העבירו לבית שליד הגביטס קומיסר, ואת הפועלים הפשוטים השאירו במחנה הישן. המטרה בחלוקה זו היתה מובנת וצעירים מספר ברחו מהמחנה ליער. אחרי כמה שבועות, חיסלו הגרמנים את המחנה הראשון שליד בית הקברות. את האנשים הוציאו להורג לא הרחק מהמקום. אחרי האקציה נשארנו כ־100 אנשים. גרנו 2–3 משפחות בחדר של 9 ממ״ר. הצריף היה מלא פשפשים. והנה כמה פרטים שמסר לי אבא מזכרונו מהימים ההם:

אותו ואת בנו

בשעת האקציה רצו לקחת רק את בנו של אשר פלורמן ואותו להשאיר, הואיל והוא שימש כ״אובר־יודה״. פלורמן עמד על דעתו שאין הוא מוכן להיפרד מבנו, שניהם נלקחו ונהרגו יחד.

הרצענים

הרצענים (רימארעס) גרו בביתם בעיר. הם היו בעלי מקצוע נדרשים, מתקנים לגרמנים את כל ציוד העור הדרוש להם. כשברחו ליער, הודיעו הגרמנים ליודנרט שאם יחזרו מהיער, הם מוכנים לסלוח להם ולא לענשם. ואכן חזרו. אולם לפני נסיגתם הרגו גם אותם.

במחנה שלנו היה רופא השינים שימשלביץ, ורופא וטרינרי ישטשומב עם אשתו ובתו, הנמצאים גם כעת בוילייקה.

מנין במחנה

על יד הגביטס קומיסר היתה חורבה שבה היו נפגשים למעלה ממנין גברים לתפילה. למעשה זה היה מנין קבוע, היינו אומ־רים סליחות, תהילים, יושבים בתענית. עם המתפללים נמנה חתן הרב מוילייקה ר׳ משה קליין הי״ד.

ד״ש מצ׳כוסלובקיה

בעיר הודיעו הגרמנים, שהאנשים והנשים שנלקחו בשעת האק־ציה, נשלחו למחנות עבודה ויחזרו בקרוב. הרבה נשים היו מביאות חבילות לבית הסוהר עם אוכל ובגדים, על מנת להע־בירם לבעליהן. כן הודיעו שבקרוב יקבלו מכתבים מקרוביהם.

בין הנלקחים לעבודה היתה פייגל טשרני־נורמן בת יצחק, אהרן דוד׳ס. אמה היתה שולחת לה חבילות, ואמנם פעם אחת קיבלה האם מכתב מודפס באידיש, שנשלח מצ׳כוסלובקיה, ובו היה כתוב שכל הוילייקאים חיים, עובדים ומרגישים בטוב. יום זה היה יום שמחה במשפחות רבות, ודובה, האם, מסרה לגרמנים דברים יקרי ערך בעד דרישת השלום.

נמצא בין הגרמנים חייל אחד, שהיה בא אלינו למחנה, ומספר בהתלהבות על כשלונות הגרמנים בחזית. הוא היה, כנראה אנטי נאצי. גרמני זה הביא לנו בעד כסף, מספר אקדחים שקשה היה אז להשיגם. האקדחים עזרו לנו הרבה בעת הבריחה מהמחנה. אחרי המכתב עם הד״ש מפייגל טשרני־נורמן פנינו אליו ושאלנוהו על נכונות המכתב. הוא ענה: ״לא האמנתי שיהודים יכולים להיות כל כך טפשים״. הוא מסר לנו פרטים על הרציחה, והראה בדיוק את המקום מאחורי גשר העץ שבו נורו תושבי וילייקה, ועל התעללות הקלגסים בקרבנות. יש לו גם צילומים. גרמני זה היה כתב מקצועי, וכפי שאמר, התכוון לנסוע אחרי המלחמה לארצות הברית ולתאר מה שראה.

שמחים לאידם

היו לנו גם רגעי שמחה, כאשר נודע לנו על המפלות שסבלו הנאצים בחזית סטלינגרד. מפלה זו היתה מורגשת בפניו של כל גרמני. יום אחד הזמינו הגרמנים באופן דחוף שני ארונות מתים. היו זה כשהתחילו לספר על פעולותיהם של הפרטיזנים. את הארונות עשינו ברצון רב. אותי ועוד יהודי שלחו להעביר את הארונות לבית החולים. בחדר המתים שכבו החללים בבג־דיהם הצבאיים. נראה שהיו קצינים גבוהים בס. ס. ונהרגו בידי הפרטיזנים. החללים היו קפואים ולא נכנסו לארונות שהוכנו. נצטוינו להכניס אותם במשך רבע שעה לארונות ויהי מה. הכינו מים חמים, שפכנו עליהם כמה דליים, וסגרנו אותם בארונות. מאז התחלנו להתייחס ברצינות, לשמועות שהגיעו מהפרטיזנים ביערות, והתחלנו לתכנן את הבריחה מהמחנה.

זאב רבונסקי

מאבק על החיים

"יהודים חיוניים"

עז וקשה היה החורף של 1942, אך ככל שכפורו צרב יותר, כן מצא לבנו ניחומים. אמנם, עצים להסיק את התנורים כבר לא היו, אך מה ערך להם לסבלותינו הקטנים, מחמת הקור, לעומת התפקיד הגדול שעתיד החורף הקשה למלא במיגור החיה הנאצית בשדות הקרב! כל אחד נשא, איפוא, את עיניו לשמים והתפלל על סופות שלגים ועל כפור, אשר יכחידו את אנשי הדמים.

שמועות פשטו, כי הרוצחים נסוגים משדות הקרב. היהודים שעבדו בתחנת־הרכבת היו מביאים אתם את הבשורות הטובות. מספרים היו, כי משלוחי צבא גדולים עוברים בדרכם מערבה, כלומר: נסוגים. תושבי הכפרים נצטוו לנקות את השלג מהדר־כים ולרבצן בחול צהוב. כל יהודי קורניץ חייבים היו לעשות את המלאכה הזאת ואפילו בלילות, עובדים היו בלי חשך. שוטרים ונוגשים היו רודים בעושי המלאכה, מכים ומענים ללא רחמים. אף־על־פי־כן, נתמלא הלב תקוות: אנחנו נבלה אותם... אפשר כהמן שמפלתו היתה בפורים, תהי גם מפלתו שלו־הצורר החדש... כך שיעשעו את נפשם בעלי האמונה והתקוה שבעינינו.

רבים מהחרדים צמים היו כל שני והמישי, אומרים תהילים ובכליון־עינים חיכו לחג הפורים...

מה גדול היה הדכאון שפקד את יהודי קורניץ בחג הפורים דוקא, בהיוודע לנו, על ידי ניצולים אחדים מוילייקה, כי הצור־רים רצחו את כל תושבי וילייקה היהודים, את אלה אשר שרדו מהשחיטה הראשונה, גם רבים מיהודי קורניץ, שהיו מובלים לעבודת־כפיה בתחנת הרכבת בוילייקה, אף הם נרצחו שם.

וילייקה היהודית, אחותנו הצעירה והנאוה נמחקה כמעט כליל.

משהגיעה בשורת־אימים זו, החלו הכל לחפש מפלט: במחי־לות עפר, במחבואים תת־קרקעיים, בין קירות כפולים, ועליות־גג – כולם ביקשו מסתור.

למחרת היום (בשושן פורים) היה הכפור לבלתי נשוא, והס־כנה גדולה פי כמה, ואף־על־פי־כן לא שמנו לב לדבר והיינו רצים זה אל זה להיוודע מי ניצול מוילייקה בדרך הגנים והשדות שמאחורי הבתים. הגדרות כבר לא היו מזמן – עקרון ועשאון חומר הסקה לתנורים – שוממים היו רחובותינו ויהודים לא נראו בהם.

והנה פשטה ידיעה ע"י הוועד היהודי, כי בעלי מקצוע טובים יילקחו אל ה"גביטס קומיסאר" ואלה, כלומר, "היהודים החיו־ניים", יבדלו לחיים. החלה מבוכה ומהומה וריצה של תוחלת, כי מי לא ירצה להישאר בחיים?

אני, שלא היה בידי כל מקצוע, נדכאתי מאד – – – זה לי שמונה חדשים שאני מתחמק מעבודת־הכפיה, ואילו עתה בי־קשתי גם אני למצוא איזה מקצוע, שבזכותו אוכל לצאת מאפלת המחבואים, ואשאר, אולי, בחיים. אמנם לא היה לי כל אמון בהבטחותיהם, ואף־על־פי־כן, כטובע הנאחז בקש, נאחזתי גם אני באפשרות שניתנה.

לאחר תהיות ארוכות נצנץ בי רעיון: ארשם כבורסקי. חותני מנדל חסיד ז"ל, תמך מאד ברעיון זה. חותני אומר לי שגם הוא יתיצב בפני שץ (פליט מאוסטריה) כבורסקי, יחדיו אולי נצליח ללמוד את המקצוע.

לאחר שנדחקתי עם כולם, עמדתי לפני שץ, שפני היו לו חדשות לגמרי. הוא רשם אותי כבורסקי והדגיש, כי בשעה 3 אחרי הצהרים יוסעו כל הנרשמים לוילייקה.

רצתי הביתה ליטול משהו לדרך ואף ליטול פרידה ממשפחתי.

ליד בית־היראה, שברחוב מיאדל, נערכו כל היוצאים, כחיילים בשורות. מסביבנו עמדו קרובים ובני משפחה, שבאו להיפרד, כבשעת לויה.

לבושים במעיליהם השחורים שסרטים אפורים לשרווליהם, במגפיהם המצוחצחים והמבריקים, כשרוביהם לכתפם, שמרו עלינו ה"שקצים", ילידי העיירה, שגדלו אתנו יחדיו, שלמדנו אתם בבית־ספר אחד, ועתה הפכו להיות משתפי־פעולה, רוצ־חיהם האכזריים של יהודי העיירה, בשורות ערוכות הובילונו דרך ככר השוק, – והיא שוממת ללא נפש חיה.

הקור היה גדול. השלג חרק מתחת לרגלים, כמבכה אותנו יללה הרוח... לא אחד מאתנו ספג מהלומה בקתי הרובים של מלווינו. כצאן אדם הובלנו – צאן טבחה. ככל שהתקרבנו לוי־לייקה גדלה הלמות לבותינו, וגם הלמותן של קתי הרובים, מלווינו החלו להכות בנו יותר ויותר.

נכנסנו לעיר – חלונות ודלתות עקורים ופרוצים. כלי־בית ורהיטים שבורים התגלגלו ברחובות, הרוח טילטלה בגדים קרועים. הנה מה שנשאר מוילייקה היהודית, מוילייקה היפה והחיננית.

רק השוטרים הגרמנים בסגיניהם הירוקים־בהירים, בקסדות־הפלדה לראשיהם, בסמלי גולגולת־המת לצואריהם, רק הם שוטטו כאן...

בורסקי וצבע

מלווינו, שביקשו לשאת חן בעיני המושלים האמיתיים, החלו להכותנו יותר ולהריצנו על פני העיר כולה, למען נראה את החורבן עין בעין, ורק לאחר מכן הביאונו אל ה"גביטס קומי־

סאר". עמדנו ליד הבנין וציפינו לגזר־הדין האחרון: להתקבל כבעלי מקצוע או להישלח חזרה לקוריניץ. – – –

כבר נשארו מעטים כשהגיע תורי להתייצב בפני היאקה "האנדל", ימח שמו, מקושט בכל שיקוץ מדיהם כשבידו מקל, היה מקבל את קרבנותיו.

"מה מקצועך" ? – צרח מולי.

אני משהדל לשוות לעצמי ארשת בטחון ומשיב:

"בורסקי אני".

אני חש בתמהונם של הנוכחים, בני עירי, את השתתפותם בצערי.

"בן כמה אתה" ? – נופלת השאלה השניה.

"בן עשרים ושש", עונה אני.

"כמה שנים אתה עובד במקצוע ?"

"שתים עשרה שנה, – עונה אני – יודע אני להתקין עורות לפרוות ועורות לתנעולת."

"לימין !" – רועמת שוב צריחתו.

הפעם דיני לחיים. אותן השאלות ניתכו גם על חותני, אך הוא בן חמישים ושש.

"לשמאל !" – זועם האנדל בצריחתו.

הייתי כהמום. חותני מביט בי מרחוק, רומז אלי בעיניו הדומעות, אך אסור לנו להוציא הגה. כך חתך האנדל את גורלות האנשים.

בעמדי מהצד, כדי להתבלט ככל האפשר פחות, לא ידעתי אם טוב או רע הדבר שרימיתי את "האנדל" ומה יהיה מחר כשאצטרך להוכיח את ידיעותי במקצוע ? והנה ראיתי כי התייצב לפני יהודי, שריד אחד מהשחיטה בעיירה ראקוב, גברתן, גבוה כעוג מלך הבשן, רחב כתפים, מכורבל בחמילה של איכרים וחגור בחבל – ואף הוא מודיע כי בורסקי הנהו. כמובן, שגם הוא נבחר בין בעלי המקצוע, ואני, כל תקוותי והרהורי היו עתה בו, בבורסקי האמיתי. לאחר המיון ניגש אלי, כחבר למקצוע ואמנם שמחתי עליו מאד. אך כיון שהחל להציע לפני את עזרתו בכל אשר ארצה, ואף החל להוציא מוניטין לכוחותיו הנפלאים ולספר לי, כי הוא חזק כמו ברזל ובכל נכון הוא לעזרני, ובלבד שיוכל להסתובב על ידי, המומחה, מש־שמעתי זאת חשכו עיני. כל תקוותי כלו ברגע אחד כעשן. אכן מצא כאן מין את מינו...

עם בוא הערב גדל הקור, השוטרים אספו את כולנו הובילונו, דרך סמטאות לחורבה אחת וכאן הודיעונו, כי אלה שלא נבחרו יוחזרו מחר לקוריניץ. שוב נפגשתי עם חותני. היה זה בליל הפרידה, ישבנו באחת מפינות הבית, על הרצפה הקרה, וחותני החל ללמדני, על רגל אחת, את סודות המקצוע, – שמות ומו־נחים, שמות כמיקאליים שונים שלא שמעתי עליהם מעודי: באיזה כלים עלי להשתמש, מה עלי לעשות תחילה בעור ומה אחר־כך. נואש הייתי ולא האמנתי כי יש תכלית בדבר, בין כך ובין כך לא אדע את המקצוע, אך הוא איננו מרפה ממני, וכמורה עם תלמידו, הוא משנן ומפטם אותי, ובוחן אם תפסתי את משנתו, אם נקלטה במוחי. הכל שוכבים מסביב ומחייכים: שניים שבינתם נסתתרה מן הסתם...

ליל נדודים. אף אחד לא עצם עין. הלילה נמשך כדורי־דורות והנה עלה כבר הבוקר. צריחת השוטרים היתה האות: וכל שאינם־כשרים סודרו בשורות והוחזרו לקוריניץ.

בקצה ווילייקה, לא רחוק מבית־הקברות היהודי, הקימו הרו־סים בשעתו צריף גדול, בית ספר לילדי עובדים, הצריף כבר היה חרב, כשאר בתי ווילייקה היהודיים – התנורים הרוסים, החלונות והדלתות עקורים, ובתוך החדרים שלג שחדר בעד הפרצות, סמוך לצריף היה בית־המטבחיים של ווילייקה, מקום שם שוחרר בכוונה כלב גדול, ובכל פעם שהיינו עוברים להביא מים חשנו את שיניו בבשרנו.

ראשית כל, דאג שץ לציידנו בתיל דוקרני, ומיד נצטווינו לגדר את עצמנו סביב־סביב. אני שוכנתי בחדר אחד עם יוסף צוקרמן, קופל ספקטור ואחיו אליהו, הירשל צימרמן, יחזקאל צימרמן וירמיהו אלפרוביץ, שאיבד את עצמו לדעת, מרוב יאוש.

לב זהב היה לירמיהו וגם ידי זהב, הכל ידע להתקין, ודבר לא נבצר ממנו לעשות, לכל אחד נכון היה לעזור, ללכת באש ובמים. לא ארכו השעות, וירמיהו כבר בנה בחדרנו תנור, ובערב היה מסיק את התנור כדי שנוכל להתחמם ולהרתיח קצת מים – כאם רחמניה היה לכולנו.

כל בעלי המקצוע כבר נכנסו לעבודתם – נגרים עושים רהי־טים, סנדלרים ותפרים מכינים מגפים, המולת המלאכה ותכונתה נישאת מסביב – חייטים, מסגרים – כולם עובדים – –

רק אני וגרשון מראקוב מסתובבים באפס מעשה. הלכתי אל שץ והסברתי לו, כי עבודת הבורסקי מחייבת מקום נפרד, מחמת סרחון העורות שהוא גדול, ומחמת תהליך המלאכה שהוא אטי, ולפיכך עובר זמן רב עד שהמוצר מוכן, ביקשתיו, על־כן, שיסדר בשבילי בית לחוד, שם אוכל לעבד את העורות בתהליכי המקצוע המקובלים.

המנהל שץ הבין לרוחי ואמר, כי בקרוב אקבל חומר גלמי כדי להתקין עורות לפרוה, ואגב, הוא מוסיף, כי במלאכה זו אין סרחון, והעבודה מעטה יותר ואפשר לסיימה בשבוע ימים, בהזדמנות זו פניתי לשץ ואמרתי לו, כי אין אני מסוגל להס־תובב באפס מעשה, ועד שיושג החומר הגלמי, אולי כדאי שיסדרני בצבעות – מקצוע שהוא נהיר לי מאד. הבקשה הועברה ל"האנדל" ובעזרת־השם ובזכותו של חברי יוסף צוקרמן, שלא נח ולא שקט ודיבר על לב שאר הצבעים – שיעמדו לימיני ולא יתנוני ליפול – נעשיתי צבע. גרשון מראקוב היה בינתיים לחוטב עצים, ועושה כל עבודה קשה.

נצטוינו לצבוע את ביתו של המנהל גראווא, רוצח לאֶטי שידיו מגואלות בדם יהודי העיירות שבמחוז ווילייקה. דירתו נמצאה סמוך לבית הסוהר. היה זה, כשיצאתי החוצה להביא מים מהבאר, כדי לערבב את הסיד, פונה אני כה וכה לחפש את הבאר... וכמו רעם הממני. ליד בית הסוהר ראיתי פתאום מדורה גדולה שממנה עולה ריח של גופות שרופים. ליד המדורה עמד איש שלא יכולתי לזהותו, ובמוט ארוך היה דוחף את הגוויות השרופות למדורה ושופך עליהן נפט.

כל עוד רוחי בי רצתי אל שאר הצבעים וסיפרתי להם את הדבר. ניגשנו לחלון האחורי וראינו שוב את המראה הנורא.

עמדנו כמו המומים ומשותקים. היו אלה שיירי הגופות של רבים מיהודי קורניץ ווילייקה שעדיין לא נשרפו---

הצעדים החורקים והבוטים של מרצחינו ניתקונו מאימת־המות בה שרויים היינו, בהביטנו אל מקום המדורה, ושוב התחלנו בעבודה.

חברי הצבעים התיזו עלי מנה גדושה של סיד וצבע, שאיראה כוותיק במקצוע, וכך המשכתי יחד אתם...

אך מנהלנו שץ לא שכח את מקצועי הראשון. וביום לא עבות אחד הביא, להותי, שני "שועלים" להתקין את עורם. בראותי את שני הפגרים־מתים מת גם לבי, סבור הייתי כי סופי קרוב. – גם חברי הצבעים החלו להביט בי בעיני פרידה ורחמים, כאילו היו אומרים:

מה עוד לעשות ולא עשינו למענך: ועכשיו קצרה ידינו...

החילותי לאמץ את כל כוח זכרוני ולהעלות את דברי תורתו של חותני אשר לימדני, על רגל אחת, בשכבנו על הרצפה הקרה בלילה הראשון. שמות של כמיקאלים, סדרי עבודה וכלי עבודה. משהו מוכרח אני לעשות ודיה לצרה בשעתה – אם אראה כי אין דבר יוצא מעבודתי, אשתדל לברוח מכאן.

ראשית כל הבאתי מים והשריתי בהם את שני העורות, שעדיין בשר השועלים היה דבוק בהם. הסרחון היה איום. זכרתי את מצות חותני – לשתי, שפשפתי ומירקתי עד שנראה העור הלבן והשערות לא נשרו. לאשרי מצאה עבודתי חן בעיני שץ! ושוב דחיתי את מלאך המות במעשה מרמה.---

בית־מרחץ שאזכרנו

התנאים הסניטאריים היו רעים מאד. לא מקום להתרחץ ולא לבנים להחליף. המכה השלישית, ממכות מצרים, החלה לשלוט בנו שליטה גמורה. יומם ולילה הציקה לנו ולא מצאנו מנוחה מפניה. עד שנותני לחמנו החליטו להובילנו לבית המרחץ.

כל ימי אזכור את המרחץ הזה. תחת משמר של שוטרים הלכנו אל מחוץ לעיר, אל קסרקטינים שהיו שם. הובאנו לאולם גדול, שבאחד הקסרקטינים, האולם בלתי מוסק היה. שמשות החלונות היו מכוסות קרח. וכאן נצטוינו להתפשט ערומים כביום היולדנו. את כל בגדינו נטלו ושמו בתוך דוד חיטוי.

חילקונו לשתי קבוצות. אני נמצאתי בקבוצה הראשונה. כבמחטים דקר הקור את בשרנו ואנחנו עמדנו ערומים. – החילונו להכות כף־יד בכף־יד, לדפוק ברגלינו, לרוץ ממקום למקום, כדי להתחמם קצת. הרוצחים הסתכלו במראה, צחקו ונהנו.

רע מזה היה משהכניסונו לחדר השני, אל מתחת למזלף שגם מימיו קרים כקרח היו. בחדר זה עמד גרמני אחד, לידו דלי מלא תמיסת־סבון שחורה, מעורבבת עם קארבול, וכל אחד מאתנו, לפני גשתו למזלף, היה נמרח ע"י הגרמני במברשת סיידים טבולה בתמיסה, – לכל מלוא גופו. התמיסה הסריחה וגופותינו בערו מהסיבון המיוחד, מהקארבול והקור, כאילו הוצ־לפו בשרביטים של ברזל.

בעמדנו כך, ערומים ומחכים להישלח אל מתחת למזלף, שמענו פתאום קול זעקה: "דליקה, הצילו! דליקה!" המהומה והמבוכה גדלו, אנשים נחפזו זה מעל זה להציל את עצמם. העשן השחור והמתאבך חנק אותנו וצרב את עינינו, והשוטרים הגרמנים גרשו אותנו ערומים החוצה לכבות בשלג את השריפה.

סיפרו כי הממונה על חיטוי בגדינו טירון היה, והוא טעה בכוונו את מחוגי השעון של דוד־החיטוי וכך פרצה השריפה. ושמא בכונה עשה כך?

כל הבגדים של אנשי הקבוצה הראשונה נשרפו. עתה נת־עוררה השאלה כיצד נשוב הביתה? לא היתה ברירה, אלא לקחת מבגדיהם של אנשי הקבוצה השניה – אחד נתן את מכנסיו, ונשאר בתחתוניו בלבד, אחד נתן ערדלים ונשאר באנפילאות, אחד נתן מקטורן ואחד סדין, וכך החזירו את כולנו הביתה – שדי־שחת נראים ודאי יפים מאתנו. הובילונו דרך רחובות ווילייקה, כשאנו מרוחים בתמיסת הסבון השחורה והמס־ריחה, קפואים ומדוכאים. הצחוק של העוברים והשבים ליוונו כל הדרך. ילדים רצו אחרינו והטילו בנו כדורי שלג, אגב חירופים וגידופים. מעינינו זלגו דמעות של דם. הלכנו וראשינו שחוחים לארץ ללא רצון להמשיך ולחיות...

יחד עם משפחותינו

כבר יותר משלושה חדשים שאנו מנותקים מהמשפחות. פעמים נקבל קצת מזונות מקורניץ ופעמים גם מכתב קצר, אשר נקרא בו בנשימה עצורה ובלב נוקף: החדשות כרגיל: גזירות, רצי־חות ועינויים – כבר נשחטו כל יהודי העיירות שבסביבה. כלום נישאר אנחנו?

והנה הגיעתנו ידיעה, ע"י שץ, כי רשות תינתן להעביר לווילייקה את משפחותיהם של "היהודים החיוניים". גם בקורניץ נודע הדבר. הנשים והילדים כבר החלו להתכונן לדרך, משל עתידים הם להפליג אל חופי הזהב. שאר יהודי העיירה, המעו־נים והמיואשים, ראו אותם כאנשים ששפר עליהם גורלם.

ביום א' בבוקר שלח אלינו מושל המחוז את המלווים, להו־ליכנו לקורניץ, כדי להביא משם את המשפחות. בראש בני־לויתנו היה שוטר, איש הדמים, שאין אני זוכר את שמו, אבל כינויו היה "הצולע", עושה תנורים, תושב ווילייקה (אחרי השחרור זכיתי לראותו תלוי ליד ביתו). לאכזריותו לא היה גבול, ובראותנו אותו, כמעט שפרחה נשמתנו.

הה, כמה קשתה עלינו הכניסה אל עיר מולדתנו. הפגישה עם תושביה הנוצרים המתהלכים בני־חורין, מלובשים בביזת היהודים, ובעיניהם לגלוג של זדון.

האם יהיה בכוחי לתאר את הפגישה והפרידה מאלה שבאו ללוותנו? את צחוק הגויים, את צריחת השוטרים, את היאוש הקודר של היהודים העומדים בשוק עקורים ושבורים? הנה עולים בזכרוני דברי אמי היקרה בפרידתנו האחרונה:

"ילדי היקרים, אנחנו נותנים לכם את שנות חיינו, הישארו, לפחות, אתם בחיים והינצלו וספרו על השמדתנו".

הסב ושתי הסבתות נצמדו אל נכדם הקטן בקול בכי גדול, המראה היה קורע לב. אך תושבי קורניץ, הגויים והשוטרים

למיניהם, מלווים את מראה־החרדות בלעג ובניבול־פה. השוט־רים צורחים ומאיצים בנו. אנו זזים לדרך ומאחרינו גוועת ההתייפחות ובכי התמרורים – – –

בווילייקה נשלחו גם נשינו לעבודה – כל בוקר השכם היו יוצאות לנקות רחובות, לגרף את השלג, לנקות בתי־כסא, להוביל עצים לבתי־הגרמנים – בחורף רתומות כסוסים לעגלה ובקיץ לעגלת חורף – כדי להתעלל, לבזות ולהשפיל. ילדינו מלוכלכים, רעבים, לבושים קרעים, היו נשארים בצריף לבדם, בכל פעם היו יוצאים אל גדר־התיל לראות אם הוריהם שבים. שץ הודיע לנו כי נמויין מחדש והכשרים לעבודה ישוכנו בצריף אחר, קרוב יותר לממונה עלינו. לכאן יובאו עובדים חדשים מקורניץ וממקומות אחרים, בהנהלתו של צינסטאנג – תושב קורניץ.

שץ כבר יודע, כי לא צבע אני ולא בורסקי. עכשיו ירצה ודאי להפטר ממני. לאחר מתן שוחד, פרוטקציה ותחנונים הסכים בכל זאת להשאירני עם העובדים הכשרים.

סמוך לבית־החולים העירוני, עמד בית נטוש, שדייריו שולחו ע״י הרוסים לסיביר. כ־8 חדרים היו בבית זה ובהם צופפו עכשיו כ־115 איש – נשים וילדים. הדחק היה איום, אך השמירה עלינו לא היתה משום מה חמורה. דרך חצר בית־החולים היתה מתגנבת ובאה אלי, מפעם לפעם, אחותי חנה׳לה, שהשתייכה לקבוצת צינסטאנג.

בימים אלה יש והאיר את פנינו חיוך של קורת־רוח: הדבר היה כשהנגרים סיפרו על עבודתם הנעימה בזמן האחרון: היאֶקים החלו להזמין בכמות גדלה והולכת מפעם לפעם... ארונות מתים: ״דאס מאכן די מערדערישע פארטיזאנען, זיי מארדן אונזערע זאלדאטן״. הו, מה טוב היה לשמוע מפיהם ממש את הדברים האלה!... רוח חדשה היתה מפעמת אותנו: לברוח אל היער, להזדרז ולברוח...

רע מזה היה המצב במחנה צינסטאנג, שם הובאו ילדים, רובם מקורניץ ומיעוטם מאיליה, מיאדל, סמורגון, קאבילניק ודאלהינוב...

״האנדל״ התחשק לו פתאום להכין מגרש־ספורט. את הילדים האלה היה מעביד בפרך: יושבים היו כל היום ומכתתים אבנים לחצץ, מהבוקר עד מאוחר בלילה, ואת החצץ היו כובשים על פני המגרש בגלגל־ענק של ביטון, שמן הדין היה למשכו במכונה או בסוסים. אל גלגל זה היו רותמים את הילדים – אחינו ואחיותינו הרכים, והם היו מטלטלים אותו על פני המגרש. הה, כמה דם ודמעות רוה אותו המגרש בעטיו של משגיח הדמים גאדי! עד היום אזכור את פסי הדם על גוה של חנה׳לה אחותי, מצליפותיו של משגיח זה, בשעה שהיא שטפה את הרצפות בחדריו.

השחיטה בקורניץ

שלושה ימים לפני ראש השנה תש״ג הגיעתנו, ע״י הנוצרים, הידיעה המחרידה על השחיטה שנערכה ביהודי קורניץ, בקצה רחוב מיאדל.

תחילה סירבנו להאמין. הן שמועות כאלו כבר פשטו כמה פעמים ונתבדו. אולם הפעם היתה זאת, להןתנו, האמת המרה.

עוד היו עמנו מכתבים שקיבלנו תמול־שלשום, הוצאנום ובכינו עליהם, נשקנו את האותיות שנכתבו בידי יקירינו. לעבוד לא יכולנו. המומים היינו ומדוכאים לעפר. לא עברה עת רבה ולווילייקה הובאו בעגלות, בגדיהם וחפציהם של יהודי קורניץ. נשינו חייבות היו למיינם, בגדי גברים, בגדי נשים, נעלי יל־דים וכו׳. פעמים היו מכירות ומוצאות את בגדי קרוביהן, אך בשעת העבודה אסור היה לגלות סימני דיכאון, יאוש או אבל. מנין שאבו כוחות נפש, וכיצד יכלו לעמוד בכל אלה? גם לילדינו הקטנים כבר נודע הדבר...

באותו לילה לא עצם אף אחד עין – ליל נדודים ומספד. גדול היה הבכי, קרענו קריעה, תלשנו את שערות ראשינו, וישבנו לארץ וביכינו את קדושינו היקרים. הבודדים שבינינו, אלה שלא היו להם משפחות, אמרו: נברח מפה, עתה הן גלויה וברורה כונתם, ומי שמסרב לברוח ישאר כאן ויאבד בידי התלינים. אך היו בינינו שהזכירו את החורף הממשמש ובא:

״לאן נברח עם ילדים קטנים״?

אחרים כנגד זה התנחמו, כי היאֶקים בונים כאן אולם תיאט־רון גדול, ולפיכך הם צריכים אותנו שישה חדשים לכל הפחות. ועם בוא האביב נראה משהו לעשות.

ליל דמעות ויאוש קודר, עד שהגיע הבוקר ויצאנו לעבודה – צללי־אדם.

היו ניצולים מהשחיטה שבאו לווילייקה ונכנסו בהסתר למחנה של צינסטאנג והסתתרו בו. אל מחננו אנו קשה היתה הכניסה. שץ שמר בשבע עיניים...

יום אחד, הדבר היה בשעות הצהריים, נכנסתי לאורוה כדי ליטול קצת עצים להסקה. פתאום שמעתי, מעל הקרשים שליד הגג, רשרוש מוזר, תחילה סבור הייתי כי חתול שם, אולם משנשנה הרשרוש הבינותי, כי לא חתול שם אלא איש מסתתר. קראתי בקול:

״מי שם?!״

אך אין תשובה. אולי מבקש מי שהוא להתאבד – אמרתי בלבי. יצאתי מהאורוה לקרוא לאחד האנשים. וכאן עוצרת אותי גיטל קופילוביץ׳, אשתו של דוד התפר, ואומרת לי:

״אל תרוץ לשום מקום!״ ובד בבד לוחשת לי סוד, כי אחותה דבושקה (אשתו של אליהו חיים אלפרוביץ), הובאה לכאן לפני כמה ימים ע״י איגנאלה בירוק, גוי מקורניץ, חבויה בעגלת קש, והיא מסתתרת כאן, באורוה, ואין איש יודע דבר.

דבושקה יורדת ממקום סתרה ומתחילה לבכות ולהפציר בי שלא אגלה לאיש, אולי יעלה בידה, במשך הזמן, להשפיע על שץ שישאירנה במקום.

דבושקה יפת־התואר, עם החן המובהק של בת־ישראל; הה, כמה תמימים היו בעיני דבריה. אמרתי לה:

״דבושקהל׳ה, אל תשארי כאן, ברחי אל היער, תמצאי אנשים אשר יעזרו לך ותשארי בחיים, למען השם, אל תשארי כאן״!

הלב בכה בקרבי, כמו להכעיס היתה היא כפורחת ביפיה הבלתי רגיל. ואמנם לקחה שץ כמשרתת, אבל זמן רב לא ארך הדבר, רק יצאה פעם לעבודה מחוץ למחנה, מיד הכירוה תושבי קורניץ הגויים והלשינו עליה כי היא ברחה מהשחיטה ומתגוררת כאן, שלא כחוק.

לעת ערב הופיעו שניים מרוצחי הס״ס, נכנסו למחנה, מצאוה ולקחוה אתם. אולם למחרת שוחררה. היינו מאושרים לראותה חיה בינינו. אמרנו לה: דבושקהל'ה ברחי מכאן מיד! ״לאן אברח? – התחננה בעינים דומעות – הן קלסתר פני יעיד עלי בכל מקום כי יהודיה אני. אשאר ליד אחותי, בין כך ובין כך אבודה אני״.

למחרת הופיעו מחדש שני הרוצחים ומצאוה. לשוא בכתה וביקשה רחמים – שבועיים החזיקוה בבית הסוהר, שם עונתה ויחד עם איטקה חדש, נורתה ע״י הרוצח גראוזא, מאחורי בית הסוהר.

האקדח

להתחפש כגויים, דבר זה היה כמעט בלתי אפשרי. לרובנו קלסתר־פנים יהודי. ואף על פי כן, החלטתי להוריד את הטלאי הצהוב ואת סמלי מגן־דוד שהיו תפורים אחד על החזה ואחד על הגב. להתלבש ככל האדם וכך לצאת בגנבה מהמחנה ולבוא אל הגויים המכרים שלנו. בשעה שהרהרתי במטרת לכתי כמעט שנפוג פחדי. ואמנם, יצאתי להשיג נשק לפני בריחתי ליער. את הדרכים הכרתי היטב. באתי אל מכר אחד, גוי מוילייקה, והוא הבטיחני לציידני בנשק.

כמה וכמה פעמים הייתי בביתו, ובכל פעם שבתי מיואש, כיון שהיה דוחה את הדבר מיום ליום, ובכל פעם היה מעלה את המחיר. עד שפעם העלה אותי אל עליית הגג ושם נתן לי את ה״סחורה״. מרוב שמחה התחלתי לנשק את ידיו, אבל הוא לא הסתפק בנשיקות, וביקש ממני תוספת — עור למגפים, ורק חסד עשה עמי שלא תבע את העור מיד, והסכים שאשאר חייב לו, ואפרע את חובי לכשירווח לי. במטלית כרך את האקדח. קשר אותו לרגלי, סגולה נגד בדיקה אפשרית. לבי הלם משמחה והתרגשות, וכך הגעתי אל המחנה. את סודי סיפרתי לחברי יוסף צוקרמן, גם עיניו אורו משמחה, אולם בהלכות נשק היה מומחה ממש כמוני. ידעתי שהרצל אלפרוביץ שירת בשעתו בצבא, ולו נהיר ודאי משהו בתורה זו, אך מה נדהמתי כשהרצל הודיעני, שאפילו לנסות את האקדח ולבחון אותו אין כל אפשרות, כי חסרה בו המחסנית עם הכדורים, ואכן שבת משושי ויהיה לצער נוקב.

אולם עד מהרה התאוששתי, והכל בזכותו של קופל'ה ספקטור, שידים מבורכות, היו לו, ידי אומן, וידע ליצור יש מאין. בידיו נעשה האקדח לכלי ממש, הוא התקין לו מחסנית, והכלי פעל לפי כל החוקים והדיקדוקים. עתה חסרו לי רק כדורים. החלה פרשה חדשה של ריצות ונדודים, כדי למצוא כדורים 7,65 מ״מ. שבעתי הבטחות מאת גויים מכרים. מבטיחים היו ודוחים מיום ליום. סוף סוף השגתי 3 כדורים.

חיסול מחנה צינסטאנג

ב־5.11.1942 בא אלינו לביקור ממינסק מושל רוסיה הלבנה ״קובה״, הממונה על מסעי ההשמדה של יהודי רוסיה הלבנה. היום היה ערפלי, גשם דקיק דלף, כבר יצאנו לעבודה ובחיפזון הוחזרנו למחנה, מוקפים שוטרים: ליטאים וביאלורוסים.

עתה הקיץ ודאי קצנו – אמרנו בלבנו. לברוח מכאן פירושו – מוות. כל אחד עושה את חשבון נפשו, רבים אומרים וידוי...

ופתאום מנסר קולו של שץ:

״כולכם לעבודה, אף אחד אל יישאר במחנה״!

דחופים ובהולים החלו הכל לרוץ לסדנאות – הנגרים לנגריה, הסנדלרים לסנדלריה – המלאכה לוהטת ורק אני ואחי לצרה, גרשון מראקוב מסתובבים אובדי־עצות ולא נמצא מקום. פתאום נזכרתי כי נותר עמי עור של שועל. חיש מהר, בדרכים צדדיות, רצתי לחדר, נטלתי את העור וביקשתי לחזור. בשל מראה פני וריצתי המבוהלת חשדו בי משום־מה הנשים, כי נטלתי נשק ואני מבקש להתנקש בחיי ״קובה״.

כולן ניצבו בפתח, וחסמו בפני את הדרך, התחילו לערוך בי בדיקה ממש ואף להתחנן, שלא אעיז לעשות את המעשה. ביגיעה רבה עלה בידי להרגיען ולהוכיח להן, כי רק את העור נטלתי ואני הולך לסדנה...

והנה נכנס רב הטבחים קובה – הוא וקומיסאר האיזור שמידט בראש, ועמם בני לויה – כנופית מרצחים, כולם חמושים כמו לקרב.

כהרף עין הפכתי את השועל – השערות כלפי פנים והעור החלק כלפי חוץ, שמתיו על סדן של עץ, כעין אימום גדול, שהוכן בעוד־מועד ובסכין קהה למחצה התחלתי לגרד, כביכול, לשפשף את עור השועל. הדריכות שלנו והפחד הלכו וגדלו, בשמענו את ההמולה האכזרית מאחרי הדלת, ואת חריקת מגפיהם.

תנועת המלאכה בסדנאות היתה גדולה – תיקתוק ושיפשוף, קרקוש וקשקוש – מי בפטיש ומי במשור, מי בעץ ומי בברזל. אלי הוא ניגש האחרון. הסתכל בי ובמלאכתי במבט של ביטול ושמע את הסברתי. לבי מת בקרבי, עד שזכיתי לרגע שהם יסתלקו ונשמתי לרווחה.

המחנה שלנו יצא מן הביקור רק בפחד, אולם את המחנה של צינסטאנג פקד קובה לחסל.

באחת השבתות, השכם בבוקר, עוד לא הספקנו לפרק את מתקני המשכבים שלנו ולהוציאם החוצה, והנה הגיעו אלינו בבהלה גדולה שתי ילדות, אחותו של שלום החייט מקריביץ והאשקה, בתו של ישראל־דוד מרחוב קוסיטה. שערותיהן פרועות ועיניהן הפוכות ומזורות אימה, ובדברים מתלעלעים ומתייפחים סיפרו את אשר קרה במחנה צינסטאנג:

עם חשכה הוציאו הרוצחים את כל ילדי המחנה, ובמכוניות משא הובילום אל החורשה שליד בית הקברות היהודי, ורצחו את כולם.

שוב הקיפו יללות ותמרורים את ציבורנו הקטן. לי הן היה

חלק גדול באסון החדש – אחותי היחידה, בת הזקונים שלנו – חנה'לה – – –

ברגלים כושלות הלכנו אותו יום לעבודה. בסדנה של הנגרים, שבקומה השניה, אפשר היה לראות, בעד החלונות, את העשן השחור המתמר מעבר לבית־הקברות היהודי. – – –

שוב נתגבר באנשים רצון הבריחה. הבודדים הודיעו:

"אנחנו נברח מכאן, עוד היום נברח, לא ניספה בגלל המש־פחות המטופלות. הביטו לעשן, – צעקו הם – הביטו וראו, בשר מבשרכם נשרף שם, אל מה תצפו כאן? עוד מעט ויביאו את בגדיהם למיון, אבל מי ימיין את הבגדים שלכם, מי?"

"אכן הצדק אתם" – אומרים גם בעלי המשפחה...

אך ישנם בינינו מבעלי־המקצוע המובהקים שמאמינים ומק־ווים, כי אנחנו נחוצים להם לפחות עד הפסח – תיאטרון בונים כאן היאָקים ועבודתנו הכרחית להם. ואלה אינם מניחים. הם מאיימים כי בכוח יעצרונו. בריחתנו תמיט שואה על הכל. תוכנית סודית נערכה לברוח היום, בשבת. כיון שהשמירה ביום זה איננה קפדנית ביותר, הם טרודים בהכנות ליום א' – יום הפגרא שלהם, מי יתן והיה זה יום הפגירה שלהם, ואמנם, כ־20 איש ברחו באותו יום. מהם זכורים לי: חצקל צימרמן, טוביה קופילוביץ', משה לייזר טורוב, חלוינה טורוב.

ברי היה כי נקמת הגרמנים בוא תבוא. נשים קראו לבעליהן:

"מה אתם יושבים, תברחו גם אתם! יש להציל מה שאפשר!"

הלבשנו את הילדים במעט הבגדים שהיו אתנו ועמדנו מוכ־נים, כמו בבית־נתיבות עם צרורות קטנים ביד.

הנה הגיע שץ מנהלנו ועמו בשורה "טובה", כי שום רעה לא תאונה לנו, שום מעשה נקמה, כך הבטיח לו המושל. כיון שאנו כולנו, "יהודים חיוניים" הננו. ועל כן סבור הוא כי נזכה לצאת בשלום מהמלחמה – – –

לא היתה לנו כל אמונה בהבטחות. ידענו כי כזבים יפיח ותו לא, אך הפחד לצאת ביום חורף אל העולם הזר והעוין, עם ילדים קטנים, סייע להשלותנו בשוא ולהישאר בינתיים.

ביום ב' נשלחו כל הנשים לפרוק מהמכוניות את הבגדים, הנעלים ושאר מטלטלים שנותרו מהמחנה של צינסטאנג. כצל־לים שבו נשינו האומללות אותו יום מהעבודה, אך כל השערים נעולים היו – שערי רחמים ושערי נקמות. היינו שבורים, ללא כוח לעשות משהו.

קברנים היינו

ימים רבים כבר עברו מאז חוסל מחנהו של צינסטאנג. הזמן היה זוחל אט־אט ובלב עמדה איזו תקוה קלושה – אולי נזכה להגיע עד לאביב ואז, אם ירצה השם, נברח מכאן. הבשורות מהחזית עודדונו. עתה כבר נתנו היאָקים את דעתם גם לפולנים, משתפי הפעולה העיקריים, לבערם מן הארץ. אפילו כמרים היו מביאים לבית הסוהר בוילייקה, והיו מחסלים אותם בבור משו־תף, מיוחסים אחרים, שראו את עצמם פאטריוטים גרמניים מובהקים ושפכו את דמינו יום יום, גם עליהם עברה הכוס. הדעה בין תושבי הארץ הגויים היתה, כי הגרמנים כבר נוהגים אתם כמו עם היהודים, ויש משהו לעשות נגד זה.

אבל עד שתבוא הנחמה תצא הנשמה, כמאמר הבריות. ואמ־נם, מה נדכאתי בהיקראי פתאום על ידי מנהלנו שץ, אני ועוד שבעה גברים. היה זה בבוקרו של יום, השעה עדיין מוקדמת מאד, ולא היה סיפק בידי להיפרד אפילו מאשתי ומבני הקטן, וכל סיכוי להתחמק לא היה – מיד הקיפונו שוטרים ביאלורוסים מזויינים במקלעים, מלובשים בסגיניהם השחורים שסרטים אפו־רים לשרווליהם. פקדו עלינו לקחת אתים לחפירה. הנה הקיץ הקץ גם עלינו... חשב כל אחד בלבו. לכרות קברים לעצמנו מובלים אנחנו.

כדרכם תמיד העמידונו זוגות־זוגות והוליכונו בכיוון לבית הקברות היהודי. המקום היה ידוע לנו. איצ'קה לאה'ס שהיה בן זוגי, כל־כך מדוכא ותשוש, שאין רגליו נשמעות לו, אני לוחש לו:

"איצ'קה, אם יצוו עלינו לחפור קברים, נברח מיד: יירו בנו. לכל הפחות, בזמן הבריחה, ואל נקבל בשקט את הדין".

אנו מוסרים זה לזה בלחש את הדבר.

גרשון מראקוב, חברי ל"מקצוע", אומר: באת שבידי, ארצח, לכל הפחות, אחד מהם. אחתוך אותו לשנים, מלמעלה למטה, ואחר כך אמות גם אני, ואמנם בר־יכולת היה לעשות את הדבר הזה ולאו דוקא באת, בכף ידו בלבד היה כוחו יפה לבצע את הדבר.

הגויים תושבי המקום, מסתכלים בנו בחיוך, השוטרים הביא־לורוסיים נחת־רוח להם, מתלוצצים:

"נו, תמסרו דרישת שלום בעולם האמת לשאר היהודים"...

כך הביאונו קרוב לבית הקברות היהודי – שדה ההריגה לאחי־נו ולאחיותינו – תושבי קורניץ. שנים מהשוטרים מתרחקים קצת, לחפש משהו, עלינו מצווים לשבת על האדמה ושלושה שוטרים ניצבים כמשמר ומתרים בנו:

"כל המנסה לברוח יומת במקום".

שינינו מנקשות אף על פי שהיום לא היה קר. גשם דק טפטף וערפלים פושרים התנשאו מהאדמה. הנה מצווים עלינו לקום וללכת אתם...

מישהו אומר להם:

"על מה תענו אותנו, אם רצונכם להרגנו עשו זאת מיד."

שוטר אחד מוילייקה, סנדלר לשעבר, שלמד את המקצוע אצל יהודים, אומר לנו בניבול פה שאין להביאו בכתב, כי תחילה עלינו להטמין את שרידי הגויות שנשארו מהמחנה שכבר חוסל, והם מאיימים במגיפה על וילייקה ואחר כך יבוא גם תורנו.

את מראה הזוועה שנתגלה, לא בכוחי לתארו. וסבור אני כי אין גם בכוח מישהו לתאר אותו. עד היום ניצב הוא בכל אימיו לנגד עיני.

היה שם בית מרחץ קטן וחרב. בארובה, שחציה הרוסה, תקוע היה שלד של בן־אדם, אין זאת כי חש לו מפלט, בשעת הרצח, אל הארובה, וכאן מצאו המוות. בשדה מסביב לבית המרחץ מפוזרים היו קרעי גופות, מכורסמים ודאי ע"י כלבים וזאבים. ענן של עורבים שחורים כיסה את המקום, עורבים כארבה לרוב.

שומה היה עלינו לערוך אתם קרב כדי להבריחם. מחנק הריחות היה לבלתי נשוא, והשוטרים הרשו לנו לקשור את חטמינו ופיותנו בסמרטוטים, לא יכולנו בשום פנים לעבוד, אך השוטרים איימו להמיתנו אם לא נמשיך.

"נביא לכאן עובדים אחרים שיקברו גם אתכם!"

הם התחילו להכותנו בקתי הרובים ושוב ניגשנו למלאכה. כמה מהם ערוכים היו מרחוק במשמר. בד בבד גם ידענו, יש בעבודתנו האיומה משום מצוה, שכן מביאים אנחנו לקבר ישראל את יקירינו. בכוחותינו האחרונים התחלנו לאסוף את שרידי הגויות ולשימן בתוך הבור אשר חפרנו.

אפשר היה לזהות, אי פה ושם, לפי קרעי הבגדים שנותרו, את שם המת. כאן הכרתי את וולוול מרקמן, מרחוב סמורגון, אשר ניצל מהשחיטה מקורניץ, ואחר כך הגיע למחנה צינסטאנג, ובהפצרות מרובות ניתן לו להיכנס למחנה, לפי גדלו הכרתיו ולפי האדרת שלו והצוארון...

אני ידעתי, כי במקום זה נמצאת גם אחותי חנה'לה, אולי אמצא איזה שריד ממנה ואביאו לקבר־ישראל. אני מחפש בין בלואי הבגדים. הנה כבר הכרתי יהודי אחד מסמורגון, שמעון דאנישבסקי, שעבד יחד אתי בצבעות – הכרתיו לפי פרוותו הקצרה והקרועה, לפי מגפי הגומי והמכנסים שהיו מלאים כתמי סיד וצבע, כבר קברתי אותו והתחלתי שוב לחפש ופתאום – – – חנה'לה שלי! – – – גופה היה בלי ראש ובלי ידים, לפי מעילה הכחול הכרתיה, המעיל קרוע היה ומגואל בדם – גם את החגורה הכרתי. עתה לא היה בי כבר כל כוח להבליג. נפלתי לארץ, ונצמדתי אל השריד היקר מגופה, והתחלתי לקרוע את בגדי, לתלוש שערות ראשי ולהתייפח בקולות אימים. חברי לעבודה החלו לנתקני בכוח מגופה. השוטרים ידעו והבינו מה נתרחש כאן, דעתי כמעט ונטרפה, – עתה הרחיקוני מהקבר והשכיבוני על האדמה. את העבודה המשיכו חברי בלעדי. הייתי כל־כך תשוש עד כי בשובנו, לא יכולתי להניע את רגלי וחייבים היו לתמוך בי, וכך הגענו אל המחנה...

הידיעה שהבאנו ממה שעשינו באותו יום, וממה שעבר עלינו היה כמלח על פצעים פתוחים.

למען הבריחה

ויכוחים רבים וחיכוכים רבים נתגלעו בינינו – הדעות נחלקו: כיצד להכריח את מנהלנו שץ לסיים את הקאריירה שלו ולהתחיל, יחד אתנו, לחפש דרכים ואמצעים לברוח היערה. קשה היה לנו, המסורים למרותו, לשכנעו – כי לא נישא חן בעיני המרצחים להשאירנו בחיים בגלל עבודתנו המסורה.

לשץ היו תומכים מבין העובדים בעלי המקצוע המובהקים, שלא רצו ללכת ליער, והאמינו, כי גורלם ייחרץ לטובה (כולם ניספו יום לפני השחרור בווילייקה, השאירו פתק בתוך הקיר, בו מבקשים הם, כי יאמרו "קדיש" אחריהם). לאחר ויכוחים ואף איומים עלה בידינו לבחור ועד שיפעל למען הבריחה, בועד נכנסו מרדכי אלפרוביץ' (בנו של הֱוֶוס, עכשיו בישראל) הרצל אלפרוביץ' ז"ל, יוסף צוקרמן (עכשיו בישראל), קופל ספקטור ז"ל, מנהלנו שץ, יונה ריאר (מסגר מאיליה, עכשיו בישראל) ואני – כותב השורות.

המשימה היתה קשה – כיצד להוציא מכאן את הילדים והנשים. הושמעו כמה דעות, אך בלתי ממשיות וקשות לביצוע. כבר נתהווה בינינו קשר עם אלה שברחו בעת חיסול מחנה צינסטאנג – הוראותיהם היו לא להישאר במחנה, אפילו רגע נוסף, כי המחנה פירושו מוות. הם הודיעונו, כי עלינו להשיג בכל דרך נשק, כי היוצאים ליער צריכים נשק. את ההוראות היינו מקבלים מפעם לפעם ע"י איכר אחד מכפר נאוויקי, 20 קילומטר מקורניץ. כינויו של איכר זה בפינו היה "הזקן". זקן חום היה לו ומסורק למשעי, לרגליו – הטנות (לאפצעס), עטוף במעיל גדול, לצווארו צלבים, והליכותיו בטוחות ושקטות. בפניו הטובים, בעיניו הכחולות והנוחות היה בשבילנו כעין גילוי של מלאך מושיע, הוא היה מביא לנו חדשות מהחזית, ומפיח בנו תקוה, מספר על הפארטיזאנים ועיקר דבריו: שנברח מכאן, ביערות נישאר בחיים. היינו מוסרים לידיו כל מה שהיה אתנו למשמרת.

מופלא היה בעינינו. היה זה מקרה נדיר למצוא באותו זמן נוצרי כזה, הוא היה מתגנב לתוך מחננו ומסכן את חייו. המוות ארב לו על כל צעד.

ההכנות ליציאה ליער היו במלוא המרץ. אנו מתקינים סוליות כפולות למגפים, מהשמיכות, בהן היינו מתכסים, התחלנו לתפור בגדים חמים, מכינים לבנים, תופרים תרמילים לשים בהם חוטים, מחטים ודברים שיש בהם צורך בחיי היער. מתכוננים כמו לנסיעה לאמריקה. מי יתן ולא נאחר, חס ושלום, את המועד. חוששים היינו שמא יקדים מישהו ויצא בטרם מועד, במקרה כזה אבודים כל השאר. מפני פחדו רבים שמא אקדים, אפילו ילדי הקטן בן השלוש היה מתחנן:

"אבא'לה, תיקח גם אותי ליער, גם אני רוצה לחיות".

כך היה אומר כל פעם שלבשתי את המקטורן שלי, לצאת אל בתי הגויים, בדבר הכנותי. לבי היה בוכה בקרבי בשמעי את דבריו ובכל פעם צריך הייתי לשדלו ולשכנעו, כי יוצא אני וחוזר.

שץ כבר נוכח לדעת, כי עבודת הפרך שלנו לא תציל אותו, כי גם יומו בוא יבוא. הוא ידע היטב, כי רוב אנשי המחנה דעתם לברוח מכאן. ובכל זאת חששתי מאד לגלות לו את דבר הנשק. אך כיון שידעתי, כי יש לשץ קשר עם פאלקסדויטשה אחד, ששנא את ההיטלריסטים, גיליתי לו את הדבר. הלה אמנם שלח לי אחר־כך ע"י שץ 60 כדור בשביל האקדח, וכן אקדח בשביל יוסף צוקרמן, תמורת תשלום. למצוא גרמני כזה היה מקרה בלתי רגיל. תמיד היה מתרה בנו:

"ברחו ליער. מפלתם של ההיטלריסטים הרוצחים קרובה, ברחו ליערות, כאן לא תשארו בחיים", גם יונה ריאר, מאיליה, הצטייד באקדח, אך בזמן הבריחה לא הספיק לקחתו.

פעמי האביב ניכרים ולבנו מתמלא תקוות טובות. כל אחד היה מסתכל בענפי העצים, למצוא בהם סימני לבלוב. לאחר יום העבודה הקשה, הרעב והפחדים, היינו מתכנסים בלילות

יחדיו והציר האחד שעליו נסבו שיחותינו היה, דבר ההתחמקות מכאן, והעיקר כיצד להוציא את הנשים והילדים.

למרבה הפורענות נמצאת העיירה וילייקה במצב גיאוגרפי שהקשה מאד על הבריחה. חלק גדול ממנה מוקף על ידי הנהר ויליה. מצפון עברה מסילת הברזל שהיתה נשמרת ע״י הגרמנים. ודוקא את הצד הזה מוכרחים היינו לעבור, כדי להגיע אל היערות הגדולים שבסביבת קורניץ.

לאחר השחיטה בקורניץ, אסף גראוואַ את שארית הפליטה (גראוואַ נהרג במוקש שהתפוצץ כשטייל בכרכרה עם אשתו וילדו. המתנקשים היו פארטיזאנים) והביאם לחצר בית הסוהר, מקום שליטתו. שם סידר אותם לפי מקצועותיהם, בצריף גדול, ואף כפועלים שחורים העסיקם. גם מהעיירות איליה, קריביץ, סמורגון, אושמינה, ווישנבה, ועיירות אחרות הביא בעלי מקצוע למפעלו. מספרם היה כ־30 איש, כולם בודדים, ללא ילדים – גברים וביניהם כמה נשים, אנחנו ידענו על הימצאם שם וגם הם ידעו עלינו. ברצותם לבוא עמנו במגע, היו מוצאים נימוקים שונים, – שחסרים להם כביכול, כלי עבודה, אותם ישיגו אצלנו. וכך היו נפגשים אתנו.

באורח זה היינו מקבלים ידיעות על המתרחש. אזכור מקרה אחד: זה היה בבוקר של יום ראשון, הפעמון כבר קרא לעבודה, ואנו מוכנים לצאת ופתאום רואה אני מישהו גבה קומה מלובש בסגין כחול־כהה שכפתוריו מנצנצים – סבורים היינו כי שאַרנגוביץ הוא, את שמו המשוקץ ואת סגינו הכיר כל יהודי מקורניץ ומהסביבה. היה זה ״שקץ״ מהכפר קאסצ׳יניאַביץ׳, שלחשבונו נזקפים עשרות מעשי רצח ביהודים. בראותנו, כי הלה מתקרב התחילו הכול לברוח מהמקום. אך לא שאַרנגוביץ היה זה. אלא מאיר אלפרוביץ, בנה של רשקה יודה׳ס. בראותו אותנו מסתלקים החל לקרוא ביידיש. כולנו הקפנו אותו והתחלנו לשאול: כיצד זה שייך לך מאיר הסגין של שאַרנגוביץ, כלום שוטר היית לנאצים הארורים? ומאיר סיפר כי אתמול רצחו הגרמנים את שאַרנגוביץ, עושה דברם, והוא נצטווה משום מה להוריד מעליו את הסגין וללבשו. אולי נזכה לנקום בכל הצוררים – הלואי ואזכה גם לקבור את גראוואַ הצורר – סיים מאיר את דבריו.

בדומה למאיר באנו במגע גם עם יהודים אחרים שביקשו לברוח, גם הם חיכו לאביב. מצבם היה קשה יותר משלנו. פחות חופש, פחות מזון ויותר עינויים – ואף על פי כן, אחדים מהם ניצלו.

לוילייקה הובאו מבאראנוביץ כ־5000 יהודים, רק גברים, שרידי השחיטות מעיירות שונות. לקחום באמתלה, כי מובילים אותם לרוסיה, לשם עבודה פרודוקטיבית. שיכנו אותם בצריף גדול ליד תחנת הרכבת – צריף שהרוסים בנוהו כאמבר לאיחסון תבואה מכל הסביבה. רק קצת קש היו מפזרים להם על הקרקע, העמידו כמה תנורי ברזל וכאן התגוררו. לאכול נתנו להם מעט מאד, כל עזרה סאניטרית לא ניתנה להם. מחלות פשטו ביניהם, ורבים מהם היו מתים יום יום ואף נרצחים ע״י הגרמנים.

עיקר עבודתם היה ניקוי מסילת־הברזל, העמסת קרונות ופריקתם. גם עם אלה היה לנו מגע, אמנם רופף יותר, פגישותינו אתם נתקיימו בשעה שנשלחנו, מטעם המנהל שלנו, לתחנת הרכבת, כדי לפרוק בשבילו פחמים, וכאן היינו ״חוטפים״ שיחת עראי. אמרנו להם: ברחו היערה, מסרנו להם את שמות היערות והכפרים. מקום שם נמצאים יהודים ופארטיזאנים. הושטנו להם עזרה כלשהי, היינו מביאים להם חתיכות ארג, סדינים, לשם חבישת הפצעים בעיקר. גם אצלם כמו אצלנו, נחלקו הדעות: מהם שאמרו להמשיך בעבודה, עד בוא מועד, ומהם שאמרו לברוח היערה. אך היד הרצחנית היתה בהם יום־יום. והם פחתו והלכו ורק מעטים־מעטים הצליחו לברוח היערה. וכמה מאלה נשארו, אמנם, בחיים.

גורלם של מומחים

בוילייקה גופה נשארו כמה משפחות שנימנו עם ה״יהודים החיוניים״. אלה הם הרצענים – שלושה אחים עם משפחותיהם, לייב מלשקביץ, עושה הסבון, יוסף שמוקלר, בעל חנות ברזל, שנעשה אצל הגרמנים לזגג, שימשלביץ, רופא השנים (הוא נשאר בחיים), יאשטשאמב הרופא הווטרינרי עם אשתו, ילדם ואחות הרופא. אלה נשארו בבתיהם עם רכושם, אך הם לא שיעשעו את עצמם בשוא וידעו, כי יומם יבוא. והם עזרו לנו ככל שידם השיגה. לולא לייב מלשקביץ לא היתה בידינו חתיכת סבון לרחיצה. הרצענים נתנו לנו עורות, גם הרופא הווטרינרי עזר לנו. היה להם מגע עם הרבה נוצרים ומהם נודע גם לנו, מהמתרחש בסביבה ובעולם.

מלבד המשפחות הנזכרות לעיל היו גם מומחים אחרים, שהגויים לא יכלו ללמוד מלאכתם. עם אלה נמנו אוספי העשבים למיניהם, עשבי המרפא, ששימשו בעיקר חומר־גלם לתעשיה הפארמאצבטית הגרמנית. הגיעו לכאן סוחרים מגרמניה שארגנו את הענף הזה והכל בסיסמה: ״יהודים חיוניים״. בין אלה היו ניצולים מהשחיטה בקורניץ: גרשון איישיסקי, אשתו וילדיו, קאנטור ומשפחתו. קאנטור ברח תחילה ליער, אך לא יכול היה לעמוד בתנאים הקשים, לא רצה להיאבק בהם ושב לוילייקה, עמו שב גם חותנו, מנדל קנטורוביץ. הם הועסקו בעשבי המרפא. טינה היתה בלבנו עליהם. בשבילנו היה היער אידיאל, משאת נפש והנה באים אלה ומחללים את משאת נפשנו. עם כולם היה לנו מגע.

מהמכתבים ש״הזקן״ היה מביא אלינו עלתה קריאה אחת: הביאו נשק, הביאו כדורים, אל תתמהמהו, צאו אל היער, הצילו את חייכם! בקראנו את המכתבים האלה היינו רועדים מרוב התרגשות. כל אחד מאתנו היה מחפש להשיג כדורים. לפני בואו של ״הזקן״ היה הרצל אלפרוביץ נוטל לוחות של 2 צאל פותח בצדם חריץ עמוק, בתוכו היינו מטמינים את הכדורים ולאחר מכן היה מכסה את המקום החרוץ ברפפה, מקציע אותם מהצדדים, מלכלך את הלוחות בעפר לבל יוכר הדבק והיה מטיל אותם באחד המקומות בחצר בית החולים אשר גבל עם המחנה שלנו. ״הזקן״ היה מהלך אט־אט על פני החצר, משל מחפש הוא ומחטט הוא למצוא שיירים באשפה ועם שאר גרוטאות

היה מניח בעגלה גם את הלוחות והיה מוביל אותם לאחינו ביער. - קראנו להם "לוחות של נקמה".

הרבה לא שלחנו מ"הסחורה" הזאת, גם מטעם הסכנה וגם בגלל המחסור בכדורים...

הרצענים מוילייקה ידעו היטב, כי סופם קרוב וגורלם ייחרץ - ולא לחסד. תלמידיהם כבר למדו את מלאכתם והם לא ייבדלו לטובה. הם החליטו, איפוא, לצאת אל היער. יציאתם ליער היתה ברכוש גדול. בבגדים ובמנעלים ואתם כסף ודברי ערך. מכרי־הם בין הכפריים, היו רבים וכולנו קנאנו בהם, שמחנו ואף פחדנו. חרדתנו באותו יום היתה גדולה מאד - סבורים היינו, כי יבולע לנו על ידי כך ואפשר כי גורלנו ייחרץ.

אולם הדבר הסתיים ללא תקלות. לבתיהם הכניסו את תלמי־דיהם והפחד פג. שמחנו מאוד לצעדם זה, שכן היה זה כסם־חיים להשקפתם של אלה אשר הטיפו ללכת ליער. היינו מדברים בהם ומספרים, כי לכולם יש נשק, קושרים כתרים להם: בחורים כארזים, אחד אחד, שכל הדרכים נהירות להם ותושבי הכפרים ידועים.

לא ארכו הימים ותדהמה ירדה עלינו - נכנס למחננו הבכור מבין האחים, מחופש כאיכר, שלא יכירוהו. מתברר, כי הוא שב כציר־שליח מאחיו, כדי לבקש מאת הרוצח כי יתן לו לחסות בצל נותני לחמו מתמול שלשום. הוא בא לבקש רחמים על שני אחיו הנותרים שעשו מעשי איולת, שסיבתה שמועות האימים שהשוטרים הפיצו, כי מתנכלים להמיתם, ועתה מתחרטים על הצעד הפזיז - הוא בא איפוא לבקש סליחה ומחילה.

בעינינו היה כאדם שנטרפה דעתו. צדקה היינו עושים עם שני האחים ומשפחותיהם אילו הרגנוהו בבואו אלינו, לפני שהלך אל השלטונות, אילו עשינו כך היו ודאי נשארות בחיים משפחו־תיהם. סיפוריו, אולי, נכונים היו, כי הקשיים ביער איומים וכל תקוותיהם היו לשוא, אך בשבילנו היו כל אלה דברים של הבאי. אנחנו רק ירקנו אל פניו, הזהרנו אותו שלא יהין לעשות את הצעד הזה. על אף הקשיים עליו לשוב היערה ולהתענות בהם, אך הוא סירב לשמוע בקולנו.

למתנגדי היער היה זה מופת חותך לצדקת דעתם. צאו וראו, רצענים אלה שבני חיל ובעל רכוש הם. ואף על פי כן, לא יכלו לעמוד בתנאי היער, אתם לא כל שכן. ואמנם היתה זאת מכת מות בשבילנו. גדולה היתה האכזבה ואזלת היד. בכל זאת התעודדנו ואמרנו למתריסים - וגם למנהלנו שץ שרוחו נפלה למראה השבים מהיער - חיו בנימוקיכם החותכים עד בוא יום פקודתכם, אנו לא נישאר כאן ונצא ליער.

לגרמנים הסב כל הענין נחת רוח - עתה כבר לא יחלמו שאר היהודים על היער. הם הרשו לשלוש משפחות הרצענים לשוב, ולהתחיל מחדש במלאכתם. יוסף נורמן מוילייקה שהלך יחד אתם, לא שב. הוא מצא קשר אל הפארטיזאנים ונותר בחיים. יום אחד שללו הגרמנים את זכויותיו של ד"ר שימשלביץ ושל הרופא הווטרינרי והעבירום למחנה צינסטאנג, אך אלה הצליחו לברוח בעוד מועד וניצלו. לא עברו ימים רבים והגרמנים רצחו את שלושת הרצענים ומשפחותיהם.

ביום הבריחה

היה זה יום ד' בשבוע, 18 במרץ 1943. יום בהיר וצח, בצהרי היום כבר חיממה השמש היטב, מפתילי הקרח שהשתלשלו מהגגות, כגדילים של מפה, כבר טפטפו טיפות מים. השלג התמסמס פה ושם והיה לשלוליות, האדמה השחורה נתערטלה ובישרה את בוא האביב. ריחות נעימים פשטו ולבותינו החולים שביקשו מרפא, נתמלאו יצרי חיים. בקנאה הבטנו אל תושבי המקום, הגויים, המתהלכים בני חורין, נהנים מזיו העולם, ורק אנחנו עדיין נתונים בכף אויבנו, צפויים לטבח.

איזה רגש פנימי, שלא אדע פשרו, פיתני לא לצאת היום לעבודה, העזתי פנים כנגד שץ ולא יצאתי לתחנת הרכבת להעמיס את הפחמים בשביל בית החולים ורק נשארתי בחצר בית החולים כדי לעבוד בפריקה. באותו יום לא יכולתי לעבוד. כל מעיני נתונים היו ב"לוחות הנקמה" שהיו מוטלים בירכתי חצר בית החולים, דרוך הייתי לבואו של "הזקן" לקחתם.

מביט אני על סביבותי, מחפש וסוקר. העובדים לא ידעו אל מה נמשכים מבטי. רק שמואל אשכנזי, בנה של ציפה האלמנה, יודע את הסוד והוא עונה לאלה שתמהים למצב רוחי המוזר ואומר:

"הניחו לו, אין הוא היום בקו הבריאות"!

בצהריים מצאתי את "הזקן" במחנה גופא. כיצד נכנס ולא ראיתיו? חידה לי. הוא הביא מכתב ובו דרישת שלום לכול והוראה להיות מוכנים ליציאה ביום השבת הבא. מעבר למסילת הברזל תחכינה לנו עגלות לקחת את הנשים והילדים. אלינו תבוא נוצריה צעירה אשר תעזור לנו לברוח. הה, לבנו ביקש לצהול מעוצם השמחה, רצינו לנשק את רגליו של המבשר היקר. סבי זכרונו לברכה, היה ודאי אומר - כי אין זה אלא גילוי אליהו הנביא. העתרנו עליו ברכות, דבריו הלבביים נגעו עד הלב. אך ידענו, כי אסור לו להשתהות כאן. אני נפרד מעליו ומאחל להתראות אתו בביתו. הוא יוצא במשעול צדדי ואני שב למלאכת הפריקה ולבי הולם מרוב שמחה. בכליון עינים מחכה אני לבוא הערב, כדי לספר לחברים הבאים מהעבודה את הבשורה המשמחת.

"הזקן" משוטט עדיין בחצר, נוטל מיני גרוטאות ולאחר מכן את "לוחות הנקמה", הכל עבר בשלום ואני שב למחנה. בעד הפרצה שבגדר בא בעקבותי גם שמואל אשכנזי ושמחתנו רבה.

אך חיש מהר נתערבב עלינו העולם. - - -

מעשה שהיה כך היה: נמצא אי־מי במחנה, שידע את סוד הלוחות והכדורים המועברים בהם, והוא גילה את הסוד גם לאשתו, ובטבע הדברים סיפרה האשה את הסוד לאשה אחרת. משנטל "הזקן" את הקרשים ויצא מהחצר ראינו כי ניגש אליו שוטר ביאלורוסי אחד, אמר לו משהו והובילו בכיוון לס.ד. - אחר כך נתברר שלא היה זה כלל וכלל מאסר. השוטר לקחו לביתו, כדי להעביר את אשתו שחלתה לבית החולים. אולם כאן, במחנה, סבורים היו כי "הזקן" נאסר. האשה, שסוד הלוחות היה ידוע לה, לא יכלה עתה לשלוט בעצמה ואימה גדולה אחזתה. היא רצה לחדרה, תפסה את ילדיה והחלה לצעוק, כי עוד מעט

יבואו ויהרגו את כולנו. ולא זו בלבד, היא רצה גם לסדנת הנגרים והודיעה את הבשורה האיומה. חיש מהר הקיפה הבהלה את כולם. משנודע הדבר לשץ, תפס הלה את אקדחו ואת מעילו הקצר וברח. אני ושמואל אשכנזי נשארנו כמשותקים ולא ידענו מה לעשות, את אשר נתרחש באלה רגעים אין בכוחי לתאר, עד היום מת לבי בזכרי את הדברים.

תחילה רציתי לעמוד בפרץ ולהשקיט את הרוחות, אולם חיש מהר נוכחתי, כי מה שמתחולל, כמוהו כשטפון גדול אשר יחיש ויציף אותי אם לא אציל את עצמי. רצתי מיד אל אשתי וקראתי:

"רוזה, טלי מהר את הילד ורוצי אל נאוואשאבה!"

היתה זאת נוצריה מוליייקה שהבטיחה לנו להושיט את עזר־תה בשעת צרה, משפחה זאת עזרה לי הרבה, עודדתני ואף סייעה בידי להשיג נשק.

נטלתי את האקדח מהמטמורה שלו, את הכדורים שהיו במקום אחר לא הספקתי לקחת. היו אתי רק הכדורים שנשארו במחס־נית. משכתי על רגלי את המגפיים החדשים והפרווה הקצרה, שאר הדברים שהכינותי לקראת היער, כבר לא הספקתי ליטול, ברג־עים הספורים לא שכחתי את חברי המסור, יוסף צוקרמן, שכה רבות עזר לי במחנה זה. מיהרתי וציוויתי גם לאשתו שתרוץ יחד עם אשתי אל הנוצריה נאוואשאבה. יוסף עצמו עבד אותה שעה בצבעות, לא הרחק מהמחנה, וכבר חששתי לרוץ אליו בדרך הרגילה, קפצתי, איפוא, בעד הגדר מעל לחוטים כדי להודיעו.

בסדנה מצאתי את אליהו משה הצבע והוא אמר לי, כי יוסף הלך להביא צבע. אמרתי גם לו, כי ימהר ויברח פן מאוחר יהיה בעוד כמה רגעים. אני שב למחנה לראות אם יוסף כבר נמצא שם, וכאן מספרת לי רוזה, כי יוסף, אשתו ובנם כבר ברחו, הם רצו לקחתה, אך היא מחכה לי.

התחלתי לצעוק עליה:

"מדוע חיכית לי? מהרי והורידי את הסימנים ואת הטלאי" – ואגב כך תולש אני את כל אלה מעל בגדיה ומצווה עליה למהר ולרוץ, בני הקטן מתחנן בפני: "אבא'לה, בוא אתי, קח אותי!"

רגע נדהמתי מהחלטתי לשלוח אותם לבד, אך מיד ידעתי כי זו הדרך הטובה, ואין אחרת, כי אסור ללכת יחדיו. והרי עוד מעט ניפגש אצל נאוואשאבה.

הלכתי על המדרכה. ידי בכיסי הפרוה וכפי לופת את האקדח. אם מישהו יעצרני אירה בו מיד – זאת החלטתי. אנשי המחנה נתפזרו לכל הרוחות, בדרכי פגשתי את יצחק אלפרוביץ ואת אשתו בת־שבע ושני ילדיהם. יצחק הלך ובידו את, משל לעבודה הוא יוצא, אך כמה מגוחך הדבר ללכת לעבודה עם שני תינוקות.

אני עובר עליהם ואומר מבלי להתעכב:

"אתם עורכים טיול או בורחים? קחו כל אחד ילד, ברחו כל אחד לחוד ולא יחד".

אני עובר ליד צריף מגורינו הראשון שכה הרבה התענינתי בו. מכאן לוקחה למות אחותי חנה'לה, מרחוק רואה אני חבורה גדולה של חיילים גרמנים עסוקים בתרגילי התעמלות. כלום אשוב על עקבותי? לא! החלטתי להמשיך את דרכי. הגרמנים שטופים בתרגיליהם ולא ישימו לב אלי. ואמנם כן היה. ואני המשכתי לבית של הנוצריה.

הנה אני עומד ליד הפשפש של החצר, אולם לתדהמתי הגדו־לה סגור הפשפש מבפנים ומתוך הבית, בעד החלון, שומע אני את קולה המצטדק של נאוואשאבה בספרה, כי בשום פנים לא יכלה לתת לאשתי להיכנס, כיון שהגרמנים עומדים ממול והדבר עלול היה להמיט שואה על ביתה. היא מציעה לי לרוץ אל החורש שמרחוק, שם אמצא ודאי את אשתי ואגב כך סוגרת היא את החלון.

על גבול המסילה

לא עת לשקול בדעתי, כל רגע יקר – אני הולך ולבי מר עלי מהכשלונות האיומים, מהתכניות שהושמו לאל. הנה הגעתי אל החורש, היום פונה לערוב. עם ערב נתקשה שוב השלג ואני הולך בין הארנים הצעירים. אני מסתכל בשלג, אולי אמצא עקבות. מתרוצץ אני ממקום למקום ומחפש – לבי מייסרני: מדוע זה נפרדתי מעל אשתי ובני? מדוע סמכתי על הגויה ועל הבטחותיה. אתייסר וגם אתנחם: משמע כי הגיעו לחורש, והגר־מנים לא תפסום. פתאום הגיעני קול צעדים, אני מתחבא מאחו־רי שיח ומקשיב. האקדח לפות בכף ידי, שפת יידיש אני שומע: דוד קופילוביץ' ואשתו, שתי בנותיהם ובנם מיצ'קה. שמחתם רבתה. סוף־סוף פגשו את מישהו. אני שואלם, אם ראו את אשתי, אך אין הם יודעים דבר. גיטל, רעיתו של דוד, אשת־חיל כהלכה אומרת, כי עלינו לרוץ ולעבור את מסילת הברזל, אם נעבור את המסילה צחוק נצחק להם...

מרחוק נשמעים רעמי התפוצצויות, קולות יריה, אני משיב ואומר, כי לא ארוץ, עלי למצוא את אשתי ובני ומלבד זאת, מסוכן הדבר לרוץ עכשיו לשם, כיון שהגרמנים הגבירו ודאי את השמירה עם בריחתנו. אך גיטל אינה שועה להסברתי ואינה זזה מדעתה. הם נפרדים מעלי ורגע אני נמלך בלבי: שמא בכל זאת הצדק אתם? אפשר כי אשתי פגשה מישהו וכבר הלכה בכיוון למסילת הברזל? אני מחליט ללכת. מרחיב אני את צעדי, משיגם והולך אתם.

מסילת הברזל אינה רחוקה מכאן, בקצה החורש. השטח שליד המסילה מבורא, העצים והשיחים נעקרו ועכשיו הכול גלוי כאן לעין, כדי להקל על השומרים את מלאכת השמירה. שוב נשמעות יריות מכיוון המסילה. אני אומר לגיטל:

"הקשיבי, גיטל, מה רבות היריות!" אולם היא תקיפה בדעתה ועונה לי, כי נדמה לי הדבר, היריות באות מכיוון הפוך לגמרי – טעות שמיעה. הילדים נבהלים ונראים כאילות קטנות. בגדיהם כבר קצרים וצרים מכפי מידתם. אכן, גדול גדלו בתקופת המחנה. שיניהם נוקשות מקור ומפחד. אני מבחין מרחוק, על פני המסילה, צללית אדם משוטטת אנה ואנה, חרש אני מצביע על הצללית לגיטל: אולם כל ההוכחות הן לריק. דוד אומר: מה טוב היה אילולא כבר נמצאנו מעבר למסילה, שם, כ־150 מטר מכאן לכל היותר.

לאחר שהיריות פסקו ונשתלטה דממה מסביב, אומרת גיטל:
"עכשיו הזמן לרוץ ולעבור את המסילה"!

אין היא חוככת הרבה בדעתה. אומרת ועושה – וכבר יוצאת לדרך, ראשונה הולכת היא, כמפקד העובר לפני מחנהו. אחריה הולך בנה מיצ׳קה. אני מנסה להסביר לה מחדש, כי אם לעבור יש לעשות את הדבר בזחילה או בשפיפה רבה, אולם לא בקומה זקופה. אמנם קשה לזחול על פני האדמה הקפואה והקשה, המשובשת בענפים כרותים, אך אין ברירה, ואסור להעמיד את החיים בסכנה... אולם כל דברי לריק.

פתאום פולחת את האויר יריה חדה, וכבר אשמע אנחותיו של מיצ׳קה:
"אוי, אבא, אמא!"

מיד נפלתי ונצמדתי לארץ, בתוך שלולית מים שקפאה במקצת, אולם ידי מורמת כלשהו ובה האקדח שלא להרטיבו, אני קורא להם:

אך אין שומע לי. כולם כאחד חשו להציל את הבן. ולרוצחים מעל המסילה היתה מטרה ברורה, עתה לא ראיתי דבר, רק קולות קוראים שמעתי:
"הצילו"!

בשארית כוחותי, על גחוני, נמשכתי כנחש וחזרתי אל החורש, נחבל ורטוב עד מוח עצמותי. כשנמצאתי כבר בין העצים התחלתי להחיש את צעדי ולהתרחק מהמקום. עם ערב גובר הכפור, בגדי הרטובים קופאים עלי. שיני נוקשות ואני רץ משיח אל שיח. פתאום מבחין אני מעין רשרוש על פני השלג. אני מקשיב, קול ילד:

"קר לי בידים, אבא, אנחנו נמצא את אמא ואת ראובן דוד?"

אני מתקרב ורואה את איצ׳קה לאה׳ס, הוא יצחק אלפרוביץ, מחטט באת בתוך האדמה, מנסה להתחפר. בראותו אותי נדהם כל כך, שהשליך את האת, תפס את הילד והתחיל לברוח.
"יצחק! – אני קורא אליו – למה תברח?"

והנה הכירני וקרב אלי. אני שואלו על אשתי וילדי והוא שואלני על אשתו וילדו. אנחנו נשארים מתחת לשיח, מלחשים בדממה, מה נעשה עתה. אני מספר לו מכל אשר קרה לדוד התפר ולמשפחתו, אני מזהירו שלא ילך למסילת הברזל. פתאום נשמע מרחוק קול גרמני:
"רעכטס, לינקס!"

אנחנו מתחילים לברוח מכאן. יצחק והילד כבר נעלמו מעיני. קולות הגרמנים אינם נשמעים עתה, אך מטח היריות גובר והולך.

שכבתי לבדי ובירויות שמסביב עלתה פתאום מחשבה בלבי: הן לא יריתי אף פעם באקדחי, שמא אין הוא יורה כלל. אנסה עתה, בתוך מטח היריות שמסביב לא יבחינו ביריה שלי. מכל התחמושת שאגרתי במשך הזמן, הספקתי לקחת רק את הכדורים שהיו בתוך האקדח, 6 כדורים במחסנית וכדור אחד בקנה. לחצתי על ההדק והאקדח ירה...

מצד המסילה מגיע רחש צעדים מלווים אנחות דברים:
"אלהים, ראה מה עוללת לנו. לכם אבא אמא, כבר טוב יותר, אתם את הכל כבר עברתם!"

אני מחדד את מבטי, תחילה אראה כעין צל על פני השלג, ולאט-לאט מסתמנת במטושטש דמות אדם: מעיל כהה, גוף נמוך ובמגפים, שערות פרועות – אשה היא זאת והיא צולעת בלכתה – דינקה ספקטור! היא נעצרת המומה ונבהלת. רגע זעה היא לכאן ולכאן ומיד כורעת היא ונופלת:
"איפה אני כאן?" – קוראת היא כמתעלפת.

השלג מסביבה אדום היה מהדם שניגר מרגלה. הדם מוסיף להינגר ללא מעצור; פשטתי את כותנתי, קרעתי שרוול אחד והדקתי בו את הפצע. התחלתי לטשטש את העקבות, ככל שיכולתי והעברתי אותה למקום אחר.

היא מספרת שיחד עם רבים מעובדי המחנה היא עברה כבר את מסילת הברזל ומעבר המסילה, משם, נתקלו בגרמנים שירו על כל הבורחים. היא מספרת מי הם אלה שברחו איתה ומי ההרוגים. כיצד נשארה בחיים אין היא יודעת, עכשיו מסתבר לה כי במקום לרוץ לכיוון קורניץ היא עברה שוב את המסילה וחזרה לווילייקה. את אשתי ובני לא ראתה. אני שם שלג לפצעה. חרש מתעוותת היא מעצמת הכאבים. אני מהרהר, כי אצטרך לתלוש את השרוול השני מהכותונת. ופתאום שוב אקשיב רחש צעדים – הפעם מהירים הצעדים, קצרים וקצובים. אני מציץ ממקום מחבואי ורואה את דובה אלפרוביץ. המעיל פתוח, השערות פרועות. אני קורא לה, היא נעצרת. תחילה לא ראתה אותי. אני קורא בשנית והיא משגיחה בי. מרוב התרגשות התחילה לבכות. גם דעתה היא כי מחוץ לווילייקה תימצא, מעבר למסילת הברזל, בדרך לקורניץ.

עתה יושבים אנחנו שלושה ביחד, תשושי כח, מיואשים. התכנית שלנו: עם רדת הלילה לעבור את המסילה. מבין העצים אפשר היה לראות את הדרך המובילה לכפר אוסיפוביץ. מרחוק רואה אני מישהו רוכב על אפנים. אני מתקרב לדרך, הרוכב באפנים הוא איכר מכיר שלי, בימי הסובייטים עבדנו יחד. הוא מברך אותי לשלום ואומר לי בקיצור, כי אלך לצד השני של החורש, כיון שהגרמנים מתקרבים לחורשה. הוא מברכני וממהר להסתלק.

אני שב אל הנערות ומספר להן; אנחנו מחליטים לעבור איך שהוא את הדרך בכיוון למולודצ׳נה. כאביה של דינקה איומים, אני ודובקה תומכים בה ומתקרבים לדרך. פתאום שומעים אנחנו שעטת סוסים, קולותיהם של שוטרים ביאלורוסים וליטאים, אנחנו נופלים ונצמדים לאדמה. נכנסים שוב בין השיחים, אני לופת את האקדח בכפי. נכון לכל צרה שלא תבוא. הנה נראם מרחוק, נשמע את קולותיהם ודיבוריהם. החלטנו להתאבד אם ניווכח כי אפסה תקוה. דינקה מפצירה בי, כי אירה בה תחילה. כיון שהיא פצועה, בין כך ובין כך לא תישאר בחיים. דובה מבקשת שאירה בה תחילה. כעל גחלים לוחשות שוכבים אנחנו מתחת לשיח, חש אני כי שערות ראשי סומרות.

שלושתנו קודחים ברגעים הספורים שנשארו לנו לחיות. דינקה כל כך רועדת בשעת דיבורה, כאילו היתה מגמגמת. אני סוקר מרחוק את דרך הרוצחים, כל תנועה, לבל אאחר, חס ושלום, ולבל אפול בידיהם חי, רגע אחד וכבר ביקשתי ללחוץ על ההדק, אבל דינקה עוצרת בידי.

"אולי תחכה עוד רגע אחד ?"
דובה לוחשת באזני:
"הן רואה אתה, כי הם עולים ממש עלינו. מה אתה מחכה ?"
והיא מושכת ממני את האקדח.

אני משגיח כי השוטר שהלך בכיוון אלינו פונה ומימין יותר ויותר, המתיחות תפוג אט־אט, המחפשים מתרחקים מאתנו, תקוה קלושה מתחילה לבצבץ ולהאיר. שמא ? ! הכנופיה התרחקה יותר ויותר, קולותיהם עוממים והולכים, עד שהם אובדים, הערב מאפיל והולך, הקור מתגבר.

פגישה בחצות

חיכינו לרדת הלילה, כדי לעבור את המסילה, אולם גם כאן איתרע מזלנו, הלילה היה בהיר מאד, הלבנה האירה במלוא נגהה, לבנות השלג מרצדת ומבהיקה, נשארנו שכובים על הקרקע, בגדינו קפאו ונתקשו. אני מסתכל בשעוני, השעה כבר 10. עתה נלך מכאן, הרעב מענה אותי. אני מסייע לדינקה לקום. צמודה היא לקרקע ולא יכולה לזוז, אני מנסה לעודדה, כי תאמץ את שארית כוחותיה ותלך אתנו לעבור את המסילה. ברי לי, כי להישאר כאן עד מחר, פירושו מוות. כאן ניתפס ע"י הגרמנים או ע"י תושבי המקום הנוצרים.

מבין העצים הדלילים של החורש נראים מרחוק אורות בתים, מקום שם יושבים בני אדם לבטח במעונותיהם. אנו הולכים והשלג חורק מתחת לרגלינו. הדבר מרגיז אותנו, הפחד גדול. כל עץ חשוד כאורב במסתרים, כבר הגענו לקצה החורש. התכנסנו מתחת לשיח ואנו סוקרים את מסילת הברזל. כ־50 מטר היא מאתנו. פתאום מתנשאת אש אדומה למעלה, אחריה אש ירוקה וצבעים אחרים. אכן, שוקדים הם על משמרתם, הרוצחים, ואינם ישנים. אנו עוברים למקום אחר ורואים על המסילה צללי אדם, שומעים אנו את קול דיבורם, אך להבין את הנאמר קשה. השעה כבר 12 והשומרים ערים עדיין. פתאום שומעים אנחנו מרחוק כאילו פיצוחים על השלג, כנשבר מתחת לרגלים. צמודים אנחנו לאדמה, מחרישים ונבהלים. כלום חיפוש יערכו הגרמנים בשעה מאוחרת כל כך ? ושמא יהודים הם המחפשים דרך כמונו ?

הדריכות רבה, מרחוק מתגלים הקסרקטינים של הצבא הפולני לשעבר. רואים אנו את הדגל האדום וצלב הקרס. שני צללים מתנועעים אל עבר הקסרקטין, ברי לנו, כי אלה הם שומרים שירדו ממשמרתם. פתאום נעצרים הצללים, רגע קל, ושבים כלעומת שבאו, ושוב משתהים כנמלכים בדעתם, כמחפשים דרך. נעקרתי ממקומי, בלי לחשב את מעשי איזו ודאות נכנסה בלבי, כי אלה הם יהודים, תועי דרך, כמונו ממש...

אני מתחיל לרוץ מתל לתל ואחרי הנערות שחוששות לאבדני. גם אני נעצר וממתין, קול אשה קורא אלי:
"אל תירו !"

כמו זרם חשמל עברני, הכרתי את הקול, אך תחילה נאלמתי ולא יכולתי להוציא הגה. עד שאזרתי את כל כוחותי וקראתי: "רוזה !" בני הכירני מיד.

"אבא !" – קורא הוא, ניתק מידי אמא ורץ לקראתי. נצמדנו שלושתנו זה אל זה. כרענו לאדמה ובכינו מהתרגשות. הצל השני היתה בת שבע, אשתו של יצחק אלפרוביץ. דובקה ודינה התחבקו עם בת שבע וילדיה.

אני מספר לבת שבע, כי בשעה חמש לפנות ערב היה כאן, בחורש זה, יצחק בעלה עם הבן, אך נעלמו ממני.

אני נושא את בני בזרועותי. כפות ידיו הקטנות חובקות אותי חזק:
"עתה לא נעזוב אותך, אבא, עתה נהיה אתך"...

הה, אתי בטוח הוא יותר, ומאמין כי בכוחי להגן עליו... חיי נעשו לי עתה יקרים יותר, שוב יש לי בשביל מי לחיות. עלי להיאבק ולהיחלץ מהמקום.

המסילה, המסילה – כיצד לעבור את מסילת הברזל ולהימצא מעברה השני ? השעה כבר אחת וחצי. בני קשור אל גבי במטפחת הגדולה של אשתי. ידי חפשיות כדי שאוכל לפעול בשעת הצורך. אגב הליכה לוחש הילד באזני ומספר, כי גרמני תפס אותו ואת אמא ואמא אמרה לגרמני, כי איננה יהודיה והוא הניח להם ללכת והם הלכו אל נאוואשאבה, אך היא לא נתנה להם להיכנס לביתה...

עד שעה שלוש שוטטנו וחיפשנו אפשרות של מעבר, אך השמירה על המסילה היתה חזקה.

בזכות רצפה כפולה

שכבנו על השלג, בלי דעת אנה אנחנו באים, ופתאום נתעוררה בי מחשבה שלכאורה היתה אוילית וחסרת שחר. ואני מגלה אותה לפני הצבור הקטן שלי. "אנחנו נשוב לוילייקה"!

הן מסתכלות בי כמטורף. – "קח ורצח אותנו פה, לפני שאתה מובילנו לוילייקה" אני מסביר להן כי אסור לנו להשאר כאן ליום המחרת, כי לעבור את המסילה אין כל סיכויים הלילה. עתה מפרש אני את תכניתי: כיון שאנו לא רחוקים מהצריף של מחנה צינסטאנג, שחציו הרוס והוא עומד בשממונו, נתכנס לתוכו ונשהה בו במשך היום. הזכרתי להן, כי בצריף זה ישנה רצפה כפולה, ובין רצפה לרצפה חלל ריק של 30–40 סנטימטר, או קצת למעלה מזה. נוכל להסתתר באותו חלל. מחר תרפה ודאי השמירה במסילה ונוכל לעבור בשלום. מחבוא זה ידוע לי היטב. לא פעם הסתתרתי בו.

"עשה כרצונך, – אומרות הנשים – בלעדיך בין כך וכך אבודות אנחנו" !

השעה דוחקת ועלינו לפעול במרץ ובחיפזון, אני שב וקושר במטפחת את בני אל גבי והולך בראש, כמצביא לפני גדודו, האקדח בידי. אנו פוסעים חרש, אף הגה אינו יוצא מפינו. הנה הגענו לדרך הראשית. אני שוכב בתעלה וצופה אם אין איש נראה. אני רומז לכולן לעבור בחשאי את הדרך. הנה הגענו לבית הקברות היהודי. אנו רואים את הקברים ומקנאים בשוכניהם, שמתו מיתה טבעית, שמצבה הוצבה לזכרם ו"קדיש" נאמר אחריהם.

הנה גם קברו הרענן של ירמיהו אלפרוביץ ועליו לוח עץ מהוקצע כמצבה. ושוב אזכור את ירמיהו, את החבר המסור, בעל לב הזהב ששלח יד בנפשו, מאין יכולת לשאת את הסבל האיום. כוס חומצת גפרית שתה ומת בעינויים גדולים. ביקשנו להצילו, הכנסנוהו לבית חולים והוא התחנן:

״תנוני למות, אל תצילוני!״

עוד אשמע קול בכיה של אשתו, חיה שרה לבית באבינר, עם שני ילדיה והיא הרה ללדת---

להשתהות כאן אסור לנו. אנחנו יורדים לעבר בית המטבחיים. המרחק מכאן לצריף ההרוס כ־50 מטר. ופתאום נביחת כלב איומה. הרי זה הכלב מבית־המטבחיים, שלא אחד מאתנו חש את שיניו בבשרו. אנו ממהרים ורצים בשארית כוחותינו. כבר הגענו לצריף, מצאנו את הפתח שברצפה וכולנו נתכנסנו אל תוך המטמורה. עתה נזכרתי, כי שני הילדים רעבים ומחר עלולים הם ברעבונם להתחיל לבכות ולגלות את מקום סתרנו. החלטתי, על כן, לצאת ולמצוא אוכל מעט כדי לשבור את רעבונם. סמוך לצריף זה, בשכנות אתו, גרה אשה נוצריה, מכירה שלי, שלא פעם כבר סייעה בידי, החלטתי לגשת לביתה למסור לה את שעוני ולקבל פרוסת לחם בשביל הילדים. יצאתי מהמטמורה החוצה, עוד מעט והירח ישקע. השמים זרועים כוכבים והקור גדול. אט־אט מתקרב אני לבקתה, ניצב אני מאחורי החלון ושומע שיעול מתוך הבית, ושוב עולות המחשבות על בני האדם החיים בשקט ובשלוה. מנקש אני קלילות בחלון, ואין עונה. אני מחזק מעט את הנקישה והנה קול צעדים כבדים. צעדי יְאֶקִים... ההולכים נעצרו וקול דברים אשמע:

״היכן זה דפקו עכשיו״?

נתאבנתי. נלחץ אני אל הקיר. נשימתי נעצרת. אני נכנס לחצר... בתוכה אמבר קטן, ללא דלת... חיש חמקתי לתוך האמבר והסתתרתי בתוך הקש. צעדי הקלגסים מתקרבים על מרצפת הרחוב. הנה כבר נכנסו לתוך החצר, מאירים אותה בפנס חשמלי. בחטף מציצים זהם בתוך האמבר ומסתלקים...

חזרתי למחבוא. נטלתי אתי שני גושי שלג, כדי להשקיט מחר את הצמאון. כולם שמחים לבואי. את מצוקת הרעב נישא איך שהוא. שכבנו לחוצים אלה אל אלה, תרדמה נפלה על כולנו.

נרדמתי גם אני וחלומות לילה באוני - פני ילדים חיוורים ומעונים, אור עיני עמום. אל מולם אנשי הס. ס. מכוונים את רוביהם ויורים, כבצפרים עפות. פתאום להבות אש שאחזו את כל רחוב מיאדל. והנה אשה עם ילדה בזרועותיה והיא רצה מתוך הלהבות ומחפשת מסתור. היא יוצאת אל מול הקלגסים, - רוביהם מושטים וצחוקם רצחני ונהנה... גם אמי וחותנתי באות לקראתי ושתיהן מזהירות אותי: אל תרוץ בשעה האיומה, מוטב שתשהה במחבוא, ובעזרת השם תצא מן המיצר. חותנתי מדליקה נר ואומרת לי: ״שבוע טוב לך, שבוע טוב לך ומבורך!״

חריקת קרשים בהיתלשם העירתני משנתי העמוקה---לא רחוק מכאן בתי הנוצרים וכל אחד מדייריהם היה בא לצריף ההפקר ונוטל את אשר ניתן להיטלטל. שכבנו בדממת מות והקשבנו בנשימה עצורה. הילדים, כמו מבוגרים, שמבינים את המצב לאשורו, היו סותמים בכפות ידיהם הקטנות את פיותיהם שלא תישמע נשימתם. כך שכבנו עד מוצאי שבת. - ללא אוכל וללא שתיה מלבד השלג בו ריווינו את הצמאון. אשתי לא הניחה לי לצאת כדי לשחר מזון. גם היא ראתה בחלומה את אמה שאמרה לה, כי נמתין עד מוצאי שבת, עד אז נצליח לשאת את הרעב והצמא ובמוצאי שבת נצא בשלום מהמקום...

אני מחזיק את שעוני ביד ומסתכל. בשעה 11 בערב עלינו לצאת מהמקום. אני מוציא את הילדים מתוך המאורה שמתחת לרצפה, כחתולה שמוציאה את גוריה להעבירם ממקום למקום. לעמוד על רגליהם לא יכלו, אבל התנהגותם היתה למופת - בשקט ובסבלנות נשאו הם את צו גורלם והבינוהו. רע מזה היה מצב הנשים. בצאתן לאויר העולם, צנחו כולן ונפלו כמת־עלפות. בשלג שיפשפתי את פניהן להשיב את רוחן. ראיתי, כי במצב זה לא אוכל לזוז מכאן ומיד גמרתי־אומר, לנסות שוב את מזלי. עברתי את בית הקברות ושוב הגעתי לביתה של נאוואשאבה. בבית עדיין לא ישנו. להיכנס פנימה יראתי, שמא מצויים בו זרים, עמדתי, איפוא, בקרן הבית וחיכיתי עד שירדו לסגור את פשפש החצר.

בראות אותי נאוואשאבה הצטלבה מיד כאילו מת ראתה, מרוב פחד צנחה לארץ. אך מיד השתלטה, חיבקה אותי ומרוב התרגשות החלה לנשקני. היא הובילתני לאורוה ובעצמה נכנסה לבית לספר לבעלה ולהשכיב את הילדים לישון, - שלא יראוני, חס ושלום.

עמדתי כעל גחלים בוערות, בעלה קיבלני בשמחה ובאהבה, הכניסני לביתם, כאילו בנם הייתי. ביקשתים לא להשתהות הרבה, לתת לי משהו בשביל הילדים. בהיוודע להם כי גם אשתי ובני ניצלו, לא יכלו להבליג את התרגשותם והחלו לבכות. הם התנצלו וסיפרו, כי בשום פנים לא יכלו לתת מסתור לאשה ולילד. אך הדבר גרם להם מוסר־כליות איום. הם צררו לי בתוך שקית לחם וחמאה, ביצים וחלב, נתנו לי לבנים, סבון. אמרתי להשאיר את שעוני והם נעלבו מאד. הם סיפרו לי, כי כל השאר שברחו למסילת הברזל נרצחו. התנשקנו ונפרדנו כשהם מעתירים עלי ברכות (לאחר השחרור נודע לי כי השכנים ראוני בבואי לביתם ומסרו על כך לגרמנים. הגרמנים היכו אותם מאד ובתם שכבה חולה הרבה־הרבה חדשים כתוצאה מהמכות).

הבאתי את האוכל וכולם התנפלו עליו כזאבים רעבים. מיהרתי וקשרתי את בני על גבי ברעָלה, נתתי בידיו פרוסת לחם ויצאנו לדרך...

רכבת חלפה במסילת הברזל... השתהינו שעה קלה ואחר כך עברנו בחשאי את המסילה. ליל ירח בהיר וקר. נחפזנו להתרחק מכאן. והנה לפנינו, על האדמה, יהודי הרוג, הוא וילד כבן שש, כולו ערום וראשו לאדמה. עד היום אין אנחנו יודעים מי הוא. כל הלילה תעינו וחיפשנו דרך על פי הכוכבים. בשעה 4 שמענו קריאת תרנגולים. ופתאום הבהב לפנינו, מעל גבעה, בית האבן הלבן עם חלונותיו הקטנים והסורגים. פירוש הדבר שאנו שוב בקרבת ווילייקה, ולעינינו בית הסוהר---

על סף היער

ידעתי כי ביום אסור לנו להיות גלויים בתוך היער, כי צפויים אנו להיתפס בידי איכרים ולהימסר לגרמנים. חיפשתי ומצאתי שיח עבות וסבוך. הוספתי וחתכתי ענפים והצבתים בתוך השלג, ליד השיח – להגדיל את הסבך, והתכנסנו בתוכו.

שמענו צלצול פעמונים רבים. צעירים נסעו לחתונה. הרמו־ניקות ניגנו, קריאות של שיכורים נשמעו... והנה איכר שבא ליער לקושש עצים, במשורו חתך ענפים. ואנחנו יושבים בתוך השיח דרוכים וקשובים.

כל היום סקרתי, בעד חרכי הענפים, את הסביבה, ועם רדת הלילה יצאנו לדרך. עברנו כפר אחד, במרחק חמישה קילומט־רים מוילייקה. פתאום הגיענו ריח של גופות חרוכים. ראינו מרחוק, בשדה אש קטנה ועשן עולה. היה זה בית המרחץ שנשרף, לכאן הוכנסו כל הבורחים מוילייקה ע״י הגרמנים ונשרפו חיים. – כל זה סיפר לי איכר אחד, לביתו נכנסתי בלילה, באיימי עליו באקדחי – כי יתנני לחם ויראני את הדרך בה אלך...

לאחר נדודי לילה רבים עברנו על פני עיר מולדתנו קורניץ, מרחוק ראינוה, רק הגג המחודד של בית היראה נתגלה לעינינו, ובדממת הלילה שמענו את תיקתוק המכונות במשוריה של חיים ז׳וקובסקי ז״ל, שהוצא להורג עם החמשים וארבעה.

כמתגנבים עברנו על פני קורניץ שלנו, בה נולדנו, בה תססו חיים יהודיים דורי דורות. ידעתי את שמות הכפרים בהם אוכל למצוא שרידים מיהודי קורניץ – הרי הם: קאטלובצ׳ה, נאוויקי, סטארינקי, רוסאקי ועוד – מרוחקים הם מקורניץ מ־15 עד 25 קילומטר. אילו עם דרך המלך הלכנו, היינו מגיעים לכפרים אלה, אך אנחנו שירכנו את רגלינו על פני יערות ושדות, – בדרכים לא דרכים, רגלינו צבו מרוב הליכה. רגליו של בני קפאו, מאין תנועה, התחלתי להתקרב אל הכפר סטאראז׳י.

בקצה הכפר, בבית הקברות של הנוצרים, עשינו חניה – בין הקברים שכבנו. אני הלכתי להיודע משהו מהאיכרים. ניגשתי אל בקתה שעמדה בכניסה לכפר – מנורת נפט, ללא זכוכית – מסביב לשולחן ישבו שני ילדים קטנים עם אביהם. האשה הגישה לכולם את ארוחת הערב. חום הבית כמו הממני, האיכר הכיר כי יהודי אני ואמר:

״מה רצונך, ז׳ידוק? לחם אין לנו בשביל כולכם. יהודי קורניץ אינם נותנים לנו לישון, כל לילה משוטטים הם במקום ומבקשים לחם. היכן ניקח כל כך הרבה לחם? עד מתי תרוששו אותנו כך? תני לו כמה תפוחי אדמה״ – אומר הוא אל אשתו.

אני משיב לגוי, כי בקשתי היא שיראני את הדרך אל כפרים אחרים ואינני נוטל את תפוחי האדמה. הגוי משתומם: איזה מין יהודי זה שאינו נוטל אשר נותנים לו? טרם אדע, כי הנמצאים ביערות מקבצים על יד ומחזרים על הפתחים ממש. את היער ראיתי בדמיוני מלא פרטיזאנים. כל יהודי בו פרטיזאן חמוש ומזוין.

אנו יושבים בבית הקברות הנוצרי ומחכים לשעת לילה מאוחרת, כאשר הכפריים ילכו לישון אז יבואו שרידי קורניץ – היהודים.

צעדים קלים נשמעים. קלים והססניים. על השלג נראות צלליות המתקרבות אל הכפר. הנה נעצרות הצלליות, רגע קל, ושוב מתקרבות אל הכפר. אני שוכב דרוך, האקדח בידי. מי הן הצלליות? פתאום אשמע דיבור בשפת האם – יידיש. לבי ניתר משמחה והתרגשות.

שתי הדמויות נבהלו מאד והחלו לברוח כל אחת אל כיוון אחר, כנסות מדליקה ואת תרמיל־העוני השאירו במקום. אני צועק:

״יהודים! אל תברחו! יהודים אל תברחו!״

הנה שבים הם אלינו ברגלים כושלות. לא הכרתים, אלא לפי דיבורם והתחלנו לנשקם. הכובע ללא מצחון וקרוע, שערותיהם פרועות, זקנים מגודלים וגם הם פרועים, מעיליהם הקצרים קרועים, חגורים בחבלים, רגליהם עטופות בסמרטוטים. דניה סאסנסקי לבושו נאה יותר, על רגל אחת ״לאפצ׳ה״ ועל הרגל השניה ערדל ישן, אולם דניה אלפרוביץ, בנו של חיים אברהמ׳ל (נתפס אחר כך בידי הגרמנים ב־1.5.43, בהיותו חולה טיפוס הובל לוילייקה ואחר כך הומת. במשור חתכו הרוצחים את גופו לשניים). מראהו היה איום. השאלה הראשונה היתה, מי ניצל עוד? שניהם אמרו לנו, כי הם רק יגשו לכפר לקבץ משהו, גם בשבילנו יקחו דבר מה, ולאחר מכן יובילונו ליער.

״אתם ודאי רעבים מאד?״ אומרים הם.

דניה אלפרוביץ מוציא מהתרמיל לביבת־בולבוסים קפואה, מחלקה לשני חלקים ונותן לילדים. לאחר הליכה של 10 ק״מ הגענו בכוחותינו האחרונים ליער – משאת־נפשנו האומללה, שלי ושל רבים, אשר יד הכורת היתה בהם ולא זכו להגשימה.

מתוך הספר ״מגילת קורניץ״

מקדושי עירנו הי"ד

הרב ר' משה קליין (חתן הרב)

הרב ר' משה קליין, חתנו השני של הרב, היה מתלמידיו המובהקים של הגאון ר' אהרון קוטלר זצ"ל בישיבת קלצק. גדול בתורה, בקי וחריף. אחרי פטירת הרב בחורף ת"ש – 1940 נשאר ר' משה ממלא מקומו הבלתי מוכתר של הרב זצ"ל, כי בינתיים נשתנו הזמנים ורק היהודים שעוד היה להם צורך ברב שיפסוק להם הלכות על שאלותיהם – פנו אליו.

על רגעיו האחרונים מספר יהואש אלפרוביץ מקורניץ, שעבד בזמן ההוא אצל הגרמנים בוילייקה במחנה הקורניצאים בסבי-בות בית הגביטס-קומיסר: ליד המחנה עמדה חורבה שבה היו יהודי המחנה מקיימים כל יום תפילה בצבור, אומרים סליחות ותהלים, מארגנים ימי צום. למנין זה היה בא בכל יום גם הרב ר' משה קליין. פעם שאל אותו אבי מתי יבוא הסוף ליסורינו, קרא הרב את הפסוק: "עד מתי עוזך בשבי, ותפארתך ביד צר", והוסיף: "הם יבושו ויחתו מגבורתם", אנו נבלה אותם והגאולה בוא תבוא, ואף אם תתמהמה נחכה לה.

אחרי שלושה ימים נעצרה מכונית של ס. ס. ליד המחנה, לקחה שלושה יהודים וביניהם את אבי. הביאו אותם לבית הרב וציוו עליהם להוציא את כל החפצים למכונית. כשנכנס אבי לבית, מצא את הרב ר' משה מוטל על הרצפה בשלולית דם. אנשי הס. ס. הרגו אותו. אבא הסתכל בגוויתו והרהר בפסוקים שהיו שגורים על פיו ועל הגאולה שבוששה לבוא. ה' ינקום דמו.

ר' אליהו לייב זגרמיסטר

רבים מבאי ביתו קראו לו "הדוד", אם כי שום קירבה משפח-תית לא היתה ביניהם. הוא היה יותר מדוד. ידע לעודד במלה טובה, להתעניין בנעשה. להשרות אוירה טובה ורגועה במחיצתו. תמיד עם חיוך על הפנים. לכן אהבוהו כל אלה שבאו עמו במגע. יפה מידות, בעל מזג טוב, ענוותן, נוח לבריות, לבן ברית ולשאינו בן ברית.

טוב לבו לא התבטא בהסברת פנים בלבד. ידו היתה פתוחה לכול. בידעו את צרכיו של כל מר נפש, לא חיכה עד שיבואו אליו, אלא ידע להושיט עזרה כ"מתן בסתר". מעות הפדיון היום-יומי בחנותו לא נשארו בקופה. תמיד שימשו כ"גמילות חסדים" לחנוונים ונצרכים. היו באים אליו סוחרים ובעלי עסקים זעירים וכל אחד פתח בנוסח: "ר' אליהו לייב, כבר יש פדיון בקופתך?" הכוונה היתה לגמילות חסד. מעולם לא ענה בשלילה. אדרבה, לפעמים היה מיצר על שאחרים קדמו לו בגמילות חסד. כשהיה מתכונן לנסוע לוילנה לקנות סחורה לעסקו היה ברוך סווידלר אומר: מחצית העיר מחפשת הלואות לסילוק הגמחי"ם לר' אליהו לייב, כדי שיוכל לרכוש סחורה לעסקו.

ברח מן הכבוד, אבל הקהל הכיר וידע שבידיו הנקיות ראוי למסור צרכי צבור ולכן נבחר לא פעם – למורת רוחו – כב"כ במוסדות הציבור בעיר. אף הרבו להפקיד בידו סכומים גדולים.

בר אוריין. שומר יום יום על השעור בחברה ש"ס, שבה היה חבר כל ימי חייו. בערבים היה לומד משניות בבית.

כשפרצה המלחמה ב-1939 והמסחר שותק בימים הראשונים עם הגיוס הכללי של האוכלוסיה, קרא הדוד לבעלי ואמר לו: נשארנו חייבים כספים בוילנה בעד סחורה שלקחנו בהקפה. הואיל ולא ידוע מה ילד יום – קח נא כמה אלפים זהובים, סע לוילנה ושלם לסוחרים לפי החשבונות, בלא להזמין סחורה אחרת. והיה אם ישוב העולם לקדמותו, נקבל סחורה אחרת ואפילו בהקפה, ואם ח"ו תעבור המלחמה גם בגבולנו והעולם יחרב, אמות לפחות במצפון נקי שלא נשארתי בעל חוב בזה העולם.

עם כניסת הסובייטים ב-1939 היה מהיחידים, שומרי החומות של בית הכנסת. ללא פחד מהמשטר החדש הלך בדרכו לפי הכתוב "בכל לבבך ובכל נפשך".

סיפר לי מר יוסף שמוקלר, מניצולי העיר, בשנת 1944, כי

בזמן שלטון הגרמנים נשארו הרבה משפחות אמידות ללא פרוטה בכיס, ור׳ אליהו לייב החזיק משפחות שלמות עד יומו האחרון.

בקבר האחים הגדול על יד המצפה (מאיאק) ניספה יחד עם בני עירנו באקציה השניה. אין ספק שגם אז שינן לעצמו "בכל לבבך ובכל נפשך".

ה׳ ינקום דמו.

צ. בת־שאול

ר׳ אהרן לאמפרט

בעל בעמיו, מחשובי העדה, יהודי אמיד, בן תורה וממקיימיה, תמיד מן העסקנים שלא לשם פרסומת או קבלת פרס.

כשנוסדה ישיבה קטנה בעיר היה ר׳ אהרן הדואג לקיומה, הן בגשמיות והן ברוחניות.

וכשנוסד ועד הישיבות ביזמתם של גדולי הדור הקו־דם: בעל החפץ־חיים זצ״ל והגאון ר׳ חיים עוזר זצ״ל, נתמנה ר׳ אהרן לנאמן, שעסק באיסוף תרומות להחזקת הישיבות.

ר׳ ברוך וועוויער היה עוזר על ידו. יהודים אלה עשו מלאכתם במסירות ובאמונה. מדי חודש בחדשו היו מבקרים בבתים להריק את הקופסאות שהיו תלויות בכל בית יהודי ללא הבדל מעמד או מפלגה.

אם הבית (לזכרה של נחמה בורשטיין־לוין)

בוילנה ברחוב דיסנינסקי נמצא הבלוק של ה"אורטס־קומנדנ־טור". בחדר אחד מצטופפים למעלה מ־40 נפשות. כל משפחה יש לה איצטבא, מזרון ישן, או קצת קש, וכמה בגדים ישנים. האיצטבא משמשת מיטה בלילה, ספה ושולחן — במשך היום. כמה פינות תפוסות ע״י משפחות שלמות. לא חסרו מריבות בין "השכנים", אם בגלל התור במטבח הקטן להכנת המרק הדליל או בגלל ניקוי החדר, ואפילו ללא סיבה. וכשאיזו משפחה או יחיד סבלו חרפת רעב או מישהו חולה — מופיעה הדיירת כאם הבית הבלתי מוכתרה. אליה פונה כל מי שלבו שבור. היא יודעת לנחם ואף לעזור, היא גם קובעת כמה יתן כל אחד למען הנצרכים. את פיה לא ימרו, כי יודעת היא גם לתת משלה ביד רחבה. הלא היא בת וילייקה נחמה בורשטיין־לוין בת ר׳ שמואל השוחט. כשנפטר בעלה מדלקת ריאות בגיטו בוילנה הלכו אחרי מטתו מאות אנשים מקרוב ומרחוק. וכשנזדמנה לה אפשרות לצאת עם בתה אל הפרטיזנים ועל ידי כך היה עליה להיפרד מאחיה וממשפחתו — לא היססה אף רגע, ופסקה: גורל אחד לכולנו ולא יפריד בינינו גם המות.

ק. פ.

דמויות בעיני עובר־אורח

שורות אלו אין בהן כדי לבטא מהות אישים ואפילו לא מוסדות התלויים לפי הרוב באישים המפעילים אותם. אלו הם רשימת־חטף אחרי שלושים שנות תהפוכות תבל וזמן ורשמים שנקלטו לא מהסתכלות אלא מראיה תמימה מן הצד. היום אנו רואים את כל אנשי עירנו, חרותים בזיכרון, כקדושים וטהורים, שידעו על מה ולמה, הם הולכים לטבח. את סבל הדורות שרבץ על שכמם, לקחו עמם לקברם, בטבעיות ללא שאלות והתחכמויות, הם האמינו כי מקום מיוחד יש, שבו נשמרים סודות דם ישראל וכל טיפה וטיפה מלאך ממונה עליה, השומר עליה והיודע לכוון את הזמן, מתי להופיע עמה ולבקש נקם ושילם.

חייהם לא היו נחשבים בעינם כחיים פרטיים. אלא כשייכים לגזע גדול אחד, בעל שרשים רבים ועמוקים, אשר כל רוח או אש, הרג וחרב לא יקעקעם עד הסוף. מדי פעם הם שולחים את יונקותיהם וניצניהם לרוחות אחרים ושוב נותנים את פריים. נצר־נצח זה לא ישקר ולא יכזב. בהליכתם לקראת האבדון לא היו נפחדים ונבהלים. הם צעדו בסך תוך עשיית חשבון נפשם עלי אדמות, בזה העולם השפל, תוך ידיעה גמורה, כי שואה זו שקיפחה את חייהם בהרבה שנות חיים, חשבון יש לה — ותיקון לנשמת האומה־הכלל. ובהתייחדם עם קונם בשעת יציאת הנשמה, לא נוכל להתעלות לרגשותיהם ולמחשבותיהם של קדושים אלה.

הד״ר שימשלביץ (ממשפחת הנשיא השני בישראל, יצחק בן צבי ז״ל) במראהו החיצוני נראה כנזיר צנום, כל כולו רוממות רוח. בסוציאליזם ראה תנועה שנועדה לשחרר את האנושות כולה מעריצות.

ביהדות ראה יסוד־מוסד לכל תנועות החרות בעולם. בינתיים, עד שתבוא הגאולה, נהנה מכל ספר חדש שיצא לאור ביידיש, פרי רוחם של משוררים וסופרים צעירים, ומכל מאמר יפה בעתונות, אם ב"פאלקס צייטונג", או ב"טאג" הוילנאי או ב"מאמענט" הוורשאי. וכשישב בחדר עבודתו והסתכל בפלס־נינקה הזורמת בעוז, נתקבל הרושם כי אין מאושר כמוהו.

בעת השואה ברח ליערות והגיע לפרטיזנים ועודד את חבריו לנשק. תמיד היה מהמתנדבים הראשונים לכל פעולה מסוכנת ביותר. הכול העריצוהו. זכה להינצל מן השואה ולחזור לוי־לייקה, ששם בילה את שנותיו האחרונות כשאחת מבנותיו על ידו.

לעומתו צועד מתון־מתון אך בביטחה, סוחר היערות הפיקח, בעל זקן "טרוצקי", מר ניאמע גוטמן, אשר כל חשבו־נותיו המסתכמים במאות אלפי זלאטים עם עשרות סוחרי עצים ומאות פועלים רשומים בפנקס קטן בגודל הזרת, והוא עצמו — ראשו בשחקים, מברך על כל פעולה חינוכית־תרבותית מטעם תנועה כלשהי ועל כל סופר, אמן, מורה ומדריך. בכל אלה הוא מגלה את התפארת שבעם, את היניקה מן העבר הקרוב והרחוק, למען העתיד.

יהודי בעל מחשבות, פיאר את כותל המזרח בבית הכנסת של המתנגדים. התעמק להבין יסוד ומקור כל דין, מנהג ומסורת.

בין עיסקה לעיסקה היה יושב בבית ומעיין במורה נבוכים, בכוזרי, בספרי קנט או אריסטו.

בעל שיחה נאה. לא הירבה לדבר, אך הירבה לחשוב. כל רעיון שבטא היה מהוקצע, מדוד.

עסקן צבור, שלא על מנת לקבל פרס. היה יושב בבוררויות ומחפש את דרך האמת.

בקצה רחוב פילסודסקי פוסע ר׳ מרדכי אפשטיין, התמים והירא, החרד בדיבורו והמנסה למעט עצמו, ולא להתבלט ברבים. אולם בבוא שעתו להתייצב לפני העמוד ולהתייחד עם בוראו בתפילת המוסף או בשחרית, בחגים, נתגלה לפניך בכל המיית רוחו וסערת נפשו. בפסוקי התפילה "גלה כבוד מלכותך עלינו" ו"קרב פזורינו" ידע לגרוף אותך עם זרם כלל המתפללים אחוז כיסופי גאולה.

הנה צועד בראש מורם גיסו ר׳ שמעון קופילוביץ׳ השולט בכל שפה עם חילוף המשמרות של האדונים השולטים, הרוסים, הפולנים, הגרמנים, הביאלורוסים. תמיד יקדם פניך בברכה לבבית ובבדיחה. מכיר הוא כל תושב, עני ועשיר, לפרטי פרטיו, וכשיש צורך להכין ערר או בקשה לשלטונות, תתפלא באיזה בהירות הוא מזכיר ורושם לך נקודות ופרטים שמזמן הסחת דעתך מהם.

מר ברוך סווידלר, אשר ברוצו לתחנת הרכבת לשחרר את הסחורה בשביל לקוחותיו עושה הוא סיבובים אקרובטיים לבתי סוחרים ובתי מסחר ומשיג גמילות חסד ללקוחותיו, כדי לעזור להם בשחרור סחורתם הנחוצה להם לפרנסתם, כי איך אפשר להתעלם ממצוה זו ?

וכששומע הוא בעיצום עיסוקו איזו חדשה על ציון וירושלים – נעשית אזנו כאפרכסת וכאילו כנפים צמחו לו. נאסר בסיביר על חטא היותו ציוני ונפטר בכלא בסיביר כאסיר ציון, כי קשור היה לציון בכל נימי נפשו ורוחו.

בסימטת בית הכנסת הגדול אתה נפגש עם ר׳ יצחק גולדברג. החזן נמוך הקומה בעל הזקנקן הצהוב המטופח פוסע לו עקב בצד אגודל. זמנו פנוי להאזין לחדשות, לספר מהמתרחש בעיר, וכן על הצלחתו בחזנות בעיר בריסק ובוילנה.

ואכן, כשנצמד ל"עמוד" בימים הנוראים, כבש אותך קולו הלירי הערב. ביתו פתוח לרווחה. אין הוא כרוך אחרי הערכה ותודה. גומל חסד מטבעו.

בשכנותו גר ר׳ נח השוחט, החסיד מפולין, שגם אחרי ישיבת קבע של שנים בוילייקה לא הסתגל לחיי ה"ליטוואקעס" ואפילו את כובעו הקטן לא המיר. ואין צריך לומר שלא פגם בזקנו הארוך והצהוב. רק הקלגסים הנאצים גזוהו.

תמיד נראה נחפז. אין לו פנאי, אם כי בשחיטה כבר אינו עוסק ובשמשות בבית הכנסת אין לו הרבה מה לעשות.

זהיר במצוה קלה כבחמורה. מספרים שעוד בכהנו כשוחט, שחט פעם ששה אוזים מפוטמים בביתו של אחד מראשי הקהל. הואיל ומצא פגימה בסכין ולא בדק אותו בין עוף לעוף הטריף את כולם. איש אמת וישר דרך. לא יכול לציית ל"בעלי הבתים", נותני לחמו ואף לא להעלים את אשר בלבבו, ועל כן לא שפר חלקו. לא זכה לילדים משלו, אבל זכה לצבור מצוות ומעשים טובים. באקציה השניה למאיאק נספה.

מכיוון רח׳ כולופובסקי מתקרבת דמותו של ר׳ ישעיה איידלמן. גבוה, ישר קומה, רחב כתפיים, לבוש בגדי שבת חרפיים עם כובע שיער גבוה. הוא צועד בלווי בניו וחתניו לבית הכנסת של המתנגדים. מדי שבת בשבתו עושה כל המשפחה את צעדת השבת שלה לתפילה. יש למשפחה מקומות קבועים בביהכנ"ס של המתנגדים. לאבי המשפחה חולשה לעבור לפני התיבה. קולו ערב והקהל נהנה מתפילותיו. משקלט איזה ניגון חדש בנסיעותיו למרחקים, ביחוד מחזן נודע, מיד היה ממזג אותו בתפילותיו.

בית איידלמן היה מרוחק מהעיירה ונמצאת בסביבה של גויים, ליד המנסרה וטחנת הקמח שלו. עם זאת היה מעורה בצבור והשפעתו היתה ניכרת.

לא היה מהנדחקים להשמיע דברו, גם לא מהמפצירים לקבל דעתו, ואולי דוקא משום כך היה מקובל על הבריות שהשכימו לפתחו לשאול חוות דעתו השקולה והמעשית.

נתן צדקה ביד רחבה. חבר באגודות צדקה וחסד, ישב כבורר באגודת הסוחרים.

עם פרוץ המלחמה ב־1939 חשב לעקור עם משפחתו ולעבור לליטא, אך המרץ, היוזמה והיזע שהשקיע במפעלו עיכבוהו. וכשהחליט לבסוף לעזוב את המקום ולהימלט, כבר היה מאוחר. הוא נאסר ע"י ה־נ.ק.וו.ד., נכלא בבית הסוהר בוילייקה, הועבר לבית הסוהר במינסק ועד היום לא ידוע על אחרית ימיו וקיצו.

ק. ראובני

ביתנו

ביתנו היה בית עברי חם. מרכז תרבותי לאנשי התרבות בוילייקה והמזדמנים לעירנו. אמי שרה רייזל היתה ציונית בעלת עקרונות מנעוריה, פעילה בהסתדרות הציונית בוילייקה, אירגנה את הנשים בהסתדרות "וויצו" ועוד. הרבה מזמנה וממרצה הקדישה לפעילות ציונית. לשתי בנותיה נתנה חינוך עברי.

אבי בנימין גוטמן היה איש משכיל, הירבה בקריאה ובמחקר, אהוב על הבריות, ידע לעזור לרבים בעצה טובה ובמעשה.

כפר מנחם תשכ"ז ש. אבני

זכתה וילייקה שאחת מבנותיה היו מהראשונות שהצטרפו לתנועה הציונית וזאת היתה שרה רייזל גוטמן.

בכל להט נפשה היתה מסורה לתנועת התחיה העברית. ביתה היה מהיחידים בוילייקה שבו היתה השפה העברית מדוברת. את בנותיה חינכה ברוח הלאומית, ועל טהרת הלשון העברית, אם כי בעלה היה פולקיסט וחובב יידיש. עסקנית בעלת מרץ ותקיפה בדעתה. לקחה חלק בכל הפעולות הציבוריות והציוניות. חברה בועד ההורים. התעניגה בכל הבעיות של הסתדרות נשים ציוניות. מורי בית הספר מצאו בביתה אוירה תרבותית. בארון הספרים מצאו שם את כרכי "התקופה" שנרכשו ע"י בעלה ה"אידישאי" כביכול, והחובב עברית. היתה מרבה בקריאה, ידעה את כתבי אבות הציונות: הרצל, אחד־העם וכו'. התעניינה בכל שאלות הציונות לזרמיה השונים. אחת מבנותיה עלתה לארץ והיא חברה בקיבוץ כפר מנחם. היא עצמה לא זכתה לעלות.

י. ז.

ליפא גוטמן

נולד בעיירה קאטאיביץ בסביבות מינסק. בבית אביו קיבל חנוך תורני מסורתי, אביו היה "מתנגד", מתלמידי ישיבת וולוז'ין. יהודי אמיד בעל טחנת קמח. כנראה מראשוני חובבי ציון. כבר אז, לפני למעלה משישים שנה, דיברו עברית בבית הוריו.

בחופשת הקיץ היה מזמין לביתו סטודנטים יהודים שלימדו את הבנים עברית ולימודים כלליים.

בבית זה גדלו האחים ניאמע וליפא גוטמן, אין תימה שגם לאחר שיצאו לעולם הרחב נשארה בהם הלחלוחית שינקו בבית אבא. אחד המורים האלה בשנות 1903–1905 היה דוד זכאי־מעורכי "דבר", הזוכר עד היום את השפע בבית והרחבת הדעת שהרגישו הסטודנטים בבית מלא כל טוב בשנים ההן.

אחרי החתונה היה לסוחר יערות בוילייקה. המשבר הגדול שפקד את מסחר העצים בשנת 1923 רושש אותו. אחרי שאבד לו הונו הסתדר בענף זה כשכיר. ובשנים האחרונות אף הוסמך לשמאי רשמי ובחילוקי דעות היה הוא הפוסק.

היה מעורה בחיים הצבוריים. מבוני בית הכנסת של "המתנגדים" וגבאי בו (גזבר) במשך כל השנים. הרבה מזמנו הקדיש לבית כנסת זה. היה איש תרבות. הירבה לקרוא ספרים בעברית וביידיש.

ב־1939, יום לפני סגירת הגבול ליטה–רוסיה (וילנה–וילייקה) נסע לוילנה להיפרד מבנו אהרן שלמד אז באוניברסיטה בוילנה (היום רופא ומנהל מחלקה בביה"ח "מאיר" בישראל), בחזרה לוילייקה הגיעה הרכבת רק עד מולודצ'נה. משם הלכו ברגל לוילייקה כי היתה אז שעת חירום.

את כל הדרך עבר בצעדים מאוששים. היה מאושר שהבן נשאר בעולם החפשי ליטה–וילנה והתפלל שיאיר לו מזלו ויוכל להחזיק מעמד בוילנה ולהגיע לימים טובים מאלו.

לבו ניבא ולא ידע מה ניבא.

אין לי ספק שגם בדרכו האחרונה לגיא ההריגה הלך בצעדים מאוששים בידעו כי בנו נמצא בדרכו לארץ חמדת אבות. הוא נרצח עם אשתו ושתי בנותיו.

ק. ר־י.

משפחתנו

שנים רבות עברו מאז נרצחו הורי, אחיותי ויתר בני ביתנו, וכולם נשארו חרותים בזכרוני לעד. הורי היו מאנשי הדור הקודם, חדורים מידות טובות, רגש של אחריות וחפץ לעזור לזולת. אינני זוכרת יום שמישהו לא יפנה לאבא בבקשת עזרה, אם בעיריה, או אצל הסטרוסטה, או בכל מקום שהוא – ולא נענה. בשנים האחרונות שימש נציג הקהילה היהודית בעיריה ובתפקידו זה עזר בהרבה לסידורניירות ותעודות לעולים לארץ ישראל.

כיהודי דתי שאף לבנות בית כנסת יפה, ראוי לשמו. את כל מרצו השקיע בבנין בית כנסת של המתנגדים שנחנך בשנת תרפ"ט במעמד הסנטור, הרב יצחק רובינשטיין מוילנה, נכבדי הקהילות ומושל המחוז הפולני. כפי שסופר לי ע"י הניצולים לא נרתע אבי בזמן הכיבוש הגרמני לפתוח את דלת ביתנו לפרטיזן, להאכילו ולהלבישו ולטפל בו כמה ימים, הגם שהדבר היה כרוך בסכנת נפשות.

אבי ר' משה סווירסקי נולד לאביו ר' שמחה שבא מעיירה קטנה סוויר, ע"ש הנהר העובר בה. מכאן גם שם משפחתנו סווירסקי.

היה סוחר יערות. מראשי "חברא קדישא". אמי, מרים בת ירחמיאל לבית רודנסקי מוילנה, היתה אם לשמונה ילדים. על אף הטרדה המרובה בטפול בילדים מצאה זמן למעשי צדקה. קיימה קופת צדקה בשם "מתן בסתר", יחד עם הרב דמתא וחברתה רבקה לוין. מדי שבוע היתה מבקרת בבתי העניים כדי למנוע מהם חרפת רעב. על הבנות הטילה חובה לבקר כל יום חמישי בבתי מכירים וידידים ולקבל תרומה שבועית. כן היתה מבקרת בבתי העניים החולים; עזרה ליולדות לפי הדרכת הרופא. ביתנו היה פתוח לכל דיכפין ויד אמי פתוחה היתה לכול.

חיה סווירסקי־אלחנני

מאיר לנדא

מהראשונים שנרצחו ע"י הנאצים בוילייקה, עוד בחודש יולי 1941. זמן קצר אחרי כניסת הגרמנים נראה מובל על ידי 2

אנשי הגסטפו דרך הרחוב הראשי פילסודסקי ומאז לא חזר לביתו.

היה עסקן ומעורב בחיים החברתיים והתרבותיים בעיר. ממייסדי "ארגון הסוחרים" וחבר ההנהלה של "הבנק העממי היהודי". בשנים האחרונות היה יושב ראש של מפלגת העבודה הציונית "ההתאחדות". הלחשן הקבוע בהצגות של החוגים הדרמטיים.

שמר מסורת אבות והקפיד על זמני התפילה יום יום, כפי שחונך בבית אביו ר' אברהם זלמן ז"ל.

עם הכיבוש הסובייטי ב־1939 הוחרמו ביתו וחנותו. היה בין המארגנים את הקואופרטיב ('ארטל') לתוצרת סבון שנמצא בביתו של ר' לייב מלשקביץ, כדי שלא יצטרכו לעבוד בשבת. בקואופרטיב זה מצאו פרנסתם הסוחרים לשעבר שהשלטון הסובייטי החרים את רכושם והשאירם בעיר ולא גרשם. ב־24 ליוני 1941, ביום השלישי לפרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, נכנס אליו אחיו הצעיר לשאול בעצתו אם להצטרף לעובדי המערכת של העתון והדפוס, מקום עבודתו, ולהמלט לרוסיה. תשובתו היתה: "אתה צעיר והגרמנים בודאי יקחו אותך לעבודה קשה". לא יכול היה לתאר לעצמו שרק זהו הרע שעלולים הנאצים לעולל. החיים האכזריים טפחו על פניו וכבר בחודש השני לכיבוש הנאצי חש בגופו למה מסוגלים חיות הטרף של "התרבות" הגרמנית.

מ. אחימאיר

אברהם קופילוביץ (צירעס)

איש יקר, פעיל בכל שטחי החיים הצבוריים והציוניים. מן היחידים שלא עזב את העיר כל ימי המלחמה בשנות 1915–1917. נספה בשואה עם אשתו גניה וילדיהם מירלה ומשה'לה בטבח בוולוז'ין.

אברהם נורמן

אברהם נורמן אבי המשפחה השתייך לחובבי ציון הנלהבים. מראשוני הציונים בעיר. בצעירותו היה מורה לעברית. את רוח הציונות הוריש גם לבניו ובנותיו. נאה דורש וגם נאה מקיים. גבה בעצמו לקק"ל ולקרן היסוד. וכשחזרו החלוצים הראשונים לעבור הכשרה לפני קבלת סרטיפיקט לעליה, היה מן הראשונים שאירגן את קיבוץ ההכשרה בווילייקה ואת בנותיו שלח אליו. בערב פסח, כשכל אחד הכין את עצמו לחוג את הסדר בקן המשפחתי, לקח אבי המשפחה את אשתו, המסורה כמוהו לרעיון הציוני, ארז את חפציו ואת כל המטעמים שהכינו לסדר והופיעו בקבוץ בטקלינופול לבלות ולחוג את הסדר והחג יחד עם הבנים והבנות בקיבוץ. חברי הקיבוץ ידעו להוקירו.

אותו זמן נישאתי לבן המשפחה יצחק מרדכי המנוח. כיתומה משחר נעורי הרגשתי שקניתי לי הורים. נתקבלתי למשפחה בכל הלבביות וכהורים טובים דאגו לי במסירות.

פסיה נ.

הורי

אמי שרה בתיה מוצאה מהורודוק, ממשפחת עובדים שהתפרנסו מיגיע כפיהם. יהודיה טפוסית, ישרה, ואם מסורה.

בצער וביגון גידלה את ילדיה בשנות מלחמת העולם הראשונה וכמה צר שאיש מהם לא זכה לחלק לה את הכבוד האחרון.

אבי המנוח, שלמה בן ציון נורמן, או כפי שקראו לו יהודי וילייקה "בענצע דער שניידער" – עליו ניתן להיאמר שלא על הלחם לבדו יחיה האדם. מלבד דאגת הפרנסה בתפירת בגדים לאנשי העיר, היו ידיו תמיד מלאות עבודה בעיני צבור. כל ענין צבורי שלא נמצא לו פתרון – היה הוא נכנס בעובי הקורה. בביתנו שררה רוח הציונות ואהבת ציון. בהשראתו של אבי נמשכנו כולנו לפעילות ציונית, איש איש לפי הכרתו ונטיותיו. לפני פרוץ מלחמת העולם השניה היה ביתנו בית ועד לתנועת הצה"ר ובית"ר.

לא רק כציוני נלהב נודע האיש, אהבת האדם, הנכונות לעזור לזולת, היושר והמוסר היו נר לרגליו.

בבית הסוהר הגדול שבקרבת ביתנו היו לפעמים גם יהודים אשר הגורל הביאם לשם, לרוב היו אלה יהודים שנתפסו ע"י שומרי הגבול, בנסותם לחצות את הגבול הסובייטי. בין האסירים היה ידוע, שעם שיחרורם עליהם לפנות לבן ציון נורמן והוא כבר ידאג להם. לא פעם התגוררו אצלנו נשים משוחררות ממאסר, ימים רבים. כולנו היינו מצטרפים למאמציו של אבא לדאוג ל"פדיון שבויים" ולהנעים עליהן שהותן בתוכנו.

משה נורמן

סופר סת"ם במדי בית"ר

הדברים הגורליים האחרונים ששמעתי מפי שלמה־חיים רחל־לאה'קס בתחנת הרכבת בקרולבשציזנה ב־24 או 25 ליוני 1941, כשירד מהרכבת השניה והאחרונה שיצאה מוילייקה עם אחרוני הפליטים – היו: "דער טויער אויף אריינגיין אין סאוויעט־רוסלאנד איז איצט אפן און ברייט, אבער אויף ארויסגיין צוריק איז נאר דא אשמאלע קאליטקעלע", כלומר: שער הכניסה לרוסיה הסובייטית פתוח עכשיו לרווחה כפתחו של אולם, אבל ליציאה חזרה – אינו אלא כקוף מחט. בשעת עצירת הרכבת בקרולבשציזנה מחמת ההפצצה על ידי "מסרשמיטים" גרמניים לקח את אשר'קה בנו יחידו, המלא חן יהודי, ושם את פעמיו

שלמה חיים לוין

בדרך לא דרך חזרה לוילייקה. לכאורה מלים הגיוניות ונכו־נות, במיוחד לרגל מצבו המיוחד שבו היה שרוי בזמן הכיבוש הסובייטי בוילייקה. כשנודע לנ.ק.ו.ד. על עברו של שלמה־חיים, התחילו להזמינו לחקירות בלילות, ואחרי כל בקור לילי כזה מסרו לו בו במקום הזמנה לביקור נוסף. ביקשו להוציא ממנו כל מיני ידיעות על אנשים ומוסדות, על קרובים וחברים. הדבר נמשך זמן ממושך. כוחותיו התחילו לעזבו מחוסר שינה ויסורים, ובעמדו בתחנת קרולבשציזנה, צצה בלבו התקוה להי־פטר מכל זה, שהרי הסובייטים עזבו את וילייקה ובא הקץ לענויים ולסיוט החקירות בלילות. אבל גורלו היה אכזרי כגורל כל קרובינו ויקירינו שנשארו בוילייקה.

לצערי, לא ידוע לי מאומה, על ימיו האחרונים, אבל ברצוני לספר מעט, על שלמה־חיים, מהימים שכולנו זוכרים אותו: היתה זו דמות מקורית אשר ינקה את תורת הציונות, ממקורות היה־דות התורנית, ושרשיה נעוצים עמוק במסורת היהדות.

שלמה־חיים, ה"סלאנימער חסיד", בעל זקן ופיאות, סופר סת"ם במקצועו, מגיד ודרשן, נוסע כל שנה, ולפעמים גם פעמיים בשנה, לחצר הרבי מסלונים. ראש המזמרים ניגוני־חסידים. רוקד נלהב ומלהיב, בבית־המדרש הגדול. מי לא יזכור אותו בשמחת חג הסוכות וערבי חול־המועד, בשמחת בית־השואבה ובשיא השמחות, בשמחת־תורה? כל הילדים היו מתאספים סביבו בבית־המדרש, והוא, כמנצח על מקהלה גדולה, נותן את ה"טון".

אינני זוכר, אם סופר אי־פעם על הנסיבות שגרמו למפנה הגדול שחל בחייו; באחד הימים, בא שלמה־חיים אלינו לבית"ר, החליף את ה"קאפוטה" בתלבושת בית"ר, את האבנט – בחגורה, ואף רבי חדש מצא, בדמותו של ראש בית"ר, זאב ז'בוטינסקי, ובאותה התלהבות חסידית שהיתה אופינית לו, נתפס לרעיון של מדינה עברית. את דרשות המוסר החליף בהרצאות ונאומים, בפגישות ובאסיפות עם. את כל כוחותיו הקדיש למטרה קדושה זו. היה בו משהו מיוחדי: בית"רי בעל זקן ופיאות ובמקום לנסוע לחצר הרבי, הוא נוסע לכינוס העולמי של בית"ר בקרקוב. יושב ומקשיב, משתתף בכל ישיבה, קולט כל מלה ורעיון, היוצאים מפי גדולי התנועה, משתתף יחד עם משה ברמן הי"ד בכינוס הארצי בוורשה, חוזר הביתה ומספר כל פרט ופרט בהתלהבות החסידית האופינית לו.

המועדון

כשהחמיר המצב הכספי בקן והוכרחנו לעזוב את דירת המועדון, העמיד שלמה־חיים לרשותנו חדר גדול בביתו בלי דמי שכירות. יש לזכור שביתו שימש אכסניה ומקור עיקרי לפרנסתו. לזכותה של אשתו רחל־לאה הנבונה, צריך לומר, כי אף פעם לא שמענו שום טרוניה מפיה. היא קיבלה את כל הבאים, מגדול ועד קטן, בסבר פנים יפות.

ידידיו לשעבר ראוהו כמי שדעתו אינה שפויה והדבר גרם לו הפסד רב בפרנסתו כסופר סת"ם, אבל זה לא עירער את אמונתו בדרכו החדשה ובה חינך גם את בנו־יחידו אשר'קה, שהיה בית"רי מסור בלב ונפש.

פגישה

יום קיץ 1939. בזמן שירותי בצבא הפולני בעיר וולקוביסק בא אלי בריצה חייל ואמר לי שמחכים לי בשער הראשי של הקסרקטין. כשנגשתי לשער, אמר לי הסמל שמי שהוא מחכה לי בחוץ. יצאתי והנה עומד לפני ר' שלמה־חיים. איך הגעת? איך מצאת? – הייתי בעיירה סמוכה לרגל עבודתי והחלטתי לבקר אותך ולמסור לך דרישת־שלום מאמא, מהחברים, מוי־לייקה.

כך בפשטות. הוצאות־הדרך, טירחה, זמן – שום דבר לא עיכב בעדו להיפגש עם חבר צעיר, להעניק לידיד נחת־רוח, לעודד חבר בסביבה נכרית. לשמחתי לא היה גבול. דמעות עמדו בעיני. שוחחנו שעה קלה ונפרדנו בלבביות.

בשובי הביתה מהשבי הגרמני, באוקטובר 1939, מצאתי את וילייקה בשלטון סובייטי. אין תנועות־נוער. המלה "ציונות" – הס מלהזכיר. הכיסופים והגעגועים לימי העבר אינם נותנים מנוח. באחד הערבים נשאוני רגלי לבית ר' שלמה־חיים. נכנס־תי בשקט, הוא הבין את פשר הביקור. אני לא היחידי הבא. כולנו מתכנסים בחדר הקטן, סוגרים את הדלת היטב, מתישבים על מיטות הברזל. אין מדליקים אור. בחושך, בלחש, מתחיל שלמה־חיים לחזור על דברי ראש־בית"ר, שזכה לשמוע אותם בכנוסים ובועידות. הדברים משולבים במעשיות חסידים ובמש־לי רביים וצדיקים. לפעמים היה גם אשר'קה משתתף אתנו. וכך עד שעה מאוחרת בלילה, כאילו אין סובייטים, אין נ.ק.ו.ד., אין פחד ומורא, אין תורים ללחם. ישנם רק זכרונות.

כזה היה שלמה־חיים לוין, וכזה הוא נשאר בזכרוני.

משה לנדא

פשוטי־עם

אייכם יהודי מכורתי, פשוטי עם, נעימי הליכות, ישרי דרך וטובי לב? נזכרת אני בזוג ישיש השוך ילדים. הוא – מרדכי הדייג, או כפי שקראו לו "מאטיע דער פישער", ואשתו בתיה יושבים בשובה ונחת על סף ביתם מול נהר הויליה לאחר שחזר מן הדייג. בראותי אותם נדמה לי אז שמחכים הם לדג הזהב שבאגדה.

דג זהב מעולם לא העלה בחכתו. הדגים הרגילים ששלה ברשתו סיפקו לו בקושי את מחייתו, אבל נתנו טעם וגוון לחייו הקשים. מעולם לא התמרמר על מר גורלו. שמח בחלקו היה. במיוחד היה אוהב לשחק, עמנו הזאטוטים, ולפעמים גם כיבדנו בדג חי. בשבתם רגועים ומקשיבים לרחש המים והמית הגלים בנהר, הייתי סבורה שאין בעולם מאושרים מזקנים אלה.

והיכן אתה, אהר'לה מנקה הארובות? כשולי קדרה היו פניך וטלאי על גבי טלאי היו תפורים בגדיך. אולם צח משלג היה לבך, לב יהודי טהור. ואתה, ישראל "סלנטר", עגלון היית ובזיעת אפיך אכלת לחם, בהסיעך אנשים לרכבות בלילה. מזלך לא שיחק לך. זכורתני: הגעת באחד הלילות לתחנת הרכבת לקדם פני אריה חתני, אופן נשבר לך בדרך. מה מאוד שמחת כשעלה בידך להשיג אופן אחר וזומנה בידך הזכות והמצוה להביא בעגלתך חתן לבית הכלה. ישר־דרך היית וטוב לב ולכן נשארת חרות בלב רבים שהכירוך מקרוב. והנפח, ר' אלי שיע? על יד האש הבוערת, הסדן והברזל המלובן נרקמו חיי תיאטרון. שם שוחחו בלהט על שירה, הצגות וחיי תרבות וחינוך. הבנים נופחי המפוח נמנו עם שחקני ונגני העיירה החובבים, והבת שיינה הלהיבה את לבותינו והיתה משרה עלינו, תלמידי בית הספר, אווירה תיאטרלית.

ומשנדמו הדי הכאות הפטיש, כבר בקעו צלילי הכינור או

שיינה שולמן
שחקנית חובבת

המנדולינה מן הבית. שם ישבה הבת והתאמנה לקראת הצגת מחזה של חובבים.

ומשפחת קז׳דן, שנתפרסמה בהומור היהודי הבריא. מי כמוכם ידע לבדח, לשעשע ?

ושלמה חיים ״דער טשוועק״. לכאורה מקבץ נדבות היה, אך בטרם הושיט יד לנדבה – ראה לו חובה ״לשלם״ בשירה רוסית. הודות לו למדתי את השירים: ״קטא פאמאיעט אי נאקארמיט טיעביא מאליוטקא״ (מי ירחץ ומי יאכיל אותך, תינוקי) ואחרים.

נהגת למלא דליים מים ולקדם עמם פני חתן וכלה אחרי החופה, סמל לאושר ולהצלחה מלוא העין. מי יחדש לנו מנהג יפה זה ? כולכם נרצחתם על ידי הצוררים הנאצים ימ״ש, ויחד אתכם נעלמו מן האופק יהודים יקרים ישרי לב, אשר בחייהם הפשוטים העמלים סמלו רוח בריאה והקרבה עצמית למען הזולת.

בתיה בן־ארי

אבותי

משחר נעורי אני זוכרת את אבי כאיש עמל אוהב עבודה וסדר.

לפני מלחמת העולם הראשונה עבד בביח״ר לעורות בסמורגון כבעל מקצוע. עם התקרב החזית הרוסית-גרמנית ברחנו לרוסיה לעיירה גלינסק, ומשם לקזן. שם הסתדר אבי בביח״ר לעורות ומצבנו הכלכלי היה טוב.

למרות חיינו הטובים והנוחים בקזן, חזר למכורתו ביאליס־טוק, שם הכניסני לבית ספר ידישאי.

כשגמרתי חוק למודי בביה״ס עברנו לגור, לפי בקשת משפחת אמא, לוילייקה. בעיית הפרנסה החריפה. אבא אמנם התחיל לסחור בגלנטריה בשוק אולם ללא הצלחה יתרה.

זכורתני שפעם בא הביתה וסיפר בשמחה כי מר ח״ש קופי־לוביץ׳ מוילנה הציע לו לקבל את הסוכנות של מכירת עתונים וירחונים שיספק לו מוילנה יום יום ועלינו, הילדים, לעזור לו. מאז נעשתה חנותנו הקטנטונת ברח׳ פילסודסקי, למרכז ומוקד החדשות מהעולם הגדול, ומתפוצות ישראל לוילייקה והסביבה.

לעתים היה מזמין אותי לחנות להחליפו, כשהיה יוצא לקנות סחורה. בהזדמנות זו היה נכנס לבית הכנסת לשמוע דרשת מגיד, או נאום שליח ציוני.

בצעירותו השתייך ל״בונד״, ולא התנגד להשתייכותנו להס־תדרויות ציוניות. בשנים האחרונות אף הירבה לתרום לקק״ל.

גם אמא השתייכה בצעירותה ל״בונד״ כשעבדה בסמורגון, היתה גם פעילה בתנועה, ושמעתי מפיה על אסיפות מחתרת ביערות.

פעם הוטל עליה ועל עוד חברה להתגנב מתחת לחלונות בית הסוהר ולשיר שירים מהפכניים כדי לעודד חברים אסירים וכדי למסור להם הודעה תוך כדי שירה.

היתה בעלת לב טוב, שקטה וסבלה בשקט את כאבה על שלשת ילדיה הפעוטים אשר נספו בשבוע אחד במינסק, במגפה שפרצה עם הגיע זרם הפליטים מהסביבה, בזמן מלחמת העולם הראשונה. בעלותי ארצה, כשנפרדתי מהורי בתחנת הרכבת הרגשתי אי שקט. אמא לא בכתה, אולם בחבקה אותי הרגשתי את דופק לבה. אין לי ספק שבדרכו האחרונה של אבא באקציה הראשונה לגשר, ואמא באקציה השניה בדרכה למאיאק, כשראו נגד עיניהם את השכול והאבדון, ידעו והתנחמו בצאצאיהם הנמצאים בארץ שידעו להזכיר את שמם ולהנציח את זכרם.

נחמה קלקה־מלברגר

שמעון קלקה
ליד חנותו

ברוך שולמן

אחי ברוך גמר את הגימנסיה הפולנית בווילייקה בהצטיינות והמשיך ללמוד מתימטיקה באוניברסיטה בווילנה. לא היה ביכולתנו לשלם שכר לימוד גבוה באוניברסיטה ולכן נאלץ להפסיק את לימודיו ולחזור הביתה. בינתיים גויס לצבא הפו־לני ונתקבל לבית ספר לקצינים, אם כי יהודים כמעט שלא נתקבלו לשם. עם שיחרורו מהצבא הפולני נתקבל לסמינריון "תרבות" בווילנה. תמכנו בו במיטב יכולתנו. עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 נקרא לצבא הפולני ונפל בקרב בסביבות גרודנה.

מ. שולמן

הלבקן (דער ווייסינקער)

מי לא הכיר את יוסף ורניקובסקי, איש דתי שומר מצוות, ישר וצנוע. בילה רוב זמנו בבית המדרש (גר בחצר בית המדרש). גם מקום פרנסתו היה בקרבת מקום. היה מנהל בית המרחץ והמקווה שע"י בית הכנסת. זמן־מה התקיימה בעיירה ישיבה קטנה והוא היה אחד ממגידי השעור. בשקט ובצניעות הת־חיל להתעניין בציונות, בזרמיה השונים של התנועה, ובזרם הדתי של התנועה הרביזיונית ב"ברית ישורון" וב"אחדות יש־ראל" מצא את מקומו. היה מבקר באסיפות בסניף, לפעמים גם נושא דבריו בפנינו. אהבנוהו וכיבדנוהו. ביום הבחירות לקונ־גרס הראשון של הצ"ח בווילייקה, בחצות, אחרי ספירת הקולות נודע ש"ברית ישורון" קיבלה 28 קולות, אמר ר' יוסף: כמניין "כח" ומצא שחובה להכפיל את ה"כח" הזה בסניף. גורלו של ר' יוסף היה כגורלם של כל קדושי ווילייקה.

ראובן נורמן

שקט וצנוע בהליכותיו, אדיב, נאמן ומסור. על אף עבודתו הקשה באיטליז של אביו, מצא תמיד זמן לאסיפות ולפעולות. לחודש ימים עזב את עיסוקיו הפרטיים ויצא לקורס במאלוני.

ידיד ורע נאמן. לפני התגייסותי לצבא הפולני קיבלתי הדרכה מראובן איך להתהלך עם סוס ואיך להחזיק מעמד ברכיבה. הוא גם ליווני בחצות הלילה לרכבת בדרכי לצבא. כשחזרתי באוקטובר 1939 לווילייקה סיפר לי רובקה על חלומו שלא נתגשם. הוא היה המועמד הראשון לשני המקומות שהוקצו בשנת 1939 לבית"ר ווילייקה לעליה הבלתי ליגלית. אולם מאחר שמשה נורמן (בן־ציונ'ס) היה צריך להתגייס לצבא הפולני, ויתר ראובן על תורו לטובת חברו. אחרי זמן מה יצא גם ראובן לדרך, הגיע לרומניה ועלה על סיפון האניה בעיר קונסטנצה. לרוע מזלו פרצה המלחמה. העליה נפסקה זמנית, ההפלגה בוטלה וראובן היה מוכרח לרדת מהאניה ולחזור

ראובן נורמן

לווילייקה. באחד הימים פגשני ראובן וסיפר על גלויה שנתקבלה ממשה ברמן שנמצא אז במחנה שבויי מלחמה בגרמניה. הוא הציע שנאסוף כסף בין החברים כדי לקנות צרכי מזון ולשלוח למשה. כל אחד נענה כמיטב יכלתו. מסרנו את הכסף לגיטל ברמן, אמו של משה, והיא שלחה לו חבילה בשם חבריו. כמה שמח ראובן על שלא שכחנו את חברנו היקר במצוקתו. עם פרוץ המלחמה לא עזב את העיר כי על אשתו קשתה הנסיעה בחודש התשיעי להריונה. הגורל רצה שישאר בווילייקה ויחלק את גורל חבריו בני עירו.

רפאל נורמן (פאליע)

תלמיד הגימנסיה ופעיל בקן בית"ר, וכשהמצוקה גדלה בבית אביו וקשה היה לשלם שכר לימוד, השיג פאליע שיעורים פרטיים כדי לממן המשך בלמודיו. עם בואם של הסובייטים לווי־לייקה הוכרחה המשפחה לעזוב את המקום ולעבור לקורניץ. רפ־אל חזר לווילייקה, התגורר ללא היתר רישום, נעצר ונשפט למאסר. עם פרוץ המלחמה חזרה כל המשפחה עם פאליע מקור־ניץ. נספה באקציה הראשונה.

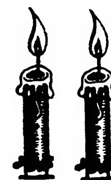
נחום לפידות (ניאנקע)

ניאנע היה נגר אומן. בלי השכלה טכנית ביצע עבודות אמנות שונות. הקישוטים והעמודים של ארון הקודש בבית המדרש הגדול היו מפרי עבודתו וכשרונו. גם מצלמה התקין במו ידיו, צילם ופיתח תמונות להפליא. היה גם מנגן בכינור וכלי נגינה

אחרים, לוקח חלק בהצגת חובבים ונחשב לאחד המדריכים המוכשרים ביותר. יום אחד החליט לארגן בשביל צעירי בית״ר מושבת קיץ. אמר ועשה. בכפר לורצי התקיימה במשך שבועיים מושבת הקיץ והוא עצמו ניהל אותה.

בקיץ 1936, כשביקר זאב ז׳בוטינסקי בוילנה לשם הרצאה פומבית והשתתפות בכינוס בית״רי גליל וילנה, לקח אותי ניאנע עמו תחת חסותו, כי היה מבוגר ממני, הוא נסע לוילנה לייצג את קן ויליקה. ההוצאות היו על חשבונו.

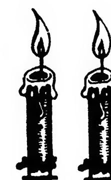
ביום הגורלי 24 ליוני 1941 הלך גם הוא לתחנת הרכבת, כדי לעזוב את ויליקה ומשום מה חזר לביתו ובכך חרץ בעצמו את גורלו.

באנקע אלפרוביץ

תלמיד הגימנסיה. בחור בישני, שתקן, פעיל בקן בית״ר. לא התחמק אף פעם ממה שהוטל עליו. נמנה על ה״אחימאיריסטים״ היחידים בקרבנו. ידענו שאחד משלושת הקולות שקיבלו המכ־סימליסטים בבחירות לקונגרס של ההסתדרות הציונית החדשה (הצ״ח) בוילייקה, היה קולו של באנקע.

בדרגת סמל גמר את הקורס להכשרה הגננתית בכפר מאלוני. כעבור שנתיים השתתף בקורס ארצי בלודז׳ וסיים בדרגת מדריך. עם כניסת הסובייטים יצא למינסק להמשיך בלמודיו ומאז לא שמענו עליו עוד.

שמואל לוינסון (מולקה)

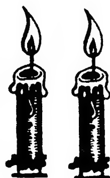
תלמיד הגימנסיה. השתתף באסיפות ובמיסדרים של קן בית״ר, מילא ברצון כל המוטל עליו. בתקופת זמן מסוימת (כשז׳בו־טינסקי עזב את העתון ״היינט״ והתחיל לפרסם את מאמריו ב״דער מאמענט״) הפיץ ביחד עם באנקע את העתון ״דער מאמענט״, הולך לתחנת הרכבת לקבל את העתון להפיצו ללא טובת הנאה. היה חובב גדול של ספורט ונמנה על שחקני כדור־עף וכדורסל בגימנסיה. היה השוער של קבוצת כדורגל ״מכבי״. זכורני שבאסיפה אחת סוערת של ״מכבי״ נתקבלה פקודה ממפקד בית״ר – שעל כל הבית״רים לעזוב את האסיפה. כולם קמו ועזבו את האסיפה פרט למולקה שנשאר יושב במקומו. אהבתו לספורט גברה אז על המשמעת הבית״רית. גוייס לצבא האדום ועקבותיו נעלמו.

פסח לוינסון

זמן ניכר היה פסח רחוק מהתנועה הציונית. הסיבה לכך אינה ידועה לי. פעם חזר מלמודיו בוילנה, נתקל בבית״ר, כנראה הודות לאחיו הצעיר, ״הציץ ונפגע״. מאז התחיל להתעניין בתנועה, השתתף בישיבות והפך לבית״רי, מלא מרץ ורצון לפעולה. נרתם לעבודה יום־יומית, השקיע עמל וכשרון מעש והגיע לתפקיד של ׳מפקד הקן׳ בוילייקה, וזאת בזמן עלית קרן בית״ר בעיר. זו היתה אמנם תקופה קצרה, אולם אחת מתקו־פות הזוהר של עבודה פוריה בקן.

בזמן המלחמה נשאר בגיטו וילנה, נשלח ביחד עם אשתו למחנות באסטוניה, ושם נעלמו עקבותיו.

מ. לנדא

רחל דובין־ביקלס

בת שלמה חיים ודורה דובין. נולדה ב־29.9.1921, ונהרגה במרד הגנרל בור קומורובסקי בורשה ב־18.9.1944.

גמרה את ביה״ס ״תרבות״ ונתקבלה לגימנסיה הפולנית בוילייקה. בשנת 1939 סיימה את למודיה בגימנסיה בהצטיינות.

נתקבלה לאוניברסיטה בוילנה ועם הכרזת העיר לבירת ליטא העצמאית, עברה לאוניברסיטת לבוב שנשארה בשטח הסובייי־טים, והמשיכה בלמודים. עוד בהיותה בגמנסיה בוילייקה פעלה בארגון הנוער. היא היתה רוח החיה בקרב ילדי וילייקה, כגדולים כקטנים וכולם אהבוה והעריצוה.

עם פרוץ מלחמת גרמניה–רוסיה ביוני, 1941, נשארה, בהש־פעת משפחת ד״ר ביקלס בלבוב, תחת השלטון הנאצי. בספטמ־בר 1941 נישאה לד״ר קובה ביקלס, ואחרי שהוריו נרצחו ע״י הגרמנים עברו לורשה, גרו באוטבוצק ובורשה, ע״פ תעודות אריות. השתייכו למחתרת הפולנית.

בראש השנה 1944, במרד הגנרל בור־קומורובסקי, היתה יד הגורל גם בהם, ושניהם נהרגו על קדוש השם.

אחרי שחזרנו, בשנת 1947, מגלות סיביר, נודע לנו מפי מכרים פולנים מקום קברה, והבאנו אותה לקבר ישראל בורשה.

✶

נפלאים דרכי הגורל; בין ארבע מאות אלף קברים בוארשה ההרוסה מצאנו את קברה של רחל בתנו.

עם חזרתנו לפולניה – לשטטין – בשנת 1947, מסיביר, התחלנו שוב בחיפושים אחרי בתנו. במקרה פגשנו ברחוב פולניה בשם סוקעוויטש מוילייקה שאמרה לנו: "יש לי ד"ש מבתך שהתגוררה בורשה ע"פ ניירות אריים. ראיתיה בקיץ 1944 זמן קצר לפני שחרור העיר, ולפי דעתי היא צריכה להימצא בחיים". לשאלתי איפה אוכל למצוא את כתובתה, עם מי עמדה בקשרים, ענתה לי כי מיעטשיסלב בוגדנוביץ (בעל אחוזה ידוע בסביבות איליה וסוחר יערות) עמד אתה בקשרים.

את בעל האחוזה הכרתי יפה ונסענו איפוא אליו לביתו ברח' אויזדובסקי 9 בורשה. ברם, הבית היה תפוס ע"י אובה, ולא נתנו לנו אפילו להכנס. מפי שוער הבית נודע לי שבעה"ב מתגורר בוילה שלו בצאפאט ושם מצאנוהו. הוא הזדקן, שמח אתנו וסיפר לנו היסטוריה של בת ישראל שהיתה חיה ע"פ תעודות אַריות והשתייכה, כמובן, למחתרת הפולנית. היא נאסרה ע"י המיליציה הפולנית.

היא התחתנה עם בחור יהודי נהדר – ביקלס מלבוב – ושמה הפולני היה ד"ר אוזינסקה. הם התגוררו ברח' פורטצנה מס' 7, ע"י הציטדל, בקומה שניה של הבית, אצל השופט אמריט, מוילנה.

השכנים במקום הכירו אותם כנוצרים פולנים לכל דבר.

בפרוץ מרד בור־קומורובסקי, ב־1 לאוגוסט 1944 ונמשך עד סוף ספטמבר, נפלה פצצה סובייטית לתוך ביתה. במקלט שבבית זה הסתתרה רחל, עם בעלת הבית, הגב' סיבירקובה, עם בתה ונכדתה. הבית נהרס והמקלט נסתם ע"י ההריסות, רחל גילתה חלון קטן במקלט ודרכו יצאה החוצה, הוציאה אחת אחת את הפולניות, והעבירתן להפירה בחדר ממול ששימשה כמקלט.

היא חזרה לגינה הקטנה שע"י הבית ההרוס, בשוחה, לחפש אחרי בעלה, שהסתתר שם עם יתר הגברים. שם מצאה את גופתו קרועה לגזרים שהיו תלויים על עצי הגינה. כל הזמן הרעישו הקטיושות הסובייטיות את העיר, והיא העבירה את האנשים ממקום למקום, וכשחזרה סוף סוף אל שכניה בחפירה, בעברה את הרחוב, באמצע הדרך, פגע בה רסיס מפצצה, חצי גולגולתה נופץ והיא נהרגה במקום. זה קרה בראש־השנה, שנת תש"ה (18.9.44), **בשעה 12 בערך, בזמן שבבתי־כנסת ברחבי העולם התפללו בני ישראל ואמרו "ונתנה תוקף... מי יחיה ומי ימות..."** השכנים קברו אותה בחצר. כשנפגשנו **עם השכנים בחצר דיברו עליה כעל קדושה שהצילה אותם ממוות בטוח. קיבלנו רשות להוציא את הגופה ולהביאה לקבר**

מצבה על קברה של רחל דובין—ביקלס בבית הקברות בורשה

ישראל. אני ודורה אשתי ליקטנו את עצמותיה של רחל'ה בתנו אחד לאחד. מצאנו את מחצית הגולגולת. והבאנו אותה לקבורה **בבית הקברות היהודי ברח' אוקופובה 8 בורשה. היחידי שהשתתף בהלויה היה שוש קופילוביץ מוילייקה.**

הסופר הידוע, אדולף רודניצקי, שהיה חבר טוב של בתנו ובעלה, הנציח את זכרה במחזה.

זכתה רחל'ה בתנו, אחת ממיליוני בנות ישראל, שהוריה **יביאוה לקבר ישראל.**

יהא זכרה שמור בלבנו לנצח!

ההורים

השלושה מויליייקה

מיומני־

עם העברת מחנות העבודה (שעמדו תחת פיקוחו של ט.א.ט.) מסביבות אושמינה לוילנה הגיעו העירה מהסביבה הקרובה והרחוקה בנים ובנות שעבדו בצוותא.

הבחורים עובדי המחנות היו חסונים, גבוהים כאלונים, למודי עבודה, מושכים בעול, שזופי שמש ורוח, חפשים ברוחם כיודעים את אשר לפניהם. הפחד הניבט מעיני אנשי הגיטו, כאילו פסח עליהם, אם מפני מצבם הפיסי, הטוב יותר מזה של עובדי הגיטו (משטר העבודה במחנה היה תחת פיקוחם של אנשי ט. א. ט. שהיו לרוב אזרחים מבוגרים, מקצועיים, מארצות חוץ, הולנדים ובלגים, אך לא גרמנים), או מפאת החלטתם האיתנה שמקומם ביער, על כל פנים לא בגיטו ובמחנה.

חלק מהמחנה התאכסן בבנין נפרד, בגימנסיה העברית ברחוב זבלנה מס׳ 4, כמחנה עבודה נפרד. כל יום ראשון היו באים לגיטו, למרחץ ולביקור קרובים. יחידים היו מסתננים יום יום לגיטו לפגוש מכרים.

עם עובדי המחנה נימנו גם שלושת הבנים מויליייקה, והם: אבראשה כבש (בנם של שלמה ומינה כבש), אבראשה ליפשיץ (בנם של יצחק ורבקה ליפשיץ), סיאמע סווירסקי (בנם של יהושע ובתיה סווירסקי).

שלשתם חיו חיים משותפים ב״קולכוז״ (ככה קראו למחנה), דאגו זה לזה בהשגת אוכל, במכירת חפצים שונים ורכישת מצרכים. ב״רווח״ היו מתחלקים שוה בשוה, עד שהועברו לגיטו וילנה. שם נתפרדה החבילה, כבש וליפשיץ התאחדו עם המש־פחות שהגיעו בינתיים מגיטו אושמינה לוילנה.

שלושת בני הדודים היו גבוהים וחסונים. האחד יפה מחברו. בת צחוק מרחפת תמיד על פניהם ובטחון שוכן בלב: ״אנחנו נבלה אותם״. רק סווירסקי היה תמיד מכונס בתוך עצמו, נראה מבוגר הרבה יותר משנותיו, כי חי עם חבריו ב״קולכוז״ ללא משפחתו, שנשארה עדיין בגיטו אושמינה. ביום השישי, 26.3.43, לפנות בוקר הגיעו עגלות עמוסות מטלטלין לגינה שברחוב רודניצקי, ליד הגיטו. עמם הגיעו הזקנים והחלשים מגיטו אוש־מינה, כי שארית הפליטה מיתר העיירות התרכזה בגיטו אושמי־נה. הצעירים, והחזקים הגיעו ברגל. אחרי כמה שעות התברר כי לפני חיסול הגיטו באושמינה הגיע המפקד גנס ושוטרים מגיטו וילנה והציעו לאנשים ברירה: גיטו וילנה, או קובנה. ערכו מירשם במקום. הנרשמים לוילנה הועברו מיד העירה והנרשמים לקובנה נשארו לכמה ימים במקום.

נוסעים לקובנה

גם בגיטו וילנה נתקבלה הודעה כי הרוצה להצטרף לנוסעים לקובנה — הרשות בידו. ומכיוון שהחיים בקובנה היו יותר ״קלים״ והדירות יותר מרווחות, הרי כל מי שהיה לו קרוב או גואל בקובנה, נרשם להצטרף ליוצאים לשם, ומה גם שקומנ־דנט הגיטו גנס, עם השוטרים ורופאים, נתבקשו ללוותם וחלק מתושבי קובנה לשעבר עמדו לחזור למשפחותיהם.

גם יהושע סווירסקי נרשם, בהיותו באושמינה, לקובנה, וכשנודע לבן שאבא ואמא נוסעים לקובנה, מיהר להצטרף למסע זה ויצא בשמחה להיפגש אחרי כמה חדשים עם ההורים.

זכורני: בפגישתנו האחרונה אמר לי בין השאר: ״אם כי בתוך עמי אני יושב בגיטו וילנה ויש לי גם קשר הדוק עם הנוער המשתייך לארגון הפרטיזנים, אני מעדיף להצטרף להו־רים״, אין לי ספק, ששיקולים משכנעים חייבו את ההורים לצאת לקובנה. כשהעירותי לו: ״אף על פי כן, נראה שאתה נרגש ומצטרף ללא חשק״ ענה: ״נכון הדבר, למעשה אחליט בפגי־שתי עם ההורים בתחנת הרכבת בוילנה״. הוא הלך ולא חזר.

ביום השני, כ״ט אדר ב׳ תש״ג, 5.4.43, פשטה שמועה בגיטו (כנראה מפי עובדי הרכבת) שהרכבות המיועדות להוליך את היהודים לקובנה, הועמדו על פסים אחרים. ידיעה רודפת ידיעה. הלב מנבא רעות. לפנות ערב, גנס חזר לגיטו עצוב ומעוצבן, הלך ישר לחדרו, לא הסתכל בפני איש. סימן לא טוב!

התברר, שהרכבת שהיתה מיועדת להוביל את היהודים לקו־בנה, הובילה לפונר. שוב הוליכו הגרמנים שולל את היהודים ואת גנס קומנדנט הגיטו. ידוע כי לרבים מהצעירים, יוצאי העיירות, היה נשק מוסתר בחבילות. ההשתמשו בו? ואולי היתה כאן קנוניה עם קומנדנט הגיטו, היהודי גנס?

הגיטו כמרקחה, רבים האנשים שיצאו לקובנה להתאחד עם המשפחות. הכך רצה הגורל? יודעים לספר על התמרדות בקרונות. האנשים לא רצו לצאת מהקרונות. צעירים התנפלו על השוטרים הליטאים ועל הגרמנים, התקיפו בידים, בשינים ובצפרניים, התגוננו בכל הבא ליד. הוציאו אבנים מתחת לפסי הרכבת. מספרים על יחידים ניצולים ועל בריחה בהמון.

ביקור בגיא ההריגה בפונר

למחרת בא הרוצח וייס לגיטו וביקש 20 שוטרים כדי להביא את גופות הנהרגים בפונר לקבורה בקבר האחים הגדול. זו הפעם הראשונה שיהודים מבקרים בפונר ברשות איש הגסטפו וייס, ימ״ש. אליו נלוו חיילים גרמנים ושוטרים ליטאים.

מספר צבי, שוטר נוסף מרח׳ ורקובסקי שהשתתף במבצע זה, כי בצדה של גדר אחת היו כמה שיחים, ומסביבם היה מוטל מספר ניכר של הרוגים. נראה שמקום זה, הגדר והשיחים היוו לכמה אנשים מחסה בפני היריות והסתערות האויב. מתוך התעוותות הגוויות אפשר היה להווכח עד כמה נאבקו עם הרוצחים.

קבוצת תלמידים מבית הספר "תרבות".
הראשון משמאל בשורה שניה מלמטה (יושב) סיאמע סווירסקי

הקדוש סיאמע סווירסקי

בין הרוגים אלה היתה מוטלת גויה, שלמה. יתכן שהקרבן היה רק מוכה הלם, וכשדחף אותו וייס ברגלו, פקח את עיניו. "קום יהודי ארור"! פקד וייס, ובעט בו. ההרוג החי היה לא אחר אלא ש. סווירסקי, בנם של יהושע ובתיה סווירסקי מווילייקה. בגדיו היו קרועים ומלוכלכים בדם. יתכן שהיה פצוע, אך פניו היפים להפליא, על רקע הסביבה, המלאה דם ובוץ, היו מאירים וזוהרים עוד יותר. המשיך השוטר: "התפעלתי מיפי תוארו, התפלאתי איך לא הרגשתי בפרצוף זה בגיטו. וייס התפעל כמוני מיפי תארו ואמר: "צעיר יהודי יפה, האם הנך ילוד אשה"?

אמר לו סיאמע: "אני רק אדם, צעיר יהודי, המבקש להשאר בחיים. גם כדורי המות לא פגעו בי, סימן שגורלי טרם נחרץ למות ועל כן השאירני בחיים".

"זכותך שתמות ביריה מידו של קצין גרמני" ענה לו וייס.

– דם יהודי הנשפך גם מידו של קצין גרמני – תובע נקם ושלם – אמר סיאמע בשקט.

יריה מאקדח פלח את לבו של סיאמע, בן עירנו הקדוש. היריה יצאה מידים מזוהמות מרצח ושטנה.

הוסיף צבי השוטר הנוסף, כשהוא מליט פניו בכפיו: "עלם זה גזל את מנוחתי. בכל מקום שאני הולך, אני רואה אותו חי נגד עיני, הן בהקיץ, והן בחלום".

ק.פ־ר

נפלו כגיבורים

הקדוש משה ברמן

משה היה בחור גבוה, יפה תואר רחב כתפיים, בריא בגופו ונפשו, בן בכור למשפחת ברמן הידועה. בגמרו את בי״ס ״תרבות״ למד את מקצוע אביו, ובמשך זמן קצר נעשה צלם מומחה ומשך בעול המשפחה, כשחלה אביו והפסיק עבודתו השקיע משה את כל כוחו, כשרו ומרצו בעבודתו והגיע בה לאמנות ממש.

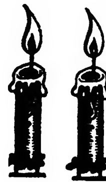
היה בין מייסדי בית״ר בוילייקה, אחד משלושת הבית״רים הראשונים שיצא בתלבושת בית״ר ברחובות העיר. אחרי עליתו של מפקד הקן ראובן קוגל ארצה נבחר משה למפקד הקן, השתתף בכינוס הארצי של בית״ר בורשה כציר מעירנו, אחיו הצעירים מרדכי ושמואל הלכו בעקבותיו.

על ימיו האחרונים של משה ברמן מוסר ז׳נקה יגילוביץ קצין בצבא הפולני, נוצרי מוילייקה. נפגשתי עם בן עירי משה ברמן במחנה שבויים פולני בפוזנן. אהוב היה על חבריו הפולנים ובעיקר על החיילים מסביבות וילייקה שהכירוהו עוד מהבית. לא פעם הערמנו על הגרמנים ולא נתנו להפלות אותו לרעה, חשבנו, שמחנה השבויים יתחסל במהרה ויחזירונו לבתינו. כשהחמיר המצב וראינו שאין הגרמנים חושבים לפרק את המחנה, התחלנו לטכס עצות איך לברוח ולהגיע לעירנו. משה עם עוד כמה חיילים יהודים במחנה קשרו קשרים עם יהודים ופולנים שהיו בסביבה וערב אחד ברחה כל הקבוצה ליערות בסביבות פוזנן. את הקשר אתנו, אנשי מחנה השבויים, שמרו גם אחרי בריחתם. ביער הצטרפו אליהם יהודים מהסביבה וגם פולנים ויסדו קבוצה פרטיזנית שפעלה על דעת עצמה. בימים ההם טרם אורגנה תנועת פרטיזנים כללית. כפרטיזן ללא משפחה התמסר ברמן עם חבריו היהודים לעבודת הצלה, להוציא יהודים **מהעיירות וממחנות** עבודה של הגרמנים ולהעבירם ליערות. הודות לדיבורו הרהוט בגרמנית והופעתו הנאה, קשר קשרים נרחבים באיזור ורכש אימון גם מצד הגרמנים שעמם בא במגע. מסירותם להעברת יהודים ליערות הגיע עד כדי כך שמזמן לזמן היו משה וחבריו מתחפשים לקציני ס.ד. (גסטפו) ובריש גלי היו מובילים קבוצות של יהודים בחוצות העיר, כביכול – לעבודה, ובפועל היו מעבירים אותם ליערות. הם גם ביצעו פעולות חבלה בעורף עם חבריהם הפרטיזנים: היו הורסים מחסני תחמושת, מפרקים פסי רכבת, וכו׳.

פעולותיהם הגיעו לאזני מפקדת גסטפו, שהתחילה לעקוב אחריהם, וכשיצאו באמצע היום שני חיילים מלובשים במדים של קציני ס.ד., רכובים על אופניים, כשהם מובילים קבוצת פועלים עברים, כיתרה אותם פלוגה של חיילי ס.ד. והובילתם ישר לגסטפו. יתכן שיד מלשין היה בדבר.

הציאן־קאלי, ששמרו כל הזמן בין האצבעות, שלא ליפול חיים בידי הגסטפו, שם קץ לחייהם. אחד מהשניים היה בן וילייקה, הקדוש משה ברמן.

ק. פ.

הפרטיזן נח דינרשטיין

לפני פרוץ מלחמת פולין־גרמניה גוייס לצבא הפולני, השתתף בקרבות ונפל בשבי הגרמני, הצליח להימלט מהשבי, וחזר לוילייקה. בזמן הסובייטים גויס לצבא ונשלח לעבודה בסביבות ביאליסטוק, משם נדד ברחבי פולין והגיע לוילייקה כשהגרמנים בתוכה. בני משפחתו הובלו למוות ימים ספורים אחרי בואו. הוא הסתתר אותו יום בעליית גג ובלילה נמלט לקורניץ. היה בדרגת סרג׳נט בצבא הפולני, ידע תכסיסי מלחמה, את חבריו בקורניץ לימד איך להשתמש בנשק, היה מפרק רובה ומרכיבו, קורא שמות לחלקיו השונים ומלמד כיצד לכוון ולירות אל מטרה. **בבריגדה ״הנוקם העממי״ אצל הפרטיזנים נתמנה** לסגן מפקד גדוד. הצטיין בקרבות. במשך זמן קצר, פיצץ ארבע שיירות עם קרונות מלאים נשק ותחמושת של האויב, את השיירה הרביעית הוריד מן הפסים בין מינסק **למולודטשנה, בהתפוצצות זו נהרגו למעלה מאלף חיילים גרמנים ופוצצו** טונות של תחמושת. על פעולה זו הוענק לו אות הצטיינות ותואר ״גבור ברית המועצות״. נפל בקרב עם הנאצים לא רחוק מהעיירה איליה בשנת העשרים ושבע לחייו.

ז. ג.

נח דינרשטיין
גיבור ברית המועצות

משה ברמן
פרטיזן נתפס על ידי גסטפו

חיים ציחוק
גיבור ברית המועצות

אחי

בשנת 1916 נולד אחי נח בווילייקה. בגיל צעיר למד בבית הספר העברי "תרבות". בביה"ס התיכון הפולני, אחרי גמר הכיתה הששית, היה נאלץ להפסיק את למודיו, כי המצב הכלכלי של המשפחה היה קשה ולא היה בכוחו, של אבא להחזיק בן אחד באוניברסיטה בוילנה, (האח הגדול יצחק אלחנן) ושני בתיכון, דבר שעלה בימים ההם בדמים מרובים. עם הפסקת הלמודים התמסר נח לתנועת "השומר הצעיר" וכל מטרתו היתה לעלות לארץ ישראל. אולם לא שיחק לו המזל. ולמרות שהיה שלוש שנים בהכשרה בקבוצים, לא אושר לעלייה. בינתיים הגיע זמן ההתייצבות לצבא הפולני וגוייס לצבא. שירת שתיים וחצי שנים וחזר הביתה. לא עבר זמן רב והוא גוייס למלואים לששה שבועות, אולם הביתה כבר לא חזר, כי פרצה המלחמה, הגרמנים עברו את הגבול הפולני ויחידתו נפלה בשבי. הוא הצליח לברוח משבי הגרמנים, צלח את נהר הוויסלה, ואחרי נדודים של כמה חדשים חזר לווילייקה ומצאה כבושה ע"י הסובייטים.

הוא הסתדר בעבודה, לא עברה שנה ושוב גוייס לצבא הסובייטי ונשלח לעבוד בביצורים בסביבות ביאליסטוק. שם נותק הקשר אתו. כשהתחילה המלחמה ביוני 1941 לא חזר הביתה. אני הספקתי לברוח מוילייקה לרוסיה הסובייטית, אולם אבי יוסף לייב, אחותי חיה עם בעלה חיים טאובס וילדיהם זאב ומרים נרצחו בווילייקה ע"י הנאצים ימ"ש.

על גורלו של אחי נח הי"ד, נודע לי רק אחרי שחזרתי מסיביר, מפי אנשים שהצליחו להישאר בחיים. נח הצטרף לפרטיזנים, ("נרודני מסטיטיל") שנמצאו בסביבות נרוטש. איך הגיע אליהם לא ידוע לי. עדים וביניהם ויכנה פרידמן מדולהינוב מסרו לי כי הוא היה לוחם אמיץ, השתתף במיבצעים נועזים נגד הנאצים, הציל הרבה יהודים מהגיטאות והמחנות והביאם ליער, לפרטיזנים. **בפעולה נגד הגרמנים נפל כגיבור** בימים האחרונים של המלחמה. בעתון "פרטיזאן", נאמר כי אחרי מותו הוענק לו **אות הצטיינות ותואר "גבור ברית המועצות". זכרו שמור בלבנו לנצח.**

חנה דינרשטיין-מלברגר

חיפה תשכ"ז

הפרטיזן חיים ציחוק מראצקה

מעיירת מולדתו הביא את מידותיו התרומיות. שתקן, צנוע ובישן. נחשב לאחד מטובי התלמידים בגימנסיה הפולנית בוילייקה. חבר פעיל בבית"ר. בימי השואה מצא את דרכו לפרטיזנים. נחשב לאחד הנועזים והפעילים ביותר. היה בין מתכנני פעולות בבריגדה וממבצעיהן.

הצטיין בגבורתו, באומץ לבו ובשכלו הישר. חבריו ועמיתיו היהודים והלא־יהודים הוקירוהו. בעת הסתערות חיילים גרמניים בבלוקדה על הפרטיזנים, כשהגרמנים התבצרו בבונקר וירקו אש תופת על הפרטיזנים, בלא אפשרות להתחמק ולהתגונן, קפץ ממחבואו עם חברו היהודי פבריקנט ממינסק, וברימונים בידיהם עלו על הבונקר המבוצר של הגרמנים, פוצצוהו והרגו את הגרמנים בתוכו. ברם הם שילמו בחייהם.

מאות טונות תחמושת גרמנית הושחתו על ידו, עשרות רכבות הוריד מהפסים ופוצץ גשרים. אחרי נפילתו הוענק לו תואר "גבור ברית המועצות".

מ. ל.־א.

ריבה אנשלביץ־שניאורסון

ייזכרו לטובה בת ווילייקה, ריבה אנשלביץ, בעלה ליאנע שניאורסון וילדתם, שפעלו בימי החורבן וההרס, למען הצלת יהודים מידי הנאצים והעברתם ליערות, לפרטיזנים. כרוקח ובעל בית מרקחת בקורניץ מצאו בו הגרמנים יהודי שצריך לנצלו למען האוכלוסיה הנוצרית בקורניץ והוורמאכט. הואיל והושארו בביתם ולא היו מחוסרי לחם, התמסרו להצלת יהודים. הקורניצ־אים והשרידים מווילייקה מספרים על הקשרים ההדוקים שהיה לזוג עם הפרטיזנים, ועם אנשי המחתרת יהודים ולא יהודים. הם סיכנו את חייהם על ידי משלוח תרופות, שלא היו בנמצא בזמנים ההם, ליערות, ליהודים המתחבאים ולפרטיזנים.

ריבה אנשלביץ — שניאורסון

אחרי האקציה בקורניץ כשכמה משפחות שהסתתרו וניצלו בנס, לא ידעו איך לצאת את העיר ולהגיע אל היער (בורודינה), שימשו ריבה וליאנע הכתובת היחידה. הם התקשרו עם אנשי מחתרת, שהעבירו את היהודים למקום מיבטחים ביערות ובכפרים.

להרבה משפחות עזרו, אם בקבלת כספים ובגדים שהיו מופק־דים אצל הגוים בסביבה שהיתה "יודן ריין", או בהשגת תרופות לחולים, ואפילו בהלואה מכספם ובגדים, שתמורתם אפשר להשיג לחם, או תפוחי אדמה. ידם היתה פתוחה לכל יהודי, בשעת מצוקה.

כל הזמן חיכו להזדמנות לצאת ליער, אך בכל פעם היו מתבקשים ע"י ידידיהם ביער, להישאר בעיר, ולנצל את מעמדם עד תומו. וזה היה בעוכריהם.

שמץ ממעשיהם נתגלה לגרמנים והם שילמו בחייהם.

ברטה מכאלאפי

נערה יהודית אמיצה, פעילה בשורות הפרטיזנים. בתקופת הסובייטים עבדה בעיירה ק ר ס נ ה, ואחר כך עברה לווילייקה. ביום הרצח בווילייקה נרצחו גם שלוש המשפחות היהודיות שגרו בכפר כאלאפי, וביניהן – הוריה. באותו יום היתה ברטה בתחנת הרכבת בווילייקה. בבואה הביתה ובראותה מה עוללו למשפחתה, מיהרה לכפר וולקובשציזנה, ששם החביאוה גויים מכרים, היא התקשרה עם הפרטיזנים, צוידה בבראונינג והופיעה כריבה כפרית. היא היתה מבקרת בבית הגסטפו. מוציאה משם את העלונים שהודפסו על ידי יוסף נורמן ומפיצה אותם בין הפרטיזנים ובכפרים. היא גם ציידה את יוסף ומולה נורמן בתעודות "אריות".

הפרטיזנים הציעו לה לעבוד כאחות בבריגדה, אבל היא טענה שברצונה להשתתף בקרבות ולנקום את נקמת דם הוריה. קרה ובשעת התקפה כבדה של הגרמנים נבהל פרטיזן שהופקד על תת־מקלע ולא יכול (או לא רצה) לירות. הוא אף התכון לנטוש את הנשק. ברטה איימה עליו באקדחה ואילצה אותו לחזור אל מכונת היריה ולפתוח באש - דבר שגרם לנסיגת התוקפים. ביער דיברו עליה כעל "רוח זלעפות", בשל סערת רוחה ואומץ לבה. כשנטפל אליה אחד הפרטיזנים ביער ידעה לשמור על טוהר גופה, ובהתקוממה נגדו רצח אותה. הי"ד.

ק. פ־ר

לאחר השואה

וילייקה בשנות 1957–1946

באוגוסט 1946 חזרנו מסיביר לווילייקה. העיר היתה שרופה. נשארו כמה בתים חרוכים שלמים: ביתו של מאיר לנדא, יהודה לנדא, קוגל, הבית הקטן בחצרו של ברוך נורמן. ביתה של משפחת קור ברחוב כאלאפי, וכמה בתים של נוצרים ברחוב פורסה, בית הסוהר נשאר שלם ומילא תפקידו. היה מלא אסי־רים. חדרון בנוי קרשים בבית המרחץ, שימש דירה לחוזרים מסיביר.

המשפחות הראשונות שהגיעו מיד עם שיחרור העיר השרופה התגוררו בכפר מקובה במרחק של 3 ק"מ מהעיר.

כעשרים משפחות יהודיות חזרו מסיביר ומהסביבה. כל אחד הסתדר בעבודה והתחיל בהקמת ביתו. העלינו בזכרוננו את ההבדל בין שריפת העיר אחרי מלחמת העולם הראשונה לבין מלחמה זו וכיבוש הסובייטים. הבנינים הראשונים שהתחילו היהודים לשקם אחרי שריפת העיירה בשנת 1917 עוד בטרם ניגשו לבנין בתיהם הפרטיים, היה בית המדרש הגדול המרכזי ובית הספר העברי לילדי ישראל. השלטונות הסובייטיים נתנו הלוואות גדולות ומגרשים לבניה בעיר, באישור ועדת התכנון, השרידים היהודים הקימו את בתיהם בשכונה אחת ברחובות אורלובסקי ומולודצ'נה.

החיים היהודיים

יחסה של האוכלוסיה הביאלורוסית, (הפולנים יצאו מהעיר בזמן המלחמה), ברובה לא היתה עויינת, אף על פי כן היו הגויים מספרים תוך שמחה לאיד היאך רצחו גרמנים את היהודים.

בין התושבים היהודים בווילייקה היו גם כמה משפחות ויחידים מהעיירות הסמוכות ומרוסיה הסובייטית,פילדוס הסנדלר מדול־ הינוב היה יהודי דתי ושמר על השבת והכשרות במסירות נפש ממש. בביתו היו מתאספים להתפלל בחגים, בראש השנה, וביום הכפורים ובשמחת תורה. ביום הכפורים לא עבד איש. כולם צמו והתפללו במנין. ספר תורה הביא גוי מכפר מקובה, הוא הצילו מבית הכנסת הגדול ומסרו לפילדוס. כן הביא את הטלית של ר' שמואל השוחט עם סכין השחיטה (החלף). פרץ שולמן היה הקורא בתורה. גם בשבתות היינו באים להתפלל. לחג הפסח התאספו כמה משפחות ואפו מצות בבית פרטי. האחים שולמן הכינו גלגלי־ניקוב למצות, מעריכים ומרדים לרדיית המצות.

כשנולד ילד הזמינו בסודי סודות מוהל מבוברויסק, שבא במיוחד לווילייקה ומל את הנולדים גם מהסביבה הקרובה. את טכס הנישואין ערכו בבית פרטי, עם חופה וקדושין ועדים כדת וכדין. הנשואים נרשמו במירשם התושבים ז.ג.ס. לא ידוע מי לחש באזני נ.ק.וו.ד. שעקיבא קור ממלא אצל יהודי וילייקה תפקיד של רב, וקיימות אסיפות סתר ומחזירים את "הקלריק־ליזם" לעיר סובייטית נאורה. את עקיבא הזמינו כמה פעמים לנ.ק.וו.ד. לבירורים. מאז חדלנו כמעט להתאסף לתפילה בשבתות.

החינוך

ילדי היהודים למדו בבית־הספר הרוסי הכללי, מזמן לזמן שמעו דברים על הז'ידים, והילדים הרגישו שהם שייכים לעם אחר. גם המורות, היהודיות, הרגישו את עצמן כזרות בין חברותיהן הגויות. הממשלה הקימה בית־ספר ל"מכניזאטורים", ללימוד השימוש בטרקטורים, עם פנימיה. התלמידים שנתקבלו רובם

היו מבתים עזובים, מהעולם התחתון. הם היו נטפלים ברחובות העיר לבנות וליהודים. בלילות פחדו לצאת החוצה. הם התגודדו והיכו יהודים, תוך קריאות: "ביי זשידוב ספאסאי רוסיו" (הכו ביהודים והצילו את רוסיה).

היום הראשון בשבוע נתקבל כיום־מנוחה וחייב כמובן גם את היהודים. זקני הגויים היו מבקרים בכל יום ראשון בכנסיות שלהם ללא הפרעה. קרה וילדה המשתייכת לקומסומול הלכה מתוך סקרנות לראות טכס נישואין בכנסיה. המקרה הובא לדיון בקומסומול וכעונש הוצאה הילדה למשך זמן מסוים מהקומסו־מול. במקום הבנין החדש של בית הספר "תרבות" שנשרף הקימו חדש, ואיכסנו בו את בית הספר הביאלורוסי. הגימנסיה היתה של עשר שנות לימוד. את התלמידים המוכשרים היו שולחים לאוניברסיטה. על מגרשי בתי הכנסת בנו אכרים בתים.

ברחוב פילסודסקי נבנו בתים ע"י אכרי הסביבה, במקום הבריגדה הוקם בית של 2 קומות. המנסרה של אידלמן שוקמה, הורחבה והיתה לבית חרושת לרהיטים. מנהל בית החרושת היה יהודי מסביבות גלובוק בשם כץ. את השוק העבירו סמוך לבית המטבחיים. נפתחו הרבה חנויות ממשלתיות.

מצבת זכרון

את הנרצחים היהודיים בעיקר מהאקציה השלישית, שנקברו ליד בית הסוהר, הוציאו מקבר האחים הגדול, והעבירום בארונות לקבר האחים הגדול הכללי. שכרו בבית הקברות הנוצרי ליד קבר "החיל האלמוני". בקבר זה קברו במעורב גם את הנוצרים המעטים שנקברו באופן זמני ליד בית הסוהר. על הקבר הקימו 'מצבת זכרון' עם כתבה כללית ברוסית: "הרוגי ווילייקה שנרצחו ע"י ההיטלראים" ללא זכר ליהודים.

העברת הגוויות נמסרה לשוטר־לשעבר ישינסקי (חיגר) — ששיתף פעולה עם הגרמנים ולקח חלק ברצח של מאות יהודים וגם גויים יחידים — שבזמנו נמלט ונעלם, אבל הנ.ק.וו.ד עלה על עקבותיו שהוליכו עד לפינלנד ומשם הביאוהו. סופו היה שנתלה על עמוד באמצע העיר ושלוש יממות היתה נבלתו תלויה. כן יאבדו כל אויבנו.

פרובוקציית הרופאים

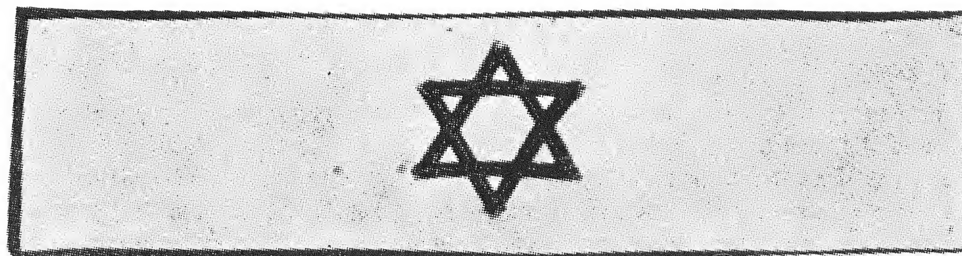
בשנת 1953 כאשר תכננו הסובייטים את העלילה על הרופאים היהודים, נעשה המצב קשה מנשוא. היהודים פחדו להיראות בחוץ. השתרכו בצידי הגדרות, ילדי היהודים סירבו ללכת לבית הספר מחמת ספורי הזוועה שהיו מספרים שם לא רק על הרופ־אים הז'ידים, אלא על אבות אבותיהם של היהודים. השקצים היו מכים אותם. שררה אוירה של פוגרום ביהודים השרידים. אז גמלה אצלנו ההחלטה להיחלץ מ"גן־העדן" הקומוניסטי ויהיה מה.

שעת הכושר נזדמנה עם רישום אזרחים פולנים לחזור לפולניה. כל היהודים התייצבו כאיש אחד. השאירו את בתיהם ורכושם ועזבו את "המולדת המשוחררת", הפקידות הסובייטית לא הבינה משום מה בורחים היהודים לפולניה השנואה. פקיד רוסי הטיח בפני מ. לנדא עם בואו לווילייקה לקבל אישור על אזרחות פולנית ואמר: אני לא מבין? נולדת במינסק, חי במולדביה, הנך יהודי, מה אתה מחפש בפולניה? יחידים מהם הבינו שפולניה היא לא התחנה האחרונה.

רצה הגורל ומאלה שברחו לרוסיה הסובייטית נשארו בחיים כ־25 משפחות ויחידים, והם חזרו בחלקם לווילייקה, עבדו בה ושיקמו מחדש את חייהם, עד שהתחילה האדמה בוערת תחת רגליהם. גם בלבם התלקחה כאש בוערת האהבה למולדת הישנה־חדשה שקמה בינתיים לתחייה ושקראה להם כאם מסורה לילדיה שעזבוה. היהודים ישבו בלילות וחיפשו את "קול ישראל".

אולם הם לא יכלו לתפוס מה פרושו של "גלי צה"ל". מהי השמחה (מלשון צהלה) בישראל, שקראו לה צה"ל?, ואם כי התקשו להבין את העברית בהברה הספרדית, הרי בדמם נספגו המלים ולמחרת, בעבודה, היו מסתודדים, משחזרים כל מלה, שהיו רושמים, ומתרגמים לעצמם את החדשות מישראל המחודשת, אמר מ. לנדא: "כששמעתי באמצע הלילה לראשונה את השיר "מיין שטעטעלע ברענט" לא עצמתי עין כל הלילה ולמחרת, כשנפגשתי עם חברי היהודים לעבודה, סיפרו גם הם בהתרגשות על אותו מצב רוח. ימים שלמים הלכנו כסהרורים.

נרשם מפי ח. שולמן ומ. לנדא ע"י ק. פ.

בדרך לישראל

החיים האזרחיים בכלאפעניטשי התנהלו כסדרם. כלאפעניטשי נמצאת 30 ק"מ מתחנת הרכבת קרופקי בדרך בוריסוב–מינסק. המלחמה נמשכה. הגרמנים נסוגו. יום יום שמענו ברדיו על שיחרור שטחים נוספים מידי הנאצים. וילייקה שוחררה. הצבא האדום מתקדם הלאה. שוחררו סמורגון, וילנה.

אני מנסה להתגייס לצבא האדום ומקבל תשובה: "תפקידך האזרחי תורם למאמץ המלחמה יותר מגיוסך לצבא".

אנו חבורה יהודית מצומצמת. נפגשים בערבים, משוחחים ומפחדים להביע מחשבות. אני מבקר בוילייקה, הולך על קברי אבות בעיר השרופה. בעמדי ליד הדואר ראיתי את תחנת הרכבת מצד אחד ואת בית הסוהר מצד שני. מצאתי את יהושע טייץ ומשפחתו, את עקיבא קור, כשפגשני שכננו הפולני מלינובסקי הצטלב ופלט: "אתה חי?", לא רצו להאמין ולא יכלו לסלוח לי על שנשארתי בחיים. הלכתי ליער מאלוני. רציתי להשתטח על קברם של הורי ובני עירנו. חיפשתי את קבר האחים ולא מצאתיו, כל השטח היה מכוסה עשב בלי הכר המקום, לא יכולתי להישאר בעיר הריקה מיהודיה. כל פינה עוררה בי זכרונות עגומים, אחרי שבוע ימים עזבתי את וילייקה וחזרתי לכלאפעניטשי.

עם גמר המלחמה ב־1945, כשהתחילו תושבי המקום לחזור לעירם, הגיעו גם עובדי דפוס שיכלו למלא את מקומי. לבקשתי השתחררתי וחזרתי בסוף הקיץ, באוגוסט 1945, לוילייקה.

בביתנו הקטן שבחצר גר מנהל נ.ק.וו.ד. וסגנו. קיבלתי חדר בביתנו ונתמניתי לסגן מנהל הדפוס, שבו הדפסנו עתון יומי ברוסית. והנה הגיעו אלי שמועות כי אצל גוי בכפר ז'מודרי נרשמים אזרחים פולנים הרוצים להגר לפולניה.

הלכתי לקורניץ. נפגשתי עם כמה צעירים שחזרו מהיער והסתדרו במקום. הם אישרו כי אכן נכונה השמועה שאפשר לצאת לפולין. נסעתי לכפר ז'מודרי ונרשמתי ליציאה לפולניה שנועדה להיות תחנה זמנית בדרכי לארץ ישראל. בינתיים הלכתי לתבוע את הבגדים והחפצים שהשארתי אצל גוי מכיר בכפר סולוביץ. הוא לא התכחש לחפצי, אלא סיפר שהפרטיזנים לקחו ממנו את כל החפצים והבגדים. אף הראה לי הבורות הריקים שבהם היו חבויים – ולא החזיר כלום.

יום אחד באו חברי והודיעו לי שעוקבים אחרי בנ.ק.וו.ד. וחושדים כי אני משמש תועמלן למען היציאה לפולניה. אחרי שבועות אחדים הופיע בבית הדפוס מאיור מנ.ק.וו.ד. והזמין אותי לשיחה. הוא סיפר לי, כי ערב פרוץ המלחמה עבד בנ.ק.וו.ד. בוילייקה ותיקי שלי ושל משפחתי נמצאים אצלו. "בתעודותיכם רשום הסעיף המפורסם שאסור לכם לגור בעיר מחוזית, כאויבי המשטר, והכתם הזה דבוק בך", אמרתי לו: "הייתי בפרטיזנים, והוענקו לי אותות הצטיינות. יש לי כל הזכויות להישאר כאן ולעבוד, ועל זכותי זו לא אוותר". הוא יצא מחדרי ונכנס לחדרו של מנהל הדפוס פיעטוכוב, ידידי מהבריגדה שבפרטיזנים, ולאזני הגיעו דבריו: "אני מצוה עליך להורידו מהעבודה. הוא מאויבי המדינה והמפלגה, אביו היה בורגני, מן הסוחרים הגדולים". כעבור שעה קלה קראני פיעטוכוב והודיע לי: "אתה מפוטר מהעבודה לאלתר". האמת ניתנה להיאמר שהייתי מרוצה מהודעה זו, אם כי פחדתי שמא יאסרו אותי וישלחו אותי אל "הדובים הלבנים" – לסיביר.

הפסקתי ללון בבית, נסעתי לקורניץ, לקריוויץ, לדולהינוב, ובלבד שלא להיות בבית. הזדרזתי לצאת לפולין. ויתרתי על בעלותי על ביתנו ובדצמבר 1945 קיבלתי היתר יציאה. שבועיים לפני הנסיעה נקראתי למשטרה ונתבקשתי למסור את תעודת הזהות שלי. התעודה נלקחה ממני. במשך שבועיים, עד הנסיעה, חשתי שעוקבים אחרי, החלפתי את מעוני כמה פעמים ביום עד שהגיע היום המיוחל ויכולתי לומר שלום לוילייקה, עיר מולדתי השרופה והחרבה.

עם ה"אֶשאלון" הראשון יצאתי לפולניה לאזור הגרמני המשוחרר שנמסר לפולנים. ברכבת נודע לי שבלודז ישנם יהודים ושליחים מהארץ. כשהגיעה הרכבת ללודז התחמקתי וירדתי העירה. שם פגשתי את מר ש.ח. דובין, נשארתי בלודז כשבועיים נסעתי עם קבוצה לגדנסק לארגן קיבוץ ומשם המשכתי לסלופסק–שצצין.

עם האניה "בן־הכט" הגעתי לחופי הארץ, אבל כאן הוכינו בתדהמה, הבריטים עצרו אותנו והעבירונו לקפריסין.

בקפריסין הייתי 15 חודשים, מפברואר 1947 עד אפריל 1948 וביום שיחרור חיפה במלחמת העצמאות הגענו באניה לחיפה, בערב פסח תש"ח.

התגייסתי מיד לצה"ל. הייתי חיל קרבי בחטיבה 7 והשתתפתי בקרבות בגליל. שיחררנו את הגליל העליון, את מירון שליד צפת. שירתי במחלקת החבלנים. הגענו עד לנקודה האחרונה מלכיה בגבול לבנון–סוריה, למחרת הגיעו משקיפי או"מ ואמרו לנו: "כאן גבול לבנון, ואל לכם להמשיך הלאה", בסוף 1949 השתחררתי מצבא ההגנה לישראל.

נרשם מפי יוסף נורמן ע"י ק. פ.

נפלו בהגנת המולדת

בגאון ובחרדת קודש הננו מנציחים את זכרם של חללי ההגנה, וצבא הגנה לישראל, בני ווילייקה והסביבה וילידי הארץ, בניהם ונכדיהם של יוצאי קהילת ווילייקה הקדושה אשר חרפו נפשם ונפלו על הגנת המולדת, מדינת ישראל העצמאית. עוז רוחם ואומץ לבם יזהירו לדורות הבאים, נר נשמתם לא ידעך לעולמים.

ברוך גורביץ

בן יצחק מנדיל ומאלה

בן 24, שוטר מוסף, תלמיד האוניברסיטה העברית בירושלים, יליד ווילייקה. עלה לארץ ב־1935. נהרג בהתנקשות מן המארב במכונית פועלים שחזרו מעבודתם במשק ״האוצר״, ליד כפר־סבא, ביום ו׳, ג׳ באלול תרצ״ו (21 באוגוסט 1936).

זקוף קומה ויפה מראה. בן יחיד להוריו. יליד אחת העיירות הציוניות המפורסמות בחבל וילנה, שהעמידה מקרבה עסקנים ציונים ותיקים. הרוח הלאומית שבעיירה זו הטביעה את חותמה על ברוך בעודנו נער, היה תלמיד צנוע ביותר, כמעט ״נחבא אל הכלים״. לא רדף כבוד ותואר. תמיד שקוע בקריאת ספרים עבריים ובהתענינות בארץ ישראל, וכך גם כשבגר. איש הספר ובעל הלב הרגיש. משנתפרסמה קריאתה של מ.פ. תל־אביב לגיוס לשמירה, נענה בין הראשונים בשקט ובצנעה. אכן, מאותם צעירי ישראל שעליהם כתב משוררנו: ״רוקמי חייהם בסתר, צנועי הגות ועלילה, חולמים, נעלמים, ממעטי דברים ומרבי תפארת״.

יוסף זאבי

האהבה לארץ ישראל שנטעו בו מוריו בביה״ס העברי, לא נפגעה גם כשהמשיך את לימודיו בגימנסיה הממשלתית בווילייקה ובאוניברסיטה בוילנה. עלה לארץ על מנת לסיים את לימודיו באוניברסיטת ירושלים, אך מחוסר אמצעים נרשם כחבר בהסתדרות ועסק בעבודה גופנית קשה. ראיתיו פעם עובד בכביש בתל־אביב, מכוסה אבק וזיעה וטוריה בידו. שאלתיו: מה שלומך ? וענה: ״יותר טוב לי מאשר באוניברסיטה הפולנית בוילנה״.

כשהתנדב לתפקיד של שוטר מוסף במשק ״האוצר הארץ־ישראלי״, הזהירוהו חבריו על הסכנה שבדבר, אך הוא השיב: תפקידי הוא להגן דוקא במקום הסכנה. כל הארץ תהיה מקום סכנה אם לא נעמוד על המשמר.

יעקב לוין

מתוך הספר ״בדם ואש״, ומאורעות שנת תרצ״ו

זאב פינגר

בן ראובן ומינה

נולד כ״ח אדר ב׳ תרפ״ז (5.3.27) נפל ג׳ סיון תש״ח (10.6.48).

עוד בגיל רך הצטיין זאב בתפיסה מהירה ובזכרון. אהב להסתכל ולהקשיב לכל המתרחש סביבו. היה ״בור סיד שאינו מאבד טיפה״, גילה טוב־לב ורגשות חמלה לבעלי חיים.

כנער הצטרף בחיפה ל"בני עקיבא" ו"אליצור". עם כל היותו עניו וצנוע נבחר למזכיר הכתה והחברה. בחר בחיי עבודה בחברת חשמל תוך לימודים בשעורי ערב מקצועיים בבי"ס שליד הטכניון. היה חבר ה"שורה" ובשירות בגליל. אחרי החלטת או"ם על הקמת מדינת ישראל השתתף באופן פעיל בהגנת חיפה, בהבטחת התחבורה בואדי רושמייה, בכביש חיפה–זכרון יעקב מול כפרי הרוצחים טירה, עין רזאל וגב"ע. עבר קורס מפקדים. צורף לגדוד 23 כמ"כ, השתתף בליווי שיירה ליחיעם. השתתף בקרבות עמק הירדן, בגשר, מסדה ודגניה, במשמר הירדן בגליל העליון נפל בקרב האחרון שלו.

זאב! ליד קברך המעולף מסתורין עומד עץ אקליפטוס גבוה – שומר נאמן בימי גשם וקור, בימי רוח זלעפות וחמסין. לעתים יניע צמרתו, יכוף ענפיו וילטף את קברך באהבה וירעיף עליו מנוחה. גם לטיפה כזאת לא אוכל לקיים יום יום כי רחוקה הדרך.

זאב'לה בני יקירי, בתוך תוכי נשארת חי, הנה אתה נלחם יחד עם חבריך, מגן על האמהות, האבות וטף. כה היו דבריך אלי, שעה שהייתי חרדה ונרגשת בצאתך לשמירה. מסור ונאמן היית לבית הוריך. דבק בעם ובמולדת, ידעת על מה אתה נלחם ומקריב את חייך באומץ לב. תמיד היית ראשון למתנדבים.

בהגנה על הגליל נפלת, לא זכינו אפילו ללוותך בדרכך האחרונה.

דמותך היקרה לא תמוש מאתנו לעד ושמך ינון לנצח בזכרון האומה.

אמא

מתוך מכתבו של מפקד הגדוד אל המשפחה

הודות לכושר העמידה, עוז הגבורה ואומץ הרוח של זאב וחבריו נהדף האויב ומזימתו סוכלה. זאב ז"ל היה מפקד אמיץ ולא נרתע מכל תפקיד ומשימה שהוטלו עליו. זכרו של זאב ישאר תמיד בקרב גדודנו.

מפקד הגדוד 23 (—) מקסי קהן

יעקב הדרי (גרינהויז)

בן חיים וכתיה

נולד ביום י"ח שבט תרפ"ח (9 בפברואר 1928), נפל בקרב קולה ב־ה' תמוז תש"ח (12.7.1948).

הדרי יעקב ("יענקילי") למד בבית־הספר העממי על שם אחד־העם ולאחר גמרו בהצטיינות נכנס לגימנסיה "ביאליק" וגמר בה שש כתות. בגיל 15 הצטרף לפלמ"ח ובילה 15 חודש באימונים ובפעולות בנגבה. בגלל מצבם החמרי הקשה של הוריו חזר הביתה והתחיל ללמוד את מקצוע החרטות. לאחר שהתמחה במקצוע זה עבד בו קשה כדי לתמוך במשפחה. מקום־עבודתו האחרון היה בבית־החרושת "המלחים". לא

יעקב הדרי (גרינהויז)

הסתפק במקצוע החרטות ולמד שרטוט הנדסי בשיעורי־ערב. שאף להיות מהנדס, אולם הואיל וניחן בכושר ביטוי ונמשך לכתיבה, החל לפרסם מאמרים ב"המשקיף"; השתלם גם בשפה האנגלית ב"בריטיש אינסטיטוט" וכתב גם באנגלית.

כשפרצה מלחמת־השחרור רשאי היה להישאר בעבודתו, עבו־דת שריון המכוניות, אך הוא סירב ליהנות מזכות זו והתגייס לצה"ל. לאחר שהתאמן בבסיס־האימונים בנתניה נתמנה מדריך למכונות־יריה כבדות. באהבה ובמסירות מילא את תפקידיו הקרביים, השתתף בקרב כפר־סבא הערבית ונלחם בגבורה. כמו־כן השתתף בכיבוש טנטורה, קאקון ולוד. נפל בקרב קולה ב־12.7.1948 לאחר שנפגע בראשו מפגז אויב. למחרת נקבר בנתניה.

הקרב על קולה, הכפר הערבי ליד וילהלמה, התחולל במלוא עוזו. שני שריונים עברים נכנסים למערכה. המקלען של המשוריין הראשון מתקדם בתוך קו־האש וסביב שורקים פגזי האויב. ברגע המכריע מתקלקל המקלע וסכנה נשקפת לשריון וללוחמים הצעירים, אולם יענק'לה קופץ מהרכב השני וחש לעזרת חבריו ובו ברגע הוא נפגע מפגז ונפל שדוד.

צעיר היה עדיין, אולם בששת ירחי שרותו בצבא השתתף בעשרות קרבות וזכה לתהילה על אומץ לבו והכשרתו כמקלען מומחה. את אביב נעוריו מכר במחיר יקר, במחיר ההקרבה למען המולדת.

אחד מפרחי העתונאות העברית

הכרתיו, כאשר בא לראשונה, הביא כתב־יד וגילה שיש לו "חולשה" לעבודה עתונאית. בחור צעיר, חסון ויפה שהחל מחפש את דרכו בחיים. הגורל הטיל עליו חובות משפחתיות עוד משחר ימי בגרותו. עבד עבודת־פרך כדי לכלכל את בני־

ביתו, שנאלצו להשען על כתפיו הצעירות. אך לא התלונן, ואת הצמאון לדעת ולתורה הירווה בקריאה מתמדת, בעיון ובשקידה, אחרי שובו עייף מעמל־היום. היתה לו עין חדה ובוחנת והרפורטז׳ה הראשונה שלו, שראתה אור מעל עמודי עתוננו, גילתה גם ראייה טובה של המציאות ואשר מתחת לפני השטח וגם עברית נאה. אוטודידקט שקציר עמלו נראה לעין.

חינוכו היה של הנוער השמאלי. אבל הוא ״סטה״ מקו מפלגתי צר. וכשם שהיה קשור למשפחתו, כן אהב את בני עמו, ללא הבחנה מפלגתית, עברי באשר הוא עברי. ואת רשימת־האבל החמה והמגלה כאב עמוק לנפול אחד מחבריו, איש אצ״ל במנשיה, כתב יעקב הדרי. ומי פילל שלא יעברו ימים רבים ואחרים יצטרכו לכתוב רשימת־אבל על הבחור הנחמד הזה, שעתיד של עתונאי ארץ־ישראלי בעל טעם וחן היה צפוי לו ואשר במרצו וברעב־ההשתלמות שלו יכול היה לפתוח לעצמו אפקים מזהירים ? מי פילל ומי מילל ?

האדמה הטובה של המולדת רוותה גם בדמו של יעקב הדרי. ועם רגש הגאווה הטראגית שהבן הזה נתן את כל אשר לו למען מולדת חפשית, נשאר ויישאר לאורך־ימים כאב צורב בלב.

איייזיק רמבא

מתוך העתון ״המשקיף״ מיום ה׳, ז׳ באב תש״ח (12.8.48)

יצחק רולניק

בן אברהם וגניה

נולד – י״ג בסיון תרצ״ב (17.6.1932) בעיר ויליקה שבפולין. למד בבית ספר יסודי ברוסיה ובבית ספר תיכון באוסטריה. עלה לארץ בשנת 1948. למד בבית הספר החקלאי בנהלל. גויס לצה״ל באוגוסט 1950. נפל בשעת מלוי תפקידו ביום כ״א באדר תשי״ב (18.3.52). הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה.

מתוך הספר ״יזכור״ של ראובן אבינעם

בנימין שולמן

בן שמחה ובלהה

נולד בי׳ תמוז תש״ו (9.7.1946) בחדרה. נפצע בקרב על הרמה הסורית ביום א׳ בסיון תשכ״ז (9.6.67) הוציא נשמתו ביום ג׳ ה׳ סיון תשכ״ז (13.6.67).

נער חמד היה בנימין, מלא חדוות חיים, בעל מרץ רב, מטובי התלמידים בבית הספר ״אחד העם״ בחדרה. אהב ספר והרבה לקרוא. בעודו תלמיד בית הספר התאהב בים אשר שבה את נפשו בקסמו והדרו. הצטרף ל״זבולון״. השתתף בקורסים קיציים של גדנ״ע. ביולי 1963 הוסמך למפקד סירות מפרשים.

טרם מלאו לו 18 שנה התגייס לצה״ל, הוצב ביחידת חרמ״ש בדרום הארץ. ב־21.8.66 שוחרר מהשרות בצבא.

נתמנה לרכז ענף הימיה בסקציה הימית של ״הפועל״ בחדרה. עסק בהדרכת נוער, באירגון שיוטים ותחרויות לסירות מדגם 420. ב־17.5.67 גוייס לשרות מילואים. באחד ביוני בא לחופשת שעות מספר הביתה, עייף ומאובק, אך במצב־רוח מרומם, לאשרנו לא היה גבול. למחרת חזר למילוי תפקידו ובלבנו תפילה אחת ויחידה – שיחזור בשלום.

בגלויתו האחרונה, ב־7.6.67, כותב בנימין באופטימיות האופינית לו: ״אני מקוה כי מאבק זה יסתיים במהרה כשידנו על העליונה״. בכיבוש רמת הגולן נפל חלל.

המג״ד ומפקד הפלוגה מגדוד השריון, שבו לחם ונפל, סיפרו על עלילות הגבורה של בנימין בעת מילוי תפקידו, כיצד עלה בידו לחלץ פצועים מתחת אש פגזי האויב. באחת הפעולות הללו נפצע אנושות.

היה חייל למופת, גבור ללא חת, אהוב על חבריו ומפקדיו. שמו נרשם לתהילה בתולדות מלחמת ששת הימים כגיבור העם.

חייו הפורחים של בנימין יקירנו נגדעו באיבם.

בפי מפקדיו היתה נחמה, כי בקיבוץ גדות שלידו נפל בנימין, משחקים עתה ילדים עברים מחוץ למקלטים באין מפריע, אולם לנו ההורים נותר היגון והשכול.

זכרו לא ימוש מאתנו לנצח.

הוריו

לזכרון לעד

קהילתנו הקדושה ובלתי נשכחת ווילייקה איננה עוד. היא השאירה לנו שלשה "ימי־זכרון ואבל".

א. שבעה־עשר בתמוז, תש"א יום השחיטה ביער מאלוני, בו נהרגו למעלה ממאה וחמשים
(12.7.1941) גברים – בני העיר.

ב. ה'–ו' מנחם־אב תש"א **(29–30.8.1941)** התקיימה האקציה של שני הימים למאיאק. בימים אלה הוצאו להורג בקבר האחים שעל־יד המאיאק למעלה ממאתיים וחמשים נפשות, אנשים, נשים, ילדים וטף.

ג. פורים, תש"ב **(3.3.1942)** בפורים בוצעה השחיטה השלישית והאחרונה בה נהרגו ונשרפו אחרוני יהודי ווילייקה והסביבה, אנשים, נשים, ילדים וטף, בחצר בית־הסוהר המחוזי בווילייקה.

יוצאי ווילייקה בארץ קבעו את יום הזכרון הכללי לבני עירנו למחרת שושן פורים. ביום זה אנו מתכנסים ומתייחדים עם קדושי עירנו והסביבה שנספו.

ואתה, אם בן עירנו אתה או אחד מצאצאיה, בקשתנו אליך:

קרא את הספר הזה בכל אחד משלושת ימי הזכרון של בני עירנו, עיין בו, למד ממנו וקיים את משאלתם האחרונה של קרוביך, מכריך הקדושים, הזועקת מן האדמה – נקם!

זכור ואל תשכח!

זכור מה שעשה לנו עמלק המודרני בן תקופתנו. ספר לבניך, למען ידעו גם הם לספר לבניהם אחריהם ובניהם לבניהם, עד סוף כל הדורות, מה עוללו לנו ולעמנו העמלקים הנאצים הארורים וגרוריהם, ימ"ש.

הדלק נר־זכרון לעילוי נשמות הקדושים בני משפחתך וקרוביך! הזיל דמעה והתייחד אתם. דע לך שלא יחידי אתה בעולמך עם צערך ויגונך, התייחדת עם אלפים ורבבות קדושי בני עמנו. דמעתך מוסיפה רק טיפה אחת בים הדם והדמע, של שכול, יגון, יתמות וכליון, של עמנו הדווי.
הרכן ראשך והתפלל לעילוי נשמתם.
יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

אֲבוֹי לְךָ

אֲבוֹי לְךָ, עַם רוֹצְחֵי יְשִׁישִׁים וְעוֹלָלִים,
אֶת יְלָדַי כִּלִּיתָ, כָּל יֶלֶד וְזָקֵן,
אַךְ דַּע: זָקֵן הָרוּג לֹא יִנָּתֵן לְהַעֲלִים,
וִילָדִים בּוֹקְעִים מִקֶּבֶר כְּמוֹ מֵרֶחֶם אֵם.

יְהוּדִים חַפִּים שֶׁנֶּהֶרְגוּ לֹא יָדְעוּ הַמָּוֶת,
עַם לֹא יִשָּׁמֵד עַל לֹא־דָבָר, חִנָּם...
דַּע דַּע עַם־רוֹצְחִים, יְרוּשָׁלַיִם לְעוֹלָם אֵינָהּ נֶחֱרֶבֶת –
עַתָּה קְלַע אֶל לִבִּי אֶת כַּדּוּרְךָ... יְרִיָּתְךָ הִיא אַחֲרוֹנָה.

אֲבוֹי לְךָ שְׁעַת אֵידְךָ, הֲלֹא תִשְׁמַע, הִנֵּה נָקְפָה,
שִׁבְרְךָ קָרוֹב; הִנֵּה, הִנֵּה הַקֵּץ!
עַל פְּנֵי כָּל הַדְּרָכִים נִרְדֹּף אוֹתְךָ, נִרְדְּפָה,
מִקְּבָרֵנוּ נַעֲלֶה וְנֵצֵא, מַחֲנֶה חוֹצֵץ.

תִּפְלֹט אֶתְכֶם הָאֲדָמָה בַּחֲרוֹנָהּ הָרַב, בְּזַעַם, –
תְּיָרֵק אֶתְכֶם מִפִּיהָ בִּשְׁאָט,
וְהִתְפַּלְּשׁוּ מֵתִים, כָּמוֹנוּ בְּרֹאשׁ חוּצוֹת, כָּמוֹנוּ זֹאת הַפַּעַם
אָב, אִשָּׁה וְיֶלֶד יַחַד, כֻּלְּכֶם צְנֵפָה אַחַת.

שִׁמְעוּ, הַאֲזִינוּ! שִׁירָה עוֹלָה וּמִתְפָּעֶמֶת,
בְּאַהֲבָה וֶאֱמוּנָה בָּקְעָה בִּמְלֹא־עוֹלָם וַתְּחִי –
שִׁמְעוּ, שִׁמְעוּ בַּת־קוֹל: הִיא אַדִּירָה, חָפְשִׁית וְגַם מְרוֹמֶמֶת,
יָשִׁיר בְּמַקְהֵלַת־עַמִּים הַיְּהוּדִי, זֶה הַנִּצְחִי.

(מתוך "כתר קינה לכל בית ישראל" ליצחק קצנלסון)

יזכור בוך

גרויס ווילייקע

ווילנער קרייז

רעדאגירט

קלמן פרבר

יוסף זאבי (ווילק)

פאָרוואָרט

מיט גרויס צער און ווייטאג און א הייליקן ציטער, דורכגעדרונגען מיט אחריותדיקע געפילן, זענען מיר צוגעטראטן אויפשטעלן א מצבה נאָך אונדזער אומפארגעסלעכע חרוב'ע קהילה ווילייקע.
קליין און יונג איז געווען אונדזער שטאָט, בלויז אכט דורות יידן פרומע, שומרי מצוות, חסידים, כלל טוער, האָרעפּאשנע עמך־יידן אָנגעזאַפּטע מיט יידישקייט, אהבת ישראל און חיבת ציון האָבן געלעבט אין איר. איבער צוויי הונדערט יאָר האָט ווילייקע פאָרגעשטעלט א פונדאמענטאלער קערנדיקער יידישער יישוב. מיטן חורבן פון דער שטאָט דורך די דייטשישע רוצחים, האָבן די זעהר ווייניגע איבער־געבליבענע געראטעוועטע, צוזאמען מיט די אלט געזעסענע (ותיקים) אין לאַנד באַשלאָסן ; פאַראייביקן איר פאַר די קומענדע דורות דורך ארויסגעבן א "יזכור בוך".
מיר האָבן זיך ניט פארמאָסטן צו שאפן א היסטאָריש וויסנשאפטליכע אָפּהאנדלונג איבער ווילייקע אָדער א ליטערארישע ווערק, מיר ווילן איבערלאָזן אַ באשיידענע ארבעט פון בני עיר, זכרונות, בילדער, דערציילונגען גענומען פון לעבן און שאפן פון אונדזערע עלטערן, חברים און פריינט, בתי מדרשים, שולן און אָרגאניזאציעס, פאראיינען, קולטורעלע און סאָציאלע אנשטאלטן.
און זכרונות און איבערלעבונגען געשריבענע מיט בלוט און פייער דורך אונדזערע העלדישע ברידער־קעמפער, וועלכע האָבן אריינגעשריבן א רומפולע בלאט אין דער געשיכטע פון אונדזער מארטירער פאָלק. קעמפנדיק אין די שורות פון די פארטיזאנער אין די וועלדער – און אויף די פראָנטן – מיט'ן שונא – האָבן זיי מקדש געווען שם שמים, און פערהערליכט דעם יידישן כבוד אין דער וועלט.
מיר האָבן ניט געהאַט די מעגליכקייט ארומנעמען דעם גאנצן יידישן געזעלשאפטליכן לעבן פון שטאָט, עס האָט אויסגעפעלט מאטעריאל וועגן די אויפטוען פון די יידישע פאָרשטייער אין מאַגיסטראַט, סוחרים פאראיין, קליינהענדלער און האנטווערקער, די סאָציאליסטישע פארטייען א. א. מיר האָבן זיך אויך אָנגעשטויסן אויף שווערע שטרויכלונגען. עס איז מעגליך אז צוליב די שטורעמדיקע צייט, ווייטקייט פון יאָרן און שווערע איבערלעבונגען, זענען דאָ און דאָרט אַריינגעפאלן אומפינקטליכקייטן און אַמאָל איבערחזרונגען. מיר האָפן אז אונדזערע לייענער וועלן אונדז אנטשולדיקן.
זאָל דער יזכור בוך זיין א נר תמיד צום אנדענק פון אונדזערע קדושים וטהורים.

תל־אביב, תשל"ב

די רעדאַקציע

אריינפיר

מיט א שווערן געמיט, און טרויעריקע געפילן, קומען מיר פאראייביקן אונדזער קליין שטעטל און הייליקע קהילה ווילייקע, וועלכע איז חרוב געוואָרן דורך די דייטשישע רוצחים, צוזאמען מיט אלע יידישע קהילות אין גלות פוילן.
מיטן חורבן פון אונדזער קהילה, האָט געגאנגט אין אונדזער הארץ א ווייטאָג וועלכער האָט געמאנט און געפאָדערט אויפשטעלן א מצבה פאר אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע, וועלכע זענען אזוי טראגיש אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער יידישער מפּה.
אויפן יזכור אָוונט אין יאָר תשכ״ה (1965) איז אָנגענומען געוואָרן א באשלוס: צו פאראייביקן אונדזער הייליקער רומפולער קהילה דורך ארויסגעבן א ״יזכור בוך״.
אונדזערע בני עיר אין דער גארער וועלט, וועלן געפינען אין אים א ריכטיקע אפשפיגלונג פון רעליגיעזן, גייסטיקן, געזעלשאפטליכן, מאטעריעלן לעבן און שאפן פון זייערע עלטערן און משפחות, פון דורי דורות, אין זייער היימאטס שטאָט, אין משך פון די לעצטע זעכציק יאר.
דאָס מאטעריאל איז געשריבן געוואָרן דורך אונדזערע שטאָטלייט אלטע און יונגע פון זכרון. די איבערלעבענישן אין דער קאטאסטראָפע (שואה), זענען געשריבן געוואָרן מיט טרערן און בלוט פון זייערע שרייבער, וועלכע זענען איבערגעבליבן איינציקע פון גאנצע משפחות גרעטעוועטע פון חורבן, וועלכע האָבן אליין דורכגעלעבט דעם גרויל און פיין, פון די שרעקליכע מלחמה יאָרן, אין וואלד, ביי די פארטיזאנער אויפן פראָנט, און אין צוואנגס לאגערן און געטאָס.
אדאנק די גייסטיקע און מאטעריעלע הילף פון אונדזערע שטאָט לייט, אין לאנד און אויסלאנד, איז אונדזער אלעמענס ווונש דערמעגליכט געוואָרן.
מיר דריקן אויס אונדזער דאנק און אנערקענונג; די רעדאקטאָרן פון ״יזכור בוך״, ה׳ קלמן פארבער און יוסף זאבי (ווילק). ה׳ פארבער, איינער פון די געראטעוועטע פון ווילנער געטאָ־לאגער, פאר צונויפזאמלען, באארבייטן, אליינשרייבן און רעדאגירן דעם בוך; ה׳ זאבי, געוועזענער לערער אין ווילייקער תרבות שול ״הרצליה״, פאר מיטהעלפן רעדאגירן און שרייבן. די מיטגלידער פון קאָמיטעט ה׳ שלמה חיים דובין, פאָרזיצער און געוועזענער פרעזעס פון ווילייקער קהילה די לעצטע צוואנציק יאָר פון איר עקזיסטענץ, פאר שרייבן און שאפן מיטלען ארויסגעבן דעם בוך.
ה׳ **חיים שלום קאָפּעלאָוויטש**, אַ ציוניסטישער וועטעראן, פארן שרייבן און שאפן ביליגע פאפיר, און זאָרגן דער בוך זאָל ארויס אין אַ שיינער פאָרם. ווען דאָס בוך איז שוין געווען כמעט פול פערטיג צום דרוק, איז צו אונדזער גרויס באדויערן נפטר געוואָרן חיים שלום קאָפּעלאָוויטש ז״ל און האָט ניט זוכה געווען צו זען אים געדרוקט פאר וועלכן ער האָט אזוי פיל בייגעטראָגן. ת.נ.צ.ב.ה.
ה׳ יהודה טייץ מיט זיינע ברידער און פאמיליע, די קינדער פון אלי׳ יאשע, און ה׳ יעקב אייזנשטאט (געוועזענער פרעזעס פון ווילייקער קאָמיטעט אין באסטאן) און אנדערע פאר זייערע גרעסערע ביישטייערונגען צום בוך. אדאנק זיי אלע איז דער־מעגליכט געוואָרן דאָס ארויסגעבן דעם יזכור בוך.
מיר דאנקען אויך די אלע וועלכע זענען געווען אזוי ליבנסווירדיק און אונז צוגעשיקט די בילדער פון זייערע משפחות און פריינט.

תל־אביב, תשל״ב

ועד ארגון יוצאי ווילייקה והסביבה

קאפיטלען געשיכטע

ח. ש. קאפעלאוויטש

צו דער געשיכטע פון ווילייקע

אויף די שליאַכן פון ווייסרוסלאנד, אויף דער רעכטער זייט פון דעם טייך ווילִיע, אין א מרחק פון 140 קילאמעטער פון ווילנע, ליגט די קרייז־שטאָט ווילייקע.

מעגלעך, אז דער נאָמען פון דער שטאָט שטאמט פון דעם טייך ווילִיע, אָדער נאָך א ביי־טייך פון ווילִיע מיטן נאָמען – ווילענקא. די שטאָט האָט מען אויך גערופן: גרויס־ווילייקע, אלט־ווילייקע, כדי אונטערצושיידן פון ניי־ווילייקע, וועלכע ליגט 9 ק"מ פון ווילנע און אין געווען באוווסט אין רוסלאנד מיט איר שפיטאל פאַר גייסטיק־קראנקע.

ווילייקע איז, לויט די אלטע רוסישע ענציקלאָפעדיעס, נאָך דער צווייטער צעטיילונג פון פוילן, אריבער אין 1793 צו דער הערשאפט פון רוסלאנד און איז אנערקענט געוואָרן אין 1795 אלס קרייז־שטאָט פון מינסקער גובערניע, כאָטש איר באפעל־קערונג איז געווען א סך קלענער פון די ארומיקע שטעטלעך. אין 1842־טן יאָר גייט זי אריבער צו ווילנער גובערניע. די באפעלקערונג איז אין 1797 באשטאנען פון 1239 איינוווינער, פון זיי: 926 יידן, וועלכע האָבן געוווינט אין 187 הילצערנע הייזער. ווי עס האָבן דערציילט די זקנים פון שטאָט, איז די קייסערינע יעקאטערינא די גרויסע דורכגעפאָרן אין יענע יאָרן דורך ווילייקע. די פרעכטיקע לאנדשאפט, פון וועלדער און דעם טייך זענען איר זייער געפעלן געוואָרן, און זי האָט באשטימט ווילייקע אלס קרייז־שטאָט. לויט איר אָנווייזונג איז געמאכט געוואָרן דער אלגעמיינער פלאן פון שטאָט, לויטן מוסטער פון די גרעסערע, נייע, מאָדערנע רוסישע שטעט, מיט פיר־קאנטיקע, גלייכע, ברייטע פאראלעלע גאסן און א שטאָט־גאָרטן אין צענטער, מיט א קלוב פאר די צארישע באאמטע.

אלס קרייז־שטאָט האָבן צו איר געהערט 29 גמינעס, און די ארומיקע שטעטלעך ווי: מאלאדעטשנע, לעבעדאווע, קראס־נע, הארַאדאָק, ראדאשקאוויטש, קורעניץ, דאלהינאוו, רעטש־קע, איליע, וויאזן, דונילאוויטש און מיאדל. ווילייקע איז געווען פאַרבונדן מיט ווילנע—קאָוונע דורך דעם טייך ווילִיע, און מיט גאנץ רוסלאנד דורך דער באן־ליניע, וועלכע האָט געהייסן: ליבאווא־ראָמני, און איז דורכגעגאנגען דורך מאָ־לאדעטשנע, 21 קילאמעטער פון ווילייקע. קיין שאָסייען זענען ניט געווען, און מען איז געפארן מיט א וואגן דורך זאמדיקע וועגן – זומער, אין בלאָטעס בעת רעגנס. אין די יארן 1904–5 איז אויסגעבויט געוואָרן, די נייע באן־ליניע שעדלעץ־באלא־גאיע, וועלכע איז געגאנגען דורך ווילייקע, און פארבונדן פעטערבורג מיט ווארשע. אין די לעצטע יאָרן, פאר דער צוויי־טער וועלט־מלחמה, האָט קורסירט אן אויטאָבוס איין מאָל אין טאָג קיין ווילנע און צוריק, און צוויי מאָל א וואָך א לאסט־אויטאָ, מיט וועלכן די סוחרים פלעגן פירן זייערע סחורות.

קיין ווילייקע זענען געקומען זיך באזעצן אויך יידן פון די אַרומיקע דערפער, וועלכע זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אין זייער צייט פון דאָרט, ווי עס ווייזן זייערע צונעמען. די ברידער יעקב און יהודה פון פיעצעשטשע (קאפעלאוויטש), נח דער ראהאטקער, דוד דער פאדוואלטשיק (קאפעלאוויטש), דער אילישטשעוויצער, דער פאניאטשיטשער, באלאשיער, כאלא־פיער.

דער יידישער יישוב אין ווילייקע

יידן האָבן זיך באזעצט אין ווילייקע מיט א צוויי הונדערט יאָר צוריק. די זקנים האָבן דערציילט, אז דער גרויסער קאָידאנאווער בית־מדרש, איז געווען פון די עלטסטע בנינים אין שטאָט, און איז געשטאנען איבער הונדערט יאָר. ער איז געבויט געוואָרן אין די לעצטע יאָרן פון 1700, ד.ה. אז דער יידישער יישוב ציילט קרוב צו צוויי הונדערט יאָר.

אין די לעצטע יאָרן פון פריערדיקן יאָרהונדערט, און די

ערשטע פון 20־טן יאָרהונדערט, זענען די קאַפּעלאָוויטשעס געווען די גרעסטע טייל פון די איינוווינער. די אַלטע לייט האָבן דערציילט, אַז ווען די רוסישע מאַכט האָט אַרויסגעגעבן אַ געזעץ – אין דער צייט פון ניקאָלאַי דעם ערשטן – אַז יעדער זאָל זיך אויסקלייבן אַ פאַמיליע־נאָמען, האָבן קאַפּל׳ס דריי זין זיך גענומען די פאַמיליע קאַפּעלאָוויטש, מעגלעך אַז די פאַמיליע קאַפּעלאָוויטש האָט עקזיסטירט אַסך פריער אויך אין אַנדערע שטעט פון פּוילן.

אין 1914 האָט ווילייקע געציילט ביי 3000 נפשות. אין דער צייט פון דער פּוילישער הערשאַפט, 1920–1939, איז פאַרגרעסערט געוואָרן די באַפעלקערונג ביז 4000 נפשות, פון זיי 1500 יידן. בעת דער סאָוויעטישער מאַכט אין 1940, איז ווילייקע באַשטימט געוואָרן אַלס "אָבלאַסט", און די באַפעלקערונג איז דערגאַנגען ביז 10.000 איינוווינער, צוליב דעם צופלוס פון אַנטלאָפענע פון ווילנער געגנט, און אַ סך באַאַמטע פון רוסלאַנד.

איידער די דייטשן האָבן פאַרנומען ווילייקע, דעם 25.6.41, איז אַ גרויסער טייל, פון דער יידישער באַפעלקערונג, אַנטלאָפן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד, און אין די וועלדער, צו די פּאַרטיזאַנער. אַ דאַנק דעם האָבן זיך געראַטעוועט ביי 50 משפּחות. די איבעריקע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים, און זייערע מיטהעלפער: ווייסרוסן, ליטווינער, פּאָליאַקן א. א.. די גרעסטע מערהייט לעבנגעבליבענע, האָבן עולה געווען קיין ישראל, נאָר געציילטע האָבן עמיגרירט אין אַנדערע לענדער.

די ווירטשאַפטלעכע לאַגע

אין אַ געוויסן זין, איז די ווירטשאַפטלעכע לאַגע אין ווילייקע, געווען אַנדערש ווי אין די דערבייאיקע שטעטלעך. דאָרט האָט די באַפעלקערונג געלעבט פון מסחר, מערק, ירידים, און האַנדל מיט פּויערן. דאַקעגן אין ווילייקע, זענען קיין ירידים בכלל ניט געווען, בלויז דער וועכנטלעכער מאַרק, וועלכער פלעגט פאָרקומען יעדן דאָנערשטאָג. 2 צווייגן פון פּרנסה האָט ווילייקע פאַרמאָגט: דאָס זיינען געווען די רעגירונגס באַאַמטע, וועלכע האָבן געאַרבעט אין די מלוכהשע אינסטיטוציעס, ווי דאָס שטאָטישע געריכט, קרייז־געריכט, וועלכער איז געקומען פון ווילנע, שטייערן־אַמט, אַקציז, פּאָסט, פּאָליציי, די טורמע, די פּראָ־גימנאַזיע, דער גלחים־סעמינאַר א. אַ. טאָג־טעגלעך פלעגן קומען פון דער סביבה, בירגער אין די אַלע מלוכה׳שע אַנשטאַלטן, צו דערליידיקן זייערע אַנגעלעגנהייטן. דאָס איז געווען אַ מקור פון פּרנסה אין שטאָט. אַ צווייטער צווייג איז געווען דער וואַלד־האַנדל; עס זענען געווען עטלעכע גרויסע וואַלד־סוחרים, פון זיי האָבן געצויגן חיונה, אַ סך יידישע, און נישט יידישע פאַמיליעס.

איינמאָל אין יאָר פלעגט פאָרקומען דער "פּריזיוו". ער האָט זיך געצויגן אַ גאַנצן מאָנאַט. די פּריזיוואָניקעס, האָבן אַרויסגערופן אַ שרעק ביי דער יידישער באַפעלקערונג. זיי האָבן אַפילו אַריינגעטראָגן אַ ביסל פּרנסה אין שטאָט, אָבער אויך פּחד. זיי פלעגן זיך אָנשיכור׳ן, און זיך "מאַכן פריילעך" אויפן חשבון פון די יידן. אָבער ווילייקער בחורים פלעגן געבן דעם געהעריקן ענטפער. אגב, די אָרטיקע פּאָליציי איז געשטאַנען שטענדיק אויף דער וואַך.

די איינציקע מיל און טאַרטאַק אין שטאָט, איז אויסגעבויט געוואָרן, געציילטע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַזוי ווי אין אַנדערע שטעטלעך, זענען אויך אין ווילייקע געווען: קרעמער און בעלי־מלאכות, ווי שניידער, שוסטער, סטאָליאַרעס, שמידן, טשעסלער׳ס, און אַנדערע.

די אָרעמע קרעמער און בעלי מלאכות האָבן זייער שווער געאַרבעט, און קוים געמאַכט אַ לעבן. בלויז די צוויי שמידן האָבן ניט שלעכט פאַרדינט. דאָס רוב פלעגן זוכן סוף וואָך אַ גמילות חסד אויף באַצאָלן אַ וועקסל און מאַכן שבת.

די סיבה איז געווען אַ פּשוט״ע — די אָרעמקייט פון דער היגער דאָרפישער באַפעלקערונג, דער פּויער האָט שווער געאַרבעט, און ווייניק אַרויסגעצויגן פון זיין ערד, ווייל דער באָדן אָרום, איז געווען אַ זאַמדיקער, און האָט ווייניק תבואות אַרויסגעגעבן.

די פּראָדוקטן וועלכע דער אָרעמער פּויער פלעגט ברענגען אויפן מאַרק, זענען געווען: אַביסל קאַרטאָפל, אַ האָן, אַביסל גרינס. דער רייכערער האָט געבראַכט צום פאַרקויפן אַ מאָגערע בהמה, אַ קעלבל. פאַר דעם, האָט ער געקויפט בלויז דאָס נויטיקסטע, ווי זאַלץ, גאַזע, טאַבאַק און בוימל, און אַנדערע נויטיקע אַרטיקלען.

דער שווערער מאַטעריעלער צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט גורם געווען, אַז די יינגערע ענערגישע איינוווינער האָבן שוין אין די 70־ער און 80־ער יאָרן, פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, געזוכט וועגן, ווי אַזוי אַריבערפאָרן אין גרעסערע שטעט, איינאָרדענען זיך ביי אַרבעט, אָדער ביי מסחר. אַ טייל זענען דערגאַנגען ביז באַקו און קרים, אין דרום רוסלאַנד, און שפּעטער, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די עמיגראַציע אין די פאַראייניקטע שטאַטן, זענען זיי אויך אַהין דערגאַנגען.

די יוגנט, וועלכע האָט געהאַט צוטאָן מיטן פּריזיוו, אָדער איז געווען פאַרמישט מיט די לינקע אָרגאַניזאַציעס, מורא האָבנדיק פאַר אַרעסטן, האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע.

נאָענט צו דער ערשטער וועלט מלחמה, האָט זיך די עקאָנאָמישע לאַגע אָנגעהויבן פאַרבעסערן, אַדאַנק די שטיצע וועלכע עס האָבן אָנגעהויבן שיקן קרובים פון אַמריקע.

בענק

מיט דער הילף פון "ייקא", האָבן די קלענערע סוחרים, קליינהענדלער, קרעמער און האַנט־ווערקער, געגרינדעט אַ "פאָלקס־באַנק" אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות, וווּ זיי האָבן באַקומען הלוואות. דאַקעגן די וואַלד־סוחרים, צוזאַמען מיט די קריסטלעכע גוט־באַזיצערס, האָבן געגרינדעט אַ באַנק,

אויפן מאַרק־פּלאַץ

פאר קעגנזייטיקער הילף. די דאָזיקע באנק, פלעגט לייען גרעסערע סומעס, און אויך מאכן אנדערע פינאנץ־אָפּעראַציעס, ווי דיסקאָנטירן וועקסלען א. אַ. וו.. דער ערשטער בוכהאַלטער איז געווען, דער באוווסטער פירער פון „בונד" און גלייכצייטיק א ווארימער חבד'ניק, ברוך ווירגילי כהן. (דער פעטער פון דעם געוועזענעם רמטכ"ל, יצחק רבין).

געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע חברות

אין שטאָט איז געווען א חברה־קדישא, וועלכע האָט געפירט איר ארבעט פרייוויליק. צו איר האָבן אָנגעהערט, די קברנים און חברה־לוויה, וועלכע פלעגן זיך פארנעמען מיט תהילים־זאָגן ביי א נפטר, און מיט דער קבורה. איינמאָל אין יאָר, האָבן זיי געפראוועט די באוווסטע חברה־קדישא סעודה. זייערע הוצאות זענען געווען: האלטן דעם בית־הקברות אין אָרדענונג מיט א שומר און פארריכטן דעם פארקאַן.

פאַר פסח פלעגט דער רב מיט אייניקע חשובע בעלי־בתים, אַרומגיין זאַמלען מעות־חיטים, צו באַזאָרגן אָרעמע משפחות מיט מצה. דאָס רוב בעלי־בתים, האָבן געבראכט זייער צושטייער, צום רב אין שטוב. די זעלביקע האָבן פאַנאנדערגעטיילט, אויך צווישן אנשטענדיקע אָרעמע פאמיליעס כּאַרשידענע געלט־סומעס (מתן בסתר) אויף יום־טוב.

די חברים פון ביקור־חולים, און לינת־הצדק, האָבן זיך פארנומען מיט באזאָרגן אָרעמע קראנקע, מיט רפואות, אָפּטמאָל נעכטיקן ביי זיי, און באדינען זיי, אפילו ביי אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן. די חברה האט געהאַט אייגענע כלים, וועלכע זי פלעגט פארלייען, קעגן א משכון, ווי א טערמאָמעטער, באַנקעס, אַ גומענעם פענכער אויף אייז און אנדערע הייל־מיטלען.

אין יאָר 1911 האָבן הרב יהודה מאשיץ און די פרוי מערל סווירסקי, געגרינדעט א חברה, מיטן נאָמען „צדקה גדולה". איר ציל איז געווען: צו פארטיילן שטיצע פאר נויטבאדערפטיקע, – באזונדערס פרייטאג, – כדי זיי זאָלן קענען מאכן אן אנשטענדיקן שבת. יעדן דאָנערשטאג, האָבן זיי געשיקט צוויי פרויען, אָדער יוגנטלעכע, איבער דער שטאָט קלייבן געלט.

די חברה „הכנסת כלה" פלעגט באזאָרגן אָרעמע מיידלעך, מיט חתונה־זאַכן: באַלעבאָסטעס פלעגן פאַר זיי פליקן פעדערן אויף קישנס. די חברה האָט אויך איינגעאָרדנט די חתונות אויף איר חשבון. אין זיי האָבן זיך באטייליקט די אנגעזעענסטע בעלי־בתים, ראשי־הקהל, מיטן רב און כלי־

מעריל סווירסקי
גבאי׳טע פון צדקה גדולה

קודש בראש. די חתונה האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ שטאָטי־שע שמחה, מיט דרשה־געשאַנקען, כלי־זמר און אַ בדחן.

אַ ספּעציעלע חברה האָט געהאָלפן חשובע משפחות, וואָס זייער לאַגע איז געווען אַ געדריקטע. זיי האָבן באַקומען שטיצע, ביז זי האָט זיך פאַרבעסערט. אין באַזונדערע פאַלן, ווען עס איז ביי עמיצן געפאַלן אַ פערד, טריף געוואָרן אַ בהמה ביי אַן אָרעמען קצב, אָדער אַ שריפה, און אַמאָל, ווען אַ ייד איז אַריינגעפאַלן אין אַ צרה, אין גויישע הענט, האָט די חברה געגעבן די מעגלעכקייט, אַרויסצוהעלפן זיי אין די אַלע פאַלן.

בתי־מדרשים

די עלטסטע שול, פון די דריי בתי־מדרשים אין ווילייקע, איז געווען דער גרויסער קאַידאַנאַווער בית־מדרש, וועלכער איז געשטאַנען איבער הונדערט יאָר. אין דער ער־שטער וועלט־מלחמה, איז ער אָפּגעברענט געוואָרן צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע הייזער. אויף דעם זעלביקן אָרט, איז ער צוריק, אויפגעבויט געוואָרן, נאָך דער מלחמה. דער נייער גרויסער בית־מדרש איז געוואָרן די צענטראַלע שטאָטישע שול.

אין די 60־ער יאָרן, פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, איז אויפגעבויט געוואָרן די קאַידאַנאַווער שטיבל. עס האָבן אין איר געדאַווענט בלויז קאַידאַנאַווער הייסע חסידים, לויט זייער נוסח און מנהג. אין 1915, איז די שטיבל אָפּגע־ברענט געוואָרן, צוזאַמען מיטן בית־מדרש.

אין די 70־ער יאָרן, פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, האָבן די ליובאַוויטשער חסידים, אויסגעבויט נעבן טייכל פלעסניאַנקע, זייער שטיבל. זי איז געשטאַנען, ביזן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט האָבן זיי דאָרט אויסגעבויט, אויך אַ געמויערטע באָד, אַ צווייטע צו דער הילצערנער באָד, וועלכע די קאַידאַנאַווער חסידים האָבן אויסגעבויט. אין 1944 — האָבן די נאַציס זי פאַר־ברענט, בעתן אָפּטרעטן פון דער שטאָט.

ביי ר׳ אשר קאַפּעלאָוויטשן דעם בירער אין הויז, אַריינגיי־ענדיק פון הויף, איז געווען אַ צימער, וואָס האָט געדינט פאַר די סלאָנימער חסידים אַלס מנין. דער מנין האָט עקזיס־טירט ביזן יאָר 1915.

אויפן זעלבן אָרט, וואו עס איז געשטאַנען פאַר דער מלחמה, די קאַידאַנאַווער שטיבל, האָבן די מתנגדים אויסגעבויט זייער שול. דער חנוכת־הבית פון דער שיינער שול איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָטישן יום־טוב. עס האָט זיך אין אים באַטייליקט הרב יצחק רובינשטיין פון ווילנע, (מיטגליד פון פּוילישן סענאַט).

רבנים

ווי עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן לויט אַלטע מקורות, איז אין ווילייקע געווען אַ רב, וועלכער האָט געהייסן ר׳ שלום אב״ד (אב בית דין) דק״ק ווילייקה. ער איז געווען אַ תלמיד פון ר׳ מרדכי, דער ערשטער לעכעוויטשער רבי (אין די יאָרן 1742-1810).

שפּעטער, אין די זעכציקער יאָרן פון נייַנצנטן יאָרהונדערט, איז אָנגענומען געוואָרן ר׳ איצעלע פּערלאָוו אַלס רב, אַ קרוב פון דער קאַידאַנאַווער רביישער דינאַסטיע. ער איז געווען זייער באַליבט אין שטאָט, צוליב זיינע גוטע מידות און זיין קלוגשאַפט. מען איז צו אים געפאָרן נעמען ברכות. די הכנסה פון רב איז געווען פון פאַרקויפן הייוון.

נאָך זיין פּטירה האָט די קהילה, אין 1902, אָנגענומען דעם הרב יהודה מאַשיץ, זיין איידעם, אַלס רב אין שטאָט. הרב מאַשיץ האָט זיך גערעכנט פון די חשובע רבנים אין פּוילן. ער איז געווען דער מחבר פון ספר "מחנה יהודה" אויף מסכת גיטין. ער האָט נאָך זוכה געווען צו שטאַרבן מיט אַ נאַטיר־לעכן טויט אין יאָר 1940 ביי די סאָוויעטן און איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה, אין ווילייקע.

זיין איידעם, הרב משה קליין (חנה׳ס מאַן), האָט ממשיך געווען פּסק׳ענען שאלות, און אַכטונג געבן אויף יידישקייט, אין די מעגלעכקייטן, וואָס ער האָט געקענט טאָן, ביי די סאָוויעטן. ער איז דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן אין זיין שטוב.

הרב מטעם

דער געזעץ פון די 60־ער יאָרן, פון פאָריקן יאָרהונדערט, האָט פארפליכטעט יעדער יידישער געמיינדע, אָננעמען א רב, אָדער ווי דער עולם האָט אים גערופן – דער קאַזיאָנער רב. מיט רבנות האָט דאָס ניט געהאט צו טאָן. ער האָט ניט געדארפט האָבן קיין סמיכות אויף רבנות, און אפילו קענען לערנען. דאָך, האָבן דעם פאָסטן, אין מערסטן טייל, פארנומען חשובע מענטשן. אזוי ווי קיין געווײלטע יידישע קהילות, זענען ניט געווען, איז דער קאַזיאָנער רב, געווען דער יידישער פארטרעטער פאר דער מאכט. נאטירלעך, אז ער האָט געדארפט קענען גוט רוסיש. פאר דער מלחמה, געדענק איך, איז געווען דער קאזיאנער רב, ר׳ לייב קאפעלאוויטש. אויסער א 2 יאָר, ווען צוליב א מסירה, האָט די מאכט אים אָפּגעשטעלט אין זיין ארבעט, ביזן געריכט, וועלכעס האָט אים געפונען אומשולדיק. די 2 יאָר, איז געווען דער קאזיאנער רב, ר׳ זוסיע, דער זון פון ר׳ יצחק (גלאסנער) קאפעלאוויטש, אָבער זיין געהאלט האָט ער די 2 יאָר אָפּגעגעבן ר׳ לייבן.

די אויפגאבע פון קאזיאנעם רב איז געווען, צו רעגיסטרירן די חתונות, גט׳ן, געבורטן און פטירות פון די יידן, און איבערשיקן זיי דערנאָך אין דער שטאָט־אופראווע (מאגיסטראט). ער פלעגט אויך געבן די שבועה, די מאָביליזירטע יידן אין מיליטער יעדעס יאָר. ר׳ לייב, וועלכער האָט אויך געהאט א שיינעם קול, פלעגט מאכן יעדן שבת און יום־טוב, דעם "הנותן תשועה", פאר דעם קייסער, און זיין משפחה. ביי געוויסע צארישע פייערלעכקייטן, ווי די פייערונג פון 300 יאָר פון דער דינאסטיע ראָמאנאָוו, אין יאר 1913, איז אין שול געקומען דער איספראווניק ד.ה. קרייז־שעף, דער שעף פון דער פּאָליציי, ווי ער האָט געהייסן "נאדזיראטעל", מיט די איבעריקע "פּני", פון דער מאַכט, און דער קאַזיאָנער רב האָט זיי אויפגענומען, ווייל דער רב האָט ניט געקענט רעדן רוסיש.

אינטערעסאנט איז צו באצייכענען, אז די פּני פון ווילייקע, די קאפעלאוויטשעס, די געבאָרענע, אומגעפער אין די יאָרן 1860–1830, האָבן אלע געקענט רוסיש, זיי האָבן אלע געלערנט אין די רוסישע שטאטישע שולע. דאָס איז געווען א זעלטנהייט לגבי אנדערע יידישע שטעטלעך.

אויסערן קאזיאנעם רב, זענען ניט געווען קיין אנדערע פארשטייער פאַר דער מאכט. ער האָט באקומען א גוטן געהאלט פון דער רעגירונג, די געלטער זענען געקומען פון "קאראבאטשני סבאר". איך געדענק, אז ער האָט געהאט א שיין הויז, מיט געפארבטע דילן, געווען שטענדיק ציכטיק און שיין אָנגעטאָן, אין אַ שווארצן ראָק, אויך אין דער וואָכן. ער איז געווען א רעפרעזענטאטיווער הויכער מאן, מיט א שיינער באָרד. ער האָט אויך געלייגט אכט אויף זיין אויסערליכקייט.

שוחטים

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אין ווילייקע געווען איין שוחט, ר׳ יצחק קאצאוויטש. אין יאָר 1912, האָט די יוגנט פון גרויסן בית־מדרש געפאָדערט א חזן, ווי אין אנדערע ערטער. עס איז באַשלאָסן געוואָרן איינצולאדן אַ חזן־שוחט. נאָכן אָנקומען פון חזן־שוחט אין שטאָט, איז אויסגעבראָכן א מחלוקת צווישן צוויי צדדים. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז די קעגנער האָבן געבראכט א צווייטן רב פון מיאדל, הרב ענטין, דער שפּעטערדיקער מיכאלישקער רב. די קריגערייען האָבן זיך געצויגן ביז 1915 און פארשאפט אין שטאָט א סך בייז בלוט. ניט איין אנשטאלט און חברה, האָבן געליטן פון דעם.

נאָך דער מלחמה איז אָנגענומען געוואָרן אלס שוחט ר׳ שמואל לעווין, א ווילייקער זון. ער האָט געזאָגט פארן עולם א בלאט גמרא, עין־יעקב, און געווען א סך יאָרן, ביזן חורבן, דער בעל־קורא אין גרויסן בית־מדרש. ווי מען גיט איבער, האָט ער געמוטיקט די לעצטע ווילייקער יידן פארן אומקום.

אין דער זעלבער צייט, האָבן די ליובאוויטשער חסידים אויסגעהאלטן אן אייגענעם שוחט, ר׳ יונה.

חדרים און מלמדים

ווי דער מנהג איז געווען אין יענע יאָרן, זענען אין שטאָט געווען עטלעכע חדרים מיט מלמדים. צווישן זיי – לומדים, בעלי־הסברה, מיט פעדאגאָגישע פעיקייטן, און אויך אנדערע, אָן די פעיקייטן.

יעדעס יינגל האָט געלערנט אין חדר, לפחות ביז בר־מצוה. ווער עס האָט ניט געהאט קיין מעגלעכקייט צו צאָלן דעם מלמד, האָט געלערנט אין תלמוד־תורה, וועלכע איז אויסגעהאלטן געוואָרן פון קהל, און איז געשטאנען אונטער דעם רב׳ס השגחה. יעדעס יינגל האָט געלערנט דאווענען, חומש, נ״ך און אויך גמרא. אין חדר האָט דער מלמד געלערנט שרייבן לשון־קודש. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, איז אין געוויסע חדרים אריינגעבראכט געוואָרן א לערער, וועלכער האָט געלערנט רוסיש, עטלעכע שעה אין דער וואָך. נאָך בר־מצוה, האָבן בלויז יחידים געלערנט ווייטער אין ישיבות.

אין ווילייקע, איז אויך געווען עטלעכע יאָר אין פאָריקן יארהונדערט, א ישיבה קטנה, מיט צוויי שיעורים. דער ראש־ישיבה איז געווען, ר׳ אָרע פון קורעניץ. שפּעטער, צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, האָט עקזיסטירט א ישיבה קטנה, אין משך פון צוויי יאָר. דאָס רוב תלמידים, אפילו פון חסידישע פאמיליעס, האָבן נאָך בר־מצוה געלערנט אין דער "גאראדסקאיע אוטשילישטשע". דאָס איז געווען א 4־קלאָסיקע שטאָטישע שולע. די געענדיקטע, האָבן געקענט ווייטער לערנען אין 5־טן קלאס גימנאזיע. געציילטע קינדער, פון רייכע פאמיליעס, האָבן געלערנט אין גימנאזיע און אויך אין אוניווערסיטעט.

חדר מתוקן

די לערער, שמואל רודניצקי און אברהם נארמאן, האָבן אין יאָר 1908 געעפנט א חדר מתוקן, ווו זיי האָבן געלערנט עברית בעברית. דער חדר האָט עקזיסטירט נאָר איין זמן. צוליב דער קעגנערשאפט פון די עקסטרעמע חסידים, און צוליב דער קליינער צאָל תלמידים, האָט ער זיך געמוזט צומאכן.

מיידל־שולע

ווינטער 1914–1915, האָט ברוך צוקערמאן, געעפנט א העב־רעאישע מיידל־שולע, ווו ער אליין, איז געווען א לערער אויף העברעאיש, צוזאמען מיט ח. ש. קאפעלאוויטש. יהושע דימענטשטיין פון כאלאָפּי, האָט אונטעררעכט רוסיש. די שולע האָט געהאט דערפאָלג אזוי ווייט, אז הרב מאשיץ האָט גע־שיקט זיין טאָכטער לערנען אין איר. זי האָט עקזיסטירט ביז הערבסט 1915, ווען די דייטשן האָבן פארנומען ווילייקע.

שטאָט־פאַרוואַלטונג

דער שטאָט־ראט האָט געהייסן "גאראדסקאיא דומא", און איר אויספיר־אָרגאַן "גאראדסקאיא־אופראווא". לויט יענע געזעצן, האָבן יידן קיין רעכט געהאט ניט צו באטייליקן זיך אין די וואלן, און ניט אויסגעקליבן צו ווערן. בלויז דער סעקרעטאר פון דער "אופראווא" איז צופעליק געווען א ייד, מענדל פיאסטונאוויטש, א דאנק זיין שיינער האנטשריפט און באגאבטקייט אין דער ארבעט. די "אופראווא", האָט זיך פארנומען מיט די אלע אויפגאבן וואָס שפעטער האָט זיך פארנומען מיט דעם דער מאגיסטראט, ווי: ערלויבענישן צו בויען, פארדינגען די שטאטישע פעלדער, צושטעלן צו דער מיליטערישער מאַכט, יעדעס יאָר, די רשימות פון די יונגע־לייט וועלכע דארפן גיין אין מיליטער, ארויסגעבן פאספאָרטן, אָנפירן מיט דער שטאטישער ווירטשאפט און מאָנען שטאַ־טישע שטייערן, ארויסהאלטן די פייערלעשער קאָמאנדע א.א.וו..

די ערשטע וועלט־מלחמה

דעם 1־טן אויגוסט 1914 איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. עס זענען מאָביליזירט געוואָרן אויך יידישע בחורים אין דער אַרמיי. דער האַלץ־האַנדל קיין דייטשלאַנד, פון וועלכן א גרויסער טייל פון דער באפעלקערונג האָט געצויגן חיונה, איז גלייך אָפּגעשטעלט געוואָרן. די עקאָנאָמישע לאגע איז פארערגערט געוואָרן, איינצעלנע האָבן זיך צוגעפאסט צו דער צייט און גענומען צושטעלן פארשידענע ארטיקלען דער מיליטערישער מאכט. די יידישע באפעלקערונג האָט גלייך דערפילט די נויט פון דער מלחמה, כאָטש זי איז פאָרגעקומען ווייט פון ווילייקע.

אָנהויב זומער 1915, האָט זיך די עקאָנאָמישע לאגע שטארק פארבעסערט, אדאנק די גרויסע קניות פון דער מיליטערישער מאכט פארן מיליטער.

דער פראָנט איז געווען ווייט פון ווילייקע, און פרנסה איז געווען. דער לעבן אין שטאָט איז געגאנגען נאָרמאל. דער שטאָט גאָרטן איז געווען פול מיט שפאצירנדע יוגנט אין די אָוונטן.

ווער האָט זיך געקענט פאָרשטעלן אז אין צוויי חדשים ארום וועלן זיין קאמפן אין ווילייקע, און די שטאָט וועט איבערגיין פון האנט צו האנט.

סוף זומער 1915 האָבן די רוסן געליטן גרויסע מפלות. די דייטשן זענען דערגאנגען ביז ווילייקע. אין סעפטעמבער האָבן זיי פארנומען די שטאָט. די אָקופּאציע האָט געדויערט א וואָך צייט. א שטארקע מיליטערישע רוסישע אָפענסיווע האָט אָפּגעטריבן די דייטשן פון שטאָט. זיי זענען געבליבן שטיין ביי סמארגאן ביז פעברואר 1917. א טייל פון דער פארמעגלע־כער יידישער באפעלקערונג איז אנטלאָפן קיין רוסלאנד. אין שטאָט זענען פארבליבן בלויז די אָרעמע שיכטן. פיל הייזער זענען פארברענט געוואָרן דורך די רוסן און פון די שלאכטן. דער איבערגעבליבענער טייל באפעלקערונג האָט געלעבט די ערשטע צייט אין שרעק צוליב די קאָזאקן.

ווען איך בין געקומען אויף א באזוך אין דער היים, אין חודש מאי 1917, אלס זעלנער פון פענזע נאָך אן אָפּוועזנהייט פון צוויי יאָר, האָב איך די שטאָט ניט דערקענט. זי איז כמעט געווען חרוב, גאנצע גאסן אָפּגעברענט. בלויז די ליובאוויטשער שטיבל איז געבליבן. ניטאָ קיין הייזער, ניטאָ קיין מענטשן, ניטאָ די פריילעכע יוגנט.

אין די יאָרן 1915—1917, האָט בכלל ניט עקזיסטירט אין ווילייקע קיין יידיש געזעלשאפטלעך לעבן. אין שטאָט זענען געבליבן א קליינע צאָל משפחות, עס האָט ניט עקזיסטירט אפילו קיין חדר, ווייל עס זענען כמעט ניט געווען קיינע קינ־דער. אין אָנהויב 1917, האָט זיך די עקאָנאָמישע לאגע אין ווילייקע פארבעסערט. דער יידישער ישוב האָט זיך פארגרע־סערט, עס זענען געווען א סך מיליטער־לייט, וועלכע פלעגן אלץ אויסקויפן. ווער עס האָט נאָר געקענט עפעס באקן, אדער פארקויפן פון האנט צו האנט, האָט פארדינט.

די פעברואר־רעוואָלוציע

די רעוואָלוציע, וועלכע איז אויסגעבראָכן אין פעברואר, 1917 האט פארשאפט א שמחה פון פרייהייט די ביסל ווילייקער יידן, ווי אלע יידן אין רוסלאנד. מען האָט אויסגעקלי־בן א פאָלקס־מיליץ, צווישן זיי עטלעכע יידן. די פרייד איז געווען גרויס, מיטן אָפּשאפן די צארישע באגרענעצונגען. עס זענען פראָקלאמירט געוואָרן וואלן צום אלרוסישן יידישן צוזאמענ־פאָר און צו דער גרינדונגס־פארזאמלונג. א פארביסענער קאמף

שמחת־תורה פייערונג
פון לינקס שטייען: ש. י. נארמאן, י. סווירסקי, ד. דובין, ש. ח. דובין, ג. קאפעלאוויטש, א. קאפעלאוויטש, ד. טילעוויטש, ז. נארמאן, ה. לעווינסאן. פון לינקס זיצן: ב. נארמאן, י. טשארנע, ש. ח. לעווינסאן, ל. ד. דובין, י. לעווינסאן, משה איצ׳ע דער שמש, ס. קאליר, ש. ח. קאפעלאוויטש, ה. טראסט, ח. שאץ.

האָט זיך געפירט צווישן די פארשידענע רוסישע פארטייען: מענשעוויקעס, באָלשעוויקעס און סאָציאל־רעוואָלוציאָנערן ווי אויך צווישן די יידישע.

אין ווילייקע האָבן זיך אָרגאניזירט 2 פארטייען: די ציוניס־טישע אָרגאניזאציע מיט "צעירי ציון" בראש, און די אָרטאָ־דאָקסן, וועלכע האָבן זיך גערופן "אחדות".

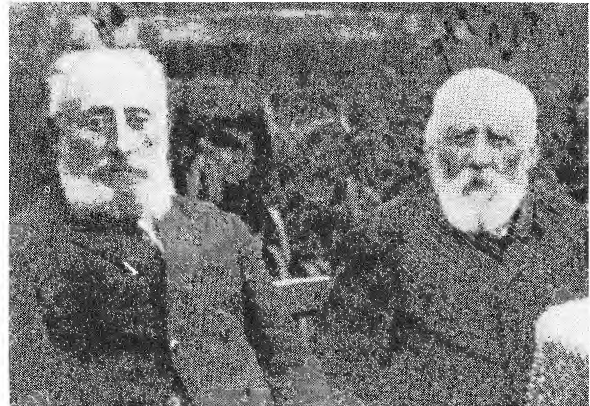
איך בין דאן געווען א זעלנער און געדינט נעבן נאראטש. מיינע ווילייקער חברים האָבן מיר איינגעלאדן האלטן א רעפע־ראט אין ווילייקע, און אויפקלערן די צילן פון דעם אלרוסישן יידישן צוזאמענפאָר.

איך בין געווען א דעלעגאט פון דער ציוניסטישער אָרגאני־זאציע, צום אלרוסישן יידישן צוזאמענפאָר, געוויילט פון דער 3־טער ארמיי (זעלנער). מיינע חברים האָבן געזאָרגט, איך זאָל קענען ריידן אין דער ליובאוויטשער שטיבל. דער ערשטער מאָל, וואָס מען זאָל ערלויבן אַ ציוני ריידן אין שטיבל נעבן ארון הקודש. דער רעפעראט איז דורך אָן שטערונגען, אפשר צוליב מיינע מיליטערישע קליידער.

מיטן אויסברוך פון דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש, דעם 25־טן אָקטאָבער 1917, האָט זיך גלייך פארערגערט די מאטעריעלע לאגע. די נייע מאכט האָט אָנגעהויבן קאָנפיסקירן אלץ, וואָס איז געווען אין די איבערגעבליבענע קרעמלאך. די סחורות זענען פארבאהאלטן געוואָרן, און שפעטער פארקויפט אין געהיים, פאר הויכע פרייזן. עס איז געגרינדעט געוואָרן די טרויעריק באַוווסטע "טשעקאַ", וועלכע האָט אָנגעהויבן רודפ׳ן, כלומרשט, ספעקולאַ־טן און קאָנטער־רעוואָלוציאָנערן דראָהענדיק אפילו מיט טויט־שטראָף.

מיין ווילייקער שול־חבר, ברוך איזאקסאָן, סטודענט פון דער קיעווער אוניווערסיטעט, איז באשטימט געוואָרן אלס סעק־רעטאר פון ווילייקער רעוואָלוציאָנערן טריבונאל. דעם 20־טן פעברואר 1918, האָבן די דייטשן פארנומען די שטאָט אָן א קאמף. די באָלשעוויסטישע מאכט איז אנטלאָפן, די באציונג פון די דייטשן איז געווען א קאָרעקטע. זיי האָבן זיך ניט גע־מישט אין די אינערלעכע ענינים. זומער 1918, האָבן זיי בא־שטימט וואלן צום מאגיסטראט. א דאנק דער אויפקלערונג פון "צעירי ציון" וועלכע איז געווען די איינציקע פאָליטישע פארטיי אין ווילייקע, האָבן די יידן געמאכט א בלאָק, מיט די ווייסרוסן, און ניט מיט די פאָליאקן. אדאנק דעם איז אויסגעקליבן געוואָרן וואלינעץ אלס בירגערמייסטער, און אברהם סווירסקי אלס מיטגליד אין מאגיסטראט, דער ערשטער ייד, פאר די לעצטע צענדליקער יאָרן, אין דער געשיכטע פון ווילייקע, וועלכער האָט פארנומען אָט דעם אַמט.

דעם זומער האָבן זיך אומגעקערט א טייל יידישע פאמיליעס פון רוסלאַנד, און פון די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע זענען געווען אונטער די דייטשן פון 1915־טן יאָר. די עקאָנאָמישע לאגע האָט זיך פארערגערט, קיין סחורה פאר די קראָמען איז ניט געווען פון וואנען צו ברענגען, אויך האָבן די דייטשן ניט געזאָרגט צו ברענגען די נויטווענדיקסטע פראָדוקטן פאר דער שטאָט. א טייל פלעגט אויפקויפן פראָדוקטן, ווי צוקער און

די ברידער בערל (בושקעס) און יהודה קאצאוויטש

אנדערע לעבנס ארטיקלען, און אויך סחורות ביי די דייטשן, אָדער ביי די פויערן, וועלכע האָבן מיטן אָנקומען פון די דייטשן, באוויזן צו צערויבן די רוסישע מיליטערישע באזעס, און געפירט עס קיין רוסלאנד. א טייל האָט געהאנדלט צוביסלעך מיט די פויערן, אָדער דייטשן, אָבער די מערהייט האָט שטארק געליטן מאטעריעל.

די ערשטע יידישע שולע

צווישן די צוריקגעקומענע, זענען געווען קינדער, אוי אביסל יוגנט. "צעירי ציון" האָט באשלאָסן צו עפענען א שולע, וועלכע איז געווען א סינטעז, פון א וועלטלעכער דערציונג, און אויך איינגעפירט לימודי־קודש. אויף עברית האָבן מיר געבראכט א לערער פון מינסק, לימודי־קודש האָט געלערנט ר׳ אברהם־זלמן לאנדא, און רוסיש – יעקב פריידוס. די שולע איז שפעטער געווען דער יסוד צו דער "תרבות" שולע. אויך איז געעפנט געוואָרן א ביבליאָטעק. די ביכער זענען אויפגעקליבן געוואָרן אין שטאָט, פון די רעשטלעך, פון דער אמאָליקער ביבליאָטעק. שטארק אקטיוו ביים גרינדן די אויבנדערמאנטע, זענען געווען: ח. ש. קאָפּעלאָוויטש, אברהם קאָפּעלאָוויטש, א. סאָלאָווייטשיק, עקיבא קאפעלאוויטש א. א.

די סאָוויעטן אין ווילייקע 1918

אין נאָוועמבער 1918, ווען אין דייטשלאנד איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע, האָבן זיי, לויט אן אָפּמאַך, מיט דער סאָוויעטישער מאכט, אָנגעהויבן אָפּטרעטן. עס האָבן זיך אומגעקערט קיין ווילייקע די באָלשעוויקעס, וועלכע האָבן אָנגעהויבן מאכן "ארדענונג". די עקאָנאָמישע לאגע איז געוואָרן זייער א שווערע. דאָס געלט האָט אָנגעווירן זיין ווערט. עס האָט זיך אָנגעהויבן א האנדל פון בייטן בגדים, און גאלד אויף עסנווארג. אין די יידישע אינערלעכע ענינים האָבן זיך די באָלשעוויקעס דעמאלט ניט ארייגעמישט, אויך די ציוניסטישע טעטיקייט, איז ניט געשטערט געוואָרן. די יוגנט האָט אויפגעפירט עטלעכע יידישע פאָרשטעלונגען. די ביבליאָטעק האָט זיך פארגרעסערט. עס איז געווען א פרווו פון דער מאכט צו קאָנפיסקירן זי, כדי זי זאָל ווערן אן אָפּטיילונג אין דער אלגעמיינער שטאטישער ביבליאטעק, אבער זייער פארלאנג איז שארף אָפּגעוואָרפן געוואָרן דורך דעם פארוואלטער, ח. ש. ק. א טייל פון דער יידישער יוגנט האָט געארבעט אויף שטעלעס ביי די סאָוויעטן, און אייניקע זענען אריין אין דער קאָמוניסטישער פארטיי. איינער האָט אויך געדינט אין "טשעקאַ". דער חבר ברוך איזאקסאָן איז באשטימט געוואָרן אלס יוסטיץ־קאָמיסאר פון ווייס־רוסלאנד אין מינסק. אין יענע טעג איז ארעסטירט געוואָרן אלס קאָנטר רעוואָלוציאָנער דער איליער לערער, יודל דארדאק, א חבר פון "צעירי־ציון". ווען איזאקסאָן האָט באזוכט ווילייקע אלס קאָמיסאר, האָב איך אויסגענוצט די געלעגנהייט און אים געבעטן, אז ער זאָל באפרייען מיין חבר, וועלכער איז געווען אין גרויס סכנה. אויף מאָרגן איז דארדאק באפרייט געוואָרן, צוזאמען מיט נאָך עטלעכע ארעסטירטע קריסטן. די סאָוויעטן האָבן געהערשט אין ווילייקע ביז סוף יוני 1919.

די פוילישע מאַכט אין ווילייקע

דעם 1־טן יולי 1919 איז ווילייקע פארנומען געוואָרן דורכן פוילישן מיליטער, וועלכער איז דערגאנגען ביז קיעוו. די ערשטע שעהן, ווען די שלאַכט איז נאָך פאָרגעקומען אין שטאָט, זענען געווען געפערלעכע פאַר דער יידישער באפעלקערונג. פאר יעדן חשד פון קאָמוניזם, איז מען גלייך דערשאָסן געוואָרן. דורך א מסירה פון דעם אָרטיקן ווייסרוס קאסטיא קאליאצאוו, איז ח. ש. ק. געשטאנען אין געפאר דערשאָסן צו ווערן. איין קויל, וועלכע איז געשאָסן געוואָרן אין אים, האָט ניט געטראָפן, דערנאָך איז ער געשלאָגן געוואָרן. אָבער א דאנק א פאָליאק, פעליקס יאשצעמסקי, וועלכער איז נאָכדעם געווען סטאַראָסטאַ אין ווילייקע, איז ער געראַטעוועט געוואָרן פון א זיכערן טויט.

עס איז אריבער א שטיקל צייט. עס האָט זיך געשאפן א נאָרמאל לעבן מיט א פרייען האנדל. די עקאָנאָמישע לאגע האָט זיך פארבעסערט. עס האָט זיך איינגעשטעלט א פארבינדונג מיט אמעריקע, און די קרובים האָבן אָנגעהויבן שיקן געלט. די באציונגען מיט דער פוילישער מאכט זענען געווען קאָרעקטע. די יידישע געזעלשאפט "יעקאפא" פון ווילנע איז געקומען צו הילף דער יידישער באפעלקערונג, געשטיצט די שולע, עס האָט זיך אויך אנטוויקלט דאָס געזעלשאפטלעכע לעבן, ווי אויך די ציוניסטישע טעטיקייט.

די יוגנט וועלכע איז געווען צושפרייט אין משך פון פינף יאָר איבער גאנץ רוסלאנד, און אויף די פראָנטן, דורכמאכנדיק שווערע יאָרן, האָבן אויך גלייכצייטיק פארזוכט דעם טעם פון פרייהייט און פרייליכקייט אין די האָניג חדשים פון דער פעברואר רעוואָלוציע.

די צעירי ציון אָרגאַניזאַציע האָט געשאַפן אַ קלוב ביי קאָס־קען אין דירה, דאָרט פלעגט מען איינאָרדענען פאָרלעזונגען, פרייע שמועסן, טרינקען אַ גלאָז טיי און אַמאָל אויך טענץ. עס פלעגט אָנטייל נעמען די גאַנצע יוגנט, אָן אונטערשייד. דעם ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון ווילייקע, האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ חנוכה אָוונט מיט לאַטקעס, מיט אַ רעפעראַט מעניני דיומא. דער קלוב האָט אריינגעטראָגן פרייד און ליכט אין יוגנט, נאָך די שווערע מלחמה־יאָרן.

די אקטיוויטעט פון דער ציוניסטישער יוגנט האָט זיך אָפּגע־רופן ערשט אין 20־טן יאָר, ווען עס איז באַשטעטיקט געוואָרן אין סאַן רעמא דער מאַנדאַט אויף ארץ־ישראל.

מיר האָבן דאַן איינגעאָרדנט אַ פייערלעכער פאַרזאַמלונג אין לאָקאַל פון תרבות שול ביי קוגלען אין הויז.

מיט וואַרעמע רעדעס און אָפּשאַצונג פון דער וויכטיקייט פון די געשעענישן, איז ארויסגעטראָטן אברהם סאָלאָווייטשיק און דער שרייבער פון די שורות. מיר האָבן גערופן צו שאַפן דעם ״קרן הזהב״ לויטן באַשלוס פון דירעקטאָריום פון קק״ל. דער ערפאָלג איז געווען איבעראַשענד. דער עולם – פרויען און מענער – האָבן אראָפּגענומען פון זיך גאָלדענע פינגערלאַך, זייגערלאַך, און ווערטפולע חפצים און אָפּגעגעבן ביים פּרעזי־דיום טיש. איך געדענק דעם רושם וואָס האָט געמאַכט, ווען טעמע דינערשטיין־מאַזאָוועצקי האָט אָפּגעגעבן גאָלדערנע זייגערלאַך פאַר דעם ״קרן הזהב״. אין יאָרן שפּעטער פלעגט דער אינסטרוקטאָר פון קרן היסוד ה׳ גערבאַווסקי, זיך ווענדן צו די ווילייקער עסקנים, העלפן אים דורכפירן זאַמל־אַקציעס פאַרן קרן היסוד, אין די דערבייאיקע שטעטלאַך, ווי דאָלהינאָוו, א.א. און אפילו אין לידע.

״יעקאפא״

אין סעפּטעמבער 1919 איז פאָרגעקומען די קאָנפערענץ פון יעקאפא. 83 דעלעגאַטן פון ווילנער געגנט האָבן זיך באַטייליקט אין איר, צווישן זיי ח. ש. קאָפּעלאָוויטש אַלס דעלעגאַט פון ווילייקע, וועלכער איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס מיטגליד אין ראַט פון געגנט קאָמיטעט. אין דער זעלבער צייט האָט ״יעקא־פּא״ באַשטימט פאַר קינדער באַשפּייזונג פּראָדוקטן, וועלכע מען האָט יאָרן ניט אָנגעזען, ווי קאַקאַאָ, קאָנדענסירטע מילך, רייז און ווייסע מעל. היות די באַנען זענען ניט געגאַנגען רעגו־לער, האָב איך געמוזט פירן די פּראָדוקטן מיטן פור, אין משך פון 2 מעת־לעת פון ווילנע.

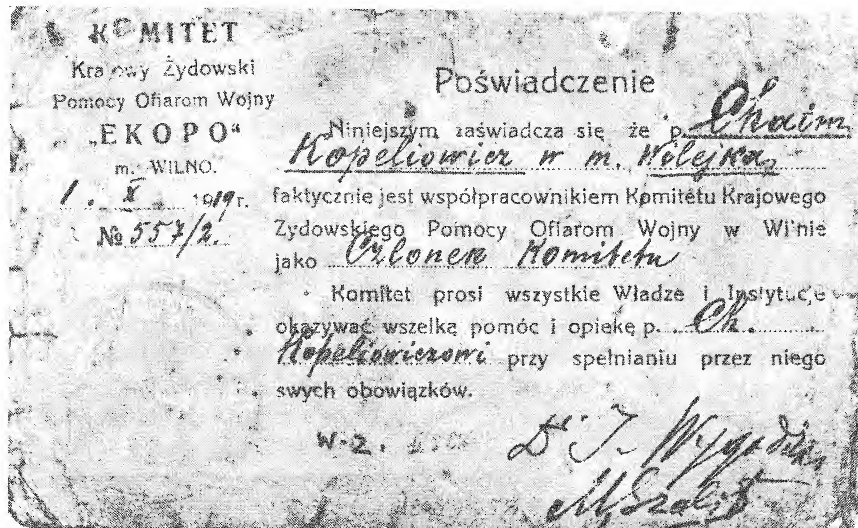
אין ווילייקע איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט, פון פאָלגענדע מיטגלידער: ר׳ יהודה פריידוס – פאָרזיצער, ר׳ אליהו לייב זאַגאַרמיסטער – קאַסיר, ח. ש. קאָפּעלאָוויטש אַלס סעקרעטאַר, און ר׳ שלמה גורוויטש און אברהם קאָפּעלאָוויטש אַלס מיטגלידער.

דער קאָמיטעט האָט געעפנט אַ קיך פאַר די קינדער, ווו זיי פלעגן באַקומען 2 מאָל אין טאָג עסן, אַלס פאַרוואַלטער האָבן מיר איינגעלאַדן יהודה קאַצאָוויטש, מיין מאַמע האָט אָפּגעגעבן אַ צימער אָן באַלוינונג.

עס זענען געווען געציילטע בכבוד׳יקע משפחות, וועלכע האָבן פשוט געליטן הונגער. איך מיט ר׳ אליהו לייב׳ן האָבן באַשלאָסן אויסצוהעלפן די משפחות מיט פּראָדוקטן אַלס ״מתן בסתר״.

די הילפס ארבעט פון ״יעקאפא״ איז אָנגעגאַנגען ביז יוני 1920, ווען די סאָוויעטן האָבן פאַרנומען די שטאָט, גייענדיק פאַרנעמען וואַרשע, און האָט זיך צוריק באַנייט מיטן פאַרנעמען פון ווילייקע צום צווייטן מאָל דורך די פּאָליאַקן.

ה׳ חיים קאָפּעלאָוויטש באַשטעטיקט אַלס דעלעגאַט פון ״יעקאפא״ קאָמיטעט

KOMITET
Krajowy Żydowski
Pomocy Ofiarom Wojny
„EKOPO"
m. WILNO.
1. X. 1919 r.
№ 557/2.

Poświadczenie

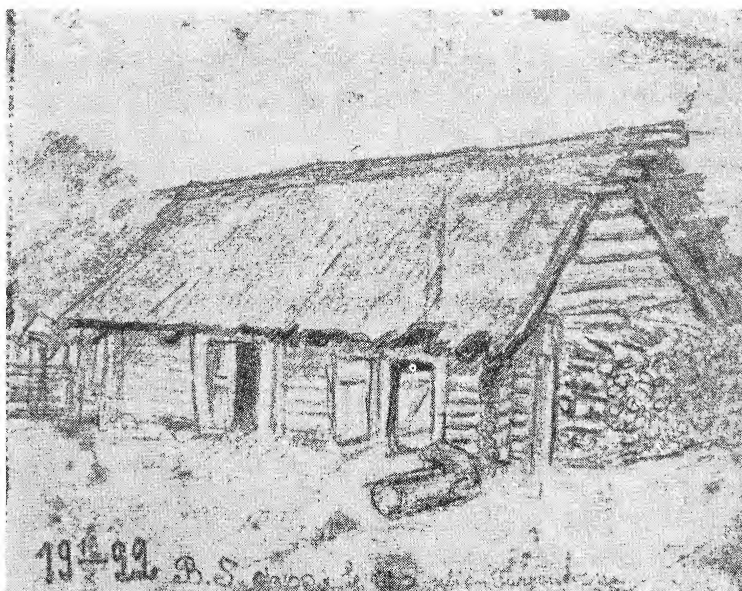
Niniejszym zaświadcza się że p. Chaim Kopeliowicz w m. Wilejka faktycznie jest współpracownikiem Komitetu Krajowego Żydowskiego Pomocy Ofiarom Wojny w Wilnie jako Członek Komitetu

Komitet prosi wszystkie Władze i Instytucje okazywać wszelką pomóc i opiekę p. Ch. Kopeliowiczowi przy spełnianiu przez niego swych obowiązków.

W-2.

שבועות 1920, איז געווען זייער א שיינער טאָג. פלוצלונג, האָט דאָס פוילישער מיליטער גענומען זיך צוריקציהען. דאָס גיכע אָפּטרעטן איז געקומען, ווייל גענעראל טוכאטשעווסקי האָט דורכגעריסן דעם פוילישן פראָנט און איז געגאַנגען פאָראויס פארנעמען ווארשע. אָבער, דער שנעלער צוריקמארש האָט זיך אָפּגעשטעלט. די פּאָליאקן זענען פארבליבן נאָך 3 וואָכן אין ווילייקע. עס זענען פארבליבן נאָר די מיליטערישע מאכט און די זשאנדארמעריע. מען האָט מורא געהאט פארן אָפּטרעטנדיקן מיליטער. צום גליק זענען די דריי וואָכן אריבער רויק. די לעצטע נאכט פאר זייער אוועקגיין, האָבן אלע יידן זיך באהאלטן אין די קעלערס.

נאָך האלבן טאָג איז אריין פון קורעניצער זייט א שטארקע סאָוויעטישע ארמיי, ניט אָפּשטעלנדיק זיך אין ווילייקע, האָבן זיי מארשירט דורכן טייך (דער בריק האָט געברענט) ווייטער קיין מאלאדעטשנע. אין שטאָט האָט זיך געגרינדעט אן ארטיקע ציווילע סאָוויעטישע מאַכט, אייניקע יידישע בחורים האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער קאָמוניסטישער פארטיי. ווידער האָבן זיך אָנגעהויבן שווערע טעג פון הונגער און נויט. די פּויערן האָבן ניט געוואָלט פארקויפן זייערע פּראָדוקטן פאר געלט, נאָר בייטן קעגן אנדערע זאכן, ווי: זאלץ, בגדים, וועש, שוכווארג. די סאָוויעטישע מאכט האָט לאנג ניט אָנגעהאלטן, און אין אָקטאָבער 1920 האָבן די פּאָליאקן ווידער פארנומען די שטאָט. נאָכן ריגער שלום־אָפּמאך מיט די סאָוויעטן, האָט זיך איינגעשטעלט דער רוסיש־פוילישער גרעניץ, בערך 30 קילאָמעטער פון ווילייקע. דאָס איז געווען דער 7־טער מאָל, וואָס די מאכט האָט זיך געביטן אין ווילייקע, אין משך פון די מלחמה יאָרן, פון ענדע יאָר 1915 ביזן ענדע יאָר 1920. יעדעס מאָל האָט די יידישע באפעלקערונג איבערגעלעבט שרעק און צרות.

ש. ח. דובין

די שטאָט אין איר גלאַנץ און חורבן

די יידישע באַפעלקערונג

עס איז גאַנץ ווייניק באַוווסט וועגן דער אַנטוויקלונג פון ווילייקע אין פאַרלויף פון גאַנצן 19־טן יאָרהונדערט. דאָס איז געווען אַ רויקע, שטילע פראָווינציעלע שטאָט מיט אַ קליינער יידישער באַפעלקערונג. די גאַנצע שטאָט האָט געציילט ניט מער ווי אַ פאָר טויזנט נפשות, מערסטן ווייסרוסן און אַ קליינער טייל פאָליאַקן. האָט פאַרמאָגט אַ קליינער צאָל נאַפט לאָמפן, וועלכע האָבן באַלויכטן אַ טייל פון אירע גאַסן.

אין ווילייקע האָט געהאַט זיין שטענדיקן זיץ אָרט דער צאַרישער לייטער פון קרייז – דער איספראַווניק. איך געדענק גוט דעם לעצטן איספראַווניק, מען האָט אים גערופן ווישניעווסקי. איך דערמאָן זיך ווי ער פלעגט שפאַצירן אין די נאָכמיטאָג־שעה׳ן אין די הויפט גאַסן פון שטאָט אין זיינע אָפיציעלע קליידער מיט אַ שטעקן אין האַנט און מיט אַ גרויסן הונט ביי דער זייט.

איך געדיינק דעם בלינדן שטייער אינספעקטאָר פון קרייז. זיין גאַנצער שטאַב איז באַשטאַנען פון 2 נידעריקע אָנגעשטעלטע. איינער פון די חשוב׳סטע פאָרשטייער פון דער צאַרישער מאַכט איז געווען דער פרעדוואַדיטעל דוואָריאַנסטוואָ – דאָס הייסט דער הויפט־פירער פון די אַדעליקע. זיין נאָמען איז געווען באַראַזדין. ער איז שטענדיק געווען דער פאָרזיצער פון דער מאָביליזאַציע קאָמיסיע צום מיליטער. אין שטאָט געריכט איז געווען איין ריכטער מיט אַ סעקרעטאַר, אויף דער באַן סטאַנציע פלעגט חוץ דעם נאַטשאַלניק דערשיינען דער צאַרישער זשאַנדאַרם, אין זיין אָפיציעלן מונדיר באַ יעדן דורכפאָר פון פאַסאַזשיר־צוג. די פאָסט און טעלעגראַף לייטונג פלעגט באַדינען די שטאָט און אַרומיקע געגנט.

עס איז אויך געווען אַ קליינע טעלעפאָן סטאַנציע וועלכע האָט געהערט צום קאַטאָלישן קלויסטער. זי איז געווען פאַרבונדן מיט איינעקע שטעטלאַך.

אויפן באַרגיקן באָדן סוף נאַראָטשער גאַס איז געשטאַנען די 3 שטאָקיקע געביידע, די באַוווסטע ווילייקער טורמע, וועלכע האָט זיך געזען פון דערווייטנס.

תשעה־באב 1914 איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. פיל יידן זענען מאָביליזירט געוואָרן. די עקאָנאָמישע לאַגע האָט זיך מיט אַמאָל פאַרערגערט. אַלע גרעסערע און קלענערע סוחרים, וועלכע האָבן געהאַט צו טאָן מיטן מסחר פון וואַלד, האָבן מיטאַמאָל פאַרלאָרן זייער פרנסה. הערבסט 1915, נאָך די גרויסע רוסישע מפלה אויפן מזרח־פראָנט, האָט זיך דער פראָנט דערנענטערט צו אונדזער שטאָט. דער פחד פאַר די קאָזאַקן, וועלכע האָבן געבושעוועט אין די אַרומיקע שטעטלעך, איז געווען זייער גרויס און כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג האָט פאַרלאָזן די שטאָט. דער גרעסטער טייל איז אַוועק דורך קורעניץ אין די דערפער. ערב יום כפור 1915 אין מיטן דער נאַכט איז אַריין די דייטשע קאַוואַלעריע קיין ווילייקע. ווען מען האָט זיך אומגעקערט, האָט מען געפונען די שטאָט פאַרברענט. עס זענען געבליבן נאָר איינצעלנע הייזער אין די עקן פון דער שטאָט. די דייטשן זענען אָפגעטראָטן און דער פראָנט האָט זיך אָפגעשטעלט ביי סמאָרגאָן. אַ טייל פון די ווילייקער היימלאָזע זענען פאַרבליבן ביי די דייטשן. די מערהייט אָבער איז אַוועק קיין מינסק, פאָלטאַווע, חאַרקאָוו און אַנדערע. אונדזער משפחה און נאָך איינעקע געציילטע פאַמיליעס, זענען פאַרבליבן אין שטאָט, און אַזוי אַרום אָפגעוועזן פולע 2 יאָר, אַ 25 – 30 קילאָמעטער פון דעם הויפט־פראָנט.

דורך ווילייקע פלעגן דורכפאָרן טויזנטער סאָלדאַטן אין דער ריכטונג צו דעם פראָנט, ווי אויך ציווילע בירגער פון פאַרשידענע פעלקער: קאַזאַכן, טאַטאַרן און אוזבעקן, וועלכע מען האָט געשיקט צו דעם פראָנט, גראָבן אָקאָפעס. ביינאַכט פלעגט מען זען די דייטשישע אַעראָפלאַנען מיט די ראַקעטן, וועלכע האָבן באַלויכטן דעם הימל. טאָג־טעגלעך פלעגן דערגיין פון דעם פראָנט די דונערן פון דער אַרטילעריע. אין שטאָט איז ניט געווען קיין ציווילע מאַכט, נאָר אַ מיליטערישער קאָמענדאַנט. עס איז אויך געווען טעטיק אַ גרויסער פעלד־שפיטאָל פאַרן גאַנצן סמאַרגאָנער פראָנט.

ווילייקע אין די טעג פון דער פעברואַר־רעוואָלוציע 1917

אַזוי ווי די שטאָט איז געווען נאָענט צו דעם מערב־פראָנט און אין פאַרלויף פון 30 מאָנאַטן אין רשות פון דער מיליטערישער מאַכט, זענען די וויכטיקע היסטאָרישע נייעס וועגן דער אַבדיקאַציע פון צאַר ניקאָלאַי דערגאַנגען צו דעם פראָנט מיט אַ פאַרשפעטיקונג פון איינעקע טעג. די צאַרישע מיניסטאָרן האָבן נאָך געהאָפט, אַז אַלץ וועט זיך פאַרענדיקן פונקט ווי אין 1905. די צייטונגען "רוסקאיע סלאָוואָ" פון מאָסקווע און "פעטערבורגסקי ויעסטניק", וועלכע מיר פלעגן באַקומען רעגולער יעדן טאָג, האָבן מיר פלוצלונג אויפגעהערט צו דערהאַלטן. עס זענען אַדורך איינעקע טעג און אין ווילייקע זענען אָנגעקומען די ערשטע צייטונגען וועגן דער אַבדיקאַציע, מיטן מאַניפעסט פון דעם נייעם מיניסטער־פרעזידענט פירשט לוואָוו. עס איז שווער צו באַשרייבן די גרויסע שמחה, וועלכע האָט באַהערשט די גאַנצע באַפעלקערונג אָן אויסנאַם. אין שטאָט

זענען אַריין אייניקע טיילן פון מיליטער, וועלכע האָבן דערקלערט זייער טרייקייט צו דער צייטווייליקער רעגירונג. די צאַרישע זשאַנדאַרמען זענען געוואָרן באַזייטיקט. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ פאָלקס־מיליציע, צווישן זיי אויך פיל יידן.

אַ ביסל שפּעטער, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלעקסאַנדער קערענסקי אַלס פּרעמיער־מיניסטער. איך געדענק דעם טאָג, ווען ער איז אָנגעקומען קיין ווילייקע און איז אַרויסגעטראָטן אויף גרויסע פאַרזאַמלונגען פון אָפיצירן און סאָלדאַטן. ער האָט געפּרעדיקט צו פירן די מלחמה ביז אַן אַנטגילטיקן נצחון. עס זענען פּראָקלאַמירט געוואָרן וואַלן צו דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג. עס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער אויפרוף פון דער צייטווייליקער רעגירונג, וועלכע האָט אָנערקענט די גלייכבאַרעכטיקונג פון אַלע רוסישע בירגער אָן אונטערשייד פון ראַסע און גלויבן. גרויס איז געווען די שמחה פון די יידן. די תקופה פון קערענסקיס רעגירונג איז געווען אין אַלגעמיין אַ פרייע, אָבער ניט קיין רויקע. עס האָט זיך צעפלאַקערט דער וואַל־קאַמף איבער גאַנץ רוסלאַנד ווי אויך צווישן די סאָלדאַטן אויף די פראָנטן. דער עיקר מחלוקת איז געווען צווישן די סאָציאַליסטישע פאַרטייען: מענשעוויקעס, באָלשעוויקעס און סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן. פאָרשטייער פון די צענטראַל־קאָמיטעטן פון אַלע פאַרטייען האָבן געפירט אַ ברייטע פּראָפּאַגאַנדע. אויף דער יידישער גאַס איז געפירט געוואָרן דער וואַל־קאַמף צווישן דער ציוניסטישער פאַרטיי און "בונד". אַזוי האָט געדויערט ביז אָקטאָבער 1917. איך געדענק די פאַרזאַמלונג פון די פראָנט־סאָלדאַטן, וואָס איז פאָרגעקומען אין קלוב פון שטאַטישן פּאַרק, אין וועלכער איך בין אַרויסגעטראָטן מיט אַ רעדע און פאַרטיידיקט די קערענסקי־רעגירונג. איך בין דעמאָלסט דערשינען אַלס אַ ציוניסט.

אין דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע

די ווילייקער יידן האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט שווערע טעג. פון סמאַרגאָנער און נאַראָטשער פראָנט, האָבן גרופּעס זעלנער פאַרלאָזט זייערע פּאָלקן נאָכן נוקם זיין זיך אין די צאַרישע אָפיצירן, און געקומען אין די נאָענטע שטעט, געשפּרייזט איבער די גאַסן און אָן פּחד גערויבט, וואָס זיי האָבן געקענט.

דאָס האָט געדויערט אייניקע מאָנאַטן. די באָלשעוויסטישע מאַכט אין מינסק האָט אָנגענומען מיטלען קעגן דעם. קיין ווילייקע פלעגט אָנקומען יעדן טאָג די סאָוויעטישע צייטונג "קראַסנאַיאַ זוויעזדאַ" – ("רויטער שטערן") אין ווייסרוסיש; פון דער יידישער יוגנט געדענק איך מיין חבר גוטמאַן לעוויטאַן, נפתלי דעם שערערס זון, וועלכער איז געוואָרן אַ באַוווסטער קאָמוניסט און געדינט אין גענעראַל־שטאַב פון דער רויטער אַרמיי. אין מיין זכרון איז אויך פאַרבליבן ברוך איזאַקסאָן, אַ בעקערס אַ זון, ווי אויך יוסף בעזפּראָזוואַני, אַ זון פון איטשע־מאיר דעם שוסטער. אין די געציילטע מאָנאַטן פון די ערשטע באָלשעוויקעס אין ווילייקע זענען אַרעסטירט געוואָרן אייניקע סוחרים. צווישן זיי מיין מוטער, לאה־דוואָשע ז"ל, ווי אויך ר' מרדכי עפּשטיין ז"ל, אַ גאַלאַנטעריי־קרעמער און אַנדערע. אַלע זענען צום גליק נאָך אייניקע טעג באַפרייט געוואָרן. ר' מרדכי עפּשטיינ'ען האָט מען אין טורמע אָפּגעשאָרן זיין פּאַטריאַרכאַלישע באָרד.

1918 — די דייטשן אין ווילייקע

נאָכן דורכפאַל פון די שלום־אונטערהאַנדלונגען אין בריסק־דליטא האָט טראָצקי פּראָקלאַמירט דעם סוף פון די שלאַכטן: "ניט מלחמה און ניט שלום". אַ קורצע צייט נאָכדעם, אין אָנפאַנג 1918, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן זייער מאַרש אויף רוסלאַנד. דער נאָענטסטער פראָנט אין פאַרלויף פון קאַרגע 3 יאָר איז געווען סמאַרגאָן. די דייטשן זענען אַריין קיין ווילייקע אין אייניקע שעה אַרום, אָן אַ שלאַכט. פאַרלאָזנדיק ווילייקע, האָבן די באָלשעוויקעס זיך באַרימט, זעגענענדיק זיך מיט אונדז: "מיר וועלן נאָך צוריקקומען". זיי זענען אַוועק פון ווילייקע, אָדער, בעסער געזאָגט, אַנטלאָפן דורך דעם הילצערנעם בריק איבער דער ווילִיע אין דער ריכטונג פון וויאַזין־איליע־באָריסאָוו. צוזאַמען מיט זיי זענען אויך אַוועק די אויבנדערמאָנטע ברוך איזאַקסאָן, יוסף בעזפּראָזוואַני און אַנדערע.

די דייטשישע אַרמיי האָט אין אייניקע טעג באַזעצט גאַנץ ווייסרוסלאַנד ביז פּאָלאָצק־אָרשע און כמעט גאַנץ אוקראַינע. שנעל איז געקומען אַן ענדערונג אויף אַלע געביטן. ערשטנס אין די ענינים פון געזעלשאַפטלעכן לעבן, ווי אויך אין עקאָנאָמישע פּראָבלעמען. עס זענען באַנייט געוואָרן די פרייע סוחרישע טעטיקייט און עס איז פאַרבעסערט געוואָרן די לאַגע פון די יידן אין אַלע הינזיכטן. פּרנסה איז געווען. שווער צו פאַרשטיין ווי אַזוי די דייטשן, וועלכע האָבן אין 1918 געראַטעוועט די יידן אין ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע פון די פּאָגראָמען, זענען אין די שפּעטערדיקע יאָרן געוואָרן אַליין שרעקלעכע מערדער פון מיליאָנען יידן.

די דייטשן האָבן זיך געניויטיקט אין שפּייז־פּראָדוקטן, אויסגעהונגערטע אין פאַרלויף פון די 4 מלחמה־יאָרן. זיי האָבן דורך די יידישע סוחרים איינגעקויפט און עקספּאָרטירט קיין דייטשלאַנד: תבואה, פלייש א. א. וו. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דאָס האָט פאַרבעסערט דיווירטשאַפטלעכע לאַגע פון די יידן. קיין ווילייקע האָבן זיך אָנגעהויבן אומקערן צענדליקער משפּחות פון דער דייטשישער זאָנע, ווי אויך פון מינסק און אוקראַינע פון דער רוסישער זייט. אַזוי אַרום האָט זיך אָנגעהויבן די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

די באָלשעוויקעס ווידער אין ווילייקע

נאָך דער גרויסער מפּלה פון דער דייטשישער אַרמיי אויף דעם פראַנצויזישן פראָנט אין סוף פון 1918 און נאָך דער רעוואָלוציע אין בערלין, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן פאַר־

לאָזן די געביטן פון אוקראַינע און ווייסרוסלאַנד. ווילייקע איז געבליבן אין פאַרלויף פון מער ווי אַ וואָך אָן אַ מאַכט. די יידן און ווייסרוסן האָבן געגרינדעט אַ פאַלקס־מיליציע. אין שטאָט איז אַריין די סאָוויעטישע אַרמיי און גענומען איינפירן די קאָמוניסטישע אָרדענונג. דער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך פיל פאַרערגערט. דאָס געלט האָט פאַרלאָרן זיין ווערט. די פויערן פון די אַרומיקע דערפער האָבן פשוט "פאַרשטריקט" און פלעגן ניט קומען אויפן מאַרק מיט זייערע סחורות. קאָרן האָט מען געקאָנט באַקומען נאָר פאַר בגדים, אָדער פאַר גאָלדענע מטבעות. אַזוי אויך אַנדערע דאָרפישע פּראָדוקטן.

ניט לאַנג האָט געדויערט די באָלשעוויסטישע מאַכט אין ווילייקע. עס איז אויסגעבראָכן די פויליש־סאָוויעטישע מלחמה.

די פוילישע הערשאַפט

זומער 1919 איז ווילייקע צום ערשטן מאָל פאַרנומען געוואָרן דורך דער פוילישער אַרמיי פון יוזעף פּילסודסקי, וועלכע האָט פאַרטריבן די רוסן אין ווייס־רוסלאַנד ביז נאָך מינסק און אין אוקראַינע ביז קיעוו. די פוילישע נצחונות זענען אָבער ניט איינגעהאַלטן געוואָרן. אין אַ צייט שפּעטער, בערך נאָך אַ יאָר הערשאַפט פון די פּאָליאַקן, האָט די רויטע אַרמיי זיך ווידער פאַרשטאַרקט און בראש מיט מאַרשאַל טוכאַטשעווסקי אָפּגעטריבן די פּאָליאַקן ביז דער ווייסל. אַזוי אַרום האָט זיך די מאַכט יעדעס מאָל געביטן, אַזוי אַז די יידישע באַפעלקערונג האָט געלעבט אין שרעק און פיל געליטן. עס איז כדאי צו פאַרצייכענען, אַז די באַציונג צו יידן מצד די מיליטער־אָפּטיילונגען פון דער רויטער אַרמיי איז תמיד געווען אַ באַפריידנדיקע. די סאָוויעטישע זעלנער האָבן באַקומען באַפעלן ניט אַנצופאַלן און ניט רויבן די ציווילע באַפעלקערונג בכלל און יידן בפרט. פאַר אַזעלכע פאַרברעכנס איז מען געשטעלט געוואָרן צום געריכט פון רעוואָלוציאָנערען קריגס־טריבונאַל און באַקומען גרויסע שטראָפן. די זיצונגען פון טריבונאַל זענען געווען עפנטליכע.

גאַנץ אַנדערש איז געווען די האַנדלונגען פון די פוילישע "באַפרייער" וועלכע האָבן אָנגעטאָן פיל צרות דער יידישער באַפעלקערונג. באַזונדער מערדעריש איז געווען די טעטיקייט פון די "פּאָזנאַנטשיקעס", די אַרמיי פון גענעראַל האַלער.

אין לעצטן מאָמענט איז געשען דער "נס" אויף דער ווייסל. פּילסודסקיס אַרמיי האָט באַזיגט די באָלשעוויקעס און מיט איר גיכן מאַרש צוריק באַזעצט אַ גרויסן טייל פון מערב־ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע. אין אָקטאָבער 1920 זענען די פוילישע רייטער אַריין אין ווילייקע. די שרעק איז געווען אומבאַשרייבלעך, ווייל מיר האָבן גוט געוווסט וועגן אַלע באַרבאַרישע טאָטן פון די האַלערטשיקעס. אונדזער משפחה איז געווען באַהאַלטן אין אַ קעלער, ביי אַ פוילישער פאַמיליע אויף ראָג פּאָהולאַנקע. אין זעלבן קעלער האָט זיך אויסבאַהאַלטן מיט 23 יאָר שפּעטער מיין שוועסטער חיה'לה מיט איר טעכטערל לילינקע (לאה), וועלכע זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך די פּאָליאַקן אין די הענט פון די דייטשישע רוצחים. די פוילישע "באַפרייער" האָבן געזוכט באָלשעוויקעס אין די יידישע הייזער. אין אַלגעמיין איז די צאָל פון יידן אין ווילייקע אין יענער צייט געווען אַ קליינע. צו אונדזער גליק האָבן די ערשטע טיילן פון די פוילישע רייטער און רויבער פאַרלאָזן באַלד די שטאָט. זיי זענען אַוועק ווייטער צום מזרח. נאָך דער קאַוואַלעריע זענען אָנגעקומען פוסגייער, מער דיסציפּלינירטע און איינגעהאַלטענע זעלנער.

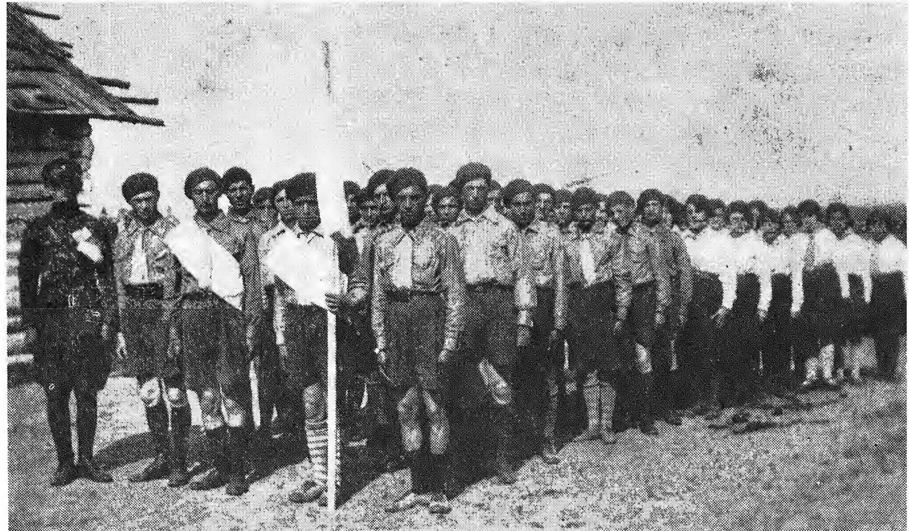
די הערשאַפט פון פוילן אין די יאָרן 1920—1939

נאָכן אונטערשרייבן דעם וואָפנשטילשטאַנד אין נאָוועמבער 1920 האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע תקופה פאַר די פוילישע יידן בכלל און פאַר די יידן אין די מזרח־געביטן בפרט. ווילייקע אַלס קרייז־שטאָט איז געוואָרן דער צענטער פון אַ גרויסן פּאָוויאַט, ווי פריער, וועלכער האָט זיך געצויגן פון ראַדאָשקאָוויטש ביז פּאָסטאַוו: דונילאָוויטש, מאָלאָדעטשנע, לעבעדאָווע, האָראָדאָק, קראַסנע, קורעניץ, רעטשקע, דאָלהינאָוו, קריוויץ, וויאַזן, איליע און די קאָלאָניע בייקע.

נאָך אַ קורצער צייט איז אָנגעקומען קיין ווילייקע דער נייער סטאַראָסטע – ניטאָסלאָווסקי, זייער אַ ליבעראַלער מענטש, וועלכער איז צוגעטראָטן ענערגיש איינצופירן רו און אָרדענונג. אַ ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט איז געווידמעט געוואָרן די זיכערהייטס־ענינים. היות די באַפעלקערונג איז בעיקר באַשטאַנען פון ווייסרוסן, האָט די פוילישע מאַכט אָנגעהויבן באַזעצן באַ די גרענעצן פּאָליאַקן. מען האָט אויך אַראָפּגעבראַכט פון טיף פוילן אַ גאַנצן שטאַב פון באַאַמטע, וועלכע האָבן פאַרנומען די אַמטן אין אַלע מלוכה־אינסטיטוציעס פון פּאָוויאַט: די סטאַראָסטווע, באַן, פּאָסט און פּאָליציי, ווי אויך די מוניציפּאַלע פאַרוואַלטונגען פון די שטעט און דאָרפישע גמינעס. עס איז אַנטשטאַנען אַ נייע סיטואַציע פאַרן צוריק־אויפבוי פון דער חרוב־געוואָרענער ווילייקע אין אַלע שטחים: עקאָנאָמישן, קולטורעלן און פּאָליטישן. דער מסחר האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען. דער וואַלד־האַנדל האָט אויפגעלעבט. עס האָט זיך געעפנט אַ נייע וועלט און די שטאָט האָט צוריק באַקומען אַ פרייע פאַרבינדונג מיט אַמעריקע. ווילייקע איז ווידער געוואָרן דער צענטער פון אַלע אַרומיקע שטעט און דערפער.

דער סטאַראָסטע ניטאָסלאָווסקי

עס מוז אונטערגעשטראָכן ווערן די גוטע באַציונג פון סטאַראָסטע ניטאָסלאָווסקי צו דער יידישער באַפעלקערונג. מען קען אים צורעכענען צו די "חסידי אומות העולם", ווייל נאָר צוליב זיין זכות איז דערמעגליכט געוואָרן הונדערטער יידן געראַטעוועט צו ווערן פון טעראָר און פּאָגראָמען אין דער

השומר הלאומי באַגעגנט ה׳ פּילסודסקי׳ן בעת זיין באַזוך אין ווילייקע – 1930.

פינצטערער צייט פון בירגערקריג אין ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע. יידישע היימלאָזע פלעגן יעדע נאַכט שוואַרצן די גרענעץ פון סאָוויעט־רוסלאַנד און נאָך שרעקלעכע ליידן פלעגן זיי אַריינפאַלן אין די הענט פון דער פּוילישער דעפענ־סיווע. פון גרענעץ פלעגן זיי געבראַכט ווערן קיין ווילייקע אין טורמע.

אין ווילנע האָט שוין עקזיסטירט פון 1919 יאָר דער געגנט־קאָמיטעט "יעקאפא", אָנגעפירט דורך דעם באַוווּסטן ווילנער כלל־טוער ד"ר צמח שאבאד און שריפטשטעלער משה שאַליט. דער שרייבער פון די שורות איז נאָכן צווייטן אַריינמאַרש פון די פּאָליאַקן אין 1920 נאָמינירט געוואָרן אַלס פאָרשטייער פון "יעקאפא" אין ווילייקע. אין דער זעלבער צייט בין איך געוואָרן אויסגעוויילט אַלס פאָרזיצער פון דער קהילה. מיר איז געלונגען איינצושטעלן זעהר נאָענטע באַקאַנטשאַפט און גוטע באַציונגען מיטן נייעם סטאַראָסטע. מיט זיין הילף זענען הונדערטער פּליטים באַפרייט געוואָרן פון טורמע. אפילו נאָכדעם ווי פיל פון זיי זענען באַשולדיקט געוואָרן אין שפּיאָנאַזש. עס האָט זיי געדראָט שווערע שטראָפן פאַר די אויסגעטראַכטע בלבולים און אין בעסטן פאַל אַרויסגעשיקט צו ווערן צוריק קיין רוסלאַנד. אונדזערע אינטערווענצן האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. דער סטאַראָסטע פלעגט זיי באַפרייען פון אַרעסט, געבן צייטווייליקע פאַספּאָרטן און דערמעגליכן זיי צו פאַרבלייבן אין ווילייקע ביז 6 מאָנאַטן. אין אָט דער צייט האָבן זיי זיך פאַרבונדן מיט זייערע קרובים אין אַמע־ריקע, באַקומען הילף פון "יעקאפא" און "היאַס" און כמעט אַלע האָבן געקענט אָפּפאָרן קיין אַמעריקע, ווי אויך אַ טייל קיין ארץ־ישראל. דאָס איז געווען אַ ברייטע פלאַנמעסיקע אַרבעט, אין וועלכער עס האָט פיל מיטגעהאָלפן דער וויצע־פאָרזיצער פון דער קהילה ה׳ יהודה פריידוס ז"ל, אַן אָנגע־זעענער וואַלד־סוחר און משכיל. אַלס וויצע בורמישטש איז נאָמינירט געוואָרן דער ווייסרוס נאַסאַדאָוויטש, געוועזענער פּאָליציי־שעף. פון רוסלאַנד האָט זיך אומגעקערט די משפחה פון ה׳ משה סווירסקי. אויף אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע יידן אין ליובאַוויטשער שול איז דער לעצטער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס מיטגליד פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. לויט אונדזער בקשה איז ה׳ משה סווירסקי באַשטעטיקט געוואָרן דורכן סטאַראָסטע.

אונדזער וויכטיקע הומאַניטאַרע אַרבעט אויף דעם געביט איז ברייט באַשריבן אין פּנקס פון "יעקאפא", געדרוקט אין 1929 יאָר.

די שטאָט־פאַרוואַלטונג

איינער פון די ערשטע וויכטיקע אויפטוען פון סטאַראָסטע איז געווען דאָס נאָמינירן אַלס בירגערמייסטער אַן עלטערן פּאָליאַק, קולאַקאַ, וועלכער איז געקומען אַלס קאָמיסאַר אָנ־צופירן מיט דעם אויפבוי פון דער חרוב־געוואָרענער שטאָט. די שטאָטישע ווירטשאַפט איז געווען רואינירט, קיין שולן און קיין אַנטשפּרעכנדיקע געביידעס זענען ניט געווען. דער שיינער 2 שטאָקיקער בנין פון דער אַמאָליקער "גאָראָדסקאַיע

א דעלעגאציע פון ווילייקע צו דער עפענונג פון דעם פארט אין גדיניע. צווישן זיי 2 יידן. דער צווייטער פון רעכטס ש. ח. דובין, דער דריטער י. איידלמאן.

אוטשילישטשע" איז נאָך אין די מלחמה־יאָרן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מיליטערישן שפּיטאָל. אויך די געביידע פון דער צווייטער רוסישער שולע איז באַזעצט געוואָרן דורך דער אַדמיניסטראַציע פון סטאַראָסטע. עס איז ניט געווען אפילו איין צימער פאַרן שול־וועזן. אין זייער אַ קורצער צייט איז אויפגעבויט געוואָרן אַ גרויס הילצערן הויז פאַר דער עלעמענטאַר־שולע ווי אויך אַ צוויישטאָקיקע שטוב פאַר דער פוילישער גימנאַזיע. אין יאָר 1925 איז אין צענטער שטאָט אויסגעבויט געוואָרן דער בנין פאַר דעם שטאַב פון דער מיליטערישער בריגאַדע פון דער גרענעץ־וואַך. דער אַלטער בירגערמייסטער האָט פיל געזאָרגט, כדי צו פאַרשענערן די שטאָט. מען האָט ברוקירט גאַסן און איינער פון די וויכטיקע אויפטוען איז געווען דאָס בויען די עלעקטרישע סטאַנציע אין 1926. די אַלטע נאַפט־לאָמפּן אין די גאַסן זענען פאַרביטן געוואָרן מיט אַ מאָדערנער באַלייכטונג. אַלע האָבן באַקומען עלעקטריש ליכט אין די הייזער. עס איז אויפגעעפנט געוואָרן דער קינאָ־טעאַטער אויפן ראָג פון מיצקעוויטש און נאַראָצ'ער גאַסן.

אין 1922 זענען פאָרגעקומען די ערשטע וואַלן צום שטאָט־ראַט און עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס בירגערמייסטער דער זעלביקער קולאקאַ, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דעם אַמט 2 יאָר. אַלס זיין געהילף – דער ווייסרוס בריל, אַלס לאַווניק — ה' משה סווירסקי. אין זעלבן יאָר איז ש. ח. דובין אויסגעקליבן געוואָרן אַלס מיטגליד אין שטאָט־ראַט און פאָר־זיצער פון דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע. אין נאָמען פון דער שטאָט איז ש. ח. דובין געוויילט געוואָרן אַלס חבר אין פּאָוויאַטאָווען סיימיק, ווי אויך אַלס וויצע־פאָרזיצער פון דער פוילישער מוניציפּאַלער פּאָוויאַטאָווער באַנק. די דאָזיקע אויפגאַבן האָט ער דערפילט ביזן 1־טן סעפּטעמבער 1939 – אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין 1930 זענען ווידער פאָרגעקומען וואַלן צום שטאָט־ראַט. אונטערן דרוק פון דעם נייען סטאַראָסטע (געקומען אויפן אָרט פון ניטאָסלאַווסקי, וועלכער איז באַזייטיקט געוואָרן, ווייל ער איז געווען צופיל ליבעראַל. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן מיר מיט גרויס צער, זיך דערוווּסט, אַז ער איז פּלוצלונג געשטאָרבן פון אַ האַרץ־ אַטאַק אין א שטעטעלע, באַ פּויזן – ערע זיין אָנדענק!). איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס בירגערמייסטער אַ יונגער פּאָליאַק מיטן נאָמען זובלעוויטש, און אַלס זיין געהילף – דער זעלבער ווייסרוס בריל, אַלס לאַווניק האָט ווייטער פאָרגעזעצט ה' משה סווירסקי, דער בכבודיקער ערשטער גבאי און בויער פון דער מתנגדישער שול. דער נייער בירגערמייסטער האָט זיך פיין באַצויגן צו דער יידישער באַפעלקערונג. ער האָט זיך פּשוט געגויטיקט אין די יידישע און ווייסרוסישע שטימען, וועלכע האָבן צוזאַמען געשאַפן די מערהייט אין שטאָט־ראַט. ער איז געווען זייער אַן ענערגישער און אָרנטלעכער מענטש. ער האָט געזוכט נאָר די טובה פון דער שטאָט. נאָך 8 יאָר ערלעכער אַרבעט האָט ער מיטאַמאָל פאַרלאָרן דעם חן ביי דעם נייעם, שוין דריטן סטאַראָסטע, וועלכער איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענער אַנטיסעמיט. אין יוני, 1939 יאָר זענען פאָרגעקומען נייע וואַלן צום שטאָט־ראַט. זיי זענען געווען

געהיימע. צוויי מאָנאַטן האָט זיך געפירט אַ העפטיקע אַנטיסעמיטישע פראָפאַגאַנדע. דאָס איז געווען אין די צייט פון נאָך דעם פשיטיקער פאָגראָם און נאָך דער גזירה קעגן דער יידישער שחיטה. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער שטאָט־ראַט. ביז היינט געדענק איך נאָך די חוצפהדיקע רעדע פון דער פרוי פון אַן אָפיציר פון גרענעץ־קאָרפוס, וועלכע איז געווען אויסגעקליבן אין שטאָט־ראַט פון דער פוילישער פראַקציע. איר רעדע איז געווען פול מיט האַס צו יידן. דער סטאַראָסטע האָט געמאַכט אַ דרוק, אַז מען זאָל ניט קלייבן דעם פריערדיקן בירגערמייסטער זובלעוויטש. איך בין איינגעלאַדן געוואָרן צום סטאַראָסטע אויף אַ געשפרעך. ער האָט מיך "געבעטן", דאָס הייסט בעסער, געפאָדערט, אַז איך זאָל ניט קלייבן זובלעוויטשן. איך האָב אים דערקלערט, אַז איך וועל קיינמאָל ניט מסכים זיין צו שטימען פאַר אַ אַנטיסעמיטקע, פריסטאראוועס אַ חברטע, פאַר אַ בירגערמייסטער. ער האָט דאָס געפאָדערט פון מיר אַלס פרעזעס פון דער פייערלעשער־געזעלשאַפט און האָט מיר אויפגעקלערט, אַז זיין ביטע־פאָדערונג איז געבונדן מיט זיכערהייטס־ענינים. איך האָב אים דערקלערט קטעגאָריש, אַז די יידישע פראַקציע גייט צו די וואַלן צוזאַמען מיט די ווייסרוסן און מיר האָבן זעלבספאַרשטענדלעך אויסגעוויילט זובלעוויטש'ן. אין איניקע טעג אַרום בין איך לויט אַ באַפעל פון סטאַראָסטע באַזייטיקט געוואָרן צוליב זיכערהייטס־מאָטיוון פון אַמט אַלס פרעזעס פון דער פייערלעשער־געזעלשאַפט, זייענדיק אויסגעוויילט אויף דעם אַמט קאַרגע 20 יאָר.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך געווענדעט צו מיר דער סטאַראָסטע און געבעטן איך זאָל ווירקן אויף די אַרבעטער אין טאַרטאַק (דובינס) זיי זאָלן אַרויסטרעטן פון דער לינקער אַרבעטער אָרגאַניזאַציע פ.פ.ס., און אַריינטרעטן אין ב.ב. (רעגירונג'ס פאַרטיי).

איך האָב קאַטעגאָריש ענטזאַגט מאָטיווירנדיק, אַז איך וויל זיך ניט מישן אין די אינערליכע אָנגעלעגנהייט פון די אַרבעטער, בפרט אַז איך אַליין געהער צו אַ יידישע אַרבעטער אָרגאַניזאַציע. די תשובה איז אים ניט געפעלן געוואָרן. די באַציונג צו מיר איז געוואָרן זייער אָנגעשטריינגט. כדי די יידישע באַפעלקערונג זאָל ניט ליידן צוליב מיר האָב איך זיך ענטזאָגט פון צו זיין פרעזעס פון דער קהילה. דער סטאַראָסטע האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט, האָט באַשטעטיקט מיין דעמיסיע, פונאַנדערגעלאָזן דעם קהילה ראַט, און נאָמינירט בצלאל קאַרטשמערן אַלס קאָמיסאַר. דאָס איז געווען אין יוני, 1939, 2 מאָנאַטן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה. איך וויל גלויבן, אַז דאָס איז אפשר געווען די סיבה, וואָס אין אַ פאָר חדשים שפעטער האָבן די סאָוויעטן מיך גלייך ניט אַרעסטירט, נאָר ערשט אין אַפריל 1940 אַרויסגעפירט קיין סיביר.

✶

די קהילה

די ערשטע קהילה־פאַרוואַלטונג — 1921

די ערשטע קהילה־פאַרוואַלטונג איז אויסגעוויילט געוואָרן אין אָנהייב 1921 אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, נאָך דעם ווי קיין ווילייקע האָט זיך אומגעקערט דער גרעסטער טייל פון די יידישע איינוווינער. דער שרייבער פון די שורות איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פרעזעס. אַלס וויצע־פרעזעס איז געקליבן געוואָרן דער דערמאָנטער ה' יהודה פריידוס, ר' יעקב קאָפעלאָוויטש (העשל'ס) — אַלס סעקרעטאַר, און אַלס מיטגלידער פון קהילה־ראַט: יעקב לעווין, משה סווירסקי, אברהם קאָפעלאָוויטש, אברהם נאָרמאַן, בנימין גוטמאַן, ברוך גורוויטש, דב בערמאַן, יוסף צעסאַקאָוו און אַנדערע, (ליידער געדענק איך ניט אַלע נעמען). דאָס ביוראָ פון דער קהילה האָט זיך געפונען אין הויז פון חיים־יונה קאַגאַן, אויף אָרלאָווסקי גאַס (פריער "פאָהולאַנקאַ"). נאָכן מאַגיסטראַט איז די קהילה געווען פאַר די יידן די צווייטע אָנגעזעענע אינסטיטוציע אין שטאָט. אין מיין זכרון איז פאַרבליבן די ערשטע פייערלעכע זיצונג פון דעם קהילה־ראַט, בראש מיטן פיל געאַכטעטן מרא־דאַתרא ר' יהודה־לייב מאשיץ, געווידמעט דער פראָקלאַמירטער געלט־זאַמלונג פאַרן "קרן־היסוד". די באַגייסטערונג פון די ווילייקער יידן איז שווער צו באַשרייבן. מענער און פרויען האָבן געשפענדעט געלט, ניט נאָר פוילישע זלאָטעס, נאָר אויך גאָלד און דאָלאַרן. די ערשטע געהיימע וואַלן צו דער קהילה זענען פאָרגעקומען אין יאָר 1922 און צו איר טעטיקייטס־קרייז האָבן געהערט דאָס שכנישע שטעטל קורעניץ, 7 קילאָמעטער פון ווילייקע, אויך רעטשקע און דער קליינער ישוב פון יידישע לאַנדווירטן, נייקע.

לויט די אָנווייזונגען פון דער מאַכט איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פאַרטרעטער פון דער קהילה פאַר די ענינים פון קורעניץ ר' מענדל אלפעראָוויטש. די זיצונגען פלעגן אויך פאָרקומען אין קורעניץ. אַלס קהילה־סעקרעטאַר פאַר קורעניץ איז באַשטימט געוואָרן ישראל גווינט, דער זון פון באַוווסטן ציוניסטישן קורעניצער כלל־טוער זלמן גווינט, וועלכער איז אומגעקומען אויף קידוש־השם דורך די מערדערישע דייטשן. די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט קאָנצענטרירט אין אירע הענט די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין שטאָט און איז געווען די יידישע רעפרעזענטאַנץ פאַר דער מאַכט, ניט נאָר אין די ענינים פון ווילייקע, נאָר אויך פון אַלע שטעט און שטעטלעך פון דעם גאַנצן פאָוויאַט. וועגן אַלע לעבנס־וויכטיקע פראָבלעמען, פראַגן פון שול־וועזן, מלוכה־שטייערן, וואַל־רעכט פאַר ניי־אָנגעקומענע יידן פון רוסלאַנד, אַלס געוועזענע בירגער פון ווילייקע פאַר דער מלחמה.

די פאַרוואַלטונג פון דער קהילה איז געפירט געוואָרן לויט דער יידישער טראַדיציע. זי האָט געזאָרגט פאַר אַלע רעליגיעזע באַדערפענישן. די שוחטים פון ווילייקע און קורעניץ האָבן באַקומען זייער געהאַלט פון דער קהילה.

דער היתר פון רב

איך געדענק די צייט פון די דרייסיקער יאָרן, ווען דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך גיך פאַרשפּרייט אויף די מזרח־געביטן פון פּוילן. עס איז דערגאַנגען אַ קלאַנג, אַז עס גרייט זיך דעם נאָענטן זונטאָג אַ פּאָגראָם אויף יידן אין דאָלהינאָוו. פרייטאָג־צו־נאַכט נאָך קבלת־שבת זענען געקומען צו מיר אין שטוב דער אַלטער רב מאַשיק מיט די גבאים פון די בתי־מדרשים און דער רב האָט מיר מתיר געווען, פאָרן אום שבת קיין ווילנע צום וואָיעוואָדע ראַטשקיעוויטש. לויטן באַפעל פון לעצטן איז געשיקט געוואָרן קיין דאָלהינאָוו זונטאָג אַ גרעסערער פּאָליצייאישער כוח און אַלץ איז אַדורך בשלום.

וואַלן אין דער ווילייקער־קורעניצער קהילה

אין 1928 זענען פאָרגעקומען אָפיציעלע וואַלן פון ווילייקער־קורעניצער קהילה לויטן נייעם געזעץ (פון 1924). וויילן האָבן געקענט נאָר מענער אין עלטער פון 25 יאָר און העכער. געוויילט ווערן האָבן געקענט מענער פון 30 יאָר און העכער. פרויען האָבן ניט געהאַט קיין וואַל־רעכט. די וואַלן זענען געווען געהיימע. דער שרייבער פון די שורות איז איינשטימיק אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פאָרזיצער. ר' לייב מאַטוסאָוו פון קורעניץ – אַלס פאַרטרעטער. (אין בלוטיקן טאָג פון אומקום איז ער אַריינגעשפּרונגען אין פייער איינגעוויקלט אין טלית מיטן געשריי "שמע־ישראל", איידער עס האָט אים געטראָפן די קויל פון די רוצחים ימ"ש). די וואַלן האָבן געדאַרפט באַשטעטיקט ווערן דורך דעם סטאַראָסטע. אין פאַרלויף פון אייניקע וואָכן פאַר די וואַלן האָט זיך אין שטאָט געקאָכט ווי אין אַ קעסל און עס איז געווען אַ גרויסער פּאָליטישער קאַמף צווישן די אַלגעמיינע ציוניסטן און צעירי־ציון־התאחדות. די עקסטרעמע חסידישע קרייזן פלעגן ניט אַרויסווייזן כמעט קיין אינטערעס צו די וואַלן. אויך דער "בונד" איז געווען שוואַך פאַרטרעטן אין שטאָט. (דער איינציקער שטאַרקער סימפּאַטיקער פון "בונד", ישראל דער פּור־מאַן, האָט זיך קיינמאָל נישט קעגנגעשטעלט די קרנות אָדער אַנדערע ציוניסטישע צוועקן. ער האָט ליב געהאַט אָפּט צו דיסקוטירן אויף דער דאָזיקער טעמע, אָבער איז אַ זייער עלעגאַנטער און רויקער פאָרם. זיינע קינדער האָבן אפילו אַריינגעבראַכט אין שטוב די קק"ל־פּושקע). די בודזשעטן פון דער קהילה פלעגן באַשטעטיקט ווערן דורך דער וואָיעוואָדישער מאַכט אין ווילנע.

קהילה־עטאַט

די הכנסות פון דער קהילה זענען געווען פון שחיטה־אָפּצאָל; פון דער מעטריקאַלער אָפּטיילונג, דאָס הייסט פון פאַרשרייבן: געבורטן, חתונות, טויט־פאַלן, און גט'ן; און פון שטייערן, אַזוי גערופענעם "קהילה־עטאַט", וועלכער איז געווען באַשטעטיקט דורך דעם מלוכה־געזעץ גלייך ווי אַלע מלוכה־שטייערן. אַ ייִד, וועלכער האָט זיך געפילט באַעוולט פון קהילה־שטייער, האָט געקענט אַפּעלירן צום סטאַראָסטע.

די הוצאות

די הוצאות זענען באַשטאַנען פון געהאַלט די שוחטים אין ווילייקע און אין קורעניץ, סובסידיעס די רבנים. (זיי האָבן געהאַט אויסער דעם אַ צוגאָב־הכנסה פון פאַרקויפן הייוון). די קהילה האָט אויך געגעבן סובסידיעס די תרבות־שולן אין ווילייקע און אין קורעניץ.

"יעקאָפּאַ"

די קהילה האָט ענג צוזאַמענגעאַרבעט מיטן געגנט־קאָמיטעט פון "יעקאָפּאַ" אין ווילנע אויף אַלע געביטן פון הילף פאַר די משפחות, וועלכע האָבן זיך געניטיקט אין הלוואות צום אויפבוי פון זייערע אָפּגעברענטע הייזער, קינדער־באַשפּייזונג, פאַרזאָרגונג מיט מלבושים א. א. וו. עס איז געגעבן געוואָרן אַ ברייטע יורידישע הילף צו הונדערטער אַרעסטירטע היימלאָזע, ווי אויך אַ באַדייטנדיקע עקאָנאָמישע שטיצע און געשאַפן צייטווייליקע דירות נאָך זייער באַפרייאונג פון טורמע ביז זייער אָפּפאָר פון ווילייקע. די קהילה האָט אויך געהאַט אַ ספּעציעלן פאָנד פון "מתן־בסתר" פאַר נויטבאַדערפטיקע משפחות, וועלכע האָבן ניט געוואָלט זיך ווענדן צו "לחם עניים", צום אַזוי גערופענעם פרויען־קאָמיטעט פון מערל סווירסקי, די פרוי פון יידישן לאַווניק, משה סווירסקי. דאָס איז געווען אַ וואָך־שטיצע מיט געלט ווי אויך מיט פּראָדוקטן. ניט איינמאָל האָט אויך די קהילה געשטיצט די חלוצים ביים אָוועקפאָרן קיין א"י מיט הונדערטער זלאָטעס און אַנדערע הילף

עס איז מיר שווער צו דערמאָנען זיך די פּרטים פון יאָרלעכן קהילה־בודזשעט. אין 1938/39 איז ער געווען אומגעפער 8000 זלאָטעס. ניט אַלע באַשלוסן פון דער קהילה זענען אָנגענומען געוואָרן מיט דער אַלגעמיינער הסכמה פון אַלע יידישע איינוווינער. אין 1930 האָט די קהילה איינשטימיק באַשלאָסן איינצולאַדן קיין ווילייקע אַלס חזן־שוחט דעם באַוווּסטן ביאַליסטאָקער חזן פלאַטקין. עס איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע מחלוקת. די קצבים און ליובאַוויטשער חסידים האָבן זיך שאַרף קעגנגעשטעלט און געשריבן צו אים אַ בריוו, אַז ער זאָל ניט אָננעמען דעם פּאָסטן קעגן זייער ווילן. איך בין אַליין געפאָרן ברענגען אים און צום סוף האָט ער זיך באַזעצט אין ווילייקע, געווען 2 יאָר שוחט און שטאָט־חזן. ער האָט אָרגאַניזירט אַ גוטן כאָר. ביז היינט איז געבליבן אין אונדזער זכרון זיין הערליכער געזאַנג.

די פאָלקס־שולע הרצליה מיט אירע לערער און עסקנים – 1925.

דערציִונג און קולטור טעטיקייט

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז איינער פון די גרויסע אויפטוען פון דער קהילה געווען די שטיצע פאַר די "תרבות" שולן אין ווילייקע און קורעניץ. די הילף איז געווען ניט נאָר אַ מאַטעריעלע, נאָר אויך אַ מאָראַלישע און יורידישע. קנאַפּע 25 יאָר האָבן די פּראַגן און זאָרגן פון שולוועזן פאַרנומען דעם אויבן־אָן פון דער גאַנצער ציוניסטישער געזעלשאַפט. אָנהויבנדיק פון 1917, האָט די שולע דורכגעמאַכט פאַרשידענע גלגולים. צוערשט דער מאָדערנער חדר אין שטוב פון גע־וועזענעם אַרעסט־הויז אין צענטער שטאָט, אין לאַמפּערטס הויז, דערנאָך אין מויער פון קוגעל, ווו מיר האָבן פאַרנומען דעם גאַנצן צווייטן שטאָק. איין יאָר האָט זיך די "תרבות"־שול געפונען אין הויז פון ה' יהודה פריידוס, אַ הילצערנע געביידע ביי דער ווילִיע. שפּעטער האָבן מיר אָפּגעדונגען דאָס הילצערנע הויז פון ר' בן־ציון קאָפּעלאָוויטש און אַ יאָר שפּעטער אָפּגעקויפט באַ אים דעם גאַנצן שטח מיט דעם הויז פאַר אַ קליינעם פּרייז. אַזוי אַרום זענען מיר געוואָרן בעלי־בתים פון דעם בנין. אין פאַרלויף פון 5–6 יאָר האָט די "תרבות"־שולע ניט געהאַט קיין דאגות פון לאָקאַל־ענינים.

אין 1925 האָבן מיר באַקומען פּלוצלונג אַ מעלדונג פון שול־קוראַטאָריום אין ווילנע, אַז די געביידע איז ניט צוגעפּאַסט פאַר אַ שולע, ווי אויך אַ פאָדערונג, אַז די לערער מוזן ענדיקן אַ סעמינאַר. אָן שוועריקייטן איז די צווייטע פראַגע רעגולירט געוואָרן. די לערער זענען געווען געענדיקטע פון דעם "תרבות"־סעמינאַר אין ווילנע, אָדער פון די לערער־קורסן אין גראָדנע. מיט דער הילף פון מאַגיסטראַט האָבן מיר באַקומען אַ פּלאַץ נעבן דעם טייכל פּליעסניאַנקע און מיר האָבן אָנגעהויבן בויען אַ נייעם 2 שטאָקיקן בנין. גרויס אבער זענען געווען די שטער־רונגען פון דער טעכנישער אָפּטיילונג פון פּאָוויאַט און מיר האָבן אפילו באַקומען אַ באַפעל אָפּצוהאַלטן דאָס בויען, נאָכדעם ווי מיר האָבן שוין פאַרענדיקט דעם ערשטן שטאָק. די אָרטיקע מאַכט האָט איינגעפונען, אַז דער באָדען ביי דער פּליעסניאַנקע איז אַ זומפּיקער. עס איז אונדז געלונגען מבטל צו מאַכן די גזירה ביי דעם ווילנער וואָיעוואָדע. אַ גרויסע פייערונג איז פאָרגעקומען ביים לייגן, זומער 1937, דעם גרונדשטיין פון בנין מיט דער באַטייליקונג פון באַוווּסטן כלל־טוער, ד"ר יעקב וויגאָדסקי, פאָרזיצער פון דער ווילנער קהילה. אַזוי אַרום האָבן מיר פאָרגעזעצט דאָס בויען ביזן ערשטן סעפּטעמבער 1939, ווען עס איז אויסגעבראָכן די

צווייטע וועלט־מלחמה. דעם 17־טן סעפטעמבער גייט ווילייקע אַריבער צו די סאָוויעטן. אין אייניקע טעג אַרום זענען גע־קומען צו מיר די הויכע באַאַמטע פון דער מינסקער שול־מאַכט און צוגענומען אַלע פּלענער פון שול־בנין, כדי צו פאַרענדיקן דאָס הויז. עס איז געגרינדעט געוואָרן די ווייס־רוסישע עלעמענטאַרע שולע, וועלכע עקזיסטירט דאָרט ביזן היינטיקן טאָג. ווי מען גיט איבער, לערנען אין איר איבער 1000 שילער, אָבער ניט קיין איין יידיש קינד.

ווען איך דערמאָן זיך וועגן דער אַנטוויקלונג פון אונדזער ״תרבות״־שולוועזן אין ווילייקע, שטייט פאַר מיינע אויגן די הערלעכע גרופּע פון די לערער, וועלכע האָבן זיך טאַקע פיל געביטן אין פאַרלויף פון דער צייט. איך קען נישט פאַרגעסן די ליכטיקע געשטאַלט פון חבר יעקב לעווין ז״ל און פון זיין איידעלער פרוי רבקה ז״ל. ער האָט פיל געלייסטעט פאַר דער גאַנצער ״תרבות״־באַוועגונג בפרט און פאַר דער אַלגעמיינע ציוניסטישער טעטיקייט בכלל. די תלמידים פון ״תרבות״־שול האָבן איינגעזאַפּט אין זיך די העברעישע ליטעראַטור, תנ״ך, יידישע געשיכטע און פיל ליבע צו ארץ־ישראל. זיי האָבן געשאַפן דעם רעזערוו פון אַלע ציוניסטישע פּאַרטייען, ווי אויך פון דער החלוץ אָרגאַניזאַציע און יוגנט־באַוועגונ־גען: ״השומר הלאומי״, ״השומר הצעיר״, ״בית״ר״. פיל פון זיי זענען געגאַנגען אין די קיבוצים אויף הכשרה און האָבן עולה געווען קיין א״י. אויך די געראַטעוועטע פון גרויסן חורבן זענען כמעט אַלע אין ישראל. אויב מיר פאַרמאָגן ביי היינ־טיקן טאָג אַ 150 משפחות ווילייקער לאַנדסלייט אין מדינת־ישראל, בין איך טיף איבערצייגט, אַז דאָס דאַרפן מיר פאַר־דאַנקען דער תקופה פון 20 יאָר העברעישן שולוועזן און ציוניסטישער טעטיקייט פון די איבערגעגעבענע ״תרבות״־לערער, און אומפאַרגעסלעכע כלל־טוער אין אונדזער חרוב־געוואָרענער שטאָט.

חברים באַגלייטן אַ חבר׳טע קיין ארץ ישראל

ווילייקע

ווילייקע איז אַ קרייז־שטאָט אין ווילנער גובערניע, ליגט אויפן רעכטן ברעג פון טייך וויליע. ביי 130 וויאָרסט פון אירע קוואַלן, ווו זי פאַראייניקט זיך מיט איר ביי־טייך פלעסניאַנקע, אויפן 54.29 פאַראַלעל און 44.45 מערידיאַן, בערך 141 וויאָרסט פון ווילנע.

אַלס קרייז־שטאָט פאַרנעמט ווילייקע זייער אַ באַשיידענעם אָרט; אירע הייזער זענען פון האָלץ, זייער אָרעם געבויט. אין 1860־טן יאָר האָט זי פאַרמאָגט 1 קירכע פון האָלץ, 3 יידישע שולן (בתי־כנסת), 272 הייזער, 14 קראָמען, אַ שטאָטישן שפּיטאָל, 2931 איינוווינער. אין יאָר 1880 זענען דאָ געווען 3450 איינוווינער — 1828 פּראַוואָסלאַוונע, 369 קאַטאָליקן, 3 פּראָטעסטאַנטן, 1241 יידן און 9 מוסולמענער. אין יאָר 1888 איז געווען 4076 איינוווינער. אין שטאָט זענען ניטאָ קיין ירידים, קיין מערק. די איינוווינער פאַרנעמען זיך מיט ערד־אַרבייט און אירע אָפּצווייגן. אַ קליינע קאַטוילישע קירכע, אין הויף פון סטאַראָסטע, איז פאַרברענט געוואָרן אין 1810. (עס זענען דעמאָלט אויך פאַרברענט געוואָרן די דאָקומענטן פון סטאַראָסטעס ביוראָ).

אין דער צייט פון דער הערשאַפט פון דער פּוילישער רעפובליק איז ווילייקע געווען אַ קליין שטעטעלע, וועלכע האָט געדינט אַלס ראַיאָן־צענטער פון דאָרפישן קרייז. האָט אָנגעהערט צום סוויענציאַנער קרייז.

נאָכן אָנשלוס צו רוסלאַנד, איז ווילייקע איבערגעגעבן געוואָרן דעם הערשער פון מינסקער גובערניע, גענעראַל קאַרנאָוו. שפּעטער אין יאָר 1795 איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן, אויפן גרונט פון דעקרעט פון דער קעניגין קאַטערינע די צווייטע, אין אַ קרייז־שטאָט אין מינסקער גובערניע.

די דאָרפישע איינוווינער פון קרייז האָבן באַקומען שטאָטישע רעכט. די דאָרפישע הייזלעך, דער הויף, און די קרעטשמע, האָבן געדינט אַלס באַזע פאַר דער שפּעטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. די ערשטע זיצונגען פון קרייז־געריכט זענען פאָרגעקומען אין 1797 יאָר אין קאָפּעלאָוויטשעס קרעטשמע.

מיט דער צייט זענען אָנגעשלאָסן געוואָרן געציילטע דערפער. עס האָבן זיך אָנגעהויבן ציען קיין ווילייקע איינוווינער פון אַלע קאַנטן, דאָס רוב יידן. אַזוי איז אַנטשטאַנען היינטיקע ווילייקע.

אין 1842 איז ווילייקע מיט איר קרייז אָנגעשלאָסן געוואָרן צו ווילנער גובערניע. דער דאָרפישער צענטער פון ווילייקע האָט פאַרמאָגט 6 דערפער: בילצעוויטש, ביטקובשציזנאַ, אילישטשעוויטש, קאָלאָוויטש, אָסיפּאָוויטש און זשולדקי, און 12 פאָלוואַרקעס. לויט די רעגיסטראַציעס פון מלוכה־אוצר פון 1766 האָט דער ווילייקער דאָרפישער קרייז אַנטהאַלטן ווילייקע, צוזאַמען מיט די דערפער ווי אָסיפּאָוויטש, אילישצעוויטש, זשולדקי, צינצעוויטש, כאַלאַפּי און אָנגעהערט צום

מאַגנאַט פּאַץ׳. אויף דער זיצונג פון פּוילישן סיים אין די יאָרן 75 - 1773 האָט די פּוילישע רעפובליק איבערגעגעבן די אַלע מלוכהשע פאָלוואַרקעס (אחוזות) דעם פּינסקער דעפּוטאַט און ריכטער איגנאַצי קוזיניצקי. אַלס קרייז־שטאָט איז ווילייקע אָנערקענט און באַשטימט געוואָרן אין 1795 יאָר אויף דעם אָרט פון פריערדיקן קרייז (זאַווילייקע) מיט דער צענטראַלער שטאָט פּאָסטאַווי, און אַ טייל פון אָשמענער קרייז, וועלכער געפינט זיך אין מזרח טייל פון דער גובערניע. דער קרייז גרענעצט זיך פון צפון זייט מיט ווילנער גובערניע. פון מזרח־דרום ברעג מיט מינסקער גובערניע און פאַרמאָגט 126.7 קוואַדראַט־וויאָרסט.

דער שטח פון קרייז איז צעטיילט געוואָרן דורך דעם טייך וויליע אויף 2 טיילן: דער דרומדיקער טייל איז אַ נידעריקע פלאַכלאַנד, מיט שוואַרצן באָדן, מיט בלאָטעס און וועלדער; דער צפונדיקער טייל איז אַ ליימיקער, פּרוכטבאַרער באָדן, אַ ניט באַוואַלדיקטער הויכלאַנד.

דער הויפּט טייך אין קרייז איז די וויליע, מיט אירע הויכע זאַמדיקע ברעגן. די ברייט פון טייך דערגייט ביז 15 קלאַפטער (45 אַרשין), דער ברייטסטער אָרט איז 30 קלאַפטער. דער טייך ווערט אויסגענוצט אויף שיקן פליטן מיט האָלץ. עס שווימען אויך שיפלעך, וועלכע פירן סחורה קיין ווילנע. דער קרייז פאַרמאָגט 3 סטאַנציעס אויף אָנלאָדן די שיפלעך מיט סחורה, און שיקן די פליטן האָלץ אין ווילייקע, אין דאָרף סאָסענקע, און פוראָמיצע.

די חשובסטע בייטייכן זענען: סערוועץ און נאַראָטש. פון לינקן זייט די דזווינקע און וויאַזינקע. פון דרום־מערב זייט פון קרייז שטראָמט דער טייך בערעזינאַ. דער קרייז פאַרמאָגט 14 אָזערעס; די חשובסטע זענען: סערוועץ און נאַראָטש.

אין יאָר 1857 האָט דער קרייז געציילט 116.753 איינוווינער, אין דעם (לויט סטולפּיאַנסקי) 48.808 ווייסרוסן, 5.266 גרויסרוסן, 30.746 ליטווינער, 6.848 יידן. אין 1880 האָט ווילייקער קרייז (אויסער דער שטאָט) געציילט 148.585 איינוווינער (די שטאָט האָט געציילט 3.450 איינוווינער); אין דעם - 90.434 פּראַוואָסלאַוונע, 44.482 קאַטאָליקן, 523 ראַסקאָלניקי, 127 עוואַנגעליסטן, 12.744 יידן, 272 מוסולמענער. אויסער דער קרייז־שטאָט, איז געווען אַ באַזונדער שטאָט מיט אַן אומאָפּהענגיקן בודזשעט (ראַדאָשקאָוויטש) מיט 20 שטעטלאך (האָראָדאָק, איליע, קראַסנע, לעבעדאָווע, מאַרקאָוו, מאָלאָדעטשנע, וויאַזין, אין פּאָליציי בעצירק נומער 1: בוצלאַוו, דאָלהינאָוו, קרייסק, קריוויץ, קורעניץ, רעטשקי, בעצירק נומער 2: דאַנילאָוויטש, מאַנקאָוויטש, מיאַדל אַלט און נייע, וואָראָפּאַיעווא, וואלקולאט א. א.). דער קרייז פאַרמאָגט 3 קרייז־געריכטן אין ווילייקע, דאַנילאָוויטש און ראַדאָשקאָוויטש, און 4 פרידנס־געריכטן. אין קרייז געפינט זיך אַ קרייז־שולע פון 2 קלאַסן (אין 1885 יאָר - 28 שילער), און אַ פּאַראַפּיע שולע - 53 שילער, 30 שילערינס. אין מאָלאָדעטשנע - אַ לערער־סעמינאַר מיט 117 שילער, 30 פאָלקסשולן פאַר ביידע געשלעכטן, איין מיידל־שולע אין קניאַהינין.

אין די אַלע שולן האָבן געלערנט אין יאָר 1885 1.335 שילער, 79 שילערינס. 6 שולן האָבן אַנגעהערט צום קלויסטער.

דעם קרייז שניידט דורך די באַן־ליניע ליבאַווע — ראָמני, אויפן ווילייקער מינסקער טראַקט, מיט סטאַנציעס אין מאָלאָ־דעטשנע, אושע און אָלעכנאָוויטש. די פּאָסט־וועגן פירן פון מאָלאָדעטשנע דורך ווילייקע, קאַסטיניעוויטש, דאָלהינאָוו, קריפּולע־דאָקשיץ. דער 2־טער וועג: פון מאָלאָדעטשנע קיין האָראָדאָק; דער 3־טער ווילייקע - איליע. פּאָסט־סטאַנציעס געפינען זיך אין דאָלהינאָוו, דאַנילאָוויטש, האָראָדאָק, איליע, קאַסטיניעוויטש, מיאָדל, מאָלאָדעטשנע, ראַדאָשקאָוויטש, ווי־לייקע. טעלעגראַפישע סטאַנציעס: ווילייקע, מאָלאָדעטשנע, אושע, די באַשעפטיקונג פון די אָרטיקע איינוווינער פון קרייז איז ערד־אַרבעט, פּי־צוכט. קאָרן און גערשטן ווערן אויך פאַרנוצט אויף קאָכן ביר. דאָס רוב וועלדער זענען סאָסנע־ביימער און בעריאָזע.

דאָס געהילץ ווערט געשיקט מיט פּליטן מיט דער ווילייע קיין ווילנע. עס ווערן אין קרייז אויסגעאַרבעט כלים פון אַ סך מינים און מען בויט דאָ דאַמף־שיפן. די אינדוסטריע איז זייער שוואַך אַנטוויקלט.

אין 1860 זענען געווען אין קרייז אַ פאַבריק פון שטאָף אין קראַישטשענקאַ. 2 גלאָז־פאַבריקן אין שאַביני און זאַ־לעסיע. 5 ביר־ברויערייען. 41 ברויזן פון בראָנפן. אין האָראָ־דאָקער קרייז פאַרנעמט זיך אַ טייל פון דער באַפעלקערונג מיט האָדעווען פּיאַווקעס צום פאַרקויפן. עס איז דאָ אין אַ קליינעם פאָרמאַט אַ מסחר פון האָלץ, תבואה און פּי־צוכט. ירידן קומען פאָר אין ראַדאָשקאָוויטש, דאָלהינאָוו, קורעניץ און לעבעדאָווע.

[איבערגעזעצט טיילווייז פון געאָגראַפישן לעקסיקאָן פון דער פּוילישער קעניגרייך און אנדערע סלאַווישע לענדער, באַנד 13–14, – וואַרשע 1893]

אַ גרופּע יוגנטליכע אויף אַ פּליט

ווילייקע אין דער ליכט פון דער יידישער פרעסע־1930–1937

ווילנער ״צייט״ — סיון תר״ץ — 1930

״אַ פּראָטעסט־מיטינג אין גרויס־ווילייקע״.

דעם 26־טן מאַי, 1930, איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אַ פאָלקס־מיטינג אין גרויסן בית־מדרש, כדי אויסדריקן אונדזער צער און צאָרן קעגן דער ענגלישער רעגירונג צוליבן אָפּשטעלן די חלוצישע עליה קיין ארץ־ישראל. עס טרעטן אַרויס ה׳ יעקב לעווין, פאָרזיצער פון דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און ש. ח. דובין, פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה.

ווילנער ״צייט״ — כ״ז סיון, תר״ץ — 1930

מוצאי שבועות איז אין לאָקאַל פון דער פאָלקס־שולע ״הרצ־ליה״ פאָרגעקומען אַ פייערלעכע יובליי־אַקאַדעמיע לכבוד דעם 50־טן געבורטסטאָג און 30 יאָריקע טעטיקייט פון דעם פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ווילייקע ה׳ יעקב לעווין. עס איז ספּעציעל געקומען פון ווילנע דער שריפשטעלער ל. רובינאָוו.

עס באַגריסן דעם בעל־היובל די פאָרשטייער פון די ציוניסטישע גרופּירונגען, פון דער קהילה, פאָלקס־שול, האַנט־ווערקער פאַראיין. אַן אומפאַרגעסלעכן רושם מאַכט די רעדע פון ה׳ ל. רובינאָוו, וועלכער האָט דורכגעפירט אַ פּאַראַלעל צווישן דער פוילישער פרייהייט־באַוועגונג מיט דער יידישער.

ווילנער ״צייט״ — י׳ אדר, תרצ״א — 1931

די קרייז־קאָנפערענץ פון קק״ל אין גרויס־ווילייקע.

70 דעלעגאַטן פון ווילייקער, מאָלאָדעטשנער און אָשמענער פאָוויאַטן האָבן זיך באַטייליקט אין דער קרייז־קאָנפערענץ פון די מורשים פון קק״ל אין לאָקאַל פון דער ״תרבות״־שולע אין ווילייקע, מיטן אָנטייל פון דעם ארץ־ישראל דעלעגאַט ה׳ יעקב מלמד, ה׳ א. ל. בלאָך פון וואַרשע, און מ. ביטענסקי פון ווילנע.

די עפענונגס־רעדע האַלט דער פאָרזיצער פון ווילייקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ה׳ יעקב לעווין, וועלכער דער־

ציון

קול קורא!!!

צוליב די טרויעריקע געשעהנישן אין ארץ־ישראל, קומט פאַר היינט דעם 29 אווגוסט 1929 יאָר אין גרויסן בית־המדרש, אַ טרויער און פּראָטעסט מיטינג 4 אַזייגער נ. מ.

אַ הזכרה נאָך דיא געפאַלענע גבורים וועט מאַכן דער שטאָט חזן גאָלדבערג.

אַלע יידן ווערן אויף געפאָדערט אַלס צייכן פון פּראָטעסט און סאָלידאַריטעט מיט אונזערע מערטירער אין ארץ־ישראל צו שליסן דיא געשעפטן און די וואַרשטאַטן פון 4 ביז 7 נ. מ.

ווילייקער יידן!

קומט אויפן פּראָטעסט מיטינג!!

שטיצט אונזערע העלדן אין ארץ־ישראל!
גיכע הילף מוז געשאַפן ווערן פאַר דיא געליטענע!

ועד להגנת ארץ־ישראל
בווילייקה

Druk. Sz. Fleksera, w Wilejce.

קלערט, אַז קיינע ״ווייסע ביכער״ פון דער ענגלישער רעגי־רונג וועלן אונדז ניט אָפּשרעקן אין אונדזער אויפבוי־אַרבעט אין ארץ־ישראל. נאָר איין ווייס־בוך איז געפערליך. אַ ווייס־בוך פון קק״ל, אויב די הכנסות וועלן ניט געדעקט ווערן.

קרייז צוזאַמענפאָר פון קרן קיימת לישראל, דער מאַרש אויף פילסודסקי גאַס – תרצ״א.

עס באַגריסן די ח״ח ביטענסקי, י. מלמד, און א. ל. בלאָך, ווי אויך די היגע פאָרשטייער, ה׳ ש. ח. דובין אין דעם נאָמען פון דער יידישער קהילה, ה׳ קריוויצקי – גדוד קק״ל, רוד־ניצקי – ״תרבות״, אברהם קאָפּעלאָוויטש – קרן היסוד, אבר־הם נאָרמאַן – ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע; טורעצקי – התאחדות; פלעקסער – האַנטווערקער פאַראיין; די פאַרוואַלטערין פון דער שולע פריילין האפשטיין; פריילין לעווין – ביבליאָטעק; שייניוק, השומר הלאומי; נחמן לאַנדאָ – השומר הצעיר.

אין דער צווייטער זיצונג איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פּרע־זידיום אין צוזאַמענשטעל: ה׳ יעקב לעווין (ווילייקע) – פאָר־זיצער; יוסף בערנשטיין (סמאָרגאָן); גווינט (קורעניץ); ה׳ האַלפּער (קראַסנע) – וויצע פאָרזיצער; פריילן ל. גרייס (ראדאָשקאָוויטש) – סעקרעטאַרין.

מ. ב.

ווארשאווער ״היינט״ — 20.8.1930

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט באַשלאָסן, אַז אירע חברים זאָלן באַזוכן די אַרומיקע קלענערע שטעטלעך, כדי צו פאַר־שטאַרקן די ציוניסטישע אַרבעט. עס איז אַרויסגעפאָרן קיין קורעניץ ה׳ י. לעווין, וועלכער האָט גערעדט אין אַ געפּאַק־טער שול. צומאָרגנס האָט ער באַזוכט דאָס שטעטל קריוויטש, אָרגאַניזירנדיק די קק״ל אַרבעט.

ש. רודניצקי

ווארשאווער ״היינט״ — 8.9.1930

אין לאָקאַל פון דער ״תרבות״־שולע אין ווילייקע איז פאָר־געקומען אַ טרויער־אַקאַדעמיע צום אָנדענק פון די געפאַלענע גיבורים אין ארץ־ישראל. מיט רעדעס זענען אַרויסגעטראָטן דער פּרעזעס ה׳ י. לעווין, י. ח. דינערשטיין, ג. קריוויצקי און דער סטודענט ש. ראַבינאָוויטש.

ווילנער ״צייט״ — 23.4.1931

אַ קק״ל באַזאַר אין דאָלהינאָוו מיט דער באַטייליקונג פון פּרעזעס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ה׳ י. לעווין פון ווילייקע.

ווילנער ״צייט״ — 9.4.1933

איינדרוקן פון דעם קק״ל־כינוס אין מאָלאָדעטשנע, ווו עס באַטייליקט זיך דער ווילייקער חזן מיט זיין כאָר. עס רעדט דער שטענדיק ברויזנדער און קאָכיקער דובין פון ווילייקע. עס נעמט אָפּ דעם ראַפּאָרט דער גוטבאַקאַנטער און 200 פּראָ־צענטיקער ציוניסט פון ווילייקע ה׳ יעקב לעווין צוזאַמען מיט די פאָרשטייער פון קק״ל פון ווילנע און וואַרשע. ער זעט אויס ווי אַן אמתער מיליטער־מאַן. מיט זיין שיינעם און קרעפטיקן אויסזען דערמאָנט ער דעם שיפס־קאַפּיטאַן פון די יוגנט יאָרן, ווען ער איז געווען אַ ״מאָריאַק״ (יַם־מענטש).

א. צינצינאטוס

ווילנער ״צייט״ — 13.7.33

די קרייז־קאָנפערענץ אין גרויס־ווילייקע.

דעם 9־טן יולי איז פאָרגעקומען אין ווילייקע אַ קאָנפע־רענץ פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

אַ זומער קאָלאָניע פון השומר הלאומי

דער פאָרזיצער ה׳ לעווין עפנט די קאָנפערענץ, דערמאָנט דעם טראַגיש אומגעקומענעם ד״ר אַרלאַזאַראָוו און דעם ציוניס־טישן עסקן מ. פעלדשטיין. ה׳ ח. ש. בערנהאָלץ פון לידע דערקלערט אין אַ 2 שעהדיקן רעפעראַט די אויפגאַבן פון דעם 18־טן ציוניסטישן קאָנגרעס.

ש. רודניצקי

וואַרשאווער ״היינט״

פראָטעסט פון ווילייקער ציוניסטן קעגן די פרובן צו ברעכן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. אונטערגעשריבן אין נאָמען פון דער אַלגעמיינער ציונ. אָרג. אין ווילייקע יעקב לעווין פרע־זעס, הערמאַן פאַלץ, א. נאָרמאַן, אברהם קאָפּעלאָוויטש, סעק־רעטאַר ש. רודניצקי.

ווילנער ״צייט״

יובילײ פון ווילייקער ״הנוער הציוני״.

13.1.34 איז פאָרגעקומען די פייערלעכקייט פון 4 יאָריקן יובילײ פון ווילייקער קן פון ״הנוער הציוני״, מיט דער באַ־טייליקונג פון אח ההנהגה א. סקידלסקי און י. לעבענבערג. עס ווערט אַנטהילט די פאָן פון קן אין לאָקאַל פון דער ״תרבות״־שול. דער ראש הקן - צביה נאָרמאַן רעדט וועגן דער אַנטוויקלונג פון קן אין די 4 יאָר פון זיין עקזיסטענץ.

מ. ק.

ווילנער ״צייט״ — 6.5.34

אַ קולטור יום־טוב אין גרויס ווילייקע.

צו דעם 15 יאָריקן יובילײ פון דער ״תרבות״־שולע ״הרצ־ליה״. פרייטאָג 12 אַ זייגער נאָכמיטאָג האָט זיך פאָרמירט אַ שילערצוג דורך די גאַסן פון שטאָט. ה׳ צעמעל האָט באַ־גריסט די קינדער צו זייער יום־טוב. מוצאי־שבת איז אין זאַל פון קינאָ פאָרגעקומען אַ גראַנדיעזע אַקאַדעמיע, וועלכע איז געעפנט געוואָרן דורך ה׳ י. לעווין. עס באַגריסן ה׳ דובין, דער פאַרוואַלטער פון שול ה׳ שעפסנוואָל, ה׳ קריוויצקי - התאחדות.

אין דעם פוילישן ״קוריער״ פון 5.12.34

אין ווילייקע איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָר פון העברעישע לערער פון די ״תרבות״־שולן אונטער דער אָנפירונג פון דירעקטאָר פון ״תרבות״־סעמינאַר ד״ר צווייגעל, און דירעק־טאָר פון ״תרבות״ אין פוילן ה׳ צעמעל.

וואַרשאווער ״היינט״

ציוניסטישער עסקן פון ווילייקע אָפּגעפאָרן קיין א״י.

דער פרעזעס פון דער אַלגעמיין ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ה׳ יעקב לעווין איז אָפּגעפאָרן קיין א״י. לכבוד דעם אָפּפאָר פון ה׳ לעווין איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ פייערלעכער אָפּשייד־באַנקעט. אין די רעדעס איז אָנגעוויזן געוואָרן אויף דעם הויז פון חשובן עולה, וועלכעס איז געווען אַן אמתע ציוניסטישע אכסניה.

שילער פון פאָלקס־שולע "הרצליה" דעמאָנסטרירן זייערע אויפטוען פון פאָסט־מאַרקעס

ווילנער "צייט" פון ו׳ תמוז, תרצ"ז — 15.6.37

די אימפּאָזאַנטע קולטור־פייערונג אין גרויס־ווילייקע.

בעת דעם לייגן דעם גרונדשטיין צו דעם 2 שטאָקיקן בנין פון בי"ס "תרבות". צו דער פייערונג איז איינגעלאַדן געוואָרן פאָרשטייער פון אַ ריי ווילנער קולטור אינסטיטוציעס און פּרעסע. כמעט אַלע אינסטיטוציעס האָבן אָנגענומען די איינלאַדונג און די ווילנער דעלעגאַציע אויף דער פייערונג איז געווען צאָלרייך רעפּרעזענטירט, בראש מיטן קהילה־פּאָרזיצער ד"ר יעקב וויגאָדסקי, צ. ק. "תרבות" אין וואַרשע א. איינשטיין, ווילנער "תרבות" ה׳ דאַנישעווסקי.

ביי אַ פול־געפּאַקטן עולם אין בית־המדרש עפנט ה׳ ש. ח. דובין אין העברעיש די אַקאַדעמיע, באַגריסט די געסט, באַזונדערס דעם ד"ר וויגאָדסקי. אין זעהר שווערע צייטן פאַר יידן אין גאָר דער וועלט און אין פּוילן בפרט, בויען מיר אונדזער לעבן דאָ, אָבער פון אונדזער גרויסער פאַרגאַנגענהייט שעפּן מיר כוחות פאַרן היינט. מיר בויען ארץ־ישראל, און אין דער זעלבער צייט היטן מיר אונדזערע פּאָזיציעס דאָ, ניט פאַרלירנדיק דעם מוט און ענערגיע.

ד"ר וויגאָדסקי שטעלט זיך אָפּ אויף דער שווערער לאַגע פון דעם וועלט־יידנטום און דריקט אויס זיין מורא, ס׳זאָל ערגער ניט ווערן... דאָס איז דאָס אַלטע לידעלע, וועלכעס מען זינגט אין משך פון 2000 יאָר. אַמאָל האָט עס געהייסן "גרוש", היינט - עמיגראַציע. ער רעדט וועגן דער לעצטער טרויעריק־באַרימטער "ראַסן טעאָריע".

דער ראַסיזם (פון שנאה) פון היטלער־לאַנד און זיינע מקורבים אין אַנדערע לענדער איז אַ שעדלעכע זאַך. און מיר מוזן קעמפן קעגן אים. אַ פאָלק פון אַ הויכן אידעאַל גיט אים דעם מאָראַלישן עקוויוואַלענט. דאָס איז אונדזער קולטור.

אין נאָמען פון די שילער פון דער "תרבות"־שול באַגריסן די קינדער אברהם צעסאַקאָוו און בריינע רייטשטיין, וועלכע רעדן אין פליסיקן עברית. אין נאָמען פון קרן היסוד, ווילייקע, באַגריסט א. קאָפּעלאָוויטש; פון פאָלקס־באַנק — ש. איידלמאַן; פון גמילות־חסד — יצחק סיראַטקין; פון דער "תרבות"־שול, דער פאַרוואַלטער שעפּסנוואָל. פון קורעניצער קהילה - ה׳ מינקאָוויטש; פון מאָלאָדעטשנע - ה"ה בערמאַן און נאַראָווטשיק.

אין נאָמען פון דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטן־פאַראיין - ה׳ חיים לעווין, וועלכער דריקט אויס זיין ווונטש, אַז אויך אַנדערע ישובים זאָלן נאָכטאָן דעם שיינעם ביישפּיל. דאָס וועט זיין דער בעסטער ענטפער אויף די אַלע גזירות און רדיפות.

אין נאָמען פון "תרבות" — ווילנער גליל — ה׳ דאַנישעווסקי; פון מרכז "תרבות" וואַרשע — ה׳ איינשטיין.

אַרויסגייענדיק פון שול, פאָרמירט זיך אַ הערלעכער מאַניפעסטאַציע־צוג. בראש גייען די שילער און שילערינס מיט זייער שול־פאָן מיט זייערע לערער און פאַרוואַלטער. דאַן גייט ד"ר וויגאָדסקי מיט דעם עלטסטן יידן אין ווילייקע (102 יאָר) נתן קאָפּעלאָוויטש און אַלטן ווילייקער רב הרב

אפשייד באַנקעט פאר ה׳ יעקב לעווין מיט זיין פאַמיליע – צו זייער עולה זיין קיין ארץ ישראל

מאַשיץ. נאָך זיי די דעלעגאַציעס פון ווילנע און פון די אַרומיקע שטעטלעך. צום סוף – ווילייקער יוגנטלעכע און עלטערע מענער און פרויען.

אויף דער טריבונעביים פלאַץ ווו ס׳דאַרף געלייגט ווערן דער גרונטשטיין זענען פאַרזאַמלט הונדערטער מענטשן, יידן און קריסטן. דער אַלטער רב מאַשיץ האַלט אַ רעדע אין יידיש. ה׳ דובין באַגריסט אין פויליש די פאַרשטייער פון דער מאַכט דעם פאַוויאַטאַוון סטאַראָסטע, דעם בורמיסטש, פאָליציי־קאָמענדאַנט, שול־אינספעקטאָר, שעף פון זיכערהייטס־אַמט פון פאַוויאַט ה׳ ראַדזיוואָן.

אויך ד״ר וויגאָדסקי באַגריסט זיי אין פויליש און צווישן אַנדערע זאָגט ער: אין אַזא שווערער צייט, ווען דער יידישער קיום אין פוילן איז באַדראָט, פייערן דאָ יידן אַ יום־טוב פון בויען אַ שול, וועלכע דאַרף געבן אירע תלמידים ניט נאָר בילדונג נאָר דעם טראַדיציאָנעלן אַלטן העברעישן חינוך, וועלכער איז געבויט אויף יושר, שלום, ליבע צום נאָענטסטן. די אַלע, וועלכע באַשולדיקן יידן אין שנאה צו דעם פוילישן פאָלק און פוילישער מלוכה, גייען זיך שטאַרק פונאַנדער מיטן אמת.

דער סטאַראָסטע דאַנקט ד״ר וויגאָדסקי פאַר זיין שיינער רעדע און ווינטשט, אַז דער שטיין, וועלכער איז אַוועקגע־לייגט געוואָרן אונטערן בנין, זאָל צוברעכן די כינעזישע וואַנט, וועלכע טיילט אָפּ דאָס יידיש פאָלק פונם פוילישן.

מיט געזאַנג פון ״התקוה״ צעגייט זיך דער עולם אין אַ געהויבענער שטימונג.

* פאַרצייכנט לויט די דאָקומענטן פון ה׳ יעקב לעווינס אַרכיוו.

ק.פ־ר

שולן און בתי־מדרשים

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אין ווילייקע געבויט געוואָרן 2 נייע שולן, דער גרויסער בית־מדרש און די מתנגדישע שול, אָנשטאָט די צוויי אָפּגעברענטע אַלטע שולן: דער אַלטער קאָידאַנאָווער בית־מדרש און קאָידאַנאָווער שטיבל.

דער "גרויסער בית מדרש"

די גרויסע און צענטראַלע שול איז געווען דער אַזוי גערופענער "גרויסער בית־מדרש", וועלכער איז געבויט געוואָרן אויף דעם זעלביקן אָרט, וווּ עס איז געשטאַנען דער אַלטער גרויסער קאָידאַנאָווער בית־מדרש.

אין גרויסן בית־מדרש האָבן געדאַוונט דאָס רוב קאָידאַנאָווער חסידים און סתם בעלי־בתים, סוחרים, קרעמער, בעלי־מלאָכות און "עמך", יידן אָן פּרעטענזיעס, צוזאַמען מיטן רב און ראשי הקהל.

אין בית־מדרש האָט עקזיסטירט אַ חברה ש"ס, וווּ ר׳ שמואל דער שוחט האָט געזאָגט אַלע טאָג אַ בלאַט גמרא בין מנחה למעריב און אויך "עין־יעקב". דאָ האָבן יידן, ביי יעדער געלעגנהייט געזאָגט תהילים.

אַלע געזעלשאַפטלעכע אסיפות, ווי קלייבן אַ פאַרוואַלטונג אין באַנק, גמילות־חסדים־קאַסע, אָדער מיטינגען לטובת קק"ל און קרן היסוד, פּראָטעסט־מיטינגען, פלעגן פאָרקומען אין גרויסן בית־מדרש. דאָ האָבן זיך יידן געפילט ווי ביי זיך אין דער היים. און ווען שלמה־חיים דער סופר פלעגט אַרויסכאַפּן שמחת־תורה ביי ר׳ מרדכי עפּשטיינען דאָס מוסף־דאַווענען, האָבן אַלע מתפּללים געקוואָלן, אָנהויבנדיק פון די הייסע חסידים ביז די לינקע. ווייזט אויס, אַז די טראַדיציע פון דורות, איז ביי אַלעמען געבליבן געשעצט און טייער.

די גרינדער און שפּעטערדיקע גבאים פון שול, זענען געווען: ר׳ משה־שמעון נאָרמאַן און ר׳ אלי־לייב זאגארמיסטער – אַלס קאַסיר.

אין 1940 האָבן די סאָוויעטן, אונדזערע "באַפרייער", פאַרוואַנדלט די שול אין אַ "אַפּשטשע־זשיציע", בלויז דאָס קליין צימערל אין פּאָליש איז איבערגעבליבן צום דאַווענען.

די ערשטע סעלעקציע, ביי דער ערשטער אַקציע, וועלכע די דייטשן האָבן דורכגעפירט, איז פאָרגעקומען אין גרויסן בית־מדרש. דאָ האָבן אונדזערע בעסטע און טייערסטע זיך געזעגנט מיטן הייליקן אָרט. זייערע תפילות האָבן הימלען געשפּאָלטן, נאָר צום כסא הכבוד ניט דערגאַנגען. פון דאַנען זענען זיי געפירט געוואָרן אין מאַלוניער וועלדל און דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן. די דייטשן האָבן שפּעטער דעם מקום־קדוש פאַרוואַנדלט אין אַ שטאַל. אין 1944, ביים צוריקציען זיך פון שטאָט, האָבן זיי דעם בית־מדרש פאַרברענט, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע יידישע הייזער.

די מתנגדישע שול

אויפן שול־הויף, וווּ עס איז געשטאַנען די אַלטע קאָידאַנאָווער שטיבל, מיטן אַלטן רב׳ס הויז, האָבן די מתנגדים אויסגעבויט זייער שיינע שול. נאָך אין 1917 האָבן זיך אַ פּאָר מנינים מתנגדים געשאַפן אַ מנין אין אַ חדר ביי דער ליובאַוויטשער שטיבל. די פריערדיקע גרינדער און שפּעטערדיקע גבאים, ר׳ משה סווירסקי, ר׳ ליפּע גוטמאַן, ר׳ ישעיהו איידעלמאַן, און ר׳ לייב מאַלאַשקעוויטש, האָבן אַ סך מי, איבערגעגעבנקייט, האַרץ און געלט, אַריינגעלייגט אין דער גרינדונג פון דער שול.

דאָס חנוכת־הבית איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָטישן גרויסן יום־טוב. עס איז איינגעלאַדן געוואָרן דער סענאַטאָר הרב יצחק רובינשטיין פון ווילנע, וועלכער איז געקומען אין באַגלייטונג פון אונדזער חבר ח. ש. קאָפּעלאָוויטש. עס זענען ביי־געווען דער סטאַראָסטע, בירגערמייסטער און העכערע פוילישע באַאַמטע.

אויך דאָ, האָבן יידן געדאַוונט דריי מאָל אַ טאָג. הרב משה קליין, דעם רב׳ס איידעם, האָט געלערנט טעגלעך אַ בלאַט גמרא (דף היומי). די סאָוויעטן האָבן פאַרוואַנדלט די שול אין אַ תבואה־סקלאַד. די דייטשן האָבן זי באַנוצט אַלס ביוראָ פאַר דער געסטאַפּאָ און נאָך אָנהייב ווינטער 1941 זי פאַרברענט.

די ליובאַוויטשער שטיבל

נעבן דעם טייכל פּלעסניאַנקע, איז געשטאַנען די ליובאַוויטשער שטיבל; זי איז אויפגעבויט געוואָרן, וואַרשיינלעך, אין מיטן פון נייַנצעטן יאָרהונדערט. אַ ספּעציעלן מזל האָט געהאַט די שטיבל. זי איז ניט אָפּגעברענט געוואָרן. אין אַלע מלחמה־יאָרן האָבן יידן געדאַוונט אין איר. דאָ האָבן די ליובאַוויטשער חסידים געפירט זייער אייגענע מלוכה לויט זייער נוסח און שטייגער; זיי האָבן פאַרמאָגט אייגענע אַנשטאַלטן פון תורה און חסד.

ר׳ יהודה לאַנדאָ פלעגט לערנען אַלע טאָג אַ בלאַט גמרא און שבת דעם "תניא". זיי האָבן אויסגעהאָלפן די היימישע אינסטיטוציעס מיט זייער אַ סך איבערגעגעבנקייט. נאָך דער

די מתנגדישע שול

ערשטער וועלט־מלחמה, איז בערטשע גרינהויז געווען דער גבאי אין שטיבל און אין חברה־קדישא און זייער פאָרשטייער אין אַנדערע אינסטיטוציעס.

זייענדיק שטענדיק פאַראייניקט און איבערגעגעבן איינער דעם אַנדערן, פלעגט מען זיך אין ווילייקע שטענדיק רעכענען מיט זייער מיינונג. זייער פאָרשטייערשאַפט אין אַלע אַנ־שטאַלטן איז געווען גרעסער ווי זייער צאָל אין דער יידישער באַפעלקערונג.

די סאָוויעטן האָבן די שטיבל פאַרוואַנדלט אין אַ קאַרטאָפל־סקלאַד. מיטן צוריקציען זיך פון די דייטשן, אין 1944, האָבן זיי זי פאַרברענט.

די קאַידאַנאָווער אַלטע שטיבל

ווי געזאָגט, האָט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה עקזיס־טירט אַ קאָידאַנאָווער שטיבל, כאָטש דער גרויסער בית־מדרש האָט אויך אָנגעהערט צו די קאָידאַנאָווער חסידים, ווייל זיי זענען געווען די מערהייט אין שטאָט. דאָך, האָט די שטיבל געהאַט אַן אייגענע געשיכטע מיט אַן אייגענעם יחוס.

די שטיבל איז געבויט געוואָרן בערך אין 1850. דאָרט האָבן געדאַוונט משמנה ומסלתה פון די קאָידאַנאָווער חסידים, אַלע יחסנישע משפחות. ווען דער אדמו״ר ר׳ יוסף פערלאָוו ז״ל, פלעגט באַזוכן איינמאָל אין יאָר די שטאָט, האָט ער געדאַוונט אין שטיבל, און דאָרט געפּראַוועט זיינע טישן מיט תורה, חסידות און זמירות.

דאָ האָט מען ניט דערלויבט יעדן דאַוונען ביים עמוד; בעיקר אין ימים טובים. אַלע בעל־תפילות זענען געווען יראים ושלמים און געהאַט שיינע שטימעס, זייערע האַרציקע תפילות און זיסע נגונים האָט מען אין אַ סך יידישע הייזער איבערגעזונגען.

עס האָבן אין איר דורות חסידים זייער יידישער און ספּע־ציעל חסידישער דערציונג באַקומען און זיך אויסגעלעבט אין זייער ריינער, היימישער אַטמאָספערע.

דער אַלטער בית־מדרש

די זקנים האָבן דערציילט, אַז דער אַלטער בית־מדרש איז געווען פון די עלטסטע בנינים אין שטאָט, און איז געשטאַנען איבער הונדערט יאָר. ד. ה. אַז ער איז געבויט געוואָרן בערך אין יאָר 1800, אין אָנהויב פון דער גרינדונג פון דער שטאָט. ער איז אָפּגעברענט געוואָרן אין 1915.

אין בית־מדרש האָבן געדאַוונט דאָס רוב קאָידאַנאָווער חסידים, – וואַרשיינלעך, אַז קיין אַנדערע חסידים, ביי דער גרינדונג פון דער שטאָט, זענען ניט געווען, – ״עמך״־יידן,

הרב אברהם מאשיץ (דעם רב׳ס זון)
רב אין בערעזשניטשע

מיטן שטאָט־גביר נח־משה עפּראַן און זיין משפּחה. דער בית־מדרש איז געווען אַ סך יאָרן דער ערשטער און איינציקער מקום תפילה אין שטאָט.

ווען די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרגרעסערט און עס זענען אָנגעקומען קיין ווילייקע נאָך יידן, וועלכע האָבן ניט אָנגעהערט צו די קאַידאַנאָווער חסידים, זענען אַנטשטאַנען נייע מנינים – די ליובאַוויטשער שטיבל און דער סלאָנימער מנין. ווייזט אויס, אַז די קאַידאַנאָווער הייסע חסידים האָבן אויך געזוכט אַ ספּעציעלן אָרט, ווו זיי זאָלן קענען זיך אויסלעבן אין זייער ספּעציעלער חסידישער אַטמאָספערע, דערפאַר האָבן זיי אויסגעבויט די שפּעטערדיקע קאַידאַנאָווער שטיבל, וועלכע האָט זיי געדינט פאַר אַ שול צום דאַווענען און לערנען און אַן אָרט פאַר חסידות, נאָר פאַר אנשי שלומנו.

דער סלאָנימער מנין

ווי געזאָגט, האָבן די סלאָנימער חסידים געשאַפן זיך אַן אייגענעם מנין, כדי זיך געפינען אין אַ סביבה פון אייגענע מענטשן, מיטן אייגענעם נוסח און שטייגער. עס האָט זיי דער סלאָנימער חסיד, ר׳ אשר קאַפּעלאָוויטש (דער בירער), אָפּגעגעבן אַ צימער ביי אים אין הויז. שבת האָבן זיי געהאַט אַ שיינעם עולם מתפללים. אין דער וואָכן איז געווען שווער צו שאַפן אַ מנין. דאָס הויז צוזאַמען מיט דער שטיבל האָבן אָפּגעברענט אין יאָר 1920 בערך און מער זיך ניט אָפּגעבויט.

רבנים אין ווילייקע

אין דער בערך 200 יאָריקער עקזיסטענץ פון אונדזער שטאָט האָבן מיר ניט געקענט געפינען מקורות פון די רבנים־דינאַסטיעס, וועלכע האָבן זיכער פאַרנומען דאָס כסא הרבנות אין ווילייקע. דער איינציקער מקור האָבן מיר געפונען אין ספר ״דברי־שלום״, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין ווילנע אין 1882 יאָר דורך ר׳ שלום פּערלאָוו פון דער קאַידענאָווער רביישער דינאַסטיע. ער דערמאָנט, אַז דער ערשטער לעכעוויטשער רבי, ר׳ מרדכי (1742 – 1810) האָט געהאַט אַ תלמיד מיטן נאָמען ר׳ שלום אב״ד (אב בית־דין) דווילייקא.

מען דאַרף אָננעמען, אַז דער דערמאָנטער ר׳ שלום איז געווען דער ערשטער רב אין ווילייקע. אגב, די צייט שטימט מיט דער גרינדונג פון אונדזער שטאָט.

עס איז אויך באַקאַנט, אַז ר׳ איטשעלע פּערלאָוו איז אָנגעקומען אַלס רב אין ווילייקע אין די 70־ער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָר־הונדערט. קומט אויס, אַז ביי אַ יובל יאָרן בערך פון פאַרגאַנגענעם יאָר־הונדערט פעלן אונדז ידיעות וועגן די רבנים, וועלכע האָבן פאַרנומען דעם כסא־רבנות אין ווילייקע.

הרב ר׳ יצחק פּערלאָוו

ווי געזאָגט איז ר׳ יצחק פּערלאָוו אָדער ווי מען פלעגט אים רופן ר׳ איטשעלע, געווען רב אין ווילייקע בערך דרייסיק יאָר. ער איז געווען באַליבט אין שטאָט צוליב זיין קלוגשאַפט, גוטסקייט און זעלטענע מידות. יעדער ליידנדיקער ייד און מענטש פלעגן געפינען ביי אים אַ טרייסט־וואָרט. ער איז געווען אָנגענומען פאַר אַ ״גוטן ייד״; מען פלעגט קומען צו אים נעמען ברכות. ער האָט געשטאַמט פון דער חסידישער קאַידאַנאָווער רביי׳שער משפּחה, האָט זיך גערעכנט פון די חשובע רבנים אין רוסלאַנד. האָט איבערגעלאָזן אַ געדרוקטן ספר ״ארז בלבנון״, צוגעגרייט צום דרוק דעם קאַידאַנאָווער סדור, וועלכן עס האָט אָפּגעדרוקט זיין זון ר׳ אהרן, דער טאַטער פון שרייבער יצחק פּערלאָוו. נאָך זיין פּטירה אין תרס״ב, איז ווילייקע געבליבן געציילטע יאָרן אָן אַ רב. ביז עס איז אָנגענומען געוואָרן אַלס רב אין שטאָט זיין איידעם הרב יהודה מאַשיץ.

הרב ר׳ יהודה מאַשיץ

אַלס יונגערמאַן האָט הרב מאַשיץ אויסגעקלונגען אין די ליטווישע ישיבות אין סלאָבאָדקע־קאָוונע, אַלס בריסקער עילוי. ער האָט פאַרמאָגט אַ שאַרפן טיפן קאָפּ און איז געווען אַ גרויסער בעל־מחדש. נאָך בחורווייז פלעגט ער פאַרצייכענען זיינע חידושים פאַר זיין שפּעטערדיקן באַוווסטן ספר ״מחנה יהודה״ אויף מסכת גיטין, וועלכער איז אָנגענומען געוואָרן אין דער לומדישער וועלט און בעיקר אין די ליטווישע ישיבות.

מען קען זאָגן אַז אַ דאַנק דעם ספר איז ווילייקע באַוווסט געוואָרן אין דער יידיש־רבנישער וועלט אַלס אַ חשובער יידישער ישוב אין די קרעסן געביטן.

הרב מאַשיץ האָט זיך גערעכנט פון די חשובע רבנים אין פּוילן. רבנים, דיינים פלעגן זיך ווענדן צו אים מיט שאלות. ביי הגאון ר׳ חיים־עוזר זצ״ל איז ער געווען איינער פון די

הרב ר׳ שלום אלתר פרלוב
האדמו״ר מקוידנוב־ברנוביץ׳

רבנים וואָס מען האָט זיך גערעכנט מיט זייער מיינונג און פסק־דין.

ער האָט אַ סך צייט אָפּגעגעבן אויף מרביץ תורה זיין, האָט געדאגה׳ט פאַר לומדי־תורה. האָט אַכטונג געגעבן אויף דער תלמוד־תורה. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט ער גע־פירט די רבנות ביד חזקה, זיך גערעכנט נאָר, לויטן דין, אפילו ווען דאָס האָט אים געשאַט צו דער פרנסה. ער האָט געלעבט אין דחקות און איז געווען צופרידן, וואָס ער קען זיצן לערנען און שרייבן זיינע חידושי תורה אָן שטערונגען. זיינע דרשות זענען געווען פול מיט חכמה און וויסן, געוועבט אין תורה׳דיקע פערלדיקע, גוטע און טיפע געדאַנקען. ער איז געווען אַ הייסער פריידיקער פאַר ארץ־ישראל. ביי יעדער געלעגנהייט פלעגט ער זיך באַקלאָגן, וואָס ער איז אַלט און שוואַך און קען ניט אַליין עולה זיין מיט דער משפחה קיין ארץ־ישראל. אין די יאָרן 39 - 1938 האָט ער געליטן אויף אַ צוקער־קראַנקהייט. אין די מלחמה־יאָרן האָט אויסגעפּעלט אינסולין. זיין שוואַכער קערפּער האָט מער ניט געקענט אויס־האַלטן און אַכט טעג אין אדר ת״ש — 1940 האָט ער אויסגע־הויכט זיין נשמה. מען האָט נאָך אים, דעם לעצטן ווילייקער רב. מספּיד געווען אין גרויסן בית־המדרש און געבראַכט צו קבר־ישראל טראָגנדיק זיין ארון אויף די אַקסלען פון ווילייקער בחורים־סאָלדאַטן אין דער סאָוויעטישער אַרמיי. ת.נ.צ.ב.ה.

פון דעם רבס משפחה זענען געבילבן ביים לעבן: זיין זון יעקב מאַשיץ מיט זיין פאַמיליע אין ישראל, און דער יינגסטער זון דוד מיט אַ פאַמיליע, אַ רב אין אַמעריקע.

הרב ר׳ משה קליין (דעם רב׳ס איידעם)

הרב ר׳ משה קליין האָט זיך גערעכנט אַלס איינער פון די בעסטע בחורים אין דער קלעצקער ישיבה פון הגאון ר׳ אהרן קאָטלער זצ״ל.

אַלס קינד איז ער אַנטלאָפן פון דעם סאָוויעטישן רעזשים פון סמילעוויטש, מיט דער ישיבה קיין פּוילן. אָן אַ פאַמיליע, אָן קרובים האָט ער זיין גאַנצן יוגנט געווידמעט דעם לערנען תורה ביים וועלט גאון ר׳ אהרן קאָטלער.

ער האָט חתונה געהאַט מיט חנהן, דעם רבס מיטעלע טאָכ־טער און איז געבליבן אין ווילייקע ביים רב אין שטוב. ער האָט זאַגאַר אין די יאָרן 39 - 1938 אַוועקגעפאָרן לערנען אין ר׳ חיים־עוזרס כולל אין ווילנע, האָפנדיק פון דאָרט זיך איינ־צואָרדנען. אין 1939, מיטן אויסברוך פון קריג, קערט ער זיך אום אַהיים אין ווילייקע און איז פאַרבליבן ביז די דייטשן זענען אַריין. ער האָט אויסגעפּילט די פונקציעס פון רב נאָך דעם רב׳ס פטירה. אויף וויפל עס איז געווען מעגלעך אין דער צייט פון די סאָוויעטן.

נאָך אין 1942, אין די לעצטע וואָכן פון זיין לעבן, האָט ער אויפגעהערט צו ריידן דברים בטלים, פלעגט גאַנצע טעג באַהאַלטענערהייט זיצן און לערנען בהתמדה תורה און מוסר.

אַ דייטשישע קויל האָט אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן.

יצחק פערלאָוו

צו דער רבנישער משפחה אין ווילייקע געהערט דער באַוווס־טער יידישער דיכטער יצחק פערלאָוו. געבאָרן אין ווילייקע, זיין פאָטער אהרן איז געווען דעם אַלטן רב׳ס הרב ר׳ יצחק פערלאָווס עלטסטער זון.

די קינדער יאָרן האָט ער פאַרבראַכט מיט דער פאַמיליע אין ווילייקע ביז דער מלחמה. אין 1927 הייבט ער אָן דרוקן זיינע ערשטע יידישע לידער, און ווערט באַקאַנט אַלס אַ יונגער פּאָעט פון אַ רבנישער אָפּשטאַם.

שפּעטער גיט ער אַרויס ראָמאַנען, דערציילונגען אין יידיש און אויך סיפורים אין העברעיש ״אהבה ונדודים״.

פאַר די יידישע דערציילונגען ״מאַטילדאַ לעבט״ באַקומט ער די ״צבי קעסעל״ פּרעמיע אין מעקסיקע.

היינט איז ער אַ מיטאַרבעטער אין אַמעריקאַנער ״פאָר־ווערטס״.

אַלע זיינע פּראָזע ווערק דערשינען יעצט אין אַמעריקע אין ענגליש.

געזונטהייט־וועזן אין שטאָט

אַלס קרייז־שטאָט, האָט ווילייקע פאַרמאָגט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַ שפּיטאָל מיט 5 בעטן פאַר קראַנקע. דער ערשטער דאָקטער איז געווען ד״ר דילאַן, אַ ייד, נאָך אים איז געווען דאָקטער אָרלאָווסקי, אַ פעלדשער נאָוואַש, אַ צאָן־דאָקטער קאַנטאָראָוויטש און אַן אַקושערין. אויסער דעם זענען געווען ״זנאַכערס״, ״עין־הרע״־אָפּשפּרעכערס. מען איז אויך געפאָרן צו קידרים און זיך באַנוצט זעהר אַ סך מיט אייגענע פּרימיטיווע שטוביקע מיטלען און רעצעפּטן.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות, האָט ווילייקע אויסגעבויט אַ נייעם פּאָוויאַטאָוון שפּיטאָל, מיט 80 בעטן. ד״ר קראוזע איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פון שפּיטאָל. עס פלעגן קומען יונגע דאָקטוירים פון ווילנער מעדיצינישן פאַקולטעט מאַכן סטאַזש. צווישן זיי זענען אויך געווען יידישע דאָקטוירים, וועלכע האָבן אַריינגעטראָגן אין שטאָט לעבן. זיי פלעגן האַלטן רעפעראַטן און חבר'ן זיך מיט דער יוגנט. שפּעטער, זענען זיי געוואָרן אָנגעזעענע דאָקטוירים, ווי קאָטלער פון דאָלהי־נאָוו, מולע און מאיר ראַבינאָוויטש, מאיר פליסקין, חיענע מאַרקאַן און ד״ר כורג. דער לעצטער איז אין אַמעריקע.

ד״ר קאָמענדאַנטאָוו האָט זיך גערעכנט פאַר דעם ספּעציאַליסט פון שטאָט. דער יידישער דאָקטער איז געווען בליטשטיין; צוויי פעלדשער נאָוואַש און מיקוליטש, דריי צאָן־דאָקטוירים, שימשעלעוויטש (פון דעם פּרעזידענט בן־צבי'ס משפּחה), סאָניע באַלאַשינסקאַ – איוויאַנסקא און קינסקאַיאַ. די אַקושערינס זעלדע רודניצקי און מיכלע קאָפּעלאָוויטש און די שוועסטער רחל קאָגאַן. עס איז געווען איין אַפּטייק בוניעוויטשעס און 2 סקלאַד־אַפּטעטשני פון בערמאַן און רודענסקי, ווו מען האָט געקענט קויפן געוויסע רפואות.

אין די לעצטע יאָרן, זענען געשאַפן געוואָרן אַ מלוכהשע גיכע־הילף (רויטער קרייץ), אַ ״טראָפּן מילך״, און אַ מלוכהשע קראַנקן־קאַסע פאַר אָנגעשטעלטע.

היגיענישע אַנשטאַלטן

די שטאָט האָט פאַרמאָגט 2 בעדער מיט שוויץ־צימערן, וועלכע זענען געשטאַנען איינע אויפן שול־הויף און די צווייטע נעבן ליובאַוויטשער שטיבל. זיי זענען געהייצט געוואָרן בלויז פרייטאָג. עס פלעגן זיי באַזוכן אויך אַ סך קריסטן. די מקוואות זענען געווען אין דעם זעלביקן בנין און זענען געהייצט גע־וואָרן עטלעכע אָוונטן אין דער וואָך. דער פּאָוויאַטאָווער סאַני־טאַר פלעגט פון צייט־צו־צייט באַזוכן און קאָנטראָלירן די ריינקייט איןביידע בעדער.

דאָס שעכט־הויז

הינטערן שטאָט, ניט ווייט פון בית־הקברות, איז געשטאַנען דאָס שעכט־הויז, וועלכעס האָט געדינט בלויז פאַר די ווילייַ־קער קצבים. זיי פלעגן קויפן לעבעדיקע בהמות, גרויסע און קליינע, און דאָרטן שעכטן. דער שוחט נאָך דער מלחמה איז געווען ר׳ שמואל לעווין; דער יידישער וועטערינאַר – דאָקטער יאַשטשאָמב, וועלכער איז באַשטימט געוואָרן פון דער מאַכט. ער האָט איבערגעלעבט די מלחמה אין דער פּאַרטיזאַנקע. ער האָט אַכטונג געגעבן אויף דער היגיענע פון פלייש און שחיטה. עס איז געווען אַ צייט, ווען פון דער ווילייקער שחיטה פלעגן די קצבים פירן פלייש צום פאַר־קויפן אין ווילנע.

אייז־קעלערס

עס זענען געווען עטלעכע אייז־קעלערס, ווו מען פלעגט ווינטער־צייט אָנגרייטן אייז, פון דער ווילִיע. זומער פלעגן זיי נוצן פאַר די קצבים צו האַלטן דאָרט פלייש, עס זאָל ניט קאַליע ווערן. אויך די פאַבריקלעך פון קוואַס, סאָדע וואַסער און לעמאָנאַד (ביי גרשון קאָפּעלאָוויטש און אשר פלאָרמאַן), האָבן געהאַט אייגענע אייז־קעלערן.

ועד פון קרן קיימת לישראל אין ווילייקע – 1934.
עס זיצן אין מיטן, 4טער פון רעכטס: הערמאן פאלץ – סעקרעטאר און יעקב קאָפּעלאָוויטש – מורשה

פארטייען און אינסטיטוציעס

ח. ש. קאפעלאוויטש

ציוניזם

די יוגנטליכע פון לעצטן דור פארן חורבן־ווילייקע, האָבן גע־צויגן זייער ציוניסטישע יניקה, פון דער "תרבות" שולע מיט אירע לערער און עסקנים. זיי זענען געווען די רעזערוו פאר אלע ציוניסטישע יוגנט אָרגאַניזאַציעס, פארטייען און שאטי־רונגען.

עס איז שווער זיך פאָרצושטעלן, אז בלויז מיט 2 דורות צוריק, זענען די געציילטע ציונים אין שטאָט, גערודפ'ט גע־וואָרן דורך דער איבערוויגנדער מערהייט פון עקסטרעמע חסי־דים.

ווען דער באַוווסטער ציוניסטישער רעדנער צאַדיקאָוו, איז אָנגעקומען אין שטאָט אגיטירן פארן ציוניסטישן געדאַנק, האָט זיך געפונען ווער ס'האָט געמאָלדן ווו מען דאַרף, און צאדיקאָוו איז ארעסטירט געוואָרן אלס רעוואָלוציאָנער, און איבערגעשיקט געוואָרן אין ווילנע. א דאנק די השתדלות פון י״ל גאָלדבערג, א ציוניסטישער עסקן אין ווילנע, איז ער באפרייט געוואָרן.

די ערשטע הרצליאנישע ציוניסטן זענען געווען יעקב לעווין, אליעזר זאב קאָפעלאָוויטש, אליהו יהושע שולמאַן, משה נחמיה קאָפעלאָוויטש, אברהם און בן־ציון נאַרמאַן, שרה רייזל און איר ברודער שמואל רודניצקי, שארלאט און שפעטער מנחם רודניצקי־אדיר. מיטן טויט פון ד״ר הערצל איז די גרופע פונאנדערגעפאלן.

ערשט אין 1913, א דאנק די איניציאטיוו פון די יינגערע חברים ברוך סווידלער און ברוך צוקערמאַן, איז געגרינדעט געוואָרן די "צעירי ציון" אָרגאַניזאַציע. מיט א פייערליכן אויפקלערונגס רעפעראט איז ארויסגעטראטן אויף דער גרינ־דונגס פארזאמלונג יעקב לעווין. דאָס איז געווען די ערשטע שיין געבויטע ציוניסטישע רעדע, וועלכע האָט אונז אלעמען ארויסגעהויבן, פון דאמאלסדיקער ארומבלאָנדזשעניש און זוכע־נישן, און אונז אָנגעשלאָסן צו דער אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז אונז געוואָרן נאָענט צום הארצן.

עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן א סך חברים, די פארזאמלונגען פלעגן פאָרקומען יעדן שבת, זומער־אין וואלד, אין פעלד; מיר האָבן אויך אויפגעשטעלט אומלעגאל א ביבליאָטעק.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה אין 1914, האָט געדראָט גרויסע שטראָף פאר אָנגעהערן צו אן אומלעגא־לער אָרגאַניזאַציע, האָבן מיר זי דאן אויפגעלעזט.

נאָך דער פעברואַר רעוואָלוציע אין 1917, ווען עס האָבן זיך דערנענטערט די וואלן צום אלרוסישן יידישן צוזאמענפאָר, האָט די איבערגעבליבענע יוגנט אין ווילייקע, באנייט איר

№940059 מספר

Shekel שקל

מר

בעיר

Paid one Shekel שלם שקל אחד

יום לחדש תרפ

Date 192

ISSUED BY THE EXECUTIVE OF THE ZIONIST ORGANIZATION, LONDON.

ציוניסטישע טעטיקייט. עס האָבן זיך אויך אָרגאַניזירט די אָרטאָדאָקסישע יידן אונטערן נאָמען "אחדות".

מיטן פארנעמען ווילייקע דורך די דייטשן, דעם 20.2.1918, האָבן זיך אומגעקערט א טייל ווילייקער איינוווינער פון די אָקופּירטע רוסישע געביטן. די "צעירי ציון" אָרגאַניזאַציע האָט דאן גענומען אן אקטיוון אנטייל אין לעבן פון שטאָט.

נאָכן צוריקומען פון דער סאָוויעטישער מאַכט אין נאָוועמבער 1918, האָבן מיר פארגעזעצט די ציוניסטישע ארבעט, אָן שטערונגען פון דער מאכט. אין די יאָרן 1919–20, ווען די פּאָלאקן האָבן פארנומען די שטאָט און די אלגעמיינע לאגע האָט זיך סטאבּיליזירט, איז די טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פארשטארקט געוואָרן. מיר האָבן אראָפּגעבראכט רעדנער פון מינסק, איינער פון זיי דער באוווסטער דב־בער מאלקין. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, צווישן ביידע וועלט מלחמות, האָט זיך פארצווייגט די ציוניסטישע טעטיקייט, עס זענען געגרינדעט געוואָרן יוגנט אָרגאַניזאַציעס, מיט הכשרה פונקטן, ווי "הנוער הציוני", "השומר הצעיר", און "בית'ר".

בונד אין ווילייקע

א קליינע בונדישע אָרגאַניזאַציע וועלכע האָט זיך רעקרוטירט פון ווילייקער בעלי־מלאכות, האָט עקזיסטירט אין די ערשטע יאָרן פון דעם יאָרהונדערט. דער אָרגאַניזאַטאָר איז געווען א קורעניצער בחור, פון פאך א שניידער. נאָכן אויפשטאַנד אין 1905־טן יאָר, און נאָך די דראסטישע מיטלען וועלכע די צאַרישע מאכט (סטאָליפּין) האָט אָנגענומען, איז די בונדישע אָרגאַניזאַציע פונאנדערגעפאלן. דאָס רוב מיטגלידער האָבן עמיגרירט נאָך אַמעריקע. די איינצלנע איבערגעבליבענע חברים, ווי יוסף צעסאקאָוו, ישראל רודערמאַן, א.א., זענען געבליבן טעטיק בלויז ביי פארשיידענע שטאטישע וואלן. עס זענען אויך געווען געציילטע חברים וועלכע האָבן אָנגעהערט צו ס.ד. זיי האָבן זיך רעקרוטירט פון די עקסטערנער וועלכע האָבן געלערנט אין ווילנע און מינסק און זענען געשטאנען אין קאָנטאקט מיט די בעלאָרוסן, און זייער פּאָעט דעמיאן ביעדני. איינע פון זיי איז געווען מיין שוועסטער תרצה. ריכטנדיק זיך אויף א רעוויזיע האָט זי ארויסגערוימט פון איר צימער ביי אונז אין שטוב אומלעגאלע ליטעראטור. נאָכן 1905־טן יאָר האָבן אויך די אָנגעהעריקע צו ס.ד., צוליב די אויבענדערמאָנטע סיבות, זיך פונאַנדערגעלאָזט.

החלוץ אָרגאַניזאַציע – 1920

חנן סווירסקי

גמילות־חסד אין ווילייקע 1939–1929

אויף דעם בנין פון פאָלקס־באַנק אין ווילייקע איז אין 1925־טן יאָר געווען אַ שילד: „גמילות חסד אין ווילייקע". דער גרונט־קאַפּיטאַל פון דעם אַנשטאַלט איז באַשטאַנען פון 6000 זלאָטעס, וועלכע 4000 פון זיי זענען געווען אַ הלוואה־סובסידיע פון „יעקאפא" אין ווילנע אויף אַ לענגערן טערמין. דער ועד איז באַשטאַנען פון 3 חברים: ר׳ יעקב (העשלס) קאָפּעלאָוויטש, ר׳ יואל קאָפּעלאָוויטש און ר׳ אלי־לייב זאַגאַרמיסטער. איין ר׳ יעקב העשלס איז געווען טעטיק די לעצטע יאָרן אין גמ"ח. ער פלעגט קומען אין באַנק און זיך בעטן ביי אונדז פון יינגערן דור: נעמט איבער די פאַרוואַלטונג פון דער גמילות־חסד קאַסע. קלייבט אויס אַ יונגן ועד און באַפרייט אונדז פון דער טרחה.

אין סוף 1929 איז פאַרגעקומען די ערשטע אַלגעמיינע אסיפה אין דער גרויסער שול (קאָידענאָווער) און עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג פון 7 פערזאָן: ה׳ משה סווירסקי אַלס פאָרזיצער, ג. קאָבלענץ אַלס וויצע־פאָרזיצער, יצחק סיראָטקין אַלס בוכהאַלטער, וועלכער האָט געפירט די ביכער אַלע יאָרן אָן געהאַלט. בלויז אין דעם לעצטן יאָר פאַר דער מלחמה, ווען די אַרבעט האָט ביי אים פאַרנומען אַ סך צייט, האָט ער באַוויליקט צו נעמען האָנאָראַר. ליפע קאָפּעלאָוויטש, בן־ציון נאָרמאַן, חיים גאָרדאָן, יוסף צעסאַקאָוו און חנן סווירסקי אַלס קאַסירער. אין רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זענען געווען טעטיק ה׳ ש. ח. דובין, ב. סווידלער א. א.

אין פאַרלויף פון דעם ערשטן יאָר האָבן מיר איינגעמאָנט דעם גרעסטן טייל פון די פאַרלעגענע חובות. יעדן זונטאָג פלעגן מיר זיצן אין בנין פון באַנק און איינקאַסירן אַ 700 זלאָטעס. מיר האָבן באַשטייערט אַלע חברים מיט אַן אַפּצאָל. צו דער ערשטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג האָבן מיר געבראַכט אַ באַריכט מיט אַ ריוח פון 600 זלאָטעס. די פאַרזאַמלונג האָט באַשטימט די זעלביקע פאַרוואַלטונג זאָל פירן אויך ווייטער איר טעטיקייט. אַלע ווי איינער פלעגן קומען יעדן זונטאָג פון 6 ביז 10 אָוונט צו דער זיצונג פון דער פאַרוואַלטונג.

פאַר דער מלחמה אין 1939 האָט דער גמ"ח פאַרמאָגט 24,000 זלאָטעס. יעדער חבר פלעגט קענען באַקומען אַ הלוואה פון 250 זלאָטעס, אַ באַדייטנדיקע סומע אין יענער צייט. פון „יעקאָפּאָ" אין ווילנע פלעגט מען קומען קאָנטראָלירן די חשבונות 2־3 מאָל אַ יאָר. איך געדענק אַ קוריאָז פון יענער צייט:

ה׳ שאַליט פון „יעקאפא" איז געקומען אויף אַ פלוצלונג־דיקן קאָנטראָל. אין אָוונט, קאָנטראָלירנדיק די בוכהאַלטעריע, איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז אין קאַסע דאַרף זיין 1,400 זלאָטעס. ה׳ שאַליט פרעגט, ווו איז די קאַסע? איך וויל קאָנטראָלירן צי עס שטימט די סאַלדאָ מיט די ביכער? די קאַסע האָט זיך געפונען ביי מיר אין שטוב, און איך בין אַוועק ברענגען זי.

עס איז געווען 11 אַ זייגער ביינאַכט. מיר האָבן זיך געפירט, אַז עס פלעגט בלייבן געלט אין קאַסע, פלעגן מיר פאַרלייען די קרעמער אויף עטלעכע טעג ביז דעם קומענדיקן זונטאָג. צו דעם מאָמענט איז געווען ביי מיר אין קאַסע נאָר 150 זלאָטעס. דאָס איבעריקע געלט איז געווען פאַרליען אונדזערע „קליענטן" ביז זונטאָג, מיט דער ניט־אָפיציעלער איינשטימונג פון דער פאַרוואַלטונג.

איך קלער, ווו קריגט מען 11 ביינאַכט צו לייען 1250 זלאָטעס. איך בין אַריין צו משה ראַבינאָוויטשן פון שניט־געשעפט, אַרויסגענומען אים פון בעט און באַקומען 500 זלאָטעס. איך בין אַריין נאָך צו אַ פאָר סוחרים און צונויפגענומען דאָס געלט. אין 10 מינוט אַרום בין איך געקומען אַ ביסל אַ פאַרשוויצטער און געבראַכט די גאַנצע סאַלדאָ מזומן. שאַליט איז געווען אַ ייד אַ חכם און האָט פאַרשטאַנען, אין וואָס עס גייט, האָט ער געזאָגט: „אויב אַ קאַסירער קען אַרויסגיין 11 אַ זייגער ביינאַכט און שאַפן אַ סומע פון 1400 זלאָטעס, קען מען אים אָנטרויען די קאַסע". אָבער כדי עס זאָל ניט דאַרפן קומען צו דעם, האָט ער אַריינגעשריבן אין פּראָטאָקאָל, אַז די סאַלדאָ, וואָס וועט בלייבן יעדן זונטאָג אין קאַסע פון גמ"ח, זאָל אַריינגעטראָגן ווערן אין באַנק אויף אַ באַזונדערן ביכל ביז דעם קומענדיקן זונטאָג און ניט האַלטן ביי זיך דאָס געלט.

פון דעמאָלט אָן פלעגן מיר מער קיינעם ניט פאַרלייען פון די פאַרבליבענע געלטער.

אין 1939 האָבן מיר איינגעקאַסירט און אַרויסגעגעבן הלוואות אויף אַ סומע פון העכער 80,000 זלאָטעס. מיט אַ גרונט־קאַפּיטאַל פון 20,000 זלאָטעס אייגענע, און 4,000 זלאָטעס פון „יעקאפא".

דער גמ"ח האָט געהאַט אַ גוטן נאָמען אין דער פּראָווינץ. מען פלעגט אונדז איינלאַדן אין די אַרומיקע שטעטלעך צו העלפן זיי גרינדן גמ"ח־קאַסעס לויטן מוסטער פון ווילייקע.

ווען די סאָוויעטן זענען אַריין אין 1939, איז געשלאָסן געוואָרן דער גמילות חסד. זיי האָבן געפונען אַלע וועקסלען פון גמ"ח און אַנדערע דאָקומענטן און האָבן איינגעמאָנט פון אַלע לייערס ביזן לעצטן גראָשן. ווייזט אויס, אַז יידיש געלט נוצט אויך די סאָוויעטן.

דער גמ"ח איז חרוב געוואָרן. דער יידישער ישוב איז אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד דורך די דייטשע האָרדעס מיט זייערע מיטהעלפער, די פּאָליאַקן און ווייסרוסן.

ק – פּ – ר

"יעקאָפּאַ"

דער יידישער קאָמיטעט, צו העלפן יידישע מלחמה קרבנות איז געגרינדעט געוואָרן אין פּעטערבורג, אין אויגוסט 1914, גלייך מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה. בראש פון קאָמיטעט זענען געשטאַנען די באַוווּסטע עסקנים, און כלל טוער פון רוסלאַנד: באַראָן גינזבורג, סליאָזבערג, ווינאַווער, קריינין און בראַמסאָן.

די אויפגאַבע פון קאָמיטעט איז באַשטאַנען: געבן דרינגענדע הילף די געליטענע פון דער מלחמה אין די שטעט און פּראָווינץ, איבערהויפּט די אַרויסגעטריבענע יידן (בעזשענצעס) פון די גרעניץ פונקטן.

אויך אין ווילנע איז געגרינדעט געוואָרן אין דער זעלבער צייט אַ געגנט קאָמיטעט "יעקאָפּאָ", וואָס אין זיין שפּיץ איז געשטאַנען דער געאַכטעטער ד"ר צמח שאבאד. דער ווילנער געגנט קאָמיטעט איז געווען זייער אַקטיוו און טעטיק, עס האָט זיך אים איינגעגעבן אַריינטראָגן אַ שטראָם לעבן, אונטערהאַלטן די הונגעריקע באַפעלקערונג, אויפוועקן אייגענע איניציאַטיוו, און מיטהעלפן דורכטראָגן די שווערע מלחמה־יאָרן.

מיט דער דייטשישער אָקופּאַציע אין יאָר 1915 איז אָפּגעשטעלט געוואָרן די טעטיקייט פון קאָמיטעט.

ערשט אין פעברואַר 1919, נאָך דער מלחמה, איז באַנייט געוואָרן אין ווילנע די אַרבעט פון יעקאפא.

אין זעלבן יאָר איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין ווילייקע אַן אָרטיקער קאָמיטעט פון יעקאפא, וועלכער האָט פאַרטיילט שטיצע געלט און פּראָדוקטן וואָס ער האָט באַקומען דורכן ווילנער קרייז קאָמיטעט געשיקטע פון אַמעריקע (דזשאָינט).

דער ווילייקער קאָמיטעט איז געווען זייער טעטיק און אַרויסגעהאָלפן זייער אַ סך פאַמיליעס און בעיקר יידישע קינדער, געראַטעוועט ממש פון הונגער.

די יעקאפא קאָמיטעטן וועלכע זענען געגרינדעט געוואָרן אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, זענען געווען די ערשטע יידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן געלייגט דעם יסוד פאַר צוזאַמענאַרבעט פון אַלע פאַרטייען און ריכטונגען וועלכע האָבן עקזיסטירט אויף דער יידישער גאַס.

✶

דעם 8, 9 און 10־טן סעפּטעמבער 1919 איז פאָרגעקומען אין ווילנע די ערשטע קאָנפערענץ פון "יעקאָפּאָ", און עס האָבן זיך באַטייליקט 83 דעלעגאַטן פון ווילנער געגנט, די שמנה וסלתה פון ווילנע און פּראָווינץ. אַלס דעלעגאַט פון ווילייקע, האָט זיך באַטייליקט ה' ח. ש. קאָפּעלאָוויטש, אַ יונגער ציוניסטישער עסקן, וועלכער איז גלייכצייטיק אויסגעקליבן געוואָרן אַלס מיטגליד אין ראַט פון געגנט קאָמיטעט.

ה' ח. ש. ק., זייענדיק אַ זעלנער אין דער רוסישער אַרמיי, האָט אָנגעפירט מיט אָוונט קורסן צו לערנען עברית אין די שטעט אָריאָל און מינסק. שפּעטער איז ער געווען פון די גרינדער פון "הגנה" אין מינסק פון באַפרייטע יידישע זעלנער.

אין דער דריטער געגנט קאָנפערענץ, דעם 9 און 10־טן מערץ 1924, האָט זיך באַטייליקט אַלס דעלעגאַט פון ווילייקע ה' ש. ח. דובין, וועלכער האָט שוין דאַן פאַרנומען דעם אַמט פון פּרעזעס פון דער יידישער קהילה, ווו ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אין 1921. דעם אַמט האָט ער אָנגעהאַלטן ביז 1939, ערב דער צווייטער וועלט מלחמה.

ה' ש. ח. ד. האָט אָנגעהויבן זיין געזעלשאַפטליכער טעטיקייט אין 1917, ווען ער האָט אָנטייל גענומען אין צוזאַמענפאָר פון די רוסישע פראָנט סאָלדאַטן אין ווילייקע און איז אַרויסגעטראָטן אַלס אָפיציעלער ציוניסט. בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע, סוף 1919, באַטייליקט ער זיך אַלס דעלעגאַט אויפן ערשטן ציוניסטן צוזאַמענפאָר אין ווילנע.

אין יאָר 1920, אומקערנדיק זיך צוריק קיין ווילייקע, ווערט ער דער שטענדיקער מיטאַרבעטער פון געגנט קאָמיטעט יעקאפא.

ווילייקע איז דאַן געווען אַ פּונקט אויף דער פּוילישער גרעניץ דורך וועלכן ס'זענען איבערגעשיקט געוואָרן אין די ערשטע 2—3 יאָר נאָך דער מלחמה טויזנטער רע־עמיגראַנטן, וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאנד קיין פּוילן, און פיל הונדערטער מגורשים פון פּוילן קיין רוסלאַנד, איבערהויפּט די אַרויסגעשיקטע פון די גרעניץ שטעט פון דער פּוילישער רעפּובליק.

די אַרבעט פאַר די היימלאָזע איז באַשטאַנען אין געבן זיי יורידישע הילף און עמיגראַציע מעגליכקייטן. ער האָט פיל מיטגעהאָלפן אין דער אויפבויאונג פון די חרוב־געוואָרענע הייזער אין דער מלחמה, שטאָטישע בנינים, ווי די בתּי־מדרשים, בתי מרחץ, שולעס; אויך יתומים הילף און קינדער פאַרזאָרגונג, קולטורעלע טעטיקייט, גרינדונג פון גמילות חסדים קאַסע. ער האָט זיך באַטייליקט אין די "יעקאָפּאָ" און קהילות צוזאַמענפאָרן. אין 1927 איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ראַטמאַן פון דער ווילייקער שטאָט־ראַט, און דורכן לעצטן, אַלס יידישער מיטגליד אין קרייז סיימיק.

(איבערגעגעבן לויטן פּנקס יעקאפא — ווילנע, 1931)

ח. ש. קאַפּעלאָוויטש-יעקב פריידוס

דראַמאַטישע קרייזן

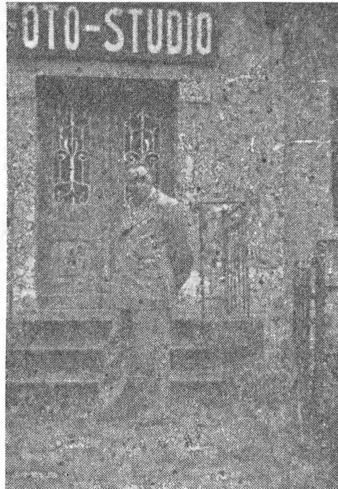
די קערנדלעך פון די דראַמאַטישע קרייזן אין ווילייקע האָבן זיך אַנטוויקלט פון די פורים־שפּילערס, וועלכע פלעגן אַרויס־ווייזן זייערע ערשטע טריט פון קונסט אין דעם יום־טוב. קעגן זיי זענען אַפילו די פרומע יידן ניט געווען. אדרבא, עס איז אָנגענומען, אַז פורים איז אַלץ דערלויבט.

אין די ערשטע יאָרן פון דעם 20־טן יאָרהונדערט, האָט זיך געגרינדעט אַ גרופּע אַמאַטאָרן, וועלכע האָבן אויפגעפירט יעדן פורים "מכירת־יוסף". אין די שפּעטערדיקע יאָרן, האָט מען אויסער פורים־שפּילן, אויפגעפירט אויך אַנדע־רע פאָרשטעלונגען, ווי די "מכשפה" א. א. די הויפּט־שפּילער אין יענער צייט זענען געווען: בנימין־אליהו דער שערער און יוסף צעסאַקאָוו. דער ערשטער איז געווען דער רעזשיסאָר און דער קאָמיקער.

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1914, האָט אַ גרופּע אַמאַטאָרן, געוואָלט אַרויסווייזן דעם פּאַטריאָ־טיזם צו דער רוסישער מאַכט. זיי האָבן פאַרגעלייגט דער מאַכט אויפפירן אַ פאָרשטעלונג, "דער מטורף", לטובת דעם "רויטן קרייץ". אַ דאַנק דעם, האָט די מאַכט באַוויליקט, אַז די פאָרשטעלונג זאָל פאָרקומען אין דוואָריאַנסקן־קלוב, ווו אַ יידישע פוס האָט קיינמאָל דאָרט ניט באַטראָטן. די גאַנצע "פּני" פון דער ווילייקער מאַכט מיט זייערע פרויען זענען געווען אָנוועזנד אויף דער פאָרשטעלונג, וועלכע איז אַדורך מיט דערפאָלג. עס האָבן זיך באַטייליקט אין דער פּיעסע: דב בערמאַן, אַלס רעזשיסאָר, רבקה לעווין, די טאָכטער פון נח "דער רבי", ח. ש. קאַפּעלאָוויטש א. א.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, איז געשאַפן געוואָרן אַ שטענ־דיקער קרייז פון "ליבהאָבער פון טעאַטער און קונסט", וועלכע האָבן פאַרגעשטעלט פון צייט־צו־צייט פאַרשידענע פּיעסן. די הכנסות זענען געגאַנגען לטובת קולטורעלע צוועקן, ווי ביבליאָטעקן און שולע.

אין דער צייט פון דער פּוילישער מאַכט פלעגן די פאָר־שטעלונגען פאָרקומען אין דער געביידע פון דער "תרבות"־שול. עס זענען אויפגעפירט געוואָרן: "די שחיטה" פון גאָר־דין, "יאַנקל דער שמיד" פון פּינסקי, "כאַסיע די יתומה", "גאָט, מענטש און טייוול", און אַנדערע. דער לעבעדיקער גייסט און רעזשיסאָר איז געווען דב בערמאַן, די הויפּט־שפּילער – ג. קאַבלענץ, אשר פעסטינאָוויטש, יעקב פריידוס, סאָניע קאַרטש־מער, ח. ש. קאַפּעלאָוויטש, חיה דובין־שאַץ, פּעסיע סאַפּאָזש־ניקאָוו, דאָראַ לאַמפּערט, טראָסטינעצקי א. א. אויסער די אָרטיקע דראַמאַטישע כוחות, פלעגן אָפט באַזוכן שוישפּילער פון ווילנע. אויסער דעם, האָבן ביי פאַרשידענע יוגנט־אָרגאַ־ניזאַציעס עקזיסטירט דראַמאַטישע קרייזן, וועלכע פלעגן געבן אָפטע פאָרשטעלונגען. די שילער האָבן געהאַט זייערע קינ־דער־פאָרשטעלונגען און פון צייט־צו־צייט אויך אין העברעאיש.

רעזשיסאָר – דב בערמאַן

פּראָגראַם

פון קאָנצערט באַל דעם 29 דעצעמבער 1929

I

אָפיציעלע ערעפענונג פון קאָנצערט און לאָטעריע באַזאַר, דורכ'ן פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע י. לעווין.

II.

1) וואָס ווילסטו מיין טייער קינד — ד. ראָזענבליום י.ווידעצקי
2) חסיד'ל — י. ווידעצקי
3) קום לייבקע טאַנץ מיט מיר — טשאַרלעסטאָן — ד. ראָזענבליום

III.

1) דער עפּלבוים — יידיש מ. דייכעס
2) ברודער חבר — יידיש מ. דייכעס

IV.

1) מאַי קמשמע לן — י. ווידעצקי
2) טיטאַניק — ראָזענבליום ווידעצקי
3) איך האָב כאָד דיר קיין כּורא — ד. ראָזענבליום
4) עזעזל — פאָקסטראָט — ראָזענבליום ווידעצקי
5) זאַשוריאַטשעניע — אויפגעפירט מ. דייכעס

מוזיק, לייטונג און אַקאָמפּאַניאַמענט י. קרימסקי

V.

גראַנדיעזע ערעפענונג פון לאָטעריע באַזאַר

בופעט — טענץ

כלי־פּאָסט

אַ גרופּע חברים־ות פון "השומר־הלאומי"

נחמיה קור

יוגנט אָרגאַניזאַציע "חרות ותחיה"

דער יונגער דור, וועלכער איז געווען אונטער דער השפּעה פון די ציוניסטישע וועטעראַנען האָט געזוכט אַן אַרבעטס־פעלד אויסצונוצן דעם יוגענטלעכן עקסטאַז אויף שעפערישע אַרבעט.

אין יאָר 1919 האָבן אַ גרופּע יוגנטלעכע בראש מיט די חברים יצחק פּוטערפּאַס, און נחמיה קור, געגרינדעט די "חרות ותחיה" אָרגאַניזאַציע. אין לאָקאַל פון דער אָרגאַניזאַציע האָבן זיי געגרינדעט אַ ביבליאָטעק און אַ לייען־זאַל אונטער דער פאַרוואַלטונג פון ה׳ יצחק פּוטערפּאַס. יעדן טאָג פלעגן געביטן ווערן ביכער. יעדן שבת זענען פאָרגעקומען רעפעראַטן מיט דיסקוסיעס מיט דער באַטייליקונג פון די חברים פון דער אַלטער גוואַרדיע.

מיט דעם דראַמאַטישן קרייז פון דער אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעפירט דער חבר דב בערמאַן. די מיטגלידער פון קרייז זענען באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע חברים־ות: חיה דובין, בערטאַ אַלפּעראָוויטש, זלאַטע שולמאַן, חעסיע סאַפּאָזשניקאָוו, נחמיה קור, פּרץ שולמאַן, יצחק־מרדכי נאָרמאַן, גרונם קאָבלענץ, יעקב פריידוס און ליגומסקי. דער קרייז האָט אויסגעפירט פאַרשידענע פאָרשטעלונגען. די הכנסות זענען געווען געווידמעט דעם קק״ל. עס פלעגן פאַרקויפט ווערן די בילעטן אין שטאָט פאַר דער פאָרשטעלונג. אין אַלגעמיין האָט דער עולם אין שטאָט זיך אָפּגערופן זייער וואַרים, און פלעגט קומען מאסנווייז צו די פאָרשטעלונגען.

אין טאָג פון כ׳ תמוז פלעגן מיר מיטאַרבעטן מיט דעם קק״ל קאָמיטעט, אַרויסשיקן חברים־ות מיט דער בלוי־ווייסע פּושקע לויט ראַיאָנען און באַשטייערן לטובת קק״ל. יעדע פּאָר איז געווען פאַראינטערעסירט צו מאַכן, וואָס מער געלט. די אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן מיט ליבשאַפט און איבערגעבנהייט.

חברים פלעגן אַרויספאָרן אין די דערבייאיקע שטעטלעך העלפן אָרגאַניזירן דער יוגנט אין דער "חרות ותחיה" אָרגאַניזאַציע.

פוסבאל מאנשאפט "מכבי" אין ווילייקע

דוד טשאַרנע

"מכבי"

די ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע "מכבי" איז פונדאָסניי געגרינדעט געוואָרן אין 1932, דורך די ברידער מאַקס און דאָדע טשאַרנע, חנן קאַזשדאַן, מולקע לעווינסאָן, איזאַק קאָפּעלאָוויטש און ראובן קוגעל.

דער דערעפענונגס־רעפעראַט אין געהאַלטן געוואָרן דורכן חבר ברוך שייניוק אין זאַל פון דער "תרבות"־שולע.

די אָרגאַניזאַציע איז געווען נאַציאָנאַל אומפּאַרטייאיש געשטימט. די ספּאָרטלער זענען געווען איינגעטיילט אין 3 סעקציעס: 1) אַ פוסבאָל־מאַנשאַפט; 2) פּינג־פּאָנג סעקציע; 3) לייכטע אַטלעטיק. די לעצטע איז באַשטאַנען פון גימנאַזיע־שילער, וועלכע פלעגן מאַכן די איבונגען אין גימנאַזיע־בנין.

כדי אַרויסטרעטן אויף פוסבאָל־מעטשן, האָט מען געדאַרפט אויך דעקן די הוצאות, קויפן ספּאָרט־שיך א.א.וו. מיר האָבן באַשלאָסן איינאָרדענען אָוונטן און דורכדעם שאַפן געלט. די פאַרוואַלטונג פון דער "תרבות"־שולע האָט אונדז אָפּגעזאָגט צו געבן דעם זאַל, צוליב זייערע טעמים. האָבן מיר געדונגען ביי די ברידער בערל און משה טייץ 2 גרויסע צימערן מיט אַ ברייטע טיר, ווו מיר האָבן אַריינגעבראַכט אַ פינג־פּאָנג טיש. יעדן אָוונט פלעגן קומען יוגנטלעכע פון אַלע ריכטונגען שפּילן פינג־פּאָנג, שאַך, דאַמקעס, און מאַכן איבונגען מיט האַנט־ספּרונזשינעס.

כמעט יעדן מוצאי־שבת פלעגן מיר איינאָרדענען טאַנץ־אָוונטן מיט אַ ביליקן בופעט, וועלכער פלעגט אַריינטראָגן ניט קיין צו־גרויסע סומע געלט. שוין אין ערשטן ווינטער האָבן מיר איינגעשאַפן 11 פּאָר שיך, אַ פּילקע, שפּיל־קאָסט־יומען און אַ בלוי־ווייסע פאָן.

פוסבאל־מאַנשאַפט

די פוסבאַל־מאַנשאַפט האָט געציילט עלף מאַן. זעקס שטענדיקע שפּילער, וועלכע פלעגן זיך איבן נאָר אין איין טויער. די איבעריקע פלעגן צוגעקליבן ווערן. די מאַנשאַפט פלעגט אַרויספאָרן אויף מעטשן אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווי מאָלאָדעטשנע, גלובאָקע. דעם אָרט צו שפּילן און איבן זיך פלעגן מיר באַנוצן דעם פּויליש מיליטערישן פּלאַץ נעבן דער בריק איבער דער ווילי. דער פלאַץ איז געווען אַרומגעצוימט און איז געהיט געוואָרן דורך פּוילישע סאַפּיאָרן.

די פאַרמעסטונגען מיט די מיליטערישע, אָדער ציווילע מאַנשאַפטן פלעגן טיילמאָל אַרויסרופן געשלעגן. מאַקס טשאַרנע פלעגט ניט קענען פאַרשווייגן קיין עוולה פון די צעבושעוועטע שקצים.

אין דער פוסבאַל־מאַנשאַפט האָבן זיך אויסגעצייכנט חנן קאַדזשאַן, דאַדע טשאַרנע, מולקע לעווינסאָן.

די שטענדיקע אָנטייל־נעמער זענען געווען: יאַנקעלע מיי־

רימס, יאַנקעלע דעם שוחטס, קלמן רייטשטיין, ראובן זעליגס, באַנקע אַלפעראָוויטש, איזאַק קאַפּעלאָוויטש, נאַניע נאַרמאַן און מאַקס טשאַרנע.

אינטערעסאַנט צו פאַרצייכענען אַז כאָטש די קריסטלעכע באַפעלקערונג אין ווילייקע איז געווען אַסך אַ גרעסערע, דאָך האָט קיין קריסטלעכע מאַנשאַפט ניט עקזיסטירט.

די "מכבי" מאַנשאַפט איז געווען די איינציקע אין שטאָט.

ס'פלעגן באַזוכן די שטאָט שטאַרקע מאַנשאַפטן פון געגנט, ווי ק.פ.וו., "אַגניסקאַ" פון מאָלאָדעטשנע, מכבי פון גלובאָק ווו טאַלערמאַן (קוגלס איידעם) איז אַרומגעלאָפן מיטן פייפל אַלס ריכטער, און נישט איינמאָל זיך טועה געווען, ווי ס'טרעפט ביי אַלע אַנדערע ריכטער.

קאָשיקובקע (קויש באַל)

אין גימנאַזיע איז געווען אַ גרופע שפּילער אין קוישבאַל. איין ייד האָט געהערט צו דער גרופע און אַ שוואַכקייט האָט ער געהאַט צו דער פּילקע, וועלכע, פלעגט ביי אים שטענדיק פליען גלייך אין קויש אַריין.

ביי די פאַרמעסטונגען מיט די "שטשעלצעס" קומען אָן אַ סך פוילישע פרויען און פריילנס. ווען די פּילקע באַוויזט זיך ביים יידן אין די הענט (ד. טש-ע), פלעגן זיי שרייען: "טשימאַץ טעגאָ זשידאַ" ("האַלט דעם יידן", ער זאָל חלילה, ניט באַזיגן די פאָליאַקן).

זאָל דערמאָנט ווערן אונדזער פריינט שמעון פלעקסער, ביי וועלכן די ספּאָרט אָרגאַניזאַציע "מכבי" האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן.

קינדער אויף קאַנקי (אייז גליטשערס)
פון רעכטס: איזיע, צילה, אוסיק, קאליר

דער טרעף־פּונקט

ווער פון די חברה דאַרף נאָר אַ זאָג טאָן, אַז מען גייט "אין שטוב", ווייסט מען, אַז דאָס איז געמיינט גיין צו קאַזשדאַנען אין הויז.

די גאַנצע יוגנט אָן אויסנאַם פון פּאַרטייען, רייך צי אָרעם, בעל־הבתישע זין און האָרעפּאַשנע אַרבעטער־יוגנט, אַלע פּילן זיך ביי קאַזשדאַנען אין הויז ווי ביי זיך אין דער היים. פאַר יעדן האָט ר' זלמן אַ גוט וואָרט, אַ וויץ; עס אַרט אים אפילו ניט זיך צו וויצלען אויף דעם אייגענעם חשבון, אויף די אייגענע קינדער.

אַז מען גייט פסח שפּילן אין ניס, איז ביי קאַזשדאַנען דער בעסטער אָרט. גייט מען שפּילן לאָטאָ איז דאָ די שטוב. און אַז ווינטער דאַרף מען זיך אַרויסלאָזן אַ גאַנצע חברה פאָרן מיט קאַנקי אויפן פאַרפראָרענעם טייך, ווו האַלט מען די קאַנקי? ביי קאַזשדאַנען אין הייזקע, אויפן הויף; פון דאָרט לאָזט מען זיך אַראָפּ אין איין אָטעם צו דער וויליע. און אַז מען קומט צוריק פאַרסאַפּעטע, צעשוויצטע, זענען קאַזשדאַנס פרישע געבעקס גאָר ניט שלעכט זיך צו דערקוויקן. און אַז מאַמעס דאַרפן האָבן די גרויסע קינדער, וועלכע ווערן פאַרפאַלן אויף גאַנצע טעג, ווו ווערן זיי געזוכט, אויב ניט אין שטוב אין צענטער פון שטאָט, ביי קאַזשדאַנען?

ת"א, קיץ תשכ"ח

קינדער אויף נאַרטעס

די פייערלעשער–1918

פסח־צייט 1918 האָבן מיר, א קליינע גרופע, אָנגעהויבן אויפשטעלן די פייערלעשער קאָמאנדע אין ווילייקע. צונויפקלייבנדיק די שארית־הפליטה פון יוגנט, וועלכע איז באפרייט געוואָרן פון מיליטער, צווישן זיי געוועזענע "פאָזשארניקעס", ווי זושע נאָרמאַן, יצחק אהרן־דודס א.א.

עס זענען אויך צוגעשטאנען מיטגלידער פון דער קריסטליכער באפעלקערונג. צוליב געוויסע טעמים האָבן מיר באשלאָסן, אויסקלייבן און אוועקשטעלן אין דער שפּיץ א קריסטליכן נאטשאלניק. אויף דעם אַמט האָבן מיר אויסגעקליבן דורייקען, א היגער קריסט, א געוועזענער אָפיציר. אלס געהילף איז אויסגעקליבן געוואָרן דער שרייבער פון די שורות. אין א געוויסער צייט שפּעטער, האָבן מיר אויך קאָאָפּטירט אַלס געהילפן, די געוועזענע פאָזשאַרניקעס משה בן אשר קאָפּעלאָוויטש און שמעון־שאייע נאָרמאַן.

מיר האָבן אָפּגעזוכט אין די דערפער די אַלטע פייערלעשמאַשינעס און אָפּגעקויפט זיי ביי די גוים. באַזאָרגט זיך מיט כלים און מכשירים, פלעגן מיר מאַכן איבונגען יעדע וואָך. די דייטשע מאַכט האָט אונדז געהאָלפן זיך אָרגאַניזירן. ווען די סאָוויעטן האָבן פאַרנומען אונדזערע געביטן, זענען מיר געוואָרן גרויסע יחסנים. מיר זענען געווען די שומרים פון דעם מלוכה'שן פאַרמעגן און אַלס אַזעלכע זענען מיר באַפרייט געוואָרן פון גיין אין מיליטער, לויט די סאָוויעטישע געזעצן פון דער נייער אָרדנונג.

די יוגנט האָט גענומען שטראָמען צו אונדז. ביי א געוויסן פאראד מיט איבונגען, וואָס מיר האָבן איינגעאָרדנט, האָבן זיך באטייליקט: דער פאָרזיצער פון דער שטאַט־פאַרוואַלטונג – וואָלינעץ, דער פאָרזיצער פון רעווקאָם", אַ לאַטיש, אונדזער נאטשאלניק דורייקע, וועלכער איז אין יענער צייט געוואָרן דער קריגס־קאָמיסאר אין רעווקאם. די מאכט־פאָרשטייער האָבן אונדז אויסגעדריקט אנערקענונג פאר דער ארבייט.

ווען די פוילישע ארמיי האָט זיך דערנענטערט צו ווילייקע, און די סאָוויעטישע מאכט איז געוואָרן זייער אָפּגעשוואכט, האָט די פאזשארנע קאָמאנדע, אלס ארגאניזירטע קערפערשאפט, גענומען אויף זיך, צו היטן די זיכערקייט פון דער שטאָט, קעגן די דעזערטירן פון דער רויטער ארמיי, ווי אויך פון דער ארומיקער קריסטלעכער באפעלקערונג. די סאָוויעטישע מאכט האָט אונדז ארויסגעגעבן ביקסן. יעדע נאכט פלעגן אונדזערע פאטראָלן היטן די שטאט.

דורייקע האָט געפּרוווט פאָרלייגן אונדז, מיטצוהעלפן דער סאָוויעטישער מאכט, און כאפּן דעזערטירן פון דעם פראָנט. מיר האָבן אים אויפגעקלערט, אז א בירגערליכע מיליץ פארנעמט זיך ניט מיט מיליטערישע ענינים. ער האָט פארשטאנען דעם רמז.

די באציונגען, צווישן די יידישע און קריסטלעכע מיטגלידער אין דער פייערלעשער קאָמאנדע, איז געווען זייער א גוטע. די געשאפענע לאגע האָבן מיר שפּעטער אויסגענוצט, צו די וואלן פון דעם ערשטן שטאט־ראט.

דריי, פיר מאָל האָט זיך געביטן די מאכט אין שטאָט, אָבער די פייערלעשער קאָמאנדע איז ארויס גאנץ און נאָך מער פארשטארקט, ביז די פאליאקן האָבן אין 1920 פארנומען צום צווייטן מאָל די שטאָט.

ח.ש.ק.

פייערלעשער – 1918
צווייטע שורה פון רעכטס פון אונטן
ערשטער אלי־יאשע טייץ
צווייטער ח. ש. קאָפּעלאַוויטש

בנימין בראָנשטיין

דער פייערלעשער באַל וואָס איז קיינמאָל ניט פאָרגעקומען

די פרייוויליקע פייערלעשער־קאָמאַנדע אין ווילייקע איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895־טן יאָר. זי איז באַשטאַנען פון ווילייקער תושבים, יידן און קריסטן, וועלכע האָבן געלעבט זייער פריינדליך. דער נאַטשאַלניק איז געווען דער קניאַז, זיינע פּאַרטרעטער – 2 ווילייקער יידן, דוד טשאַרנע רייזעס און שלמה חיים קאָפּעלאָוויטש, דעם קאַזיאָנעם רבס ברודער. יעדער פייערלעשער האָט געהאַט זיין פונקציע: ווער עס איז געווען אַ סיגנאַליסט, אַ צווייטער – ביי די מאַשינעס, אַנדערע האָבן זיך פאַרנומען מיט די באָטשקעס וואַסער, קרוקעס, און לייטערס.

נאָך מיין דאַמאָלסדיקן קינדערישן שכל (10 יאָר אַלט) האָבן די פייערלעשער אויסגעפירט זייערע פונקציעס אויפן בעסטן אופן.

אין די יאָרן 03 – 1902 האָבן זיי זאָגאַר געגרינדעט פון די אייגענע מיטגלידער אַן אָרקעסטער מיט אַן אייגענעם קאַפּעלמייסטער. איך געדענק אַז חול המועד סוכות האָבן זיי געשפּילט אין גרויסן בית מדרש וועלכער איז געווען געפּאַקט מיט יידן.

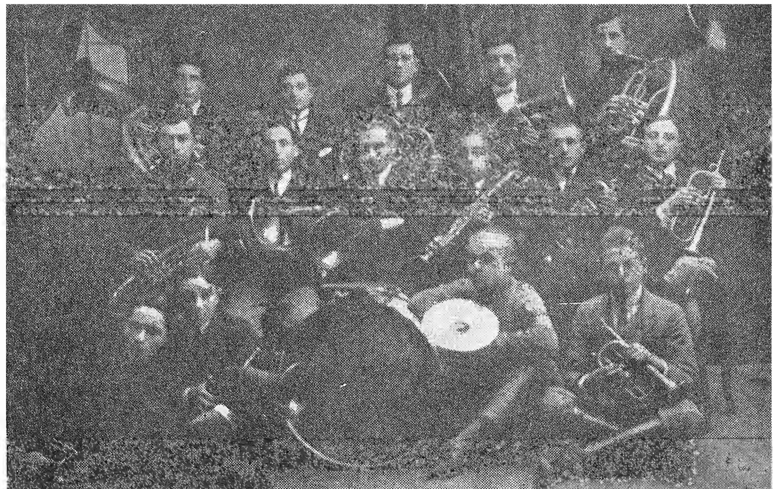
זומער 1905 האָט די פייערלעשער קאָמאַנדע געפייערט איר 10־יאָריקן יובילייִ. אין טאָג פון דער פייערונג האָבן זיי אַלע זיך אויסגעפּוצט אין זייערע אוניפאָרמס מיט די גלאַנציקע קנעפּ און היטלען קאַסקעס, אַרויסגעפירט אַלע מאַשינעס מיט די פּעסלעך וואַסער, געשפּאַנטע צו פערד — מיט די לייטערס און קרוקעס, און אויסגעשטעלט אויפן מאַרק צווישן טשיינע און פּאַמיענטניק (דענקמאָל).

די פייערלעשער מיט די נאַטשאַלניקעס און אָרקעסטער בראַש, האָבן אַוועקגעמאַרשירט אין קלויסטער, וועלכער איז געשטאַנען אויפן צווייטן זייט בולוואַר, אָפּריכטן אַ גאָטעס־דינסט. נאָך דער תפילה האָבן זיי אַלע מיט פּאַראַד און מוזיק דורכמאַרשירט ווילייקער גאַסן, זיך אומגעקערט אויפן מאַרק צו די מאַשינעס און דאָ זיך אויסגעשטעלט און צוגעגרייט צו פאָטאָגראַפירן צוזאַמען מיט די נאַטשאַלניקעס.

אין אָוונט האָט געזאָלט פאָרקומען אין טשיינע אַ גרויסער באַל, צו וועלכן עס זענען איינגעלאַדן געוואָרן אַלע אָנגעזעענע לייט פון שטאָט מיט די גאַנצע נאַטשאַלסטוואָ. ווען די גאַנצע קאָמאַנדע איז געווען גרייט צום פאָטאָגראַפירן, און דער פאָטאָגראַף האָט אָנגעשטעלט געגנוי דעם אַפּאַראַט אויף נעמען די בילדער, האָט זיך דערהערט פון אַ זייט ווו ס'זענען געשטאַנען די שטאָטישע ציווילע באַפעלקערונג יידן און קריסטן, אַן אויסגעשריי: "דאַלאָי סאַמאָדערזשאַווי", נידער מיטן זעלבסטהערשער (צאַר). דער טומל איז געוואָרן גרויס, די גאָרדעוואָיען (פּאָליציי) מיט די פּאָזשאַרניקעס האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אין דער ריכטונג פון אויסגעשריי, כאַפּן דעם שרייער. די ציווילע באַפעלקערונג האָט גענומען אַנטלויפן. די פּאָליציי מיט די נאַהייקעס נאָך זיי. זיי האָבן געשלאָגן שולדיקע און אומשולדיקע, אַ טייל זענען אַרעסטירט געוואָרן, אַ טייל האָבן געמוזט אַוועק פון שטאָט, און דער אַלגעמיינער יידישער קריסטליכער בשותפותדיקער יום־טוב איז צעשטערט געוואָרן.

דער באַל אין אָוונט איז שוין קיינמאָל ניט צושטאַנד געקומען.

באָסטאָן, אמעריקע, 1970

דער ווילייקער אָרקעסטער פון די פייערלעשער

זכרונות און עפּיזאָדן

ברוך צוקערמאַן

מיינע קינדער יאָרן

7 רוסישע וויאָרסט פון קורעניץ געפינט זיך די אויעזדנע שטאָט ווילייקע (דאָס איז נישט די קליין־ווילייקע, וואָס איז נאָענט צו ווילנע. די ווילייקע וועגן וועלכער איך דערצייל, איז געווען אַ גרעסערע שטעטל ווי קורעניץ). דאָרט האָט מיין טאַטע געהאַט אַ מומע. זי האָט געהאַט עטלעכע זין און טעכטער, אַלע אויסגעגעבענע. דאָס האָט מיר געגעבן האָפענונגען. ערשטנס: האָבן אַ הויז ווו צו שלאָפן. צווייטנס: צו האָבן לכל־הפחות עטלעכע "טעג" ווו צו עסן. דערצו האָט נאָך ווילייקע פאַרמאָגט אַ "ישיבה" (מאָלט אייך: אַ ישיבה, זייער אַ קטנה!). איר ראש ישיבה איז טאַקע געווען אַ קורעניצער איידעם, ר' אַרע נתנ'ס. אויף די ימים־טובים פלעגט ר' אַרע קומען קיין קורעניץ. האָט ער מסכים געווען מיך מיטצונעמען.

איך קען נישט זאָגן אַז איך האָב געהאַט אַ גרויסע פּעולה אין אָט־דער ישיבה. קיין געוואַלטיקער פּעדאַגאָג איז ר' אַרע נישט געווען. מיר האָבן דאָרט געלערנט בבא קמא. אין מיין זכרון איז קיין סך נישט געבליבן, נישט פון יענעם לערנען און נישט פון ר' אַרען אַליין. דערפאַר זיינען מיר איבערגעבליבן פון שטעטל ווילייקע (וואָס איז, אגב, געווען, אַזוי ווי קורעניץ, אַ חסידיש שטעטל), צוויי איינדרוקן, וועגן וועלכע עס איז כדאי צו דערציילן.

דער ערשטער איינדרוק איז געווען פון דעם דאָרטיקן מרא דאתרא, ר' איצעלע. אַזוי האָט מען פאַרצויגן זיין נאָמען. אין קורעניץ איז אויך געווען אַזאַ טיפּ רב — ר' זושקע. אויף זיין נאָמען האָט מען עס אָנגערופן די קלויז, אויפן רבס הויף. ער איז פאַר מיר שוין געווען אַ לעגענדע. אין מיינע קינדער־יאָרן האָט מען וועגן אים דערציילט ממש נסים ונפלאות, סיי פון זיין גאונות, סיי פון זיין גוטסקייט. נישט איינמאָל האָט מיין קינדערש האַרץ געווייטיקט איבער דעם, וואָס איך האָב נישט זוכה געווען אים צו קענען פערזענלעך. דערוואַקסענע אידן, סיי קורעניצער, סיי ווילייקער, האָבן פאַרגליכן דעם ווילייקער ר' איצעלע צום קורעניצער ר' זושקע. דערפאַר האָט מיין האַרץ געפונען אַ שטיקל טרייסט דערין, וואָס איך קען ר' איצעלען. איך בין געווען גליקלעך, ווען מיין טאַטע – וואָס איז נישט געווען קיין חסיד (ר' איצעלע איז געווען, פונקט ווי ר' זושקע, אַ שאַרפער חסיד), גאַנץ ווייט פון אַ תלמיד חכם און אויך נישט צו־שטאַרק אָפּגעהיט אין פרומקייט, האָט איינמאָל מיך גענומען צו ר' איצעלען בכדי צו באַקומען פון אים אַ ברכה. ביי מיין טאַטן און מאַמען האָט געהאַלטן אין שטאַרקן זיך דער חשק, אַז איך זאָל לכל־הפחות ווערן אַ למדן. מיין טאַטע האָט געהאָפט, אַז אַ ברכה פון ר' איצעלען וועט אין דעם שטאַרק אַרויסהעלפן.

די דאָזיקע ברכה האָט אויך אין מיין געמיט אַריינגעבראַכט דאָס, וואָס איך קען איצטער באַצייכענען מיטן אויסדרוק התרוממות הנפש. וואָכן נאָכאַנאַנד איז פאַר מיר געשטאַנען זיין אצילות'דיק געשטאַלט. איך בין געוואָרן גאָר פרום און שטאַרקער באַגערט צו לערנען. די ישיבה האָט זיך געפונען אין "ליובאַוויטשער שטיבל". אָפט האָב איך דאָרט גענעכטיקט, כאָטש איך האָב געהאַט אַ סטאַנציע ביי איינעם פון מיינע קרובים. אויף דער סטאַנציע איז אָבער געווען אַ פולע שטוב מיט קינדערלעך, מיט אַ גרויסן טומל. מיך האָט שוין צו אָט־דעם קינדערשן טומל נישט געצויגן. דאַקעגן, דאָס זיצן און לערנען שפּעט ביינאַכט מיט דעם טרויעריק־זיסן גמרא־ניגון, האָט מיך אָנגעפילט מיט גרויס הנאה. בפרט ווען ר' איצעלע האָט ביים זעגענען זיך מיטן טאַטן און מיט מיר בלויז געהאַט צו זאָגן: "לערן, אינגעלע, וואָס מער".

אָבער אין ווילייקע האָט אויף מיר, צום סוף פון מיין 9־טן יאָר אַ בלאָז געטאָן דער אָטעם פון השכלה. עס רעדט זיך אַזוי – השכלה. קיין "טריפה" ביכער האָב איך נאָך דאַן נישט געלייענט. אָבער אַ מערקווירדיקער עפּיזאָד, פון אַ מין "קול־

טור־קאַמף", האָט דאָן יאָ פּאַסירט, וואָס האָט מיין קינדערשע געדאַנקען־רוּאיקייט אַ רעכט ביסל צעטרייסלט.

אין ליובאַוויטשער "שטיבל" האָט געדאַוונט אַ איד, לייזער דער בלעכער, אַזוי האָבן אים אַלע גערופן. ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט מ׳זאָל אים רופן "ר׳ לייזער". ער איז געווען אַ פאַרברענטער ליובאַוויטשער חסיד. געדענק איך ווי ער פלעגט בלייבן שפּעטער פון אַלע מתפללים און גע־לערנט פאַר זיך אַליין דעם "תניא". מיין נייגער צו דעם מענטש האָט געהאַלטן אין איין שטייגן. אין שטיבל זענען געווען אַ סך "תניא"ס. האָב איך געפּרובירט אַריינקוקן און האָב – איידל גערעדט – זייער ווייניק פאַרשטאַנען. איינמאָל, קומענדיק אין דער ישיבה, האָב איך געטראָפן לייזער דעם בלעכער אַרומגעוויקלט מיט אַ פּאַטשיילע דאָס גאַנצע פּנים. די פּאַטשיילע איז געווען אַרומגעבונדן איבער זיין קאָפּ און אונטער זיין גאָמבע. אַרומגייענדיק צווישן די עלטערע אידן האָב איך מיך דערוווּסט אַזאַ מין מעשה:

לייזער דער בלעכער האָט געהאַט אַ שאַרפע מחלוקת מיט אַ יונגנמאַן, צדוק דעם שוחט׳ס. לייזער דער בלעכער האָט אַמאָל געכאַפּט צדוקן לערנען תנ"ך מיטן "ביאור". האָט לייזער אַרויסגעכאַפּט דעם "טריפהנעם" תנ"ך פון צדוק׳ס הענט, אים אַ וואָרף געטאָן אויף דער פּאָדלאָגע, נאָך צוגע־טראָטן מיטן פוס און אויסגעשריען: "אוי לרשע ואוי לשכנו". צדוק דעם שוחט׳ס האָט פון גרויס כעס געכאַפּט אַ "תניא" און אַראָפּגעוואָרפן אויף דער פּאָדלאָגע. האָט לייזער דער בלעכער אויפגעהויבן דעם "תניא", אים אַ קוש געטאָן און עפענענדיק דעם שער־בלאַט פון "תניא" אָנגעוויזן צדוקן אויף דעם ערשטן אות, דעם "תיו" פון "תניא", וואָס איז אַריינגעדרוקט אין אַ רעמל, זאָגנדיק דערביי: "אָט דער "תיו" מיינט ת מ ו ת און דאָס רעמל מיינט דיין קבר. דו וועסט אין גיכן שטאַרבן". צדוק דעם שוחט׳ס האָט אָבער באַלד געהאַט אַן ענטפער: "דער "תיו" – זאָגט ער – מיינט דווקא ת ח י ה ... איך וועל לעבן". בקיצור די צוויי בר־פּלוגתאס האָבן זיך זייער צעקריגט. איין נוסח האָט דערציילט אַז עס איז אַפילו געקומען צו קלעפּ. געענדיקט האָט זיך דער עפּיזאָד מיט דעם, וואָס צדוק דעם שוחט׳ס צוזאַמען מיט זיינע אַ גרופּע חברים, האָבן אָפּגעהיט לייזער דעם בלעכער ביינאַכט, און האָבן אים בגעוואָלט אָפּגעגאָלט די באָרד. דעריבער גייט ער אַרום מיט אַ פאַרבונדן פּנים.

מיינע סימפּאַטיעס זענען לגמרי געווען מיט לייזער דעם בלעכער. ערשטנס – די אכזריות דערפון: כאַפּן אַ איד און אים אָפּגאָלן די באָרד! צווייטנס בין איך אַליין געווען זעהר פרום און אַ אידישע באָרד איז פאַר מיר געווען אַ דבר שבקדושה; דריטנס – דאָס איז דער עיקר – לייזער דער בלע־כער האָט פשוט געליטן פיזישע יסורים פונעם בזיון. פון דער אַנדערער זייט, מוז איך מודה זיין, אַז אין האַרצן האָט אויך געפונען אָרט אַ געפיל פון פאַרוווּנדערונג, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט רעספּעקט, פאַר דעם "מוט" וואָס צדוק דעם שוחט׳ס און זיינע חברים, בחורימלעך פון 16 ביז 18 יאָר, האָבן אַרויסגעוויזן.

דער רעזולטאַט פון אָט־דעם ערשטן "קולטור־קאַמף" – וואָס מיר איז באַשערט געווען צו זיין אַן עדות פון אים – איז אָבער געווען אַ פּאַרקערטער: איך האָב אָפּט געוּנומען אַריינקוקן אין תנ"ך מיטן "ביאור". ביי מיין רבין ר׳ חיים ראַדזשעוויצער אין קורעניץ, האָב איך פון אַזאַ תנ"ך נישט געוווּסט. צי דער רבי אַליין האָט געוווּסט פון "ביאור" ווייס איך נישט עד־היום. דעם תנ"ך מיטן "ביאור" האָב איך געקענט פאַרשטיין אַ סך לייכטער ווי דעם "תניא". אָבער אָט די ב י י ד ע ספרים האָבן זיך, דורך דעם עפּיזאָד אַריינגעקריצט אין מיין געמיט. עטלעכע יאָר שפּעטער האָב איך ביידע ספרים זייער ערנסט געלערנט. און מערקווירדיק: אין מיר, אין מיין באַוווּסטזיין, האָבן זיי ביידע זיך גוט איינגעוואָרצלט. דורכן "ביאור" זענען מיר געוואָרן מער פאַרשטענדלעך און שטאַרק נעענטער אַ סך שטעלן פון תנ"ך. וואָס שייך דעם "תניא" האָט ער מיך פשוט "פאַרטיפט". איך בין געוואָרן אַן אָנהענגער פון חב"ד, כאָטש מיין טאַטע האָט גאָר געדאַוונט אין מתנגדישן בית־המדרש. ביידע ספרים האָבן פאַר מיר נאָך היינט אַ געוואַל־טיקן כוח־המושך.

טורא בטורא לא פגע — אינש באינש פגע

דער דאָזיקער עפּיזאָד האָט אויך געהאַט זיין "הומאָריסטישן" פינאַל, כמעט אַ פערטל יאָרהונדערט שפּעטער, דווקא אין אַמעריקע.

אין יאָר 1921, ווען דער קרן היסוד איז פּראָקלאַמירט גע־וואָרן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, בין איך געשיקט געוואָרן צו רעדן וועגן קרן היסוד אין אַ קליין שטעטל, וואָס ליגט אַרום אַלבאַני און סאַראַטאָגאַ לייק, מיטן נאָמען ליטל־פאָלס. די אסיפה האָט געדאַרפט פאָרקומען אין דער איינציקער שול פונעם שטעטל, מוצאי שבת. די אידישע באַפעלקערונג פון יענעם שטעטל איז געווען אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישע. נאָ־טירלעך האָב איך געמוזט קומען אַהין ערב שבת. מען האָט מיך איינגעקוואַטירט ביים גבאי פון שול. ביי אים האָב איך געגעסן אַלע דריי שבתדיקע מאָלצייטן. און מיט אים בין איך געגאַנגען אין שול. ער האָט מיך אפילו מכבד געווען מיט אַן עליה. קיין רב איז דעמאָלט אין שטעטל נישט געווען. דער גייסטיקער מנהיג פון אָט־דער שטרענג־אָרטאָדאָקסישער קהילה איז טאַקע געווען דער גבאי, זייער אַ בכבודיקער איד.

גלייך נאָך מעריב האָט מען זיך גענומען צום ענין פון "קרן היסוד". די נייקייט פון קרן היסוד, מיין אייגענע באַ־גייסטערונג פאַרן פאָנד, וואָס איך האָב מיטגעבראַכט פון לאָנדאָנער קאָנפערענץ, ווו דער קרן היסוד איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אין זומער 1920, אין וועלכער איך האָב געהאַט די זכיה זיך צו באַטייליקן, האָט געבראַכט גוטע רעזולטאַטן. דער עולם איז געווען זייער צופרידן. צופרידענער פון אַלע־מען איז געווען דער גבאי. ער האָט פאַרבעטן צו זיך, לכבוד דעם גאַסט, אַ פאָר צענדליק חשובע אידן. וכטוב לב הקהל

ב"טיי און פאַרבייסן" האָט מען זיך צעשמועסט. אין דעם געשפרעך גיט מיך דער גבאי אַ פרעג: "פון וואַנען קומט אַ איד?" איך הויב אָן, ווי דער שטייגער אין אַזעלכע פאַלן, פון ווילנער גובערניע, גיי דאַן אַרונטער צו סמאַרגאָן, וואָס איז – כלפי קורעניץ – געווען אַ גרויסע שטאָט, קום צו ווי־לייקער אויעזד, ביז איך דערגרייך קורעניץ. דערהערט מיין געאָגראַפישן יחוס הויבט זיך אויף דער גבאי, גיט מיר אַ נייעם שלום עליכם: "אַך כמעט אַ לאַנדסמאַן, איך בין אַ גע־בוירענער אַ ווילייקער".

בקיצור, עס האָט לאַנג נישט גענומען און עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַז אָט־דער פירער פון דער שטרענג־אָרטאָ־דאָקסישער קהילה, דער גבאי פון איר איינציקער שול אין שטעטל, איז נישט קיין אַנדערער ווי דער "אפיקורוס" צדוק דעם שוחט'ס פון ווילייקע.

עס איז נישט שווער זיך פאָרצושטעלן ווי מיר ביידע האָבן געפילט. איך האָב אים דערמאָנט זיין "קאַמף" מיט לייזער דעם בלעכער. "קינדערשע נאַרישקייטן" – דאָס איז געווען זיין איינציקע דערקלערונג. פאַר מיר, בין איך מודה, איז עס אָבער נישט געווען קיין קינדערשע נאַרישקייטן. איך האָב אין דעם אַריינגעטייטשט אַ גאַנצע "געשיכטס־פילאָזאָפיע", ווי אַזוי דער אידישער מענטש איז, דורך וואַנדערונגען און דורך די נייע באַדינגונגען וואָס ער האָט געטראָפן איז די פאַראייניקטע שטאַטן, גייסטיק פאַרענדערט געוואָרן. אַ סך האָבן דורכגעמאַכט אַזעלכע פּראָצעסן ווי צדוק דעם שוחט'ס. נאָך מער האָבן דורכגעמאַכט אַ פאַרקערטן וועג. איך האָב מיך אינעם דאָזיקן עפּיזאָד נישט איינמאָל דערמאָנט אין מיין ווייטערדיקן לעבן.

*

אין די ווייטערדיקע דריי יאָר, פון דער פרשה ווילייקע ביז מיין בר־מצווה, האָב איך געלערנט אין פיר פאַרשידענע שטעט, אַלע אין ווילנער גובערניע: דאָלהינאָוו, אָשמענע, סמאַרגאָן און לעבעדעווע, וווּ איך בין געוואָרן בר־מצווה.

אין דאָלהינאָוו האָט שוין פונקציאָנירט אַ ישיבה פון אַ העכערער מדרגה ווי אין ווילייקע. זי איז געווען צעטיילט אין צוויי חלקים – אַן ערשטער שיעור און אַ צווייטער שיעור. אין צווייטן האָבן שוין געלערנט עלטערע אינגלעך. מיך האָט מען אַריינגענומען אינעם צווייטן.

פון ברוך צוקערמאַן'ס בוך

די טשיינע

ח. ש. ק־טש

דער פאַרשטערטער יום־טוב

שבועות תרע״ה (1915).

דער יום־טוב שבועות פאַלט אויס אין דער שענסטער צייט פון יאָר. ניט אומזיסט פוצט מען אויס דעם בית־מדרש מיט גרינס פון וואַלד און פעלד.

אפילו דער עסן האָט א באַזונדערן טעם און חן, געפילטע בלינצעס מיט די מילכיקע געבעקס, האָבן זייער ספּעציעלן געשמאַק.

דער יום־טוב האָט אויך דריי צוגרייטונגס־טעג, די אַזוי גערופענע ״שלושת ימי־הגבלה״. פרומע יידן לערנען מער, דאַווענען האַרציקער, און גרייטן זיך צום יום־טוב, וועלכער הייסט ״זמן מתן תורתנו״.

די שבועותדיקע נאַכט נוצן אויס יידן צו זאָגן ״תיקון שבועות״, תורה, נביאים וכתובים. חסידים כאַפּן אַריין א ניגון, מיט אַ ריקוד׳ל. די משמרניקעס דאַווענען פאַרטאָג מיט התלהבות און אייפער.

דער היינטיקער יום־טוב איז ניט אינגאַנצן פריילעך. עס זענען מאָביליזירט געוואָרן א ביסל יונגע־לייט צום רוסישן מיליטער און געפינען זיך אויפן פראָנט. די משפחות פילן עס שטאַרק, און ביים דאַווענען פאַלט ניט איין טרער פון די מאַמעס און טאַטעס אויגן. איך ווייס ניט ביז היינט, פון וואַנען איז דערגאַנגען אין ווילייקער בית־מדרש, און אין קאָידאַנאָווער שטיבל אין מיטן דאַווענען, די ידיעה, אַז די רוסישע מאַכט האָט אַרויסגעטריבן יידישע איינוווינער פון די גרענעץ־שטעט אין די ליטווישע געגנטן.

זיי זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע איינגעפונדעוועטע היימען, איבערלאָזנדיק זייער האָב און גוטס, וואָס זיי האָבן מיט בלוט און שווייס דערוואָרבן אין משך פון דורות. מען האָט זיי אַריינגעזעצט אין וואַגאָנעס, און אַוועקגעשיקט טיף אין רוסלאַנד.

די היימלאָזע געפינען זיך איצט אין מאָלאָדעטשנע אויפן וואָקזאַל הונגעריקע, פאַרשמאַכטע און דורשטיקע. אין שטיבל איז געוואָרן א גערודער. מען רעדט און מען קלערט, ווי אַזוי קען מען זיי העלפן. דער בעל־תפילה איז אַנטשוויגן געוואָרן.

א שוואַרצע כמאַרע האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אַלעמענס פּנימער, כאָטש די זון האָט אַזוי שיין געלויכטן אין דעם ליכטיקן, וואַרעמען זומערדיקן טאָג.

נאָך א ישוב הדעת מיט אייניקע בעלי־בתים איז דער רב, הרב מאַשיץ, אַרויף אויף דער בימה און מיט א וויינענדיקן קול געזאָגט: ״יידן! א גרויס אומגליק האָט אונדז געטראָפן. מען טרייבט אַרויס אונדזערע ברידער פון ליטע. זיי דאַרפן דורכפאָרן מאָלאָדעטשנע. די יידן זענען געווים הונגעריק און דורשטיק. די קינדער נויטיקן זיך אין א ביסל מילך. איך בין מתיר צו שפּאַנען פערד און וואָגן, און אַוועקפירן אום יום־טוב דאָס אויפגעקליבענע עסנוואַרג, פאַר די היימלאָזע אין מאָלאָדעטשנע״. אין שול איז געוואָרן חושך, די פרויען זענען געלאָפן אַהיים, צוגרייטן פעקלעך מיט עסנוואַרג און מילך. די בעלי־עגלות האָבן אויך גיך געשפּאַנט די פערד, ניט פרעגנדיק קיין שאלות, ניט בעטנדיק קיין באַצאָלונג. די יוגענטלעכע זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און אויפגעקליבן די צוגעגרייטע עסנוואַרג.

איך געדענק, אַז איך בין מיטגעפאָרן אויפצונעמען די צוגעגרייטע פעקלעך. אין יעדער שטוב ווו מיר זענען געקומען, האָבן די בעלי־הבית׳טעס אונדז אויפגענומען מיט טרערן אין די אויגן און געזאָגט: ״קינדער, נעמט אַלץ פאַר אונדזערע אומגליקלעכע ברידער. מיר דאַרפן פאַר זיך גאָרניט.״

מען האָט אַרויסגעטראָגן די יום־טובדיקע חלות, גוטע געבעקס, פיש, פלייש, און פלעשער מילך. די פורן זענען גיך אָנגעפילט געוואָרן און אַוועק קיין מאָלאָדעטשנע.

דאָרט אויף דעם וואָקזאַל האָבן מיר געפונען א ניי־געשאַפענעם קאָמיטעט. זיי האָבן אונדז מיטגעטיילט, אַז עטלעכע צוגן מיט היימלאָזע זענען שוין דורכגעפאָרן אין דער ריכטונג צו מינסק. זיי וואַרטן אויף נאָך צוגן. מיר האָבן זיי איבערגעלאָזן די פעקלעך און פלעשער, און זיך אומגעקערט אַהיים. עס האָט זיך דאַן אַרויסגעוויזן דאָס גוטע יידישע מיטפילנדיק האַרץ, און די אחדות פון יידישן פאָלק אין אַן עת צרה.

יחזקאל גרינהויז

אַ בינטל זכרונות

דו ביזט מיר געבליבן איינגעקריצט אין מיין זכרון, אַזוי לעבעדיק, און פריש, ווי איך האָב דיך איבערגעלאָזן אין 1935, אַלס זעכצן־יאָריקער ייִנגל.

און טאַקע וועגן דער לעבעדיקער ווילייקע, די אַזוי גערופענע ״זיידענע טאָרבעס״ וויל איך דערציילן.

מען בויט אַ קינאָ

איך בין נאָך געווען אַ חדר־ייִנגל; פּלוצלונג אַ הו־האַ אין שטאָט. וואָס איז? סאַוויצקי גייט בויען אַ קינאָ.

חדשים האָט מען צווישן אונדז געהאַלטן אין איין רעדן און קריגן זיך, וואָס איז דאָס אַ ״קינאָ״, ווי אַזוי דרייט זיך די לענטע און ווי אַזוי באַוועגן זיך די מענטשן אין די בילדער. פיל האָב איך נישט פאַרשטאַנען, נאָר די פאַנטאַזיע האָט געאַרבעט... דער קינאָ־בנין האָט זיך געהויבן פון טאָג צו טאָג אַלץ העכער. ברוך השם, מען האָט שוין אַריינגעשטעלט די אַפּאַראַטן. עס איז אָנגעקומען די נאַכט פון דער ״פּרעמיערע״. דעם טאָג האָב איך שוין ניט געגעסן. ווער האָט עס געהאָט גערולד אויף דעם. זיצנדיק אין שטוב, האָב איך דערהערט ריטמישע קלאַנגען ווי רעגולערע שאָסן פון אַ האַרמאַט, טאַק, טאַק, טאַק.

געלאָפן ווי אַ פייל פון בויגן. איך בין שוין נעבן קינאָ. מאַמעלעך, וואָס טוט זיך? קינד און קייט געפינען זיך דאָ. גאַנץ פּילסודסקי גאַס. איך דריי זיך אַהער, אַהין. איך קלער, ווי אַזוי גייט מען אַריין אינעווייניק? קיין בילעטן זענען שוין ניטאָ. און דאָ קלאַפּט דער גענעראַטאָר, אין קאָפּ, ווי דעם שמידס האַמער אין קאָוואַדלע: טאַק, טאַק. עס איז אַזאַ שיינע פרילינג־נאַכט, די ריחות פון יאַסמין און מאַי רייסן די נאָז, דער הימל איז אַזוי אויסגעשטערנט. נאָר אויפן האַרצן איז קאַלאַמוטנע. איך שטיי און קלער ״מאין יבוא עזרי״? ווי אַזוי באַקומט מען זיך אַריין אינעווייניק? און דאָ פּלוצלונג הער איך, ווי איינער רופט מיך, ״חצקעלע קום מיט מיר״. איך פרעג נישט קיין קשיות, ער נעמט מיך מיט, דעקט מיך איבער, מיטן פאָלע פון זיין מאַנטל, איך גיי מיט אים אין איין טראָט, איך בין אינעווייניק. דאָס האָט מיך מיטגענומען יואל קאָפּעלאָוויטש, איצט אין אַרגענטינע.

דער סוף פון ספּעקטאַקל, איז געווען גאָרנישט אַזאַ פריילעכער. איך בין אַנטשלאָפן געוואָרן, — און פּלוצלונג וועקט מיר עמיצער אויף: ״חצקעלע, דיין מאַמע וואַרט אויף דיר אין דרויסן״!

הענדום פּענדום, איך לויף אַרויס. עס איז שוין האַלבע נאַכט. אָן קיינע הקדמות, איז מיר מיין מאַמע מכבד, מיט אַ פּאָר פּעטש, פאַרוואָס איך שלעפּ זיך אַרום אַזוי שפּעט אין די גאַסן.

איך ווייס ניט, צי באַלאַשינסקי האָט געוווּנען דעם משפט, קעגן סאַוויצקין, צוליב די קלעפּ־שאָסן, פון גענעראַטאָר, וועלכע האָבן אים געשטערט זיין רו. אָבער אין מיינע אויערן הער איך נאָך ביזן היינטיקן טאָג די קלעפּ פון גענעראַטאָר ווי אויך די פּעטש פון מיין טייערער מאַמען.

אַ ״פרישע צרה״

איך גיי שוין אין ״תרבות״־שולע. עס איז דאָ אַ פרישע צרה, מען הויבט אָן אַריבערגיין פון הברה אשכנזית, אויף ספרדית. מען ברעכט די ציינער, מען שאַרפט דעם צונג. נעם פּלוצלונג, מאַך פון אַ תיו, אָן אַ פּינטל, אַ תיו מיט אַ פּינטל. אַ סמך זאָל בלייבן אַ סמך. אַ לעבן זיך איינגעוווינט רעדן מיט הברה אשכנזית, און דאָ אַ נייע אָנשיקעניש.

מילא, מיר תלמידים זאָגן גרייזן, זענען מיר דאָך נאָר שילער. אָבער וואָס פאַר אַ פּנים האָט עס, ווען רודניצקי דער לערער, גיט אַ געשריי אויף אונדז ״האַטו״ (הסו) אָנשטאָט ״הסו״.

די העברעישע שולע איז געווען ביי אונדז אַלעמען ווי אַן אייגענע היים. זי איז געווען ניט בלויז אַ שולע צום לערנען און בילדן, נאָר אויך אונדזער אַ פאַרוויילונגס־אָרט, פאַר דער ווילייקער יוגנט.

דאָרט אין לאַנגן קאָרידאָר, פלעגט מען קאָמאַנדעווען, פאַרברענגען, פירן ראָמאַנען, טאַנצן אַ טשיזיק, גיין אין לאָקאַל, הייסט עס גיין אין שולע. די חנוכה־אָוונטן, די באַזאַרן פאַר קק״ל, ציוניסטישע רעדנער פאַרן ציוניסטישן קאָנגרעס, ווו זיי האַלטן זייערע רעפעראַטן. אַלץ אין דער שולע.

ווו איז די פּושקע?

איך דערמאָן זיך, עס איז אַראָפּגעקומען אַ רעוויזיאָניסטישער רעדנער. דער לאָקאַל פון ״תרבות״־שולע איז געפּאַקט. דער רעדנער איז זעהר ״אַ שוואַכער״. ווי זאָגט מען אין ווילייקע, ער האַקט אַ טשייניק. אפילו פליאָרמאַן, דער פאַרברענטער ביתריסט, און שלמה־חיים מיט דער פּאָרטעפּיי, וועלכע זיצן ביים פּרעזידיום, האַלטן אַראָפּגעלאָזט די קעפּ.

און דאָ גייט אַרויס דער רעדנער מיט אַזאַ טויט קלאַפּעדיקן אַרגומענט קעגן די לינקע ציוניסטן, זאָגנדיק אַז אפילו טרומפּלדור אין תל־חי, האָט געקעמפט מיט געווער אין האַנט און די רויטע פאָן האָט ער אַריינגעלייגט אין אַ פּושקע.

איך שטיי נעבן גרשון קריוויצקי דעם ציניקער, וועלכער מאַכט אַ צווישנרוף און שרייט אויס: ״ווו האָט טרומפּלדור אַהינגעטאָן די פּושקע?״ יענקעלע מייערימס, מאַקס טשאַרנע כאַפּן גלייך אונטער און שרייען מיט אַלע כוחות אין כאָר: ״ווו האָט ער אַהינגעטאָן די פּושקע?״, ״ווו איז די פּושקע?״ מען לאָזט דעם רעדנער ניט רעדן. פּליאַרמאַן קען זיך ניט באַהערשן און צעלאַכט זיך. בענציע דער שניידער, פּרעזעס פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע, בייסט די ליפּן, שלמה־חיים ציט די פּאַרטעפּיי, און איך שריי אין עקסטאַז ״ווו איז די פּושקע?״.

דער כאָר

קורץ פאַר מיין בר־מצוה. עס איז אַ גערודער אין שטאָט. וואָס איז? מען האָט פּלאָטקינען אויפגענומען אַלס שטאָט־חזן און ער גייט אָרגאַניזירן אַ כאָר.

אַ שטימע האָב איך ניט קיין שלעכטע. פּלאָטקינען איז זי געפעלן געוואָרן. און איך זינג אין כאָר. דער חזן וויל, אַז איך זאָל זינגען סאָלאָ. ער הויבט אָן רעפּעטירן: די סאָפּראַנען וועלן זינגען אין אַ באַזונדערע פּאַרטיע, די אַלטן באַזונדער, טענאָרן און באַסן באַזונדער.

פּלאָטקין מיט זיינע אויסגעגלאָצטע אויגן און אָדלער־נאָז באַצירט מיט אַ געפּוצטער שוואַרצער באָרד, זינגט מיט יעדער פּאַרטיע באַזונדער, קוקט יעדן אַריין גלייך אין דער נשמה אַריין.

יוסף צעסאַקאָוו און פּליאַרמאַן מיט זייערע טענאָרן רייסן זיך אויף די הויכע טענער. ביי צעסאַקאָוון איז אַ לירישער טענאָר, וועלכער פּאַרגייט אויף אַ ״פאַלצעט״. איך האָב זייער ליב צו הערן אים זינגענדיק. פּליאַרמאַן האָט אַ האַרטע שטימע, אַזוי ווי אַ פּאַזשאַרניק. דווקא שולמאַן האָט געהאַט זעהר אַ נידעריקן באַס, אַזוי פּלעגט פּלאָטקין זאָגן. ער כאַפּט מיט אַ פערטל טאָן צו שפּעט. היינט די ווילייקער בעלי־בתים זענען אויסער זיך פון דעם נייעם אויפטו, פון גוטן אויסוואַל. אַ חזן מיט אַ כאָר. אַלע גרייטן זיך צום ערשטן אַרויסטריט פון כאָר, ווי צו אַ ״אָפּערע״ לפּחות.

דער כאָר רעפּעטירט זיך און עס גייט ניט שלעכט. משה סווירסקי גיט זיין שטוב פאַרן כאָר צו דער גענעראַל־רעפּעטיציע. און דער עסק קלאַפּט ווי דער זייגער אויף דער מערב־וואַנט אין בית־המדרש. סווירסקי פינטלט צו מיר מיט די אויגן, גיט אַ קוש פון ווייטן ביידע פינגער, אַ סימן, אַז עס איז אין אָרדנונג. הינטער די פענסטער זע איך, שטייט אַ האַלבע שטאָט מיט יידן.

שבת צום דאַווענען, די שול איז געפּאַקט. איך ציטער, אַז די ווייבערשע שול זאָל, חלילה, ניט איינפאַלן. אַלע יונגע ווייבלעך און מיידלעך זענען דאָ. אפילו די אַלטע ניינציק יאָריקע מערע־לאה איז אויך געקומען הערן דעם כאָר.

פּלאָטקין מיט זיין פירקאַנטיקער חזן־יאַרמולקע, שטייט פאַרן עמוד. דער כאָר רינגלט אים אַרום, ער קלאַפּט נערוועז מיטן קאַמערטאָן, אַנשטעלן דעם געניטן טאָן...

און מיר פאַרן אַרויס: ״ובמקהלות רבבות עמך בית־ישראל ברינה״. איך בין אַ ביסל דענערווירט, אַזוי ווי אַ פּרימאַדאָנע. נאָר עס גייט. די יונגוואַרג קוועלט אָן פון נחת. די עלטערע יידן ר׳ משה־שמעון דער גבאי, דער פעטער נתן, ר׳ יעקב העשלס, און טאַקע דער רב, זיי שטייען מיט געמישטע געפילן און ווייסן ניט, ווי צו באַשליסן, צי עס איז גוט, צי נישט.

מען לייענט די תורה. מיר רוען זיך אָפּ. צו מוסף שיסן מיר אַרויס מיט דער קדושה: ״כתר יתנו לך״ און ״יחד כולם״, כולם יחד. יעדער מיט זיין פּאַרטיע. דער חזן מיט מיר אין אַ דועט. און די קדושה ציט זיך לאַנג, לאַנג. דער עולם שטייט ווי צוגעשמידט, קיינער רירט זיך ניט, אַזוי ווי פאַרכישופט. דער כאָר, מיטן חזן צוזאַמען, אין איין האַרמאָניע, אַלע צוזאַמען; יחד כולם. איך קוק צו דער ווייבערשער שול. איך זע פון ווייטן מיין מאַמע מיט דער באָבען, ווי טרערן גיסן זיך ביי זיי פון די אויגן. איך באַמי זיך, ניט אָפּצושטיין פון פּלאָטקינען, מען זאָל מיך גוט הערן. און ווייטער ״כולם יחד״, אַז די קדושה וויל זיך גאָרניט ענדיקן און דער עולם ווערט ניט מיד שטייענדיק פאַרגאַפט.

נאָכן דאַווענען איז צוגעגאַנגען צו מיר דער קהילה פּרעזעס ה׳ שלמה חיים דובין און מיר געשאַנקען אַ קוש.

חולון, תשכ״ז

דב טייץ

מיין היים

צווישן ביידע וועלט־מלחמות זענען אין דעם אינערלעכן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ווילייקע ניט פאָרגעקומען קיין דראַסטישע איבערקערענישן. די לעצטע יאָרן 39 – 1938 האָט זיך פאַרשטאַרקט דער אַנטיסעמיטיזם. דאָס האָט ניט געווירקט אויף דעם אינערלעכן ספּעציעל יידישן לעבן. די יידישע יום־טובים האָבן פאַרנומען דעם אויבנאָן. דער בית־המדרש איז געווען דער צענטער פון יידישן קולטורעלן לעבן. עס האָבן זיך אין אים געטראָפן יונגע און אַלטע, רייכע און אָרעמע, אָן אונטערשייד. יעדער יחיד האָט געזוכט אַ וועג פאַר זיין צוקונפט, צי דורך עליה קיין ארץ־ישראל, אָדער מעבר־לים, אָדער אין שטאָט גופא.

אַנדערש האָט זיך באַקומען דאָס לעבן נאָך דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה און ווילייקע איז אָקופּירט געוואָרן דורך די אַזוי גערופענע ״באַפרייערס פון מזרח״. דאָס וואָס מיר האָבן אין חלום זיך ניט געקענט פאָרשטעלן, איז געשען אין דער וואָר. אונדזער פרייהייט, מיט אונדזער פאַרמעגן זענען צוגערויבט געוואָרן דורך דער מאַכט. די באַפעלקערונג האָט געלעבט אָן אַ מאָרגן. קיינער איז ניט געווען זיכער, וואָס דער מאָרגנדיקער טאָג וועט ברענגען. כמעט יעדע נאַכט פלעגן פאַרשווונדן ווערן היגע איינוווינער, וועלכע די ״באַפרייער״ האָבן שפּעטער טראַנספּאָרטירט קיין סיביר, ווי די איידלמאַנס, דובינס; אַ טייל האָבן געמוזט פאַרלאָזן ווילייקע צוליב דעם באַוווּסטן פאַראַגראַף אין פּאַס, ווי קארצ׳מערס, שולמאַן, לעווין, גורביץ, קאָפּעלאָוויטש, קאַפּלאַן א. א. ביי אונדז אין הויז האָט מען פאַר 5 פערזאָן געלאָזן אַ קליין צימערל. דער שטאָט־קאָמיסאַר האָט פאַרנומען אונדזער דירה. מיין פּריוואַט לעבן האָט באַקומען אַן אַנדער אויסזען. איך מיט באַנקע אַלפּעראָוויטש זענען אַוועקגעפאָרן קיין מינסק לערנען. פון דאָרט האָט מען מיך געשיקט אין דער אַרמיי. און מיין פאַרבינדונג מיט ווילייקע איז געווען בלויז דורך בריוולעך.

די משפחה טייץ (אלי־יאשעס)

א גרופּע גימנאַזיסטן

אַ קליין געסעלע (עראינערונגען)

"זאולעק שקאָלני" די געסעלע פון די שולן, אַזוי האָט מען גערופן אין יענע פאַרמלחמה יאָרן די קליינע געסעלע וואָס האָט געפירט פון דער צענטראַלער פּילסודסקי גאַס פאַרביי די בריגאַדע, גימנאַזיע ביז דער ווילִיע.

אין מיינע אויגן האָט אויסגעזען יענע קליינע געסעלע ווי די שענסטע העריליכסטע גאַס אין אונדזער שטאָט. כאָטש קיין ברוק איז אין איר ניט געווען און קיין טראָטואַרן האָבן איר ניט באַשיינט. דורכגיין אין אירע זאַמדן זומער צייט ווען די בהמות פלעגן גיין אין פעלד אָדער פון פעלד, און דער וואָלקן שטויב נאָך זיי האָט באַדעקט אַלע הייזער און דורכגייער. אָדער אין די רעגנס, שפּרינגען פון שטיין צו שטיין, איז גאָרנישט געווען אַזוי אָנגענעם.

דער יחוס פון געסעלע איז באַשטאַנען אין דעם בנין פון דער פּוילישער פּאַנסטוואָווער גימנאַזיע, ווו דער אינטעליגענטער יוגנט, פלעגט קומען לערנען דאָרט טאָג טעגליך אין משך פון יאָרן. און אין די הפסקות לויפן צו זונדל קריינעסן, קויפן אַ צוקערל אָדער אַ גלאָז סאָדע וואַסער.

עס איז מיר פאַרבליבן אין זכרון דער לעצטער אַלגעמיינער צוזאַמענטרעף פון אַלע שילער מיט זייערע לערערס, אין ענדע פון שול־יאָר ביים פאַרטיילן די מאַטורעס. אַלע זענען געקומען אין גימנאַזיע אויסגעפּוצט אין די אויסגעוואַשענע גימנאַזיע מונדירן ווי זעלנער, און זענען געגאַנגען אָפּריכטן אַ "גאָטעס דינסט".

מיר די יידישע שילער זענען געגאַנגען אין גרויסן בית־מדרש. דאָרט האָבן מיר אויסגעהערט דעם רעפעראַט פון קהילה פּרעזעס ה' ש"ח דובין מיט זיין טראַדיציאָנעלן ווונש אַז מיט אונדזער בילדונג זאָלן מיר אַרויסטרייבן די פינסטערניש פון אונדזער אויפקומענדער פּוילישער מדינה.

דער חזן ה' יצחק גאָלדבערג האָט געזאָגט אַ תפילה פאַרן געזונט און הצלחה פון אונדזערע פריינט די הערשער אין דער פּוילישער מלוכה.

די געסעלע האָט פאַרמאָגט אַ צווייטן אימפּאָזאַנטן בנין די "בריגאַדע" (דעפענסיווע) מיט אַזוי פיל באַהאַלטענע "סודות", מיר פלעגן זען ווי מען פירט אַריין אַהין פאַרדעכטיקטע פאַרשוינען און קאָמוניסטן.

פּוילישע אָפיצערן אין מונדירן מיט גלאַנצענדיקע קנעפּ האָבן געהערשט אין דעם געהיימן הויז.

זומער צייט פלעגט אויפלעבן אונדזער געסעלע, די גרויסע צאָל יוגנטליכע, מאַמעס מיט קינדער אין די וועגעלעך, באַאַמטע מיט זייערע פאַמיליעס, זענען געגאַנגען שפּאַצירן צום פּליאַזשע. פון באַגינען ביז שפּעט אין אָוונט האָט ניט גערוט די קליינע געסעלע.

אין די יידישע ימים־טובים האָבן זיך באַוויזן אין איר די יידישע איינוווינער פון דער כאָלאָפּיער גאַס. די איידלמאַנס און משה נחמיה, די פּאַנאָציצער און דער ווינער, איילנדיק מיט די טליתים אונטער די אָרעמס אין שול אַריין.

אין די מלחמה יאָרן האָבן אָפּגעברענט די גימנאַזיע און די בריגאַדע צוזאַמען מיט אונדזער הויז.

נאָך דער מלחמה האָבן די סאָוויעטן אויסגעבויט אויף דעם פּלאַץ אַ געביידע פון דריי שטאָק פאַר לערער, מלוכה באַאַמטע, אָבער אָן יידן. פאַר אונדז זענען געבליבן בלויז טרויעריקע זכרונות און דעראינערונגען פון אַ חרוב'ער קליינער געסעלע.

אַניע בעאַטוס־איידלמאַן

מיין שטעטעלע

מיין טייערע שטעטעלע ווילייקע, אוי ווי איך בענק נאָך דיר. יעדעס ווינקעלע, יעדעס געסעלע איז מיר אַזוי פריש איינגעקריצט אין מיין זכרון, מיינע קינדער־יאָרן, מיין יוגנט, מיין היים. די שיינע רויקע ווילִיע, די קליינע שיפּעלעך, דער ראָמאַנטישער וועג קיין לאַזאַרצעס.

טייערע שטעטעלע, איך האָב דיך פאַרלאָזן, מיט אַ טרוים אין מיין האַרצן, אַ טרוים, אַז איך וועל צו דיר קומען באַזוכן, און געפינען דיך פונקט אַזוי, ווי איך האָב דיך איבערגעלאָזן.

דער טרוים האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַן אייביקער בענקשאַפט. דו ביסט פאַרניכטעט געוואָרן, דיין ערד האָט איינגעשלונגען אַלץ, וואָס איז אונדז אַזוי טייער און הייליק געוועז.

מ י י ן   מ ו ט ע ר

איין טאָג אין מיין לעבן וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן. דעם טאָג, ווען איך בין געפאָרן צו דער שיף איבערנעמען מיין טייערע מאַמע, איבערנעמען אַ יידישע מאַמע, וועלכע איז לעבן געבליבן נאָך אַזאַ שרעקלעכן פייער. אירע טרויעריקע אויגן, דעם קליינעם שטרויענעם קאָשיקל, אין וועלכן זי האָט געפירט צוויי פּליטקעס שאָקאָלאַד, וועלכע זי האָט געקראָגן פון דעם אַמעריקאַנער הילפס־קאָמיטעט. זי האָט זיך ניט פאַרגונען צו פאַרזוכן די שאָקאָלאַד. זי האָט דאָס געפירט צוריק קיין אַמעריקע, אַ געשאַנק פאַר איר איינציק געבליבענעם אייניקל. פאַר מיינע אויגן ליגן דער מאַמעס צוויי פאָטאָגראַפיעס. איינע איז געמאַכט געוואָרן פאַר דער מלחמה, די צווייטע, נאָכן פאַרלירן מיין טאַטן, קינדער און אייניקלעך. דער אונטערשייד צווישן די צוויי בילדער דערציילן אָן ווערטער די טראַגעדיע פון איר לעבן. די טראַגעדיע פון אַ לעבן־געבליבענער יידישע מאַמע.

א דאטשע ארט אין דארף גלינע נעבן ווילייקע, זיצט ר. דובין

פלעקסער׳ס דרוקעריי

אין אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן האָט ה׳ שמעון פלעקסער פון סוועוציאַן געעפנט אַ דרוקעריי אין ווילייקע. ער האָט אָנגענומען עטלעכע לערן ייִנגלעך, נתן רייזל׳ס, אברהמ׳ל און דוד בערקאָוויטש, תנחום מילייקאָווסקי און געלערנט זיי הלכות זעצעריי.

מיט דער צייט איז די דרוקעריי געוואָרן אַ בכבודיקע אונ־טערנעמונג און אַ וויכטיקער אַרבעטס פּלאַץ אין שטאָט.

אויסער די דרוק אַרבעט פאַר אַלע גמינעס און מלוכהשע אַנשטאַלטן פלעגט די דרוקעריי אויך מאַכן שטעמפּלען און אויספירן אַלערליי אײַנבינדעריי אַרבעט.

ווינטער צייט אין סעזאָן פלעגן מיר אַרבעטן איבער שעה׳ן. צווישן די אַרבעטער און בעל־הבית האָט געהערשט אַ קאָ־רעקטע, וואַרעמע, היימישע באַציונג. צו דעם האָט געווירקט די גוטע באַהאַנדלונג פון דער פרוי פלעקסער. אין די לאַנגע ווינטער אָוונטן פלעגט קומען ה׳ פלעקסער מיט זיין פרוי און אַרבעטן צוזאַמען מיט אונדז האַנט ביי האַנט. ניט איינ־מאָל האָט זי אונדז אַרבעטער איינגעלאַדן אויף אָוונט ברויט אין מיטן דער אַרבעט.

די דרוקעריי איז געווען די איינציקע יידישע אונטערנעמונג ווו די אַרבעטער האָבן באַקומען אַ זעקס טאָגיקן באַצאָלטן אורלויב יעדעס יאָר.

נעבן משה׳קע דעם קצב׳ס יאַטקע אויף דער מאָלאָדעטשנער גאַס האָט זיך געוואַלגערט אַ סקעלעט פון אַ פאַרזשאַווערטער, פאַרברענטער דרוק מאַשין. פלעקסער האָט פאַראינטערעסירט ליאָטעק דעם שליאָסער (אַ גרויסער שיכור) און צוזאַמען באַשלאָסן פאַריכטן די פאַרברענטע מאַשין.

חדשים לאַנג האָבן שמעון מיט ליאָטעק׳ן געאַרבעט און רעסטאַווירט די מאַשין. די שמחה איז געווען גרויס ווען די פריש געפאַרבטע מאַשין האָט אָנגעהויבן אַרבעטן.

ה׳ פלעקסער האָט געהאַט צוטרוי צו זיינע אַרבעטער. זומער איז ער אַרויסגעפאָרן אין גלינע און איבערגעלאָזט אַלעס אויף אונדזער אויפזיכט. דער צוטרוי איז געווען אַ קעגנזייטיקער. ער האָט געהאַט אַ נייגונג צו מעכאַניק, ניט אומזיסט איז ער געוואָרן אַ שותף צו אַ ראַדיאָ און ראָווערן געשעפט מיט מאָטאָציקלען פון ה׳ לעוויט חיים.

די פרוי פלעקסער האָט געעפנט אַ פאַפיר און שרייב געשעפט.

שמעון איז געווען טעטיק אין האַנטווערקער פאַראיין, אין דער ציוניסטישער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, די פרוי איז געווען טעטיק אין וויז״א. זייער הויז איז געווען אָפן פאַר באַזוכער פון פאַרשידענע שיכטן.

די סאָוויעטן האָבן קאָנפיסקירט די דרוקעריי און ניט ערלויבט זיי ווינען אין אַ אָבלאַסט־שטאָט, אַלס ניט כשר׳ע עלעמענטן. ער מיט דער פאַמיליע האָבן פאַרלאָזט ווילייקע און אַריבערגעפאָרן קיין אָשמענע.

אין 1947 זייענדיק אין טאַלין, עסטלאַנד, האָב איך געלייענט אין סוצקעווערס בוך וועגן ווילנער געטאָ, אַז אין אַ משאַ־וואַגאָן, וואָס איז אָנגעקומען פון אָשמענע אין פאָנאַר, מיט אַ טראַנספּאָרט יידן, האָט מען געפונען אויפן וואַנט פון וואַגאָן, אַן אויפשריפט, וואָס האָט גערופן ״נקמה נעמען פון די היטלער מערדער״ מיט אַן אונטערשריפט ש. פלעקסער. דאָס איז זיכער אונדזער שמעון פלעקסערס אונטערשריפט. ווער קען זיך פאָרשטעלן זיינע מחשבות ביים שרייבן די ווערטער.

די פרוי פלעקסער האָט מען געזען אין ווילנער געטאָ. זי האָט אָנגעהערט צו אַ פאַרטיזאַנען אָטראַד, און געקומען אין ווילנער געטאָ אַרויספירן יידן אין וואַלד. זי איז אומגעקומען העלדיש אַלס פאַרטיזאַנערן אין וואַלד.

מ. ל — א

האָדל אַבראַמאָוויטש

א טראָפּן אין ים

אין מיינע געדאַנקען זע איך דיר אָפט, מיין שטעטעלע ווילייקע. איך דערמאָן דיר און קען ניט פאַרגעסן.

ווי קען מען פאַרגעסן, דיינע, גלייכע, ציכטיקע גאַסן, דעם גוט־געפלעגטן, ריינעם שטאָט־גאָרטן – דעם בולוואַר, ווו גרינע בלעטער, באַצירן ווייסע בעריאָזע־ביימער, דורכגעפלאָכטענע מיט סאָסנאָווע צווייגן און שישקעס פון נאָדל־ביימער, וועלכע פאַרשיכּרן מיט זייער שטאַרקן אַראָמאַט די שפּאַצירנדע דורכגייער און פאָרלעך. ווי קען מען פאַרגעסן דעם ברייטן טייך ווילִיע, וועלכער שלענגלט זיך שטיל און רויק צווישן די גראָזיק גרינע זוימען און זאַמדיקע ברעגן. ווען ביי יעדער בויג פון טייך, ביי יעדער שטיין, רייסן זיך דורך שוימיקע ברויזנדיקע כוואַליעס. ווי פריילעך און זאָרגלאָז עס קלינגט אָפּ פון זיינע ברעגן די געשרייען פון די פּליטן־טרייבער אין די זומערדיקע טעג און אָוונטן, ווען דער טייך איז פול מיט געהילך, געפּאַסט אין פּליטן און די טרייבער שרייען, איינער צום צווייטן: "נאַפּראַוואָ דרוגאַלקאַ" אויפן רעכטן זייט.

אָט זע איך אייך מאַמעס און קינדער, יוגנטלעכע און עלטערע, ווולכע קומען אין די זומערדיקע פרימאָרגן־שעהן זיך אָפּברענען פון די פּיאָלעט שטאַרקע שטראַלן פון דער זון און פאַרהאַרטעווען דעם קערפּער מיט ספּאָרט און שפּילן אין די ריינע, ברענענדיקע, געלע זאַמדן, ביים ברעג־טייך און דורכזיכטיקע שפּרודלדיקע, קאַלטע וואַסערן פון דער ווילִיע. ווי קען מען פאַרגעסן אייך אַלעמען, יונגע און אַלטע, טאַטעס מיט קינדער, אויסגעוואַשענע, אויסגעפּוצטע. מיט פריילעכע פּנימער אין די פרייטאָג־פאַרנאַכטן, גייענדיק דאַווענען אין די שולן און בתי־מדרשים. האָט ניט די שכינה גערוט אויף זיי? ווו זענען זיי איצט אַלע? אַ שרעק בלויז צו דערמאָנען זיך. שומר ישראל, איך פרעג דיר: ווי קען מען דאָס פאַרשטיין?

דער געוויסער

דאָס איז געשען אין 1931, דאָס יאָר פון גרויסן געוויסער. די מאַכט האָט אָנגעזאָגט די איינוווינער, וועלכע ווינען נעבן טייך, אַז זיי זאָלן פאַרלאָזן זייערע הייזער, ווייל די ווילִיע האַלט ביים אַרויסגיין פון אירע ברעגן און פאַרפלייצן די נאָענטע סביבה. מיר זענען געלאָפן אַ גרעסערע גרופּע צו דער בריק זען דאָס ברויזנדיקע וואַסער, וועלכעס יאָגט זיך מיט אַזאַ אימפּעט און כוח, פאַרפלייצט אַלץ און אַלעמען. דער שטראָם שלעפּט־מיט ברעטער און שטוביקע מכשירים, וועלכע מענטשן האָבן ניט באַוויזן צו באַוואָרענען. אָט שלעפּט מיט דער שטראָם אַ גאַנצן שטאַל מיט אַ קו, וועלכע האַלט אין מוקען. ניט ווייט פון שטאַל שווימט אַ הילצערן ביידל, צו וועלכע עס איז צוגעבונדן אַ הונט. ער שטייט מיט פאַרגלאָצטע אויגן, און בילט מיט אַזאַ יאָמערליכער שטימע. ער בעט, ווייזט אויס, גוטע מענטשן, ראַטעוועט אים. ווייזט אויס, אַז די בעלי־בתים האָבן פאַרגעסן, אַרויספירן די קו פון שטאַל, און אָפּבינדן דעם הונט פון ביידל. אפשר זענען זיי בכלל אין דערהיים ניט געווען, ווען דער געוויסער איז אָנגעקומען. ניט ביי איינעם פון די צוקוקער שטעלן זיך טרערן אין די אויגן, זעענדיק דעם גורל וואָס עס שטייט פאַר די שטוביקע בעלי חיים. ווי אַזוי איז מעגלעך זיי צו ראַטעווען, איז געווען די פראַגע ביי יעדן.

אַ סך וואַסערן זענען דורך אין ווילִיע פון יענער צייט. אַ סך יידיש בלוט איז דאָרט אָפּגעשווענקט געוואָרן. פון יענער צייט איז פאַרשלונגען און אָפּגעמעקט געוואָרן אַזוי פיל יידישע שטעט און שטעטלעך, צוזאַמען מיט אונדזער אומפאַרגעסלעכער היים, ווילייקע.

אַ גרופּע גימנאַזיסטן ביי דער ווילִיע
די צווייטע פון רעכטס זיצט ד"ר חיענע מאַרקאַן

סענדער ל.

די יידישע מאַמע

אויפן ראָג פון די גאַסן אָרלאָווסקי און מאָלאָדעטשנער, אין איינע פון חיים־יונה׳ס קראָמען, האָט אין ענדע פון די צוואַנציקער יאָרן, חיה לאַנדאָ געעפנט איר ״צוקערניע״־קרעמל. דער גרונט־קאַפּיטאַל איז באַשטאַנען פון... אַ הלוואה פון 150–100 זלאָטעס אין ״גמילות־חסד״ ביי ר׳ יעקב העשלס ז״ל. פון דעם געלט האָט זי איינגעהאַנדלט די נויטיקע זאַכן: אַ טישל מיט אַ פּאָר בענקלעך, אַ וואָג, אַ בופעט מיט אַ טישקעסטל ווּ צו לייגן דעם ״פּדיון״. אויך אַ בוך צו פאַרשרייבן די חובות, וואָס מען וועט נעמען ״אויף־באָרג״. און נאָכן אויסקויפן אַ ״פּאַטענט״ און באַצאָלן דירה־געלט האָט זי פאַר די איבערגעבליבענע עטלעכע זלאָטעס איינגעקויפט די סחורה: אַ ביסל צוקערקעס, קערעלעך, עטלעכע פלעשלעך קוואַס, לימאָנאַדע און אַ באַלאָן סאָדע־וואַסער. ביי ר׳ גרשון זכריהס, אַ פּאָר לעבלעך ברויט מיט עטלעכע בולקעס ביי ליפשיץ דעם בעקער און דער אויסוואַל איז געווען פאַרטיק.

די פרייע צייט פון זיצן און אַרויסקוקן אויף אַ קונה, צווישן אַ ״פּדיון״ פון עטלעכע גראָשן פון די שכנותדיקע קינדער ביז אַ גלאָז סעלצן־וואַסער פון אַ צופעליקן פאַרבייגייער, האָט זי אויסגענוצט אויף אַ ״נישט־פּראַקטישע״ זאַך ווי לייענען ביכלעך. אין שכנות פון איר קרעמל האָט געוווינט רעיה גורוויטש (איצט אין ישראל) און ביי זיי אין שטוב האָבן זיך געפונען אַלע ווערק פון שלום־עליכם, מענדעלע, פּרץ און אַנדערע יידישע שרייבער. דערוויסנדיק זיך פון דעם, האָט זי עס אויסגענוצט אויפן בעסטן אופן. אויך די קינדער, גייענדיק אין דער שטאָט־ביבליאָטעק, האָבן דער מאַמען אין זינען געהאַט און מיטגעבראַכט פאַר איר אַ בוך.

נישט זעלטן האָט זיך געמאַכט, אַז דער אַריינקומענדיקער גוי איז געבליבן שטיין אויף אַ ווייל און מיט אַ געוויסן ״דרך־ארץ״ אויסגעוואַרט, ביז די ״כאַזיאַיקע״ (באַלעבאָסטע) וועט אויפהויבן צו אים די אויגן פון דעם ביכל, כדי צו קאָנען בעטן ביי איר זיין פערלאַנג אַ האַלבע קילאָ שיטניצע (האַלב זיידענע ברויט) מיט אַ געזאַלצענעם הערינג.

ווען איר זון, אַ 8־9 יאָריק יינגל, איז געבליבן אָן אַ פּאַסיקן גמרא־מלמד אין שטעטל, איז געקומען צו איר ר׳ אהרון ליאַמפּערט ז״ל און געפּועלט ביי איר אַוועקצושיקן דאָס יינגל קיין קורעניץ לערנען גמרא. נאָך סוכות, אָנהויב זמן, האָט זי אים צוגעגרייט אין וועג אַריין. אַ דינסטאָג אין דער פרי ווען נחמיה חאַסיע־העניעס, דער קצב, דער שכן, איז געפאָרן קיין קורעניץ אויפן מאַרק, איז זי מיטן יינגל מיטגעפאָרן. געבראַכט אויפן אָרט, בעזאָרגט מיט ״טעג״ אויף דער גאַנצער וואָך, מיט אַ קוואַרטיר. מאַכנדיק אַ פריילעכע מינע, ווען די טרערן גיסן זיך אויפן פּנים, האָט זי זיך מיטן זון געזעגנט, געפאָרן צוריק מיט דער טרייסט, אַז ער איז געבליבן לערנען תורה.

חנוכה־צייט, אין אַ ווינטערדיקן, קאַלטן נאָך־מיטאָג איז דאָס יינגל אַרויס פון חדר אויפן שול־הויף כלומרשט טרינקען וואַסער, איז אַריינגעלאָפן אויף זיין ״קוואַרטיר״, זיך אָנגעטאָן דעם מאַנטל מיטן באַשליק אויפן קאָפּ, אַרויסגעגאַנגען שטילערהייט פון שטוב, נישט וועלנדיק אָנטרעפן קיינעם און זיך געלאָזט גיין קיין ווילייקע. די בענקעניש פון דעם יינגל אַ היים איז געווען אַזוי גרויס, אַז נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער האָט נישט געוווּסט די וועג קיין ווילייקע, נאָר געהערט, אַז עס ציט זיך אַ גלייכע וועג איז ער אַרויס מיט דער ווילייקער גאַס פון קורעניץ און מיט שנעלע קינדערשע טריט זיך געלאָזט גיין אַהיים. אויפן וועג האָט ער געדאַוונט מנחה. דער אָוונט איז גיך צוגעפאַלן, פון ווייטן האָט זיך געלויכטן די עלעקטרישע פאָנאַרן פון ווילייקע. געהערט אַ מאָל אַז בייניאַכט לייכטן ביי וועלף די אויגן, האָט זיך אים אויסגעדאַכט אַז דאָס זענען געוויס הונגעריקע וועלף, וועלכע גייען דאָ אַרום. דער שרעק איז געווען גרויס, אָבער די בענקעניש איז געווען שטאַרקער. ער האָט פאָרגעזעצט צו שפּרייזן שנעל, אַ היים, מורמלענדיג שטילערהייט אַ הייסע תפילה.

ווען ער איז אָנגעקומען אויף מאָלאָדעטשנער גאַס און צוגעקומען צו דער מאַמעס קרעמל איז שוין געווען נאַכט. דורכן פענצטער האָט ער געזען ווי די מאַמע זיצט איינע אַליין ביי דעם אייזערנעם אויוועלע פאַרזונקען אין מחשבות. אַוודאי געטראַכט וועגן קליינעם זונעלע, וועלכער געפינט זיך אין דער פרעמד, ביי פרעמדע טישן, יעדן טאָג ביי אַן אַנדער בעל־הביתטע מיט אַ פאַרשידענעם שטייגער. ער איז איינמאָל פאַרבייגעגאַנגען דעם פענצטער, נאָכאַמאָל אויף צוריק, ביז ער האָט זיך אָנגענומען מיט מוט, אַרויף אויף די טרעפּלעך, געעפנט די טיר און מיט דער פּלייצע זיך אַריינגעשאַרט אין קראָם אַריין. פאַרמאַכט צוריק די טיר, און זיך נישט געאיילט אויסצודרייען זיך מיטן פּנים. אַ פאַרוווּנדערונגס־אויסגעשריי פון דער מאַמען – ״ווי קומסטו איצט אַהער?״ און שוין איז ער, ביי דער מאַמעס שויס, און זייערע ביידנס טרערן מישן זיך צוזאַמען און פאַלן אויף דעם הייסן אָנגעהייצטן אייזערנעם אויוועלע.

קורץ איז געווען דער באַזוך אין דער היים. נאָך צוויי נעכט איבערשלאָפן אין שטוב, איז געקומען דער דינסטאָג, דער מאַרק־טאָג אין קורעניץ. ווידער צוזאַמען מיט דער מאַמען אין נחמיה דעם קצבס שליטן, און צוריק אין קורעניץ, אין חדר, צו דער גמרא.

די טרערן האָט זי געשלונגען אין זיך, וואָס קאָן מען טאָן.

דאָס ייִנגל מוז דאָך לערנען. זיך פריילעך אָפּגעזעגנט מיטן זון איז די מאַמע גיך געפאָרן צוריק זיצן ווידער אַליין ביים אויוועלע, טראַכטן און בייִנקען נאָכן טייערן ייִנגל, וועלכער געפינט זיך אין דער פרעמד.

ווען די קהילה־פירער האָבן אייִנגעפירט שחיטה־צעטלען אין ווילייקע, האָבן זיי איר איבערגעגעבן דעם פאַרקויף פון אָט די צעטלען. אפשר דערפאַר ווייל דאָס קרעמל האָט זיך געפונען אויפן וועג צו ר׳ שמואל דעם שוחט. אַ שטרענגן אָנזאָג האָט זי באַקומען, נישט צו געבן קיין שחיטה־צעטלען אויף באָרג און דאָס געלט טאָג־טעגליך אַרייִנטראָגן אין פאָלקס־באַנק. וואָס טוט מען אָבער, אַז דינסטאָג פאַרנאַכט קערט זיך אום פון קורעניץ פון מאַרק אַ שטייגער אַזאַ בערל־דוד דער קצב, קומט אַליין צו פוס און טרייבט מיט זיך אַ קעלבל, וואָס עס האָט זיך אים אייִנגעגעבן צו קויפן, נאָכדעם ווי ער האָט צונויפגעשטעלט עטלעכע זלאָטעס און אויף דעם שחיטה־צעטל איז אים שוין נישט געבליבן מער קיין געלט. זאָל בלייבן דאָס קעלבל נישט געשאָכטן, און בערל־דוד אָן פלייש פאַר זיינע קונדן און אָן פרנסה? ניין, דעם שחיטה־צעטל קריגט ער יאָ און אָנשטאָט געלט לייגט זי אַריין אַ קוויטעלע, אַז בערל־דוד איז שולדיק אַזויפיל און אַזויפיל. און נישט בערל־דוד איז דער אייִנציקער. אויך גרעסערע קצבים פון אים ווי שמעון־שייע, יצחק אהרון־דודס, און אויך אפילו יאַנקל האַשע־העניעס, דער ״גביר״. אויך קוויטלעך מיט זייערע נעמען פלעגן זיך געפינען אין דער קאַסע פון די שחיטה־צעטלעך. עס פלעגט אַמאָל טרעפן ווען סיראָטקין דער קהילה־סעקרעטאַר איז אַרייִנגעקומען קאָנטראָלירן די קאַסע, האָט זי געשווינד פערביטן די קוויטלעך מיט מזומנים פון איר אייגענער קרעמל־קאַסע, און די קאָנטראָל האָט זיך שטענדיק גוט פאַרענדיקט. די קצבים האָבן איר די טובה נישט פאַרגעסן און גלייך פון דעם ערשטן פדיון געדעקט דעם חוב.

די טאָכטער האָט זי נאָך דער ״תרבות״־שול אין גימנאַזיע געשיקט. שוין פון קינדווייז אָן דערוועקט זיך אין איר די ליבע צו העברעיִש און ארץ־ישראל, אויך ווען זי לערנט שוין אין גימנאַזיע פירט זי אַן אַקטיווע טעטיקייט אין ״השומר־הלאומי״ און נאָכדעם אין ״הנוער הציוני״. כדי צו העלפן דער מאַמען, דעם שכר־לימוד צו צאָלן פאַר איר לערנען, גיט זי אָפּ לעקציעס ייִנגערע שילערינס. נאָכן פאַרענדיקן די גימנאַזיע, באַשליסט זי פאָרצוזעצן דאָס לערנען אין ״תרבות״־סעמינאַר אין ווילנע. ניט לייכט איז צו קומען צו דער מאַמען מיט דעם פאָרשלאַג, ווייל פונקט דעמאָלט געפינט זיך דער זון אין מיליטער־דינסט און די מאַמע דאַרף בלייבן איינע אַליין. אָבער, צי קען די מאַמע זיין אַזוי ״עגאָיסטיש״ און טראַכטן וועגן זיך, אַז די טאָכטער וויל לערנען? זי טוט אַלץ, כדי די טאָכטער זאָל קענען פאָרן און זיך אויסהאַלטן אין ווילנע, לערנען און קומען צו אַ ברעג. אַליין בלייבט זי איינזאַם ביי דעם קרעמל. ניטאָ ווער עס זאָל צוהעלפן, ניטאָ אפילו פאַר וועמען אָפּקאָכן אַ מיטאָג. פאַר זיך אַליין לוינט דאָך ניט די אַרבעט. און אַזוי לעבט זי שווער איר לעבן און וואַרט אויף אַ בריוו, פון דער טאָכטער פון ווילנע און פון זון אין מיליטער.

סעפּטעמבער 1939, עס ברעכט אויס די מלחמה. נאָך גוט, וואָס די טאָכטער איז שוין געבליבן אין דער היים מיט איר. דער זון, אָבער, געפינט זיך נאָך אין דער אַרמיי און קיין בריוו פון אים באַקומט זי שוין מער נישט. אין שטעטל פאַרשפּרייט זיך אַ ידיעה אַז דער זון איז געפאַלן אין קריג. די באַקאַנטע און פריינט מיידן פשוט אויס זיך צו טרעפן מיט איר אין גאַס. זיי קענען ניט פאַרטראָגן איר צער. די סאָוויעטן זענען שוין אַריין אין שטעטל, דאָס קרעמל דאַרף מען ליקווידירן, דאָס רעשטל סחורה ברענגט זי אַהיים און אין געהיים זעצט זי פאָר צו פאַרקויפן די לעצטע עטלעכע צורקערקעס די באַקאַנטע קינדער. שווערע טעג זענען אָנגעקומען און פון זון ווייסט זי נאָך אַלץ גאָרניט. אָנהויב נאָוועמבער קערט זיך אום דער זון פון געפענגעניש אַ היים. עס אַרט איר שוין גאָרנישט פון דעם רואינירטן קרעמל. זי האָט ווידער ביידע קינדער נעבן זיך.

דינסטאָג דעם 24־טן יוני 1941, האָט זי זיך געזעגנט מיטן זון. ווען ער איז געקומען פון דער צייטונגס־דרוקעריי, וווּ ער האָט געאַרבעט, און דערציילט אַז די רעדאַקציע און דרוקעריי אַרבעטער עוואַקואירן זיך און אויך ער קען מיטפאָרן, איז מען אַוועק צו דעם עלטערן ברודער, מאיר לאַנדאָ, זיך מיישב זיין, וואָס צו טאָן. דאָרט איז געפאַלן דער באַשלוס: — פאָרן — דו ביסט נאָך יונג, — האָט מען אים געזאָגט. מען קאָן דיך נאָך נעמען אויף שווערע אַרבעט, אָקאָפּעס גראָבן, אויף די דייטשן קאָן מען זיך דאָס ריכטן. טאָ פאָר מיט, אינגיכן וועט מען דעם דייטש פאַרטרייבן, וועסטו קומען צוריק אַהיים. זי האָט אים צוגעגרייט דעם טשעמאָדאַן, מיט די סאַמע נויטיגסטע זאַכן און בעגלייט צו דער טיר. ווער האָט זיך געקענט פאָרשטעלן, אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל, וואָס זיי זענען צוזאַמען, אַז די צעשיידונג איז אויף אייביק. דאַכט זיך אַז זיי האָבן זיך גאָרניט אַזוי הייס געקושט. דאַכט זיך גאָר, אַז אָן טרערן איז די צעשיידונג פאָרגעקומען.

שושן־פּורים, תש״ב — 1942 — אין טורמע אויפן הויף האָט זי צוזאַמען מיט איר טאָכטער אומגעקערט זייערע ריינע נשמות צום הימל.

דער טויטן־מארש

פערזענליכקייטן און טיפן

דער גבאי

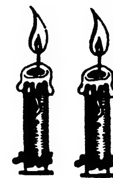
ר׳ משה שמעון איז געווען פון דער נאַטור אַ פאָלקס־מענטש, ליב געהאַט ״עמך״־יידן. אַלע יאָרן געווען טעטיק אין קהלשע ענינים, געווען אַ חבר אין חברה־קדישא און איינער פון די בויער פון גרויסן בית־המדרש. געווען דאָרט דער גבאי ביזן אומקום.

מען פלעגט אין שטאָט זאָגן, אַז דערפאַר איז געבויט געוואָרן דער בית־המדרש מיט אַ ברייטער מזרח־וואַנט, כדי דער גבאי זאָל קענען איינטיילן דאָרט שטעט אין מזרח פאַר די, וועלכע ווילן עס און דורך דעם פאַרמיידן מחלוקת. געווען איז ר׳ משה־שמעון אַ רודף־שלום. ביי יעדער מחלוקת איז ער שטענדיק געשטאַנען אָן אַ זייט און תמיד געזוכט מיטלען צו מאַכן שלום. ער האָט געהאַט אַן אָפענע האַנט פאַר צדקה־זאַכן, הנאה געהאַט צו טאָן אַ יידן אַ טובה. מיט האַרץ און איבערגעבנקייט, אָן פרסום און אָן רעש. דערביי פלעגט אים בייהילפיק זיין זיין פרוי, העניע.

ווען דער רבי פלעגט קומען אין שטאָט איז ר׳ משה־שמעון געווען זיין פאַרזאָרגער. איינאָרדענען דעם רבין, ער זאָל זיין צופרידן. אָפטמאָל פלעגט מען זאָגאַר צוגרייטן דאָס עסן פאַרן רבין ביים גבאי אין שטוב. די מלווה־מלכה איז פאָרגעקומען אין שטוב פון גבאי, מיט תורה, חסידות און ניגונים. ער האָט אויך אין זינען געהאַט, אַז די חסידים זאָלן דערפילן זייער חוב לגבי דעם רבין.

בעת דער לעצטער אַקציע, פורים 1942, איז אויך ר׳ משה־שמעון אוועק צוזאַמען מיט דער גאַנצער עדה יידן. פאַרנדיק אין אויטאָ ביז דער טורמע, האָט ער די גאַנצע צייט געזאָגט תהילים און געשריען ״שמע ישראל״. ער האָט געלעבט מיט אמונה, און איז אומגעקומען מיט די הייליקע ווערטער אויף זיינע ליפּן.

נחמיה קור

ר׳ קלמן גוטקין (דער בירער)

ווער עס איז נאָר געקומען אין באַרירונג מיט מיין פעטער, האָט אין אים געמוזט גלייך דערקענען זיינע גוטע מידות. זיי האָבן אים פאַרשאַפט חן אין אַלעמענס אויגן. ער האָט יעדן מענטשן געטראָגן דעם גוטמאָרגן פאָרויס. אין נאַטור איז ער געווען אַ רויקער, אַ רודף־שלום. ניט אומזיסט פלעגט ער אויסמיידן גבאות און כאָטש ער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַזאַ איידעלע ווייכקייט, דאָך איז ער געווען זייער פעסט ביי זיינע רעליגיעזע פרינציפּן – שמירת המצוות. פאַר זיך איז ער געווען אַ גרויסער וותרן. ווען זיין פרוי – מיין מומע ע״ה – איז נפטר געוואָרן אין זיינע מיטעלע יאָרן, האָט ער ניט חתונה געהאַט מיט אַ צווייטער פרוי. די קינדער זאָלן, חלילה, ניט דאַרפן ליידן פון אַ שטיף־מאַמע. און ווען ביי זיין עלטסטער טאָכטער, איז די עקאָנאָמישע לאַגע געוואָרן אַ שווערע, האָט ער גענומען איר פאַמיליע צו זיך בצניעות ובשמחה זי אויס־געהאַלטן. גענומען אויף זיך דעם גאַנצן עול־הפרנסה. שטיל און רויק אויסגעהאָלפן ביז די לאַגע האָט זיך פאַרבעסערט.

ער איז געווען אַ הייסער קאָידאַנאָווער חסיד. דעם שבת, אין וועלכן דער רבי, ר׳ יוסף ז״ל, פלעגט קומען צו גאַסט אין ווילייקע, האָט פאַר מיין פעטער קיין זאַך ניט עקזיסטירט, בלויז דער רבי אַליין. וויפל שמחה און מונטערקייט האָט דער ייד אַרויסגעוויזן אין יענעם שבת.

פלימעניק מ.

דער פרומער גימנאַזיסט

אהרונציק בערמאַן איז געווען איינער פון די אינטערעסאַנטע טיפּן אין ווילייקע. געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין אַ יידישער מאָדערנער שטוב, האָט געלערנט צוזאַמען מיט זיינע חברים. נאָכן ענדיקן די ״תרבות״־שול איז ער אַנגעקומען אין דער פּוילישער גימנאַזיע, האָט זיך גערעכנט פון די גוטע שילער. שבת פלעגן די יידישע שילער מוזן קומען לערנען. בלויז פון שרייבן זענען זיי געווען באַפרייט, היות ווי אין

ווילייקע איז ניט געווען קיין ערוב, פלעגט די גויה ברענגען אהרונציקן זיינע ביכער אין גימנאַזיע. ער איז געווען זייער פרום, האָט גענומען שעורים ביי ר׳ משה קליין, געלערנט גמרא, שו״ע און פוסקים, און האָט געשטיגן אין לערנען און אין יידישקייט. ער איז ניט נתפעל געוואָרן פאַר קיינעם, פלעגט נאָך אין יענע יאָרן אין פוילן גיין מיט די ציצית פון דרויסן.

ווען די סאָוויעטן זענען אַריין אין ווילייקע, איז דב בערמאַן אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין סיביר. די פרוי מיט די קינדער זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייער וווינונג, זיי זענען אַוועקגעפאָרן קיין באַראַנאָוויטש. משה דער עלטסטער זון איז מאָביליזירט געוואָרן אין פוילישן מיליטער. זיי האָבן פאַרענדיקט זייער לעבן ווי אַלע יידישע קדושים אין פוילן. בלויז דער פאָטער פון דער משפחה האָט זיך אומגעקערט פון סיביר קיין ישראל און איבערגעלעבט זיינע לעצטע יאָרן צווישן די אייגענע ברידער. ווען מען האָט אים דערמאָנט זיין זון אהרונציק, האָט דער אַלטער צובראָכענער טאַטע אַראָפּגעלאָזט זיין גרויסן גרויען קאָפּ און מיט אַ קרעכץ אַרויסגעזאָגט ״אוי מיין אהרונציק״, באַגלייטנדיק די אייגענע ווערטער מיט הייסע טרערן.

ק. ר־י.

מיין טאַטע–אלי׳־יאָשע

די שטאַרקסטע דעראינערונגען, וועלכע זענען מיר איבערגעבליבן אין זכרון פון ווילייקע זענען פאַרבונדן מיט דער פערזענלעכקייט פון מיין פאָטער, אליהו־יאָשע ז״ל.

זיין איבערגעגעבנקייט צו נויטבאַדערפטיקע האָט אים באַפרידיקט. ווייסנדיק, אַז ער קען מיט עפּעס פאַרלייכטערן אַ צווייטן, האָט זיין שמחה גאָר קיין גרענעץ געהאַט. ער איז שטענדיק געווען גרייט צו העלפן מיט זיין געלט און אַרבעט. דער גמילות־חסד, די חברה־קדישא, די אַלגעמיינע ציוניסטן, אין דעם איז געווען זיין אידעע. ער האָט זוכה געווען צו שטאַרבן אויף זיין אייגענער בעט נאָך שווערע ליידן און איבערגעמיטן דעם יסורים־וועג פון אונדזערע בעסטע און טייערסטע ווילייקער יידן, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די דייטשישע רוצחים.

אין 1945 האָב איך באַזוכט ווילייקע. די גאַסן זענען געווען ליידיק פון מענטשן. איך האָב געטראָפן בלויז איין יוסף שמוקלער ז״ל, וועלכער האָט זיך אומגעקערט פון וואַלד. ער האָט באַקומען די פּאָסט פאַר אַלע ווילייקער, וועלכע איז אָנגעקומען פון די געראַטעוועטע אין סיביר. איך האָב ביי אים באַקומען דעם ערשטן בריוו פון מיין ברודער יודל פון סאַראַטאָוו. שפּעטער בין איך געוווירר געוואָרן, אַז מיין מומע כאַסיע האָט זיך געראַטעוועט אין וואַלד. פון איר האָב איך זיך דערוווּסט דעם גורל פון מיין משפחה און פון אונדזער שטעטל ווילייקע.

ב. טייץ

די פאַמיליע גורוויץ

ר׳ שלמה, אַ הויכער, ברייטביייניקער, גוט געקליידעטער פאָלקס־מענטש. ער האָט ליב געהאַט אַ חכמה, אַ וויץ, אַ ביסל כבוד, ווי דער שטייגער ביי אַ גביר. די גויים, זיינע אַרבעטער, פלעגן זאָגן ״שלמה שרייט אָן, אָבער ער צאָלט גוט; אַנדערע רעדן פיין, אָבער צאָלן שלעכט״.

פון נאַטור איז ער געווען אַ היציקער. אַז עס פלעגט פאַלן אַ פערד, פלעגט ער אַנשרייען אויפן בעל־עגלה. ״אַ פערד איז דער פרנסה־געבער, דאַרף מען אים היטן ווי אַן אויג אין קאָפּ״. שפּעטער פלעגט ער געבן שטיצע מיט אַ ברייטער האַנט, אָבער קיינער זאָל ניט וויסן. פאַר אַרעסטירטע אין טורמע, וועלכע זענען געכאַפּט געוואָרן אויפן גרענעץ האָט ער זייער אַ סך געטאָן ביי נאַטשאַלסטוואָ, און שפּעטער געהאָלפן די באַפרייטע מיט מאַטעריעלע הילף.

אויף שמחת־תורה פלעגט ער איינלאַדן דעם עולם צו זיך אויף קידוש. אַ חודש פאַר יום־טוב האָט מען אין זיין שטוב זיך געגרייט צו דעם טאָג.

זיינע אַלע קינדער האָבן געאַרבעט ביי אים אין דער האָלץ בראַנזשע. ווען זיין זון, בנימין, איז אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל און געבעטן אַ ביסל געלט אויף דורכטראָגן דעם שווערן קריזיס, האָט ער ניט געשיקט, כדי ער זאָל צוריקקומען אַהיים. ער האָט זיך אומגעקערט צום טאַטן אין די געשעפטן און איז אַוועק מיט זיין פאַמיליע אין פּאַנאַר.

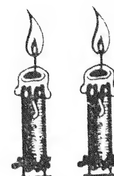
ווען די סאָוויעטן זענען אַריין אין 1939, האָבן זיי אים אַרויסגעטריבן פון זיין הויז. ער איז אַרויס וווינען אין קורעניץ און דאָרטן אַרעסטירט געוואָרן. נאָך אַ סך מי האָט מען אים באַפרייט צוליב זיין קראַנקייט (געליטן אויף סקלעראָז) און ווען עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה און די קינדער האָבן אים געבעטן מיטפאָרן קיין רוסלאַנד, האָט ער ניט געוואָלט. זיין איינציקער באַגער איז געווען זיך אומקערן צוריק קיין ווילייקע. ער קערט זיך אום און אין דער ערשטער אַקציע גייט ער אַוועק צום בריק און איז דאָרט אומגעקומען.

מיין שוויגער־מוטער, אסתר־חנה, איז געווען אַ שיינע, הויכע, ציכטיגע פרוי. געפירט אַ רייך בעל־הבתיש הויז. אין שטאָט האָט מען זי געהאַלטן פאַר אַ שטרענגע פרוי. די באַקאַנטע שכנים האָבן געוווּסט, אַז די האַרטקייט אירע שטאַמט פון איר אמתדיקייט. זי פלעגט קיינמאָל זיך ניט אָפּהאַלטן פון זאָגן דעם צווייטן דעם גאַנצן אמת אין פּנים, וואָס ניט אַלע האָבן עס ליב. אין קעגנטייל, ווען מען האָט זיך געווענדעט צו איר וועגן שטיצע פאַר נויטבאַדערפטיקע, האָט זי געוווּסט, ווי אַזוי צו געבן מיט אַ ברייטער האַנט. וויפל האָלץ האָט חנה אַריינגעשיקט אין אָרעמע הייזער, אויסער אַנדערע קלענערע און גרעסערע סומעס אַלס מתן־בסתר. שטענדיק זיך געהאַלטן שטאָלץ, אפילו, ווען די סאָוויעטן האָבן זיי אַרויסגעטריבן פון זייער אייגן הויז און האָבן געמוזט אויף

דער עלטער אַריבערגיין אין אַ געדונגענעם קליינעם צימערל אין קורעניץ.

ווען איר מאַן, שלמה, איז קראַנק געוואָרן און געבראָכן פון צרות פון דעם סאָוויעטישן רעזשים, האָט זי געטראָגן דעם יאָך מיט ווירדע און כבוד אויף אירע שטאַרקע פּלייצעס, ניט אַראָפּלאָזנדיק די הענט. זי איז אומגעקומען צוזאַמען מיט איר מאַן, אין דער ערשטער אַקציע.

ר ע י ה   ג ו ר ו ו י ט ש

די געשיכטע פון איין משפחה

ער איז געווען איינער פון זיי, אַרויסגעוואָקסן פון פאָלק, איינגעוואָרצלט אין אים, געאָטעמט מיט זיין לופט, ניט גע־זוכט קיין דאַנקען, ווייל אַזוי האָט אים דיקטירט זיין געוויסן. דאָס איז געווען זיין דערציונג. ווען אין ווילייקע האָט מען געדאַרפט שאַפן אַ הכשרה־פונקט פאַר חלוצים, איז ברוך גורוויטש געווען איינער פון די גרינדער. ער האָט געזאָרגט וועגן אַרבעט און עסן פאַר די שווער פאַרהאָרעוועטע יונגע חברים. ער איז געווען אַ מיטגליד פון עלטערן קאָמיטעט ביי דער "תרבות"־שולע, און זיך באַטייליקט אין די פּעדאַגאָגישע ראַטן פון די לערער. ער האָט געהאָלפן באַקומען אַ סובסידיע און עפענען אַ קיך פאַר אַלע קינדער, ווירקנדיק אויף די רייכע עלטערן אַז זייערע קינדער זאַלן עסן אין קיך, כדי די אָרעמע זאָלן ניט פילן דעם אונטערשיד, זעענדיק ווי די דינסטן ברענגען גוטע מאכלים פאַר זייערע קינדער.

זייענדיק אין פּוילן, האָט ער געאַרבעט קאָנספּיראַטיוו, געזוכט פאַרוואָגלטע יידישע קינדער. אין אַ ווינטערדיקן פראָסטיקן טאָג איז ער געפאָרן מיט אַ גוישער פורמאַנקע 30 ק"מ צו אַ פריינט, כדי צו עפענען אַ קינדער־היים. ער האָט צונויפגעקליבן פאַרוואַרלאָזטע יידישע קינדער און גע־שאַפן פאַר זיי אַ וואַרימע היים. זיין "אני מאמין" איז געווען: דורך אַלע וועגן, קעגן אַלע שטערונגען, איין ציל – ארץ־ישראל. אָנקומענדיק אין נידער־שלעזיען, איז זיין ערשטע דאגה געווען, איינאָרדנען די מיטפאָרער מיט דירות, פאַר זיך האָט ער ניט געדאגהט און אַליין געלאָפן אין אַ קיבוץ, פּראַווען אין אַ יידישער אַטמאָספער, דעם "סדר".

מערץ, 1946

אין נידער־שלעזיען האָט ברוך מוותר געווען אויף אַ סער־טיפיקאַט לטובת אַ משפחה מיט קינדער. פון קינדער־היים אין ביעלאָווע האָט ברוך מיט אַ געוויסן ה' פּריש אריבער־געפירט אַ פּוילישע דערציערין מיט 38 יידישע קינדער איבערן

הכשרה־פונקט אין שטאָט – דריטער פון לינקס שטייט ברוך גורוויטש

גרענעץ קיין עסטרייך. בלויז זיין אַדרעס איז געווען אָנגעגעבן דער פּוילישער דערציערין. ער האָט מורא געהאַט פאַר אַ פאַרראַט. ער האָט געזאָגט: איך האָב אַ גרויסע זאַך געטאָן, דאַרף איך ניט זיין פאַרצווייפלט. אויף מאָרגן איז די גאַנצע פּאָליציי געשטאַנען אויף די פיס און געזוכט די גרופּע קינדער מיט דער לערערין, וועלכע זענען אַרויס אויף אַ שפּאַציר און זיך ניט אומגעקערט.

זיין זון, ישראל, האָט אין פּעטראָלעסיע אָרגאַניזירט אַ קיבוץ פאַר יוגנטלעכע. ווען מען האָט אים באַשטימט אַ סטיפּענדיע צו לערנען אין אוניווערסיטעט אין אַמעריקע, האָט ער זי ניט אָנגענומען און געזאָגט: מיין אָרט איז אין ארץ־ישראל. דער צווייטער זון, שמעון האָט געאַרבעט אין אַ יתומים־הויז אַלס לערער. בייטאָג געלערנט און ביינאַכט מיט גראַנאַטן אין די הענט געהיט פריידוויליק די קינדערלעך פון די מערדערישע באַנדעראָוועס.

זיי זענען אַרויס פון ביעלאָווע מיט 180 קינדער. געבראַכט זיי קיין בראַטיסלאַווע גלייך נאָך אַ פּאָגראָם. די אויסגעהאַקטע פענסטער, צעשאָטענע פעדערן האָבן געמאַכט אַ שווערן איינדרוק. די קינדער האָבן זיך געטוליעט איינער צום צווייטן. די שרעק איז געווען גרויס. זיי אַלע האָבן זיך געמוזט אָנגעבן אַלס קריסטן. עס איז געווען אַ באַפעל צו פאַרברענען אַלע יידישע דאָקומענטן.

ברוך איז געגאַנגען מיט די קינדער צופוס איבער גרענעצן, און איז אָנגעקומען קיין ווין. ער איז גלייך אַרויסגעפאָרן מיט זיי קיין בראונאו. ברוך פלעגט זאָגן: פאַר זיי, פאַר די קינדער, איז קיין זאַך מיר ניט שווער, ווען מען ווייסט נאָר, אַז מען דערנענטערט זיך צום ציל – ארץ־ישראל. ווען ער האָט פּלוצלונג באַקומען אַ באַפעל צו קומען קיין זאַלצבורג, האָבן זיך די קינדערלעך האַרציק געזעגנט מיט אים, ווי מיט אַן אייגענעם פאָטער.

יעדע יידישע צרה האָט אויף אים געווירקט. נאָך 6 וואָכן זיין אין לאַגער באַבענהויז האָט זיין וואַרעם יידיש האַרץ ניט אויסגעהאַלטן.

זיינע קינדער האָבן פאָרגעזעצט דעם וועג פון זייער פאָטער. אין באַבענהויז האָבן זיי געגרינדעט אַ העברעישע שולע, ניט קוקנדיק אויף דער קעגנערשאַפט פון דעם לינקן קאָמיטעט. זיי האָבן צוגעגרייט יידישע קינדער צו דער עליה קיין ישראל.

ק. ר־י

שלמה־חיים ״דער טשוועק״

ווילייקער אָרעמע־לייט זענען געווען אַנדערש, ווי אין די אַרומיקע שטעטלעך. נעמט, צום ביישפּיל, שלמה־חיים ״דער טשוועק״. ער איז געווען פון מיטעלן וווּקס, ברייטע אַקסלען, מילדע טונקעלע אויגן, אַ שוואַרצע באָרד, דורכגעשפּראָצט מיט ווייסע זילבערנע פעדים־האָר. שטענדיק אַ זויבערע קאַפּאָטע, אַ גאַנצע, אפילו די אַרויפגעלייגטע לאַטע איז אויך זאָרגפעליק צוגענייט געוואָרן.

ער האָט קיינמאָל ניט געבעטן קיין געלט. אדרבה, ווען ער פלעגט אַריינקומען אין שטוב, דאָס רוב ווינטער־צייט, זיך אָנוואַרעמען אָדער בעטן אַ הייסע גלאָז־טיי, האָט ער שטענדיק מוותר געווען אויף מיטאָג־עסן, זאָגנדיק ״איך האָב אַנדערשוווּ געגעסן״. איך פלעג באַמערקן, ווי זיינע הענט און נעגל פלעגן זיין שטענדיק ריין.

ווען ער פלעגט זינגען זיינע באַוווּסטע 2 רוסישע לידער און פאַרענדיקן מיט ״קאָניעץ לערמאָנטאָוואַ״, האָט זיך מיר שטענדיק געדאַכט, אַז דער אָרימאַן האָט עפּעס אַנדערש אין זינען.

אפילו די מעשה מיט זיין פרוי איז אַן אויסגעטראַכטע, וואָס דאַרף פאַרהוילן זיין פאַרגאַנגענהייט.

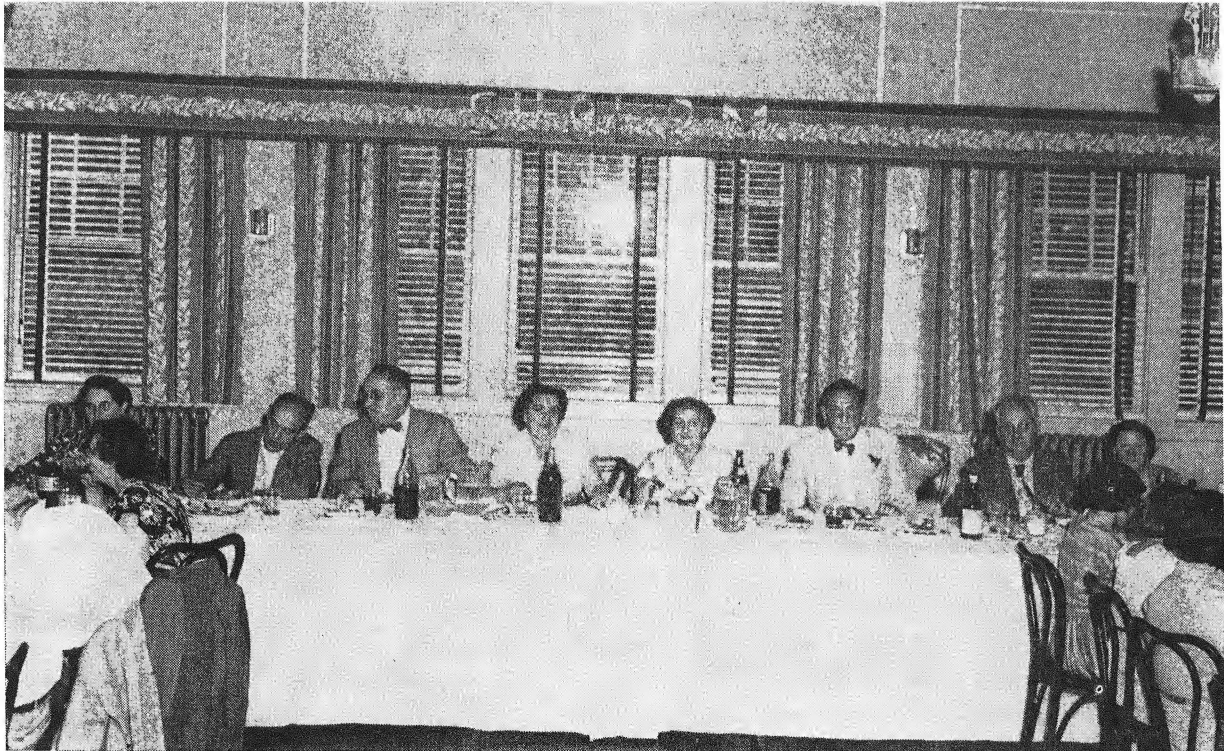
איך געדענק אין ווילייקע זענען אָנגעקומען פון רוסלאַנד די צוויי דיכטער: י. י. זינגער און אַלטער קאַציזנע. זינגער האָט מיך געפרעגט, צי איז פאַראַן אין ווילייקע אַ ספּעציפישער טיפּ פון אַ פרומען אָרימאַן. איך האָב אים פאָרגעשטעלט שלמה חיימען. זינגער האָט אים געשטעלט פראַגן, אויף וועלכע ער האָט געענטפערט ניט־גערן. דער שרייבער האָט געזאָגט אויף אים ״אַ מערקווירדיקער טיפּ״. מען קאָן אָנשרייבן אַ שיינע זאַך, נעמענדיק דעם מענטשן פאַר אַ פּראָטאָטיפּ. מיר דוכט זיך אַז אין ענדע פון זיין בוך ״יאָשע קאַלב״ האָט דער מחבר גענומען שטריכן פון שלמה־חיים׳ס לעבן.

ווען איך האָב געלייענט שלום אַש׳ס ״קידוש השם״ און וועגן דעם למד־וואָווניק, האָט זיך מיר געדוכט, אַז שלמה־חיים מיט זיין מעשה וועגן דעם אַראָפּגעשלונגענעם טשוועק, איז נאָר אַ פאַרשטעלטע געשיכטע און, אַז זיין מיסיע אין לעבן איז אַן אַנדערע. ער צאָלט פאַר פרעמדע זינד, אַזוי ווי דער למד־וואָווניק ביי שלום אש.

ר. ג — ץ

ווילייקער לאַנדסמאַנשאַפטס קאָמיטעט אין אַמעריקע. צווייטער פון רעכטס בנימין בראַנשטיין סעקרעטאַר, דריטער יעקב אייזנשטאַט פּרעזעס.

ווילייקער לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע

די עמיגראַציע פון ווילייקע קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין די 80־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט.

די רדיפות פון צאַרישן רעזשים אויף דער יידישער באַפעלקערונג, די געדריקטע מאַטעריעלע לאַגע פון די יידישע מאַסן אין די קליינע שטעטלעך, איבערהויפּט פון יידישן קליינהענדלער און בעל־מלאכה, האָט געצוווּנגען דעם קליינשטעטלדיקן יונגערמאַן זיך שיידן מיט זיין פאַמיליע און היים, און זוכן זיין גליק אין דער גרויסער רייכער אַמעריקע.

אין 1885־טן יאָר בערך האָבן עמיגרירט פון ווילייקע ביי צען משפחות און יחידים, דער גרעסטער טייל פון זיי זענען אָנגעקומען קיין באָסטאָן, ווו ס'האָבן זיך שוין געפונען אַ צאָל ווילייקער לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך באַמיט צו פאַרלייכטערן דעם נייעם אָנגעקומענעם אין דער פרעמדער לאַנד, און באַזאָרגן אים מיט אַן אַרבעטס פּלאַץ.

נאָכן דורכפאַל פון דער רוסישער רעוואָלוציע אין 1905, האָט זיך פאַרשטאַרקט די עמיגראַציע ווייל אַ גרויסער טייל פון דער יידישער יוגנט זענען געווען פאַרמישט, אָדער פאַרדעכטיקט אין דער אַנגעהעריקייט צו דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, און עס האָט זיי געדראָט אַרעסטן אָדער פאַרשיקט ווערן אין סיביר; אויך די האָבן זיך געצויגן צו זייערע לאַנדסלייט קיין באָסטאָן, און אַ טייל קיין ניו־יאָרק. דער גרעסטער טייל האָט פאַרלאָזן רוסלאַנד אומלעגאַל. זיי פלעגן גנבנען דעם גרענעץ. די שרעק און מורא איז געווען גרויס בעת די אויפפאָרשונגען, אונטערזוכונגען אין "קעסל גאַרדן" און אויפן "טרערן אינדזל". ווי גליקלעך איז געווען דער עמיגראַנט ווען ער איז שוין ענדליך אַראָפּ פון שיף, און ווער רעדט אַז זיינער אַ לאַנדסמאַן האָט אים אָפּגעוואַרט, און מיטגענומען צו זיך אַהיים.

דאָס רוב אָנגעקומענע זענען אַוועק אַרבעטן אין שאָפּ און אַנדערע פּלעצער. ניט לייכט איז אָנגעקומען די עמיגראַנטן זיך צוגעווינען צום נייעם לעבנס שטייגער. דאָס בענקעניש נאָך דער משפחה, בפרט ווער ס'האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט קינדער. פיל פון זיי האָבן געמוזט אַרבעטן שבת, ניישט איינער האָט געליטן פון דעם מאָראַליש. נישט קענענדיק מסכים זיין און צוגעווינען זיך, מחלל שבת זיין.

דער יידישער עמיגראַנט האָט מקבל באהבה געווען אַלע

שוועריקייטן, פון דעם ערשטן פאַרדינטן פאַרהאָרעוועטן דאָלאַר האָט ער גלייך געגומען אָפּשפּאָרן און שיקן אַהיים דער פאַמיליע. צענדליקער משפּחות האָבן געלעבט פון דער שטיצע.

באָסטאָנער קאָמיטעט

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 14־טן יאָר וועלכע האָט זיך געצויגן עטלעכע יאָר, האָט די יידישע פּרעסע אין אַמעריקע געשריבן וועגן הונגער און נויט וואָס הערשט אין רוסלאַנד, און די באַזונדער שווערע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער אַלטער היים. די ווילייקער לאַנדסלייט האָבן זיך אָרגאַניזירט און אין 1915 האָבן זיי געגרינדעט אין באָסטאָן דעם ערשטן ווילייקער קאָמיטעט. אַלס ערשטער פּרעזעס איז אויסגעקליבן געוואָרן ה׳ יוסף גאָלוב. אַלס סעקרעטאַר – ה׳ בנימין בראָנשטיין און אַלס קאַסיר ה׳ אברהם פאָגעל. אין 1922 איז געווילט געוואָרן אַלס פּרעזעס ה׳ יעקב אייזנשטאַט, בת־שבע נאָרמאַנס מאַן, וועלכער האָט געווינט עטליכע יאָר אין ווילייקע.

דער קאָמיטעט האָט געהאָלפן מיט מאַטעריעלע הילף די יידישע אינסטיטוציעס אין ווילייקע, געהאָלפן בויען נאָך דער מלחמה די בתי־מדרשים, דעם בית־ספר, די באָד א. א. וו.

אַ דאַנק דעם פאַראיין האָט זיך געשאַפן אַ אינטימע פאַרבינדונג צווישן די חברים, וועלכע האָבן אָנגעהאַלטן אַן אָפטע קאָרעספּאָנדענץ מיט דער אַלטער היים, און געהאָלפן פּערזענליך די אייגענע משפּחות, ווי אויך פּריינט.

אין 1957 זענען געבליבן געציילטע יחידים – זקנים. זיי האָבן אויפגעלעזט דעם קאָמיטעט. אַלע מאַטעריאַלן פון זייער טעטיקייט זענען איבערגעגעבן געוואָרן "ייווא" אין אַמעריקע.

ווילייקער אין ניו־יאָרק

אין די יאָרן 1928–29 איז אויך אין ניו־יאָרק געגרינדעט געוואָרן אַ ווילייקער קאָמיטעט, מיט וועלכן מיר שטייען אין קאָנטאַקט. דער ערשטער פּרעזעס איז אויסגעווילט געוואָרן ה׳ מאָריס קאָפּעלאָוויטש און סעקרעטאַר ה׳ בנימין נאָרמאַן.

דער קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט פאַר זיין אויפגאַבע העלפן אייגענע לאַנדסלייט אין אַ שווערער מאַטעריעלער לאַגע, ווי אויך אין צייט פון אַ מחלה, דורך מאַטעריעלע און גייסטיקע הילף.

אין יוני 1942 האָט דער קאָמיטעט אויפגעשטעלט אַן אייגענעם בית־עלמין מיט 375 פּלעצער, וועלכער דינט די ווילייקער לאַנדסלייט נאָך הונדערט און צוואַנציק יאָר.

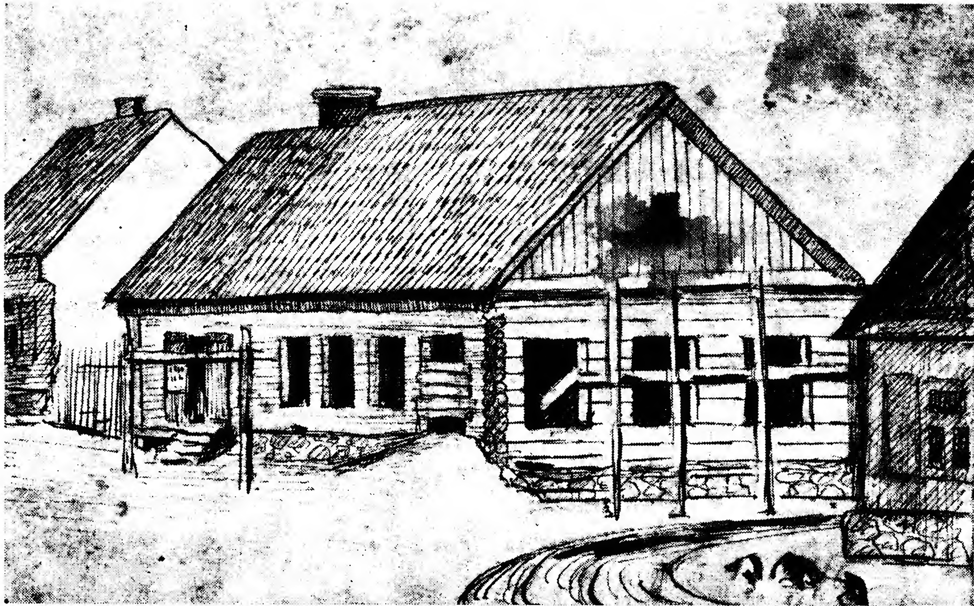
נאָכן חורבן פון פּוילישן יידנטום האָט דער קאָמיטעט מיטגעהאָלפן די נייע אָנגעקומענע געראַטעוועטע ווילייקער אין אַמעריקע זיך איינאָרדנען.

דער היינטיקער פּרעזעס איז ה׳ היימאַן פידלער, און סעקרעטאַר ה׳ מאָריס פייקאַן פרענקעל. די פאַמיליעס איידלמאַן, טייץ, אויך ראַבונסקי פון קורעניץ, און דאָלהינאָווער לאַנדסלייט זענען חברים אין קאָמיטעט. די געוועזענע חברים פון באָסטאָנער קאָמיטעט שטייען אין קאָנטאַקט מיט דעם ניו־יאָרקער. זיי אַלע האָבן זיך וואַרעם אָפּגערופן אויפן רוף פון ישראלדיקן "ועד למען ספר יזכור". און האָבן געשאַפן געוויסע סומען געלט און געווירקט אויף זייערע חברים, יחידים, זיך באַשטייערן און איבערשיקן גרעסערע סכומים, בכדי מיר אַלע, מיט געמיינזאַמע כוחות, זאָלן האָבן די מעגלעכקייט אויפשטעלן אַ מצבה־דענקמאָל אין אַ פאָרם פון אַ "יזכור־בוך", אויפן קבר פון אונדזערע אומגעקומענע אומפאַרגעסלעכע ברידער און פאַמיליעס פון קהילת ווילייקע.

ק. פ.

פאר דעם חורבן

ש״ח דובין

אין גלות סיביר

ד׳ אדר ב׳ ת״ש (14.3.1940)

שבת, דריי אזייגער פארטאָג, מען קלאפט אין טיר. איך בין זיכער אז דאָס קומט מען מיר ארעסטירן. איך ווארט שוין אויף דעם קבלת פנים, חדשים. וואָס בין איך ערגער פאר די אלע, וועלכע מען האָט שוין, אין די געציילטע מאָנאטן, פון דער סאָוויעטישער הערשאפט ארעסטירט?

איך עפן די הינטער טיר. עס זענען אריין דריי פאָרשטייער פון נ.ק.וו.ד. און געמאָלדן זייער באשלוס: אז די גאנצע משפחה ווערט אריבערגעפירט קיין סיביר, וואו מיר וועלן זיין נוצליך פארן סאָוויעטישן לאנד.

מיר קענען מיטנעמען שטוב זאכן, בעטגעוואנט, מלבושים. מיין פרוי, דאָרע, איז דווקא דעם שבת אין גראָדנע, זי זוכט דאָרט א דירה פאר אונדזער משפחה; מיר האָבן באשלאָסן ארויספאָרן פון ווילייקע.

אונדזער טאָכטער רחל׳ע, איז אין לעמבערג, זי לערנט אין פילאָלאָגישן אינסטיטוט.

מיך מיט אונדזערע 3 קינדער, — נחמה 14 יאָר, שרה 11 יאָר און משה 8 יאָר — האָט מען אָפּגעפירט צו דער באַנסטאַנציע, און אריינגעזעצט אין א משא־וואגאָן, מיט נאָך פארהאלטענע. די טירן זענען פארזיגלט געוואָרן, און א מיליטערישע וואך האָט שוין געהאט די פולע שמירה אויפן לאנגן משא־צוג פון 40 וואגאנעם. דער באַן איז אפּגעשטאנען דעם גאנצן שבת׳דיקן טאָג.

שבת זענען געקומען, יידן און קריסטן, מיט גרויס פאָרזיכטיקייט, געזעגענען זיך מיט אונדז, און געבראכט עסן. אין לעצטן מאָמענט, האָבן זיך געזעגנט מיט אונדז מיינע טייערע שוועסטער, סימעלע און חיה׳לע און געניע קאָפּעלאָוויטש.

כ׳האָב זיך גאָרנישט געקענט פאָרשטעלן, אז דאָס איז אונדזער לעצטער געזעגענונג...

איך בין דאַן געוועזן דער פאראורטיילטער, פארשיקטער; אויף אונדז האָבן זיי געדאגה׳עט, און אליין ניט געוווסט דעם אומגליק וואָס שטייט הינטער אונדזערע אלעמענס פלייצעס. ווער קען וויסן די וועגן פון דער השגחה.

זיי זענען אלע אָן אויסנאם אומגעקומען.

מיין שוועסטער סימע מיט איר זון אשר׳קע, זענען ארעסטירט געוואָרן דורך די דייטשישע רוצחים. אשר׳קע מיט זיינע איידעלע דארע הענטעלעך, האָט אראָפּגעריסן דעם פרצוף פון דייטשישן וועכטער אין טורמע, ווען יענער האָט באליידיקט זיין מוטער. ער איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. זיין מאמע איז דערשאָסן געוואָרן אויף טעקלינאפאלער וועג.

מיין שוועסטער חיהלע, מיט איר טאָכטערל לילנקע, זענען אומגעקומען אין דער לעצטער פורים־אקציע, די רוצחים האָבן אָנגעכאפּט לילינקען פאר די בלאָנדע געקרויזטע הערלאך, און אריינגעשליידערט אין אויטאָ פירנדיק צום טויט.

אונדזערע בהמות־וואגאָנעס האָט מען צוגעפּאסט צו די מענטשן־חיות, בכדי באקוועמער זיי צו פירן אין ווייטן סיביר. אין יעדן וואגאן זענען געוועזן בערך ביי 30 נפשות. די ענגשאפט איז געוועזן א שרעקליכע, פיל אָרט האָבן פארנומען די פער׳זענלעכע פעקלעך. אין אונדזער עשאלאָן זענען געוועזן נאָך 3 יידישע פאמיליעס פון ווילייקע: די פרוי נחמה איידלמאן מיט צוויי זין, אליק און ניאניע, יעקב טשארנע מיט זיין פרוי אסתר, און טאָכטערל רחל׳ע, און די משפחה בערל שולמאן, מיט דער פרוי רחל, און קינדער.

אין מאָלאָדעטשנע איז דער צוג געשטאנען א האלבן טאָג. עס האָט זיך מיט אונדז געזעגנט די פרוי חיה ראבינאָוויטש, פון ווילייקע; זי האָט אונדז באזאָרגט מיט א פעקל מצות, עס איז געוועזן ערב פסח.

זונטיק פארנאכט האָט זיך גערירט אונדזער צוג, אין לאנגן וועג, דורך מאלאדעטשנע, מינסק, סמאָלענסק, אויסגעמיטן מאָסקווע, דורכגעפאָרן גאנץ אייראָפּעאיש רוסלאנד, די אודאַלער בערג, אריין אין דער טעריטאָריע פון גרויס סיביר, און נאָך 14 טעג זענען מיר אָנגעקומען זונטיק – 30.3 – פארטאָג, אין א ווייטן טופיק, סטאנציע טאוואלזשאן אין קאזאכסטאן.

די סאָוויעטישע מאכט האָט באזאָרגט דעם גאנצן עשאלאָן מיט ברויט. וואַרעמע וואסער "קיפּיאטאק", האָבן מיר באקומען אויף די גרעסערע באַן־סטאַנציעס. אין שטאָט קאלוגע האָט מען איבערגעגעבן אין מיין רשות, זעק מיט ווייסע זעמעלעך, און צוקער, וועלכע איך האָב פארטיילט אלע מיטפאָרנדע אין די וואגאָנעס. מיט גרויס פארוואונדערונג און פיל קנאה האָבן זיך צוגעקוקט פיל סאָוויעטישע בירגער, ווי איך האָב געטיילט די זעמעלעך און צוקער. אין דער זעלבער צייט האָט מען זיי צוגעטיילט בלויז א פּאָרציע ברויט, אויך אויף קאַרטן. ווען גאנץ רוסלאנד האָט געלעבט אויף הונגער־פּאָרציעס, האָבן מיר געזען גאנצע עשאלאנען פּראָדוקטן – ווייץ, פלייש, וואגא־נעס געננז — זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג צו פרייסן, וועלכע איז שוין 8 מאָנאט געווען אין קריג מיט פראנקרייך און ענגלאנד.

מיר זענען אָנגעקומען, אויסגעמאטערטע און שלאָפלאָזע, אין טאוואלזשאַן. עס האָבן אונדז אָפּגעוואַרט, פיל משא־אויטאָס. אַ גאַנצן טאָג האָט מען סאָרטירט, און נאָר פאַרנאַכט האָט מען מיך, מיט די דריי קינדער, אָפּגעשיקט ווייט אין א דאָרף, 50 קילאָמעטער פון טאוואלזשאַן, וווּהין מיר זענען אָנגעקומען נאָך האלבער נאכט. די נאכט איז געווען א פראָסטיקע, די קינדער האָבן געליטן פון שטאַרקן ווינט און קעלט, די גאנצע וועג האָב איך זיי געריבן די פיסעלעך זיי זאָלן ניט פארפראָרן ווערן. מיט אונז אין אויטאָ זענען מיטגעפאָרן נאָך א 25 פּערזאָן. מען האָט אונדז אַראָפּגעזעצט אין דאָרפישן קלוב. איך האָב צעלייגט די בעבעכעס, אויף דער בינע, געלייגט די פארמאטערטע קינדער שלאָפן, און פארצויגן דעם פאָרהאנג. איך אליין, האָב זיך נאָך אין דער זעלבער נאכט, געלאָזט באקענען מיטן פאָרזיצער פון קאָלכאָז, און מיטן פאָרזיצער פון סיעל־איספאלקאם, דער אמט פון אמאָליקן וואיט. איך האָב זיי מכבד געווען מיט משקה און כשר'ע וווּרשט, און פאַרבראַכט מיט זיי א גאנצע נאכט.

דער ערשטער טאָג אין "נאווי פאקראווקע"

צומאָרגנס גאנץ פרי, האָב איך געמאכט א שפּאציר אין דאָרף, ווו עס האָבן געוווינט אוקראַינער, געקומענע פון דרום אוק־ראַינע, פון אָדעסער געגנט, נאָך אין די צייטן פון סטאָליפּינען, (געוועזענער פרעמיער פון צאַרישן רוסלאַנד, אין די יאָרן 1906—1910. נאָך דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה). דער דאָרף איז געווען ברייט פלאַנירט, – דריי הויפּטגאַסן אין קוואדראַטן, דער באָדן א שווארצער און זייער א צוגעפּאסטער צו זייען ווייץ, קאַרטאָפל. אין גאנצן דאָרף איז ניט געווען קיין איין בוים פון פרוכטן. די סיבה איז, ווייל זומער שטייען דאָרטן גרויסע טראָפּישע היצן, און ווינטער שווערע פרעסט. א גרויסער טייל פון די הייזלעך איז געווען רואינירט און פארלאָזט דורך די משפחות, נאָך דער "רייניקונג" פון די רייכע פּויערים, "קולאַ־קעס", אין די יאָרן 1930–1935.

שפּאַצירנדיק איבער די ברייטע גראַדע גאַסן, האָב איך מיט פארוואונדערונג געזען, גרויסע קופּעס ווייץ – הונדערטער טאָנען תבואה, ביי די הייזלעך פון דאָרף. מען האָט מיר אויפגעקלערט, אז דעם פאָריקן זומער – 1939 יאָר – איז געווען גוטע רעגנס, און די פעלדער האָבן געגעבן א גרויס גערעטעניש, דעריבער האָבן די קאָלכאָזניקעס באקומען צוגעטיילט פיל תבואה.

איך האָב אָפּגעזוכט א צימער, און אין סיעלפּא ד. ה. צרכניה, געקויפט 3 אייזערנע בעטלעך, געליען א טישל, מיט א פיר טאַפּטשאנעס, און איינגעאָרדנט אונדזער נייע וווינונג.

עס איז געווען דער 1־טער מאי, אין דאָרף האָט זיך געפונען אן עלעמענטארע שול, אין א גאנץ פיינעם בנין, איבערן דאך, האָבן געפלאטערט די רויטע פענער. אין די פארמיטאָג שעה'ען, איז פאָרגעקומען א פאָלקס־מיטינג, לכבוד דעם פּראָלעטארישן יום־טוב. צומאָרגנס האָב איך איינגעאָרדנט די קינדער אין שולע, איך האָב זיך באקאנט מיט די לערער. די לערנשפּראך אין שול איז געווען רוסיש.

באַשעפטיקונג

איך האָב גענומען זוכן ארבעט. כאָטש אין קאָלכאָז האָבן געפעלט ארבעטס־הענט, האָט מען אונז "פּאָליאקן" ניט צוגע־לאָזט ארבעטן. דעם גאנצן זומער 1940, האָב איך זיך ארומגע־דרייט אַרבעטסלאָז. די עלטערע טאָכטער נחמה, איז געגאַנגען ארבעטן ביי א קאָלכאָזניק, זי פלעגט באקומען עסן, און אָפּט א פלעשל מילך, א שטיקל ברויט. איך מיט שרה'לען פלעגן אָפּטמאָל ארבעטן ביי קאָלכאָזניקעס, צוגרייטן הייצונג פון די מיסט פון די בהמות. מיר פלעגן באקומען א פרישטיק און א ביסל ווייץ, אָדער אויסגעבאקענע ווייס־ברויט, נאָך דער אר־בעט. איינמאָל זענען מיר געקומען גאנץ פרי צו אן אלטער קאָלכאָזניצע צו דער ארבעט, און מיר האָבן איר ניט געפונען אין שטוב, ווייל זי האָט געוואָלט פארשפּאָרן געבן אונז פריער א פרישטיק. שרה'לע האָט פארשטרייקט, זאָגנדיק – איך הייב ניט אָן ארבעטן, כל זמן איך וועל ניט באקומען פריער עסן. עס האָט ניט געהאָלפן מיינע איבערצייגונגען, זי איז געזעסן אויפן גאס, און געוואַרט ביז די קאָלכאָזניצע איז אָנגעקומען, און געגעבן פרישטיק. דאן האָט זיך דער שטרייק פארענדיקט.

אין זעלבן קאָלכאָז, איז געווען אַ ביעלאָרוסישע משפחה, קארסאק פון ווילייקע. דער פאָטער פון דער משפחה איז געווען פיל יאָרן א פּאָליציאנט אין דער ווילייקער טורמע, אין די צארישע צייטן. אים האָט מען ארעסטירט און פארשיקט צו די ווייסע בערן. מיט דער משפחה איז אויך פארשיקט געוואָרן אן אלטער 60־יאָריקער בחור, אלעקסיי קארסאק, א פיזישער אר־בעטער, און א ברוקירער, האָט ניט פיינט געהאט דעם ביטערן טראָפּן. מען פלעגט גאָר אָפט געפינען אים א בגילופין'דיקן, שלאָפן אויפן טראָטואר. אָבער דאָ אין קאָלכאָז איז ער אויס־געניכטערט געוואָרן. ער פלעגט גאנצע טעג אָפּזיצן ביי מיר, זיין שפּראך איז געווען ביעלאָרוסיש, אגב פלעגט ער דערמאנען די גוטע צייטן פון ווילייקע, אין די יאָרן ווען ער האָט געאר־בעט ביי מיר, אַלס טאָג־ארבעטער. ער איז געווען מיין בעסטער

חבר אין דאָרף. איך האָב אָנגענומען פון קאָלכאָז, גראָבן א ליאַדאָוונע, בכדי אָנצוגרייטן ווינטער, אייז צום הייסן זומער. די ארבעט האָב איך אויסגעפירט, מיט אלעקסיי קארסאק. דאָס איז געווען אמת׳ע קאַטאָרזשנע אַרבעט. ביי אַ פראָסט פון 60 גראד האָבן מיר געגראָבן די גרוב, פון 4 מעטער די טיף, איך אין איין העמדל, באַגאָסן מיט שווייס. פאר דעם אלטן קארסאק איז דאָס געווען אַ שפּילעכל, אָבער שווער און ביטער איז מיר געווען. די ארבעט האָט מען געמוזט אויספירן. אזוי איז אדורך די גאנצע תקופה פון מאי, ביז ענדע דעצעמבער, 1940 יאָר.

די פּאָסט פאַרבינדונג מיט ווילייקע

פון דער ווייטער היים האָבן מיר באקומען אייניגע בריוו און פעקלעך. דעם ערשטן פעקל האָבן מיר באקומען פון שניאור רייטשטיין, דער גלעזער, און אַ דימענט צו שניידן גלאָז; אויך פון אונדזערע פריינט, געניע און אברהם קאָפּעלאָוויטש אַ פּעקל מיט געטריקנטע קאַרטאָפל, ווי אויך פון מערל און משה סווירסקי – צוקער, גלעזער צו לאָמפּן. אָבער גרויס איז געווען אונדזער פרייד, ווען מיר האָבן אָנגעפאנגען באקומען בריוו, פון אונדזער טייערער טאָכטער רחל׳ע פון לעמבערג. זי האָט אונז געשיקט א קאסטיום, וועלכן איך האָב געביטן אויף א זאק ווייץ. איך האָב זיך דערקונדיקט, אז מען מוז אָנגרייטן תבואה אויף ווינטער, ווייל פאר מיינע אויגן זענען פאר־שווונדן געוואָרן די גרויסע קופּעס מיט די תבואה, וועלכע איך האָב געזען, אָנקומענדיק אין קאָלכאָז, אָנהויב פרילינג. פון מיין פרוי דארען, האָב איך אָנגעפאנגען באקומען בריוו, פון ווילייקע, און שפּעטער פון ראדאשקאָוויטש וווהין מען האָט איר פארשיקט. זי האָט געשריבן פיל ביטעס קיין מאָסקווע, צום סוף האָט זי באקומען אַ דערלויבעניש צו פאָרן צו אונדז, קיין סיביר. עס איז ניט צו באַשרייבן אונדזער פרייד, ווען מיר האָבן באַקומען פון איר אַ דעפּעשע, פון פּאַוולאָדאַר, ד.ה. אַז זי גע־פינט זיך שוין דאָרט, 200 קילאָמעטער פון אונדזער דאָרף. קיין באַן פארבינדונג האָט ניט עקזיסטירט. מיין טאָכטער נחמה׳לע, איז ארויסגעפאָרן אויף א פּאָר פערד מיט א קאָלכאָזניק קיין פּאַוולאַדאר, און נאָך 2 טעג זוכעניש, האָבן זיי זיך אָפּגעפונען, מיט א צופאל. די באגעגעניש פון דער מאמען, מיט איר טאָכ־טערל, איז געווען זייער רירנד. נאָך 2 טעג פאָרן זענען זיי ענדליך אָנגעקומען צו אונדז בשלום, אין נאָוואָ־פּאקראָווקע. איך מיט די קינדער זענען געלאָפן אנטקעגן זיי. עס איז שווער צו באשרייבן די סצענע פון אונדזער באגעגעניש, ווען משה׳לע איז ארויפגעפאלן אויפן האלז פון דער מאמען, די געוויינען זענען געווען הארצרייסנדע. פון דאָרף זענען זיך צונויפגעלאָפן פיל פויערטעס מיט קינדער, אלע האָבן געוויינט; פיל פון זיי האָבן געוויס דערמאנט די צייטן, ווען מען האָט צוגענומען זייערע מענער, און זענען פארשיקט געוואָרן אויף אייביק.

מיר האָבן געביטן די דירה, און אריבער ווינען אין א זיעמ־ליאנקע, א סך אן ערגערע דירה, נאָר עס איז ניט געווען קיין ברירה, ווייל די פויערטע פון צימער, פלעגט אונז אָנטאָן צרות. מיר האָבן שוין געווינט, א פּאָר מאָנאט אין דער זיעמליאנקע. ווען דארע איז אָנגעקומען, האָט זי געפונען אין זעמליאנקע אלץ נאס און פארשימלט. זי האָט מער ווייניקער, געבראכט אין אָרדנונג: געטריקנט, געוואשן, מיר האָבן אָפּגעלעבט, אין אלע הינזיכטן. זי האָט אויך מיטגעבראכט א 100 פעקלעך גראדנער מאכארקע, מיר האָבן א סך צוטיילט אלס מתנות אין קאָלכאָז, און א טייל אויסגעביטן אויף קארטאָפל, פּוטער, אזוי ארום האָבן מיר זיך א ביסל אָפּגעראַטעוועט.

די לעצטע וואָכן פון זומער, 1940, און די ערשטע וואָכן פון דארעס אָנקומען צו אונז, האָב איך מיט נאָך ווילייקער פאר־שיקטע, אין אונדזער דאָרף, געווען באשעפטיגט מאכן "סאמאַן". דאָס איז מאכן ציגעלעך פון דעם שוואַרצן פעטן באדן, געגראָבן און געמישט ביט שטרוי, און גוט אויסגעקנעט דורך פערד און אויך מיט די אייגענע פיס, און דערנאָך צעוואָרפן דאָס אין פאָרמעס, פונקט ווי אונדזערע אבות, אמאָל אין גלות מצרים. פאר דער ארבעט האָט מען אונדז באצאָלט, מיט זייער א נישטיקן קוואנטום תבואה, פאר יעדע 1000 ציגעלעך. אויך מיין פרוי האָט זיך פארנומען מיט דער זעלבער ארבעט.

מיר זאָרגן וועגן הייצונג

אין דאָרף פּאקראָווקע, און הונדערטער קילאמעטער ארום, וואקסן ניט קיין בוימער און וועלדער. מיר זענען א 500 קילאָ־מעטער פון דער טונדרע (אין סיביר איז דאָס א קליינע שטרע־קע), די גרויסע געדיכטע סיבירער וועלדער, וואָס ציען זיך צום צפון, אויף טויזנטער קילאָמעטער. נאָך דעם הייסן טראָפּישן – טאקע קורצן זומער – קומט אָן דער לאנגער און קאלטער ווינ־טער, ווען די פרעסט דערגייען ביז 60–70 גראד, דערצו בושע־ווען ארום, פריי אין מדבר, איבער די ברייטע שטחים, שטארקע ווינטן און שנייען, די אזוי גערופענע "בוראנען". די קאלכאז־ניקעס גרייטן זיך אָן צום ווינטער הייצונג, פון די מיסט פון די בהמות, אָקסן, פערד און ציגן, אין גרויסע קוואַנטומס, און דאָס איז דער בעסטער הייץ־מאטעריאל. און צו דעם גרייטן זיי אויך אָן "טאפקע", פון די טרוקענע הויכע טראסטערקעס, הויכע גראָבע פארטריקנטע גראָזן, ווי מען רופט עס "פאלין". דעריבער האָב איך מיט די קינדער זיך אָפּגעגעבן דער ארבעט צוגרייטן פאלין, מיט די הענט רייסן די טרוקענע גראָזן אין קופּעס, און אויף א האנט־וועגעלע, ברענגען פון די ווייטע פעל־דער אין דאָרף אַריין. באַקומען אַ וואָגן מיט פערד, אָדער אָקסן פון קאָלכאָז, אין די שווערע אַרבעטס־טעג אויף די פעלדער, קומט ניט אין באַטראַכט. ענדליך, האָב איך באַקומען אַ גרויסן וואָגן, מיט א פּאָר אָקסן, צו מיין דיספּאָזיציע, אויף איין נאכט. פונקט ערב ראש השנה. איך געדענק גוט, דעם שיינעם ברוך־הבא, מיט וואָס איך האָב מכבד געווען אונדזער אויסגעביינק־טער גאסט, מיין פרוי, די ערשטע נאכט פון ראש השנה. מיר זענען טאקע אָנגעקומען אין מדבר, און גענומען זוכן די קופּעס פון די פאלין. די נאכט איז געווען זייער א פינסטערע; שעה׳ן

האָב איך זיך ארומגעדרייט, פשוט געקראָכן אויף אלע פיר, געזוכט און ניט געפונען דעם אָרט, וווּ די קופּעס זענען געווען. איך האָב ניט געטאָרט איבערוואַרטן די נאכט אין סטעפּ, ווייל גאנץ פרי מיטן זון אויפגאנג, דארפן די אָקסן זיין צוריק צו זייער פעלד־ארבעט. דעריבער האָבן מיר פאַרטאָג זיך צוריקגעקערט מיט די אָקסן אין דאָרף, מיט א ליידיקן וואָגן. צומאָרגנס בין איך געגאנגען זוכן דעם פּלאַץ, און עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז מיר זענען געווען געציילטע טריט פון די קופּעס און אין דער פינסטערער נאכט זיי ניט געטראָפן.

אָנהויב ווינטער, 1940, פארלאָזן מיר מיט גרויס גליק און פרייד, אונדזער נאסע זיעמלאנקע, און פאָרן אריבער וווינען אין א דירה, א הילצערנע, מיט נאָרמאלע פענסטער, א געראמע, די איינציקע דירה אין גאנצן דאָרף אונטער א דאך טאקע פון שטרוי מיט גרויסע צוגעבויטע סטאַיניעס.

ווינטער 1940

עס הויבט זיך אָן דער שווערער ווינטער. איך האָב גענומען אויף זיך א נייע ארבעט: פירן פאשע פאר די פערד, בהמות און אָקסן פון באיר. דאָס איז געווען א פּלאַץ, ווייט ביי א 50 קילאָמעטער פון אונדזער קאָלכאָז. זומער האָט מען אָנגעקאַ־שעט, לאנגע הויכע סקירדעס מיט היי. אהין האָט מען ענדע זומער איבערגעשיקט אַלע שעפסן פון קאָלכאָז, מיט אַ בריגאַדע פון 5־6 מענער און פרויען, אויפפּאַסן אויף די שעפסן, אין א צאָל פון א טויזנט שטיק. אין קאָלכאָז איז טאקע געווען א מאנגל אין יינגערע ארבעט־כוחות, וועלכע זענען שוין געווען מאָביליזירט אין דער ארמיי, און אין די טרוד־בריגאַ־דעס. איך פלעג אויספירן די אַרבעט, אַלס "סטאַכאַנאָוויעץ", פלעג ארויספאָרן מיט 3 גרויסע שליטנס און 6 אָקסן, איינגע־שפאנט אין זיי – גאנץ פרי, נאָך פינסטער, און פלעג אזוי פאָרן א גאנצן טאָג, און אָנקומען האלבע נאכט אין באיר. די אָקסן האָבן גוט געוווּסט דעם וועג, און ווי גליקליך בין איך געווען, ווען די אָקסן האָבן מיר געבראכט צו דער ברי־גאדע, פונקט צו דער פארשאטענער מיט שניי שאכטע. מען האָט געדארפט זיך אראָפּלאָזן אויף א לייטערל אין א טיפער גרוב, ארומגעלייגט מיט שניי אלס ווענט. עס האָט געברענט א קליינע לאמפּאדקע – א לעמפּעלע, אינעווייניק איז געווען זייער ווארעם, ווייל דערביי זענען געווען די גרויסע סטאדע שעפסן, אין דער שאכטע. די קאָלכאָזניקעס האָבן מיר אויפ־גענומען זייער פריינטליך, גלייך געמאכט פאר מיר "קיפּיאַ־טאָק", פלעגן מיר נעמען אויספרעגן, וואָס הערט זיך נייעס פון קריג, פון דייטשלאנד מיט ענגלאנד און פראנקרייך, וואָס שרייבן די צייטונגען. נאָכן איבערנעכטיגן די נאכט, אויף מאָרגן גאנץ פרי, פלעגט די בריגאדע אָנלאָדן די שליטנס מיט היי, און איך פלעג ארויספאָרן צוריק אין קאָלכאָז.

דעם ווינטער 1940/41 האָב איך געמאכט 26 רייזעס אזעלכע, און אזוי ווי איך פלעג פאָרן מיט 3 שליטנס, האָט מען מיר פארשריבן א דרייפאכיקע נאָרמע, בערך ביי 10 ארבעטס־נאָרמעס, פאר די צוויי טעג און צוויי נעכט. צוזאמען האָב איך פארדינט 260 נאָרמעס, און צום סוף באקומען 200 גראַם תבואה פאר יעדער טאָג־נאָרמע, צוזאמען א 50 קילאָגראַם ווייץ, ווייל פונקט דעם יאָר איז ניט געווען קיין רעגנס, און דער עקוויוואלענט פון צוטיילונג איז געווען א נישטיקער.

איינמאָל, אומקערנדיק זיך פון באיר, האָט מיר פארכאפּט א "בוראַן", דאָס טרעפט אין די לאנגע ווינטער חדשים, אויף די ריזיקע שטחים, אין די קאזאכסטאנער פעלדער, פון די שטארקע ווינטן, ניט ספּעציעל גרויסע פרעסט, ווען עס פאלן געדיכטע שנייען, און עס הויבט זיך אָן א גרויסער שטורם וואָס דרייט די שנייען. אזא בוראַן קען דויערן אמאָל א טאָג, און אמאָל פיל מער. עס דויערט אָפּט מאָל אפילו ביז א וואָך. די שנייען פארדעקן די וועגן און שטעגן, און ווען רייזנדע טרעפן דעם בוראַן אין מיטן וועג, דאַן איז זייער לעבן אין גרויס סכנה. די וועגן ווערן פארשאָטן פולשטענדיק. פיל ערגער איז די לאגע ווען מען פאָרט מיט פערד, וועלכע ווערן פארצוקט דורך די סטאדעס וועלף. א סך זיכערער איז, אין א בוראַן, צו פאָרן מיט אָקסן, ווייל לויט זייער טבע ווייסן זיי גוט דעם שליאַך, ד"ה די ריכטונג פון דעם הויפּט־וועג, אפילו ווען עס איז ניטאָ קיין סימן פון א וועג.

אין איינע פון מיינע פילצאָליקע רייזעס, אומקערנדיק זיך צוריק, מיט מיינע דריי גרויסע שליטנס היי, געשפּאַנט צו 6 אָקסן, – ביינאכט זענען מיר אריינגעפאלן אין א גרויזאמען ים פון שטורמדיקן בוראַן. די אָקסן זענען געווען די זיכערע פירער און וועג־ווייזער, און איך בין געווען גאנץ רואיק, אז זיי וועלן מיר זיכער ברענגען צוריק בשלום אין מיין קאָלכאָז אריין. אָבער פּלוצלונג, האָבן זיך אלע דריי פּאָר אָקסן אָפּגעשטעלט, זיי האָבן זיך אָפּגעקערט רעכטס אָן אַ זייט, און אריינגעקראָכן טיף אין שניי. דער בוראַן האָט געבור־שעוועט שרעקליך, ארום דרייען זיך די שנייען, מיט זייער א שטארקער געשווינדקייט און שנעלקייט. דער מענטש פילט זיך ווי ער וואָלט אריינגעפאלן אין א תהום, פון א טיפן ים, ער ווערט אָבער ניט דערטרונקען, ארום און איבער אים איז ניטאָ קיין וואסער, נאָר שנייען. נישט געקוקט אויף דער לויערנדער סכנה פון וועלף, ניט האָבנדיק קיין אנדערע ברירה, בין איך אראָפּגעקראָכן פון הויכן אָנגעלאָדענעם שליטן היי, און גענומען זאָפּאָרט זוכן דעם הויפּט שליאַך, און דאָס מוז מען טאָן שנעל, ווייל אנדערש ווערן די אָקסן שנעל פארשאָטן מיט שניי. איך האָב גענומען זוכן א פארפראָ־רענעם שטיקל צואה פון פערד, און ווי גרויס איז געווען מיין פרייד, ווען איך האָב דאָס געפונען. פונקט ווי איך וואָלט געפונען אן אוצר, דאָס הייסט געפונען דעם וועג. איך האָב גענומען די ערשטע פּאָר אָקסן פאר די הערנער, און צוריק־געקערט זיי א פּאָר מעטער לינקס און ארויסגעפירט זיי אויפן ריכטיקן הארטן וועג, און נאָך זיי, די איבעריקע צוויי פּאָר אָקסן. זיי האָבן ווייטער, רואיק און געלאסן, געשלעפּט די שליטנס. איך בין ווייטער געלעגן, איינגענורעט אין די היי, צוגעהערט זיך דעם וואיען פון די וועלף, און מתפּלל

געווען קומען צוריק בשלום צו מיין ווייב און קינדער, וועלכע האָבן מיט גרויס שרעק מיר אָפּגעוואַרט. מיין פרוי און קינדער, זענען געווען שטאַרק פאַרזאָרגט, וויסנדיק אַז איך דאַרף זיך צוריקקערן די נאַכט פון באַיר. און פונקט האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ גרויסער בוראַן. מיין טאַכטער נחמה׳לע, איז געלאָפן צום פאָרזיצער פון קאָלכאָז, מען האָט געשפּאַנט פערד, און אַרויסגעפאָרן פון דאָרף מיט פאַקלען. זיי האָבן אָבער געמוזט זיך צוריקקערן, ווייל די פערד האָבן דערפילט סטאַדעס וועלף. אָבער מיינע אָקסן זיינען פּאַוואָליע געגאַנגען זייער וועג, און נאָך האַלבער נאַכט זענען זיי גאַנץ רואיק אַריין אין דאָרף און צוגעפאָרן גראָדע, צו די לאַנגע גרויסע סטאַיניעס, באַלויכטן מיט אַ נאַכט־לעמפּעלע. דאָ מוז איך באַמערקן, אַז איך האָב נישט געגלויבט אַז מיר זענען שוין אין דאָרף, ווייל אין די ווינטער־מאָנאַטן זענען די שנייען גרויס, און באַדעקן די גאַסן, גלייך מיט די נידעריקע הייז־לעך, און דערצו נאָך צוליבן בוראַן, זעט מען ניט די וועלט.

אַ פאַרשנייטער בין איך אַראָפּגעקראָכן פון שליטן, די אָקסן און בהמות זענען געשטאַנען ביי ליידיקע קאָריטעס, און האָבן פון הונגער שטאַרק געוואָיעט, ווייל אין קאָלכאָז איז ניט געווען קיין הייפּעלע קאָרמע פאַר זיי. איך האָב אַראָפּ־געוואָרפן פון זיך דעם פּעלץ, פאַנאַדערגעבונדן די שליטנס, און צוגעוואָרפן אַ גאַנצן וואָגן היי אין די קאָריטעס.

צומאָרגנס, גאַנץ פרי, האָבן אַלע קאָלכאָזניקעס דערציילט דעם נס פון מיין צוריקקומען, אין סאַמע בוראַן, פון באַיר, און מיין סטאַכאַנאָווסקע אַרבעט און פלייסיקייט, זייענדיק מיד, דערשפּעט, און אויסגעמאַטערט פון וועג, מיט די לעצטע כוחות, באַזאָרגט די הונגעריקע באַשעפעניש מיט עסן. אויף דער ערשטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון קאָלכאָז, איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן צוטיילן מיר אַלס פּרעמיע, אַ מעלקנדיקע קו. דאָרע האָט אויסגעקליבן אַ יונגע מעלקנ־דיקע בהמהלע.

מיין קורס אַלס אוצ׳אַטצ׳יק–בוכפירער פון דער טראַקטאָרנער בריגאַדע

נאָכן באַקומען די פּרעמיע פון קאָלכאָז, האָט מען באַשלאָסן, ענדע ווינטער 1940/41, מיר שיקן אין דאָרף פּאַוואָלאָוקע, ווו עס געפינט זיך די טראַקטאָרנע סטאַנציע, אויף אַ קורס, פון בוכפירער פאַר דער טראַקטאָרנער בריגאַדע. דער קורס האָט געדאַרפט דויערן 15 טעג, אָבער שוין אויפן צווייטן טאָג, האָט מען אויסגעפונען, אַז מיינע ידיעות זענען ניט ווייניקער פון אינסטרוקטאָר, און מען האָט מיר צוריקגעשיקט אהיים. כאָטש איך בין נאָך ניט געווען ״כשר״ צו זיין אַ חבר אין קאָל־כאָז, דאָך האָט מיר דער ראַיאָן־צענטער, באַשטימט אַלס בוכפירער פון דער טראַקטאָרנער בריגאַדע. אזוי האָב איך אָנגעהויבן, סוף אַפּריל, 1941, דערפילן מיינע פליכטן אין פעלד–פון פינסטער ביז פינסטער. מיין אויפגאַבע איז געווען באַזאָרגן אַלע טראַקטאָרן די נאַרמע נאַפט, ווי אויך אויס־מעסטן די שטחים, וואָס זענען באַאַרבעט געוואָרן, און איבער־שיקן אויסגעפילטע פאָרמולאַרן, פון דער אויסגעפירטער אַרבעט, פון יעדן טראַקטאָריסט באַזונדער. איך פלעג אויך פאַרשרייבן יעדן טראַקטאָריסט זיינע אַרבעטס־טעג, לויט די באַשטימטע נאָרמעס. אַלס בוכפירער פלעג איך באַקומען 2½ טעג־נאָרמעס. לויטן דעקרעט פון מאַלאָטאָוון, ווי עס איז געווען באַשטימט פאַרויס, פלעגט אַ טראַקטאָריסט באַקומען, דעם מינימום־אַפּצאַל, 3 ק״ג תבואה, פאַר יעדן טאָג נאָרמע. גאַנץ אַנדערש איז געווען דער אָפּצאַל פאַר יעדע טאָג־נאָרמע פאַר די קאָלכאָזניקעס, וועלכע פלעגן באַקומען, צום סוף אַרבעטס־יאָר, נאָכן אָפּפירן, די געהעריקע קוואַנטומס תבואה, אין די רעגירונגס עלעוואַטאָרן, און איבערלאָזנדיק פאַרבראַ־נירטע טאָנען תבואה, פאַר זריעה, חזירים, הינער–פלעגן די קאָלכאָזניקעס באַקומען זייער ווייניק, אַ מאָל נאָר אַ פּאָר הונדערט גראַם, פאַר יעדן ״טרודאָ דיען״–אַרבעטס־טאָג. און אַראָפּרעכענענדיק די קוואַנטומס תבואה, וואָס זיי פלעגן באַקומען אין פאַרלויף פון יאָר, פלעגן זיי נאָך בלייבן שולדיק דעם קאָלכאָז.

היטלער דייטשלאַנד באַפאַלט סאָוויעט־רוסלאַנד

דעם 22־טן יוני 1941, האָט היטלער געבראָכן דעם מאָלאָטאָוו־ריבענטראָפּ אָפּמאַך, פון 23 אויגוסט 1939, און אין דער נאַכט פון שבת אויף זונטיק פאַרטאָג באַפאַלט היטלער סאָוויעט רוסלאַנד. ערשט אין די נאָכמיטאָג שעה׳ען–זייענדיק אין פעלד–איז אָנגעקומען די ידיעה אין בריגאַדע, און נאָר אין איינציקע טעג אַרום, האָבן מיר אין ווייטן קאָלכאָז, באַקומען די מאָסקווער ״פּראַוודאַ״ מיט סטאַלינס רעדע. נאָך קאַרגע 2 יאָר שטום־שווייגן, בין איך אַרויסגעטראָטן, אויף אַ גרוי־סער פאַרזאַמלונג, פון אַלע אַרומיקע קאָלכאָזן, אונטערן פרייען הימל, מיט אַ פייערדיקער רעדע, אין רוסיש, וועגן די הייליקע צילן, פון דער פאַרטיידיקונגס־מלחמה, אונטער דער פירונג פון דעם גרויסן סטאַלין. איך וואָר איינגעלאַדן אין קאַנצעלאַריע פון קאָלכאָז, און דער פאָרזיצער מעלדעט מיר, אַז די גאַנצע משפחה ווערט אָנגענומען אַלס מיטגלידער פון קאָלכאָז ״צווייטע פּיאַטילעטקע״, און אזוי ווי דער שצעטאָוואָד פון קאָלכאָז (בוכהאַלטער) איז געוואָרן מאָביליזירט, וועך איך נאָמינירט אויף זיין פּלאַץ. איך האָב פאַרשטענדליך מסכים געווען, און געבעטן איבערלאָזן מיך ווייטער דערפילן מיינע פליכטן, אַלס אוצאַטצ׳יק פון דער טראַקטאָרנער ברי־גאַדע, ווו איך פלעג באַקומען פאַררעכנט 2½ נאָרמעס, מיט אַ גזיכערטן לוין, פון 3 ק״ג תבואה, פאַר יעדער נאָרמע, און אַלס בוכהאַלטער פון קאָלכאָז, איז געווען פאַררעכנט בלויז 2 טאָג־נאָרמעס, צום סוף יאָר פלעגט אויסקומען אַ פּאָר הונדערט גראַם. אַ גאַנצן טאָג, פון פינסטער ביז פינסטער, בין איך געווען פאַרנומען אין פעלד, אַלס מיטאַרבעטער פון דער טראַקטאָרנע בריגאַדע, און אין די אָוונט־שעה׳ען, האָב

איך אויסגעפירט מיין אַרבעט, אַלס בוכפירער פון קאָלכאָז, ביז שפּעט אין דער נאַכט. אין די זומער חדשים, האָב איך אויסגעפירט 4½ נאָרמעס, יעדן טאָג, און איך בין אָנערקענט געוואָרן, אַלס סטאַכאַנאָוויעץ. למעשה בין איך געוואָרן, דער הויפּט־פאַראַנטוואָרטלעכער אין קאָלכאָז. עס זענען געווען מאָנאַטן, ווען איך האָב פאַרביטן דעם פאָרזיצער, ווען ער פלעגט אַוועקפאָרן אויף קורסן, אָדער זיין קראַנק, אָדער ווען זיי האָבן זיך געביטן, צוליב מאָביליזאַציע. אַרבעטנדיק זייער שווער, כמעט 18 שעה טעגליך, און ניט דערעסנדיק, בין איך שווער קראַנק געוואָרן, אויף בויך טיפוס. איך האָב באַקומען הויכן פיבער. מיין פרוי האָט מיר אָפּגעפירט אין סלאָווגאָראָד, אַ 50 קילאָמעטער פון קאָלכאָז. מען האָט מיר אַריינגעגעבן אין אַ צייטווייליקן שפּיטאָל, ווו איך בין אָפּ־געלעגן העכער אַ מאָנאַט. און אויב דאָס איז געווען ווייניק, איז געשען אַ צווייטער פאַל: דער קליינער בן יחיד משה, איז שווער פאַרוואונדעט געוואָרן, זייענדיק מיט דער מוטער אין מיל; אויך אים, האָט מען אָפּגעפירט אין זעלבן שפּיטאָל. מיר האָבן זיך מיט מזל, צוריקגעקערט אין דאָרף. איך האָב פאַרשטענדליך, זיך אומגעקערט צו מיין אַרבעט. אָבער אַחוץ מיין שטענדיקער אַרבעט, פלעג איך באַקומען אָפטמאָל, ספּעציעלע אויפגאַבעס פון קאָלכאָז. אייניקע מאָל בין איך געפאָרן קיין פּאַוולאָדאַר, אַ מהלך פון איבער 200 קילאָ־מעטער. אין סעפּטעמבער 1942, בין איך אַרויסגעפאָרן, מיט אַ גרופּע קאָלכאָזניקעס, מיט תבואה און שעפסן, קיין פּאַוו־לאדאר. איך געדענק, אַז דאָס איז געווען 2 טעג פאַר יום כפור. מיין אויפגאַבע איז געווען, אויפזוכן אויפן שוואַרצן מאַרק, טשוועקעס און אייזן, פאַר די פּראָדוקטן, וואָס מיר האָבן געפירט צום בייטן. די נעכט וואָס מיר האָבן גערוט אין פרייען מדבר, זענען געווען פראָסטיקע, און מיר האָבן זיך געוואַרעמט ביי די שייטערס. די נאַכט פון יום כפור, זענען פאַר מיינע אויגן, געשטאַנען מיינע טייערע ווילייקער יידן־מתפללים, אין גרויסן חסידישן בית־המדרש, אין די ווייסע קיטלען און טליתים. געזען האָב איך פאַר מיינע אויגן, דעם אַלטן רב, ר׳ יהודה מאשיץ, האַלט אַ דרשה, וועגן די עבריינים. עס האָט זיך שרעקליך פאַרבענקט, נאָך דער הייליקער ״כל נדרי״ נאַכט, אין דער אַלטער היים, די נאַכט פון יום הדין.

פאַרטאָג, האָט זיך אונזער קאַראַוואַן גערירט אין וועג. מיר האַלטן שוין נענטער, ווי ווייטער, בערך אַ 30 קילאָ־מעטער פון פּאַוולאָדאַר. עס איז שוין האַלבער טאָג, די זון הויך איבער אונז. מיר שטעלן זיך אָפּ, געבן אָפּרו די פערד, אין מיטן מדבר, אין אַ באַיר, צווישן גרויסע לאַנגע סקירדעס היי, דערביי איז געווען, אַ ברונעם מיט וואַסער, און אַ קליינע כאַטקע, אַ געביידע, ווו עס געפינט זיך דער סטראָזש, דער שומר. איך אַליין בין אַריין אין געביידע. צו מיין גרויס איבעראַשונג, האָב איך דערזען, אַן אַלטן יידן, איינגעהילט אין אַ טלית, שטייט און דאַוונט מיט גרויס כוונה. איך האָב זיך דערנענטערט צום טישל, עס איז געלעגן אַן אָפענער מחזור, איך גיב אַ בליק, און זע פאַר מיינע אויגן: ...ונתנה תוקף... בראש השנה יכתבון, וביום צום כפור יחתמון...״. דער זקן קוקט זיך ניט אום אויף מיר, און זעצט פאָר די הייליקע תפילה... אַ ים טרערן, האָבן זיך אַ גאָס געטאָן פון מיינע אויגן. אין אַ צווייטן צימערל, איז געלעגן זיין אַלטע פרוי. איך האָב אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די פעלצן, צוגעגאַנגען צו דער זקנה און געפרעגט, אויב זי האָט צופעליג נאָך אַ טלית. זי האָט מיר דערלאַנגט אַ טלית, זאָגנדיק ״דאָס איז דער טלית פון מיין זון״. זי האָט מיר געגעבן איר ״קרבן־מנחה״, אַן אַלטן גראָבן סידור, און איך האָב זיך געשטעלט נאָענט צום זקן, און גדאַוועגט מיט פיל כוונה, ווי איך האָב נאָך, קיינמאָל אין מיין לעבן ניט גדאַוועגט. דאָ האָט שוין דער אַלטער ייד גענומען קוקן, און באַטראַכטן מיר, מיט באַ־וווּנדערונג פון וואַנען האָט זיך אָפּגעפונען אין מיטן מדבר, אַ ייד דאַוועגט אַזוי האַרציק, אויפן קול, מיט דעם זעלבן חסידישן נגון, פון דער אַלטער היים. עס האָט געדויערט פיל צייט, איך האָב פּשוט פאַרגעסן, אַז אויפן גאַס, ביים ברונעם אין די סקירדעס, האָבן די פערד זיך שוין גוט אויסגערוט, און מיינע מיטפאָרער, די יונגע קאָלכאָזניקעס, מיטן אַלטן בעלאָרוס אַלעקסיי קאַרסאַק, וואַרטן אויף מיר, און ווייסן ניט וואָס איז געשען, ווו בין איך פאַרלאָרן געגאַנגען? עס עפנט זיך די טיר, און די יונגע 20־יאָריקע מאַריאַ דאָראָשענקע, האָט מיר דערזען אין טלית, שאָקלענדיק זיך און דאַוונען, — האָט זי זיך גוט אַרומגעקוקט מיט פאַרוווּנדערונג, און אַרויסגעלאָפן צוריק מיט אַ געשריי: ״אונדזער שצעטאוואַד איז משוגע גע־וואָרן״. דער אַלטער אַלעקסיי, האָט זיי אַלעמען באַרויִקט, זאָגנדיק: אונדזער דובין איז גאַנץ נאָרמאַל, היינט איז ביי די יעווּרעיעס, דער ״סאָנדני דיען״ (יום הדין), און ער איז מתפלל פאַר דעם גרויסן יידישן גאָט, ער זאָל אים, מיט זיין משפחה, אויסלייזן פון דעם שווערן גלות סיביר.

איך האָב פאַרקירצט מיין דאַוונען, אויסגעטאָן דעם טלית, געכאַפּט אַ שמועס מיט דער אַלטער פאָר פאָלק. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי זענען אויך ספּיעץ־ביעזשענצעס פון ביאַליסטאָק, זייער זון אַרבעט אין אַ נאָענטן סאָווכאָז, צו וועמען עס געהערט, דער באַיר מיט די סקירדעס היי. צוליב יום כפור, האָבן זיי זיך אַנטשולדיקט, וואָס זיי קענען מיר ניט מכבד זיין מיט קיין זאַך. זיי האָבן פאָרגעלייגט, איך זאָל בלייבן, ביז נאָך נעילה, און מעריב, און צוזאַמען זיך אָפּפאַסטן. איך האָב זיך זייער וואַרים מיט זיי צושיידט, אַרויס צוריק אַ ״נאָרמאַלער״ צו מיינע קאָלכאָזניקעס, און פאָרגעזעצט אונדזער רייזע. אין אָוונט, זענען מיר אָנגעקומען אין פּאַוולאדאַר, און פאַרפאָרן אין אונזער דאָרפישער פּאָקראָווקער אכסניה.

איך ווער דעלעגירט אויסלייען ברויט פאַר די בריגאַדעס

ענדע אַפּריל, 1943 זענען די בריגאַדעס אַרויס אויף די פעל־

דער, ווייל דער פרילינג האָט זיך צוגעאיילט.

עס איז פייערליך פּראָקלאַמירט געוואָרן, דער ערשטער מאַי אַלס אַרבעטס־טאָג, און אַלע בריגאַדעס האָבן זיך געגרייט אויך דעם טאָג פון פּראָלעטאַרישן יום־טוב, זיין, און אַרבעטן אין די פעלדער. אָבער ווי עס זעט אויס, האָבן די הימלען ניט מסכים געווען. מוותר זיין אויף דעם גרויסן "פּראָלעטאַרישן יום־טוב" — דעם ערשטן מאַי. אין דער נאַכט פון 30־טן אַפּריל, האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ גרויסער שניי־שטורם, פּשוט אַ בוראַן — און דורך נאַכט זענען די שוואַרצע פעלדער, באַדעקט געוואָרן מיט אַ ווייסן דעק־טוך, מער ווי אַ מעטער שניי. פאַרשטענדליך, אַז אַלע זענען געבליבן אין דאָרף, אין די הייזלעך, און דער גרעסטער טייל קאָלכאָזניקעס, האָט געהאַט אַ רו־טאָג דעם 1־טן מאַי. ווי איך געדענק, האָט דער שניי פאַראורזאַכט, אַן איבעררייס פון דער פעלד־אַרבעט, כמעט אַ וואָך צייט. אין איין פרימאָרגן פון דער וואָך, האָב איך באַקומען אַ באַפעל, פון פאָרזיצער פון קאָלכאָז, אַרויספאָרן צום פאָרזיצער פון שכנות'ידקן קאָלכאָז, אַ 30 קילאָמעטער פון אונדזער נאָוואָ־פּאָקראָווקאַ, — בעטן אויסלייען הונדערט טאָן ווייץ, ביז דער נייער גערעטעניש. אין דער ווירקליכקייט, איז באַ אונדז ניט געווען קיין איין קערן ווייץ, פאַר די בריגאַדעס. איך האָב מיטגענומען אַ 5 וועגענער, געשפּאַנט מיט די בעסטע פערד, מיט אייניקע קאָלכאָזניקעס, און אַרויסגעפאָרן צו דעם קאָלכאָז. איך האָב ליידער פאַרגעסן דעם נאָמען פון דאָרף, און נאָמען פון קאָלכאָז. צום סוף האָב איך אויסגעפונען דעם פאָרזיצער פון קאָלכאָז, זיין נאָמען איז צופעליק געווען "כריסטאָוו". עס איז מיר ניט לייכט געווען איבערצייגן אים, דערפילן אונדזער בקשה. צום סוף האָב איך פאַראַפראַזירט זיין נאָמען און אַ זאָג געטון: חבר "כריסטאָוו" — "כריסטאָ ראַדי" — ערפיל אונזער בקשה, אין נאָמען פון גאַנצן קאָלכאָז, דאָס הייסט, אויך אין נאָמען פון כריסטוסן, דעם הייליקן גאָט פון אַלע נוצרים. אין דער אמת'ן, האָט ער אויך באַקומען פון ראַיקאָם פּאַרטיי אַ ווענדונג, ווי ווייט מעגליך אונדז העלפן, און אויסלייען די 100 טאָן ווייץ. אַרום דעם פאָרזיצער, זענען געשטאַנען פיל בריגאַדירן און העלפער, און האָבן זיך אויך צוגעהערט, ווי איך רייד אין נאָמען פון גוי'שן גאָט. איך האָב באַקומען די תבואה, און פאָרנדיק צוריק, בין איך פאַרפאָרן אין אַ דייטשן קאָלכאָז, אין מיל, און גלייך אויסגעמאָלן אַ פּאָר טאָן ווייץ, און געבראַכט אין קאָלכאָז ווייסע מעל. דאָס האָט זייער געהויבן מיין פּרעסטיזש, אין די אויגן פון אַלע קאָלכאָזניקעס.

די פרוי איידלמאַן

מיין באַזוך אין דעם דאָרף, האָט מיר געגעבן די מעגליכקייט, אָפּצוראַטעווען די פרוי נחמה איידעלמאַן, וועלכע איז געווען פאַרשיקט אין דעם דאָרף. איך האָב גוט געוווסט, אַז דעם זונטיק, ווען מיר זענען, מיט 3 יאָר צוריק, אָנגעקומען קיין טאַוואַלזשאַן, און מען האָט אונדז דאָ צעוואָרפן 600 משפחות בערך, איבער צענדליקער קאָלכאָזן און סאָווכאָזן, פון גאַנצן לאַזאָווסקען ראַיאָן, האָט מען די משפחה איידלמאַן, און אירע צוויי זין, אהרון און ניאָניע, געשיקט אין דעם דאָרף. עס איז ניט געווען קיין מעגליכקייט, אַרומצופאָרן, און באַזוכן איינע די אַנדערע, צוליב פּאָליציייאישע מאָטיוון. סוף כל סוף זענען מיר געווען פאַררעכנט, נישט פאַר גאַנץ "כשרע" בירגער, דאָך פאַרשיקטע... ווען איך בין שוין געקומען אין דעם דאָרף — האָט איך דערפילט מיין הייליקן חוב, אָפּצוזוכן די משפחה. אָן קיינע שוועריקייטן, האָב איך געטראָפן דער פרוי איידלמאַן. זי האָט געוווינט אין אַ קליינעם צימערל, אין אַ קליינער כאַטקע. מיין פּלוצלונגדיקער באַזוך האָט איר איבעראַשט. זי איז געווען איינזאַם, ביידע זין זענען געווען פאַרשיקט, ווייט ווייט, פון איר, אַרום אַלמאַ־אַטאַ, די הויפּטשטאָט פון קאַזאַכסטאַן, און געאַרבעט אַלס טראַקטאָריסטן. זי האָט ניט געוווסט גענוי, ווו זיי געפינען זיך. איר איינזאַמקייט און בענקשאַפט, האָט איר געבראַכט צו אַ פולשטענדיקן יאוש, וואָס האָט צעשמעטערט אירע נערוון. זי איז ניט געשלאָפן גאַנצע נעכט, פאַרלאָרן דעם אינטערעס פון צוגרייטן און קאָכן עסן, זי איז געווען, אין דער גרעסטער אַפּאַטיע און פאַרצווייפלונג. איך קען ניט פאַרגעסן די היסטעריקע, אין וועלכע זי איז אַריינגעפאַלן, ווען מיר האָבן זיך געטראָפן. איך האָב פאַרבראַכט מיט איר קאַרגע 2 שעה, און האָב איר פאַרשפּראָכן, גאָר אינגיכן ווידער צו באַזוכן.

קומענדיק צוריק צו מיין פרוי, האָבן מיר זיך באַראַטן, און באַשלאָסן איר אַרויסנעמען פון דעם דאָרף, און פּשוט ראַטעווען איר פון איר איינזאַמקייט. אָבער אַזוי ווי מיר האָבן פּלאַנירט, צו פאַרלאָזן אונדזער דאָרף, און איבערפאָרן קיין פּאַוולאָדאַר, אין דער גובערניע־שטאָט, ווו אונדזערע קינדער — נחמה'לע מיט שרה'לען — האָבן זיך געלערנט אין מיטלשול, דעריבער האָבן מיר באַשלאָסן אָפּצוואַרטן, ביז מיר וועלן שוין זיין אויפן נייעם פּלאַץ. און אַזוי איז טאַקע געווען, אין פאַרלויף פון זומער 1943, האָב איך איר באַזוכט אַ פּאָר מאָל. זי איז געווען זייער צופרידן, און האָט מסכים געווען, פאַרלאָזן דעם דאָרף, ווען מיר וועלן איבערפאָרן, קיין פּאַוולאַדאַר.

אין יאַנואַר, 1944, אין אַ שווערן, סיבירער ווינטער, פאַרלאָזן מיר ענדליך נאָוואָ־פּאָקראָווקע, און מיר קומען אָן קיין פּאַוולאַדאַר. שוין אין דער ערשטער וואָך, האָב איך זיך איינגעאָרדנט, אַלס הויפּט־בוכהאַלטער, אין אַ גרויסע אינסטיטוציע, און אויך באַקומען אַ דירה, אין אַ הילצערנעם אַסאַבניאַק־ווילע. ניט וואַרטנדיק אפילו אַ מאָנאַט, בין איך אָפּגעפאָרן אין מיין קאָלכאָז, און האָב באַקומען אַ גרויסן שליטן, מיט אַ פּאָר פערד, און צוגענומען פון קאָלכאָז, די פרוי איידלמאַן, מיט אַ טייל פון אירע בעבעכעס, די סאַמע נויטיקסטע, ווייל די איבעריקע האָט זי פאַרברענט, אָדער צעטיילט די אַרומיקע שכנים. אַזוי אַרום איז נחמה איידלמאַן, איינגע־

גלידערט געוואָרן אין אונדזער משפחה, פון 1944 ביז 1946. אין דער צווייטער העלפט 1945, האָבן זיך אויך, אומגעקערט אירע צוויי זין, און די שמחה איז געווען גרויס.

זומער, 1946, באַקומען מיר פוילישע צייגנישן, אַלס געווע־זענע פוילישע בירגער, און מיט אונדז צוזאַמען, נאָך פיל הונדערטער יידישע משפחות. פון פּאַוולאָדאַר פאַרלאָזן מיר אין די רויטע משא־וואַגאָנעס, גלות־סיביר. אין פאַרלויף פון 2 וואָכן, זענען מיר אָנגעקומען קיין ברעסט־ליטאָווסק, די נייע גרענעץ סטאַנציע, צווישן סאָוויעט־רוסלאַנד און פוילן. דער קבלת־פנים פון די פּאָליאַקן, איז געווען ניט קיין פריינד־ליכער, נאָר אַ פיינדליכער. די גוטע תלמידים פון היטלערן, האָבן, פּשוט, באַוואָרפן אונדזערע וואַגאָנעס מיט שטיינער. און דעם אמת מוז איך פעסטשטעלן, אַז די רויטע אַרמייצעס, האָבן אונז אָפּגעהיט פון די אָנפאַלן.

חיה רעשקע

אין דער וואַנדערונג

דינסטאָג בייטאָג, דעם 24־טן יוני, 1941. איך געדענק, ווי איך בין געלאָפן אין איין אָטעם צו מיין שוועסטער חנה־רבקה, זי רופן מיטפאָרן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד.

מיין שוועסטער מיט אַלע שכנים פון גאַס זענען געזעסן ביי אייזיק בערקאָוויטש און מען האָט זיך מיישב געווען, יאָ לויפן, ניט לויפן. איך בין מיט אימפּעט אַריינגעלאָפן און איר געזאָגט שטרענג: נעם פּעקלעך און קום שוין צו דער באַן, מיר פאָרן קיין רוסלאַנד.

ביי מיין צווייטער שוועסטער טייבל איז אַ טומל. מען פּאַקט פּעקלאַך. זי אַליין איז אין אַנדערע אומשטענדן, דאָך האָט זי באַשלאָסן מיטצופאָרן.

ד י ס אָ ו ו י ע ט ס ק ע ג אַ ס

עס איז אַ שדעק דורכצוגיין היינטיקע סאָוויעטסקע גאַס (געוועזענע פּילסודסקי). ביי אַנשעלעוויטשן אין מויער שטייט־איין דער וואָיענקאמאט. דאָרט איז היינט פול מיט מיליטער־לייט.

פון פאָרסער גאַס גייט אַ קריסטין מיט אַ זאַק אונטערן אָרעם. זי גייט רויבן יידישע הייזער, פון וועלכע די אייגנטימער זענען אַנטלאָפן. ביי קוגעלס מויער אין הויף שטייט אַ גרויסע ריי פון קריסטן און וואַרטן צו קריגן ברויט אין דער בעקעריי.

פון קורעניצער וועג קומט אָן אַן אָבאָז מיט זעלנער און מאַשינען־געווער. אַן עלטערער זעלנער לויפט צו אַ ביסל נערוועז און פרעגט מיך, ווו איז די וועג, וואָס פירט קיין מאָסקווע? איך ווייז אים די ריכטונג.

ב אַ ן ־ ס ט אַ נ צ י ע

ווען איך בין אָנגעקומען צו דער באַן־סטאַנציע, איז שוין געווען טונקל, פאַרנאַכט. דער עשאַלאָן איז שוין לאַנג אַוועק. איך האָב זיך זייער דערשראָקן. דער דיזשורנער האַלט אַ ליכטל אין האַנט, אַרום אים אַ סך מענטשן. עס שטייט אַן אָפענע פּלאַטפאָרם אָנגעלאָדן מיט אויטאָמאָבילן. איין וואַגאָן נעבן לאָקאָמאָטיוו איז פאַרנומען מיט פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן פון ווילייקער און מאָלאָדעטשנער שפּיטאָלן.

איך פרעג ביים דיזשורנעם, צי איז מיר דערלויבט צו פאָרן מיט דעם צוג. ענטפערט ער מיר: ווילסט, פאָר. איך קלעטער אַרויף אויף דער אָפענער פּלאַטפאָרם. מיר פאָרן אַ גאַנצע נאַכט אונטערן פרייען הימל, די אַעראָפּלאַנען פליען איבערן עשאַלאָן און באַשיסן אים. דער צוג בלייבט שטיין. די געזונטע זעלנער לויפן אַראָפּ און באַהאַלטן זיך אין וואַלד. נאָכן אַריבערפליען פון די אַעראָפּלאַנען פאָרן מיר ווייטער. איך האָב געפּרוווט איינמאָל אַראָפּשפּרינגען, זיך באַהאַלטן. אָבער קומענדיק צוריק, האָב איך קוים מיט אימפּעט אַרויפגעקלעטערט אויף דער פּלאַטפאָרם. מער בין איך ניט אַראָפּ פון צוג.

ק ר ו ל ע ו ו ש ט ש י ז נ אַ

אין דער פרי זענען מיר אָנגעקומען אין קרולעווטשיזנאַ. דאָרט זענען פאַראַן 5 באַן־ליניעס. אויף יעדערער פון זיי שטייט אַן עשאַלאָן. דאָ זענען טויזנטער מענטשן. דער טומל איז גרויס. אַלע זענען באַשעפּטיקט. ווער עס וואַשט זיך ביים פּלומפּ. ווער עס טראָגט הייס וואַסער. איינער זוכט דעם צווייטן.

דו הערסט דאָ געשרייען אין אַלע שפּראַכן: יידיש, רוסיש, ליטוויש, פּויליש. ענדלעך טרעף איך מיין יינגערע שוועסטער מיטן מאַן אין אירע קינדערלעך. מיין עלטערע שוועסטער, ווייזט אויס, האָט זיך אומגעקערט אַהיים.

אַ זייגער צען, אַן אָנפאַל פון דייטשישע אַעראָפּלאַנען. זיי באָמבאַרדירן. די רוסישע פליער פּרוּוון זיי פאַריאָגן. די פּאַניקע איז גרויס. מיין וואַגאָן ברענט. אַ קריסטלעכע פרוי פון מיין וואַגאָן וויל באַגיין זעלבסטמאָרד, זי קען זיך ניט באַהערשן.

מען מעלדעט, ווער עס וויל זיך אומקערן אַהיים, קען אַריינגיין אין עשאַלאָן, וועלכער פאָרט צוריק. מענטשן לויפן אַהין און שפּאַרן זיך. מען פילט שוין, ווי זעט אויס דאָס לעבן פון היימלאָזע. אָבער דער אָפּפאָרנדער עשאַלאָן האָט ניט דערגרייכט זיין ציל, דער וועג צוריק איז שוין געווען אָפּגעשניטן. מיר פאָרן אַלע ווייטער קיין רוסלאַנד.

אין די וואַגאָנען איז הייס, די מענטשן זענען הונגעריק, דורשטיק, די קינדער וויינען שטילערהייט.

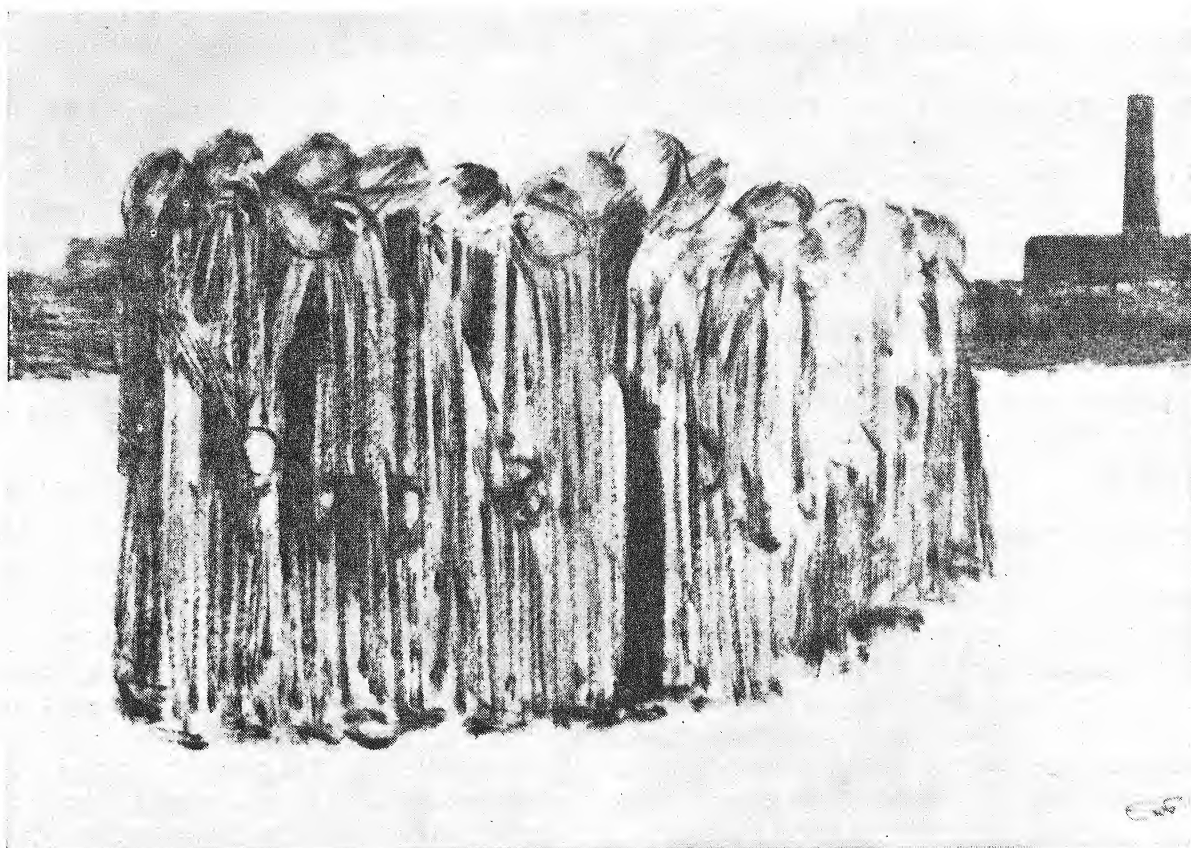
אויף די סטאַנציעס, ווו דער עשאַלאָן שטעלט זיך אָפּ, קומען אָן קאָלכאָזניקעס, זיי טיילן וואַסער, ברויט, מילך, פאַר געלט, אַמאָל אָן געלט. מען לויפט אַראָפּ עפּעס קויפן. מען פאַרלירט אָפּט דעם וואַגאָן. מענטשן זוכן זיך אַרום. מען נעמט אַראָפּ געציילטע פרויען אין שפּיטאָל. זיי זענען אויף דער צייט.

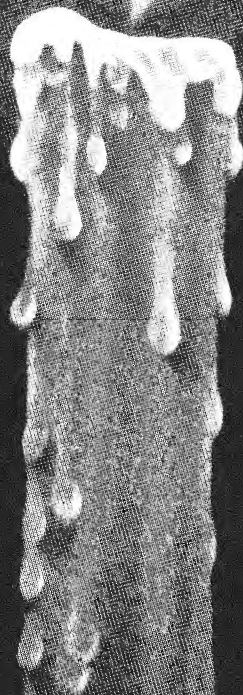
נאָך 9 מעת־לעת פאָרעניש טאָג און נאַכט, פאַרשמאַכטע, פאַרהונגערטע און פאַרשוואַרצטע, קומען מיר ענדלאַך אָן אין גאָרקאָווסקאַיאַ אָבלאַסט. סטאַנציע וועטלוזשסקאַיאַ.

קאָלכאָז

אויף דער סטאַנציע וועטלוזשסקאַיאַ צעטיילט מען אונדז אין גרופּן. מען שיקט אונדז אין קאָלכאָז אַרבעטן ביי די אָר־טיקע פּויערים. מיר דאַרפן באַקומען ברויט און מילך. אונדזער אַרבעט איז אין פעלד. מיר פאַרבייטן די מענער, וועלכע זע־נען אַוועק אויף דעם פראָנט.

דער קאָלכאָז איז אַ רייכער, זיי האָבן אייגענע האָניק און פלייש. פונדעסטוועגן הונגערן מיר אונטער. דער סעל־סאָ־וויעט געפינט זיך 3 קילאָמעטער פון דאָרף. דאָרט איז דאָ אַ פּאָליקליניק און אַ דאָקטאָר, אַ קאָאָפּעראַטיווע קראָם. דער איינציקער אָרט, ווו מען קען זיך טרעפן מיט אַן אייגענעם, אַ שטאָטישן און זיך דורכרעדן אין דער אייגענער שפּראַך, איז דער רעסטאָראַן אין סעל־סאָוויעט. דאָ קען מען דערציילן און דערמאָנען זכרונות פון אַמאָל פון דער היים, טראַכטן און חלומען וועגן פאַרגאַנגענע צייטן אין דער היימישער שטע־טעלע, וויסן און פילן דעם טעם פון זיין אָן אַ היים.

יזכור

ווילִיע

דו טייך פון מיין חרוב׳ער שטאָט
ווער קען זיך דערגרונטעווען
דיינע טיפקייטן און סודות
ווען דיין שפּראַך איז שווייגן, –
דיינע ווערטער אָן רייד.
דיין תפילה – שעפּטשען
יאָרן דאָס זעלבע
אָן אויפהער אָן ענד
טאָג און נאַכט.

דיין פליסטערן – מורמלען
פאַרוויגט אין וווּנדער
פון דער יצירה – ביז היינט
אין דער אייביקייט אַריין.
עס האָבן דורות
דיין וואַסער געטרונקען,
געהאָרכט יעדן שאָרך
פון דיין שטראָם.
עס האָבן צמחים
בעלי־חיים און געפליגל
געקוויקט און געשפּיגלט
אין אָפּגלאַנץ
פון דיין קריסטאַל. –

ביז נאַצישע רוצחים – האָבן
אין לויטערע וואַסערן ; דיינע
שוועסטער, ברידער די בעסט,
דערטרונקען,
אויף אייביק פאַרשטומט.

ק. פ – ר

שמואל (מולע) נארמאן

אין פייער פון גיהינום

זכרונות פון אַ פּאַרטיזאַן

אזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן

אויפן מאַרק, אַנטקעגן אונדזער הויז, אויף אַ הויכן סלופּ איז געווען איינגעמאָנטירט אַ הילכער פון אַ ראַדיאָ. פון באַגינען ביז שפּעט אין אָוונט האַלט דער ראַדיאָ אין איין הילכן.

אין די שעה'ן פון איבערגעבן נייעס, קלייבן זיך אַרום שכנים, דורכגייער בלייבן שטיין און הערן זיך צו, וואָס דער ראַדיאָ גיט איבער. זונטאָג דעם 22־טן יוני, 1941, ווען מאָלאָטאָוו מיט זיין אויפגערעגטער, אונדז גוט באַקאַנטער שטימע, האָט געמאָלדן, אַז די נאַצישע בעסטיע איז באַפאַלן די סאָוויעטישע פאָטערלאַנד, איז פול געוואָרן דער מאַרק אַרום הילכער מיט מענטשן, סאָוויעטישע וואָסטאָטשניקעס (מזרח־לייט), שילער, אָנגעשטעלטע און סתם־יידן פון אַ גאַנץ יאָר.

עס האָט לאַנג נישט געדויערט, ווי ביי דער ״ראָלניצטוואָ״ האָט זיך אויסגעשטעלט אַ ריי פון מענטשן מיט קלומקעס אויף די פלייצעס און פּאַספּאָרטן אין די הענט, כדי צו באַקומען אַ דערלויבניש צו קענען אַריבערגיין דעם אַלטן סאָוויעטישן גרענעץ.

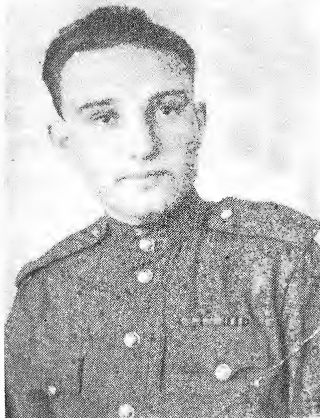
קיין ספּעציעלע שוועריקייטן זענען ניט געמאַכט געוואָרן ביי די ערשטע ווענדונגען, ווייל די אַלע ערשטע זענען געווען יוגנטלעכע, אָנגעהעריקע צום קאָמסאָמאָל, אָדער חברים פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

צו דער באַן־סטאַנציע

דער שטראָם פון מענטשן איז געוואָקסן אין משך פון טאָג. אַלץ איז געגאַנגען, ממש געלאָפן צו דער באַן־סטאַנציע. די שטימונג אין שטאָט איז געוואָרן זייער אַ געדריקטע. די אַלע וועלכע זענען געווען איינגעאָרדנט אויף שטעלעס אין מלוכה'שע אונטערנעמונגען, זעענדיק ווי זייער נאַטשאַלסטוואָ לאָזט אַלץ איבער און לויפט צוריק קיין רוסלאַנד, זענען זיי אויך מיטגעריסן געוואָרן, געכאַפּט די פאַמיליעס און געלאָפן צו דער באַן, זיין וואָס ווייטער פון דעם דייטשישן שונא.

די ערשטע פראַגע

ווען איך, אַ בחור פון 16 יאָר, האָב געזאָגט צום טאַטן, פאַרוואָס זאָלן מיר ניט אַנטלויפן אין טיף־רוסלאַנד, ווי אַנדערע טוען עס, האָט ער מיר געענטפערט: ״איך און דיין מאַמע

שמואל (מולע) נאָרמאַן

האָבן גענוג געהאַט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, זייענדיק היימלאָזע אין רוסלאַנד. דיין מוטער האָט אירע עלטערן פאַרלאָרן פון הונגער און נויט. איך ווייס שוין דעם טעם פון וואַלגערן זיך אין דער פרעמד״. אין גאַס זוכט איינער דעם צווייטן. הערסט בלויז איין פראַגע: ״דו גייסט? דו בלייבסט?״. די עלטערע איינגעזעסענע בעלי־בתים, וועלכע האָבן שוין איינמאָל געשפּירט דעם טעם פון גלות אין דער פרעמד, זענען ניט געגאַנגען און באַצאָלט מיט זייער לעבן.

דער ״עשאַלאָן״ (צוג), וועלכער איז באַשטאַנען פון צענדליקער וואַגאָנעס, איז געשטאַנען אויף דער באַן־סטאַנציע אַ גאַנצן טאָג און געוואַרט. פאַרנאַכט האָט ער זיך גערירט אין דער ריכטונג וויטעבסק – לענינגראַד, מיטנעמענדיק ווילייקער יידן, צווישן זיי געציילטע משפּחות און אַ סך יחידים, אָפּגעריסענע טיילן פון גרויסע פאַרצווייגטע משפּחות. מען איז געפאָרן אין אַ ווייטע אומבאַקאַנטע נייע וועלט, קיין סאָוויעט־רוסלאַנד.

אין משך פון טאָג זענען געפלויגן עסקאַדראָנען פון אַעראָפּלאַנען אין דעם הימל פון ווילייקע. אין אַלע זייטן האָט געברענט, דער הימל איז געווען רויט פון שריפות און באָמבעס, וועלכע די אַעראָפּלאַנען האָבן געוואָרפן.

דער צווייטער „עשאַלאָן"

דינסטאָג אין דער פרי איז אָנגעקומען פון מאַלאָדעטשנע דער צווייטער עשאַלאָן. היינט לויפט מען דירעקט צו דער באַן. מען נעמט ניט קיין דערלויבנישן. די פּאַניק אין שטאָט איז נאָך גרעסער. אַ סך היימלאָזע פון ווילנע באַווייזן זיך היינט. זיי זענען נעכטן אַוועק פון ווילנע און היינט לויפן זיי גלייך צום עשאַלאָן. מען דאַרף זיין, וואָס ווייטער פון פראָנט, זאָגן זיי.

משפחות זעגענען זיך, די יונגע גייען; די עלטערע טענהן: „פון גורל קען מען ניט אַנטלויפן". וואָס עס איז באַשערט, וועט זיין.

דער פייף פון צוג דינסטאָג פאַרנאַכט האָט אָנגעזאָגט, אַז דער לעצטער עשאַלאָן איז אַוועק. די שפּעט אָנגעקומענע צו דער באַן, האָבן זיך אומגעקערט רעזיגנירטע אַהיים. אויף די יידן אין ווילייקע איז אָנגעפאַלן אַ טרויער. די צעריסענע משפחות האָבן ניט געקענט קומען צו זיך. עס האָט זיי געפּרעסן די חרטה, פאַרוואָס זענען זיי ניט מיטגעגאַנגען. מענטשן גייען ניט אַהיים. מען שטייט אין גאַס רעדלעך און מען חשבונ'ט, ווער איז אַוועק און ווער איז געבליבן. פּלוצלונג אַ שריפה. עס ברענט דאָס בריגאַדע־הויז, עס ברענט די בריק איבער דער ווילי.ע. די סאָוויעטן האָבן עס אונטערגעצונדן פאַרן אָפּטרעטן. מיר לויפן אַלע לעשן, דער ווינט רייסט דאָס פייער אין דער ריכטונג פון אונדזערע הייזער. די גויים שלעפּן רשימות פון דער בריגאַדע, אין זיי געפינט מען נעמען פון ווילייקער יידן, וועלכע זענען געווען פאַרמשפּט אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין סיביר, מיר געפינען אויך אונדזער פאַמיליע. מיר זענען, כלומרשט, צופרידן, וואָס מיר בלייבן דאָ.

מיטוואָך פרי — 25.6.41 — די דייטשן קומען אָן

פון גאָר באַגינען רוישט דער ברוק. אין די גאַסן פּילסודסקי, כאַלאָפּאָווסקי פאָרן, איינער נאָך דעם אַנדערן, הונדערטער טאַנקען מיט פאָרגייער, וועלכע מאַרשירן פון סמאַרגאָנער שאָסיי אין דער ריכטונג צו וויטעבסק, פון מערב צו מזרח. די דייטשן שטעלן זיך ניט אָפּ אין שטאָט נאָר פאָרן ווייטער. מען רעדט שוין אין די רעדלעך, אַז דער שד איז ניט אַזוי שרעקלעך, ווי מען שטעלט אים פאָר. אָט גייען זיי שוין אַ גאַנצן טאָג דורך דער שטאָט, און מען האָט גאָרניט געזען קיין שלעכטס פון זיי. נאָר די גויים, די שטאָטישע און דאָרפישע, קומען מיט וועגענער און זעק. זיי גייען אין די פאַרמאַכטע יידישע איבערגעלאָזענע וווינונגען, רויבן און כאַפּן אַלץ, וואָס מען קען נאָר מיטנעמען.

מיר פאָרן קיין גלינע

פונוואַנען האָט זיך גענומען ביי אונדז אין גאַס דאָנערשטאָג פאַרטאָג, דעם 26־טן יוני, אַ פערד מיט אַ וואָגן אַן איבער־געבליבענער פון די סאָוויעטן, ווייס איך ניט. איך געדענק ווי ר' משה־שמעון מיט זיין משפחה, און אונדזער פאַמיליע האָבן אָנגעלאָדן דעם וואָגן מיט פּעק און מען איז צוזאַמען אַוועקגעפאָרן אין דאָרף גלינע, צו אַ באַקאַנטן קריסט זיך אויסבאַהאַלטן, און מיטנעמען זאַכן אויף אַ שלעכטן טאָג.

די ערשטע כוליגאַנעס

אין אָוונט, זאָגט דער פאָטער, גיי צו אַ היים זען, וואָס הערט זיך. איך גיי אַרויס אין דאָרף, איך זע בערטשע גרינהויז גייט אויך אין שטאָט. איך נעם דעם ראָווער און גיי מיט. אַרויס־גייענדיק פון דאָרף, גייען אונדז אַנטקעגן אַ גרופּע דאָרפישע באַקאַנטע שקצים, צווישן זיי איוואַן רובטשאַק, מיינער אַ גוטער באַקאַנטער. דער שייגעץ גייט מיר גלייך אַנטקעגן, כאַפּט אַרויס דעם ראָווער מיט כוח. ווען איך שטעל זיך קעגן און גיב ניט, נעמט ער אַרויס אַן אָפּען מעסער און שטעכט מיר אַריין גלייך אין האַנט. די איבעריקע שקצים ליאַרמען מיט אים צוזאַמען און שרייען: „נאַרישער זשיד, אַז דו וועסט אָפּגעבן דעם דייטש, וועט זיין בעסער?" איך זע די לאַגע פון מיין ווידערשטאַנד. איך פאַרבינד מיין וווּנד און גיי ווייטער מיט בערטשן אונדזער וועג מיט אַ צעבראָכן האַרץ. איך האָב דעם שייגעץ איוואַן ניט מוחל געווען, ער האָט שפּעטער טייער באַצאָלט.

דעם זעלביקן אָוונט האָבן זיךביידע משפחות אומגעקערט אַהיים. די שקצים האָבן גלייך דערציילט אין דאָרף דעם פאַל מיטן ראָווער. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז ביי גלינער גויים איז ניטאָ קיין באַהעלטעניש.

ס. ס. אין ווילייקע

פרייטאָג זענען אָנגעקומען די ערשטע גרופּע ס. ס.־לייט. זיי האָבן גלייך פאַרנומען די מתנגדישע שול, אָפּגעזעסן אין איר געציילטע וואָכן. פאַרן פאַרלאָזן ווילייקע, האָבן זיי זי פאַר־ברענט.

די ערשטע קרבנות

דער זון פון מיירים לעווין, לייבע, האָט געאַרבעט אַלס עלעקטראָ־מאָנטיאָר אין דער סאָוויעטישער מיליץ. די שכנים, די גויים, האָבן אים געמסרט פאַר דער דייטשישער מיליץ, וועלכע איז אָרגאַניזירט געוואָרן, גלייך אין די ערשטע טעג. נאָכן דורכפירן אַ רעוויזיע ביי לעווינען אין שטוב און ניט געפינענדיק דעם געזוכטן זון, האָבן זיי צוגענומען זיין ברו־דער, יעקב, צוזאַמען מיט אַ מיטגליד פון אָרטיקן געוועזענעם סאָוויעטישן־ראַט, וואָלינעץ אוןביידן דערשאָסן.

פון די צייטן פון די סאָוויעטן זענען געבליבן אין טורמע ישראל־אליהו און נח מערקעס. זיי זענען באַפרייט געוואָרן מיט אַלע סאָוויעטישע אַרעסטאַנטן און זיך אומגעקערט אַהיים.

שבעה־עשר בתמוז, תש״א — 12.7.41
די ערשטע אַקציע

פרייטאָג אין דער פרי זענען אויסגעקלעפּט געוואָרן פּלאַקאַטן אין די גאַסן מיט אַ מעלדונג, אַז אַלע מענער אין עלטער פון 18 ביז 55 יאָר, ווער עס האָט אַ פּאַספּאָרט, זאָל זיך מעלדן שבת אין דער פרי דעם 12.7 אין דער גרויסער שול און מיט־ברענגען אַ גאָלדן רינגעלע און 2 אייער. מען האָט זיי, די דייטשן, געגלויבט, אַז עס איז דאָ ניטאָ קיין שלעכטע כוונות און דאָס, וואָס זיי האָבן געשאָסן די פּאָר יידן, איז צוליב די גויים, וועלכע האָבן זיי געמסרט, אַז זיי זענען געווען טוערס ביי די סאָוויעטן. והראיה, אַז פּאָליאַקן, פּאַרטיי־לייט, זענען אויך דערשאָסן געוואָרן.

אבא סאסענסקי׳ס נייגעריקייט

ווען די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט, האָבן זיי די ערשטע זאַך געעפנט די טורמע, באַפרייט די פּאָליטישע אַרעסטירטע און גערופן די באַפעלקערונג צו ווייזן, ווי אַזוי אַ טייל פּאָליטישע אַרעסטאַנטן זענען דערשאָסן געוואָרן דורך די סאָוויעטן פאַרן אָפּטרעטן פון דער שטאָט. עס זענען געווען אויסגעלייגט אַ פּאָר הונדערט קערפּערס, דערשאָסענע ביי אַ וואַנט אויפן הויף פון טורמע איינער אויף דעם אַנדערן. צווישן די אַנוועזנדע איז אויך געווען אבא סאָסענסקי. די דייטשן האָבן געגעבן די אַלע בייגעוועזענע רידלען און געהייסן זיי אויסגראָבן אַ גרוב און באַערדיקן די הרוגים, כדי עס זאָל ניט אויסברעכן קיין עפּידעמיע. ביי דער געלעגנהייט האָבן זיי זיך איזדעקעוועט איבער אבא׳ן, זעענדיק אַז ער איז אַ ייד. זיי האָבן אים גוט צושלאָגן אין דער אַנוועזנהייט פון די פּאָליאַקן און ווייסרוסן. ער האָט אָפּגעשפּילט מיט גליק, וואָס ער איז געבליבן לעבן.

אויפן הויף פון בית־המדרש

אין דער אמתן בין איך פּטור פון צושטעלן זיך אין בית־המדרש. איך בין פאַר אַכצן יאָר. נאָר איך בין אַ געוויקסיקער, באַשליס איך ניט זיין קיין יוצא מן הכלל און איך גיי מיט אַלעמען צום שול־הויף.

מען שערט בערד

אויפן שול־הויף זע איך אַ געזעמל פון מענטשן. משה־שמעון מיט לאַמפּערטן שטייען אין דער מיט און ביידע האַלטן שערעלעך אין די הענט און יעדער שערט דעם צווייטנס באָרד. אַרום שטייען דייטשן און קוועלן פון נחת. איינער פאָטאָגראַפירט די סצענע. אַ פּאָר טריט ווייטער שטייט נח דער שמש און גאָלדבערג דער חזן און טוען דאָס זעלביקע. משה־שמעון האָט שפּעטער דערציילט, אַז אינדערפרי, גייענדיק פון דאַווענען, האָט אים אָנגעכאַפּט אַ דייטש און געהייסן ברענגען פון שטוב אַ שער. עס איז אים גאָרניט איינגעפאַלן צו וואָס דאַרף עמלק אַ שער.

מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין 4 רייען, יעדער איז געפירט געוואָרן באַזונדער אין דער גרויסער שול. זי האָט אין דער צייט פון די סאָוויעטן געדינט פאַר אַ מין הכנסת־אורחים (אָפּשע־זשיציע). געדאַווענט האָט מען אין דער איינציקער ליובאַוויטשער שטיבל. איינציקווייז זענען מיר אַריין אין דער טיר פון שול. פון דרויסן זענען געשטאַנען די רייען אין אָרדנונג ניט זעענדיק, וואָס עס טוט זיך אינעווייניק. איך בין נאָר אַריבער געטראָטן די שוועל, ווי פון ביידע זייטן האָבן דייטשן מיר גענומען שלאָגן מיט סענקעוואַטע שטעקנס. יעדער דורכגייער האָט באַקומען זיין חלק און זיך צוגעשטעלט צו זיין גרופּע אין אַ באַזונדער ווינקל. דאָ זענען געזעסן דייטשן ביי אַ טישל און צוגענומען ביי אַלעמען די דאָקומענטן. ווער עס האָט ניט געהאַט קיין פּאַס, איז באַפוילן געוואָרן צו ברענגען אים. אַלע זענען פאַרשריבן געוואָרן אין אַ ליסטע און יעדער גרופּע באַזונדער איז באַפוילן געוואָרן צו גיין אַרבעטן אין אַ געוויסן אָרט. מיר האָבן געדאַרפט צורעכט מאַכן די צעשטערטע רעלסן אויף דער באַן, וועלכע די סאָוויעטן האָבן באַוויזן צו צעשטערן. אויף 6 אַ זייגער אין אָונט האָט מען אונדז באַפוילן קומען צו דער בריק, אָפּנעמען די פּאַספּאָרטן. אַ צווייטע גרופּע האָט געדאַרפט קומען צו דער אַרבעט אין מיל העלפן שלעפּן זעק מעל. אַ דריטע האָט געדאַרפט נעמען רידלען און קומען צו דער בריק.

ביי דער אַרבעט

מען פירט אונדז צו 5 אין אַ ריי צו דער באַן־סטאַנציע. מיר גלייכן אויס די ערד מיט די שפּאַלן, שרויפן צונויף די רעלסן און גרייטן צו די ליניעס. די איבערגעקערטע וואַגאָנעס גלייכן מיר אויס און שטעלן אַרויף אויף די רעלסן. די אַרבעט איז אַ גאַנץ שווערע. די דייטשישע אויפזעער שלאָגן מיט גומענע שטעקנס און שרייען "שנעלער, שנעלער". דאָס איזדעקעווען זיך איז ערגער ווי די שווערקייט פון דער אַרבעט.

אַ דאַנק מיין ווונד

איין וואַגאָן איז זייער אַ הויכער, איך דערגרייך ניט דעם אויבערשטן טייל. ווען דער דייטש דערזעט עס, כאַפּט ער זיין ביקס און מיט דער שטיכע האַקט ער מיר אַריין אין הינטערשטן חלק און הויבט מיר אין דער הויך. איך קען ניט שרייען, איך שפּיר בלויז, ווי איך בין אָפּגעגאָסן מיט בלוט. איך דריק צו מיט די הענט דעם אָפענעם ווונד און בייס מיט די ציינער די ליפּן פון יסורים און שווייג.

5 אַ זייגער פאַרנאַכט האָבן מיר געענדיקט די אַרבעט. מיר גייען אַהיים. 6 אַזייגער פאַרנאַכט דאַרפן מיר גיין צום בריק

נאָך די פּאַספּאָרטן. איך גיי ניט. איך דאַרף שוין ניט קיין פּאַספּאָרט. איך לייג אין שטוב טיכער מיט וואַסער צו מיין ווונד. היינט, בין איך זיכער, אַז אַדאַנק דעם רוצח בין איך געבליבן לעבן. אָט די לעקציע האָט מיר אַ סך געגעבן, איך געדענק, ווי מיין טאַטע האָט אַריינגעטענהט צו די ברידער: זלמן נתן, ראובן און יצחק־משה, זעליקס קינדער, אַז זיי זאָלן ניט גיין צו דער בריק. מען דאַרף ניט ביים רוצח קיין פּאַספּאָרטן. עס האָבן ניט געהאָלפן זיינע רייד. אַזוי נאַאיוו זענען מיר אַלע געווען. מען האָט געגלויבט, אַז מען גייט בלויז צו נעמען פעסער. זיי זענען אַוועק און ניט צוריקגעקומען. ווייזט זיך אַרויס, אַז די גרופּע פון דער פרי, האָבן אויסגעגראָבן אין מאַלוניער וועלדל גריבער־קברים, פאַר זיך און פאַר די איבעריקע ווילייקער יידישע איינוווינער.

ליל־שימורים

עס זענען צונויפגעקומען אַלע שכנים פון גאַס אין אונדזער הויף און מען וואַרט, עס זאָלן זיך אומקערן די אַוועקגעגאַנגענע. עס איז ניט געבליבן קיין הויז ווו עס איז ניט אַוועק איינער, אָדער מער. אַלע השערות זענען גענומען געוואָרן אין באַטראַכט און קיינער האָט ניט געקענט זיך פאַרשטעלן דעם אמת. עס איז אַריבער די נאַכט אין וואַרטעניש. גאַנץ ווילייקע האָט געהאַט אַ וואַך־נאַכט און קיינער איז ניט געקומען. בלויז איין איסר ריער פון וויאַזין איז אַנטלאָפן גלייך פון דער בריק, נאָך פאַר דער שחיטה.

ווען אין דער פרי האָבן קריסטן איבערגעגעבן בסוד זייערע יידישע באַקאַנטע, אַז די אַלע זענען דערשאָסן געוואָרן אין וועלדל פון מאַלוני, האָט מען ניט געוואָלט גלויבן. ליידער, האָבן אַלע סימנים באַשטעטיקט זייערע רייד. די גאַנצע באַפעלקערונג האָט געטרויערט.

אין די שעה'ן 7.00–6.30 אין אָוונט האָט מען געהערט אין שטאָט שיסערייען פון דער ריכטונג מאַלוני. קיינעם איז ניט איינגעפאַלן, אַז דאָס זאָלן די דייטשישע בעסטיעס דערשיסן אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע.

עס זענען קיין עדות געבליבן. אפילו די שכנים, די גויים זענען ניט בייגעווען. ווער ווייס, וואָסערע יסורים האָבן זיי דאָרט אויסגעשטאַנען.

דער ברודער־קבר

מען ווייסט בלויז צו דערציילן, אַז כאָטש דער קבר איז באַדעקט געוואָרן מיט ערד און פלאַרקע, דאָך האָט ער ניט גערוט און ביז דריי מעת־לעת האָט זיך באַוועגט דער אָנגעשאָטענער באַרג ערד. יעדע ווילע פלעגט דורכרייסן פרישע שטראָמען מיט בלוט און אַריבערגיין איבער די ברעגעס. דאָס איז געווען דאָס פרישע בלוט פון די נאָך ניט־אומגעקומענע, וועלכע זענען לעבעדיקערהייט באַערדיקט געוואָרן. זייער בלוט האָט זיך ניט געקענט באַרויקן און צונויפמישן מיט דעם בלוט פון די דערמאָרדעטע.

אַלע הייזער זענען געוואָרן בתי־אבלים: עס האָבן געוויינט קינדער, געטרויערט פרויען און אַלטע. די פראַגע, פאַרוואָס און פאַרוועמען איז פון קיינעמס ליפּן ניט אַראָפּ.

עס זענען אין דער אַקציע דערמאָרדעט געוואָרן בערך 150 מענער.

מאַלוניער וועלדל

עס איז איצט דער דריטער טאָג נאָך די אַקציע. מיר היטן זיך ניט אַרויסגיין אין גאַס, זיך ניט באַווייזן פאַר די רוצחים. אונדזער בהמה און העניע נאַרמאַנ'ס שטייען אין שטאַל. מיר האָבן מורא צו גיין געבן זיי עסן. זיי פאַרשרייען די קעפּ. וואָס זענען זיי, נעבעך, שולדיק? עס איז באמת אַ צער בעלי חיים. איך מיט העניען באַשליסן זיך דורכגנבנען דורך די גערטנער, צום טייך, און דאָרט זיי פּאַשען אין די פעלדער. מיר זענען דערגאַנגען ביז דער געוועזענער בריק איך זאָג צו העניען: "איך לאָז איבער די בהמה אין פעלד אויף עטלעכע מינוט און וועל צולויפן צום וועלדל אין מאַלוני, סך־הכל 2 קילאָמעטער". די כוונה איז קלאָר, איך וויל זען, צי איז אַן אמת וואָס די גויים דערציילן וועגן קבר.

"גוט! – זאָגט העניע – מיר גייען צוזאַמען. דער טייך איז דאָ ניט טיף, מיר בראָדזען אַריבער און שפּריזן צום הייליקן אָרט. הלואי, זאָלן אַלע דערציילונגען זיין בלויז אויסגעטראַכטע מעשיות. מיר דערנענטערן זיך צום וועלדל, איך באַמערק צווישן די שיטערע ביימער אַן אויפגעשאָטענעם לאַנגן בערגל געלע זאַמד. מיט אונטערגעבראָכענע פיס דערנענטערן מיר זיך צום קבר. יאָ! עס איז ניט קיין מעשה, נאָר אַ ביטערער אמת. דאָ און דאָרט איז דורכגעבלוטיקט דער זאַמד. אין עטלעכע ערטער איז איינגעפאַלן דאָס בערגל און שוואַרצע גרויסע פייכטע פלעקן גלאַנצן פון דער ווייטנס אין אָפּשיין פון דער זון. אָט רינט נאָך אַ פרישער דינינקער שטראָמעלע פון טונקל רויטע, אודאי בלוט, פון אונדזערע נאָענטסטע. אויפן העכסטן אָרט איז כמעט ווי אָפן דער קבר. ווי אַ מאַגנעט ציט מיך אַהין. אָט דערקען איך פון אויבן, דעם ערשטן הרוג, ישראל שפּריירעגן, פרידע גרינהויז'ס מאַן פון בוצלאָוו.

ווייזט אויס אַז אַלץ וואָס די קריסטן האָבן דערציילט איז אמת. עס איז ריכטיק, אַז דער קבר האָט ניט גערוט אין משך פון 3 מעת־לעת. מיר דוכט זיך, אַז ער באַוועגט זיך נאָך אויף יעצט. ווער ווייס, וויפל לעבנס האָבן זיך נאָך געדאַרפט פייניקן, ביז זיי זענען ענדליך אומגעקומען.

מיר זעצן זיך באַרוועסע ביים ברעג קבר, מיר זענען די אבלים. אפשר די איינציקע, וועלכע באַזוכן דעם הייליקן אָרט. דער מאַלוניער וועלדל איז געהייליקט געוואָרן מיטן בלוט פון אונדזערע אומשולדיקע קרבנות, פון אונדזערע בעסטע און טייערסטע ווילייקער יידן.

מיר האָבן אין אָוונט געבראַכט דעם טרויעריקן גרוס אין שטאָט. עס איז געוואָרן אַ צווייטער תשעה־באב אין ווילייקע.

רעפערענט פאַר יידן

די ניט־געקרוינטע ראשי־קהל, זענען געוואָרן ברוך נאַרמאַן, אשר פליאַרמאַן, שלמה שאַץ, לייב באַלאַשינסקי און משה קאַפעלאַוויטש (רייזלס). קיינער האָט זיי ניט געקליבן. זיי האָבן אַליין גענומען די איניציאַטיוו און אָנגעהויבן זוכן, ווי אַזוי צו העלפן די רעשטלעך איבערגעבליבענע יידן. סאַפּיעשקע האָט אין אַ פּאָר טעג אַרום געמאָלדן, אַז ער איז באַשטימט געוואָרן אַלס דער יידישער רעפערענט, און פון היינט אָן וועט מען געבן יעדן יידן 300 גראַם ברויט אַ טאָג לויט קאַרטן. די יידן וועלן קריגן מעל און אַליין באַקן דאָס ברויט. מען האָט אָנגעהויבן ווייטער גלויבן אין ניסים און גערעדט, אַז פון איצט הויבט זיך אָן אַ נייע, רויקע צייט פאַר אונדז. דעם זעלביקן טאָג איז געבראַכט געוואָרן דאָס מעל צו אונדז אין בעקעריי (ביי דוד־מרדכי׳ן). איך מיטן טאַטן האָבן זיך גלייך געשטעלט באַקן.

דער אַדרעס פון יידנראַט

די בעקעריי איז געוואָרן דער צענטראַלער פונקט פון אַלע יידן אין שטאָט. דאָ פלעגט זיך געפינען כמעט אַ גאַנצן טאָג דער ניט־געקרוינטער יודנראַט. אַהער קומען די דייטשן בעטן אַרבעטער. פון דאַנען פלעגן אַרויסגיין די יידן אַרבעטן אין די איינהייטן. דאָ איז דורכגעפירט געוואָרן די ערשטע רעגיסטראַציע, וועלכע האָט באַוויזן, אַז אין ווילייקע געפינען זיך בערך 300 יידישע נפשות.

אין די אָוונטן קומען זיך צונויף אַלע אין הויף ביי אונדז, אָדער ביי ברוך נאַרמאַנען און מען דערציילט פון דער טאָג־אַרבעט, פון יחידים וועלכע הונגערן, ווו מען דאַרף העלפן און ווו מען דאַרף שיקן שטאַרקערע אַרבעטער, אין וועלכע איינהייטן איזדזעקעוועט מען זיך איבער יידן און ווו מען קריגט אַ שטיקל ברויט. די שווערסטע פראַגע נאָך אַלע געשפּרעכן בלייבט אָן אַ תשובה. וואָס וועט זיין מיט אונדז? ווי לעבט מען זיי איבער?

איינהייטן

די אַרבעטער זענען צוגעשטעלט געוואָרן פאַר די איינהייטן, וועלכע זענען געווען איינקוואַרטירט אין די געוועזענע פּויילישע געביידעס. אַזוי, צום ביישפּיל, איז איינגעשטאַנען דער געביטס־קאָמיסאַר אין די בנינים פון סטאַראָסטע, די פעלד־זשאַנדאַרמעריע – אין גימנאַזיע, ס. ס. און ס. ד. – אין די בנינים פון דער טורמע.

דאָס רוב פרויען האָבן געאַרבעט ביי ריייניקן די צימערן, די אָפּטרעטן, וואַשן, זעגן האָלץ און אָנגרייטן עס אויף ווינטער.

די איבערגעבליבענע יידן האָבן זיך געטוליעט איינער צום צווייטן. פרויען האָבן פשוט מורא געהאַט צו וווינען אַליין אין די הייזער. מען האָט זיך געשראָקן פאַר די פיר ליידיקע ווענט, פאַר דעם אייגענעם שאָטן. אַזוי האָבן זיך אויפגערעדט די פרויען און אַריין וווינען צוזאַמען עטלעכע משפחות אין איין שטוב. ביי אונדז אין הויז, האָבן זיך איינקוואַטירט: לאה גורביץ, שרה־מרים נאַרמאַן, ברײנע נח׳ס. בלויז איין אבא סאָסענסקי האָט זיך איינגעעקשנט און ניט פאַרלאָזט זיין הויז. בייטאָג פלעגט מען גיין מיט די געלע לאַטעס אויפן ברוק צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט. אויסער דעם האָט מען ניט אָנגעזען קיין יידן אין גאַס. ווער עס האָט געדאַרפט צו וועמען פלעגט זיך דורכגנבענען דורך די פאַרקאַנעס און גערטנער.

מען טיילט שיינען

ווי דער רעפערענט האָט דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון אַלע יידן און מען האָט געטיילט ברויט אויף קאַרטן, האָט ער אָנגעהויבן צו פאָדערן מענטשן אויף אַרבעט. היות ווי אַלע זענען אין דער אמתן איינגעאָרדנט ביי אַרבעט אין די איינ־הייטן, למשל, איך אין דער בעקעריי פון יודנראַט, יוסף נאַר־מאַן אין דרוק ביים געביטס־קאָמיסאַר, די רימאַרעס אין זייער פאַך, האָט סאַפּיעשקאַ אַרויסגעגעבן אַלעמען שיינען מיט אַ שטעמפּעלע (האַקנקרייץ) פאַר אַלע איינהייטן. דער שיין האָט געגעבן רעכט צו קריגן די פּאַרציע ברויט, צווייטנס: ניט יעדער דייטש קען כאַפּן אַ ייד אויף אַרבעט אָן אַ דערלויבניש, אויב דער ייד האָט אַ שיין.

פּרנסות

שווער צו זאָגן, פון וואַנען האָבן יידן געלעבט. פאַרדינען האָבן געקענט נאָר די רימאַרעס אין זייער פאַך. די אַנדערע פלעגן פאַרקויפן זאַכן אָדער בייטן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אויף עסנוואַרג. די וועלכע זענען געבליבן אָן זאַכן און אָן געלט, האָבן פשוט געליטן הונגער. עס זענען געוועזן פאַלן, ווען מען האָט געליען געלט איינגעשאַצט אין פּודן תבואה, געמאַכט אַ שטר אָפּצוצאָלן אין גוטע צייטן. ניט דער לייער און ניט דער פאַרלייער האָבן דערלעבט צו באַ־צאָלן, אָדער איינמאָנען אַ חוב פון יענע צייטן.

די צווייטע אַקציע

ה׳—ו׳ מנחם אב תש״א (29—30.8.41)

6 אַזייגער פאַרטאָג האָט עס זיך אָנגעהויבן. עס האָבן זיך צעוויסגעלאָזט ס.־ס.־לייט, אין לאַסט־אויטאָס, איבער די גאַסן פון ווילייקע. זיי גייען איבער די הייזער און הייסן די פרויען און מענער, אפילו קינדער, זיך אָנטאָן, נעמען עסן און שמאַ־טעס און פאָרן אַרבעטן אין ליובאַני. וויבאַלד אַלע טאָג גייען איינציקע ס.־ס.־לייט, און כאַפּן פרויען צו וואַשן די פאָדלאָ־געס, האָט זיי קיינער ניט חושד געווען אין שלעכטע כוונות.

אָבער, פאַרוואָס האַלטן זיי אין איין שלאָגן אַלעמען און זוכן אין אַלע לעכער? דאָס איז עפּעס ניט פאַרשטענדלעך. די פּוילישע און ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן זענען ניט בעסער פאַר די ס.־ס.־לייט. מיט גוטינקע ווערטער רעדן זיי איין די יידישע פרויען און קינדער צו פאָרן אַרבעטן.

משה טייץ און דעם ווילנער שניידער פורמאַן, ביי צעסאַקאָוון אין הויף, האָט מען פאָרויס אַרויסגעשיקט אין דער ריכטונג פון דאָרף פּאַרסע און מען האָט זיי באַפוילן צו גראָבן אַ גרוב. עס איז זיי גאָרניט איינגעפאַלן צו קלערן, אַז זיי גראָבן פאַר זיך און פאַר די נאָענטע אַ ברודער־קבר. די אַלע געכאַפּטע זענען אַרויפגעלאָדן געוואָרן אויף לאַסט־אויטאָס און אַוועק־געפירט געוואָרן אַהינצו.

2 טעג האָט געדויערט די אַקציע, פון 6 באַגינען ביז 12 בייטאָג. דאָס רוב זענען אַוועק פרויען, אַ סך היימלאָזע פון ווילנע, באַראַנאָוויטש, מינסק און פון אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע זענען צופעליק געווען אין ווילייקע. אַ געוויסע צאָל מענער, צווישן זיי פייווע גורביץ, זונדל קריינעס, ר׳ אליהו־לייב. איך געדענק, אַ זייגער צוועלף בייטאָג, האָבן די פּוילישע פּאָליציאַנטן גענומען משה־רייזלס פרוי און קינדער, אַרויפגעזעצט זיי אַזוי רויק אויפן אויטאָ, ווי זיי וואָלטן זיך געקליבן פאָרן אויף אַ דאַטשע. עס האָט זיך אין שטאָט ניט געפילט קיין פּאַניק. אַזוי זיכער איז מען געווען אָדער נאַיוו, מיינענדיק, אַז מען נעמט בלויז אויף אַרבעט.

נאָך איידער די שכנים־קריסטן האָבן דערציילט, וואָס עס איז געשען מיט די צוגענומענע, האָט דער יודן־ראַט געשיקט אַ שליח אין ספּירט־פאַבריק ליובאַני, זען ווו אַרבעטן אַלע צוגענומענע.

ערשט אין 2 טעג אַרום האָבן די קריסטן דערציילט, אַז אַלע זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אין דאָרף קריוואַיאַ סלאַבאָדאַ און דאָרט דערמאָרדעט און באַגראָבן געוואָרן אין אַ גרויסן ברודער־קבר. מען האָט דעמאָלט אויך ניט געוואָלט גלויבן. מען האָט געזאָגט, אַז די ערלים מאַכן אַ פּאַניק. זיי פאַרגינען ניט דאָס לעבן און כל זמן עס האָט ניט באַזוכט דעם ברודער־קבר אַן אייגענער ייד, האָט מען ניט געגלויבט.

ענדלעך איז איינער פון די רימאַרעס, אַן איבערגעטאָנענער אַלס קריסט, אַוועק אין קריוואַיאַ סלאַבאָדאַ. ער האָט געפונען דעם אָפענעם ברודער־קבר, געבראַכט לזכרון קינדער־זאַכן אַלס אַ באַווייז. ערשט דאַן איז קלאָר געוואָרן דער גאַנצער ביטערער אמת, ווי אַזוי מען נאַרט אונדז אַריין מיט כל מיני תירוצים. דער פּועל־יוצא איז בלויז איין אמת, זיי ווילן אונדז אויסמאָרדן אָן אונטערשייד, צי מען אַרבעט יאָ, צי ניט, צי פאַך־אַרבעטער, אָדער שוואַרצע אַרבעטער. ווען מען האָט זיך אין אָוונט צונויפגעקליבן דאַווענען מעריב און קדיש זאָגן נאָך די אומגעקומענע, האָט מען ניט געציילט, ווער איז אַוועק, נאָר ווער עס איז געבליבן. עס זענען איבערגעבליבן אין ווילייקע ס״ה ביי 100 נפשות, דאָס רוב פרויען.

מען האָט זיך ניט געקענט שיינקען, פאַרוואָס איז מען ניט אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד בעסער פירן אַ מלחמה מיט די כוחות פון דער נאַטור, מיט דער קעלט און מיטן הונגער, איידער מיטן "הערן־פאָלק" ימח שמם.

נייס פון פראָנט

די ידיעות פון פראָנט זענען גאָרניט קיין פריילעכע. אויף דער לאַנדקאַרטע, וועלכע איז אַרויסגעהאָנגען נעבן געביטס־קאָמיסאַר, טראָגט מען איבער אַלע טאָג די פענדלעך טיפער צו מזרח, אין רוסלאַנד. מען ווייזט דערמיט, ווי דער פראָנט רוקט זיך פאָרויס.

דער ראַדיאָ דערציילט בלויז פון נצחונות איבער די רוסישע חיילות. די פּאָליאַקן און ווייסרוסן, אונדזערע שכנים, וועלכע זענען דאָ מיט אַ פאָר מאָנאַטן צוריק געווען פאַרברענטע פּאַרטיי־לייט און אַזוי גוט געקענט אויסנוצן די קאָמוניסטישע פּאַרטיי, זיי זעט מען אינגאַנצן ניט. מען הערט נאָר פון צייט צו צייט, אַז איינער איז באַשטימט געוואָרן פאַר אַ פאַרוואַל־טער אין אַ קאָאָפּעראַטיוו, דער צווייטער דינט ווי אַ פאָרמאַן אין אַ דייטשישער איינהייט. זיי ווייסן ווי זיך איינצואָרדנען.

ברויט־קאַרטן

צו קליין איז די ווילייקער יידישע באַפעלקערונג, אַז די יידישע איינציקע בעקעריי זאָל קענען באַקן פאַר זיך ברויט. אַזוי האָט געמאָלדן אויף מאָרגן נאָך דער אַקציע דער רעפע־רענט סאַפּיעשקאָ. פון היינט אָן וועט איר קריגן אייער פּאָרציע ברויט, געבאַקן אין דער שטאָטישער בעקעריי לויט די אַר־בעטס־שיינען, די פּאָרציע איז פאַרקלענערט געוואָרן, פון 300 גראַם, אויף 200 גראַם אַ טאָג, פאַר אַ נפש.

פינף אַזייגער פאַרטאָג. עס איז נאָך פינצטער, גייען ברוך נאָרמאַן און משה רייזלס אין דער שטאָטישער בעקעריי ברענגען דאָס ברויט. אין דער פינצטער קען מען לייכטער אַרויסנאַרן, אָדער אונטערקויפן דעם מאַגאַזינער און באַקומען נאָך אַ פאָר לעבלעך.

ימים נוראים תש״ב—1941

דאָס רוב איבערגעבליבענע מענער זאָגן קדיש. ווער נאָך עלטערן, ווער נאָך אַ פרוי, אַ קינד, אַ ברודער, אַ שוועסטער. מען דאַוונט אין דער ליובאַוויטשער שטיבל. אין דער וואָכן דאַווענען אונדזערע שכנים ביי ר׳ משה־שמעונ׳ען אין הויז.

ימים־נוראים קומען אַלע אין שול. מאַלאַשקעוויטש לאָזט ניט אָפּ דעם עמוד. דאָס דאַווענען איז ניט געוויינלעך. איך ווייס ניט, צי די ליובאַוויטשער שטיבל האָט ווען עס איז געהערט אַזאַ דאַווענען. עס איז געווען אויף וועמען און וואָס צו בעטן און וויינען.

ביי משה־שמעונען אין הויף האָבן מיר אויפגעשטעלט אַ סוכה, צו להכעיס אַלע שונאים. ר׳ שמואל דער שוחט איז אונדז מזכה אַ מאָל מיט אַ שטיקל כשר פלייש. און, אַז העניעס

בהמה איז טריף געוואָרן, האָט זי פּרקופּט דאָס פלייש דעם קריסטלעכן רעסטאָראַן ביי סאָסענסקי'ן. מיר זענען ניט דערגאַנגען צו פּיקוח־נפש, אַז מיר זאָלן דאַרפן עסן ניט קיין כשר פלייש.

האלץ

דער ווינטער איז אַ קאַלטער. מיר האָבן דערפון אַביסל נחת, זעענדיק, ווי די רוצחים דרייען זיך אין דרייען פון קעלט.

אין די איינהייטן זענען פאַרנומען די יידן מיט זעגן און האַקן האָלץ צום הייצן פאַר די רוצחים. אין אָוונט, אַהיים קומענדיק, זוכט מען ערשט פאַר זיך אַ שטיקל האָלץ, וואַרעם מאַכן דאָס ליידיקע הויז און קאָכן אַ וואַרימען יושניק. די פאַרקאַנעס האָבן די גויים שוין לאַנג פונאַנדער גענומען און פאַרניצט. די טירן און פענצטער פון די יידישע הייזער – שוין אויך לאַנג אַרויסגעריסן. היינט רייסט מען שוין די פאָדלאָגעס אין די חרובע הייזער.

ארבעטער פון דער פרעמד

די היגע באַפעלקערונג קען ניט אויספילן די אַלע אַרבעטן, וועלכע עס פאָדערן די איינהייטן. דעריבער ברענגען די איינהייטן טעגלעך גרופּעס יידן פון קורעניץ. אין דער פרי קומען זיי און אין אָוונט קערן זיי זיך אום אַהיים. עס זענען דאָ אויך מינסקער און באַראַנאָוויטשער יידן. זיי שטייען איין אין אַ געוועזענעם סקלאַד פון תבואה, נעבן דער באַן־סטאַנציע. זיי לעבן פון די באַקומענע פּאָרציעס, ליידן שטאַרק הונגער און קעלט. זיי האָבן ניט קיין סאַניטאַרע באַדינגונגען. זיי שטאַרבן אויס איינציקווייז פון קראַנקהייטן און הונגער. אונדזער קאָנטאַקט מיט זיי איז זייער אַ שוואַכער.

נפטרים

די פרעסט אין שבט זענען זייער שטאַרקע. אין איין פרימאָרגן קומט אַריין אין בעקעריי יעקב נאָרמאַנס פרוי און רופט אונדז זען, וואָס מאַכט איר מאַן, וועלכער איז געלעגן אַ לענגערע צייט קראַנק. זי האָט אַריינגערופן אַ מנין יידן, איך האָב ניט געקענט פאַרשטיין איר כוונה. איר מאַן, יעקב, איז געלעגן טויט. די זעלביקע נאַכט איז אויך געשטאָרבן ציפּע קאָפּעלאָוויטש. יצחק אהרן־דודס, פון די לעצטע חברה קדישא־לייט, האָט מיך געבעטן גיין אויפן בית־הקברות, אויסגראָבן אַ קבר פאַר ביידע נפטרים. איך מיט לייזער אהרן־דודס זון זענען אַוועק אויפן פעלד, גראָבן די קברים. מיר האָבן געוואַרעמט די ערד מיט אַ פייער, וואָס מיר האָבן דאָרט געמאַכט. אין משך פון גאַנצן טאָג האָבן מיר אויסגעגראָבן בלויז איין קבר און באַערדיקט ציפּע קאָפּעלאָוויטש. אויף מאָרגן האָבן מיר ערשט אויסגעגראָבן דעם צווייטן קבר און באַערדיקט יעקב נאָרמאַנען. זאָל די ערד זיי גרינג זיין. וויפל יידן האָבן שוין דעמאָלט מקנא געווען די געשטאָרבענע, וועלכע זענען אַוועק פון דער וועלט מיט אַ נאַטירלעכן טויט.

קריסטן דערציילן

מיר ווייסן, אַז די סאָוויעטישע אַרמיי איז צעקלאַפּט געוואָרן אין אָנהויב פון דעם קריג. די סאָלדאַטן זענען אַוועק אין געפענגעניש. געציילטע זעלנער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער און אין די וועלדער. זיי האָבן ניט געקענט און ניט געוואָלט בלייבן פּאַסיוו אין צייט פון מלחמה, האָבן געגרינדעט דעם קערן פון די אָרגאַניזירטע פּאַרטיזאַנער־גרופּעס. עס האָבן זיך צו זיי אָנגעשלאָסן אויך יידישע בחורים, וועלכע האָבן מיטגעבראַכט יידישע חכמה און גבורה.

די פּאַרטיזאַנער־גרופּעס האָבן געמוזט האָבן אַ נאָענטע פאַרבינדונג מיט דער אָרטיקער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיי אויסגעהאַלטן מיט עסן און מיט ידיעות וועגן שונא. זיי האָבן געשאַפן אין וואַלד אַ כוח און אויף אייגענער אחריות, פירן זיי אויס דיווערסיע טאַטן. אַזוי האָבן זיי הונדערטער טעלעפאָנען־סלופּן אויפגעריסן, אַמוניציע־סקלאַדעס אונטערגעצונדן, און אַ סך צוגן אַראָפּגעלאָזט פון די רעלסן. מיט דער צייט, האָבן זיי געשאַפן אַ פאַרבינדונג מיט דער סאָוויעטישער אַרמיי, באַקומען פון זיי געווער, הילף און אויסגעפירט זייערע באַפעלן. די ערשטע צייטן, ווען זיי האָבן אַלץ געטאָן אויף אייגענער האַנט, און געדאַרפט אָנקומען נאָך עסן צו די קריסטן אין די דערפער, פלעגן ניט אַלע פויערים וועלן געבן, איבערהויפּט די רייכע דערפער, וועלכע פאַר דער צייט פון די סאָוויעטן, האָט זיך זיי געלעבט ניט אַזוי גוט. בלית ברירה, פלעגן די פּאַרטיזאַנער נישט שאַנעווען די יעניקע. ניט איין הויז איז אונטערגעצונדן געוואָרן. דער נאָמען פּאַרטיזאַן איז געוואָרן אַ שרעק־וואָרט. און פאַר אונדז איז עס געוואָרן אונדזער לעצט ציל, וועגן וועלכער מיר האָבן געחלומט בייטאָג און ביינאַכט.

קארטאפל

נאָך דער צווייטער אַקציע קומט אַ קריסט פון דאָרף האָראָדישטשע צו משה־שמעונען, און זאָגט: דיין יעקב'ס (משה־שמעונס איידעם) פעלד מיט קאַרטאָפל שטייט ניט אויסגעגראָבן. יעקב איז ניטאָ (ער איז אַוועק מיט דער אַקציע), נעם און גראָב אַרויס די קאַרטאָפל. עס איז אַ גאַנצער העקטאַר. "גוט, זאָגט משה־שמעון, אָבער ווער וועט אַקערן דאָס פעלד און ברענגען אין שטאָט? קיין געלט ווילט איר ניט נעמען". "וואָס קענסטו געבן אַן אַנדער זאַך?" – פרעגט דער פויער. דערמאָנט זיך משה־שמעון אַז ביי אים אין שטאַל איז דאָ אַ צענומענער וואָגן מיט רעדער. דעם גוי איז געפעלן דער געשעפט. ר' משה־שמעון זוכט גרעבערקעס. ביי אונדז און ביי אים אין שטוב, זענען דאָ פרויען. זיי זאָגן, איידער

גיין צום גזלן (דייטשן) אַרבעטן, וועלן מיר בעסער גיין אויסגראָבן די קאַרטאָפל.

דער פויער פירט אונדז אַלעמען אַוועק אין האַראָדישטשע, און ברענגט מיט זיין פור די גאַנצע קאַרטאָפל. ביי משה־שמעונען אין שטוב קלייבן מיר פונאַנדער די קליינע פאַר די בהמות, די גרויסע צום עסן. ביי נח׳ן אין הויף האָט מען אויסגעגראָבן אַ גרוב און צוגעדעקט מיט ערד. אין אַ האַלב יאָר אַרום, זייענדיק ביי די רימאַרעס, האָבן מיר ניט געהאַט צופיל צו עסן. האָב איך דערמאָנט יוספן, אַז עס שטייט די גרוב קאַרטאָפל ניט קיין געעפנטע. די רימאַרעס האָבן דערציילט אַ דייטש פון זשאַנדאַרמעריע, אַן עלטערער מענטש. ער האָט מסכים געווען אַכטונג געבן, אַז די פּאָליציי זאָל ניט שטערן ביים אַרויסנעמען די קאַרטאָפל. מיר האָבן געדונגען אַ שליטן און אַריבערגעפירט די גאַנצע קאַרטאָפל צו די רימאַרעס. מיר האָבן זיי ניט אויסגעניצט אינגאַנצן און איבערגעלאָזן נאָך אונדזער אַנטלויפן אין וואַלד.

פורים תש״ב

די דריטע אקציע 3.3.1942

דער זייגער האָט געשלאָגן פיר (פאַרטאָג). מיר הערן עס רודערט זיך אין דרויסן. בלויז געציילטע מינוטן זענען אַריבער. מען קלאַפּט אין טיר, אין די פענצטער. צוויי פּוילישע פּאָליציאַנטן הייסן זיך גיך אָנטאָן, נעמען עסן. מען פאָרט אַרבעטן.

אין דרויסן שטייען 5 דייטשן מיט ביקסן אין די הענט און ווייזן דעם וועג צום לאַסט־אויטאָ, וועלכער שטייט נעבן טראָטואַר. שווער זיך צו אָריענטירן, וואָס וויל מען פון אונדז. שוין איבער אַ האַלב יאָר ווי עס איז שטיל אין ווילייקע און דאָ פּלוצלונג עפּעס נייעס. די פרויען אין שטוב טרייבן אונטער איינע די צווייטע און דערביי רעדן זיי, ווי צו זיך אַליין: עס זאָל נאָר אויסגיין צום גוטן.

די פּאָליציאַנטן האַלטן רשימות און זוכן לויט זיי די מענטשן. זיי דראָען די שכנים, אַז זיי זענען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די, וועלכע זענען ניטאָ.

איך גיי מיט מיין עלטערער שוועסטער און פאָטער. מיין מוטער און יינגערע שוועסטער זענען אַוועק מיט דער צווייטער אַקציע.

אין אויטא

אין געציילטע מינוטן ווערט דער אויטאָ פול. דאָ זענען כמעט אַלע פון אונדזער גאַס: איטקע – ברײַנע נח׳ס, לאה גורביץ, העניע, שימקע. משה־שמעון האַלט אין איין איבערחזרן ״שמע ישראל״. ער פילט, ווייזט אויס, אַז דאָס זענען זיינע לעצטע מינוטן, דעריבער דאַרף מען אַריינכאַפּן און תפילה־טאָן. דער אויטאָ איז איבערגעדעקט מיט אַ ברעזענט. מיר זענען אינעווייניק אויפגעפרעסט. מען שפירט קיינעם ניט, בלויז פון צייט צו צייט פילן מיר די קלעפּ אין קאָפּ, פון אַ דייטש, וועלכער זיצט אין דער הייך און שלאָגט איבער די קעפּ מיט אַ פלאָקן. ווייזט אויס, אַז כדי צו צעברעכן די מאָראַל ביי די מענטשן און כדי עס זאָל זיי זיין לייכטער דער וועג צום אומקום, האָבן זיי זיך באַנוצט מיט די אַלטע אויסגעפּרובטע מיטלען.

מען פירט אונדז אין דער ריכטונג צו דער טורמע.

דער ערשטער ווידערשטאנד

די ברידער אַלפּעראָוויטש, קאָפּלס קינדער: אהרן און הירשקע, האָבן געאַרבעט אַלס פאַך־אַרבעטער, אין איידלמאַנס טאַרטאַק. די פאַרוואַלטונג פון מיל און טאַרטאַק האָט געזאָרגט פאַר זיי, אַז זיי זאָלן האָבן שיינען און קומען צו דער אַרבעט. די ברידער האָבן באַצייטנס דערקענט די נייע בעלי־בתים און געוווּסט אויף וואָס זיי זענען פעיק. זיי האָבן דורך די קריסטן, וועלכע פלעגן קומען אין טאַרטאַק, אָנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט מיט די יידן אין אַנדערע שטעטלעך. זיי פלעגן האַלטן אין איין טענהן, אַז מען טאָר ניט גיין ״כצאן לטבח״. מיר זענען במילא פאַרמשפּט צום טויט. ווען פורים פאַרטאָג האָבן די פּאָליציאַנטן אָנגעקלאַפּט ביי די אַלפּעראָוויטשעס אין הויז, און געהייסן זיך אָנטאָן און מיטנעמען עסן, ווייל מען פאָרט צו דער אַרבעט, האָבן די ברידער געפרעגט, נאָכוואָס האָבן מיר צו פאָרן אַרבעטן אַנדערשוווּ? מיר אַרבעטן דאָך אין טאַרטאַק און מיר האָבן שיינען. ווען די דייטשישע קוליגאַנעס האָבן זיך פונאַנדערגעשריען און מיט די ביקסן אָנגעהויבן טרייבן צום אויטאָ, האָבן די ברידער ניט געקלערט קיין סך. יעדער האָט געכאַפּט זיינע צוגעגרייטע כלים, איינער אַ האַק, דער צווייטער אַ לאָם, און האָבן אָנגעהויבן שלאָגן די דייטשן. אין טומל זענען אָנגעלאָפן נאָך דייטשן און מיט געווער אין די הענט געשאָסן אין די ברידער. אין אַ גוססדיקן צושטאַנד האָבן די דייטשן זיי אַריינגעוואָרפן אין אונדזער לאַסט־אויטאָ, מיטנעמענדיק זיי מיט אונדז.

אין טורמע אויפן הויף, ווו מען האָט אונדז געבראַכט, האָט מען זיי אַראָפּגענומען פון אויטאָ און אַוועקגעטראָגן אין דעם פאָרויס צוגעגרייטן קבר. זיי האָבן די ערשטע באַנייט דעם אָפענעם ברודער־קבר. אָבער זייער ווונש איז דערפילט געוואָרן. זיי זענען ניט געגאַנגען ״כצאן לטבח״. די פּוילישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן איבערגעגעבן וועגן זייער ווידערשטאַנד, האָבן ניט געקענט זיך אָפּוווּנדערן פון זייער העלדישקייט און מוט. ערע זייער אָנדענק!

אין טורמע אויפן הויף

דער בנין פון קרייז־געריכט געפינט זיך נעבן דער טורמע. דאָרט איז דאָ אַ גרויסער גאַראַזש פון אויטאָס, וועלכן די

סאָוויעטן האָבן אויפגעשטעלט. אין דעם גאַראַזש האָט מען אונדז געבראַכט. מיר האָבן דאָ געטראָפן כמעט אַלע איבער־געבליבענע ווילייקער. אין דער גרויסער האַלע פון גאַראַזש שטייט אַ טיש, ביי וועלכן עס זיצט גראַווע דער ס.־ס.־מאַן און בעט די שיינען. די אַנדערע שטייען ביי די ווענט און טירן מיט די ביקסן אין די הענט, גרייט אויף אַלץ. איין דייטש שרייט, מען זאָל אָפּגעבן געלט, רינגעלעך, זייגערלעך, אויער־רינגלעך, און בראַסלעטן. די קופּע אָפּגעגעבענע געלט און שמוק האַלט אין איין וואַקסן אויפן טיש. איך גיב אָפּ מיין שיין. גראַווע קאָנטראָלירט אים גוט און ווייזט מיר אָן אויף לינקס. אַ צווייטער דייטש פירט מיר אַריין אין אַ קליינע האַלע אין זעלביקן גאַראַזש. דאָרט טרעף איך די רימאַרעס מיט די פאַמיליעס, 5 ווילנער בחורים, צווישן זיי מולער פון שניפּישאָק, מולקע ווייסמאַן, דער אַלטער ר׳ לייב מאַלאַש־קעוויטש און זיין פרוי, חיה־גיטה, זונדל דער מילנער מיט זייער זון, יוסף שמוקלער און מיין קוזין יוסף נאָרמאַן.

איך קען ניט פאַרשטיין, פאַרוואָס זענען מיר אַזוי נאַאיוו געווען און ניט פאַרשטאַנען, וואָס מען וויל טאָן מיט אונדז. נעכטן אין אָוונט איז געקומען אונדזער געוועזענער אַרבעטער אָזשעקאָווסקי (אַ קריסט) און איינגערוימט אַ סוד דעם טאַטן, אַז מאָרגן גרייט מען זיך אויסצוהרגענען אַלע איבערגע־בליבענע יידן אין ווילייקע. איך געדענק, ווי דער טאַטע האָט צו מיר געזאָגט: ״ווייזט אויס, אַז דער גוי איז געקומען ירשנען אונדז ביים לעבן״.

דער ברודער־קבר

הינטער דער וואַנט פון טורמע, נעבן דעם גאַראַזש, איז פאַראַן אַ גרויסע גרוב מיט אַ ברעט צוגעדעקט. אַהער פירט מען אַרויס גרופּנווייז צו פינף מאַן. מען שיסט אין זיי און מען וואַרפט זיי אַריין אין גרוב. איך פאַרשטיי ניט, פאַרוואָס האָבן מיר ניט געהערט, ווי מען פלעגט צעשיסן אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע. סך־הכל איז עס געווען געציילטע מעטערס פון אונדזער צימער. איינמאָל אַ זייגער 11 אין דער פרי האָבן מיר געהערט אַ שטאַרקן אויפרייס.

דער געראַטעוועטער

איין בלוטיקער עדות האָט זיך געראַטעוועט ממש פון גרוב. באָרשיי, דער גלאָז־קרעמער, האָט באַקומען אַ קויל אין האַלדז און איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן מיט אַלע דערשאָסענע אין גרוב. ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט פון זיין פאַרחלשטקייט און דערשפּירט, אַז ער לעבט און געפינט זיך אַ צונויפגע־דריקטער צווישן זיינע דערשאָסענע ברידער, איז ער געבליבן ליגן, ביז עס איז פינצטער געוואָרן, אַרויסגעשלייכט זיך פון ברודער־קבר, אָפּווישנדיק פון זיך דאָס אייגן און פרעמד בלוט. ער איז אַנטלאָפן אַ לעבעדיקער מת קיין קורעניץ.

וואָס באָרשיי האָט איבערגעלעבט אין די געציילטע שעהן, ליגנדיק אַלס אַ הרוג צווישן זיינע ברידער און פילנדיק די גסיסה־מינוטן פון די לעבעדיקע, דאָס ווייס נאָר באָרשיי אַליין. ניט אומזיסט פלעגט מען זאָגן אין ווילייקע און אַרום, אַז באָרשיי וועט אַ צווייטן מאָל ניט שטאַרבן. ער איז אַנטלאָפן קיין קורעניץ. אין אַ קורצע צייט אַרום איז ער געקומען, אַלס קורעניצער אַרבעטען אין ווילייקע ביים געביטס־קאָמיסאַר. ווען ער איז געקומען אונדז באַזוכן ביי מאַלאַשקעוויטשן אין ווינונג, האָט ער אַזוי פיל געוויינט, און האַרציק זיך געקושט, זאָגנדיק, אַז ער ברענגט אַן אמתן גרוס פון אונדזערע בעסטע און טייערסטע פון יענער וועלט.

עלף אַ זייגער ביינאַכט

עס קומט אַריין אַ ס.־ס.־מאַן און פירט אונדז צוריק אין דער גרויסער האַלע פון גאַראַזש. איצטער איז דאָ גערוים. איך זוך דעם טאַטן, די שוועסטער. זיי זענען ניטאָ. אָט זע איך מנוחה מעלצער מיט אַזאַ שאַרפן קוק. אונדז פירט מען צו צום טיש אין מיטן האַלע. עס ליגט אויף אים אָנגעלייגט אַלע גאָלדזאַכן. מען הייסט אונדז נעמען אונדזערע זייגערס, וועלכע מיר האָבן דאָ איבערגעלאָזן אין דער פרי. איך גיב אַ סימן אויפן טאַטנס זייגער, איך וויל האָבן אַן אָנדענקונג פון אים. ער געפינט אים גלייך און גיט מיר אים אָפּ. אָט זע איך נאָך געציילטע פרויען. איך קען ניט פאַרגעסן דעם שאַרפן קוק פון מנוחהס אויגן. אָט זע איך ווי איר מיידעלע האָט זיך געבעטן אין דער פרי ביי דעם דייטש אַז ער זאָל איר ערלויבן צוגיין אין גאַראַזש אין אַ ווינקל עפּעס טאָן. איך זע, ווי ער האָט געכאַפּט דעם רעוואָלווער און דוקא געוואָלט די פאַר־פלוכטע יודין דערהרגענען.

אָט שטייט סלאַווע קראָמניק ביי דער זייט פון איר פאַראַ־ליזירטער טאָכטער. עס שיינט אַרויס דער ווייסער ליילאַך אויף דעם בעט, וווּ עס ליגט איר טאָכטער אין דעם גאַראַזש.

העניע קאָפּעלאָוויטש גייט צו צו מיר און זאָגט, אויב דו וועסט איבערלעבן די צרות און די רוצחים, געדענק איבער־געבן אַ גרוס, דעם לעצטן לעבנס־גרוס מיין זון ניאַניע.

פאַר מיינע 15 יאָר זענען די איבערלעבונגען צו שטאַרקע. איך זוך און טראַכט, וועלכע מינוט האָב איך געזען מיין טאַטן, מיין שוועסטער.

איך זע ווי עס שטייען געציילטע פרויען. מען האָט זיי היינט ניט באַוויזן צו דערמאָרדן, זיי וואַרטן אויף זייער טויט אויף מאָרגן. איך זע יוספס שוועגערן מיט אַ קינד אויף דער האַנט. איך קלער בלויז, ווי אַזוי קען מען זיי ראַטעווען, בלויז אַ נס. דער שומר אונדזערער, דער ס.־ס.־מאַן, טרייבט אונדז פאָרויס גיכער, גיכער.

אהיים

מען האָט אונדז די איבערגעלאָזענע געקרוינט מיט אַ נייען נאָמען ״פאַך־אַרבעטער״, וועלכע דאַרפן העלפן בויען דאָס

רייך. און אַלס נוצלעכע יידן דאַרפן מיר זיין איבערגעגעבן דער אַרבעט. דערמיט וועלן מיר אויסקויפן אונדזער לעבן. מיט דער בשׂורה פירט אונדז דער ס.־ס.־מאַן אַ היים.

מיר גייען ווי נאָך אַ לוויה אַ היים. איך גיי צוזאַמען מיט יוספן. דער עכאָ פון אונדזערע טריט קלינגט אָפּ אין קאָפּ און מיר דוכט זיך, אַז איך זע מיין טאַטנס שאָטן גייט מיר נאָך. ער הערט מיינע טריט און איך הער זיין שטים: ״מוליע! זיי געשטאַרקט. דו מוזט זיי אַריבערלעבן. זאָל בלייבן איין אָנדענק פון אונדזער משפחה״.

דער ס.־ס.־מאַן זאָגט צו מיר און יוספן: עס וואָלט זיין גוט, אַז איר זאָלט זיך איינקוואַרטירן אין איין וווינונג, צוזאַמען איז היימלעכער. איך קלער, אַז דער דייטש האָט רעכט. די שטוב איז פאַרשלאָסן, די טירן צוגעקלאַפּט מיט טשוועקעס. איך גיי צו יוספן אין שטוב, אַ פּוסטקייט, אַן אומעט. ווער קען גיין שלאָפן. מיר וועלן שוין איבערזיצן די נאַכט. עפּעס אַ מורא שלאָגט פון די ווענט. עס ווילט זיך זיין צווישן יידן, מיט זיי איז אַלץ לייכטער. איך האָב מורא פאַרן מאָרגנדיקן טאָג. מען וועט דאַרפן באַשליסן, וווהין צו גיין און וואָס צו טאָן. איך שטעל זיך ניט פאָר, ווי קען מען באַשליסן זאַכן אַליין, אָן די עלטערן.

די רימאַרעס

ווי ריכטיק זענען די ווערטער פון אונדזערע חכמים: ״הכל תלוי במזל, אפילו ספר־תורה שבהיכל״. איך טראַכט עס שטענדיק וועגן די רימאַרעס. די מזלדיקסטע משפחה אין ווילייקע זענען זיי געווען. פון ערשטן טאָג אָן זענען זיי געוואָרן מיוחסים ביי די דייטשן און ביי די פויערים. מען פלעגט ביי זיי אָפּקלאַפּן די שוועלן. אַז ביים געביטס־קאָמיסאַר דאַרף מען פאַרריכטן די געזעסן אין די אויטאָס, ברעזענטן, אָדער פאַריכטן די לעדערנע אָנגעראַבירטע מאַנטלען, וועמען זוכן זיי? די רימאַרעס, אַלץ מאַכן זיי. די דייטשן פלעגן זיי צוואַרפן פון צייט צו צייט בלויז אַ שטיקל ברויט, אָבער די פויערים פלעגן צאָלן מיט מעל, קאַרטאָפל, ברויט און אפילו פּוטער פאַר יעדער קלייניקייט. אַז די בעקעריי ביי נאָרמאַנען איז חרוב געוואָרן, איז געוואָרן דער אַדרעס פון יידן אין ווילייקע, ביי די רימאַרעס. די פינף ברידער האָבן באמת שווער געאַרבעט, און געפילט פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַרן כלל. זיי האָבן געהאָלפן יעדן, ווער עס האָט זיך צו זיי געווענדעט. ווען שושן־פּורים אין דער פרי, נאָך אַ שווערער נאַכט פון איבערלעבענישן און וואַכקייט, זענען מיר אַלע איבערגעלאָזענע, זיך צונויפגעקומען צו די רימאַרעס, געמאַכט אונדזער סך־הכל פון אַלע ווילייקער איבערגעבליבענע יידן, האָט די ציילונג לאַנג ניט געדויערט. אינגאַנצן זענען מיר געבליבן 29 נפשות, צווישן זיי 10 קינדער – איינציקע אָפּגעריסענע צווייגן פון געוועזענע פאַרצווייגטע משפחות.

די גראַטעווועטע

ביי די רימאַרעס האָט מען שוין געוווּסט דעם סוד, אַז נח נאָרמאַן מיט זיין פרוי העניע און בתיה די הינקענדיקע, האָבן זיך גראַטעווועט און אַנטלאָפן אין דאָרף נייקע.

ביי נח׳ן אין הויז האָט געוווינט אַ ״וואָסטאָטשניק״ מיט זיין פרוי. נח האָט פאַרנומען די דירה פון הויף־זייט. ווען די פּאָליציי האָט אָנגעקלאַפּט אין הויז, האָט דער קריסטלעכער שכן געזאָגט, אַז דאָ וווינט אַ קריסט. די דייטשן האָבן אַזוי אַרום אויסגעמיטן דאָס הויז. אין דער זעלבער צייט זענען נח מיט העניע׳ן און בתיה׳ן געלעגן אין קעלער, על כל צרה שלא תבוא און אויסגעמיטן די אַקציע. דעם זעלביקן אָוונט זענען זיי אַנטלאָפן קיין נייקע צו באַקאַנטע. איך מיט יוסף נאָרמאַן זענען געשטאַנען די גאַנצע צייט מיט זיי אין קאָנטאַקט. מיר פלעגן זיי צושיקן דורך באַקאַנטע קריסטן זאַכן און עסנוואַרג, ביז מיר אַליין, זענען אַנטלאָפן אין פּאַרטיזאַנקע. דאָרט האָבן מיר פאַרלאָרן דעם קאָנטאַקט מיט זיי. מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט, אַז די נייקער פויערים האָבן זיי דערהרגעט אין יאָר 1943. דאָס לעצטע יידישע הויז אויף פּילסודסקער גאַס, פון וואַנען מען האָט גענומען יידן, איז געווען קאָפּל אַלפּעראָוויטשעס שטוב. די יידישע איינוווינער, וועלכע האָבן געוווינט נעבן באַן, האָט מען ניט גערירט. אגב, דאָרט איז שוין קיין איין ייד ניט געווען; – זיי זענען זיך צעלאָפן, ווער קיין קורעניץ און ווער קיין נייקע.

נייע פּאַכן

עס האָט לאַנג ניט געדויערט, ביז דאָס הייפל איבערגעבליבענע האָבן זיך צעטיילט מיט דער אַרבעט אין שטאָט. אַזוי האָב איך און מולע ווייסמאַן זיך איינגעאָרדנט אַלס געהילפן ביי די רימאָרעס. יוסף איז אַוועק אַלס דרוקער אין דער דרוקעריי, וועלכע איז געווען ביים געביטס קאָמיסאַר אין הויז. דער אַלטער מאַלאַשקעוויטש האָט אויסגעאַרבעט זייף און ליכט. שמוקלער איז געוואָרן אַ גלעזער. חיה־גיטעס מאַן האָט געאַרבעט אויף דובינס טאַרטאַק.

די רויכערדיקע גרוב

פיר אַזייגער פאַרנאַכט, איז שרה־חנה, מענדל דעם בלעכערס פרוי, געקומען צו אונדז, ביי די רימאַרעס, טרעפן לעבנגעבליבענע ווילייקער יידן. זי ווייס אַליין ניט, פאַרוואָס האָבן די רוצחים אויסגעמיטן זייער הויז. די גויים, זייערע שכנים, האָבן באַמערקט, אַז שרה־חנה מיטן מאַן האָבן די דייטשן ניט צוגענומען, האָבן זיי גלייך געמסרט אין געסטאַפּאָ, און ווען זי איז נאָך געווען ביי אונדז, זענען געקומען ס.־ס.־לייט און צוגענומען איר מאַן, מענדל דעם בלעכער, פון זיין הויז.

ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין אַ שינעל. מיר האָבן דורכן פענצטער געזען, ווי מען האָט אים אַוועקגעפירט צום גרוב,

נעבן דער טורמע און דאָרט דערשאָסן. מיר האָבן זיך געבעטן ביי שרה־חנה׳ן זי זאָל בלייבן ביי אונדז. זי האָט אָבער בשום אופן ניט געוואָלט הערן. זי האָט באַשלאָסן צו גיין אין דעם זעלביקן וועג, ווו איר מאַן איז געפירט געוואָרן און זי איז אוועק.

מיר האָבן געזען דורכן פענצטער דעם הינטערשטן טייל פון דער טורמע און די גרוב, וועלכע האָט זיך די גאַנצע צייט געריוכערט. דער ריח פון געסמאָליעטע פלייש האָט געריסן דעם נאָז. מיר האָבן געזען, ווי שרה־חנה איז דער־שאָסן און אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין דער ברענענדיקער, רויכערנדיקער גרוב. אין אָט דער גרוב פלעגט מען טעגליך ברענגען 5–6 יידן, זיי דערשיסן, און דערנאָך פאַרברענען.

אויף מאָרגן, נאָך דער אַקציע, איז דער ריח געווען ניט אויסצוהאַלטן.

נייע דירות

איך מיט מיין פריינט יוסף, האָבן באַשלאָסן איבערגיין וווינען צו מאַלאַשקעוויטשן. די רימעריי איז שוין לאַנג אַריבער אין אַ צווייטן אָרט, ביי לאַמפּערטן אין שטוב, וועלכע איז גע־שטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון ס.ס.

מיר האָבן פאַרריכט די טירן און פענצטער פון באָד און איינגעאָרדנט דאָרט אַ "מלינה", אַ באַהעלטעניש אין פאַל פון אַן אַקציע. אין די אָוונטן קומען מיר צו מאַלאַשקעוויטשן. דאָס פענצטער האַלטן מיר אָפן. עס גייט אַרויס אין גאָרטן. פון דאָרט איז אָפן דער וועג גלייך אין מרחק. מיר זיצן האַלבע נעכט, ביים אָפענעם פענצטער, ריכטנדיק זיך אויף דאָס ערגסטע. מיר זענען שטענדיק גרייט.

דער ברודער־קבר

מיר אַרבעטן ביי לאַמפּערטן אין שטוב רימעריי. מען ברענגט אַ סך באַשטעלונגען און מיר גיבן אַרויס אין משך פון טאָג אַרבעט. אַלע אונדזערע מחשבות זענען געצילט אַהין, צום גרוב אויפן הויף פון טורמע. מען ברענגט ידיעות פון דאָרט, אַז יידן אויסבאַהאַלטענע פון גאַנצן קרייז ברענגט מען אַהין און דאָרט דערמאָרדעט מען זיי. אין וואַלד האָט מען געכאַפּט אַ קורעניצער משפחה, 6 נפשות, געבראַכט אין טורמע און דערשאָסן אין גרוב. אַ 11 יאָריקער יינגל פון דער משפחה האָט באַקומען אַ קויל אין אויער, און אַ צווייטע קויל אין פנים און איז געפאַלן אין גרוב אַ פאַרוווּנדעטער אָן באַוווּסט־זיין. ווען ער איז געקומען צו זיך, האָט ער דערפילט, ווי מען שלעפּט אַראָפּ די שיך מיט די קאַלאָשן פון די פיס. ווען עס איז פינצטער געוואָרן, איז ער אַרויס פון גרוב און אַנטלאָפן. ביינאַכט איז ער אָנגעקומען צו אונדז. ביי מאַלאַשקעוויטשן אין דירה האָבן מיר אים געהאַלטן בגניבה, געבראַכט צו אים מיקוליטש דעם פעלדשער, וועלכער האָט אים אַ לענגערע צייט געהיילט. ביז עס איז געקומען אַ קריסט, געשיקט פון זיינעם אַ קרוב, ביי די פאַרטיזאַנער און אים אַריבערגעפירט צום קרוב אין וואַלד.

זאַלץ

ביי איטשע־מענדל גורוויטש אויפן הויף האָבן די סאָוויעטן איבערגעלאָזן אַ וואַגאָן זאַלץ. איך ווייס ניט ווי אַזוי איז איבערגעבליבן די זאַלץ און די גויים האָבן עס ניט צוגע־רויבט. היות אונדזער אַרבעטס־פּלאַץ, איז ניט געווען ווייט, פלעגן מיר זיין אָפטע געסט אין הויף, און יעדעס מאָל צו־שלעפּן אַביסל זאַלץ, פאַרקויפן און דערפון געהאַט צום לעבן. ביי אונדז אין שטוב, אין קעלער, איז געווען אַ פאַרלאָזענער אויוון פון דער בעקעריי. אין דעם אויוון, האָט דער טאַטע פאַרבאַהאַלטן אונדזערע זאַכן, פאַרמויערט מיט ציגל דעם עפענונג. איצטער גיי איך מיט יוסףן, פון צייט צו צייט אַהין ביינאַכט. מיר גנבנען זיך אַריין אין קעלער און נעמען אַרויס אַ ביסל זאַכן צו פאַרקויפן אָדער פאַרטיילן.

אַ קעסטל זייף

איך האָרעווע זיך ניט איבער ביי די רימאַרעס. אמת, איך העלף צו ביי דער אַרבעט. איך האָב גענוג צייט צו טראַכטן און זוכן אַ פּאָר גילדן, כדי קענען זיך איינשאַפן געווער. דאָס זיין ביי די רימאַרעס, אויף זייער קעסט, איז גאָרניט אָנגענעם. איך דערמאָן זיך, אַז ביי אונדז אויפן הויף איז דאָ באַגראָבן אַ קעסטל זייף "שיכט". אַ גוט שטיקל זייף קען מען פאַר קיין געלט ניט באַקומען. מאַלאַשקעוויטשעס זייף, אויס־געאַרבעטע פון געפּגר׳טע הינט און קעץ האָט אַ טעם און ריח פון אַ פּגר. איך רעד אָפּ מיט יוסףן, אַז זונטאָג, ווען די ערלים גייען אַוועק אין קלויסטער, וועלן מיר זיך צוכאַפּן אויפן הויף, אַרויסגראָבן און ברענגען אַ היים צו די רימאַרעס. גלייך זונטאָג גנבנען מיר זיך צו צום הויף, גראָבן אויס דעם קאַסטן, לייגן איבער די זייף אין 2 זעקלעך, און טראָגן זיך אָפּ. מיר גייען דורך די גערטנער. נעבן פלעסניאַנקע פאַרהאַלטן אונדז 2 פּאָליציאַנטן. שקצימלעך האָבן אונדז באַמערקט גראָבנדיק, האָבן זיי געמסרט דער פּאָליציי. יוסף גייט פאָרויס, איך פון הינטן. איך טראָג אַ פּאָר נייע שטיוול מיט קאַלאָשן. טאָמער דאַרף מען אַנטלויפן, זאָל איך זיין גרייט לפּחות מיט גוטע שטיוול. דער פּאָליציאַנט פירט מיך אַריין אין דער רואינירטער צוקערניע פון מיכל קאַפּעלאָוויטש, און הייסט מיר אויסטאָן די שטיוול. ניטאָ קיין ברירה. איך טו אָן זיינע שיך, ליטווישע אויסאַרבעטונג. עס האָט אים שוין געלוינט. איך קום אין דער פּאָליציי, יוסף רעדט מיטן פּאָליציאַנט. זיי וואַרטן אויף אונדז. יוסף באַמערקט שוין אויפן פּאָלי־ציאַנטס פיס מיינע נייע שטיוול. ער זאָגט גלייך צו מיין פּאָליציאַנט: "וואָס מיינסטו, די דייטשן וועלן דיר געבן אַ דאַנק, אויב דו וועסט זיי ברענגען גוטע זייף? נעמט צו

פאַר זיך און דערפאַר לאָזט אונדז גיין אַ היים. מיר זאָגן צו, אַז מיר וועלן קיינעם ניט דערציילן". זיי האָבן זיך איבערגעקוקט. עס איז זיי געפעלן דאָס געשעפט. "גייט אַ היים", זאָגן זיי, "אָבער האַלט די צונג". מיר זענען ווידער ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. אַז מיר זענען אָנגעקומען צו די רימאַרעס, איז די שמחה געווען גרויס. זיי האָבן שוין געוווּסט וועגן אונדזער אַרעסט און אָפּגעקלאָגט אונדז באַצייטנס.

דער אדרעסן־צענטער

איך ווייס ניט, ווי אַזוי האָבן אַלע איבערגעבליבענע יידן פון ווילייקע און געגנט זיך דערוווּסט אונדזער אַדרעס. עס האָבן דאָך געלעבט אין ווילייקע די רימאַרעס, חיה־גיטע מיט איר פאַמיליע, מאַלאַשקעוויטש, שמוקלער, און ווייסמאַן. צו קיינעם שרייבט מען ניט. איך מיט יוספן נאָך קיין פולע 18 יאָר האָבן מיר נאָך ניט; דאָך באַקומען דוקא מיר בריוועלעך, פון וויינערס איידעם, אַז מיר זאָלן גיין צו זיי אין קעלער אַרויסגראָבן זאַכן און אָפּשיקן דורך אַ קריסט. פון יענטעצקע די פאַנאַטשיטשער, פון פעטער נח, דעם ווייסינקער'ס שוועגערין און נאָך אַנדערע. אַלע מיט דעם זעלביקן נוסח. די גויים ווילן אונדז ניט האַלטן, שיקט אונדז לעדער, שטאָפּן, זאַכן, אָבער ווו נעמט מען די שטאָפּן? אין ווילייקע האָבן יידן געלאָזן גענוג, גיי איבער די קעלערס און נעם. מיר האָבן שוין אַרויסגעשלעפּט ביי אונדז פון קעלער און פון אויוון אַלץ. און פונאַנדערגעשיקט, קיין איין בקשה ניט געלאָזן אָן אַ תשובה, נאָר עס איז אַלץ ווייניק. אַודאי, פאַר די גויים איז ניט גענוג. אויב נאָר זיי שפּירן אַז עפּעס איז ערגעץ ווו איבערגעבליבן. מיר וווּנדערן זיך, ווי אַלע ווייסן גענוי נאָר אונדזער אַדרעס. עס פאַרדריסט אַמאָל, פאַרוואָס שרייבן זיי מיט אַזאַ טאָן. ווייסן זיי דען ניט, אַז מיר זענען ניט אויף דער פריי? מיר זענען איינמאָל אַוועק צו יוספן אין שטאַל דאָרט איז געווען באַגראָבן אין אַ גרוב זאַכן. מיר האָבן זיך אַריינגעגנבעט אינעווייניק און אָנגעהויבן גראָבן. עס איז געווען אַ זייגער 8 אין אָוונט. אין מיטן דער אַרבעט, עס פאַלט אַ ציגל אין טיר פון שטאַל. מיר זענען געבליבן וואַרטן. מיר האָבן שוין פאַרשפּאָרט צו גראָבן. מיר זענען אָבער געווען גרייט אויף דאָס ערגסטע. ווייזט זיך אויס, אַז פון דרויסן האָבן זיי זיך געשראָקן ניט ווייניקער פאַר אונדז. גיי דערצייל זיי, אַז ניט איינמאָל האָט מען מיר פאַרהאַלטן גייענדיק אין זייערע שליחותן. איך האָב זיך אַרויסגעדרייט, ווייל דער תירוץ, וואָס איז פאָרויס צוגעטראַכט און צוגעגרייט געוואָרן, האָט געהאָלטן. מיר זענען דער אַדרעסן־צענטער פאַר ווילייקער אויסבאַהאַלטענע יידן אין שטאָט און אין דאָרף.

און אויפגעהאנגענער — על דאטפת...

די גויים גייען נאָך די דייטשן. ווען די רוצחים כאַפּן יידן, אָדער פירן דורך אַקציעס, קומען גלייך די קריסטן און צעראַבירן די הייזער. אַזוי האָט פּעטראָווסקי, דער פורמאַן, צוגענומען נאָך דעם זעלביקן טאָג, אונדזער קו.

ווען אַ ס.־ס.־מאַן איז געגאַנגען רויבן יידישע הייזער, האָט ער צופעליק געטראָפן דאָרט אַ קריסט, וועלכער האָט געטאָן דאָס זעלביקע. ער האָט דעם קריסט גלייך אַרעסטירט, דורכגעפירט אַ מיליטערישן משפט און אויפגעהאָנגען אים אויף אַן עלעקטרישן סלופּ, למען ישמעו וייראו.

פינף מעת־לעת, איז געהאָנגען דער קערפּער אויפן מאַרק, כדי צו באַווייזן דער באַפעלקערונג, וואָס באַקומט מען פאַרן רויבן דאָס פאַרמעגן פון דער ווערמאַכט.

פ.ז.א. לאגער

ניט ווייט פון שעכטהויז האָבן די סאָוויעטן אויפגעשטעלט אַ הילצערנעם באַראַק, וועלכער האָט געדינט אַלס שולע און קינדער־היים פאַר קינדער פון אַרבעטער. דער באַראַק איז געשטאַנען אַ רואינירטער. די טירן אַרויסגעריסן, די אויוונס צעבראָכן. די דייטשן האָבן דאָרט איינקוואַרטירט אויף מאָרגן נאָך דער דריטער אַקציע אין ווילייקע (3.3.42) 100 קורעניצער יידן, וועלכע אַרבעטן אין ווילייקע. זייער אָנפירער, שאַץ, איז אַן עסטרייכישער ייד, וועלכער רעדט גוט דייטש. די געקומענע האָבן פאַרריכט דעם באַראַק, אויפגעשטעלט וואַרשטאַטן: אַ סטאָלעריי, שלאָסעריי, שוסטעריי, שניידעריי א. א. וו. ווייבאַלד זיי זענען אַוועק פון דער היים, פון קורעניץ און מיטגענומען זאַכן איז ניט געווען אַזוי לייכט, האָבן זיי ניט געהאַט וואָס צו בייטן אויף עסן. דאָ האָבן זיי באַקומען בלויז 200 גראַם ברויט אַ טאָג. אַ טייל האָט שטאַרק געהונגערט. מיר האָבן געהאַט מיט זיי אַ נאָענטן קאָנטאַקט. אין דער זעלביקער צייט פלעגט מען ברענגען טעגליך פון קורעניץ פרויען אויף שוואַרצע אַרבעט, ווי קערן די גאַסן פון שניי, זעגן און האַקן האָלץ, ראָמען די אָפּטרעטן. אין אָוונט פלעגן זיי זיך אומקערן אַהיים.

ערב פסח תש"ב — 1.4.1942

עטלעכע טעג פאַר פסח האָבן מיר ביי מאַלאַשקעוויטשן געכשרט דעם אויוון און געבאַקט מצה פאַר די עטלעכע איבערגעבליבענע יידן. מיר האָבן אויך באַזאָרגט מיט מצה אַ טייל פון די לאַגער־יידן. די סדרים האָבן מיר געפּראַוועט ביי די רימאַרעס. וויין האָט אפילו אויסגעפעלט פאַר די פיר כוסות, דערפאַר האָבן מיר געהאַט מרור איבער גענוג...

אמנין

ביי די רימאַרעס האָבן מיר באַקומען אַ צימער, ווו מיר אַלע פלעגן קומען 3 מאָל אַ טאָג דאַווענען און זאָגן קדיש.

צינגסטאַנגס לאַגער

נעבן שטאָטישן שפּיטאָל שטייט אַ ליידיק הויז, וועלכעס „גוטע" שכנים האָבן פאַרוואַנדלט אין אַ חורבה. די בעלי־בתים פון הויז זענען פאַרשיקט אין סיביר. דאָס געהילץ פון די טירן, פענצטער, פּאָדלאָגע האָבן די שכנים צעשלעפּט.

אין דעם הויז האָט שאַץ איבערגעפירט איבער 100 משפּחות פאַך־אַרבעטער, וועלכע זענען איינגעשטאַנען אין בנין פון פּ. ז. א. דער קאָנטאַקט מיט די אַלע איז זייער אַ שווערער. זיי איז ניט דערלויבט אַרויסצוגיין פון לאַגער. אַהין אין פּ. ז. א. האָט מען אַריבערגעפירט צינגסטאַנגס לאַגער. ער באַשטייט פון יונגע קינדער, עלטערע שוואַרצע אַרבעטער, אויפגעכאַפּטע און געבראַכטע פון קורעניץ, דאָלהינאָוו, סמאָרגאָן, איליע און מיאָדל. דער רוצח האַנדזעל וויל שאַפן אַ ספּאָרט־פּלאַץ און די קינדער דאַרפן עס צוגרייטן.

בערטע פון דעם דאָרף כאַלאַפּי

עס איז מיר שווער צו באַגרייפן נאָך היינט, ווו האָט גענומען אַ געוויינלעך, יידיש דאָרפיש מיידל אַזוי פיל מוט, ענערגיע און גרייטקייט צו העלפן דעם צווייטן ביז מסירות־נפש ממש.

אינמיטן העלן טאָג איז זי געקומען צו אונדז אין וואַרשטאַט, ביי לאַמפּערטן אין הויז, אָן געלע לאַטעס, אין אַ פּעלצל ווי אַ קריסטין מיט אַ רעוואָלווער אין קעשענע און געמאָלדן, אַז זי איז געשיקט געוואָרן דורך די פּאַרטיזאַנער. אויב מיר זענען גרייט צו גיין אין וואַלד וועט זי אונדז העלפן. אַלענפאַלס, די פּאַרטיזאַנער ווילן שטיין מיט אונדז אין קאָנטאַקט.

איך מיט יוסף נאָרמאַן האָבן געוואַרט אויף אַזאַ געלעגנהייט. מיר האָבן שוין לאַנג באַשלאָסן צו אַנטלויפן אין וואַלד. עס האָט זיך בלויז געהאַנדלט ווען און ווי אַזוי? ווייל, וויפל מען קען אויסנוצן די צייט, און זיין אין שטאָט, איז אַלץ בעסער, ווי זיך וואַלגערן אין וואַלד.

באַראַטונגען

ביי די רימאַרעס אין שטוב, איז געוואָרן לעבעדיק. טעג און נעכט איז מען געווען פאַרנומען מיט באַראַטונגען. יאָ גיין אין וואַלד, ניט גיין. מיר מיט יוספן איז גוט, מיר זענען יתומים און האָבן ניט קיין פאַמיליעס. מיר וואַרטן בלויז אויף דער פּאַסיקער צייט אַוועקצוגיין.

ר' לייב מאַלאַשקעוויטש מיט זיין פרוי האָבן אונדז קורץ און קלאָר געזאָגט: „קינדערלעך, ווער עס קען און האָט בלוט אין זיך, זעט ראַטעווען זיך. אויף אונדז קוקט ניט. ניט פאַר אונדזערע יאָרן און כוחות צו גיין אין וואַלד".

חיה־גיטעס מאַן מיטן זון האָבן באַשלאָסן ניט צו גיין. זיי ווילן נאָך צוּוואַרטן און זען וואָס וועט די צייט ווייזן. מולע ווייסמאַן גייט מיט אונדז. שמוקלער גייט אויך אַוועק, נאָר באַזונדער. ער האָט באַקאַנטע קריסטן, וועלכע שטייען מיט אים אין קאָנטאַקט. עס אַרבעט ביי אונדז אַ דאָלהינאָווער בחור, יוסף־ברוך, וועלכער געפינט זיך אין קורעניצער לאַגער. ער גייט מיט. עס האָבן זיך נאָך ניט געענדיקט די באַראַטונגען ביי די רימאַרעס, כאָטש עס זענען שוין אַריבער 2 וואָכן. בערטע איז ווידער דאָ מיט 2 אַרישע דאָקומענטן. אַ ריינע שטיקל אַרבעט. איך הייס מאַראַזאָוו. איין דאגה האָבן מיר איצטער, ווי קריגט מען געווער. איינער פון די ברידער רימאַרעס האָט באַקומען אַ גרויסן נאַגאַן (רעוואָלווער) מיט געציילטע קוילן. בערטע האָט אונדז געגעבן אַ קורצן אַדרעס, גייט גלייך, אין רוסאַקאָווער פּושטשע (וואַלד). דאָרט וועט איר אונדז טרעפן.

ערב ראש השנה תש"ג

דער זומער האַלט ביים ענדע. מען וואַרט אויף רעגנס. ביי אונדז אין וואַרשטאַט איז פול מיט גויים. זיי האָבן אַראָפּגענומען פון די פעלדער. איצטער קומען זיי און ווילן באַקומען ביי אונדז לעדער אויף שיך, טיילן צו כאָמוטן, רימענס. זיי זענען גרייט צו צאָלן מיט תבואה, מעל, און פעטס. זיי קווילן אָן צו דערציילן וועגן געציילטע יידן, יחידים, וועלכע די דייטשן כאַפּן און דערשיסן אין טורמע אויפן הויף. מיר וואַרטן, אַז נאָך ראש־השנה וועט שוין קומען אַ ניי יאָר. זאָל מען פּטור ווערן פון די אַלטע צרות. און דאָס האַרץ קלעמט עפּעס פאַר יום־טוב. מען האָט אונדז צוגעווינטש, אַז יעדער יום־טוב מוז מיט עפּעס פאַרשטערט ווערן.

יעדער טאָג איז אַ געווונענער. מיר זענען זיכער, אַז לאַנג וועלן מיר ניט קענען בלייבן אין ווילייקע. דערווייל, אַרבעט מען אויס אין שאַצס לאַגער הילצערנע טרונעס, פאַר די געהרגעטע דייטשן דורך די פּאַרטיזאַנער.

די אַקציע אין קורעניץ

מיטוואָך, דעם 9 סעפּטעמבער, 2 טעג פאַר ראש־השנה, הערן מיר שוין די טרויעריקע בשורה. אין קורעניץ האָט מען דורכגעפירט אַן אַקציע. אַן אויטאָ מיט יידן האָט מען געבראַכט קיין ווילייקע אויפן הויף פון טורמע. ווייזט זיך אַרויס, אַז נאָך דער שחיטה אין קורעניץ, האָט גראַוועז אויפגעזוכט 30 איבערגעבליבענע יידן און געעפנט אַ נייעם לאַגער. עס פעלט זיי אַרבעטס־הענט.

דאָס ראש־השנה־דיקע דאַווענען איז ביי אונדז ווי ביי אבלים. מיר טרויערן נאָך אונדזער שכנטע, די מזלדיקע קורעניץ. אַזוי פלעגן מיר זי רופן. מיר פלעגן זאָגן, אַז ווילייקע, צוליב דעם, וואָס זי איז אַ קרייז־שטאָט, האָט זי באַצאָלט טייער, אָבער קורעניץ איז אַ מזלדיקע. מיר זענען זיכער, אַז אונדזערע טעג זענען געציילטע. מיר זענען אָבער גרייט אויף יעדן רוף צו גיין אין וואַלד.

עס זענען אַריבער די ימים נוראים, מיט שמחת־תורה. מיר

שטייען אין קאָנטאַקט מיט די לאַגער־מענטשן. זיי האָבן אַ פאַרבינדונג מיט די פּאַרטיזאַנער דורך בערטען.

סוף חודש חשון (5.11.1942) איז געקומען צו גאַסט אין ווילייקע פון מינסק, קובאַ, דער אויספירער פון די יידן־אַקציעס.

ליקווידירט צינגסטאַנגס־לאַגער

פרייטאָג־צו־נאַכט האָט מען, לויט זיין פאַראָרדנונג, אויפגענומען אַלע קינדער און עלטערע אין צינגסטאַנגס־לאַגער, אַרויפגעלאָדעט אויף אַ לאַסט־אויטאָ און אין וועלדל נעבן בית־הקברות זיי אַלע דערשאָסן. אויף מאָרגן אַ גאַנצן טאָג האָט מען געשיקט מענטשן צו פאַרברענען די קערפּערס, כדי עס זאָל ניט אויסברעכן קיין עפּידעמיע.

יוסף קומט צולויפן אין מיטן טאָג אין וואַרשטאַט און פרעגט, צי האָבן מיר געהערט די נייעס. מיר זענען גרייט אויף דאָס ערגסטע. מיר האָבן באַשלאָסן ניט גיין צו דער שחיטה מיט אונדזער אייגענעם ווילן.

דער לעצטער באַשלוס — 12.11.42

היינטיקער טאָג האָט דעצידירט ביי די רימאַרעס. די פרויען האָבן מסכים געווען צו גיין מיט די מענער אין פּאַרטיזאַנקע. מיר זענען זייער צופרידן. זיי, די רימאַרעס, האָבן גרויסע פאַרבינדונגען מיט קריסטן. מיר רעדן אָפּ, זיך טרעפן נעבן מאַיאַק, אויפן וועג פון דאָרף סאָלאָוויטש.

עס איז היינט דאָנערשטאָג. אין אָוונט טרעפן מיר זיך אַלע ביי די רימאַרעס אין שטוב. עס איז אונדזער לעצטער אָוונט אין ווילייקע. מיר באַשליסן צו גיין איינציקווייז מיט קליינע פּעקלעך. איך מיט יוספן נעמען מיט פּעקלעך פאַר די רימאַרעס קינדער.

8 אַ זייגער אין אָוונט. איך גיי אַרויס פון הויז, שאַר זיך פאַרביי די ווענט פון די הייזער, מען זאָל ניט באַמערקן. עס איז דאָך פאַרבאָטן צו גיין אין אָוונט. אַ שכן, אַ קריסט, באַמערקט מיך. ער פאַרשטייט, אַז איך אַנטלויף. ער ווינטשט מיר אַ גליקלעכן וועג. פאַרוואָס ניט. אין עטלעכע מינוט שפּעטער וועט ער באַלעבאַטעווען אין אונדזער דירה. ער וועט געפינען גענוג, וואָס צו ירשענען פון פאַרשוווּנדענע יידן.

איך גיי אין דער ריכטונג צום מאַיאַק. דאָרט דאַרפן מיר זיך אַלע טרעפן. איך גיי גלייך אין דער ריכטונג פון דער עלעקטראָווניע צום וועג, וועלכער פירט דורך קריוואָיאַ סלאָבאָדאַ. מיר גייען אַריבער איינציקווייז, איינער הינטערן צווייטן די באַן־ליניעס, אויף אַ בערגל. פון דער צווייטער זייט איז אַ טאָל. מיר גליטשן זיך אַראָפּ אין טאָל. ווער פון די קינדער האָט געגעבן אַ געשריי. מיר הערן אַ שיסעריי פון ביקסן. מיר בלייבן רויק ליגן, כאָטש דאָס האַרץ פּויקט ווי מיט האַמערס. איך באַוועג זיך שטיל, פּאַרזיכטיק, אָבער האַסטיק. איך אייל מיך, וואָס גיכער אָוועקצוגיין פון דאַנען.

מיר טרעפן זיך אַלע ביים מאַיאַק. מיר ציילן זיך אויס, אַלע זענען דאָ. עס פעלט איינער, יעקב ברוך פון דאַלהינאָוו. מער האָבן מיר פון אים ניט געהערט.

די סמאַליאַרניע

פון מאַיאַק גייען מיר אַלע צוזאַמען. מיר קומען אָן צו דער סמאָלאַרניע פון קאַפּלאַנס שוואָגער אין האַראָדישטשע. איך גיב דעם בעל־הבית אַ גאָלדענעם פינגער. ער גיט אונדז געקאָכטע אַרבעס און קאַרטאָפל. די סמאָלאַרניע געפינט זיך אין אַ וועלדל, דאָרט באַהאַלטן זיך אויס די פרוי פריידל קאַפּלאַן, אירע קינדער, אַ שוואָגער מיט אַ מיידעלע.

3 מעת־לעת געפינען מיר זיך אין וועלדל. אין אָוונט מאַכן מיר אַ פייער.

אַן אַבלאַווע

אויפן דריטן טאָג הערן מיר אַ שיסעריי. ווייזט אויס, אַז מען האָט איבערגעגעבן די דייטשן, אַז פּאַרטיזאַנער געפינען זיך אין וואַלד. דער קריסט ווייזט אונדז אָן אַ פינצטער פאַרוואַקסענעם ווינקל אין וואַלד. מיר באַהאַלטן זיך דאָרט און וואַרטן אויף נסים. פּלוצלונג 4 פּאַרטיזאַנער זענען דאָ ביי אונדז. ווייזט אויס, אַז די אַבלאַווע איז צוליב זיי. מיר וואַרטן אַלע ביז אין אָוונט. איינער פון די פּאַרטיזאַנער איז וואָלינעץ פון דאָרף בילטשעוויטש, ווילייקער קרייז (שפּעטערדיקער העלד פון סאָוויעטן־פאַרבאַנד).

ער לאָזט אונדז איבער אַ קורצן ביקס (אָטרעז). זיי גייען קיין מאָלאָדעטשנע, איבעררייסן די באַן־ליניעס. די רימאַרעס נעמען דעם ביקס. ער איז אונדז שפּעטער גוט צונוץ געקומען. מיר פאַרמאָגן שוין 2 כלים, אַ ביקס, און אַ נאַגאַן, וואָס יחיאל האָט געקויפט פאַר 25 רובל גאָלד ביי אַ בילטשעוויטשער גוי.

איבער די דערפער

די נאַכט איז אונדזער שומר. מיר גייען דורכן דאָרף קאָלאָוויטש, און קומען אָן קיין בילטשעוויטש צו אַ באַקאַנטן קריסט פון די רימאַרעס. ער פירט אונדז אַריין אין שטוב, אָן מורא. מיר גיבן אים אָפּ די זאַכן און פּעקלעך, וועלכע מיר שלעפּן. די רימאַרעס בלייבן ביים קריסט. מיר גייען ווייטער, אַרום ליובאַנע אין דעם וועג פון קורעניץ דורך אַ בעריאָזענעם וועלדל. מיר ווייסן ניט, אַז מיר געפינען זיך אַ 200 מעטער פון דער ספּירט־פאַבריק. דאָרט זענען דאָ דייטשן. מיר שניידן איבער דעם בוצלאָווער וועג און גייען זייער פאַרמאַטערטע קיין אוזלע, אַ קליין דערפעלע מיט אַ גרויסע וואַסער־מיל. דובינס מילנער פירט אונדז אין מיל אויפן בוידעם, ברענגט קאַרטאָפל און מילך. דער פּלאַץ אַרום מיל איז ליידיק, ניטאָ קיין ביימער. מיר זיצן אויפן בוידעם אַ גאַנצן טאָג. אין אָוונט

גייען מיר דורך אַ דאָרף. פּאַרטיזאַנער זענען דאָ. מען לאָזט אונדז ניט גיין ווייטער און זיך ניט אומקערן. אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געבליבן אין דאָרף ביזן סוף פון זייער אַקציע. דער פאַראַנטוואָרטליכער פאַר דער אַקציע, איז געווען אַ ייִד, מיטן נאָמען סוגאַלסקי. מיר האָבן אים געבעטן, אַז מען זאָל אונדז אָננעמען אַלס פּאַרטיזאַנער, האָט ער ניט געוואָלט אפילו הערן. אין דאָרף האָבן מיר געפונען דוד אַלפּעראָוויטש פון קורעניץ, אַ טעכניקער, סאָניע פּיאַסטונאָוויטש פון ווי־לייקע, און וויכנע פון דאַלהינאָוו. זיי זענען מיטגעגאַנגען מיט אונדז. מיר גייען צוזאַמען צו די רוסאָקאָווער פּושטשעס.

די פרויען פון די רימאַרעס זענען געבוירן געוואָרן אין זיידנע העמדער. זיי קענען ניט ליידן דאָס וואַלגערן זיך אין די וועלדער. אויפן 3־טן טאָג האָבן זיי באַשלאָסן אַז דער וואַלד איז ניט פאַר זיי, כאָטש די קינדער זענען גאָרניט אַזוי צופּיעשטשעט. זיי האָבן געשיקט איינעם פון די ברידער קיין ווילייקע צו די דייטשן בעטן אַ דערלויבעניש זיך אומצוקערן. זיי האָבן זיך אומגעקערט מיט די פאַמיליעס קיין ווילייקע. מיר האָבן זיי ניט געקענט און געוואָלט מוחל זיין פאַר זייער טאַט.

פויערן — גוטע פריינט

אונדזער גרופּע ציילט 7 מאַן, 5 מענער און 2 פרויען. מיר האָבן אַ ביקס. אין אַ געוויסן דאָרף נעמען מיר אַ פערד מיט אַ וואָגן און מיר פאָרן ביז לאַהויסק, נעבן פלעשטשיניעץ, ביי דער אַלטער, רוסישער גרענעץ. מיר געפינען אַ געדיכטן וואַלד און מיר בלייבן דאָ.

פּאַרנאַכט גייען מיר אין דאָרף שעלעשץ, מיר זוכן פּאַר־טיזאַנער. די היגע קריסטלעכע איינוווינער זענען אַנדערע מענטשן. אַן אַנדערע שטימונג אין דאָרף. זיי העלפן מיט און באַהאַלטן אויס די פּאַרטיזאַנער. מיר גיבן אַ פויער אַ פּאָר שיך און ער ווייזט אונדז אַן אין וואַלד, אין אַ געוויסער זייט, ווו עס געפינט זיך אַ פּאַרטיזאַנער אָטריאַד.

ביי מיר איז אָנגעשוואָלן די פיס. איך שפּיר, אַז איך קען ניט גיין. איך בלייב אין שעלעשץ, ביי אַ קריסט, ביז עס וועט אַריבער די געשווילעכץ. דעם קריסט רופט מען באַלשעוויק. ער גיט מיר עסן, און האַלט מיך פאַר איינעם פון די פּאַר־טיזאַנער.

אין דאָרף איז דאָ יעקב אַלפּעראָוויטש פון קורעניץ. ער געהערט צו די פּאַרטיזאַנער. ער דערציילט, אַז אַ סך יידן צאָלן געלט און די פּאַרטיזאַנער פירן זיי אַריבער איבערן גרענעץ קיין רוסלאַנד.

איך ליג אין "אַבעלעס קרענק". די פיס געשוואָלן ווי בערג, איך קען זיך ניט רירן. ווי לאַנג וועלן מיך די קריסטן וועלן האַלטן. אונדזער גרופּע איז אַוועק ווייטער. איך האָב מורא אפילו פאַר די בעלי־בתים, די קריסטן. איך קלער מאין יבוא עזרי?

באגעגניש

ליגנדיק אין בעט, נעבן פענצטער, קוק איך אַרויס, אין דאָרף אין גאַס. איך באַמערק פון ווייטן אַ רייטער מיט אַ ביקס דערנענטערט זיך אין דער ריכטונג פון מיין וווינונג. איך דערקען דעם רייטער; ער איז ניט קיין אַנדערער ווי נח דינערשטיין פון ווילייקע. איך שריי צו אים ניט מיט מיינע כוחות. ער דערהערט און קומט אַריין, ער פרעגט ניט קיין שאלות, און ווי אַ געבוירענער מנהיג, רופט ער צו דעם בעל־הבית, און זאָגט אים, אַז ער איז פאַראַנטוואָרטליך פאַר מיין לעבן, ווייל איך געהער צו זיין אָטריאַד, פון די פּאַרטיזאַנער. ער באַפעלט אים, מיר צו העלפן און היילן. דעם זעלביקן טאָג האָט דער בעל־הבית געבראַכט אַ באַבקע, זי האָט מיר באַשמירט מיט אַ פעטס און עס איז מיר געוואָרן לייכטער.

ערשט אין 3 טעג אַרום האָט זיך אומגעקערט יוסף מיט דער גאַנצער גרופּע. זיי האָבן מיר געבראַכט דעם ביקס. איך האָב אים אַריינגעלייגט אין בעט.

א ראדיא־סטאנציע

דעם דריטן אָוונט זענען אָנגעקומען אין דאָרף פּאַראַשוטיסטן פון מאָסקווע, 16 סאָלדאַטן. אין מיין וווינונג האָבן זיי איינ־מאָנטירט אַ ראַדיאָ־סטאַנציע. איך געדענק, ווי זיי האָבן איבערגעגעבן קיין מאָסקווע, אַז אַלע זענען אָנגעקומען בשלום, אויסער איינעם, וועלכער האָט אויסגעדרייט די פיס. די קריסטן, מיינע בעלי־בתים, האָבן געמאָלדן די פּאַראַשוטיסטן, אַז איך געהער צו די פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן מיר אויפגעוועקט, כאָטש איך האָב מיט אַן אויג ניט צוגעמאַכט. זיי פרעגן מיך, צו וועלכן אָטריאַד געהער איך. איך האָב מודה געווען, אַז מען האָט מיך נאָך ביז היינט ניט צוגענומען אין קיין אָטריאַד. אין דער פרי זענען זיי אַוועק.

מיר בויען זעמליאנקעס

אין אַ פּאָר טעג אַרום, יוסף איז דאָ. איך גיי שוין אויף מיינע אייגענע פיס. אונדזער גרופּע גייט אין דאָרף דערעווניאַ. 5 ק"מ נאָכן דאָרף שטייט אַ פּאַרטיזאַנער אָטריאַד, אויפן נאָמען פון קאַטאָווסקי. מיר געפינען דאָרט אַ יידישן קאָמי־סאַר באַרקאָוו. מיר בעטן אים אָנצונעמען אונדז אין פּאַר־טיזאַנער אָטריאַד. ער וויל ניט רעדן וועגן דעם. 2 טעג זענען מיר געווען אין אָטריאַד. די פרויען זענען אָנגענומען גע־וואָרן אין קיך. אונדז, די מענער, שיקט מען אין לאַהויסק, בויען אַ לאַגער פאַר די פּאַרטיזאַנער. די אַזוי גערופענע זעמליאַנקעס. יעדע זעמליאַנקע איז פאַר 100 מאַן. מען גראָבט אויס אַ גרוב. דער דאַך איז פון קלעצער, אויף די קלעצער שטרוי און אויפן שטרוי ערד. פון די בלעכן פון בענזין מאַכט מען אויוונס. מיר האָבן אויסגעבויט 6 זעמליאַנקעס.

קיין געווער האָבן מיר ניט. נאָר די קריסטן פון דער געגנט

האָבן אָנגעשלעפּט פון די סאָוויעטישע מאַגאַזינען אַ סך געווער. גייען מיר צו די קריסטן און מיט כל מיני קאָמבינאַציעס באַקומען מיר אַרויס פון זיי געווער. דאָס העלפט אונדז ענטגילטיק אָנגענומען ווערן אַלס פּאַרטיזאַנער.

מיר קריגן פּלעצער אין איינער פון די זעמליאַנקעס. קיין לייז פעלט ניט, אָבער די שטימונג איז בעסער ווי ביי די רימאַרעס אין ווילייקע. די טעג זענען מיר פאַרנומען, מען לערנט אונדז שיסן, לייגן מינעס, אויפרייסן בריקן, אַראָפּלאָזן טעלעפאָן־סלופּעס. מיר קריגן וואַרעמע זאַכן, אַ פּאָדיאַווקע, אַ וואַטענע. ביינאַכט שטייען מיר אויף שמירה. דאָס עסן איז ניט שלעכט. נאָך אַ פּאָר טעג פון מיליטערישע איבונגען, קומט אַראָפּ צו אונדז דער יידישער קאָמיסאַר באָרקאָוו, נעמט מיך מיט יוספן און פירט אונדז אַריבער צוריק, אין גרעסערן לאַגער, נעבן דערפל דערעווניאַ. דאָ שטייען 2 דיוויזיעס פּאַרטיזאַנער געמוסטערטע, פּאַרטיקע סאָלדאַטן. פון דאַנען גייט מען אויף "זאַדאַניעס" (אויפגאַבעס). דער לאַגער אין לאַהויסק איז אַ רעזערוו. ער באַשטייט פון עלטערע זעלנער.

מיר רייסן בריקן

דעצעמבער 1942

איך קריג אַן אויטאָמאַטישן ביקס מיט 80 קוילן און 2 גראַנאַטן. איך געהער צו אַ גרופּע פון 5 געוועזענע סאָלדאַטן. מען שיקט אונדז אין מינסקער געגנט, אויפרייסן אַ בריק. איבער דער בריק גייען צוגן מיט אַמוניציע. מיר האָבן 5 טעג צו אונדזער דיספּאָזיציע. די דייטשן ווייסן דעם סוד. יעדע בריק איז גוט באַוואַכט. 200 מעטער פון יעדער בריק האַקן זיי אויס די ביימער, כדי צו קענען בעסער היטן.

מיר גייען אין די נעכט, בייטאָג באַהאַלטן מיר זיך אויס ביי קריסטן, אָדער אין וועלדער. מיר האָבן מיטגענומען עסן.

איך גיי היינט מיט 2 סאָלדאַטן, אַנטלאָפענע דייטשן פון זייערע איינהייטן. איך מוז גיין מיט זיי. און אין דער אמתן היט איך זיי אויך, ווייל איך וויל זיך היטן. אין אָוונט, זענען מיר אָנגעקומען ניט ווייט פון דער בריק.

איך קלעטער אַרויף אויף אַ בוים, און זיץ אַ גאַנצן מעת־לעת. איך פאַרצייכן די שעהן, ווען עס גייען דורך צוגן מיט אַמוניציע און סאָלדאַטן, און וועלכע שעהן בייט זיך די וואַך. דעם צווייטן אָוונט פאַרגלייכן מיר די שעהן און באַשטימען די גענויע צייט, ווען דורכצופירן דעם אויפרייס. דער אָרט איז באַשטימט געוואָרן אין פּאַרטיזאַנער־שטאַב.

מיר גנבענען זיך אונטער אין דער פינצטער ביז די רעלסן (שינעס). מיר לייגן אונטער דעם אויפרייס־מאַטעריאַל און אַנטלויפן אַ קילאָמעטער אין וואַלד. מיר וואַרטן עס זאָל אויפרייסן. עס איז אינטערעסאַנט צו פאַרצייכענען, אַז פון אַלע זאַדאַניעס, וואָס איך בין געגאַנגען מיט די דייטשן, האָט זיך קיין איינע פון זיי ניט איינגעגעבן. ביז היינט איז מיר ניט קלאָר, פאַרוואָס?

דער ערשטער איבערפאַל

איך בין דאָ אין לאַגער (שעלעשץ) שוין 2 מעת־לעת. היינט האָט געמאָלדן אונדזער ראַזוויעדקע (אויסשפּירער), אַז אין דאָרף סקוואַראַדאָ, 8 ק"מ פון אונדז, זענען אָנגעקומען דייטשן, זיי גייען אין אונדזער ריכטונג. מיר באַקומען אַ באַפעל, נעמען געווער און מקבל־פּנים זיין זיי. מיר גייען 4 קילאָמעטער אין וואַלד, באַהאַלטן זיך אונטער ברייטע ביימער און וואַרטן, זיי זאָלן אָנקומען.

ווען זיי דערנענטערן זיך צו אונדז, הויבן מיר אָן שיסן. זיי גייען אויף אַן אָפענעם פּלאַץ, מיר זענען פאַרבאַהאַלטן הינטער ביימער. זיי ענטפערן, מיט אַ שטאַרקן פייער צוריק. 2 פון אונדזערע אויסשפּירער בלייבן פאַרוואונדעט. איינער שטאַרק. ער האָט באַקומען אַ קויל אין בויך. מיר ברענגען אים אין זעמליאַנקע, ער איז מיין שכן, זיין געלעגער איז נעבן מיר. איך ווייס אפילו ניט, צי איז ער אַ ייד. אַלע רעדן רוסיש. זיי זענען וואָסטאָטשניקעס, אינטעליגענטע חברה. צופעליק דערוויס איך זיך שפּעטער, אַז ער איז געווען באמת אַ ייד.

דער פעלדשער האָט איבערגעבונדן די ווונד. עס העלפט גאָרניט, ער גוססט און גייט אויס אויף זיין געלעגער. אַ צווייטער דערהרגעטער איז אַ פּאַראַשוטיסט. עס קומען אָן זיינע חברים, און נעמען אים מיט. זיי ווילן אים באַערדיקן ביי זיך אין אָטריאַד. אַ דריטער ליגט ביי דער טיר. ער איז פון אַ צווייטן אָטריאַד.

אויף מאָרגן פרי איז באַשטימט געוואָרן אַ בכבודיקע לויה. מען פירט ביידן צום פּאַרטיזאַנער בית־עולם. זיי רופן עס "פּאָליאַנאַ". דאָס איז אַ גרויסע לאָנקע אין מיטן וואַלד, אויף יעדן קבר שטייט אַ מצבה מיט אַ שטערן, אַ נאָמען און פאַמיליע און אָרט פון געבוירן.

די דייטשן שעמען זיך ניט און גראָבן אויס די קברים מיט די טרומנעס, און זענען בודק, ווער איז באַגראָבן געוואָרן. זיי פירן זייערע חשבונות, אפילו נאָכן טויט אויך.

אויף מיר מאַכט עס אַ שווערן רושם. שוין אויפן צווייטן טאָג דאַרף איך זען, ווי מיין שכן מאַטערט זיך און הויכט אויס זיין נשמה. אודאי, גייט יעדע קויל מיט איר אַדרעס, אָבער ווער ווייסט, ווער עס שטייט אין דער ריי.

אַן אָנפאַל

דעצעמבער, 1942

מיר גייען אַרויס פון לאַגער אין מיטן טאָג, 15 מאַן אָנגעטאָן אין גרינע דייטשע מונדירן. מיר גייען אין אַ ריי, און זינגען דייטשע מאַרש־לידער. אונדזער אויפגאַבע איז, אויפרייסן די צענטראַלע בריק, איבערן טייך נעבן פּלעשטשעניץ. די בריק געפינט זיך אויפן הויפּט־שאָסיי, וועלכער פאַראייניקט לאַהויסקער און אַלקאָוויטשער געגנט מיט מינסק. מיר גייען אַרויף זינגענדיקערהייט אויף דער בריק. די דייטשע וואַך

איז אויף דער צווייטער זייט בריק. עס פֿאַלט זיי ניט איין אונדז חושד זיין אין שלעכטע כוונות. מיר דערנענטערן זיך צו זיי געציילטע טריט. מיר באַקומען דעם אָפּגערעדטן סימן, אַ העלפֿט פֿון די ערשט זינגענדיקע סאָלדאַטן שיסן אין דער דייטשער וואַך, אין דער רעכטער זייט בריק. די צווייטע העלפֿט, שיסט אין דער לינקער זייט בריק. די וואַך האָבן מיר דערליידיקט. די דינאַמיט וועט שוין צורעכט מאַכן די בריק אין געציילטע מינוטן. 4 מאָל האָב איך זיך באַטייליקט אין אויפֿרייסן די בריק, יעדעס מאָל פֿאַריכטן אים די אָרטיקע קריסטן. זיי האָבן פֿון איר אַ נוצן.

טעלעפֿאָן־סלופּעס

מיינע ערשטע איבונגען אין דעם פּאַרטיזאַנער אָטריאַד איז געווען אויפֿרייסן טעלעפֿאָן־סלופּעס. די פּאַראַשוטיסטן ברענגען באַפֿעלן פֿון מאָסקווע. מיר מוזן זיי אויספֿילן. קילאָמעטערס סלופּעס מוזן מיר אויפֿרייסן. מיר נעמען גאַנצע דערפֿער פּויערים, מיר באַפֿוילן יעדן פּויער אונטערצוזעגן 2 סלופּעס. איך וווּנדער זיך, וואָס זיי גייען מיט חשק. פֿאַרוואָס? ווייזט זיך אַרויס, אַז פֿאַר יעדער אַזאַ אַקציע צינדן די דייטשן אונטער זייערע הייזער, און היות ווי קלעצער אין די וועלדער איז דאָ גענוג, בויט מען גלייך נייע הייזער. די איינציקע פּראַגע איז, ווו נעמט מען טשוועקעס, צוצוקלאַפּן די דראַניצעס אויפֿן דאַך. דאָס מאַכן זיי פֿון די טעלעפֿאָן־דראָטן. אויף מאָרגן נאָך דער זאַדאַניע (אויפֿגאַבע), געפֿינט מען ניט אַ מעטער דראָט. די באַפֿעלקערונג נעמט עס גלייך צו.

1־שטע אבלאווע (בלאקאדע)

דעצעמבער 1942 (חנוכה צייט)

2 אָבלאַוועס האָבן מיר איבערגעלעבט אין משך פֿון 3 יאָר, אין יעדערער האָבן זיך באַטייליקט ביי אַ 120.000 דייטשן. די ערשטע, אין חנוכה תש״ב, די צווייטע פֿאַר דער באַפֿרייאונג. איך האָב געהערט צו קאָטאָווסקיס לאַגער אין פּלעשטשענעץ "נאַראָדני מסטיטעל", נעבן שעלעשטש. אין מינסקער אָבלאַסט האָבן מיר געציילט 70.000 פּאַרטיזאַנער. אונדזער לאַגער אין פּלעשטשענעץ האָט געציילט 2000 מאַן און איז געווען איינגעטיילט אין פֿיר ראָטעס, 500 מאַן אין יעדערער. די דייטשן האָבן אונדז אַרומגערינגלט אין 2 קייטן און געטריבן צו די האָמעלער בלאָטעס, צום טייך בערעזינאַ. זיי זענען ניט געגאַנגען מיט דעם הויפּט־שאָסיי, נאָר אין די זייטיקע וועגן, מיט וועלכע מיר באַנוצן זיך. דער הויפּט־שאָסיי פֿאַראייניקט לאַהויסק, פּלעשטשענעץ־מינסק־בערעזינאַ. די צווייטע זייט: אַלקאָוויטש־ווילייקע־סמאָרגאָן־נאַראָטש, איז געווען באַזעצט פֿון די דייטשן און זייער שוץ־פּאָליציי. דערפֿאַר זענען די זייטיקע וועגן געווען אין אונדזערע הענט. ביינאַכט פֿירן ניט די דייטשן קיין אָפּעראַציעס. זיי אָרדענען איין לאַגערן אין געצעלטן און שטעלן שומרים, מען זאָל זיי ניט באַפֿאַלן.

אַן אָנפֿאַל

אין פּאַרטיזאַנער־בריגאַדע האָט מען באַשלאָסן צו מאַכן אַן אָנפֿאַל אויף די דייטשן דווקא ביינאַכט. מיר האָבן געשיקט אַ ראַזוועדקע (אויסשפּירער) פֿון אָרטיקע שקצים, וועלכע קענען גוט די געגנט. זיי זענען אַוועק און איבערגעריסן די טעלעפֿאָן־פֿאַרבינדונג. קומענדיק צוריק האָבן זיי געמאָלדן, אַז זיי זענען גרייט אונדז דורכצופֿירן דורך דער דייטשישער קייט. מיר האָבן מיטגענומען ביקסן־אויטאָמאַטן, לייכטע מאַשינען־געווער. די שווערע האַרמאַטן האָבן מיר באַגראָבן אין וואַלד. מיר זענען דערגאַנגען ביינאַכט, פֿון זעמליאַנקע אין פּלעשטשעניעץ ביזן דאָרף אַמנישאָווע, 30 ק״מ, און געקומען אויף אַ בערגל. די דייטשישע קייט איז געווען אין טאָל, אין געצעלטן. 12 ביינאַכט זענען מיר זיי באַפֿאַלן, מיט אַ שיסעריי פֿון מאַשינען־געווער און אויטאָמאַטן. שרייענדיק "וופּעריאָד" (פֿאָרויס) זענען מיר געלאָפֿן און געשאָסן אָן אַ ציל. די דייטשן האָבן גלייך אָנגעהויבן שיקן ראַקעטעס און באַלויכטן דעם הימל. ערשט דעמאָלט האָבן מיר געזען, ווו מען דאַרף שיסן. די שיסעריי איז געווען אַ שרעקלעכע, מיט ברען און אימפּעט פֿון אונדזער זייט. עס האָט זיך געדוכט, אַז הימל און ערד העלפֿן אונדז מיט.

סך־הכל האָבן מיר דערהרגעט איבער הונדערט דייטשן פֿון דער קייט. צוגעכאַפּט זייערע "כלעבאַקעס" (ברויט־טאָרבעס) מיטן עסן, די געצעלטן און בגדים. די שיך ניט באַוויזן אַראָפּשלעפּן. מיר האָבן דורכגעריסן די קייט, און זיך אומגעקערט אין דאָרף דערעווניאַ, אין אַ געוועזענעם זומער־לאַגער, ווו מען מאַכט מאַנעווורעס. פֿון אונדזערע זענען געפֿאַלן 7 פּאַרטיזאַנער, דאָס רוב פֿון דער געגנט. די דייטשן האָבן זיך באַנוצט מיט מינאַמיאָטן. מיר האָבן באַוויזן זיי אויסצומיידן.

אַ הייסע באָד

יאַנואַר, 1943

אין דאָרף אַמנישאָווע איז דאָ אַ באָד. דאָרט קענען זיך וואַשן 5 מאַן מיטאַמאָל. מיר זענען דאָ אַ גרופּע פֿון 60 פּאַרטיזאַנער. מיר וואַרטן אין ריי. אַ פּויער האָט פֿאַרמסרט די דייטשן, אַז מיר וואַשן זיך אין באָד. זיי זענען גלייך אָנגעפֿאָרן אויף אויטאָס, וועלנדיק מאַכן אַן אָבלאַווע אויף אונדז. אונדזער וואָך האָט גלייך דערשפּירט און געעפֿנט אין אַריינגאַנג פֿון דאָרף אַ שיסעריי אויף די דייטשן. עס זענען פֿאַרוווּנדעט געוואָרן 6 פּאַרטיזאַנער און 3 זענען דערהרגעט געוואָרן. אין צוויי וואָכן אַרום זענען מיר געקומען צום פּויער, דעם מוסר. איבער זיין הויז און שייער, האָבן מיר געמאַכט די ברכה: בורא מאורי האש. און די לעבעדיקע געשיקט אויף יענער וועלט.

וואגאנעס שמעלץ

פברואר, 1943

25 וואַגאָנעס אָנגעלאָדן מיט אַמוניציע, צעבראָכענע טאַנקען, אַעראָפּלאַנען, אייזן, מעש, אלומיניום, זענען געשיקט געוואָרן פון דעם מזרח־פראָנט אין דער ריכטונג מינסק־באַראַנאָוויטש, קיין דייטשלאַנד. 15 ק״מ פאַר מינסק, אין אַ געוויסן טאָל, האָבן מיר, אַ גרופּע פון 5 מאַן, אָפּגעהיט דעם צוג. אין אָוונט האָב איך מיט נאָך איינעם זיך אונטערגעגנבעט צו די רעלסן (שינעס), אונטערגעלייגט דאָס זעקעלע דינאַמיט, זיך אומ־געקערט גלייך אין וואַלד, און געבליבן וואַרטן. דער לאָקאָ־מאָטיוו איז אַרויף אויפן זעקעלע, עס האָט עקספּלאָדירט. אַ שרעק איז געווען בלויז צו זען, ווי די וואַגאָנעס זענען געפלויגן באַרג אַראָפּ, איינער איבער דעם אַנדערן, געיאָגט דורך אַ ווילדער ענערציע די איבערגעקערטע וואַגאָנעס מישן שמעלץ, זענען געבליבן ליגן. די פויערים פלעגן מאַכן פאַר זיך געשיר פון דעם ברוך.

אַ באַגעגעניש

מארס, 1943

אונדזער לאַגער געפינט זיך אין שעלעשטש. די לאַגער־פירער האָבן באַשלאָסן, ווייזט אויס צוליב געוויסע סיבות, אַריבער־פירן דעם לאַגער אין אַ פאַרויס צוגעגרייטער זעמליאַנקע, נעבן לאַהויסק, ביי דעם דאָרף דערעוווניאַ.

דער גאַנצער לאַגער איז אַריבערגעפאָרן. איך מיט נאָך 3 פּאַרטיזאַנער זענען געבליבן אין שעלעשטש. איך האָב באַ־דאַרפט פאַרענדיקן דאָס באַקן ברויט, און איבערפירן אין סקלאַד אין דערעוווניאַ, אין אַלטן מיליטערישן לאַגער. איך האָב געבראַכט און איבערגעגעבן די אויסגעבאַקטע 130 לעב־לעך דעם יידישן פּאַרטיזאַן וואָלק, וועלכער האָט געאַרבעט ביים סטאַרשינאַ. דער סקלאַד געפינט זיך אין אַ דאָרפישער בעדל. דאָרט האָב איך באַמערקט אַ באַקאַנטן פּנים. טאַניע הולעצקי פון ווילייקע. ער האָט זיך מיט מיר זייער דערפרייט.

אַ שפּאַציר אין ווילייקע

מאַי, 1943

דער 2־טער סעקרעטאַר פון רייקאָם, פּאָפּאָוועץ, איז איינגע־שטאַנען ביי ליפשיץ דעם בעקער. ער איז אַ ״וואָסטאָטשניק״. מען האָט אים אַראָפּגעוואָרפן אַהער אַלס פּאַראַשוטיסט. ביים אָפּגעבן אַ באַריכט אין שטאַב, דערקענט ער מיר אַלס ווילייִ־קער. איך געדענק אים ניט. ער פאַרשרייבט מיין נאָמען. דעם ערשטן מאַי 1943 איז געווען אַ ״נאַליאָט״ (אָנפאַל) פון סאָוויעטישע אַעראָפּלאַנען. איך האָב באַקומען פון צענטראַלן שטאַב (7 ק״מ פון אונדזער לאַגער), אַ באַפעל דורך אַ ספּעציעלן רייטער, אַז איך זאָל זיך דאָרט צושטעלן 2 אַ זייגער בייטאָג. איך געפין דאָרט אַ גרופּע ווילייקער שקצים. צווישן זיי טאַניע הולעצקי, וועלכער וווינט נעבן דובינס סאַרטאַק. ער געהערט צום 2־טן אָטריאַד. פּאַוולוק, אַגאַטעס זון, האָט געוווינט נעבן יצחק אהרן־דוד׳ס. אין דער צייט פון מיין זיין אין ווילייקע איז ער געווען אַ פּאָליציאַנט. ווייזט אויס, אַז די פּאַרטיזאַנער האָבן אים ספּעציעל געשיקט דינען אין דער פּאָליציי. ער איז ביי נח דינערשטיין אין אָטריאַד. איליוק־אַ שאָפער און שמיד, האָט געוווינט נעבן איידלמאַנס טאַרטאַק. ער איז דאָ אַלס ציווילער פאַרבינדלער פון ווילייקער אונ־טערגרונט מיט די פּאַרטיזאַנער. ער האָט צו זיין דיספּאָ־זיציע 8 פאַרבינדלער, ציווילע שקצים. מען פרעגט מיך, צי איך קען דייטש. מען גיט אונדז פעקלעך זאַכן. איליוק איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן עסן. מען גיט אונדז איבער צו איליוקס דיספּאָזיציע. וואָס מיר דאַרפן אויספירן, וועלן מיר זיך דערוויסן אין ווילייקע. מיר באַשטימען צוויי בייאַכט אַרויסצוגיין אין וועג. מיר דאַרפן גיין דורך לאַהויסק, אַל־קאָוויטש, אָנלייגן אַ 15 ק״מ וועג דורך אַרומיקע דערפער. מיר האָבן גענומען אַ וואָגן מיט אַ פערד. דער קריסט האָט אונדז געפירט פון איין דאָרף אין צווייטן. מיר גייען צופוס אַ 10 ק״מ ביז דער ווילייע. פון דער צווייטער זייט טייך שטייט אַ דייטשישער גאַרניזאָן. אַ 3 ק״מ נאָכן איבערגיין די בריק, הויבט אָן שיינען די זון. מיר רוען זיך אָפּ אין וואַלד. קיין עסן האָבן מיר ניט מיטגענומען. צו קריסטן ווילן מיר ניט גיין בעטן. מיר גייען ווייטער מיטן וואַלד ביי דער זייט פון שאָסיי אין דער ריכטונג פון ווילייקע. אין אַ פּאָלוואַרק קריגן מיר ברויט און מילך. אין אָוונט דערגייען מיר ביז איוואַנ־צעוויטש, 10 ק״מ פון ווילייקע. אַ פאַרבינדלער באַגעגנט אונדז, און ווייזט, ווי אויסצומיידן דעם דאָרף. עס וווינען דאָרט 4 מיליציאַנערן, וועלכע אַרבעטן פאַר די דייטשן. מיר גייען גלייך אין דער ריכטונג פון כאָלאָפּי. זיי פירן אונדז אַריין נעבן כאָלאָפּי, אין די הויכע אייאיר־גראַז, נעבן דער ווילייע. איליוק איז אַוועק צוגרייטן זיינע מענטשן, הולעצקי איז צוגעגאַנגען אַ היים. מיר בלייבן אין אייאיר ביז 12 ביי־נאַכט; פּונקט 12 טרעפן מיר זיך אין אַ פּאַרלאָזענעם שייער, נעבן דעם מיליטערישן שטאָל. ביי מאַראַזאָווס שטוב. אין די גערטנער אין ווילייקע גיט איליוק אָפּ אַ באַריכט און מעל־דעט, אַז מיר בלייבן דאָ אַ טאָג און אַ נאַכט. אויף מאָרגן 10 אָוונט טרעפן מיר זיך אינעם זעלביקן אָרט. ער קומט מיט זיינע פאַרבינדלער, היגע שקצים, מיט אַ פערד און וואָגן. מיר קערן זיך אום מיט סיגאַרעטן און עסן, אין די אייאיר נעבן כאָלאָפּי.

אין ווילייקע

אויף צומאָרגנס 10 אָוונט, וואַרטן 8 שקצים ווילייקער אָן געווער אין שייער מיט אַ פערד און וואָגן, וועלכע זיי האָבן מיטגעבראַכט. אין שטאָט מעג מען גיין בלויז ביז 9 אין אָוונט.

מיר טוען זיך איבער אין דייטשישע בגדים, נעמען געווער און טוען אַרויף גומעס אויפן סטוואָל (רער) פון ביקס, כדי מען זאָל ניט הערן ווען מען שיסט. מיר דאַרפן גיין אויפ־עפענען די קוזניע, ביי אַלי־יאַשען אויפן הויף, אַרויסנעמען די אַמוניציע און אַריבערפירן אין וואַלד.

מיר 4 גייען די ערשטע פאַרביי דעם טייך, דורך הויכע גראָז, אַנטקעגן דער בריגאַדע, דורכן גערטעלע. נעבן וואַנט זענען מיר דערגאַנגען ביזן הויכן בוים, מיט אַ הילצערנעם פּאַרקן. מיר זעען דעם דייטשישן וואַכמאַן, וועלכער גייט אַרום און היט די קוזניע.

דער פערד מיטן וואָגן וואַרטן הינטערן הויז. מיר זענען דאָ אַ 10 מעטער פון דעם סאָלדאַט. אַ שאָס פון אונדזערן אַ ביקס פון 10 מעטער וויט איז ניט צו שווער. מיר לויפן גלייך צום הרוג, שלעפן אים אַראָפּ אין טאָל, אין די גראָז, נעמען צו דעם ביקס, די זאַכן און ראַפּטאַם לאָזן מיר זיך גיך צו דער קוזניע. מיר רייסן אַראָפּ דעם טעלעפאָן דראָט און מיטן לאָם פּרווון מיר אויפרייסן די טיר. עס גייט ניט. מיר הויבן אונ־טער די טיר מיטן לאָם. די קוזניע איז אָפן. מיר האָבן ניט קיין שוועבעלעך. אָבער מיר דערטאַפּן גוט אין דער פינסטער. עס ברענט אַ צינד־מאַשינקע. מיר איילן זיך אונטער, מען נעמט צו 2 רוסישע מאַשינען־געווער, 6 קעסטלעך קוילן, ביקסן אויטאָמאַטן דייטשע אויסאַרבייטונג, קעסטלעך גראַ־נאַטן. דער וואָגן איז פול אָנגעלאָדן. אַ שאָד, וואָס נאָר איין וואָגן האָבן מיר מיטגענומען. דאָס געווער האָבן די דייטשן פאַרכאַפּט ביי פּאַרטיזאַנער און אַוועקגעלייגט דאָ. מיר האָבן מורא, אַז עס זאָלן ניט קומען סאָלדאַטן בייטן די וואַך. די היגע שקצים פאָרן אַריבער די ווילִיע, כדי צו פאַרווישן די טריט. דאָרט פאָרן זיי מיטן ברעג ביז די לאַזאַרעצעס. מיר גייען זיי נאָך, געבראַכט די סחורה אין די אייאיר, און אָפּ־געפירט דעם פערד מיטן וואָגן אַ היים. מיר וואַרטן אויף ראַקעטן, מען זאָל אונדז גיין זוכן. נאָר אומזיסט.

מיר נעמען נקמה

1) מיר בלייבן אַ גאַנצן טאָג אין די אייאיר. אויף מאָרגן 10 אָוונט טרעפן מיר זיך ווידער אין אַ בעדל, אויף כאַלאַ־פּיער גאַס, נעבן מאַראַזאַוון. מיר טוען זיך איבער אין ווער־מאַכט־מונדירן. מיר גייען פאַרביי דעם טייך ביז קוגעלס האָטעל. אין קאַרידאָר באַקוקן מיר דוביציכעס וווינונג. מיר דאַרפן זי מיטנעמען, זי אַרבעט פאַרן געסטאַפּאָ. זי האָט מזל. אָט דעם אָוונט איז זי ניטאָ אין שטוב. 2 פון אונדז גייען אין ווערמאַכט אוניפאָרמען. אויך איך, 2 אין זאַכן פון דער שוץ־פּאָליציי.

2) אַנטקעגן שפּיטאָל איז דאָ אַ ווייס הויז, אַ בעקעריי. דער עלטסטער זון אַרבעט פאַרן געסטאַפּאָ. ער האָט אויף זיין געוויסן ניט איין קרבן. נאָך 1 ביינאַכט גייען מיר פאַרביי די ווילִיע, מיר דערגייען בגניבה ביזן שפּיטאָל. מיר רופן אים צום געביטס־קאָמיסאַר. עס פאַלט אים ניט איין ניט צו גלויבן אונדז. ער איז שוין צום געביטס־קאָמיסאַר ניט דערגאַנגען... נעבן פּוילישן קלויסטער האָט ער באַקומען זיין פּסק.

3) אין קאַשיקאַרניע האָט געוווינט אַ פּוילישער מוזיקאַנט. ער האָט אַ סך "גוטס" געטאָן אין די פּאָר יאָר, וואָס דער דייטש איז געווען. ביי אים אין הויף האָט ער באַצאָלט דעם חוב מיט זיין לעבן.

4) אַנטקעגן מאַלאַשקעוויטשן איז געווען אַ קראַקאָוויאַק, אַ דייטשישער שפּיאָן, מיט אַ טעלעפאָן און געווער. ער האָט זיך געוווּנדערט, וואָס עס רופט אים דער געביטס־קאָמיסאַר אין מיטן נאַכט? דאָך איז ער מיטגעגאַנגען, בלויז ביז קאַרטמשערס הויז... מיר האָבן זיך נאָך אומגעקוקט צו אים אין וווינונג, געזוכט גרינטלעך און צוגענומען 16,000 מאַרק און אַ זייגער.

5) נעבן שמעון־שעיהן האָט געוווינט אַ פּאָליציאַנט. ער האָט עפּעס געפילט און מיטגענומען מיט זיך דעם ביקס. נאָר פון הינטן ווירקט אויך אַ קויל ניט געזעגנערהייט...

6) אין פּאַזשאַרנע האָבן מיר שוין ניט באַוויזן צונעמען אַ "צונג". עס האָט אָנגעהויבן טאָגן. מיר גייען צוריק אין דער ריכטונג פון דער ספּירט־פאַבריק אין ליובאַני. אונדזער אויפגאַבע האָבן מיר דערפילט, כאָטש ניט 100 פּראָצענט. דער שפּאַציר אין ווילייקע האָט אונדז געלוינט, ניט נאָר דער וואָגן מיטן געווער, נאָר דאָס באַווייזן דער באַפעלקע־רונג, אַז מיר זענען אומעטום דאָ.

ליובאַני

דאָס געווער, וואָס ליגט אין די אייאיר אין כאַלאָפּי, מוזן מיר אַריבערפירן אין פּאַרטיזאַנער־שטאַב. מיר האָבן באַשלאָסן מיט אליוקן צו נעמען דעם לאַסט־אויטאָ, פון דער ספּירט־פאַבריק אין ליובאַני און איבערפירן דאָס געווער ביז סאָ־סענקע. ווייטער קענען ניט פאָרן די אויטאָס. פון סאָסענקע דאַרף מען עס טראָגן איבער דער ווילִיע (אָן אַ בריק). מיר, 4 מאַן, אין דייטשישע מונדירן און 8 ווילייקער שקצים, זענען אָנגעקומען, אויפן דריטן טאָג פאַרנאַכט, אין ליובאַני. מיר גייען דורך דעם דאָרף קאָלאָוויטש. דעם שומר פון פאַבריק גיבן מיר איבער אין די הענט פון די ציווילע שקצים. די 2 דייטשישע בעלי־בתים, זיצן אין זייער צימער, און שפּילן אין שאָך. דעם טעלעפאָן־דראָט רייסן מיר איבער אין הויף און שטילע קוילן ליקווידירן ביידע דייטשן. די זאַכן זייערע הענגען אויף די שטולן, די ביקסן זענען פאַר אונדז סחורה. אליוק זיצט שוין אין אויטאָ און מיר פאַרלירן ניט קיין צייט. דער שומר פאָרט מיט אונדז מיט. אין מיטן וועג לאָזן מיר אים אָפּ.

מיר פאָרן פאַרביי קורעניץ און כאַלאָפּי. מיר טראָגן דאָס געווער אַ היפּשע שטיקל וועג און לאָדן עס אָן אין אויטאָ. דורכן הויפּט־שאָסיי פאָרן מיר אָפיציעל גלייך אין דער ריכ־טונג פון סאָסענקע. אַ 2 ק"מ פאַר סאָסענקע, נעבן אַ פאָל־וואַרק האָבן מיר אַראָפּגעלייגט אין וואַלד דעם גאַנצן "פּגר".

דער אויטאָ, געפֿירט דורך איליוקן מיט די שקצים, האָט זיך אומגעקערט, און ביי ווילייקע האָבן זיי געדאַרפֿט אים אונטערצינדן. אַזוי האָבן זיי געטאָן. מיר ווערן אויס דייטשן, אויסגעטאָן זייערע מונדירן, און צוריק פּאַרטיזאַנער. מיר קריגן אַ פֿערד מיט אַ וואָגן און פֿירן די אַמוניציע און געווער דורך אַלקאָוויטש, ביז אונדזער אָטריאַד. אויף מאָרגן אָוונט זענען מיר אָנגעקומען אויפֿן אָרט.

אין ווילייקע צום צווייטן מאָל

ערשטער יוני 1943

אַ שיקסע אַ פֿאַרבינדלערין פֿון ווילייקע, האָט איבערגעגעבן אין שטאַב, אַז אין ווילייקע איז דאָ אַ מלעטשאַרניע (מילכיקעריי). מען מאַכט דאָרט פּוטער פֿאַר דער דייטשישער אַרמיי. אין סקלאַד זענען דאָ פֿאַרפּאַקטע קאַסטנס, גרייט אַרויסצושיקן צו דעם פֿראָנט.

מיר, 7 מאַן, קריגן גלייך אַ באַפֿעל צו ברענגען די צוגעגרייטע פּוטער פֿון סקלאַד. מיר גייען אין אונדזער אַלטן אויסגעטראָטענעם וועג. מיר קומען אָן אין די לאַזאַרצעס. מיר בלייבן אין וועלדל ביזן אָוונט. ביי יעקב חסיע־העניעס אין שטוב איז די מילכיקעריי. ביי שמעון־שעיהן און פֿליאָרמאַנען אויפֿן הויף, איז דאָ אַן אייז־קעלער. דאָרט ליגן 103 קאַסטנס פּוטער צו 25 ק"ג אין יעדן איינעם. דאָס דאַרפֿן מיר אַריבערפֿירן אין וואַלד. דעם סקלאַד היטן 2 באַוואָפֿנטע סאָלדאַטן. די ווילייקער שקצים האָבן גענומען פֿיר פֿורן אַרויפֿגעלייגט אויף זיי האָלץ אין מעטערס. 4 שקצים 13–15 יאָריקע, זענען געבליבן שטיין נעבן פּלעסניאַנקע, ביי דער ליובאַוויטשער־שטיבל אויפֿן אָפֿענעם פּלאַץ. ווי עס איז פֿינצטער געוואָרן, זענען מיר אָנגעקומען פֿון די לאַזאַרצעס, ביז פֿליאָרמאַנס הויף. די 2 שומרים האָבן מיר גלייך ליקווידירט, געפֿינט עטלעכע פֿאַרקאַנעס. די פֿורן נעבן דער ליובאַוויטשער־שטיבל זאָלן קענען אַריינפֿאָרן אין הויף און ניט דאַרפֿן דורכפֿאָרן דורך דער גאַס. אויפֿגעריסן דעם סקלאַד, אַרויפֿגעלייגט די קעסטלעך אויף די פֿורן, איינגעדרייט אין היי און שטרוי. דאָס האָלץ געלאָזן נעבן דער ליובאַוויטשער שטיבל, און גלייך אַוועק דורך די גערטנער צו פֿאָרסער וועג צום דאָרף האָראָדישטשע. אין טהרה־שטיבל, וועלכע געפֿינט זיך אויפֿן האָראָדישטשער קריסטלעכן בית־הקברות, האָבן מיר אַראָפּגעלייגט די 103 קאַסטנס פּוטער, אָפּגעשיקט די פֿורן מיט די פֿערד אַ היים קיין ווילייקע.

אין דאָרף האָראָדישטשע האָבן מיר גענומען נייע פֿורן, אַרויפֿגעלייגט די קאַסטנס, אַריבער די ווילִיע און געפֿאָרן דירעקט אין אונדזער פּאַרטיזאַנער־שטאַב.

דער דריטער באַזוך

מען לאָזט אונדז, די ווילייקער, ניט רוען. עס זענען קוים אַריבער 3 טעג פֿון דער לעצטער אויפֿגאַבע, רופֿט מען אונדז ווידער אין שטאַב. עס פֿעלט דאָרט אויס בינדן, יאָד, פּראָשקעס, שפּריצערס מיט נאָדלען. מען שיקט אונדז, 4 מאַן, ברענגען אָט די זאַכן. נאָוואָש דער פֿעלדשער האָט אַן אַיידעם, דער נאַטשאַלניק פֿון דער שוץ־פּאָליציי. מען דאַרף זיין מיט אים זייער פֿאָרזיכטיק. איינער פֿון אונדז לאַדעט אים איין צו אַ חולה מיט היץ. ער האָט ניט שטאַרק חשק צו גיין ביינאַכט. נאָר פֿאַר אַ גוטן לוין טוט ער עס דאָך, בפֿרט, אַז ער איז דער איינציקער ציווילער פֿעלדשער.

ער נעמט מיט זיין טשעמאָדאַן מיט די מעדיקאַמענטן. אַ צען טריט פֿון זיין הויז האָבן מיר דעם טשעמאָדאַן צוגענומען און אים געהייסן זיך אומקערן אַ היים און קיינעם ניט דערציילן.

זאַדאַניע נומער 4 אין ווילייקע

ביי קרייטשיקן אין מויער איז דאָ אַ קאַזינאָ. יעדן זונטאָג קומט דאָרט פֿאַר אַ טאַנץ־אָוונט, פֿון דער ווערמאַכט, ס. ס. און געסטאַפּאָ מיט אָרטיקע שיקסעס. די פֿאַרבינדלער האָבן געמאָלדן די שיקסעס, אַז זיי זאָלן זיך ניט באַטייליקן אין די טאַנץ־אָוונטן. זיי האָבן אויף די וווינונגען ביי די קריסטן אָנגעקלעפּט וואָרנונגען, אָבער די שיקסעס פֿאָלגן ניט. זיי לאַכן אויס די וואָרנונגען. מיר זענען 8 מאַן אָנגעקומען צו דעם קאַזינאָ. עס האָט געשפּילט אַן אַקאָרדיאָן. עס זענען געווען איבער 80 מענטשן דייטשן מיט דייטשקעס און שיקסעס. פּונקט 10 מינוט נאָך 11 האָבן מיר אַריינגעוואָרפֿן דורך די פֿענסטער האַנט־גראַנאַטן, און זיך גלייך אָפּגעטראָגן. די גראַנאַטן האָבן אויפֿגעריסן. מיר האָבן אונדזערס דערפֿילט בשלמות.

צעריסענע שטיוול

מיר חלומען בייטאָג און ביינאַכט וועגן אַ גוטן שטיוול, אַ טרוקן טיכל. מיר ניצן אַזוי פֿיל די פֿיס און קענען זיי ניט היטן. מיר דאַרפֿן שטיוול, סיי ווינטער אין די קעלט און שנייען און סיי זומער אין וואַלד. מיר זענען אַזוי מקנא די דייטשן. זיי טראָגן הויכע גומענע שטיוול שטאַרקע, טרוקענע. ביי יעדער געלעגנהייט זוכן מיר, ווי צו קריגן אַ פּאָר שטיוול. ווען מיר באַפֿאַלן אויטאָס אויף די שאָסייען, שלעפּן מיר גלייך אַראָפּ די רעדער, דערוואַרעמען די אָפּאָנעס, און ציען אַרויס די ווייכע גומע אויף זוילן. מיר ספּעציאַליזירן זיך אין בייע פֿאַכן. מיר מוזן פֿאַריכטן אונדזערע צעריסענע שטיוול.

אַ קאַלכאַזנע בהמה

סעפּטעמבער 1943

דער קאָמאַנדיר מעלניקאָוו, אַ געוועזענער אָפֿיציר, האָט געלעבט פֿאַרן קריג אין דער סביבה פֿון פּלעשטשעניעץ. ער קען

א קריסט, וועלכער האָט געירשנט אַ קאַלכאַזונג בהמה. קיינער פון די חברה וויל ניט גיין צונעמען זי. איך ווייס ניט אינ־גאַנצן פון דעם. איך בין דאָ אין לאַגער אַ צייטווייליקער, ער שיקט מיך ברענגען די בהמה. דער קריסט ווייגט פאַר מיר. דאָס איז זיין איינציקער אַנהאַלט. די קינדער וועלן שטאַרבן פון הונגער. 150 מעטער פון הויז שטייט אַ דייטשי־שער גאַרניזאָן. איך ווייס ניט דעם קאָמאַנדירס כוונות. איך קער זיך אום אָן דער בהמה. דער קאָמאַנדיר ווייזט אַרויס זיין אמתן פּרצוף, אַ פּשוטער שונא־ישראל. אויף צומאָרגנס גרייט ער פאַר מיר אַ נייע זאַדאַניע. ער מוז זיך נוקם זיין. איך קען עפּעס העלפן? איך האָב ניט אפילו, וועמען צו דערציילן.

די הילצערנע הייזקע

ספּטעמבער 1943

איך מיט אַ קליינעם שייגעץ פון 13 יאָר (אָן עלטערן) קריג אַ באַפעל פון מיין קאָמאַנדיר אויפצורייסן אַ הילצערן הייזל, אין וועלכע עס געפינט זיך די וואַך, דייטשישע סאָלדאַטן, וועלכע היטן די צענטראַלע בריק, 30 ק״מ פון פּלעשטשעניץ. ער גלויבט, אַז איך ווייס ניט דעם וועג און איך מיטן שייגעץ וועלן געוויס אומקומען. איך ווייס דעם סוד און קען גאַרניט טאָן קעגן דעם. מיר באַקומען יעדער 3 האַנט־גראַנאַטן, אויסער מיינע שטענדיקע 2 גראַנאַטן, אָן וועלכע איך ריר זיך ניט. מיר גייען לאַנגזאַם נאָר אין די נעכט, בייטאָג זענען מיר באַהאַלטן אין די וועלדער. די בריק היטן די דייטשן, אָבער אויך די ציווילע באַפעלקערונג נוצט זי. מיר גייען אין אַ פאַרקערטער ריכטונג. מיר האָבן באַשלאָסן אָנקומען צו דער בריק פון דער צווייטער זייט.

200 מעטער פון דער בריק שטייט אַ הילצערנע הייזקע. אין איר געפינען זיך 12 סאָלדאַטן, וועלכע היטן די בריק. אַרום דער הייזקע זענען אויסגעהאַקט די בוימער. מיר קריכן אַרויס פון וואַלד אין דער פינצטער אויף אַלע פיר, דערנענ־טערן מיר זיך צום פאַרקאַן פון שטעכיקע דראָט. איך שנייד אויס אַ לאָך אין אַ ווינקל. מיר שאַרן זיך אריין אין אַרומ־געצוימטן הויף און בלייבן ליגן נעבן דער אוביקאַציע. מיר ווילן כאַפּן אַ ״צונג״ (אַ לעבעדיקן סאָלדאַט). מיר ליגן און וואַרטן 15 מינוט, צו להכעיס קומט קיינער ניט אַרויס. מיר באַשליסן דורכפירן די זאַדאַניע. מיר דערנענטערן זיך צו דער הייזקע. איך וואַרף דורכן פענצטער דעם ערשטן גראַנאַט און זאָג צו זיך: פאַר מיין טאַטנס בלוט, דעם צווייטן – פאַר מיין מאַמעס בלוט. דער שייגעץ וואַרפט 2 גראַנאַטן איינעם נאָך דעם אַנדערן. זיי רייסן זיך אויף. מיר טראָגן זיך גלייך אָפּ אויף אַלע פיר. מיר לויפן דורכן הויף, שאַרן זיך דורך דער לאָך פון פאַרקאַן און זענען שוין ווידער אין וואַלד.

ערשט אין אַ 10 מינוט אַרום האָבן זיך באַוויזן אויפן הימל ראַקעטעס און אַ געדיכטע שיסעריי האָט זיך געעפנט אין

דער זייט פון דער בריק. פּונקט אין דער פאַרקערטער ריכ־טונג, ווו מיר זענען אַנטלאָפן.

מיר זענען אין וואַלד ווי ביי זיך אין דער היים. מיר גייען לאַנגזאַם. ווער וואַרט אויף אונדז? דעם זעלביקן אָוונט האָט מען אין פאַרטיזאַנער שטאַב געוווּסט, אַז אונדזער פּלאַן האָט זיך איינגעגעבן. מיר האָבן אויפגעריסן די הייזקע און דער־הרגעט 7 דייטשן.

ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט אין 2 טעג אַרום אין דער זעמליאַנקע, האָבן זיי ניט געקענט פאַרשטיין, ווי אַזוי זענען מיר געבליבן לעבן.

נייע אויפרייסן

אָקטאָבער 1943

45 וואַגאָנעס מיט סאָלדאַטן פוסגייער, מאָטאָריזירטע און אַמוניציע דאַרפן דורכגיין פון מינסק קיין סמאָלענסק דורך שעלעשטשער פושטשע. מיר, אַ הייפעלע פון 6 פּאַרטיזאַנער, צווישן זיי 2 דייטשן, דאַרפן דורכפירן די זאַדאַניע. 30 ק״מ פון מינסק, אין וואַלד, דאַרפן מיר אויפרייסן די רעלסן (שינעס). עטלעכע גרופּן זענען געשיקט געוואָרן דורכצופירן דאָס שטיקל אַרבעט און ניט מצליח געווען.

מיר מיידן אויס די דערפער. מיר באַהאַלטן זיך בייטאָג אין וועלדער. עס איז דאָ גענוג עסן. 10 ביינאַכט דאַרפן מיר דורכפירן די אַקציע. אַלע 6 גנבענען זיך צו צו דער באַן־ליניע, לייגן אַוועק דעם שאַמפּעל (דראָט פון ביקס) מיט 5 ק״ג דינאַמיט, גראָבן איין אין דער ערד, אַנטלויפן פון אָרט 2 ק״מ און בלייבן וואַרטן. 11 אַזייגער ביינאַכט איז אָנגעקומען דער צוג. דער אויפרייס האָט אָפּגעהילכט אויף קילאָמעטערס. אין 10 טעג אַרום האָבן מיר זיך אומגעקערט אין פושטשע.

ווינטער

די ווינטער־אַקציעס זענען זייער שווער דורכצופירן. דער שניי איז אַ מוסר. יעדער טראָט איז קענטיק. ווען מען קומט שוין צו דער ליניע מיטן אויפרייס־מאַטעריאַל, דאַרף מען ערשט זיך באַנוצן מיט אַ קינזשאַל, דורכשניידן דעם פאַר־פראָרענעם אייז. יעדער שניט קלינגט אָפּ קילאָמעטערס. ניט איינמאָל האָבן די דייטשן אַראָפּגענומען דעם צוגעגרייטן דינאַמיט, נאָך פאַרן אויפרייס.

רו־טעג

דעם טאָג, ווען מען גייט ניט אויף זאַדאַניעס, ליגט מען אין זעמליאַנקע. אַנדערע שפּילן אין קאָרטן, איינער פאַרמאָגט אַ מאַנדאָלינע און שפּילט אויף איר. איך בין איין ייד צווישן 80 מאָסקוויטשן. ווען זיי טרינקען זיך אָן מיט ״סאַמאַהאָן״, רופן זיי מיך אַבראַמאָוויטש, ראַבינאָוויטש ״טי סוואָי״ (דו ביסט אָן אונדזעריקער).

י י ד ן א י ן ו ו א ל ד

כאָטשענטשיטש איז אַ יידישע שטעטעלע אויפן אַלטן רוסיש־פוילישן גרענעץ. די יידן זענען זיך צולאָפן אין די וועלדער. זלמן כאָטשענטשיטשער איז פּאָפּולער אין דער פּאַרטיזאַנקע. ער איז געקומען מיט זיין פרוי און 6 קינדער. געפינט זיך אין אונדזער אָטריאַד.

אין וואַלד אַרום שעלעשטש באַהאַלטן זיך אויס 30 יידישע משפחות, וועלכע געהערן ניט צו די פּאַרטיזאַנער. זיי אַרבעטן ביי די אָרטיקע קריסטן אַלס פּאַכלייט, ווי שניידער, שוסטער, אין פעלד. אַזוי פאַרדינען זיי זייער שטיקל ברויט. פון צייט צו צייט העלפן מיר זיי צו.

מ ע ן ב א ק ט ב ר ו י ט

אין אַ הויז אין שעלעשטש האָבן מיר אַן אויוון צו אונדזער דיספּאָזיציע. ווען מיר קריגן מעל, באַק איך אין אים. דעם טאָג ווען מען באַקט ברויט, איז אַ שמחה אין זעמליאַנקע, דער עיקר ביי די עטלעכע יידן. זיי קריגן מעשר, פון יעדן געבעקס. דאָס רוב מאַכט מען פון מעל לעפּיאָשקעס, אַזוינע ווייכע שוואַרצע פלעצלעך.

א ה י י ל י ק ע נ ש מ ה (כשרות)

איין עלטערער ייד, אַ סטאָליער פון פאַך, האָט זיך אָפּגעהיט פון עסן טריפה. ער האָט טאַקע געליטן גאַנץ אָפט הונגער. עס פלעגן דורכגיין וואָכן, ווען קיין ברויט איז ניט געווען אין דער גאַנצער סביבה. אונדזער עסן איז געווען אין יענער צייט פלייש. דער ייד איז נעבעך געשטאָרבן פון הונגער.

ווען מיר האָבן פאָרגעוואָרפן דעם לאַגער־פירער, פאַרוואָס ער האָט ניט געהאָלפן דעם אַלטן יידן מיט עסן, האָט ער געענטפערט, וויפל מאָל האָב איך אים געהייסן נעמען פלייש, האָט ער ניט געוואָלט. ברויט האָב איך אַליין ניט. זאָלן די פּאָר ווערטער זיין אַן אָנדענק אויף זיין הייליקן, פאַרלאָזענעם קבר אין וואַלד נעבן שעלעשטש.

ל א ס ט ־ א ו י ט א ס

מאַי, 1944

דער שאָסיי סמאָלענסק–מינסק–וואַרשע איז שטענדיק באַזעצט און ווערט געהיט דורך פּאַרטיזאַנער, וועלכע בייטן זיך פון צייט צו צייט און קאָנטראָלירן די באַוועגונג פון דייטשישע אויטאָס און אַמוניציע.

אונדזער אָטריאַד באַטייליקט זיך אין דער אויסשפּיר־אַרבעט. זומער, 1944, איז מיר אויסגעקומען צו האַלטן וואַך אין וואַלד און היטן דעם שאָסיי מינסק־סמאָלענסק, בערך אַ 30 ק"מ פון מינסק. אין מיטן טאָג מעלדעט מען אונדז, אַז עס דאַרפן באַלד דורכגיין 16 לאַסט־אויטאָס מיט אַמוניציע פון מינסקער ריכטונג. מיר זענען דאָ 200 פּאַרטיזאַנער פון פאַרשידענע אָטריאַדן. מיר גרייטן צו אַ זאַסאַדע (אָנגריף), באַשליסנדיק צו פאַרנעמען אַלע לאַסט־אויטאָס. אין לענג פון 300 מעטער, אויף אַ בערגל, ליגן מיר אויסגעלייגט, צו הונדערט מאַן אין יעדער זייט, מיט געווער. מיר וואַרטן אויף די אָנקומענדע לאַסט־אויטאָמאָבילן.

דער שאָסיי געפינט זיך אין טאָל. מיר ליגן פוןביידע זייטן אויף די בערגלעך. פאָרויס האַקט איבער דעם שאָסיי דער טייך ביסטריץ. פון די זייטן פון שאָסיי האָבן מיר אויסגעגראָבן טיפע קאַנאַלן. ווען די אויטאָס זענען אָנגעקומען אין טאָל, אויפן שאָסיי, האָבן מיר פון אויבן זיי באַשאָסן. זיי זענען אַראָפּ אין די אויסגעגראָבענע קאַנאַלן און געבליבן שטיין. אין מיטן דער שיסעריי באַמערקן מיר, אַז מען רינגלט אונדז אַרום, פון דער דרויסנדיקער זייט, און מען איז אונדז באַפאַלן מיט אַ העפטיקער שיסעריי.

מיר טרעטן אָפּ צום טייך ביסטריץ. די פּאַרטיזאַנער פון דער לינקער זייט זענען אַריבער דעם טייך בשלום. די פון דער רעכטער זייט זענען 4 פּאַרטיזאַנער דערטרונקען געוואָרן אין טייך. אין אָט דער זייט איז דער טייך געווען טיף און זיי האָבן ניט געקענט שווימען. צווישן די דערטרונקענע – 2 ווילנער בחורים, איינער אַ צאָן־דאָקטאָר. אויף דער צווייטער זייט טייך האָב איך געטראָפן גולעצקין, אַ קריסט פון ווילייקע, מיט זיין קוזין.

די צווייטע און לעצטע בלאָקאַדע

דער לאַגער

אונדזער פונקט געפינט זיך אין וואַלד, נעבן דעם דאָרף דערעוווניאַ, וועלכער באַשטייט פון הונדערט הייזקעס (אַ געווזענער קאָלכאָז). אין וואַלד זענען איינגעאָרדנט זעמליאַנקעס אונטער דער ערד און הילצערנע הייזקעס אויף דער ערד. זיי זענען געבויט פון געזעגטע קלעצער.

אונדזער בריגאַדע באַשטייט פון 2000 פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן קאַנצעלאַריעס, ראַדיאָ־סטאַנציעס, אַ פאַרבינדונג פון רייטער און פוסגייער פון אָרטיקע פויערים, וועלכע אַרבעטן מיט מיט אונדז.

מיר זענען אַרומגערינגלט

פון מינסק האָבן מיר באַקומען ידיעות, אַז די דייטשן גרייטן קעגן אונדז אַ בלאָקאַדע פון דער דרומדיקער זייט. אין דער ריכטונג פון מאָלאָדעטשנע, ווילייקע, סמאָרגאָן און נאַראָטשער אָזערעס גייען געשולטע דייטשישע זעלנער מיט אַמוניציע און פירן קאַמפן מיט די פּאַרטיזאַנער אין יענע געגנטן. זיי שפּאַרן מיט אַ שטאַרקן כוח צו צפון־זייט, צו אונדז. אין דער זעלביקער צייט פירן דייטשישע זעלנער עקשנותדיקע קאַמפן פון דער בערעזינע און דערנענטערן זיך צו אונדז, פון צפון־זייט. מיר זענען אַרומגערינגלט. אין דער דייטשישער זייט באַטייליקן זיך אין דער בלאָקאַדע ביי אַ 120,000 מאַן, רעגולערע זעלנער מיט אָן אַ שיעור אַעראָפּלאַנען.

מיר באַקומען אַ באַפעל צו פאַרלאָזן אונדזער אָרט און גיין צו דער בערעזינאַ צום שטאַב. אונדזער וועג פירט דורך די זייטיקע שאָסייען ביי טאָג און ביינאַכט מיט לייכטן געווער אויף זיך. איך טראָג אַן אויטאָמאַט מיט אַ סך רעזערוו־קוילן. די מאַשינען־געווער, מינאַמיאָטן, האַרמאַטן 75 מ״מ, וועלכע מען האָט אונדז אַראָפּגעוואָרפן דורך פּאַראַשוטן אין וואַלד און פ.ט.ר. קעגן טאַנקען – דאָס אַלץ האָבן מיר באַגראָבן אין די אויסגעגראָבענע גריבער אין וואַלד.

מיר גראָבן אָקאָפּעס

מיר גייען 3 טעג, אָפּגעגאַנגען בערך 90 ק״מ. נעבן דאָרף בערעזינקאַ באַקומען מיר אַ באַפעל, צו בלייבן שטיין און זיך אַרומגראָבן אין אָקאָפּעס. מיר עפענען דאָ אַ פראָנט, אָפּצוהאַלטן דעם דרוק פון די דייטשישע זעלנער. מיר שטייען צוויי טעג אין אָקאָפּעס. די דייטשן באָמבאַרדירן דעם גאַנצן שטח. זיי וואַרפן פיל אויפרייס־מאַטעריאַל, גראַנאַטן און באָמבעס. זיי גיסן פון די אַעראָפּלאַנען אַ געוויסע פליסיקייט, וועלכע הויבט אָן ברענען אין דער לופטן. שטיקער פייער פאַלן אַראָפּ און פאַרברענען וואָס זיי טרעפן אויף דער ערד. די דייטשן צינדן אונטער מיט דער זעלביקער פליסיקייט. עס איז דאָ אָנגעקומען די גאַנצע בריגאַדע, בערך אַ 2,000 מאַן.

מיט אונדז גייט מיט די ציווילע באַפעלקערונג, וועלכע אַנטלויפט פון דייטש. ווייל ווו נאָר ער פאַרנעמט, מאָרדעט ער אָן אויסנאַם. דאָ איז אויך אָנגעקומען אַ צווייטער אָטריאַד ״באָרבאַ״, פון אונדזער דיוויזיע. צוזאַמען ציילן מיר אַ זעקס טויזנט פּאַרטיזאַנער.

אין קאַמף ביי דער בערעזינאַ

דער באַפעל הייסט באַגראָבן די מינאַמיאָטן און האַרמאַטן, די פערד דערשיסן, כדי זיי זאָלן ניט אַריינפאַלן לעבעדיקע צו די דייטשן און די זאָטלען באַגראָבן. פון פאַרנאַכט אָן גראָבן מיר גריבער. מיר באַגראָבן די אַמוניציע. מיר גרייטן זיך ביינאַכט דורכצורייסן דעם פראָנט. מיר זענען שוין בערך 15,000 מאַן אַרומגערינגלט דורך די דייטשן אויף אַ שטח פון 5 ק״מ. מיר גרייטן צו טראָג־ברעטלעך פון דרענגלעך, כדי מיטצונעמען די פאַרוווּנדעטע, וועלכע מיר שלעפּן־מיט פון בערעזינקע. די פערד דערשאָסן, בלויז 2 אויסשפּיר־פערד האָבן זייערע רייטערס ניט געהאַט קיין האַרץ צו דערשיסן. די פערד גייען זיי נאָך ווי געהאָרכזאַמע משרתים און זענען אונדז, אגב, זייער צונוץ געקומען.

10 ביינאַכט. מיר וואַשן זיך אין טייכל און באַקומען גוט אָפּצועסן.

עס איז ווייניק די באָמבאַרדירונג פון די אַעראָפּלאַנען, האָבן די דייטשן אַרויסגעשיקט קעגן אונדז מינאַמיאָטן 5־סטוואָלנע (רעריקע), וועלכע באַוועגן זיך אויטאָמאַטיש, אָן מענטשן און שיטן פון זיך קוילן מיט פייער. ווען עס ענדיקן זיך די קוילן, בלייבן זיי שטיין. די דייטשן קערן זיי אום צוריק מיט קאַבעלן און קייטן. מיר באַמיען זיך אַז די מינאַמיאָטן זאָלן זיך ניט אומקערן צו די דייטשן, ווייל זיי לאָדן זיי אָן מיט נייע קוילן און שיקן די ״ליימענע גולמס״ ווייטער, כדי צו זייען טויט און אומגליק. די פ.ט.ר. אונדזערע צעשטערן זיי. אונדזער געווער קעגן אַעראָפּלאַנען איז זייער שוואַך. דערצו האָבן די דייטשן אין מינסק אַ שולע פון פליער און איצטער נוצן זיי אויס קעגן אונדז. מיר פירן אַ פאַרלאָרענעם קריג. מיר קענען ניט אויסהאַלטן דעם פייער. עס פאַלן פון אונדז קרבנות. יעדערער וואַרט אויף זיין ריי.

צו דער בערעזינאַ

מיר באַקומען אַ באַפעל זיך צוריקציען צו דער בערעזינאַ. דער באַפעל הייסט, דורכרייסן דעם פראָנט אין דער מזרח־ריכטונג פון צפון־זייט פון מינסק. דאָס מוז אָפּגעטאָן ווערן היינטיקע נאַכט, ווייל מאָרגן וועט זיין שפּעט. עס איז ביי אונדז אַ פראַגע פון לעבן און טויט. יעדער אָטריאַד איז פאַראַנטוואָרטליך פאַר זיינע מענטשן. ער באַקומט אַ באַשטימטן פּלאַץ, ווו ער דאַרף זיך דורכרייסן. אָנהויב אָוונט זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן 5 מאַן, אויסשפּירער, וועלכע האָבן אונדז אָנגעוויזן דעם אָרט, ווו עס ליגן די פאַרמאַסקירטע

דייטשן. מיר גייען רויק. יעדע 50 מעטער בלייבן מיר ליגן שטיל כדי מיר זאָלן ניט באַמערקט ווערן.

ביינאַכט רוען די דייטשן. זיי שלאָפן אין אויפגעשטעלטע געצעלטן אויף לאַנקעס נעבן וואַלד.

דורכרייסן דעם פראָנט

מיר האָבן נאָר אָנגעהייבן גיין אין וואַלד, די טרוקענע צווייגן ברעכן זיך אונטער די פיס. איך האָב געקלערט, אָט ענדיקן מיר מיט אונדזערע 70 יאָר. מיר גייען אויסגעשטעלט אין רייען, פּאַרויס גייען די מאַשינען-געווער-טרעגער, די אויטאָ-מאַטן און פּ.ט.ר. איך טראָג אַן אויטאָמאַט. מיר גייען אין דער ערשטער ריי. מיר זענען אָנגעלאָדן מיט רעזערוו-קוילן און מיט 2 גראַנאַטן יעדער איינער. נאָך אונדז קומען די ביקסן-האַלטער.

אין אַ ברייט פון 50 מעטער דאַרפן מיר דורכרייסן דעם פראָנט. די ציווילע באַפעלקערונג רייסט זיך מיטגיין מיט אונדז. זיי ווילן זיין דווקא די ערשטע אין דער ריי. די הינ-טערשטע פּאַרטיזאַנער איילן זיך אונטער. קיינער וויל ניט בלייבן אָפּגעשטאַנען הינטערן פראָנט. אַלע ווילן וואָס גיכער געראַטעוועט ווערן. מיר זענען פּאַראינטערעסירט, אַז די דייטשן זאָלן אונדז ניט שפּירן, ביז וואַנען מיר וועלן צוגיין נאָענט צו זיי. מיר גייען שטיל רויק, דריי מאָל זיך אָפּגע-שטעלט, ביז מיר זענען דערגאַנגען נעבן די ערשטע דייטשישע פּאָזיציעס.

הורא — פּאַרויס

מיט אַ געשריי "הוראַ - ווּפּעריאָד" (פּאַרויס), מיט אַ הילכי-קער שיסעריי פון אַלע כלים, וועלכע מיר האָבן געהאַט, זענען מיר געגאַנגען, געשאָטן מיט פייער און פּאַרניכטונג. די דייטשישע זעלנער, וועלכע מיר האָבן אָנגעטראָפן אויפן וועג, זענען ניט אַרויס קיין לעבעדיקע. אין אַ ברייט פון 50 מעטער, זענען מיר געגאַנגען איבער אָקאָפּעס און מענטשליכע קער-פּערס, סאָלדאָטן מיט געווער. דער שונא האָט וואָרשיינליך געמיינט, אַז מיר האָבן אים אַרומגערינגלט. ער האָט באַלויכטן דעם הימל מיט ראַקעטן, כדי צו אָריענטירן זיך וואָס עס קומט דאָ פאָר. דערמיט האָבן זיי אונדז בלויז געוויזן גענוי דעם וועג, וווּהין צו גיין. ביז זון-אויפגאַנג זענען מיר דערגאַנגען צום צענטראַלן שאָסיי,מינסק - מאָהילעוו. מיר זענען שטיין געבליבן און געמאַכט אַ ציילונג. עס האָבן ניט געפעלט קיין סך. מיר האָבן זיך געריכט אויף פיל מער. אין געפענגעניש זענען אַריינגעפאַלן בלויז 7 מאַן. אויפן הויפּט-שאָסיי האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ קאַבעל פון טעלעפאָן דראָטן. מיר האָבן עס גלייך איבערגעשניטן און מיטגעשלעפּט מיט אונדז.

מיר זענען אָנגעקומען אַ 70 ק"מ פון צפון-זייט פון מינסק. ביינאַכט האָט מען גוט געקענט באַמערקן, ווי דער הימל איז רויט. דאָס האָט געברענט די שטאָט. אונדזער ריכטונג איז געווען צוריק צו דער לעצטער, אַלטער באַזע, אין שעלעש-צער וואַלד.

אויסשפּירער

מיר זענען אָפּגעגאַנגען אַ 10 ק"מ, אַריין אין אַ וואַלד זיך אָפּרוען, געבליבן וואַרטן אַ פּאָר טעג, ווייטער געגאַנגען 20 ק"מ און געבליבן עטלעכע טעג אין וואַלד. עסן נעמען מיר ביי די פּויערים פון דער סביבה. מיר יאָגן זיך ניט. דאָס לעבן אין זעמליאַנקע איז אונדז גוט באַקאַנט... מיר שטויסן זיך אָן אויפן פינפטן טאָג אויף אַן אויסשפּירונג פון 40 מאַן רוסישע סאָלדאַטן, וועלכע זענען געגאַנגען פון פּאַלאַצקער פראָנט צופוס. מיר האָבן זיי ניט געגלויבט, ווען זיי האָבן געזאָגט, אַז די רוסן האָבן אָנגעגריפן מינסק.

אונדזערע אָפּיצירן האָבן זיי גוט אויסגעפאָרשט און אַ דאַנק דער באַגעגעניש האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל אַרויסצוגיין אויף דעם הויפּט-שאָסיי און ניט דורכלאָזן קיין איין דייטש. מיר דאַרפן מיטהעלפן דער רעגולערער אַרמיי, וועלכע קעמפט און באַפרייט שטחים פון צפון און מזרח רוסלאַנד. סמאָלענסק איז שוין באַפרייט, דער קאַמף איז אַריבער אויף מינסק.

מיר זענען אָנגעקומען אין פּלעשטשעניץ. אונדזער באַפעל לויטעט: איבערהאַקן דעם וועג, קיין איין דייטש זאָל דאָ ניט קענען דורכגיין. מיר גראָבן זיך איין, באַהערשן דעם הויפּט-שאָסיי און די זייטיקע וועגן. מיר שפּירן שוין אונדזערע פעסטע טריט. מיר זוכן מעגלעכקייטן, ווי אַזוי נקמה צו נעמען פון די רוצחים.

די גויים פון דער אַרומיקער סביבה, פון די דערפער און קאָלכאָזן באַפאַלן די דייטשישע סקלאַדן און שלעפּן פון דאָרט שטיוול, בגדים און עסנוואַרג. וואָס זיי וועלן איצטער אַרויס-קריגן, וועט ביי זיי קיינער ניט צונעמען.

מיר באַקומען אַ באַפעל, מיטצוהעלפן דער רעגולערער סאָוויעטישער אַרמיי אין איר קאַמף. מיר היטן דעם שאָסיי מיט די וועגן, וועלכע פירן פון סמאָלענסק קיין מינסק.

די צווייטע נאַכט. מיר שלאָגן זיך אָן אויף אַן "אָבאָז" פון דער דייטשישער שוץ-פּאָליציי מיט זייערע ווייבער און קינ-דער. די מענער גייען איבערגעטאָן ציוויל, אָן געווער, פירן מיט בהמות, וועגענער מיט אַ סך זאַכן. זיי זעען זיך אָן אַזוינע שטילע לעמעלעך. זיי קענען נעבעך קיין צוויי ניט ציילן. זייער האַלטונג איז אַזאַ איידעלע, אַן אונטערטעניקע. גיי דערקען דאָס "הערן-פאָלק". מיר האַלטן זיי אָפּ, פירן זיי אַראָפּ פון הויפּט-טראַקט אויף אַ זייטיקן וועג. מיר פרעגן זיי אויס גענוי פון וואַנען זיי קומען, וווּהין זיי גייען. מיר קאָנטראָלירן די פּעסער ביי די מענער. איך ווייס ניט וויפל פון זיי זענען דערגאַנגען צו זייערע היימען...

טאַנקען-בריגאַדע

די 12-טע טאַנקען-בריגאַדע גייט פאָרויס. זי איילט זיך איינ-צונעמען צוריק ווייס-רוסלאַנד. די פוסגייער קענען זיי ניט

נאָכיאָגן. דאָרט ווו די טאַנקען גייען דורך, לאָזן זיי נאָך זיך חורבות. די אויפגעריסענע באַזעס און צעלאָפּענע דייטשישע סאָלדאַטן דאַרף מען אויפקלייבן אין געפּענגעניש, אין לאַ־גערן. דאָס דאַרפן טאָן די פוסגייער. דער באַפעל הייסט אונדז זיך איינצוגלידערן אין דער אַרמיי, ווי פוסגייער ביי דער טאַנקען־בריגאַדע. צו צוועלף מאַן קריכן מיר אַרויף אויף די טאַנקען און פאָרן מיט אָנשטאָט די פוסגייער. דער באַפעל הייסט אונדז דערגיין ביז סמאָרגאָן.

אויפגעריסענע בריקן

די געגנט איז מיר דאָ גוט באַקאַנט. עס איז ניטאָ קיין בריק, ווו איך האָב זיך ניט באַטייליקט אין אויפרייסן זי. ניטאָ קיין וועג, ווו איך בין ניט געגאַנגען צופוס אונטערזוכן טעלעפאָן־סלופּעס, א. א. וו. היינט דאַרפן מיר די זעלביקע בריקן אויפבויען. די טאַנקען זאָלן קענען אַריבערפאָרן.

מיר לאָזן זיך אַראָפּ מיטאַמאָל, 200 מאַן, פון די טאַנקען. מיר שלעפּן געזעגענע קלעצער, לייגן זיי אויף אין קלעטקעס. אויבן איבערגעלייגט מיט בעלקעס און מיר האָבן אַ בריק. אַז עס איז ניטאָ קיין פאַרטיקע קלעצער, נעמען מיר פונאַנ־דער הייזער און באַנוצן זיך מיט די קלעצער און ברעטער. אין געציילטע שעהן ווערן פאַרטיק די נויטיקע בריקן. עס אַרבעט זיך מיט ענערגיע, כוח און אימפּעט.

ווילייקע אין פלאַמען

עס טרייסלען זיך אין מיר מיינע גלידער. מיר דאַרפן דורכ־פאָרן דורך ווילייקע. מיין היים־שטאָט. ווי זעט זי אויס? וועמען וועל איך דאָרט טרעפן? ווער וואַרט אויף מיר? איך ווייס דאָך, אַז קיינער איז איצט ניט געבליבן. דאָך גלויבט זיך ניט. ביי מיר אין געדאַנק לעבן נאָך אַלע. אָט וועל איך אַלעמען זען, געראַטעוועטע, לעבעדיקע. איז מאַלוניער קבר אַ חלום? איז די טורמע בלויז אַ קאָשמאַר געוועזן? די בייג־קעניש גייט איבער אין אַ נקמה־געפיל, נקמה פאַר מיינע, אונדזערע בעסטע און טייערסטע.

אַן אויפגעריסענער טאַנק

מיר פאָרן פאָרויס. מיר שטויסן זיך ניט אָן אויף קיין ווידער־שטאַנד. ווו זענען זיי, די גרויסע העלדן? נעבן דאָרף אַל־קאָוויטש איז דער ערשטער פאָרויסגייענדיקער טאַנק אַרויף אויף אַ מינע. ווייזט אויס, אַן אייגענע. דער טאַנק איז אויפ־געריסן געוואָרן און דערהרגעט אַלע מיטפאָרער. די איבע־ריקע טאַנקען מיידן אים אויס און פאָרן ווייטער. די דער־הרגעטע זענען געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן וועג, ניט ווייט פון פאַרברענטן טאַנק. עס פאַרנעמען זיך דערמיט ספּעציעלע סאָלדאַטן. נאָך דער מלחמה וועט מען זיי אויס־גראָבן און ברענגען מיט מיליטערישן פּאַראַד צו קבורה אין די מיליטערישע בית־עלמינס.

אונדזערע עראָפּלאַנען

מיר פאָרן דורך דער ווילייע ביי סאָסענקע. דאָ איז ניט טיף. די טאַנקען זענען שוין אויפן צווייטן ברעג. ווי נאָר אויפן הימל באַווייזן זיך עראָפּלאַנען, זוכן מיר ווו צו באַהאַלטן זיך. מיר זענען זיכער, אַז דאָס זענען דייטשישע. פּלוצלונג באַגריסט מען פון די עראָפּלאַנען מיט באַוועגונגען פון הענט. "נאַשע", אונדזערע, הערט זיך אַן אויסגעשריי פון הונדערטער מיילער. די טאַנקען פירן אונדז ביז כאָלאָפּיער דאָרף. אונדזער מזל, מיר האָבן ניט געהאַט אַ שטאָך אַרבעט. די ערשטע טאַנקען האָבן אָפּגערייניקט דעם וועג.

די חרובע היים

מיר גייען אַראָפּ נעבן דאָרף. מיר קלערן, צי וועלן זיך אָנ־הויבן קאַמפן מיטן דייטשישן מיליטער? מיר זעען פון ווייטן ווילייקע. זי שטייט אין פלאַמען. עס איז מיר שווער אויפן האַרצן. זיך פרייען? אפשר וועט לייכטער ווערן פון וויינען. אָט זענען מיר שוין נעבן איידלמאַנס טאַרטאַק. ער שטייט אַ גאַנצער. עס פאַרדריסט מיר, פאַרוואָס ברענט ער ניט ווי אַנדערע הייזער. פאַרוואָס זאָל יידיש בלוט אַריינפאַלן אין גויישע הענט. זענען די אייגנטימער אומגעקומען, זאָלן כאָטש שונאים קיין הנאה ניט האָבן פון יענעמס האָרעוואַניע. אויף כאָלאָפּיער גאַס שטייען געציילטע הייזער; דובינס טאַרטאַק איז פאַרברענט, אָבער אַרומגעצאַמט. אינעווייניק אַרבעט מען. מיר בלייבן שטיין ביי דעם געסעלע, וועלכעס פירט צו דער באַן. די גאַס איז איבערגעהאַקט מיט אַ הילצערנע וואַנט פון בעלקעס אָנגעשאָטן מיט ערד קרוב 3 מעטער. דאָס איז אַ באַריער, וועלכער דאַרף אָפּהאַלטן די אָנגריפן פון די טאַנקען. דאָ זענען געלעגן פיל דייטשן, געהרגעטע. נעבן זיי אַ סך אַמוניציע. די טאַנקען האָבן צעשמעטערט דעם באַריער, דער־הרגעט די סאָלדאַטן און אַוועק ווייטער אין שטאָט. מיר רוי־מען אָפּ די באָמבעס, טראָגן זיי אַוועק ווייטער אָן אַ זייט. זיי זענען דאָ פאַראַן אין די הונדערטער.

פאַנאַנדערגענומען די בעלקעס, פאַרגלייכט די ערד. אויפן גאַס שטייען אָפענע קאַסטנס מיט ציגאַרעטן. דאָס האָבן די גוים אַרויסגעשלעפּט פון די דייטשישע סקלאַדן. זיי טראָגן וויפל נאָר זיי קענען. מיר זענען זיך אויך מכבד, מיר נעמען מיט וויפל עס גייט נאָר אַריין אין די קעשענעס.

אויפן מאַרק

מיר דערגייען צום מאַרק, איך קוק און דערקען ניט מיין שטאָט, מיין ווילייקע. וואָס איז פון דיר געוואָרן? גאַנץ פּילסודסקי גאַס איז אָפּגעברענט. עס שטייען נאָר קוימענס, איבערגעבליבענע מצבות נאָך הייזער, וועלכע זענען פאַר־ברענט געוואָרן, נאָך לעבנס, וועלכע זענען פאַרשניטן גע־וואָרן דורך היטלערישע האָרדעס. בלויז איין הויז איטשע־

דודס איז געבליבן אַ גאַנצע ווי אַ זכר לחורבן. מען זעט פון ווייטן דאָס בריקל איבערן טייכל פלעסניאַנקע. די ווענט פון מויער פון ״קאַסע סקאַרבאָווע״, דער בנין פון קאָשיקאַרנע און די פּראַוואָסלאַווגע צערקווע מיט אַן אַראָפּגעשאָסענעם צלם, פון ווייטן זעען זיי אויס אַזוי קליין און נישטיק.

מיר גייען צו פאַרסער גאַס, די פייערלעשער געביידע שטייט גאַנץ, אָבער ליידיק, די עלעקטראָווניע ברענט, איינגעהילט אין אַ געדיכטן רויך. דאָ זעט זיך גוט דער נייער בנין פון דער תרבות־שולע אויפן בערגעלע, ווי ער שטייט אין פלאַמען, אַזאַ ריינער ליכטיקער פייער ציט זיך צום הימל. עס ווערט מיר לייכטער אויפן האַרצן, אונדזער בלוט איז אַוועק מיטן רויך. פון אונדזער האָב און גוטס וועלן שונאים קיין הנאה ניט האָבן. עס איז פאַרנאַכט, איך זוך נאָך אַרום, איך וויל געפינען עפּעס אַ לעבעדיקן שפּור. איך באַמערק אַ סך פּלעצער, וווּ עס זענען געשטאַנען יידישע הייזער, איצטער אפילו קיין סימן ניטאָ פון זיי, קיין קוימענס ניט איבערגעבליבן. דאָס האָבן די קריסטן אָפּגעקויפט יידישע הייזער פאַר פּרוטות ביי די דייטשן, פאַנאַנדערגענומען און אָפּגעבויט זיי צוריק אין די דערפער. אין קאַלאָוויץ שטייען אַ סך יידישע הייזער פון ווילייקע. אונדזער הויז איז אַריבערגעפירט געוואָרן נעבן יידישן בית־עולם. אַזוי האָט מען געירשנט יידיש פאַרמעגן.

״זאַסאַדעס״

מען צעשיקט אונדז גרופּענווייז היטן באַשטימטע ערטער, דעם ״פּערעיעזד״ (אַריבערפאָר) אין פאַרסער גאַס, אַרויף־צו ביזן וואַקזאַל און ווייטער. מיר בלייבן היטן. שפּעטער פרעגן מיר זיך אַליין, וואָס וואָלטן מיר געקענט טאָן מיט אונדזערע ביקסן און גראַנאַטן, ווען עס וואָלט אָנגעקומען אַ פאַנצער־צוג?

מיינע חברים – פאַרטיזאַנער וואַרפן מיר פאָר, דו ביסט אַ היגער, געקומען אַ היים... צו זיך אין שטאָט, ביסטו ניט מכבד אפילו מיט אַ טרונק ״סאַמאָהאָן״. איך גיי מיט נאָך 2 פאַרטיזאַנער זוכן אַ באַקאַנטן קריסט. מיר געפינען דורייקע דעם טויבן, וועלכער אַרבעט אין דער עלעקטראָווניע. ער דערקענט מיך, איז אונדז גערן מכבד מיט סאַמאָהאָן. איך קען אים פאַר אַן אונדז'עריקן. זיין ברודער, דער פאַרוואַלטער פון דער עלעקטראָווניע איז אין דער צייט פון די דייטשן אויפגעהאַנגען געוואָרן דורך די נאַציס פאַר סאַבאָטאַזש. מיר פאַרבייסן מיט ברויט און באַדאַנקען אים. שוין אַ פּאָר טעג, ווי מיר קריגן ניט צום עסן. וואָס מיר שאַפן ניט אַליין, האָבן מיר ניט.

עס ווינט נעבן אים ראַציפּ. ראַציפּס פרוי איז געווען אַ משומדת. די דייטשן האָבן זי דערהרגעט מיט אירע קינדער. ביי זיי אין די אויגן איז זי געבליבן אַ יידישע. עס העלפט ניט קיין שמד אין גורלדיקן טאָג.

אויפן וועג קיין סמאַרגאַן

אויף מאָרגן פאַרנאַכט גייען מיר קיין סמאָרגאָן. קיין בריקן איבער די טייכן זענען ניטאָ. מיר שפּרייזן אַריבער דעם טייך. נעבן סאָלאָוויץ איז דאָ אַ גרויסער פלי־פּלאַץ, וועלכן די סאָוויעטן האָבן געבויט אין 1940. מיר באַמערקן, ווי מען לאָזט אַראָפּ פאַראַשוטיסטן – דיווערסאַנטן אויף דעם פּלאַץ. מיר באַקומען אַ באַפעל צו גיין קאָנטראָלירן, ווער זענען די דיווערסאַנטן. ווייזט זיך אַרויס, אַז דאָס זענען פעסלעך בענזין אַראָפּגעלאָזטע דורך פאַראַשוטן. אָט זענען מיר אין אַלט־סמאָרגאָן.

די ערשטע טאַנקען זענען פאַרהאַלטן געוואָרן פאַר סמאָרגאָן. דאָ זענען געווען אויסגעבויטע און פאַרפעסטיקטע פאָרטן מיט אָקאָפּעס פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָ איז געווען דער אַלטער רוסיש־דייטשישער פראָנט. די דייטשן האָבן אויסגענוצט די אָקאָפּעס און ניט צוגעלאָזן די סאָוויעטישע טאַנקען. די ״קאַטיושעס״ האָבן געזייט פייער. זייערע סנאַריאַדן האָבן דורכגעריסן די איינגעמויערטע טיפע אָקאָפּעס, די שטאָט איז געווען צעאַקערט פון די קוילן. כמעט קיין איין הויז איז ניט געבליבן גאַנץ. אַלץ איז פאַרברענט. אפילו די ערד איז געווען שוואַרץ. אויף דער קאַרקע (אַ פאָרשטעטל) זענען געבליבן אַ פּאָר הייזקעס, באַזעצטע דורך קריסטן. דאָ האָבן מיר באַקומען האָניק, אָבער אָן ברויט. זיי האָבן אונדז גלייך אַרויסגעגעבן אַ דייטשישן פּאָליציסט, וועלכן מיר האָבן איבערגעגעבן דער מיליטערישער מאַכט. אַ מעת־לעת זענען מיר פאַרבליבן אין סמאָרגאָן. דער באַפעל הייסט, זיך אומקערן קיין מינסק. מיר נעמען אַ וואָגן מיט אַ פערד ביי אַ קריסט. ער ברענגט אונדז קיין ווילייקע.

נעבן ראַציפּן ווינט קאָסציע, וואַלינעצס איידעם. ער האָט געירשנט אַ גוטן יידישן פערד מיט אַ וואָגן. מיינע חברים נעמען דעם פערד און וואָגן. מיר פאָרן מיט אים ביז מינסק.

מינסק

דאָ האָבן זיך צונויפגעקליבן 80.000 פאַרטיזאַנער. מיר קריגן צום ערשטן מאָל פאַר דער גאַנצער מלחמה ווייס־ברויט. דאָס האָט געדאַרפט הייסן, אַז עס הויבט זיך אָן אַ נייע, ווייסע, ליכטיקע תקופה אין אונדזער לעבן.

פאַרטיזאַנער־אָרדן

מען זאָגט אונדז, אַז עס גרייטן זיך צו קומען אַהער די העכסטע קאָמאַנדירן פון דער רויטער אַרמיי. זיי וועלן אונדז פאַרטיילן די פאַרטיזאַנער אָפּצייכונג און אויסצייכנונגען.

מען לערנט אונדז ווי צו גיין אין אַ פאַראַד. אָבער מיר זענען אָנגעטאָן אין כל מיני מלבושים פון דעם דייטשישן, רוסישן און אפילו פוילישן מיליטער. יעדער האָט זיין באַזונדער געווער. אויף אַ גרויסן שטח הינטער מינסק, האָט

מען אונדז צוזאַמענגענומען, אויסגעשטעלט אין רייען. מען פילמירט, מען רופט אונדז איינציקווייז צו דער טריבונע. לאַורענט בעריע (אינערן קאָמיסאַר) הויפט פון נ. ק. וו. ד. דריקט די האַנט און באַשענקט יעדן איינעם מיט אַן אָרדן. איך באַקום דעם אָרדן "פּאַרטיזאַן אָטיעטשעסטווענאַי וואָיני ווטאָראָי סטיעפּעני" (פּאַרטיזאַן פון דער פּאָטערלענדישער מלחמה, אָרדן פון צווייטן ראַנג).

מיר קערן זיך אום מיט די אָפּצייכנונגען אין דער אַלטער היים, אין פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד, נעבן שעלעשץ. דאָ באַגעגן איך דעם צאָן־דאָקטאָר שימשעלעוויטש און די פּרוי פּיאַסטונאָוויטש. זיי דערפרייען זיך מיט מיר. זיי פרעגן מיך אויף ווילייקער. איך דערצייל זיי, ווי עס זעט אויס אונדזער היים. מיר זענען באַפרייט געוואָרן, איינציקע האַלאָוועשקעס פון אַ גרויסער שריפה, וואָס האָט פאַרברענט און פאַרניכטעט דעם קערנדיקסטן טייל פון אונדזער פאָלק, דאָס פּויליש־ליטווישע יידנטום.

מיר האָבן דאָ מער קיין אָרט ניט. אונדזער ערד איז אָנגעזאַפּט מיט בלוט פון אונדזערע בעסטע און טייערסטע.

אונדזער פרייד איז אויסגעמישט מיט טרויער. יאָ! דער טרויער איז גרעסער ווי די שמחה.

יוני, 1944

אין די ליטווישע געגנטן, ביי פּאָניוויעזש, האָבן מיר ביינאַכט פּאַטרולירט און אין אַ געוויסן פּאָלוואַרק, האָבן מיר אַלע זיך געלייגט שלאָפן. עס איז געווען נאָנט פון אַ רוסישן פלי־פלאַץ. פאַרטאָג האָבן אונדז סאָוויעטישע סאָלדאַטן אַרעסטירט. מען האָט אונדז געבראַכט אין שטאַב, אָפּגעשאָרן די האָר און באַקומען אויסגעמוסרט, ווי עס דאַרף צו זיין, פאַרוואָס זענען מיר ניט געווען פאָרזיכטיק. מען האָט אונדז אומגעקערט קיין מאָסקווע.

איך פאָר קיין קאַווקאַז. אין דער שטאָט גראָזני. אַ באַקאַנטער אָרט פון נאַפט־קוואַלן. אַז מען טוט אָן אַ ווייס העמדל, ווערט זי שוואַרץ פון די נאַפט־גאַזן אין משך פון אַ האַלבער שעה. מיר האָבן דאָרט געטראָפן יידן, וועלכע האָבן גערעדט מיט אונדז לשון־קודש, זייער פרומע. זיי האָבן זיך מיט מיר זייער דערפרייט. זיי פלעגן מיך איינלאַדן צו זיי אין די הייזער. זיי האָבן אויך געהאָלפן מיט געלט. אַ האַלב יאָר האָבן מיר דאָרט געזוכט די אַנטי־סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער־דיווערסאַנטן. צוליב דער מאַלאַריע, וועלכע האָט זיך דאָ פאַרשפּרייט, האָט מען אונדז איבערגעשיקט קיין פּוילן, סטאַניסלאַווער אָבלאַסט, און מיר האָבן דאָ געקעמפט מיט די באַנדעראָווצעס פון 1946 ביז 1949. איך האָב דאָ צום ערשטן מאָל דערהערט וועגן דער אַנטשטייאונג פון דער מדינת־ישראל.

אין מיליטער

בלויז צוויי טעג זענען מיר געווען אין אונדזער בריגאַדע נעבן שעלעשץ. מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל זיך אומצוקערן קיין מינסק. דאָ האָט מען אונדז אָנגעהויבן צעטיילן אין קליינע גרופּן. די עלטערע און ווער עס האָט געוואָלט, האָט מען געשיקט אַהיים. צווישן זיי עטלעכע ראַדאָשקאָוויטשער יידן. די יונגטלעכע גרופּן האָט מען אַריבערגעפירט אין אַ גרויסן פּונקט אויף אַ קורס ווי צו באַנוצן זיך מיט מאַשינען־געווער. מיר זענען געווען עטלעכע טויזנט מאַן. צוויי וואָכן האָט געדויערט דער קורס. פון דאָרט זענען מיר ווייטער געפאָרן קיין מאָסקווע.

40 ק"מ הינטער מאָסקווע פון צפון־זייט האָבן מיר זיך געטראָפן מיט אונדזערע אַלטע קאָלעגן פון דעם פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד. איך האָב דאָ געזען גולעצקין פון ווילייקע מיט נאָך עטלעכע שקצים פון דער סביבה. קיין יידן, אפילו קיין איינעם ניט. גרוסן פון יוסף נאָרמאַן און דוד קאָפּעלאָוויטש האָב איך באַקומען פון שקצים, זייערע חברים פון אָטריאַד. איבער 2 מאָנאַטן זענען מיר דאָ געזעסן, דורכגעמאַכט אַ קורס. צעטיילנדיק אויף קלענערע גרופּן צו 6 מאַן, בין איך מיט נאָך 5 שקצים איבערגעשיקט געוואָרן אויסצוראָטן דיווערסאַנטן; "ווייסע" פּאָליאַקן אין די געגנטן פון ווילייקע, ווילנע, אָראַני. אונדזער פּונקט איז געווען אין ווערקי ביי ווילנע. עס איז אונדז אַריינגעפאַלן איינמאָל אַ ייד, וועלכן מיר האָבן איבערגעגעבן דער מאַכט. ווי עס ווייזט אויס, האָבן אים די ליטווינער געראַטעוועט און ער איז געצוווּנגען געווען גיין מיט זיי.

איך ווער פאַרוואונדעט

דעם 16.3.1949 האָב איך באַקומען אַ קויל אין פוס, בעת אַן אָנגריף פון באַנדעראָווצעס. מען האָט מיך אָפּגעפירט אין שפּיטאָל קיין טשערנאָוויץ. איך בין געלעגן $2\frac{1}{2}$ מאָנאַטן, ביז די ווונד האָט זיך פאַרהיילט. דאָרט האָב איך געטראָפן אַ יידישן דאָקטאָר. נאָכן בודק זיין מיין ווונד, פרעגט ער מיך "עמך"? דעם באַוווּסטן פּאַראָל. די הויפּט־שוועסטער איז אויך געווען אַ יידישע. ערב־פסח פרעגט זי מיך, ווייסטו דען, אַז היינט איז פסח? אויף מאָרגן פרי האָט זי מיר געבראַכט מצה. זי האָט מיר דערמיט געעפנט אַ פאַראייטערטע ווונד. איך האָב זיך געפרעגט, איך בין שוין 5 יאָר אויף דער פריי און האָב נאָך ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו פילן זיך ווי אַ ייד. מיין פנים האָט מיר ניט געמסרט מיין יידישקייט. זעלטן ווען האָב איך זיך אָנגעטראָפן מיט אַ יידן. איך האָב געשפּירט בלויז דאָס גרויס אומגליק פון אַ פאָלק, וועלכעס איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן. איך האָב געוווּסט, אַז יעדעס שטיקל ערד איז אָנגעזאַפּט מיט יידיש בלוט. די שמועסן, וועלכע איך האָב געהערט אין מיין אָפּטיילונג, דאָס וואָס די שקצים, סאָלדאַטן־באַפרייער – פלעגן רעדן צווישן זיך וועגן יידן, האָבן מיר געגעבן אַ גענוגנדיקע מאָס צו וויסן, צו וואָס זענען פעיק מיינע חברים פון געווער און קאַמף. איך האָב געזוכט און געטראַכט: ווי קען מען דערגיין צו אַן אייגענעם ווינקעלע אויף דער גרויסער פאַרדאָרבענער רוצחישער גוישער ערד, ווו מען זאָל זיך קענען אויסלעבן ווי אַ ייד, אַזוי ווי מיין טאַטע און זיידע?

פון שפיטאָל אין טשערנאָוויץ האָט מען מיך איבערגעפירט קיין קאָלאָמיי. איך בין נאָך געגאַנגען מיט אַ שטעקן. די קויל האָט געטראָפן נעבן ביין. די יסורים זענען געווען איבער־מענטשלעכע.

אין קאָלאָמיי האָב איך באַקומען מיינע באַפרייונגס־פּאַפּירן. קענסט פאָרן "אַ היים", זאָגט צו מיר דער סעקרעטאַר פון מיליטערישן שטאַב.

איך בין צעטומלט געוואָרן, האָב איך דען אַ היים? מיין געוועזענע היים איז שוין לאַנג חרוב. מיין טאַטע, מאַמע און שוועסטער האָבן די היטלעראָווצעס דערמאָרדעט, דאָס הויז איז פאַרברענט. אויף די חורבות פון מיין היימשטאָט וועל איך קיין ניי לעבן ניט בויען. דאָס בלוט פון מיין יידישן טאַטן און יידישער מאַמע מאָנען ביי מיר בייטאָג און ביינאַכט און פאָדערן נקמה. אָבער גלייכצייטיק ווילט זיך פאַראייביקן אין זכרון מיין יידישן אָפּשטאַם.

איך באַשליס צו פאַראייניקן זיך מיט אַ גרעסערן ישוב פון יידן. איך פאָר קיין ווילנע. דאָרט וועל איך זוכן וועגן ווי זיך אומצוקערן צו דער אויסגעטרוימטער היים פון מיין פאָלק, קיין ארץ־ישראל.

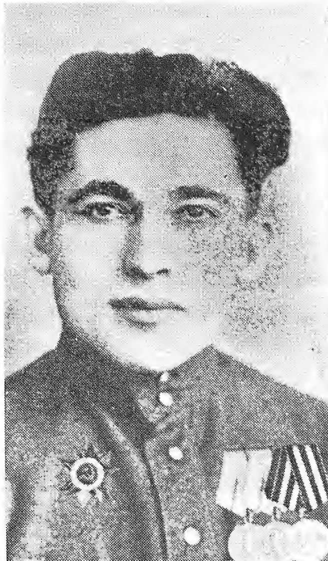
פאַרצייכנט דורך ק. פ — ר.

אַ געיעג אויף פאַרטיזאַנער

דוד קאַפּעלאָוויטש

אין די שטורמישע יאָרן

דוד קאַפּעלאָוויטש
פּאַרטיזאַנען קאָמאַנדיר

זכרונות פון אַ פּאַרטיזאַן

אונדזער דור איז געווען ניט ערגער ווי אַנדערע און ניט ווייניקער העלדיש ווי אונדזערע קינדער זענען היינט. דאָס וואָס איז געשען, איז געווען אַ פּראָדוקט פון שרעקלעכע אומשטענדן, וועלכע קיינער האָט ניט געקענט פּאָרויסזען. אַוודאי, איז שווער געווען דאָס קעגנשטעלן זיך. בלויז די, וועלכע האָבן פּערזענלעך דורכגעלעבט דעם גיהנום, האָבן אַ באַגריף און ווייסן די תשובה. מיר טאָרן זיך ניט פילן זינדיק אין די אויגן פון אונדזערע קינדער. קען זיך אַ מענטש באַשיצן פון אַ דונער און אַ בליץ, געפינענדיק זיך אין אַ שטורמדיקן ים? די יידן אין יענער צייט זענען געשווומען אין אַ ים פון שנאה און אַנטיסעמיטיזם, אָן הילף, אָן קיין שום אויסוועג. אין אָט דער לאַגע איז געקומען דער בליץ און דונער, דער שרעקלעכער ווולקאַן־אויסברוך, וועלכער האָט אומגעבראַכט אונדזערע בעסטע און טייערסטע. לאָמיר געדענקען און זאָגן אונדזערע קינדער, אַז נאָר אַ דאַנק די אומגעקומענע פאַרמאָגן זיי עפּעס היינט צו טאָג.

די בהלה

איך בין געווען אין ווילייקע, ביזן לעצטן מעגלעכן מאָמענט. דאָס הייסט, ביז וואַנען די דייטשן זענען דערגאַנגען נאָענט צו ווילייקע, אַרומרינגלענדיק זי פון צוויי זייטן, פון מאָלאָ־דעטשנע און סמאָרגאָן.

דינסטאָג, דעם 24־טן יוני, 1941, אויפן דריטן טאָג נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, בין איך צום ערשטן מאָל געלאָפן פון ווילייקע. די דייטשישע אַגענטן האָבן אַרויסגעלאָזט אין שטאָט אַ קלאַנג, אַז דייטשישע פּאַראַשוטיסטן זענען אַראָפּ־געוואָרפן געוואָרן נעבן ווילייקע, פון סמאָרגאָנער זייט.

די בהלה איז געווען אַ שרעקלעכע. יעדער איינער, וועלכער איז ניט אַוועקגעפאָרן מיט די צוגעשטעלטע עשאַלאָנען און האָט ניט געוואָלט בלייבן אין ווילייקע, איז געלאָפן דורך כאַלאָפּיער גאַס אין דער ריכטונג צו איליע.

מיר האָט זיך איינגעגעבן צו טרעפן אַ לאַסט־אויטאָ, און נאָך לאַנגע שעהן פון שרעק און פאַלשע קלאַנגען, זענען מיר שפּעט אין אָוונט אָנגעקומען קיין איליע.

אין אַלגעמיין, האָבן מיר דעמאָלט ניט געגלויבט, אַז די דייטשן קענען זיך דורכרייסן אַזוי גיך. יעדער איינער האָט געמיינט, אַז מען וועט זיי אָפּשטעלן יעדן מאָמענט. זעענדיק די פּאַניק אויף די וועגן, דעם צושראָקענעם אויסזען פון די מיליטער־לייט און איבערהויפּט דעם אויסזען פון די שרעק־לעכע געשטאַלטן פון די נ.ק.וו.ד.־לייט, איז מיר קלאָר גע־וואָרן, אַז מיר זענען אין אַ זייער שווערער און ביטערער לאַגע.

אין דער זעלביקער צייט, האָב איך צופעליק געזען אַ מוראַ־דיקע סצענע, וועלכע איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

אַרעסטירטע פון ווילייקער טורמע

צופאַרנדיק ניט ווייט פון סאָסענקע, זענען מיר אָנגעקומען אין די טריט פון אַ גרויסער קאָלאָנע פון אַרעסטאַנטן פון ווילייקער טורמע, וועלכע מען האָט געטריבן, אַרומגערינגלט מיט הינט און מיט שטאַרק באַוואָפנטע וועכטער, נ.ק.וו.ד.־לייט. אַלע אַרעסטירטע זענען געגאַנגען מיט פאַרבונדענע הענט. צווישן זיי זענען געווען: נאָום קאָליר מיט זיין יונגן איידעם, צילעס מאַן. וועגן זייער גורל האָב איך זיך דערוווסט שפּעטער. מען האָט זיי געטריבן צו מזרח, מיט דער כוונה צו דערפירן ביז אַן אייזנבאַן־סטאַנציע, פון וואַנען מען וועט זיי קענען אַרויספירן קיין סיביר. ניט דערגרייענדיק צו סאָ־סענקע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּאַניק. מען האָט אַלע אַרעס־טירטע אַריינגעטריבן אין אַ וועלדל, און דערשאָסן. אין צוויי

יאר שפעטער האָב איך זיך באַטייליקט אין פּאַרניכטן ז׳עם דייטשישן פּאָליצייאישן גאַרניזאָן אין סאָסענקע, וועלכער האָט געהיט די בריק איבער דער ווילִיע. און דעמאָלט ביים אויספאָרשן אַ פּאָר געפאַנגענע פּאָליציאַנטן, האָב איך געוואָלט זיך דערוויסן, צי עמיצן פון די אַרעסטירטע איז געלונגען צו אַנטלויפן. לויט זייערע באַווייזן, האָט קיינער פון די אַרעסטירטע זיך ניט געראַטעוועט. איך בין געווען אין וועלדל און געזען דעם ברודער־קבר פון די טראַגישע קרבנות.

צוריק אין ווילייקע

קומענדיק קיין איליע, האָבן מיר געטראָפן אַ גרויסע מיליטערישע קאָלאָנע, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען צו גיין קיין ווילנע און אָפּשטעלן די דייטשישע אָפּענסיווע. דער מוט איז געשטיגן. איך האָב זיך גלייך געלאָזט צוריק צופוס און בין אָנגעקומען פאַרטאָג קיין ווילייקע. אין שטעטל איז געווען שטיל ווי אויף אַ בית־הקברות. איך האָב געטראָפן אין דער היים מיין פאָטער און מוטער, וועלכע האָבן זיך געקליבן אַרויסצופאָרן אין אַ דאָרף, נעבן מאָלאָדעטשנע. דעם זעלביקן טאָג האָב איך זיך צוגעשטעלט צום וואָיענקאָמאַט, וועלכער האָט מיך געשיקט, מיט נאָך אַנדערע, היטן דעם בנין פון "אַבקאָם", (געוו. סטאַראָסטעע). מיר זענען דאָרט געווען, ביז מיר האָבן באַקומען אַ מעלדונג, אַז די דייטשן האָבן פאַרנומען סמאָרגאָן און מאָלאָדעטשנע און אַ טייל גייט אין ווילייקער ריכטונג. די אָפּטרעטנדיקע אַרמיי, האָט צוגעשטעלט 10 לאַסט־אויטאָס, און אויפן פינפטן טאָג נאָכן קריג־אויסברוך (דאָנערשטאָג 26.6.41) זענען מיר אַרויסגעפאָרן פון ווילייקע אין דער ריכטונג דאָלהינאָוו–פּאָלאָצק. מינסק איז שוין געווען פאַרנומען. אויף צו מאָרגנס (27.6.41), זענען מיר אָנגעקומען קיין פּאָלאָצק. די שטאָט האָט געברענט, פונדעסטוועגן איז קיין פּאַניק ניט געווען.

מיר פאָרן קיין גלובאָק

אין ווילייקער אַבלאַסט, זענען געווען עטלעכע ראַיאָנען, וועלכע זענען נאָך ניט געווען פאַרנומען, ווי גלובאָק א. א. מעז האָט נאָך געגלויבט, אַז מען וועט אָפּהאַלטן די אָפּענסיווע. דער ווילייקער "אַבקאָם" (אין גלות) האָט באַשלאָסן צו פאָרן צייטווייליק קיין גלובאָק און פון דאָרט אָנפירן מיט דער פּאַרטיי־אַרבעט. מען האָט אונדז אַריינגעזעצט אין אַ צוג, און געלאָזט פירן אין גלובאָקער ריכטונג. מיר זענען דערפאָרן ביז קרולעווטשיזנאַ. דאָ האָבן די דייטשישע אַעראָפּלאַנען אונדז מקבל־פּנים געווען, אַז קוים מיטן לעבן האָבן מיר זיך דערשלעפּט צוריק קיין פּאָלאָצק. אַ גרויסער טייל פון אונדזערע מיטפאָרערס זענען אומגעקומען.

פון פּאָלאָצק, זענען מיר געגאַנגען צופוס, אין דער מזרח־ריכטונג. אין צוויי טעג, זענען מיר אָנגעקומען קיין וויטעבסק, אַ 10 קילאָמעטער הינטער די דייטשן. וויטעבסק איז באָמבאַרדירט געוואָרן אָן אויפהער. איך האָב זיך אַריינגעכאַפּט אין אַ צוג, דערפאָרן ביז סמאָלענסק, און פון דאָרט דירעקט קיין מאָסקווע.

אין צ. ק. פון קאָמסאָמאָל האָט מען אָרגאַניזירט פּאַרטיזאַנישע גרופּן פאַר דעם פראָנט, כאָטש קיינער האָט דעמאָלט ניט געוווּסט גענוי ווו ער איז. מען האָט אונדז באַוואָפנט מיט אַלטע ביקסן, געגעבן אַ ביסל שפּייז און אָן קיין אויסשולונג אַריינגעזעצט אין אַ צוג און געשיקט קיין האָמעל. 30 ק״מ פאַר האָמעל האָבן מיר זיך אומגעקערט, ווייל אין דער צייט איז די שטאָט שוין פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן. די איבערלעבונגען, פון פאָרן אַהין און צוריק זענען געווען שרעקלעך. נאָר דורך נסים זענען מיר געבליבן לעבן.

פון האָמעלער געגנט האָט מען אונדז געפירט דירעקט קיין מאָלדאַוויע, ווו איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אַלס אַ טאָקער.

"זאַפּאַדניקעס" ("מערב־מענטשן")

מען האָט געקוקט אויף אונדז, היימלאָזע, פאַרדעכטיק. ווען איך פלעג זיך אָנגעבן אַלס אַ פרייוויליקער אין דער אַרמיי, פלעגט מען מיר אָפּזאָגן, ווייל איך בין פון די מערב־געביטן. אפילו די איינגעגלידערטע אין דער רעגולירער אַרמיי זענען אויסגעשלאָסן און איבערגעפירט געוואָרן אונטער אַ שטאַרקער שמירה אין אוראַל אויף אַרבעט. צווישן זיי איז געווען מיין ברודער מאָטל, וועלכער איז אַ דאַנק דעם געבליבן לעבן. אַ צוויטער ווילייקער בחור, **אפרים קאַפּעלאָוויטש**, וועלכער האָט געדינט אין דער אַרמיי מיט מיין ברודער און איז געווען זייער אַ געטרייער קאָמסאָמאָליעץ, האָט זיך איינגעגעבן צו בלייבן אין דער אַרמיי. ער איז געפאַלן ווי אַ העלד אין די קאַמפן מיט די נאַציס. זאָלן די פאַר ווערטער זיין אַן אָנדענק אויף זיין אומבאַקאַנטן קבר!

אין צוויי מאָנאַטן אַרום, סעפּטעמבער 1941, האָט מען מיך אַרויסגערופן קיין מאָסקווע, ווו מען האָט אָרגאַניזירט ספּעציעלע באַטאַליאָנען צו פאַרטיידיקן די שטאָט. נאָך איין וואָך איבונגען האָט מען אונדז צוריק געשיקט אויף די אַלטע פּלעצער, ווייל עס איז ניט געווען קיין געווער. איך בין אַוועקגעפאָרן אין סאַראַטאָווער אָבלאַסט, ווו איך האָב זיך געטראָפן מיט עטלעכע ווילייקער פאַמיליעס, ווי רודענסקי, ברוך און לייזער נאַרמאַן, זעליק קאַפּעלאָוויטש מיט זיין משפחה, און עטלעכע קריסטלעכע פאַמיליעס. אין סאַראַטאָווער אַבלאַסט האָב איך געאַרבעט ביז מערץ 1942 אַלס אַ שמיד, שלאָסער א. א. וו.... עס איז מיר אויסגעקומען גוט צו הונגערן ווי אַנדערע איינוווינער, ביז מען האָט מיך מאָביליזירט אין דער אַרמיי, אין וועלכער איך בין געווען איין מאָנאַט. נעבן ראַטישטשעוואַ האָב איך זיך געטראָפן מיט אברהם צעסאַקאָוון, יוסף׳ס זון.

אַ גרופּע פּאַרטיזאַנען קאָמאַנדירן. צווייטער פון רעכטס דוד קאָפּעלאָוויטש, צווייטער פון לינקס טוביה פינקלשטיין (זשעניע מיראַנאָוויטש).

צוריק אין מאָסקווע

מען האָט מיך פון דאָרט אַרויסגערופן צוריק קיין מאָסקווע, ווו איך האָב דורכגעמאַכט, אַ 4 מאָנאַטליכן קורס פון אויסשולונג פאַר דיווערסיע־אַקטן און שפּיאָנאַזש. די אָנטיילנעמער אין קורס זענען געווען אָפּגעקליבענע איינוווינער פון ווייסרוסלאַנד, וועלכע זענען אין גרופּן פון 7 ביז 10 מאַן באַשטימט געוואָרן צו צוריקגעפירט ווערן אַלס פּאַראַשוטיסטן איבער דער צווייטער זייט פראָנט.

די שולע איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון צ. ק. פון דער פּאַרטיי אין אַ געהיימען אָרט. מיר האָבן געדאַרפט דינען אַלס אָרגאַניזאַטאָרן פון דער פּאַרטיזאַנער באַוועגונג אין ווייסרוסלאַנד.

עס דאַרף געדויערן מער ווי אַ מאָנאַט, כדי צו דערגרייכן צו אונדזערע באַשטימטע ראַיאָנען, אין וועלכע מיר דאַרפן זיך טרעפן און פירן אונדזער אונטערגרונט־טעטיקייט. מיר האָבן זייער פיל איבערגעלעבט אין די געציילטע וואָכן. ווייל אין די געגנטן פון וויטעבסק און האָמעל, האָבן עקזיסטירט שטאַרקע פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען, וואָס דער דייטש האָט זיי גוט געפילט, אָבער די באַזעס זענען געווען ווייט פון דעם פראָנט. דאָקעגן אין די דרום־מערבדיקע ראַיאָנען איז די פּאַרטיזאַנער באַוועגונג געווען זייער אַ שוואַכע. די גרופּן, וועלכע האָבן יאָ עקזיסטירט, זענען געווען אָן אַ קאָנטאַקט און דאָס רוב דעמאָראַליזירט.

אונדזער אויפגאַבע איז געווען צו דערגרייכן מינסקער געגנט און פון די זאַסלאַווער וועלדער פאַרבינדן זיך מיט די עקזיסטירנדיקע פּאַרטיזאַנער־גרופּן, קאָנסאָלידירן זיי, געבן זיי פּאָליטישן אינהאַלט, אונטערוואַרפן זיי אונטער דער צענטראַלער פּאַרטיייאישער פירערשאַפט און זען אָרגאַניזירן אַ ברייטע פּאַרטיזאַנישע אונטערערדישע באַוועגונג אין מינסק און אומגעגנט.

אַ האַרציקע באַגעגעניש

אויף מיין וועג קיין מינסק האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט זיך אָפּצושטעלן אין איינציקע גוט־אָרגאַניזירטע פּאַרטיזאַנער אָטריאַדן. אין איינעם פון זיי, "דיאַדיאַ וואַסיאַ", האָב איך צום ערשטן מאָל געטראָפן ווילייקער יידן און אַ פּאָר קריסטן. דעם צאָן־דאָקטאָר שימשעלעוויטש, נח דינערשטיין און בערטע דימענטשטיין פון כאַלאָפּי. די שמחה פון דעם דאָקטאָר, ווען איך האָב איבערגעגעבן אַ לעבעדיקן גרוס פון זיינע 3 טעכטער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין רוסלאַנד און ער האָט וועגן זיי בכלל ניט געוווסט איז געווען גרויס. ד"ר שימשעלעוויטש מיט זיינע טעכטער, האָבן איבערגעלעבט די מלחמה און זיך אומגעקערט קיין ווילייקע. ער איז ניט לאַנג צוריק געשטאָרבן.

ד"ר שימשעלעוויטש איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכער מענטש. ער פלעגט העלפן די פּאַרטיזאַנער מיט מעדיצינישע הילף. קיינמאָל ניט דורכגעלאָזן די געלעגנהייט צו נעמען אַן אָנטייל אין די קאַמפן פון זיין אָטריאַד. דערפאַר האָט ער פאַרדינט גרויס רעספּעקט און עטלעכע אויסצייכנונגען. ער איז, אגב, געווען אַ קרוב פונעם צווייטן פרעזידענט אין מדינת־ישראל, יצחק בן־צבי.

נח דינערשטיין איז געווען איינער פון די העלדישע פּאַרטיזאַנער. ליידער, געדענק איך ניט די אומשטענדן פון זיין אומקומען, ווייל מיר זענען געווען אין באַזונדערע ראַיאָנען. נאָר ווי איך האָב געהערט, איז ער געפאַלן ווי אַ העלד.

בערטע דימענטשטיין איז געווען זייער אַ מוטיקע

און העלדישע יידישע טאָכטער. זי האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט צו אַרבעטן אין אַ לאַזאַרעט און האָט געפּועלט ביי איר באַטאַליאָן־קאָמאַנדיר, וואָלינעץ (פון דאָרף איוואַנצעוויטש) אַנטייל צו נעמען אין די קאַמפּס־גרופּן. דערפאַר האָט זי באַצאָלט מיט איר לעבן. מיט זיי צוזאַמען זענען געווען עטלעכע דאָלהינאָווער בחורים, און אַ קורעניצער יונגער בחור יענקעלע אַלפּעראָוויטש, אַ העלדישער קעמפער, זייער אַקטיוו געווען אַלס אויסשפּירער און נקמה־נעמער פאַר די אומגעקומענע קרבנות. היינט לעבט ער אין ווילייקער געגנט; איז אַ דירעקטאָר פון אַ פאַבריק.

מיר בויען די פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג

ווען מיר זענען אָנגעקומען אין זאַסלאַווער געגנט, אין חודש יולי 1942, האָבן מיר געפונען אַ קליינע צאָל פּאַרטיזאַנער־גרופּן. דאָס רוב פון אַנטלאָפענע רוסישע זעלנער, געפאַנגענע, וועלכע האָבן געטראַכט מער וועגן ראַטעווען זיך אַליין. צווישן זיי זענען געווען גאַנץ ווייניק אָנשטענדיקע מענטשן. די פראַגע פון קאָנסאָלידירן זיי איז געווען זייער אַ שווערע. ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט אונדזער בריגאַדע אין יענער געגנט, געציילט מער ווי צוויי טויזנט מאַן. מיר האָבן אָנגעהויבן בויען די באַוועגונג מיט 10 מענטשן. מיין אויפגאַבע, ביים אָנהויב פון דער אָרגאַניזירונג, איז באַשטאַנען אין אָנפירן אַ גרופּע דיווערסאַנטן פון 5 מאַן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט אויפרייסן בריקן, באַנען, פאַבריקן, סקלאַדן פון שפּייז א. א. וו. די אַרבעט איז ניט געווען קיין לייכטע. פונדעסטוועגן האָט ניט געטראָפן, אַז מיר זאָלן זי ניט אויספילן. איך בין שטאָלץ, שרייבנדיק די ווערטער, אַז איך האָב קיינמאָל ניט פאַרלאָרן קיין איין מענטש פון מיין גרופּע ביים דורכפירן דיווערסיע־אַקטן.

מיין ערשטע "זאַדאַניע" (אויפגאַבע)

אין אַ פינצטערער רעגנדיקער נאַכט האָבן מיר, אַ גרופּע פון 5 מאַן, זיך אַרויסגעלאָזט לייגן אַ מינע אונטער דער אייזנבאַן־ליניע נעבן זאַסלאַוול, אַן אומבאַקאַנטע געגנט פאַר אונדז. פירנדיק מיין גרופּע, זענען מיר דערגאַנגען זייער נאָענט צום באַן־סעמאַפאָר אויף דער זאַסלאַווער סטאַנציע, וווּ איך האָב געוואָלט אונטערלייגן די מינע, אַז זי זאָל אויפרייסן די באַן־ליניע און דעם סעמאַפאָר.

זייענדיק נעבן דעם אָרט, וווּ איך האָב געדאַרפט אַוועקלייגן די מינע – עד היום ווייס איך ניט ווי אַזוי דאָס איז געשען – מיין מאַשין־ביקס האָט צופעליק אָנגעהויבן שיסן. מיינע מיטגייער זענען געווען זיכער, אַז די דייטשישע וואַך האָט אונדז באַמערקט און געעפנט אַ פייער. אין דעם מאָמענט, ווען איך האָב זיך אַרומגעקוקט, איז שוין קיינער פון מיינע מיטגייער ניט געווען. ווי זיי האָבן דערהערט דעם ערשטן שאָס, האָבן זיי זיך גלייך אומגעקערט אין וואַלד. די דייטשישע וואַך האָט זיך לאַנג ניט געלאָזט בעטן און אָנגעהויבן שיסן מיט אַזאַ האָגל פון קוילן, אַז איך האָב ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיך אומצוקערן. עס האָט געדויערט מער ווי אַ שעה, ביז איך האָב זיך דערשאַרט צום וואַלד און געפונען מיינע מענטשן. ווען איך האָב דערציילט, וואָס עס איז געשען, זענען זיי געוואָרן זייער אומצופרידן מיט מיר. פונדעסטוועגן האָבן זיי מסכים געווען צו וואַרטן נאָך אַ טאָג און דורכפירן אויף מאָרגן די אויפגאַבע. מיר האָבן געפונען אַ שטאַל צום שלאָפן און אויף מאָרגן אין אָוונט זיך ווידער אַרויסגעלאָזט צו דער אייזנבאַן.

אַ שוואַרצע קאַץ

ניט אָפּגייענדיק אַ פּאָר הונדערט מעטער, איז אַ שוואַרצע קאַץ אַריבערגעלאָפן אונדזער וועג. אַלע האָבן באַשלאָסן אומקערן זיך צוריק, ווייל דאָס איז אַ שלעכטער סימן. עס האָבן ניט געהאָלפן מיינע רייד. דער באַשלוס איז געווען אַ קאַטעגאָרישער. איך האָב עס געזען ווי מיין פערזענלעכער דורכפאַל. נאָכמער, ביי דער ערשטער אויפגאַבע זאָל איך, אַלס אַ ייד, האָבן אַזאַ מפּלה. דאָס וועט בלייבן אויף מיר אַ שטענדיקער פלעק.

איך האָב דעצידירט צו רופן אַ פרייוויליקן צו אַסיסטירן מיך, און די איבעריקע זאָלן גיין צוריק אין דער באַזע. עס האָט זיך גלייך געמאָלדן אַ פרייוויליקער. ער איז געווען ניט קיין אַנדערער, ווי אַ מינסקער יידישער בחור, ניסיניעוויטש, וועלכער איז אין 1944 העלדיש אומגעקומען.

מיר זענען ביידע געבליבן וואַרטן, איבערגענעכטיקט אין שטאַל. אין דער צווייטער נאַכט, זענען מיר צוגעקומען צום אָנגעצייכנטן אָרט. איך האָב אַוועקגעלייגט די מינע. זי האָט אויפגעריסן דעם סעמאַפאָר און גלייכצייטיק אַראָפּגעלאָזן צוויי צוגן, וועלכע זענען צופעליק געגאַנגען אין באַזונדערע ריכטונגען. דאָס האָט אָפּגעהאַלטן די גאַנצע באַוועגונג אויף אַלע ליניעס גאַנצע צוויי טעג.

דער סך־הכל איז געווען. ערשטנס, דער ייד אין אונדז האָט געוווּנען דעם כבוד. צווייטנס, זענען פאַרניכטעט געוואָרן 2 לאָקאָמאָטיוון, 24 וואַגאָנעס געלאָדענע מיט טאַנקען און לאַסט־אויטאָס. בערך 35 דייטשן זענען אומגעקומען, אָדער שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן.

איך בין געשיקט געוואָרן צו אַ סאַבאָטאַזש־גרופּע פון 5 מענטשן. אונדזער אויפגאַבע איז געווען אויפרייסן באַנען, בריקן, פאַבריקן, אויטאָמאָבילן א. א. וו. די מערסט אָפּעראַציעס זענען דורכגעפירט געוואָרן אין מינסקער אָבלאַסט.

אונדזער קליינע גרופּע האָט פאַרצייכנט אין ערשטן יאָר פון איר טעטיקייט: 28 אַראָפּגעלאָזענע צוגן, פאַרניכטעט מער ווי 50 בריקן (צווישן זיי די סאָסענקער בריק איבער דער ווילייע), אַרום 200 לאַסט־אויטאָס, 2 טאַנקען, אַ ספּירט־פאַבריק, מער ווי צען פריצישע הויפן, וווּ די דייטשן האָבן אָרגאַניזירט זייערע פערמעס. אַ צענדליק מילן, טאַרטאַקן און א

גרויסע צאָל סקלאַדן, ווו די דייטשן האָבן געזאַמלט שפּייז.

אין 1943 בין איך געוואָרן דער קאָמאַנדיר פון דער אויסשפּיר־אָפּטיילונג, און ביז 1944 פאַרנומען זיך מיט באַקומען געהיימע ידיעות, וועגן דער באַוועגונג פון די דייטשן אין דעם געגנט.

איך זוך מיין פאָטער

עס איז מיר געלונגען דורך מיינע אַגענטן צו דערוויסן זיך וועגן דעם גורל פון מיינע עלטערן, וועלכע האָבן זיך אַנטזאָגט צו פאָרן קיין רוסלאַנד, און זענען אַריבער צו מיין זיידן, משה קאַגאַנאָוויטש, אין סלאָבאָדקע (נעבן מאָלאָדעטשנע). ווען איך בין אָנגעקומען קיין ווייסרוסלאַנד, איז פון מיינע עלטערן און קרובים אין סלאָבאָדקע קיינער ניט געבליבן. די מוטער און די קרובים, פרויען און קינדער, זענען אויסגעהרגעט געוואָרן אין מאַי 1942 אין סלאָבאָדקע. די געזונטע מענער, צווישן זיי מיין פאָטער, זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אין אַרבעטס־לאַגערן. ביז אַפּריל 1943 האָבן מיר ניט געקענט פעסטשטעלן וווהין. מיין אַרבעט, אַלס אויסשפּיר־קאָמאַנדיר, איז געווען צו ווערבירן אין אַלע מעגלעכע ערטער, ווו די דייטשן זענען געווען טעטיק, אַגענטן, וועלכע זאָלן אַרבעטן פאַר אונדז. אין דער צייט האָט זיך מיר איינגעגעבן צו דערוויסן זיך, אַז מיין פאָטער געפינט זיך אין קראַסנער אַרבעטס־לאַגער. מיר האָבן אים אַרויסגענומען אין זייער טראַגישע אומשטענדן אין אַפּריל 1943. דריי טעג נאָך זיין קומען צו אונדז, איז דער לאַגער פאַרניכטעט געוואָרן דורך די דייטשן. דער טייוולאַנישער דייטשישער פּלאַן, איז אונדז געווען באַוווּסט מיט עטלעכע טעג פריער.

מיין פאָטער איז געבליבן ביי מיר אין אָטריאַד, ביז דעם לעצטן טאָג פון דער מלחמה. ניט קוקנדיק אויף זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, האָט ער אָנטיילגענומען זייער אַקטיוו, אין אַלע אונדזערע קאַמפן, און איז געראַדואירט געוואָרן מיט 2 מעדאַלן.

די לעצטע מאָנאַטן פאַר דער באַפרייונג, בין איך בשטימט געוואָרן אַלס קאָמיסאַר פון דעם אָטריאַד. אויסער מיינע ספּעציעלע אויפגאַבעס, לאָז איך ניט דורך קיין איין מעגלעכקייט, צו באַטייליקן זיך אין די אָפּעראַציעס פון אונדזער אָטריאַד. ווי, צום ביישפּיל, פאַרניכטן די דייטשישע און די פּאָליצייאישע גאַרניזאָנען אין חאָצענציטש, איליע, נאַרעווקע, סאָסענקע, אין ווילייקער געגנט און פיל אַנדערע אָפּעראַציעס.

פאַר מיינע אויפטוען אין דער פּאַרטיזאַנען באַוועגונג בין איך באַשיינקט געוואָרן מיט דריי אויסצייכנונגען.

א. אורדן פאַר דער פאָטערלענדישער מלחמה ערשטן ראַנג.

ב. צוויי מעדאַלן פון פּאַרטיזאַן פון דער פאָטערלענדישער מלחמה ערשטן ראַנג.

ג. מעדאַל פאַרן נצחון.

שמשון (סיאמע) קאַפּלאַן

אין קלעם

אויף די בלאַטעס

ווען דער בנין פון דער בריגאַדע, וועלכער איז געשטאַנען אין שכנות מיט אונדזער הויז אויף פּילסודסקי גאַס, איז פאַר־נומען געוואָרן דורך נ.ק.וו.ד., האָט מען אונדז געצוווּנגען פאַרלאָזן אונדזער וווינונג. זי איז גלייך באַזעצט געוואָרן דורך די באַאַמטע פון נ.ק.וו.ד.

די פּרווון, וואָס די סאָוויעטן האָבן געמאַכט ביי די אַרבע־טער פון אונדזערע סמאָלאַרניעס, זיי זאָלן זאָגן, אַז דער פאַ־טער האָט זיי עקספּלואַטירט, האָבן זיך ניט איינגעגעבן. פאַר־קערט, די אַרבעטער האָבן געחתמעט אויף אַ דעקלעראַציע, אין וועלכע זיי שרייבן, אַז זיי זענען זייער אָנשטענדיק און גוט באַהאַנדלט געוואָרן פון אים. דערפאַר האָט מען אים ניט אַרעסטירט אָדער פאַרשיקט, ווי זיי האָבן עס געטאָן מיט אַנדערע איינוווינער פון ווילייקע.

מיר האָבן געדונגען אַ צימער ביי אַ קריסט אויף כאָלאָ־פּיער גאַס, נעבן וואָקזאַל, אַריבערגעפירט אַהין די גאַנצע מעבל. מען האָט זיך ניט געקענט אַ דריי טאָן אין ענגן צי־מער; די מעבל און קאַסטנס האָבן פאַרנומען דעם גאַנצן רוים. איך האָב ווייטער געלערנט אין דער יידישער שולע. דער פאָטער האָט ניט באַקומען קיין אַרבעט.

ערב־פּסח 1940 האָט מען אַרויסגעגעבן סאָוויעטישע פּאַס־פּאָרטן. מיר האָבן באַקומען דעם באַוווּסטן פּאַראַגראַף, לויט וועלכן עס איז אונדז פאַרווערט צו וווינען אין אַן אָבלאַסט־שטאָט. מיר זענען אָנערקענט געוואָרן אַלס שעדליכע עלע־מענטן, וועלכע דאַרפן פאַרלאָזן אונדזער היים.

מיר האָבן באַשלאָסן, אַרויספאָרן קיין מאָלאַדעטשנע, זיין צווישן יידן, כדי איך זאָל קענען לערנען אין אַ יידישער שולע, מיט יידישע קינדער. דער פאָטער איז אַוועק אַרבעטן שוואַרצע בוי־אַרבעט. אונדזער דירה איז באַשטאַנען פון 2 צימערן, וועלכע מיר האָבן געדונגען נעבן דעם וואָקזאַל. דאָ האָבן מיר ווייטער געלעבט און געהאָפט אויף בעסערע צייטן.

אין אונדזערע סמאָלאַרניעס זענען באַשטימט געוואָרן אַלס פאַרוואַלטער איוואַן גלובניעוווסקי, אונדזערער אַן אַרבעטער און מיין פעטער, לייב געלבאַרד אַלס וויצע־פאַרוואַלטער, וועלכער האָט זיך אָנגעגעבן אַלס געוויינלעכער אַרבעטער אין סמאָלאַרניע, און די קריסטן האָבן דאָס באַשטעטיקט.

די מלחמה

עטלעכע טעג פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה, איז אָנגע־קומען צו אונדז צו גאַסט די מומע שרה מיט אירע קינדער.

דעם 22־טן יוני איז אויסגעבראָכן די מלחמה. מיר האָבן ניט געקלערט צו לויפן קיין רוסלאַנד. מיר האָבן זיי צו גוט גע־קענט. ביי אונדז האָט זיך די מלחמה פאַרן קיום אָנגעהויבן גלייך מיטן פאַרנעמען אונדזערע געביטן דורך די סאָוויעטן, ווען מאָלאָטאָוו האָט אונטערגעשריבן דעם שענדלעכן אָפּמאַך מיט דעם נאַצי ריבענטראָפּ, און זיי האָבן זיך איינגעטיילט מיט פרעמדע שטחים, אָפּרייסנדיק זיי פון פּוילן.

מיטוואָך, דעם 25־טן יוני, איז אָנגעקומען אַ לאַסט־אויטאָ, וועלכן דער פעטער לייבע, האָט אונדז געשיקט פון דער סמאָ־לאַרניע, כדי אָפּצופירן זיין פרוי מיט די קינדער צוריק אַהיים קיין קריוויטש.

מיט דעם זעלביקן אויטאָ זענען אויך מיר, די מוטער, איך און די שוועסטער, מיטגעפאָרן קיין קריוויטש צו דער באָבען. דער פאָטער איז געבליבן היטן די וווינונג מיט די זאַכן אין מאָלאָדעטשנע.

אין צוויי טעג אַרום איז אַריינגעפאַלן אַ באָמבע אין אונ־דזער וווינונג. דאָס הויז מיט די זאַכן זענען פאַרברענט גע־וואָרן. דער פאָטער איז אַרויסגעשפרונגען דורכן פענצטער און ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. ערשט אין צען טעג אַרום איז ער אָנגעקומען צו אונדז אין קריוויטש.

די סמאָלאַרניע אין האַראַדישטשע

דער פאַרוואַלטער פון דער סמאָלאַרניע, וועלכער איז באַ־שטימט געוואָרן דורך די סאָוויעטן, האָט פאַרנומען דעם זעל־ביקן פּאָסטן ביי די דייטשן. אַדאַנק אים, האָט דער פאָטער באַקומען אַ שיין, אַז ער איז אַ נוצלעכער אַרבעטער. דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו זיין אויף דער פריי.

מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין דעם דאָרף האַראַדיש־טשע, ווו דער פאָטער האָט געאַרבעט. אַ סך קריסטן האָבן אונדז געקענט. מיר פלעגן בייטן זאַכן און עס האָט ניט גע־פעלט קיין עסן.

מיר האָבן געוווּסט פון די אַקציעס, וואָס די דייטשן פירן דורך אין די אַרומיקע שטעטלעך און שטענדיק געלעבט אין שרעק. דריי טאָג אין כסלו תש"ב (23.11.1941), זענען צו־פעליק דורכגעפאָרן דייטשן אין דאָרף; זיי האָבן אפילו ניט געזוכט און ניט אינטערעסירט זיך מיט יידן.. אַ פּאָליאַק, אונדזערער אַן אַרבעטער, איז צוגעגאַנגען צו די דייטשן, און געזאָגט: קומט, איך וועל אייך ווייזן, ווו עס וווינט אַ ייד. קאָנטראָלירט ביי אים זיינע דאָקומענטן. זיי זענען געקומען אין סמאָלאַרניע, געבעטן די דאָקומענטן און זעענדיק אַז דער שיין איז אַ גוטער, האָבן זיי געזאָגט צום פאָטער: קום מיט

אונדז צום קאָמענדאַנט, זאָל ער קאָנטראָלירן דײַנע דאָקומענטן. דער קריסט זאָגט דערווײַל צום פאָטער: די דײַטשן וועלן דיך מאַטערן און פּײַניקן, גייענדיק צום קאָמענדאַנט, זאָלסטו אַנטלויפן, איך וועל דיר זאָגן ווען. דער פאָטער האָט ניט געוווסט, אַז דער גוי, זײַנער אַ געוועזענער אַרבעטער, וויל אים פאַרפירן. אַרויסגייענדיק אויף אַ פרייען פּלאַץ, אָן ביימער, אָן קוסטעס, זאָגט דער גוי צום פאָטער: איצט איז די צײַט, דו אַנטלויף! דער פאָטער האָט אים געפאָלגט און האָט אָנגעהויבן לויפן אין דער ריכטונג צו די פעלדער. די דײַטשן האָבן אים נאָכגעשאָסן און דערהרגעט אויפן אָרט.

איך מיט דער מאַמען און שוועסטער זענען געזעסן אין דאָרף ביי אַ קריסט אין שטוב. אַ שכנה איז אַרײַן, און רופט אַרויס די קריסטין און דערציילט, וואָס זי האָט געהערט. די קריסטין האָט אונדז גלייך איבערגעגעבן. די מאַמע האָט אָנגעהויבן ספּאַזמירן און וויינען. מיר האָבן זיך שוין מער ניט אומגעקערט אַ היים. מיר זענען אַרויס פון דאָרף און זיך באַהאַלטן אין אַ וועלדל נעבן דאָרף, און קוים זיך דערוואַרט, עס זאָל אָנקומען די נאַכט.

דער פאַרוואַלטער פון סמאָלאַרניע האָט אונדז געזאָגט די וועג, ווו עס באַהאַלטן זיך אויס דער מוטערס קרובים, צוויי שוועסטער און משפּחות, באַ אַ דריי קילאָמעטער פון קריוויט, אין פאָלוואַרק פּאַקוצי, וואָס דער בעל־הבית, אַגראָנאָם קוצעווסקי, אַ פּוילישער אָפיציר, איז אַרעסטירט געוואָרן אין ווילייקער טורמע. פירנדיק קיין רוסלאַנד האָבן זיי אים, צוזאַמען מיט נאָך צענדליקער אומשולדיקע מענטשן, יידן מיט גויים, וועלכע די סאָוויעטן האָבן אַרעסטירט, דערשאָסן אין אַ וועלדל נעבן איליע. אין דעם פאָלוואַרק האָבן זיך אויסבאַהאַלטן מײַן מוטערס פאַמיליע. אַהין האָבן מיר באַשלאָסן צו גיין.

ווי נאָר, עס איז פינצטער געוואָרן, זענען מיר געגאַנגען ביי אַ דרייסיק קילאָמעטער, דורך פעלדער און וועלדער, לויט דער אָנווייזונג, וועלכע מיר האָבן געהאַט. מיר זענען אָנגעקומען, נאָענט צו קריוויטש, און געבליבן וואַרטן, אין אַ זעמליאַנקע, ביז עס וועט טאָג ווערן, כדי צו זען ווי מען גייט אַרײַן אין הויף. פאַרטאָג האָבן מיר זיך אַרײַנגעשאַרט אין הויף, אָנגעקלאַפּט אין אַ זײַטיקן פענצטער, און דורך אים אַרײַן אין שטוב.

די שטוב איז באַשטאַנען פון 5 צימערן, ניי אויסגעבויטע, ניט אויסגעענדיקטע, אָן אויוונס. בלויז די קיך האָט פאַרמאָגט אַ גרויסן אויוון. דאָרט פלעגן זיך געפינען צוויי קליינע קינדער, פון דעם אַרויסגעשיקטן פּריץ, אויך אַ דעפעקטיווער ברודער פון פּריץ און אַ שוועסטער פון דער פּריצטע. מען האָט ביי זיי אַלץ צוגענומען. אונדזערער אַ געוועזענער אַרבעטער און הײַנטיקער פאַרוואַלטער וועלכער פלעגט קומען כמעט יעדע וואָך, אונדז באַזוכן און ברענגען פאַר אונדזער געלט, וואָס מיר האָבן געצאָלט, מעל, אַרבעס, אָדער קאַרטאָפל. אַ דאַנק דעם האָט דעם פּריצס משפּחה געהאַט וואָס צו עסן. איך געדענק, אַז מײַן מומע פלעגט קאָכן הייסע קאַרטאָפל פאַר די חזירים. די גוטע פלעגן מיר אַראָפּגנבענען אין קעשענע, פאַר זיך צום עסן. אונטערן הויז איז געווען אַ גרויסער אָפענער קעלער. אין דעם קעלער האָבן מיר אויסגעגראָבן אַ מלינה מיט אַ פאַרמאַסקירטער טיר; אין פאַל פון אַ רעוויזיע פלעגן מיר זיך באַהאַלטן דאָרט. ביינאַכט זענען מיר געשלאָפן אויפן אויוון און אין סקלאַדיק הינטערן אויוון.

רעוויזיעס

דער פאָלוואַריק איז געשטאַנען אַ האַלבן קילאָמעטער פון דער באַן־סטאַנציע. ווען די פּאַרטיזאַנער האָבן גראַסירט אין יענער געגנט, פלעגן אויפרייסן באַן־ליניעס און אַראָפּנעמען טעלעפאָן־דראָטן, איז פאַרשטאַרקט געוואָרן די שמירה אויף דער באַן־ליניע. די דײַטשן זענען דערגאַנגען צו אונדזער שטוב, געעפנט די טיר, און דערזעענדיק, אַז דער צימער איז ניט קיין אויסגעענדיקטער, אָן אַ פאָדלאָגע, און אונטן אַן אָפענער גרויסער קעלער, זענען זיי מער ניט געגאַנגען ווײַטער און זיך אומגעקערט. מיר האָבן אָפּגעשפּילט מיט גליק. פון דעמאָלט אָן האָבן מיר געמאַכט צווישן זיך אַ שמירה. מיר האָבן געהיט דורכן פענצטער, ווער עס דערנענטערט זיך צום הויז. ווען צום צווייטן מאָל זענען געקומען אויף אַ קאָנטראָל דײַטשן, האָבן מיר באַצײַטנס, זיך באַהאַלטן אין דער צוגעגרייטער מלינה אין קעלער. די דײַטשן האָבן באַלייכטן אינעווייניק דעם קעלער און גאָרנישט באַמערקט. 2 פון אונדז האָבן שטענדיק געהיט. די איבעריקע פלעגן זאָגן תהילים.

אין די בלאָטעס

ביז מאַי 1943 זענען מיר געווען אין דעם אָרט. עס איז געוואָרן ־שווערער דאָס זײַן דאָרט. אַ צו גרויסע משפּחה, 8 מאַן. עס איז געווען נאָך דער מפּלה פון די דײַטשן אין סטאַלינגראַד. די פּאַרטיזאַנער האָבן געאַרבעט מעשים אין דער סביבה. די זוכונגען נאָך זיי זענען געוואָרן שווערער פון טאָג צו טאָג. די געלט־קוועלן האָבן זיך ביי אונדז אויסגעשעפּט. מיר האָבן באַשלאָסן זיך פונאַנדערצוטיילן. איך מיט דער מוטער און שוועסטער זענען אַוועק אין די בלאָטעס, צו דעם פעטער לייבע, מיט זײַן טאָכטער. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן שוין אַ לענגערע צײַט אין די נייקער בלאָטעס (צווישן נייקע און קניאַהינין). פון סכך האָבן מיר אויפגעשטעלט אַ ביידל, און דאָס האָט געדינט פאַר אַ דירה צום שלאָפן און זײַן סיי בייטאָג סיי ביינאַכט. דאָס צוקומען צו אונדז איז געווען זייער שווער. מיר זענען געווען איבער 2 קילאָמעטער פון אַ הויפּט־וועג. אַרום און אַרום זענען געווען בלאָטעס און טיפע זומפּן. מען פלעגט גיין און טאָפּטשען אין בלאָטע און אַריבערשווימען טײַכלעך ביזן האַלדז. מיר האָבן געקענט דעם וועג, מיר פלעגן שפּרינגען, פון קוסט צו קוסט, ביז אונדזער ביידל. זונטאָג פלעגט קומען אַ מאָל אַ קריסט פון אונדזערע געוועזענע אַרבעטער, געשיקט פון לייבען צו

אונדז, און מיטברענגען אַמאָל מעל, אַרבעס, און אפילו סאַמאָהאָן. מיר פלעגן זיך קוויקן, מיט די נייעס פון דעם פראָנט. כמעט דער גאַנצער דאָרף האָט געוווּסט, אַז מיר געפינען זיך דאָ, אין בלאָטע, און האָט געהאַלטן סוד.

דאָסביידל האָבן מיר אויסגעלייגט מיט צווייגן. דאָס איז געווען אונדזער געלעגער, אין קאָנסערוון פּושקעס פלעגן מיר קאָכן אונדזער יושניק. איך מיט דער מאַמען פלעגן גיין בעטלען ביי די גויים ברויט און אַרבעס. אַמאָל אַ פּאָר קאַרטאָפל. פון קאָרענע, אָדער גערשטענע מעל, פלעגן מיר קאָכן אַ זאַטשירקע. אונדזער בעסטער טרוים איז געווען, אַ זאַטשירקע מיט אַ ביסל בוימאייל. מיר פלעגן, פון צייט צו צייט, קומען צו די גויים אין זייערע בעדלעך, זיך גוט אַרומוואַשן. קיין לייז האָבן ניט געפעלט. מיר האָבן כסדר, געפירט מיט זיי אַן אומברחמנותדיקן קאַמף. ווינטער אין די קעלטן, פלעגן מיר מאַכן אַ פייער, נעבן אונדזער ביידל, און אַ גאַנצן מעת־לעת עס היטן, צולייגן צווייגלעך, אַז ער זאָל זיך ניט פאַרלעשן. און זיך וואַרעמען ביי אים סיי ביי טאָג סיי ביינאַכט. שלאָפן אין דעם ביידל איז געווען אוממעגליך פון קעלט און נאַסקייט. אין די בלאָטעס האָבן מיר געהאַט דריי פלעצער מיט אויפגעשטעלטע ביידלאַך, וועלכע מיר פלעגן זיי בייטן פון צייט צו צייט, כדי די קריסטן זאָלן ניט זיין זיכער, ווו מיר זענען. אין דעצעמבער, ווען עס איז געוואָרן שטאַרק קאַלט, האָבן מיר געזען, אַז עס איז אוממעגליך, צו בלייבן ווייטער. פון קעלט און נעץ וועלן מיר קראַנק ווערן. האָבן מיר באַשלאָסן צו בייטן דעם אָרט אויף אַ טרוקענעם.

דער הויפּט־שאָסיי פון ווילייקע אין דער ריכטונג צו מיאָדל גייט פאַרביי, אין אַ מרחק פון 2 קילאָמעטער, פון אונדזער בלאָטע. דאָרט שטייט אַ דייטשישער גאַרניזאָן. אין סעפּטעמבער 1943, האָבן די דייטשן געמאַכט אַ בלאָקאַדע אויף די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער און בלאָטעס. עס האָבן זיך באַטייליקט אין דער אַקציע אַ גאַרניזאָן דייטשישע סאָלדאַטן מיט אַעראָפּלאַנען, לייכטן און שווערן געווער. ווען מיר האָבן זיך דערוווּסט די ריכטונג, אין וועלכער זיי גייען צו די בלאָטעס, האָבן מיר פאַרלאָזן אונדזער נאַסע ביידל, זיך דורכגעגנבעט דורך די דערפער און אַוועק צוריק צו דער אַלטער מלינה, אין פּאָלוואַריק פּאקוצי, נעבן קריוויטש. די דייטשישע בלאָקאַדע איז געווען זייער אַ שווערע. די פּאַרטיזאַנער האָבן באַקומען אַ סך געווער מיט געשולטע פּאַראַשוטיסטן. די פּויערים אין די דערפער האָבן זיי מיטגעהאָלפן. ניט איין פּאָלוואַריק איז פאַרברענט געוואָרן דורך די דייטשן פאַר העלפן די פּאַרטיזאַנער, אָדער פון פּאַרטיזאַנער — פאַר ניט מיטהעלפן.

אין פּאָלוואַריק זענען מיר געבליבן בלויז איין וואָך. מיר האָבן געמיינט, אַז עס וועט זיין זיכערער אַוועקצוגיין פון דעם אָרט, אויב די דייטשן וועלן ניט אונטערצינדן דעם פּאָלוואַריק, וועלן עס די פּאַרטיזאַנער טאָן.

מיר האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין די בלאָטעס. עס איז געווען ימים־נוראים צייט פון יאָר תש״ד.

ערב יום־כפור

אַ רעגנדיקער פאַרכמורעטער טאָג. אין אונדזער ביידל איז נאַס. אונדזערע פיס פאַרבונדן מיט פייכטע שמאַטעס. די איינציקע פּאָר לאַפּטשעס, וועלכע מיר אַלע פאַרמאָגן, טוט אָן דער, וועלכער גייט אין די דערפער בעטלען. מיר היטן דאָס פייער, אַז עס זאָל ניט פאַרלאָשן ווערן. עס איז גוט קאַלט. מיר פאַרפאַסטן זיך מיט אַ זאַטשירקע, און ביי דעם פייער פון די ברענענדיקע, רויכערדיקע, פייכטע צווייגן דאַווענען מיר אין איינציקן מחזור, וואָס מיין פעטער האָט אַרויסגעראַטעוועט פון זיין הויז אין קריוויטש. ער טראָגט אים אַרום מיט זיך. יעדעס וואָרט פון דאַווענען, ווי אַנדערש עס קלינגט מיר איצטער. ״כן אנחנו בידך״. אוי, ווי מיר פילן עס. מיר זענען אָבער אויך זיכער, אַז ניט נאָר מיר, אַז נאָך הונדערטער פאַרשטויסענע, אויסגעהונגערטע, ווי מיר, זענען מתפלל, אַזוי ווי מיר. עס איז דאָך ניט מעגלעך, אַז אַזוינע הייסע געבעטן פון ריינעם האַרצן זאָלן ניט דערהערט ווערן ביים כסא־הכבוד.

אין זעמליאַנקע

מיר זיצן שוין דאָ אַ דריי וואָכן. אונדזערע זאַכן זענען פייכט. מיר קענען זיך גאָרניט דערוואַרעמען. עס דרייט די הענט און די פיס. מיר האָבן מורא פאַר ערנסטע קראַנקהייטן. מיר האָבן באַשלאָסן אויסגעפינען אַ טרוקענעם אָרט פאַר אונדזער ביידל. די קריסטן האָבן אונדז אָנגעוויזן אויף אַ קליינעם אינדזעלע אין די בלאָטעס. דאָרט עקן מען מאַכן אַ זעמליאַנקע אין דער ערד. דאָס הייסט אויסגראָבן אַ גרוב, אַריינשטעלן בעלקעס, האַלבע געהאַקטע אין דעם פאָרם פון אַ דאַך, אונטן ברייט אויבן שמאָל, באַשיטן מיט ערד פון די זייטן, וועלן מיר זיין באַשיצט פון רעגן, און קעלט.

די פּויערים האָבן אויסגעלייגט קלעצער, כדי מען זאָל קענען צוקומען צום אינדזל. אין דעם אָרט קומען זיי ווינטער־צייט, ווען די בלאָטעס זענען איינגעפראָרן, צונעמען די היי, וועלכע זיי שניידן אָן זומער־צייט, אין די זומפּן, און לאָזן איבער, אויפן אינדזעלע, ניט קענענדיק אַריבערפירן צוליב די נאַסקייט.

מיר באַצאָלן די פּויערים די לעצטע 20 גאָלד־רובל. זיי שטעלן אונדז אויף די אויסגעביינקטע זעמליאַנקע. פון ליים האָבן מיר אויסגעבויט אַן אייוועלע, מיט אַ קוימען. אויף דער ערד, אויסגעלייגט בעלקעס מיט ברעטער. ממש אַ גן־עדן. איך געדענק דעם ערשטן אָוונט, ווען מיר האָבן איינגעהייצט דאָס אייוועלע און עס איז געוואָרן וואַרעם. די ווענט האָבן געשוויצט פון וואַרעמקייט. דער ריח פון דער פייכטער ערד האָט אונדז פאַרשכורט, ווי די בעסטע אַראָמאַטן. די הילצערנע האַרטע בעלקעס, פון אונדזער געלעגער, איז געווען ווייכער, ווי די בעסטע מאַטראַצן און אונדזער יושניק האָט געהאַט דעם טעם פון מאכל־מלכים.

באזוכער

אין דער זעמליאנקע קענען מיר אויפנעמען באזוכער. די ייִדישע פארטיזאנער, אין דער סביבה, קומען צו אונדז פון צייט צו צייט. אין די דערפער באהאלטן זיך אויס צווי ייִדישע מיידלעך: איינע ליבע שאפירא פון גלובאק און איינע פון מיאדל. אויך א שמיד - יענקעלע פון דאלהינאוו, וועלכער האט געארבעט ביי די דייטשן און איז אנטלאפן אין וואלד אין יענער צייט, איידער זיי האבן פארענדיקט מיט אים, און אויך די ברידער ראיאק פון גלובאק. א גאנצן ווינטער זענען מיר געווען אין דער זעמליאנקע. אויף פסח האבן מיר געקשרט דעם אויוון, געבאקט מצה און געפראוועט א סדר. מיין פעטער האט באזארגט אויף פסח א מנין יידן צו דאוונען. צו יזכור זענען אנגעקומען די מיידלעך פון די דערפער. עס איז געווען אן אמתער קיבוץ גלויות.

ווען דער צווייטער פראנט האט זיך געעפנט דעם 7־טן יוני, 1944, זענען מיר פארפלייצט געווארן מיט פלוג־בלעטלעך, וועלכע די פארטיזאנער פלעגן פארשפרייטן אין די דערפער. די אלע יידישע שטעטלעך זענען שוין געווען לאנג ליקווי־דירט. בלויז אין די דערפער אדער אין די בלאטעס האט זיך אויסבאהאלטן ווו ניט ווו א ייד. מיר פלעגן בעטלען ביי די גויים. די לעצטע, וויסנדיק, אז דער פראנט רירט זיך, פלעגן זיי געבן מיט א לייכטערן געמיט. צוויי וואכן נאכן עפענען דעם צווייטן פראנט האבן מיר געהערט דאס שטומע אפהילכן פון די רוסישע קאטיושעס. די רוסן האבן זיך געריכט. די ארמיי פון הינטער פאלאצק, אונטער דער אנפירונג פון גע־נעראל זשוקאוו, אין א מרחק פון 200 קילאמעטער פון אונדז, האט דורכגעריסן דעם פראנט און זיך דערנענטערט צו אונדז. דעם 7.7.44 זענען די ערשטע סאוויעטישע זעלנער, דערגאנ־גען צו אונדזער קאנט. די דייטשן זענען אפגעטראטן, גע־לאפן אן א סדר דורך די וועלדער, צו מערב צו. מיט אונדזערע אויסגעטריקנטע ביינער האבן מיר זיך אומגעקערט אהיים.

פארצייכנט דורך ק. פ — ר.

נתן קאזשינעץ

זכרונות

דעם 20־טן נאוועמבער, 1941, האט ווילייקער ארבעטס־אמט געפאדערט פון דאלהינאוו 20 יונגטלעכע פאכלייט אויף אר־בעט. מיר, 20 יונגטליכע, האבן זיך גלייך מאביליזירט, און אוועק קיין ווילייקע.

איך בין אנגעקומען אלס מאלער ביים געביטס־קאמיסאר שמידט.

ווילייקע איז געווען אלע יארן דער קולטור־צענטער פון די ארומיקע שטעטלעך. דאס יידישע קולטורעלע לעבן האט זיך אנגעזען אויף יעדן טריט. פאר די סאוויעטן איז געעפנט געווארן א טעכניקום. די יוגנט פון פראווינץ האט זיך קאנ־צענטרירט אין ווילייקע. ווער עס האט געלערנט און ווער עס האט געארבעט.

היינט איז א שרעק א קוק צו טאן אין שטאט. אלע יידישע הייזער זענען פאגראמירט, דעמאלירט — א פולשטענדיקער חורבן. אין גאס זעט מען ניט א יידן אויף א רפואה. די איינ־ציקע, וואס איך האב געטראפן, איז געווען סאניע גורעוויטש.

מיר געפינען זיך דא הינטערן שטאט אין א לאגער. די מאכט האט ארויסגעהאנגען א שילד: „אויב איינער וועט ניט קומען נעכטיקן, וועלן דערשאסן ווערן אלע איינוווינער פון לאגער". מיר האבן פארשטאנען זייער כוונה.

די דייטשן איזדעקעווען זיך איבער אונדזערע מענטשן. זיי הייסן טראגן 2 עמער וואסער מיט אויפגעהויבענע הענט, לויפן מיט זיי אויף די טרעפ און ניט פארגיסן קיין טראפן, אז ניט שלאגן זיי מכות רצח מיט א גומענעם שטעקן.

די שווער ארבעטנדיקע האבן די כוליגאנעס געניוט ביי א געלעגנהייט עסן צואה און טרינקען די אייגענע השתנה און דערביי זיי פאטאגראפירט.

אין יאנואר, 1942, האבן זיי אונדז באפרייט. אין א קורצע צייט ארום ווידער מאביליזירט אויף ארבעט.

סוף יולי, 1942, ווען איך האב זיך דערוווסט וועגן דער אקציע, וועלכע איז פארגעקומען אין דאלהינאוו, האב איך באשלאסן זיך אומקערן אהיים אדער אנטלויפן אין וואלד. איך האב אויסגענוצט די געלעגנהייט, פארנדיק אין אן אויטא קיין דאלהינאוו, העלפן אראפנעמען מאשינען־טיילן אין שטאט. ווען דער דייטשישער באגלייטער איז אריין אין ביורא דערלייידיקן די פאפירן, האב איך זיך אראפגעגנבעט פון אויטא, אנטלאפן אין וואלד נעבן שטעטל.

אויפן פינפטן טאג האב איך אנגעטראפן א באקאנטן קריסט, וועלכער האט מיר אנגעוויזן דעם וועג צו די פארטיזאנער. איך בין אנגעקומען אין וואלד און אנגענומען געווארן אין דער פארטיזאנער־בריגאדע פון „דיאדיא וואסיא".

פון „יד־ושם" ארכיוו.

חנה טייטלמאַן־קאַפּלאַן

די בלאָקאַדע

גייענדיק בעטלען עסנוואַרג אין די דערפער האָבן די קריסטן דערציילט מיין ברודער סיאָמען, אַז אַ סך דייטשן זענען אָנגעקומען אין דער געגנט. זיי גייען אויסראָטן די פּאַרטיזאַנער פון די וועלדער. נאָך די אָנפליען פון די אַעראָפּלאַנען פאַרשטייען מיר, אַז עס וועט זיין אַ גרינדלעכע רייניקונג.

סיאָמע אײַלט זיך אַהיים אין די בלאָטעס אָנזאָגן, אַז מען זאָל זיין גרייט. מיר באַשליסן גלייך, אַז מיר דאַרפן אַנטלויפן פון דאַנען לפּחות אויף אַ פּאָר וואָכן, ביז וואַנען עס וועט איבערגיין די בלאָקאַדע. מיר דאַרפן זיך דורכגנבענען דורך די בלאָטעס, איידער מען וועט אונדז אַרומרינגלען. מען דאַרף אַוועקגיין צו די קריסטן אין פּאָלוואַרק פּאַקוצי, אין אַלטן פּלאַץ.

מיר פאַרבינדן די פיס מיט שמאַטעס און האַלטן זיך נאָך אין גרייטן. מען הערט שוין שיסערייען, דערווייל פון ווייטן. אָט דערנענטערן זיי זיך צו אונדז. אונדז איז גוט. מיר דאַרפן זיך ניט פּאַקן. מיר האָבן ניט וואָס. מיר גייען איינציקווייז, איינער הינטערן צווייטן, אָפּגערוקט אַ מרחק פון 10 טריט. דער פעטער טראָגט מיך, דאָס קלענסטע קינד, אויף די פּלייצעס. איך בין קראַנק, איך האָב געלזוכט מיט גרויסע היץ. איך ווייס ניט במילא דעם וועג אין די בלאָטעס, ווי צו שפּרינגען פון קוסט צו קוסט. פּלוצלונג מען שיסט אונדז איבערן קאָפּ ממש. מיר טאָרן זיך ניט אויפהויבן העכער פון די גראָז, מען זאָל אונדז ניט באַמערקן. מיר קענען אויך ניט שפּרינגען איבער די קוסטעס, מען וועט אונדז דערזען. מיר מוזן בראָדזען אין בלאָטע, ווו עס זענען דאָ קוסטעס, האַלטן מיר זיך אויף די וואָרצלען פון זיי. אויסער די קוסטעס זינקען די פיס, מען קען זיי גאָרניט אַרויסשלעפּן, דער כוח פון מורא און שרעק גיט אונדז איבערמענטשלעכע כוחות. מיר שווימען אין בלאָטע און זומפּן מיט די הענט און מיט די פיס. אָט איז אַ טיפער וואַסער. דער פעטער טראָגט מיר אויף זיינע הענט; ער איז אַריין ביזן האַלדז אין וואַסער. ער האַלט מיך הויך אויף דער האַנט, ער קען מיר אויפן פּלייצע ניט טראָגן, איך שווייג און מאַך אין וואַסער מיט די הענט. איך ווייס און פיל, אַז מען מוז זיך ראַטעווען, ווי נאָר מען קען. איך קוק אויף דער מאַמען, איך באַוווּנדער זי. פאַר איר עקזיסטירט ניט קיין בלאָטעס, קיין וואַסערן. זי באַוועגט זיך אומעטום. זי העלפט מיר אויך אַריבערשווימען דאָס וואַסער. זי גיט צו מיר מיט סיאָמען, מוט, מיט אירע קורצע און דייטלעכע באַפעלן: גייט פאָרויס, שטעלט זיך ניט אָפּ קוקן אויף הינטן, ראַטעוועט זיך. דאָס איז דער מאַמעס פאַראָל. איך קען ניט באַגרייפן דעם כוח פון אַ מאַמען אין אַ עת־צרה. עס עקזיסטירט ניט פאַר איר אין דער וועלט קיין זאַך בלויז אירע קינדער. די שווערסטע שטערונגען זענען גאָרניט ווערט פאַר דער מאַמעס ווילן און כוח.

ב ר ו י ט

מיר לעבן דאָ פון גרייטן. מיר דאַרפן צאָלן פאַר אַלץ מיט גאָלד. די גאָספּאָדינע (בעל־הביתטע) גייט קיין זאַך ניט אָן. זי מיינט אַז ביי אונדז איז דאָ אוצרות מיט גאָלד. מיר ווייסן, אַז אונדזערע רובלס זענען שוין געציילטע. די מומע פייגל פירט אונדזער בשותּפותדיקע באַלעבאַטישקייט. אַז מען קויפט אַ לעבל ברויט, ליגט ער אונטער אַ שמירה. די מומע פייגל טיילט איין יעדן זיין פּאָרציע. אַז מען דערוואַרט זיך ביי 8 אַ זייגער אין אָוונט אויף עסן אונדזער מיטאָג און אָוונטברויט איז ביי אונדז יום־טוב. די ערשטע פּאָרציעס קריגן די 3 קלענערע קינדער, ביים סוף די גרעסערע. איך געדענק, אַז איך פלעג אַרויסקוקן יעדע באַוועגונג פון דער האַנט ביי דער מומען, שניידענדיק דאָס ברויט. עס זאָל, חלילה, אַ ברעקל ניט גיין אין ניוועץ. עס איז געווען באמת, אַ מין הייליקע אַרבעט. בלויז אַ דאַנק דעם צוטרוי צו אונדזער עלטערער מומען, וועלכע האָט געהאַט אַזוי פיל טאַקט און אויסגעהאַלטנקייט, האָבן מיר זיך איינגעהאַלטן ניט צו שלאָגן זיך, ביים באַקומען די פּאָרציע ברויט. זי האָט קיינמאָל איר אייגן קליין טאָכטערל ניט געגעבן אַפילו אַ האָר מער.

אַ ת ש ו ב ה פ ו ן אַ ק י נ ד

דאָס קליין שיקסעלע, 5 יאָר אַלט, איז זייער אַ גערּאָטענע. זי שפּילט זיך מיט אונדזערע קינדער. זי איז קלוג. זי ווייסט, אַז מען טאָר ניט דערציילן, אַז יידן באַהאַלטן זיך דאָ אויס. מען לערנט זי אַז יעזוס האָט אָנגעזאָגט צו היטן די געיאָגטע יידן. זי לויפט אין דאָרף צו שכנים. ווען מען פרעגט זי, פון וואַנען האָבן זיי צו לעבן, געוויס זענען דאָ ביי אייך אויסבאַהאַלטענע יידן, ווייל פון וואַנען קענען זיי האָבן צו לעבן? די קליינע מאַכט אַן ערנסטע מינע, און זאָגט: דער באַטושקע (דער גלח) האָט געזאָגט אין קלויסטער, אַז מען טאָר ניט זאָגן אַ ליגן. עס איז אַ שלעכטע זאַך. פאַרוואָס ווילסטו, אַז איך זאָל זאָגן אַ שלעכטע זאַך. מיר היטן זיך מיט זיבן אויגן. פאַר אַ קילאָמעטער זעען מיר דורך די פענצטער, ווער עס דערנענטערט זיך צום הויז. מיר באַהאַלטן זיך גלייך אין דער מלינה.

מיר האָבן דאָס שיקסעלע אָפּגעצאָלט. מיר האָבן איר געבראַכט אין קאַנאַדע, אויף אונדזער חשבון. זי האָט חתונה געהאַט און לעבט גליקליך. דער משפּחה אין קריוויטש העלפן מיר ביז היינט.

פאַרצייכנט דורך ק. פּ—ר.

נחום אַלפּעראָוויטש

אותיות קעמפֿן

ווען די סאָוויעטן, האָבן אין 1939־טן יאָר, פֿאַרנומען די מזרח־געביטן פֿון פּוילן, אויך ווילייקע און קורעניץ, בין איך אָנגעקומען פֿון קורעניץ לערנען אין ווילייקער מיטל־שול, ביז דעם אויסברוך פֿון דער מלחמה.

זונטאָג, דעם 22־טן יוני, 1941, בין איך געבליבן אין קורעניץ, ווי אין אַלע פֿרייע טעג פֿון לערנען. אויף מאָרגן, מאָנטאָג, האָב איך באַזוכט ווילייקע. די פּאַניק אין שטאָט איז געווען גרויס, אַלע זענען געלאָפֿן, אַ טייל צו דער באַן, אַנטלויפֿן קיין רוסלאַנד און אַנדערע אין דער פֿאַרקערטער ריכטונג. דער גרעסטער טייל איז געבליבן אין דער היים און געוואַרט אויף זייער גורל.

מיטן פֿאַרנעמען קורעניץ דורך די דייטשן האָבן מיר גלייך אָנגעהויבן פֿילן און פֿאַרשטיין, וואָס דאָ קומט פֿאָר. די באַציונג צו דער יידישער באַפֿעלקערונג איז געווען זייער אַ ברוטאַלע. דאָס כאַפּן אויף אַרבעט און די נגישות ביי דער אַרבעט איז געווען איבערנאַטירליך. דאָס אויסהרגענען די ווילייקער מענער ביי דער בריק, האָט אַרויסגערופֿן דעם ווילן ביי אַ טייל יוגנטלעכע אין קורעניץ מער ניט צו זיצן מיט פֿאַרלייגטע הענט.

מיר אָרגאַניזירן זיך

עס האָט זיך געשאַפֿן אַ קערן פֿון יידישע בחורים, וועלכע האָבן אָנגעהויבן זיך טרעפֿן, אָרגאַניזירן דעם יוגנט און קלערן, ווי צו פֿירן אַ קאַמף מיט די דייטשישע רוצחים.

נאָך דער ערשטער מענער־אַקציע אין ווילייקע האָבן די דייטשן פֿאַרשפּרייט פּראָקלאַמאַציעס קעגן די יידן און פֿאַרטיזאַנער. דאָס האָט זייער אויפֿגערעגט די קורעניצער יוגנט. ניט גענוג, וואָס זיי האָבן אויסגעהרגעט אומשולדיקע יידן אין ווילייקע, שרייבן זיי נאָך, אַז די יידן פֿירן אַ קאַמף קעגן דער אָרטיקער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג און סמען דאָס וואַסער אין די ברונימס.

מיר רופֿן צום קאַמף

עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיר מוזן אָפּדרוקן פֿלוג־בלעטלעך, קעגן די דייטשן און רופֿן די אָרטיקע באַפֿעלקערונג צום קאַמף און אויפֿשטאַנד. אַזוי ווי איך בין אַ דרוקער, האָבן זיי אַרויפֿגעלייגט אויף מיר די אויפֿגאַבע צו שאַפֿן אַ דרוקעריי. איך האָב געקלערט, אַז דעם עצם דרוקן וועל איך קענען אויף אַ פּרימיטיוון אופֿן. אָבער אָן שריפֿט, אָן אותיות קען מען ניט דרוקן. איך האָב זיך דערוווּסט, אַז מיין ווילייקער חבר, יוסף נאָרמאַן, אַרבעט ביי די דייטשן אין אַ דרוקעריי. גיין קיין ווילייקע איז אַ גרויסע סכנה פֿון די דייטשן, וועלכע קענען מיר טרעפֿן אויפֿן וועג און אויך פֿון דער אָרטיקער ווייסרוסישער פּאָליציי, וועלכע זוכט נאָר אַ געלעגנהייט זיך אָפּצורעכענען מיט יידן.

בלית ברירה, בין איך אַוועק קיין ווילייקע צו יוסף נאָרמאַנען און אים איבערגעגעבן דעם פֿאַרלאַנג פֿון דער קורעניצער אָרגאַניזירטער יוגנט. מיר האָבן אַלע געוווּסט די סכנה, וועלכע יוסף נעמט אויף זיך. ער שטעלט פּשוט איין זיין לעבן. איך האָב צוויי מאָל ניט געדאַרפֿט זאָגן יוספֿן אונדזער פֿאַרלאַנג. איך האָב זיך געוווּנדערט, מיט וואָס פֿאַר אַ לייכטקייט און שמחה ער האָט אָנגענומען דעם פֿאָרשלאַג אונדז מיטצוהעלפֿן. אין דעם זעלביקן טאָג האָט ער מיר געבראַכט אַ ביסל בוכשטאַבן פֿון יעדן אות.

אַן אויפֿגעלויף

גייענדיק צוריק קיין קורעניץ, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף דייטשן. אין מיטן מאַרק אין ווילייקע האָבן דייטשן געהאַנגען צוויי קריסטן, וועלכע האָבן גערויבט "דייטשיש גוטס" פֿון יידישע הייזער און די אַרומיקע קריסטלעכע באַפֿעלקערונג האָט געמוזט עס צוקוקן. איך האָב זיך זייער דערשראָקן. אפֿשר מאַכט מען ביי מיר אַ רעוויזיע און איך האָב געענדיקט מיט מיין לעבן. איך האָב געמוזט זיך צוקוקן, ווי אַלע, אויף די געהאָנגענע און בין אַוועק אין מיין וועג מיטן "פּגר" אין קעשענע. צו מיין מזל, האָט מיך קיינער ניט פֿאַרהאַלטן.

אין קורעניץ האָב איך פֿונאַנדערגענומען די בוכשטאַבן, אויסגעלייגט צום דרוק און דערזען, אַז עס וועט זיין צו ווייניק אָפּצודרוקן אפֿילו אַ קליין פֿלוג־בלעטל. וואָס טוט מען! דאָס עצם גיין קיין ווילייקע ווערט שווערער פֿון טאָג צו טאָג. מיינע חברים, די יוגנטלעכע אין קורעניץ, מונטערן מיך און, בלית־ברירה, מוז איך ווידער אָנקומען צו יוספֿן. איך גיי אין ווילייקע מיט זייער אַ שווער האַרץ. איך פֿיל, אַז מיר פֿירן אים אַריין אין אַ צרה. דאָך מוז מען עס טאָן. איך בין ניט זיכער, צי האָט מען אין אַלגעמיין ניט אַנדעקט, אַז עס פֿעלן אותיות און ווער ווייסט בכלל, ווי איז יוספֿס לאַגע. צי אַרבעט ער נאָך אין דעם זעלביקן אָרט.

ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, ווען איך געפֿין אים אין שטוב מיט אַ שמייכל אויפֿן פּנים. ער פֿרעגט מיך, פֿאַרוואָס איך האָב זיך פֿאַרשפּעטיקט און ניט געקומען גלייך. איך האָב

דאָך אָנגעגרייט נייע סחורה – אותיות, ביי מיר אין שטוב. ער רעדט פריי אָן אַ פונק פחד און נעמט אַרויס אַ היבשן פעקל מיט צוגעגרייטע אותיות.

די אויפמונטערונג און האָפענונג, וואָס איך האָב באַקומען, מיטן קריגן נאָך אותיות, האָבן מיך געטראָגן קיין קורעניץ ניט אויף מיינע פיס. עס האָבן מיר געברענט די הענט, ווי זעט מען שוין, דאָס ערשטע פלוג־בלעטל. איך בין אָנגעקומען בשלום אַהיים. די שמחה ביי די חברה איז געווען גרויס. מיר האָבן שוין איצטער גענוג בוכשטאַבן.

אין געציילטע טעג אַרום האָבן די דייטשן פאַרעפנטליכט אַן אויפרוף צו די פויערן, אַז זיי זאָלן באַהאַלטן זייער ברויט פון פאַרטיזאַנער. דערמיט ראַטעווען זיי די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון די שונאים פון לאַנד, די קאָמוניסטן און יידן.

דאָס ערשטע פלוג־בלעטל

דעם ערשטן אויפרוף, וועלכן מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין קורעניץ אין דער רוסישער שפּראַך, האָט זיך אַזוי געלייענט:

"בירגער! היט דיין ברויט און גיב ניט דעם דייטש. היט אים פאַר זיך, פאַר דיין ברודער – דער פאַרטיזאַן. העלף דעם פאַרטיזאַן, וועלכער קעמפט פאַר דער באַפרייונג פון אונדזער פאָטערלאַנד און זיין ערד. העלף אים מיט וואָס דו קענסט".

אונטערגעשריבן: "פאַרטיזאַנער קאָמיטעט".

דער דערפאָלג פון דעם קורצן אויפרוף איז געווען גרויס. עס האָבן אים געלייענט, איבערהויפּט יידן, און אויך קריסטן. די יידן האָבן דערשפּירט, אַז עס איז פאַראַן אַ כוח, וועלכער פירט אַ קאַמף קעגן נאַצישן שונא. די גויים האָבן פאַרשטאַנען, אַז די פאַרטיזאַנער זענען ניט נאָר אַ חברה אויפגעלאָפענע, הונגעריקע אונטערוועלט־לייט, נאָר אַ טייל פון דער דרויסיקער, פרייער וועלט, וועלכע קעמפן מיטן בלוטיקן שונא. עס האָט זיך אָנגעשלאָסן צו דער קורעניצער אָרגאַניזירטער יוגנט נח דינערשטיין פון ווילייקע, וועלכער איז געקומען פון דער דייטשישער געפאַנגענשאַפט און זיך געוואַלגערט אין די וועלדער. ער איז געווען אַן אויסגעשולטער פּוילישער פלוטאָנאָווי און פלעגט אונדז לערנען, ווי זיך צו באַגיין מיט געווער. ער האָט גענומען אויף זיך צו פאַרטיילן דעם אויפרוף אין ווייטערע ראַיאָנען.

דער אָפּקלאַנג

אין דאָרף וואָלקאָווטשיזנע, צווישן ווילייקע און קורעניץ, האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע קריסטלעכע יוגנט, געוועזענע קאָמסאָמאָל־מיטגלידער, וועלכע האָבן ניט געוואָלט שלום מאַכן מיט דער געשאַפענער לאַגע. זיי האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגיין אין די וועלדער און קעמפן אַלס פאַרטיזאַנער קעגן שונא. צו דער גרופּע האָט אויך אָנגעהערט בערטע דימענטשטיין פון כאָלאָפּי. זי איז געווען זייער ענלעך צו אַ קריסטין. ווען דאָס פלוג־בלעטל איז דערגאַנגען צו דער גרופּע אין וואָלקאָווטשיזנע, האָבן זיי פאַרפליכטעט בערטען אויפצוזוכן, ווער זענען די פאַרפאַסער פון דעם אויפרוף.

בערטע איז געקומען אין קורעניץ. זי האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט די יוגנטלעכע און דערגאַנגען דעם מקור. זי האָט פאַרגעלייגט צו פאַראייניקן זיך מיט זייער גרופּע אין וואָלקאָווטשיזנע און צוזאַמען קעמפן קעגן שונא. גלייכצייטיק האָט זי געבעטן אָפּצודרוקן אַ פלוג־בלעטל לויטן טעקסט פון איר קאָמאַנדיר. די זעלביקע נאַכט בין איך געזעסן און אָפּגעדרוקט דאָס צווייטע בלעטל וועלכע האָט געלויטעט:

"צו אַלע בירגער!

די היטלערישע באַנדיטן האָבן צייטווייליק אָקופּירט אונדזער היימלאַנד. זיי רויבן און מאָרדן סאָוויעטישע מענטשן. אונדזערע סאָוויעטישע גבורים קעמפן קעגן דער דייטשישער אָקופּאַציע. העלפט אונדזערע ברידער אין זייער קאַמף. אָרגאַניזירט זיך אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַדן. צעשטערט די באַן־ליניעס און שאָסיי־וועגן.

שלאָגט די היטלערישע האָרדעס.
אַ טויט דעם דייטשישן אָקופּאַנט."

געחתמעט: "פאַרטיזאַן".

פויערן דערציילן

אינדערפרי האָט בערטע באַקומען די פלוג־בלעטלעך און מיטגענומען זיי אין דאָרף. דער דערפאָלג איז געווען אַ גרויסער. קריסטן פון אַ סך דערפער האָבן געלייענט דעם אויפרוף און איבערדערציילט אין שטאָט, אַז עס גייען אַרום אַ סך פאַרטיזאַנער איבער די דערפער און פאַרטיילן אויפרופן. זיי זענען גוט באַוואָפנט. נח דינערשטיין האָט אָנטייל גענומען אין פאַרשפּרייטן אין די דערפער, די בלעטלעך. ביי דער געלעגנהייט האָט ער אָנגעטראָפן פאַרטיזאַנער און איז אַריינגעטראָטן אין אַ פאַרטיזאַנער אָטריאַד.

דעם אָרט ווו מיר דרוקן און ווי אַזוי עס זעט אויס אונדזער אַרבעט, האָבן מיר זיי ניט אַנטדעקט. אין פעברואַר, 1942, קומט בערטע און מעלדעט אונדז, אַז דער קאָמאַנדיר פאָדערט, מיר זאָלן זיין צוגעגרייט אַרויסצוגעבן אַ צייטונג און אַרויסגיין אין וואַלד.

די ווילייקער לעצטע אַקציע

אין געציילטע טעג נאָך דער מעלדונג, דעם 3־טן מערץ, 1942 פּורים, האָבן די נאַצישע רוצחים דורכגעפירט די לעצטע אַקציע אויף די ווילייקער יידן. עס זענען אומגעקומען מיינע צוויי שוועסטער, העניע און רחל.

גלייך אויף מאָרגן איז געקומען בערטע און דערציילט וועגן אומקום פון די ווילייקער לעצטע יידן. זי דערציילט, אַז דער פּלאַן אַרויסצוגעבן אַ צייטונג איז נאָך אַקטועל. עס איז אַ ספק, צי יוסף נאָרמאַן איז געבליבן לעבן. דערפאַר ליגט אויף מיר דער חוב צו גיין מיט די קורעניצער פאַכלייט און אָנ־

קומען אַרבעטן אין דרוקערײַ בײַ דעם געביטס־קאָמיסאַר.

דעם זעלביקן טאָג בין איך בײַגעװען בײַם װילײקער געביטס־קאָמיסאַר, מיט אַלע קורעניצער פאַכלײַט. זײַן פאַרטרעטער, האַנדזל, לײענט אויס:

שוסטער – רעכטס!

שנײַדער – רעכטס!

זאָטלער – רעכטס!

אַזוי זענען אַלע בעלי־מלאכות אַװעק אַרבעטן בײַ זײערע פאַכן. איך בין געבליבן דער לעצטער. איך האָב געמאָלדן דעם דײַטש, אַז איך בין אַ זעצער. גוט, זאָגט ער, מאָרגן קומסטו צו דער אַרבעט.

אין דרוקערײַ טרעף איך יוסף נאַרמאַנען, מײַן חבר פון קינדער־יאָרן. איך גיב אים איבער די בקשה פון קאָמיסאַר. יוסף איז מסכים. ער איז גרײט מיטצוהעלפן און דרוקן דאָ אויפן אָרט. מיר דרוקן פאַרשײדענע בלעטלעך קעגן דער מאַכט. בערטע קומט יעדעס מאָל און טראָגט זײ אַרויס פון דאַנען און פאַרטײלט אין די דערפער.

די העלדין בערטע פון כאָלאָפּי

אין אַפּריל 1942 בין איך אַװעק פון געביטס־קאָמיסאַר און אַרײַן אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַד. יוסף איז נאָך געבליבן אַרבעטן אין דער דרוקערײַ. אין אָטריאַד איז בערטע געװען דער סימבאָל פון ענערגיע און מוטיקײט. זי האָט געדינט אַלס פאַרבינדלערן, װעג־װײַזערן און אויך זיך באַנוצט מיט אַ קוילנװאַרפער נומער 2.

אײנמאָל, װען בערטע איז אין אַ געװיסן קאַמף נעבן מינסק אַװעק ברענגען קוילן פאַרן קוילנװאַרפער, האָט זי באַמערקט אַז דער פּולימיאָטשיק װיל אַנטלויפן. בערטע האָט אים באַדראָט מיט איר רעװאָלװער, און אומגעקערט אויף זײַן פּלאַץ, אײַנצוהאַלטן די אָנגרײַפנדיקע דײַטשן.

לזכרון עולם

אין אָנדענק פון מײַנע קאַמפּס־חברים פון װילײקע: נח דינערשטײן און בערטע דימענטשטײן, װעלכע האָבן מיט געװער אין האַנט געקעמפט קעגן נאַציישן שונא, אויך די לעבן־געבליבענע װילײקער קינדער יוסף און שמואל נאַרמאַן און דוד קאַפּעלאָװיטש, װעלכע האָבן מיט מוט און אויסדויער געשלאָגן דעם פאַרשאָלטענעם דײַטש, פאַרצײכן איך אַ טראָפּן פון דער בשותפותדיקער אַרבעט קעגן דעם פײַנט פון דער מענטשהײט.

װילײקע איז חרוב געװאָרן. אָבער אירע זין און טעכטער האָבן אַרײַנגעשריבן ליכטיקע קאַמפּס־בלעטער אין דער בלוטיקער געשיכטע פון דער צװײטער װעלט־מלחמה.

אושוויץ – געמאָלט דורך אַ געראַטעוועטן מאָלער

 באָריס גריינימאַן

די ערשטע אקציע אין ווילייקע

עראינערונגען פון א פארטיזאן אין "נקמה" אטריאד

אָנהויב יולי 1941 בין איך אָנגעקומען אין ווילייקע. די טעג זענען געווען הייסע. די ווילייקער גאַסן זענען געווען פאַר־פולט מיט דייטשישע סאָלדאַטן. אין די פרימאָרגן־שעהן האָבן מאַרשירט גאַנצע אָפּטיילונגען אין באַד־קאָסטיומען צום טייך ווילִיע זיך באָדן.

איך האָב באַלד אָנגעטראָפן אַ גרופּע יידן געפירט אונטער אַ וואַך פון דייטשישע סאָלדאַטן. די יידן זענען גע־ווען באַצירט מיט געלע "מגן־דודס" אויפן האַרץ און פּלייצע. זיי זענען געגאַנגען מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ, זיי שעמען זיך? פאַר וועמען, פאַר די רוצחישע וועלט? מעגליך אַז די נעכטיקע גרויסקייט און שטאָלץ האָבן זיי נאָך ניט פאַרלאָרן.

מיין אָנקומען אין שטאָט אַלס ייד איז מיר אָנגעקומען ניט שווער. איך האָב אויסגעזען ווי אַ ניט נאָרמאַלער מענטש. מיין אַנטלויפן באַשטייט פון אָפּגעריסענע שמאַטעס, באָרוועס מאַרשיר איך אין גאַס מיט בלומען אין האַנט.

איך האָב אָפּגעזוכט מיינע אַלטע באַקאַנטע, די פאַמיליע סווירסקי משה, אָנגעקלאַפּט אין פענצטער. עס האָט זיך באַ־וויזן אַ צעשראָקענער פּנים, אָנגעקוקט מיר און געפרעגט אין פּויליש, וואָס פאַרלאַנגט איר? עפנט, לאָזט מיר אַריין אין שטוב, האָב איך געזאָגט אויף יידיש, שרעקט זיך ניט. דערהערנדיק מאַמע־לשון האָט זיך די טיר געעפנט. איך בין פאַרבליבן ביי דער משפּחה עטלעכע טעג, זיך אויסגערוט, אָנגעטאָן, האָב איך באַקומען מיין נאָרמאַלן אויסזען. ווי באַלד די קריסטלעכע באַפעלקערונג קען מיך ניט, האָב איך זיך פריי אַרומגעדרייט אין שטאָט. דאַקעגן די אָרטיקע יידן, זייער לאַגע איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג.

פרייטאָג, דעם 11־טן יולי 1941 איז אויסגעקלעפּט געוואָרן אַ מעלדונג פון געביטס־קאָמיסאַר שמידט אַז אַלע יידן, מענער אין עלטער פון 18 ביז 55 יאָר, דאַרפן זיך מעלדן שבת פרי אויפן שול־הויף.

דעם פרייטאָגדיקן טאָג און שבת פרי האָבן זיך יידן גע־קליבן גרופּענווייז אין הייזער און געפרעגט איינער דעם צווייטן, וואָס טוט מען? צי מיינט מען דערמיט אונדז שלעכטס טאָן? איך האָב פיל יידן געראָטן, זיך ניט צו מעלדן. מיר איז געווען באַקאַנט די דייטשישע האַנדלונגען אין די שטעט, וווּ איך בין דורכגעגאַנגען, וואָלקאָוויסק, גראָדנע, מאָלאָ־דעטשנע, ווו זיי האָבן צונויפגעזאַמלט די יידן אין איין פּלאַץ און דערנאָך זיי דערשאָסן, אָדער אַוועקגעפירט אין אַן אומ־באַשטימטער ריכטונג. איך געדענק, אַז זייענדיק אין שטעטל ראַקאָוו, האָבן די דייטשן באַפוילן דעם רב צוזאַמענקלייבן 200 יידן און מיט אַ פאַראַד זיי אָפּגעפירט אין אַ דערבייאיקן וועלדל מיטן רב בראש און דאָרט זיי אַלעמען דערשאָסן.

אין קורעניץ האָבן די דייטשן מיט עטלעכע טעג פריער פאַרזאַמלט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג און געמאָלדן, אַז עס וועט זיי קיין שלעכטס געשען אויב זיי וועלן אויספילן די פאַראָרדנונגען פון דער מאַכט, און, אַז אין די נאָענטע טעג וועט מען זיי אַרויסגעבן פּעסער. די ווילייקער יידן האָבן געמיינט, אַז דאָס זעלבע וועט געשען אויך מיט זיי. שבת, צו דער אויפגעפאָדערטער שעה האָבן זיך אַלע יידן פאַר־זאַמלט אויפן הויף פון בית־מדרש. די ס. ס. לייט האָבן זיי אויסגעשטעלט אין רייען. נאָך עטלעכע מינוט מושטירן האָבן זיי זיי אַריינגעפירט איינציקווייז אין שול. יעדער ייד האָט גע־קראָגן געשלאָגן אין שול לויט זיין מזל.

דער דייטשישער ס.ס.־פירער האָלט אַ רעדע, אַז די יידן זענען שולדיק אין קריג. די יידן זענען קאָמוניסטן, קאַפּיטאַ־ליסטן, די גוט באַקאַנטע נאַצישע תורה. ער גיט 2 פרייע שעהן אין וועלכע מען מוז זיך ווייטער מעלדן אין שול און מיטברענגען פאַפּיראָסן, בראָנפן, גאָלד און זילבער וויפל ווער עס האָט. פאַר ניט מעלדן זיך וועט יעדער אָפּגעזוכט און דערשאָסן ווערן צוזאַמען מיט זיין הויזגעזינט. די דייטשן האָבן דורכגעפירט די אַקציע לויט אַ צוגעגרייטן פּלאַן. פריער האָבן זיי געמאַכט אַ גענויע רעגיסטראַציע לויט די דאָקו־מענטן. בכדי ניט אָנגעבן קיין פאַלשן אַדרעס האָבן זיי גע־האַט אַלעמענס נעמען און אַדרעסן.

די צוויי שעה זענען גיך אַריבער. די יידן האָבן געוווּסט, וואָס עס שטייט זיי פאַר, אויב זיי וועלן זיך ניט צושטעלן צו דער אָנגעגעבענער צייט. מיט צעבראָכענע הערצער און מיט ניט זיכערע טריט זענען ווילייקער יידן געגאַנגען אין שול מיטנעמענדיק פאַפּיראָסן, זילבער א. א. וו. די נאַציס האָבן זיך ניט באַנוגנט מיט די געבראַכטע גאָלד און זילבער. זיי האָבן צונויפגעקליבן עטלעכע יידן און אונטער אַ מיליִ־טערישער וואַך אָפּגעפירט אַהיים אין זייערע הייזער און דורכגעפירט אַ גרינדלעכע רעוויזיע. זעלבסטפאַרשטענדליך, אַז די אַלע זענען מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן, צי מען האָט וואָס געפונען ביי זיי, צי ניט.

אין יענעם שבת האָבן די ס.ס.־לייט אַוועקגעפירט ביי 150 מענער אויסגעשטעלטע אין רייען אין מאַלוניער וועלדל אי־בער דער בריק, און דאָרט אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דער־מאָרדעט זיי. די אָרטיקע קריסטליכע איינוווינער זענען גע־צוווּנגען געוואָרן זיי באַערדיקן אין איין ברודער־קבר.

דאָס איז געווען די ערשטע אַקציע פון אומקום פון אַלט־ווילייקער יידן. אַ צוגאָב צום גרויסן פייער, וועלכער האָט זיך פאַנאַנדערגעפלאַקערט, ווען די דייטשישע אַרמעען זענען געשטאַנען אויפן טייך דווינע ביי פּאָלאָצק.

הרב מ. דרייזין

דריי שחיטות אין ווילייקע

אַ סך פאַמיליעס פון ווילייקע האָבן זיך עוואַקואירט קיין סאָוויעט־רוסלאַנד אין אָנהויב אויסברוך פון קריג, דעם 22־טן יוני, 1941. מערסטנס זענען אַנטלאָפן די, וועלכע זענען געווען פאָליטיש פאַרמישט. אין דער ערשטער וואָך פון קריג־אויסברוך זענען שוין די נאַציס געווען אין ווילייקע.

ווי באַוווסט, איז אין ווילייקע געווען זייער אַ גרויסע טורמע. פאַר דער צייט פון דער סאָוויעטן־מאַכט זענען דאָרט געווען פאַרשפאַרט פאָליטישע, און ניט־פאָליטישע אַרעסטירטע. פאַרן אָפּטרעטן פון די סאָוויעטן האָבן זיי אַלעמען אַרויסגעפירט פון טורמע קיין רוסלאַנד. אייניקע פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג האָבן געמאַכט אַ בלבול, אַז די יידן האָבן אַ סך פון די אַרעסטירטע דערשאָסן, און אַז מען האָט געפונען גאַנצע פעסלעך מיט אָנגעשניטענע נעזער און אויערן פון די אַרעסיטרטע און אויך פעסלעך מיט מענטשלעך בלוט. די פינצטערע כוחות האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט נוקם צו זיין זיך אין די יידן.

פון די ערשטע קרבנות זענען געווען מיירים, דעם מוליערס אַ זון; איינער שולמאַן פון נעבן דער סטאַנציע און אַ דריטער – אַבראַשע לאַמפערט.

די שטאָט האָט געלעבט אין טויט־שרעק. מען איז ניט געווען זיכער מיטן לעבן. מען האָט גענומען פאַרשרייבן אַלע מען אויף פאַרשידענע אַרבעטן, מענער און פרויען, יונג און אַלט.

אין אַ וואָך שפעטער איז אָנגעפאָרן אַן אָטריאַד פון ס.ס., וועלכע האָבן געשיקט די יידן אויסצולאָדן שטיין־קוילן פון די וואַגאָנעס אויף דער סטאַנציע. דאָס איז אויסגעקומען שבת, 17 טעג אין תמוז, דעם 12־טן יולי. נאָך דער אַרבעט האָט מען געהייסן אַלע מענער, וועלכע זענען געווען ביי דער אַרבעט, אַז זיי זאָלן קומען אין דער גרויסער שול. מען האָט ביי אַלעמען צוגענומען די דאָקומענטן, און געהייסן קומען שפעטער פאַרנאַכט צו דער בריק אויף דעם טייך וויליע. דאָרט וועט מען זיי אָפּגעבן די דאָקומענטן. די יידן האָבן ניט פאַרשטאַנען, אַז מען גייט זיי אומברענגען. זייער ווייניק מענער האָבן זיך דעריבער ניט צוגעשטעלט צו דער בריק. דאָרט האָט מען זיי אַוועקגעטריבן ווייטער אין וואַלד, דערשאָסן און באַגראָבן אין אַ גרויסן ברודער קבר. די צאָל קרבנות איז געווען אַן ערך 150, און מען האָט אפילו ניט געוווסט ווו זיי זענען אַהינגעקומען. מען האָט אַלץ געמיינט, אַז מען האָט זיי אַוועקגעשיקט אין אַן אַרבעטס־לאַגער. קיינעם איז ניט איינגעפאַלן, אַז מען האָט זיי דערשאָסן. ערשט שפעטער, אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען זיך דערוווסט דעם אמת. דאָס איז געווען די ערשטע שחיטה אין ווילייקע.

אין צוויי וואָכן אַרום זענען אָנגעלאָפן נאַציס אויף מאַשינען. מען האָט געכאַפט פון גאַס מענער, פרויען און קינדער, און מען האָט זיי געזאָגט, אַז מען נעמט זיי אויף אַרבעט. אָבער נאָכער האָט מען זיך דערוווסט, אַז מען האָט זיי אַלעמען דערשאָסן, אָפּפירנדיק אַ פינף קילאָמעטער פון שטאָט. צוויי טעג נאָכאַנאַנד האָבן זיי געכאַפט מענטשן, דעם 29־טן און 30־טן יולי, 1941. נאָך די צוויי אַקציעס איז נאָך אַלץ פאַרבליבן אַרום 100 נפשות פון צעריסענע פאַמיליעס, מענער אָן פרויען, פרויען אָן מענער, קינדער אָן עלטערן, און עלטערן אָן קינדער. פון גרויס פחד האָבן געלעבט עטלעכע פאַמיליעס אין איין הויז. די גאַנצע מעבל האָט מען שוין פון די יידישע הייזער אַוועקגערויבט, אויך די פענצטער זענען געווען צעבראָכן. אַזוי האָט מען געלעבט דעם ווינטער. אַלע טאָג איז מען געגאַנגען אויף פאַרשידענע אַרבעטן. מיט די גרויסע לאַטעס פון געלן קאָליר. אין דער צייט פון דער אָקופאַציע איז ווילייקע געוואָרן די רעזידענץ פון דעם נאַציגאָווערנאָר שמידט. ער האָט אַרויסגעגעבן אַלערליי גזרות, און אַרויפגעלייגט אויף די יידן קאָנטריבוציעס: געלט, גאָלד, צירונג, קליידונג, מעבל א.א.וו.

די קאָנטריבוציע איז געוואָרן אַרויפגעלייגט אויך אויף די יודען־ראַטען פון די שטעטלעך אַרום, ווי: קורעניץ, קריוויטש, דאָלהינאָוו, בוצלאָוו, איליע, וויאַזן, קראַסנע, האָראָדאָק, לעבעדעווע, ראַדאָשקאָוויטש, סמאָרגאָן א.א.וו. (מאָלאָדעטשנאָ איז שוין געווען ליקווידירט פון יידן). אַזוי האָט ער פון טאָג צו טאָג אַרויסגעגעבן וואָס מער פאַראָרדנונגען און עס איז געווען אוממעגליך אויסצוהאַלטן. ביז עס זענען געבליבן ליידיקע הייזער. נאָר דאָס איז בלויז געווען אַ צוגרייטונג פון דער נאַצישער זייט צו דער יידן־ליקווידאַציע. מען דאַרף אָבער צוגעבן, אַז די פאַרבליבענע רעשטלעך פון ווילייקער יידן איז געווען זייער שווער צו כאַפן. זיי זענען געווען אָנגעלערנט פון די פריערדיקע צוויי אַקציעס, און מען האָט זיי קיינמאָל ניט געקענט טרעפן אין די הייזער, אויסער ביינאַכט. אויך ניט אַלע נעכט, ווייל מען האָט זיך זייער געהיט פון אַ פלוצלינגן איבערפאַל. בייטאָג זענען אַלע געווען באַשעפטיקט ביי די צוואַנגס־אַרבעטן, און מען איז אויך געווען אויסבאַהאַלטן. אַזוי אַרום האָט מען געשטופט די צייט, און געוואַרט אויף אַ ישועה. אפשר וועט געשען אַ נס אום פורים...

אַ צוויי־דריי וואָכן פאַר פורים, 1942, איז אָנגעפאָרן אַן אָטריאַד פון ס.ס.־לייט פון מינסק און זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן אין ווילייקע. דעד סימן פון ס.ס.־לייט איז געווען, וואָס זיי האָבן געטראָגן אַ צייכענונג פון אַ שאַרבן פון אַ

מענטש אויפן לינקן אַרבעל און אויף זייערע היטלען. אין אַלע אַרומיקע שטעטלעך האָט מען זיך דערוווּסט פון דעם און מען האָט גענומען רעדן, אַז מען וועט זיך נעמען פאַר דער ליקווידאַציע פון די אַרומיקע שטעטלעך. די ווילייקער שארית־הפליטה, האָט ניט געוווּסט, אַז די ערשטע פון דער שחיטה וועלן זיי זיין.

פּורים האָבן זיך אַלע פערזאַמלט אין שול ביינאַכט לייענען די מגילה, נאָך אַ טאָג פאַסטן. דער רב פון שטאָט איז געווען ר׳ משה זצ״ל, דער איידעם פון ווילייקער רב ר׳ יהודה מאשיץ זצ״ל. מען האָט געלייענט די מגילה מיט גרויס געוויין.

די נאַציס מיט דער הילף פון דער אָרטיקער פּאָליציי זענען איבערגעפאַלן אין מיטן נאַכט פון פּורים. מען האָט געכאַפּט אַלע יידן, זיי גענומען אויף אויטאָס און אָפּגעפירט צו דער גרויסער טורמע. דאָרט האָט מען זיי גלייך דערשאָסן, און נאָכער פאַרברענט די קערפּערס. די הרוגים האָבן זיך געוואַלגערט אין גאַס, אין די רינשטאָקן, אַ גאַנצן טאָג פּורים. דאָס מערסטע אַלטע לייט, וועלכע זיי האָבן ניט געקענט נעמען אויף די מאַשינעס, און פירן זיי צו דער טורמע. אין יענער נאַכט איז מען געקומען צום רב פון שטאָט, צום הרב הגאון ר׳ משה זצ״ל און מען האָט אים געהייסן זיך אָנטאָן. ער האָט אָבער גלייך פאַרשטאַנען, נאָך וואָס זיי זענען געקומען. דער רב איז געבליבן איינער אַליין. זיין גאַנצע פאַמיליע האָט מען נאָך זומער אומגעבראַכט. האָט ער געזאָגט צו די נאַציס, אַז ער וועט פון שטוב ניט גיין און זיי האָבן אים דערשאָכן ביי אים אין הויז אויף דער אייגענער בעט. אָט אַזוי איז ליקווידירט געוואָרן ווילייקע, די קהילה פון בעל ״מחנה יהודה״. אָט אַזוי האָט אויסגעזען דער פּורים פון 1942 אין ווילייקע. שושן־פּורים איז שוין געווען אַן אויפשריפט אויף דער שטאָט ווילייקע – ״די שטאָט איז יידן־ריין״.

איבערגעדרוקט פון ״פאָרווערטס״ ניו־יאָרק.

אַ פאָלק ווערט דערמאָרדעט – מאַרסעל יאַנקאָ

קלמן פאַרבער

ווילייקער אין ווילנער געטאָ

פון מיין טאָג־בוך

די מלחמה — 22.6.1941

11.30. די סירענעס פון די פאַבריקן הערן ניט אויף אַלאַרמירן. יעדע פאַבריק לויט איר נוסח. איך לויף אַראָפּ אין גאַס און דערקען זי ניט, בלויז פאַרטאָג האָב איך זי באַזוכט. מיר דוכט זיך, אַז די גאַנצע שטאָט איז אַרויס אין גאַס. איך הער איין וואָרט, "די ליטווינער האָבן פאַראַטן", ביי סאלאדוכען (זאַוואַלנע 40) אין בעקעריי שטייט אַ ריי. אַ סך קראָמען זענען געשלאָסן. אויף דער זייט פון קאַטעדראַלע־פּלאַץ איז דער הימל רויט. אַ שראַפּנעל האָט אונטערגעצונדן אַ הויז. איך לויף דורך זאַוואַלנע, פּאָהולאַנקע צום זאַקרעטער וואַלד. דאָרט שפּאַצירן צפּורה און יוכבד. אין שטאָט איז הייס.

פון פּאָהולאַנקע, באַרג־אַראָפּ, פאָרן מיליטערישע לאַסט־אויטאָס געפּאַקט מיט קאַסטנס. דאָרט זענען די סקלאַדעס פון עסנוואַרג. ספּעציעלע אויטאָס מיט מעבל, פרויען, קינדער, סאָוויעטישע – וואָסטאָטשניקעס (מזרחדיקע). זיי איילן זיך אַהיים. אַלץ גייט צו ליפּובקע, צום אָשמענער טראַקט צוריק קיין רוסלאַנד.

נעבן צערקווע, מיטן רויטן (גאָלדענעם) דאַך, היילן זיך קראַנקע מענער, פרויען אין שפּיטאָל־כאַלאַטן. איך ווייס: דאָ געפינט זיך אַ שפּיטאָל, וואַרשיינליך, אַז מען האָט באַפרייט לייכטערע קראַנקע, אָדער זיי גייען אַליין אַהיים. איך זע אַ באַקאַנטע פיגור: דאָס איז רבקה ליפשיץ מיט איר קראַנקער שוועסטער יעוודאָסין. רבקה פירט זי אונטערן אָרעם. זי זאָגט: איך האָב געהערט אין דער פרי מאָלאָטאָווס רעדע, אַ באַקאַנטער וואָסטאָטשניק האָט מיר געבראַכט קיין ווילנע. איך נעם מיין שוועסטער אַהיים. ווער ווייסט, צי מאָרגן וועט זיין אַ מעגלעכקייט. זי טראָגט זי ממש אויף די הענט, צום וואָקזאַל. אַ וואָגן קריגט מען ניט פאַר קיין געלט.

אָט גייען מאַמעס מיט קינדער אין די וועגעלעך פון וואַלד, מען איילט זיך אַהיים. אויפן טראָטואַר איז ענג. ווו האָבן זיך גענומען אַזוי פיל מענטשן?

מיר זענען זיך מיישב גייענדיק, וואָס הויבט מען אָן צו טאָן? לויפן קיין רוסלאַנד. מיר קענען זיי אַזוי גוט. דערווייל אַן אָנפאַל, אַן אָנגעלויף פון מעסערשמידט־אַעראָפּלאַנען מיט אַזאַ שאַרפן רויש און קוויטש. ער פליט ממש פאַרביי דעם אויער. מיר פרעגן, ווו זענען אונדזערע. דער גרויסער מעכטיקער כוח פון רוסישן פאָלק. האָבן זיי אָפּגענאַרט די וועלט? מען הערט ניט מען זאָל צוריקשיסן. מיר באַהאַלטן זיך אין אַריינגאַנג פון הויף. דעם פויערשן המון קען מען שוין ניט דערקענען, די אויגן אויסגעשטאַרצטע ווי ביי רויבער, זיי זענען שוין דאָ מיט זעק אויף די פּלייצעס, מיט העק אין די זעק. זיי וואַרטן אויף דער געלעגנהייט זיי זאָלן קענען גיין רויבן. ניט קיין אונטערשיד, צי אַ פּיענאַ־צענטראָס (מילכוואַרגקראָם), אַ ליעטוקאָס (צרכניה), צי יידישע האָב און גוטס. מלחמה איז מלחמה, זאָגט מיכאַל דער טרעגער פון אונדזער הויף, אַז מען גיט ניט צו פאַרדינען צום לעבן, דאַרף מען אַליין נעמען. דאָס איז זיין לעבנס־פילאָסאָפיע און אַזוי פירט ער זיך.

אין קעלער (מקלט)

שרה די אלמנהס דירה איז אויפן אונטערשטן שטאָק. די צווייטע טיר, פירט אין קעלער פון הויז. היינט הייסט ער דער סכראָן (מקלט). איידער מען גייט אַריין אין מקלט, שטייט מען ביי דער שטענדיק אָפענער טיר פון שרהס דירה. שרה אַליין איז אַ גוטע נשמה. זי עפנט ברייט די טיר, טראָגט אַרויס אַ בענקל און רופט אַריין צו איר אין דירה. זי זאָגט: אָט וואַרט אַ ווילע ביי מיר אין שטוב, אפשר וועט אַריבער דער אָנגעלויף, וועט איר זיך אומקערן אַהיים, אָן פאַרדומפּענעם ריח פון קעלער.

די קינדער פון הויף קלעפּן זיך צו איר. זיי רופן זי, די מומע שרה און, אַז עס בלייבט אַ קינד אין הויף, אָן טאַטע־מאַמע, ווייסט זי, אַז זי דאַרף זיך שפּילן ניט ווייט פון דער מומע שרהס דירה. זי האַלט אָן אויג אויף אַלעמען.

זונטאָג אין אָוונט כמעט אַלע קינדער פון הויף לייגט מען שלאָפן ביי שרהן אין שטוב. עס זאָל זיין נענטער צום קעלער.

די דייטשישע חיה – 24.6.1941

איך האָב יענעם מזל. מיין נאַטשאַלניק (שעף) זאָגט מיר: היינט דאַרף מען היטן די קראָמען בעסער ווי שטענדיק. אין מלחמה־צייט זענען דאָ אַ סך אומגעבעטענע געסט, וועלכע וואַרטן אויף אַ געלעגנהייט. אין ביוראָ פעלן עטלעכע חברים – שומרים פון מלוכה־פאַרמעגן.

אויף פאָרטאָוואָ גאַס האָב איך 2 קראָמען צו היטן. דער שומר פון הויף קוקט אַריין אין פּנים יעדן אַריינגייער. אין הויף ליגן אַראָפּגעטראָגענע מעבל, בעטגעוואַנט, זאַכן פון די וואָסטאָטשניקעס. די פרויען, אָנגעטאָן דאָס רוב אין מענערזאַכן, וואַרטן אויף זייערע מענער, אַז זיי זאָלן קומען נעמען זיי אַהיים. ביי יעדן אָנפאַלי שעלטן זיי די דייטשישע חיות, וועלכע באַשיסן אַ ציווילע אומבאַוואָפנטע שטאָט. די גרינע בריק איז אַ סטראַטעגישער פּונקט, עס איז ניט ווייט פון

פאַרטאָוועס. מען וואַרפט אויף איר באַמבעס, און מען טרעפט דערווייל אין די זייטיקע הייזער. אָט ברענט אַ קוזניע נעבן דער בריק, אָט ברענט שייניוקס טאַרטאַק. דער הימל איז רויט, די צווייטע קראַם איז אַנטקעגן 3־טן מאַי גאַס. פון דאַנען זעט מען די בופּאַלאָווער בערג. איך האָב מורא צו קוקן אַהין. דער סטרוזש (שומר) זאָגט מיר, דאָרט ליגן פּאַליאַקן, דייטשישע אַגענטן און ווייזן סימנים צו די דייטשישע אַעראָפּלאַנען. דעם דריטן אָוונט האָב איך שוין אַליין באַמערקט פייערלעך צווישן די בערג, יענער האָט געוווּסט, וואָס ער רעדט.

שיינען – 2.7.1941

אין אונדזער הויף זענען פאַראַן 2 קריסטלעכע שכנים. דער שומר און מיכאַל דער טרעגער. זיי רעדן יידיש ווי יידן. איך גיב מיכאַלן אַן אָנצוג צו פאַרקויפן. מיר דאַרפן געלט אויף ברויט. ער ברענגט מיר 25 רובל. כאָטש די ווערדע איז 100 רובל, איך דאַנק אים. דערווייל קאָסט אַ קילאָ ברויט 6 רובל. עס שטייגט פון טאָג צו טאָג. דו ביסט ניט קיין גוטער קליענט, זאָגט מיר מיכאַל. אַנדערע שכנים גיבן מער זאַכן נייע צו באַהאַלטן, און אומקערן אין בעסערע צייטן און דו ווילסט גלייך געלט. דער צווייטער אָנצוג איז געבליבן ביי אים. ער זאָגט, אַז ער האָט נאָך ניט פאַרקויפט, מען גיט אים אַ צו קליינעם פּרייז. איך האָב אַ ברירה? איך בין ביי אים אין די הענט. איך מוז אַרויס אין שטאָט, אפשר וועט זיך מאַכן וואָס צו קויפן און פאַרדינען אויפן עסן. מיט דער יוגנט פון הויף גייען מיר אין יודנראַט, מען שיקט אונדז אויף אַרבעט אין בויטע־לאַגער. איך קריג אַ שיין, אַ צעטל מיט אַ "הענדל", אַזוי רופן מיר דעם האַקנקרייץ. דער דייטש זאָגט: קיין ליטווישער שווין וועט אייך ניט קענען אַרעסטירן, ווייל איר פאַרמאָגט אַ דייטשישן שיין.

אויף מאַקאָווע 4 וווינט סענדער עפּשטיין, ר' לייב עפּשטיינס זון. איך מעלדע אים, אַז ער זאָל מאָרגן קומען צו דער אַרבעט און קריגן אַ שיין. מיר זאָגן אָן אַלע באַקאַנטע. פון אַ גרופּע פון עטלעכע דרייסיק מאַן איז געוואָרן אין געציילטע טעג 800. אַלע צוליב דעם "הענדל". מיר האָבן אַן אייגענעם בריגאַדיר און אַ סך פּאַכלייט, אַ גאַנצע מלוכה.

די סאָוויעטן האָבן איבערגעלאָזן סקלאַדעס מיט געטריקנטע הערינג און פיש. די דייטשן שמעקט ניט די פיש. נאָך דער אַרבעט טיילן זיי אונדז צו פּאָר פישלאַך. עס איז שוין דאָ אַ האַנדל פון געטריקנטע פיש. דאָס עסט מען מיט ברויט. ווו קריגט מען אָבער דאָס ברויט. דאָס איז די שווערע פראַגע.

די פרויען מיטן אַרישן אויסזען, גייען אַוועק אין די גוישע גאַסן, און קויפן אין קריסטלעכע קראָמען.

אַ מנין אין הויף

דעם שניידערס דירה אויפן צווייטן שטאָק איז כמעט ליידיק, קיין אַרבעט איז ניטאָ. דריי מאָל אַ טאָג טרעפן זיך די מענער ביים דאַווענען. די פרויען קומען הערן נייעס. די פענצטער קוקן אַרויס צום טויער פון הויף. אַז אַ פּאָליציאַנט עפנט דעם טויער, זעט מען אים גלייך. ישראל גורוויטש האָט אונדז באַזאָרגט מיט אַ ספר־תורה פון עליאַשעוווס קלויז. מיר וויסן שטאָטישע נייעס, ניט ערגער ווי פון אַ צייטונג, יעדער געדענקט איבער־צודערציילן, וואָס ער האָט געזען און געהערט.

די כאַפּונעס – 8.7.1941

דער יודנראַט באַשטייט פון די אַלטע ווילנער עסקנים פון אַלע פּאַרטייען און שאַטירונגען. דער לעצטער, אַזוי גערופענער "גבאים־ראַט", וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן דורך די ליטווינער, איז גלייכצייטיק אָנערקענט געוואָרן אַלס דער ערשטער יודנראַט. זיי האָבן זיך באַזעצט אויף סטראַשון 6. זייער אַרבעט איז באַשטאַנען אין פירן ליסטעס פון יידן, וועלכע זוכן אַרבעט. פון דער צווייטער זייט, פלעגן קומען דייטשישע און ליטווישע איינהייטן און בעטן יידישע אַרבע־טער. דער יודנראַט פלעגט שיקן אַרבעטער און פאַרשרייבן זייערע נעמען אין ספּעציעלע ליסטעס.

איך אַרבעט אין בויטע־לאַגער. מיר קלייבן אויף מלחמה־אַרטיקלען. סאָרטירן אייזן צו אייזן, מעש צו מעש, דער עיקר זענען מיר פאַרנומען מיט אָפּשיקן די אַמוניציע: ביקסן און געווער קיין דייטשלאַנד.

מיר האָבן באַקומען שיינען מיט אַ האַקנקרייץ. פונדעסט־וועגן גייענדיק צו דער אַרבעט און צוריק, מיידן מיר אויס די ליטווישע פּאָליציי. מיר ווילן זיך ניט טרעפן מיט זיי, ווייל די פּאָליציאַנטן אַליין צערייסן די שיינען און פירן אָפּ די יידן אַרבעטער אין קאָמיסאַריאַט־לוקישקעס־פּאַנאַר. פאַר יעדן ייד קריגן זיי פון דער מאַכט 1 רובל, פאַר אַ אינטעלעקטואַלן 10 רובל. דערפאַר זוכן זיי ספּעציעל רבנים, דאָקטוירים, אַד־וואָקאַטן א. א. וו.

מיר טרעפן זיך אַלע טאָג פאַרן גיין צו דער אַרבעט אַ גרופּע באַקאַנטע אין ראָג הקדש־זאַוואַלנע גאַס. מיר זענען דעם טאָג געגאַנגען דורך קליין סטעפאַן גאַס. אין הויף 21 איז געווען אַן אָנגעלויף. דאָרט האָבן געאַרבעט די "איפּאַטינגאַ", אַ ספּע־ציעלע "זאָנדער־גרופּע" פון דער ליטווישער פּאָליציי. זיי האָבן דורכגעפירט אַ כאַפּעריי. איך בין ניט רויק. אין דעם הויף וווינט נחמה לוין־בורשטיין, ר' שמואל דעם שוחטס טאָכטער, מיט דער פאַמיליע, דער וואָלאָזשינער רב און פאַמיליע און ר' בן־ציון מאַצעוויטש (פּאַהאָסטער) פון דער ראַדונער ישיבה. פאַרנאַכט נאָך דער אַרבעט גנבע איך זיך דורך די געסלעך קראָפּניצע און "תורת־אמת" און קום אין הויף. אין טויער טרעף איך אַלינקען נחמהס טאָכטער. זי דערציילט, אַז ביי זיי האָבן זיך אַלע אויסבאַהאַלטן. יעקב, דעם שוחטס זון מיט זיין פרוי זענען ביי זיי אין דער וווינונג. איך טרעף מיין פריינט ר' בן־ציון. עס איז אים שווער צו דערקענען. פאַרעלטערט געוואָרן, פאַרשוואַרצט, רעדט שטיל, קוים וואָס מען הערט. איך זע, אַז ער הונגערט, גאַנץ פשוט. זיין באַלעבאָסטע קען פאַר זיך גאָר־

נישט קריגן צו קויפן. אין די בעקערייען שטייען רייען. די גויים טרייבן אַרויס די יידן פון די רייען. פון וואַנען זאָל ער האָבן צו עסן? ער זאָגט מיר, אַז אין דער פרי באַהאַלט ער זיך אויס אויפן בוידעם אונטערן דאַך. די בלעך פון דאַך ווערט אָנגעברענט און עס איז אים אוממעגליך צו ליגן אונטער זיי. דערצו האָבן היינט די ״כאַפּונעס״ צוגענומען דעם וואָלאָזשינער רב הרב וואָלקין מיט נאָך יידן. די געשרייען האָבן הימלען געריסן, איך קען עס ניט פאַרגעסן. איך ווייס ניט, פאַר וואָס האָב איך זוכה געווען צו בלייבן לעבן, פאַר אַזאַ זכות וועט מען דאָרט אַ סך אַראָפּרעכענען. איך קוק אויף אים און גלויב ניט מיינע אויגן. ווער מאַכט היינט חשבונות פון עולם־הבא, צי מען וועט דאָרט אָפּרעכענען. מען קלערט היינט, ווי זיך צו ראַטעווען. און ער טראַכט אַז, ער באַצאָלט צו טייער פון זיין עולם־הבא פאַרן לעבן דאָ.

אויף מאָרגן נאָך דער יום־כיפּורדיקער אַקציע אין געטאָ. איך אייל זיך אין ר׳ שאולקעס קלויז זען, ווער פון די בני־תורה זענען געבליבן. ר׳ בן־ציון איז ווידער דאָ. איך דערפריי זיך מיט אים. ער זאָגט צו מיר: איך פאַרשטיי ניט די וועגן פון דער השגחה. עס איז פאָרגעקומען נעכטן אַן אַקציע. איך בין געשטאַנען דאָ אין קאָרידאָר פון ר׳ שאולקעס קלויז הינטער דער טיר, וועלכע פירט צום הויף. די ברעטער פון דער טיר זענען שיטערע. די ליטווישע פּאָליציי און די יידישע, אפילו די דייטשן, זענען דאָ כסדר אַרומגעלאָפן דורך דער טיר אַהין און צוריק, און מיך האָבן זיי ניט באַמערקט. איך זע אין דעם אַ השגחה פּרטית, ממש נסים גלויים. ווי מיינסטו, פאַר אַזוינע נסים, וואָס מען גיט דיר דאָ, איז ניטאָ קיין חשבון? מען וועט דאָך דאָרט... דאַרפן דערפאַר טייער באַצאָלן. וואָס מיינט איר, זאָג איך צו אים, עס איז בעסער צו גיין מיט די כאַפּערס אין לוקישקעס, איידער מען זאָל דאָרט (עולם הבא) אַראָפּרעכענען? אין לוקישקעס גיין וועלן מיר קיינמאָל ניט פאַרשפּעטיקן. (לוקישקעס איז די גרויסע ווילנער טורמע פון דאָרט פירט דער וועג קיין פּאָנאַר. אין יענער צייט האָבן מיר געהאַלטן, אַז פּאָנאַר איז אַ קאָנצענטראַציע לאַגער פון יידן). ניין, ענטפערט מיר ר׳ בן־ציון. איך האָב דאָס ניט געמיינט, אויב מען ווייזט דיר נסים גלויים, באַצאָלט מען דיר מיט דעם פאַר דיינע זכיות. אָבער דער פּרייז פאַר נסים איז אַ גרויסער. וואָס זשע וועט בלייבן זכיות פאַר דיר דאָרטן. קען מען דען היינט צוגרייטן גרעסערע מעשים? ווי אַזוי מאַכט מען עס? דאָס זענען געווען ברעקלעך פון מחשבות און געשפּרעכן נאָכן ניצול ווערן פון גויישע הענט. היינט גיי, פאַרשטיי די וועגן פון דער השגחה.

אין געטאָ – 6.9.41

דער עולם האַלט אין איין זוכן. מיר דאַכט זיך, אַז גאַנץ ווילנע איז געוואָרן אין געטאָ איין משפּחה. אויף סטראַשונאַ 7 איז דער הויף געפּאַקט מיט מענטשן און פּעק. אין אַ קאָרידאָר אויף די טרעפּ געפין איך צוויי באַקאַנטע אונדזערע קרובים, דער לעצטער ראַקאָווער רב, הרב אַלפּערן, מיט זיין פרוי און קינד. ער האָט ניט באַוויזן אַוועקצופירן קיין שאַנכיי. אויך זלמן־נאָטע אַלפּעראָוויטש מיט זיין פרוי און זון. ער זאָגט: ״פאַר די ׳חברים׳ האָב איך געטראַכט, אַז מען קען לעבן אויך אין זייער רעזשים, נאָר מען לאָזט זיך אַליין ניט. היינט, ווייזט אויס, וואָלטן מיר אַליין געוואָלט לעבן און זיך אַן עצה געגעבן, נאָר די רוצחים, די נאַציס לאָזן ניט. די גאַנצע וועלט נאַרט איינער דעם צווייטן, אַזאַ גרויסער בער (רוסלאַנד) מיט אַזוי פיל געווער איז אַריין אין שטאָט, זיי האָבן מיט זייערע קייטן פון די טאַנקען, אַלע ברוקן צוטרייסלט און צעריסן, ווו זענען אַלע אַהינגעקומען? איך בין זיכער, אַז דער דרייטשישער רוצח איז דער זעלביקער אָפּנאַרער. נאָר ביז וואַנען מיר וועלן פוןביידן פּטור ווערן, וועט ביי אונדז די נשמה אַרויס״. ער האָט געזאָגט, און ניט געוווסט דעם גרויסן אמת, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט.

א י י נ ה י י ט ן

אין איינהייט בענזינוווקע אַרבעטן אַ פּאָר הונדערט מאַן. מיר טרעפן זיי, גייענדיק דורך נאָוויגראָדער גאַס צו דער אַרבעט. זיי האָבן גוטע ברידער, וועלכע קויפן איין ביי די קריסטן אויסערן שטאָט עסנוואַרג אין גרעסערע קוואַנטומס, און פאַרטיילן צווישן די איינהייטס־מענטשן.

באָרע גאָלאָמב, בתיה איידלמאַנס מאַן, אַרבעט אין דער איינהייט. ער איז צופרידן. ער האָט מיר אָנגעזאָגט אַ שמחה, אַז בתיה האָט געבאָרן אַ מיידעלע. זיי האָבן איר אַ נאָמען געגעבן יהודית. ער איז צופרידן, וואָס ניט קיין אינגל. גיי זיי זיך עוסק אין געטאָ מיט אַ ״ברית״. עס איז שווער מיט פרישע מילך פאַרן עופעלע. בתיה האָפט אין זכות פון דער טאָכטער אַריבערלעבן אַלע צרות.

די געטאָ באַדינגונגען האָבן פאַרקירצט דאָס לעבן פון יונגן עופעלע. בלויז דריי מאָנאַטן האָט זיך די מאַמע אָנגעפרייט מיט איר קינד. פון דעמאָלט אָן האָב איך מער קיין שמייכל ניט געזען אויף דער מאַמעס און טאַטענס פּנים.

אַ ב אַ ג ע ג ע נ י ש א י ן ו ו י ל נ ע ר ג ע ט אָ – פּעברואַר 1942

מיין ״נאָרמאַל״ לעבן אין דער אומנאָרמאַלער צייט איז מיר פּלוצלונג אויפגערודערט געוואָרן. עס איז ביי מיר אַוועקגערויבט געוואָרן מיין אינערלעכע רואיקייט. איך ווייס ניט פאַרוואָס? אפשר איז דער גורם צו דער ניט־רואיקייט מיין קורצע באַגעגעניש מיט מיין רבין. נעכטן פאַרנאַכט, אַ ווינטערדיקער טאָג, סוף חודש שבט, תש״ב, לויפנדיק פון דער אַרבעט (איך בין באַשעפטיקט אַלס שמיד, אין דער אָרטס־קאָמענדאַנטור, אויסערן געטאָ), אין די ענגע געסלעך פון געטאָ, אין ווילנע, וועלכע זענען אין יענער צייט געווען געפּאַקט מיט מענטשן, וועלכע איילן זיך פון דער אַרבעט אַהיים. אויפן ראָג שאַוועלסקע און יאַטקעווער גאַס, באַמערק איך אַ באַקאַנטע געשטאַלט.

נאָכן באַוועגן זיך פון דער פיגור, האָב איך דערקענט מיין רבין, הרב ר׳ אברהם־צבי ליסטאָווסקי, דער געוועזענער משגיח, אין ראַמיילעס ישיבה אין ווילנע און היינטיקער משגיח פון דער סלאָנימער ישיבה, וועלכע איז מגולגל געוואָרן קיין ווילנע. זיין זון, נתן, האָט געאַרבעט מיט מיר צוזאַמען אין בויטא־לאַגער. איך האָב געוווסט פון אים, אַז זיין פאָטער איז קראַנק, ליגט אין בעט. ער איז אין די גוטע יאָרן ניט געוועזן קיין גרויסער בריה.

איך בין שטיין געבליבן; רבי! וואָס מאַכט איר? פרעג איך מיין ערשטן רבין פון מוסר און יידישקייט. ער דערפרייט זיך מיט מיר, זיין געוועזענעם תלמיד. ברוך השם, ענטפערט ער, אַבי מען זעט זיך לעבעדיקערהייט, אפילו דאָ אין געטאָ.

איך קוק ווייטער אַריין אין זיינע טיפע, איינגעגראָבענע, בלויע, סאַמעטענע אויגן, וואָס גוטסקייט אַליין האָט אַרויס־געשיינט פון זיי. יאָ! די זעלביקע אויגן, אָבער מיט אַ שאַרפן פייערל און דאָך אַ פאַרחלומטער קוק. דער אויסגעפילטער פנים איז געוואָרן איינגעקנייטשט. אפילו די קנייטשן זענען איינגעטריקנט געוואָרן פון הונגער און נויט. די ריינע גע־פלעגטע בלאָנדע באָרד ניטאָ (דער אשמדאי האָט באַמערקט דעם פאָליציאַנט מושקאַט, וועלכער טראָגט אַ בערדל, האָט ער געזאָגט: זענען נאָך ראַבינערס דאָ אין געטאָ. וואָרום האָט מען מיר ניט געמאָלדן; יאָ! ער וואָלט שוין לאַנג מיט זיי געענדיקט). מיין רבין איז שווער צו שטיין אין מיטן גאַס, ער מוז זיך אָנשפאַרן אָן אַ וואַנט. איך יאָג זיך אַהיים, דאָך בלייב איך שטיין. איך ווייס, אַז דאָ ניט ווייט, אין ראָג הקדש גאַס, שטייט מיין טאָכטערל, יוכבד, איך זע זי, ווי זי לויפט מיר אַנטקעגן מיט אַזאַ שמחה מיט די הענטלאַך אויפגעהוי־בענערהייט פאָרויס און פרעגט גלייך צו דער זאַך: ״זאָג, פאַפאַ, וואָס האָסטו היינט געבראַכט אַ גוטע זאַך?״ אַלץ הייסט אין געטאָ אַ גוטע זאַך, אָנהויבנדיק פון עטלעכע שפענער, און ענדיקנדיק מיט אַ פאָר קאַרטאָפל, ברויט, מעל, אַרבעס. דאָס איז איר אויפגאַבע, זי דאַרף אָנזאָגן דער מאַמען. דאָס איז איר מצווה.

פונדעסטוועגן בלייב איך דאָ שטיין. מיינע נאַסע פיס זענען אָנגעגאָסן ווי מיט הייסע בליי, איך קען ניט אַוועקגיין פון מיין רבין. איך ווייס, ער האָט דאָך אַזוי פיל, איצט אין דער צייט, צו זאָגן, און אַזוי ווייניק זענען געבליבן, וועלכע ווילן אים אויסהערן.

אַ שמועס

איך זע ווי ער קוקט מיר אַריין טיף אין די אויגן. ער דער־מאָנט זיך און שווייגט. איך פיל ווי יאָרן גייען ביי אים פאַרביי. איך שפיר אין זיין שווייגן און טראַכטן, אַז גאָר ווייט איז ער פון מיר אין דער מינוט. דאָס היגע לעבן האָט בלויז זיין גוף רואינירט, זיין גייסטיק לעבן איז געבליבן ריין, לויטער. אפשר נאָך ריינער, קלאָרער און טיפער ווי אַמאָל.

ער פרעגט מיך, פשוטע מענטשלעכע שאלות. האָב איך אַן אַרבעטס־פלאַץ? אַ לייכטע אַרבעט? אַ שווערע? האָב איך אַ גוטן שיין? האָב איך אַ בשותפותדיקע שפראַך מיט מיינע חברים – מיטאַרבעטער? אוי, קען מען פאַרגרעבט ווערן, כאַפּט זיך אַרויס ביי אים אַ קרעכץ. ער ווייסט דאָס לעבן, ער פילט עס.

ער האָט מורא צו פרעגן, צי עס איז דאָ ברויט אין שטוב. עס איז זייער אַן איידעלע פראַגע. איך העלף אים אַרויס. רבי, זאָג איך צו אים, עס איז ניטאָ קיין צו טייערע זאַך ווי ברויט. מען טוט אַלץ, כדי מען זאָל ניט הונגערן, בעיקר פאַרן קינד. און, אַז דער אויבערשטער העלפט און עס בלייבט אַ פאָר רובל, העלפט מען דערמיט אַ צווייטן מיט אַ שטיקל ברויט.

מאַך ניט אַוועק מיטן האַנט, זאָגט צו מיר מיין רבי, דורכ־נעמענדיק מיך מיט זיינע טיפע, גלעטנדיקע אויגן. דו ווייסט, וואָס הייסט היינט, אין דער צייט צדקה? מיר לעבן אין אַ צייט פון הונגער, פון הונגער שטאַרבט מען ניט מיט איינמאָל. פון הונגער שטאַרבט מען אָפּ ביסלעכווייז. און אַז דו העלפסט אַ יידן מיט אַ קילאָ ברויט, דאָס הייסט מיט 25 רובל, האָסטו אַריינגעגעבן חיות אין אַ מענטשן. האָסט אים אָפּגעהאַלטן פון שטאַרבן אויף אַ משך פון עטלעכע טעג. דאָס הייסט ״פיקוח נפש״. מיר ווייסן ניט דעם שיעור פון פיקוח נפש. מיר ווייסן נאָר, אַז מיר דאַרפן ראַטעווען מענטשן. עס איז זיכער, אַז עטלעכע דעקאָ ברויט, ווען דו גיסט היינט דעם הונגעריקן אין אונדזער מצב, אָדער עטלעכע אַרבעס אָפּצוקאָכן אַ יושניק, ראַטעוועסטו אָפּ אַ מענטשן, אַ יחיד און אַמאָל אַ גאַנצע משפּחה פון חרפת רעב.

שיעורים אין פיקוח־נפש

נעם דאָס ניט אָן פאַר קליין געלט, דאָס זענען זייער גרויסע זאַכן, העומדים ברומו של עולם. געדיינקסט דאָס באַוווּסטע וואָרט, וואָס דער ״חפץ־חיים״ פלעגט דערמאָנען אין זיינע שמוע־סן, נאָך אין זיין צייט, אין נאָרמאַלע יאָרן, אַז יידן, בעיקר בני־תורה, זענען געגליכן צו סאָלדאַטן אין אַ מלחמה־צייט. ווען אויך אַן איינפאַכער סאָלדאַט האָט מעגליכקייטן צו דער־גיין צום העכסטן ראַנג, אויב ער האָט פעיקייטן און ווייזט זיי אַרויס אין מלחמה־טעג, ווי מסירות נפש, ראַטעווען דעם צווייטן דורך אַ ריכטיקן שריט. אין אַ נאָרמאַלער צייט וואָלט ער קיינמאָל ניט געקענט דערגיין צו אַזאַ מעמד. און אויב אין יענע נאָרמאַלע יאָרן, האָט ער אונדז געזען אַלס סאָלדאַטן אין מלחמה־צייט, ווי דאַרפן מיר איצטער זיך זען, אין דער אמתער מלחמה, וואָס איז אויפגעצוווּנגען געוואָרן אויף אונדז. און אויב מיר שטייען אין איר פעסט און היטן אָפּ דעם צלם אלקים, און מיט אונדזערע אויסגעבלוטיקטע געציילטע גראָשנס קענען מיר ראַטעווען מענטשן פון הונגער, דאָס איז דאָך הצלת נפשות, פיקוח־נפש. אַוודאי, האָבן מיר זיך הויך אויפגעהויבן דורך דעם. מיר דאַרפן בלויז געדענקען און איינחזרן, עס זאָל אונדז זיין קלאָר, אַז עס זענען דאָ ש י ע ו ר י ם, אויך אין פיקוח־נפש און ווער עס האָט מעגלעכקייטן, קען זוכה זיין

צו גאָר הויכע מדרגות. דאָס איז געזאָגט געוואָרן פֿאַר יעדן ייד, זאָל אַ ייד געבן און וויסן, ווי אַזוי זיין נתינה ווערט אָנגענומען אויבן. לגבי אַ בן־תורה איז חל היינט נאָך מער דעם חפץ־חיימס משל. דער, וואָס קען עומד זיין בנסיון ביי דער אַרבעט, ביי די זאַכן, וואָס זענען נוגע צו חילול־שבת, כשרות, א.א.וו. אפילו אָפּהיטן דעם צונג פון דער גאַסיקער שפּראַך, און די נסיונות זענען דאָ אַזוי פיל און אַזוינע גרויסע, ווער רעדט נאָך העלפן אַ צווייטן ביי דער אַרבעט מיט פּרנסה, מיטהעלפן, אַריינטראָגן עסנוואַרג אין געטאָ. מיר קענען גאָר קיין השגה ניט האָבן פון דעם שכר, פֿאַר דעם רייניקן דעם אייגענעם איך. פון מעשים, וועלכע דערהויבן אונדז זעלבסט. לאָמיר ווערט זיין ביים רבונו־של־עולם דורך רייניקן און הייליקן זיך, דורך אונדזערע מעשים.

מיין רבי איז ווייטער אַנטשוויגן געוואָרן. איך ווייס, ווי שווער עס איז אים, צו שטיין דאָ אין דער טומלדיקער גאַס. איך ווייס, אַז פון זיין זייט איז עס מסירות נפש. עס וואָלט זיכער געזינטער געווען פֿאַר אים איצט בעסער צו ליגן און רוען. זאָל זיין אויסגעצערטער קראַנקער קערפּער פֿאַרברענען ווייניקער שטאָף, וואָס ער קריגט ניט אָפּ צוריק. ער ציט ווייטער זיין שמועס. ווייזט אויס, אַז דאָס פרוכטבאַרע טראַכטן זיינע פון יענע יאָרן דויערט ווייטער אין דעם גרויסן דענקענדיקן תורה־מוח, וועלכער זיצט אין דעם איינגעשרומפּענעם, אויסגעהונגערטן, קראַנקן גוף. ער זאָגט ווייטער:

בויען דעם כלל־ישראל

זע, ווי עס האָבן זיך געענדערט אין אַזאַ קורצער צייט אונדזערע באַגריפן. מיר פלעגן תמיד זאָגן, אַז אַלץ וואָס מיר טוען גוטס פֿאַר יענעם, טוען מיר עס צו ערשט פֿאַר זיך, (שבירת המידות). מיר לערנען זיך זעלבסט צו איינגעהאַלטנקייט, צו רעספּעקט פֿאַר דעם צווייטן. מיר פלעגן מלחמה האַלטן מיט אונדזערע שלעכטע מידות: כבוד, גאוה, קנאה. ווו זענען איצט יענע אַלע "גוטע מידות" מיטאַמאָל נעלם געוואָרן. מיר רעדן היינט וועגן העלפן זיך – יענעם, "בחדא מחתא", ווי איין זאַך. זיך העלפן, הייסט היינט אַן אייגענער פיקוח־נפש, יענעם העלפן, איז נאָך אַ פיקוח־נפש – גערעטעוועט אַ יידן. אפשר וועט דער גערעטעוועטער ייד בלייבן לעבן און ער וועט זיין פון די איבערגעבליבענע בויער פון כלל ישראל. דאָס איז דאָך שוין ניט קיין פראַגע פון אַ יחיד. דאָס איז דאָך אַ חשבון פון אַ כלל. דערפֿאַר הייסט ניט היינט – העלפן יענעם – ברעכן זיך, אייגענע מידות – ווי מיר פלעגן ווען פֿאַרשטיין אַמאָל. העלפן יענעם – הייסט היינט – ראַטעווען דעם כלל־ישראל. אפילו דאָס העלפן זיך, דיין אייגענע משפחה, דיינע נאָענטסטע, דערהאַלטן זיי בלויז ביים נאַקעטן לעבן, הייסט היינט, בויען דעם כלל־ישראל.

היינט, גיי מאַך אַ חשבון, ווי גרויס עס קענען זיין ביים היינטיקן טאָג אונדזערע מעשים, אויב מיר וועלן נאָר וויסן, ווי אויסצוניצן זיי. מען קען אַריינכאַפּן עולמות פֿאַר געציילטע פּאַפּירענע רובלס.

איך האָב געזאָגט מיין רבין, אַז איך האָב היינט אַ סך געלערנט. אפשר אויסגעפורעמט אַ וועג, פֿאַר אונדזער זיין דאָ, אין געטאָ און אפשר, אויף אַ גאַנצן לעבן.

איך האָב היינטיקע נאַכט ניט געקענט צומאַכן אַן אויג. דער קאָפּ האָט געהאַלטן אין איין טראַכטן. דער קורצער שמועס פון מיין רבין, האָט מיך צעררודערט, צוגענומען מיין רו. ער האָט מיר געוויזן, ווי הויך און וויכטיק עס קען זיין דער מענטש, ווען ער פירט אַ קאַמף פֿאַר זיין אייגענער עקזיסטענץ, פֿאַרשטייענדיק, אין וואָס זיין קאַמף באַשטייט, באַנעמענדיק די גרויסקייט פון דער צייט, פון דער שעה.

איך זע דעם אונטערשייד פון דעם מענטשן, וועלכער טראַכט און דענקט, ווי דאָס פשוטע, נאַקעטע לעבן באַקומט אַזאַ שיינעם הויכן ווערט, פֿאַר וועלכן עס איז כדאי אַלע פלאָגן און שוועריקייטן. ווייזט אויס, אַז דער אונטערשייד פון עצם גוטס ביז שלעכטס איז בלויז אין אַ האָר, אַ חוט־השערה אין אַ ווייטערן קוק. נישט ווילנדיק, מאַכט זיך אַן אייגענער חשבון־הנפש פון אָפּגעטוענע מעשים, פון זאַכן, וועלכע דאַרפן נאָך געטאָן ווערן. עס קומען אָן אין זכרון די אַלע משפיעים, וועגן וועלכע דו טראַכסט שטענדיק, פון וועלכע דו האָסט געלערנט און זוכסט אין זייערע מעשים היינט אַן אָנהאַלט, אַ תשובה, צו די אייגענע פראַגעס, וועלכע מאַטערן דיך, עגבערן אין מוח. גלייכצייטיק, פילסטו אַרויס, אויך אַ תשובה אויף א סך קשיות, דו באַגרייפסט ניט, ווי מענטשן קענען דורכטראָגן אַזוי פיל צרות און פיין אָן טענות צו קיינעם. דו זעסט, ווי מענטשן, יונגע, ווי אַלטע, נעמען אויף זיך אַזוינע איבערמענטשלעכע שוועריקייטן. ניט קיין געבעטענע, זענען זיך מקריב פֿאַר משפּחות, קרובים און חברים, נאָכזאָגנדיק בלויז איין וואָרט: "לאָמיר זיי נאָר איבערלעבן". יידן ווילן און דאַרפן זיי איבערלעבן. ווייזט אויס, אַז די ירושה פון דורות, דער עם קשה־עורף, ליגט אין די בלוטן, אין גזע. און דאָס קען קיינער ניט אויסוואָרצלען.

מיר פרעגן, פֿאַרוואָס זענען ניטאָ ביי אונדז אין געטאָ קיין זעלבסטמאָרדן. איז מעגלעך צו ענטפערן, אַז מיר האָבן אַזוי ליב געקראָגן דאָס גוטע לעבן אין געטאָ, אַז קיינער וויל זיך ניט אומברייינגען? ניין! דאָס איז ניט קיין תשובה. ווייזט אויס, אַז דער יצר־החיים, די עקשנות, קעגן געצוווּנגענעם טויט, דאָס גיט דעם שווערן לעבן אַ טעם, אַ חיות.

מיין טאָג

פינף אַ זייגער פֿאַרטאָג. עס איז נאָך פינצטער אין דרויסן. איך בין שוין אָנגעטאָן, מיינע אָניטשעס, פון די פיס, זענען נאָך פייכט פון נעכטן. די לייוונטענע שיך מיט די הילצערנע זוילן ציען אין זיך פייכטקייט. דער שניי און דאָס וואַסער, זענען גוטע שכנים. דורך דער נאַכט האָבן זיי ניט באַוויזן זיך אויסטריקענען. איך האָב זיי אַוועקגעלייגט, ווייזט אויס, ניט גוט.

מיינע טענות צו זיך זענען שווערע, איך פאַרגעס ניט, דווקא היינט, צו זאָגן צו דער חיה אין מיר: בן־אדם! זע, ווי דו זעסט אויס, אין דיינע אויגן, אַזאַ קליינע שטערונג, ווי אַ פּייכטע טיכל, פירט דיר אַרויס פון גלייכגעוויכט, שווער דיר זיך מתגבר צו זיין איבער קלייניקייטן. וואָס וועסטו זאָגן, אויף גרויסע זאַכן?

ביים דאַווענען — ר' ניסן דער שוחט

אין ר' שאולקעס קלויז, האָט זיך היינט אַנדערש געדאַוונט. איך האָב היינט ר' ניסן דעם שוחט, דעם לעבעדיקן גמילות־חסד ווי מען רופט אים אין קלויז, אַנדערש פאַרשטאַנען. איך בין אים פּשוט מקנא. איך זע, וואָס פאַר אַ טעטיקייט אַזאַ מענטש קען פירן. מענטשן גיבן אים געלט, אַנדערע נעמען ביי אים. ער איז ניט בלויז אַ פאַרמיטלער, פון געבער און נעמער. ער טוט עס מיט פאַרשטאַנד. ער האָט באַנומען די טיפקייט און ערנסטקייט פון דער שעה. ער ווייסט וואָס הייסט ראַטעווען נפשות, יידן פון אונטערגאַנג. ווער קען זיך גלייכן צו אים. וואָס פאַר אַ רעספּעקט - דרך ארץ, מענטשן האָבן פאַר אים. אַנדערע בעטן זיך באַ אים, אַז ער זאָל זיי אַ טובה טאָן און נעמען ביי זיי געלט. מענטשן זענען מבינים, אַז מען טוט דאָס מיט אַ פול הארץ איז עס מצליח. ר' ניסן וויל ניט אַריינגיין אין פּלפּולים. ער האָט ניט קיין צייט. ער זאָגט, מען דאַרף ראַטעווען יידן, כל זמן מען קען. דאָס איז זיין פּאַראָל. אויף דעם איז ניטאָ קיין תשובה, בלויז געבן צדקה, אָדער, חס ושלום, נעמען. נעמען איז די זעלביקע מצווה ווי געבן. דאָס איז אַלץ, אין גדר פון פּיקוח־נפש. היינט פאַרשטיי איך אים, היינט לערן איך אים און באַוואונדער אים.

צו דער אַרבעט

צען פאַר זעקס. איך לויף צום טויער, צו דער אַרבעט. אונדזער גרופּע טרעפט זיך אויף רודניצקער 17, אין טויער פון הויף. פון דאָרט, גייען מיר צוזאַמען צו דער אַרבעט אויסערן געטאָ. מיינע שכנים אין וווינונג שלאָפן נאָך. זיי ליגן צוגעדעקט מיט זייערע שמאַטעס אויף די נאַרעס און פּאַדלאָגע. איך זאָג מיין שכן, פישקין, (פון גילזן פאַבריק) וועלכער וואַרימט אַ טשייניקל וואַסער, אויף דער פּליטע פאַר זיין אַלטער, קראַנקער מאַמען: "זע ווי געשמאַק אונדזערע שכנים שלאָפן". ער ענטפערט גיך, ווי זיין שטייגער איז: "זיי זיי ניט מקנא. עס שטייט זיי פאַר גאָר אַ שווערער טאָג, זיי אַ חכם און שאַף אין געטאָ האָלץ, אויפצוקאָכן אַ יושניק, ניט האָבנדיק קיין פּרוטה אין קעשענע. קיינער ווייסט ניט יענעמס צרות. אַלע ווייסן, אַז יעדערער האָט צרות, וועלכע זענען גרעסערע, ווייסט נאָר דער רבונו־של־עולם אַליין".

לאַגער־יידן

מיטן אָנקומען פון די לאַגער־יידן פון: גאָסודאַר, אַשמענע, סמאַרגאָן, סווענציאַן, וועלכע אַרבעטן ביי דער איינהייט "ט.א.ט.", האָט ווילנער געטאָ באַקומען אַן אַנדער אויסזען. דאָס רוב יוגנטלעכע, פּראָווינצער יידישע שטאַרקע און גוטע בחורים און מיידלעך, וועלכע זענען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער, האָבן גערעדט מיט אַ העכערן טאָן און האָבן געקוקט אויפן געטאָ ווי אַ דורכגאַנגס־פּונקט. וו זיי דאַרפן לעבן אַ שטיקל צייט, ביז וואַנען זיי וועלן קענען אַוועקגיין קעמפן מיט געווער אין די הענט קעגן שונא.

אַלע אַן אויסנאַם, אָפּגעבריענטע פון דער זון און ווינט, פאַרפעסטיקטע און פאַרעקשנטע פון צרות און פּיין. זיי האָבן גערעדט און געזען פאַר זיך נאָר איין וועג - ווי זיך צו ראַטעווען און ווי מלחמה צו פירן מיטן דייטש אין די וועלדער ביי די פאַרטיזאַנער.

צווישן די געקומענע פון די לאַגערן האָב איך געטראָפן די קינדער פון שלמה און מינה כּבש און די קינדער פון יצחק ליפשיץ און סיאָמע סווירסקי. די משפּחות, אויסער סווירסקיס, זענען אויך אָנגעקומען פּורים־צייט 1943, מיט די עוואַקואירטע פון אַשמענער געטאָ, וו זיי זענען געווען. שלמה כּבש האָט געאַרבעט אין די וואַרשטאַטן פון דעם יודענראַט, ביים פאַר־ריכטן וואָליקעס און יצחק ליפשיץ איז געווען באַשעפטיקט אויסערן געטאָ אַלס אַרבעטער אין אַ פאַבריקל פון פּאַסטאַ.

אויף יאַטקעווער גאַס, אין "קאַלכאָז" וו עס זענען איינגעשטאַנען די אָנגעקומענע לאַגער־מענטשן, האָב איך געטראָפן זשעניע, פּלעקסערס פּרוי אַלס פאַרטיזאַנקע מיט נאָך אַ מיידל, גיטקע קאָגאַן פון ראַדון, אויך אַ פאַרטיזאַנקע פון די נאַליבאָקער וועלדער. זיי זענען געשיקט געוואָרן פון וואַלד מיט אַ כוונה, אַרויספירן מענטשן אין וואַלד. אין ווילנער געטאָ זענען זיי געווען געציילטע טעג. פּרוי פּלעקסער האָט דאָן דערציילט, אַז ווייליקער יוגנטלעכע אין די וועלדער ביי די פאַרטיזאַנער, פאַרשעמען ניט זייער אַפּשטאַם־שטאַט.

די משפּחות כּבש און ליפשיץ זענען געווען אין געטאָ ביז דער ליקווידאַציע, אין 1943, און דאָן אָפּגעשיקט געוואָרן אין די לאַגערן פון עסטאָניע. סיאָמע, יהושע סווירסקיס זון האָט זיך פאַרבונדן מיט די עלטערן נאָך אין אַשמענער געטאָ און מיט זיי מיטגעפאָרן קיין קאָוונע. אַנשטאָט קאָוונע, האָבן די דייטשן זיי אַוועקגעפירט אין פּאָנאַר...

וועגן די לעצטע שעהן פון זייער זון סיאָמע, זע אין העברעאישן טייל.

פּעקלעך זאַכן קיין עסטאָניע — 1–3 סעפּטעמבער 1943

דער הויף אויף שפּיטאַלנאַ 4 אין געטאָ איז באַוווינט מיט די אַרבעטער פון פאַרפלעגונגס־בלאָק. זיי אַרבעטן אין די שפּייז־סקלאַדן אויף פּאָהולאַנקע גאַס. זיי זענען גוטע יונגען. דאָס רוב געהערן זיי צו די שטאַרקע געוועזענע נאָוויגאָראָדער טרעגער, פורמאַנעס, און סתם עמך. מען זאָגט, אַז זיי זענען זייער גוטע מענטשן און איבערגעגעבן איינער דעם צווייטן ביזן

בלוט. ווען דער געטאָ קאָמענדאַנט דאַרף דורכפירן אַ שטיקל אַרבעט, זענען זיי גרייט אויף יעדן רוף.

אין דער דרייטאָגיקער אַקציע, ווען מען האָט געכאַפּט מענטשן און געשיקט קיין עסטאָניע, זענען זיי געווען טעטיק אַלס געהילפס־פּאָליציי. דעם צווייטן טאָג פון דער אַקציע, שפּעט אין אָוונט, האָט זיך דאָס געטאָ באַרויקט. מען שטעקט שוין אַרויס די נאָז אין גאַס, הערן ווער איז אַוועק, וואָס איז נאָך דאָ צו טאָן. זאָגט מיר מיין שכנה פון צימער פרוי האַנדעלסמאַן: "וואָס זאָגסטו אויף טאַנקע פיינבערג? (פון די שטאַרקע) אַ יידיש האַרץ קען מען ניט אָפּשאַצן".

אָפיציעל געהערט ער צו דער געהילפס־פּאָליציי און דאַרף כאַפּן יידן אַרויסצופירן קיין עסטאָניע. ווי אַזוי פירט ער עס אָבער דורך. הער און שטוין: ער האָט געדונגען אויף אייגענער האַנט צוויי צוויי־רעדלדיקע טרעגערישע וועגעלעך, וועלכע די יוגנטלעכע ווייסע חברה־ניקעס, (מושקאַטס חדר) אַרבעטן מיט זיי, און פאַרדינען מיט דעם זייער ברויט. מיט אַ גרופּע קינדער פון דער יוגנט־בריגאַדע פאָרט ער אַרום מיט די וועגעלעך און מיט די יוגנטלעכע איבער די הויפן, מאַכט אָן אַ גרויסן טומל און קלייבט כלומרשט די פּעקלעך פון די געכאַפּטע קיין עסטאָניע, וועלכע ווילן זיי מיטנעמען. מען פירט זיי צום זאַמלפּונקט נעבן דעם טויער־וואַך אין געטאָ. אונדזער הויף איז אַריין אין תחום פון זיין אַרבעט, און אַז עס קומט די פּאָליציי, צי יידישע, אָדער ליטוויש־דייטשישע, פאָרן זיי מיט די וועגענער אויפן שטיינערנעם ברוק און ליאַרמען פון איין אַריינגאַנג אין צווייטן. זיי שלעפּן פּעק, לייגן אַרויף אויף די וועגעלעך און פירן כלומרשט צום טויער. אַז די פּאָליציי פרעגט זיי, וועמעס פּעק פירן זיי, ענטפערן זיי, אַז דאָ האָט מען שוין אַרויסגעשיקט די מענטשן קיין עסטאָניע, איצט נעמען זיי מיט די פּעקלעך. קריגנדיק אַזאַ תשובה, גייען אַוועק די כאַפּערס. די פּעקלעך פון די וועגעלעך ברענגען זיי צוריק און לייגן פונאַנדער פון דאָס ניי אין די פאָדער הייזער.

טאַנקע פיינבערג האָט אָפּגעאַרבעט צוויי טעג פון דער אַקציע און אָפּגעראַטעוועט אַ סך יידן. אַ דאַנק אים זענען זיי ניט אַרויסגעשיקט געוואָרן אין די לאַגערן פון עסטאָניע. איך האָב איצט פאַרשטאַנען, פונוואַנען נעמען זיך די געשרייען, אַ גאַנצן טאָג אויפן הויף, וואָס איך האָב געהערט, ליגנדיק באַהאַלטן אין מיין מלינה, אין אַלמער פון זאַכן.

די סעלעקציע אין ה. ק. פּ. אין ווילנע

אלול — תש"ג (סעפּטעמבער 1943)

מיר זענען דאָ בלויז געציילטע טעג. יעדן טאָג אין דער פרי, האָבן מיר אַן "אַפּעל". מיר ציילן אונדזערע מענטשן. יעדער געהערט צו אַ גרופּע פון 5, און טוט זיין אַרבעט. מען גרייט צו די חרובע בנינים פאַר וואַרשטאַטן. די געוועזענע בעדל האָבן מיר אויסגערייניקט, דאָרט וועט זיין די שלאָסעריי. דער סקלאַדיק, ווו דער הונט "צויף" פלעגט ליגן און שרעקן אַלע איינוווינער פון די "ביליגע הייזער"–"נייע זדאַניעס" (אַזוי האָט מען גערופן אַמאָל די גרויסע בנינים), וועט זיין די קוזניע. איך באַקוק גוט דעם בנין. דאָ וועט מיר אויסקומען צו אַרבעטן. די הינטערשטע וואַנט גרענעצט זיך מיט דער אויסערלעכער וועלט. אוי ווי קומט מען צו אַהין?

יעדן טאָג קומען אָן אין לאַגער איינציקע מענטשן פון געטאָ, אַנדערע גייען צוריק. ביים שטעכיקן פאַרקאַן אַרבעטן עטלעכע אַרבעטער. דער צוים קוים וואָס ער רירט זיך פאָראויס. אַוודאי, ווי קען מען אונדז לאָזן ניט אַרומגעצוימט. ווער ווייסט, וואָס מיר קענען נאָך אָפּטאָן. פאַר וואָס זאָל מען צואיילן מאַכן דעם צוים, דערווייל קען מען קומען אין קאָנטאַקט מיט קריסטן און קויפן פּראָדוקטן. עס איז היינט זונטאָג (19.9.43), דער פערטער טאָג אין לאַגער. 10 אַ זייגער אין דער פרי אַן "אַפּעל": אַלע שטעלן זיך צו, מענער, פרויען און קינדער אין אַ ריי. מען פירט דורך אַ רעגיסטראַציע, אַזוי מעלדעט מען. פאַרוואָס קען מען ניט דורכפירן די זעלביקע רעגיסטראַציע אין די צימערן, גיי פרעג שאלות. אויפן הויף, אין סעדל זיצט דער קאָמענדאַנט קאָלעש מיט זיין סעקרעטאַרין אָרלוק, ביי אַ טיש מיט דער יידישער פּאָליציי. ביי די טישן אַרום – ליטווישע פּאָליציי. שטייענדיק אין דער ריי הערן מיר, אַז אָנשטאָט 1000 יידן (350 אַרבעטער מיט די משפחות) זענען אַריינגענומען געוואָרן דורך דער פאַרוואַלטונג (קאָמענדאַנט און יוצר־משרתים) איבער 1200 מענטשן. דאַרף מען פאַרקלענערן מיט 200 מאַן דעם לאַגער, און זיי אָפּשיקן צוריק אין געטאָ. ווייזט אויס, אַז די, וועלכע האָבן געהאַט "וויטאַמין פּ" און באַצאָלט אַ גוטן פּרייז (אין גאָלד) פאַר אָנגענומען ווערן אין לאַגער, האָבן פאַרגרעסערט דעם צאָל יידן. איצט דאַרף מען אָפּקלייבן אַנדערע אויף זייער אָרט, און אָפּשיקן אין געטאָ. מיר זעען, אָט גייט שמעון סוראַסקי מיט זיין צוגעשריבענער פרוי און איר זון (אהרן עפּשטיינס פרוי). זיי בלייבן שטיין, מען דינגט זיך. אים, שמעונען שיקט מען אָפּ נעבן אַ קליינער גרופּע מענער, וואָס די ליטווישע פּאָליציי האָט זיי אַרומגערינגלט און ער בלייבט צווישן זיי. צערטיל עפּשטיין, מיט איר זון גייען אַוועק צום צווייטן בלאָק. מיר אָטעמען אָפּ רויקער. כאָטש זי צערטיל, בלייבט אין לאַגער. מיר זעען, ווי אַלטע אַרבעטער פון ה. ק. פּ. שיקט מען צוריק אין געטאָ. מיר זענען אין מורא. איך רעכן זיך פון די געוועזענע "פּאַנצערקע" אַרבעטער. אויך דאָס העלפט ניט. איך קלער, וואָס וועט זיין מיט אונדז. עס שטייען שוין צענדליקער מענטשן בעלי־משפחות, און יחידים אָן משפחות. איך קען זיך ניט פונאַנדערקלייבן, ווער עס בלייבט און ווער עס ווערט געשיקט צוריק.

ווייזט אויס אַז עס וועט בלייבן ווער עס וועט געפעלן ווערן אים, דעם קאָמענדאַנט, און ווער עס פיגורירט ביי אים אין זיין רשימה פון די באַצאָלער פון וויטאַמין "פּ". איך גיי אָנגעטאָן אין מיין פאַרסאַזשעטן אָוועראָל פון צונויפגעניייטע זעק. איך מאַך "יענעם איינדרוק". "וואָס איז דיין פאַך?" פרעגט מיך דער קאָמענדאַנט. "אַ שמיד". ענטפער איך. די סעקרעטאַרין פאַרשרייבט. איך וואַרט אויף אַ סימן. דער קאָמענדאַנט מיט זיין סעקרעטאַרין קוקן זיך איבער, ווייזט אויס, אַז מיין

פרוי צפורה און יוכבד גייען אָנגעטאָן נאָך אין פאַר־מלחמה־דיקע בגדים. איך בין זיכער, אַז זייער אויסזען האָט אַריינגעוואָרפן אַ ספק אין האַרצן פון קאָמענדאַנט. זיי רעדן אין דער שטיל צווישן זיך. יעדע מינוט איז ביי מיר אַן אייביקייט. ״האָסטו נאָך אַ פאַך אויסער שמיד?״ פרעגט דער קאָמענדאַנט. ״יאָ, איך בין אַן אויטאָ־מעכאַניקער״, זאָג איך אין איין אָטעם. ״וווּ האָסטו געאַרבעט?״ פרעגט מיך ווייטער די סעקרעטאַרין און קוקט אויף דעם קאָמענדאַנט. ״אין די פאַנצער־קאָשאַרן (ה.ק.פ.)״ ענטפער איך. איך זע ווי דער קאָמענדאַנט און די סעקרעטאַרין קוקן זיך ווייטער איבער און באַטראַכטן צפורה און יוכבדלען. די סעקרעטאַרין ווייזט אונדז גלייך צו גיין צום צווייטן בלאָק. איך שפיר, אַז איך גיי ניט מיט מיינע פיס, איך זע ניט דעם וועג. איך ווייס בלויז, אַז איך דאַרף זיין רויק און גיין גלייך. איך ווייס, אַז די השגחה פרטית פירט אונדז. מיר האָבן מצליח געווען אין דער ערשטער סעלעקציע. נאָך דער רעגיסטראַציע איז אָנגעקומען אַן אויטאָ, אַרויפגענומען די אָפּגעשטעלטע און אָפּגעפירט זיי אין געטאָ. פאַרנאַכט זענען געגאַנגען יידישע און ליטווישע פאָליציי און אויפגענומען די אַלע פרויען און קינדער, וועלכע זייערע מענער, אמתע, אָדער צוגעשריבענע, זענען שוין אָפּגעפירט געוואָרן אין דער פרי אין דער געטאָ. מען הייסט זיי נעמען זייערע זאַכן און אַראָפּגיין אונטן צום אויטאָ. מען לויפט מיט פּראָטעקציעס צום קאָמענדאַנט. צערטיל, אהרן עפּשטיינס פרוי האָט גרויסע באַקאַנטשאַפט. דער קאָמענדאַנט לאָזט אָבער קיינעם ניט צו. דער פסק־דין איז אַן אַנטגילטיקער. עס האָט גאָרניט געהאָלפן.

די ״שניידער שטובע״

אונדזער שכן, שמעון כילינאָוויטש, פון אונדזער בלאָק אין געטאָ, איז אַ פאַכמאַן – אַ מאַשין־מעכאַניקער. ער פאַריכט די מאַשינעס פון דער שניידער שטובע און פון דער שטריקעריי. ער בעט מיך, אַרויפגיין צו אים אין זיין וואַרשטאַט. ער דאַרף מיר עפּעס ווייזן. באָריע גאָלאָמב איז דער בריגאַדיר פון דער שניידער שטובע. איך גיי מיט אייזנס אין די הענט, כלומרשט עפּעס פאַריכטן. איך אַרבעט אין דער קוזניע און שלאָסעריי. שמעון ווייזט מיר אַ פּעקל רצועות פון תפילין. ״וואָס טוען זיי דאָ?״ פרעג איך. ״איך האָב זיי באַקומען צו מאַכן שנורן פאַר די מאַשינעס. נאָר ביז היינט האָב איך נאָך קיין שנור ניט געמאַכט, אָט אַזוי הענגען זיי. אויף שנורן געפין איך אַנדערע לעדער. איך האָף, אַז זיי וועלן ווידער ניצן אַלס רצועות פאַר תפילין. נאָר, צי מיר וועלן עס דערלעבען, דאָס איז די פראַגע״, זאָגט שמעון און קרעכצט.

דער ערשטער בר־מינן אין ה.ק.פ. – אַפּריל 1944

פיינבערג פון קאָוונע איז אַ האַרץ־ליידענדיקער. אין משך פון 8 חדשים איז קיינער ניט געשטאָרבן אין לאַגער, כאָטש מען האָט גוט צוגעהונגערט. פיינבערג האָט פאַרגעסן, אַז ער האָט אַ שוואַך האַרץ. ער אַרבעט אין טויבן־הויז אַלס עלעקטריקער. אַ געוויסן מיטוואָך אין דער פרי הערן מיר, אַז ער איז געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק, ליגנדיק אין בעט. דער ערשטער מת אין לאַגער. די ווייבער האָבן זיך פאַרנומען מיט נייען תכריכים. די וועלכע האָבן געהאַט ליילעכער ניט קיין געניצטע, האָבן זיך געבעטן: ״נעמט ביי מיר״. די סטאָלעריי האָט גענומען די בעסטע, נייעסטע ברעטער און געמאַכט אַן אָרון. עס האָבן זיך אָפּגערופן יידן געוועזענע עסקנים פון חברה־קדישא. מען האָט זיך מטפל געווען מיטן נפטר, ווי מיט אַן אייגן קינד. אַלע האָבן געוואָלט עפּעס טאָן פאַר אים. אוי, האָט מען אים מקנא געווען. עס זענען געשטאַנען: שטערנשוס דער אַלטער, פום דער שלאָסער, ר׳ יוסף שוב דער גלעזער, באָרע און בעטיע גאָלאָמב־איידעלמאַן. שטערנשוס זאָגט: ״קינדער, איך בין דעם יידן מקנא פון גאַנצן האַרצן. הערט, וואָס פאַר אַ זכות ער האָט. ער איז געשטאָרבן אין זיין אייגענער בעט. די פרוי און דער זון זענען געווען ביי זיין אויסגיין. ער ווייסט, אַז מען וועט אים אָפּטאָן אַלע יידישע רעכט ווי עס דאַרף זיין. די פאַמיליע וועט זיצן שבעה, דער זון וועט קדיש זאָגן, מען וועט אים באַערדיקן כדין וכדת. די פאַמיליע וועט וויסן, ווּ זיין געביין איז אַהינגעקומען. קען זיין אַ גרעסער גליק פאַר אַ יידן ווי דאָס? מיר, קינדערלאַך, ווייסן אפילו ניט, ווּ אונדזערע ביינער וועלן מגולגל ווערן. ווער וועט געדענקען קדיש זאָגן. אוי, רבונו של עולם, שיק מיר צו אַזאַ טויט. מער וויל איך ניט!״

״וואָס זאָגסטו?״ פרעגט ביי מיר באָרע גאָלאָמב, נאָך שטערנשוס תפילה. ״איך זאָג אַז מיר וועלן זיי איבערלעבן, על אפם וחמתם. צי מיר ווילן, צי מיר ווילן ניט״. באָרע און בעטיע חזרן איבער: ״יאָ, מיר דאַרפן זיי איבערלעבן״.

אין דער לאַבאָראַטאָריע מלינה

יולי — 1944

דער אינזשינער העקנער האָט געהאַט ״גאָלדענע הענט״ און משונה־דיקע איינפאַלן. ער פלעגט קומען אין קוזניע און פון אַלטע אייזן מאַכן חלקים צו מאַשינען, וואָס ער האָט שטענדיק געפּלאַנט. ער האָט אויסגעבויט אַ מאַשין צו מאַכן מאַרמעלאַד, פון די שאָלעכץ פון צוגעפּראָרענע קאַרטאָפל, מערן און בוריקעס. ער האָט קאָנסטרואירט אַ מאַשין פאַר סאַכאַרין אויסאַרבייטונג. היות ווי באָרע האָט אַמאָל געלערנט כעמיע, האָט ער אָנגעהערט צו דער לאַבאָראַטאָריע. מיט דעם נאָמען לאַבאָראַטאָריע פלעגן מיר רופן דעם שמוציקן צימער, ווּ מען פלעגט קאָכן און מאַכן מאַרמעלאַד. די לאַבאָראַטאָריע איז געווען נאָענט פון דער אַלגעמיינער קיך. עס האָט צו זיי אויך געהערט אַ קעלער־צימער, וואָס האָט זיי געדינט ווי אַ סקלאַד און אַ מלינה. דער צימער איז געווען פאַרמויערט פון אַלע זייטן, און דורך אַ כלומרשטע טירל פון אויוון פלעגט מען קענען אַריינגיין אין מלינה. דאָ האָבן זיך אויסבאַהאַלטן העק־

נער, באָרע און בעטיע, קראַוויעץ מיט זיין פרוי און טאָכטער, און נאָך אַנדערע.

אין דער צייט פון דער ליקווידאַציע פון לאַגער זענען זיי געווען אין מלינה. זעליג שימעלעוויטש פון ווילנע (היינט אין ישראל) דערציילט: מיר האָבן געהאַט מאַרמעלאַד צום עסן, עס איז געווען אַ פאַרשטעלט פענצטערל צום הויף. מיר האָבן געוווסט, וואָס עס טוט זיך אויפן הויף. איך מיט לייזער בערלין זענען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט דער אונטערגרונט. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז אויב מיר וועלען קענען זיך אַרויסכאַפּן פון לאַגער וועט אונדזער וועג זיין גלייך אין רודניצקער פּושטשעס, צו די פּאַרטיזאַנער. באָריען האָב איך געקענט פון קיעווסקי גאַס; מיר האָבן געוווינט אויף איין הויף. איך בין פאַראַנטוואָרטלעך געווען פאַר אונדזערע עטלעכע חברים פון דער אונטערגרונט. איך נעם זיי מיט. מיר גייען גלייך פון הויף צום טייך ווילענקאַ, פון דאָרט אין וואַלד. באָריען האָב איך ניט געקענט מיטנעמען. באָרע האָט אָפּגערעדט מיט קיידאַנען גיין צוזאַמען אין שטאָט, דווקא אויף דער יידישער גאַס, וווּ עס איז געווען די צווייטע געטאָ. קיינער וווינט ניט אין די הייזער בלויז די סטרוזשעס. בלית ברירה איז דאָס אויך אַ פּלאַן.

אויף סובאָטשער גאַס, אין אַ הויף, האָט מען שפּעטער געפונען די פּוילישע פּעסער, צווישן זיי באָרעס און בעטיעס. זיי האָבן באַהאַלטן די דאָקומענטן, כדי מען זאָל זיי ניט דערקענען אַלס יידן. אין ווילנע האָבן יענע נאַכט געדונערט די קאַטיושעס. זיי זענען אָנגעקומען בשלום אין הויף אויף דער יידישער גאַס 10.

קיידאַן האָט ניט געקענט צוהערן דעם געוויין פון אַ קינד, וועלכער האָט געבעטן וואַסער, האָט ער גענומען אַן עמער, אַראָפּ בגנבה אין הויף, אַרויפגעטראָגן וואַסער. די פּוילישע סטרוזשאָווע האָט עס באַמערקט און גלייך געמאָלדן די דייטשן. אַ גאַנצע אָפּטיילונג פון געשטאַפּאָ האָט אַרומגערינגלט דעם הויף און געכאַפּט די יידן. אַ טייל זענען דערשאָסן געוואָרן בעתן געיעג, צווישן זיי קיידאַן, פיינבערגס (יובעליר) פרוי. די איבעריקע זענען אַריבערגעפירט געוואָרן נעבן גאַזאָווניע אויף ווילנער גאַס. דאָרט האָבן זיי, מיטוואָך פרי, אַליין געמוזט אויסגראָבן פאַר זיך אַ קבר, און וועלכן מען האָט זיי דערשאָסן און באַערדיקט. זיי האָבן דערלעבט ביזן סוף, געשפּירט און געזען די מפּלה פון דעם נאַצישן רעזשים, נאָר ניט זוכה געווען צו נעמען נקמה.

האדל אַבראַמאָוויטש

ווילייקער גויים האָבן דערציילט

די מלחמה

אין סעפּטעמבער, 1939, איז אויסגעבראָכן די מלחמה, וועלכע האָט געדויערט 5 יאָר. דער שרעקלעכער וועלט־פייער האָט געברענט און געבראָטן, פאַרניכטעט און אויסגעראָטן אונדזערע בעסטע און טייערסטע. פון אונדזער היים־שטעטעלע ווילייקע איז געבליבן בלויז אַש, עטלעכע פאַרשוואַרצטע קוימענס, סימנים פון געוועזענע הייזער. בלויז ביי אונדז אין האַרצן איז געבליבן איינגעבאַקן אונדזער אומפאַרגעסלעכע ווילייקע מיט אירע איינוווינער. גלייך מיט דער פּוילישער מאָביליזאַציע אין סעפּטעמבער 1939, זענען מאָביליזירט געוואָרן אַ גרופּע יידישע בחורים. דער גורל האָט געוואָלט, אַז די ערשטע דייטשישע קויל זאָל טרעפן לייבקע פּאַוולאָווסקין. זיינע חברים אין דער אַרמיי טאָנקע מילייקאָווסקי, ראובקע אַבראַמאָוויטש און משה׳קע בערמאַן זענען אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט ביי די דייטשן. זייערע בריוו זענען געווען טרויעריקע: „דער פעטער לחם איז אַוועק פון אונדז״. דאָס איז געווען זייער שרייבן וועגן הונגער. דעם 17־טן סעפּטעמבער, 1939, האָט די רויטע אַרמיי פאַרנומען די פּוילישע מזרח־געביטן און זיי אָנגעשלאָסן צו סאָוויעטישער ווייסרוסלאַנד.

עס האָט לאַנג ניט געדויערט. דער נייער רעזשים האָט באַוויזן זיין אמת׳ן פּרצוף. מען האָט אָנגעהויבן אַרעסטירן און אַרויסשיקן מענטשן אָן אַ שום שולד. מיר האָבן געקוקט מיט מורא און שרעק, ניט קענענדיק זיך פאָרשטעלן, וואָס גרייטן צו די „באַפרייער" הינטער אונדזערע פּלייצעס. מיר האָבן זיך נאָך ניט צוגעוווינט צו דער נייער אָרדנונג און פּלוצלונג מיטאַמאָל, אין אַ פינסטערן טאָג, האָט זיך אויסגעשפּרייט אַ שוואַרצער וואָלקן. עס איז אויסגעבראָכן דער דייטשיש־רוסישער קריג.

סוף יוני האָבן מיר פאַרלאָזן אונדזער היים, און זענען געפלויגן וווהין די אויגן טראָגן.

איך געדענק: אַרויסגייענדיק פון שטוב, באַגעגנט מיך חייקע דינערשטיין, יאָשע־לייבס טאָכטער, און זאָגט מיר: משוגענע, וווהין לויפסטו, מיט פיר קליינע קינדער? „געדענק, מיר וועלן זען, ווען עס וועט זיין בעסער, דיר אָדער אונדז דאָ״.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון שרעק, הונגער און ראַנגלעניש פאַרן טעגלעכן קיום. אין דערפער, אין וועלדער, ווו מיר האָבן געטאָגט, דאָרט האָבן מיר ניט גענעכטיקט. וואָלאָדיאַ קאָרסאַק, פון דאָרף באַראַנצע, האָט ניט איינמאָל אַרויסגעטראָגן אַ פּאָר קאַרטאָפל מיט אַ שטיקל ברויט און דערהאַלטן אונדז ביים לעבן. אַזוי האָבן מיר געוואַנדערט פון דאָרף צו דאָרף, פון פעלד צו פעלד, פון וואַלד צו וואַלד.

ווען דער קריג האָט זיך געענדיקט און מיר האָבן זיך אומגעקערט צוריק אַהיים, האָבן מיר קיין זאַך ניט געפונען. מען האָט ניט געקענט דערקענען, ווו איז געווען אַמאָל אונדזער שטאָט ווילייקע. גאַנץ פּילסודסקי גאַס, איז געווען פאַרברענט פון עק ביז עק. עס איז נאָר געבליבן געציילטע, הוילע, האַלב־צעבראָכענע אויוונס מיט קוימענס. בלויז דער גוישער קוואַרטאַל, די פאַרסער און כאָלאָפּיער גאַסן, זענען געבליבן גאַנץ. די פאַרסער גאַס איז געווען פאַרלייגט מיט אַראָפּגעוואָרפענע וואַגאָנעס פון דער באַן־ליניע.

פאַר אונדז האָט מער ניט געשיינט די זון. דער בולוואַר איז געשטאַנען ליידיק. יידישע מאַמעס האָבן מער ניט אַרומגעפירט זייערע קינדערלעך. דער ברעג טייך איז געווען וויסט. מיינע קינדער זענען אַרומגעגאַנגען פאַרטרויערט. זיי האָבן פאַרלאָרן זייער טאַטן לייב, אויף אייביק. עס האָט געברענט יעדער טראָט אויף דער טריפהנער ערד, וועלכע האָט פאַרשניטן אונדזערע בעסטע און טייערסטע אויף אַזאַ ביי־זווייליקן אופן.

קדושים

מענדל דער בלעכער

ניט מיט קיין קליינער סאַדיסטישער הנאה האָבן מיר די קריסטן דערציילט ווי אַזוי מען האָט דערמאָרדעט זייערע יידישע שכנים.

יאַשינסקי איז געווען דער נאַטשאַלניק פון טורמע, ווו מען האָט טאָג און נאַכט געהאַלטן אין איין ברענגען און אויסשיסן צענדליקער אומשולדיקע יידן פון ווילייקע און געגנט. וואָלאָדיע קאַפּטשוק פון כאָלאָפּיער גאַס, האָט געאַרבעט אין געסטאַפּאָ. עס האָט מיר דערציילט איוואַן שאַדון, אַז די דייטשן האָבן אים געשיקט אויפזוכן מענדל חאַיעט, דעם בלעכער. ער איז אַרויף אויפן בוידעם און האָט געהייסן מענדלען אַראָפּגיין פון בוידעם. מענדל האָט פאַרשטאַנען, וואָס אים שטייט פאָר. ער איז אַראָפּ פון בוידעם, געגאַנגען און געציטערט. עס האָט לאַנג ניט געדויערט; אַ דייטש האָט אים דערשאָסן אין גרוב ביי דער טורמע. שרה־חנה, זיין פרוי, זעענדיק וואָס עס איז געשען מיט איר מאַן האָט געזאָגט: „בחייהם ובמותם לא נפרדו״. זי איז אַליין אַוועק צו דער טורמע, און ווען זי האָט נאָר דערזען דעם ערשטן דייטש דורכגייענדיק, איז זי צוגעלאָפן צו אים, און גענומען בעטן ביי אים: „דו האָסט דערהרגעט מיין מאַן, הרגע מיך אויך״.

דער דייטש האָט אַרויסגעכאַפּט זיין באַגנעט, מיט גרויס אימפּעט זיך פאַרמאָסטן און אַראָפּגעהאַקט איר דעם קאָפּ, וועל־

כער האָט זיך אַוועקגעקייקלט ניט ווייט פון איר קערפּער. אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דאָס לעבן פון מאַן און פרוי.

ישראל־אליהו אַבראַמאָוויטש

עס האָט מיר דערציילט וועראַ קאַוואַזאַנאָוויטש, די שכנה פון דער משפחה אַבראַמאָוויטש, די טאָכטער רחל האָט מען אַוועקגעפירט אין אַן אויטאָ. עס זענען געבליבן אין שטוב די צוויי ברידער אברהם־איצע, בערל און טאַטע־מאַמע. די דייטשן האָבן גענומען די פאַמיליע, אַוועקגעפירט אויף דער "ליסע־גאראַ", און האָבן געהייסן זיי אויסגראָבן אַ גרוב פאַר פיר פערזאָן. ווען די גרוב איז געווען פאַרטיק, האָבן זיי באַפוילן די זין, זיי זאָלן מיט די רידלען דערהרגענען זייערע עלטערן. די זין זענען דערשאָסן געוואָרן אין דער זעלביקער גרוב. אויפן צווייטן טאָג האָבן די דייטשן באַפוילן די קריסטן צו פאַרגראָבן דעם ברודער־קבר, פון דער פאַמיליע אַבראַמאָוויטש.

מען ברענט יידן
שעפּסל, דעם רימערס משפחה

לוקיאַן ראַציפּ פון פאַרסער גאַס דערציילט:

חיה־שפרה, שעפּסל (שבתאי) דעם רימערס פרוי האָט מען אַרויפגעזעצט אויף אַן אויטאָ און אַוועקגעפירט (אין דער צווייטער אַקציע). אירע קולות זענען דערגאַנגען ביזן הימל. איר טאָכטער, רבקה, האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ פעלד פון קאַרטאָפל און קאָרן. זייער שכנס אַ זון, פאַהודע, אַ פּאַסטוך, האָט זי געכאַפּט און אַרויסגעגעבן די דייטשן. מען האָט זי מער ניט געזען.

זלמנס (דער זון פון שעפּסלען) פרוי מיט די קינדער האָבן די דייטשן אַוועקגעפירט קיין מאַקעווע מיט נאָך 50 יידן, אַריינגעפירט אין אַ קליין דאָרפיש בעדל, זיי געהייסן זיך אויסטאָן נאַקעט, פאַרשפאַרט די טיר, 2 דייטשן האָבן באַגאָסן דאָס בעדל מיט בענזין און אונטערגעצונדן. ווען זלמן האָט זיך דערוווּסט, אַז זיין פרוי מיט די קינדער זענען אַוועק קיין מאַקאָווע, האָט ער באַשלאָסן, אַז ער מוז זיי געפינען. ער האָט גענומען לויפן אַהין. ווען ער איז אָנגעקומען, האָט ער נאָך געטראָפן זייערע פאַרסמאַליעטע קערפּערס. ער האָט קיין סך ניט געטראַכט, זיך אַריינגעוואָרפן אין פייער און פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע און נאָך יידן.

אברהם־משה ראָכע־חנה'ס נעמט נקמה

זיינע שכנים דערציילן: צו רחל־חנהס מאַן, אברהם־משה, זענען געקומען צוויי דייטשן. איינער איז אַריין אין שטוב נעמען אים. דער צווייטער איז געבליבן וואַרטן אין גאַס. ווען דער וואַרטנדיקער סאָלדאַט האָט באַמערקט, אַז עס איז אַריבער אַ ביסל צייט און זיין קאַמעראַד איז נאָך ניט אַרויס מיטן יודע, איז ער אַריין אין פאָרהויז און געעפנט די טיר פון שטוב. אין דעם מאָמענט האָט אברהם־משה אים אָפּגעגאָסן מיט הייס קאָכעדיק וואַסער. ער האָט אפילו ניט באַוויזן אַ געשריי צו טאָן און ער איז שוין געלעגן טויט. דער ערשטער דייטש איז אויך געווען טויט מיט אַן איבערגעביסענעם גאָרגל און אַ צעריסענעם פּנים. אברהם־משה האָט באַצאָלט מיט זיין לעבן, אָבער פאַרזוכט האָט ער, פאַרן טויט, דעם טעם פון נקמה. ינקום ה' דמו. זיין טאָכטער חיה־שרה איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד.

ביי מיין ברודער מלך זענען אומגעקומען אין דער מלחמה זעקס זין, שלמקה און ראובקע ביי היטלערן, יודל אויפן רוסיש־דייטשישן פראָנט, משה'קע, דער 20־יאָריקער, איז געשטאָרבן פון הונגער און קעלט. מרדכי־אליעזר איז אַוועק אין 44־טן יאָר קיין רוסלאַנד און מער זיך ניט אומגעקערט, און יענקל דער יינגסטער, איז פאַרפאַלן געוואָרן און מען ווייסט ניט פון אים ביז היינט.

אַזוי האָט יעדע יידישע פאַמיליע, באַצאָלט מיט שווערע קרבנות אין דער גרויזאַמער מלחמה, בלויז פאַר דעם נאָמען ייד.

תשכ"ז.

די טורמע

מיינע ליפּן, זיי טריפן – גאַל,
מיינע אויגן – זיי פינקלען – פייער,
מיינע הענט, זיי ביילן – פויסטן,
פון מיין מויל, פון מיין קעל
קולות ווערטער טוען זיך קייקלען.

ביי מיינע נביאים־משוררים – איך זוך
אַ קלאָג־ליד, אַ קינה,
מיינע אויסגעמאָרדעטע
פאַרשניטענע ברידער
באַוויינען באַקלאָגן.

איך בעט – גיב מיר ווערטער
גאַל צו ווישן.
גיב מיר רייד
פייער צו לעשן.
פאַרוואָס זאָל איך
פאַרסמט ווערן
פון מיין אייגענעם אייטער?

ווילייקער טורמע,
דיינע ווענט קאַלטע, הויכע
עדות פון טיף־פייערדיק טרויער.
ווענט פון בלוט און מאַרך
פאַרשפריצטע.

דאָ האָט מען מאַמעס, קינדער
אויסגעראָטן.
דעם צלם אלקים געלעסטערט,
וואָרצל ייד אויסגעריסן
אונדזער שטאַם געברענט.

שוואַרצע גרויזאַמע וואַנט
דורכגעזאַפּט רויך,
און בלוטיקן שאַנד!

ק. פּ – ר

ק. פאַרבער

אויף קבר־אבות אין פּאָנאַר

צום גדליה, תש״ה – 1944

די רעשטלעך פון ווילנער, און פּראָווינצער לעבן געבליבענע ייִדן, האָבן באַקומען אַן ערלויבעניש צו באַזוכן פּאָנאַר, אונדזער פּאָנאַר.

מיר זענען דאָ אין ווילנע אָנערקענט געוואָרן דורך דער סאָוויעטישער מאַכט אַלס רעליגיעזע קהילה. ״רעליגיינאַ אָבשטשינאַ״.

די ערלויבעניש צו באַזוכן פּאָנאַר איז געגעבן געוואָרן אין דעם טאָג פון צום גדליה, תש״ה – 1944.

מיר פאָרן אין פּאָנאַר אויף קבר אבות, דער צווייטער באַזוך הייַנט, איז אַ ריין ייִדישער – אַ התייחדות מיט אונדזערע קדושים. מיר קלעפּן ניט קיינע פּלאַקאַטן, ווייל ס׳איז ניטאָ פאַר וועמען. אַלע איבערגעבליבענע ייִדן קומען יעדן טאָג אין דער ייִדישער קהילה. מען קומט זוכן אַ בריוו פון אַ פריינט, פון אַ חבר אויפן פראָנט, פון לאַנד און פון אויסלאַנד.

די פּאָסטרעגער האָבן בלויז איין ייִדישן אַדרעס, דאָס איז די ייִדישע קהילה אויף דייטשע 19, אין נאָזס הויף.

דאָס רוב בריוו בלייבן ליגן ניט קיין געעפנטע. ס׳איז ניטאָ ווער ס׳זאָל זיי אָפּנעמען און עפענען. עס חזר׳ן זיך איבער עטלעכע נעמען, נאָך אַ בריוו אויפן זעלבן אַדרעס, אויף אַ צווייטן אַדרעס. ווייזט אויס אַז קרובים ווילן וויסן און קענען זיך ניט דערוואַרטן אויף אַ תשובה, שרייבט מען נאָך אַ בריוו. אפשר וועט ווער פאָרט ענטפערן.

דאָ אין קהילה קענסטו זען ווי עס קומען אָן אונדזערע יונגע בחורים־ות, קינדער נאָך, אָנגעטאָן אין מיליטערישע בגדים; איינער טראָגט אַ שווערן קוילנוואַרפער, דער צווייטער – אַ לייכטן בראַונינג. זיי שיידן זיך ניט מיט זייער געווער. פאָרנדיק צום פראָנט האָט זיך זיי איינגעגעבן אַראָפּכאַפּן אַהיים אָפּזוכן די פאַמיליע, טאַטע מאַמע, וועלכע זיי האָבן איבערגעלאָזן אין געטאָ.

זייער ערשטער באַזוך האָבן זיי שוין אָפּגעשטאַט אין דער אַלטער היים, ביים סטרוזש פון הויף. דעם צווייטן – אין זייער וווינונג אין געטאָ, פון דאָרט זענען זיי אַנטלאָפן אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. יעצט קומען זיי צו לויפן אין קהילה, צווישן אייגענע, אפשר דאָ וועלן זיי זיך דערוויסן, ווו זענען אַהינגעקומען זייערע אַלע נאָענטסטע און טייערסטע.

קוק זיי נאָר אָן, די יונגע קינדער, מיט די גרויסע זעלנערישע מונדירן, קוים וואָס זיי האַלטן זיך אויף זייערע קינדערישע פּלייצעס. זע נאָר מיט וואָס פאַר אַ כּבוד און אַכטונג עס גלאַנצן אָפּ די אָפּצייכענונגען פון גבורה אויף די הערצער פון די יוגנטליכע. דאָס פּאַסט גאָר פאַר עלטערע אויסגעדינטע, אויסגעצייכנטע זעלנער. יעדער יוגנטליכער וועט דיר דערציילן פון גבורה און נקמה, פון איבערמענטשליכע ליידן און איבערגעבנהייט פאַרן צווייטן, פאַר אַ חבר, פאַר אַ ייִד.

פון קהילה פירט אַ גלייכער קאָרידאָר אין קלויז. דער איינציקער מקום קדוש וואָס איז איבערגעבליבן אין שטאָט, ניט קיין פאַרשוועכטער דורך די טמא׳דיקע הענט פון די דייטשישע רוצחים־נאַציס מיט זייערע מיטהעלפער.

איך זע ווי זיי שפּרייזן מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, מיט וואָס פאַר אַ דרך־ארץ זיי טרעטן אַריבער דעם שוועל פון קלויז. זיי גייען מיט יראת הכבוד צו זיך אין דערהיים, זיך מתייחד זיין מיט אייגענע נאָענטע. זיי שלינגען זייערע טרערן, די ניט קיין אויסגעוויינטע, זיי פירן זייער געשפּרעך, דעם ניט פאַרענדיקטן נאָך פון דער היים, פון קינדער מיט עלטערן. זיי רופן אַרויס אין דמיון טאַטע מאַמע פון פייער און גרוב, פון פאַרהוילענע וועלטן. זיי האָרכן אויס זייער צוואה, זיי דערפילן די אחריות, דעם שווערן גורל, דעם פליכט פאַר זייער פאָלק. ווען די ווענט פון קלויז וואָלטן געהאַט אַ מויל און געקענט דערציילן פון תפילות געבעטענע, בקשות געזאָגטע, דורך טרערן פאַרשטיקטע, פון די קינדערישע התייחדות מיט טאַטע מאַמע, פון מענער און פרויען, אָפּגעריסענע צווייגן פון איינגעוואָרצלטע שטאַמען, ווער ווייס צי וואָלטן מיר געווען אימשטאַנד אויסהערן און באַנעמען אַלע טענות געזאָגטע, אַלע פראַגן ניט פאַרענטפערטע.

אונדזער זאַמלפּונקט איז די קהילה. פון דאָרטן פאָרן מיר מיט לאַסט אויטאָס נאָך פּאָנאַר. מיר רייסן זיך אַלע זיין אין פּאָנאַר. עס נאָגט אין האַרצן, עס בענקט די נשמה נאָך דיר פּאָנאַר, זיין אין דיין וועלדל, אָטעמען מיט די זעלבע לופט, וואָס האָבן געאָטעמט אונדזערע בעסטע.

מיר זענען בלויז געציילטע וואָכן אויף דער פריי, מיר האָבן שוין באַוויזן צו זיין געציילטע שעה׳ן אין פּאָנאַר, און דער דורשט איז ניט אַריבער. עס ציט ווייטער אַהין ווי מיט אַ מאַגנעט. ווו דו קערסט זיך, ווו דו גייסט נאָר, זעסטו בלויז פאַר זיך פּאָנאַר. איך בייַנק נאָך דיר באַטאָג און באַנאַכט.

מיר שילטן דיר אויך פּאָנאַר פון טיפן האַרצן, דו בייזער גייסט, וואָס האָסט פאַרביטערט אונדזער לעבן. די קללות פון דער תוכחה זענען צו בלאַס אויף צו פאַרשילטן דיר. זאָלסט אָפּגעמעקט ווערן פון ביידע וועלטן לעולמי עד, ביז אין דער אייביקייט אַריין. פּאָנאַר, ביזט אַריין אין לעקסיקאָן פון אונדזער שפּראַך פון צרות, פון יסורים, נויט, התעללות און טויט. מיט דיין נאָמען האָבן מאַמעס קינדער געסטראַשעט, געשראָקן און געוואָרנט, ווען יענע האָבן בלויז עסן געבעטן, אַ שטיקעלע ברויט, אַן אָפּגעקאָכטן גרויפּ, אָדער אַ ברעקל פון אַ קאַרטאָפל.

הספדים אין פאנאר – צום גדליה תש"ה – 1944

עס שטייען פון לינקס: 1 ה' העקלער; 2 ?; 3 קלמן פארבער; 4 יעקב שטיין; 5 שמערקע קאטשערגינסקי – לייענט די געפונענע צוואה פון א ווילנער פרוי געשריבן פירנדיק אין פאנאר; 6 ?; 7 זיצט הרב **ישראל** גוסטמן; 8 יעקב קאגאנאָוויץ; 9 יעקב סאפירשטיין; 10 ה' לייזעראָוויץ.

עס האָבן פאַריאושטע געוואַרט אויף דיר אין חלום און וואָר. זיי האָבן געבעטן באַפרייט ווערן פון צרות און פיין. ווו נאָר אַ ייד וועט פאַרוואָגלט ווערן, ווו אַ געדעכעניש פון אַ ווילנער וועט פאַרבלייבן, וועט די קללה פון זיינע ליפן ניט אַראָפּ עד סוף כל הדורות.

אָט זענען מיר דאָ אין פאָנאַר. דער לאַסט אויטאָ מיטן סטענדער און טלית אויף אים איז צוגעגרייט. דאָ וועסטו אַ הספד הערן. עס שטייען אַרום די עטליכע צענדליק אָפּגעראַטעוועטע האָלעוועקעס, אָפּגעריסענע, בלאַסע, אָן אַ טראָפּן בלוט אין פנים. דאָס זענען רעשטלעך פון ווילנער און פראָווינצער יידן; דאָס איז דאָס רעשט פון ליטווישן אונטערגעגאַנגענעם יידנטום. עס שטייען צוזאַמען מיט זיי עטליכע סאָוויעטישע יידישע זעלנער אין מונדירן. זיי קומען מיטן פראָנט פון טיף רוסלאַנד, זיך מתייחד זיין מיט זייערע ברידער אין דער ליטע.

ס'שטייט דער באַוווּסטער מעדיקער, פּראָפעסאָר רעבעלסקי, מיט נאָך יידישע מיליטער לייט פון הויכע ראַנגעס, מיט טיכלאַך דורכגעווייקטע פון טרערן. אַלע וויינען. יע, "עס וויינט דיך". די מספידים דאַרפן ניט וואַרעמען דעם עולם אויף אַרויסצורופן טרערן. דער עצם זיין אין פאָנאַר איז גענוג, זאָלסט אויסוויינען דיינע אויגן, מיט טרערן, אָדער אָן טרערן. און אַז העקלער הייבט אָן די הספדים מיטן פסוק "קול ברמה נשמע, רחל מבכה את בניה", זענען גענוג די געציילטע ווערטער אויף צו צעטרייסלען די געציילטע צעטרייסלטע יידן. און ווען דער איינציק לעבן געבליבענער רב, הרב ישראל גוסטמאַן, שרייט אויס מיט פאַטאָס: "קול דמי אחיך צועקים אליך מן האדמה" – נקמה, נעמען נקמה פון אונדזערע שונאים, ביילן זיך די פויסטן פאַרשטשירעסט מיט די ציין און שווייגסט, און פרעגסט זיך זעלבסט מאין יבוא עזרי?

און אַז קלמן פאַרבער, פירט אויס מיט ברען אַז אין איובס חברימס "וידומו" איז דאָ בלויז אַ השתתפות בצער, אַ ענין פון הרגשה, אָבער אויף בויען דעם כלל ישראל, דעם המשך הדורות, דאַרף מען מעשים. אַז די אויפגאַבע פון די לעבןגעבליבענע דאַרף זיין אָפּזוכן און אָפּראַטעווען יידישע קינדער פון גוישע הענט כדי ווייטער בויען דעם כלל ישראל. די ווערטער האָבן ווילנער יידן דערהערט און געטראַכט וועגן מעשים.

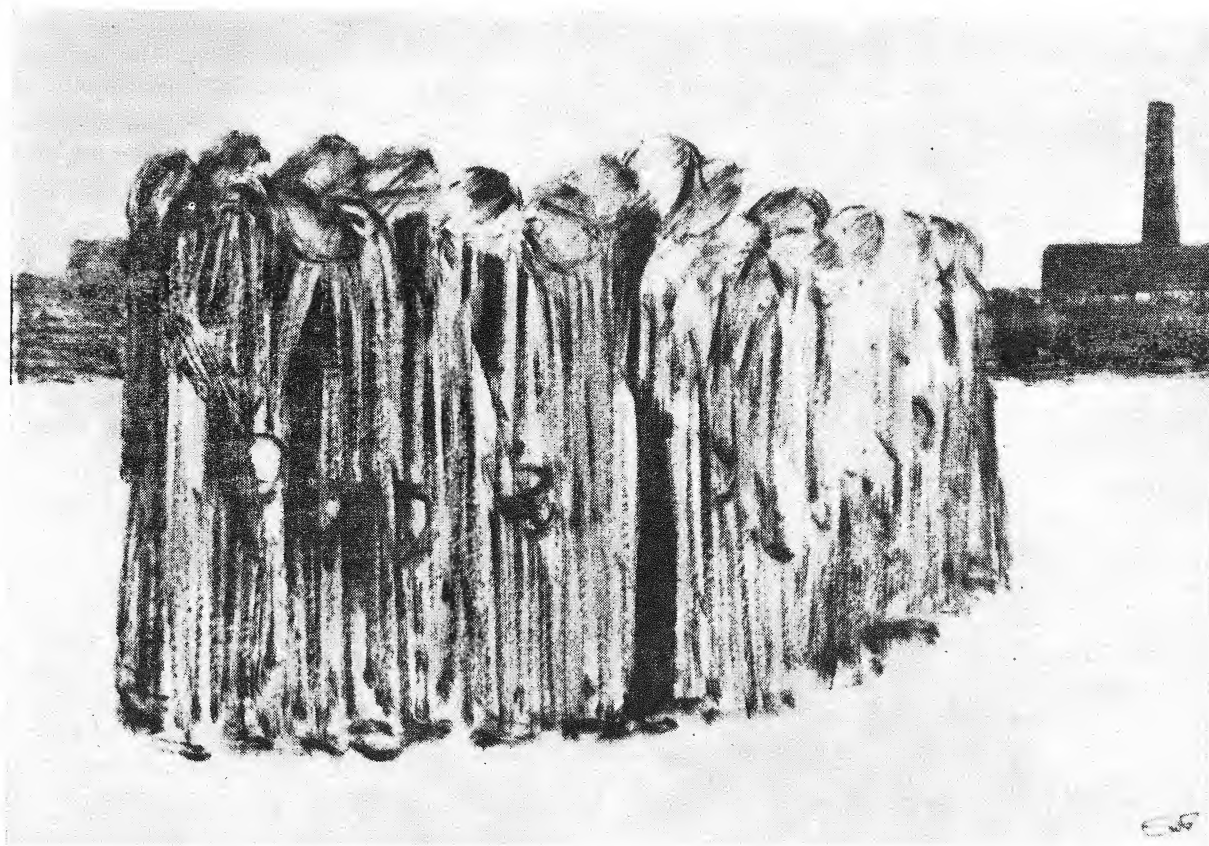
און אַז יעקב קאַגאַנאָוויטש האָט געשילדערט די ביטע פון

מאַמעס ביי תליינים פריער געהרג'ט ווערן כדי ניט ביי זיין ביים סוף פון קינדער'ס אומקום, האָבן אַלע געזען און געפילט אַלע גרויליקייטן פון אַלע אַקציעס וואָס זענען דאָ פאָרגעקומען ביזן לעצטן טאָג.

און ווען שמערקע קאטשערגינסקי האָט פאָרגעלייענט דעם געפונענעם בריוו פון דער ווילנער פרוי – איר צוואה וואָס זי האָט געשריבן, פירנדיק איר אין פאָנאַר, האָט דער עולם געוויינט אויפן קול.

און מיט א. לייזעראָוויטשעס הזכרה איז געקומען צום אויסדרוק די פאַראייניקונג פון די לעבעדיקע מיט די קדושים פון אַלע דורות, אָנהויבנדיק פון חורבן הבית און מצדה, פון טאָרקוועמאַדעס אינקוויזיציעס, דורך גזירות ת"ח ות"ט, ביז אוישוויץ־מיידאַנעק־טרעבלינקע־פאָנאַר.

אָט בלויז געציילטע וואָכן ווי עס זענען פאַרשניטן געוואָרן די לעצטע ווילנער לאַגער־יידן פון ה. ק. פ. און קייליס, פון קריגס־לאַזאַרעט און געסטאַפּאָ אַרבעטער. זייער אָפּשיין איז נאָך נישט פאַרטושט געוואָרן. זיי שוועבן נאָך אין די הויכקייטן און שיינען אויס אין אָפּגלאַנץ פון די אויבערשטע ספערן (ספירות העליונות). און ווען דער אַלגעמיינער כלל־קדיש איז געזאָגט געוואָרן אין איינעם, האָסטו געפילט אַז פליגלען פלאַטערן פון אַנדערע וועלטן, ווי נשמות פאַראייניקן זיך און מאָנען ביים כסא הכבוד נקם ושילם – נקמה און באַצאָלונג.

געדענק און פארגעס ניט!

אונדזער אומפארגעסלעכע הייליקע קהילה אין ווילייקע איז מער נישטאָ.
בלויז דריי "יאָרצייט-טעג" פון טרויער איז אונדז געבליבן צום אנדענק:

א. שבעה עשר בתמוז, תש"א (12.7.1941) — די ערשטע שחיטה אין וואלד מאלוני ווו עס זענען דערמאָרדעט געוואָרן איבער הונדערט פופציק מענער.

ב. ה'-ו' מנחם אב תש"א (29–30.8.1941) — די צוויי טאָגיקע אַקציע – צום מאיאק – ווו עס זענען דערמאָרדעט געוואָרן איבער צוויי הונדערט פופציק נפשות אין די 3 גרויסע ברידער קברים – מענער, פרויען און קינדער פון ווילייקע און געגנט.

ג. פורים תש"ב (3.3.1942) — די דריטע און לעצטע אַקציע, איז דורכגעפירט געוואָרן אין הויף פון דער טורמע, עס זענען דערמאָרדעט און פאַרברענט געוואָרן, די לעצטע ייִדן פון ווילייקע און פּראָווינץ.

ווילייקער קאָמיטעט אין ישראל האָט אָנגענומען דעם אַלגעמיינעם אנדיינקונגס-טאָג (יום הזכרון) אויף מאָרגן נאָך שושן-פורים, אין דעם טאָג זענען מיר זיך מתייחד מיט אונדזערע קדושים.

מיר ווענדן זיך צו דיר בן-עיר אין לאנד און אויסלאנד:
לייען דעם "יזכור בוך" אין די דריי "יזכור טעג" אין יאָר. פאַרטראַכט זיך, לערן פון אים, און זיי מקיים דעם לעצטן ווונש פון דיינע קרובים, נאָענטע הייליקע נשמות וואָס שרייען ארויס פון די ברידער-קברים – נקמה!

געדענק און פארגעס ניט!

געדענק וואָס דער באַרבאַרישער מאָדערנער עמלק האָט אונדז געטאָן. דערצייל דיינע קינדער און קינדס קינדער; וויאַזוי האָבן אומגעבראַכט – די עמלקים – דייטשן נאַצישע בעסטיעס, מיט זייערע נאָכשלעפּער, דיינע ברידער און שוועסטער.

צינד אָן אַ ליכטל, פאַר דיין פאַמיליע און פריינט, צום דערהויבונג פון זייערע הייליקע נשמות, לאָז פאַלן אַ טרער, בעת דיין התייחדות מיט דיינע נאָענטסטע און טייערסטע.

זיי וויסן אַז ניט איינזאַם ביסטו מיט דיין טרויער און צער, דו געהערסט צו אַ פאָלק; וואָס געדענקט טויזנטער יאָרן, און ווייס, ווי זיך מתייחד זיין מיט אירע מיליאָנען קדושים.

דיין טרער איז אַ צוגאָב, אין ים פון טרערן און בלוט, אין פּיין און איינזאַמקייט, פון דיין ליידנדן ייִדישן פאָלק.

בייג איין דיין קאָפּ מיט אַ תפילה אויף דיינע ליפּן.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

זינג!

א.

"זינג! נעם דיין האַרף אין האַנט, הויל, אויסגעהוילט און גרינג,
אויף זיינע סטרונעס דין וואַרף דיינע פינגער שווער,
ווי הערצער, ווי צעווייטאַקטע, דאָס ליד דאָס לעצטע זינג,
זינג פון די לעצטע ייִדן אויף אייראָפּאַ"ס ערד."

ח.

– ווי קען איך זינגען – אַז ס'איז די וועלט מיר וויסט?
ווי קען איך שפּילן מיט פאַרבראָכענע מיט הענט?
וווּ זענען מיינע טויטע? איך זוך די טויטע מיינע, גאָט, אין יעדן מיסט,
אין יעדן בערגל אַש: – אָ, זאָגט מיר וווּ איר זענט?

ט.

שרייט אויס פון יעדן זאַמד, פון אונטער יעדן שטיין,
פון אַלע שטויבן שרייט, פון אַלע פלאַמען, פון יעדן רויך –
ס'איז אייער בלוט און זאַפט, עס איז דער מאַרך פון אייער ביין,
ס'איז אייער לייב און לעבן! שרייט אַרויס, שרייט הויך!

יג.

קומט אַלע פון טרעבלינקי, פון סאָוויבאָר, פון אַשווענטשים,
פון בעלזשיץ קומט, קומט פון פּאָנאַרי און פון נאָך, פון נאָך, פון נאָך!
מיט אויגן אויפגעריסן, פאַרגליווערט אַ געשריי, אַ געוואַלד און אָן אַ שטים,
פון זומפּן קומט, פון בלאָטעס איינגעזונקען טיף, פון פוילן מאָך –

יד.

קומט געטריקנטע, צעמאָלענע, צעריבענע, קומט, שטעלט זיך אויס,
אין אַ קאַראַהאָד, אַראָד אַ גרויסן אַרום מיר, איין גרויסע רייף –
זיידעס, באָבעס, טאַטעס, מאַמעס מיט די קינדערלעך אין שויס –
קומט, ביינער ייִדישע פון פּראַשקעס, פון שטיקלעך זייף.

טו.

ווייזט זיך מיר, באַווייזט זיך אַלע מיר, קומט אַלע, קומט,
איך וויל אייך אַלע זען, איך וויל אייך אָנקוקן, איך וויל
אויף מיין פאָלק, מיין אויסגעהרג'עטן, אַ קוק טאָן שטום, פאַרשטומט –
און איך וועל זינגען... יאָ... אַהער די האַרף – איך שפּיל!

יצחק קצנלסון

פון "דאָס ליד פונם אויסגעהרג'עטן ייִדישן פאָלק"

וילייקה ובנותיה

לפי מקורות קדומים (אנציקלופדיות רוסיות) השתייכו למחוז וילייקה 15 קהילות יהודיות, אשר רק בארבע מהן היו מספר תושביהן קטן מעיר המחוז. בסביבה גרו יהודים גם בכפרים יותר גדולים ובחצרות של פריצים כאריסים.

ר צ׳ ק ה

עיירה קטנה במרחק של 15 ק״מ מוילייקה בכיוון קורניץ – דולהינוב. משתייכת לקהילת וילייקה. בשנת 1847 גרו בה 161 משפחות ברובן נוצריות, בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה היה בה כמנין משפחות יהודיות, היה להן בית מדרש משלהן, וחדר בשביל הבנים והבנות. הנוער השתייך למפלגות הציוניות ויחידים הגיעו לארץ.

האוכלוסיה היהודית עסקה במסחר ומלאכה וגם בפקידות בבית חרושת ללבנים.

אחד מבני העיירה מר לוין היה קצין בכיר בצבא הסובייטי, יש אומרים שהיה בין משחררי וילנה בזמן מלחמת העולם השניה.

בן עיירה שני חיים ציחוק למד בגמנסיה בוילייקה, ברח אל הפרטיזנים, הצטיין בגבורתו ובאומץ לבו, נפל ביער בפעולה נגד הרוצחים הגרמנים. אחרי מותו הוענק לו ע״י הממשלה הסובייטית תואר ״גבור ברית המועצות״ (ראה דף 151).

בשנת 1942 נחרבה רצ׳קה ביחד עם כל קהילות ישראל בגולת פולין.

סוסנקה

15 ק״מ מוילייקה שוכנת עיירה סוסנקה בה התגוררו כ־600 נפשות, ביניהן עדה יהודית של 15 משפחות. האוכלוסיה במקום התפרנסה מעבודת אדמה ותוצרתה, ובימות החורף מהובלת עצים (וואסקע).

העדה היהודית היתה מורכבת מכמה סוחרי עצים גדולים ביניהם מר יואל סוסנסקי, שני חנוונים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים – רוכלים בכפרים. במקום היה חדר בשביל הבנים והבנות שלמדו ביחד, הנוער יצא להכשרות, ואף לארץ הגיע. מנין קבוע היה להם בדירה פרטית עם ספר תורה משלהם. לימים הנוראים היו מזמינים בעל תפילה מהחוץ. עם חורבן יהדות פולין נחרבה גם קהילת סוסנקה.

בית בסוסנקה

כאלאפי

כפר גדול, 2 ק"מ מוילייקה מכיוון רח' כאלאפי, בכפר היה טחנת קמח שמשפחת דימנטשטיין החזיקה בחכירה.

המשפחות היהודיות שגרו בכפר היו קשורות עם וילייקה, ילדיהן למדו בבתי הספר בוילייקה, הנוער השתייך להסתדרויות הציוניות בעיר, הפרטיזנית ברטה דימנטשטיין בת כאלאפי היתה אחת הבנות האמיצות אצל הפרטיזנים (ראה דף 152).

באקציה השלישית נספו אחרוני יהודי כאלאפי.

נייקה

בדרך שבין קורניץ לקריביץ כ־22 ק"מ מוילייקה שוכנת קולוניה ותיקה בת מאתיים שנה, נייקה, השייכת לקהילת וילייקה, בישוב זה גרו כ־15 משפחות יהודיות, בסמוך לקולוניה היה כפר ניוזקי עם כמאתיים משפחות נוצריות.

כל תושבי המקום לרבות היהודים היו עובדי אדמה, לכל אחד היה כמה הקטרים אדמה, אשר ממנה הוציאו התושבים את מחייתם. בישוב היה גם בית חרושת ללבנים וסיד שהשתייך לר' מנדל שולמן שהיה מייצר בשביל כל הסביבה. היה בית מדרש, לימים הנוראים היו באים הישובניקים מהסביבה – הכפרים ואחוזות הפריצים – להתפלל במנין. לפני מלחמת העולם הראשונה היו המשפחות לוינסון ודובין באים מבאלאשי להתפלל במנין.

הבנים והבנות למדו בחדר אצל מלמד ובשנים האחרונות אצל מורה.

הנוער השתייך למפלגות הציוניות. אחד מבניה וָולה מנייקה יהודי מבוגר מזוקן היה פרטיזן נועז אשר שמו הלך לפניו, וקידש את שם ישראל בין הפרטיזנים הרוסים.

קהילת נייקה נספתה עם חורבן יהדות פולין.

בושובה

ישוב קטן יהודי על יד ויאזין, התגוררו בו כמה משפחות יהו־דיות, ביניהן משפחת אקסלרוד סוחרי עצים, אחד מבניה היה המוסיקאי המפורסם אקסלרוד שהיה גם מופיע בהצגות אחרי המלחמה בוילייקה. הוא סיים את הקונסרבטוריון בסנט – פטרבורג.

כל הישוב היה קשור לוילייקה, הסוחרים היחידים במקום השתייכו להתאחדות הסוחרים שבוילייקה. הנוער היה מעורב עם הנוער הוילייקאי.

עם חורבן יהדות פולין נחרב גם ישוב יהודי זה.

נרשם מפי חברים על־ידי ק. פ.

וויאזין

העיירה וויאזין השוכנת על נהר ריבצינקה, המשתפך אל הנהר ווִיליָה, נמצאת כ־8 קילומטר מהעיירה אילְיָה ו־20 קילומטר מעיר המחוז וילייקה. אדמת וויאזין היתה רכושו הפרטי של בעל האחוזה "הפריץ" גיצֶביטש שהחכיר חלקות אדמה ליהודים לבנות בתים בתנאים נוחים.

הישוב היהודי

לא נמצאו במקורות מאימתי התחיל הישוב היהודי בעיירה. מר יעקב ריער יליד וויאזין הגר בארצות־הברית הצליח למצוא באחד הספרים רשימה זו: הרב ר' שמעון ב"ר יצחק מוויאזין שהיה אב בית־דין בוילנה, עלה לארץ ישראל והשתקע בירוש־לים בשנת 1666. בשנת 1691 נאשם יהודי בשם ר' מנחם בן־אריה מוויאזין שגר בסביבת וילנא ברצח ילד נוצרי (עלילת דם) ונדון למות. לזכרו חברו רבני וילנה תפילה מיוחדת. מהנ"ל יש להסיק שהישוב היהודי בוויאזין התקיים כבר לפני 350 שנה ואולי יותר.

בספר הזכרונות של הגאון המפורסם ר' יצחק אלחנן ספקטור הרב מקובנה, מסופר שהרב מוויאזין היה מבין אלה שפנו אליו בבקשת עזרה.

בספירה הכללית ברוסיה בשנת 1897 נפקדו בעיירה: 604 נוצרים 234 יהודים. שם היו מקבלים גם תעודות זהוי ואישורים שונים.

הקהילה

התקיימה קהילה שהתעסקה בעניני הקהל כמו: הזמנת רב, שוחט, חזן, וכן טפול בבית מרחץ. בגבית מס הבשר "קורובקה" שהיה המקור העיקרי להכנסה לקהילה. לידות ופטירות נרשמו ב"אופראווה" – שלטון הקהילה באיליה שאליה השתייכו היהו־דים. מראשי הקהילה שדאגו לצרכי הקהל במסירות, היה ר' חיים משה קפלן ור' בן־ציון שטיין שהיו גם גבאי בית המדרש ושליחי צבור (ש"ץ) בו.

בתי מדרש

בעיירה היה בית מדרש של מתפללי נוסח אשכנז "מתנגדים" ו"שטיבל" – בית תפילה של חסידי ליובאוויטש – חב"ד. בשנת 1906 נשרף בית המדרש יחד עם מחצית בתי העיירה. מתפללי נוסח אשכנז עברו להתפלל עם חסידי ליובאוויטש, אחרי השריפה הגרו כ־10 משפחות לעיירות הסמוכות ומשפחות אחדות לאמריקה.

חינוך ותרבות

ילדי העיירה למדו ב"חדר" שנמצא בבית הכנסת, בתקופה

תלמידי ה״חדר״ בוויאזין

האחרונה היו המלמדים בני העיירה: ר׳ חיים הלל ור׳ בן־ציון. ב״חדר״ למדו ילדים וילדות יחד. לעתים היו מזמינים מורה ל״זמן״ קיץ, או חורף ללמד עברית, דקדוק, חשבון והלשון הרוסית. חלק מהנערים שסיימו את הלימודים ב״חדר״ יצאו ללמוד בישיבות וילנה, מיר, ברנוביץ.

העתונים ״היינט״, ״מאָמענט״ מוורשה היו מתקבלים על־ידי מספר חותמים, חוג הקוראים היה הרבה יותר רחב.

ספרים לקריאה היו שואלים מהספריה היהודית באיליה.

בריאות

עד מלחמת העולם הראשונה לא היה בעיירה רופא ורוקח, בחולים היה מטפל הירשל קופילוביץ ה״רופא״. במקרים קשים פנו לרופא באיליה. בית המרחץ וה״מקוה״ היו גורמים חשובים בשמירת הבריאות וההיגיינה.

מקורות הפרנסה

הישוב היהודי הוציא פרנסתו בחלקו ממסחר העצים הודות לנהר שבעיירה שדרכו העבירו סוחרי העצים רפסודות לגרמניה, והעסיקו הרבה פועלים שהיו קונים אצל חנוני העיירה. היו גם בעלי מלאכה שונים וסוחרים זעירים שהיו מהלכים לכפרים הסמוכים לשם מסחר. רוב התושבים החזיקו פרה וגן ירקות על יד הבית שהקלו על פרנסתם.

ר׳ יוסף מזל

גורם חשוב בהתפתחות העיירה היה השתקעותו של ר׳ יוסלה וויאזינער, כפי שנקרא בפי הבריות בראשית המאה ה־19. הוא היה סוחר גדול ומפורסם שעמד בקשרי מסחר עצים עם חו״ל. היו לו משרדים בערים הגדולות ברוסיה וחלק מהתושבים התפרנסו מעסקיו.

במלחמת נפוליון ברוסיה היה אחד הספקים לצבא הרוסי. ר׳

נוער ציוני בוויאזין, ביניהם איסר ריער – משמאל; נחום קפלן – באמצע

יוסף מזל היה איש מלומד ומשכיל. בעל ספרייה פרטית עשירה, מלבד ספרי דת ותלמוד, היו בה גם ספרי מדע, פילוסופיה, מתמטיקה ואסטרונומיה. המשכיל המלומד והמפורסם הגאון ר' מנשה איליאר, שבצעירותו ביקר אצל הגאון מוילנה, היה בא לוויאזין לעיין בספרי המדע ובפילוסופיה שבספריית מזל.

אחרי פטירתו של מזל הועברה הספרייה ע"י יורשיו, לפטר־בורג ומוסקבה.

מלחמת העולם הראשונה–1914

עם התקדמות הגרמנים לשטחי רוסיה בשנת 1915 הגיעה חזית המלחמה כמעט על יד העיירה. הישוב היהודי סבל מאד ביחוד מהקוזקים שהיו מכים ושודדים. חלק מהתושבים עזבו את העיירה ועברו למינסק. הנשארים התפרנסו בקושי.

הכיבוש הפולני

עם הכיבוש הפולני, בא לעזרת העיירה שהיתה עניה ומדולדלת. ה"ג'וינט" מאמריקה. באמצעות מר יעקב ריער בן־העיירה, שבא בתור קפטן אמריקאי מטעם ה"ג'וינט" ועזר למשפחות אחדות להגר לארצות הברית.

בימי השלטון הפולני לא שבעו נחת היהודים ביחוד עקב הנגישות של הפולנים ובשל החרם המסחרי שהוכרז על היהודים בפולין.

בימי השלטון הסובייטי

עם כניסת הסובייטים בשנת 1939 החלו השלטונות לחלק חלקות אדמה, מאדמת בעל האחוזה גיצֶביטש לתושבים. גם היהודים קבלו אדמה שעיבדו והתפרנסו ממנה.

הכיבוש הגרמני

הגרמנים נכנסו לעיירה מצד וילייקה. עוד לפני כניסת הגרמנים, התפרעו הגויים המקומיים והכפריים, הכו ובזזו מהיהודים ומבתיהם מכל הבא לידם. היהודים עזבו בתיהם, נמלטו והסתתרו בשדות וביער. רק לפנות ערב היו חוזרים לבתיהם השדודים. משפחות אחדות נמלטו לוילייקה – ביניהן משפחת ריער, וגם לאיליה. בלילה הראשון עם כניסת הגרמנים נורו על ידם על יד הנהר, הסנדלר אפרים גוטליבוביץ והחייט פייבל בן משה אהרן קונטורוביץ. ימים קשים ומרים באו על התושבים היהודים. הם נדרשו לספק לגרמנים חפצים שונים, בגדים, נעליים, שעונים, כסף וזהב. המשטרה שהיתה מורכבת מבילורוסים ופולנים, התאכזרו ליהודים, לקחו את היהודים לעבודות כפיה גסות ומפרכות, הכו, רצחו והתעללו בהם.

כך נרצחו ר' חיים משה קפלן וחתנו משה שלמה לוין בביתם ע"י השוטרים הבילורוסים ונקברו ע"י המשפחה בחצר ביתם.

השחיטה

ביוני 1942 הוקפה העיירה ע"י הגרמנים, אספו את היהודים הנשארים כ־60 נפשות, הובילו אותן לכוון וילייקה. בדרך ניסה חלק מהם להמלט, אולם לא הצליח ונורה. השאר נאספו והובאו בחזרה לעיירה. נכלאו ברפת של ר' חיים הלל ווישניאק ושם נורו. למחרת היום נקברו בחצר ע"י הגויים.

הניה ברמן, בעלה ושני ילדיהם נפצעו ושכבו תחת גופות הנרצחים ונשארו בחיים, אחרי שהרוצחים יצאו מהרפת והיו בטוחים שכולם הומתו, התאוששו ונחלצו מערמת הנרצחים עלו והסתתרו בשחת שבעלית הרפת. גוי מקומי שבא לרשת את בגדיהם של ההרוגים, גילה אותם ומסר את הנשארים בחיים לידי הרוצחים. הם נורו מיד במקום.

ביום השחיטה, התחבאו 10 נפשות בבור שנכרה תחת הריצפה אצל משה שלמה לוין ביניהם שלמה איטקינד ומשפחתו, בת הרב מוויאזין, לייבה פרידמן ובנו, בת אפרים גוטליבוביץ ובניה, בעלה של בתיה הוברמן עם ילד בן שלש. למחרת נכנס גוי לדירה לשם ביזת החפצים הנותרים, וכאשר שמע קול ילד בוכה הלך ומסר למשטרה, הוציאום ממקום הסתר שלהם הפשיטום בגדיהם, העמידום על ברכיהם ערומים והכו עד שהגיעו אנשי הגסטאפו מוילייקה ורצחום במקום. קברו אותם בחצר הבית. ינקום ה' דמם.

יוסף זאבי

שארית הפליטה

שארית הפליטה מוויאזין שנשארו בחיים הם:

חיה לוין בת ר' חיים משה קפלן, בנה ובתה – חיים בארץ ישראל.

פרומה קפלן כלתה בנה ובתה – חיים בארץ ישראל.

מֶרקֶה בת הירשל הנפח.

הבן והבת של הרב ר' יוסף קלצקין – חיים ברוסיה

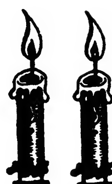
בן־ציון ברמן – חי בשוודיה.

אלקה הבת של בתיה גוטליבוביץ – חיה ברוסיה.

דינה אלפרוביץ ובנה – חיים בארצות הברית.

הרב ר' רפאל שטיין – חי בארצות הברית.

הרב ר' שמואל שטיין – חי בקנדה.

אל מלא רחמים דיין אלמנות ואבי יתומים אל נא תחשה להתאפק
לדם ישראל שנשפך כמים תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה
במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים את נשמותיהם
של אחינו ואחיותנו בני ווילייקה והסביבה היקרים שנהרגו ושנשחטו
שנשרפו ושנטבעו שנחנקו ושנקברו חיים כלם קדושים וטהורים
ביניהם גדולי תורה גאונים וצדיקים שמסרו את נפשם על
קידוש השם בגן עדן תהא מנוחתם לכן בעל הרחמים יצרור
בצרור החיים את נשמותם ה הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם
ותעמוד לנו זכותם ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם
בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם והקדושים לזכרון
תמיד נגד ה צדקתם יבואו שלום וינוחו על משכבותם
ונאמר אמן

ימי זכרון (יארצייט) לקהילת ווילייקה המחוזית

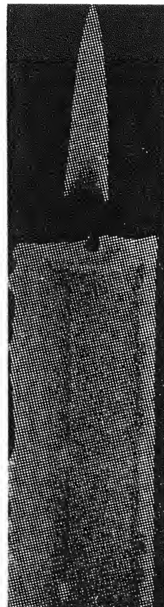
י"ז בתמוז תש"א

ה ו מנחם אב תש"א

יד אדר - פורים תש"ב

מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם
וְעֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה,
וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלַיְלָה
אֵת חַלְלֵי בַת עַמִּי.

ירמיהו ח, כג

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

אברמוביץ ישראל-אליהו, אשתו מינה, בניהם: ראובן (נפל במלחמה), אברהם-יצחק, ברל, ובתם רחל.
אברמוביץ לייב
איוויאנסקי בוריס, אשתו סוניה בת ר׳ לייב באלשינסקי, בנם משה
איידלמן ישעיהו (נספה בכלא ברוסיה)
אלפרוביץ ברוך, אבא של חינה רטנר
אלפרוביץ זונדל, אשתו מנוחה, בנותיהם: צפורה, קלרה ועוד ילדים
אלפרוביץ יוסף, אשתו רחל, בנותיהם דוסיה ונחמה
אלפרוביץ משה, אשתו גיטל, בנם נחום, בתם נחמה
אלפרוביץ קופל, בניו: אהרון, ברוך
אלפרוביץ צבי, בן ר׳ קופל, אשתו פליה, בתם חיליה
אלפרוביץ רודה, חמותו של ר׳ אליהו-יוסף טייץ
אלפרוביץ שלום, אשתו שרה, בתם חוה, בעלה ובנם
אלפרוביץ ברטה, אחיותיה: ציפה ורבקה
אסטרמן אהרון, בנותיו: דובה ובעלה וחינה ובעלה
אסטרמן מאיר, אשתו דבושה, בנם מלך, בנותיהם: פייגל ולאה
אפשטין בנימין, אשתו מלכה, בתה סוניה מרגולין
אפשטין ברוך מרדכי, אשתו רחל
אפשטין יצחק, בן ר׳ ברוך-מרדכי, אשתו צילה וילדיהם
אפשטין אלכסנדר, בן ר׳ לייב, אשתו יהודית, בנם אריה ועוד בן
אפשטין אהרון, בן ר׳ לייב, אשתו צרטיל, בנם מרדכי-אריה
אפשטין בוניה, ובתה צילה (נספו במחנה דכאו)
אקמן שמואל, אשתו לאה

בונימוביץ מרל, אלמנת ר׳ שמואל
בורשטין נחמה, בת ר׳ שמואל לוין, בעלה אריה ובתם אלינקע (נספו בוילנה)
בזפרוזבני יצחק-מאיר, אשתו אשקה, בתם מלכה ובעלה חיים
בזפרוזבני לייב (נפל במלחמה)
ביקלס רחל, בת ר׳ ש״ח דובין, בעלה יעקב (נספו בורשה)
בכרך דוד, אשתו תרצה בת ר׳ ישראל קופילוביץ, בנם ישראל, בתם מרים
בלינדר צבי
בליצשטין ד״ר

בלכר אברהם-משה, אשתו רחל-חנה, בנם אלטר (נפטר ברוסיה) בתם שרה
בקמן לאה, בתה עטקה
ברמן גיטל, בניה: משה (נפל במלחמה), אהרון, מרדכי, שמואל
ברנובסקי וולף, אשתו חוה-ביינה, אמא שרה-עטע, בנם משה, בנותיהם: רשקה, צפורה ועוד ילדים
ברקוביץ אייזיק, אשתו דריזה, בנם: יוסף-לייב בתם פסיה
ברקוביץ אברהם, בן ר׳ אייזיק ואשתו
ברשאי, אשתו ובנם
גוטמן בנימין, אשתו שרה-רייזל
גוטמן ליפמן, אשתו חיה, בנותיהם: בתיה ומרים
גוטקין קלמן, בתו רוניה
גוטקין שמואל, בן ר׳ קלמן ואשתו אסתר
גולדברג יצחק, אשתו דבורה, בניהם: משה, אברהם ועוד ילדים
גולדנברג דורה, ממשפ׳ ר׳ ישראל-בער, בעלה ובתם בתיה (נספו בקובנה)
גולוב אהרון, אשתו רחל-לאה, בנם שמעון, בנותיהם: חסיה, עטל, ציפה
גולוב מאשה, בנה יוסף-חיים
גולוב מיכאל (נפטר ברוסיה), אשתו דישה, בניהם: מרדכי, יהושע, בנותיהם: רבקה, רחל ושרה
גולוב יעקב, בן ר׳ מיכאל, אשתו ובניהם
גולוב נחמן, בן ר׳ מיכאל, אשתו וילדיהם
גולוב מיכאל, אשתו חיה-גיטה בת ר׳ שלמה-חיים נורמן, בנם דוד ובתם חנה
גולומב ברוך, אשתו בתיה בת ר׳ ישעיהו אידלמן, בתם יהודית (נספו בוילנה)
גולקוביץ אריה, אשתו בלה בניהם: מיכאל ואלעזר בתם לאה
גורביץ ברוך, אשתו שרה ממשפ׳ קוגל ובנותיהם
גורביץ יצחק-מנדל, אשתו אסתר, בתם סוניה
גורביץ ישראל-בער, אשתו שרה-פיגה, בנותיהם: גולדה, אסתר, רייזל, בנם לייבע
גורביץ נחום, בן ר׳ ישראל-בער, אשתו רבקה, בניהם: אברהם, יוסף
גורביץ לאה
גורביץ משה (מוילנה), אשתו ובנותיהם
גורביץ פייווע, אשתו פייגל, בת ר׳ יעקב קופילוביץ, בנם יעקב, בתם רחל

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

גורביץ שלמה, אשתו חנה, בנם משה
גורביץ ברוך, בן ר׳ שלמה, בנו בנימין
גורביץ בנימין, בן ר׳ שלמה, אשתו ז׳ניה, בנם יוסף, בתם רחל (נספו בפונאר)
גורדון צירלה
גורדון חיים, אשתו בתיה בת ר׳ יעקב לנדא
גילמן שרה, אחותה של בתיה זלצמן, בנה שפסל (תיירים מארה״ב – נספו בוילייקה)
גרינהויז דב, אשתו חיה, בתם פרומה ובעלה
גרינהויז זלמן בן ר׳ דב ואשתו

דודמן שמאי (חתנו של ר׳ אליהו־יהושע שולמן) – (נפל במלחמה)
דונין רבקה, לבית קוגל (נפטרה ברוסיה)
דימנטשטיין אריה ואשתו, מכאלאפי
דימנטשטין זאב ואשתו
דימנטשטין ברטה, מכאלאפי (נפלה בפרטיזנים)
דינרשטין אברהם
דינרשטין רבקה, כלתו של ר׳ אברהם דינרשטין, בנה ברוך (בעבע)
דינרשטין יוסף־לייב, אשתו מרים, בניהם: יצחק־חנן, ונח (נפל בפרטיזנים)
דינרשטין זאב, אשתו ובתם
דינרשטין שפרה, אלמנת ר׳ משה־נתן, בנה יעקב, בתה גיטל
דינרשטין אברהם־לייב, בן ר׳ משה־נתן
דינרשטין חנן, בן ר׳ משה־נתן, אשתו וילדיהם
דינרשטין רבקה, אלמנת ר׳ ניסן, בניה: שלום, נתן, בנותיה: גיטל ולולה
דנישבסקי יצחק, אשתו דבורה בת ר׳ יואל קופילוביץ

וועויער ברוך, אשתו ביילה בת ר׳ יהודה לנדא
וייסמן שמעון, אשתו, בנם שמואל ובתם
וירניקובסקי שמואל, אשתו שרה־רבקה, בת ר׳ יצחק קופילוביץ
וירניקובסקי יוסף, אשתו חיה, בת ר׳ יצחק קופילוביץ, בנותיהם: צפורה ומנוחה

זגרמיסטר אליהו־לייב
זוסמן צבי בן ר׳ יואל־ברוך, אשתו חיה־שרה לבית גיברלטר, בניהם: אהרון־יוסף, שמעון־מרדכי, נפתלי, יצחק, בנותיהם: רחל, שפרה (נספו בגטו קובנה)

זיסקינד רעשע, בנה לאזער (נספה בכלא ברוסיה)
זלצמן ברוך־חיים, אשתו בתיה, בנם לייב, בתם ברטה

חזנוביץ משה, אשתו פניה, בנם צבי
חייט יצחק, אשתו חיה־שרה
חייט מגדל, אשתו שרה־חנה, בנם אליעזר (נפל במלחמה)

טאובס חיים, אשתו חיה בת ר׳ יוסף לייב דינרשטיין, בנם זאב, בתם מרים.
טייץ ברל, אחיו משה, אחיותיהם: פיגה, רעיה, בעלה וילדיהם
טייץ חנה, אלמנתו של ר׳ אליהו־יוסף, בתה מנוחה
טילביץ דבורה, בת ר׳ אהרון לאמפרט, בנה משה ובת
טלרמן יעקב, אשתו רחל לבית קוגל ובתם
טשרטוק מאשע, בנה זלמן, אשתו ובתם (נספו בפונאר)

יבדאסין דבורה, בתה שרה
יוסלסון אריה, אשתו גנשה בת ר׳ משה־שמעון, בנם גדליהו
יקובסון נטע, אשתו דבורה בת ר׳ משה־איטשע שולמן, בנם משה

כבש שלמה, אשתו מינה, בנם אברהם, בתם סימה (נספו במחנה באסטוניה)
כגן חיים־יונה, אשתו נחמה, בנם יעקב, בתם רחל
כצנלסון שאול (נפטר ברוסיה), בתו עטל

לויט חיים, אשתו דובה, בתם דבושה ובנם
לויטן שרה, אלמנת ר׳ נפתלי, בתה רחל
לוין מיירים, אשתו חיה, בניהם: מרדכי (נפל במלחמה), יעקב
לוין מרדכי, אשתו פייגה
לוין אליהו, בן ר׳ מרדכי, אשתו חסיה, בנם יהודה־לייב, בנותיהם: זיסה, שרה
לוין מאיר, בן ר׳ מרדכי, אשתו שפרה, בנם גדליהו, בתם לאה
לוין נחמן (נפטר ברוסיה)
לוין חצקל, אשתו עלקה (נפטרה ברוסיה)
לוין רחל לבית טייץ, בתה חוה (נפטרה ברוסיה)
לוין שלמה־חיים, אשתו רחל־לאה, בנם אשר
לוין שמואל, אשתו חיה־שרה, בנם אברהם־אהרון
לוין מינה, בת ר׳ שמואל, בעלה ובתם

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

לוין יעקב, בן ר' שמואל ואשתו (נספו במחנה באסטוניה)
לוינסון יצחק, אשתו מוסיה
לוינסון ליפה, בניו: מאיר (נספה במחנה באסטוניה), שמואל (נפל במלחמה) בנותיו: נחמה, פניה
לוינסון פסח, בן ר' ליפה, ואשתו (נספו במחנה באסטוניה)
ליברמן חיה-שפרה, אלמנת ר' שעפסל, בתה רבקה
ליברמן אייזיק, בן ר' שעפסל, אשתו רחל וילדיהם
ליברמן זלמן, בן ר' שעפסל, אשתו וילדיהם
ליברמן חיים-יהודה, בן ר' שעפסל, אשתו וילדיהם
ליברמן ישראל-נחמן, בן ר' שעפסל, אשתו וילדיהם
ליברמן יחיאל, בן ר' שעפסל, אשתו צפורה בת ר' שמעון קלקה ובתם
ליפשיץ חיים, אשתו עלקה
ליפשיץ יצחק, אשתו רבקה, בנם יעקב, בתם שרה (נספו במחנה באסטוניה)
ליפשיץ לייב, אשתו פייגה בת ר' יעקב לנדא, בנם זלמן, בתם דבורה
למפרט אהרון, אשתו עטל
למפרט אברהם, בן ר' אהרון, אשתו ליזה וילדיהם
לנדא חיה-עטל, אלמנת ר' אברהם-זלמן, בתה שרה-בתיה
לנדא מאיר, בן ר' אברהם-זלמן, אשתו פרידה, בנותיהם חנה וליבה
לנדא-רובינשטיין רחל בת ר' אברהם זלמן, בעלה יעקב וילדיהם (נספו באיוועניץ)
לנדא יהודה, אשתו פראדה
לנדא מרדכי בן ר' יהודה, אשתו רחל ובתם
לנדא יעקב, אשתו חיה-פעסיה
לנדא מאיר, בן ר' יעקב, אשתו וילדיהם
לנדא נחמן, בן ר' יעקב ואשתו
לפידות לייזר-הירש, אשתו חוה, בנם איזי (נספה בפונאר)
לפידות שמואל, אשתו שושה, בניהם: משה, נחום

מזוביצקה טעמע, בת ר' אברהם דינרשטין
מיליקובסקי לייב, אשתו אשקה, בנם תנחום (נפל במלחמה), בתם מינה
מייסקי דוד, אשתו וילדיהם
מלצר ירמיהו, אשתו מנוחה, בנם אריה ועוד ילדים
מלצר מריאשה, בת ר' מיכאל גולוב, בעלה יוסף ובנותיהם נחמה ועוד 2 בנות

מלשקביץ לייב, אשתו אסתר
מלשקביץ אייזיק, בן ר' לייב, אשתו דשקה, בתם פירה
מלשקביץ שאול, בן ר' לייב, אשתו סוניה, בנותיהם: רבקה, מרים
מרקון מרדכי, אשתו חנה-חיה, בנותיהם: טייבל, סוניה, חינה ומשפחתה
משיץ יהודה, הרב, אשתו אסתר-הדסה, בתם פרידה
משיץ יצחק, אשתו צפורה ובנם (נספו בקובלניק)
משיץ אברהם, הרב, אשתו ובתם חנה
משיץ אלחנן, הרב, אשתו לאה בת הרב ר' יהודה משיץ, בניהם: אהרון, משה, בנותיהם: שרה, בתיה

נח השוחט ואשתו איטקה ברײנה
נורמן אברהם (נפטר באיטליה, בדרך לא"י), בנו חיים
נורמן אברהם, אשתו בתיה
נורמן נחום בן ר' אברהם, אשתו סוניה, בנותיהם: בילה, ליובה
נורמן בן-ציון, אשתו שרה-בתיה
נורמן ברוך, אשתו דובה, בניהם: רפאל, נפתלי, בנותיהם: דריזה, גליה
נורמן נתן, בן ר' ברוך, אשתו רבקה בת ר' לייב מיליקובסקי, ובתם
נורמן ברל-דוד, אשתו רחל-לאה, בנם זלמן, בתם רבקה-דבורה
נורמן אברהם-יצחק, בן ר' ברל-דוד, אשתו וילדיהם
נורמן דוד-מרדכי, אשתו איטקה, בנותיהם: שרה, זלטה
נורמן זוסמן, אשתו רשקה, בנם נחמיה (נפטר ברוסיה), בתם נחמה-אטה
נורמן יעקב, אשתו מריאשה
נורמן יעקב-משה, אשתו מלכה, בנם בנימין, בתם דבורה
נורמן יצחק בן ר' אהרון-דוד, אשתו דובה, בנם נחום
נורמן יצחק-דוד, אשתו טייבה, בנם הירשל, בתם חינה
נורמן לייזר-מאיר
נורמן יוסף, בן ר' לייזר-מאיר, אשתו, בנם ובתם
נורמן מאיר, בניו: אליעזר, דוד
נורמן משה, אשתו הינדה, בנם נחום, בנותיהם: רבקה, דבורה, צביה, מרים
נורמן משה-שמעון, אשתו הניה, בנם פסח-יצחק, בתם לאה
נורמן נח, אשתו פייגה-חינה
נורמן קלמן
נורמן שלום, בתו חנה-חינה

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

נורמן שלום־יצחק, בן ר׳ צבי, אשתו רוזה (נפטרו ברוסיה)
נורמן שלום־יצחק, בן ר׳ זליג־זושע, בנו זליג (נפטרו ברוסיה)
נורמן שלום־יצחק, בן ר׳ אליהו (נפטר ברוסיה), בנו אליהו (נפל במלחמה)
נורמן שלמה־חיים, בתו שרה
נורמן נח, בן ר׳ שלמה חיים, אשתו שרה, בנם יעקב
נורמן שמעון־ישעיהו, אשתו חנה־בתיה, בתם פסיה
נורמן שרה־מירה, אלמנת ר׳ זליג, בניה: זלמן־נתן, משה־יצחק
נורמן ראובן, בן ר׳ זליג, אשתו סימה, בנם זליג

סובול בתיה, בנה זכריהו, בתה צפורה
סוידלר ברוך (נפטר בכלא ברוסיה)
סוירסקי אליקים, אשתו הדסה, בניהם: פרץ, שמחה, בתם פרידל
סוירסקי חיים, אחותו שרה
סוירסקי משה, אשתו מרל
סוירסקי יהושע, אשתו בתיה, בנם שמחה (נספו בפונאר)
סוירסקי סוניה, בנה ברוך
סולוגוביץ ישראל־מיכאל, אשתו ובתם
סילצקי יוסף, אשתו לאה, בתם מניה
סירוטקין יצחק, אשתו פניה, בת ר׳ יהודה קצוביץ, בנם משה, בתם רחל
סאסנסקי אבא, אשתו עטה־רחל ושני בנים

פבלובסקי אריה (נפל במלחמה), אשתו ובנם
פוטרפס ישראל, אשתו שאשע
פוטרפס יצחק בן ר׳ ישראל, אשתו מניה בת ר׳ ישעיהו אידלמן, בנותיהם: סופיה, פניה
פופיל דובה, ממשפ׳ רייטשטיין, ובעלה
פורמן ואשתו (חייט מוילנה), נכדתם ובעלה
פינקלשטיין אהרון, אשתו רבקה
פלורמן אשר, אשתו חינה, בניהם: אריה, טוליק
פלץ הרמן, אשתו צפורה בת ר׳ אברהם דינרשטין
פלקסר שמעון, אשתו ז׳ניה (נפלה בפרטיזנים), בתם מרים, בנם זאבל
פיסטונוביץ רייזה, בנה אשר
פרידמן ברטה, בת ר׳ משה סוירסקי, בתה אסתר

צימרמן פיזוע, אשתו רחל, בניהם: יצחק, יעקב, בתם זלטה

ציפלביץ דוד, אשתו חינה, בת ר׳ מרדכי לוין, בנותיהם: שרה, אסתר, שפרה, בנם דוד
צ׳רני יעקב (נפטר ברוסיה)
צ׳רני מקס, אשתו צפורה, בת ר׳ יצחק נורמן, בתם

קגנוביץ אליהו, אשתו נחמה, בת ר׳ זלמן קופילוביץ וילדיהם
קגנוביץ ברוך, אשתו אסתר, בניהם: מרדכי, אברהם־יצחק, בתם גיטל
קגנוביץ בנימין, אחיותיו: פרלה ומשפחתה, זילפה ומשפחתה
קובלנץ גרונם, אשתו דשקה, בנם זלמן, בתם פירה
קוגל שרה־בתיה, בתה חיה
קוגל גרשון־לייב, אשתו וילדיהם (נספו בפרפינובה)
קוגל חיים, אשתו יהודית, בתם לאה ובן
קולבק שיינה־עטל, בתה אלטה
קולבק חיים, אשתו פרידה, בתם אידה
קוניצפולסקי מרדכי, אשתו פניה, בת ר׳ משה סוירסקי, בנם ובתם
קוניצפולסקי אברהם, אשתו גיטל, בת ר׳ ישראל־בער גורביץ
קופילוביץ אליעזר־זאב בן ר׳ ישראל, אשתו רחל ובתם שרה ובעלה סלק וולודבסקי
קופילוביץ אפרים, בן ר׳ זליג (נפל במלחמה)
קופילוביץ אשר בן ר׳ יוסף (נפל במלחמה)
קופילוביץ בתיה, אלמנת ר׳ מרדכי
קופילוביץ זלמן, בן ר׳ יקותיאל־זוסיה, אחיותיו: הינדה וינטה
קופילוביץ צבי בן ר׳ יקותיאל־זוסיה, אשתו רוזה לבית אפשטיין (נספו במחנה דכאו), בנם זוסיה (נספה בגטו קובנה)
קופילוביץ ברטה, אחיותיה לענא ומניה (נספו בפונאר)
קופילוביץ חנה, אשת צבי ממשפ׳ יצחק דער גלאסנער
קופילוביץ חיים, אשתו דבושה בת ר׳ נתן נורמן
קופילוביץ חסיה, אלמנת ר׳ יעקב
קופילוביץ חסיה־הניה
קופילוביץ יעקב, בן חסיה־הניה, אשתו רבקה בת ר׳ משה־שמעון, בנם אריה, בנותיהם: מארישא־אידלה, שרה־רייזל
קופילוביץ נחמיה, בן חסיה־הניה, אשתו בונה, – שרה, אמא של בונה, בנם אריה, בתם ליבה
קופילוביץ יואל, אשתו צירה

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

קופילוביץ אברהם בן ר׳ יואל, אשתו הניה, בנם משה, בתם מרים
קופילוביץ יונה בן ר׳ שמואל, אשתו רוזה ובתם קלרה
קופילוביץ זונדל בן ר׳ שמואל, אשתו טייבל, בתם פרומה
קופילוביץ יעקב בן ר׳ צבי (העשלס), אשתו פייגה
קופילוביץ יצחק בן ר׳ זלמן, אשתו פרומה וילדיהם
קופילוביץ לייזר בן ר׳ זלמן, אשתו מלכה, בנם ברל
קופילוביץ שמעון בן ר׳ זלמן, אשתו בדנה, בנם קופל, בתם לאה
קופילוביץ גיטל, בת ר׳ זלמן
קופילוביץ יצחק, בן ר׳ מיירים (נפל במלחמה)
קופילוביץ ירוחם בן חנה טרפוס
קופילוביץ ישראל–יהודה, אשתו ליבה בת ר׳ יצחק–מאיר, דודתו בתיה ואחותו צפורה
קופילוביץ צפורה, אחותה בתיה
קופילוביץ ליפה, אשתו לאה בת ר׳ ישראל־בער גורביץ, בניהם: שמואל, מוטל, יוסף, בנותיהם: חוה, רייזל
קופילוביץ שושקע, אחותו של ליפה
קופילוביץ מיכאל, אשתו חיה ובנותיהם
קופילוביץ מרדכי (מקס), אשתו פניה
קופילוביץ משה, בן ר׳ נחום, אשתו בת־שבע, בנם אליהו
קופילוביץ יהושע, בן ר׳ נחום, אחיו: יונה, ראובן, אחותם ינטה
קופילוביץ משה–נחמיה, אשתו רבקה (נספו בקריביץ)
קופילוביץ נח, בן ר׳ יצחק, אשתו הניה, בתם בתיה
קופילוביץ פייווע, בן ר׳ יצחק, אחותו בתיה
קופילוביץ פלטיאל, בן ר׳ זכריהו, אשתו מניה, בנותיהם: גיטה, רינה ועוד 3 ילדים (נספו בגטו לודז׳)
קופילוביץ גרשון, בן ר׳ זכריהו, אשתו אסתר, בניהם: מרדכי, ראובן
קופילוביץ ציפה, בנה ברוך
קופילוביץ רייזל, אלמנת ר׳ דוד
קופילוביץ רייזל, אלמנת ר׳ שמעון, בנה נתן (נפטרו ברוסיה)
קופילוביץ בנימין, בן ר׳ שמעון, אשתו רוזה, בנם אליהו (נספו בפונאר)
קופילוביץ משה, בן ר׳ שמעון, אשתו רחל, בתם סוניה, בנם דוד
קופילוביץ רחל–חנה
קופילוביץ שמואל, אשתו חיה–רודה, בתם בתיה
קופילוביץ שמעון, אשתו חיה, בניהם: ליאון, יצחק, (נפל במלחמה) בנותיהם: רבקה, בתיה

קופילוביץ יעקב, בן ר׳ שמעון, אשתו חיה בת ר׳ קופל אלפירוביץ, וילדיהם
קופילוביץ חנה, בנה יעקב, אשתו וילדיהם
קופילוביץ שמעון–מאיר, אשתו דבורה, בתם ליבה
קופרשטוך אפרים, אשתו שינה בת ר׳ אליהו־יהושע שולמן, בנם יוסף
קור פנחס (נפטר ברוסיה)
קור מיכאל, בן ר׳ פנחס, אשתו ובתו (נספו בברנוביץ)
קז׳דן זלמן, אשתו שרה, בניהם: יעקב, אברהם, חנן, ברוך (נפל במלחמה), בתם מינה
קינסקה טטיאנה (רופאת שניים)
קליין משה הרב, אשתו חנה בת הרב יהודה משיץ, בנם זאב, בנותיהם: בתיה, פרידל
קליינמן יחזקאל, אשתו גיטל בת ר׳ לייב אפשטין, בנם אריה ועוד בן
קלקה שמעון, אשתו חיה–בילה, בנם צבי (נפל במלחמה)
קלקה צבי, אשתו ברינה לבית פיסטונוביץ, בנם
קליר נחמיה, אשתו סוניה, בניהם: יצחק, יהושע, בתם צילה ובעלה
קפלן אהרון, אשתו שרה בת ר׳ יעקב צ׳רני ובתם
קפלן אליעזר
קצוביץ סוניה, אלמנת ר׳ יהודה
קריביצקי מנדל, אשתו יוכבד, בנם גרשון, בנותיהם: צילה, בתיה
קריינס זונדל, אשתו פניה
קריינס יצחק, אשתו חינה בת ר׳ קלמן נורמן, בנם שלמה
קרייציק דב אשתו בילה בת ר׳ שמואל קופילוביץ וילדיהם
קרמניק סלוה, בת ר׳ דב גרינהויז, בעלה ובתם
קרצמר סוניה, בת ר׳ דב גרינהויז, בניה: שמעון, משה

רבונסקי לייב ואשתו
רבונסקי יעקב, אשתו וילדיהם
רבינוביץ חיה
רבינוביץ משה, בן חיה, אשתו חיה
רבינוביץ מרקה, אלמנתו של ר׳ יעקב, בתה בתיה ומשפחתה
רבינוביץ לייב, בן ר׳ יעקב, אשתו חנה–רבקה בת ר׳ מרדכי–לייזר, בנם משה, בתם פיגל
רבינוביץ נח, בן ר׳ יעקב, אשתו וילדיהם
רבינוביץ שלום, חתנו של ר׳ פנחס קור (נפל במלחמה)

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

רגובין שלמה, אשתו סוניה, בת ר׳ יעקב לנדא, וילדיהם
רודיצקי אריה–לייב, אשתו חיה–אידה בת ר׳ קלמן גוטקין, בניהם: יצחק, גוטמן
רודניצקי שמואל, אשתו זלדה
רודנסקי זאב, אשתו צילה בת ר׳ פנחס שולמן וילדיהם
רוזנבאום הלל ואשתו
רוזנבאום מרים, בת ר׳ הלל, בעלה וילדיהם
רוטמן מרדכי, אשתו ליבה
רזניק שבתי, אשתו גיטל בת ר׳ משה־שמעון נורמן, בנם פייוול
רטנר יעקב, אשתו חינה (נפטרו ברוסיה)
רייטשטיין זלדה (נפטרה ברוסיה), בניה: ישעיהו, נטע
רייטשטיין שניאור, אשתו שינה, בתם ברײנה, ועוד ילדים
רייטשטיין שרה–פייגה
רפופורט יעקב, אשתו וילדיהם

שוימר שבתי, אשתו רחל, אחיו דב
שולמן לייבה-ראובן, אשתו אסתר, בנם משה
שולמן מנדל, אשתו מריאשה, בנותיהם: מאשע, חנה, אלקה, בנם ברוך (נפל במלחמה)
שולמן משה–יעקב, אשתו שימה (שם משפחתה מקודם נול)
שולמן אליהו–יהושע, אשתו חיה–שרה
שורץ רבקה, בת ר׳ יצחק לוינסון, בעלה חיים
שטינמן, אשתו ובנם אהרון
שירוקוברודו אריה, אשתו מינה, בניהם: יוסף, דב
שמוקלר יוסף (נפטר בדרך לא״י) אשתו ובתם (נספו בווילייקה)
שניאורסון ליאון, אשתו רבקה בת ר׳ אהרון אַנשילביץ, ובתם
שפטניצקי יוסף, אשתו זיסל, בת חיה רבינוביץ, בתם ליבה, בנם זליג
שפריירגן ישראל, אשתו פרידה בת מלכה גרינהויז, אחותו תירצה
שץ שלמה, אשתו חיה, לבית דובין, בתם לאה

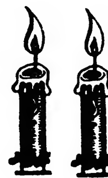
תרשיש יוסף, אשתו פייגה

רשימה זו, של הנספחים, רוכזה וסודרה מהזכרון. איננו בטוחים אם לא פסחנו או החלפנו, שמות קדושים. מפני ריחוק הזמן וגבול היכולת של העוסקים, אנו מבקשים לדוננו לכף זכות.

בני עירנו שנפלו בצבא הפולני והסובייטי בימי מלחמת העולם השניה

אברמוביץ, ראובן בן ישראל אליהו
בזפרוזבני, לייב בן יצחק מאיר
ברמן, משה בן דב
דודמן, שמאי חתן ר׳ אליהו יהושע
חייט, אליעזר בן מנדל
לוין, מרדכי בן מיירים
לוינסון, שמואל בן ליפה
מיליקובסקי, תנחום בן לייב
נורמן, אליהו בן שלום יצחק
פבלובסקי, לייב
קופילוביץ, אשר בן יוסף
קופילוביץ, אפרים בן זליג
קופילוביץ, יצחק בן מיירים
קופילוביץ, יצחק בן שמעון
קז׳דן, ברוך בן זלמן
קלקה, צבי בן שמעון
רבינוביץ, שלום חתנו של פנחס קור
שולמן, ברוך בן מנדל

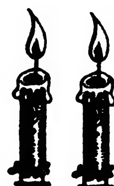
ציון לנשמת בני העיר שנפטרו בארץ בדורות האחרונים

אדיר (רודניצקי), מנחם תל־אביב
ארבטר, פלטה רמת־גן
אלחנני, מאיר תל־אביב
בונימוביץ, אליהו כרכור
ביהובסקי, זלמן תל־אביב
בית הלחמי, יהושע בעלה של לאה לפידות
ברמן דב, כפר סבא
גרינהויז, חיים אריה גבעתיים
דיקן (דיקשטיין), פלטיאל, פרופסור, תל־אביב
זאבי (ווילק), חנה בתיה תל־אביב
חייט, ליבה ירושלים
צ׳רני, רחל בת־ים
ישראלי, אשר בעלה של חדוה לפידות תל־אביב
לוין, יעקב בת־ים
לוין, רבקה בת־ים
משיץ, מלכה ברכה תל־אביב
נורמן, אסיה בת־ים
נורמן, זוסמן בת־ים
נורמן, יצחק מרדכי חיפה
נורמן, פסיה חיפה
ספוזניקוב, אליעזר תל־אביב
ספוזניקוב, חנן תל־אביב
ספוזניקוב, יצחק תל־אביב
ספוזניקוב, ישראל תל־אביב
פרומין, לייב ירושלים
פרומין, יעקב ירושלים
קופילוביץ, גישה גני־תקוה
קופילוביץ, זכריה תל־אביב
קופילוביץ־כרמלי, עקיבא תל־אביב
קופילוביץ־פילובר, שיינה תל־אביב
קופילוביץ, ליבה גני־תקוה
קופילוביץ, חיים שלום תל־אביב
קור, נחמיה רמת־גן
רולניק, אברהם רמת־גן
שולברג, עמנואל תל־אביב, בעלה של דינה נורמן
שייניוק, רבקה תל־אביב
שולמן, זלמן בת־ים
שפירא־קופילוביץ, מיכלה תל־אביב

רשימת קדושי קהילתוויאזין

איטקינד, שלמה ושלשה ילדים, נספו בוויאזין
איטקינד, הרב ר׳ משה ומשפחתו, 6 נפשות,
נספו בווילנא
בלכר, מרדכי יצחק ושני ילדים, נספו בוויאזין
ברמן, גיטע, נספתה בוויאזין
גוטליבוביץ מינקוב, רחל, בעלה ובתם, נספו בוויאזין
גוטליבוביץ, אפרים ומשפחתו, 6 נפשות, נספו בוויאזין
גינזבורג, אהרן ומשפחתו, 4 נפשות, נספו בוויאזין
דוברובסקי, בתיה רבקה ובתה, נספו בוויאזין
דינרשטיין, מירה, נספתה באיליה
הוברמן, חיה ובנה משה, נספו בוויאזין
הוברמן, בתיה, בעלה ובנם, נספו בוויאזין
ווייגר, צבי הרשיל ואשתו איטה, נספו בוויאזין
ווילנסקי, דוד, נספה באיליה
לוין, משה שלמה, נספה בוויאזין
מלצר, חנוך, אשתו ובתו, נספו בוויאזין
מלצר, רחל חיינה ובנה, נספו בוויאזין

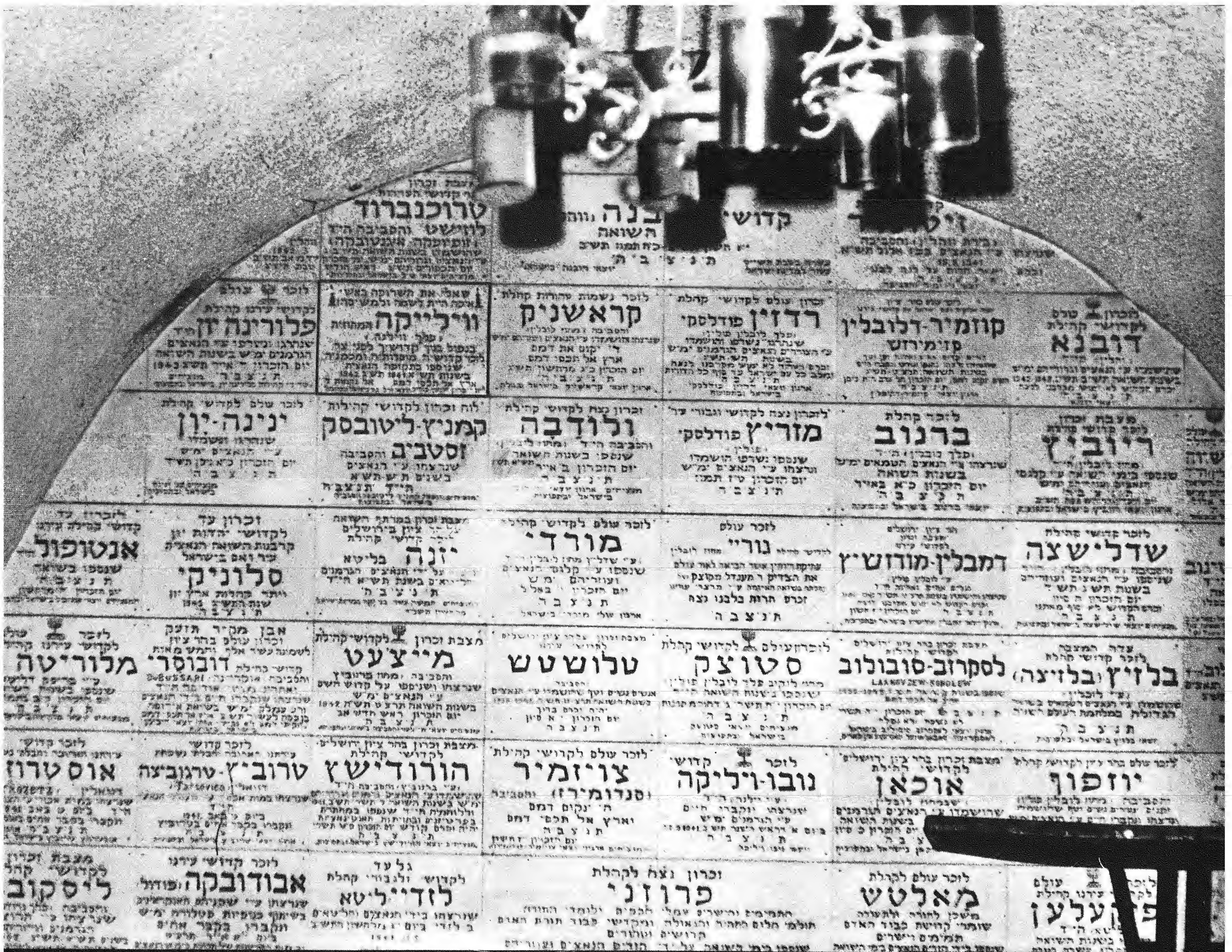
סוסנסקי, אליעזר ומשפחתו, 4 נפשות, נספו בוויאזין
פייגל, שלמה ומיירים ושתי בנותיו, נספו בוויאזין
פרידמן, לייב ומשפחתו, 4 נפשות, נספו בוויאזין
פרסמן, משה יהודה ומשפחתו, 8 נפשות, נספו באיליה
קופילוביץ, יעקב ומשפחתו, 3 נפשות, נספו בוויאזין
קלצקין, הרב ר׳ יוסף, נספה בווילייקה
קפלן, ר׳ חיים משה ואשתו, נספו בוויאזין
קפלן, יצחק
קפלן, נחום יהודה, נפל בצבא האדום ליד ברלין
קפלן, לייב בר, נספה בוויאזין
רבינוביץ, אייזיק ומשפחתו, 5 נפשות, נספו בוויאזין
רבינוביץ, אשר, נפל כפרטיזן
ריער, הירשל ואשתו טייבל ובניהם, נספו בווילייקה
ריער, שלום ואיסר, נספו בווילייקה
שטיין, ר׳ בן־ציון ובתו, נספו בוויאזין
שפרבר, חתנו של ר׳ בן־ציון, ומשפחתו, 4 נפשות,
נספו בוויאזין

רשימת קדושי הכפר נייקה

חדש, יצחק מרדכי אשתו אידה וילדיהם:
יוסף ויעקב, נחמה ורחל, בתיה ובתה שרה
נורמן, אייזיק ובניו דוב ויהודה
שולמן, מנדל אשתו רייזל וילדיהם: יצחק ובלומה
שולמן, קופיל ואשתו אלקה
שולמן, משה ואשתו צ׳רנה
שולמן, זאב אשתו ליבה וילדיהם: שמואל יצחק, נח, וחיה
שולמן, שרגא (שוחט ומוהל) אשתו צירה ואחותו בתיה
שולמן, שמעון אשתו רייזל וילדיהם:
יהודה, מאיר־בער, חנה ואלקה

שולמן, דוד אשתו זלדה ובנם אברהם
שולמן, מרים לבית שפירא
שפירא, שלום ובנותיו רחל ופרידה
שפירא, וולה (זאב) ואשתו פסיה
שפירא, ירמיהו אשתו איטקה וילדיהם:
ברוך, יעקב, זונדל וחיים
שפירא, יהודה אשתו רחל ושלושה ילדים
שפירא, ירחמיאל אשתו יאכה ובתם
שפירא, מאשה ובתה סימה
שפירא, רוטקה ובנה

שאלי את השרופה באש!
איכה היית לשמה ולמשיסה!

ווילייקה המחוזית

(פלך ווילנה)

בנפול בניך קדושיך לפני צר.
לזכר קדושיה מוסדותיה, ומכמניה.
שניספו בתקופה הנאצית
בשנות תש"א, 1941 תש"ג, 1943
ארץ אל תכסי דמם, אל נקמות ד'

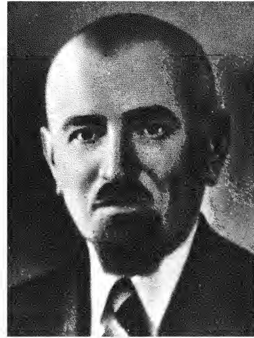
"יום הזכרון שושן פורים. יוצאי ווילייקה בישראל ובתפוצות"

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחת הרב ר' יהודה משיץ וחתנו הרב משה קליין

יבלח"א יעקב ודוד

ישעיהו אידלמן ואשתו נחמה

זאב ובתיה קליין

נכדי הרב

בתיה איידלמן-גולומב

סופיה פוטרפס-איידלמן

יוסף ורחל אלפרוביץ

משפחות יצחק מאיר בזפרוזבני וישראל יהודה קופילוביץ

יבלח"א רחל, רחל, משה ואייזיק

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחות שלמה גורביץ ויהודה קופילוביץ
יבלח"א רעיה, גשקה והילדים

לאה גורביץ

מלכה גרינהויז

מרדכי ברמן

משפחות ישראל בער גורביץ וליפה קופילוביץ

יבלח"א יחזקאל

משפחת אהרון גולוב

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

ריבה שוורץ-לוינסון

רחל דובין-ביקלס

צילה קליר

נחמה וסימה קליר
שלמה וחיה שין

לולינקה שין בזרועות אמה

אברהם דינרשטיין ואשתו

טעמע מזוביצקה-דינרשטיין

צפורה פליץ-דינרשטיין

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

ברוך חיים זלצמן

בתיה זלצמן

שרה גלמן מארה"ב ובנה שבתי נספו בווילייקה

ברטה זלצמן

משפחת אלי זלצמן מרצקה

משפחת שמעון וייסמן

שמואל ושושה לפידות

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

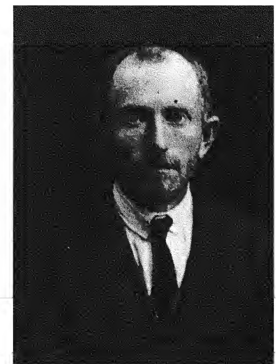

מינה כבש

משפחת יצחק ליפשיץ

מיירים לוין ואשתו חיה

מערע לאה ונכדתה

בתיה סבירסקי־פרידמן ובתה

פניה סבירסקי־קוניצפולסקי ובנה

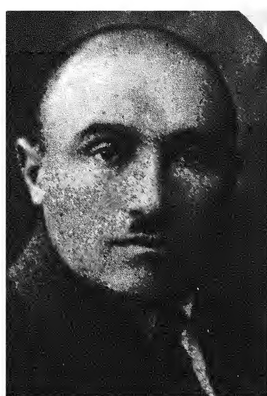
יהושע ובתיה סבירסקי

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחת משה שמעון נורמן וחתנו שבתי רזניק

ברוך נורמן וילדיו:

נתן

רפאל

דרייזה

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחת זליג נורמן   יבלח"א צילה וגיטה

רשקה נורמן (אשת זוסמן)

משפחת נחום נורמן

משפחת דוד מרדכי נורמן יבלח"א מולע

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

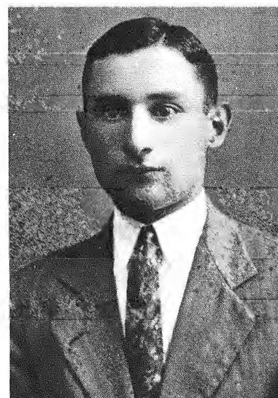

שלום נורמן ובתו חנה חינה

שמעון ישעיה וחנה בתיה נורמן

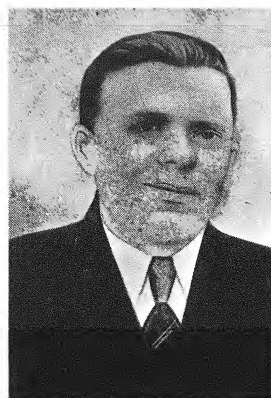

נחום נורמן

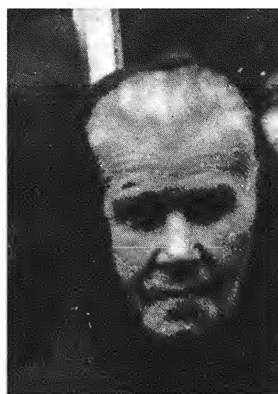

צפורה סובול

לייב סבלובסקי

שיינה אטל קולבק

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

פלטיאל בן זכריה קופילוביץ

יואל קופילוביץ ואשתו צירה

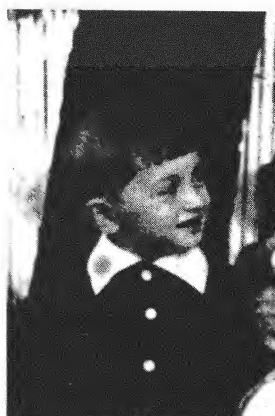

גרשון ואסתר קופילוביץ

בניהם :

מרדכי

ראובן

משפחת יעקב קופילוביץ (השיל"ס) וחתנו שאול מלשקביץ

יצחק בן מירים קופילוביץ

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

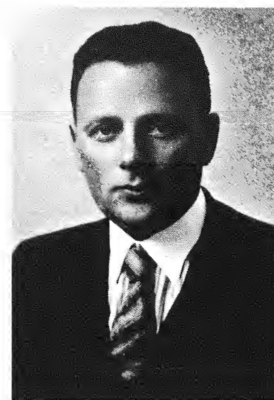

משפחת צבי בן זוסמן קופילוביץ
יבלח"א יצחק

משפחת צבי זוסמן

זלמן קופילוביץ ואחיותיו:

הינדה

ינטה

משפחת יוסף שמוקלר ומשפחת שטיינמן

שלמה רוגובין

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

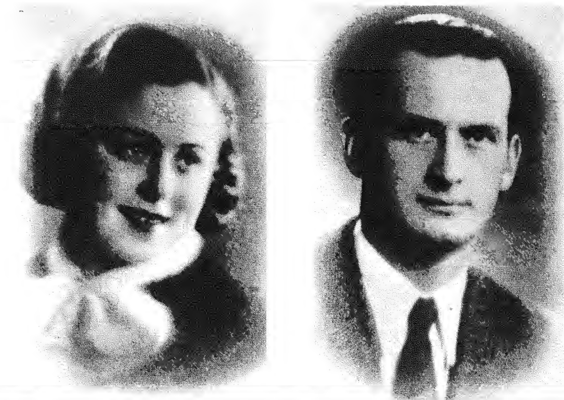

משפחת אליעזר זאב בן ישראל קופילוביץ

בתיה קריביצקי

שרה קופילוביץ ובעלה

צבי קלקה

משפחת תרצה קופילוביץ-בכרך ואחותה צביה הלפרין-קופילוביץ

משפחת שמעון קלקה

משפחת חיים משה קפלן מוויאזין

משפחת הרב משה איטקינד מוויאזין
ראש ישיבה ב״ראמיילעס״-ווילנה

משפחת ריער מוויאזין

חנה בונימוביץ

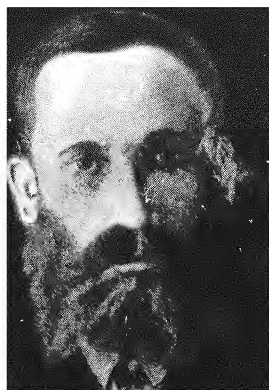
גולדה גורביץ

אריה גרינהויז

נחום גרינהויז

משה מנחם דובין

לאה דוואשע דובין

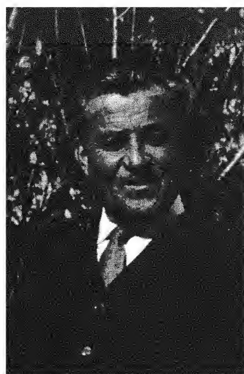
שנפטרו בדורות האחרונים

הרב יואל ברוך זוסמן

זוסמן נורמן

שרה בתיה נורמן

שלמה שפוזניקוב

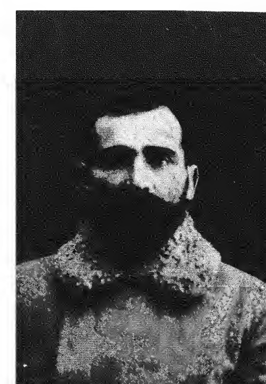

מיכאל קופילוביץ

סוניה קופילוביץ

נחמיה קור

אברהם רולניק

נחמיה שייניזק

רבקה שייניזק

יוסף ופיגה תרשיש

פ"נ
אמנו היקרה והחשובה מ'
רחל סולוביציק
בת ר' בן ציון הכהן ז"ל
נפטרה ז אלול
תרפ"ג תנצב"ה

פ"נ
ה' הנכבדה
עטא בת
ר' לוי יצחק
ז אדר. תרצ"ג
1933
פ. נ.
אמנו היקרה והאהובה
מלכה-ליבע

פ נ
אבינו היקר מוהו
יצחק בר
מיירים הלוי
נפטר ראח
אב תרפ

פ נ
אבינו היקר. עטרת
ראשנו. הישר בארם
הרב הצדיק
דוד שלמה
בר מאיר ז"ל
פלאווניק
שנפטר
אדר א
תרצה

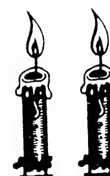

יזכור ה׳

YISKOR

Our sacred, unforgettable community of Vileika is gone, and it left us three days of memorial and mourning, as follows:

I. *17 of Tamuz (17.7.41)* when more than 150 men were slaughtered in the wood of Malouni.

II. *5th and 6th of Menahem Av (29-30.8.41).* In these two days more than 250 men, women and children were brutally killed near Mayak and buried there in a common grave.

III. *14 of Adar (Purim) (3.3.42).* The third, final slaughter was on Purim; men, women and children were bestially killed, and their bodies burnt in a pit in the prison yard in Vileika.

All Vileika townsmen both in Israel and abroad fixed the Yahrzeit day in memory of our slaughtered townsmen on Shushan-Purim. On that day we gather together and meditate on the memory of our brutally killed brethren.

If you are one of our townsmen, or a descendant of its people, please read this book it on each one of the three above dates and learn from it the last request of the sacred members of your family and relatives, who are crying from their graves and demand revenge.

Remember and do not forget!

Remember what Amalek did to us, this modern Amalek of our times.

Tell your children, and they, in turn, shall tell their children, until the end of days, what the Nazi Amalekim and their accomplices did to our people. When you light a Yahrzeit candle in memory of the souls of members of your family and relatives — you should think of them and know that your sorrow is not the sorrow of a single, individual person, as you are mourning for thousands and thousands of our people. Your tears are nothing but a drop in the sea of blood and tears, sorrow, bereavement and annihilation of our agonizing people.

REMEMBER AND DO NOT FORGET!

THE HOLOCAUST

The annihilation of the Jews of Vileika like all others in all Nazi occupied territories in World War II was planned carefully and meticulously up to the last iota.

The first victims were Jews who were reported by neighbors that they collaborated with the Soviets. The very first one was the son of Meirim Levin who served in the militia organized by the Soviets. The Germans looked for him, but could not locate him, so they killed his brother instead.

The German murderers planned three "actions" (murder campaigns): the first of these took place in the wood of Malouny where 150 men were killed.

In the second, "two day action", men, women and children were snatched, carried off by force and slaughtered in the Mayak (near Krivaya Sloboda) into a common grave digged and prepared in advance by Jews of the town.

The third, last action, was on Purim ,when the remnant of the Jews of Vileika and the surrounding villages were slaughtered in the yard of the central prison of the town and the corpses were thrown into a deep pit there and burned. Later on single individuals and even groups of Jews were brought daily to the pit, killed and their corpses thrown into the fire of the pit. For many weeks afterwards the smoke rising from the pit hung like a cloud over the yard.

But the Jews of Vileika were to be found also in the woods, ghettos and partisan camps. Those who succeeded to escape from the ghetto and join the partisans covered the Jewish people with glory. Two of them, Noah Dinerstein and Itzhak Zihok from Retzke were decorated after their death with the highest medal of the Soviet Union, "Hero of the Soviet Union", in recognition of their heroic feats in struggle against the Germans.

Many of these sainted heroes were our townsmen who fought like lions and avenged the blood of the Jewish victims murdered by the Nazis.

In the Hebrew part of this book, in the chapter on the holocaust as well as in the Yiddish part (page 231) the reader will find a full description of what happened to the Jews of Vileika from the day the Germans occupied the town till the final annihilation of the entire community in 1944, before they retreated.

At the end of the book a list of the names of the victims is given.

Vileika was wiped out from the face of the earth, but its brave sons inscribed a glorious page in the history of the martyrdom of the Jewish people.

Iyar 5732 *Kalman Farber*

in the Hebrew Secondary school and Seminary there.

A bank, a Gemilat Hessed (an interest-free loan society) and other benevolent institutions were established in accordance with the age old Jewish traditions. So also was established a library which contained Hebrew, Yiddish and Polish books.

Vileika was always known as a Zionist town, and as soon as the fires of the wars were extinguished in the beginning of the twenties the Jewish youth renewed the activities that were stopped during the years of the war. They flocked to the various Zionist organizations and groups which were established in town by efforts of prewar, veteran Zionists, such as Messrs. Jacob Levin, Benzion and Abraham Norman.

In addition many young people were trained and prepared for Aliya to Eretz Israel.

In 1921 the first Jewish community council was elected, with S. H. Dubin at its head. The council functioned and developed nicely during the twenty years of its existence, until the annihilation of the entire community by the cruel Germans.

For a number of years after the first World War the economic situation in the town improved, although a considerable number of Jews were supported by relatives in U.S.A.

In the thirties, when the antisemitic movement in Poland became intense, the economic situation of the Jews in town deteriorated. They were particularly hit by the acute antisemitic propaganda of an economic boycott on them.

At the outbreak of World War II more than 20 Jewish young men were drafted and sent to the front; most of them were taken prisoners by the Germans, and some never returned.

On Sep. 17, 1939, Vileika was occupied by Russian Soviet forces, and the economic situation in town immediately changed for the worse. After a few days of Soviet rule one could not recognize the town. The sawmill of Yeshaya Edelman and Ch. Dubin was nationalized. Edelman was the first Jew to be detained on charge of being "an enemy of the new regime"; he was imprisoned in Minsk and was never heard of again. Later on Dov Berman, Berl Shulman, Nehemia Keller and his son-in-law, Gronem Koblenz and David Charna were detained.

At the end of the winter 1939-1940, when the people of the town were given Soviet identity cards, many of the Jews in town were given cards with the infamous paragraph "Forbidden to live in the capital city of the province, being a dangerous person", and were obliged to move to the villages. Their houses and chattels were confiscated, and their economic situation became unbearable. Whoever could not prove that he was a worker in the past, could not get any work now and was on the brink of starvation. All religious, welfare and charitable institutions, including the synagogues, were closed down. All Jewish workers were required to sign a petition to Government asking that the synagogues be closed down because they are not in need of them any more. The great synagogue was turned into a hostel for gentile workers, and the others served as storehouses for grains. One small side-room only in the great synagogue building was allotted to the old men who continued to pray there daily. The Zionist movement was forbidden and its activities completely stopped. The Hebrew school "Tarbut" was closed down and its pupils were transferred to general public school together with the children of the Goyim, The Hebrew language was forbidden, and books in that language were burnt.

Jewish young men and women from the neighboring villages flocked to Vileika to study and work there. In 1940 the population reached a high of 10,000, most of whom came from Eastern Soviet Russia and the others from Vilna and the vicinity.

That winter four families from Vileika were deported to Siberia on charge of being enemies of the Soviet Regime. These were the families of: S. H. Dubin, Nehama Edelman and her two sons, Dov Shulman, and the family of Jacob Charna.

At the outbreak of the Russo-German war on June 22, 1940, only fifty families managed to escape eastward, but most people of the town who knew only too well the Soviet Regime, and understood what it has in store for them preferred to stay home, and thus exposed themselves to the dangers of the Nazi atrocities and cruelties, and eventually lost their lives indeed. Those who did escape were deported to Siberia and 80% of them were saved, and the greater part of the finally arrived to a safe shore in Israel.

OUTLINE of the HISTORY of VILEIKA

The district town of Vileika is a young town, and, practically, has no history in the true sense of the word. According to Russo-Polish encyclopedias the area it is built on was nothing but a stretch of forest un to the beginnings of the 18th century.

The beginnings of the town were sometime around the year 1766 when it became, officially, a village, the center of a rural district which formed part of the district of Ushmiany.

In 1793 the town was annexed to Russia. At that time only 257 Jews were living there. After the third partition of Poland, when the province of Minsk came into being, Queen Catherine II of Russia promoted Vileika to the rank of a district town in the newly formed province of Minsk.

The inhabitants of the village were granted urban rights. The houses of the village, the estate of the local landlord and the inn formed the nucleus of the new town.

In 1797 the first session of the first district court of the town took place in Kopelowitz's inn, which proves that from its inception there was a Jew by the name Kopelowitz living in the town. Tradition has it that this was David Kopelowitz, who used to visit the Rabbi (Hassidic) Mordechai of Leche-witch.

The first settlers in Vileika were mainly Jews who lived in nearby villages and farms.

When the Russian government deported the Jews from the nearby rural villages they settled in the town which thus grew slowly. At the same time more villages were added to the district of Vileika which in 1842 was transferred to the Province of Vilna.

But simultaneously with the influx of Jews from the rural villages, there began around 1885, when the population of the town reached a total of 1250, a counter movement: immigration of Jews to the United States of America and to inner Russia.

Another step in the advancement of Vileika was the establishment of a railway station in the town on the new Shedletz-Bologoe line built in 1904; this was a big stride toward further development.

In 1860 there were three synagogues in Vileika: the great Beit Midrash of the Koidanow Hassidim, their "Shtibel" and the "Shtibel" of the Lyuba-witch Hassidim. At the time there was also a hospital in the town at the disposal of the sick of the town.

In 1908 a modern school was opened in town but it did not last long.

In the first World War most houses of the town, including two synagogues were consumed by fire — the "Shtibel" of the Lyubawitcher escap-ed the conflagration. Most of the inhabitants left the town for fear of the Cossaks. Some of them went to the inner Russian provinces, and others — in the opposite direction: They crossed the front-line near Smorgon to the German side.

During the great war, the revolution and the minor wars that ensured, the town changed hands several times between Russians, Germans, Soviets and Poles. until it was finally occupied by the Poles. Most of the Jews who left the town during the fighting now returned home. They began to rebuild the demolished houses, build new homes, shops and business premises. They rebuilt the big central Beit Midrash, the synagogue of the "Mis-nagdim" on the plot where formerly stood the "Shtibel" of the Koidanover Hassidim.

The last Presidents of the synagogues were Reb Moshe Shimon Norman, Reb Eli Leib Zagermi-ster, Moshe Svirsky, Lippa Gutman and Berche Greenhouse.

At about the same time the first Hebrew school "Tarbut" was founded. There were also "Heders" of the old type. The Polish Government established an elementary Polish school and a municipal secondary school.

Many boys and girls, graduates of the "Tarbut" school, continued their studies in the said secon-dary school while others went to Vilna to study

PREFACE

With grief and sorrow and broken heart do we hereby approach to perpetuate, in this book, our hometown Vileika, a small community in the province of Vilna that was so ruthlessly annihilated and blotted out from the earth by the Nazi murderers and thier accomplices.

Ever since the destruction of the town the aching hearts of the few survivors of the holocaust have been calling to set up a monument to our near and dear ones who were so brutally cut off from the land of the living, and even their graves were desecrated by the local murderers, the goyim of the town.

At the Jahrzeit-meeting in 1965 at which were present our townsmen who were lucky enough to reach the safe shore of Eretz-Israel before the war, as well as those who escaped the Nazi horrors, and arrived here after the holocaust — it was decided to put up a symbolic tombstone in the form of a book that will perpetuate the memory of our community for generations to come.

Our townsmen, wherever they may be, who will read this memorial book will find it a true reflection of the active and seething religious, spiritual, cultural and social life that was sparkling and bubbling in the town for eight generations. It also reflects everyday life from every corner and angle whether in writing or in photographic pictures.

The greater part of the book is dedicated to the community life in the last sixty years, and those chapters were written by our people from their personal memories. The notes on the ghetto and the holocaust were written by people who themselves experienced all the horrors of the Nazi atrocities. In addition there are also personal stories of our people who joined the partisans and fought bravely in their ranks, some of whom fell in battle and others miraculously escaped death. Finally, at the end of the book, there is a list of the names of all men, women and children who lost their lives in the holocaust.

We were able to publish this book thanks to the aid extended us by our townsmen in Israel and abroad. We express our gratitude to all those who answered our call and put in writing the life of the community from all aspects.

Our thanks and appreciation also to the editors of the book, Messrs. Kalman Farber and Joseph Se'evi (Wilk). Mr. Farber, one of the few survivors, put in a great deal of work and effort in gathering the material, added to it much of his own and edited the whole book. Mr. Se'evi helped editing the book.

We also thank the members of the Publication Committee, Mr. S. H. Dubin, President of our organization, and ex-President of the community of Vileika for twenty years, a devoted and active Zionist who contributed to this book some chapters on the community life, and had a large share in procuring the means for the printing of the book.

We express our gratitude to Mr. H.S. Kopelowith, of blessed memory, a veteran and active Zionist who took care to supply the paper needed for the book and who laid out its nice form. Unfortunately this distinguished man died before the book was completed, and he did not live to see it in print.

Others who deserve thanks are Messrs. Ben-Shem and Landau of the younger set who spared no effort and energy in printing the book.

It goes without saying that a great deal of thanks is due to all our townsmen in Israel and abroad who contributed generously and thus made publication of the book possible. Special thanks to our townsmen in America Mr. Yehuda (son of Eli Yoshe) Teitz and his brothers, and Mr. Jacob Eisenstadt. May their help in perpetuating the memory of our slaughtered people be remembered for generations.

And last but not least: our many thanks to Mr. Jacob Erdman and the printing house "Shamgar" for their fine work on this book.

Committee of the Community of Vileika and vicinity, in Israel

FOREWORD

With a thrill of holiness, fear and dread, bent under the heavy burden of mourning, sorrow and bereavement we approach the task of raising a written monument to our holy community that was so ruthlessly uprooted and wiped out from the face of the earth.

The town was small and young, and yet it was a metropolis in Israel; it counted no more than eight generations of loyal and faithful Jews in the course of its short existence of two hundred years, but all of them, regardless of the type and group they belonged to, were imbued with love of their fellow Jews and Zion. Ever since the community was doomed, we, a handful of survivors, saved from the awful conflagration that consumed the entire community, together with our old-timers in Israel, conceived the idea to perpetuate it and raise a monument in writing in its memory, for the coming generations, both in Israel and abroad.

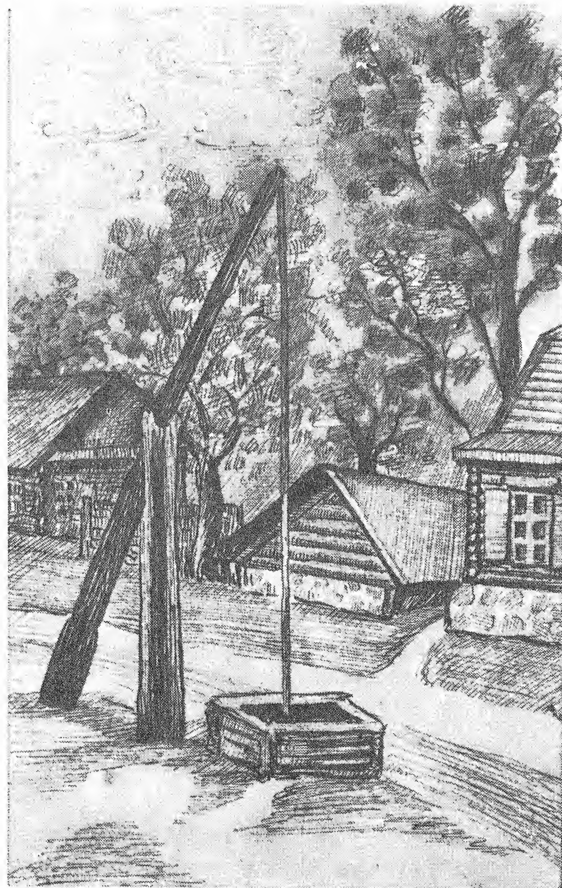
It was a hard and difficult task, and we asked ourselves: Will we be able to accomplish it? Can we find within our ranks people who are gifted enough to put down in writing the feelings and emotions of the hearts, the material and spiritual life, the joys and sorrows of our town, from its beginnings to its bitter end — there are neither writers nor poets amongst us.

But, on an afterthought, we realized that the mission imposed on us by the very fate as it were, does not call for a literary masterpiece, and neither is it expected to be composed of superb poetry. All we want is to bequeath to the coming generations a memorial book written by joint effort and co-operation of our own townsmen: simple, honest stories of the lives of our predecessors, including descriptions of the benevolent and cultural institutions to which our dear ones generously contributed and for which they so eagerly worked, dreamnig of a world to come that will be a world of good only. So also did we include in this book stories written in letters of blood and fire by people of our town who dared raise the banner of rebellion, fought to death, in the ranks of the partisans, against the accursed Nazis and their accomplices, and avenged the blood of their relatives and dear ones, and thus set a halo of honor and glory to their people, the people of Israel.

We cannot, however, assure that this book fully reflects all forms and shades of life in Vileika before its destruction, as we are missing data on many sides of life of the community that was and is not any more. Due to the stress of the turbulent long time that passed since then some repetitions, too, may be found in the book, but we hope that our readers will understand and forgive us.

Let this book be a "ner tamid" to the souls of our martyrs.

The Editors

Memorial Book of the COMMUNITY of VILEIKA

Editors: Kalman Farber and Joseph Se'evi, Tel Aviv, Israel

This book is divided in two sections, Hebrew and Yiddish, and synopsis in English.

CONTENTS